विश्वेश्वरानन्द-वैदिकशोध-संस्थान-प्रकाशनम् —२७८
V. V. Research Institute Publication —278

विश्वेश्वरानन्द-भारतभारती-ग्रन्थमाला-२१
Vishveshvaranand Indological Series—21

सम्पादकः — विश्वबन्धुः
Editor — VISHVA BANDHU

भारते होशिआरपुरे वि. वै. शो. सं. मुद्रणालये ।
शास्त्रिणा देवदत्तेन संमुद्र्य प्रकाश्यते ॥

Printed and Published by DEV DUTTA SHASTRI
at the V. V. R. I. Press, Hoshiarpur (Pb., India)

V. I. Series—21

ṚGVEDA

with

The Padapāṭha and the available portions of the Bhāṣya-s by Skandasvāmin and Udgītha, the Vyākhyā by Veṅkaṭamādhava and Mudgala's Vṛtti based on Sāyaṇa-bhāṣya

Edited,

Critically, and annotated with text-comparative data from original manuscripts and other available materials

By

VISHVA BANDHU

In collaboration with

BHĪM DEV, AMAR NĀTH, K. S. RĀMASWĀMI SĀSTRĪ AND PĪTĀMBAR DATTA

PART III

(Maṇḍala-s II, III and IV)

HOSHIARPUR

Vishveshvaranand Vedic Research Institute

1963

वि. भा. ग्रन्थमाला—२१

ऋग्वेदः

स च

पदपाठेन च यथोपलम्भं स्कन्दस्वाम्युद्गीथीये भाष्ये, वेङ्कटमाधवीया व्याख्या, सायणभाष्यानुसारिणी मुद्गलीया वृत्तिर् इत्येतैश्च पाठविमर्शोपयिकैः पाठभेदादिटिप्पणैश्च संयोज्य

भीमदेवः, अमरनाथः, के. एस्. रामस्वामिशास्त्री, पीताम्बरदत्त इत्येषां साहाय्यभाजा

विश्वबन्धुना

संपादितः

तत्र चाऽयं

द्वितीय-तृतीय-चतुर्थ-मण्डलात्मकः

३यो भागः

होशिआरपुरम्

विश्वेश्वरानन्द-वैदिकशोध-संस्थानम्

२०२० वि.

प्रथमं संस्करणम्, २०२० वि.

प्रकाशकाः — विश्वेश्वरानन्द-वैदिक-शोध-संस्थानम्,
साधु-आश्रमः (प.आ.), होशियारपुरम् (पं., भारतम्)।

FIRST EDITION, 1963

Publishers :

Vishveshvaranand Vedic Research Institute,
Sadhu Ashram (P.O.), Hoshiarpur (Pb. India)

Prepared and Published under the Patronage of the Government of India in the erstwhile Ministry of Scientific Research and Cultural Affairs, the Government of Panjab, the University Grants Commission, the University of Panjab, the Dayanand Anglo-Vedic College Management, New Delhi and the Trusts and Charities of Shri Vishva Bandhu, Shri Moolchand Khairaitiram and other donors.

अथ

ऋग्वेदे सभाष्ये

द्वितीय-तृतीय-चतुर्थ–मण्डलात्मकः

तृतीयो भागः

अथ

ऋग्वेदे सभाष्ये

द्वितीयं मण्डलम्

[१]

[1]गृत्समदो (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) भार्गवः शौनकः ऋषिः । अग्निर्देवता । जगती छन्दः[1] ।

त्वम॑ग्ने द्यु॒भिस्त्वमा॑शुशु॒क्षणि॒स्त्वम॒द्भ्यस्त्वमश्म॑न॒स्परि॑ ।
त्वं वने॑भ्य॒स्त्वमोष॑धीभ्य॒स्त्वं नृ॒णां नृ॑पते जायसे॒ शुचि॑ः ॥ १ ॥

त्वम् । अ॒ग्ने॒ । द्युऽभिः॑ । त्वम् । आ॒शु॒शु॒क्षणिः॑ । त्वम् । अ॒त्ऽभ्यः । त्वम् । अश्म॑नः । परि॑ ।
त्वम् । वने॑भ्यः । त्वम् । ओष॑धीभ्यः । त्वम् । नृ॒णाम् । नृ॒ऽप॒ते॒ । जा॒य॒से॒ । शुचिः॑ ॥ १ ॥

वेङ्कट० "य[2] आङ्गिरसः[3] शौनहोत्रो[4] भूत्वा भार्गवः शौनकोऽभवत्, स गृत्समदो द्वितीयं मण्डलमपश्यत्' (ऋअ २,२,१) । त्वम् अग्ने! द्युभ्यः जायसे । 'दिवस्परि प्रथमं जज्ञे' (ऋ १०,४५,१) इत्युक्तत्वात् । त्वम् आशु शुचा शत्रून् दहसि । त्वम् अन्तरिक्षस्थाभ्यः अद्भ्यः वैद्युतः, त्वम् अश्मनः च आहन्यमानात्, त्वम् ओषधिवनस्पतिभ्यश्च जायसे नृपते! दीप्तः[5] ॥ १ ॥

तवा॑ग्ने हो॒त्रं तव॑ पो॒त्रमृ॒त्वियं॒ तव॑ ने॒ष्ट्रं त्वम॒ग्निदृ॑ताय॒तः ।
तव॑ प्रशा॒स्त्रं त्वम॑ध्वरीयसि ब्र॒ह्मा चासि॑ गृ॒हप॑तिश्च नो॒ दमे॑ ॥ २ ॥

तव॑ । अ॒ग्ने॒ । हो॒त्रम् । तव॑ । पो॒त्रम् । ऋ॒त्विय॑म् । तव॑ । ने॒ष्ट्रम् । त्वम् । अ॒ग्नित् । ऋ॒त॒ऽय॒तः ।
तव॑ । प्र॒ऽशा॒स्त्रम् । त्वम् । अ॒ध्व॒रि॒ऽय॒सि॒ । ब्र॒ह्मा । च॒ । असि॑ । गृ॒हऽप॑तिः । च॒ । नः॒ । दमे॑ ॥ २ ॥

वेङ्कट० तव अग्ने! होतृकर्म पोतृकर्म[6] च काले भवति ऋत्वियम् आर्त्विज्यम् । त्वम् आग्नीध्रश्च यज्ञमिच्छतः । त्वम् एव अध्वरं इच्छसि, यथाऽध्वर्युरध्वरं कामयते । गृहपतिः यजमानः च भवसि अस्मदायतने । शिष्टं स्पष्टम् ॥ २ ॥

त्वम॑ग्न॒ इन्द्रो॑ वृष॒भः स॒ताम॑सि॒ त्वं विष्णु॑रुरुगा॒यो न॑म॒स्यः॑ ।
त्वं ब्र॒ह्मा र॑यि॒विद् ब्र॑ह्मणस्पते॒ त्वं वि॑धर्तः सचसे॒ पुरं॑ध्या ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. नास्ति वि अर्प. ३. अङ्गिरसः वि[1,3] अ[1] अर्प. ४. होत्रो वि[1] अर्प; होत्र[1] वि[3] अ[1]. ५-५. नास्ति वि[1] अर्प. † °युक्तः वि[1] अ[1]. ६. नास्ति वि[3] अ[1].

त्वम् । अग्ने । इन्द्रः । वृषभः । सताम् । असि । त्वम् । विष्णुः । उरुऽगायः । नमस्यः ।
त्वम् । ब्रह्मा । रयिऽवित् । ब्रह्मणः । पते । त्वम् । विधर्तः । रयिं । विऽधर्तः । सचसे । पुरम्ऽध्या ॥ ३ ॥

वेङ्कट० त्वम् अग्ने! इन्द्रः वृषभः न देवः भवसि [1]सताम् । त्वम्[2] विष्णुः च उरुगमनः नमस्कार्यः । त्वम्[3] बृहस्पतिश्च भवसि धनस्य लम्भयिता सन्दधाति! । त्वम् विधातः! सङ्गच्छसे प्रज्ञया ॥ ३ ॥

त्वमग्ने राजा वरुणो धृतव्रतस्त्वं मित्रो भवसि दस्म ईड्यः ।
त्वमर्यमा सत्पतिर्यस्य संभुजं त्वमंशो विदथे देव भाजयुः ॥ ४ ॥

त्वम् । अग्ने । राजा । वरुणः । धृतऽव्रतः । त्वम् । मित्रः । भवसि । दस्मः । ईड्यः ।
त्वम् । अर्यमा । सत्ऽपतिः । यस्य । सम्ऽभुजम् । त्वम् । अंशः । विदथे । देव । भाजयुः ॥४॥

वेङ्कट० त्वम् अग्ने! राजा वरुणः[4] धृतकर्मा[5] च भवसि । त्वम्[6] मित्रः च भवसि[7] दर्शनीयः स्तोतव्यः । त्वम् अर्यमा सतां पतिः, यस्य सम्भोजनं भवति । '[8]यः खलु वै ददाति' सोऽर्यमा' (तै २,३,४,१) इति ब्राह्मणम् । त्वम् एव अंशः देव! '[9]यज्ञे अंशभाजो' देवान् '[10]स्वांशभाजन् भाजयन्'[11] ॥ ४ ॥

त्वमग्ने त्वष्टा विधते सुवीर्यं तव ग्नावो मित्रमहः सजात्यम् ।
त्वमाशुहेमा ररिषे स्वश्व्यं त्वं नरां शर्धो असि पुरूवसुः ॥ ५ ॥

त्वम् । अग्ने । त्वष्टा । विधते । सुऽवीर्यम् । तव । ग्नावः । मित्रऽमहः । सऽजात्यम् ।
त्वम् । आशुऽहेमा । ररिषे । सुऽअश्व्यम् । त्वम् । नराम् । शर्धः । असि । पुरुऽवसुः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० त्वम् अग्ने! त्वष्टा च भवसि परिचरते पुत्रं प्रयच्छन् । तव देवपत्न्यः मित्राणां पूजयितः! बन्धुता[12] । त्वम् आशुगन्ता ददासि शोभनाश्वसमूहम् । त्वम् नृणां बलम् असि बहुधनः ॥ ५ ॥

[11]इति द्वितीयाष्टके पञ्चमाध्याये सप्तदशो वर्गः[11] ॥

त्वमग्ने रुद्रो असुरो महो दिवस्त्वं शर्धो मारुतं पृक्ष ईशिषे ।
त्वं वातैररुणैर्यासि शंगयस्त्वं पूषा विधतः पासि नु त्मना ॥ ६ ॥

त्वम् । अग्ने । रुद्रः । असुरः । महः । दिवः । त्वम् । शर्धः । मारुतम् । पृक्षः । ईशिषे ।
त्वम् । वातैः । अरुणैः । यासि । शम्ऽगयः । त्वम् । पूषा । विधतः । पासि । नु । त्मना ॥६॥

---

१. सता त्वम् वि[1] अ[1]; सता त्वं त्वा वि[2] लपे. २. तु वि[1] लपे. ३. नास्ति वि[1] अ[1]. ४. धृतकर्मा वि[1] अ[1]; धृतवृतकर्मा वि[1] लपे. ५. नास्ति मूको. ६. नास्ति वि[1] लपे. ७. नास्ति लपे. ८-८. यद्ददाति॰ वि[1]; योऽर्यमा॰ वि[1] अ[1]. ९-९. त्वाम्॰॰ भाज वि[1]; यज्ञ॰॰नभाजयसीति अ[1]. १०. ॰भ्यो लपे. ११-११. नास्ति मूको.

वेङ्कट० त्वम् अग्ने[1] ! रुद्रः च भवसि बलवान् महान्[2] द्योतः । त्वम् मारुतो वेगः अन्नस्य[3] च ईशिषे[3] । त्वम् वातैः अरुणैः यासि सुखावासः । त्वम् पोषकः[4] परिचरतः स्वयम् एव पासि[5] ॥ ६ ॥

त्वम॑ग्ने द्रविणो॒दा अ॑रं॒कृते॒ त्वं दे॒वः स॑वि॒ता र॑त्न॒धा अ॑सि ।
त्वं भगो॑ नृपते॒ वस्व॑ ईशिषे॒ त्वं पा॒युर्दमे॒ यस्ते॒ऽवि॑धत् ॥ ७ ॥

त्वम् । अ॒ग्ने॒ । द्र॒वि॒णः॒ऽदाः । अ॒र॒म्ऽकृते॑ । त्वम् । दे॒वः । स॒वि॒ता । र॒त्न॒ऽधाः । अ॒सि॒ ।
त्वम् । भगः॑ । नृ॒ऽप॒ते॒ । वस्वः॑ । ई॒शि॒षे॒ । त्वम् । पा॒युः । दमे॑ । यः । ते॒ । अवि॑धत् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० त्वम् अग्ने ! धनस्य दाता भवसि अलङ्कुर्वते । त्वम् देवः सविता रत्नानां धाता[6] च भवसि । त्वम् एव भगः नृपते ! धनस्य ईशिषे । त्वम् रक्षकः गृहे यः तव परिचरति ॥ ७ ॥

त्वाम॑ग्ने॒ दम॒ आ वि॒श्पतिं॒ वि॒शस्त्वां राजा॑नं सुवि॒दत्र॑मृञ्जते ।
त्वं विश्वा॑नि स्वनीक पत्यसे॒ त्वं स॒हस्रा॑णि श॒ता दश॒ प्रति॑ ॥ ८ ॥

त्वाम् । अ॒ग्ने॒ । दमे॑ । आ । वि॒श्पति॑म् । वि॒शः॑ । त्वाम् । राजा॑नम् । सु॒ऽवि॒दत्र॑म् । ऋ॒ञ्जते॒ ।
त्वम् । विश्वा॑नि । सु॒ऽअ॒नी॒क॒ । प॒त्य॒से॒ । त्वम् । स॒हस्रा॑णि । श॒ता । दश॑ । प्रति॑ ॥ ८ ॥

वेङ्कट० त्वाम् अग्ने ! गृहे आह्वयन्ति विशां पतिम् [7]मनुष्याः । त्वाम् ईश्वरम् शोभनधनम् प्रसाधयन्ति । त्वम् विश्वानि† धनानि प्रति ईश्वरो भवसि हे शोभनज्वलदनीक ! । त्वम् सहस्राणि ‡प्रति भवसि‡ शतानि दश च वीराणाम्[8] ॥ ८ ॥

त्वाम॑ग्ने पि॒तर॑मि॒ष्टिभि॒र्नर॒स्त्वां भ्रा॒त्राय॒ शम्या॑ तनू॒रुच॑म् ।
त्वं पु॒त्रो भ॑वसि॒ यस्ते॒ऽवि॑धत् त्वं सखा॑ सु॒शेवः॑ पास्या॒धृषः॑ ॥ ९ ॥

त्वाम् । अ॒ग्ने॒ । पि॒तर॑म् । इ॒ष्टिऽभिः॑ । नरः॑ । त्वाम् । भ्रा॒त्राय॑ । शम्या॑ । त॒नू॒ऽरुच॑म् ।
त्वम् । पु॒त्रः । भ॒व॒सि॒ । यः । ते॒ । अवि॑धत् । त्वम् । सखा॑ । सु॒ऽशेवः॑ । पा॒सि॒ । आ॒ऽधृषः॑ ॥ ९ ॥

वेङ्कट० त्वाम् अग्ने ! पालकम्[9] इष्टिभिः कुर्वन्ति ऋत्विजः । त्वाम् एव च भ्रातृत्वाय च कर्मणा शरीराणां रोचयितारम्[9] । त्वम् पुत्रः च भवसि, यः ते परिचरति । त्वम्[10] सखा च सुसुखः रक्षसि आधर्षणात् ॥ ९ ॥

त्वम॑ग्न ऋ॒भुरा॒के न॑म॒स्य१॒॑स्त्वं वाज॑स्य क्षु॒मतो॑ रा॒य ई॑शिषे ।
त्वं वि भा॑स्यनु॒ दक्षि॑ दा॒वने॒ त्वं वि॒शिक्षु॑रसि य॒ज्ञमा॒तनिः॑ ॥ १० ॥

---

1. नास्ति वि॰ लपे. 2. महान् वि॰ अ॰ लपे. 3-3. नेशिषे वि॰ अ॰; नेषि लपे. 4. पोष॰ लपे. 5. जायसि वि॰ अ॰. 6. 'ता त वि॰ लपे. 7-7. नास्ति वि॰ अ॰. † वसूनि लपे. ‡-‡. प्रभवसि ल. 8. पातार॰ वि॰ अ॰ लपे. 9. रोचयितं न वि॰. 10. नास्ति मूको.

त्वम् । अग्ने । ऋभुः । आके । नमस्यः । त्वम् । वाजस्य । क्षुऽमतः । रायः । ईशिषे ।
त्वम् । वि । भासि । अनु । धक्षि । दावने । त्वम् । विऽशिक्षुः । असि । यज्ञम् । आऽतनिः ॥

वेङ्कट० त्वम् अग्ने! दीप्तः अन्तिके नमस्यः च नः। त्वम् अन्नस्य धनस्य च शब्दवतः प्रतिष्ठस्य ईशिषे। त्वम् दीप्यसे अनु दहसि च काष्ठान्। प्रयच्छते त्वम् विविधस्य दाता असि यज्ञस्य विस्तारयिता ।॥ १० ॥

'इति द्वितीयाष्टके पञ्चमाध्याये अष्टादशो वर्गः' ॥

त्वम॑ग्ने॒ अदि॑ति॒र्दे॑व दा॒शुषे॒ त्वं होत्रा॒ भार॑ती वर्धसे गि॒रा ।
त्वमि॒ळा श॒तहि॑मासि॒ दक्ष॑से॒ त्वं वृ॑त्र॒हा व॑सुपते॒ सर॑स्वती ॥ ११ ॥

त्वम् । अ॒ग्ने॒ । अदि॑तिः । दे॒व॒ । दा॒शुषे॑ । त्वम् । होत्रा॑ । भार॑ती । व॒र्ध॒से॒ । गि॒रा ।
त्वम् । इळा॑ । श॒तऽहि॑मा । अ॒सि॒ । दक्ष॑से । त्वम् । वृ॒त्र॒ऽहा । व॒सु॒ऽप॒ते॒ । सर॑स्वती ॥ ११ ॥

वेङ्कट० त्वम् अग्ने! अदितिः देव! भवसि यजमानस्य[2]। त्वम् एव होत्रा भारती च देवपत्न्यौ वर्धसे स्तुत्या। त्वम् एव इळा देवी शतसंवत्सरा भवसि दक्षसे प्रजापतये। त्वम् वृत्रहा वसूनां पते! सरस्वती च ॥ ११ ॥

त्वम॑ग्ने॒ सुभृ॑त उत्त॒मं वय॒स्तव॑ स्पा॒र्हे वर्ण॒ आ सं॒दृशि॒ श्रियः॑ ।
त्वं वाजः॑ प्र॒तर॑णो बृ॒हन्न॑सि॒ त्वं र॒यिर्ब॑हु॒लो वि॒श्वत॑स्पृ॒थुः ॥ १२ ॥

त्वम् । अ॒ग्ने॒ । सुऽभृ॑तः । उ॒त्ऽत॒मम् । वयः॑ । तव॑ । स्पा॒र्हे । वर्णे॑ । आ । सम्ऽदृशि॑ । श्रियः॑ ।
त्वम् । वाजः॑ । प्र॒ऽतर॑णः । बृ॒हन् । अ॒सि॒ । त्वम् । र॒यिः । ब॒हु॒लः । वि॒श्वतः॑ । पृ॒थुः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० त्वम् अग्ने! सुष्ठु सम्भृतः[3] सन् उत्तमम् अन्नं भव। तव[4] स्पृहणीये वर्णे सन्दर्शने च यजमानानाम् श्रियः आ गच्छन्ति। त्वम् बलवान् प्रकर्षेण तारयिता महान् असि। त्वम् एव धनम् असि बहु सर्वतश्च पृथु[5] ॥ १२ ॥

त्वाम॑ग्न आदि॒त्यास॑ आ॒स्यं१॒ त्वां जि॒ह्वां शुच॑यश्चक्रिरे कवे ।
त्वां रा॑ति॒षाचो॑ अध्व॒रेषु॑ सश्चिरे॒ त्वे दे॒वा ह॒विर॑दन्त्याहु॑तम् ॥ १३ ॥

त्वाम् । अ॒ग्ने॒ । आ॒दि॒त्यासः॑ । आ॒स्य॑म् । त्वाम् । जि॒ह्वाम् । शुच॑यः । च॒क्रि॒रे॒ । क॒वे॒ ।
त्वाम् । रा॒ति॒ऽसाचः॑ । अ॒ध्व॒रेषु॑ । स॒श्चि॒रे॒ । त्वे इति॑ । दे॒वाः । ह॒विः । अ॒द॒न्ति॒ । आऽहु॑तम् ॥ १३ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. यजमानस्य वि[?] क लोपे. ३. सम्भृतः वि[?] अ[?]. ४. भवत वि[?] लोपे. ५. पृथु वि[?] लोपे.

वेङ्कट० अग्ने! त्वाम् आदित्याः आस्यम् चक्रिरे, त्वाम् एव जिह्वाम् च कवे! दीप्ताः[1]। त्वाम्[2] धनस्य सम्भक्तारः यज्ञेषु सेवन्ते। त्वयि देवाः आहुतम् हविः भक्षयन्ति ॥ १३ ॥

त्वे अग्ने विश्वे अमृतासो अद्रुह आसा देवा हविरदन्त्याहुतम् ।
त्वया मर्तासः स्वदन्त आसुतिं त्वं गर्भो वीरुधां जज्ञिषे शुचिः ॥ १४ ॥

त्वे इति । अग्ने । विश्वे । अमृतासः । अद्रुहः । आसा । देवाः । हविः । अदन्ति । आऽहुतम् ।
त्वया । मर्तासः । स्वदन्ते । आऽसुतिम् । त्वम् । गर्भः । वीरुधाम् । जज्ञिषे । शुचिः ॥ १४ ॥

वेङ्कट० त्वयि अग्ने! सर्वे देवाः न द्रुह्यन्ति, आस्येन च देवाः हविः भक्षयन्ति आहुतम्। त्वया एव मर्ताः च अन्नम् स्वदन्ते। त्वम् गर्भः वीरुधाम् जायसे दीप्तः[3] ॥ १४ ॥

त्वं तान्त्सं च प्रति चासि मज्मनाग्ने सुजात प्र च देव रिच्यसे ।
पृक्षो यदत्र महिना वि ते भुवदनु द्यावापृथिवी रोदसी उभे ॥ १५ ॥

त्वम् । तान् । सम् । च । प्रति । च । असि । मज्मना । अग्ने । सुऽजात । प्र । च । देव । रिच्यसे ।
पृक्षः । यत् । अत्र । महिना । वि । ते । भुवत् । अनु । द्यावापृथिवी इति । रोदसी इति । उभे इति ॥ १५ ॥

वेङ्कट० त्वम् सूक्तेऽनुक्रान्तान् देवान् बलेन सम् च भवसि प्रति च, यत् सर्वे देवाः सह कुर्वन्ति, यत् च प्रत्येकम्, तदुभयं कर्तुं शक्नोषि। अग्ने! शोभनजनन![4] देवान् प्र रिच्यसे च। यस्मात् तव महत्त्वेन हव्यदानमात्रमपि हुतम् अन्नम् वि भवति, सर्वस्य रोधयित्र्यौ द्यावापृथिव्यौ उभे अपि अनु भवतः। 'यावदेका[5] देवता कामयते यावदेका तावदाहुतिः प्रथते' (तैत्रा ३,२,६,४) इति ब्राह्मणम्। '[6]अथो गिरिमात्रं[6] करोति यावोऽपरम्[7]' (शु. ब्रा १,५,१,१०) इति च ॥ १५ ॥

ये स्तोतृभ्यो गोअग्रामश्वपेशसमग्ने रातिमुपसृजन्ति सूरयः ।
अस्माञ्च तांश्च प्र हि नेषि वस्य आ बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ १६ ॥

ये । स्तोतृऽभ्यः । गोऽअग्राम् । अश्वऽपेशसम् । अग्ने । रातिम् । उपऽसृजन्ति । सूरयः ।
अस्मान् । च । तान् । च । प्र । हि । नेषि । वस्यः । आ । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥

वेङ्कट० ये स्तोतृभ्यः गोमुखाम् अश्वरूपाम् अग्ने! रातिम् धनम् स्तोतारः प्रयच्छन्ति तान्, अस्मान् च त्वमभ्युदयं प्रति प्रणयसि। यज्ञे शोभनं भुञ्जानामिति बृहत् वचनम् वदेम सुपुत्राः ॥ १६ ॥

"इति द्वितीयाष्टके पञ्चमाध्याये एकोनविंशो वर्गः" ॥

---

१. दीप्तान् वि' अ'. २. नास्ति वि' अ'. ३. नास्ति अ' ४. 'जनने वि' ह लपं. ५. 'वदेता मूको. ६-६. 'गोरिमात्रं वि' लपं. ७-७. नास्ति मूको.

[२]

[1]गृत्समदो (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) भार्गवः शौनकः ऋषिः । अग्निर्देवता । जगती छन्दः[1] ॥

यज्ञेन वर्धत जातवेदसमग्निं यजध्वं हविषा तना गिरा ।
समिधानं सुप्रयसं स्वर्णरं द्युक्षं होतारं वृजनेषु धूर्षदम् ॥ १ ॥

यज्ञेन । वर्धत । जातऽवेदसम् । अग्निम् । यजध्वम् । हविषा । तना । गिरा ।
सम्ऽइधानम् । सुऽप्रयसम् । स्वःऽनरम् । द्युक्षम् । होतारम् । वृजनेषु । धूःऽसदम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० यज्ञेन वर्धयत जातवेदसम् । अग्निम् यजध्वम् हविषा अनेन स्तुत्या च दीप्यमानं स्वन्नं सर्वमनुष्यम् दीप्तम् होतारम् यज्ञेषु धुरि सीदन्तम् ॥ १ ॥

अभि त्वा नक्तीरुषसो ववाशिरेऽग्ने वत्सं न स्वसरेषु धेनवः ।
दिव इवेदरतिर्मानुषा युगा क्षपो भासि पुरुवार संयतः ॥ २ ॥

अभि । त्वा । नक्तीः । उषसः । ववाशिरे । अग्ने । वत्सम् । न । स्वसरेषु । धेनवः ।
दिवःऽइव । इत् । अरतिः । मानुषा । युगा । आ । क्षपः । भासि । पुरुऽवार । सम्ऽयतः ॥ २ ॥

वेङ्कट० शब्दं कुर्वन्ति त्वा रात्रयः उषसः च अग्ने! वत्सम् इव गोष्ठेषु धेनवः । दिवः[2] गन्ता आदित्यः इव[2] मानुषाणि युगानि अहानि, त्वं रात्रीः भासयसि त्वया सङ्गच्छमानाः[3] बहुभिः स्पृहणीय! ॥ २ ॥

तं देवा बुध्ने रजसः सुदंससं दिवस्पृथिव्योररतिं न्येरिरे ।
रथमिव वेद्यं शुक्रशोचिषमग्निं मित्रं न क्षितिषु प्रशंस्यम् ॥ ३ ॥

तम् । देवाः । बुध्ने । रजसः । सुऽदंससम् । दिवः । पृथिव्योः । अरतिम् । नि । एरिरे ।
रथम्ऽइव । वेद्यम् । शुक्रऽशोचिषम् । अग्निम् । मित्रम् । न । क्षितिषु । प्रऽशंस्यम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० द्यावापृथिव्योरुभयोः सञ्चरन्तम् अग्निम् देवाः लोकस्य मूले पृथिव्यां निहितवन्तः, सुकर्माणम् रथम् इव धनप्राप्तिहेतुं शुक्लं दीप्तम् अग्निम् मित्रम् इव मनुष्यैः शंसनीयं वेदिषु ॥ ३ ॥

तमुक्षमाणं रजसि स्व आ दमे चन्द्रमिव सुरुचं ह्वार आ दधुः ।
पृश्न्याः पतरं चितयन्तमक्षभिः पाथो न पायुं जनसी उभे अनु ॥ ४ ॥

तम् । उक्षमाणम् । रजसि । स्वे । आ । दमे । चन्द्रम्ऽइव । सुऽरुचम् । ह्वारे । आ । दधुः ।
पृश्न्याः । पतरम् । चितयन्तम् । अक्षऽभिः । पाथः । न । पायुम् । जनसी इति । उभे इति । अनु ॥

१-१ नास्ति मूको. २. नास्ति वि³ ड लपं. ३. नास्ति मूको. ४. °भाना ड.

वेङ्कट० तम् सिञ्चन्तम् अस्यां भूमौ स्वे गृहे वत्सम् इव गुरुन्तम् बाधायां सञ्जातायाम् आ दधुः दिवः गन्तारं प्रकाशयन्तं तेजोभिः अश्वम् इव रक्षकम् उभयोः द्यावापृथिव्योः ॥ ४ ॥

स होता विश्वं परि भूत्वध्वरं तमु हव्यैर्मनुष ऋञ्जते गिरा ।
हिरिशिप्रो वृधसानासु जर्भुरद् द्यौर्न स्तृभिश्चितयद् रोदसी अनु ॥ ५ ॥

सः । होता । विश्वम् । परि । भूतु । अध्वरम् । तम् । ऊं इति । हव्यैः । मनुषः । ऋञ्जते । गिरा ।
हिरिऽशिप्रः । वृधसानासु । जर्भुरत् । द्यौः । न । स्तृऽभिः । चितयत् । रोदसी इति । अनु ॥५॥

वेङ्कट० सः होता सर्वं यज्ञं परितः[1] भवतु । तम् एव हव्यैः स्तुत्या च मनुष्याः प्रसन्नं[2] कुर्वन्ति । हरितवर्णशिप्रः वर्धमानासु प्रजासु भरणं कुर्वन् तेजोभिः चेतयति द्यावापृथिव्योरन्तर् आदित्य इव ॥ ५ ॥

[3]इति द्वितीयाष्टके पञ्चमाध्याये विंशो वर्गः[3] ॥

स नो रेवत् समिधानः स्वस्तये संददस्वान् रयिमस्मासु दीदिहि ।
आ नः कृणुष्व सुविताय रोदसी अग्ने हव्या मनुषो देव वीतये ॥ ६ ॥

सः । नः । रेवत् । सम्ऽइधानः । स्वस्तये । सम्ऽददस्वान् । रयिम् । अस्मासु । दीदिहि ।
आ । नः । कृणुष्व । सुविताय । रोदसी इति । अग्ने । हव्या । मनुषः । देव । वीतये ॥ ६ ॥

वेङ्कट० [4]सः अस्माकं धनयुक्तं[4] दीप्यमानः अविनाशाय सम्यक् ददत्[5] धनम् अस्मासु दीप्यस्व । द्यावापृथिवी च अस्माकम् आ कुरुष्व अभ्युदयाय । अग्ने ! देव ![6] हवींषि मनुष्यस्य देवानां खादनाय[7] कुरु । ॥ ६ ॥

दा नो अग्ने बृहतो दाः सहस्रिणो दुरो न वाजं श्रुत्या अपा वृधि ।
प्राची द्यावापृथिवी ब्रह्मणा कृधि स्वर्ण शुक्रमुषसो वि दिद्युतुः ॥ ७ ॥

दाः । नः । अग्ने । बृहतः । दाः । सहस्रिणः । दुरः । न । वाजम् । श्रुत्यै । अप । वृधि ।
प्राची इति । द्यावापृथिवी इति । ब्रह्मणा । कृधि । स्वः । न । शुक्रम् । उषसः । वि । दिद्युतुः ॥

वेङ्कट० अग्ने ! महद् धनम् अस्मभ्यं देहि शतसहस्रसङ्ख्यायुक्तम्[8] । द्वाराणि इव[9] अन्नम् अस्माकं श्रवणाय अनेऽपावृतं[10] कुरु । प्राङ्मुखे च द्यावापृथिव्यौ अन्नेन कुरु । आदित्यम् इव अग्निम् उषसः वि द्योतयन्ति ॥ ७ ॥

---

१. नास्ति वि॰ अ॰. २. नत्वं मूको. ३-३. नास्ति मूको ४-४. …न॰ वि॰; स धन॰ अ॰. ५. नास्ति वि॰ लपं. ६. नास्ति मूको. ७. स्वादनाय वि॰ अ॰ ल लपं. ८. …सङ्ख्य॰ अ॰. ९. च वि॰ लपं. १०. ज्ञेया॰ मूको.

स ईधान उषसो राम्या अनु स्व१र्ण दीदेदरुषेण भानुना ।
होत्राभिरग्निर्मनुषः स्वध्वरो राजा विशामतिथिश्चारुरायवे ॥ ८ ॥

सः । इधानः । उषसः । राम्याः । अनु । स्वः । न । दीदेत् । अरुषेण । भानुना ।
होत्राभिः । अग्निः । मनुषः । सुऽअध्वरः । राजा । विशाम् । अतिथिः । चारुः । आयवे ॥८॥

वेङ्कट० रमणीयासु उषःसु दीप्यमानः अग्निः आदित्यः इव दीप्यते आरोचमानेन तेजसा । होत्राभिः स्तुतिभिः अग्निः मनुषः सुयज्ञो भवति[1], राजा मनुष्याणाम्, उर्वशीपुत्राय च शोभनः अतिथिः[2] ॥ ८ ॥

एवा नो अग्ने अमृतेषु पूर्व्य धीष्पीपाय बृहद्दिवेषु मानुषा ।
दुहाना धेनुर्वृजनेषु कारवे त्मना शतिनं पुरुरूपमिषणि ॥ ९ ॥

एव । नः । अग्ने । अमृतेषु । पूर्व्य । धीः । पीपाय । बृहत्ऽदिवेषु । मानुषा ।
दुहाना । धेनुः । वृजनेषु । कारवे । त्मना । शतिनम् । पुरुऽरूपम् । इषणि ॥ ९ ॥

वेङ्कट० एवम् अस्माकम् अग्ने! देवेषु प्रत्न! स्तोत्रमयी बुद्धिः ववृधे महादीप्तिषु मनुष्याणाम् । दुहाना स्तुतिः उपयज्ञेषु स्तोत्रे स्वयमेव शतसङ्ख्याकं बहुरूपम् एषणीयं धनं[3] भवति ॥ ९ ॥

वयमग्ने अर्वता वा सुवीर्यं ब्रह्मणा वा चितयेमा जनाँ अति ।
अस्माकं द्युम्नमधि पञ्च कृष्टिषूच्चा स्व१र्ण शुशुचीत दुष्टरम् ॥ १० ॥

वयम् । अग्ने । अर्वता । वा । सुऽवीर्यम् । ब्रह्मणा । वा । चितयेम । जनान् । अति ।
अस्माकम् । द्युम्नम् । अधि । पञ्च । कृष्टिषु । उच्चा । स्वः । न । शुशुचीत । दुस्तरम् ॥१०॥

वेङ्कट० वयम् अग्ने! अश्वेन वा शोभनवीर्यं पशुं चितयेम[4] ब्रह्मेण वा शत्रुजनान् । अस्माकम् अन्नं पञ्चसु जनेषु अधि[5] भवतु । उच्चैः आदित्य इव अत्यन्तं दीप्यतां शत्रुभिः दुस्तरम् ॥ १० ॥

स नो बोधि सहस्य प्रशंस्यो यस्मिन्त्सुजाता इषयन्त सूरयः ।
यमग्ने यज्ञमुपयन्ति वाजिनो नित्ये तोके दीदिवांसं स्वे दमे ॥ ११ ॥

सः । नः । बोधि । सहस्य । प्रऽशंस्यः । यस्मिन् । सुऽजाताः । इषयन्त । सूरयः ।
यम् । अग्ने । यज्ञम् । उपऽयन्ति । वाजिनः । नित्ये । तोके । दीदिऽवांसम् । स्वे । दमे ॥११॥

---

१. नास्ति अ॰, २. °थिः भवति अ॰. ३. नास्ति मूको. ४. अतिविषयेम वि॰ अ॰. ५. अपि मूको.

वेङ्कट० यः अस्मात् शुष्मस्य सहसः हित! प्रकर्षेण शंसनीयः । यस्मिन् त्वयि शोभनजननाः स्तोतारः अवर्धयन् । यद् अग्ने! वननीयम् उपास्थ्यन्ति हविष्मन्तः 'औशसस्य पुत्रस्य' रक्षणार्थम् आहवनीये दीप्यमानम् ॥ ११ ॥

उभयासो जातवेदः स्याम ते स्तोतारो अग्ने सूरयश्च शर्मणि ।
वस्वो रायः पुरुश्चन्द्रस्य भूयसः प्रजावतः स्वपत्यस्य शग्धि नः ॥ १२ ॥

उभयासः । जातऽवेदः । स्याम । ते । स्तोतारः । अग्ने । सूरयः । च । शर्मणि ।
वस्वः । रायः । पुरुऽचन्द्रस्य । भूयसः । प्रजाऽवतः । सुऽअपत्यस्य । शग्धि । नः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० हे जातवेदः! तव[२] वयम् उभयासः स्याम स्तोतारः हविषां प्रेरयितारः च गृहे[३] । अग्ने! अस्मभ्यं वासयितृ[४] धनं देहि बहूनां ह्लादकं बहुप्रजावत् शोभनापत्ययुक्तम् ॥ १२ ॥

ये स्तोतृभ्यो गोअग्रामश्वपेशसमग्ने रातिमुपसृजन्ति सूरयः ।
अस्माञ्च तांश्च प्र हि नेषि वस्य आ बृहद् वदेम विदथे सुवीराः ॥ १३ ॥

ये । स्तोतृऽभ्यः । गोऽअग्राम् । अश्वऽपेशसम् । अग्ने । रातिम् । उपऽसृजन्ति । सूरयः ।
अस्मान् । च । तान् । च । प्र । हि । नेषि । वस्यः । आ । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥

वेङ्कट० ऋ २, १, १६ द्र. ॥ १३ ॥

'इति द्वितीयाष्टके पञ्चमाध्याये एकविंशो वर्गः' ॥

[३]

'गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः। एकादशानामृचां क्रमेण १ इध्मः समिद्धो वाऽग्निः, २ नराशंसः, ३ इळः, ४ बर्हिः, ५ देवीर्द्वारः, ६ उषासानक्ता, ७ दैव्यौ होतारौ प्रचेतसौ, ८ तिस्रो देव्यः सरस्वतीळाभारत्यः, ९ त्वष्टा, १० वनस्पतिः, ११ स्वाहाकृतयो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः, सप्तमी जगती' ।

समिद्धो अग्निर्निहितः पृथिव्यां प्रत्यङ् विश्वानि भुवनान्यस्थात् ।
होता पावकः प्रदिवः सुमेधा देवो देवान् यजत्वग्निरर्हन् ॥ १ ॥

समऽइद्धः । अग्निः । निऽहितः । पृथिव्याम् । प्रत्यङ् । विश्वानि । भुवनानि । अस्थात् ।
होता । पावकः । प्रऽदिवः । सुऽमेधाः । देवः । देवान् । यजतु । अग्निः । अर्हन् ॥ १ ॥

वेङ्कट० समिद्धः अग्निः देवैरस्याम् पृथिव्याम् निहितः । सोऽयं प्रत्यङ्मुखः सर्वाणि भूतानि प्रत्यङ् तिष्ठति । होता शोधकः पुराणः शोभनप्रज्ञः सोऽयम् देवः देवान् यजतु पूजाम् अर्हन्[६] ॥ १ ॥

१-१. शौनस्सुपुत्रस्य वि[२]; 'स्यपुत्रस्य अ[२]. २. तं कपं. ३. गृहे कपं. ४. 'वितारम् मूको. ५-५. नास्ति मूको. ६. अर्हन् वि[२] कपं.

नराशंसः प्रति धामान्यञ्जन् तिस्रो दिवः प्रति मह्ना स्वर्चिः ।
घृतप्रुषा मनसा हव्यमुन्दन् मूर्धन् यज्ञस्य समनक्तु देवान् ॥ २ ॥

नराशंसः । प्रति । धामानि । अञ्जन् । तिस्रः । दिवः । प्रति । मह्ना । सुऽअर्चिः ।
घृतऽप्रुषा । मनसा । हव्यम् । उन्दन् । मूर्धन् । यज्ञस्य । सम् । अनक्तु । देवान् ॥ २ ॥

वेङ्कट० नराशंसः[1] स्वरसेन देवधामान्यपि प्रत्येकम् अञ्जन् त्रीन् लोकान् प्रति भवति महत्त्वेन[2] सुदीप्तिः ।
घृतबिन्दुना बुद्धिपूर्वेण हव्यम् क्लेदयन् आहवनीये देवान् आज्येन सम् अनक्तु ॥ २ ॥

ईळितो अग्ने मनसा नो अर्हन् देवान् यक्षि मानुषात् पूर्वो अद्य ।
स आ वह मरुतां शर्धो अच्युतमिन्द्रं नरो बर्हिषदं यजध्वम् ॥ ३ ॥

ईळितः । अग्ने । मनसा । नः । अर्हन् । देवान् । यक्षि । मानुषात् । पूर्वः । अद्य ।
सः । आ । वह । मरुताम् । शर्धः । अच्युतम् । इन्द्रम् । नरः । बर्हिऽसदम् । यजध्वम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० स्तुतः 'अग्ने! त्वं[3] मनसा अस्मान् पूजयन् देवान्[†] यज[3] मानुषात् होतुः पूर्वः भवन् अद्य ।
सः त्वं मरुतां वेगम् अच्युतम् आ वह[4] । अस्मिन्नवसरे हे मनुष्याः! बर्हिषदम् इन्द्रम् यजध्वम् ॥ ३ ॥

देव बर्हिर्वर्धमानं सुवीरं स्तीर्णं राये सुभरं वेद्यस्याम् ।
घृतेनाक्तं वसवः सीदतेदं विश्वे देवा आदित्या यज्ञियासः ॥ ४ ॥

देव । बर्हिः । वर्धमानम् । सुऽवीरम् । स्तीर्णम् । राये । सुऽभरम् । वेदी इति । अस्याम् ।
घृतेन । अक्तम् । वसवः । सीदत । इदम् । विश्वे । देवाः । आदित्याः । यज्ञियासः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० हे देव! बर्हिः! त्वं पुनःपुनः अवनेऽपि[5] वर्धमानम् शोभनदेववीरम् आसीः । सुष्ठु भ्रियमाणम् अस्याम् वेद्याम् स्तीर्णम् राये घृतेन अक्तम् इदम् बर्हिः हे वसवः! आसीदत, विश्वे[6] देवाः! रुद्राः! यूयम् आदित्याः! च यजनार्हाः ॥ ४ ॥

वि श्रयन्तामुर्विया हूयमाना द्वारो देवीः सुप्रायणा नमोभिः ।
व्यचस्वतीर्वि प्रथन्तामजुर्या वर्णं पुनाना यशसं सुवीरम् ॥ ५ ॥

वि । श्रयन्ताम् । उर्विया । हूयमानाः । द्वारः । देवीः । सुप्रऽअयनाः । नमःऽभिः ।
व्यचस्वतीः । वि । प्रथन्ताम् । अजुर्याः । वर्णम् । पुनानाः । यशसम् । सुऽवीरम् ॥ ५ ॥

---

१. नराशंस वि[१९] अ[१] लुप्तं. २. महत्त्वे मूको. ३-३. त्वमन्ने अ[१]. ४-४. नास्ति वि[१] लुपं.
† नास्ति वि[१] अ[१]. ५. °ऋ वा वि[१] अ[१]. ६. भवनेऽपि वि[१९] लुपं; अवनेऽपि अ[१]; लपने अ.
७. विश्वेविश्वे वि[१] अ[१].

वेङ्कट० प्रस्तरेण विस्तीर्णा भवन्तु हूयमानाः[1] द्वारः देव्यः सुप्रगमनाः हविर्भिः । अनवकाशात्मत्यः वि श्रयन्ताम् अजराः रूपं प्रयच्छन्त्यः वसत्स्वम्[2] शोभनपुत्रम् ॥ ५ ॥

[3]इति द्वितीयाष्टके पञ्चमाध्याये द्वाविंशो वर्गः[3] ॥

साध्वपांसि सनता न उक्षिते उषासानक्ता वय्येव रण्विते ।
तन्तुं ततं संवयन्ती समीची यज्ञस्य पेशः सुदुघे पयस्वती ॥ ६ ॥

साधु । अपांसि । सनता । नः । उक्षिते इति । उषसानक्ता । वय्याऽइव । रण्विते इति ।
तन्तुम् । ततम् । संवयन्ती इति सम्ऽवयन्ती । समीची इति सम्ऽईची । यज्ञस्य । पेशः ।
सुदुघे इति सुऽदुघे । पयस्वती इति ॥ ६ ॥

वेङ्कट० साधूनि सम्प्रति कर्माणि पुरातनानि कालेन उक्षिते उषासानक्ते तन्तुवायौ इव प्राज्ञैः रमयितव्ये कालचक्रं[4] तन्तुम् ततम् संवयन्ती[5] सङ्गते यज्ञस्य रूपभूते शोभनदोहने सारयुक्ते । 'द्वे[6] स्वसारौ वयतः[7] तन्त्वमेतत्[8] । सनातनं विततं[9] षण्मयूखम् । अवान्यांस्तन्तून्[10] किरतो धत्तो अन्यान् । नावपृज्याते[11] न गमाते अन्तम्' (तैब्रा २,५,५,३) इति मन्त्रः ॥ ६ ॥

दैव्या होतारा प्रथमा विदुष्टर ऋजु यक्षतः समृचा वपुष्टरा ।
देवान् यजन्तावृतुथा समञ्जतो नाभा पृथिव्या अधि सानुषु त्रिषु ॥ ७ ॥

दैव्या । होतारा । प्रथमा । विदुःऽतरा । ऋजु । यक्षतः । सम् । ऋचा । वपुःऽतरा ।
देवान् । यजन्तौ । ऋतुऽथा । सम् । अञ्जतः । नाभा । पृथिव्याः । अधि । सानुषु । त्रिषु ॥

वेङ्कट० दैव्यौ होतारौ प्रथमौ विद्वत्तरौ ऋजुना यजन् यक्षतः मन्त्रेण रूपवत्तरौ देवान् यजन्तौ स्वेस्वे काले कान्त्येन सम् अञ्जतः पृथिव्याः मध्ये त्रिषु धिष्ण्येषु गार्हपत्यादिषु इति ॥ ७ ॥

सरस्वती साधयन्ती धियं न इळा देवी भारती विश्वतूर्तिः ।
तिस्रो देवीः स्वधया बर्हिरेदमच्छिद्रं पान्तु शरणं निषद्य ॥ ८ ॥

सरस्वती । साधयन्ती । धियम् । नः । इळा । देवी । भारती । विश्वऽतूर्तिः ।
तिस्रः । देवीः । स्वधया । बर्हिः । आ । इदम् । अच्छिद्रम् । पान्तु । शरणम् । निऽसद्य ॥ ८ ॥

वेङ्कट० विश्वं यया[12] तूर्णम् आदित्यप्रभया सा[13] सरस्वती च अस्माकं कर्म साधयन्ती भवति[14] । ता इमाः तिस्रः देव्यः स्वधया सह आगत्य इदम् अच्छिद्रम् बर्हिः आवासस्थानम् निषद्य अस्मान् रक्षन्तु इति ॥ ८ ॥

१. हूयमाना वि[14] अ कर्प. २. °वसत्स्व कर्प. ३-३. नास्ति मूको. ४. कालचक्र वि[1] अ[1]. ५. समवं वि[1] अ[1]; सव° कर्प. ६. द्वे कर्प. ७. °वतु मूको. ८. °मेतत् कर्प ९. नास्ति मूको. १०. °वान्यस्तन्तून् कर्प. ११. नावकल्पाते वि[1] कर्प; नावप° वि[2] अ[2] क. १२. यदा मूको. १३. सर्वेण क शोधः. १४. नास्ति वि[1] अ[1].

पिशङ्गरूपः सुभरो वयोधाः श्रुष्टी वीरो जायते देवकामः ।
प्रजां त्वष्टा वि ष्यतु नाभिमस्मे अथा देवानामप्येतु पाथः ॥ ९ ॥

पिशङ्गऽरूपः । सुऽभरः । वयःऽधाः । श्रुष्टी । वीरः । जायते । देवऽकामः ।
प्रऽजाम् । त्वष्टा । वि । स्यतु । नाभिम् । अस्मे इति । अथ । देवानाम् । अपि । एतु । पाथः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० 'अनेकरूपः शोभनपितृभरणः[1] अन्नस्य दाता क्षिप्रकारी पुत्रः त्वष्टुः प्रसादात् जायते देवान् कामयमानः । ताम् प्रजाम् त्वष्टा वि ष्यतु[2] विमुञ्चतु[3] सन्नहनम् अस्माकम् । अथ यथा कृत्वा देवानाम् स्थानम् अपि एतु[4] ॥ ९ ॥

वनस्पतिरवसृजन्नुप स्थादग्निर्हविः सूदयाति प्र धीभिः ।
त्रिधा समक्तं नयतु प्रजानन्देवेभ्यो दैव्यः शमितोप हव्यम् ॥ १० ॥

वनस्पतिः । अवऽसृजन् । उप । स्थात् । अग्निः । हविः । सूदयाति । प्र । धीभिः ।
त्रिधा । सम्ऽअक्तम् । नयतु । प्रऽजानन् । देवेभ्यः । दैव्यः । शमिता । उप । हव्यम् ॥ १० ॥

वेङ्कट० वनस्पतिः देवेभ्यो हवींषि यथास्वम् अवसृजन् उपतिष्ठतु । अग्निः हविः प्रेरयति कर्मभिः । उपस्तरणाद् द्विरभिघारणाच्च त्रिधा[5] समक्तम् नयतु आत्मीयं हविः प्रकर्षेण जानन् । देवेभ्यः च दैव्यः शमिता सर्वं सर्वं हविः उप नयतु ॥ १० ॥

घृतं मिमिक्षे घृतमस्य योनिर्घृते श्रितो घृतम्वस्य धाम ।
अनुष्वधमा वह मादयस्व स्वाहाकृतं वृषभ वक्षि हव्यम् ॥ ११ ॥

घृतम् । मिमिक्षे । घृतम् । अस्य । योनिः । घृते । श्रितः । घृतम् । ऊँ इति । अस्य । धाम ।
अनुऽस्वधम् । आ । वह । मादयस्व । स्वाहाऽकृतम् । वृषभ । वक्षि । हव्यम् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० घृतम् प्रति गच्छति । घृतम् अस्य योनिः । यस्माद् घृतात् उत्तिष्ठति यदर्चिसौ घृते श्रितः 'घृतम् अस्य स्थानम्'[6] स्वधां स्वधां प्रति देवान् आ वह हविः मादयस्व च । त्वयि स्वाहाकृतम्[7] कामानां वर्षितः! हव्यम् वह ११ ॥

[8]इति द्वितीयाष्टके पञ्चमाध्याये त्रयोविंशो वर्गः[8] ॥

१-१. 'कामोत' वि' अ'. २. ष्यति मूको. ३. ष्यति वि' स छपं. ४. 'पु हति वि' अ'. ५. त्रिधात्रिया वि' छपं. ६-६. ए''' स्था वि' अ'. ७. स्वाहात वि' अ'. ८-८. नास्ति मूको.

[४]

[1]सोमाहुतिर्भार्गव ऋषिः । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[1] ।

हुवे वः सुद्योत्मानं सुवृक्तिं विशामग्निमतिथिं सुप्रयसम् ।
मित्रइव यो दिधिषाय्यो भूद्देव आदेवे जने जातवेदाः ॥ १ ॥

हुवे । वः । सुऽद्योत्मानम् । सुऽवृक्तिम् । विशाम् । अग्निम् । अतिथिम् । सुऽप्रयसम् ।
मित्रःऽइव । यः । दिधिषाय्यः । भूत् । देवः । आऽदेवे । जने । जातऽवेदाः ॥ १ ॥

वेङ्कट० सोमाहुतिर्भार्गवः । ह्वयामि युष्माकं सुदीप्तिं सुस्तुतिम्[2] विशाम् अतिथिम्[3] अग्निम् स्वन्नम् । यः मित्रः इव धर्तव्यो भवति, सोऽयं दीप्यमानः आनीतदेवजने[4] यजमाने जातवेदाः ॥ १ ॥

इमं विधन्तो अपां सधस्थे द्वितादधुर्भृगवो विक्ष्वायोः ।
एष विश्वान्यभ्यस्तु भूमा देवानामग्निररतिर्जीराश्वः ॥ २ ॥

इमम् । विधन्तः । अपाम् । सधऽस्थे । द्विता । अदधुः । भृगवः । विक्षु । आयोः ।
एषः । विश्वानि । अभि । अस्तु । भूम । देवानाम् । अग्निः । अरतिः । जीरऽअश्वः ॥ २ ॥

वेङ्कट० इमम् परिचरन्तः अन्तरिक्षे भृगवः [5]'प्रथमं द्वैधं'[5] निहितवन्तो गार्हपत्यमाहवनीयं च मनुष्येषु उर्वशीपुत्रस्य । सोऽयं विश्वानि [6]'भूतानि अभि भवतु देवानाम् अग्निः'[6] अभिगन्ता क्षिप्राश्वः ॥ २ ॥

अग्निं देवासो मानुषीषु विक्षु प्रियं धुः क्षेष्यन्तो न मित्रम् ।
स दीदयदुशतीरूर्म्या आ दक्षाय्यो यो दास्वते दम आ ॥ ३ ॥

अग्निम् । देवासः । मानुषीषु । विक्षु । प्रियम् । धुः । क्षेष्यन्तः । न । मित्रम् ।
सः । दीदयत् । उशतीः । ऊर्म्याः । आ । दक्षाय्यः । यः । दास्वते । दमे । आ ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अग्निम् देवाः[7] मानुषीषु प्रजासु प्रियं निदधुः [8]'यथा निवासमिच्छन्तो'[8] दत्तं मित्रम् सम्पादयन्ति । एवम् सः अग्निः आत्मानं कामयमाना रात्रीः आ द्योतयति वर्धनीयो यः यजमानाय गृहे ॥ ३ ॥

अस्य रण्वा स्वस्येव पुष्टिः संदृष्टिरस्य हियानस्य दक्षोः ।
वि यो भरिभ्रदोषधीषु जिह्वामत्यो न रथ्यो दोधवीति वारान् ॥ ४ ॥

१-१ नास्ति मूको. २. संस्तुतिम् वि'; सस्तुतिम् खर्च. ३. नास्ति वि' अ'. ४. 'देवजने वि' ख खर्च; 'देवे जने अ'. ५. प्रथम द्वै' मूको; प्रथमं द्वैधं ख कोशः. ६-६. नास्ति वि' खर्च. ७. देवता वि' खर्च. ८-८. यथा नि वासं' वि खर्च.

अस्य । रण्वा । स्वस्यऽइव । पुष्टिः । सम्ऽदृष्टिः । अस्य । हियानस्य । धक्षोः ।
वि । यः । भरिभ्रत् । ओषधीषु । जिह्वाम् । अत्यः । न । रथ्यः । दोधवीति । वारान् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अस्य रमणीया धनस्येव पुष्टिः । तां[१] सन्दृश्यमाना अस्य गच्छतः वनं दग्धुमिच्छतः । यः ओषधीषु ज्वालां भरति[२] सोऽयम् अश्वो रथे युक्तो यथा वालान् धुनोत्येवं[३] ज्वालाः प्रेरयति ॥ ४ ॥

आ यन्मे अभ्वं वनदः पनन्तोशिग्भ्यो नामिमीत वर्णम् ।
स चित्रेण चिकिते रंसु भासा जुजुर्वाँ यो मुहुरा युवा भूत् ॥ ५ ॥

आ । यत् । मे । अभ्वम् । वनदः । पनन्त । उशिक्ऽभ्यः । न । अमिमीत । वर्णम् ।
सः । चित्रेण । चिकिते । रम्ऽसु । भासा । जुजुर्वान् । यः । मुहुः । आ । युवा । भूत् ॥५॥

वेङ्कट० आ पनन्त अकथयन् मम यस्य वनादः अरण्यस्य भक्षयितुः महिमानम् । स सर्वं वनं दहन्नपि उशिग्भ्यः कामयमानेभ्यश्चाटकेभ्यो[४] मन्दपालपुत्रेभ्यः स्ववर्णं[५] ज्वालालक्षणं न चकार । सः चित्रेण भासा प्रज्ञायते रमणीयेषु अरण्येषु, यः जीर्णो मुहुर्मुहुः युवा च भवति ॥ ५ ॥

[६]इति द्वितीयाष्टके पञ्चमाध्याये चतुर्विंशो वर्गः[६] ॥

आ यो वना तातृषाणो न भाति वार्ण पथा रथ्येव स्वानीत् ।
कृष्णाध्वा तपू रण्वश्चिकेत द्यौरिव स्मयमानो नभोभिः ॥ ६ ॥

आ । यः । वना । ततृषाणः । न । भाति । वाः । न । पथा । रथ्याऽइव । स्वानीत् ।
कृष्णऽअध्वा । तपुः । रण्वः । चिकेत । द्यौःऽइव । स्मयमानः । नभःऽभिः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० यः काष्ठानि प्रति पिपासुरिव आ[१] भाति, सोऽयमुदकमिव पथा गच्छन् रथचक्रमिव च स्वनति । कृष्णवर्त्मा तापयिता रमणीयः प्रज्ञायते द्यौः इव नक्षत्रैः तेजोभिः स्मयमानः ॥ ६ ॥

स यो व्यस्थादभि दक्षदुर्वीं पशुर्नैति स्वयुरगोपाः ।
अग्निः शोचिष्माँ अतसान्युष्णन् कृष्णव्यथिरस्वदयन्न भूम ॥ ७ ॥

सः । यः । वि । अस्थात् । अभि । दक्षत् । उर्वीम् । पशुः । न । एति । स्वऽयुः । अगोपाः ।
अग्निः । शोचिष्मान् । अतसानि । उष्णन् । कृष्णऽव्यथिः । अस्वदयत् । न । भूम ॥ ७ ॥

---

१. नास्ति मूको. २. दिव्यति वि[१] अ[१]. ३. धुनोत्येवं वि[१]. ४. 'आटकेभ्यो वि[२]; 'अटकेभ्यो वि[१] अपं; 'अमटकेभ्यो अ[१]; 'अ गोभ्यो ड. ५. स्वं वर्ण वि[१] अपं; स्ववर्णं वि[३]. ६-६. नास्ति मूको.

वेङ्कट० यदा यः अग्निः[1] वि तिष्ठते अभि दहन् उर्वीम्, सः पशुः इव गच्छति स्वयम् आत्मनः स्थानम् इच्छन् आरुह्यमाणः[2] सर्वं गच्छन् । अग्निः दीप्तिमान् अतसवनानि[3] दहन् कृष्णवर्त्मा भूमिम् एव न स्वादयति, सर्वम् अन्यद् भक्षयति ॥ ७ ॥

नू ते पूर्वस्यावसो अधीतौ तृतीये विदथे मन्म शंसि ।
अस्मे अग्ने संयद्वीरं बृहन्तं क्षुमन्तं वाजं स्वपत्यं रयिं दाः ॥ ८ ॥

नु । ते । पूर्वस्य । अवसः । अधिऽइतौ । तृतीये । विदथे । मन्म । शंसि ॥ अस्मे इति ।
अग्ने । संयत्ऽवीरम् । बृहन्तम् । क्षुऽमन्तम् । वाजम् । सुऽअपत्यम् । रयिम् । दाः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० सम्प्रति तव पुरातनस्य अन्नस्य स्मरणे तृतीये सवने शस्त्रम् अशंसि । अस्मभ्यम् अग्ने ! संयन्ति यत्र वीराः तत् महत् शब्दवत् अन्नम् शोभनापत्यम् देहि, धनं च ॥ ८ ॥

त्वया यथा गृत्समदासो अग्ने गुहा वन्वन्त उपराँ अभि ष्युः ।
सुवीरासो अभिमातिषाहः स्मत् सूरिभ्यो गृणते तद् वयो धाः ॥ ९ ॥

त्वया । यथा । गृत्सऽमदासः । अग्ने । गुहा । वन्वन्तः । उपरान् । अभि । स्युरिति स्युः ।
सुऽवीरासः । अभिमातिऽसहः । स्मत् । सूरिऽभ्यः । गृणते । तत् । वयः । धाः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० त्वया यथा एते गृत्समदकुलजाताः[4] अग्ने ! गुहायां स्थितानपि प्रच्छन्नान्[5] शत्रून् भजमानवन्तोऽभि-भवेयुः[6] सुपुत्राः[7] शत्रून् सहमानाः । तथा शोभनं हविः प्रेरयद्भ्यः स्तुवते मह्यं च तादृशमन्नं देहि ॥ ९ ॥

[8]इति द्वितीयाष्टके पञ्चमाध्याये पञ्चविंशो वर्गः[8] ॥

[५]

[8]सोमाहुतिर्भार्गव ऋषिः । अग्निर्देवता । अनुष्टुप् छन्दः[8] ।

होताजनिष्ट चेतनः पिता पितृभ्य ऊतये । प्रयक्षञ्जेन्यं वसु शकेम वाजिनो यमम् ॥ १ ॥

होता । अजनिष्ट । चेतनः । पिता । पितृऽभ्यः । ऊतये ।
प्रऽयक्षन् । जेन्यम् । वसु । शकेम । वाजिनः । यमम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० होता जातः प्रज्ञापनः पालयिता पालयितृभ्यो रक्षणार्थं प्रददत् उत्कृष्टं धनम् । अस्य वाजिनः यमनं शक्ता भवाम कर्तुम् ॥ १ ॥

---

१. योऽग्निः वि॰ अर्प. २. ॰मान वि॰ अर्प; ॰माणे वि॰ अ॰. ३. अतसवना॰ वि॰ अ अर्प; अतः भना॰ वि॰; अत वना॰ अ॰. ४. गृत्स॰ अ॰. ५. प्रच्छन्न वि॰ अर्प. ६. भजमानन्तो॰ वि॰ अ॰. ७. सुपुत्रान् अ॰; सुपुत्रा वि॰. ८-८. नास्ति मूको.

आ यस्मिन्त्सप्त रश्मयस्तता यज्ञस्य नेतरि ।
मनुष्वद्दैव्यमष्टमं पोता विश्वं तदिन्वति ॥ २ ॥

आ । यस्मिन् । सप्त । रश्मयः । तताः । यज्ञस्य । नेतरि ।
मनुष्वत् । दैव्यम् । अष्टमम् । पोता । विश्वम् । तत् । इन्वति ॥ २ ॥

वेङ्कट० यस्मिन् आदित्ये सप्त रश्मयः आ ततः यज्ञस्य नेतरि, मनुरिव ते दिवि भवे सप्तानां रश्मीनाम् अष्टमम् पोता अयमग्निः सर्वमेतत् प्रीणयति रश्मिवन्तमादित्यं च ॥ २ ॥

दधन्वे वा यदीमनु वोचद्ब्रह्माणि वेरु तत् ।
परि विश्वानि काव्या नेमिश्चक्रमिवाभवत् ॥ ३ ॥

दधन्वे । वा । यत् । ईम् । अनु । वोचत् । ब्रह्माणि । वेः । ऊँ इति । तत् ।
परि । विश्वानि । काव्या । नेमिः । चक्रम्ऽइव । अभवत् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० 'यदि एनं [illegible] अनु ख्यापयति', वदति वा स्तोत्राणि, वेत्ति तत् सर्वम् अग्निः, परि भवति च विश्वानि स्तोत्राणि नेमिः इव चक्रम् ॥ ३ ॥

साकं हि शुचिना शुचिः प्रशास्ता क्रतुनाजनि ।
विद्वाँ अस्य व्रता ध्रुवा वया इवानु रोहते ॥ ४ ॥

साकम् । हि । शुचिना । शुचिः । प्रऽशास्ता । क्रतुना । अजनि ।
विद्वान् । अस्य । व्रता । ध्रुवा । वयाःऽइव । अनु । रोहते ॥ ४ ॥

वेङ्कट० शुचिना कर्मणा सहितः[1] शीलोऽग्निः प्रशास्ता[2] प्रादुर्भवति। विद्वान् अस्य कर्माणि ध्रुवाणि, शाखाः इव वृक्षस्य, तानि अनु रोहते ॥ ४ ॥

ता अस्य वर्णमायुवो नेष्टुः सचन्त धेनवः ।
कुवित्तिसृभ्य आ वरं स्वसारो या इदं ययुः ॥ ५ ॥

ताः । अस्य । वर्णम् । आऽयुवः । नेष्टुः । सचन्त । धेनवः ।
कुवित् । तिसृऽभ्यः । आ । वरम् । स्वसारः । याः । इदम् । ययुः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० ताः अस्य नेष्टुः धेनवः त्रयो लोकाः गमनशीलस्य वरणीयं हविः सेवन्ते। ताभ्यः तिसृभ्यः धेनुभ्यो बहु आगच्छति वरणीयम्। स्वसारः याः[3] भूम्यः उदकं प्राप्नुवन्ति। "इदम्" (निघ १, १२) इत्युदकनाम[4-5]॥ ५ ॥
अस्योत्तरा भूयसे निर्वचनाय—

१. °शीलोऽग्निः क्रतु त्वा° वि° अप; °धाग्निः[illegible]° अ°. २. नास्ति मूको. ३. नास्ति वि° अर्द.
४-५. उदकनाम अ°.

यदी मातुरुप स्वसा घृतं भरन्त्यस्थित । तासामध्वर्युरागतौ यवो वृष्टीव मोदते ॥६॥

यदि । मातुः । उप । स्वसा । घृतम् । भरन्ती । अस्थित ।
तासाम् । अध्वर्युः । आऽगतौ । यवः । वृष्टीऽइव । मोदते ॥ ६ ॥

वेङ्कट० 'यदि पृथिव्याः स्वसा द्यौः उदकम् भरन्ती[†] उप तिष्ठति । ततः तासाम् तिसृणाम् अन्तरिक्षसहितानाम् आगमने सङ्गमने अध्वरमिच्छन् अग्निः, यवः इव वृष्ट्या, मोदते' ॥ ६ ॥

स्वः स्वाय धायसे कृणुतामृत्विगृत्विजम् । स्तोमं यज्ञं चादरं वनेमा ररिमा वयम् ॥७॥

स्वः । स्वाय । धायसे । कृणुताम् । ऋत्विक् । ऋत्विजम् ।
स्तोमम् । यज्ञम् । च । आत् । अरम् । वनेम । ररिम । वयम् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० 'मदीयोऽयम् ऋत्विक् आत्मनो धारणार्थम् ऋत्विजम् मदीयम् कृणुताम्'। अथ अस्मै वयम्[3] स्तोमम् यज्ञम् च पर्याप्तं भजेम[4] ददाम[5] च हविः ॥ ७ ॥

यथा विद्वाँ अरं करद्विश्वेभ्यो यजतेभ्यः । अयमग्ने त्वे अपि यं यज्ञं चकृमा वयम् ॥८॥

यथा । विद्वान् । अरम् । करत् । विश्वेभ्यः । यजतेभ्यः ।
अयम् । अग्ने । त्वे इति । अपि । यम् । यज्ञम् । चकृम । वयम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० यथा प्राज्ञः[6] अलङ्करोति विश्वेभ्यः देवेभ्यः, अयम् अपि त्वयि तथा अग्ने! भवति, यम् यज्ञम् कृतवन्तः वयम्[7] विद्वांसोऽपि ॥ ८ ॥

'इति द्वितीयाष्टके पञ्चमाध्याये षड्विंशो वर्गः' ॥

[६]

'सोमाहुतिर्भार्गव ऋषिः । अग्निर्देवता । गायत्री छन्दः' ।

इमां मे अग्ने समिधमिमामुपसदं वनेः । इमा उ षु श्रुधी गिरः ॥ १ ॥

इमाम् । मे । अग्ने । सम्ऽइधम् । इमाम् । उपऽसदम् । वनेरिति वनेः ।
इमाः । ऊँ इति । सु । श्रुधि । गिरः ॥ १ ॥

वेङ्कट० इमाम् मे अग्ने! समिधम् भजेथाः, एवम् इमाम् उपसत्तिं च । स्तुतीश्च सुष्ठु शृणु इमाः ॥ १ ॥

१-१. नास्ति वि° अ°. † भरन्ति ब°. २-२. नास्ति वि° अ°. ३. ... वि° अ°. ४. भजाम वि°. ५. दधाम ब°. ६. ज्ञः वि° ब°. ७. नास्ति मूको. ८-८. नास्ति मूको.

अया ते अग्ने विधेमोर्जो नपादश्वमिष्टे । एना सूक्तेन सुजात ॥ २ ॥

अया । ते । अग्ने । विधेम । ऊर्जः । नपात् । अश्वम्ऽइष्टे । एना । सुऽउक्तेन । सुऽजात ॥ २ ॥

वेङ्कट० अनया समिधा [1]परिचरामः अग्ने!। बलस्य[1] पुत्र!, यस्त्वं गमनार्थम्[2] अश्वम् इच्छसि। शोभनजनन! अनेन सूक्तेन विधेम ॥ २ ॥

तं त्वा गीर्भिर्गिर्वणसं द्रविणस्युं द्रविणोदः । सपर्येम सपर्यवः ॥ ३ ॥

तम् । त्वा । गीःऽभिः । गिर्वणसम् । द्रविणस्युम् । द्रविणःऽदः । सपर्येम । सपर्यवः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० तम् त्वा गीर्भिः[3] गीर्भिर्वननीयं धनेच्छुं धनस्य दातः! इतः[4] परिचरेम परिचरणेच्छवः ॥ ३ ॥

स बोधि सूरिर्मघवा वसुपते वसुदावन् । युयोध्यस्मद् द्वेषांसि ॥ ४ ॥

सः । बोधि । सूरिः । मघऽवा । वसुऽपते । वसुऽदावन् । युयोधि । अस्मत् । द्वेषांसि ॥ ४ ॥

वेङ्कट० सः[5] बुध्यस्व प्राज्ञो[5] धनवान्[6] धनपते! धनदातः!, पृथक् कुरु च अस्मत्तः शत्रून् ॥ ४ ॥

स नो वृष्टिं दिवस्परि स नो वाजमनर्वाणम् । स नः सहस्रिणीरिषः ॥ ५ ॥

सः । नः । वृष्टिम् । दिवः । परि । सः । नः । वाजम् । अनर्वाणम् । सः । नः । सहस्रिणीः । इषः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० सः त्वम् अस्मभ्यम् दिवः वृष्टिम् देहि, सः नः बलम् अस्खलितम्, सः नः सहस्रसङ्ख्यानि अन्नानि ॥ ५ ॥

ईळानायावस्यवे यविष्ठ दूत नो गिरा । यजिष्ठ होतरा गहि ॥ ६ ॥

ईळानाय । अवस्यवे । यविष्ठ । दूत । नः । गिरा । यजिष्ठ । होतः । आ । गहि ॥ ६ ॥

वेङ्कट० स्तुवते हविरिच्छते युवतम! दूत! अस्माकं होत्रे स्तोत्रेण प्रीतस्त्वं यष्टृतम! होतः! आ गच्छ ॥ ६ ॥

अन्तर्ह्यग्न ईयसे विद्वान् जन्मोभया कवे । दूतो जन्येव मित्र्यः ॥ ७ ॥

१-१. प…अस्य अ'; प…येऽश्व वि'. २. गमनसमानार्थम् वि' अ'. ३. नास्ति मूको. ४. नास्ति वि'. ५-५. प्रज्ञः वि' अ'. ६. नास्ति वि' अ'.

अन्तः । हि । अग्ने । ईयसे । विद्वान् । जन्म । उभया । कवे । दूतः । जन्याऽइव । मित्र्यः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० द्यावापृथिव्योः अन्तः हि अग्ने! गच्छसि[1] विद्वान् जन्मानि उभयानि मानुषाणि दैव्यानि च कवे!, दूतः इव जनाद्जान् मित्रहितः ॥ ७ ॥

स विद्वाँ आ च पिप्रयो यक्षि चिकित्व आनुषक् । आ चास्मिन्त्सत्सि बर्हिषि ॥८॥

सः । विद्वान् । आ । च । पिप्रयः । यक्षि । चिकित्वः । आनुषक् । आ । च । अस्मिन् । सत्सि । बर्हिषि ॥

वेङ्कट० सः विद्वान् अग्ने! देवान् आ च यज च प्रीणय, ज्ञातः! आनुषक्तम् । आ सीद च अस्मिन् बर्हिषि ॥ ८ ॥

[2]इति द्वितीयाष्टके पञ्चमाध्याये सप्तविंशो वर्गः[2] ॥

[७]

[2]सोमाहुतिर्भार्गव ऋषिः । अग्निर्देवता । गायत्री छन्दः[2] ॥

श्रेष्ठं यविष्ठ भारताग्ने द्युमन्तमा भर । वसो पुरुस्पृहं रयिम् ॥ १ ॥

श्रेष्ठम् । यविष्ठ । भारत । अग्ने । द्युऽमन्तम् । आ । भर । वसो इति । पुरुऽस्पृहम् । रयिम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० श्रेष्ठम् युवतम! भारत! इत्याह 'एष हि देवेभ्यो हव्यं भरति' (माश १,४,२,२३ ,५,१,८) इति ब्राह्मणम्, अग्ने! दीप्तिमन्तम् आ भर वासयितः! बहुभिः स्पृहणीयम् रयिम् । [2]वयमेव धनवन्तः स्याम[2] ॥ १ ॥

मा नो अरातिरीशत देवस्य मर्त्यस्य च । पर्षि तस्या उत द्विषः ॥ २ ॥

मा । नः । अरातिः । ईशत । देवस्य । मर्त्यस्य । च । पर्षि । तस्याः । उत । द्विषः ॥ २ ॥

वेङ्कट० मा अस्माकम् ईशिष्ट अरातिः देवमनुष्ययोः । पारय अस्मान् तस्याः[3], शत्रोश्च पारय ॥ २ ॥

विश्वा उत त्वया वयं धारा उदन्याइव । अति गाहेमहि द्विषः ॥ ३ ॥

विश्वाः । उत । त्वया । वयम् । धाराः । उदन्याःऽइव । अति । गाहेमहि । द्विषः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अपि चाग्ने! त्वया वयम् उदकमयाः धाराः इव शत्रून् अति गाहेमहि ॥ ३ ॥

शुचिः पावक वन्द्योऽग्ने बृहद् वि रोचसे । त्वं घृतेभिराहुतः ॥ ४ ॥

शुचिः । पावक । वन्द्यः । अग्ने । बृहत् । वि । रोचसे । त्वम् । घृतेभिः । आऽहुतः ॥ ४ ॥

---

१. °सि तद्वन्वान् वि° ब्रो. २-२. नास्ति मूको. (मु. वि. ३). ३. °स्याः, वयमेव धनवन्तः स्याम मूको. स्यामत्रतः पाठः द्र. ।

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ ४ ॥

त्वं नो असि भारताऽग्ने वशाभिरुक्षभिः । अष्टापदीभिराहुतः ॥ ५ ॥

त्वम् । नः । असि । भारत । अग्ने । वशाभिः । उक्षऽभिः । अष्टाऽपदीभिः । आऽहुतः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० त्वम् अस्माकम् भारत! अग्ने! वशाभिः उक्षभिः अष्टापदीभिः गर्भिणीभिश्च आहुतः भवसि[1] ॥५॥

द्र्वन्नः सर्पिरासुतिः प्रत्नो होता वरेण्यः । सहसस्पुत्रो अद्भुतः ॥ ६ ॥

द्रुऽअन्नः । सर्पिःऽआसुतिः । प्रत्नः । होता । वरेण्यः । सहसः । पुत्रः । अद्भुतः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० द्र्वन्नः घृताहुतिः पुराणः होता वरेण्यः बलस्य सूनुः महान् ॥ ६ ॥

[2]इति द्वितीयाष्टके पञ्चमाध्याये अष्टाविंशो वर्गः[2] ॥

[८]

[2]गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः ।
अग्निर्देवता । गायत्री छन्दः, षष्ठी अनुष्टुप्[2] ॥

वाजयन्निव नू रथान् योगाँ अग्नेरुप स्तुहि । यशस्तमस्य मीळ्हुषः ॥ १ ॥

वाजयन्ऽइव । नु । रथान् । योगान् । अग्नेः । उप । स्तुहि । यशःऽतमस्य । मीळ्हुषः ॥ १ ॥

वेङ्कट० गृत्समदः[3] । अन्नमिच्छन् इव रथान् क्षिप्रम् अग्नेः उपायान् उप स्तुहि यशस्वितमस्य सेक्तुः ॥१॥

यः सुनीथो ददाशुषेऽजुर्यो जरयन्नरिम् । चारुप्रतीक आहुतः ॥ २ ॥

यः । सुऽनीथः । ददाशुषे । अजुर्यः । जरयन् । अरिम् । चारुऽप्रतीकः । आऽहुतः ॥ २ ॥

वेङ्कट० यः सुनयनो यजमानाय स्वयं जरयितुमशक्यः सर्वम् जरयन् च अरिम् चार्वङ्गः आहुतः ॥ २ ॥

य उ श्रिया दमेष्वा दोषोषसि प्रशस्यते । यस्य व्रतं न मीयते ॥ ३ ॥

यः । ऊं इति । श्रिया । दमेषु । आ । दोषा । उषसि । प्रऽशस्यते । यस्य । व्रतम् । न । मीयते ॥

वेङ्कट० यः[4] श्रिया सहितो[5] गृहेषु रात्रौ अहनि च स्तूयते । यस्य व्रतम् न कश्चिदपि हिंस्यते ॥ ३ ॥

आ यः स्वर्ण भानुना चित्रो विभात्यर्चिषा । अञ्जानो अजरैरभि ॥ ४ ॥

आ । यः । स्वः । न । भानुना । चित्रः । विऽभाति । अर्चिषा । अञ्जानः । अजरैः । अभि ॥

---

१. भवति वि[1] अ[1]. २-२. नास्ति मूको. ३. गृत्समदः अ[1]. ४. नास्ति वि[1] अप. ५. सहिता वि[1] अप.

वेङ्कट० आ विभाति यः[1] आदित्यः इव[2] तेजसा त्रिभिः अर्चिभिः । सोऽयम् अजरैः आत्मतेजोभिः सर्वम् अभि भ्राजमानः भवति ॥ ४ ॥

अग्निमन्नु स्वराज्यमग्निमुक्थानि वावृधुः । विश्वा अधि श्रियो दधे ॥ ५ ॥

अग्निम् । अनु । स्वऽराज्यम् । अग्निम् । उक्थानि । ववृधुः । विश्वाः । अधि । श्रियः । दधे ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अग्निम् अग्निम् अनु वितानि उक्थानि स्वराज्यम् अग्निम् अवर्धयन् । विश्वाः च श्रियः अग्निः अधि धारयति ॥ ५ ॥

अग्नेरिन्द्रस्य सोमस्य देवानामूतिभिर्वयम् ।
अरिष्यन्तः सचेमह्यभि ष्याम पृतन्यतः ॥ ६ ॥

अग्नेः । इन्द्रस्य । सोमस्य । देवानाम् । ऊतिऽभिः । वयम् ।
अरिष्यन्तः । सचेमहि । अभि । स्याम । पृतन्यतः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अग्न्यादीनां रक्षणैः वयम् सङ्गच्छेमहि अहिंस्यमानाः । शत्रून् च 'अभि भवेम' ॥ ६ ॥

'इति द्वितीयाष्टके पञ्चमाध्याये एकोनत्रिंशो वर्गः' ॥

अष्टकस्य द्वितीयस्य माधवः सुन्दरीसुतः ।
व्याख्यत् पञ्चममध्यायं तं[5] पश्यन्तु विचक्षणाः[6] ॥

इति वेङ्कटमाधवाचार्यविरचिते ऋक्संहिताव्याख्याने
द्वितीयाष्टके पञ्चमोऽध्यायः ॥

—*—

इति ऋग्वेदे सभाष्ये द्वितीयाष्टके पञ्चमोऽध्यायः ॥

१. भा वि[२] अ[१]. २. नास्ति वि[२] अ[१]. ३-३. अभिभ्राजमानः वि[२] क लर्प. ४-४. नास्ति मूको. ५. तद् क. ६. न पश्यिताः क.

अथ द्वितीयाष्टके षष्ठोऽध्यायः

वेङ्कट० 'नि होता होतृषदने'[1] स्याल्लिङ्क्वात्मनि माधवः[2] ।
लङः प्रदर्शयन् वृत्तिं लुङश्च तदनन्तरम् ॥ १ ॥

लट्[3] 'स्तविष्यामि त्वामहम्'[3], 'न जातो न जनिष्यते'[4] ।
'जन्मानुषान् युज्यमानान्'[5], 'भद्रं करिष्यसि'[6] ॥ २ ॥

'माणि करिष्या कृणुहि'[7], 'प्र हिन्वाना'[8] 'अह्नेगो राजा'[9] ।
'वृत्रमिन्द्रो हनिष्यन्'[10], 'वक्ष्यन्तीवेदा गनीगन्ति'[11] ॥ ३ ॥

बहौ लुटः प्रयोगोऽस्मो लुटस्त्वल्पतरस्तथा[12] ।
दृश्यन्ते ब्राह्मणे तस्य[13] 'कर्ता '[14]'श्वः श्वो'[14] भवितेति'[15] ॥ ४ ॥

'श्वो युक्ते प्रयोक्तासि'[16] 'श्वो विपुलान् भवितेति'[17] च ।
शाट्यायनके 'तद्देवाऽऽगन्ता'[18] 'श्वो वक्ताराविति'[19] ॥ ५ ॥

लृटो लोटश्च विषये दृश्यन्ते च लिङादयः ।
'वृषभस्येन्द्रस्य श्रेष्ठाः'[20], 'प्रातर्मक्षू धियावसुः'[21] ॥ ६ ॥

'हुता इन्द्रेण पवनः श्रयन्ते'[22] लेट् भविष्यति ।
अपि वा लट् वर्तमानसामीप्येऽस्य[23] भवेदिति[24] ॥ ७ ॥

हेतुहेतुमद्भावे च [25]प्रयुज्यते लुङौ[25] क्वचित् ।
'एकं चमसं चतुरः'[26] तत्र स्याल्लिङ्निदर्शनम्[27] ॥ ८ ॥

स्मर्यते लिङ्निमित्ते लृङ् क्रिया यत्रातिपद्यते[28] ।
'यो वृत्राणि जिघ्नते'[29] भूतमात्रे तु[30] दृश्यते ॥ ९ ॥

क्रियातिपत्तिर्बहुलो ब्राह्मणेषु प्रदृश्यते[31] ।
अध्यायादिष्विमे[32] सर्वे लकाराः सम्प्रदर्शिताः ॥ १० ॥ इति ॥

---

१. ऋ २,६,१. २. नास्ति वेङ्कट. ३. ऋ ३,४४,५. ४. ऋ १,८१,५. ५. ऋ १,११३,१. ६. ऋ १,१,६. ७. ऋ १,१६५,९. ८. ऋ ९,१०,१. ९. ऋ ९,८६,४५. १०. ऋ ४,१८,११. ११. ऋ ६,७५,३. १२. °रः लुटः वेङ्कट. १३. तत्र त्रि° वेङ्कट. १४-१५. चाश्वो वेङ्कट. १५ तैब्रा १,६,६,४. १६. तै २,६,२,३. १७. तांब्रा ५,४,७. १८. तद्देवा° वेङ्कट. १९ तु. जैमि ३,१२४ एतेद° इति पाठे छन्दस्त आयप्ररलोपः? २०. ऋ १,१६४,१०. २१. ऋ १,५८,९. २२. ऋ १०,१०८,४. २३. तु. पा ३,३,१३१. २४. भविष्यति वि° लपं. २५-२६. "युज्यते" वि° लपं; "लगते लुङः वेङ्कट. २६. ऋ १,१६१,२. २७. स्याल्लिङ्गिति° वेङ्कट. २८. तु. पा ३,३,१३९. २९. ऋ २,३०,२. ३०. अ° वि° लपं. ३१. प्रयुज्यते श°. ३२. दृश्यमाना° वि°[?] लपं वेङ्कट.

[९]

[1]गृत्समदो (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) भार्गवः शौनकः ऋषिः। अग्निर्देवता। त्रिष्टुप् छन्दः[1]।

नि होता होतृषदने विदानस्त्वेषो दीदिवाँ असदत् सुदक्षः।
अदब्धव्रतप्रमतिर्वसिष्ठः सहस्रम्भरः शुचिजिह्वो अग्निः ॥ १ ॥

नि। होता। होतृऽसदने। विदानः। त्वेषः। दीदिऽवान्। असदत्। सुऽदक्षः।
अदब्धव्रतऽप्रमतिः। वसिष्ठः। सहस्रम्ऽभरः। शुचिऽजिह्वः। अग्निः ॥ १ ॥

वेङ्कट० गृत्समदः। नि षीदतु अग्निः होतृषदने[2] विद्वान् भूत्वा दीप्यमानः सुबलः। स्तोतॄणां हिंसितानि यज्ञानि[3] कर्माणि प्रमतयश्च येन स दब्धव्रतप्रमतिः, अतिशयेन वसिता। वासयितृतमः तेजसा। 'सर्वं वै सहस्रम् 'सहस्रम्भरः शुचिजिह्वोऽग्निः' इति' (माश ६, ४, २, ७) इति वाजसनेयकम्[4] ॥ १ ॥

त्वं दूतस्त्वमु नः परस्पास्त्वं वस्य आ वृषभ प्रणेता।
अग्ने तोकस्य नस्तने तनूनामप्रयुच्छन् दीद्यद् बोधि गोपाः ॥ २ ॥

त्वम्। दूतः। त्वम्। ऊँ इति। नः। परःऽपाः। त्वम्। वस्यः। आ। वृषभ। प्रऽनेता।
अग्ने। तोकस्य। नः। तने। तनूनाम्। अप्रऽयुच्छन्। दीद्यत्। बोधि। गोपाः ॥ २ ॥

वेङ्कट० अग्ने! त्वम् दूतः, त्वम् एव अस्माकं परः[5] पालयिता, त्वम् एव अस्माकम् श्रेष्ठम् प्रति प्रणेता वर्षितः! अग्ने! अस्माकं पुत्रस्य भक्तानाम् अप्रमाद्यन् दीप्यमानः अस्माकम् गोप्ता इति बुध्यस्व, तथा तनये चेति ॥ २ ॥

विधेम ते परमे जन्मन्नग्ने विधेम स्तोमैरवरे सधस्थे।
यस्माद् योनेरुदारिथा यजे तं प्र त्वे हवींषि जुहुरे समिद्धे ॥ ३ ॥

विधेम। ते। परमे। जन्मन्। अग्ने। विधेम। स्तोमैः। अवरे। सधऽस्थे।
यस्मात्। योनेः। उत्ऽआरिथ। यजे। तम्। प्र। त्वे इति। हवींषि। जुहुरे। सम्ऽइद्धे ॥ ३ ॥

वेङ्कट० परिचरेम ते[6] परमे जन्मनि दिवि स्थिताय। तत्र वाजसनेयकम्—'विधेम ते परमे जन्मन्नग्न इति द्यौर्वा अस्य परमं जन्म विधेम स्तोमैरवरे सधस्थ इत्यन्तरिक्षं वा अवरम् सधस्थम्।

१-१. नास्ति मूको. २. होतृसदने ऊ. ३. नास्ति वि[1][1] अ[1]. ४-४. 'स्मात् ··· मूको. ५. 'वन्। शुचिजिह्वः नाग्निः मूको. ६. पालः मूको. ७. नास्ति मूको.

यस्मादग्नेनिकवारिण्या यजे नमृ इत्येव वा अस्य स्वो योनिः तम् यत्र इत्येतत् प्र वो दुर्वीणी जुहूरे समिद्ध इति यथा वा एष समित्वतऽग्नेरासिन दुर्वीणी जुहूति' (माश ९, ३, ३, ३९) इति ॥ ३ ॥

अग्ने॒ यज॑स्व ह॒विषा॒ यजी॑या॒ञ्छ्रुष्टी॑ दे॒ष्णम॒भि गृ॑णीहि॒ राधः॑ ।
त्वं ह्यसि॑ रयि॒पती॑ रयी॒णां त्वं शु॒क्रस्य॒ वच॑सो म॒नोता॑ ॥ ४ ॥

अग्ने॑ । यज॑स्व । ह॒विषा॑ । यजी॑यान् । श्रु॒ष्टी । दे॒ष्णम् । अ॒भि । गृ॒णी॒हि॒ । राधः॑ ।
त्वम् । हि । असि॑ । र॒यि॒ऽपतिः॑ । र॒यी॒णाम् । त्वम् । शु॒क्रस्य॑ । वच॑सः । म॒नोता॑ ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अग्ने देवान् हविषा यज[1] यष्टृतमः । क्षिप्रकारी भवन्[2] धनम् अभि प्रयच्छ । त्वम् हि धनानां पतिः, त्वम् दीप्तस्य स्तोत्रस्य मनोता[3] यस्य मनसि [4]स्तोत्रमोतं भवति[4] ॥ ४ ॥

उ॒भयं॑ ते॒ न क्षी॑यते वस॒व्यं॑ दि॒वेदि॑वे॒ जाय॑मानस्य दस्म ।
कृ॒धि क्षु॒मन्तं॑ जरि॒तार॑मग्ने कृ॒धि पतिं॑ स्वप॒त्यस्य॑ रा॒यः ॥ ५ ॥

उ॒भय॑म् । ते॒ । न । क्षी॒य॒ते॒ । व॒स॒व्य॑म् । दि॒वेऽदि॑वे । जाय॑मानस्य । द॒स्म॒ ।
कृ॒धि । क्षु॒ऽमन्त॑म् । ज॒रि॒तार॑म् । अ॒ग्ने॒ । कृ॒धि । पति॑म् । सु॒ऽअ॒प॒त्यस्य॑ । रा॒यः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० [5]गार्हपत्याहवनीयात्मकम् उभयम् धनम् ते हि[6] न कदाचित् अपि क्षीयते[7] अन्वहम् आहवनीयात्मना जायमानस्य दर्शनीय! । कृधि[8] दीप्ततमम् सुभगतामिति शब्दवन्तं स्तोतारम् । अग्ने! कुरु स्वामिनं सुपुत्रस्य धनस्य ॥ ५ ॥

सैना॒नीके॑न सु॒वि॒दत्रो॑ अ॒स्मे यष्टा॑ दे॒वाँ आय॑जिष्ठः स्व॒स्ति ।
अद॑ब्धो गो॒पा उ॒त नः॑ पर॒स्पा अग्ने॑ द्यु॒मदु॒त रे॒वद्दि॑दीहि ॥ ६ ॥

सः । ए॒ना । अनी॑केन । सु॒ऽवि॒दत्रः॑ । अ॒स्मे इति॑ । यष्टा॑ । दे॒वान् । आऽय॑जिष्ठः । स्व॒स्ति ।
अद॑ब्धः । गो॒पाः । उ॒त । नः॒ । प॒रः॒ऽपाः । अग्ने॑ । द्यु॒ऽमत् । उ॒त । रे॒वत् । दि॒दी॒हि॒ ॥ ६ ॥

वेङ्कट० [9]स त्वम् अग्ने! अनेन[9] ज्वालालक्षणेन अनीकेन सुधनः अस्माकं देवानां यजनशीलः आयष्टृतमः[10] स्वस्ति भव । अहिंसितः त्वं गोपायिता अपि च अस्माकं परः पाता अग्ने! दीप्तियुक्तं धनयुक्तं च दीप्यस्वेति ॥ ६ ॥

[11]इति द्वितीयाष्टके पञ्चाध्याये प्रथमो वर्गः[12] ॥

---

१. नास्ति वि[1] अर्प. २. भवन् वि[3]. ३. मनो[1] अर्प. ४-४. स्तोत्रमोतमस्मा वि[1] अर्प; स्तोत्रमोतमस्यास्मः वि[3]; [1]मोतमस्यास्मः अ[1]; स्तोत्रमोतमस्यास्मः क. ५-५. [1]गार्हपत्य ··· (ब) त्वमेवोदितः मूको; [1]गार्हपत्य आहवनीयात्मना क प्रस्तावः ६. नास्ति अर्प. ७. क्षीयते वि[1] अ[1]. ८. कृधि[1] अर्प. ९-९. नास्ति वि[3] अ[1]. १०. [1]मः ज्योति अ[1]. ११-१२. नास्ति मूको.

[१०]

[1]गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[1] ।

जोहूत्रो अग्निः प्रथमः पितेवेळस्पदे मनुषा यत्समिद्धः ।
श्रियं वसानो अमृतो विचेता मर्मृजेन्यः श्रवस्यः स वाजी ॥ १ ॥

जोहूत्रः । अग्निः । प्रथमः । पिताऽइव । इळः । पदे । मनुषा । यत् । सम्ऽइद्धः ।
श्रियम् । वसानः । अमृतः । विऽचेताः । मर्मृजेन्यः । श्रवस्यः । सः । वाजी ॥ १ ॥

वेङ्कट० अत्यन्तं वयसम् एव पितेव आह्वातव्यः अग्निः[2], 'अदा इळायाः'[3] स्थाने उत्तरवेदिनाभौ[4] मनुना समिद्धः । तेजोरूपम् वसानः अमृतः प्राज्ञः[5] हस्तेनाऽश्व इव पाणिना सम्मार्जनीयः अन्नकामनः सः अश्व इति ॥ १ ॥

श्रूया अग्निश्चित्रभानुर्हवं मे विश्वाभिर्गीर्भिरमृतो विचेताः ।
श्यावा रथं वहतो रोहिता वोतारुषाह चक्रे विभृत्रः ॥ २ ॥

श्रूयाः । अग्निः । चित्रऽभानुः । हवम् । मे । विश्वाभिः । गीःऽभिः । अमृतः । विऽचेताः ।
श्यावा । रथम् । वहतः । रोहिता । वा । उत । अरुषा । अह । चक्रे । विऽभृत्रः ॥ २ ॥

वेङ्कट० शृणोतु अग्निः चित्रदीप्तिः मदीयम् आह्वानं धनादिविषयं सर्वाभिः सह स्तुतिभिः अमृतः विवृद्धचेताः । श्याववर्णौ अश्वौ तस्य रथम् वहतः रोहितवर्णौ अपि च, कदाचित् आरोचमानौ एव अश्वौ करोति स्वरथे विविधं ह्रियमाणः सर्वत्र भर्ता वा ॥ २ ॥

उत्तानायामजनयन्सुषूतं भुवदग्निः पुरुपेशासु गर्भः ।
शिरिणायां चिदक्तुना महोभिरपरीवृतो वसति प्रचेताः ॥ ३ ॥

उत्तानायाम् । अजनयन् । सुऽसूतम् । भुवत् । अग्निः । पुरुऽपेशासु । गर्भः ।
शिरिणायाम् । चित् । अक्तुना । महःऽभिः । अपरिऽवृतः । वसति । प्रऽचेताः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० उत्तानायाम् अरण्याम् कन्यायाम् शोभनं देवाः अजनयन् । भवति च अग्निः बहुरूपासु ओषधीषु गर्भः । शिरिणा शृणातेः हिंसाकर्मणः, शर्वर्याम् अपि अक्तुना अञ्जनेन अन्धकारेण स्वतेजोभिः अपरिवृतः वसति प्राज्ञः ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. नास्ति मूको. ३-३. अनेकान वि² अ¹; सदेशान वि¹ अर्प. ४. °वेदिनाभ्नि क.
५. महा अ¹; प्रज्ञः अर्प.

जिघर्म्यग्निं हविषा घृतेन प्रतिक्षियन्तं भुवनानि विश्वा ।
पृथुं तिरश्चा वयसा बृहन्तं व्यचिष्ठमन्नै रभसं दृशानम् ॥ ४ ॥

जिघर्मि । अग्निम् । हविषा । घृतेन । प्रतिऽक्षियन्तम् । भुवनानि । विश्वा ।
पृथुम् । तिरश्चा । वयसा । बृहन्तम् । व्यचिष्ठम् । अन्नैः । रभसम् । दृशानम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० जुहोमि अग्निम् हविषा च घृतेन च। अत्र वाजसनेयकम्—"सर्वतः हीमं सर्वाणि भुवनानि क्षियन्ति। 'पृथुं तिरश्चा वयसा बृहन्तम्' इति पृथुर्वा एष तिर्यङ् वयसो बृहन्[1] धूमेन 'व्यचिष्ठमन्नै[2] रभसं दृशानम्' इत्यन्नकामवन्तम् अन्नैरन्नाद्यं दीप्यमानम् इत्येतत्" (माश ६,३,३,१९) इति। पक्षिणोऽपि पृथुम्(?) इत्यर्थो भवति। एवं हि दीप्यमानोऽग्निः[3] इष्टकाभिः[4] इति ॥ ४ ॥

आ विश्वतः प्रत्यञ्चं जिघर्म्यरक्षसा मनसा तज्जुषेत ।
मर्यश्रीः स्पृहयद्वर्णो अग्निर्नाभिमृशे तन्वा जर्भुराणः ॥ ५ ॥

आ । विश्वतः । प्रत्यञ्चम् । जिघर्मि । अरक्षसा । मनसा । तत् । जुषेत ।
मर्यऽश्रीः । स्पृहयत्ऽवर्णः । अग्निः । न । अभिऽमृशे । तन्वा । जर्भुराणः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० वाजसनेयकम्—"आ सर्वतः प्रत्यञ्चं जुहोमीत्येतद् 'अरक्षसा[5] मनसा तज्जुषेत'[6] इत्यहीडमानेन मनसा तज्जोषयेतेत्येतद् 'मर्यश्रीः स्पृहयद्वर्णो अग्निः' इति मर्यश्रीर्हि स्पृहयद्वर्णोऽग्निर्[7] 'नाभिमृशे तन्वा[8] जर्भुराणः' इति न हैषोऽभिमृशे तन्वा[9] दीप्यमानो भवति" (माश ६,३,३,२०) इति। मनुष्यादिवच्छ्रीः स्पृहणीयवर्णो इति ॥ ५ ॥

ज्ञेया भागं सहसानो वरेण त्वादूतासो मनुवद् वदेम ।
अनूनमग्निं जुह्वा वचस्या मधुपृचं धनसा जोहवीमि ॥ ६ ॥

ज्ञेयाः । भागम् । सहसानः । वरेण । त्वाऽदूतासः । मनुऽवत् । वदेम ।
अनूनम् । अग्निम् । जुह्वा । वचस्या । मधुऽपृचम् । धनऽसाः । जोहवीमि ॥ ६ ॥

वेङ्कट० जानीयाः स्वभागं वरकेण[10] तेजसा बलायमानः[11]। त्वं[12] दूतो येषां ते वयं त्वां यथा मनुरुवाच तथा वदेम। परिपूर्णम् अग्निम् जुह्वा च वचनेन च[13] मधुना सम्पृक्तं धनप्रदाता[14] पुनःपुनः आह्वयामि ॥ ६ ॥

[15]इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये द्वितीयो वर्गः[15] ॥

---

१. °हद् वि¹ लर्प. २. °व्यचिष्टम वि³ अ¹; व्यच मु° लर्प. ३. गौतमा° वि¹ अ¹. ४. °कामः वि¹ लर्प. ५. °नरक्षसा वि³ अ¹ लर्प. ६. तं जु° वि¹ लर्प. ७. °द्वर्ण° वि¹ लर्प. ८. तो लर्प. ९. तन्वा वि¹'³ अ¹ लर्प. १०. °केन वि¹ लर्प. ११. °मानम् वि¹ अ¹; °मानः लर्प. १२. नास्ति वि¹ अ¹. १३. नास्ति अ¹. १४. धने प्रदाता वि¹ लर्प. १५-१५. नास्ति मूको.

[११]

[1]गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः । इन्द्रो देवता ।
विराट्स्थाना छन्दः, एकविंशी त्रिष्टुप्[1] ।

श्रुधी हवमिन्द्र मा रिषण्यः स्याम ते दावने वसूनाम् ।
इमा हि त्वामूर्जो वर्धयन्ति वसूयवः सिन्धवो न क्षरन्तः ॥ १ ॥

श्रुधि । हवम् । इन्द्र । मा । रिषण्यः । स्याम । ते । दावने । वसूनाम् ।
इमाः । हि । त्वाम् । ऊर्जः । वर्धयन्ति । वसुऽयवः । सिन्धवः । न । क्षरन्तः ॥ १ ॥

वेङ्कट० शृणु हवम् इन्द्र! मा अस्मान् हिंसीः । भवेम तव स्वभूतानां धनानां दानाय भाजिनो वयम् । इमाः हि त्वाम् ऊर्जः हवींषि वर्धयन्ति स्तुतयः[2] यजमानानां धनम् इच्छन्त्यः नद्यः इव क्षरन्त्यः ॥ १ ॥

सृजो महीरिन्द्र या अपिन्वः परिष्ठिता अहिना शूर पूर्वीः ।
अमर्त्यं चिद् दासं मन्यमानमवाभिनदुक्थैर्वावृधानः ॥ २ ॥

सृजः । महीः । इन्द्र । याः । अपिन्वः । परिऽस्थिताः । अहिना । शूर । पूर्वीः ।
अमर्त्यम् । चित् । दासम् । मन्यमानम् । अव । अभिनत् । उक्थैः । वावृधानः ॥ २ ॥

वेङ्कट० हत्वा अहिम् व्यसृजः महतीरपः इन्द्र! गौः पय इव, याः अपिन्वः परिवेष्टिताः अहिना हे शूर! पूर्वीः[3] बह्वीः । दुर्मरम् अपि अहिम् असुरम् अभिमन्यमानम् अव[4] अभिनत् इन्द्रः[5] स्तोत्रैः वर्धमानः ॥ २ ॥

उक्थेष्विन्नु शूर येषु चाकन्त्स्तोमेष्विन्द्र रुद्रियेषु च ।
तुभ्येदेता यासु मन्दसानः प्र वायवे सिस्रते न शुभ्राः ॥ ३ ॥

उक्थेषु । इत् । नु । शूर । येषु । चाकन् । स्तोमेषु । इन्द्र । रुद्रियेषु । च ।
तुभ्य । इत् । एताः । यासु । मन्दसानः । प्र । वायवे । सिस्रते । न । शुभ्राः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० शूर! येषु शस्त्रेषु कामयसे स्तोमेषु[6] च इन्द्र! रुद्रकृतेषु । 'रुद्रः' (निघ ३,१६) इति स्तोतृनाम । तुभ्यम् एव एताः स्तुतयः, यासु त्वम् मन्दमानः भवसि, वायवे प्र सिस्रते इव शोभनाः । त्वदर्थम् एव निर्गच्छन्तीति स्तुतीनां शोभया वदति ॥ ३ ॥

शुभ्रं नु ते शुष्मं वर्धयन्तः शुभ्रं वज्रं बाह्वोर्दधानाः ।
शुभ्रस्त्वमिन्द्र वावृधानो अस्मे दासीर्विशः सूर्येण सह्याः ॥ ४ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. स्तो मूको. ३. नास्ति वि[3]. ४. नास्ति अ[2]. ५. इन्द्र वि[1] लपं. ६. स्तोत्रैः वि[1] लपं. ७. नास्ति मूको.

शुभ्रम् । नु । ते । शुष्मम् । वर्धयन्तः । शुभ्रम् । वज्रम् । बाह्वोः । दधानाः ।
शुभ्रः । त्वम् । इन्द्र । वावृधानः । अस्मे इति । दासीः । विशः । सूर्येण । सह्याः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० स्तुतिभिः शोभनं बलम् वर्धयन्तः शोभनम् वज्रम् तव बाह्वोः दधानाः भवामः[1]। स्तुमः सत्वादते वज्रम् इति। दीप्यमानः त्वम् इन्द्र! वर्धमानः अस्माकम् उपक्षपयित्रोः[2] प्रजाः शोभनेन वीर्येण अभिभवेति ॥ ४ ॥

गुहा हितं गुह्यं गूळ्हमप्स्वपीवृतं मायिनं क्षियन्तम् ।
उतो अपो द्यां तस्तभ्वांसमहन्नहिं शूर वीर्येण ॥ ५ ॥

गुहा । हितम् । गुह्यम् । गूळ्हम् । अप्ऽसु । अपिऽवृतम् । मायिनम् । क्षियन्तम् ।
उतो इति । अपः । द्याम् । तस्तभ्वांसम् । अहन् । अहिम् । शूर । वीर्येण ॥ ५ ॥

वेङ्कट० गुहायां निहितम् अदृश्यम् अप्सु निगूढम् अद्भिः प्रच्छाद्यमानम् मायिनम् निवसन्तम्, अपि च आदित्यम् [3]अपः च[3] स्तम्भितवन्तं हे शूर! वीर्येण अहिम् हतवान् असि ॥ ५ ॥

[4]इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये तृतीयो वर्गः[4] ॥

स्तवा नु त इन्द्र पूर्व्या महान्युत स्तवाम नूतना कृतानि ।
स्तवा वज्रं बाह्वोरुशन्तं स्तवा हरी सूर्यस्य केतू ॥ ६ ॥

स्तवै । नु । ते । इन्द्र । पूर्व्या । महानि । उत । स्तवाम । नूतना । कृतानि ।
स्तवै । वज्रम् । बाह्वोः । उशन्तम् । स्तवै । हरी इति । सूर्यस्य । केतू इति ॥ ६ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्र! तव पूर्वकालभावीनि माहात्म्यानि अधुना स्तवाम। अपि च स्तवाम सम्प्रति-तनानि कृतानि। स्तवाम वज्रम् बाह्वोः दीप्यमानम्। स्तवाम च अश्वौ बलस्य प्रज्ञापकौ ॥ ६ ॥

हरी नु त इन्द्र वाजयन्ता घृतश्चुतं स्वारमस्वार्ष्टाम् ।
वि समना भूमिरप्रथिष्टारंस्त पर्वतश्चित् सरिष्यन् ॥ ७ ॥

हरी इति । नु । ते । इन्द्र । वाजयन्ता । घृतऽश्चुतम् । स्वारम् । अस्वार्ष्टाम् ।
वि । समना । भूमिः । अप्रथिष्ट । अरंस्त । पर्वतः । चित् । सरिष्यन् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० इन्द्र! तव अश्वौ बलं कुर्वन्तौ उदकस्य क्षारकं [5]शब्दं शब्दितवन्तौ। तथा तव भयात् समन्तता भूत्वा भूमिः विप्रथिताऽऽसीत्। तथा गिरोऽच्चयः परिष्यन् स्वस्थाने रमते[5] ॥ ७ ॥

1. भवन्ति वि[1,3] अ[1] ख[1]. 2. उपक्षयिषी वि[1,3] अ[1] ख[1]. 3-3. अपम् मूको; उदकम् क ग्रहणात्. 4-4. नास्ति मूको. 5-5. त्रुटितम् वि[1] ख[1].

नि पर्वतः साद्यप्रयुच्छन्त्सं मातृभिर्वावशानो अक्रान् ।
दूरे पारे वाणीं वर्धयन्त इन्द्रेषितां धमनिं पप्रथन् नि ॥ ८ ॥

नि । पर्वतः । सादि । अप्रऽयुच्छन् । सम् । मातृऽभिः । वावशानः । अक्रान् ।
दूरे । पारे । वाणीम् । वर्धयन्तः । इन्द्रऽइषिताम् । धमनिम् । पप्रथन् । नि ॥ ८ ॥

वेङ्कट० नि षसाद पर्वतः[1] [2]स्वस्मिन्[†] स्थाने अप्रमाद्यन्[‡][2] । तथा मरुद्भिः सह वावशानो वायुश्च माभिः[§] पुनः सम् अक्रान् सङ्गतो भवति कामयमानः । तथा दूरे[3] पारे देशे ······ प्रथितवन्त इति ॥ ८ ॥

इन्द्रो महां सिन्धुमाशयानं मायाविनं वृत्रमस्फुरन्निः ।
अरेजेतां रोदसी भियाने कनिक्रदतो वृष्णो अस्य वज्रात् ॥ ९ ॥

इन्द्रः । महाम् । सिन्धुम् । आऽशयानम् । मायाऽविनम् । वृत्रम् । अस्फुरत् । निः ।
अरेजेताम् । रोदसी इति । भियाने इति । कनिक्रदतः । वृष्णः । अस्य । वज्रात् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० [3]इन्द्रः महान्तम् सिन्धुम् आवृत्य शयानम् मायाविनम् वृत्रम् निः जघान । अकम्पेतां द्यावापृथिवी बिभ्यती[3] शब्दं कुर्वतः वर्षितुः अस्य वज्रात् ॥ ९ ॥

अरोरवीद् वृष्णो अस्य वज्रोऽमानुषं यन्मानुषो निजूर्वात् ।
नि मायिनो दानवस्य माया अपादयत् पपिवान्त्सुतस्य ॥ १० ॥

अरोरवीत् । वृष्णः । अस्य । वज्रः । अमानुषम् । यत् । मानुषः । निऽजूर्वात् ।
नि । मायिनः । दानवस्य । मायाः । अपादयत् । पपिऽवान् । सुतस्य ॥ १० ॥

वेङ्कट० वर्षितुः अस्य[4] वज्रः शब्दं चकार । यदा [5]मनुष्याणाम् अहितम्[5] मनुष्यहितः निहतवान्, तदा[6] मायाविनः[7] दानवस्य मायाः च नि अपादयत् सोमम् पपिवान् इति ॥ १० ॥

[8]इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये चतुर्थो वर्गः[8] ॥

पिबापिबेदिन्द्र शूर सोमं मन्दन्तु त्वा मन्दिनः सुतासः ।
पृणन्तस्ते कुक्षी वर्धयन्त्वित्था सुतः पौर इन्द्रमाव ॥ ११ ॥

पिबऽपिब । इत् । इन्द्र । शूर । सोमम् । मन्दन्तु । त्वा । मन्दिनः । सुतासः ।
पृणन्तः । ते । कुक्षी इति । वर्धयन्तु । इत्था । सुतः । पौरः । इन्द्रम् । आव ॥ ११ ॥

---

१. पर्वतस्य मूको. २-२. नास्ति वि[1] अ[1]. † अस्मिन् वि[2] अ[2] ल. ‡ अप्रमाद्यन् वि[2] अ[2] ल. § अद्भिः क प्रस्तावः. ३-३. नास्ति वि[3] अ[3]. ४ [4]स्य न वि[3] अ[3]. ५-५. [5]मानुषमितिवत् वि[1] अ[1]; [5]मानुषमहित वि[3] अ[3]; [5]मनुष्यहितम् ल. ६. तदा वि[1] अ[1]. ७. मुदितम् वि[3] अ[3]. ८-८. नास्ति मूको.

वेङ्कट० इन्द्र ! शूर ! सोमम् पिब[1] भूव । मन्दन्तु त्वां[2] मदकराः सोमाः । पूरयन्तः तव कुक्षी[3] वर्धयन्तु । सत्यम् एव सुताः पूरयितारः सोमाः इन्द्रम् रक्षति ॥ ११ ॥

त्वे इ॒न्द्राप्य॑भूम॒ विप्रा॒ धियं॑ वनेम ऋत॒या सप॑न्तः ।
अ॒व॒स्यवो॑ धीमहि॒ प्रश॑स्तिं स॒द्यस्ते॑ रा॒यो दा॒वने॑ स्याम ॥ १२ ॥

त्वे इति॑ । इ॒न्द्र॒ । अपि॑ । अ॒भू॒म॒ । विप्राः॑ । धिय॑म् । व॒ने॒म॒ । ऋ॒त॒ऽया । सप॑न्तः ।
अ॒व॒स्यवः॑ । धी॒म॒हि॒ । प्रऽश॑स्तिम् । स॒द्यः । ते॒ । रा॒यः । दा॒वने॑ । स्या॒म॒ ॥ १२ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्र ! वयं त्वयि किञ्चित् स्याम मेधाविनः कर्म च भजेम सत्यया वाचा त्वां स्पृशन्तः । अर्थेच्छवो वयं धारयामः प्रशस्तिम् । सद्यः च पुनः धनस्य दाने स्याम इति ॥ १२ ॥

स्याम॒ ते त इ॑न्द्र॒ ये त॑ ऊ॒ती अ॑व॒स्यव॒ ऊर्जं॑ व॒र्धय॑न्तः ।
शु॒ष्मिन्त॑मं॒ यं चा॒कना॑म देवा॒स्मे र॒यिं रा॑सि वी॒रव॑न्तम् ॥ १३ ॥

स्याम॑ । ते । ते॒ । इ॒न्द्र॒ । ये । ते॒ । ऊ॒ती । अ॒व॒स्यवः॑ । ऊर्ज॑म् । व॒र्धय॑न्तः ।
शु॒ष्मिन्ऽत॑मम् । यम् । चा॒कना॑म । दे॒व॒ । अ॒स्मे इति॑ । र॒यिम् । रा॒सि॒ । वी॒रऽव॑न्तम् ॥ १३ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्र ! तव रक्षणेन ये प्रीणयन्ते वयं च तव ते स्याम रक्षणेच्छवः हविः वर्धयन्तः बलवत्तमम्[4] । यम् कामयामो[5] वयम् देव ! तम् अस्मभ्यम् रयिम् प्रयच्छसि पुत्रयुक्तम् इति ॥ १३ ॥

रासि॒ क्षयं॒ रासि॑ मि॒त्रम॒स्मे रासि॒ शर्ध॑ इन्द्र॒ मारु॑तं नः ।
स॒जोष॑सो॒ ये च॑ मन्द॒साना॒ः प्र वा॒यवः॑ पा॒न्त्यग्र॑णीतिम् ॥ १४ ॥

रासि॑ । क्षय॑म् । रासि॑ । मि॒त्रम् । अ॒स्मे इति॑ । रासि॑ । शर्धः॑ । इ॒न्द्र॒ । मारु॑तम् । नः॒ ।
स॒ऽजोष॑सः । ये । च॒ । म॒न्द॒साना॑ः । प्र । वा॒यवः॑ । पा॒न्ति॒ । अग्र॑ऽनीतिम् ॥ १४ ॥

वेङ्कट० देहि निवासम् मित्रम् च अस्मभ्यम् रासि च मारुतवेगम् । तथा त्वया सङ्गताः ये भवन्ति मोदमानाः ते गन्तारो वीराः प्रकर्षेण रक्षन्तु अग्रणीतिम् सेनाग्रम् इति ॥ १४ ॥

व्य॑न्त्विन्नु येषु॑ मन्दसा॒नस्तृ॒पत् सोमं॑ पाहि द्र॒ह्यदि॑न्द्र ।
अ॒स्मान्सु पृ॒त्स्वा त॑रु॒त्राऽव॑र्धयो॒ द्यां बृ॒हद्भि॑र॒र्कैः ॥ १५ ॥

1. पिब पिब वि[2] अ[1]. 2. त्वा वि[1] अ[1]. 3. कुक्षिम वि[1] लर्य; कुक्षिम् वि[1] अ[1]. 4. °बल° वि[1] अ[1]. 5. कामयानो वि[1] ल अर्थ; कामयानाः कामयमानाः वा क प्रस्तावः.

व्यन्तु । इत् । नु । येषु । मन्दसानः । तृपत् । सोमम् । पाहि । द्रह्यत् । इन्द्र ।
अस्मान् । सु । पृत्ऽसु । आ । तरुत्र । अवर्धयः । द्याम् । बृहत्ऽभिः । अर्कैः ॥ १५ ॥

वेङ्कट० गच्छन्तु एव[1] क्षिप्रं मरुतः त्वाम् येषु त्वम् मन्दसानः भवसि । ततः तृप्यन् इन्द्र! सोमम् पिब बाधमानं दृढवत् । अथ अस्मान् तारयित! युद्धे आगमयेः अवर्धयः दिवं च महद्भिः अर्कैः ॥ १५ ॥

[2]इति द्वितीयाष्टके पञ्चमाध्याये पञ्चमो वर्गः[2] ॥

बृहन्त इन्नु ये ते तरुत्रोक्थेभिर्वा सुम्नमाविवासान् ।
स्तृणानासो बर्हिः पस्त्यावत् त्वोता इदिन्द्र वाजमग्मन् ॥ १६ ॥

बृहन्तः । इत् । नु । ये । ते । तरुत्र । उक्थेभिः । वा । सुम्नम् । आऽविवासान् ।
स्तृणानासः । बर्हिः । पस्त्यऽवत् । त्वाऽऊताः । इत् । इन्द्र । वाजम् । अग्मन् ॥ १६ ॥

वेङ्कट० महान्तः एव ते भवन्ति, ये नु [3]तव अर्चन्ति[3] इह तरुत्र! शस्त्रैः च त्वां सुखकरं परिचरन्ति स्तृणन्तः बर्हिः । देवैः विड्भिः यद्वत् त्वया रक्षिताः एव ते इन्द्र! अन्नम् आप्नुवन् ॥ १६ ॥

उग्रेष्विन्नु शूर मन्दसानस्त्रिकद्रुकेषु पाहि सोममिन्द्र ।
प्रदोधुवच्छ्मश्रुषु प्रीणानो याहि हरिभ्यां सुतस्य पीतिम् ॥ १७ ॥

उग्रेषु । इत् । नु । शूर । मन्दसानः । त्रिऽकद्रुकेषु । पाहि । सोमम् । इन्द्र ।
प्रऽदोधुवत् । श्मश्रुषु । प्रीणानः । याहि । हरिऽभ्याम् । सुतस्य । पीतिम् ॥ १७ ॥

वेङ्कट० उद्गूर्णेषु युद्धेषु हे शूर! मोदमानः "[4]अभिप्लवस्याहः पूर्वं त्रिकद्रुका इत्याचक्षते" (आश्वौ ११, ९,११) तेषु पिब सोमम् इन्द्र! प्रकम्पयन् श्मश्रुस्थितं सोमम् प्रीयमाणः याहि अश्वाभ्यां सोमस्य पानम् इति ॥ १७ ॥

धिष्वा शवः शूर येन वृत्रमवाभिनद् दानुमौर्णवाभम् ।
अपावृणोर्ज्योतिरार्याय नि सव्यतः सादि दस्युरिन्द्र ॥ १८ ॥

धिष्व । शवः । शूर । येन । वृत्रम् । अवऽअभिनत् । दानुम् । और्णऽवाभम् ।
अप । अवृणोः । ज्योतिः । आर्याय । नि । सव्यतः । सादि । दस्युः । इन्द्र ॥ १८ ॥

---

१. भवन् वि[14] अ[1] उर्व. २-२. नास्ति मूको. ३-३. तव अ[?] वि[1] अ[1]; अ[2] क. ४. तस्य वि[1] अ[1]. ५-५. [illegible] वि[1] अर्व; [illegible] वि[1] अ[1]; [illegible] क.

वेङ्कट० [1]'धारय तत्'[1] बलम् उरु। येन वृत्रम् अवभिन्नवान् दानुम् और्णवाभम् च असुरौ, सोमज्योतिः आर्याय प्रकाशार्थम् आ [2]'अवृणोः इति'। तव स्तोतुः सव्याद् अक्ष्णः दस्युः असुरः नि सादि निषीदति विलङ्घति। अथवा तव सव्यादपि हस्तात् निर्गच्छति ॥ १८ ॥

सनेम ये त ऊतिभिस्तरन्तो विश्वाः स्पृध आर्येण दस्यून् ।
अस्मभ्यं तत् त्वाष्ट्रं विश्वरूपमरन्धयः साख्यस्य त्रिताय ॥ १९ ॥

सनेम । ये । ते । ऊतिऽभिः । तरन्तः । विश्वाः । स्पृधः । आर्येण । दस्यून् ।
अस्मभ्यम् । तत् । त्वाष्ट्रम् । विश्वऽरूपम् । अरन्धयः । साख्यस्य । त्रिताय ॥ १९ ॥

वेङ्कट० भजेम तान् वयम् अपि, ये तव रक्षणैः त्वया च आर्येण सर्वान् स्पर्धमानान् उपक्षपयितॄंश्च तरन्तः भवन्ति। अस्मभ्यम् तदानीं त्वष्टुः पुत्रम् विश्वरूपम् वशमनयः सख्यमिच्छतस्त्रितार्थम् त्रिताय इति। तादर्थ्ये चतुर्थी व्यधिकरणे ॥ १९ ॥

अस्य सुवानस्य मन्दिनस्त्रितस्य न्यर्बुदं वावृधानो अस्तः ।
अवर्तयत् सूर्यो न चक्रं भिनद् वलमिन्द्रो अङ्गिरस्वान् ॥ २० ॥

अस्य । सुवानस्य । मन्दिनः । त्रितस्य । नि । अर्बुदम् । ववृधानः । अस्तरित्यस्तः ।
अवर्तयत् । सूर्यः । न । चक्रम् । भिनत् । वलम् । इन्द्रः । अङ्गिरस्वान् ॥ २० ॥

वेङ्कट० अस्य सोमं सुन्वतः सुवानस्य स्तोतुः त्रितस्य, अर्बुद इति विश्वरूपस्य नामान्तरम्, वर्धमानः नि अस्तः हिंसितवान् असि। अवर्तयत् सूर्यः इव रथचक्रम्[3] आत्मीयम्, अभिनत् वलम् असुरम् अङ्गिरोभिः सहितः[4] इन्द्रः ॥ २० ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिन्द्र दक्षिणा मघोनी ।
शिक्षा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद् वदेम विदथे सुवीराः ॥ २१ ॥

नूनम् । सा । ते । प्रति । वरम् । जरित्रे । दुहीयत् । इन्द्र । दक्षिणा । मघोनी ।
शिक्ष । स्तोतृऽभ्यः । मा । अति । धक् । भगः । नः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ २१ ॥

वेङ्कट० नूनम् इति पदपूरणः। [5]सा तव[5] मघवती[6] दक्षिणा स्तोत्रे मह्यं वरणीयम् अभिलषितं प्रति दुग्धाम्। देहि स्तोतृभ्यः कामान्। मा अस्मान् अति धाक्षीत् भजनीय इन्द्रः। बृहत्[7] वदेम यज्ञे कल्याणवीराः[8] ॥ २१ ॥

[9]इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये षष्ठो वर्गः[9] ॥

१-१. °धर वि॰ र्ष; °धा वि॰ अ॰ ल; धारय ल प्रस्तावः   २. आवृणोति वि॰ र्प, °आवृणोति वि॰ अ॰ ल.   ३. °जन् आसुरम् वि॰ अ॰.   ४. हीडितः वि॰.   ५-५. नास्ति वि॰ अ॰.   ६. ठेमति वि॰ अ॰; मघवति वि॰ र्प.   ७. महद् वि॰ अ॰.   ८. °वाडीराः वि॰ अ॰.   ९-९. नास्ति मूको.

[१२]

[1]गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[1] ।

यो जात एव प्रथमो मनस्वान् देवो देवान् क्रतुना पर्यभूषत् ।
यस्य शुष्माद् रोदसी अभ्यसेतां नृम्णस्य मह्ना स जनास इन्द्रः ॥ १ ॥

यः । जातः । एव । प्रथमः । मनस्वान् । देवः । देवान् । क्रतुना । परिऽअभूषत् ।
यस्य । शुष्मात् । रोदसी इति । अभ्यसेताम् । नृम्णस्य । मह्ना । सः । जनासः । इन्द्रः ॥ १ ॥

वेङ्कट० शौनकः— 'मङ्क्षु[2] तपसाऽऽत्मानम् ऐन्द्रं बिभ्रन्महद् वपुः ।
अदृश्यत मुहूर्तेन दिवि च व्योम्नि चैव च ॥
तमिन्द्रमिति मत्वा तु दैत्यौ भीमपराक्रमौ ।
धुनिश्च चुमुरिश्चोभौ[3] सायुधावभिपेततुः[4] ॥
विदित्वा स तयोर्भावम् ऋषिः पापं चिकीर्षतोः ।
यो जात इति सूक्तेन कर्माण्यैन्द्राण्यकीर्तयत्' ॥ (बृदे ४,६६-६८) इति ॥

'यः जातः[5] एव प्रथमः मनस्वी देवो देवान् क्रतुना कर्मणा पर्यभवत्[6] पर्यगृह्णात् पर्यरक्षदत्यक्रामदिति वा[7] इति[8] यास्कः (१०, १०)। यस्य शोषकात् तेजसो द्यावापृथिव्यौ अपि अबिभीताम् बलस्य च महत्त्वेन सः, जनासः! इन्द्रः, मानवा इति ॥ १ ॥

यः पृथिवीं व्यथमानामदृंहद् यः पर्वतान् प्रकुपिताँ अरम्णात् ।
यो अन्तरिक्षं विममे वरीयो यो द्यामस्तभ्नात् स जनास इन्द्रः ॥ २ ॥

यः । पृथिवीम् । व्यथमानाम् । अदृंहत् । यः । पर्वतान् । प्रऽकुपितान् । अरम्णात् ।
यः । अन्तरिक्षम् । विऽममे । वरीयः । यः । द्याम् । अस्तभ्नात् । सः । जनासः । इन्द्रः ॥ २ ॥

वेङ्कट० यः पृथिवीम् चलन्तीम् अदृंहत् । यः च पर्वतान् पक्षवतः प्रकुपितान् अरम्णात्[9] रम्णातिः[9] संयमनकर्मा, स्वेस्वे स्थाने समयामासेति । '[10]यः च[10] अन्तरिक्षम् विस्तीर्णं चकार । यः च अधः स्थितया दिवं धारयति ॥ २ ॥

यो हत्वाहिमरिणात् सप्त सिन्धून् यो गा उदाजदपधा वलस्य ।
यो अश्मनोरन्तरग्निं जजान संवृक् समत्सु स जनास इन्द्रः ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. मङ्क्षु वि१ अ१. ३. चुमु॰ अ१. ४. भवि वे॰ वि१ अ१. ५. जातम् वि१ अ१; जायमान वि१ ल दपे. ६. नास्ति वि१ अ१. ७. नास्ति अ१. ८. नास्ति मूको. ९. रम्णातिः अ१; नृम्णातिः वि१ ल दपे. १०-१०. यदुत वि१ अ१ दपे.

यः । हत्वा । अहिम् । अरिणात् । सप्त । सिन्धून् । यः । गाः । उत्ऽआजत् । अपऽधा । वलस्य ।
यः । अश्मनोः । अन्तः । अग्निम् । जजान । सम्ऽवृक् । समत्ऽसु । सः । जनासः । इन्द्रः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० यः च अहिम् हत्वा निरगमयत् सप्त नदीः । यः गाः पणीन् उदाजत्[1] जाना विलान्तर्हिताः बलस्य असुरस्य । यः च मेघयोः मध्ये आभिमायुक्ते वैद्युतम् अग्निम् अजनयति । सः हन्ता संग्रामेषु ॥ ३ ॥

येनेमा विश्वा च्यवना कृतानि यो दासं वर्णमधरं गुहाकः ।
श्वघ्नीव यो जिगीवाँ लक्षमाददर्यः पुष्टानि स जनास इन्द्रः ॥ ४ ॥

येन । इमा । विश्वा । च्यवना । कृतानि । यः । दासम् । वर्णम् । अधरम् । गुहा । अकरित्यकः ।
श्वघ्नीऽइव । यः । जिगीवान् । लक्षम् । आदत् । अर्यः । पुष्टानि । सः । जनासः । इन्द्रः ॥४॥

वेङ्कट० येन एतानि सर्वाणि[2] च्यवनानि[3] कृतानि । यः च असुरं दासयितारम् अधरम् गुहायां करोति । लुब्धक इव यः[4] जिगीवान् लक्ष्यमाणे पशुं भक्षयति विनाशयति पोषणानि स्तोतॄणां प्रेरयतीति ॥ ४ ॥

यं स्मा पृच्छन्ति कुह सेति घोरमुतेमाहुर्नैषो अस्तीत्येनम् ।
सो अर्यः पुष्टीर्विज इवा मिनाति श्रदस्मै धत्त स जनास इन्द्रः ॥ ५ ॥

यम् । स्म । पृच्छन्ति । कुह । सः । इति । घोरम् । उत । ईम् । आहुः । न । एषः । अस्ति । इति । एनम् ।
सः । अर्यः । पुष्टीः । विजःऽइव । आ । मिनाति । श्रत् । अस्मै । धत्त । सः । जनासः । इन्द्रः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० युद्धे प्रविशन्तः यम् इन्द्रम् पृच्छन्ति घोरम् क सः इन्द्रः इति । अपि च एनम् आहुः न एषः अस्ति । कुत्र विद्यते शीघ्रं प्रविश युद्धम् इति । सः ईश्वरः शत्रूणाम् पुष्टीः हिनस्ति, यथा व्याधो पक्षिणो हिनस्ति । अस्मै श्रत् धत्त[5] इति ॥ ५ ॥

[6]इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये सप्तमो वर्गः[6] ॥

यो रध्रस्य चोदिता यः कृशस्य यो ब्रह्मणो नाधमानस्य कीरेः ।
युक्तग्राव्णो योऽविता सुशिप्रः सुतसोमस्य स जनास इन्द्रः ॥ ६ ॥

यः । रध्रस्य । चोदिता । यः । कृशस्य । यः । ब्रह्मणः । नाधमानस्य । कीरेः ।
युक्तऽग्राव्णः । यः । अविता । सुऽशिप्रः । सुतऽसोमस्य । सः । जनासः । इन्द्रः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० यः समृद्धस्य कृशस्य च धनं चोदयति, यः वा ब्राह्मणस्य याचमानस्य स्तोतुः । यः च युक्तग्राव्णः सुतसोमस्य रक्षकः सुहनुः[7] ॥ ६ ॥

---

१. उदाजत् वि[1] अ[1]. २. शत्रुणा वि[2] अ[1]; शत्रुणाम् वि[3] लाप. ३. च्यावन° वि[123] लाप. ४. नास्ति वि[2] अ[1]. ५. °ल वक्षत वि[1] अ[1]; यत्त वि[3] लाप. ६-६. नास्ति मूको. ७. सुहनुम् अ[1]; सुह:... वि[2].

यस्याश्वा॑सः प्र॒दिशि॒ यस्य॒ गावो॒ यस्य॒ ग्रामा॒ यस्य॒ विश्वे॒ रथा॑सः ।
यः सूर्यं॒ य उ॒षसं॑ ज॒जान॒ यो अ॒पां नेता॒ स ज॑नास॒ इन्द्रः॑ ॥ ७ ॥

यस्य॑ । अश्वा॑सः । प्र॒ऽदिशि॑ । यस्य॑ । गावः॑ । यस्य॑ । ग्रामाः॑ । यस्य॑ । विश्वे॑ । रथा॑सः ।
यः । सूर्य॑म् । यः । उ॒षस॑म् । ज॒जान॑ । यः । अ॒पाम् । ने॒ता । सः । ज॒ना॒सः॒ । इन्द्रः॑ ॥ ७ ॥

वेङ्कट० यस्य प्रदेशने स्तोतृणाम् अश्वादयो भवन्ति । शिष्टं स्पष्टमिति ॥ ७ ॥

यं क्रन्द॑सी सं॒यती॑ वि॒ह्वये॑ते॒ परेऽव॑र उ॒भया॑ अ॒मित्राः॑ ।
स॒मा॒नं चि॒द्रथ॑मातस्थि॒वांसा॒ नाना॑ हवेते॒ स ज॑नास॒ इन्द्रः॑ ॥ ८ ॥

यम् । क्रन्द॑सी॒ इति॑ । सं॒यती॒ इति॑ सम्ऽयती॑ । वि॒ह्वये॑ते॒ इति॑ विऽह्वये॑ते । परे॑ । अव॑रे । उ॒भयाः॑ ।
अ॒मित्राः॑ ॥ स॒मा॒नम् । चि॒त् । रथ॑म् । आ॒त॒स्थि॒ऽवांसा॑ । नाना॑ । ह॒वे॒ते॒ इति॑ । सः । ज॒ना॒सः॒ । इन्द्रः॑ ॥ ८ ॥

वेङ्कट० यम् सङ्क्रन्दमाने सेने मामागच्छ मामागच्छेत्याह्वयत इति । एतदेवोक्तम्—तत्रत्या उत्तमाश्च उभये शत्रवः आह्वयन्ते¹ । एकम् एव इन्द्ररथम् आतस्थिवांसौ युयुत्सू राजानौ नाना ह्वेते यम् इन्द्रम् इति ॥ ८ ॥

यस्मा॒न्न ऋ॒ते वि॒जय॑न्ते॒ जना॑सो॒ यं युध्य॑माना॒ अव॑से॒ हव॑न्ते ।
यो विश्व॑स्य प्रति॒मानं॑ ब॒भूव॒ यो अ॑च्युत॒च्युत्स ज॑नास॒ इन्द्रः॑ ॥ ९ ॥

यस्मा॑त् । न । ऋ॒ते । वि॒ऽजय॑न्ते । जना॑सः । यम् । युध्य॑मानाः । अव॑से । हव॑न्ते ।
यः । विश्व॑स्य । प्र॒ति॒ऽमान॑म् । ब॒भूव॑ । यः । अ॒च्यु॒त॒ऽच्युत् । सः । ज॒ना॒सः॒ । इन्द्रः॑ ॥ ९ ॥

वेङ्कट० निगदव्याख्याता ॥ ९ ॥

यः शश्व॑तो॒ मह्येनो॒ दधा॑ना॒नम॑न्यमाना॒ञ्छर्वा॑ ज॒घान॑ ।
यः शर्ध॑ते॒ नानु॒ददा॑ति शृ॒ध्यां यो दस्यो॑र्ह॒न्ता स ज॑नास॒ इन्द्रः॑ ॥ १० ॥

यः । शश्व॑तः । महि॑ । एनः॑ । दधा॑नान् । अम॑न्यमानान् । शर्वा॑ । ज॒घान॑ ।
यः । शर्ध॑ते । न । अ॒नु॒ऽददा॑ति । शृ॒ध्याम् । यः । दस्योः॑ । ह॒न्ता । सः । ज॒ना॒सः॒ । इन्द्रः॑ ॥ १० ॥

---

१. नास्ति वि¹ मूको. २. 'यत वि''' अ' क; 'शत्रवः मूको.

वेङ्कट० यः बहुल महत् पापं दधानान् पुरुषान् अमन्यमानान् हिंसकेन वज्रेण जघान। 'यः च'[1] शर्धन् आचरते नरकाय[2] न अनुप्रयच्छति, शीघ्रं स हन्ति। यः च दस्युनः हन्ता इति ॥ १० ॥

'इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्यायेऽष्टमो वर्गः'[2]।

यः शम्बरं पर्वतेषु क्षियन्तं चत्वारिंश्यां शरद्यन्वविन्दत् ।
ओजायमानं यो अहिं जघान दानुं शयानं स जनास इन्द्रः ॥ ११ ॥

यः । शम्बरम् । पर्वतेषु । क्षियन्तम् । चत्वारिंश्याम् । शरदि । अनुऽअविन्दत् ।
ओजायमानम् । यः । अहिम् । जघान । दानुम् । शयानम् । सः । जनासः । इन्द्रः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० यः शम्बरम् असुरम् इन्द्रभयात् पर्वतेषु निलीय निवसन्तम् चत्वारिंश्याम् शरदि संवत्सरे लब्धवान्[3]। यः बलमाचरन्तम् अहिम् हतवान्, दानुम् च शयानम् इति ॥ ११ ॥

यः सप्तरश्मिर्वृषभस्तुविष्मानवासृजत् सर्तवे सप्त सिन्धून् ।
यो रौहिणमस्फुरद् वज्रबाहुर्द्यामारोहन्तं स जनास इन्द्रः ॥ १२ ॥

यः । सप्तऽरश्मिः । वृषभः । तुविष्मान् । अवऽअसृजत् । सर्तवे । सप्त । सिन्धून् ।
यः । रौहिणम् । अस्फुरत् । वज्रऽबाहुः । द्याम् । आऽरोहन्तम् । सः । जनासः । इन्द्रः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० यः सप्तरश्मिः वर्षिता बलवान् अवासृजत् सरणाय सप्त[4] नदीः। यः च[5] रौहिणम् असुरं हतवान् वज्रबाहुः दिवम् आरोहन्तम् ॥ १२ ॥

द्यावा चिदस्मै पृथिवी नमेते शुष्माच्चिदस्य पर्वता भयन्ते ।
यः सोमपा निचितो वज्रबाहुर्यो वज्रहस्तः स जनास इन्द्रः ॥ १३ ॥

द्यावा । चित् । अस्मै । पृथिवी इति । नमेते इति । शुष्मात् । चित् । अस्य । पर्वताः । भयन्ते ।
यः । सोमऽपाः । निऽचितः । वज्रऽबाहुः । यः । वज्रऽहस्तः । सः । जनासः । इन्द्रः ॥ १३ ॥

वेङ्कट० अस्मै द्यावापृथिवी प्रह्वीभवतः। तथा अस्य भयात् पर्वताः बिभ्यति। यः सोमपाः दृढशरीरः, तस्य बाहौ कदाचित् वज्रः, कदाचित् हस्ते इति ॥ १३ ॥

यः सुन्वन्तमवति यः पचन्तं यः शंसन्तं यः शशमानमूती ।
यस्य ब्रह्म वर्धनं यस्य सोमो यस्येदं राधः स जनास इन्द्रः ॥ १४ ॥

---

१. नास्ति मूको. २-२. नास्ति वि° ३. 'लब्धवान् वि' लपे; 'लब्धवान् वि' लं' ल. ४-४. नास्ति मूको. ५-५. 'रौहिणम् वि' लपे; 'रौहिण वि' लं'.

यः । सुन्वन्तम् । अवति । यः । पचन्तम् । यः । शंसन्तम् । यः । शशमानम् । ऊती ।
यस्य । ब्रह्म । वर्धनम् । यस्य । सोमः । यस्य । इदम् । राधः । सः । जनासः । इन्द्रः ॥ १४ ॥

वेङ्कट० यः अभिगमनेन सुन्वन्तम् रक्षति, यजन्तं पक्वान्नानि च पचन्तम्, शस्त्राणि शंसन्तम्, स्तुतिभिः अर्चयन्तम्[1] । यस्य च ब्रह्म वर्धनम् भवति, सोमः च, यस्य इदम् अपि [2]अन्नहविः च[2] ॥ १४ ॥

य: सुन्वते पचते दुध्र आ चिद् वाजं दर्दर्षि स किलासि सत्यः ।
वयं त इन्द्र विश्वह प्रियासः सुवीरासो विदथमा वदेम ॥ १५ ॥

यः । सुन्वते । पचते । दुध्रः । आ । चित् । वाजम् । दर्दर्षि । सः । किल । असि । सत्यः ।
वयम् । ते । इन्द्र । विश्वह । प्रियासः । सुऽवीरासः । विदथम् । आ । वदेम ॥ १५ ॥

वेङ्कट० यः त्वं दुर्धरः सुन्वते पचते च[3] अन्नम् आ दृणासि, सः त्वम् असि अमरः[4] । वयम् ते इन्द्र[5] सदा प्रियाः सुपुत्राः यज्ञं सर्वदा आभिमुख्येन वदामेति ॥ १५ ॥

[6]इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये नवमो वर्गः[6] ॥

[१३]

[7]गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः ।
इन्द्रो देवता । जगती छन्दः, अन्तिमा त्रिष्टुप्[7] ।

ऋतुर्जनित्री तस्या अपस्परि मक्षू जात आविशद् यासु वर्धते ।
तदाहना अभवत् पिप्युषी पयोंऽशोः पीयूषं प्रथमं तदुक्थ्यम् ॥ १ ॥

ऋतुः । जनित्री । तस्याः । अपः । परि । मक्षु । जातः । आ । अविशत् । यासु । वर्धते ।
तत् । आहनाः । अभवत् । पिप्युषी । पयः । अंशोः । पीयूषम् । प्रथमम् । तत् । उक्थ्यम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० ऋतुः चन्द्रमसो जनयित्री । तस्याः जलमिश्रया वेगात् पक्षादौ शीघ्रं जातः आ विशत् ओषधीः, यासु ओषधीषु वर्धते । तत्र प्रावस्थाहन्तव्या[8] अतिशयेन रसम्[9] आप्याययन्ती[8] भवति लता । तत् इदं त्वया उत्पादनाने सोमांशोः पीयूषम् सुतम् प्रथमम् एव हे इन्द्र ! तुभ्यं स्तोतव्यम् ॥ १ ॥

सध्रीमा यन्ति परि बिभ्रतीः पयो विश्वप्स्न्याय प्र भरन्त भोजनम् ।
समानो अध्वा प्रवतामनुष्यदे यस्ताकृणोः प्रथमं सास्युक्थ्यः ॥ २ ॥

सध्री । ईम् । आ । यन्ति । परि । बिभ्रतीः । पयः । विश्वऽप्स्न्याय । प्र । भरन्त । भोजनम् ।
समानः । अध्वा । प्रऽवताम् । अनुऽस्यदे । यः । ता । अकृणोः । प्रथमम् । सः । असि । उक्थ्यः ॥ २ ॥

१. अर्चन्तम् वि[1] अ[1]. २. अन्नविशेषः वि[2] अ[1]; नास्ति विभा वि[3] लव. ३. नास्ति वि[1] अप. ४. नासमायी वि[1]; असार वि[3] लपं; असमायो अ[1]; मम ... क; समर्थः (पंक्ते) क प्रस्तावः ५-५. नास्ति मूको. ६. आवयस्वाहना तद्या वि[2] अ[1]; धन्ना तद् वा क; आहन्तव्या वि[1] लपं. ७. रसी वि[1] लपं. ८. आप्यन्ती क; आप्यायन्ति वि[1] लपं. ९. रसम् वि[1] अ[1] ल.

वेङ्कट० सध्रीचीनाः पूर्वं समुद्रम् आगच्छन्ति[1] सरितः विश्वाप्सुः उदकम् । विश्वं प्साति येन स विश्वप्स्न्यः समुद्रः तस्मै भोजनम् इव भवन्ति । समानः मार्गः समुद्राख्यः प्रवणवतीः नदीनाम्[2] अनुस्यन्दनाय । यः[3] तानि एतानि पूर्वविधानि[4] कर्माणि अकृणोः सः त्वम् प्रथमम् एव स्तोतव्यः ॥ २ ॥

अन्वेको वदति यद्ददाति तद्रूपा मिनन्तदपा एक ईयते ।
विश्वा एकस्य विनुदस्तितिक्षते यस्ताकृणोः प्रथमं सास्युक्थ्यः ॥ ३ ॥

अनु । एकः । वदति । यत् । ददाति । तत् । रूपा । मिनन् । तत्ऽअपाः । एकः । ईयते । विश्वाः । एकस्य । विऽनुदः । तितिक्षते । यः । ता । अकृणोः । प्रथमम् । सः । असि । उक्थ्यः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० एकः दाता सन्[5] मनसा यत् ददाति तद् वाचा अनु वदति, तुभ्यम् इदम् ददामि इति । अथापरः कश्चित् लुब्धकादिः मृगादीन् हिंसन् तत्कर्म कृत्वा गच्छति । अथ अन्यः शान्तः अन्यस्य विविधानि नोदनानि बलाभावात् परलोकभयात् च सहते । यः एवम् एवंविधानि ता कर्माणि अकृणोः इति ॥ ३ ॥

प्रजाभ्यः पुष्टिं विभजन्त आसते रयिमिव पृष्ठं प्रभवन्तमायते ।
असिन्वन्दंष्ट्रैः पितुरत्ति भोजनं यस्ताकृणोः प्रथमं सास्युक्थ्यः ॥ ४ ॥

प्रऽजाभ्यः । पुष्टिम् । विऽभजन्तः । आसते । रयिम्ऽइव । पृष्ठम् । प्रऽभवन्तम् । आऽयते । असिन्वन् । दंष्ट्रैः । पितुः । अत्ति । भोजनम् । यः । ता । अकृणोः । प्रथमम् । सः । असि । उक्थ्यः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० मरुत्प्रमुखा देवगणाः स्वपुष्टिम्[6] प्रजाभ्यः विभजन्तः आसते वर्षार्थं धनम् इव धारकं भूतम् [7]अतिशयेन आयते[7] । लोकः दंष्ट्रैः अन्नादन् दिवः पितुः आगतम् भोजनम् अत्ति, न हि भोक्तारः दन्ता भवन्ति ॥ ४ ॥

अधाकृणोः पृथिवीं संदृशे दिवे यो धौतीनामहिहन्नारिणक्पथः ।
तं त्वा स्तोमेभिरुदभिर्न वाजिनं देवं देवा अजनन्त्सास्युक्थ्यः ॥ ५ ॥

अध । अकृणोः । पृथिवीम् । सम्ऽदृशे । दिवे । यः । धौतीनाम् । अहिऽहन् । अरिणक् । पथः । तम् । त्वा । स्तोमेभिः । उदऽभिः । न । वाजिनम् । देवम् । देवाः । अजनन् । सः । असि । उक्थ्यः ॥

वेङ्कट० अथ च अकरोः पृथिवीम् आदित्यस्य संदर्शनाय[8], यः त्वं धावन्तीनां हे अहिहन् । अगमयः[9] मार्गान्[10] । तम् त्वा स्तोमैः उदकैः इव अश्वम् देवम् देवाः अजनयन्, स्तुवन्तो[10] आजन्

१. अतिशयेनेति लपं. २. नदीनाम् मूको. ३. नास्ति वि॰ लपं. ४. एवमादि विधा॰ वि॰ लपं. ५. स वि॰ लपं. ६. स्वपुष्टिम् अ॰. ७-७. नास्ति ... वि॰ लपं. ८. दर्शन वि॰ अ लपं; दीपन वि॰; दीपन अ॰. ९. अगमयोः अ॰; अगमयोः वि॰; गमनयोः वि॰ लपं. १०. स्तुवन्ता वि॰ अ॰ लपं.

प्रादुर्भवति, यथा अद्भ्योऽश्वो जात इति । 'अप्सुयोनिर्वा अश्वः' (तै २,३,१२,२) इति श्रुतिः ॥ ५ ॥

'इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये दशमो वर्गः' ॥

यो भोजनं च दयसे च वर्धनमार्द्रादा शुष्कं मधुमद् दुदोहिथ ।
स शेवधिं नि दधिषे विवस्वति विश्वस्यैक ईशिषे सास्युक्थ्यः ॥६॥

यः । भोजनम् । च । दयसे । च । वर्धनम् । आर्द्रात् । आ । शुष्कम् । मधुऽमत् । दुदोहिथ ।
सः । शेवऽधिम् । नि । दधिषे । विवस्वति । विश्वस्य । एकः । ईशिषे । सः । असि । उक्थ्यः ॥६॥

वेङ्कट० यः त्वम् अन्नम् वर्धनम् च प्रयच्छसि, यः च आर्द्रात् ओषध्यादेः शुष्कम् पक्वं व्रीह्यादिकं मधुरसवत् दुदोहिथ, सः त्वं निधिं धनं यजमाने नि दधासि । विश्वस्य च एकः[1] स्वम् ईशिषे इति ॥ ६ ॥

यः पुष्पिणीश्च प्रस्वश्च धर्मणाधि दाने व्यवनीरधारयः ।
यश्चासमा अजनो दिद्युतो दिव उरुरूर्वाँ अभितः सास्युक्थ्यः ॥ ७ ॥

यः । पुष्पिणीः । च । प्रऽस्वः । च । धर्मणा । अधि । दाने । वि । अवनीः । अधारयः ।
यः । च । असमाः । अजनः । दिद्युतः । दिवः । उरुः । ऊर्वान् । अभितः । सः । असि । उक्थ्यः ॥

वेङ्कट० यः पुष्पवतीः प्रसूतवतीः च धारणेन विविधं धारयसि फलप्रदाने ओषधीरवनीः । यः च त्वम् नानाविधाः द्योतमानाः विद्युतः दिवः जनयसि विस्तीर्णः विस्तीर्णान्[3] सर्वतः इति ॥ ७ ॥

यो नार्मरं सहवसुं निहन्तवे पृक्षाय च दासवेशाय चावहः ।
ऊर्जयन्त्या अपरिविष्टमास्यमुतैवाद्य पुरुकृत् सास्युक्थ्यः ॥ ८ ॥

यः । नार्मरम् । सहऽवसुम् । निऽहन्तवे । पृक्षाय । च । दासऽवेशाय । च । अवहः ।
ऊर्जयन्त्याः । अपरिऽविष्टम् । आस्यम् । उत । एव । अद्य । पुरुऽकृत् । सः । असि । उक्थ्यः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० नृमरस्यापत्यं वसुनासुरेण सहितं निहन्तुम् पृक्षाय ऋषये दासवेशाय च प्रीणनार्थम् ऊर्जयन्त्याः विपाचिकायाः विवृतम्[4] अपरिमितम् आस्यम् यः त्वं पुरा अवहः, सः त्वम् इदानीम् अपि बहुकृत् ! स्तोतव्यो भवसि ॥ ८ ॥

१-१. नास्ति मूको.　२. एकः वि'' वर्ष.　३. विस्तीर्णान् मूको; ऊर्वान् [नाम.] समुद्रान् इत्यर्थः (द्र. सा. कृ ३,१,१४).　४. द्यान् वि' क वर्षे; बहुतम् क प्रस्ताव.; विवृतम् मि'.

शतं वा यस्य दश साकमाद्य एकस्य श्रुष्टौ यद्ध चोदमाविथ ।
अरज्जौ दस्यून्त्समुनब्दभीतये सुप्राव्यो अभवः सास्युक्थ्यः ॥ ९ ॥

शतम् । वा । यस्य । दश । साकम् । आ । अद्यः । एकस्य । श्रुष्टौ । यत् । ह । चोदम् । आविथ ।
अरज्जौ । दस्यून् । सम् । उनप् । दभीतये । सुप्रऽअव्यः । अभवः । सः । असि । उक्थ्यः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० 'क्षाद्य अश्नोति श्रुष्टी' इति यास्कः (नि. ६,१२)। यस्य तव पानीयः 'सोमः अद्य' शतम् भवति, अपि 'वा दश' शते साकम्। सहस्रम् इत्यर्थः। यः त्वम् एकस्य दभीतेः आद्रवणिगमने समाश्रयणे तस्य चोदकं परबलं यदा रक्षितवान् असि। तदानीं रज्जुवर्जितं 'उदकवर्णं दभीतिः तमार्थम् अनेकान्' दस्यून् सम् उनप् अमज्जयः'। ततश्च सुष्ठु अभिगन्तव्यः अभवः इति ॥ ९ ॥

विश्वेदनु रोधना अस्य पौंस्यं ददुरस्मै दधिरे कृत्नवे धनम् ।
षळस्तभ्ना विष्टिरः पञ्च संदृशः परि परो अभवः सास्युक्थ्यः ॥ १० ॥

विश्वा । इत् । अनु । रोधनाः । अस्य । पौंस्यम् । ददुः । अस्मै । दधिरे । कृत्नवे । धनम् ।
षट् । अस्तभ्नाः । विऽस्तिरः । पञ्च । सम्ऽदृशः । परि । परः । अभवः । सः । असि । उक्थ्यः ॥

वेङ्कट० इन्द्रस्य पौंस्यम् आत्मनो निरुद्धा' बलमानाः सर्वाणि एव इर्वीणि कृत्नवे इन्द्राय अनु प्रददुः, आरक्षन्ति च प्रदातुं धनम्। षट् इत उर्वीः इन्द्रः अस्तम्नात् विस्तारकान्' पञ्च इष्टीः। परि अभवः च सर्वं पारयिता त्वम् ॥ १० ॥

"इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये एकादशो वर्गः" ॥

सुप्रवाचनं तव वीर वीर्यं यदेकेन क्रतुना विन्दसे वसु ।
जातूष्ठिरस्य प्र वयः सहस्वतो या चकर्थ सेन्द्र विश्वास्युक्थ्यः ॥ ११ ॥

सुऽप्रवाचनम् । तव । वीर । वीर्यम् । यत् । एकेन । क्रतुना । विन्दसे । वसु ।
जातूऽस्थिरस्य । प्र । वयः । सहस्वतः । या । चकर्थ । सः । इन्द्र । विश्वा । असि । उक्थ्यः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० सुष्ठु प्रकर्षेण सर्वत्रख्यानें' प्रकाशनम् तव हे वीर। वीर्यम् यत् त्वम् एकेन कर्मणा शत्रुभ्यो धनं लभसे। जायमानस्थैर्यस्य प्रविच्यन्ते अन्नानि बलवतः तव, यानि त्वं कृतवान् असि आहृतवान् असि शत्रुभ्यः 'सर्वाणि। सः त्वम्' इन्द्र! सर्वदा स्तुत्यः असि' ॥ ११ ॥

१-१. "ममज" वि' लपं; "मः…म" ह. २-२. दाप' वि' लपं. ३-३. ममेने … कात् वि' अ'. ४. "व्याप्त वि" अ' लपं; "जतमत ह. ५. "स्म्नात वि' अ'; "स्म्नातः वि' लपं. ६. विस्तारक वि' लपं. ७-७. नास्ति मूको. ८. सन्निधाने वि' अ'. ९-९. सर्वत्र मूको. १०. नास्ति मूको.

अरमयः सरपसस्तराय कं तुर्वीतये च वय्याय च स्रुतिम् ।
नीचा सन्तमुदनयः परावृजं प्रान्धं श्रोणं श्रवयन्सास्युक्थ्यः ॥ १२ ॥

अरमयः । सरःऽअपसः । तराय । कम् । तुर्वीतये । च । वय्याय । च । स्रुतिम् ।
नीचा । सन्तम् । उत् । अनयः । पराऽवृजम् । प्र । अन्धम् । श्रोणम् । श्रवयन् । सः । असि । उक्थ्यः ॥

वेङ्कट॰ अरमयः स्रवणशीलोदकाः सुखं[1] तरणाय[2] उदकमध्येऽसुरैः प्रक्षिप्ताय तुर्वीतये च वय्याय च स्रुतिम् उदकम्। कुब्जत्वात् भूमिष्ठाम् एव वर्तमानम् पराबृजम् †नाम उत् अनयः† अन्धमेव स्वयमः‡ श्रवयन् अन्धम् पङ्गुं च तम् इति[2] ॥ १२ ॥

अस्मभ्यं तद्वसो दानाय राधः समर्थयस्व बहु ते वसव्यम् ।
इन्द्र यच्चित्रं श्रवस्या अनु द्यून्बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ १३ ॥

अस्मभ्यम् । तत् । वसो इति । दानाय । राधः । सम् । अर्थयस्व । बहु । ते । वसव्यम् ।
इन्द्र । यत् । चित्रम् । श्रवस्याः । अनु । द्यून् । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ १३ ॥

वेङ्कट॰ [3]अस्मभ्यम् तत् हे वासयितः! दानाय धनं सङ्गमय प्रेरय। बहु ते धनम्। इन्द्र! यदि चित्रम् अन्नं दिवसेषु इच्छसि† इति[3] ॥ १३ ॥

[4]इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये द्वादशो वर्गः[4] ।

[१४]

[5]गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः ।
इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[5] ॥

अध्वर्यवो भरतेन्द्राय सोममामत्रेभिः सिञ्चता मद्यमन्धः ।
कामी हि वीरः सदमस्य पीतिं जुहोत वृष्णे तदिदेष वष्टि ॥ १ ॥

अध्वर्यवः । भरत । इन्द्राय । सोमम् । आ । अमत्रेभिः । सिञ्चत । मद्यम् । अन्धः ।
कामी । हि । वीरः । सदम् । अस्य । पीतिम् । जुहोत । वृष्णे । तत् । इत् । एषः । वष्टि ॥ १ ॥

वेङ्कट॰ अध्वर्यवः! सोमम् इन्द्राय भरत। आ सिञ्चत च अमत्रैः पात्रैः मदकरं तत् अन्नम्। सदैव हि असौ वीरः अस्य पानं कामयते। ततः अस्मै वृष्णे जुहोत। तत् एव असौ अन्नं कामयते ॥ १ ॥

---

१ सुखम् वि॰ अ॰. २-२. नास्ति वि॰ अ॰. †-† आमोदमनयः ऊ; नाम्भेदनयः अ॰. ‡ नास्ति मूको. ३-३. नास्ति वि॰ अ॰. † व्यच्छति मूको. ४-४. नास्ति मूको. ५. नास्ति मूको.

अध्वर्यवो यो अपो वव्रिवांसं वृत्रं जघानाशन्येव वृक्षम् ।
तस्मा एतं भरत तद्वशायाँ एष इन्द्रो अर्हति पीतिमस्य ॥ २ ॥

अध्वर्यवः । यः । अपः । वव्रिऽवांसम् । वृत्रम् । जघान । अशन्याऽइव । वृक्षम् ।
तस्मै । एतम् । भरत । तत्ऽवशाय । एषः । इन्द्रः । अर्हति । पीतिम् । अस्य ॥ २ ॥

वेङ्कट० अध्वर्यवः! यः उदकानि वारयन्तम् वृत्रम् अशन्या वृक्षम् इव हतवान्, तस्मै एतम् सोमम् भरत तत्कामाय । सोऽयम् अस्य पानम् अर्हति ॥ २ ॥

अध्वर्यवो यो दृभीकं जघान यो गा उदाजदप हि वलं वः ।
तस्मा एतमन्तरिक्षे न वातमिन्द्रं सोमैरोर्णुत जूर्न वस्त्रैः ॥ ३ ॥

अध्वर्यवः । यः । दृभीकम् । जघान । यः । गाः । उत्ऽआजत् । अप । हि । वलम् । वरिति वः ।
तस्मै । एतम् । अन्तरिक्षे । न । वातम् । इन्द्रम् । सोमैः । आ । ऊर्णुत । जूः । न । वस्त्रैः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अध्वर्यवः![1] दृभीकम् असुरम् यः हतवान्, पणिभिः अपहृताः गाः च उदाजत्, अपावृणोत् मेघरूपम् वलम्[2] असुरं गवाम् आनयनाय, 'तस्मै एतम्[3] सोमं विसृजत अन्तरिक्षे इव वायुम्, इन्द्रम् सोमैः आ च्छादयत जीर्णम् इव वस्त्रैः [illegible][3] ॥ ३ ॥

अध्वर्यवो य उरणं जघान नव चख्वांसं नवतिं च बाहून् ।
यो अर्बुदमव नीचा बबाधे तमिन्द्रं सोमस्य भृथे हिनोत ॥ ४ ॥

अध्वर्यवः । यः । उरणम् । जघान । नव । चख्वांसम् । नवतिम् । च । बाहून् ।
यः । अर्बुदम् । अव । नीचा । बबाधे । तम् । इन्द्रम् । सोमस्य । भृथे । हिनोत ॥ ४ ॥

वेङ्कट० 'अध्वर्यवः! यः उरणम् असुरम् अघान नव नवतिम् च आत्मनः बाहून् युद्धाय' सम्यक् दर्शयन्तम्, यः अर्बुदम् नीचैः एव अव[4] बबाधे, तम् इन्द्रम् अभिगच्छत सोमस्य सम्भरणे सति ॥ ४ ॥

अध्वर्यवो यः स्वश्नं जघान यः शुष्णमशुषं यो व्यंसम् ।
यः पिप्रुं नमुचिं यो रुधिक्रां तस्मा इन्द्रायान्धसो जुहोत ॥ ५ ॥

अध्वर्यवः । यः । सु । अश्नम् । जघान । यः । शुष्णम् । अशुषम् । यः । विऽअंसम् ।
यः । पिप्रुम् । नमुचिम् । यः । रुधिऽक्राम् । तस्मै । इन्द्राय । अन्धसः । जुहोत ॥ ५ ॥

---

१. नास्ति मूको. २. वलम् वि[?] अ॰ कर्ष. ३-३. नास्ति वि॰ कर्ष. † एतम् वि॰ अ॰.
४-४. नास्ति वि॰ कर्ष. ५. नास्ति वि॰ कर्ष.

वेङ्कट० स्वर्गे[1] न शुष्यति शोषयति च सम्यात् शुष्णः । तान् एवमादीन् सुष्ठु जघान इति ॥ ५ ॥

अध्वर्यवो यः शतं शम्बरस्य पुरो बिभेदाश्मनेव पूर्वीः ।
यो वर्चिनः शतमिन्द्रः सहस्रमपावपद् भरता सोममस्मै ॥ ६ ॥

अध्वर्यवः । यः । शतम् । शम्बरस्य । पुरः । बिभेद । अश्मनाऽइव । पूर्वीः ।
यः । वर्चिनः । शतम् । इन्द्रः । सहस्रम् । अपऽअवपत् । भरत । सोमम् । अस्मै ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अध्वर्यवः![2] यः शम्बरस्य शतानि पूर्वाः पुरः अश्मनेव बीजाहीद् अमात्यासित विभेद । तथा वर्चिनः च असुरस्य शतम् सहस्राम् च वीरान् सखम् अपावपत् पराङ्मुखान् कृतवान् इति ॥ ६ ॥

[3]इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये त्रयोदशो वर्गः[3] ॥

अध्वर्यवो यः शतमा सहस्रं भूम्या उपस्थेऽवपज्जघन्वान् ।
कुत्सस्यायोरतिथिग्वस्य वीरान् न्यवृणग् भरता सोममस्मै ॥ ७ ॥

अध्वर्यवः । यः । शतम् । आ । सहस्रम् । भूम्याः । उपऽस्थे । अवपत् । जघन्वान् ।
कुत्सस्य । आयोः । अतिथिऽग्वस्य । वीरान् । नि । अवृणक् । भरत । सोमम् । अस्मै ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अध्वर्यवः![4] यः[5] शतम् सहस्रम् च वीरान् युद्धेषु भूम्याः उपस्थे शीवत्य इव हत्वा निवपति[6] । कुत्सादीनां[7] च शत्रून् निवर्जयन्निति ॥ ७ ॥

अध्वर्यवो यन्नरः कामयाध्वे श्रुष्टी वहन्तो नशथा तदिन्द्रे ।
गभस्तिपूतं भरत श्रुतायेन्द्राय सोमं यज्यवो जुहोत ॥ ८ ॥

अध्वर्यवः । यत् । नरः । कामयाध्वे । श्रुष्टी । वहन्तः । नशथ । तत् । इन्द्रे ।
गभस्तिऽपूतम् । भरत । श्रुताय । इन्द्राय । सोमम् । यज्यवः । जुहोत ॥ ८ ॥

वेङ्कट० हे नेतारः! अध्वर्यवः! यत् यूयं कामयध्वे तत् क्षिप्रम् इन्द्राय सोमम् वहन्तः तस्मिन् आप्नुत । पाणिपूतम् सोमम् विश्रुताय इन्द्राय भरत[8] जुहोत च हे यष्टारः! ॥ ८ ॥

अध्वर्यवः कर्तना श्रुष्टिमस्मै वने निपूतं वन उन्नयध्वम् ।
जुषाणो हस्त्यमभि वावशे व इन्द्राय सोमं मदिरं जुहोत ॥ ९ ॥

---

१. तत वि[1] अ[1]. २. नास्ति मूको. ३-३. नास्ति मूको. ४. नास्ति वि[2]. ५. पताति वि[1] अप. ६. न कु[1] वि[2][1] अ[1] अप. ७. °न तत अ[1].

अध्वर्यवः । कर्तन । श्रुष्टिम् । अस्मै । वने । निऽपूतम् । वने । उत् । नयध्वम् ।
जुषाणः । हस्त्यम् । अभि । वावशे । वः । इन्द्राय । सोमम् । मदिरम् । जुहोत ॥ ९ ॥

वेङ्कट० अध्वर्यवः![1] अस्मै आशुव्याप्तिं सोमं कुरुत वृक्षविकारे कलशे । पूतम् पात्रे उत नयध्वम् । हस्तस्थितं सोमं सेवमानः तम् अभि कामयते युष्मत् सकाशात् इन्द्रः । ततः अस्मै मादकम् सोमम् जुहोत इति ॥ ९ ॥

अध्वर्यवः पयसोधर्यथा गोः सोमेभिरीं पृणता भोजमिन्द्रम् ।
वेदाहमस्य निभृतं म एतद् दित्सन्तं भूयो यजतश्चिकेत ॥ १० ॥

अध्वर्यवः । पयसा । ऊधः । यथा । गोः । सोमेभिः । ईम् । पृणत । भोजम् । इन्द्रम् ।
वेद । अहम् । अस्य । निऽभृतम् । मे । एतत् । दित्सन्तम् । भूयः । यजतः । चिकेत ॥ १० ॥

वेङ्कट० अध्वर्यवः![1] यथा गोः ऊधः पयसा पूरयति एवं सोमैः इन्द्रम् पूरयत दातारम् । अहम् अस्य स्वभावं जानामि । निभृतम् मम एतत्, इतः[2] पूर्वं न वः कथितम् । दातुम् इच्छन्तं यजमानं बहुभ्यः बहुतरं जानाति ॥ १० ॥

अध्वर्यवो यो दिव्यस्य वस्वो यः पार्थिवस्य क्षम्यस्य राजा ।
तमूर्दरं न पृणता यवेनेन्द्रं सोमेभिस्तदपो वो अस्तु ॥ ११ ॥

अध्वर्यवः । यः । दिव्यस्य । वस्वः । यः । पार्थिवस्य । क्षम्यस्य । राजा ।
तम् । ऊर्दरम् । न । पृणत । यवेन । इन्द्रम् । सोमेभिः । तत् । अपः । वः । अस्तु ॥ ११ ॥

वेङ्कट० 'पार्थिवी' (निघ १,३) इत्यन्तरिक्षनाम । क्षमेति पृथिव्याः (नि. निघ १,१) । तम् इन्द्रम् कुसूलम् इव यवेन सोमैः पूरयत । तत् भवतु भवतां कर्मेति ॥ ११ ॥

अस्मभ्यं तद् वसो दानाय राधः समर्थयस्व बहु ते वसव्यम् ।
इन्द्र यच्चित्रं श्रवस्या अनु द्यून् बृहद् वदेम विदथे सुवीराः ॥ १२ ॥

अस्मभ्यम् । तत् । वसो इति । दानाय । राधः । सम् । अर्थयस्व । बहु । ते । वसव्यम् ।
इन्द्र । यत् । चित्रम् । श्रवस्याः । अनु । द्यून् । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० पूर्वं (ऋ २,१३,१३) व्याख्याता ॥ १२ ॥

[3]इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये चतुर्दशो वर्गः[3] ॥

---

१. नास्ति मूको. २. इतः वि' लपे. ३-३. नास्ति मूको.

[१५]

[1]गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः ।
इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[1] ॥

प्र घा न्वस्य महतो महानि सत्या सत्यस्य करणानि वोचम् ।
त्रिकद्रुकेष्वपिबत् सुतस्यास्य मदे अहिमिन्द्रो जघान ॥ १ ॥

प्र । घ । नु । अस्य । महतः । महानि । सत्या । सत्यस्य । करणानि । वोचम् ।
त्रिऽकद्रुकेषु । अपिबत् । सुतस्य । अस्य । मदे । अहिम् । इन्द्रः । जघान ॥ १ ॥

वेङ्कट० इदानीम् अस्य महतः महान्ति[2] सत्यानि[3] कर्माणि अहम् प्र वोचम् समाचक्षे । तत्रैकं कर्म — त्रिकद्रुकेषु[3] सोमम् अपिबत् इति, तथा सोमस्य मदे अहिम् च जघान हतवान् इति ॥ १ ॥

अवंशे द्यामस्तभायद् बृहन्तमा रोदसी अपृणदन्तरिक्षम् ।
स धारयत् पृथिवीं पप्रथच्च सोमस्य ता मद इन्द्रश्चकार ॥ २ ॥

अवंशे । द्याम् । अस्तभायत् । बृहन्तम् । आ । रोदसी इति । अपृणत् । अन्तरिक्षम् ।
सः । धारयत् । पृथिवीम् । पप्रथत् । च । सोमस्य । ता । मदे । इन्द्रः । चकार ॥ २ ॥

वेङ्कट० वंशे विनैव महान्तं दिवम् अस्तम्नात्, आपूरयच्च तेजसा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षम् च । तथा सः[4] अनालम्बनाम् पृथिवीम् अधारयत्, विस्तीर्णां च[5] चक्रे । तानि एतानि कर्माणि इन्द्रः[4] सोमस्य पीतस्य मदे जयिकरोति[5] ॥ २ ॥

सद्मेव प्राचो वि मिमाय मानैर्वज्रेण खान्यतृणन्नदीनाम् ।
वृथासृजत् पथिभिर्दीर्घयाथैः सोमस्य ता मद इन्द्रश्चकार ॥ ३ ॥

सद्मऽइव । प्राचः । वि । मिमाय । मानैः । वज्रेण । खानि । अतृणत् । नदीनाम् ।
वृथा । असृजत् । पथिऽभिः । दीर्घऽयाथैः । सोमस्य । ता । मदे । इन्द्रः । चकार ॥ ३ ॥

वेङ्कट० यथा गृहानुवन् मानदण्डैः विमितवान्[6], एवम् प्राचः लिम्पन् मानदण्डैः[7] विममे । तथा वज्रेण परिकूलानि नदीनाम् द्वाराणि यत्नेन तृणत्वात् । अथ ता नदीः अनायासेन दीर्घगमनैः पथिभिः असृजत इति ॥ ३ ॥

स प्रवोळ्हॄन् परिगत्या दभीतेर्विश्वमधागायुधमिद्धे अग्नौ ।
सं गोभिरश्वैरसृजद् रथेभिः सोमस्य ता मद इन्द्रश्चकार ॥ ४ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. महान्ति भ[1]. ३. नास्ति मूको. ४. तानि तानि वि[1] लपं. ५. स को[2] वि[1] लपं. ६. विमितमत वि[2] अ[1]; विमितवत् वि[1] लपं. ७. नास्ति भ[1] वि[2].

सः । प्रऽवोळ्हॄन् । परिऽगत्य । दभीतेः । विश्वम् । अधाक् । आयुधम् । इद्धे । अग्नौ ।
सम् । गोभिः । अश्वैः । असृजत् । रथेभिः । सोमस्य । ता । मदे । इन्द्रः । चकार ॥ ४ ॥

वेङ्कट० दभीतिः कश्चित् तद्धनस्य वोढॄन्हर्तॄन्चोरान् सर्वतो वेष्टयित्वा चोरयतो सर्वम् आयुधम् अग्निमिद्ध्वा तस्मिन् इद्धे अग्नौ दग्धवान् । अथ दभीतिं गवादिभिः चोरस्वैः सम् असृजत् इति ॥ ४ ॥

स ईं मही धुनिमेतोररम्णात् सो अस्नातॄनपारयत् स्वस्ति ।
त उत्स्नाय रयिमभि प्र तस्थुः सोमस्य ता मद इन्द्रश्चकार ॥ ५ ॥

सः । ईम् । महीम् । धुनिम् । एतोः । अरम्णात् । सः । अस्नातॄन् । अपारयत् । स्वस्ति ।
ते । उत्ऽस्नाय । रयिम् । अभि । प्र । तस्थुः । सोमस्य । ता । मदे । इन्द्रः । चकार ॥ ५ ॥

वेङ्कट० सः एतात् मनुष्यात् महती नदीं गन्तुम् अरमयत् नदीं प्रावर्तयत्[1] । ततः सः अवम् उदकाभावाद् अस्नातान् तान् स्वस्ति सम् अपारयत् । ते च स्नात्वोत्तीर्य धनम् अभि प्र तस्थुः अलक्ष्मीविनाशाद् इति ॥ ५ ॥

[2]इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये पञ्चदशो वर्गः[2] ।

सोदञ्चं सिन्धुमरिणान्महित्वा वज्रेणान उषसः सं पिपेष ।
अजवसो जविनीभिर्विवृश्चन्त्सोमस्य ता मद इन्द्रश्चकार ॥ ६ ॥

सः । उदञ्चम् । सिन्धुम् । अरिणात् । महिऽत्वा । वज्रेण । अनः । उषसः । सम् । पिपेष ।
अजवसः । जविनीभिः । विऽवृश्चन् । सोमस्य । ता । मदे । इन्द्रः । चकार ॥ ६ ॥

वेङ्कट० सः[3] महत्त्वेन प्राङ्मुखम् सिन्धुम् उदङ्मुखं करोति । तथा उषसः शकटम् आत्मनो गमनाय वज्रेण संपिनष्टि जवहीनाः सेनाः शीघ्रगामिभिः विच्छिन्दन्निति ॥ ६ ॥

स विद्वाँ अपगोहं कनीनामाविर्भवन्नुदतिष्ठत् परावृक् ।
प्रति श्रोणः स्थाद् व्य१नगचष्ट सोमस्य ता मद इन्द्रश्चकार ॥ ७ ॥

सः । विद्वान् । अपऽगोहम् । कनीनाम् । आविः । भवन् । उत् । अतिष्ठत् । पराऽवृक् ।
प्रति । श्रोणः । स्थात् । वि । अनक् । अचष्ट । सोमस्य । ता । मदे । इन्द्रः । चकार ॥ ७ ॥

---

१. प्रावर्तयत् मूको. २-२. नास्ति मूको. ३. कुटिलम् वि°.

वेङ्कट० सः आगतात्मविषयं कन्यकानाम् अपगोहम् इन्द्रं बुबुधे। पङ्गुं मां कन्यका उपभोगाय नोपतिष्ठन्तीति विषादः। अथ आत्मनः पङ्गुताम् इन्द्रप्रसादात् सर्वां प्रकाशयन् 'उत् अतिष्ठत्' परावृक् ऋषिः। किं मम पङ्गुता नष्टा 'उत न' इति परीक्षितुम् प्रत्यग्रात्। तथा इन्द्रप्रसादाल्लब्धः सन् ता अपश्यत्॥ ७॥

भिनद् वलमङ्गिरोभिर्गृणानो वि पर्वतस्य दृंहितान्यैरत्।
रिणग्रोधांसि कृत्रिमाण्येषां सोमस्य ता मद इन्द्रश्चकार॥ ८॥

भिनत्। वलम्। अङ्गिरःऽभिः। गृणानः। वि। पर्वतस्य। दृंहितानि। ऐरत्।
रिणक्। रोधांसि। कृत्रिमाणि। एषाम्। सोमस्य। ता। मदे। इन्द्रः। चकार॥ ८॥

वेङ्कट० भिनत् वलासुरम् अङ्गिरोभिः स्तूयमानः। वि ऐरत् गवाम् आवरणस्य[1] दृढीकृतानि। तथा एषाम् असुराणाम् कृत्रिमाणि निरोधनानि प्राकारादीनि अरिणक्[2]॥ ८॥

स्वप्नेनाभ्युप्या चुमुरिं धुनिं च जघन्थ दस्युं प्र दभीतिमावः।
रम्भी चिदत्र विविदे हिरण्यं सोमस्य ता मद इन्द्रश्चकार॥ ९॥

स्वप्नेन। अभिऽउप्य। चुमुरिम्। धुनिम्। च। जघन्थ। दस्युम्। प्र। दभीतिम्। आवः।
रम्भी। चित्। अत्र। विविदे। हिरण्यम्। सोमस्य। ता। मदे। इन्द्रः। चकार॥ ९॥

वेङ्कट० अभिवपनम् उपरि प्रक्षेपः। चुमुरिर्नामासुरः[3], धुनिश्च[4] तस्योपरि निद्रां निधाय स्वपन्तं तम् दस्युम् हतवान् असि। एवम् धुनिम् च। दभीतिम् ऋषिं च प्र आवः। रम्भी नाम कश्चित् सोऽपि अस्मिन् काले त्वत्तः हिरण्यम्[5] लेभे॥ ९॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिन्द्र दक्षिणा मघोनी।
शिक्षा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद् वदेम विदथे सुवीराः॥ १०॥

नूनम्। सा। ते। प्रति। वरम्। जरित्रे। दुहीयत्। इन्द्र। दक्षिणा। मघोनी।
शिक्ष। स्तोतृऽभ्यः। मा। अति। धक्। भगः। नः। बृहत्। वदेम। विदथे। सुऽवीराः॥ १०॥

वेङ्कट० पूर्वं (ऋ २.११.२१) व्याख्याता॥ १०॥

'इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये षोडशो वर्गः'॥

१-१. अपतिष्ठत् लपं. २-२. नास्ति वि[1] ल लपं. ३. आवरणानि वि[1] लपं. ४. रिणक् वि[3] अ[1]; रीणाद् वि[1]लपं. ५. 'चुमुरिनामा' ल प्रस्तावः ६. नास्ति वि[1] ल लपं. ७. हिरण्मयम् अ[1]. ८-८. नास्ति मूको.

[१६]

[1]गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः ।
इन्द्रो देवता । जगती छन्दः, नवमी त्रिष्टुप्[1] ।

प्र वः सतां ज्येष्ठतमाय सुष्टुतिमग्नाविव समिधाने हविर्भरे ।
इन्द्रमजुर्यं जरयन्तमुक्षितं सनाद् युवानमवसे हवामहे ॥ १ ॥

प्र । वः । सताम् । ज्येष्ठऽतमाय । सुऽस्तुतिम् । अग्नौऽइव । समऽइधाने । हविः । भरे ।
इन्द्रम् । अजुर्यम् । जरयन्तम् । उक्षितम् । सनात् । युवानम् । अवसे । हवामहे ॥ १ ॥

वेङ्कट० [2]युष्मदर्थम् अहम्[2] सताम्[3] श्रेष्ठतमाय इन्द्राय सुष्टुतिम् प्र भरामि । यथा समिध्यमाने अग्नौ हविः प्रभरन्ति[4] एवम् इति । इन्द्रम् अन्यैः जरयितुम् अशक्यम् अन्यान् जरयन्तम् हविर्भिः उक्षितम् सनातनम् युवानम् रक्षणाय ह्वयामहे ॥ १ ॥

यस्मादिन्द्राद् बृहतः किं चनेमृते विश्वान्यस्मिन्त्संभृताधि वीर्या ।
जठरे सोमं तन्वी३ सहो महो हस्ते वज्रं भरति शीर्षणि क्रतुम् ॥ २ ॥

यस्मात् । इन्द्रात् । बृहतः । किम् । चन । ईम् । ऋते । विश्वानि । अस्मिन् । सम्ऽभृता । अधि । वीर्या ।
जठरे । सोमम् । तन्वि । सहः । महः । हस्ते । वज्रम् । भरति । शीर्षणि । क्रतुम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० महतः यस्मात् इन्द्रात् ऋते बलवत् किम् अपि । न विद्यते इति वाक्यशेषः । तस्मिन्निन्द्रे विश्वानि अपि वीर्याणि सम्भृतानि भवन्ति । सः जठरे सोमम् कोष्ठे, शरीरे च महत् बलम्, हस्ते च वज्रम् बिभर्ति शिरसि प्रज्ञानं चक्षुं वा ॥ २ ॥

न क्षोणीभ्यां परिभ्वे त इन्द्रियं न समुद्रैः पर्वतैरिन्द्र ते रथः ।
न ते वज्रमन्वश्नोति कश्चन यदाशुभिः पतसि योजना पुरु ॥ ३ ॥

न । क्षोणीभ्याम् । परिऽभ्वे । ते । इन्द्रियम् । न । समुद्रैः । पर्वतैः । इन्द्र । ते । रथः ।
न । ते । वज्रम् । अनु । अश्नोति । कः । चन । यत् । आशुऽभिः । पतसि । योजना । पुरु ॥३॥

वेङ्कट० न द्यावापृथिवीभ्यां तव वीर्यं परिभवितुं शक्यते । तथा गच्छतः तव रथः इन्द्र![5] उदकैः शिलोच्चयैः वा अविहतगतिः[6] भवति । न तव वज्रम् प्रति कः चित् आगच्छति, यदा त्वम् आशुभिः अश्वैः पुरूणि योजनानि गच्छसि ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति मूको. २-२. नास्ति वि॰ ख॰. ३. नास्ति वि॰ अ॰. ४. इन्धते वि॰ ख॰. ५. नास्ति मूको. ६. पिहित गति वि॰ ख॰.

विश्वे ह्यस्मै यजताय धृष्णवे क्रतुं भरन्ति वृषभाय सश्चते ।
वृषा यजस्व हविषा विदुष्टरः पिबेन्द्र सोमं वृषभेण भानुना ॥ ४ ॥

विश्वे । हि । अस्मै । यजताय । धृष्णवे । क्रतुम् । भरन्ति । वृषभाय । सश्चते ।
वृषा । यजस्व । हविषा । विदुःऽतरः । पिब । इन्द्र । सोमम् । वृषभेण । भानुना ॥ ४ ॥

वेङ्कट० 'सर्वे हि अस्मै' यष्टव्याय धृष्णवे वृषभाय सङ्गच्छमानाय[1] कर्म सम्भरन्ति । त्वं च वर्षिता हविषाम् एतम् हविषा यजस्व । विद्वत्तरः त्वं च इन्द्र! वर्षित्रा[2] स्वतेजसा सोमम् पिब इति ॥ ४ ॥

वृष्णः कोशः पवते मध्व ऊर्मिर्वृषभान्नाय वृषभाय पातवे ।
वृषणाध्वर्यू वृषभासो अद्रयो वृषणं सोमं वृषभाय सुष्वति ॥ ५ ॥

वृष्णः । कोशः । पवते । मध्वः । ऊर्मिः । वृषभऽअन्नाय । वृषभाय । पातवे ।
वृषणा । अध्वर्यू इति । वृषभासः । अद्रयः । वृषणम् । सोमम् । वृषभाय । सुस्वति ॥ ५ ॥

वेङ्कट० वर्षितुः सोमस्य मधुनः प्रेरकः अंशुः पवते सोमान्नाय इन्द्राय पानार्थम् । वर्षितारौ अध्वर्युः प्रतिप्रस्थाता च तथा वर्षणशीलाः ग्रावाणः च वर्षितारम् सोमम् वर्षणशीलाय[3] सुन्वन्ति[4] ॥ ५ ॥

'इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये सप्तदशो वर्गः[6] ॥

वृषा ते वज्र उत ते वृषा रथो वृषणा हरी वृषभाण्यायुधा ।
वृष्णो मदस्य वृषभ त्वमीशिष इन्द्र सोमस्य वृषभस्य तृप्णुहि ॥ ६ ॥

वृषा । ते । वज्रः । उत । ते । वृषा । रथः । वृषणा । हरी इति । वृषभाणि । आयुधा ।
वृष्णः । मदस्य । वृषभ । त्वम् । ईशिषे । इन्द्र । सोमस्य । वृषभस्य । तृप्णुहि ॥ ६ ॥

वेङ्कट० निगदव्याख्याता ॥ ६ ॥

प्र ते नावं न समने वचस्युवं ब्रह्मणा यामि सवनेषु दाधृषिः ।
कुविन्नो अस्य वचसो निबोधिषदिन्द्रमुत्सं न वसुनः सिचामहे ॥ ७ ॥

प्र । ते । नावम् । न । समने । वचस्युवम् । ब्रह्मणा । यामि । सवनेषु । दधृषिः ।
कुवित् । नः । अस्य । वचसः । निऽबोधिषत् । इन्द्रम् । उत्सम् । न । वसुनः । सिचामहे ॥ ७ ॥

१-१. नास्ति वि॰ अ॰. २. सोमकामा॰ भ॰. ३. वर्षिता मूको. ४. °सोम मूको. ५. सुन्वन्तु ल.
६-६. नास्ति मूको.

वेङ्कट० हे[1] यज्ञमात! तव अहम् नावम् इव नवां महाग्रामे तारकं स्तोत्रम् इच्छन्तम् इन्द्रं यज्ञः यज्ञेषु स्तोत्रेण अभिगच्छामि। अस्माकम् इदं वचनम् इन्द्रः बहु विबुध्यताम्। इन्द्रम् कूपम् इव उदकार्थं धनानाम् अर्थाय[2] सिञ्चामह इति ॥ ७ ॥

पुरा संबाधादभ्या ववृत्स्व नो धेनुर्न वत्सं यवसस्य पिप्युषी।
सकृत्सु ते सुमतिभिः शतक्रतो सं पत्नीभिर्न वृषणो नसीमहि ॥ ८ ॥

पुरा । सम्ऽबाधात् । अभि । आ । ववृत्स्व । नः । धेनुः । न । वत्सम् । यवसस्य । पिप्युषी ।
सकृत् । सु । ते । सुमतिऽभिः । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । सम् । पत्नीभिः । न । वृषणः । नसीमहि ॥८॥

वेङ्कट० सम्बाधाभावात्[3] पूर्वमेव अस्मान् "अभि आ ववृत्स्व" धेनुः इव वत्सम् यवसेन तृप्ता। शतक्रतो! वयं तव सुमतिभिः सकृत् सु[4] सम् नसीमहि संसृष्टा भवेम, यथा पुमांसः पत्नीभिः सङ्गच्छन्ते तद्वत्। वृषणः इव पत्नीभिः इत्येति द्वावुपमार्थीयावप्यन्विताविति ॥ ८ ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिन्द्र दक्षिणा मघोनी।
शिक्षा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद् वदेम विदथे सुवीराः ॥ ९ ॥

नूनम् । सा । ते । प्रति । वरम् । जरित्रे । दुहीयत् । इन्द्र । दक्षिणा । मघोनी ।
शिक्ष । स्तोतृऽभ्यः । मा । अति । धक् । भगः । नः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥९॥

वेङ्कट० पूर्वम् (ऋ २,११,२१) व्याख्यातेति ॥ ९ ॥

[5]इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्यायेऽष्टादशो वर्गः[5] ॥

[१७]

[6]गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः। इन्द्रो देवता। जगती छन्दः, अष्टमीनवम्यौ त्रिष्टुभौ[6]।

तदस्मै नव्यमङ्गिरस्वदर्चत शुष्मा यदस्य प्रत्नथोदीरते।
विश्वा यद् गोत्रा सहसा परीवृता मदे सोमस्य दृंहितान्यैरयत् ॥ १ ॥

तत् । अस्मै । नव्यम् । अङ्गिरस्वत् । अर्चत । शुष्माः । यत् । अस्य । प्रत्नऽथा । उत्ऽईरते ।
विश्वा । यत् । गोत्रा । सहसा । परिऽवृता । मदे । सोमस्य । दृंहितानि । ऐरयत् ॥१॥

वेङ्कट० तत् अस्मै इन्द्राय स्तोत्रम्[7] आङ्गिरसः इव अर्चत। शोधकारः च वः। यत् अस्य पुराणाः उत्कलन्ति। यत् च सर्वान् मेघान् बलेन परिवृतान् सोमस्य मदे दृढान् अपि प्रेरितवानिति ॥ १ ॥

---

१. नास्ति अं. २. नास्ति मूको. ३. बाधायाः वि' अं. ४-४. नास्त्यात्कृत्वा वि' अं.
५. नास्ति लपं. ६-६. नास्ति मूको. ७. स्तोतव्यम् मूको.

स भुतु यो ह प्रथमाय धायस ओजो मिमानो महिमानमातिरत् ।
शूरो यो युत्सु तन्वं परिव्यत शीर्षणि द्यां महिना प्रत्यमुञ्चत ॥ २ ॥

सः । भुतु । यः । ह । प्रथमाय । धायसे । ओजः । मिमानः । महिमानम् । आ । अतिरत् ।
शूरः । यः । युत्ऽसु । तन्वम् । परिऽअव्यत । शीर्षणि । द्याम् । महिना । प्रति । अमुञ्चत ॥ २ ॥

वेङ्कट० सः भवतात्, यः प्रथमाय धात्रे इन्द्राय बलं कुर्वन् महिमानम् स्तोत्रैः वर्धयति, यः शूरः सङ्ग्रामेषु आत्मीयं शरीरं शत्रुभ्यः परिनिधत्ते रक्षति, शिरसि द्याम् माहात्म्येन प्रति मुञ्चते धारयति ॥ २ ॥

अधाकृणोः प्रथमं वीर्यं महद् यदस्याग्रे ब्रह्मणा शुष्ममैरयः ।
रथेष्ठेन हर्यश्वेन विच्युताः प्र जीरयः सिस्रते सध्र्यक् पृथक् ॥ ३ ॥

अध । अकृणोः । प्रथमम् । वीर्यम् । महत् । यत् । अस्य । अग्रे । ब्रह्मणा । शुष्मम् । ऐरयः ।
रथेऽस्थेन । हर्यऽअश्वेन । विऽच्युताः । प्र । जीरयः । सिस्रते । सध्र्यक् । पृथक् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अपि च त्वं पूर्वम् महत् वीर्यम् कृतवान् असि, यत्[1] अस्य वीर्यस्य अग्रतः ब्रह्मणा[2] शुष्मम् सम् ऐरयः । तस्मै वीर्यायोपहृतवानसि स्तोत्रैः । रथस्थेन हर्यश्वेन इन्द्रेण[3] विच्याविताः क्षिप्रकारिणो वीराः युद्धम् अपहाय सङ्घशो गच्छन्ति पृथक्शश्च ॥ ३ ॥

अधा यो विश्वा भुवनाभि मज्मनेशानकृत् प्रवया अभ्यवर्धत ।
आद् रोदसी ज्योतिषा वह्निरातनोत् सीव्यन् तमांसि दुधिता समव्ययत् ॥ ४ ॥

अध । यः । विश्वा । भुवना । अभि । मज्मना । ईशानऽकृत् । प्रऽवयाः । अभि । अवर्धत ।
आत् । रोदसी इति । ज्योतिषा । वह्निः । आ । अतनोत् । सीव्यन् । तमांसि । दुधिता । सम् । अव्ययत् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अपि च यः सर्वाणि भुवनानि[4] बलेन अभिभवति, स स्वामित्वस्य कर्ता प्रवृद्धायुः अभि वर्धते । अनन्तरम् एव द्यावापृथिवी ज्योतिषा[5] वोढा इन्द्रः विस्तारयति । सूच्येव तेजसा तमांसि सीव्यन् दुर्निहितानि सङ्गमयति[6] ॥ ४ ॥

स प्राचीनान् पर्वतान् दृंहदोजसाऽधराचीनमकृणोदपामपः ।
अधारयत् पृथिवीं विश्वधायसमस्तभ्नान्मायया द्यामवस्रसः ॥ ५ ॥

सः । प्राचीनान् । पर्वतान् । दृंहत् । ओजसा । अधराचीनम् । अकृणोत् । अपाम् । अपः ।
अधारयत् । पृथिवीम् । विश्वऽधायसम् । अस्तभ्नात् । मायया । द्याम् । अवऽस्रसः ॥ ५ ॥

---

१. एव वि॰ अ॰. २. नास्ति मूको. ३. नास्ति वि॰. ४. नास्ति वि॰ अप॰. ५. ज्योतिषा लघे; 'तिषः क. ६. सहरं वि॰ अ॰.

वेङ्कट० सः शिलोच्चयान् ऊर्ध्वान् अदृंहत् पृथिव्यां चलेन, तथा आपम् वेगम् अवाङ्मुखं प्रवणाभिमुखम् अकरोत्, अधारयत् च विश्वस्य धात्रीम् पृथिवीम्, द्याम् च अन्तरिक्षात् प्रज्ञानेन अपतनलक्षणात् ॥ ५ ॥

'इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये एकोनविंशो वर्गः' ॥

सो अस्मा अरं बाहुभ्यां यं पिताकृणोद् विश्वस्मादा जनुषो वेदसस्परि ।
येना पृथिव्यां नि क्रिविं शयध्यै वज्रेण हत्व्यवृणक् तुविष्वणिः ॥ ६ ॥

सः । अस्मै । अरम् । बाहुऽभ्याम् । यम् । पिता । अकृणोत् । विश्वस्मात् । आ । जनुषः । वेदसः । परि ।
येन । पृथिव्याम् । नि । क्रिविम् । शयध्यै । वज्रेण । हत्वी । अवृणक् । तुविऽस्वनिः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० सः सोमः अस्मै इन्द्राय पर्याप्तो[1] भवति, यम् अस्य पालयिता यजमानः करोति बाहुभ्याम् सर्वस्मात् एव जातात् धनात् । परिः पञ्चम्यर्थं स्फुटीकरोति । येन 'सोमेन गौतमस्य[2] अग्रतः शाययितुं[2] कूपस्थं कूपम्[2] वज्रेण हत्वा 'नि अवृणक्[3] महास्वनः जलपनार्थं[3] कूपम् । अस्य 'वज्रे मूले[4] निधाय मूलमच्छिनत् इत्यर्थः ॥ ६ ॥

अमाजूरिव पित्रोः सचा सती समानादा सदसस्त्वामिये भगम् ।
कृधि प्रकेतमुप मास्या भर दद्धि भागं तन्वो येन मामहः ॥ ७ ॥

अमाजूःऽइव । पित्रोः । सचा । सती । समानात् । आ । सदसः । त्वाम् । इये । भगम् ।
कृधि । प्रऽकेतम् । उप । मासि । आ । भर । दद्धि । भागम् । तन्वः । येन । ममहः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० दौर्भाग्यादलब्धपतिका यावज्जीवम् पित्रोः सह जीर्णा अस्मिन् गृहे पितृभ्यां भवामि इति यदा अमन्यत, आत्मनः पितृभ्यां च साधारणात् पितृगृहात् अन्यत्र पतिगृहं गन्तुम् इन्द्र! त्वाम् कन्यका भगम् याचे । तदा त्वं च कृतवान् असि प्रज्ञानं बहुधनस्य । ताम् उप मासि पूजयसि आहरसि च । तस्यै भाग्यं प्रयच्छसि शरीरस्य । येन तां पूजितवान् असि । पूरणम् इव इति ॥ ७ ॥

भोजं त्वामिन्द्र वयं हुवेम ददिष्ट्वमिन्द्रापांसि वाजान् ।
अविड्ढीन्द्र चित्रया न ऊती कृधि वृषन्निन्द्र वस्यसो नः ॥ ८ ॥

भोजम् । त्वाम् । इन्द्र । वयम् । हुवेम । ददिः । त्वम् । इन्द्र । अपांसि । वाजान् ।
अविड्ढि । इन्द्र । चित्रया । नः । ऊती । कृधि । वृषन् । इन्द्र । वस्यसः । नः ॥ ८ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. 'गोतमु वि[१-३] अ[२] लपं. ३-३. सोमस्य अ[२]; 'न गोत' वि[२], ४. शायितुम वि[३] अ[२]. ५. नास्ति वि[१] लपं. ६-६. न्यावृणक् वि[१] अ[२]. ७. तपनार्थं लपं; नदार्थं वि[३], ८-८. वज्रे मूले वि[२]; वज्रे मूले वि[३] लपं; वज्रमूले अ[१] क.

वेङ्कट० दातारम् इन्द्र! त्वा वयम् हुवेम। दाता त्वम् इन्द्र! कर्माणि सखानि च। रक्ष अस्मान् इन्द्र! चित्रेण रक्षणेन। कुरु एनान्[४] वसीयसः अस्मानिति ॥ ८ ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिन्द्र दक्षिणा मघोनी ।
शिक्षा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद् वदेम विदथे सुवीराः ॥ ९ ॥

नूनम् । सा । ते । प्रति । वरम् । जरित्रे । दुहीयत् । इन्द्र । दक्षिणा । मघोनी ।
शिक्ष । स्तोतृऽभ्यः । मा । अति । धक् । भगः । नः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० पूर्वम् (ऋ २,११,२१) व्याख्यातेयम् ऋक् ॥ ९ ॥

[१]इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये विंशो वर्गः[१] ॥

[१८]

[२]गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[२] ।

प्राता रथो नवो योजि सस्निश्चतुर्युगस्त्रिकशः सप्तरश्मिः ।
दशारित्रो मनुष्यः स्वर्षाः स इष्टिभिर्मतिभी रंह्यो भूत् ॥ १ ॥

प्रातरिति । रथः । नवः । योजि । सस्निः । चतुःऽयुगः । त्रिऽकशः । सप्तऽरश्मिः ।
दशऽअरित्रः । मनुष्यः । स्वःऽसाः । सः । इष्टिऽभिः । मतिऽभिः । रंह्यः । भूत् ॥ १ ॥

वेङ्कट० प्रातरेव रथः नवतरः युक्तः[४] शुद्धः चतुर्भिः युगैः युक्तः तिसृभिः च कशावाजनीभिः युक्तः सप्तभिः च रश्मिभिः यमनसाधनैः दशभिः अरित्रैः च मनुष्येभ्यो हितः स्वर्गस्य सम्भक्ता। सः रथः इष्टिभिः स्तुतिभिः च रंहणीयो वेगः भवति। तत्र महर्त्विजो युगाः, कशो यजूंषि सामानीति कशाः, दश चमसा भवन्ति, सप्त छन्दांसि ॥ १ ॥

सास्मा अरं प्रथमं स द्वितीयमुतो तृतीयं मनुषः स होता ।
अन्यस्या गर्भमन्य ऊ जनन्त सो अन्येभिः सचते जेन्यो वृषा ॥ २ ॥

सः । अस्मै । अरम् । प्रथमम् । सः । द्वितीयम् । उतो इति । तृतीयम् । मनुषः । सः । होता ।
अन्यस्याः । गर्भम् । अन्ये । ऊँ इति । जनन्त । सः । अन्येभिः । सचते । जेन्यः । वृषा ॥ २ ॥

वेङ्कट० सः यज्ञः इन्द्राय प्रथमम् पर्याप्तं प्रातःसवने। एवं माध्यन्दिने तृतीयसवने च। सः[५]

१. नास्ति वि[१] लघ. २. ना मूको. ३-३. नास्ति मूको. ४. युक्तः ख, कथैः चोदितः क अश्वायः.
५. नास्ति वि[३] ब[२].

यज्ञः[1] मनुष्यस्य देवेभ्यः स्वधनं प्रयच्छतः प्रदाता, देवान् वा आत्मना आह्वयति। पृथिव्या उत्पन्नैः हविर्भिः वाचनैः च यज्ञो जायते इति पृथिव्याः गर्भं उच्यते। तम् ऋत्विजः जनयन्ति। सः च जातः देवैः सङ्गच्छते उपजीव्यः कामानां वर्धिता इति ॥ २ ॥

हरी नु कं रथ इन्द्रस्य योजमायै सूक्तेन वचसा नवेन ।
मो षु त्वामत्र बहवो हि विप्रा नि रीरमन् यजमानासो अन्ये ॥ ३ ॥

हरी इति । नु । कम् । रथे । इन्द्रस्य । योजम् । आऽयै । सुऽउक्तेन । वचसा । नवेन ।
मो इति । सु । त्वाम् । अत्र । बहवः । हि । विप्राः । नि । रीरमन् । यजमानासः । अन्ये ॥३॥

वेङ्कट० एवं वितते यज्ञे अश्वौ अस्मदहम् इन्द्रस्य रथे योजयामि आयातुम् सुष्ठूच्यमानेन स्तोत्रेण नवतरेण। मा त्वाम् अन्ये यजमानाः अस्मिन् अहनि आह्वयन्तु। बहवः हि भवन्तु[2] मेधाविनो लोके। ते सर्वे नि रमयन्तु। अथ विरमन्तु अन्ये यजमाना इति ॥ ३ ॥[3]

आ द्वाभ्यां हरिभ्यामिन्द्र याह्या चतुर्भिरा षड्भिर्हूयमानः ।
आष्टाभिर्दशभिः सोमपेयमयं सुतः सुमख मा मृधस्कः ॥ ४ ॥

आ । द्वाभ्याम् । हरिऽभ्याम् । इन्द्र । याहि । आ । चतुःऽभिः । आ । षट्ऽभिः । हूयमानः ।
आ । अष्टाभिः । दशऽभिः । सोमऽपेयम् । अयम् । सुतः । सुऽमख । मा । मृधः । कृरिति कः ॥ ४॥

वेङ्कट० सोमपानं प्रत्यागमनम्। अयं सोमः त्वदर्थं सुतः, सम्प्रति मा सङ्ग्रामे कार्षीः, क्रोधं वा मा कुर्विति[4] ॥ ४ ॥

आ विंशत्या त्रिंशता याह्यर्वाङा चत्वारिंशता हरिभिर्युजानः ।
आ पञ्चाशता सुरथेभिरिन्द्रा षष्ट्या सप्तत्या सोमपेयम् ॥ ५ ॥

आ । विंशत्या । त्रिंशता । याहि । अर्वाङ् । आ । चत्वारिंशता । हरिऽभिः । युजानः ।
आ । पञ्चाशता । सुरथेभिः । इन्द्र । आ । षष्ट्या । सप्तत्या । सोमऽपेयम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० सिद्धव्याख्याता ॥ ५ ॥

[5]इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये एकविंशो वर्गः[5] ॥

आशीत्या नवत्या याह्यर्वाङा शतेन हरिभिरुह्यमानः ।
अयं हि ते शुनहोत्रेषु सोम इन्द्र त्वाया परिषिक्तो मदाय ॥ ६ ॥

---

१. यज्ञो वि॰ अप. २. भवन्ति वि॰ अप. ३. इतः परम् तिस्रो सिद्धव्याख्याताः मूको. ४. कुर्वीति वि॰. ५-५. नास्ति मूको.

आ । अशीत्या । नवत्या । याहि । अर्वाङ् । आ । शतेन । हरिऽभिः । उह्यमानः ।
अयम् । हि । ते । शुनऽहोत्रेषु । सोमः । इन्द्र । त्वाऽया । परिऽसिक्तः । मदाय ॥ ६ ॥

वेङ्कट० त्वाया[1] त्वत्कामतया । तव मदार्थम् परिषिक्तः इति ॥ ६ ॥

मम ब्रह्मेन्द्र याह्यच्छा विश्वा हरी धुरि धिष्वा रथस्य ।
पुरुत्रा हि विहव्यो बभूथास्मिञ्छूर सवने मादयस्व ॥ ७ ॥

मम । ब्रह्म । इन्द्र । याहि । अच्छ । विश्वा । हरी इति । धुरि । धिष्व । रथस्य ।
पुरुऽत्रा । हि । विऽहव्यः । बभूथ । अस्मिन् । शूर । सवने । मादयस्व ॥ ७ ॥

वेङ्कट० इन्द्र! मम स्तोत्राणि प्रति आगच्छ। तदर्थम् रथस्य धुरि अश्वौ स्थापय। त्वं बहुषु स्थानेषु विविधं मय्यागच्छ मय्यागच्छ इति आह्वातव्यः भवसि। सम्प्रति अस्मिन् यज्ञे शूर! मादयस्व इति ॥ ७

न म इन्द्रेण सख्यं वि योषदस्मभ्यमस्य दक्षिणा दुहीत ।
उप ज्येष्ठे वरूथे गभस्तौ प्रायेप्राये जिगीवांसः स्याम ॥ ८ ॥

न । मे । इन्द्रेण । सख्यम् । वि । योषत् । अस्मभ्यम् । अस्य । दक्षिणा । दुहीत ।
उप । ज्येष्ठे । वरूथे । गभस्तौ । प्रायेऽप्राये । जिगीवांसः । स्याम ॥ ८ ॥

वेङ्कट०
'निहत्य तौ शम्बरम् ऋषिं शक्रोऽन्वभाषत ।
गायेष्ठे मां सखे! पश्य प्रियतं कामतोऽसि[2] मे ॥ १ ॥

वरं गृहाण भगवन्नम् अक्षयं चास्तु ते तपः ।
प्रभुस्त्वं[3] शत्रुघातादिर् अस्माकं वदतो वर[4] ॥ २ ॥

तमुवाचास्तु '[5]नारिरिषद् वाक् चास्तु हृदयङ्गमा[5]' ।
सुप्रीतः हरिमन्तश्च वयं त्वामिन्द्र! धीमहि[6] ॥ ३ ॥

इन्द्र![7] त्वां न[8] विजानीमो कर्म जन्मानि जन्मनि ।
त्वद्युगलत्वेन ते भावो '[9]मायावत्त्वं रथीतर[9]' ॥ ४ ॥

तमेवमुक्त्वा[10] तुराषाट् तु[11] पाणी जग्राह दक्षिणे ।
ऋषिद्वस्य सखित्वेन पाणिना पाणिमस्पृशत्' ॥ ५ ॥ (बृदे ४,७०-७३,७५) इति ॥

---

१. त्वया मूको. २. 'यत्त्वकाम' मूको. ३. प्रभुस्त्वं मूको. ४. वरः ऊ. ५-५. ऊ चास्तु हृदयङ्गमाः मूको. ६. धीमहि मूको. ७. इन्द्र मूको. ८. न ऊ. ९-९. मायावाद् तु रथीतर मूको. १०. तमे° वि° क° ऊपं. ११. तं मूको.

वेङ्कट० न मे इवत् इन्द्रेण सञ्जातम् सख्यम् वियुतं भवतु । अस्मभ्यम् अस्य इन्द्रस्य दानम् अभिलषितं प्रयच्छतु । वयम् इन्द्रस्य श्रेष्ठे मारके शत्रूणां बाहौ उप स्याम सदाश्रया भवाम प्राणैरमत्तो शत्रून् जिगीवांसः इति ॥ ८ ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिन्द्र दक्षिणा मघोनी ।
शिक्षा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद् वदेम विदथे सुवीराः ॥ ९ ॥

नूनम् । सा । ते । प्रति । वरम् । जरित्रे । दुहीयत् । इन्द्र । दक्षिणा । मघोनी ।
शिक्ष । स्तोतृऽभ्यः । मा । अति । धक् । भगः । नः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥९॥

वेङ्कट० पूर्वम् (ऋ २,११,२१) व्याख्याता ॥ ९ ॥

[१]इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये द्वाविंशो वर्गः[१] ॥

[१९]

[२]गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः ।
इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[२] ।

अपाय्यस्यान्धसो मदाय मनीषिणः सुवानस्य प्रयसः ।
यस्मिन्निन्द्रः प्रदिवि वावृधान ओको दधे ब्रह्मण्यन्तश्च नरः ॥ १ ॥

अपायि । अस्य । अन्धसः । मदाय । मनीषिणः । सुवानस्य । प्रयसः ।
यस्मिन् । इन्द्रः । प्रऽदिवि । ववृधानः । ओकः । दधे । ब्रह्मण्यन्तः । च । नरः ॥ १ ॥

वेङ्कट० अस्य सूयमानस्य मदार्थं मेधाविनः प्रभूयमानस्य अन्नस्य[३] अंशः अपायि, यस्मिन् इन्द्रः पुराणे प्रदीप्यमाने वा वर्धमानः स्थानं धारयति, स्तोत्रमिच्छन्तः मनुष्याः च इति ॥ १ ॥

अस्य मन्दानो मध्वो वज्रहस्तोऽहिमिन्द्रो अर्णोवृतं वि वृश्चत् ।
प्र यद् वयो न स्वसराण्यच्छा प्रयांसि च नदीनां चक्रमन्त ॥ २ ॥

अस्य । मन्दानः । मध्वः । वज्रऽहस्तः । अहिम् । इन्द्रः । अर्णःऽवृतम् । वि । वृश्चत् ।
प्र । यत् । वयः । न । स्वसराणि । अच्छ । प्रयांसि । च । नदीनाम् । चक्रमन्त ॥ २ ॥

वेङ्कट० अस्य मधुरस्यास्य सोमस्य तृप्यन् वज्रहस्तः इन्द्रः उदकस्य वारकम् अहिम् वि वृश्चत् । यदा पक्षिणः इव स्वावासस्थानानि प्रति नदीनाम् वेगाः[४] न प्र चक्रमन्त गन्तुमुपचक्रमिरे । अहिं च हतवान्, तदानीमेव नदीश्च प्रावर्तयदित्यर्थः ॥ २ ॥

---

१. शकुन वि[१] अ[१]. २-२. नास्ति मूको. ३. अन्नस्य मूको. ४. वेगा वेगान वि[१]; वेगाद् वेगान् अ[१]; वेगा वि[२] अ[२]; वेगान् ल.

स माहिन इन्द्रो अर्णो अपां प्रैरयदहिहाच्छा समुद्रम् ।
अजनयत् सूर्यं विदद् गा अक्तुनाह्नां वयुनानि साधत् ॥ ३ ॥

सः । माहिनः । इन्द्रः । अर्णः । अपाम् । प्र । ऐरयत् । अहिऽहा । अच्छ । समुद्रम् ।
अजनयत् । सूर्यम् । विदत् । गाः । अक्तुना । अह्नाम् । वयुनानि । साधत् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० सः महान् इन्द्रः अपाम् स्रोतः समुद्रम् प्रति प्र ऐरयत् अहिहन्ता । सूर्यम् च अजनयत्, असुरैर्हृताः गाः च अविन्दत्[1], अजनसाधनेन तेजसा अह्नाम् प्रज्ञानानि साधयति ॥ ३ ॥

सो अप्रतीनि मनवे पुरूणीन्द्रो दाशद् दाशुषे हन्ति वृत्रम् ।
सद्यो यो नृभ्यो अतसाय्यो भूत् पस्पृधानेभ्यः सूर्यस्य सातौ ॥ ४ ॥

सः । अप्रतीनि । मनवे । पुरूणि । इन्द्रः । दाशत् । दाशुषे । हन्ति । वृत्रम् ।
सद्यः । यः । नृऽभ्यः । अतसाय्यः । भूत् । पस्पृधानेभ्यः । सूर्यस्य । सातौ ॥ ४ ॥

वेङ्कट० सः इन्द्रो मनुष्याय यजमानाय असदृशानि पुरूणि धनानि प्रयच्छति, हन्ति च वृत्रम्, सद्यः एव यः मनुष्येभ्यः समाश्रयणीयः अभूत् स्पर्धमानेभ्यः '[2]सूर्यस्य सौवश्व्यस्य ऋषेः[3]' युद्धे सम्भजन इति । 'ऐतशं सूर्ये पस्पृधानम्' (ऋ १,६१,१५) इत्युक्तमिति च[4] ॥ ४ ॥

स सुन्वत इन्द्रः सूर्यमा देवो रिणङ् मर्त्याय स्तवान् ।
आ यद् रयिं गुहदवद्यमस्मै भरदंशं नैतशो दशस्यन् ॥ ५ ॥

सः । सुन्वते । इन्द्रः । सूर्यम् । आ । देवः । रिणक् । मर्त्याय । स्तवान् ।
आ । यत् । रयिम् । गुहत्ऽअवद्यम् । अस्मै । भरत् । अंशम् । न । एतशः । दशस्यन् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० सः इन्द्रः सुन्वते एतशाय सूर्यम् नाम असुरम् आ रिणक् जघान स्तूयमानः यदा 'आ भरत्' धनं हविराख्यं[5] निरवद्यम् अस्मै इन्द्राय पिता पुत्राय अंशम् इव प्रयच्छन् एतशनामा[6] ऋषिः ॥ ५ ॥

[7]इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये त्रयोविंशो वर्गः[7] ॥

स रन्धयत् सदिवः सारथये शुष्णमशुषं कुयवं कुत्साय ।
दिवोदासाय नवतिं च नवेन्द्रः पुरो व्यैरच्छम्बरस्य ॥ ६ ॥

---

१. अविन्दत् वि° लर्थ.   २-३. सौतश्व्य सूर्यस्य ऋषेः वि°; सौतश्व सर्वस्य ऋषेः अ°; सौतश्व सर्वस्य ऋषेः वि°; सौतश्व सर्वस्य ऋषेः लर्थ.   ४. नास्ति वि°.   ४-४. असुरम् मूको.   ५. हवि° वि°; हवि° अ°.   ६. एतना° वि°.   ७-७. नास्ति मूको.

सः । रन्धयत् । सऽदिवः । सारथये । शुष्णम् । अशुषम् । कुयवम् । कुत्साय ।
दिवःऽदासाय । नवतिम् । च । नव । इन्द्रः । पुरः । वि । ऐरत् । शम्बरस्य ॥ ६ ॥

वेङ्कट० सः अवशमनयत् शोभितदिवः एवं स्वयम् आप्याय सारथ्यं कुर्वते शुष्णम् असुरम् शोषयितुम् अशक्यं कुयवम् च कुत्साय अर्थाय । दिवोदासाय राज्ञे नवतिम् नव च इन्द्रः पुरः शम्बरस्य स्वभूताः वि ऐरयत् इति ॥ ६ ॥

एवा त इन्द्रोचथमहेम श्रवस्या न त्मना वाजयन्तः ।
अश्याम तत् साप्तमाशुषाणा ननमो वधरदेवस्य पीयोः ॥ ७ ॥

एव । ते । इन्द्र । उचथम् । अहेम । श्रवस्या । न । त्मना । वाजयन्तः ।
अश्याम । तत् । साप्तम् । आशुषाणाः । ननमः । वधः । अदेवस्य । पीयोः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० एवं तव इन्द्र! स्तोत्रं प्रेरितवन्तः, यथा अन्नेच्छयोदारं दरिद्रा वाग्भिः स्तुवन्ति । एवं स्वयमेव स्तुवन्तः प्राप्नवाम[1] तत् सप्तपरिमाणं रत्नजातं सप्तसु त्वां स्तुतिभिः व्याप्नुवन्तः । नमयेः असुरस्य [2]हिंसितुः यथार्थम् आत्मीयं वज्रं नमयेति[2] ॥ ७ ॥

एवा ते गृत्समदाः शूर मन्मावस्यवो न वयुनानि तक्षुः ।
ब्रह्मण्यन्त इन्द्र ते नवीय इषमूर्जं सुक्षितिं सुम्नमश्युः ॥ ८ ॥

एव । ते । गृत्सऽमदाः । शूर । मन्म । अवस्यवः । न । वयुनानि । तक्षुः ।
ब्रह्मण्यन्तः । इन्द्र । ते । नवीयः । इषम् । ऊर्जम् । सुऽक्षितिम् । सुम्नम् । अश्युः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० [3]एवम् ते गृत्समदाः[3] हे शूर! स्तोत्राणि स्तुतवन्तः जिगमिषवः इव मार्गान् नवतरं ब्रह्म युष्मद् इच्छन्तः अन्नं रसं शोभननिवासं[4] गृहं सुखं च प्राप्नुयुः ॥ ८ ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिन्द्र दक्षिणा मघोनी ।
शिक्षा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद् वदेम विदथे सुवीराः ॥ ९ ॥

नूनम् । सा । ते । प्रति । वरम् । जरित्रे । दुहीयत् । इन्द्र । दक्षिणा । मघोनी ।
शिक्ष । स्तोतृऽभ्यः । मा । अति । धक् । भगः । नः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० पूर्वम् (ऋ २, ११,२१) व्याख्याता ॥ ९ ॥

[5]इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये चतुर्विंशो वर्गः[5] ॥

---

१. प्राप्नुमा (ईमा) म वि[1] अ[1]. २-२. त्रुटितम् वि[1] अ[1]. ३. °णो वि° वि°[1] क ... ४-५. नास्ति मूको.

[२०]

[1]गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः।
इन्द्रो देवता। त्रिष्टुप् छन्दः, तृतीया विराड्रूपा[1]।

वयं ते वय इन्द्र विद्धि षु णः प्र भरामहे वाजयुर्न रथम्।
विपन्यवो दीध्यतो मनीषा सुम्नमियक्षन्तस्त्वावतो नॄन्॥ १॥

वयम्। ते। वयः। इन्द्र। विद्धि। सु। नः। प्र। भरामहे। वाजऽयुः। न। रथम्।
विपन्यवः। दीध्यतः। मनीषा। सुम्नम्। इयक्षन्तः। त्वाऽवतः। नॄन्॥ १॥

वेङ्कट० वयम् युष्मभ्यम् [2]इन्द्र! अन्नं[2] प्रेरयामः। अस्मात्[3] सुष्ठु बुध्यस्व। प्र भराम रथम् वाजम् इच्छन् इव महते कर्मणे। स्तोतारः स्तुत्या दीप्यमानाः सुखं प्राप्तुम् इच्छन्तः त्वत्सदृशान् नेतॄन् अभिगच्छन्तीति ॥ १ ॥

त्वं न इन्द्र त्वाभिरूती त्वायतो अभिष्टिपासि जनान्।
त्वमिनो दाशुषो वरूतेत्थाधीरभि यो नक्षति त्वा॥ २॥

त्वम्। नः। इन्द्र। त्वाभिः। ऊती। त्वाऽयतः। अभिष्टिऽपा। असि। जनान्।
त्वम्। इनः। दाशुषः। वरूता। इत्थाऽधीः। अभि। यः। नक्षति। त्वा॥ २॥

वेङ्कट० त्वम्[4] इन्द्र! त्वदीयाभिः ऊतिभिः त्वत्कामान् अभीष्टानां रक्षिता अस्मान् अपि रक्ष जनान्। त्वम् स्वामी दाशुषः सम्भक्ता; यः त्वाम् एवंविधकर्मा अभि व्याप्नोति ॥ २ ॥

स नो युवेन्द्रो जोहूत्रः सखा शिवो नरामस्तु पाता।
यः शंसन्तं यः शशमानमूती पचन्तं च स्तुवन्तं च प्रणेषत्॥ ३॥

सः। नः। युवा। इन्द्रः। जोहूत्रः। सखा। शिवः। नराम्। अस्तु। पाता।
यः। शंसन्तम्। यः। शशमानम्। ऊती। पचन्तम्। च। स्तुवन्तम्। च। प्रऽनेषत्॥ ३॥

वेङ्कट० सः इन्द्रः युवा अस्माकम् आह्वातव्यः कल्याणः सखा नेतॄणाम् अस्तु रक्षकः। यः शंसन्तम् मार्गेण प्रणयति, अवातिः उद्योगकर्मा, आत्मार्थम् उद्युक्तमेव पचन्तम् स्तुवन्तम् च ॥ ३ ॥

तमु स्तुष इन्द्रं तं गृणीषे यस्मिन्पुरा वावृधुः शाशदुश्च।
स वस्वः कामं पीपरदियानो ब्रह्मण्यतो नूतनस्यायोः॥ ४॥

१-१. नास्ति मूको. २-२. प्रगामन्तं वि. ३. अस्मात् वि. ४. त्वम् अस्मान् मूको.

तम् । ऊँ इति । स्तुषे । इन्द्रम् । तम् । गृणीषे । यस्मिन् । पुरा । ववृधुः । शाशदुः । च ।
सः । वस्वः । कामम् । पीपरत् । इयानः । ब्रह्मण्यतः । नूतनस्य । आयोः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० तम् एव स्तौमि इन्द्रम्, तम् एव च[1] शंसामि, यस्मिन् पुरा स्तोतारो ववृधुः[2] शाशदुः च शत्रून्। '[3]सः गच्छन् याच्यमानो' वा[3] धनेन कामम् पूरयतु स्तुतिम् इच्छतः समाश्रितस्य मनुष्यस्य गृत्समदस्य ॥ ४ ॥

सो अङ्गिरसामुचथा जुजुष्वान् ब्रह्मा तूतोदिन्द्रो गातुमिष्णन् ।
मुष्णन्नुषसः सूर्येण स्तवानश्नस्य चिच्छिश्नथत् पूर्व्याणि ॥ ५ ॥

सः । अङ्गिरसाम् । उचथा । जुजुष्वान् । ब्रह्म । तूतोत् । इन्द्रः । गातुम् । इष्णन् ।
मुष्णन् । उषसः । सूर्येण । स्तवान् । अश्नस्य । चित् । शिश्नथत् । पूर्व्याणि ॥ ५ ॥

वेङ्कट० सः इन्द्रः अङ्गिरसाम् स्तोत्राणि सेवमानः आदित्यं प्रेरयति गमनम् इच्छन्। सूर्येण उषसा तमसः विनाशयन् स्तूयमानः मेघस्य अपि श्लथयति[4] पूर्वकालप्रादुर्भूतानि शरीराणि ॥ ॥ ५ ॥

[5]इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये पञ्चविंशो वर्गः[5] ॥

स ह श्रुत इन्द्रो नाम देव ऊर्ध्वो भुवन्मनुषे दस्मतमः ।
अव प्रियमर्शसानस्य साह्वाञ्छिरो भरद् दासस्य स्वधावान् ॥ ६ ॥

सः । ह । श्रुतः । इन्द्रः । नाम । देवः । ऊर्ध्वः । भुवत् । मनुषे । दस्मऽतमः ।
अव । प्रियम् । अर्शसानस्य । सह्वान् । शिरः । भरत् । दासस्य । स्वधाऽवान् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० सः विश्रुतः इन्द्रः नाम देवः भक्तः ऊर्ध्वः भवति मनुष्याणां दर्शनीयतमः। सोऽयं प्रजा बाधमानस्य दासासुरस्य प्रियम् शिरः अवाभरत्[7] सहनशीलः अन्नवान् इति ॥ ६ ॥

स वृत्रहेन्द्रः कृष्णयोनीः पुरंदरो दासीरैरयद् वि ।
अजनयन् मनवे क्षामपश्च सत्रा शंसं यजमानस्य तूतोत् ॥ ७ ॥

सः । वृत्रऽहा । इन्द्रः । कृष्णऽयोनीः । पुरम्ऽदरः । दासीः । ऐरयत् । वि ।
अजनयत् । मनवे । क्षाम् । अपः । च । सत्रा । शंसम् । यजमानस्य । तूतोत् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० 'सः वृत्रहा इन्द्रः' कृष्णासुरो यासां योनिषु ताः असुरस्त्रीः पुरंदरः वज्रेण वि ऐरयत 'यः कृष्णगर्भा निरहन्' (ऋ १,१०१,१) इत्युक्तमिति। तथा मनवे उदकं क्षेत्रम् च अजनयत्। सत्यम् एव यजमानस्य अभिलषितं प्रेरयति ॥ ७ ॥

---

१. नास्ति ऋवे. २. च॰ वि॰ लपे. ३-३. याच्यम् गच्छमानो मूको. ४. नास्ति वि॰. ५. श्लथयति वि॰. ६-६. नास्ति मूको. ७. अभा॰ वि॰; °भरत् लपे.

तस्मै तवस्यमनु दायि सत्रेन्द्राय देवेभिरर्णसातौ ।
प्रति यदस्य वज्रं बाह्वोर्धुर्हत्वी दस्यून् पुर आयसीर्नि तारीत् ॥ ८ ॥

तस्मै । तवस्यम् । अनु । दायि । सत्रा । इन्द्राय । देवेभिः । अर्णऽसातौ ।
प्रति । यत् । अस्य । वज्रम् । बाह्वोः । धुः । हत्वी । दस्यून् । पुरः । आयसीः । नि । तारीत् ॥८॥

वेङ्कट० उदकं यस्मिँल्लभ्यते सङ्ग्रामे तत्र अस्य बलवत्त्वं दत्त्वा तस्मै इन्द्राय सहवद्भिः देवैः सत्यमेव करणस्थाने कृतम् । 'अनु ते दायि मह इन्द्रियाय' (ऋ ६,२५,८) इति मन्त्रः । स्तोत्रेण यदा अस्य वज्रम् बाह्वोः निदधुः देवाः तदा दस्यून् हत्वा शत्रूणाम् अयसा निर्मिताः पुरीः नि तारीत् इति ॥८॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिन्द्र दक्षिणा मघोनी ।
शिक्षा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद् वदेम विदथे सुवीराः ॥ ९ ॥

नूनम् । सा । ते । प्रति । वरम् । जरित्रे । दुहीयत् । इन्द्र । दक्षिणा । मघोनी ।
शिक्ष । स्तोतृऽभ्यः । मा । अति । धक् । भगः । नः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥९॥

वेङ्कट० पूर्वम् (ऋ २,११,२१) व्याख्याता ॥ ९ ॥

[2]इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये षड्विंशो वर्गः[2] ॥

[२१]

[2]गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः ।
इन्द्रो देवता । जगती छन्दः, षष्ठी त्रिष्टुप्[2] ।

विश्वजिते धनजिते स्वर्जिते सत्राजिते नृजित उर्वराजिते ।
अश्वजिते गोजिते अब्जिते भरेन्द्राय सोमं यजताय हर्यतम् ॥ १ ॥

विश्वऽजिते । धनऽजिते । स्वःऽजिते । सत्राऽजिते । नृऽजिते । उर्वराऽजिते ।
अश्वऽजिते । गोऽजिते । अप्ऽजिते । भर । इन्द्राय । सोमम् । यजताय । हर्यतम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'विश्वजिते' इत्यस्य जगत्याः शेषः । स्वः[1] स्वर्गः । सत्राशब्दो महच्छब्दपर्यायः, महदपि जयति धनम् इति । हर्यतम् स्पृहणीयम् इति ॥ १ ॥

अभिभुवेऽभिभङ्गाय वन्वतेऽषाळ्हाय सहमानाय वेधसे ।
तुविग्रये वह्नये दुष्टरीतवे सत्रासाहे नम इन्द्राय वोचत ॥ २ ॥

1. नास्ति वि॰ अपे. 2-2. नास्ति मूको.

अभिऽभुवे । अभिऽभङ्गाय । वन्वते । अषाळ्हाय । सहमानाय । वेधसे ।
तुविऽग्रये । वह्नये । दुस्तरीतवे । सत्राऽसहे । नमः । इन्द्राय । वोचत ॥ २ ॥

वेङ्कट० शत्रूणामभिभवित्रे पुरामभिभञ्जकाय[1] वननं शत्रूणां कुर्वते[2] शत्रुभिरसोढाय[3] तान् सहमानाय 'सर्वस्य विधात्रे' बहुस्तुत्याय वोढ्रे शत्रुभिः दुस्तराय बहूनाम् अभिभवित्रे इन्द्राय[4] नमस्कारं ब्रूत ॥ २ ॥

सत्रासाहो जनभक्षो जनंसहश्च्यवनो युध्मो अनु जोषमुक्षितः ।
वृतंचयः सहुरिर्विक्ष्वारित इन्द्रस्य वोचं प्र कृतानि वीर्या ॥ ३ ॥

सत्राऽसहः । जनऽभक्षः । जनम्ऽसहः । च्यवनः । युध्मः । अनु । जोषम् । उक्षितः ।
वृतम्ऽचयः । सहुरिः । विक्षु । आरितः । इन्द्रस्य । वोचम् । प्र । कृतानि । वीर्या ॥ ३ ॥

वेङ्कट० बहूनामभिभविता जनानां सम्भक्ता अभिभविता परेषाम्[5] । च्यावयिता च[6] योद्धा सेवानन्तरं सोमेन सिक्तः । परिवृतस्य बलस्य चाययिता सहनशीलः शत्रुषु गदायुधैः[8] सञ्चारितः । तस्य इन्द्रस्य 'प्र ब्रवीमि' कृतानि वीर्याणि ॥ ३ ॥

अनानुदो वृषभो दोधतो वधो गम्भीर ऋष्वो असमष्टकाव्यः ।
रध्रचोदः श्नथनो वीळितस्पृथुरिन्द्रः सुयज्ञ उषसः स्वर्जनत् ॥ ४ ॥

अननुऽदः । वृषभः । दोधतः । वधः । गम्भीरः । ऋष्वः । असमष्टऽकाव्यः ।
रध्रऽचोदः । श्नथनः । वीळितः । पृथुः । इन्द्रः । सुऽयज्ञः । उषसः । स्वः । जनत् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अनुदानवर्जितोऽनपेक्षितबलप्रदानः वर्षिता कामानां कम्पयतः हन्ता, 'गहनत्वात् महान्'[9] असमाप्तस्तोत्रः, रध्राः[10] असुराः[10] स्तब्धं कुर्वन्ति शरीरं इति, असुराणां प्रेरकः, श्लथयिता[13] सेनानामसुराणां, दृढीकृतः पृथुः इन्द्रः शोभनयज्ञः[14] उषसः स्वः आदित्यं च जनयति ॥ ४ ॥

यज्ञेन गातुमप्तुरो विविद्रिरे धियो हिन्वाना उशिजो मनीषिणः ।
अभिस्वरा निषदा गा अवस्यव इन्द्रे हिन्वाना द्रविणान्याशत ॥ ५ ॥

यज्ञेन । गातुम् । अप्ऽतुरः । विविद्रिरे । धियः । हिन्वानाः । उशिजः । मनीषिणः ।
अभिऽस्वरा । निऽसदा । गाः । अवस्यवः । इन्द्रे । हिन्वानाः । द्रविणानि । आशत ॥ ५ ॥

---

१. पुराणाम्° वि° अ°. २. नास्ति वि° अर्थ. ३. °नसोढ° मूको. ४-४. °स्तुत्याय° वि° अ°. ५. नास्ति मूको. ६. च तेषाम् वि° अ°. ७. नास्ति अर्थ. ८. गदायु° अ°. ९-९. ब्रो° वि° अर्थ. १०-१०. नास्ति अर्थ. ११. रथ्याः मूको. १२. नास्ति वि° अ° अर्थ. १३. श्लथयितः (ता) अर्थ. १४. °नाग्रः ह अर्थ.

वेङ्कट० गच्छन्ति जनाः प्रेरयितुः इन्द्रस्य गमने तत्कथयन्तः कर्माणि प्रेरयन्तः[1] ऋत्विजः मेधाविनः अभिगमनेन निवदनेन च अस्मिन् इन्द्रे वाचः हिन्वानाः रक्षणेच्छवो मर्त्याः धनानि प्राप्नुवन्ति ॥ ५ ॥

इन्द्र श्रेष्ठानि द्रविणानि धेहि चित्तिं दक्षस्य सुभगत्वमस्मे ।
पोषं रयीणामरिष्टिं तनूनां स्वाद्मानं वाचः सुदिनत्वमह्नाम् ॥ ६ ॥

इन्द्र । श्रेष्ठानि । द्रविणानि । धेहि । चित्तिम् । दक्षस्य । सुभगऽत्वम् । अस्मे इति ।
पोषम् । रयीणाम् । अरिष्टिम् । तनूनाम् । स्वाद्मानम् । वाचः । सुदिनऽत्वम् । अह्नाम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्र! त्वं प्रशस्यतराणि धनानि प्रयच्छ । तथा प्राणस्य विज्ञानं प्रयच्छ । अस्माकं शरीरसौभाग्यं[2] देहि । [3]'धनानाम् पोषम् देहि[3], तथा अङ्गानाम् अविनाशम्, वाचः मधुमत्त्वम्, अह्नाम् सुदिनत्वम् इति ॥ ६ ॥

'इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये सप्तविंशो वर्गः' ॥

[२२]

'गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः । इन्द्रो देवता । प्रथमा अष्टिः, द्वितीयातृतीये अतिशक्वर्यौ, चतुर्थी अष्टिः अतिशक्वरी वा छन्दः' ।

त्रिकद्रुकेषु महिषो यवाशिरं तुविशुष्मस्तृपत् सोममपिबद् विष्णुना सुतं यथाऽवशत् ।
स ईं ममाद महि कर्म कर्तवे महामुरुं सैनं सश्चद् देवो देवं सत्यमिन्द्रं सत्य इन्दुः ॥१॥

त्रिऽकद्रुकेषु । महिषः । यवऽआशिरम् । तुविऽशुष्मः । तृपत् । सोमम् । अपिबत् । विष्णुना । सुतम् । यथा । अवशत् ॥ सः । ईम् । ममाद । महि । कर्म । कर्तवे । महाम् । उरुम् । सः । एनम् । सश्चत् । देवः । देवम् । सत्यम् । इन्द्रम् । सत्यः । इन्दुः ॥ १ ॥

वेङ्कट० त्रिकद्रुकेषु[4] यज्ञेषु महान् यवसक्तुमिश्रणं बहुबलः तृप्यन् सोमम् अपिबत् विष्णुना सह सुतम् यथा कामयते । सः च पूर्वं मदयति महत् कर्म कर्तुं वृत्रवधादिकं महान्तं विस्तीर्णम् । सः सोमः एनम् सेवते देवः देवम् सत्यकर्माणम्[5] इन्द्रम्[7] सत्यकर्मा इन्दुः[8] ॥ १ ॥

अध त्विषीमाँ अभ्योजसा क्रिविं युधाभवदा रोदसी अपृणदस्य मज्मना प्र वावृधे ।
अधत्तान्यं जठरे प्रेमरिच्यत सैनं सश्चद् देवो देवं सत्यमिन्द्रं सत्य इन्दुः ॥ २ ॥

---

१. प्रेरयन्ति वि° अ°. २. शरीरस्य सौ° वि°° अ°. ३-३. नास्ति वि° अ°. ४-४. नास्ति मूको. ५. नास्ति अ°. ६. नास्ति वि° अ°. ७. इन्द्रः वि°. ८. इन्द्रः मूको.

अध । त्विषिऽमान् । अभि । ओजसा । क्रिविम् । युधा । अभवत् । आ । रोदसी इति । अपृणत् । अस्य । मज्मना । प्र । ववृधे ॥ अधत्त । अन्यम् । जठरे । प्र । ईम् । अरिच्यत । सः । एनम् । सश्चत् । देवः । देवम् । सत्यम् । इन्द्रम् । सत्यः । इन्दुः ॥ २ ॥

वेङ्कट० अथ दीप्तिमान् अभि अभवत् युद्धेन बलकृतेन, 'क्रिविः'[1] (निघ ३.२३) इति कूपनाम, तत्सदृशं यजम् । अथ अस्य बलस्य बलेन द्यावापृथिवी तेजसा आ अपूरयत्[2], स्वयं च प्रवृद्ध आसीत् । अथ अन्यम् सोमम् नः जठरे निदधे, प्र अरेचयत्र पानशिष्टम् ॥ २ ॥

साकं जातः क्रतुना साकमोजसा ववक्षिथ साकं वृद्धो वीर्यैः सासहिर्मृधो विचर्षणिः ।
दाता राधः स्तुवते काम्यं वसु सैनं सश्चद् देवो देवं सत्यमिन्द्रं सत्य इन्दुः ॥ ३ ॥

साकम् । जातः । क्रतुना । साकम् । ओजसा । ववक्षिथ । साकम् । वृद्धः । वीर्यैः । ससहिः । मृधः । विऽचर्षणिः ॥ दाता । राधः । स्तुवते । काम्यम् । वसु । सः । एनम् । सश्चत् । देवः । देवम् । सत्यम् । इन्द्रम् । सत्यः । इन्दुः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० प्रज्ञानेन बलेन च सह जातः त्वं सर्वं जगद् वहसि सह वीर्यैः प्रवृद्धः सोढा शत्रून्[1] जनानां विद्रष्टा । दाता इति तृन् प्रत्ययः, दानशीलः । स्तुवते साधकम् अभिलषितं धनं ददातीति ॥ ३ ॥

तव त्यन्नर्यं नृतोऽप इन्द्र प्रथमं पूर्व्यं दिवि प्रवाच्यं कृतम् ।
यद् देवस्य शवसा प्रारिणा असुं रिणन्नपः ।
भुवद् विश्वमभ्यादेवमोजसा विदादूर्जं शतक्रतुर्विदादिषम् ॥ ४ ॥

तव । त्यत् । नर्यम् । नृतो इति । अपः । इन्द्र । प्रथमम् । पूर्व्यम् । दिवि । प्रऽवाच्यम् । कृतम् । यत् । देवस्य । शवसा । प्र । अरिणाः । असुम् । रिणन् । अपः । भुवत् । विश्वम् । अभि । अदेवम् । ओजसा । विदात् । ऊर्जम् । शतऽक्रतुः । विदात् । इषम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० तव एतत् नर्यम् नेतः! कर्म पूर्वकालकृतम्[3] दिवि स्थितस्य मम प्रथमम् प्रवाच्यम् भवति । किं तत् कर्म । यत् त्वम् देवस्य तव बलेन प्र अगमयः अलितारम् असुरं वृत्रम् अनुकाय । निर्गमयन् । अभि भवतु सर्वम् असुरं बलेन शतक्रतुः लभताम्[4] रसम् अन्नं च ॥ ४ ॥

[5]इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्यायेऽष्टाविंशो वर्गः[5] ॥

---

१. 'यत् न त्रि'. २. आपूर° वि° अ°. ३. पूर्वक° वि° अप. ४. ला च वि°°° अ° मूको.
५-५. नास्ति मूको.

[२३]

[1]गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः । प्रथमापञ्चमीनवम्येकादशीसप्तदशैकोनविंशीनां ब्रह्मणस्पतिर्देवता, अन्यासां बृहस्पतिः । जगती छन्दः, पञ्चदश्येकोनविंश्यौ त्रिष्टुभौ[1] ॥

गणानां त्वा गणपतिं हवामहे कविं कवीनामुपमश्रवस्तमम् ।
ज्येष्ठराजं ब्रह्मणां ब्रह्मणस्पत आ नः शृण्वन्नूतिभिः सीद सादनम् ॥ १ ॥

गणानाम् । त्वा । गणऽपतिम् । हवामहे । कविम् । कवीनाम् । उपमश्रवःऽतमम् । ज्येष्ठऽराजम् । ब्रह्मणाम् । ब्रह्मणः । पते । आ । नः । शृण्वन् । ऊतिऽभिः । सीद । सदनम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० देवगणानां पतिं त्वाम्[2] हवामहे । कवीनाम् अपि कविम् । येषां श्रुतेन अन्यस्य श्रुतमुपमीयते ते उपमश्रवसः[3], तान् अपि अयम् अतिशेते । ज्येष्ठानाम् अपि राजानम् । हे मन्त्राणाम् पते ! अस्माकम् इदं बर्हिः[4] स्तोत्रम् शृण्वन् रक्षणैः सह आ सीद ॥ १ ॥

देवाश्चित्ते असुर्य प्रचेतसो बृहस्पते यज्ञियं भागमानशुः ।
उस्रा इव सूर्यो ज्योतिषा महो विश्वेषामिज्जनिता ब्रह्मणामसि ॥ २ ॥

देवाः । चित् । ते । असुर्य । प्रऽचेतसः । बृहस्पते । यज्ञियम् । भागम् । आनशुः । उस्राःऽइव । सूर्यः । ज्योतिषा । महः । विश्वेषाम् । इत् । जनिता । ब्रह्मणाम् । असि ॥ २ ॥

वेङ्कट० देवाः अपि तव प्रसादात्, असुराणां हन्तः! प्रकृष्टज्ञानस्य बृहस्पते! यज्ञियं भागम् व्याप्नुवन्ति । यस्मात् त्वं महान् सूर्यः इव ज्योतिषा प्रभा[5] सर्वेषां मन्त्राणां जनयिता भवसि असुरहननमिति ॥ २ ॥

आ विबाध्या परिरापस्तमांसि च ज्योतिष्मन्तं रथमृतस्य तिष्ठसि ।
बृहस्पते भीममिमित्रदम्भनं रक्षोहणं गोत्रभिदं स्वर्विदम् ॥ ३ ॥

आ । विऽबाध्य । परिऽरपः । तमांसि । च । ज्योतिष्मन्तम् । रथम् । ऋतस्य । तिष्ठसि । बृहस्पते । भीमम् । अमित्रऽदम्भनम् । रक्षःऽहनम् । गोत्रऽभिदम् । स्वःऽविदम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० आ तिष्ठसि परितो रक्षः तमांसि च विविधं बाधित्वा[6] ज्योतिष्मन्तम् रथम् यज्ञस्य गमनार्थम् बृहस्पते! भीमम् अमित्रदम्भनम् रक्षसां हन्तारं मेघभिदम् उदकस्य लम्भयितारम् ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. त्वां अ'. ३. नास्ति वि'. ४. बर्हि वि' अर्थ; वर्हि अ'; बर्हिः वि'; नास्ति ल. ५. प्रभा वि'' क अर्थ; प्रभया अ'. ६. बाधिता वि' अर्थ.

सुनीतिभिर्नयसि त्रायसे जनं यस्तुभ्यं दाशान्न तमंहो अश्नवत् ।
ब्रह्मद्विषस्तपनो मन्युमीरसि बृहस्पते महि तत् ते महित्वनम् ॥ ४ ॥

सुनीतिऽभिः । नयसि । त्रायसे । जनम् । यः । तुभ्यम् । दाशात् । न । तम् । अंहः । अश्नवत् ।
ब्रह्मऽद्विषः । तपनः । मन्युऽमीः । असि । बृहस्पते । महि । तत् । ते । महिऽत्वनम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० त्वं जनम् शोभननयनैः नयसि रक्षसि च, यः तुभ्यम् हविः प्रयच्छति । न च तं होतारं[१] व्याप्नोति दारिद्र्यम् । ब्रह्मद्विषः असुरस्य तापयिता त्वं[२] [३]इति मन्योश्च[३] कर्ता भवसि । बृहस्पते! [४]महत् तत्[४] ते महत्त्वम् ॥ ४ ॥

न तमंहो न दुरितं कुतश्चन नारातयस्तितिरुर्न द्वयाविनः ।
विश्वा इदस्माद् ध्वरसो वि बाधसे यं सुगोपा रक्षसि ब्रह्मणस्पते ॥ ५ ॥

न । तम् । अंहः । न । दुःऽइतम् । कुतः । चन । न । अरातयः । तितिरुः । न । द्वयाविनः ।
विश्वाः । इत् । अस्मात् । ध्वरसः । वि । बाधसे । यम् । सुऽगोपाः । रक्षसि । ब्रह्मणः । पते ॥ ५ ॥

वेङ्कट० न तम् अंहः व्याप्नोति, नापि दुरितम् अस्य कुतः चिदागच्छति । न च एनं शत्रवः तरन्ति, नापि द्वयाविनः सत्यानृतयुक्ताः । तथा त्वम् अस्मात् सर्वाः एव हिंसाः वि[५] बाधसे, यम् [६]ब्रह्मणः पते![६] त्वम् सुगोपाः रक्षसि ॥ ५ ॥

[६]इति द्वितीयाष्टके पञ्चमाध्याये एकोनत्रिंशो वर्गः[६] ॥

त्वं नो गोपाः पथिकृद् विचक्षणस्तव व्रताय मतिभिर्जरामहे ।
बृहस्पते यो नो अभि ह्वरो दधे स्वा तं मर्मर्तु दुच्छुना हरस्वती ॥ ६ ॥

त्वम् । नः । गोपाः । पथिऽकृत् । विऽचक्षणः । तव । व्रताय । मतिऽभिः । जरामहे ।
बृहस्पते । यः । नः । अभि । ह्वरः । दधे । स्वा । तम् । मर्मर्तु । दुच्छुना । हरस्वती ॥ ६ ॥

वेङ्कट० त्वम् नः गोपायिता मार्गकृत् प्राज्ञः । तव कर्मार्थं वयं स्तुतिभिः स्तुमः । बृहस्पते! यः अस्माकं हिंसाम् अभि दधाति, स्वा एव तम् मारयतु[७] अवृद्धिः हिंसायुक्ता । तेजोविशेषः हरः, तेनान्वं हरति ॥ ६ ॥

---

१. दुरितम् वि[१] अ[१]. २. नास्ति वि[२] अ[१] क लभ. ३-३. एतिमन्यो॰ वि[३] अ[१] क लभ.
४-४. नास्ति वि[१] लभ. ५. नपि वि[१] अ[१]. ६-६. नास्ति मूको. ७. 'मर्मर्तु' वि[३] अ[१].

उत वा यो नो मर्चयादनागसोऽरातीवा मर्तः सानुको वृकः ।
बृहस्पते अप तं वर्तया पथः सुगं नो अस्यै देववीतये कृधि ॥ ७ ॥

उत । वा । यः । नः । मर्चयात् । अनागसः । अरातिऽवा । मर्तः । सानुकः । वृकः ।
बृहस्पते । अप । तम् । वर्तय । पथः । सुऽगम् । नः । अस्यै । देवऽवीतये । कृधि ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अपि च यः अस्मान् हिंस्यात्[1] अनागसः अरातित्वम् आचरन् मनुष्यः समुच्छ्रितः[2] वृकः, बृहस्पते![3] तम् अस्माकम् मार्गात् अप वर्तय। सोऽस्मद्गमनं मार्गम् अस्माकम् अस्यै इष्टये[4] कुर्विति ॥ ७ ॥

त्रातारं त्वा तनूनां हवामहेऽवस्पर्तरधिवक्तारमस्मयुम् ।
बृहस्पते देवनिदो नि बर्हय मा दुरेवा उत्तरं सुम्नमुन्नशन् ॥ ८ ॥

त्रातारम् । त्वा । तनूनाम् । हवामहे । अवऽस्पर्तः । अधिऽवक्तारम् । अस्मऽयुम् ।
बृहस्पते । देवऽनिदः । नि । बर्हय । मा । दुःऽएवाः । उत्ऽतरम् । सुम्नम् । उत् । नशन् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० रक्षितारं त्वाम् अङ्गानाम् ह्वयामहे अवक्षिपितः! अस्माकम् अधिवक्तारम् अस्मत्कामम् । बृहस्पते! देवनिन्दकान् नि बर्हय । मा दुर्गमाः नितरां सुखम् उत् नशन् [5]व्याप्नुवन्तु[5], दुरात्मानमिति ॥ ८ ॥

त्वया वयं सुवृधा ब्रह्मणस्पते स्पार्हा वसु मनुष्या ददीमहि ।
या नो दूरे तळितो या अरातयोऽभि सन्ति जम्भया ता अनप्नसः ॥ ९ ॥

त्वया । वयम् । सुऽवृधा । ब्रह्मणः । पते । स्पार्हा । वसु । मनुष्या । आ । ददीमहि ।
याः । नः । दूरे । तळितः । याः । अरातयः । अभि । सन्ति । जम्भय । ताः । अनप्नसः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० त्वया वयम् सुवर्धयित्रा[6] ब्रह्मणः पते! स्पृहणीयानि धनानि मनुष्येभ्यः[7] आ ददीमहि । याः च नः दूरे अरातयः शत्रुसेनाः याः च तळितः अन्तिकस्थाः अभि सन्ति । हिंसय ताः[8] । 'आ इति 'रूपनाम' इति यास्कः (३. ११)। अकर्माः[9] अकर्मेणो वेति ब्रह्मण्यम् इति । हिंसका वा तळितः ताडयन्ति इति ॥ ९ ॥

त्वया वयमुत्तमं धीमहे वयो बृहस्पते पप्रिणा सस्निना युजा ।
मा नो दुःशंसो अभिदिप्सुरीशत प्र सुशंसा मतिभिस्तारिषीमहि ॥ १० ॥

---

१. °सिता वि° ल; °सित लवे. २. °ः वा वि° अ°. ३. नास्ति मूको. ४. °टे वि°; °ये: वि° अ° क लवे. ५-५. °तद्गन्तु° अ°. ६. °सित मूको. ७. °भ्यो मे वि° लवे. ८. ताम् मूको. ९-९. °नामकाः इति यास्कः वि° अ° लवे; नास्ति वि°.

त्वया । वयम् । उत्ऽतमम् । धीमहे । वयः । बृहस्पते । पप्रिणा । सस्निना । युजा ।
मा । नः । दुःऽशंसः । अभिऽदिप्सुः । ईशत । प्र । सुऽशंसाः । मतिऽभिः । तारिषीमहि ॥१०॥

वेङ्कट० त्वया वयम् उत्तमम् अन्नं धारयेमहि बृहस्पते! पूरयित्रा शुद्धेन सहायेन। मा अस्माकम् स्तेनः अभिदम्भितुम् इच्छन् ईशिष्ट। तम्(?) प्र तारयेमहि वयं स्तुतिभिः सुशंसनाः इति ॥ १० ॥

'इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये त्रिंशो वर्गः' ॥

अनानुदो वृषभो जग्मिराहवं निष्टप्ता शत्रुं पृतनासु सासहिः ।
असि सत्य ऋणया ब्रह्मणस्पत उग्रस्य चिद् दमिता वीळुहर्षिणः ॥ ११ ॥

अननुऽदः । वृषभः । जग्मिः । आऽहवम् । निःऽतप्ता । शत्रुम् । पृतनासु । ससहिः ।
असि । सत्यः । ऋणऽयाः । ब्रह्मणः । पते । उग्रस्य । चित् । दमिता । वीळुऽहर्षिणः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० सहदेव दाता¹ कामानां वर्षिता युद्धे गन्ता शत्रोः तापयिता युद्धेषु सहनशीलो भवसि सत्यकर्मा ऋणानां च यापयिता, कामानां मन्त्रापेत्यर्थः। उग्रस्य अपि दमयिता दृढान् अपि हर्षयतो¹ भयेन कम्पनमुत्पादन् कुर्वतः ॥ ११ ॥

अदेवेन मनसा यो रिषण्यति शासामुग्रो मन्यमानो जिघांसति ।
बृहस्पते मा प्रणक् तस्य नो वधो नि कर्म मन्युं दुरेवस्य शर्धतः ॥ १२ ॥

अदेवेन । मनसा । यः । रिषण्यति । शासाम् । उग्रः । मन्यमानः । जिघांसति ।
बृहस्पते । मा । प्रणक् । तस्य । नः । वधः । नि । कर्म । मन्युम् । दुःऽएवस्य । शर्धतः ॥१२॥

वेङ्कट० कामयमानेन मनसा यः अस्मान् बाधते, शासने च अस्मदीयान् उद्गूर्णः कुर्वन् जिघांसति, बृहस्पते! तस्य आयुधम् मा अस्मान् हिनस्तु। नि कुर्मः² मन्युम् दुष्टस्य आगच्छतः वेगं कुर्वतः ॥१२॥

भरेषु हव्यो नमसोपसद्यो गन्ता वाजेषु सनिता धनंधनम् ।
विश्वा इदर्यो अभिदिप्स्वो मृधो बृहस्पतिर्वि ववर्हा रथाँ इव ॥ १३ ॥

भरेषु । हव्यः । नमसा । उपऽसद्यः । गन्ता । वाजेषु । सनिता । धनम्ऽधनम् ।
विश्वाः । इत् । अर्यः । अभिऽदिप्स्वः । मृधः । बृहस्पतिः । वि । ववर्ह । रथान्ऽइव ॥ १३ ॥

वेङ्कट० सङ्ग्रामेषु आह्वातव्यः हविषा उपसत्तव्यः गन्ता युद्धेषु दाता सर्वं धनं सर्वाः एव अभिदम्भितुम् इच्छन्तीः मृधः शत्रून् बृहस्पतिः वि ववर्ह विविनक्ति³, रथान् इव वेगेन आपततः ॥ १३ ॥

तेजिष्ठया तपनी रक्षसस्तप ये त्वा निदे दधिरे दृष्टवीर्यम् ।
आविस्तत् कृष्व यदसत् त उक्थ्यं बृहस्पते वि परिरापो अर्दय ॥ १४ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. नास्ति वि° क ३. भो वर्गेण कं°. ४. पूर्ण मूको. ५. विविनक्ति मूको.

तेजिष्ठया । तपनी । रक्षसः । तप । ये । त्वा । निदे । दधिरे । दृष्टऽवीर्यम् ।
आविः । तत् । कृष्व । यत् । असत् । ते । उक्थ्यम् । बृहस्पते । वि । परिऽरापः । अर्दय ॥

वेङ्कट० तीक्ष्णेन तापकेन राक्षसान् तप, ये राक्षसाः त्वाम् दृष्टवीर्यं योद्धुम् अशक्नुवन्तः निन्दितुं तिष्ठन्ति। आविः कुरुष्व तत्, यत् भवति तव स्तोतव्यं वीर्यम्। बृहस्पते! वि अर्दय च परितः परितो वदतो राक्षसानिति ॥ १४ ॥

बृहस्पते अति यदर्यो अर्हाद् द्युमद् विभाति क्रतुमज्जनेषु ।
यद् दीदयच्छवस ऋतप्रजात तदस्मासु द्रविणं धेहि चित्रम् ॥ १५ ॥

बृहस्पते । अति । यत् । अर्यः । अर्हात् । द्युऽमत् । विऽभाति । क्रतुऽमत् । जनेषु ।
यत् । दीदयत् । शवसा । ऋतऽप्रजात । तत् । अस्मासु । द्रविणम् । धेहि । चित्रम् ॥१५॥

वेङ्कट० बृहस्पते! यत[1] 'उदारोऽस्मदर्थम्[1]' पूजयति, कथम् इदम् अनेन दत्तम् इति। यत्[2] दीप्तिमत्[3] कर्मवच्च जनेषु विभाति। यत् च[4] दीपयति बलेन। यज्ञार्थं प्रजात! तादृशं धनम् चित्रम् अस्मासु स्थापय इति ॥ १५ ॥

[5]इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये एकत्रिंशो वर्गः[5] ॥

मा नः स्तेनेभ्यो ये अभि द्रुहस्पदे निरामिणो रिपवोऽन्नेषु जागृधुः ।
आ देवानामोहते वि व्रयो हृदि बृहस्पते न परः साम्नो विदुः ॥ १६ ॥

मा । नः । स्तेनेभ्यः । ये । अभि । द्रुहः । पदे । निःऽरामिणः । रिपवः । अन्नेषु । जगृधुः ।
आ । देवानाम् । ओहते । वि । व्रयः । हृदि । बृहस्पते । न । परः । साम्नः । विदुः ॥ १६ ॥

वेङ्कट० मा नः स्तेनेभ्यः वशे नय, ये स्तेनाः द्रोहस्य स्थाने तिष्ठन्तो निर्गतरमणाः रिपवः अन्नेषु अभि जागृधुः अभिकाङ्क्षन्ति अपहर्तुं नाम इव। वहन्ति[6] च देवानां हृदये गीताम्, तेभ्यः[7] बृहस्पते! त्वदन्ये न केवलं साम जानन्ति। 'साम वै रक्षोहा' (तै ६,१,३,१) इति ब्राह्मणम् इति ॥ १६ ॥

विश्वेभ्यो हि त्वा भुवनेभ्यस्परि त्वष्टाजनत् साम्नःसाम्नः कविः ।
स ऋणचिदृणया ब्रह्मणस्पतिर्द्रुहो हन्ता मह ऋतस्य धर्तरि ॥ १७ ॥

विश्वेभ्यः । हि । त्वा । भुवनेभ्यः । परि । त्वष्टा । अजनत् । साम्नःऽसाम्नः । कविः ।
सः । ऋणऽचित् । ऋणऽयाः । ब्रह्मणः । पतिः । द्रुहः । हन्ता । महः । ऋतस्य । धर्तरि ॥१७॥

१-१. °रेऽन्ये वि° अर्प°; °रोऽस्मत्° क. २. नास्ति वि° अर्प; येन वि° क्र° क. ३. दीप्तिमान् क अर्प. ४. नास्ति क्र°. ५-५. नास्ति मूको. ६. वहन्ति मूको. ७. °न्ताः इति वि°° क्र° अर्प.

वेङ्कट० सर्वेभ्यः भूतेभ्यः उच्छ्रितम् हि त्वाम् त्वष्टा जनयामास । त्वं नानाविधानि सामानि जानासि । सः त्वं स्तोतॄणां कामम् ऋणमिव हृदये चिनोषि, ऋणस्य च बाधयिता भवसि[1] । ब्रह्मणः पतिः महतः यज्ञस्य भर्तारं द्रोग्धारं हन्ति ॥ १७ ॥

तव॑ श्रि॒ये व्य॑जिहीत॒ पर्व॑तो॒ गवां॑ गो॒त्रमु॒दसृ॑जो॒ यद॑ङ्गिरः ।
इन्द्रे॑ण यु॒जा तम॑सा॒ परी॑वृतं॒ बृह॑स्पते॒ निर॒पामौ॑ब्जो अर्ण॒वम् ॥ १८ ॥

तव॑ । श्रि॒ये । वि । अ॒जि॒ही॒त॒ । पर्व॑तः । गवा॑म् । गो॒त्रम् । उ॒त्ऽअसृ॑जः । यत् । अ॒ङ्गि॒रः॒ ।
इन्द्रे॑ण । यु॒जा । तम॑सा । परि॑ऽवृतम् । बृह॑स्पते । निः । अ॒पाम् । औ॒ब्जः॒ । अ॒र्ण॒वम् ॥ १८ ॥

वेङ्कट० तव प्रसादार्थं शिलोच्चयः द्वारं विहाय उभयतोऽवस्थित, यदा त्वम् अङ्गिरसां कुले जात! गवाम् समूहम् उदसृजः पणिभिरपहृतम्, तथा 'इन्द्रेण सहायेन[2]' मेघतमसा वृत्रेण परिवृतम् बृहस्पते! अपाम्[3] अर्णवम् मेघम् निः औब्जः[4], उब्जतिः वधकर्मा, तेजोभिरयो विवृतवान् असि इति ॥ १८ ॥

ब्रह्म॑णस्पते॒ त्वम॒स्य य॒न्ता सू॒क्तस्य॑ बोधि॒ तन॑यं च जिन्व ।
विश्वं॒ तद्भ॒द्रं यदव॑न्ति दे॒वा बृ॒हद्व॑देम वि॒दथे॑ सु॒वीराः॑ ॥ १९ ॥

ब्रह्म॑णः । प॒ते॒ । त्वम् । अ॒स्य । य॒न्ता । सु॒ऽउ॒क्तस्य॑ । बो॒धि॒ । तन॑यम् । च॒ । जि॒न्व॒ ।
विश्व॑म् । तत् । भ॒द्रम् । यत् । अव॑न्ति । दे॒वाः । बृ॒हत् । व॒दे॒म॒ । वि॒दथे॑ । सु॒ऽवीराः॑ ॥ १९ ॥

वेङ्कट० 'ब्रह्मणः पते![5]' त्वम् इदं जगत् सर्वं नियच्छसि । स त्वम् इदं सूक्तं बुध्यस्व । त्वत्कुलजातत्वात् तव तनयम् माम् च प्रीणय । विश्वं तत् भद्रम् एव भवति यत्[6] रक्षन्ति[7] देवाः । वयं च त्वद्रक्षिताः बृहत् वदेम विदथे सुवीराः इति ॥ १९ ॥

'इति द्वितीयाष्टके षष्ठाध्याये द्वात्रिंशो वर्गः' ॥

षष्ठं व्याख्यद् द्वितीयस्य माधवोऽध्यायमञ्जसा ।
सङ्कर्षणानुजो यस्य भ्राताऽऽसीदग्रजः कविः[1] ॥

इति वेङ्कटमाधवार्यविरचिते ऋक्संहिताव्याख्याने
द्वितीयाष्टके षष्ठोऽध्यायः ॥

—※—

इति ऋग्वेदे सभाष्ये द्वितीयाष्टके षष्ठोऽध्यायः ॥

---

१. नास्ति मूको. २-२. इन्द्र ह[?] वि[1] अर्प. ३. नास्ति वि[1] अ[1]. ४. °ण्डः इति वि[3] अर्प. ५-५. नास्ति मूको. ६. नास्ति वि[1] अर्प. ७. नास्ति वि[1].

अथ द्वितीयाष्टके सप्तमोऽध्यायः

बे॰बृ॰ 'संयामविह्वदिं तर्पंतम्'[1] इत्याचिन्त्यासति भावतः ।
तत्राक्रियेषु वाक्येषु कर्मण्यमुपदिश्यते ॥ १ ॥

अपेक्षया क्रियाक्षेपः कारकाणामिति स्थितिः ।
'शास्तं पुरा भुवस्तस्य पर्यस्मिन्'[2] परिवृत्तन्ति ॥ २ ॥

'दर्शो तु यदेकर्मः'[3] इति याचते यामिति क्रिया ।
'ता त्रिवृता नद्दमेदं मुश्रीताः'[4] याचते उक्तम् ॥ ३ ॥

उपसर्गाः प्रयुज्यन्ते क्रियाक्षेपाय च[5] क्वचित् ।
'मन्त्रे मनीन्द्र त्वा नरम्'[6] आक्षयच्छेदिति क्रिया ॥ ४ ॥

'कुमे सोमासु इन्दवः सुतासो'[7] अपि[8] कथ्यते क्रिया ।
'अर्लेपत्नं[9] स्वराश्यम्[10] इत्यवाप्यास्ते[11] क्रियापदम् ॥ ५ ॥

यत्रैव यत्रादियोगेऽपि विहतं[12] यदि तिङ्पदम् ।
मन्ये क्रियापदाक्षेपस्तत्र तद्वाक्यानुरूपतः[13] ॥ ६ ॥

[12]'महाँ इन्द्रो य ओजसा'†, 'प्र यद्दिवो हरिवः'‡ च ।
'स वो वराय मुशतामृ'§[13] ऋचस्तत्र निदर्शनम् ॥ ७ ॥

'अश्वं न त्वा वारवन्तम्'[14], 'यमीजेवमिमिदिरे'[15] ।
'क्रत्वा यद् गर्भमवित्तः'[16] आक्षिपन्ति[17] क्रियामिमाः[18] ॥ ८ ॥

[19]'यद्योपकंधे नान्वेति'[1] [20]'क्रियाशब्दस्तत्राऽपि च ।
उपमेयान्वये योग्यामन्यामाहरेत् क्रियाम्[20] ॥ ९ ॥

'मार्तण्डान्ता पुर्हिवि'[21], 'सुनाद्राजेन्द्वो न जुहोमि'[22] ।
'आतावि॑ समिशुनि'[23] ऋचस्तत्र निदर्शनम् ॥ १० ॥

---

१. ऋ १,४३,९. २. ऋ १,१५८,१. ३. ऋ ६,६७,८ ४. नास्ति वि॰ कर्षे. ५. ऋ १, ४,४. ६. तुता वि॰ क॰ बेंकट. ७. ऋ १,१३,६. ८. नु वि॰ कर्षे. ९. ऋ १,८०,०. १०. °य वासो वि॰ कर्षे; °त्यवासो वि॰ क॰. ११. मिहितो वि॰ कर्षे. १२. °पुरूरु···वि॰; °पुत्रारुतः क॰ बेंकट. १२-१३. नास्ति वि॰ क॰. † ऋ ८,६,१. ‡ ऋ १,३१,५. § ऋ १,१४३,५. १४. ऋ १,२७,१. १५. ऋ ६,१०,३. १६. ऋ ६,६७,४. १७. °ति वि॰ कर्षे १८. °मिमान् वि॰ कर्षे; क्रिया इमाः बेंकट. १९-१९. °मोता° बेंकट. २०-२०. क्रिया···क्रियाम् वि॰ क॰. २१. ऋ १,११२,१. २२. ऋ २,२७,१ २३. ऋ २,११,१.

'अस्तुवन्ति ते सिन्धो' यथा', 'स नो 'वृष्टिं दिवस्परि'।
अपेक्षन्ते॥ क्रियामेताम् इत्याक्षेपः प्रकाशितः॥ इति'॥ ४३॥

[२४]

'गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः। ब्रह्मणस्पतिर्देवता,
प्रथमादशम्योर्बृहस्पतिः, द्वादश्या इन्द्राब्रह्मणस्पती। जगती छन्दः,
द्वादशीषोडश्यौ त्रिष्टुभौ'।

सेमामविड्ढि प्रभृतिं य ईशिषेऽया विधेम नवया महा गिरा।
यथा नो मीढ्वान्त्स्तवते सखा तव बृहस्पते सीषधः सोत नो मतिम्॥ १॥

सः। इमाम्। अविड्ढि। प्रऽभृतिम्। यः। ईशिषे। अया। विधेम। नवया। महा। गिरा।
यथा। नः। मीढ्वान्। स्तवते। सखा। तव। बृहस्पते। सीसधः। सः। उत। नः। मतिम्॥ १॥

वेङ्कट० गृत्समदः। यः' इमाम् प्रक्रियमाणां' स्तुतिम् 'अविड्ढि' उपगच्छसि यः' त्वं धनस्य ईशिषे। अनया परिचरेम नवया महत्या स्तुत्या। यथा अस्माकं 'हविर्षां सेक्ता सखा होता तव स्तुतिं करोति', हे बृहस्पते! साधय अस्माकम् अभिलषितं तथेति॥ १॥

यो नन्त्वान्यनमन्न्योजसोतादर्दर्मन्युना शम्बराणि वि।
प्राच्यावयदच्युता ब्रह्मणस्पतिरा चाविशद्वसुमन्तं वि पर्वतम्॥ २॥

यः। नन्त्वानि। अनमत्। नि। ओजसा। उत। अदर्दः। मन्युना। शम्बराणि। वि।
प्र। अच्यावयत्। अच्युता। ब्रह्मणः। पतिः। आ। च। अविशत्। वसुऽमन्तम्। वि। पर्वतम्॥ २॥

वेङ्कट० यः नमनीयानि बलेन नि नमयति। अपि च स विदारयति क्रोधेन 'असुरकृतानि। प्रच्यावयति च अच्युतानि ब्रह्मणस्पतिः'। यथा पणिभिः' अपहृतैः' पशुभिस्तद्वन्तं शिलोच्चयम् उ नि' आ अविशत् सः। मन्युना वर्धति॥ २॥

तद्देवानां देवतमाय कर्त्वमश्रथ्नन्दृळ्हाव्रदन्त वीळिता।
उद्गा आजदभिनद्ब्रह्मणा वलमगूहत्तमो व्यचक्षयत्स्वः॥ ३॥

तत्। देवानाम्। देवऽतमाय। कर्त्वम्। अश्रथ्नन्। दृळ्हा। अव्रदन्त। वीळिता।
उत्। गाः। आजत्। अभिनत्। ब्रह्मणा। वलम्। अगूहत्। तमः। वि। अचक्षयत्। स्व१रिति स्वः॥ ३॥

---

१. द्र १,२५,१. २-२. वृष्टि…न्त इति वि' अ'. † ऋ २,६,५. ‡ °न्ते वि'; °न्तो वेङ्कट. ¶ °न्त वेङ्कट वि'. ३-३. नास्ति मूको. ४. नास्ति वि'. ५. दर्शि° वि'' अ' अदं. ६-६. …रोति वि' अ'. † तत्ता मूको. ७-७. नास्ति वि' अ'. † नास्ति मूको. ८. होतः वि' अ'. ९. नास्ति मूको.

वेङ्कट० तत् देवानाम् अतिशयेन देवाय 'कर्म, कर्तु' ना: 'अतिदृढतराः अस्य विवृतद्वाराणि अभवन्', दृढान्यपि असुरकृतानि दृढानि, ततो यत् यतॄन् उत आसन्, अभिनत् च मन्त्रेण असुरम्, अन्धकारं च नाशयन् आहरत्, व्यदर्शयच्च आदित्यम् ॥ ३ ॥

अश्मास्यमवतं ब्रह्मणस्पतिर्मधुधारमभि यमोजसातृणत् ।
तमेव विश्वे पपिरे स्वर्दृशो बहु साकं सिसिचुरुत्समुद्रिणम् ॥ ४ ॥

अश्मऽआस्यम् । अवतम् । ब्रह्मणः । पतिः । मधुऽधारम् । अभि । यम् । ओजसा । अतृणत् ।
तम् । एव । विश्वे । पपिरे । स्वःऽदृशः । बहु । साकम् । सिसिचुः । उत्सम् । उद्रिणम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० 'अश्मपिहितास्यम् कवचं कूपम्' ब्रह्मणः पतिः मधुधारम् अभि अतृणत् यम् बलेन। मधुधारम् इति उदकस्य गवामभिधानम्। तम् एव विश्वे पिबन्ति देवाः, ततो हविषामुत्पत्तेः। 'बहु च सह समुद्रवन्तं गोधनम् ततः कूपात् उत्सं' सिषिचुः इति। यास्कस्त्वाह— अशनवन्तमास्यन्दनवन्तम् आवारितम्' ब्रह्मणस्पतिः मधुधारम् अभि' यमोजसा बलेनाभ्यतृणत्, तमेव सर्वे 'पिबन्ति रश्मयः सूर्यदृशः बहुलं सह सिञ्चन्ति उत्समुद्रिणम्' उदकवन्तम्' (१०,१३) इति ॥ ४ ॥

सना ता का चिद्भुवना भवीत्वा माद्भिः शरद्भिर्दुरो वरन्त वः ।
अयतन्ता चरतो अन्यदन्यदिद्या चकार वयुना ब्रह्मणस्पतिः ॥ ५ ॥

सना । ता । का । चित् । भुवना । भवीत्वा । माद्ऽभिः । शरत्ऽभिः । दुरः । वरन्त । वः ।
अयतन्ता । चरतः । अन्यत्ऽअन्यत् । इत् । या । चकार । वयुना । ब्रह्मणः । पतिः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० यानि प्रज्ञानानि मन्त्रैः' ब्रह्मणः पतिः चकार, तानि कानि चित् सनातनानि भूतानि भूत्वा असुरान् मासभिः 'शरैः अह देवाः! युष्मदर्थम् पर्वतस्य द्वाराणि अभजन्', तेषां भूतानाम् अन्यदन्यत् च भूतम् अयतन्तम् कुर्वाणे मन्त्राणि ब्रह्मणस्पतेः निर्गच्छतः इति ॥ ५ ॥

'इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये प्रथमो वर्गः' ॥

अभिनक्षन्तो अभि ये तमानशुर्निधिं पणीनां परमं गुहा हितम् ।
ते विद्वांसः प्रतिचक्ष्यानृता पुनर्यत उ आयन्तदुदीयुराविशम् ॥ ६ ॥

अभिऽनक्षन्तः । अभि । ये । तम् । आनशुः । निऽधिम् । पणीनाम् । परमम् । गुहा । हितम् ।
ते । विद्वांसः । प्रतिऽचक्ष्य । अनृता । पुनः । यतः । ऊँ इति । आयन् । तत् । उत् । ईयुः । आऽविशम् ॥

१-१. नास्ति वि' अपं. २-२. 'दृढ... अभवन् वि'; 'दृढाः भवन् अ'. ३-३. पदितम् वि' अ'. ४. नवन् मेरा मूको. ५. नास्ति मूको. ६. नास्ति वि' अपं. ७-७. 'यद्भिः मन्त्रः वि' अ'. † बे दे° वि'. ८-८ नास्ति मूको.

वेङ्कट० अभिगच्छन्तः ये तम् आनयन्तः 'निधिम् पणिभिः' अपहृतम् उपमे गुहायां निहितम् । ते आङ्गिरसाः[1] तत्र गोधनविषयाणि असुराणाम् अनृतानि मायाः दृष्ट्वा पुनः च यतो देवलोकात् आगन्, तम् एव आविशन् उत् ईयुः इति वृत्तान्तः । अत्रर्गन्तरम् 'अयुते निर्वचनाय' ॥ ६ ॥

ऋतावानः प्रतिचक्ष्यानृता पुनरात आ तस्थुः कवयो महस्पथः ।
ते बाहुभ्यां धमितमग्निमश्मनि नकिः षो अस्त्यरणो जहुर्हि तम् ॥ ७ ॥

ऋतऽवानः । प्रतिऽचक्ष्य । अनृता । पुनः । आ । अतः । आ । तस्थुः । कवयः । महः । पथः ।
ते । बाहुऽभ्याम् । धमितम् । अग्निम् । अश्मनि । नकिः । सः । अस्ति । अरणः । जहुः । हि । तम् ॥

वेङ्कट० 'सत्यवन्तोऽसुराणाम्' अनृतानि दृष्ट्वा ततस्ते पुनः च आङ्गिरसाः विद्वांसः महतो[2] मार्गात् देवलोकं प्रति गन्तुम् । ते बाहुभ्याम् धमितम् अग्निम् अश्मनि तक्षिमम् 'पर्वते निदधुः' । ततश्च तस्मिन् मुक्ते न कश्चित् सः अरणः[†] विद्यते पुरः सर्वैः[3] अभ्यर्थिता इयम्, तस्मात् तत्र वृत्तः अग्निः तम् जहुः इति ॥ ७ ॥

ऋतज्येन क्षिप्रेण ब्रह्मणस्पतिर्यत्र वष्टि प्र तदश्नोति धन्वना ।
तस्य साध्वीरिषवो याभिरस्यति नृचक्षसो दृशये कर्णयोनयः ॥ ८ ॥

ऋतऽज्येन । क्षिप्रेण । ब्रह्मणः । पतिः । यत्र । वष्टि । प्र । तत् । अश्नोति । धन्वना ।
तस्य । साध्वीः । इषवः । याभिः । अस्यति । नृऽचक्षसः । दृशये । कर्णऽयोनयः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० सत्यज्येन दृढज्येन शराणां क्षेपकेण धनुषा सह 'यत्र इच्छति, तत्र प्रगच्छति' ब्रह्मणः पतिः । तस्य साधवः शराः[4], यैः वेध्यति मनुष्याणां द्रष्टृन् भूम्याः कृतप्रवेशकालान् असुरान्[5] देवानां दर्शनाय । देवानाम् अभितो गच्छन्ति 'तान् दर्शयति इति' ॥ ८ ॥

स संनयः स विनयः पुरोहितः स सुष्टुतः स युधि ब्रह्मणस्पतिः ।
चाक्ष्मो यद् वाजं भरते मती धनादित् सूर्यस्तपति तप्यतुर्वृथा ॥ ९ ॥

सः । सम्ऽनयः । सः । विऽनयः । पुरःऽहितः । सः । सुऽस्तुतः । सः । युधि । ब्रह्मणः । पतिः ।
चाक्ष्मः । यत् । वाजम् । भरते । मती । धना । आत् । इत् । सूर्यः । तपति । तप्यतुः । वृथा ॥९॥

वेङ्कट० 'सः सर्वैर्हितस्थान'[6] सन्नयति । सङ्ग्रामं[7] विश्लेषयति । देवैः पुरोहितः सुष्ठु च स्तुतः,

---

१-१. नि ··· ङाः वि[3] तुदितम् अ[1]. † पञ्चा वि[3]. २-२. नास्ति वि[1] अ[1]. ३. ··· साम् वि[1] अ[1]. ४. नास्ति वि[3]. ५-५. तुदितम् अ[1]; ···ः वि[3]. † नास्ति मूको. ६-६ नास्ति अ[1]; ··· वा वि[3]. ७. सङ्ग वि[3] अ[1]. ८. सन्ना° कप.

युद्धेषु च प्रादुर्भवति 'यः प्रयाणः पतिः'। योऽयम् दर्शयति मनुष्यस्य स्तुत्यम् 'धन, अन्नम्, धनानि च भवते। ततोऽयमवं स' सुवीर्यः' तानि सर्वेन्तापयिताऽनामावेन ॥ ९ ॥

विभु प्रभु प्रथमं मेहनावतो बृहस्पतेः सुविदत्राणि राध्या ।
इमा सातानि वेन्यस्य वाजिनो येन जना उभये भुञ्जते विशः ॥ १० ॥

विऽभु । प्रऽभु । प्रथमम् । मेहनाऽवतः । बृहस्पतेः । सुऽविदत्राणि । राध्या ।
इमा । सातानि । वेन्यस्य । वाजिनः । येन । जनाः । उभये । भुञ्जते । विशः ॥ १० ॥

वेङ्कट० विभूनि प्रभूनि च प्रथमम् एव हविर्भिः सिञ्चतो वर्तमानस्य 'बृहस्पतेः शोभनधनानि साध्यानि भवन्ति इमानि दानानि' वेनानां कामयितॄणाम् आत्मनस्य बलवतोऽस्य, येन देवाः मनुष्याः च भुञ्जते इति ॥ १० ॥

'इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये द्वितीयो वर्गः'।

योऽवरे वृजने विश्वथा विभुर्महामु रण्वः शवसा ववक्षिथ ।
स देवो देवान् प्रति पप्रथे पृथु विश्वेदु ता परिभूर्ब्रह्मणस्पतिः ॥ ११ ॥

यः । अवरे । वृजने । विश्वऽथा । विऽभुः । महाम् । ऊँ इति । रण्वः । शवसा । ववक्षिथ ।
सः । देवः । देवान् । प्रति । पप्रथे । पृथु । विश्वा । इत् । ऊँ इति । ता । परिऽभूः । ब्रह्मणः । पतिः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० यः स्वयम् अवरे न्यूने 'वृजने विश्वथा विभुः महान् उ रण्वः' बलेन वहसि। परोक्षः दोषः। सः देवः देवान् प्रति पप्रथे प्रख्यापकात् पृथु बलम् आत्मीयम्। विश्वानि एव तानि परिभवति युद्धानि 'अयम् अरातिम् नेमिः' ॥ ११ ॥

विश्वं सत्यं मघवाना युवोरिदापश्चन प्र मिनन्ति व्रतं वाम् ।
अच्छेन्द्राब्रह्मणस्पती हविर्नोऽन्नं युजेव वाजिना जिगातम् ॥ १२ ॥

विश्वम् । सत्यम् । मघवाना । युवोः । इत् । आपः । चन । प्र । मिनन्ति । व्रतम् । वाम् ।
अच्छ । इन्द्राब्रह्मणस्पती इति । हविः । नः । अन्नम् । युजाऽइव । वाजिना । जिगातम् ॥ १२ ॥

वेङ्कट० 'इन्द्रश्च देवता'। हे धनवन्तौ! युवयोरेव विश्वम् सत्यम् भवति। तथा युवयोरेव युष्मदर्थं कर्म आपः अपि न हिंसन्ति'। हे इन्द्राब्रह्मणस्पती! 'अस्मदीयम् हविः प्रति आगच्छतम्, यथा बललक्षणम् अन्नम् सहितौ' इत्यश्वाविति ॥ १२ ॥

१-१. नास्ति मूको. २-२. नास्ति वि³ अ¹. ३. सत्वैः वि³'³; सर्वैभिः अ¹. ४. बृहस्प···ति वि³; ब्रह्मस्पति···ति अ¹. ५-५. नास्ति वि¹ अ¹ छपं. ६. नास्ति वि³ अ¹. ७-७. अस्मदी···वि³ अ¹.

उताशिष्ठा अनु शृण्वन्ति वह्नयः सभेयो विप्रो भरते मती धना ।
वीळुद्वेषा अनु वश ऋणमाददिः स ह वाजी समिथे ब्रह्मणस्पतिः ॥ १३ ॥

उत । आशिष्ठाः । अनु । शृण्वन्ति । वह्नयः । सभेयः । विप्रः । भरते । मती । धना ।
वीळुऽद्वेषाः । अनु । वशा । ऋणम् । आऽददिः । सः । ह । वाजी । सम्ऽइथे । ब्रह्मणः । पतिः ॥ १३ ॥

वेङ्कट० अपि च शीघ्रतरा भूत्वा अनयोरनुशासनं देवाश्च अनु शृण्वन्ति वोढारः । तथा सभ्ये समनायां मातुर्मौला भरते 'स्तुत्या हवींषि । स दृढक्रोधो वशायाः पणेः सकाशात् यजमानानाम् ऋणम् आददिः एष्यो देवयन्ति इति मन्यमानाः । सः खलु बलवान् भवति युद्धे ब्रह्मणः पतिः' इति ॥ १३ ॥

ब्रह्मणस्पतेरभवद् यथावशं सत्यो मन्युर्महि कर्मा करिष्यतः ।
यो गा उदाजत् स दिवे वि चाभजन् महीव रीतिः शवसासरत् पृथक् ॥ १४ ॥

ब्रह्मणः । पतेः । अभवत् । यथाऽवशम् । सत्यः । मन्युः । महि । कर्म । करिष्यतः ।
यः । गाः । उत्ऽआजत् । सः । दिवे । वि । च । अभजत् । महीऽइव । रीतिः । शवसा । असरत् । पृथक् ॥

वेङ्कट० ब्रह्मणः पतेः स्वाधीनवद्यथाकामम् सत्यः एव 'क्रोधो भवति महत् कर्म करिष्यतः । यः पणिभिरपहृताः गाः' उदाजत्, सः दिवे नक्षत्रेभ्यो देवेभ्यो यथास्वं वि अभजत् च । महतीव उदकरीतिः बलेन स्वं स्वं गृहं प्रति असरत् गवां समूह इति ॥ १४ ॥

ब्रह्मणस्पते सुयमस्य विश्वहा रायः स्याम रथ्यो३ वयस्वतः ।
वीरेषु वीराँ उप पृङ्धि नस्त्वं यदीशानो ब्रह्मणा वेषि मे हवम् ॥ १५ ॥

ब्रह्मणः । पते । सुऽयमस्य । विश्वहा । रायः । स्याम । रथ्यः । वयस्वतः ।
वीरेषु । वीरान् । उप । पृङ्धि । नः । त्वम् । यत् । ईशानः । ब्रह्मणा । वेषि । मे । हवम् ॥ १५ ॥

वेङ्कट० 'ब्रह्मणः पते! सोमनियमनस्य सर्वदा धनस्य' नेतारः स्याम अन्नवतः । वीरेषु पुत्रेषु अस्माकम् त्वम् वीरान् उपचयार्थं' अनुस्यूतं वीरान् प्रयच्छ । यदा स्वामी हविषा सह कामयसे मम आह्वानम् ॥ १५ ॥

ब्रह्मणस्पते त्वमस्य यन्ता सूक्तस्य बोधि तनयं च जिन्व ।
विश्वं तद् भद्रं यदवन्ति देवा बृहद् वदेम विदथे सुवीराः ॥ १६ ॥

१-१. स्तु ... धनान् वि° अ°. २. नास्ति मूको. ३-३. नास्ति वि° अ°. ४-४. नास्ति वि° अ° लपं. ५. उपचर्याय वि° लपं.

ब्रह्मणः । पते । त्वम् । अस्य । यन्ता । सुऽउक्तस्य । बोधि । तनयम् । च । जिन्व ।
विश्वम् । तत् । भद्रम् । यत् । अवन्ति । देवाः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥१६॥

वेङ्कट० पूर्वम् (ऋ २,२३,१९) व्याख्यातेयम् ॥ १६ ॥

¹इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये तृतीयो वर्गः¹ ॥

[२५]

¹गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः । ब्रह्मणस्पतिर्देवता । जगती छन्दः ।¹

इन्धानो अग्निं वनवद् वनुष्यतः कृतब्रह्मा शूशुवद् रातहव्य इत् ।
जातेन जातमति स प्र सर्सृते यंयं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥ १ ॥

इन्धानः । अग्निम् । वनवत् । वनुष्यतः । कृतऽब्रह्मा । शूशुवत् । रातऽहव्यः । इत् ।
जातेन । जातम् । अति । सः । प्र । सर्सृते । यम्ऽयम् । युजम् । कृणुते । ब्रह्मणः । पतिः ॥१॥

वेङ्कट० ¹अयम् ब्रह्मणः पतिः याम¹ यम् सहायं करोति, सः सोमम् इन्धानः यज्ञार्थं हन्ति हन्तुमिच्छतः शत्रून् । तथा कृतस्तोत्रो देवानां वर्धते दत्तहविष्कश्च । ²तथा स्वेन मनुष्येण शत्रुमनु †अति च सरति† अतिप्रसरिष्यति² च ॥ १ ॥

वीरेभिर्वीरान् वनवद् वनुष्यतो गोभी रयिं पप्रथद् बोधति त्मना ।
तोकं च तस्य तनयं च वर्धते यंयं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥ २ ॥

वीरेभिः । वीरान् । वनवत् । वनुष्यतः । गोभिः । रयिम् । पप्रथत् । बोधति । त्मना ।
तोकम् । च । तस्य । तनयम् । च । वर्धते । यम्ऽयम् । युजम् । कृणुते । ब्रह्मणः । पतिः ॥२॥

वेङ्कट० आत्मीयैः वीरैः अन्यान् वीरान् हन्तुम् इच्छतो हन्ति । गोभिः च धनं प्रथयति । बुध्यते च आत्मना विधेयम् । तथा ³पुत्रम् तस्य पुत्रम् च वर्धयति³ ॥ २ ॥

सिन्धुर्न क्षोदः शिमीवाँ ऋघायतो वृषेव वध्रीँरभि वष्ट्योजसा ।
अग्नेरिव प्रसितिर्नाह वर्तवे यंयं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥ ३ ॥

सिन्धुः । न । क्षोदः । शिमीऽवान् । ऋघायतः । वृषाऽइव । वध्रीन् । अभि । वष्टि । ओजसा ।
अग्नेःऽइव । प्रऽसितिः । न । अह । वर्तवे । यम्ऽयम् । युजम् । कृणुते । ब्रह्मणः । पतिः ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति मूको. २-२. त्रुटितम् वि³ अ¹. ३-३. "तथा ... सरसती वि³ अ¹.
†-† अतिप्रसरस्यति वि³ लपं; अतिसरस्यति ङ.

वेङ्कट० सिन्धुः नद्या[1] इव उदकं कर्मवान् भूत्वा हिंसकान् शत्रून् प्रहिणोति। यथा शत्रून् वृषभः[2] अभिभवति ओजसा[3], यथा व्याघ्रः क्षुद्रान् क्षिप्रमुपगमान्। सः 'अग्नेः इव ज्वालाः ··· न निवारयितुं शक्यते[4]' इति ॥ ३ ॥

तस्मा॒ अर्ष॑न्ति दि॒व्या अ॑स॒श्चतः॒ स सत्व॑भिः प्रथ॒मो गोषु॑ गच्छति ।
अनि॑भृष्टतविषिर्ह॒न्त्योज॑सा॒ यंयं॒ युजं॑ कृणु॒ते ब्रह्म॑ण॒स्पतिः॑ ॥ ४ ॥

तस्मै॑ । अ॒र्ष॒न्ति॒ । दि॒व्याः । अ॒स॒श्चतः॑ । सः । सत्व॑ऽभिः । प्र॒थ॒मः । गोषु॑ । ग॒च्छ॒ति॒ ।
अनि॑भृष्टऽतविषिः । ह॒न्ति॒ । ओज॑सा । यम्ऽय॑म् । यु॒ज॑म् । कृ॒णु॒ते । ब्रह्म॑णः । पतिः॑ ॥ ४ ॥

वेङ्कट० तस्मै निपतन्ति दिव्याः आपः सङ्गवर्जिताः। सः आत्मीयैः परिचारकैः सह प्रथमः एव गोषु[5] गच्छति। शत्रून् 'अनपभ्रंशितबलः हन्ति तान् बलेन' ॥ ४ ॥

तस्मा॒ इद्विश्वे॑ धुनयन्त॒ सिन्ध॒वोऽच्छि॑द्रा॒ शर्म॑ दधिरे पु॒रूणि॑ ।
दे॒वानां॑ सु॒म्ने सु॒भगः॒ स ए॑धते॒ यंयं॒ युजं॑ कृणु॒ते ब्रह्म॑ण॒स्पतिः॑ ॥ ५ ॥

तस्मै॑ । इत् । विश्वे॑ । धु॒न॒य॒न्त॒ । सिन्ध॑वः । अच्छि॑द्रा । शर्म॑ । द॒धि॒रे॒ । पु॒रूणि॑ ।
दे॒वाना॑म् । सु॒म्ने । सु॒ऽभगः॑ । सः । ए॒ध॒ते॒ । यम्ऽय॑म् । यु॒ज॑म् । कृ॒णु॒ते । ब्रह्म॑णः । पतिः॑ ॥ ५ ॥

वेङ्कट० तस्मै[6] एव सर्वे सिन्धवः स्यन्दन्ते, तथा अच्छिद्राणि[7] बहूनि सुखानि तं धारयन्ति, देवानां सुखे सुधनः सः वर्धते ॥ ५ ॥

'इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये चतुर्थो वर्गः[8]' ॥

[२६]

'गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः ।
ब्रह्मणस्पतिर्देवता । जगती छन्दः[9]' ।

ऋ॒जुरिच्छंसो॑ वनवद्वनुष्य॒तो दे॑व॒यन्निददे॑वयन्तम॒भ्य॑सत् ।
सु॒प्रा॒वीरिद्व॑नवत्पृ॒त्सु दु॒ष्टरं॒ यज्वेदय॑ज्यो॒र्वि भ॑जाति॒ भोज॑नम् ॥ १ ॥

ऋ॒जुः । इत् । शंसः॑ । व॒न॒व॒त् । व॒नु॒ष्य॒तः । दे॒व॒ऽयन् । इत् । अदे॑वऽयन्तम् । अ॒भि । अ॒स॒त् ।
सु॒प्रऽअ॒वीः । इत् । व॒न॒व॒त् । पृ॒त्ऽसु । दु॒स्तर॑म् । यज्वा॑ । इत् । अय॑ज्योः । वि । भ॒जा॒ति॒ । भोज॑नम् ॥

वेङ्कट० ऋजुः स्तुत्यः देवानां [10]'स्तोमो हन्ति शत्रून्, देवान् इच्छन्नेव अदेवयन्तम् अभि भवति। देवैः[10]' सुप्र

१. नास्ति वि° नर्ध; ···द्यौ अ°. २. नास्ति वि°. ३ नास्ति मूको. ४-४. ··· ··· वि° अ°. ५. गोष्ठे लर्व. ६-६ नास्ति वि° अ°. ७. नास्ति वि° अ°. ८. ···· ल. ९-९ नास्ति मूको. १०-१०. 'स्तो ··· वैः वि° अ°.

वनऽइमलाप एव हन्ति युद्धेषु दुस्तरम् शत्रुम्, गन्ता एव यजमानस्य धनमादत्त इति, तदिदं सर्वं ब्रह्मणस्पतिनिरतं भवतीति ॥ १ ॥

यज॑स्व वीर॒ प्र वि॑हि मनाय॒तो भ॒द्रं मनः॑ कृणुष्व वृत्र॒तूर्ये॑ ।
ह॒विष्कृ॑णुष्व सु॒भगो॒ यथास॑सि॒ ब्रह्म॑ण॒स्पते॒रव॒ आ वृ॑णीमहे ॥ २ ॥

यज॑स्व । वी॒र॒ । प्र । वि॒हि॒ । म॒ना॒य॒तः । भ॒द्रम् । मनः॑ । कृ॒णु॒ष्व॒ । वृ॒त्र॒ऽतूर्ये॑ ।
ह॒विः । कृ॒णु॒ष्व॒ । सु॒ऽभगः॑ । यथा॑ । अस॑सि । ब्रह्म॑णः । पतेः॑ । अवः॑ । आ । वृ॒णी॒म॒हे॒ ॥ २ ॥

वेङ्कट० "सुदुग्धो ! ब्रह्मणस्पतिम् यजस्व । प्र गच्छ अनन्तरं मन्यमानान् शत्रून्" । मनसा च भद्रम् मनः प्रमुखं कुरु युद्धे । हव्यः च देवेभ्यः कुरु, तथा सुधनो भवसि । वयं वयं तत्र ब्रह्मणः पतेः रक्षणम्" आ वृणीमहे ॥ २ ॥

स इज्जने॑न॒ स वि॒शा स जन्म॑ना॒ स पु॒त्रैर्वाजं॑ भरते॒ धना॒ नृभिः॑ ।
दे॒वानां॒ यः पि॒तर॑मा॒विवा॑सति श्र॒द्धाम॑ना ह॒विषा॒ ब्रह्म॑ण॒स्पति॑म् ॥ ३ ॥

सः । इत् । जने॑न । सः । वि॒शा । सः । जन्म॑ना । सः । पु॒त्रैः । वाज॑म् । भ॒र॒ते॒ । धना॑ । नृऽभिः॑ ।
दे॒वाना॑म् । यः । पि॒तर॑म् । आ॒ऽविवा॑सति । श्र॒द्धाऽम॑नाः । ह॒विषा॑ । ब्रह्म॑णः । पति॑म् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० "सः एव जनपदेन जनपदस्थैः मनुष्यैः च अन्नं धनानि च बिभर्ति, तथा सर्वेण ज्ञातेन रक्षणेन आत्मीयैः पुत्रैर्दासैश्च सह, यः देवानाम् पालयितारम् ब्रह्मणः "पतिम् परिचरति श्रद्धानमनस्कः† हविषा इति" ॥ ३ ॥

यो अ॑स्मै ह॒व्यैर्घृ॒तव॑द्भि॒रवि॑ध॒त् प्र तं प्रा॒चा न॑यति॒ ब्रह्म॑ण॒स्पतिः॑ ।
उ॒रु॒ष्यती॒मंह॑सो॒ रक्ष॑ती रि॒षो॒३॒॑ऽंहोश्चि॑दस्मा उरु॒चक्रि॒रद्भु॑तः ॥ ४ ॥

यः । अ॒स्मै॒ । ह॒व्यैः । घृ॒तव॑त्ऽभिः । अवि॑धत् । प्र । तम् । प्रा॒चा । न॒य॒ति॒ । ब्रह्म॑णः । पतिः॑ ।
उ॒रु॒ष्यति॑ । ई॒म् । अंह॑सः । रक्ष॑ति । रि॒षः । अं॒होः । चि॒त् । अ॒स्मै॒ । उ॒रु॒ऽचक्रिः॑ । अद्भु॑तः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० यः अस्मै हविर्भिः घृतसहितैः परिचरति, तम् असौ देवः ऊर्ध्वं नयति, आपद्भ्यः च रक्षति एनम्, तथा हिंसितुः च रक्षति, "आहन्तुश्च । अस्मै [बहु करोति] महान् इति" ॥ ४ ॥

"इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये पञ्चमो वर्गः" ॥

---

१. ब्रह्मणस्पते वि^१ अयं; ब्रह्मणा^१ अ^१. २-२ त्रुटितम् वि^१ अ^१. ३. एकुतं मूको. ४. °मान् वि^१, ५-५. °°°भिः वि^१; मनुष्यैः अ^१. ६. यथा मूको. ७-७. त्रुटितम् वि^१ अ^१. † श्रद्धामनस्कः इ प्रस्तावः; श्रद्धामन्° वि^१. ८. आर्तेः वि^१ अयं; न तेः वि^१ अ^१ इ. ९-९. त्रुटितम् वि^१ अ^१. [-] बहुक^१ इ. १०-१०. नास्ति मूको.

[२७]

'कूर्मो गार्त्समदो गृत्समदो वा ऋषिः । आदित्या देवता । त्रिष्टुप् छन्दः' ।

इमा गिर आदित्येभ्यो घृतस्नूः सनाद्राजभ्यो जुह्वा जुहोमि ।
शृणोतु मित्रो अर्यमा भगो नस्तुविजातो वरुणो दक्षो अंशः ॥ १ ॥

इमाः । गिरः । आदित्येभ्यः । घृतऽस्नूः । सनात् । राजऽभ्यः । जुह्वा । जुहोमि ।
शृणोतु । मित्रः । अर्यमा । भगः । नः । तुविऽजातः । वरुणः । दक्षः । अंशः ॥ १ ॥

वेङ्कट० कूर्मो गार्त्समदः । इमाः स्तुतीः आदित्येभ्यः घृतप्रस्राविणीरिव स्वादुतया सनातनेभ्यः राजभ्यः यथा जुह्वा आहुतीर्जुहोति, 'एवम् †प्रयच्छामि । ता अस्माकम्† मित्रादयः' अष्टादितेः पुत्राः' शृण्वन्तु बह्वेव जायमानाः । बहुजनस्य इन्द्रः । धाता दक्षः इति ॥ १ ॥

इमं स्तोमं सक्रतवो मे अद्य मित्रो अर्यमा वरुणो जुषन्त ।
आदित्यासः शुचयो धारपूता अवृजिना अनवद्या अरिष्टाः ॥ २ ॥

इमम् । स्तोमम् । सऽक्रतवः । मे । अद्य । मित्रः । अर्यमा । वरुणः । जुषन्त ।
आदित्यासः । शुचयः । धारऽपूताः । अवृजिनाः । अनवद्याः । अरिष्टाः ॥ २ ॥

वेङ्कट० इमम् स्तोमम् समानकर्माणः मे 'अद्य †मित्रादयः सेवन्ताम् आदित्याः निर्मलाः†' पूतसोमधाराः अवक्रोदकाः अवद्यरहिताः अहिंसिताः ॥ २ ॥

त आदित्यास उरवो गभीरा अदब्धासो दिप्सन्तो भूर्यक्षाः ।
अन्तः पश्यन्ति वृजिनोत साधु सर्वं राजभ्यः परमा चिदन्ति ॥ ३ ॥

ते । आदित्यासः । उरवः । गभीराः । अदब्धासः । दिप्सन्तः । भूरिऽअक्षाः ।
अन्तरिति । पश्यन्ति । वृजिना । उत । साधु । सर्वम् । राजऽभ्यः । परमा । चित् । अन्ति ॥ ३ ॥

वेङ्कट० ते' आदित्याः उरुशरीराः गम्भीराः अहिंसिताः स्वयम् 'हिंसितुम् इच्छन्तो बहुदर्शनाः । ते मनुष्याणाम्' अन्तः स्थित्वा पापानि साधूनि च पश्यन्ति । सर्वम् एषाम् अपि दूरस्थानि अन्तिके भवन्ति तत्तत्र सन्नासाद्' ॥ ३ ॥

धारयन्त आदित्यासो जगत्स्था देवा विश्वस्य भुवनस्य गोपाः ।
दीर्घाधियो रक्षमाणा असुर्यमृतावानश्चयमाना ऋणानि ॥ ४ ॥

१-१. नास्ति मूको. २-२. नास्ति अ'. †-† नास्ति वि'. ३. 'था: इति वि' अ'. ४-४. नास्ति अ'. †-† नास्ति वि'. ५. नास्ति वि' अपं. ६-६. वि ··· नाम् वि'; नास्ति अ'. ७. तस्मान् वि' अपं.

धारयन्तः । आदित्यासः । जगत् । स्थाः । देवाः । विश्वस्य । भुवनस्य । गोपाः ।
दीर्घऽधियः । रक्षमाणाः । असुर्यम् । ऋतऽवानः । चयमानाः । ऋणानि ॥ ४ ॥

वेङ्कट० धारयन्तः आदित्याः जङ्गमं स्थावरं च देवाः विश्वस्य भुवनस्य गोपायितारः दीर्घकर्माणः रक्षमाणाः असुराणां स्वभूतं बलं यज्ञियाः मनुष्याणाम् ऋणानि चायमानाः ॥ ४ ॥

विद्यामादित्या अवसो वो अस्य यदर्यमन् भय आ चिन्मयोभु ।
युष्माकं मित्रावरुणा प्रणीतौ परि श्वभ्रेव दुरितानि वृज्याम् ॥ ५ ॥

विद्याम् । आदित्याः । अवसः । वः । अस्य । यत् । अर्यमन् । भये । आ । चित् । मयःऽभु ।
युष्माकम् । मित्रावरुणा । प्रऽनीतौ । परि । श्वभ्राऽइव । दुःऽइतानि । वृज्याम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० हे आदित्याः! युष्मदीयं रक्षणमहं लभेय, अर्यमन्! मनुष्यस्य[1] भये सति यत् रक्षणम् आगत्य सुखं भावयति। हे मित्रावरुणौ! अहमादित्यानां प्रणयने परि वर्जयामि अवटानीव दुरितानि[1] ॥ ५ ॥

इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये षष्ठो वर्गः ॥

सुगो हि वो अर्यमन् मित्र पन्था अनृक्षरो वरुण साधुरस्ति ।
तेनादित्या अधि वोचता नो यच्छता नो दुष्परिहन्तु शर्म ॥ ६ ॥

सुऽगः । हि । वः । अर्यमन् । मित्र । पन्थाः । अनृक्षरः । वरुण । साधुः । अस्ति ।
तेन । आदित्याः । अधि । वोचत । नः । यच्छत । नः । दुःऽपरिहन्तु । शर्म ॥ ६ ॥

वेङ्कट० हे अर्यमन्! मित्र! वरुण! सुगमः कण्टकवर्जितश्च पन्था युष्माकम् अस्ति हि। तेन हे आदित्याः! अस्मान्[2] प्रणयन्तः[2] अस्माकमधिवचनं कुरुत। यच्छत [3]च अस्मभ्यम् शत्रुभिः दुष्परिहरणं सुखम्[3] ॥ ६ ॥

पिपर्तु नो अदिती राजपुत्राऽति द्वेषांस्यर्यमा सुगेभिः ।
बृहन्मित्रस्य वरुणस्य शर्मोप स्याम पुरुवीरा अरिष्टाः ॥ ७ ॥

पिपर्तु । नः । अदितिः । राजऽपुत्रा । अति । द्वेषांसि । अर्यमा । सुऽगेभिः ।
बृहत् । मित्रस्य । वरुणस्य । शर्म । उप । स्याम । पुरुऽवीराः । अरिष्टाः ॥ ७ ॥

---

१. यद् न° वि' अ' छ कर्प. २-२. नास्ति वि' अ'. ३-३. नास्ति मूको. ४. नाम् वि'[?] अ' कर्प.
५. °यत ख.

वेङ्कट० राजानः पुत्रा यस्याः सा अदितिः अस्मान् अति पारयतु दुर्गमैर्मार्गैः वायुरुत, अर्यमा च । मित्रावरुणयोर्महद् शर्म वयम् उप स्याम बहुपुत्रा अदितिश्च ॥ ७ ॥

तिस्रो भूमीर्धारयन् त्रीँरुत द्यून् त्रीणि व्रता विदथे अन्तरेषाम् ।
ऋतेनादित्या महि वो महित्वं तदर्यमन् वरुण मित्र चारु ॥ ८ ॥

तिस्रः । भूमीः । धारयन् । त्रीन् । उत । द्यून् । त्रीणि । व्रता । विदथे । अन्तः । एषाम् ।
ऋतेन । आदित्याः । महि । वः । महिऽत्वम् । तत् । अर्यमन् । वरुण । मित्र । चारु ॥ ८ ॥

वेङ्कट० 'महत्त्वात् लोका भूमय उच्यन्ते, दीप्तत्वात् दिवः । तिस्रः एव चः[1] भूमयः सन्ति, दिवश्च । 'तिस्रो द्यावः सवितुः' (ऋ १,३५,६) इति मन्त्रः । त्रीणि च यज्ञे अन्तः एषाम् व्रतानि इति सवनाभिप्रायम् । सत्येनैव महत् हे आदित्याः! भवतां महत्त्वम् । तत् 'कल्याणं च इति' ॥ ८ ॥

त्री रोचना दिव्या धारयन्त हिरण्ययाः शुचयो धारपूताः ।
अस्वप्नजो अनिमिषा अदब्धा उरुशंसा ऋजवे मर्त्याय ॥ ९ ॥

त्री । रोचना । दिव्या । धारयन्त । हिरण्ययाः । शुचयः । धारऽपूताः ।
अस्वप्नऽजः । अनिऽमिषाः । अदब्धाः । उरुऽशंसाः । ऋजवे । मर्त्याय ॥ ९ ॥

वेङ्कट० 'दिव्यानि त्रीणि रोचनानि लोकान् इमे' धारयन्ति हिरण्मयशरीराः निर्मलाः धाराभिरिव पूताः अस्वप्नाः निमेषवर्जिताः अहिंसिताः साधवे' यजमानाय बहुप्रशंसनाः ॥ ९ ॥

त्वं विश्वेषां वरुणासि राजा ये च देवा असुर ये च मर्ताः ।
शतं नो रास्व शरदो विचक्षेऽश्यामायूंषि सुधितानि पूर्वा ॥ १० ॥

त्वम् । विश्वेषाम् । वरुण । असि । राजा । ये । च । देवाः । असुर । ये । च । मर्ताः ।
शतम् । नः । रास्व । शरदः । विऽचक्षे । अश्याम । आयूंषि । सुऽधितानि । पूर्वा ॥ १० ॥

वेङ्कट० 'सर्वेषामपि वरुण! देवानां‡ मानुषाणाम् च विश्वाम्[7] राजा असि' बलवन्![8] । सः त्वम् अस्माकम् शतम् शरदः विदर्शनाय देहि । अश्याम[9] अन्नानि त्वयि सुनिहितानि पूर्वाणि ॥ १० ॥

'इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये सप्तमो वर्गः' ॥

न दक्षिणा वि चिकिते न सव्या न प्राचीनमादित्या नोत पश्चा ।
पाक्या चिद् वसवो धीर्या चिद् युष्मानीतो अभयं ज्योतिरश्याम् ॥ ११ ॥

१-१. ...वस वि[1] अ[1]. २-२. त्वा... वि[1]; त्वा...अ[1]. ३-३ ...नि वि[1] अ[1]. ४. नास्ति वि[1] अ[1] लपे. ५-५. ...शास वि[1]; दुःशिवम् अ[1]. † उभयेषाम् वि[1] अ लपे. ‡ देवा[1] अ लपे. ६. नास्ति मूको. ७. °नाम् मूको. ८. °ष्मारः वि[1] अ[1]. ९-९. नास्ति मूको.

न । दक्षिणा । वि । चिकिते । न । सव्या । न । प्राचीनम् । आदित्याः । न । उत । पश्चा ।
पाक्या । चित् । वसवः । धीर्या । चित् । युष्माऽनीतः । अभयम् । ज्योतिः । अश्याम् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० रात्र्यामन्धकारसद्भावात्[1] न [2]चलत्स्वपि दिक्षु किञ्चिदपि ज्ञायते । तथा सति[2] पक्तव्यो ऽप्रज्ञो[3] धीरो वाऽहं युष्माभिः प्रणीतः अभयम् तेजः प्राप्नुयाम् हे वासयितारः ! ॥ ११ ॥

यो राजभ्य ऋतनिभ्यो ददाश यं वर्धयन्ति पुष्टयश्च नित्याः ।
स रेवान्याति प्रथमो रथेन वसुदावा विदथेषु प्रशस्तः ॥ १२ ॥

यः । राजभ्यः । ऋतनिऽभ्यः । ददाश । यम् । वर्धयन्ति । पुष्टयः । च । नित्याः ।
सः । रेवान् । याति । प्रथमः । रथेन । वसुऽदावा । विदथेषु । प्रऽशस्तः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० निगदव्याख्याता ॥ १२ ॥

शुचिरपः सूयवसा अदब्ध उप क्षेति वृद्धवयाः सुवीरः ।
नकिष्टं घ्नन्त्यन्तितो न दूराद्य आदित्यानां भवति प्रणीतौ ॥ १३ ॥

शुचिः । अपः । सुऽयवसाः । अदब्धः । उप । क्षेति । वृद्धऽवयाः । सुऽवीरः ।
नकिः । तम् । घ्नन्ति । अन्तितः । न । दूरात् । यः । आदित्यानाम् । भवति । प्रऽनीतौ ॥ १३ ॥

वेङ्कट० शुचिः, शोधकः [4]दीप्तिकर्मणा, उदकानि सुयवसानि अहिंसितः उप निवसति[4] प्रवृद्धान्नः सुपुत्रः । तम् न केवलं[5] घ्नन्ति समीपात् दूरात् चोत्थाय, यः[6] आदित्यानाम् भवति प्रणयने ॥ १३ ॥

अदिते मित्र वरुणोत मृळ यद्वो वयं चकृमा कच्चिदागः ।
उर्वश्यामभयं ज्योतिरिन्द्र मा नो दीर्घा अभि नशन्तमिस्राः ॥ १४ ॥

अदिते । मित्र । वरुण । उत । मृळ । यत् । वः । वयम् । चकृम । कत् । चित् । आगः ।
उरु । अश्याम् । अभयम् । ज्योतिः । इन्द्र । मा । नः । दीर्घाः । अभि । नशन् । तमिस्राः ॥ १४ ॥

वेङ्कट० अदिते! मित्र! अपि च वरुण! दयां कुरु, [7]यत्[7] किम् चित् वः वयम् आगः कृतवन्तः । हे इन्द्र![†][‡] महत् अभयम् ज्योतिः अश्याम् । मा[8] अस्मान् दीर्घाः अभि व्याप्नुवन्तु तमिस्राः ॥ १४ ॥

---

१. °रः स्वकृतात् वि¹ अ¹; °रसद्भावात् लपं. २-२. न … वि¹ अ¹. ३. पक्तव्यो वि¹⁻³ अ¹ लपं. ४-४. दीप्ति…ति वि¹; दीप्ति … अ¹. ५. तेषाम् वि¹ अ¹. ६. नास्ति वि¹ लपं. ७-७. त्रुटितम् वि¹; नास्ति अ¹. † यदि वि¹ लपं. ‡ नास्ति लपं. ८. नास्ति लपं.

उभे अस्मै पीपयतः समीची दिवो वृष्टिं सुभगो नाम पुष्यन् ।
उभा क्षयावाजयन्याति पृत्सूभावर्धौ भवतः साधू अस्मै ॥ १५ ॥

उभे इति । अस्मै । पीपयतः । समीची इति सम्ऽईची । दिवः । वृष्टिम् । सुऽभगः । नाम । पुष्यन् ।
उभा । क्षयौ । आऽजयन् । याति । पृत्ऽसु । उभौ । अर्धौ । भवतः । साधू इति । अस्मै ॥ १५ ॥

वेङ्कट० द्यावापृथिवी समीचीनौ[1] अस्मै कामम् आप्याययतः । तस्य दिवः [2]अस्मै सुभगः वृष्टिम् पुष्यन् भवति । नाम इति पूरणम्[2] । पृतनासु राज्ञी चाऽऽभिमुख्येन जयन्[3] याति युद्धेषु । तयोरेव अर्धे पूर्वकायोऽपरकायश्च अस्मै साधुनी भवतः ॥ १५ ॥

या वो माया अभिद्रुहे यजत्राः पाशा आदित्या रिपवे विचृत्ताः ।
अश्वीव ताँ अति येषं रथेनारिष्टा उरावा शर्मन्त्स्याम ॥ १६ ॥

याः । वः । मायाः । अभिऽद्रुहे । यजत्राः । पाशाः । आदित्याः । रिपवे । विऽचृत्ताः ।
अश्वीऽइव । तान् । अति । येषम् । रथेन । अरिष्टाः । उरौ । आ । शर्मन् । स्याम ॥ १६ ॥

वेङ्कट० याः [4]वः मायाः[4]† अभिद्रोग्धुः हे‡ यष्टव्याः!, ये च पाशाः† हे आदित्याः! रिपूणाम्[5] कर्मणि प्रसारिताः, अश्ववान् इव तान् रथेन अहमतीत्य यायाम्, अहिंसिताश्च महति सुखे आ भवेमेति[6] ॥ १६ ॥

माहं मघोनो वरुण प्रियस्य भूरिदाव्न आ विदं शूनमापेः ।
मा रायो राजन्त्सुयमादव स्थां बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ १७ ॥

मा । अहम् । मघोनः । वरुण । प्रियस्य । भूरिऽदाव्नः । आ । विदम् । शूनम् । आपेः ।
मा । रायः । राजन् । सुऽयमात् । अव । स्थाम् । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ १७ ॥

वेङ्कट० न अहम् धनवतः[6] सख्युः हे [7]वरुण! ऊनम् मां कुर्वं त्वं धनप्रदानेन वर्धयेति आविदम् आवेदयामि बहुदातस्य[8] आपेः च । मा[9] अहम् राजन्! धनात्[9] सुयमात्[9] अवसन्नो भवामि सुष्ठु नियच्छसीति ॥ १७ ॥

[10]इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्यायेऽष्टमो वर्गः[10] ॥

[२८]

[10]कूर्मो गार्त्समदो गृत्समदो वा ऋषिः । वरुणो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[10] ।

इदं कवेरादित्यस्य स्वराजो विश्वानि सान्त्यभ्यस्तु मह्ना ।
अति यो मन्द्रो यजथाय देवः सुकीर्तिं भिक्षे वरुणस्य भूरेः ॥ १ ॥

---

१. नास्ति मूको. २-२. °तौ ⋯ वन् वि' का. ३. जयन् क खं. ४-४. वः पूणात वि' कां. † नास्ति मूको. ‡ हे वि' अ खं. ५. गतः खं. ६-६. °त! इशानक वि' कां. ७. नास्ति वि'. ८. नास्ति वि' क. ९. सुन्दात वि' खं. १०-१०. नास्ति मूको.

इदम् । कवेः । आदित्यस्य । स्वऽराजः । विश्वानि । सान्ति । अभि । अस्तु । मह्ना ।
अति । यः । मन्द्रः । यजथाय । देवः । सुऽकीर्तिम् । भिक्षे । वरुणस्य । भूरेः ॥ १ ॥

वेङ्कट० इदम् कवेः क्रान्तस्यादितेः पुत्रस्य स्वराजः विश्वानि 'विद्यमानानि कर्माणि महत्त्वा स्तोत्रेणाभिभवामि । मादयिता यः† देवः अत्यन्तं यजमानाय भवति', तस्य प्रभूतस्य' वरुणस्य 'शोभनकीर्तनं धनम्' भिक्षे ॥ १ ॥

तव व्रते सुभगासः स्याम स्वाध्यो वरुण तुष्टुवांसः ।
उपायन उषसां गोमतीनामग्नयो न जरमाणा अनु द्यून् ॥ २ ॥

तव । व्रते । सुऽभगासः । स्याम । सुऽआध्यः । वरुण । तुस्तुऽवांसः ।
उपऽअयने । उषसाम् । गोऽमतीनाम् । अग्नयः । न । जरमाणाः । अनु । द्यून् ॥ २ ॥

वेङ्कट० तव कर्मणि सुधनाः स्याम सुकर्माणो हे वरुण! 'स्याम तुष्टुवांसः । उषसाम् अश्ववतीनाम् उपायने अग्नयः इव स्तूयमानाः' अन्वहम् । ते यथा दीप्ताः शोभनाः, एवं वयमपि स्यामेति ॥ २ ॥

तव स्याम पुरुवीरस्य शर्मन्नुरुशंसस्य वरुण प्रणेतः ।
यूयं नः पुत्रा अदितेरदब्धा अभि क्षमध्वं युज्याय देवाः ॥ ३ ॥

तव । स्याम । पुरुऽवीरस्य । शर्मन् । उरुऽशंसस्य । वरुण । प्रणेतरिति प्रऽनेतः ।
यूयम् । नः । पुत्राः । अदितेः । अदब्धाः । अभि । क्षमध्वम् । युज्याय । देवाः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० तव स्याम बहुवीरस्य' सुखे बहुस्तुतस्य हे वरुण! प्रणेतः! । 'यूयम् अस्मान् अदितेः पुत्राः! अहिंसिताः! सख्यवहनाय क्षमध्वं कुरुत' देवाः!' । 'अभि नो वीरो अर्वति क्षमेत' (ऋ २,३३,१) इति मन्त्रः ॥ ३ ॥

प्र सीमादित्यो असृजद् विधर्ताँ ऋतं सिन्धवो वरुणस्य यन्ति ।
न श्राम्यन्ति न वि मुचन्त्येते वयो न पप्तू रघुया परिज्मन् ॥ ४ ॥

प्र । सीम् । आदित्यः । असृजत् । विऽधर्ता । ऋतम् । सिन्धवः । वरुणस्य । यन्ति ।
न । श्राम्यन्ति । न । वि । मुचन्ति । एते । वयः । न । पप्तुः । रघुऽया । परिऽज्मन् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० सिन्धून् वरुणः' सर्वतः प्र असृजत् विधर्ता । वरुणस्य उदकमेव ते न श्राम्यन्ति '*न आम्यन्ति न च स्पन्दन्ते कदाचित् वि मुचन्ति एते । पक्षिणः'* इव पतन्ति लघवः परितो गमने ॥ ४ ॥

१-१. °मान ... अ° वि° अ°. † नास्ति मूको. २. धन° वि°. ३-३. °तेनवनम् वि° अ°. ४-४. कुटिलम् वि° अ°. † नास्ति मूको ५. एत वि°. ६. °वीरेत्व वि° अ°. ७-७. यूय ... त वि° अ°. † तनं वि° अ° अपे. ८ नास्ति मूको. ९. नास्ति वि° अ°. १०-१०. कुटिलम् वि° अ°. † °भुवाति वि° अ° अपे. ‡ नास्ति मूको.

वि मच्छ्र॑थाय रश॒नामि॒वाग॑ ऋ॒ध्याम॑ ते वरुण॒ खामृ॒तस्य॑ ।
मा तन्तु॑श्छेदि॒ वय॑तो॒ धियं॑ मे॒ मा मात्रा॑ शार्य॒पसः॑ पु॒र ऋ॒तोः ॥ ५ ॥

वि । मत् । श्र॒थ॒य॒ । र॒श॒नाम्ऽइ॑व । आगः॑ । ऋ॒ध्याम॑ । ते॒ । व॒रु॒ण॒ । खाम् । ऋ॒तस्य॑ ।
मा । तन्तुः॑ । छे॒दि॒ । वय॑तः । धिय॑म् । मे॒ । मा । मात्रा॑ । शा॒रि॒ । अ॒पसः॑ । पु॒रा । ऋ॒तोः ॥५॥

वेङ्कट० हे वरुण! मत्तो रज्जुम् इव पापं विश्लथय[1]। प्राप्नुयाम तव अभ्युदयस्य नदीम्। मा सूत्रम् छिन्नं[2] भवतु कर्म [3]वयतः मे[3]। मा च मात्रा शीर्णा भवतु। कर्मणः[4] पुरा अवसानकालाद् इति कर्मकरणं[5] वस्त्रकरणमिवाह ॥ ५ ॥

[6]इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये नवमो वर्गः[6] ॥

अपो॒ सु म्य॑क्ष वरुण भि॒यसं॒ मत्सम्रा॒ळृता॒वोऽनु॑ मा गृभाय ।
दामे॑व व॒त्साद्वि मु॑मु॒ग्ध्यंहो॑ न॒हि त्वदा॒रे नि॒मिष॑श्च॒नेशे॑ ॥ ६ ॥

अपो॒ इति॑ । सु । म्य॒क्ष॒ । व॒रु॒ण॒ । भि॒यस॑म् । मत् । सम्ऽरा॑ट् । ऋत॑ऽवः । अनु॑ । मा॒ । गृ॒भा॒य॒ ।
दाम॑ऽइव । व॒त्सात् । वि । मु॒मु॒ग्धि॒ । अंहः॑ । न॒हि । त्वत् । आ॒रे । नि॒ऽमिषः॑ । च॒न । ईशे॑ ॥६॥

वेङ्कट० हे वरुण! मत्तो भयं सुष्ठु अपगमय। हे सम्राट्! सत्यवन्! माम् अनुगृहाण। [7]वत्सात् तन्तिमिव पापं विमोचय। नहि त्वयि असति[7] कश्चन निमेषस्य ईश्वरो भवति ॥ ६ ॥

मा नो॑ व॒धैर्व॑रुण॒ ये त॑ इ॒ष्टावेनः॑ कृ॒ण्वन्त॑मसुर भ्री॒णन्ति॑ ।
मा ज्योति॑षः प्रवस॒थानि॑ गन्म॒ वि षू मृधः॑ शिश्रथो जी॒वसे॑ नः ॥ ७ ॥

मा । नः॒ । व॒धैः । व॒रु॒ण॒ । ये । ते॒ । इ॒ष्टौ । एनः॑ । कृ॒ण्वन्त॑म् । अ॒सु॒र॒ । भ्री॒णन्ति॑ ।
मा । ज्योति॑षः । प्र॒ऽव॒स॒थानि॑ । ग॒न्म॒ । वि । सु । मृधः॑ । शि॒श्र॒थः॒ । जी॒वसे॑ । नः॒ ॥ ७ ॥

वेङ्कट० मा अस्मान् आयुधैः हे वरुण! हिंसीः, ये तव यज्ञे वर्तमानेह। पापं [7]कुर्वन्तं बलवन्! तथाऽऽयुधानि यानि हिंसन्ति तैः। मा[7] वयम् ज्योतिषः प्रवासान् वियोगान् गमम[8], मृधं वर्जयेम। अस्माकं जीवनाय शत्रून् सुष्ठु विश्लथयेति ॥ ७ ॥

नमः॑ पु॒रा ते॑ वरुणो॒त नू॒नमु॒ताप॒रं तु॑विजात ब्रवाम ।
त्वे हि कं॒ पर्व॑ते॒ न श्रि॒तान्यप्र॑च्युतानि दूळभ व्र॒तानि॑ ॥ ८ ॥

---

१. विश्लथय वि[1] अ[1]. २. नास्ति वि[1]. ३-३. नास्ति वि[1] अ[1]. ४. कर्मणः वि[1] अ[1]. ५-५. नास्ति मूको. ६-६. ···सति वि[1] अ[1]. ७-७. कुर्व··· वि[1] अ[1]. ८. गमाम मूको.

नमः । पुरा । ते । वरुण । उत । नूनम् । उत । अपरम् । तुविऽजात । ब्रवाम ।
त्वे इति । हि । कम् । पर्वते । न । श्रितानि । अप्रऽच्युतानि । दुःऽदभ । व्रतानि ॥ ८ ॥

वेङ्कट० पुरा च ते[1] नमः वरुण! 'सम्प्रति च वदि च भविष्यत्यपि बहुजनन! ब्रवाम[2]'। त्वयि हि पर्वते इव श्रितानि, कम् इति पूरणम्, अप्रच्युतानि हे[3] दुर्दभ![4] तव कर्माणि ॥ ८ ॥

परं ऋणा सावीरध मत्कृतानि माहं राजन्नन्यकृतेन भोजम् ।
अव्युष्टा इन्नु भूयसीरुषास आ नो जीवान्वरुण तासु शाधि ॥ ९ ॥

परा । ऋणा । सावीः । अध । मत्ऽकृतानि । मा । अहम् । राजन् । अन्यऽकृतेन । भोजम् ।
अविऽउष्टाः । इत् । नु । भूयसीः । उषसः । आ । नः । जीवान् । वरुण । तासु । शाधि ॥ ९ ॥

वेङ्कट० अपि च अस्मत्कृतानि ऋणानि परा सावीः, मा[5] अहम् 'राजन्! अन्यप्रयुक्तेन धनेन भोजम्। अव्युष्टाः एव मम बह्व्यः[6] उषसः। ऋणमप्रदानागतायां निद्रायाम् एवम् अव्युच्छन्तीषु तास्व-स्मान् जीवतः हे वरुण! कुरु स्वेनैव धनेन ॥ ९ ॥

यो मे राजन्युज्यो वा सखा वा स्वप्ने भयं भीरवे मह्यमाह ।
स्तेनो वा यो दिप्सति नो वृको वा त्वं तस्माद्वरुण पाह्यस्मान् ॥ १० ॥

यः । मे । राजन् । युज्यः । वा । सखा । वा । स्वप्ने । भयम् । भीरवे । मह्यम् । आह ।
स्तेनः । वा । यः । दिप्सति । नः । वृकः । वा । त्वम् । तस्मात् । वरुण । पाहि । अस्मान् ॥ १० ॥

वेङ्कट० यः मे राजन् वरुण! नियोक्तव्यः[7] वा 'सखा वा स्वप्ने भयम् अहमिति भीरवे मह्यम् वदति, स्तेनः[8] वा वृकः वा अस्मान् हिंसितुमिच्छति त्वम् तस्मात् वरुण! अस्मान् रक्षेति ॥ १० ॥

माहं मघोनो वरुण प्रियस्य भूरिदाव्न आ विदं शूनमापेः ।
मा रायो राजन्सुयमादव स्थां बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ ११ ॥

मा । अहम् । मघोनः । वरुण । प्रियस्य । भूरिऽदाव्नः । आ । विदम् । शूनम् । आपेः ।
मा । रायः । राजन् । सुऽयमात् । अव । स्थाम् । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० (ऋ २,२७,१७ द्र.) ॥ ११ ॥

'इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये दशमो वर्गः' ॥

१. तव वि[1] क. लर्प. २-२. ···वाम वि[3] क. ३. नास्ति क लर्प. ४. दुर्दम्ने क[1]. ५. च लर्प. ६-६. ···हव वि[1] क[1]. ७. °त्व्यो नो वि[3] क[1]. ८-८. नास्ति वि[1]; ···तो क[1]. ९-९. नास्ति मूको.

[२९]

'कूर्मो गार्त्समदो गृत्समदो वा ऋषिः । विश्वे देवा देवता । त्रिष्टुप् छन्दः'[1] ।

धृतव्रता आदित्या इषिरा आरे मत्कर्त रहसूरिवागः ।
शृण्वतो वो वरुण मित्र देवा भद्रस्य विद्वाँ अवसे हुवे वः ॥ १ ॥

धृतऽव्रताः । आदित्याः । इषिराः । आरे । मत् । कर्त । रहसूःऽइव । आगः ।
शृण्वतः । वः । वरुण । मित्र । देवाः । भद्रस्य । विद्वान् । अवसे । हुवे । वः ॥ १ ॥

वेङ्कट० हे धृतकर्माणः ! आदित्याः ! इषिरास् 'एषणशीलाः ! दूरे मत्तः कुरुत पापम्, ये रहस्यसन्धस्मै प्रेरयन्ति तानिव मन्त्रवेदकावाद् । हे वरुणादयः ! स्तुतीः शृण्वतः भवतो भद्रं जानन् रक्षणाय ह्वयामि । पुनः वः इति पूरणम् इति'[2] ॥ १ ॥

यूयं देवाः प्रमतिर्यूयमोजो यूयं द्वेषांसि सनुतर्युयोत ।
अभिक्षत्तारो अभि च क्षमध्वमद्या च नो मृळयतापरं च ॥ २ ॥

यूयम् । देवाः । प्रऽमतिः । यूयम् । ओजः । यूयम् । द्वेषांसि । सनुतः । युयोत ।
अभिऽक्षत्तारः । अभि । च । क्षमध्वम् । अद्य । च । नः । मृळयत । अपरम् । च ॥ २ ॥

वेङ्कट० 'यूयम् देवाः ! प्रमतिसाधिताः कुरुत ओजः च, यूयम् एव अन्तर्हितानि द्वेषांसि पृथक् कुरुत, अभिक्षमणशीलाः अभि च क्षमध्वम्, अद्य श्वः च अस्मान् सुखयतेति' ॥ २ ॥

किमू नु वः कृणवामापरेण किं सनेन वसव आप्येन ।
यूयं नो मित्रावरुणादिते च स्वस्तिमिन्द्रामरुतो दधात ॥ ३ ॥

किम् । ऊं इति । नु । वः । कृणवाम । अपरेण । किम् । सनेन । वसवः । आप्येन ।
यूयम् । नः । मित्रावरुणा । अदिते । च । स्वस्तिम् । इन्द्रामरुतः । दधात ॥ ३ ॥

वेङ्कट० 'युष्माकं सख्यातिगमेन किम् उ सनातनेन इत्थिवा परिचरणम् कृणवाम, अथवा अपरेण इति । शिष्टं स्पष्टम्'[3] ॥ ३ ॥

हये देवा यूयमिदापयः स्थ ते मृळत नाधमानाय मह्यम् ।
मा वो रथो मध्यमवाळृते भून्मा युष्मावत्स्वापिषु श्रमिष्म ॥ ४ ॥

१-१. नास्ति मूको. २-२. एषण ... वि[२] अ[१]. † °रा वि[१] ल कर्ष. ‡ भवतेन वि[२].
३-३. कुटिलम् वि[१] अ[१]. † °कण वि[१] कर्ष. ‡ नाति वि[१] कय. ३-३. कुटिलम् वि[१] अ[१].
† स्वस्तेन कर्ष; संसक्तेन वि[१]. ‡ °पदम् गति वि[१].

इये । देवाः । यूयम् । इत् । आपयः । स्थ । ते । मृळत । नाधमानाय । मह्यम् ।
मा । वः । रथः । मध्यमऽवाट् । ऋते । भूत् । मा । युष्मावत्ऽसु । आपिषु । श्रमिष्म ॥ ४ ॥

वेङ्कट० 'हे देवाः! यूयम् एव मम बन्धवः स्थ, ते सुखयत याचमानाय मह्यम्। मा युष्माकम् रथः मध्ये भवन्मध्यमन्तरिक्षे यो वहति दिवो युष्मान् स युष्माभिः ऋते भवतु। भवद्भिः सह गच्छतु। मा वयं युष्मत्सदृशेषु बन्धुषु सत्सु श्रमाम धनाभावादिनेति' ॥ ४ ॥

प्र व॒ एको॑ मिमय॒ भूर्याग॒ो यन्मा॑ पि॒तेव॑ कित॒वं श॑शा॒स ।
आ॒रे पाशा॑ आ॒रे अ॒घानि॑ देवा॒ मा माधि॑ पु॒त्रे विमि॑व ग्रभीष्ट ॥ ५ ॥

प्र । वः । एकः । मिमय । भूरि । आगः । यत् । मा । पिताऽइव । कितवम् । शशास ।
आरे । पाशाः । आरे । अघानि । देवाः । मा । मा । अधि । पुत्रे । विम्ऽइव । ग्रभीष्ट ॥ ५ ॥

वेङ्कट० 'युष्माकम् एकः वरुणः भूरि पापं हिनस्ति। यस्मात् माम् पितेव कितवपुत्रम् शशास। वरुणभयाद् हि पापं नानुतिष्ठति। हे देवाः! वरुणपाशाः मत्तो दूरे भवन्तु, मत्तम् आहन्तॄणि पापानि। मा माम् अधि पुत्रे पश्यति पक्षिणम् इव व्याधः मनोहि गृह्णीध्वं सर्वे' ॥ ५ ॥

अ॒र्वाञ्चो॑ अ॒द्या भ॑वता यजत्रा॒ आ वो॒ हार्दि॒ भय॑मानो व्ययेयम् ।
त्राध्वं॑ नो देवा नि॒जुरो॒ वृक॑स्य॒ त्राध्वं॑ क॒र्तादव॒पदो॑ यजत्राः ॥ ६ ॥

अर्वाञ्चः । अद्य । भवत । यजत्राः । आ । वः । हार्दि । भयमानः । व्ययेयम् ।
त्राध्वम् । नः । देवाः । निऽजुरः । वृकस्य । त्राध्वम् । कर्तात् । अवऽपदः । यजत्राः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० 'हे यष्टव्याः देवाः! इतोऽभिमुखाः अद्य भवत। अहं बिभ्यत् युष्माकं हार्दं प्रियम् आ व्ययेयम्। तेनात्मानमावृणोमि। यथा सति रक्षध्वम्। अस्मान् नितरां हिंसातः वृकस्य। रक्षध्वं चाऽवपातयितुः श्वभ्राद् इति' ॥ ६ ॥

माहं म॒घोनो॑ वरुण प्रि॒यस्य॑ भूरि॒दाव्न॒ आ वि॑दं॒ शून॑मा॒पेः ।
मा रा॒यो रा॑जन्त्सु॒यमा॒दव॑ स्थां बृ॒हद्व॑देम वि॒दथे॑ सु॒वीराः ॥ ७ ॥

मा । अहम् । मघोनः । वरुण । प्रियस्य । भूरिऽदाव्नः । आ । विदम् । शूनम् । आपेः ।
मा । रायः । राजन् । सुऽयमात् । अव । स्थाम् । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ ७ ॥

१-१. त्रुटितम् वि॰ अ॰. २-२. त्रुटितम् वि॰ अ॰. † नास्ति मूको. ३-३. त्रुटितम् वि॰ अ॰; 'त्रुष्यन्' मूको. † रक्षत स प्रस्तावः.

वेङ्कट० (ऋ २,२७,१७ द्र.) ॥ ७ ॥

[1]इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये एकादशो वर्गः[1] ॥

[३०]

[2]गृत्समदः भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः । इन्द्रो देवता, षष्ठ्याः इन्द्रासोमौ, अष्टम्याः पूर्वार्धर्चस्य सरस्वती, नवम्या बृहस्पतिः, एकादश्या मरुतः । त्रिष्टुप् छन्दः, एकादशी जगती[2] ।

ऋतं देवाय कृण्वते सवित्र इन्द्रायाहिघ्ने न रमन्त आपः ।
अहरहर्यात्यक्तुरपां कियात्या प्रथमः सर्ग आसाम् ॥ १ ॥

ऋतम् । देवाय । कृण्वते । सवित्रे । इन्द्राय । अहिऽघ्ने । न । रमन्ते । आपः ।
अहःऽअहः । याति । अक्तुः । अपाम् । कियति । आ । प्रथमः । सर्गः । आसाम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० [3]गृत्समदः । षडाद्यैन्द्रदैवतं सूक्तम्, एवंपूर्वम् अपि च । आदितः षडैन्द्रम् । सत्यम् कुर्वते प्रेरयित्रे देवाय इन्द्राय अहिघ्ने न कदाचिदपि आपः विरतिं कुर्वन्ति, सर्वदा निर्गच्छन्ति । अन्वहम् अपाम् बिन्दुरागच्छति । एतम् अपाम् अन्तोऽस्माभिर्न दृश्यते । अथ कियति काले स्थिता† आसाम् अपाम् प्रथमः सर्गः । अनादिः अपर्यन्तः इत्युक्तं भवति[3] ॥ १ ॥

यो वृत्राय सिनमत्राभरिष्यत् प्र तं जनित्री विदुष उवाच ।
पथो रदन्तीरनु जोषमस्मै दिवेदिवे धुनयो यन्त्यर्थम् ॥ २ ॥

यः । वृत्राय । सिनम् । अत्र । अभरिष्यत् । प्र । तम् । जनित्री । विदुषे । उवाच ।
पथः । रदन्तीः । अनु । जोषम् । अस्मै । दिवेऽदिवे । धुनयः । यन्ति । अर्थम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० 'यः इन्द्रो वृत्रं हन्तुं बन्धकं बद्धनिमित्तबन्धनम्† अत्र अभरत्, तम् इन्द्रम् वृत्रस्य माता विदुषे वृत्राय 'अयं त्वां हन्तुमुद्युक्तः' इत्युवाच, उक्त्वा च तयोपदर्शित । तथा मन्त्रः— 'उत्तरा सूरधरः पुत्र आसीत्' (ऋ १,३२,९.) इति । अथ वृत्रे हते मार्गान् खनन्त्यः इन्द्रस्य वशम् अन्वहं नद्यः प्रवणं प्रति गच्छन्ति' ॥ २ ॥

ऊर्ध्वो ह्यस्थादध्यन्तरिक्षेऽधा वृत्राय प्र वधं जभार ।
मिहं वसान उप हीमदुद्रोत् तिग्मायुधो अजयच्छत्रुमिन्द्रः ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति मूको. २-२. त्रुटितम् वि[3] अ[1]. † °स्थित मूको. ३-३ स्थित् ऋ प्रस्ताव: ३-३. त्रुटितम् वि[3] अ[1]. † °निबन्धन मूको.

ऊर्ध्वः । हि । अस्थात् । अधि । अन्तरिक्षे । अध । वृत्राय । प्र । वधम् । जभार ।
मिहम् । वसानः । उप । हि । ईम् । अदुद्रोत् । तिग्मऽआयुधः । अजयत् । शत्रुम् । इन्द्रः ॥३॥

वेङ्कट० [1]इन्द्रः ऊर्ध्वः अतिष्ठत् अन्तरिक्षे । वृत्रस्याधः स्थितस्य वज्रं प्र जहार । तदानीं स वृत्र एनं वृष्टिमाच्छादयन् उप दुद्राव । तम् शत्रुम् इन्द्रः तीक्ष्णायुधः अजयत् इति[1] ॥ ३ ॥

बृहस्पते तपुषाश्नेव विध्य वृकद्वरसो असुरस्य वीरान् ।
यथा जघन्थ धृषता पुरा चिदेवा जहि शत्रुमस्माकमिन्द्र ॥ ४ ॥

बृहस्पते । तपुषा । अश्माऽइव । विध्य । वृकऽद्वरसः । असुरस्य । वीरान् ।
यथा । जघन्थ । धृषता । पुरा । चित् । एव । जहि । शत्रुम् । अस्माकम् । इन्द्र ॥ ४ ॥

वेङ्कट० इन्द्रसहाय बृहस्पते! तेजसा अश्मना इव विध्य आदीयमानद्वारान्[2] वृत्रस्य वीरान् । हे इन्द्र! त्वम् यथा पुरा वज्रेण हतवानसि, तथा इदानीमपि अस्माकम् शत्रुम् जहि ॥ ४ ॥

अव क्षिप दिवो अश्मानमुच्चा येन शत्रुं मन्दसानो निजूर्वाः ।
तोकस्य सातौ तनयस्य भूरेरस्माँ अर्धं कृणुतादिन्द्र गोनाम् ॥ ५ ॥

अव । क्षिप । दिवः । अश्मानम् । उच्चा । येन । शत्रुम् । मन्दसानः । निऽजूर्वाः ।
तोकस्य । सातौ । तनयस्य । भूरेः । अस्मान् । अर्धम् । कृणुतात् । इन्द्र । गोनाम् ॥५॥

वेङ्कट० उच्चैः स्थितम् दिवः अव क्षिप वज्रम्, येन पुरा त्वम् हृष्यमाणः शत्रुम् हिंसितवानसि । बहोः पुत्रस्य पौत्रस्य भजननिमित्तम् अस्मान् प्रति त्वदीयानां गवाम् अर्धम् कृणुतात् इति ॥ ५ ॥

[3]इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये द्वादशो वर्गः[3] ॥

प्र हि क्रतुं वृहथो यं वनुथो रध्रस्य स्थो यजमानस्य चोदौ ।
इन्द्रासोमा युवमस्माँ अविष्टमस्मिन् भयस्थे कृणुतमु लोकम् ॥ ६ ॥

प्र । हि । क्रतुम् । वृहथः । यम् । वनुथः । रध्रस्य । स्थः । यजमानस्य । चोदौ ।
इन्द्रासोमा । युवम् । अस्मान् । अविष्टम् । अस्मिन् । भयऽस्थे । कृणुतम् । ऊं इति । लोकम् ॥ ६ ॥

१-१. वृद्धिजम् वि° अ°.　२. अदीयमानः नरकान् मूको.　३-३. नास्ति मूको.

वेङ्कट० 'इन्द्रासोमौ! युवम् इथः। यस्य कर्म प्र वृङ्क्थः विद्रावयथः† तादृशस्य। यजमानस्य चोद-यितारौ च भवथः। तौ युवम् अस्मान् रक्षतम्। अस्मिन्‡ सङ्ग्रामे इयुताम् विलोकनम्§ अथवा स्थानम् इति' ॥ ६ ॥

न मा॑ तमन्न श्रम॒न्नोत त॑न्द्र॒न्न वो॑चाम॒ मा सु॑नो॒तेति॒ सोम॑म् ।
यो मे॑ पृ॒णाद्यो दद॒द्यो नि॒बोधा॒द्यो मा॑ सु॒न्वन्त॒मुप॒ गोभि॒राय॑त् ॥ ७ ॥

न । मा॒ । त॒म॒त् । न । श्र॒म॒त् । न । उ॒त । त॒न्द्र॒त् । न । वो॒चा॒म॒ । मा । सु॒नो॒त॒ । इति॑ । सोम॑म् ।
यः । मे॒ । पृ॒णात् । यः । दद॑त् । यः । नि॒ऽबोधा॑त् । यः । मा॒ । सु॒न्वन्त॑म् । उप॑ । गोभिः॑ । आ । अय॑त् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० 'न माम् इन्द्रो ग्लपयतु। स्वयं च न श्राम्यतु, अपि च मा तन्द्रिं करोतु†। वयं प्रमादादपि सोमम् मा सुनोत इति न वोचाम। यः मम कामं पूरयति। यः च धनं प्रयच्छति। उक्तं च शृणोति। यः च माम् सुन्वन्तम् गोभिः सह उप आ‡ गच्छतीति' ॥ ७ ॥

सर॑स्वति॒ त्वम॒स्माँ अ॑विड्ढि म॒रुत्व॑ती धृष॒ती जे॑षि॒ शत्रू॑न् ।
त्यं चि॒च्छर्ध॑न्तं तविषी॒यमा॑ण॒मिन्द्रो॑ हन्ति वृष॒भं शण्डि॑कानाम् ॥ ८ ॥

सर॑स्वति । त्वम् । अ॒स्मान् । अ॒वि॒ड्ढि॒ । म॒रुत्व॑ती । धृ॒ष॒ती । जे॒षि॒ । शत्रू॑न् ।
त्यम् । चि॒त् । शर्ध॑न्तम् । त॒वि॒षी॒ऽयमा॑णम् । इन्द्रः॑ । ह॒न्ति॒ । वृ॒ष॒भम् । शण्डि॑कानाम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० 'सरस्वति त्वमित्यस्यामृचि मन्यमाना तु वाक् इति शौनकः (बृदे ४,८५)। हे सरस्वति! त्वम् अस्मान् रक्ष। मरुद्भिः वर्धती धर्षयन्ती जयसि शत्रून्। त्वम् चित् वेगं कुर्वन्तं बलमिवाचरन्तम् इन्द्रः हन्ति असुराणामीश्वरं वृत्रम् शत्रुमिति' ॥ ८ ॥

यो नः॒ सनु॑त्य उ॒त वा॑ जिघ॒त्नुर॑भि॒ख्याय॒ तं ति॑गि॒तेन॑ विध्य ।
बृह॑स्पत॒ आयु॑धैर्जेषि॒ शत्रू॑न्द्रु॒हे रिष॑न्तं॒ परि॑ धेहि राजन् ॥ ९ ॥

यः । नः॒ । सनु॑त्यः । उ॒त । वा॒ । जि॒घ॒त्नुः । अ॒भि॒ऽख्याय॑ । तम् । ति॒गि॒तेन॑ । वि॒ध्य॒ ।
बृह॑स्पते । आयु॑धैः । जे॒षि॒ । शत्रू॑न् । द्रु॒हे । रिष॑न्तम् । परि॑ । धे॒हि॒ । रा॒ज॒न् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० 'यः अस्माकमन्तर्हितस्तिष्ठति, अपि च अस्मान् जिघांसति, तम् †अभि दृष्ट्वा† तेजितेनायुधेन विध्य। बृहस्पते! त्वम् आयुधैः शत्रून् जेषि। हे राजन्! हिंसन्तं द्रोग्धुं‡ परितो निधेहि' ॥ ९ ॥

१-१. त्रुटितम् वि॰ अ॰. † विद्रावयथः वि॰ कपे. ‡ तस्मिन् कपे. § विलोकनम् कपे, विलोकनमस्माकम् वि॰. २-२. त्रुटितम् वि॰ अ॰. † °द्रं न वि॰. ‡ नास्ति कपे. ३-३. नास्ति वि॰ अ॰. † कर्वति मूको. ४-४. नास्ति वि॰ अ॰. †-† अभिदृष्ट्वा च प्रस्तावः ‡ द्रोग्धम् वि॰ कपे.

अस्माकेभिः सत्वभिः शूर शूरैर्वीर्या कृधि यानि ते कर्त्वानि ।
ज्योगभूवन्ननुधूपितासो हत्वी तेषामा भरा नो वसूनि ॥ १० ॥

अस्माकेभिः । सत्वऽभिः । शूर । शूरैः । वीर्या । कृधि । यानि । ते । कर्त्वानि ।
ज्योक् । अभूवन् । अनुऽधूपितासः । हत्वी । तेषाम् । आ । भर । नः । वसूनि ॥ १० ॥

वेङ्कट० 'आस्माकीनैः[†] शूरैः पुरुषैः सह त्वं वीर्याणि कुरु शूर!,[‡] यानि तव वीर्याणि[§] कर्तव्यानि । चिरम् अभूवन् शत्रवः धूपायमानहृदयाः, तान् हत्वा तेषाम् वसूनि अस्माकम् आ भर'[1] ॥ १० ॥

तं वः शर्धं मारुतं सुम्नयुर्गिरोप ब्रुवे नमसा दैव्यं जनम् ।
यथा रयिं सर्ववीरं नशामहा अपत्यसाचं श्रुत्यं दिवेदिवे ॥ ११ ॥

तम् । वः । शर्धम् । मारुतम् । सुम्नऽयुः । गिरा । उप । ब्रुवे । नमसा । दैव्यम् । जनम् ।
यथा । रयिम् । सर्वऽवीरम् । नशामहै । अपत्यऽसाचम् । श्रुत्यम् । दिवेऽदिवे ॥ ११ ॥

वेङ्कट० 'शौनकः — 'बृहस्पतिस्तुतिर्या सर्वा च अस्मत्कृता स्तुतिः' (बृहदे ४, ८५) इति। हे जनाः! युष्माकम् तम् मारुतम् बलिनं सुखमिच्छन्[†] स्तुत्या उप ब्रुवे नमसा च दैव्यम् जनम्, मरुतां प्रसादाद् यथा[‡] धनं सर्ववीरम्[§] व्याप्नवाम[§] पुत्राणां सम्भक्तृ[¶] श्रवणीयम् अन्वहमिति'[2] ॥ ११ ॥

'इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये त्रयोदशो वर्गः'[3] ॥

[३१]

'गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः ।
विश्वे देवा देवता । जगती छन्दः, सप्तमी त्रिष्टुप्'[3] ॥

अस्माकं मित्रावरुणावतं रथमादित्यै रुद्रैर्वसुभिः सचाभुवा ।
प्र यद् वयो न पप्तन् वस्मनस्परि श्रवस्यवो हृषीवन्तो वनर्षदः ॥ १ ॥

अस्माकम् । मित्रावरुणा । अवतम् । रथम् । आदित्यैः । रुद्रैः । वसुऽभिः । सचाऽभुवा ।
प्र । यत् । वयः । न । पप्तन् । वस्मनः । परि । श्रवस्यवः । हृषीऽवन्तः । वनःऽसदः ॥ १ ॥

वेङ्कट० '[4]वैश्वदेवमिदम् । हे मित्रावरुणौ! अस्माकम् रथम् रक्षतम् आदित्यादिभिः सहभुवौ । यदा[†] प्र पतन्ति वसतेः स्वावासात् पक्षिणः इव अन्नमिच्छन्तः हृष्टाः वने सीदन्तो युद्धार्थमश्वाः'[4] ॥ १ ॥

१-१. त्रुटितम् वि° अ°. † अस्मा° मूको. ‡ नास्ति मूको. § वीर्येण मूको. २-२. त्रुटितम् वि° अ°. † °च्छन्तः मूको. ‡ नास्ति मूको. § वीरम् मूको. § व्याप्नुवाम मूको. ¶ सम्भक्तृ° मूको. ३-३. नास्ति मूको. ४-४. त्रुटितम् वि° अ°. † यदा मूको.

अधं स्मा न उदंवता सजोषसो रथं देवासो अभि विक्षु वाजयुम् ।
यदाशवः पद्याभिस्तित्रतो रजः पृथिव्याः सानौ जङ्घनन्त पाणिभिः ॥ २ ॥

अधं । स्म । नः । उत् । अवत । सऽजोषसः । रथम् । देवासः । अभि । विक्षु । वाजऽयुम् ।
यत् । आशवः । पद्याभिः । तित्रतः । रजः । पृथिव्याः । सानौ । जङ्घनन्त । पाणिऽभिः ॥२॥

वेङ्कट० 'अध अस्माकम् उत् अवत सङ्गताः रथम् हे देवाः! अभि विक्षु अन्नमिच्छन्तम्। यदा अश्वाः¹ पद्याभिः गतिभिर्तीर्णदेशं तरन्तः² पृथिव्याः उच्छ्रिते देशे पुनःपुनर्गच्छन्ति पाणिभिः अग्रपादैः ॥ २ ॥

उत स्य न इन्द्रो विश्वचर्षणिर्दिवः शर्धेन मारुतेन सुक्रतुः ।
अनु नु स्थात्यवृकाभिरूतिभी रथं महे सनये वाजसातये ॥ ३ ॥

उत । स्यः । नः । इन्द्रः । विश्वऽचर्षणिः । दिवः । शर्धेन । मारुतेन । सुऽक्रतुः ।
अनु । नु । स्थाति । अवृकाभिः । ऊतिऽभिः । रथम् । महे । सनये । वाजऽसातये ॥ ३ ॥

वेङ्कट० 'अपि च्यवन इन्द्रः सर्वद्रष्टा अस्माकम् रथम् दिवः³ आगत्य मारुतेन वेगेन† सह सुकर्मा³ रमयति अनु तिष्ठति अवृकैर्मरुद्भिः सह महते लाभाय युद्धार्थमिति ॥ ३ ॥

उत स्य देवो भुवनस्य सक्षणिस्त्वष्टा ग्नाभिः सजोषा जूजुवद् रथम् ।
इळा भगो बृहद्दिवोत रोदसी पूषा पुरंधिरश्विनावधा पती ॥ ४ ॥

उत । स्यः । देवः । भुवनस्य । सक्षणिः । त्वष्टा । ग्नाभिः । सऽजोषाः । जूजुवत् । रथम् ।
इळा । भगः । बृहत्ऽदिवा । उत । रोदसी इति । पूषा । पुरम्ऽधिः । अश्विनौ । अध । पती इति ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अपि च्यवन् देवः भुवनस्य सेवको 'त्वष्टा च ग्नाः' देवपत्नीभिः सहितः रथम् प्रेरयति। इळा च देवी भगः च तथा बृहद्दिवा'⁴ च भारती द्यावापृथिवी पूषा सरस्वती अश्विनौ च सर्वे प्रेरयन्तीति ॥ ४ ॥

उत त्ये देवी सुभगे मिथूदृशोषासानक्ता जगतामपीजुवा ।
स्तुषे यद् वां पृथिवि नव्यसा वचः स्थातुश्च वयस्त्रिवया उपस्तिरे ॥ ५ ॥

उत । त्ये इति । देवी इति । सुभगे इति सुऽभगे । मिथुऽदृशा । उषसानक्ता । जगताम् । अपिऽजुवा ।
स्तुषे । यत् । वाम् । पृथिवि । नव्यसा । वचः । स्थातुः । च । वयः । त्रिऽवयाः । उपऽस्तिरे ॥

१-१. पुढितम् वि॰ अ॰. २. सर॰ वि॰ अ॰. ३-३. ॰च … ऽर्मा वि॰ अ॰. † वेगेन मूको.
४-४. ये … बृह॰ वि॰ अ॰.

वेङ्कट० अपि चैते देव्यौ शोभमाने मिथुने उषसानक्ता 'शोभनाम् आहुत्या प्रवर्धिन्यौ स्तौमि'। यथा हे विल्ह्यौ! तन्त्वरेण नाम वचसा सह स्वापरे उक्षमं च हविर्भिर्निधायः पुरुषा वां प्रदानार्थम्' उपस्तुवन्ति, तद्वानीं स्तौमि इति'। 'ते युकराया' (ऋ १,६६,९) 'इति मैत्रि:' ॥ ५ ॥

उत वः शंसमुशिजामिव श्मस्यहिर्बुध्न्योऽज एकपादुत ।
त्रित ऋभुक्षाः सविता चनो दधेऽपां नपादाशुहेमा धिया शमि ॥ ६ ॥

उत । वः । शंसम् । उशिजाम्ऽइव । श्मसि । अहिः । बुध्न्यः । अजः । एकऽपात् । उत ।
त्रितः । ऋभुक्षाः । सविता । चनः । दधे । अपाम् । नपात् । आशुऽहेमा । धिया । शमि ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अपि च युष्माकं स्तोत्रं कामयमानानामन्येषां यथाऽभ्युदयो भवति, एवं यथाऽभ्युदयद्युकाः (?) 'अहिः बुध्न्यः बुध्नेऽन्तरिक्षे भवः' अजः एकपात् 'आदित्यः त्रिस्थानः' इन्द्रः सविता च अस्मभ्यमन्नं' प्रयच्छतु अपाम् नपात् चाऽऽशुगन्ता गमनकर्मणा कर्माणि ॥ ६ ॥

एता वो वश्म्युद्यता यजत्रा अतक्षन्नायवो नव्यसे सम् ।
श्रवस्यवो वाजं चकानाः सप्तिर्न रथ्यो अह धीतिमश्याः ॥ ७ ॥

एता । वः । वश्मि । उत्ऽयता । यजत्राः । अतक्षन् । आयवः । नव्यसे । सम् ।
श्रवस्यवः । वाजम् । चकानाः । सप्तिः । न । रथ्यः । अह । धीतिम् । अश्याः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० एतानि वः कामये उद्यतानि हे यष्टव्याः!, सम् अतक्षन् मनुष्याः नवतराय 'यानि स्तोत्राणि। यथा इच्छन्तः अन्नम् कामयमानाः' यथाऽश्वो रथे युक्तो युद्धं प्राप्नोति एवम् कर्म प्राप्नुवन्तु ॥ ७ ॥

'इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये चतुर्दशो वर्गः' ।

[३२]

'गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः ।
प्रथमाया द्यावापृथिवी देवता, द्वितीयातृतीययोः इन्द्रस्त्वष्टा वा, चतुर्थीपञ्चम्यो राका,
षष्ठीसप्तम्योः सिनीवाली, अष्टम्या लिङ्गोक्ताः ।
जगती छन्दः, तिस्रोऽन्त्या अनुष्टुभः' ॥

अस्य मे द्यावापृथिवी ऋतायतो भूतमवित्री वचसः सिषासतः ।
ययोरायुः प्रतरं ते इदं पुर उपस्तुते वसूयुर्वां महो दधे ॥ १ ॥

१-१. दे…सौ' वि' अ'. २. यथान्तस्तामुपदिशन्ति अ'; यदानावत् वि'. ३. नास्ति वि'. ४-४. नास्ति वि' अ'. ५-५. बुध्नेऽन्तरिक्षे भवः नास्ति मूको. ६-६. 'त्वः…न्नम्' वि' अ'. † 'नः स्त्रस्थानः वि' अ' लपं. ७-७. या…नाः' वि' अ'. ८-८. नास्ति मूको.

अस्य । मे । द्यावापृथिवी इति । ऋतऽयतः । भूतम् । अवित्री इति । वचसः । सिसासतः ।
ययोः । आयुः । प्रऽतरम् । ते इति । इदम् । पुरः । उपस्तुते इत्युपऽस्तुते । वसुऽयुः । वाम् । महः । दधे ॥

वेङ्कट० हे द्यावापृथिवी! युवां सम्भक्तुमिच्छतो मम अस्य यज्ञस्य [1]रक्षित्र्यौ भवतम्। ययोः द्यावापृथिव्योः[1] प्रकृष्टमन्नमुत्तरं भवति, ते मया पुरः वर्तमाने उपस्तुते। वसून्यैच्छन् वाम् महद् हविः प्रयच्छामि ॥ १ ॥

मा नो गुह्या रिप आयोरहन् दभन् मा न आभ्यो रीरधो दुच्छुनाभ्यः ।
मा नो वि यौः सख्या विद्धि तस्य नः सुम्नायता मनसा तत् त्वेमहे ॥ २ ॥

मा । नः । गुह्याः । रिपः । आयोः । अहन् । दभन् । मा । नः । आभ्यः । रीरधः । दुच्छुनाभ्यः ।
मा । नः । वि । यौः । सख्या । विद्धि । तस्य । नः । सुम्नऽयता । मनसा । तत् । त्वा । ईमहे ॥ २ ॥

वेङ्कट० इतोमिन्द्रो देवता। [2]मा अस्मान् आयोः गुह्याः हिंसकाः[2] हिंसिषुः, मा च दम्भिषुः। मा चास्मान् एभ्यो दुःसुखेभ्यः शत्रुभ्यो वशं नय। मा चास्माकं सख्यानि विश्लेषय। तस्य अस्य सर्वस्य अस्मदीयस्य वचनस्य बुध्यस्व। [3]सुखमिच्छता मनसा तत् इदं सर्वं त्वां याचामहे[3] ॥ २ ॥

अहेळता मनसा श्रुष्टिमा वह दुहानां धेनुं पिप्युषीमसश्चतम् ।
पद्याभिराशुं वचसा च वाजिनं त्वां हिनोमि पुरुहूत विश्वहा ॥ ३ ॥

अहेळता । मनसा । श्रुष्टिम् । आ । वह । दुहानाम् । धेनुम् । पिप्युषीम् । असश्चतम् ।
पद्याभिः । आशुम् । वचसा । च । वाजिनम् । त्वाम् । हिनोमि । पुरुऽहूत । विश्वहा ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अक्रुध्यता मनसा क्षिप्रकारिणीम् आ वह दुहानाम् धेनुम् पयः आप्याययन्तीम्[4] असक्ताम्। पद्भिः स्तोत्रेण च शीघ्रं बलिनम् त्वाम् प्रेरयामि [5]अस्मत्कार्ये हे पुरुभिराहूत! सर्वदेति[5] ॥ ३ ॥

राकामहं सुहवां सुष्टुती हुवे शृणोतु नः सुभगा बोधतु त्मना ।
सीव्यत्वपः सूच्याच्छिद्यमानया ददातु वीरं शतदायमुक्थ्यम् ॥ ४ ॥

राकाम् । अहम् । सुऽहवाम् । सुऽस्तुती । हुवे । शृणोतु । नः । सुऽभगा । बोधतु । त्मना ।
सीव्यतु । अपः । सूच्या । अच्छिद्यमानया । ददातु । वीरम् । शतऽदायम् । उक्थ्यम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० राकाम् अहम् शोभनाह्वानां सुष्टुत्या हुवे। शृणोतु अस्मान् सुभगा। तया आत्मनैव च बुध्यताम्। सीव्यतु च[6] कृतिकर्मणः[7] अपः सूच्या अच्छिद्यमानया [6]स्वायुधभूतया। यास्कस्त्वाह — 'सीव्यत्वपः[6] प्रजननकर्म सूच्या' (११,३१) इति। ददातु वीरम् शतप्रदं स्तोतव्यमिति ॥ ४ ॥

१-१. एतन्ने वि¹ क्र लपे; ...पृथिव्योः वि² अ¹. २-२. ...सका वि² अ¹. ३-३. ...गुहाकः वि² अ¹. ४. आप्याययन्तीम् क; आप्याययन्तिम् लपे. ५-५. सुदितम् वि² अ¹. ६. नास्ति वि¹. ७. कृत्स्न° वि¹.

यास्ते राके सुमतयः सुपेशसो याभिर्ददासि दाशुषे वसूनि ।
ताभिर्नो अद्य सुमना उपागहि सहस्रपोषं सुभगे रराणा ॥ ५ ॥

याः । ते । राके । सुऽमतयः । सुऽपेशसः । याभिः । ददासि । दाशुषे । वसूनि ।
ताभिः । नः । अद्य । सुऽमनाः । उपऽआगहि । सहस्रऽपोषम् । सुऽभगे । रराणा ॥ ५ ॥

वेङ्कट० याः ते राके! सुमतयः सुरूपाः । याभिः सुमतिभिः प्रयच्छसि यजमानाय धनानि, ताभिः सह 'अस्मान् अद्य सुमनाः भूत्वा सुभगे! उपागच्छ'[1] सहस्रधनपोषम् यजमानेषु रममाणेति ॥ ५ ॥

सिनीवालि पृथुष्टुके या देवानामसि स्वसा ।
जुषस्व हव्यमाहुतं प्रजां देवि दिदिड्ढि नः ॥ ६ ॥

सिनीवालि । पृथुऽस्तुके । या । देवानाम् । असि । स्वसा ।
जुषस्व । हव्यम् । आऽहुतम् । प्रऽजाम् । देवि । दिदिड्ढि । नः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० यास्कः—'सिनीवालि! पृथुजघने! । स्तुकः स्त्यायतेः सङ्घातः । पृथुकेशस्तुके![2] पृथुस्तुते[3] वा[4] । या त्वं[5] देवानामसि स्वसा । स्वसा सु असा, स्वेषु सीदतीति वा । जुषस्व हव्यम् अदनम्[6] । प्रजां च देवि! दिश नः[7] (या ११,३२) इति[8] ॥ ६ ॥

या सुबाहुः स्वङ्गुरिः सुषूमा बहुसूवरी ।
तस्यै विश्पत्न्यै हविः सिनीवाल्यै जुहोतन ॥ ७ ॥

या । सुऽबाहुः । सुऽअङ्गुरिः । सुऽसूमा । बहुऽसूवरी । तस्यै । विश्पत्न्यै । हविः । सिनीवाल्यै । जुहोतन ॥

वेङ्कट० या शोभनबाहुः शोभनाङ्गुलिः शोभनप्रजा बहूनां[7] जनयित्री, तस्यै विशां 'पालयित्र्यै सिनीवाल्यै जुहोतन[8] हविः ॥ ७ ॥

या गुङ्गूर्या सिनीवाली या राका या सरस्वती । इन्द्राणीमह्व ऊतये वरुणानीं स्वस्तये ॥८॥

या । गुङ्गूः । या । सिनीवाली । या । राका । या । सरस्वती ।
इन्द्राणीम् । अह्वे । ऊतये । वरुणानीम् । स्वस्तये ॥ ८ ॥

१-१. त्रुटितम् वि[1] अ[1]. † उपग° वि[1] लपं. २. °स्तुका मूको. ३. °स्तुतिः मूको. ४. नास्ति लपं. ५. नास्ति मूको. ६. नातुनम् मूको. ७. बहून् वि[1] कॉ. ८-८. …जुत अ[1], त्रुटितम् वि[3].

वेङ्कट० मा मृध्रः इति कुहूमाहेति ॥ ८ ॥

[1]इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये पञ्चदशो वर्गः[1] ॥

[३३]

[1]गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः। रुद्रो देवता। त्रिष्टुप् छन्दः[1]।

आ ते॑ पितर्मरुतां सु॒म्नमे॑तु॒ मा नः॒ सूर्य॑स्य सं॒दृशो॑ युयोथाः ।
अ॒भि नो॑ वी॒रो अर्व॑ति क्षमेत॒ प्र जा॑येमहि रुद्र प्र॒जाभिः॑ ॥ १ ॥

आ । ते॒ । पि॒त॒रिति॑ । म॒रु॒ता॒म् । सु॒म्नम् । ए॒तु॒ । मा । नः॒ । सूर्य॑स्य । स॒म्ऽदृशः॑ । यु॒यो॒थाः॒ ।
अ॒भि । नः॒ । वी॒रः । अर्व॑ति । क्ष॒मे॒त॒ । प्र । जा॒ये॒म॒हि॒ । रु॒द्र॒ । प्र॒ऽजाभिः॑ ॥ १ ॥

वेङ्कट० हे मरुताम् पितः! तव सुखमस्मान् आ यातु। मा अस्मान् सूर्यस्य [2]सन्दर्शनात् पृथक् कुरु। तथा अस्माकं पुत्रः अश्वे[2] शक्तो भवतु। हे रुद्र! तव प्रसादात् प्रजाभिः च वयम् प्र जायेमहि ॥ १ ॥

त्वाद॑त्तेभी रुद्र॒ शंत॑मेभिः श॒तं हिमा॑ अशीय भेष॒जेभिः॑ ।
व्य१॒॑स्मद्द्वेषो॑ वित॒रं व्यंहो॒ व्यमी॑वाश्चातयस्वा॒ विषू॑चीः ॥ २ ॥

त्वाऽद॑त्तेभिः । रु॒द्र॒ । शम्ऽत॑मेभिः । श॒तम् । हिमाः॑ । अ॒शी॒य॒ । भे॒ष॒जेभिः॑ ।
वि । अ॒स्मत् । द्वेषः॑ । वि॒ऽत॒रम् । वि । अंहः॑ । वि । अमी॑वाः । चा॒त॒य॒स्व॒ । विषू॑चीः ॥ २ ॥

वेङ्कट० त्वया दत्तैः हे रुद्र! सुखतमैः भेषजैः शतम् [3]संवत्सरान् व्याप्नुयाम्[3]। अस्मत्तः[4] शत्रून् वि चातय[4] पृथक् कुरु, पापं च दूरतरम्[5], एवं राक्षसांश्च नानादिक्कानिति ॥ २ ॥

श्रेष्ठो॑ जा॒तस्य॑ रुद्र श्रि॒यासि॑ त॒वस्त॑मस्त॒वसां॑ वज्रबाहो ।
पर्षि॑ णः पा॒रमंह॑सः स्व॒स्ति विश्वा॑ अ॒भीती॒ रप॑सो युयोधि ॥ ३ ॥

श्रेष्ठः॑ । जा॒तस्य॑ । रु॒द्र॒ । श्रि॒या । अ॒सि॒ । त॒वःऽत॑मः । त॒वसा॑म् । व॒ज्र॒बा॒हो॒ इति॑ वज्रऽबाहो ।
पर्षि॑ । नः॒ । पा॒रम् । अंह॑सः । स्व॒स्ति । विश्वाः॑ । अ॒भिऽइ॑तीः । रप॑सः । यु॒यो॒धि॒ ॥ ३ ॥

वेङ्कट० हे रुद्र! सर्वस्य भूतजातस्य त्वमेव श्रेष्ठः भवसि श्रिया। [6]बलवत्तमः बलवतामपि आयुधयुक्तबाहो।[6]।

१-१. नास्ति मूको. २-२. "सेन ... पु" वि[1] अ[1]. ३-३. पुत्रिणम् वि[1] अ[1]. † पातु[1] वि[1] अर्प. ४. शातय अ[1]. ५. दूरम् अवं. ६-६. बेल ... वि[1] अ[1].

स त्वम् अस्मान्[1] पारय पापस्य पारम् अविनाशेन । रक्षसः पापस्य सर्वाः अमीतीः अभिगतीः पृथक् कुरु ॥ ३ ॥

मा त्वा रुद्र चुक्रुधामा नमोभिर्मा दुष्टुती वृषभ मा सहूती ।
उन्नो वीराँ अर्पय भेषजेभिर्भिषक्तमं त्वा भिषजां शृणोमि ॥ ४ ॥

मा । त्वा । रुद्र । चुक्रुधाम । नमःऽभिः । मा । दुःऽस्तुती । वृषभ । मा । सऽहूती ।
उत् । नः । वीरान् । अर्पय । भेषजेभिः । भिषक्ऽतमम् । त्वा । भिषजाम् । शृणोमि ॥ ४ ॥

वेङ्कट० हे रुद्र ! नमस्कारैः मा त्वां क्रोधयाम† । मा च दुःस्तोत्रेण[2] । हे वृषभ ! मा च अन्यैर्देवैः सहूत्या[3] 'सोमारुद्रा वि वृहतम्' (ऋ ६,७४,२) इत्यादिकया । अस्माकम् वीरान् उत्थापय भेषजैः भिषक्तमम् त्वा भिषजाम् शृणोमि वृद्धेभ्य इति ॥ ४ ॥

हवीमभिर्हवते यो हविर्भिरव स्तोमेभी रुद्रं दिषीय ।
ऋदूदरः सुहवो मा नो अस्यै बभ्रुः सुशिप्रो रीरधन्मनायै ॥ ५ ॥

हवीमऽभिः । हवते । यः । हविःऽभिः । अव । स्तोमेभिः । रुद्रम् । दिषीय ।
ऋदूदरः । सुऽहवः । मा । नः । अस्यै । बभ्रुः । सुऽशिप्रः । रीरधत् । मनायै ॥ ५ ॥

वेङ्कट० 'होमयोग्यैः हविर्भिः'[4] सह यः आहूयते, तम् रुद्रम् स्तोमैः अव दिषीय पृथक् करोमि आत्मनः[5] । 'ऋदूदरः सोमः'[6] । मृदूदरः[7] इति यास्कः (६, ४) । 'स्वाह्वानः मा अस्मान् अस्यै' दुरवाग्मन्यमानायै 'वशं नयतु । अस्य बुद्धिः सर्वान् अमन्यत'[8] इति । बभ्रुवर्णः सुहनुः ॥ ५ ॥

'इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये षोडशो वर्गः'[9] ॥

उन्मा ममन्द वृषभो मरुत्वान्त्वक्षीयसा वयसा नाधमानम् ।
घृणीव च्छायामरपा अशीयाऽऽ विवासेयं रुद्रस्य सुम्नम् ॥ ६ ॥

उत् । मा । ममन्द । वृषभः । मरुत्वान् । त्वक्षीयसा । वयसा । नाधमानम् ।
घृणिऽइव । छायाम् । अरपाः । अशीय । आ । विवासेयम् । रुद्रस्य । सुम्नम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० उन्मादितवान् कामानां वर्षिता मरुद्भिः सहितो दीप्तेन हविषा 'याचमानम् माम्'।

---

१. नास्ति मूको. २-२. क्रो … वि[१] अ[१]. † कोपयेम वि[१]. ३. सहूत्या अ[१]. ४-४. त्रुटितम् वि[१] अ[१]. ५. अस्मत् वि[१] मूको. ६. नास्ति वि[१] अ[१] मूको. ७-७. त्रुटितम् अ[१]; नास्ति वि[१]. ८-८. नास्ति वि[१] अ[१]. ९-९. नास्ति मूको.

'यथा चर्मसंगृहीतं मूलम् जायाद[1] अश्नुते, एवम् जरणाः अहमपि सुखं [2]प्राप्नुयाम्। ता विकिरणम् अस्य मूलाद् । अविद्वालम् आविवासः'[2] ॥ ३ ॥

क्व१ स्य ते रुद्र मृळयाकुर्हस्तो यो अस्ति भेषजो जलाषः ।
अपभर्ता रपसो दैव्यस्याभी नु मा वृषभ चक्षमीथाः ॥ ७ ॥

क्व । स्यः । ते । रुद्र । मृळयाकुः । हस्तः । यः । अस्ति । भेषजः । जलाषः ।
अपऽभर्ता । रपसः । दैव्यस्य । अभि । नु । मा । वृषभ । चक्षमीथाः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० क्व सः ते रुद्र। सुखयिता हस्तः, यः विद्यते भैषज्यकृत् सुखकरोऽपहर्ता पापस्य देवकृतस्य। तादृशः[3] स्वम् माम्[4] वृषभ! क्षन्तव्यम् अभि क्षमस्वेति ॥ ७ ॥

प्र बभ्रवे वृषभाय श्वितीचे महो महीं सुष्टुतिमीरयामि ।
नमस्या कल्मलीकिनं नमोभिर्गृणीमसि त्वेषं रुद्रस्य नाम ॥ ८ ॥

प्र । बभ्रवे । वृषभाय । श्वितीचे । महः । महीम् । सुऽस्तुतिम् । ईरयामि ।
नमस्य । कल्मलीकिनम् । नमःऽभिः । गृणीमसि । त्वेषम् । रुद्रस्य । नाम ॥ ८ ॥

वेङ्कट० प्र ईरयामि [5]बभ्रवे वर्षित्रे श्वेतिमानमञ्चते[5] महतोऽपि महतीम् सुस्तुतिम्। नमस्यत नमस्कारैः दीप्तम्, ज्वलनामसु (निघ १,१७) पठितम् कल्मलीकिनम् इति, उज्ज्वलम्। उच्चारयामो [6]दीप्तम् रुद्रस्य[6] नामधेयम् ॥ ८ ॥

स्थिरेभिरङ्गैः पुरुरूप उग्रो बभ्रुः शुक्रेभिः पिपिशे हिरण्यैः ।
ईशानादस्य भुवनस्य भूरेर्न वा उ योषद्रुद्रादसुर्यम् ॥ ९ ॥

स्थिरेभिः । अङ्गैः । पुरुऽरूपः । उग्रः । बभ्रुः । शुक्रेभिः । पिपिशे । हिरण्यैः ।
ईशानात् । अस्य । भुवनस्य । भूरेः । न । वै । ऊं इति । योषत् । रुद्रात् । असुर्यम् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० दृढैः [7]अङ्गैः युक्तो बहुरूपः[7] उद्गूर्णः, 'शुक्रं शोचतेर्ज्वलतिकर्मणः' (या ८, ११), दीप्तैः आभरणैः अङ्गानि संयोजयति हिरण्मयैः। अस्य सर्वस्य बहोः भुवनस्य ईश्वरादस्मात् बलम् न पृथग् 'भवतु असुराणां हन्तृ बलम् इति'[8] ॥ ९ ॥

१-१. ... मानं वि[०] अ[०]. २-२. 'भाव... पियाद वि[०] अ[०]. ३. 'दा मूको. ४. मा वि[०], ५-५. ...नमत्व[०] वि[०] अ[०]. ६-६. 'मम् न रुद्र[०] वि[०] अ[०]; 'नाम्रा[०] वि[०] लपं. ७-७. त्रुटितम् वि[०] अ[०]. ८. मय··· वि[०] अ[०].

अर्हन्बिभर्षि सायकानि धन्वार्हन्निष्कं यजतं विश्वरूपम् ।
अर्हन्निदं दयसे विश्वमभ्वं न वा ओजीयो रुद्र त्वदस्ति ॥ १० ॥

अर्हन् । बिभर्षि । सायकानि । धन्व । अर्हन् । निष्कम् । यजतम् । विश्वऽरूपम् ।
अर्हन् । इदम् । दयसे । विश्वम् । अभ्वम् । न । वै । ओजीयः । रुद्र । त्वत् । अस्ति ॥ १० ॥

वेङ्कट० त्वम् अर्हन् त्वम् सायकानि धनुश्च बिभर्षि[1] निष्कम् आभरणं योजनं नानारूपम् । [2]तथा अर्हन् त्वं[2] सर्वं महद्भुवनम् अनुगृह्णासि । न त्वत्तो बलवत्तरम् इह किञ्चित् अस्ति[3] ॥ १० ॥

[4]इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये सप्तदशो वर्गः[4] ॥

स्तुहि श्रुतं गर्तसदं युवानं मृगं न भीममुपहत्नुमुग्रम् ।
मृळा जरित्रे रुद्र स्तवानोऽन्यं ते अस्मन्नि वपन्तु सेनाः ॥ ११ ॥

स्तुहि । श्रुतम् । गर्तऽसदम् । युवानम् । मृगम् । न । भीमम् । उपऽहत्नुम् । उग्रम् ।
मृळ । जरित्रे । रुद्र । स्तवानः । अन्यम् । ते । अस्मत् । नि । वपन्तु । सेनाः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० स्तोतः ![5] स्तुहि विश्रुतं रथस्थम् युवानम् मृगम् इव भीमम् उपहन्तारं शत्रूणाम् उद्गूर्णम् । त्वं च रुद्र ! स्तूयमानः स्तोत्रे सुखं कुरु । मत्तः अन्यम् तव सेनाः नि वपन्तु छिन्दन्तु ॥ ११ ॥

कुमारश्चित्पितरं वन्दमानं प्रति नानाम रुद्रोपयन्तम् ।
भूरेर्दातारं सत्पतिं गृणीषे स्तुतस्त्वं भेषजा रास्यस्मे ॥ १२ ॥

कुमारः । चित् । पितरम् । वन्दमानम् । प्रति । ननाम । रुद्र । उपऽयन्तम् ।
भूरेः । दातारम् । सत्ऽपतिम् । गृणीषे । स्तुतः । त्वम् । भेषजा । रासि । अस्मे इति ॥१२॥

वेङ्कट० [6]बालः इव पितरम् प्रह्वीभवन्तम्[6] उपगच्छन्तम् हे रुद्र ! अहं त्वाम्[7] प्रति ननाम प्रणतोऽस्मि । तथा स्तौमि च बहुनः[8] दातारम् सतां पतिम् । स्तुतः च त्वम् अस्मभ्यं भेषजानि प्रयच्छसि ॥ १२ ॥

या वो भेषजा मरुतः शुचीनि या शंतमा वृषणो या मयोभु ।
यानि मनुरवृणीता पिता नस्ता शं च योश्च रुद्रस्य वश्मि ॥ १३ ॥

---

१. नदि तथा वि[3] अ[1]. २-२. तदर्हस्तथा त्वम् अ[1]. ३. नास्ति वि[3] अ[1]. ४-४. नास्ति मूको. ५. तुष्टिस्तम् वि[3] अ[1]. ६-६. ... बालक' वि[3]; ... सोमन' अ[1]. ७. त्वा वि[3] अ[1]. ८. 'हुना वि[3] अ[1].

या । वः । भेषजा । मरुतः । शुचीनि । या । शम्ऽतमा । वृषणः । या । मयःऽभु ।
यानि । मनुः । अवृणीत । पिता । नः । ता । शम् । च । योः । च । रुद्रस्य । वश्मि ॥ १३ ॥

वेङ्कट० 'हे मरुतः! वृषणः! यानि[1] वः भेषजानि शुचीनि, यानि सुखतमानि, यानि च मयोभूनि, यानि च सर्वेषामस्माकमर्थाय भवद्भ्यः मनुः पिता अवृणीत, तानि रुद्रस्य शम् च योः च कामये ॥ १३ ॥

परि णो हेती रुद्रस्य वृज्याः परि त्वेषस्य दुर्मतिर्मही गात् ।
अव स्थिरा मघवद्भ्यस्तनुष्व मीढ्वस्तोकाय तनयाय मृळ ॥ १४ ॥

परि । नः । हेतिः । रुद्रस्य । वृज्याः । परि । त्वेषस्य । दुःऽमतिः । मही । गात् ।
अव । स्थिरा । मघवत्ऽभ्यः । तनुष्व । मीढ्वः । तोकाय । तनयाय । मृळ ॥ १४ ॥

वेङ्कट० 'रुद्रस्य आयुधम् अस्मान् वर्जयतु । तथा' दीप्तस्य दुर्मतिः चास्मान् अपहाय गच्छतु महती । किञ्चाऽऽततान्यपि स्थिराणि धनूंषि हविष्मद्भ्योऽवततज्यानि कुरु । हे वर्षितः! पुत्राय पौत्राय च न क्रुद्धो भव ॥ १४ ॥

एवा बभ्रो वृषभ चेकितान यथा देव न हृणीषे न हंसि ।
हवनश्रुन्नो रुद्रेह बोधि बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ १५ ॥

एव । बभ्रो इति । वृषभ । चेकितान । यथा । देव । न । हृणीषे । न । हंसि ।
हवनऽश्रुत् । नः । रुद्र । इह । बोधि । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ १५ ॥

वेङ्कट० 'एवमेव हे बभ्रुवर्ण![2] वृषभ! विद्वन्! देव! यथा न क्रुध्यसि, [3]न तम् हंसि च[3], तथा स्तोत्रस्य श्रोता अस्मान् इह अनुकम्प्यान् हे रुद्र! बुध्यस्वेति ॥ १५ ॥

[4]इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्यायेऽष्टादशो वर्गः[4] ॥

[३४]

[1]गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः ।
मरुतो देवता । जगती छन्दः, पञ्चदशी त्रिष्टुप्[1] ।

धारावरा मरुतो धृष्ण्वोजसो मृगा न भीमास्तविषीभिरर्चिनः ।
अग्नयो न शुशुचाना ऋजीषिणो भृमिं धमन्तो अप गा अवृण्वत ॥ १ ॥

१-१. ...नि वि[1] अ[1]. २-२. त्रुटितम् वि[1] अ[1]. ३-३. नास्ति वि[1] अ[1]. ४-४. नास्ति मूको.

धाराऽवराः । मरुतः । धृष्णुऽओजसः । मृगाः । न । भीमाः । तविषीभिः । अर्चिनः ।
अग्नयः । न । शुशुचानाः । ऋजीषिणः । भृमिम् । धमन्तः । अप । गाः । अवृण्वत ॥ १ ॥

वेङ्कट० उदकधाराणां धारयितारः 'मरुतः धृष्टबलाः मृगाः इव भयावहाः बलैः अर्चिमन्तः[1] अग्नयः इव दीप्यमानाः सोमयुक्ताः, सोमस्य वा ऋजीषेण तद्वन्तः । भृमिशब्दो वाणवचनः, तथा मन्त्रः— 'धमन्तो वाणं मरुतः' (ऋ १,८५,१०) इति । स इमं वाणमाधमन्तः धमन्तः 'अप वृण्वन्ति'[2] उदकानि ॥ १ ॥

द्यावो न स्तृभिश्चितयन्त खादिनो व्य१॒भ्रिया न द्युतयन्त वृष्टयः ।
रुद्रो यद् वो मरुतो रुक्मवक्षसो वृषाजनि पृश्न्याः शुक्र ऊधनि ॥ २ ॥

द्यावः । न । स्तृऽभिः । चितयन्त । खादिनः । वि । अभ्रियाः । न । द्युतयन्त । वृष्टयः ।
रुद्रः । यत् । वः । मरुतः । रुक्मऽवक्षसः । वृषा । अजनि । पृश्न्याः । शुक्रे । ऊधनि ॥ २ ॥

वेङ्कट० 'द्यावः इव नक्षत्रैः ज्ञायन्ते[3]' शोभन्ते खादिभिरलङ्कारैरायुधैः । विद्योतन्ते चाभ्रेभ्यो विनिर्गताः वृष्टयः इव धाराकाराः पतन्तः । रुद्रः यदाऽजनयद् युष्मान् हे रुक्माभरणवक्षसः ! मरुतः ! 'वर्षिता पृश्न्याः ऊधनि वर्षति शुक्लवर्णे । 'पृश्नियै[4] वै पयसो मरुतो जाताः' (तै. सं. २,२,११,४) इति ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

उक्षन्ते अश्वाँ अत्याँ इवाजिषु नदस्य कर्णैस्तुरयन्त आशुभिः ।
हिरण्यशिप्रा मरुतो दविध्वतः पृक्षं याथ पृषतीभिः समन्यवः ॥ ३ ॥

उक्षन्ते । अश्वान् । अत्यान्ऽइव । आजिषु । नदस्य । कर्णैः । तुरयन्ते । आशुऽभिः ।
हिरण्यऽशिप्राः । मरुतः । दविध्वतः । पृक्षम् । याथ । पृषतीभिः । सऽमन्यवः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० व्यापयन्ति आत्मीयान् अश्वान् गमनार्थं[5] यथा युद्धार्थमश्वान् योद्धारः । ततः नदस्य सिन्धोः 'कूलप्रदेशाद् निर्गच्छन्ति अश्वैः । हिरण्मयशिरस्त्राणाः[6] हिरण्मयहनुका वा मरुतः ! दविध्वतः विधुन्वन्तः[7] हविः प्रति गच्छथ[8] पृषद्वर्णाभिरश्वाभिः हे समानमनस्काः ! ॥ ३ ॥

पृक्षे ता विश्वा भुवना ववक्षिरे मित्राय वा सदमा जीरदानवः ।
पृषदश्वासो अनवभ्रराधस ऋजिप्यासो न वयुनेषु धूर्षदः ॥ ४ ॥

१-१. °तः... मरुतः वि[१] अ[२]. २-२. च वृण्वन्ति वि[१]; वृणोति वि[२] अ[२]. ३-३. द्युतिरम् वि[१] अ[१]. † चायन्ते वि[१] ऋ ऋपं. ४-४. वर्षिता... पृ° वि[२] अ[२]. ५. गतार्थं मूको. ६-६. हिरण्य...हि° वि[२] अ[२]. ७. विध्वन्तः मूको. ८. °त वि[१] अ[२].

पृक्षे । ता । विश्वा । भुवना । ववक्षिरे । मित्राय । वा । सदम् । आ । जीरऽदानवः ।
पृषत्ऽअश्वासः । अनवभ्रऽराधसः । ऋजिप्यासः । न । वयुनेषु । धूःऽसदः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० यानि भूतानि 'मरुतो वहन्ते, तानि अमी सर्वाणि पृक्षे अन्नं वहन्ति मित्रायैव सदा' । मित्रं प्रति च सदैव क्षिप्रदानाः पृषद्वर्णाऽश्वाः अनपभ्रष्टधनाः सादयः इव भूतानि मार्गेषु धुरि सीदन्तः । 'ऋजु गमयन्ति ऋजिप्यासः इति' ॥ ४ ॥

इन्धन्वभिर्धेनुभी रप्शदूधभिरध्वस्मभिः पथिभिर्भ्राजदृष्टयः ।
आ हंसासो न स्वसराणि गन्तन मधोर्मदाय मरुतः समन्यवः ॥ ५ ॥

इन्धन्वऽभिः । धेनुऽभिः । रप्शदूधऽभिः । अध्वस्मऽभिः । पथिऽभिः । भ्राजत्ऽऋष्टयः ।
आ । हंसासः । न । स्वसराणि । गन्तन । मधोः । मदाय । मरुतः । सऽमन्यवः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० उदकवधानान् मनुष्यान् दीपयन्तीभिः महोर्मीभिः धेनुभिः सह अध्वंसनैः मार्गैः हे दीप्यमानायुधाः! आ गच्छत हंसा इव निषिद्धः 'स्वनिलयानि सोमस्य मदाय हे' मरुतः! समानमनस्काः! ॥ ५ ॥

'इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये एकोनविंशो वर्गः ॥'

आ नो ब्रह्माणि मरुतः समन्यवो नरां न शंसः सवनानि गन्तन ।
अश्वामिव पिप्यत धेनुमूधनि कर्ता धियं जरित्रे वाजपेशसम् ॥ ६ ॥

आ । नः । ब्रह्माणि । मरुतः । सऽमन्यवः । नराम् । न । शंसः । सवनानि । गन्तन ।
अश्वाम्ऽइव । पिप्यत । धेनुम् । ऊधनि । कर्त । धियम् । जरित्रे । वाजऽपेशसम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० हे मरुतः! समन्यवः! अस्माकं स्तोत्राणि प्रति आ गच्छत, यथा ऋत्विजां स्तुतिः सवनानि अभिगच्छति । यथाऽस्मदीयाम् 'धेनुम् ऊधनि आप्याययत† पयसा', यथाऽश्वान् कालेन सुहितान् कुर्वन्ति । कुरुत' च स्तोत्रे कर्म अन्नेन संश्लिष्टम् इति ॥ ६ ॥

तं नो दात मरुतो वाजिनं रथ आपानं ब्रह्म चितयद् दिवेदिवे ।
इषं स्तोतृभ्यो वृजनेषु कारवे सनिं मेधामरिष्टं दुष्टरं सहः ॥ ७ ॥

१-१. म ··· वैव वि[3]; त्रुटितम् अ[1]. २. *वितापमन् वि[1] लपं. ३. नास्ति लपं. ४-४. त्रुटितम् वि[1] अ[1]. ५-५. उद ··· वि[1] अ[1]. ६-६. नास्ति मूको. ७-७. धेनु ··· वि[1] अ[1]. † *प्यायत क खो. ८. कुरुत मूको.

तम् । नः । दात । मरुतः । वाजिनम् । रथे । आपानम् । ब्रह्म । चितयत् । दिवेऽदिवे ।
इषम् । स्तोतृऽभ्यः । वृजनेषु । कारवे । सनिम् । मेधाम् । अरिष्टम् । दुस्तरम् । सहः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० हे मरुतः![1] तम् अस्माकम् अश्वम् रथे नियोगाय प्रयच्छत व्याप्नुवानम् अन्नदम् अस्मदर्थं 'प्रज्ञापु कर्म चेतयत । तथाऽन्नम्[2] स्तोतृभ्यः कारिणः कर्त्रे च सङ्ग्रामेषु स्थितं प्रयच्छत तथा धनं प्रज्ञाम् अहिंसितम् दुस्तरम् सहः च ॥ ७ ॥

यद् युञ्जते मरुतो रुक्मवक्षसोऽश्वान् रथेषु भग आ सुदानवः ।
धेनुर्न शिश्वे स्वसरेषु पिन्वते जनाय रातहविषे महीमिषम् ॥ ८ ॥

यत् । युञ्जते । मरुतः । रुक्मऽवक्षसः । अश्वान् । रथेषु । भगे । आ । सुऽदानवः ।
धेनुः । न । शिश्वे । स्वसरेषु । पिन्वते । जनाय । रातऽहविषे । महीम् । इषम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० यदि युञ्जते मरुतः रुक्माभरणयुक्तवक्षसः 'अश्वान् आत्मीयेषु रथेषु धनार्थं' सुदानाः । तथा धेनुः इव वत्साय अहःसु पिन्वति दत्तहविषे यजमानाय महदन्नमिति ॥ ८ ॥

यो नो मरुतो वृकताति मर्त्यो रिपुर्दधे वसवो रक्षता रिषः ।
वर्तयत तपुषा चक्रियाभि तमव रुद्रा अशसो हन्तना वधः ॥ ९ ॥

यः । नः । मरुतः । वृकऽताति । मर्त्यः । रिपुः । दधे । वसवः । रक्षत । रिषः ।
वर्तयत । तपुषा । चक्रिया । अभि । तम् । अव । रुद्राः । अशसः । हन्तन । वधरिति ॥ ९ ॥

वेङ्कट० हे मरुतः! यः अस्माकम् वृकतातिः, चोरोऽपि, आदानपरो मनुष्यो हिंसाकर्मा, हे वासयितारः! तस्मात्[3] हिंसकात् रक्षत अस्मान् । किञ्च तापयित्र्या चक्राकारया च अवर्ता[4] नाशिना[5] तम् 'अभि वर्तयत । हे रुद्रपुत्राः![6] अस्तोत्रस्याऽऽत्मीयमायुधम् अत्र क्षिपतेति ॥ ९ ॥

चित्रं तद् वो मरुतो याम चेकिते पृश्न्या यदूधरप्यापयो दुहुः ।
यद् वा निदे नवमानस्य रुद्रियास्त्रितं जराय जुरतामदाभ्याः ॥ १० ॥

चित्रम् । तत् । वः । मरुतः । याम । चेकिते । पृश्न्याः । यत् । ऊधः । अपि । आपयः । दुहुः ।
यत् । वा । निदे । नवमानस्य । रुद्रियाः । त्रितम् । जराय । जुरताम् । अदाभ्याः ॥ १० ॥

वेङ्कट० 'हे मरुतः! तद् वः[7] प्रयाणम् चित्रम् ज्ञायते । पृश्नीति दिवो नाम (निघ १,४,),

1. नास्ति मूको. २-२. त्रुटितम् वि' अ'. ३. यद् अ'. ४-४. नास्ति ··· वि' अ'. ५. अस्ता' वि' अर्थ. ६. भवत क प्रस्तावः. ७. नाशिना वि' अ. ८-८. ···पुत्राः वि' अ'. ९-९. त्रुटितम् वि' अ'.

तस्या मरुतः आपयः सम्पुत्रत्वात्[1], तस्या ऊधः यत् यस्मिन् प्रवणे वृष्टिं भवन्तो दुहन्ति। अपि-शब्दः समुच्चये। यत्[2] वा प्रयाणे 'भवतां स्तोतुः कर्तुर्यो निन्दितारोऽतः शत्रुकृतस्य' इत्येताव नयति हे रुद्रपुत्रकाः[3]।[4] किं तदित्याह—त्रितम् इति। त्रितम् ऋषिं जरयितुमकुर्वन्तं वृकाणां इत्येतान् हे अहिंसिताः! ॥ १० ॥

[5]इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये विंशो वर्गः[5] ॥

तान् वो॑ म॒हो म॒रुत॑ एव॒याव्नो॒ विष्णो॑रे॒षस्य॑ प्रभृ॒थे ह॑वामहे ।
हिर॑ण्यवर्णान् ककु॒हान् य॒तस्रु॑चो ब्रह्म॒ण्यन्तः॒ शंस्यं॒ राध॑ ईमहे ॥ ११ ॥

तान्। वः। म॒हः। म॒रुतः॑। ए॒व॒ऽयाव्नः॑। विष्णोः॑। ए॒षस्य॑। प्र॒ऽभृ॒थे। ह॒वा॒म॒हे॒।
हिर॑ण्यऽवर्णान्। क॒कु॒हान्। य॒तऽस्रु॑चः। ब्र॒ह्म॒ण्यन्तः॑। शंस्य॑म्। राध॑ः। ई॒म॒हे॒ ॥ ११ ॥

वेङ्कट० "तान् वः महतः" महतः एवं गच्छतो यज्ञस्याभ्युदयितुर्वज्रमानस्य हविषः सम्भरणानन्तरम् ह्वयामहे। हिरण्यवर्णान् उच्छ्रितान् उद्यतस्रुचः वयं स्तुतिं "चेच्छन्तः शंसनीयं धनं याचामहे" ॥ ११ ॥

ते द॒शग्वाः॑ प्रथ॒मा य॒ज्ञमू॑हिरे॒ ते नो॑ हिन्वन्तू॒षसो॒ व्यु॑ष्टिषु ।
उ॒षा न रा॒मीर॑रु॒णैरपो॑र्णुते म॒हो ज्योति॑षा शुच॒ता गोअ॑र्णसा ॥ १२ ॥

ते। द॒शऽग्वाः। प्र॒थ॒माः। य॒ज्ञम्। ऊ॒हि॒रे॒। ते। नः॒। हि॒न्व॒न्तु॒। उ॒षसः॑। विऽउ॑ष्टिषु।
उ॒षाः। न। रा॒मीः। अ॒रु॒णैः। अप॑। ऊ॒र्णु॒ते॒। म॒हः। ज्योति॑षा। शु॒च॒ता। गोऽअ॑र्णसा ॥ १२ ॥

वेङ्कट० ते मरुतो दर्शनीयगमनाः(?) प्रथममेव यज्ञम् वहन्ति। ते अस्मान् प्रेरयन्तु कार्येषु उषसः व्युच्छन्तीषु। उषाः[8] इव रात्रीः अरुणैः 'महानादित्यः ज्योतिषा' दीप्यमानेन गच्छज्ज्योतिषा रात्रीः[10] [11]'अप ऊर्णुते'[11], [12]'सम्प्रति रात्रिगता'[12] इत्यर्थः ॥ १२ ॥

ते क्षो॒णीभि॑ररु॒णेभि॒र्नाञ्जिभी॑ रु॒द्रा ऋ॒तस्य॒ सद॑नेषु वावृधुः ।
नि॒मेघ॑माना॒ अत्ये॑न॒ पाज॑सा सुश्च॒न्द्रं वर्णं॑ दधिरे सु॒पेश॑सम् ॥ १३ ॥

ते। क्षो॒णीभिः॑। अ॒रु॒णेभिः॑। न। अ॒ञ्जिऽभिः॑। रु॒द्राः। ऋ॒तस्य॑। सद॑नेषु। व॒वृ॒धुः॒।
नि॒ऽमेघ॑मानाः। अत्ये॑न। पाज॑सा। सु॒ऽच॒न्द्रम्। वर्ण॑म्। द॒धि॒रे॒। सु॒ऽपेश॑सम् ॥ १३ ॥

---

१. 'आत् तथा मध्ये अ[1]. २. नास्ति वि[1] अर्प. ३-३. त्रुटितम् वि[1] अ[1]. ४. तादृक्त्रु[3] अर्प. ५. 'पुत्राः वि[1]. ६-६. नास्ति मूको. ७-७' नास्ति वि[1] अ[1]. ८. उषा क. ९-९. त्रुटितम् वि[3]; नास्ति अ[1]. १०. रौद्रीः वि[3] अ[3]; रात्रिः वि[1] ह अर्प. ११-११. नास्ति मूको. १२-१२. नास्ति वि[1].

वेङ्कट० ते मरुतः आरोचमानैः 'आत्मीयैः [आभरणैरिव दीप्तानिः] सह' रुद्रपुत्रा उदकस्य स्थानेषु अन्तरिक्षेषु तस्थुः । नितरां सिञ्चन्तः अम्भःसमूहेन बलेन सुखात्मम् वर्मम् धारयन्ति 'शोभनपुष्टिकमिति' ॥ १३ ॥

ताँ इ॑या॒नो महि॒ वरू॑थमू॒तय॒ उप॒ घेदे॒ना नम॑सा गृणीमसि ।
त्रि॒तो न यान् पञ्च॒ होतॄ॑न॒भिष्ट॑य आव॒वर्त॒दव॑रांञ्च॒क्रियाव॑से ॥ १४ ॥

तान् । इ॒या॒नः । महि॑ । वरू॑थम् । ऊ॒तये॑ । उप॑ । घ॒ । इत् । ए॒ना । नम॑सा । गृ॒णी॒म॒सि॒ ।
त्रि॒तः । न । यान् । पञ्च॑ । होतॄ॑न् । अ॒भिष्ट॑ये । आ॒ऽव॒वर्त॑त् । अव॑रान् । च॒क्रिया॑ । अव॑से ॥१४॥

वेङ्कट० तान् अभिगच्छन् महद् वारकं लभते रक्षणार्थम् । तथा सति वयं च अनेन नमस्कारेण ह तान् उप' स्तुमः । यो मनुष्यः त्रितः इव कूपपतितः तान् इयान् 'अत्र मरुतोऽभिलषितसिद्ध्यर्थम् [आत्माभिमुखान्' रक्षणाय चक्रिया आयुधेन सहाऽऽवर्तयति । स तान् इयानः इति सम्बन्धः । पञ्च प्राणाः पुरुषप्रेरणात् होतारः उच्यन्ते इति । 'मरुतः प्राणैरिन्द्रं बलेन' (तैआ २,१८,१) इति ब्राह्मणमिति]' ॥ १४ ॥

यया॑ र॒ध्रं पा॒रय॒थात्यंहो॒ यया॑ नि॒दो मु॒ञ्चथ॑ वन्दि॒तार॑म् ।
अ॒र्वाची॒ सा म॑रुतो॒ या व॑ ऊ॒तिरो॒ षु वा॒श्रेव॑ सुम॒तिर्जि॑गातु ॥ १५ ॥

यया॑ । र॒ध्रम् । पा॒रय॑थ । अति॑ । अंहः॑ । यया॑ । नि॒दः । मु॒ञ्चथ॑ । व॒न्दि॒तार॑म् ।
अ॒र्वाची॑ । सा । म॒रु॒तः॒ । या । वः॒ । ऊ॒तिः । ओ इति॑ । सु । वा॒श्राऽइ॑व । सु॒ऽम॒तिः । जि॒गा॒तु॒ ॥१५॥

वेङ्कट० यया बाधकम् अंहः अति पारयथ, यया च' शत्रोः मुञ्चथ' स्तोतारम्, हे मरुतः! सा अस्मदभिमुखी भवतु या युष्माकं स्वभूता ऊतिः । निर्गच्छतु सुष्ठु धेनुरिव सुमतिः' ॥ १५ ॥

'इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये एकविंशो वर्गः' ॥

[३५]

'गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः ।
अपांनपाद् देवता । त्रिष्टुप् छन्दः' ।

उपे॑मसृक्षि वाज॒युर्व॑च॒स्यां चनो॑ दधीत ना॒द्यो गिरो॑ मे ।
अ॒पां नपा॑दाशु॒हेमा॑ कु॒वित् स सु॒पेश॑सस्करति॒ जोषि॑ष॒द्धि ॥ १ ॥

१-१. °णो ...र्ग वि३. †-† त्रुटितम् अ१. २-२ शोभन ... वि१ अ१. ३. नास्ति मूको.
४-४. °अ...भिमुखान् वि१ अ१. † °सिध्यर्थम् वि१ ल. ५-५. नास्ति वि१ अ१. † ब्राह्मणि° वि१ ल वर्ग.
६. नास्ति वि१ अ१. ७. नास्ति वि१ अ१ ल१. ८-८. नास्ति मूको.

उप । ईम् । असृक्षि । वाजऽयुः । वचस्याम् । चनः । दधीत । नाद्यः । गिरः । मे ।
अपाम् । नपात् । आशुऽहेमा । कुवित् । सः । सुऽपेशसः । करति । जोषिषत् । हि ॥ १ ॥

वेङ्कट॰ 'मध्यमस्थानपठितोऽग्निरपां नपादिति'। उप एनं सृजामि[1] अन्नमिच्छन् स्तुतीच्छन्। मम[1] हवींषि धारयतु स्तुतीश्च नाद्यः। स च अपाम् पुत्रो यजमानेषु बहुः शीघ्रं गन्ता भवति, सुरूपाः[4] 'करोति, सेवते हि स्तोतृन् इति[4]' ॥ १ ॥

इमं स्वस्मै हृद आ सुतष्टं मन्त्रं वोचेम कुविदस्य वेदत् ।
अपां नपादसुर्यस्य मह्ना विश्वान्यर्यो भुवना जजान ॥ २ ॥

इमम् । सु । अस्मै । हृदः । आ । सुऽतष्टम् । मन्त्रम् । वोचेम । कुवित् । अस्य । वेदत् ।
अपाम् । नपात् । असुर्यस्य । मह्ना । विश्वानि । अर्यः । भुवना । जजान ॥ २ ॥

वेङ्कट॰ इमम्[5] मन्त्रम् मनीषायाः हृदयात् सुष्ठु तष्टम् सु[6] आ[6] वोचेम अस्मै बहु। इमं मन्त्रम् उच्यमानम् बहु वेत्ति हि। सोऽयमसुरहननिमित्तस्य बलस्य महत्त्वेन विश्वानि भुवनानि 'जनयितु स्वामी[7]' ॥ २ ॥

समन्या यन्त्युप यन्त्यन्याः समानमूर्वं नद्यः पृणन्ति ।
तमू शुचिं शुचयो दीदिवांसमपां नपातं परि तस्थुरापः ॥ ३ ॥

सम् । अन्याः । यन्ति । उप । यन्ति । अन्याः । समानम् । ऊर्वम् । नद्यः । पृणन्ति ।
तम् । ऊँ इति । शुचिम् । शुचयः । दीदिऽवांसम् । अपाम् । नपातम् । परि । तस्थुः । आपः ॥

वेङ्कट॰ काश्चिन्महानद्यः[8] स्वरूपेण सङ्गच्छन्त ऊर्वेण, अथ अन्याः क्षुद्रनद्यो महानदीभिः सङ्गता उपगच्छन्ति। ताः सर्वा नदीनाम् 'साधारणमिमम् ऊर्वं[8]' पूरयन्ति। तम् एव शुचिम् दीप्तं निर्मलाः अपाम् नपातम् परितः तिष्ठन्ति आपः ॥ ३ ॥

तमस्मेरा युवतयो युवानं मर्मृज्यमानाः परि यन्त्यापः ।
स शुक्रेभिः शिक्वभी रेवदस्मे दीदायानिध्मो घृतनिर्णिगप्सु ॥ ४ ॥

तम् । अस्मेराः । युवतयः । युवानम् । मर्मृज्यमानाः । परि । यन्ति । आपः ।
सः । शुक्रेभिः । शिक्वऽभिः । रेवत् । अस्मे इति । दीदाय । अनिध्मः । घृतऽनिर्णिक् । अप्ऽसु ॥

१-१. कुटिलम् वि[3] अ[1]. २. 'जानि वि[1] नास्ति. ३. नास्ति मूको. ४-४. करो ... वि[1]; करोति ... अ[1]. ५. कुटिलम् वि[1] अ[1]. ६-६. पद ... वि[1] अ[1]. ७. नाथ वि[1]. ८-८. असाधारणमिममूर्वं मूको.

वेङ्कट० स्वंरूपया युवतयो भवन्ति, 'अनारदशाः कासित्' युवतयः युवानम् अत्यन्तं परिचरन्त्यः परितः यन्ति आपः । सः 'दीप्तैस्तेजोभिः धनयुक्तम् अस्माकम्' दीप्यते काष्ठरहितः' तेजसा-ऽन्तस्थः' उदकेषु ॥ ४ ॥

अस्मै तिस्रो अव्यथ्याय नारीर्देवाय देवीर्दिधिषन्त्यन्नम् ।
कृता इवोप हि प्रसर्स्रे अप्सु स पीयूषं धयति पूर्वसूनाम् ॥ ५ ॥

अस्मै । तिस्रः । अव्यथ्याय । नारीः । देवाय । देवीः । दिधिषन्ति । अन्नम् ।
कृताःऽइव । उप । हि । प्रऽसर्स्रे । अप्ऽसु । सः । पीयूषम् । धयति । पूर्वऽसूनाम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० व्यथितुमशक्याय । अव्यथनीयाय अस्मै देवाय इळा सरस्वती भारती च "तिस्रः देव्यो धारयन्ति अन्नम्" । नार्यो जनयित्र्य इव' पुत्रं उपससार अप्सु । सः" पीयूषम् सारं पिबति पूर्वसूनाम्", पूर्वं या एनम् अजनयन्निति ॥ ५ ॥

'इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये द्वाविंशो वर्गः' ॥

अश्वस्यात्र जनिमास्य च स्वर्द्रुहो रिषः सम्पृचः पाहि सूरीन् ।
आमासु पूर्षु परो अप्रमृष्यं नारातयो वि नशन्नानृतानि ॥ ६ ॥

अश्वस्य । अत्र । जनिम । अस्य । च । स्वः । द्रुहः । रिषः । सम्ऽपृचः । पाहि । सूरीन् ।
आमासु । पूर्षु । परः । अप्रऽमृष्यम् । न । अरातयः । वि । नशन् । न । अनृतानि ॥ ६ ॥

वेङ्कट० 'अप्सुयोनिर्वा अश्वः' (तैब्रा ३, ८, ४, ३) इति ब्राह्मणम् । 'अस्माद् अश्वोऽजायत' । 'स्वः' (निघ १, १२) इत्युदकनाम । अस्य उदकस्य' च अस्मादेव जन्म । स त्वं द्रोग्धु-विनाशयितुश्च सम्पर्कात् स्तोतॄन् रक्ष । आमासु पूरयित्रीषु नदीषु परः "अवसर्पन् नपात् अनभिभवनीयमुग्रं तेजो" विसृजति । न अस्मात् अरातयः व्याप्नुवन्तु, न च रक्षांसि ॥ ६ ॥

स्व आ दमे सुदुघा यस्य धेनुः स्वधां पीपाय सुभ्वन्नमत्ति ।
सो अपां नपादूर्जयन्नप्स्वन्तर्वसुदेयाय विधते वि भाति ॥ ७ ॥

स्वे । आ । दमे । सुऽदुघा । यस्य । धेनुः । स्वधाम् । पीपाय । सुऽभु । अन्नम् । अत्ति ।
सः । अपाम् । नपात् । ऊर्जयन् । अप्ऽसु । अन्तः । वसुऽदेयाय । विधते । वि । भाति ॥ ७ ॥

१-१. नास्ति वि॰ लपे. २-२. त्रुटितम् वि॰ अ॰. ३. ॰रचितम् मूको. ४. तेजसाऽन्त॰ अ॰ लपे. ५-५. त्रुटितम् वि॰ अ॰. ६. ॰चयितेति मूको. ७. नास्ति मूको. ८-८. नास्ति मूको. ९-९. अस्मा...विसृजतीत्यन्तम् वि॰ अ॰. १०-१०. ॰पा… वि॰ अ॰.

वेङ्कट० स्वे गृहे सुदोघा यस्य धेनुः नदी स्वधाम् आप्याययति[1], स शोभनमन्नम् अन्नम् अत्ति[2]। [3]सः अपाम् नपात् अप्सु अन्तः[3] बलं कुर्वन् असुरदानाय परिचरते दीप्यते ॥ ७ ॥

यो अप्स्वा शुचिना दैव्येन ऋतावाजस्र उर्विया विभाति ।
वया इदन्या भुवनान्यस्य प्र जायन्ते वीरुधश्च प्रजाभिः ॥ ८ ॥

यः । अप्ऽसु । आ । शुचिना । दैव्येन । ऋतऽवा । अजस्रः । उर्विया । विऽभाति ।
वयाः । इत् । अन्याः । भुवनानि । अस्य । प्र । जायन्ते । वीरुधः । च । प्रऽजाभिः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० यः अप्सु अन्तः निर्मलेन देवार्हेण तेजसा यज्ञवान् नित्यः उरुः विभाति । अस्यापां नप्तुः [4]शाखाः एव अन्यानि भूतानि । किं च[4] अस्य प्रसादात् वीरुधः[5] प्रजावत्त्मभिः पुष्पफलैः प्र जायन्ते इति ॥ ८ ॥

अपां नपादा ह्यस्थादुपस्थं जिह्मानामूर्ध्वो विद्युतं वसानः ।
तस्य ज्येष्ठं महिमानं वहन्तीर्हिरण्यवर्णाः परि यन्ति यह्वीः ॥ ९ ॥

अपाम् । नपात् । आ । हि । अस्थात् । उपऽस्थम् । जिह्मानाम् । ऊर्ध्वः । विऽद्युतम् । वसानः ।
तस्य । ज्येष्ठम् । महिमानम् । वहन्तीः । हिरण्यऽवर्णाः । परि । यन्ति । यह्वीः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० अपाम् नपात् [6]आ तिष्ठति[6] अपाम् उपस्थम् तिर्यग् गच्छन्तीनां मध्ये स्तनम् ऊर्ध्वः दीप्तिमाच्छादयन् । तस्य प्रशस्यतमं तेजो वहन्त्यः हिरण्यवर्णाः[7] नद्यः परितो गच्छन्ति महत्यः ॥ ९ ॥

हिरण्यरूपः स हिरण्यसंदृगपां नपात्सेदु हिरण्यवर्णः ।
हिरण्ययात्परि योनेर्निषद्या हिरण्यदा ददत्यन्नमस्मै ॥ १० ॥

हिरण्यऽरूपः । सः । हिरण्यऽसंदृक् । अपाम् । नपात् । सः । इत् । ऊं इति । हिरण्यऽवर्णः ।
हिरण्ययात् । परि । योनेः । निऽसद्य । हिरण्यऽदाः । ददति । अन्नम् । अस्मै ॥ १० ॥

वेङ्कट० हिरण्मयाङ्गो हिरण्मयसन्दर्शनः[8] सः[9] अयम् अपाम्[9] नपात्[9]। तथा [9]सः एव[9] हिरण्यवर्णः । तस्य योनिश्च हिरण्मयः, तस्माद् आगत्येह निषद्य हिरण्यस्य दाता अस्मै यजमानाय अन्नम् प्रयच्छति ॥ १० ॥

[9]इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये त्रयोविंशो वर्गः[9] ॥

---

१. आप्याययति ड अपं. २. °ति उत्कृष्ट वि° अपं; अन्नम् वि° अ°. ३-३. कुद्धिषम् वि° अ°. ४-४. शा···च वि°; शा···च अ°. ५. °ढः वि° अ°. ६-६. गाऽतिष्ठति° अपं; अतिष्ठति° अ°. ७. नास्ति मूको. ८. °नखुरुदीनो° वि°. ९-९. नास्ति मूको.

तद॑स्यानी॑कमु॒त चारु॒ नामा॑पी॒च्यं॑ वर्धते॒ नप्तु॑र॒पाम् ।
यमि॒न्धते॑ युव॒तयः॒ समि॒त्था हिर॑ण्यवर्णं घृ॒तमन्न॑मस्य ॥ ११ ॥

तत् । अ॒स्य॒ । अनी॑कम् । उ॒त । चारु॑ । नाम॑ । अ॒पी॒च्य॑म् । व॒र्ध॒ते॒ । नप्तुः॑ । अ॒पाम् ।
यम् । इ॒न्धते॑ । यु॒व॒तयः॑ । सम् । इ॒त्था । हिर॑ण्यऽवर्णम् । घृ॒तम् । अन्न॑म् । अ॒स्य॒ ॥ ११ ॥

वेङ्कट० तत् अस्य तेजः । 'तस्य इदमग्नेरनीकानि' (तैब्रा १,६,६,३) इति ब्राह्मणम् । अपि चास्य शोभनं नामान्तर्हितम् वर्धते अपां नप्तुः । तद् वेदविद्भ्योऽगम्यत्वात् । यम् इन्धते नद्यः सम् इन्धते हिरण्यवर्णम् । अस्य उदकम् अन्नम्[1] भवति ॥ ११ ॥

अ॒स्मै ब॑हू॒नाम॑व॒माय॒ सख्ये॑ य॒ज्ञैर्वि॑धेम॒ नम॑सा ह॒विर्भिः॑ ।
सं सानु॒ मार्ज्मि॒ दिधि॑षामि॒ बिल्मै॒र्दधा॒म्यन्नैः॒ परि॑ वन्द ऋ॒ग्भिः ॥ १२ ॥

अ॒स्मै । ब॒हू॒नाम् । अ॒व॒माय॑ । सख्ये॑ । य॒ज्ञैः । वि॒धे॒म॒ । नम॑सा । ह॒विःऽभिः॑ ।
सम् । सानु॑ । मार्ज्मि॑ । दिधि॑षामि । बिल्मैः॑ । दधा॑मि । अन्नैः॑ । परि॑ । व॒न्दे॒ । ऋ॒क्ऽभिः॑ ॥ १२ ॥

वेङ्कट० अस्मै बहूनाम् 'अपि देवानाम्' अन्तिकतमाय । 'अग्निर्वै देवानामवमः' (ऐब्रा १,१) इति ब्राह्मणम् । सख्ये यज्ञैः परिचरेम नमस्कारेण हविर्भिः च । तस्य निधानार्थं समुच्छ्रितं धिष्ण्यम् सम् मार्ज्मि । बिल्मशब्दः उपायवचनः । धारयामि चोपायैः, धारयामि च हविर्भिः । परि स्तौमि च मन्त्रैः ॥ १२ ॥

स ईं॒ वृषा॑जनय॒त् तासु॒ गर्भं॒ स ईं॒ शिशु॑र्धयति॒ तं रि॑हन्ति ।
सो अ॒पां नपा॒दन॑भिम्लातवर्णो॒ऽन्यस्ये॑वे॒ह त॒न्वा॑ विवेष ॥ १३ ॥

सः । ई॒म् । वृषा॑ । अ॒ज॒न॒य॒त् । तासु॑ । गर्भ॑म् । सः । ई॒म् । शिशुः॑ । ध॒य॒ति॒ । तम् । रि॒ह॒न्ति॒ ।
सः । अ॒पाम् । नपा॑त् । अन॑भिम्लातऽवर्णः । अ॒न्यस्य॑ऽइव । इ॒ह । त॒न्वा॑ । वि॒वे॒ष॒ ॥ १३ ॥

वेङ्कट० अग्निरेवैनं रेतसः वृषा अजनयत् ओषधीषु गर्भम् । अथौषधिवनस्पतिभ्यो[3] जातः सः पुनः ओषधीः शिशुः भूत्वा धयति । ताश्चैनं वत्समिव जिह्वया लिहन्ति । सः अपाम् नपात् दीप्तः अम्लानवर्णः[4] अन्यस्य इव शरीरेणास्मिंल्लोके आ विवेष[5] व्याप्तः[6] ॥ १३ ॥

अ॒स्मिन् प॒दे प॑र॒मे त॑स्थि॒वांस॑मध्व॒स्मभि॑र्वि॒श्वहा॑ दीदि॒वांस॑म् ।
आपो॒ नप्त्रे॑ घृ॒तमन्नं॒ वह॑न्तीः स्व॒यमत्कैः॒ परि॑ दीयन्ति य॒ह्वीः ॥ १४ ॥

---

१. नास्ति वि° अपं. २-२. नास्ति वि°. ३. "पयो" वि°. ४. "म्लान" वि° क° लपं.
५. "वेष" वि° अ°. ६. व्याप्त वि° अ°.

अस्मिन् । पदे । परमे । तस्थिऽवांसम् । अध्वस्मऽभिः । विश्वहा । दीदिऽवांसम् ।
आपः । नप्त्रे । घृतम् । अन्नम् । वहन्तीः । स्वयम् । अत्कैः । परि । दीयन्ति । यह्वीः ॥ १४ ॥

वेङ्कट० अस्मिन्¹ परमे पदे तस्थिवांसम् अध्वस्तैरुज्ज्वलितैस्तेजोभिः सदा दीप्यमानम् स्वयम् रूपैः आपः परितो गच्छन्ति महत्यस्तस्मा अपांनपातेऽन्नम् घृतम् वहन्त्यः ॥ १४ ॥

अयांसमग्ने सुक्षितिं जनायायांसमु मघवद्भ्यः सुवृक्तिम् ।
विश्वं तद् भद्रं यदवन्ति देवा बृहद् वदेम विदथे सुवीराः ॥ १५ ॥

अयांसम् । अग्ने । सुऽक्षितिम् । जनाय । अयांसम् । ऊँ इति । मघवत्ऽभ्यः । सुऽवृक्तिम् ।
विश्वम् । तत् । भद्रम् । यत् । अवन्ति । देवाः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ १५ ॥

वेङ्कट० अग्ने! त्वामहं शोभननिवासं जनार्थम्² अयांसम्, तथा अयांसम् इह हविष्मद्भ्यः शोभनस्तुतिमिति ॥ १५ ॥

³इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये चतुर्विंशो वर्गः³ ॥

[३६]

¹गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः । ऋतवो देवाश्च देवता (प्रथमाया इन्द्रो मधुश्च, द्वितीयाया मरुतो माधवश्च, तृतीयायाः त्वष्टा शुक्रश्च, चतुर्थ्या अग्निः शुचिश्च, पञ्चम्या इन्द्रो नभश्च, षष्ठ्या मित्रावरुणौ नभस्यश्च) । जगती छन्दः¹ ।

तुभ्यं हिन्वानो वसिष्ट गा अपोऽधुक्षन्त्सीमविभिरद्रिभिर्नरः ।
पिबेन्द्र स्वाहा प्रहुतं वषट्कृतं होत्रादा सोमं प्रथमो य ईशिषे ॥ १ ॥

तुभ्यम् । हिन्वानः । वसिष्ट । गाः । अपः । अधुक्षन् । सीम् । अविऽभिः । अद्रिऽभिः । नरः ।
पिब । इन्द्र । स्वाहा । प्रऽहुतम् । वषट्ऽकृतम् । होत्रात् । आ । सोमम् । प्रथमः । यः । ईशिषे ॥ १ ॥

वेङ्कट० '⁴इन्द्र! तुभ्यम्⁴' प्रेरयामीति गव्यीः अपः गृहीत्वा वासयति । अथ शालेव ऋत्विजस्ताः परिगृह्य अविभिः दशापवित्रैः आदभिश्च सोमं दुहन्ति । तं हुतम् वषट्कृतम् सोमम् इन्द्र! त्वम् पिब, तथा मम हव्या वशाद् होतुः सकाशात् सोमम् प्रथमः⁵ यः त्वम् ईशिषे सोमपानस्येति ॥ १ ॥

---

१. नास्ति वि॰ अ॰. २. जना॰ मूको. ३-३. नास्ति मूको. ४-४. तुभ्यम् इन्द्र क्र॰. ५. ॰मेन वि॰ अ॰.

यज्ञैः संमिश्लाः पृषतीभिर्ऋष्टिभिर्यामञ्छुभ्रासो अञ्जिषु प्रिया उत ।
आसद्या बर्हिर्भरतस्य सूनवः पोत्रादा सोमं पिबता दिवो नरः ॥ २ ॥

यज्ञैः । सम्ऽमिश्लाः । पृषतीभिः । ऋष्टिऽभिः । यामन् । शुभ्रासः । अञ्जिषु । प्रियाः । उत ।
आऽसद्य । बर्हिः । भरतस्य । सूनवः । पोत्रात् । आ । सोमम् । पिबत । दिवः । नरः ॥ २ ॥

वेङ्कट० 'हरिणीभिः वडवाभिः आयुधैश्च' संयुक्ताः यागगमनवेलायां शोभमानाः अपि आभरणेषु प्रियाः ते यूयम्' हे आदित्यस्य सूनवः मरुतः! अस्मिन्' बर्हिषि आसद्य पोतृपात्रात् सोमम् 'पिबत दिवः नेतारः!' ॥ २ ॥

अमेव नः सुहवा आ हि गन्तन नि बर्हिषि सदतना रणिष्टन ।
अथा मन्दस्व जुजुषाणो अन्धसस्त्वष्टर्देवेभिर्जनिभिः सुमद्गणः ॥ ३ ॥

अमाऽइव । नः । सुऽहवाः । आ । हि । गन्तन । नि । बर्हिषि । सदतन । रणिष्टन ।
अथ । मन्दस्व । जुजुषाणः । अन्धसः । त्वष्टः । देवेभिः । जनिऽभिः । सुमत्ऽगणः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० 'हे सुहवाः! गृहागताः' इव स्वाह्वानाः! अस्मान् आ गच्छत'। आगत्य अस्मिन् बर्हिषि निषीदत' तत्र रमत च। अथ 'साधु आगताः' त्वं च हे त्वष्टः! सोमेन तृप्यस्व सम्यक् सेवमानो देवैस्तेषां जायाभिश्च शोभनगणः ॥ ३ ॥

आ वक्षि देवाँ इह विप्र यक्षि चोशन्होतर्नि षदा योनिषु त्रिषु ।
प्रति वीहि प्रस्थितं सोम्यं मधु पिबाग्नीध्रात्तव भागस्य तृप्णुहि ॥ ४ ॥

आ । वक्षि । देवान् । इह । विप्र । यक्षि । च । उशन् । होतः । नि । सद । योनिषु । त्रिषु ।
प्रति । वीहि । प्रऽस्थितम् । सोम्यम् । मधु । पिब । आग्नीध्रात् । तव । भागस्य । तृप्णुहि ॥ ४ ॥

वेङ्कट० "अग्ने विप्र'! देवान् इह आ वह" यजसि च तान् कामयमानः''। होतः! निषीद च गार्हपत्यादिषु स्थानेषु'। प्रति कामय प्रस्थितम्'' सोमसम्बन्धि मधु, पिब च आग्नीध्रात्। स्वकीयेन भागेन तृप्यस्व ॥ ४ ॥

एष स्य ते तन्वो नृम्णवर्धनः सह ओजः प्रदिवि बाह्वोर्हितः ।
तुभ्यं सुतो मघवन्तुभ्यमाभृतस्त्वमस्य ब्राह्मणादा तृपत्पिब ॥ ५ ॥

एषः । स्यः । ते । तन्वः । नृम्णऽवर्धनः । सहः । ओजः । प्रऽदिवि । बाह्वोः । हितः ।
तुभ्यम् । सुतः । मघऽवन् । तुभ्यम् । आऽभृतः । त्वम् । अस्य । ब्राह्मणात् । आ । तृपत् । पिब ॥ ५ ॥

१-१. ...सुवेषक वि' अ'. २. नास्ति मूको. ३. नास्ति वि' अपे. ४-४. त्रुटितम् अ'. † नास्ति वि'. ५-५. त्रुटितम् वि' अ'. ६. नास्ति अ'. ७. °इव मूको. ८. मय त° वि' अ'. ९-९. सागताः वि'³' अ' अपे. १०-१०. यह अ'; यावह वि'. ११. कामयम् वि'; कामय वि' अ'. १२. प्रस्थित प्रस्थितम् वि'.

वेङ्कट० तत्र 'मनो यस्य गृहं वा गमयति स तु ग्नाः इत्युच्यते'। हे इन्द्र! सोऽयं सोमः तव वारीस्य वर्धनः। यथा पुरातो स्वपि वाह्नीः सहस्कारः कोलस्करश्च अभिद्रितः। सोऽयम् तुभ्यम् हुतः मघवन्। यथा तुभ्यम् मत्र सम्भृतः। पितृ इमं ब्राह्मणाच्छंसिनो यागात् तुभ्यम् पिब इति ॥ ५ ॥

जुषेथां यज्ञं बोधतं हवस्य मे सत्तो होता निविदः पूर्व्या अनु ।
अच्छा राजाना नम एत्यावृतं प्रशास्त्रादा पिबतं सोम्यं मधु ॥ ६ ॥

जुषेथाम् । यज्ञम् । बोधतम् । हवस्य । मे । सत्तः । होता । निऽविदः । पूर्व्याः । अनु ।
अच्छ । राजाना । नमः । एति । आऽवृतम् । प्रऽशास्त्रात् । आ । पिबतम् । सोम्यम् । मधु ॥ ६ ॥

वेङ्कट० हे मित्रावरुणौ! सेवेथाम् यज्ञम्, बुध्यतम्[1] च मदीयस्याऽऽह्वानस्य। निषण्णः होता वाचः पूर्वाः कर्माङ्गाय। यज्ञार्थं युवां सोमात्मकमन्नम् अच्छ एति। नमस्कारार्थमनुष्ठेन[2] मुखं मैत्रावरुणात् आ पिबतम् सोमस्यमन् मधु[3] इति ॥ ६ ॥

'इति द्वितीयाष्टके सप्तमाध्याये पञ्चविंशो वर्गः' ॥

व्याख्यत् सप्तमत्याये द्वितीयस्येति माधवः ।
गोविन्दो यस्य तनयो ज्येष्ठः पुत्रश्च वेङ्कटः ॥ १ ॥

इति वेङ्कटमाधवाचार्यविरचिते ऋक्संहिताव्याख्याने द्वितीयाष्टके सप्तमोऽध्यायः ।

—※—

इति ऋग्वेदे सभाष्ये द्वितीयाष्टके सप्तमोऽध्यायः ॥

१-१. जुषितम् वि' क'. २. इन्द्रेणाग क प्रस्तावः ३-३. नास्ति मूको.

अथ द्वितीयाष्टकेऽष्टमोऽध्यायः

वेङ्कट० 'मन्दस्व होत्रात्' कथयाम व्याचिख्यासति माधवः ।
इतीयमात्मनेपदस्योक्तं भेदमाश्रितः[1] ॥ १ ॥

किमत्र कारणं ब्रूहि माधवोऽसौ व्यवस्थितः ।
परस्मैपदिनः केचिदात्मनेपदिनोऽपरे ॥ २ ॥

नात्मनेपदमेवैतु दृश्यते भावकर्मणोः[2] ।
उदाहरणमेतेषां बहुत्वाच्च प्रदर्श्यते[3] ॥ ३ ॥

वदन्ति तत्र कवयः स्वभावादिदं केचन ।
अभिसंयन्ति[4] कर्तारम् 'अग्निमीळे पुरोहितम्'[5] ॥ ४ ॥

फलं स्तुतेः[6] स्वभावेन कर्तारमुपगच्छति ।
अन्यार्थत्वं स्तुतेर्यस्मात्[7] प्रतिपाद्यमिति स्थितिः ॥ ५ ॥

आत्मनेपदिनत्वे स्युः परस्मैपदिनोऽपरे ।
ईक्षतेः पश्यतेश्चापि भेदः सूक्ष्मोऽस्ति कश्चन ॥ ६ ॥

अभिसन्धाय कार्यार्थं दर्शनं विदुरीक्षणम् ।
'अर्वाञ्चं सुपथास्त्वा[8] तथाऽऽहुश्च[9]' निदर्शनम् ॥ ७ ॥

नियमः पश्यतेर्नास्ति 'नराशंसं सुधृष्टमम्'[10] ।
परस्मैपदी[11] पश्यतिरन्यस्तेनात्मनेपदी[12] ॥ ८ ॥

भवन्ति चोभयविधाः 'भ्राता यन्तं प्रातरित्वा'[13] ।
'जुषन्त त्वामध्वरे'[14] च 'चित्रं दृशिभिर्वपुषे'[15] ॥ ९ ॥

कर्तृगामिन्यपि फले न भवत्यात्मनेपदम् ।
अतिवक्ष्योपपदात्[16] प्रतीतिश्च तथा क्वचित् ॥ १० ॥

आत्मनेपदमित्येषा संज्ञाऽर्थं तदनुगुणम् ।
पदि[17] प्रयोगकर्मा स्यात् आत्मने भाष्यते[18] इति ॥ ११ ॥

---

१. वेद॰ वि॰ लपे. २. ऋ ? १,३,१२. ३. °दृश्यते वि॰ लपे. ४. °संयन्ति अ॰ क. ५. ऋ १,१,१. ६. स्तुतेः वि॰ लपे. ७. °तेर्यस्मात् वि॰ अ॰. ८. ऋ १,१,१०,३. ९. तथाहुः लपे. १०. ऋ १,१८,९. ११. °पदि वि॰ क लपे. १२. पश्यन्ति अ॰ वि॰ अ॰. १३. ऋ १,१२५,१. १४. ऋ ३,८,१. १५. ऋ १,६४,४. १६. °पपदात् लपे. १७. पदि क. १८. भाषते अ॰.

अतो भेदमलाधिस्य परोक्षादौ तुकादयः ।
प्रयुज्यन्ते यथा[1] तद्वत् सङ्कराश्चापि दृश्यते ॥ १२ ॥

वदन्ति वैयाकरणा इमं भेदमुपग्रहम् ।
स चार्थे सुमेधो भेदः स्पष्टं तेभ्योऽवधार्यताम् ॥ १३ ॥ इति

[३७]

[2]गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः ।
सविता देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[3] ।

मन्दस्व होत्रादनु जोषमन्धसोऽध्वर्यवः स पूर्णां वष्ट्यासिचम् ।
तस्मा एतं भरत तद्वशो ददिर्होत्रात् सोमं द्रविणोदः पिब ऋतुभिः ॥ १ ॥

मन्दस्व । होत्रात् । अनु । जोषम् । अन्धसः । अध्वर्यवः । सः । पूर्णाम् । वष्टि । आऽसिचम् ।
तस्मै । एतम् । भरत । तत्ऽवशः । ददिः । होत्रात् । सोमम् । द्रविणःऽदः । पिब । ऋतुऽभिः ॥

वेङ्कट० गृत्समदः । यथाकामम् होत्रात्[4] सोमेन तृप्यस्व । हे अध्वर्यवः ! द्रविणोदाः पूर्णाम् आसिचम् सिञ्चतेः,[5] स्रुचम्[6] कामयते । ततः च तस्मै एतम् सोमम् भरत । तत्कामोऽयं दानशीलो द्रविणोदाः । [7]हे द्रविणोदः ![8] होतुः सोमम् ऋतुभिः सह पिब ॥ १ ॥

यमु पूर्वमहुवे तमिदं हुवे सेदु हव्यो ददिर्यो नाम पत्यते ।
अध्वर्युभिः प्रस्थितं सोम्यं मधु पोत्रात् सोमं द्रविणोदः पिब ऋतुभिः ॥ २ ॥

यम् । ऊँ इति । पूर्वम् । अहुवे । तम् । इदम् । हुवे । सः । इत् । ऊँ इति । हव्यः । ददिः । यः । नाम । पत्यते ।
अध्वर्युऽभिः । प्रऽस्थितम् । सोम्यम् । मधु । पोत्रात् । सोमम् । द्रविणःऽदः । पिब । ऋतुऽभिः ॥ २ ॥

वेङ्कट० यम् एव पूर्वम् आहूतवान्, तम् इदानीमाह्वयामि । सः एव ह्वातव्यः[9] दाता, 'यः नाम' ईश्वरो भवति[8] सर्वस्य । 'सोम्यम् मधु' अध्वर्युभिः सह प्रस्थितम् इति ॥ २ ॥

मेद्यन्तु ते वह्नयो येभिरीयसेऽरिषण्यन् वीळयस्वा वनस्पते ।
आयूया धृष्णो अभिगूर्या त्वं नेष्ट्रात् सोमं द्रविणोदः पिब ऋतुभिः ॥ ३ ॥

---

१. तथा क. २-२. नास्ति मूको. ३. होता वि॰ अर्प. ४. °ते वि[2,3] हर्प. ५. सू वि॰ अ॰; सूचं वि॰ अर्प. ६-६. नास्ति वि॰ हर्प. ७. भवा॰ वि॰. ८-८. नेऽयम् वि[2,3] अ॰ अर्प. ९. °ह वि[1,2] अ॰ अर्प.

मेद्यन्तु । ते । वह्नयः । येभिः । ईयसे । अरिषण्यन् । वीळयस्व । वनस्पते ।
आऽयूय । धृष्णो इति । अभिऽगूर्य । त्वम् । नेष्ट्रात् । सोमम् । द्रविणःऽदः । पिब । ऋतुऽभिः ॥३॥

वेङ्कट॰ तृप्तिं मेद्यन्तु ते वह्नयः येऽश्वाः यैस्त्वं गच्छसि। अहिंसन् दृढीभव, अत्र यास्कः— 'आयूय धृष्णो' अभिगूर्य त्वं नेष्ट्रात्, पिबस्व' (८,३) इति, धृष्णो! सोमम् पिब अभिगूर्य'। अभिगोरणम् आत्माभिमुखं नयनमिति ॥ ३ ॥

अपाद्धोत्रादुत पोत्रादमत्तोत नेष्ट्रादजुषत प्रयो हितम् ।
तुरीयं पात्रममृक्तममर्त्यं द्रविणोदाः पिबतु द्राविणोदसः ॥ ४ ॥

अपात् । होत्रात् । उत । पोत्रात् । अमत्त । उत । नेष्ट्रात् । अजुषत । प्रयः । हितम् ।
तुरीयम् । पात्रम् । अमृक्तम् । अमर्त्यम् । द्रविणःऽदाः । पिबतु । द्राविणःऽदसः ॥ ४ ॥

वेङ्कट॰ होतुः सोमम् अपात्। अपि च पोतुः सोमेनामाद्यत्। अपि च नेष्टुश्च सेवितवान् निहितम्। अधुना चतुर्थम् पात्रम् अमर्त्यम्' द्रविणोदाः ... सोमम् ... द्रविणोदाः पिबतु आत्मीयस्य सोमस्य' ॥ ४ ॥

अर्वाञ्चमद्य यय्यं नृवाहणं रथं युञ्जाथामिह वां विमोचनम् ।
पृङ्क्तं हवींषि मधुना हि कं गतमथा सोमं पिबतं वाजिनीवसू ॥ ५ ॥

अर्वाञ्चम् । अद्य । यय्यम् । नृऽवाहनम् । रथम् । युञ्जाथाम् । इह । वाम् । विऽमोचनम् ।
पृङ्क्तम् । हवींषि । मधुना । आ । हि । कम् । गतम् । अथ । सोमम् । पिबतम् । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू ॥ ५ ॥

वेङ्कट॰ अस्मदभिमुखम् अद्य अश्वाभ्यां गन्तव्यं नेत्रोर्युवयोर्वाहनम् रथम् युञ्जाथाम्, यो वाम् इह विमोचयति। सम्पर्चयतम्' हवींषि सेचनं' तदर्थं मदयित्रेण मधुना सह आगच्छतम्। कम् इति पूरणम्। अथ सोमम् पिबतम् हे अन्नवसू अश्विनौ! ॥ ५ ॥

जोष्यग्ने समिधं जोष्याहुतिं जोषि ब्रह्म जन्यं जोषि सुष्टुतिम् ।
विश्वेभिर्विश्वाँ ऋतुना वसो मह उशन्देवाँ उशतः पायया हविः ॥ ६ ॥

जोषि । अग्ने । सम्ऽइधम् । जोषि । आऽहुतिम् । जोषि । ब्रह्म । जन्यम् । जोषि । सुऽस्तुतिम् ।
विश्वेभिः । विश्वान् । ऋतुना । वसो इति । महः । उशन् । देवान् । उशतः । पायय । हविः ॥ ६ ॥

१. 'भ्यो ते वि' मूको. २. 'सोम वि' मूको. ३. नास्ति मूको. ४. नास्ति वि' मूको.
५. यर्थे' मूको. ६. 'सेवि वि' मूको.

वेङ्कट० उपस्थ ओ! सत्यादिकम्, उपभवमुक्थम्। सर्वैर्ऋतुभिः सह अर्वान् हे कामपितः! सहसः कामयमानात् देवात् कामयमानः सोमम् पिब ॥ ६ ॥

इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये प्रथमो वर्गः ॥

[३८]

गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः । सविता देवता । त्रिष्टुप् छन्दः ।

उदु ष्य देवः सविता सवाय शश्वत्तमं तदपा वह्निरस्थात् ।
नूनं देवेभ्यो वि हि धाति रत्नमथाभजद्वीतिहोत्रं स्वस्तौ ॥ १ ॥

उत् । ऊँ इति । स्यः । देवः । सविता । सवाय । शश्वत्ऽतमम् । तत्ऽअपाः । वह्निः । अस्थात् ।
नूनम् । देवेभ्यः । वि । हि । धाति । रत्नम् । अथ । आ । अभजत् । वीतिऽहोत्रम् । स्वस्तौ ॥१॥

वेङ्कट० उत् तिष्ठति अयम् देवः[2] सविता सर्वेषां प्रसवाय नित्यं सत्कर्मा वोढा। नूनम् सः[3] देवेभ्यः रमणीयं धनं वि दधाति। तथा वीतिहोत्रं च यजमानम् अविनाशे भाजयति ॥ १ ॥

विश्वस्य हि श्रुष्टये देव ऊर्ध्वः प्र बाहवा पृथुपाणिः सिसर्ति ।
आपश्चिदस्य व्रत आ निमृग्रा अयं चिद्वातो रमते परिज्मन् ॥ २ ॥

विश्वस्य । हि । श्रुष्टये । देवः । ऊर्ध्वः । प्र । बाहवा । पृथुऽपाणिः । सिसर्ति ।
आपः । चित् । अस्य । व्रते । आ । निऽमृग्राः । अयम् । चित् । वातः । रमते । परिऽज्मन् ॥२॥

वेङ्कट० विश्वस्य स्वकार्येषु क्षिप्रत्वाय देवः ऊर्ध्वः[4] प्र सारयति बाहू पृथुपाणिः। आपः चित् अस्य कर्मणि आ [निमर्ग्याः निमृज्यन्ते][5] वृष्टिलक्षणाः। अयम् वातः च परितो गन्तरि सवितरि रमते ॥ २ ॥

आशुभिश्चिद्यान्वि मुचाति नूनमरीरमदतमानं चिदेतोः ।
अह्यर्षूणां चिन्न्ययाँ अविष्यामनु व्रतं सवितुर्मोक्यागात् ॥ ३ ॥

आशुऽभिः । चित् । यान् । वि । मुचाति । नूनम् । अरीरमत् । अतमानम् । चित् । एतोः ।
अह्यर्षूणाम् । चित् । नि । अयान् । अविष्याम् । अनु । व्रतम् । सवितुः । मोकी । आ । अगात् ॥३॥

वेङ्कट० आशुभिः अश्वैः सम्प्रति अस्तमनवेलायाम् यान् वि मुञ्चति। नूनम्[6] रमयति[7] गच्छन्तं

१-१. नास्ति मूको. २. देव्यः मूको. ३-३. नास्ति वि[?] अ[?] ४. [illegible] वि[?] अ[?] ५-५. [illegible] वि[?] अ[?] †-† [illegible] वि[?] [illegible]. ६. नास्ति वि[?] अ[?] [illegible] ७. [illegible] वि[?] [illegible].

[1]व्यानि यदि गमनात्[1] । अप्तुर्याणाम्[2] सर्वाणां तेषाम् ते अयान निर्गमनानि करोति प्राणिनां रक्षणीयां रात्रिं प्रतीति मन्यते । मार्गेषु इष्टमस्तमपकर्म अनु रात्रिरागतेति ॥ ३ ॥

पुनः समव्यद्वितंतं वयन्ती मध्या कर्तोर्न्यधाच्छक्म धीरः ।
उत् संहायास्थाद्व्यृतूँरदर्धररमतिः सविता देव आगात् ॥ ४ ॥

पुनरिति । सम् । अव्यत् । विऽततम् । वयन्ती । मध्या । कर्तोः । नि । अधात् । शक्म । धीरः ।
उत् । सम्ऽहाय । अस्थात् । वि । ऋतून् । अदर्धः । अरमतिः । सविता । देवः । आ । अगात् ॥४॥

वेङ्कट० 'पुनःशब्दो मध्यमवचनः, 'पुनर्निष्कृतो रथः दक्षिणा' (तै १,५,२,४) इति मध्यकाले[3] प्रागेव यज्ञात् संस्कृत[3] इत्यर्थः । रथ्यायाम् विततम् वस्त्रम्[4] वयन्ती समुत्पादयन्ती मध्ये तत् सम् अव्यत् संवेष्टयति आवृत्य गृहं निधातुम् । तथा करणस्य मध्ये कर्म निधत्ते प्रातः करिष्यामीति धीरः[5] । सोऽयं सविता रात्रिम् संहाय प्रातरुत्तिष्ठति, ऋतून् च विधारयति[6] इत्यागमनेन विवेचयति 'मासोऽयम् अर्धमासोऽयम्'[7] । अनुपरमणः सविता देवः आ गच्छतु इति ॥ ४ ॥

नानौकांसि दुर्यो विश्वमायुर्वि तिष्ठते प्रभवः शोको अग्नेः ।
ज्येष्ठं माता सूनवे भागमाधादन्वस्य केतमिषितं सवित्रा ॥ ५ ॥

नाना । ओकांसि । दुर्यः । विश्वम् । आयुः । वि । तिष्ठते । प्रऽभवः । शोकः । अग्नेः ।
ज्येष्ठम् । माता । सूनवे । भागम् । आ । अधात् । अनु । अस्य । केतम् । इषितम् । सविता ॥५॥

वेङ्कट० नाना वासान् वासरेषु[8] प्रविशन् सर्वम् अन्नं इवविलक्षणं प्रति "वि तिष्ठते"[8] अग्नेः प्रभावतः शोकः दीप्तिः । सवितुर्दिनान्तेऽग्निमयं प्रविशतीत्यर्थः । अथ प्रजास्वतनमग्निहोत्रमयन् नानाम रात्रिः पुत्रायाग्नये तस्याऽऽगमनज्ञानानन्तरम् आदधाति प्रेषितम् सविता इति ॥ ५ ॥

[10]इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये द्वितीयो वर्गः[10] ।

समाववर्ति विष्ठितो जिगीषुर्विश्वेषां कामश्चरताममाभूत् ।
शश्वाँ अपो विकृतं हित्व्यागादनु व्रतं सवितुर्दैव्यस्य ॥ ६ ॥

सम्ऽआववर्ति । विऽस्थितः । जिगीषुः । विश्वेषाम् । कामः । चरताम् । अमा । अभूत् ।
शश्वान् । अपः । विऽकृतम् । हित्वी । आ । अगात् । अनु । व्रतम् । सवितुः । दैव्यस्य ॥६॥

१-१. नास्ति क. २. पुनः शब्दः वि[१-१] को[१] क; पुनः शब्द भर्त को सेवा दर्शने कपे. ३-३. 'पुनर्निष्क्रो दक्षिणेऽध्यकाले वि[१]; ...ष्कृो दक्षिणाऽध्यकाले वि[२] ... दक्षिणेऽध्यकाले क; "पुनर्निगतो दक्षिणेऽध्यकाले क कपे. ४. संस्कृत कपे ५. नास्ति वि[१] कपे. ६. धीरः कपे. ७. विततः मूको. ८-८. "सोऽतिसाधन वि[१] कपे. ९. धांतु कपे. १०-१०. तिष्ठते वि[२]. ११-११ नास्ति मूको.

वेङ्कट० समावर्तते युद्धाय अभिलाषी योद्धा । तथा सर्वेषाम् अत्र जङ्गमानाम् आलयेभ्यश्च आवर्तनं सवितरि गृहं प्रति गमनः भवति । 'अमा' (निघ ३,४) इति गृहनाम, तस्मिन्नमूर् काम इति । तथा गमनकरणस्य कर्ता शश्वत् तथा कामितुम् कर्म हित्वा आ गच्छति देवस्य सवितुः शासनमयं प्रति ॥ ६ ॥

त्वया हितमप्यमप्सु भागं धन्वान्वा मृगयसो वि तस्थुः ।
वनानि विभ्यो नकिरस्य तानि व्रता देवस्य सवितुर्मिनन्ति ॥ ७ ॥

त्वया । हितम् । अप्यम् । अप्ऽसु । भागम् । धन्व । अनु । आ । मृगयसः । वि । तस्थुः ।
वनानि । विऽभ्यः । नकिः । अस्य । तानि । व्रता । देवस्य । सवितुः । मिनन्ति ॥ ७ ॥

वेङ्कट० त्वया हितम् अप्यम् भागम् अन्तरिक्षे निरुदकां भूमिम् अनु मृगयमाणाः मनुष्याः आ[1] वि[2] तिष्ठन्ति । तथाऽरण्यानि पक्षिभ्यः आवासार्थं भवन्ति उदकवर्जितानि । न केचित् अस्य व्रतानि देवस्य सवितुः[3] कर्माणि हिंसन्ति ॥ ७ ॥

याद्राध्यं१ वरुणो योनिमप्यमनिशितं निमिषि जर्भुराणः ।
विश्वो मार्ताण्डो व्रजमा पशुर्गात् स्थशो जन्मानि सविता व्याकः ॥ ८ ॥

याद्ऽराध्यम् । वरुणः । योनिम् । अप्यम् । अनिऽशितम् । निऽमिषि । जर्भुराणः ।
विश्वः । मार्ताण्डः । व्रजम् । आ । पशुः । गात् । स्थऽशः । जन्मानि । सविता । वि । आ । अकरित्यकः ॥

वेङ्कट० अन्तर्गच्छतो संराधनीयम् अप्सु भवम् वरुणः स्थानम् अनीक्षणं रात्रौ मनुष्याणां निमेषणदेशानाम् जर्भुराणः भवति । गृह्णातीत्यर्थः । तथा सर्वो मार्ताण्डः[4] पक्षी[5] पशुः च व्रजम् आ[6] गच्छति । सर्वाणि जातानि सविता स्थानस्थाने वि आ करोति स्वं-स्वं निलयं प्रति[7] आगतवर्ति[8] ॥ ८ ॥

न यस्येन्द्रो वरुणो न मित्रो व्रतमर्यमा न मिनन्ति रुद्रः ।
नारातयस्तमिदं स्वस्ति हुवे देवं सवितारं नमोभिः ॥ ९ ॥

न । यस्य । इन्द्रः । वरुणः । न । मित्रः । व्रतम् । अर्यमा । न । मिनन्ति । रुद्रः ।
न । अरातयः । तम् । इदम् । स्वस्ति । हुवे । देवम् । सवितारम् । नमःऽभिः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० निगदव्याख्याता ॥ ९ ॥

---

१. नास्ति कर्ग. २. °कारस्य वि°. ३. गच्छता वि°. ४. नास्ति मूको. ५. °णां° वि° अ°. ६. पक्षीव वि° अ°. ७. गतत्र वि° कर्ग. ८. गत° वि° कर्ग.

भगं धियं वाजयन्तः पुरंधिं नराशंसो ग्नास्पतिर्नो अव्याः ।
आये वामस्य संगथे रयीणां प्रिया देवस्य सवितुः स्याम ॥ १० ॥

भगम् । धियम् । वाजयन्तः । पुरम्ऽधिम् । नराशंसः । ग्नाःपतिः । नः । अव्याः ।
आऽये । वामस्य । सम्ऽगथे । रयीणाम् । प्रियाः । देवस्य । सवितुः । स्याम ॥ १० ॥

वेङ्कट० ध्यातारं बहुधनम् नयम् देवं बलिनं कुर्वतः[1] अग्निः त्वष्टा च अस्मान् रक्षतु । नाभिमुख्येन गन्तव्ये धनानां प्रियस्य धनस्य सम्गमने स्याम वयम् देवस्य सवितुः प्रियाः इति ॥ १० ॥

अस्मभ्यं तद् दिवो अद्भ्यः पृथिव्यास्त्वया दत्तं काम्यं राध आ गात् ।
शं यत् स्तोतृभ्य आपये भवात्युरुशंसाय सवितर्जरित्रे ॥ ११ ॥

अस्मभ्यम् । तत् । दिवः । अत्ऽभ्यः । पृथिव्याः । त्वया । दत्तम् । काम्यम् । राधः । आ । गात् ।
शम् । यत् । स्तोतृऽभ्यः । आपये । भवाति । उरुऽशंसाय । सवितः । जरित्रे ॥ ११ ॥

वेङ्कट० अस्मभ्यम् तत् दिव्येभ्यो लोकेभ्यः त्वया दत्तम् कमनीयं धनम् आगच्छतु । किं च तव स्तोतृभ्यः यजमानाय च यत् शम् भवति तद् बहुस्तुतये मह्यम् सवितः ! जरित्रे प्रयच्छ ॥ ११ ॥

'इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये तृतीयो वर्गः' ॥

[३९]

'गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः ।
अश्विनौ देवता । त्रिष्टुप् छन्दः' ।

ग्रावाणेव तदिदर्थं जरेथे गृध्रेव वृक्षं निधिमन्तमच्छ ।
ब्रह्माणेव विदथ उक्थशासा दूतेव हव्या जन्या पुरुत्रा ॥ १ ॥

ग्रावाणाऽइव । तत् । इत् । अर्थम् । जरेथे इति । गृध्राऽइव । वृक्षम् । निधिऽमन्तम् । अच्छ ।
ब्रह्माणाऽइव । विदथे । उक्थऽशासा । दूताऽइव । हव्या । जन्या । पुरुऽत्रा ॥ १ ॥

वेङ्कट० हे अश्विनौ![1] यथा[2] दृषदुपले बीजं[3] चूर्णीकुरुतः, एवं[4] तदानीमेव शत्रुं जरयेथे बलेच्छयः इति । यथा गृध्रौ वृक्षम् प्रत्यागच्छतः[5], एवं हविष्मन्तं प्रत्यागच्छथः; ब्राह्मणौ इव यज्ञे शस्त्राणां शंसितारौ शंसनमात्रकारणयोः[6] कर्तारौ दूतौ इव पुरुत्रा जनपदेषु भवौ यजमानैराह्वातव्यौ इति ॥ १ ॥

१. °ठो नर्थं तत विं°[1] अ° लर्प. २-२. नास्ति मूको. ३. नास्ति मूको. ४. नास्ति विं° अ°.
५. नास्ति अ°. ६. मन लर्प. ७. गच्छथः क. ८. शंसेन ध° क.

प्रातर्यावाणा रथ्येव वीराजेव यमा वरमा सचेथे ।
मेने इव तन्वा शुम्भमाने दम्पतीव क्रतुविदा जनेषु ॥ २ ॥

प्रातःऽयावाना । रथ्याऽइव । वीरा । अजाऽइव । यमा । वरम् । आ । सचेथे इति ॥
मेने इवेति मेनेऽइव । तन्वा । शुम्भमाने इति । दम्पतीइवेति दम्पतीऽइव । क्रतुऽविदा । जनेषु ॥

वेङ्कट० हे अश्विनौ![1] प्रातरेव गन्तारौ लौकिकौ कौ चित् रथिनौ इव वीरौ अजौ इव यमजातौ सुन्दरौ[2] पर्याप्तम् आ सचेथे स्त्रियौ इव शरीरेण शोभमाने दम्पती इव च सङ्गतौ ज्ञानवन्तौ मनुष्येषु इति ॥२॥

शृङ्गेव नः प्रथमा गन्तमर्वाक्छफाविव जर्भुराणा तरोभिः ।
चक्रवाकेव प्रति वस्तोरुस्रार्वाञ्चा यातं रथ्येव शक्रा ॥ ३ ॥

शृङ्गाऽइव । नः । प्रथमा । गन्तम् । अर्वाक् । शफौऽइव । जर्भुराणा । तरःऽभिः ।
चक्रवाकाऽइव । प्रति । वस्तोः । उस्रा । अर्वाञ्चा । यातम् । रथ्याऽइव । शक्रा ॥ ३ ॥

वेङ्कट० हे अश्विनौ![3] पशोः शृङ्गे इव 'अस्मदभिमुखम् आगच्छतम्'[3] प्रथमम् एव शफाविव च वेगैः[4] पृथिवीं हरमाणौ[5]। मिथुनभूतौ चक्रवाकौ इव अह्नः प्रति हे दर्शनीयौ! आगच्छतम् रथिनौ इव हे शक्तौ! ॥३॥

नावेव नः पारयतं युगेव नभ्येव न उपधीव प्रधीव ।
श्वानेव नो अरिषण्या तनूनां खृगलेव विस्रसः पातमस्मान् ॥ ४ ॥

नावाऽइव । नः । पारयतम् । युगाऽइव । नभ्याऽइव । नः । उपधी इवेत्युपधीऽइव प्रधी इवेति प्रधीऽइव ॥ श्वानाऽइव । नः । अरिषण्या । तनूनाम् । खृगलाऽइव । विऽस्रसः । पातम् । अस्मान् ॥४॥

वेङ्कट० हे अश्विनौ![6] नावा नदीम् इव अस्मान् पारयतम्। तथा युगौ इव नभ्ये[6] चक्रमध्यस्थे फलके, तस्मिन् फलके द्वारयोर्मध्ये च उपधीयते स उपधिः, पार्श्वस्थे धनुराकारे प्रधी, एभिः सर्वैरिव पारयतम् इति। यथा श्वानावपि न[7] हिंसन्तौ एवम् अस्माकम् तनूनाम् अहिंसकौ[8], खृगलं[8] तनुत्राणम् इत्याहुः, ते इव[9] विस्रंसनात्[10] अस्मान् रक्षतम् इति ॥ ४ ॥

वातेवाजुर्या नद्येव रीतिरक्षी इव चक्षुषा यातमर्वाक् ।
हस्ताविव तन्वे शम्भविष्ठा पादेव नो नयतं वस्यो अच्छ ॥ ५ ॥

---

१. नास्ति मूको. २. दूरदर्शनौ वि॰ अर्प. ३-३. 'दुमौ ना ग॰ वि॰ अ॰'. ४. नामैः अर्प. ५. श्वाणाः मूको. ६. नर्ते मूको. ७. अहिंसितौ वि॰ अर्प. ८. खृगलं वि॰ अ॰; खृगल अर्प. ९. तद वि॰ अर्प. १०. विस्रंसनात् क.

वाताऽइव । अजुर्या । नद्याऽइव । रीतिः । अक्षी इवेत्यक्षीऽइव । चक्षुषा । आ । यातम् । अर्वाक् ।
हस्तौऽइव । तन्वे । शम्ऽभविष्ठा । पादाऽइव । नः । नयतम् । वस्यः । अच्छ ॥ ५ ॥

वेङ्कट० हे अश्विनौ![1] वाताविव अजरौ अस्मान्[2] आगच्छतम्। नदीश्रवा जवहीतिः इव तथा अक्षी इव मध्यस्थेन[3] तेजसा सह अस्मान्[4] आगच्छतम्। हस्ताविव शरीरस्य सुखस्य भावयितारौ पादौ इव अस्मान् नयतम् अभ्युदयं प्रति ॥ ५ ॥

[5]इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये चतुर्थो वर्गः[5] ॥

ओष्ठाविव मध्वास्ने वदन्ता स्तनाविव पिप्यतं जीवसे नः ।
नासेव नस्तन्वो रक्षितारा कर्णाविव सुश्रुता भूतमस्मे ॥ ६ ॥

ओष्ठौऽइव । मधु । आस्ने । वदन्ता । स्तनौऽइव । पिप्यतम् । जीवसे । नः ।
नासाऽइव । नः । तन्वः । रक्षितारा । कर्णौऽइव । सुऽश्रुता । भूतम् । अस्मे इति ॥ ६ ॥

वेङ्कट० हे अश्विनौ!! यथा ओष्ठौ आस्ये[6] मधुपानसाधनाविममौ च भवतः मनुष्याणाम् आस्याय मधुदानं वदन्ताविति अस्मान् स्तनाविव आप्याययतम्[7] जीवितुम्। नासिके इव अस्माकं[8] शरीरस्य रक्षितारौ भवतम्[9]। तथा कर्णाविव सुश्रवणौ भवतम् अस्माकमिति ॥ ६ ॥

हस्तेव शक्तिमभि संददी नः क्षामेव नः समजतं रजांसि ।
इमा गिरो अश्विना युष्मयन्तीः क्ष्णोत्रेणेव स्वधितिं सं शिशीतम् ॥ ७ ॥

हस्ताऽइव । शक्तिम् । अभि । संददी इति सम्ऽददी । नः । क्षामाऽइव । नः । सम् । अजतम् । रजांसि ।
इमाः । गिरः । अश्विना । युष्मऽयन्तीः । क्ष्णोत्रेणऽइव । स्वऽधितिम् । सम् । शिशीतम् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० यथा हस्तौ[10] शक्तिम्[11] अभि संयच्छतम्। तथा द्यावापृथिवी इव अस्माकम् उदकानि प्रेरयतम्[12]। हे अश्विनौ! याम् इच्छन्तीः एताः स्तुतीः यथा तेजनसाधनेन शिलादिना स्वधितिम् तीक्ष्णीकरोति एवं संस्कुरुतम्[12] ॥ ७ ॥

एतानि वामश्विना वर्धनानि ब्रह्म स्तोमं गृत्समदासो अक्रन् ।
तानि नरा जुजुषाणोप यातं बृहद् वदेम विदथे सुवीराः ॥ ८ ॥

---

१. नास्ति मूको. २. अस्मात् वि[१?] अ[१] लपं; अस्मए क; अस्मदभिमुखं क प्रस्तावः. ३. मध्यमेन लपं. ४. अस्माकम् वि[१] अ[१]. ५-५. नास्ति मूको. ६. नास्ते मूको. ७. °प्याययतम् मूको. ८. °कः वि[११] अ[१] क; °कम् लपं. ९. नास्ति वि[१]. १०. नास्ति वि[१] अ[१]. ११. नास्ति लपं; °त वि[११] अ[१] क. १२. नास्ति वि[१]; °तम् इति अ[१].

एतानि । वाम् । अश्विना । वर्धनानि । ब्रह्म । स्तोमम् । गृत्सऽमदासः । अक्रन् ।
तानि । नरा । जुजुषाणा । उप । यातम् । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० तानि¹ एतानि वचनानि युवयोः वर्धनानि इति द्वितीयान्वयः । बृहत् स्तोत्रं गृत्समदाः कृतवन्तः । तानि हे नरौ ! सेवमानौ आगच्छतम् इति ॥ ८ ॥

²इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये पञ्चमो वर्गः² ॥

[४०]

³गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः ।
सोमापूषणौ देवता, षष्ठ्या अन्त्यार्धर्चस्य अदितिः । त्रिष्टुप् छन्दः³ ।

सोमापूषणा जनना रयीणां जनना दिवो जनना पृथिव्याः ।
जातौ विश्वस्य भुवनस्य गोपौ देवा अकृण्वन्नमृतस्य नाभिम् ॥ १ ॥

सोमापूषणा । जनना । रयीणाम् । जनना । दिवः । जनना । पृथिव्याः ।
जातौ । विश्वस्य । भुवनस्य । गोपौ । देवाः । अकृण्वन् । अमृतस्य । नाभिम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० हे सोमापूषणौ ! युवाम् एतेषां जनयितारौ जातौ सर्वस्य भुवनस्य¹ च गोपायितारौ कृतवन्तः² देवाः अमृतस्य उत्पत्तिस्थानम् ॥ १ ॥

इमौ देवौ जायमानौ जुषन्तेमौ तमांसि गूहतामजुष्टा ।
आभ्यामिन्द्रः पक्वमामास्वन्तः सोमापूषभ्यां जनदुस्रियासु ॥ २ ॥

इमौ । देवौ । जायमानौ । जुषन्त । इमौ । तमांसि । गूहताम् । अजुष्टा ।
आभ्याम् । इन्द्रः । पक्वम् । आमासु । अन्तः । सोमापूषऽभ्याम् । जनत् । उस्रियासु ॥२॥

वेङ्कट० इमौ देवौ जायमानौ एव देवाः कार्यार्थमजुषन्त । कर्तारौ तमांसि नाशितवन्तौ अप्रियाणि सर्वेषाम् । आभ्याम् सोमापूषभ्याम्³ इन्द्रः पक्वम् पयः आमासु गोषु अन्तः जनयति । सोमः ओषधीः जनयति पृथिव्यां गोभ्यः इति ॥ २ ॥

सोमापूषणा रजसो विमानं सप्तचक्रं रथमविश्वमिन्वम् ।
विषूवृतं मनसा युज्यमानं तं जिन्वथो वृषणा पञ्चरश्मिम् ॥ ३ ॥

१. नास्ति वि². २-२. नास्ति मूको. ३. °सोमपु° मूको. ४. °क्तौ मूको. ५. नास्ति मूको.

सोमापूषणा। रजसः। विऽमानम्। सप्तऽचक्रम्। रथम्। अविश्वऽमिन्वम्।
विषुऽवृतम्। मनसा। युज्यमानम्। तम्। जिन्वथः। वृषणा। पञ्चऽरश्मिम्॥ ३॥

वेङ्कट० हे सोमापूषणौ! लोकस्य परिच्छेत्तारं तं[1] सप्तर्तुचक्रं संवत्सरस्थं[2] सर्वैः अपरिच्छिद्यमानं नानावर्तमानम् युवाभ्याम्[3] मनसा एव प्रयुज्यमानम् तम् इन्द्रं प्रीणयथः[4] हे वर्षितारौ! पञ्चर्तुरश्मिमिति ॥३॥

दिव्य१न्यः सदनं चक्र उच्चा पृथिव्यामन्यो अध्यन्तरिक्षे।
तावस्मभ्यं पुरुवारं पुरुक्षुं रायस्पोषं वि ष्यतां नाभिमस्मे॥ ४॥

दिवि। अन्यः। सदनम्। चक्रे। उच्चा। पृथिव्याम्। अन्यः। अधि। अन्तरिक्षे।
तौ। अस्मभ्यम्। पुरुऽवारम्। पुरुऽक्षुम्। रायः। पोषम्। वि। स्यताम्। नाभिम्। अस्मे इति॥

वेङ्कट० तयोरेकः पूषा दिवि उच्चैः सदनम् चक्रे। अथ अन्यः सोमः ओषधिरूपेण पृथिव्याम् वर्तते, चन्द्ररूपेण अन्तरिक्षे। तौ इमौ अस्मभ्यम् बहूनां वरणीयं बहून्नं कीर्तनीयं धनस्य पोषम् विमुञ्चतां नहनम् अस्माकम् इति ॥ ४ ॥

विश्वान्यन्यो भुवना जजान विश्वमन्यो अभिचक्षाण एति।
सोमापूषणाववतं धियं मे युवाभ्यां विश्वाः पृतना जयेम॥ ५॥

विश्वानि। अन्यः। भुवना। जजान। विश्वम्। अन्यः। अभिऽचक्षाणः। एति।
सोमापूषणौ। अवतम्। धियम्। मे। युवाभ्याम्। विश्वाः। पृतनाः। जयेम॥ ५॥

वेङ्कट० तयोः पूषा सर्वाण्येव भुवनानि जनयति, अथ अन्यः चन्द्रमाः विश्वम् भुवनम् पश्यन् एति। अथ प्रत्यक्षः। सोमापूषणौ! रक्षतम् कर्म अस्मदीयम्। युवाभ्याम् सर्वाः एव पृतनाः जयेम इति ॥५॥

धियं पूषा जिन्वतु विश्वमिन्वो रयिं सोमो रयिपतिर्दधातु।
अवतु देव्यदितिरनर्वा बृहद्वदेम विदथे सुवीराः॥ ६॥

धियम्। पूषा। जिन्वतु। विश्वम्ऽइन्वः। रयिम्। सोमः। रयिऽपतिः। दधातु।
अवतु। देवी। अदितिः। अनर्वा। बृहत्। वदेम। विदथे। सुऽवीराः॥ ६॥

वेङ्कट० कर्म पूषा प्रीणयतु सर्वस्य माता। शिष्टं स्पष्टमिति ॥ ६ ॥

[5]इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये षष्ठो वर्गः[6] ॥

---

१. नास्ति वि[1] अर्प. २. त्वत्तुर्कं रथं वि[1]. ३. एव ताभ्याम् अर्प. ४. गमय वि[1] अ[1].
५-६. नास्ति मूको.

[४१]

[1]गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः। प्रथमाद्वितीययोर्वायुर्देवता, तृतीयाया इन्द्रवायू, चतुर्थीपञ्चमीषष्ठीनां मित्रावरुणौ, सप्तम्यष्टमीनवमीनाम् अश्विनौ, दशम्येकादशीद्वादशीनामिन्द्रः, त्रयोदशीचतुर्दशीपञ्चदशीनाम् विश्वे देवाः, षोडशीसप्तदश्यष्टादशीनां सरस्वती, एकोनविंशीविंश्येकविंशीनां द्यावापृथिव्यौ हविर्धाने वा, एकोनविंश्यास्तृतीयपादस्य अग्निर्वा। गायत्री छन्दः, षोडशीसप्तदश्यौ अनुष्टुभौ, अष्टादशी बृहती[1]।

वायो ये ते सहस्रिणो रथासस्तेभिरा गहि। नियुत्वान्त्सोमपीतये ॥ १ ॥

वायो इति। ये। ते। सहस्रिणः। रथासः। तेभिः। आ। गहि॥ नियुत्वान्। सोमऽपीतये ॥१॥

वेङ्कट० हे वायो![2] ये[2] तव सहस्रसंख्याः रथाः तैः आगच्छ[3] नियुद्भिर्युक्तः सोमपानाय ॥ १ ॥

नियुत्वान् वायवा गह्ययं शुक्रो अयामि ते। गन्तासि सुन्वतो गृहम् ॥ २ ॥

नियुत्वान्। वायो इति। आ। गहि। अयम्। शुक्रः। अयामि। ते॥ गन्ता। असि। सुन्वतः। गृहम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० हे वायो! नियुद्भिर्युक्तः त्वमागच्छ। अयम् सोमः, तं[4] गमयामि तुभ्यम्। त्वं[5] हि यजमानस्य गृहम् गन्ता असि ॥ २ ॥

शुक्रस्याद्य गवाशिर इन्द्रवायू नियुत्वतः। आ यातं पिबतं नरा ॥ ३ ॥

शुक्रस्य। अद्य। गोऽआशिरः। इन्द्रवायू इति। नियुत्वतः॥ आ। यातम्। पिबतम्। नरा ॥३॥

वेङ्कट० शुक्रस्य[5] अद्य गोभिः श्रितस्य हे इन्द्रवायू! वायोः सम्बन्धिनः आगच्छतम् पिबतम् च ॥ ३ ॥

अयं वां मित्रावरुणा सुतः सोम ऋतावृधा। ममेदिह श्रुतं हवम् ॥ ४ ॥

अयम्। वाम्। मित्रावरुणा। सुतः। सोमः। ऋतऽवृधा॥ मम। इत्। इह। श्रुतम्। हवम् ॥४

वेङ्कट० निगदव्याख्याता ॥ ४ ॥

राजानावनभिद्रुहा ध्रुवे सदस्युत्तमे। सहस्रस्थूण आसाते ॥ ५ ॥

राजानौ। अनभिऽद्रुहा। ध्रुवे। सदसि। उत्ऽतमे॥ सहस्रऽस्थूणे। आसाते इति ॥ ५ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. नास्ति वि[3] अ[1]. ३. °च्छति वि[1] अ[1]. ४. तं वि[1] अयं; त्वाम् वि[3] अ[1]. ५. नास्ति वि[3].

वेङ्कट० विनाइस्माकमन्याता ॥ ५ ॥

'इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये सप्तमो वर्गः'।

ता सम्राजा घृतासुती आदित्या दानुनस्पती । सचेते अनवह्वरम् ॥ ६ ॥

ता । सम्ऽराजा । घृतासुती इति घृतऽआसुती । आदित्या । दानुनः । पती इति ॥ सचेते इति । अनवऽह्वरम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० तौ सम्राजौ घृतदोहनौ मित्रावरुणौ दानस्य स्वामिनौ सेवेते कर्मणोऽनपभ्रंशम्[2] ॥ ६ ॥

गोमदू षु नासत्याऽश्वावद् यातमश्विना । वर्ती रुद्रा नृपाय्यम् ॥ ७ ॥

गोऽमत् । ऊं इति । सु । नासत्या । अश्वऽवत् । यातम् । अश्विना ॥ वर्तिः । रुद्रा । नृऽपाय्यम् ॥

वेङ्कट० हे असत्यरहितौ अश्विनौ ! गोमत् अश्ववत् च आयातं[3] मार्गेण युवे क्रूरकर्माणौ !
नृभिः पातव्यं सोमम् ॥ ७ ॥

न यत् परो नान्तर आदधर्षद् वृषण्वसू । दुःशंसो मर्त्यो रिपुः ॥ ८ ॥

न । यत् । परः । न । अन्तरः । आऽदधर्षत् । वृषण्वसू इति वृषण्ऽवसू ॥ दुःऽशंसः । मर्त्यः । रिपुः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० 'अज्ञातिः ज्ञातिर्वा' यत् अभिभवितुम् न शक्नोति हे प्रदीयमानधनौ ![4] । यच दुःशंसनः
मर्त्यः रिपुः च न आधर्षति । उत्तरत्र सम्बन्धः ॥ ८ ॥

ता न आ वोळ्हमश्विना रयिं पिशङ्गसंदृशम् । धिष्ण्या वरिवोविदम् ॥ ९ ॥

ता । नः । आ । वोळ्हम् । अश्विना । रयिम् । पिशङ्गऽसन्दृशम् ॥ धिष्ण्या । वरिवःऽविदम् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० हे अश्विनौ ![5] तादृशम् रयिम् अस्मभ्यम् "आ वहतम्" पिशङ्गरूपम् हे स्तोत्रार्हौ ! धनायाः
लम्भयितारम् ॥ ९ ॥

इन्द्रो अङ्ग महद् भयमभी षदप चुच्यवत् । स हि स्थिरो विचर्षणिः ॥ १० ॥

इन्द्रः । अङ्ग । महत् । भयम् । अभि । सत् । अप । चुच्यवत् ॥ सः । हि । स्थिरः । विऽचर्षणिः ॥ १० ॥

वेङ्कट० अङ्गेत्ययमाक्षिप्तोऽर्थं[6] द्योतयति क्षिप्रवचनम्[7] । इन्द्रः क्षिप्रम् महत् भयम् अभि भवति । अभिसत्
एके[10] वैयाकरणाः सकारमाचक्षते । तथा सति शत्रून् अपच्यावयतु[11] सः हि स्थिरः विद्रष्टा ॥ १० ॥

इन्द्रश्च मृळयाति नो न नः पश्चादघं नशत् । भद्रं भवाति नः पुरः ॥ ११ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. "नपभ्रंश" लपे. ३. यातम् वि॰. ४-४. नास्ति वि॰ अ॰. ५. दीयमानधनौ लपे. ६. नास्ति अ॰. ७-७. "(व)हितं वि॰ अ॰. ८. "स्यामि" मूको. ९. "ङ्गमनः छ. १०. एते मूको. ११. अपिच्या" वि॰ अ॰.

इन्द्रः । च । मृळयाति । नः । न । नः । पश्चात् । अघम् । नशत् ॥ भद्रम् । भवाति । नः । पुरः ॥११॥

वेङ्कट० इन्द्रः चेदस्मान्[1] अस्माद् मुञ्चति, न ततः पश्चात् अस्मान् अघम्[2] प्राप्नोति, भद्रम् अस्माकम् पुरः भवति[1] ॥ ११ ॥

[3]इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्यायेऽष्टमो वर्गः[3] ॥

इन्द्र आशाभ्यस्परि सर्वाभ्यो अभयं करत् । जेता शत्रून्विचर्षणिः ॥ १२ ॥

इन्द्रः । आशाभ्यः । परि । सर्वाभ्यः । अभयम् । करत् ॥ जेता । शत्रून् । विऽचर्षणिः ॥१२॥

वेङ्कट० स्पष्टोऽर्थः[4] ॥ १२ ॥

विश्वे देवास आ गत शृणुता म इमं हवम् । एदं बर्हिर्नि षीदत ॥ १३ ॥

विश्वे । देवासः । आ । गत । शृणुत । मे । इमम् । हवम् ॥ आ । इदम् । बर्हिः । नि । सीदत ॥१३॥

वेङ्कट० स्पष्टोऽर्थः[5] ॥ १३ ॥

तीव्रो वो मधुमाँ अयं शुनहोत्रेषु मत्सरः । एतं पिबत काम्यम् ॥ १४ ॥

तीव्रः । वः । मधुऽमान् । अयम् । शुनऽहोत्रेषु । मत्सरः ॥ एतम् । पिबत । काम्यम् ॥१४॥

वेङ्कट० स्पष्टोऽर्थः[6] ॥ १४ ॥

इन्द्रज्येष्ठा मरुद्गणा देवासः पूषरातयः । विश्वे मम श्रुता हवम् ॥ १५ ॥

इन्द्रऽज्येष्ठाः । मरुत्ऽगणाः । देवासः । पूषऽरातयः ॥ विश्वे । मम । श्रुत । हवम् ॥१५॥

वेङ्कट० स्पष्टोऽर्थः[7] ॥ १५ ॥

[3]इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये नवमो वर्गः[3] ॥

अम्बितमे नदीतमे देवितमे सरस्वति । अप्रशस्ता इव स्मसि प्रशस्तिमम्ब नस्कृधि ॥१६॥

अम्बिऽतमे । नदीऽतमे । देविऽतमे । सरस्वति ।

अप्रशस्ताःऽइव । स्मसि । प्रऽशस्तिम् । अम्ब । नः । कृधि ॥ १६ ॥

---

१. चेदस्मान् मूको. २. अनघम् क. ३. ॰ति अष्टमो वर्गः समाप्तः मूको. ४-७. नास्ति मूको.
५. नास्ति मूको.

वेङ्कट० शौनकः— 'पावको नैन्द्रावायव्यौ पञ्चाद्य शतसास्तृचाः ।
अस्तुत स्तौति हविर्धाने अग्निस्तत्र निपातभाक् ।
द्यावापृथिव्यौ यावेति[1] हविर्धाने ततः परे[2] ॥ (बृदे ४.९२) इति ॥

मातृतमे! नदीभ्यो वरिष्ठे! देवितमे! सरस्वति! धनाभावात् अप्रशस्ताः इव स्मः, तानस्मान् धनप्रदानेन प्रशस्तान् कुरु ॥ १६ ॥

त्वे विश्वा॑ सरस्वति श्रि॒तायूं॑षि दे॒व्याम् । शु॒नहो॑त्रेषु मत्स्व प्र॒जां दे॑वि दिदिड्ढि नः ॥१७॥

त्वे इति॑ । विश्वा॑ । स॒र॒स्व॒ति॒ । श्रि॒ता । आयूं॑षि । दे॒व्याम् ।
शु॒नऽहो॑त्रेषु । म॒त्स्व॒ । प्र॒ऽजाम् । दे॒वि॒ । दि॒दि॒ड्ढि॒ । नः॒ ॥ १७ ॥

वेङ्कट० त्वयि सर्वाणि सरस्वति! श्रितानि अन्नानि देव्याम्, सा त्वम् शुनहोत्रेषु[3] स्तोत्रेण मदस्व, हे देवि! प्रजाम् च देहि नः ॥ १७ ॥

इ॒मा ब्रह्म॑ सरस्वति जु॒षस्व॑ वाजिनीवति ।
या ते॒ मन्म॑ गृत्सम॒दा ऋ॑तावरि प्रि॒या दे॒वेषु॒ जुह्व॑ति ॥ १८ ॥

इ॒मा । ब्रह्म॑ । स॒र॒स्व॒ति॒ । जु॒षस्व॑ । वा॒जि॒नी॒ऽव॒ति॒ ।
या । ते॒ । मन्म॑ । गृ॒त्स॒ऽम॒दाः । ऋ॒त॒ऽव॒रि॒ । प्रि॒या । दे॒वेषु॑ । जुह्व॑ति ॥ १८ ॥

वेङ्कट० इमानि हवींषि सेवस्व अन्नवति सरस्वति!, मान्यानि प्रियतमानि यानि गृत्समदाः देवमध्ये तुभ्यम् जुह्वति हे ऋतावरि! ॥ १८ ॥

प्रेतां य॒ज्ञस्य॑ श॒म्भुवा॑ यु॒वामिदा वृ॑णीमहे । अ॒ग्निं च॑ हव्य॒वाह॑नम् ॥१९॥

प्र । इ॒ता॒म् । य॒ज्ञस्य॑ । श॒म्ऽभुवा॑ । यु॒वाम् । इत् । आ । वृ॒णी॒म॒हे॒ । अ॒ग्निम् । च॒ । ह॒व्य॒ऽवाह॑नम् ॥ १९ ॥

वेङ्कट० प्र गच्छताम् यज्ञस्य सुखस्य भावयितारौ । युवाम् एव हविर्वहनाय आ वृणीमहे, अग्निम् च हविषो वोढारम्[4] ॥ १९ ॥

द्यावा॑ नः पृथि॒वी इ॒मं सि॒ध्रम॒द्य दि॑वि॒स्पृश॑म् । य॒ज्ञं दे॒वेषु॑ यच्छताम् ॥ २० ॥

द्यावा॑ । नः॒ । पृ॒थि॒वी इति॑ । इ॒मम् । सि॒ध्रम् । अ॒द्य । दि॒वि॒ऽस्पृश॑म् । य॒ज्ञम् । दे॒वेषु॑ । य॒च्छ॒ता॒म् ॥ २० ॥

---

१. ऋ २,४१,१९. २. ऋ २,४१,२०. ३. °होत्रेषु वि°; शुनहोत्रेषु अ°. ४. °रमिति वि°°° अ°; °व्रमिति मूको.

वेङ्कट० कर्म द्यावापृथिवी हविर्धाने भवत इति यस्मादर्थ, तयोः स्तुतिः। द्यावापृथिवी अस्माकं साधकं द्विकः स्वध्वरम् इमम् यज्ञम् हविर्धाने भूत्वा वर्ध देवेषु गच्छताम् ॥ २० ॥

आ वा॑मु॒पस्थ॑मद्रुहा दे॒वाः सी॑दन्तु य॒ज्ञियाः॑ । इ॒हाद्य सोम॑पीतये ॥ २१ ॥

आ । वा॒म् । उ॒पऽस्थ॑म् । अ॒द्रु॒हा॒ । दे॒वाः । सी॒द॒न्तु॒ । य॒ज्ञियाः॑ । इ॒ह । अ॒द्य । सोम॑ऽपीतये ॥ २१ ॥

वेङ्कट० आ सीदन्तु युवयोः उत्सङ्गं 'हे अद्रुहौ!' यज्ञियाः देवाः अस्मिन् यज्ञे अद्य सोमपानाय ॥ २१ ॥

'इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये दशमो वर्गः'।

[४२]

'गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः।
शकुन्तः (कपिञ्जलरूपीन्द्रः) देवता। त्रिष्टुप् छन्दः'।

कनि॑क्रदज्ज॒नुषं॑ प्रब्रुवा॒ण इय॑र्ति॒ वाच॑मरि॒तेव॒ नाव॑म् ।
सु॒म॒ङ्गल॑श्च शकुने॒ भवा॑सि॒ मा त्वा॒ का चि॑दभि॒भा विश्व्या॑ विदत् ॥ १ ॥

कनि॑क्रदत् । ज॒नुष॑म् । प्र॒ऽब्रु॒वा॒णः । इय॑र्ति । वाच॑म् । अ॒रि॒ताऽइ॑व । नाव॑म् ।
सु॒ऽम॒ङ्गलः॑ । च॒ । श॒कु॒ने॒ । भवा॑सि । मा । त्वा॒ । का । चि॒त् । अ॒भि॒ऽभा । विश्व्या॑ । वि॒द॒त् ॥ १ ॥

वेङ्कट० शौनकः— 'स्तुति तु पुनरेवेच्छन् इन्द्रो भूत्वा कपिञ्जलः।
ऋषेर्जिगमिषोरग्रे ववाशाभ्याश दक्षिणाम् ॥
स तमार्षेण सम्प्रेक्ष्य चक्षुषा पक्षिरूपिणम्।
पराभ्यामभितुष्टाव सूक्ताभ्यां तु 'कनिक्रदत्' ॥ (बृदे ४,९३;९४) इति।

'न्यक्रन्दीज्जन्म प्रब्रुवाणः' इति यास्कः (९, ४)। शब्दं कुर्वन्निति वदत उत्तरत्र स्वरः सिध्यति अस्य। जन्मनी उभय, शब्दं कुर्वन्नेनुदयम् प्रब्रुवाणः प्रेरयति वाचः क्रमेण प्रेरयितेव नावम् अरित्रेण। अत्र प्रत्यक्षः। कल्याणमङ्गलः च शकुने! भवसि। विश्वो 'पातयिता व्याधः'(?) तेन लिङ्गिता का चित् अभिभा बाधा(?) मा त्वां विन्दतु। 'मा च त्वा' काचिदभिभूतिः सर्वतो विदत्' इति यास्कः (९, ४) ॥ १ ॥

मा त्वा॑ श्ये॒न उद्व॑धी॒न्मा सु॑प॒र्णो मा त्वा॑ विददिषु॒मान्वी॒रो अस्ता॑ ।
पित्र्या॒मनु॑ प्र॒दिशं॒ कनि॑क्रदत्सुम॒ङ्गलो॑ भद्रवा॒दी व॑दे॒ह ॥ २ ॥

१. 'माः वि' कं' ख छप. २. नास्ति मूको. ३-३. नष्टः मूको. ४-४. नास्ति मूको.
५. 'गत् मूको. ६. न्याधः कप्रस्तावः ७. त्वा वि'. ८. नास्ति वि'' छप. ९. त्वां वि छप.

मा । त्वा । श्येनः । उत् । वधीत् । मा । सुऽपर्णः । मा । त्वा । विदत् । इषुऽमान् । वीरः । अस्ता ।
पित्र्याम् । अनु । प्रऽदिशम् । कनिक्रदत् । सुऽमङ्गलः । भद्रऽवादी । वद । इह ॥ २ ॥

वेङ्कट० 'मा त्वा' श्येनसुपर्णौ कपिञ्जल! उत् हताम्[2]। मा च त्वां विन्दतु शरवान् व्याधः प्रेरयिता। पित्र्याम् प्रकृष्टां दक्षिणां महादिशम् अनु स्थित्वा शब्दं कुर्वन् कल्याणमङ्गलः इह भद्रवादी 'वद इति मन्त्रं वदेत्यर्थः'[1] ॥ २ ॥

अव क्रन्द दक्षिणतो गृहाणां सुमङ्गलो भद्रवादी शकुन्ते ।
मा नः स्तेन ईशत माघशंसो बृहद् वदेम विदथे सुवीराः ॥ ३ ॥

अव । क्रन्द । दक्षिणतः । गृहाणाम् । सुऽमङ्गलः । भद्रऽवादी । शकुन्ते ।
मा । नः । स्तेनः । ईशत । मा । अघऽशंसः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० 'गृहाणाम् दक्षिणतः क्रन्दनं कुरु सुमङ्गलः[1] भद्रवादी हे शकुन्ते! । मा अस्माकं मार्गे स्तेनः ईश्वरो भवतु, मा च पापाभिलाषः ॥ ३ ॥

[3]इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये एकादशो वर्गः[3] ॥

[४३]

[4]गृत्समदो भार्गवः शौनकः (पूर्वम् आङ्गिरसः शौनहोत्रः) ऋषिः । शकुन्ताः
(कपिञ्जलरूपीन्द्रः) देवता । जगती छन्दः, द्वितीया अतिशक्वरी अष्टिर्वा[4] ।

प्रदक्षिणिदभि गृणन्ति कारवो वयो वदन्त ऋतुथा शकुन्तयः ।
उभे वाचौ वदति सामगा इव गायत्रं च त्रैष्टुभं चानु राजति ॥ १ ॥

प्रऽदक्षिणित् । अभि । गृणन्ति । कारवः । वयः । वदन्तः । ऋतुऽथा । शकुन्तयः ।
उभे इति । वाचौ । वदति । सामगाःऽइव । गायत्रम् । च । त्रैष्टुभम् । च । अनु । राजति ॥

वेङ्कट० प्रदक्षिणम्[4] कपिञ्जले गच्छन्तं स्तुवन्ति स्तोतारः । [5]शकुन्तयः च तेषाम् अन्नम् वदन्तः भवन्ति कालेषु । शकुन्तानाम् नानाच्छन्दां [भिन्नभिन्नां] वाचं वदति । सोऽयम् कपिञ्जलो न केवल इत्युभे(?) वाचौ वदति । यथा[6] सामगाः शोभनं स्तुवन्ति, सोऽप्येवमेव वदन् गायत्रम् च त्रैष्टुभम् चोभे[5] सामनी वशीकृत्य राजति । ते उच्चारयन् यथा राजत्येवं राजतीति ॥ १ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. हतः मूको. ३-३. नास्ति ब्र[1]. ४. नास्ति वि[3]; "क्षिणम् वर्ष. ५-५. नास्ति वि[1] ब्र[1]. [-] भम[1] मूको. ६. नास्ति वर्ष.

उद्गातेव शकुने साम गायसि ब्रह्मपुत्रइव सवनेषु शंससि ।
वृषेव वाजी शिशुमतीरपीत्या सर्वतो नः शकुने भद्रमा वद ।
विश्वतो नः शकुने पुण्यमा वद ॥ २ ॥

उद्गाताऽइव । शकुने । साम । गायसि । ब्रह्मऽपुत्रःऽइव । सवनेषु । शंससि ।
वृषाऽइव । वाजी । शिशुऽमतीः । अपिऽइत्य । सर्वतः । नः । शकुने । भद्रम् । आ । वद ।
विश्वतः । नः । शकुने । पुण्यम् । आ । वद ॥ २ ॥

वेङ्कट० हे शकुने! यथा उद्गाता साम गायति, एवं च गानं करोषि । यज्ञेषु होता इव शंससि । यथा वृषाश्वः शिशुमतीः बडवाः प्राप्य शब्दं करोति, एवं वदसि । स त्वम् शकुने! सर्वाभ्यो दिग्भ्यः[1] भद्रम् आ[2] वद, विश्वतः च रक्षःप्रभृतिभ्यः इति ॥ २ ॥

आवदंस्त्वं शकुने भद्रमा वद तूष्णीमासीनः सुमतिं चिकिद्धि नः ।
यदुत्पतन् वदसि कर्करिर्यथा बृहद् वदेम विदथे सुवीराः ॥ ३ ॥

आऽवदन् । त्वम् । शकुने । भद्रम् । आ । वद । तूष्णीम् । आसीनः । सुऽमतिम् । चिकिद्धि । नः ।
यत् । उत्ऽपतन् । वदसि । कर्करिः । यथा । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० आभिमुख्येन शब्दं कुर्वन् त्वम् शकुने! अस्माकं कल्याणम् आ वद, तूष्णीम् आसीनः च सुमतिम् विजानीहि । यत् त्वम् उत्पतन् कर्करिः इव, महाकृत शब्दो वाद्यविशेषः शब्दायमानः, भद्रम् वदसि । ततो वयम् बृहत् वदेम गृहे सुपुत्राः ॥ ३ ॥

[3]इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये द्वादशो वर्गः[3] ॥

— ❀ —

इति ऋग्वेदे सभाष्ये द्वितीयं मण्डलं समाप्तम् ॥

१. नास्ति वि' लर्प. २. नास्ति लर्प. ३-३. नास्ति मूको.

अथ

ऋग्वेदे सभाष्ये

तृतीयं मण्डलम्

[१]

[1]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[1] ।

सोमस्य मा तवसं वक्ष्यग्ने वह्निं चकर्थ विदथे यजध्यै ।
देवाँ अच्छा दीद्यद् युञ्जे अद्रिं शमाये अग्ने तन्वं जुषस्व ॥ १ ॥

सोमस्य । मा । तवसम् । वक्षि । अग्ने । वह्निम् । चकर्थ । विदथे । यजध्यै ।
देवान् । अच्छ । दीद्यत् । युञ्जे । अद्रिम् । शमऽआये । अग्ने । तन्वम् । जुषस्व ॥ १ ॥

वेङ्कट० "कुशिकस्त्वैषीरथिरिन्द्रतुल्यं पुत्रमिच्छन् ब्रह्मचर्यं चचार । तस्येन्द्र एव गाथी पुत्रो जज्ञे । गाथिनो विश्वामित्रः । स तृतीयं मण्डलमपश्यत 'सोमस्य'" (ऋअ २,३,१) इति । [2]हे अग्ने![2] सोमस्य वेगं प्रति माम् वह च, वोढारं च कुरु यज्ञे देवान् यष्टुम् । देवान् प्रति दीप्यमानोऽहम् ग्रावाणं च युनज्मि, त्वं च सुखप्राप्त्यर्थम् मम तन्वम् सेवस्वेति ॥ १ ॥

प्राञ्चं यज्ञं चकृम वर्धतां गीः समिद्भिरग्निं नमसा दुवस्यन् ।
दिवः शशासुर्विदथा कवीनां गृत्साय चित् तवसे गातुमीषुः ॥ २ ॥

प्राञ्चम् । यज्ञम् । चकृम । वर्धताम् । गीः । समित्ऽभिः । अग्निम् । नमसा । दुवस्यन् ।
दिवः । शशासुः । विदथा । कवीनाम् । गृत्साय । चित् । तवसे । गातुम् । ईषुः ॥ २ ॥

वेङ्कट० प्राञ्चम् यज्ञम् कर्मप्रह्वं कुर्मः । वर्धताम् स्तुतिः । समिद्भिः अन्नेन च अग्निम् परिचरन्तु । तथाऽग्निम् कवीनाम् प्रज्ञानानि दिवः पृथिव्यामागच्छेति[3] शशासुः । तथा तानि मेधाविने प्रवृद्धायाऽग्नये गमने[4] यज्ञं प्रति इच्छन्ति[5] । ततोऽनुशासनमिति ॥ २ ॥

मयो दधे मेधिरः पूतदक्षो दिवः सुबन्धुर्जनुषा पृथिव्याः ।
अविन्दन्नु दर्शतमप्स्व१न्तर्देवासो अग्निमपसि स्वसॄणाम् ॥ ३ ॥

मयः । दधे । मेधिरः । पूतऽदक्षः । दिवः । सुऽबन्धुः । जनुषा । पृथिव्याः ।
अविन्दन् । ऊँ इति । दर्शतम् । अप्ऽसु । अन्तः । देवासः । अग्निम् । अपसि । स्वसॄणाम् ॥

१-१ नास्ति मूको. २-२. नास्ति वि' लपं. ३. °मागच्छ वि'; °मागच्छति वि' अ'; °मागच्छन्ति ल; °मागच्छे लपं. ४. गमने वि' अ'. ५. इच्छति वि' अ'.

वेङ्कट० शोभनवन्धनोऽग्निः जन्मना द्यावापृथिव्योः सुखं धारयति पवित्रः शुद्धकर्मा, तमिमं देवाः अजनयन् अपां मध्ये दर्शनीयं सरन्तीनां नदीनां श्वैत्येऽवस्थितम् ॥ ३ ॥

अवर्धयन्त्सुभगं सप्त यह्वीः श्वेतं जज्ञानमरुषं महित्वा ।
शिशुं न जातमभ्यारुरश्वा देवासो अग्निं जनिमन्वपुष्यन् ॥ ४ ॥

अवर्धयन् । सुऽभगम् । सप्त । यह्वीः । श्वेतम् । जज्ञानम् । अरुषम् । महिऽत्वा ।
शिशुम् । न । जातम् । अभि । आरुः । अश्वाः । देवासः । अग्निम् । जनिमन् । वपुष्यन् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अवर्धयन् सुभगम् सप्त नद्यो महत्यः श्वेतवर्णम् जायमानम् आरोचमानम् महत्त्वेन । यथा जातम् आत्मनः पुत्रम् अश्विम् शिशुम् इव जातम् वडवाः अभि अगच्छन् । तमिमं जातम् अग्निम् देवाः जन्मना आप्यायितुमैच्छन् । वपुः आप्यायने सुन्वामिति ॥ ४ ॥

शुक्रेभिरङ्गै रज आततन्वान्क्रतुं पुनानः कविभिः पवित्रैः ।
शोचिर्वसानः पर्यायुरपां श्रियो मिमीते बृहतीरनूनाः ॥ ५ ॥

शुक्रेभिः । अङ्गैः । रजः । आऽततन्वान् । क्रतुम् । पुनानः । कविऽभिः । पवित्रैः ।
शोचिः । वसानः । परि । आयुः । अपाम् । श्रियः । मिमीते । बृहतीः । अनूनाः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० शुक्लैः अङ्गैः अन्तरिक्षम् विस्तारयन् कर्म च शोधयन् आत्मनः पवित्रैः कर्मभिः तेजः आच्छादयन् अपाम् गत्वा महतीः कान्तीः अन्यूनाः परितः करोति ॥ ५ ॥

¹इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये दशमो वर्गः¹ ॥

वव्राजा सीमनदतीरदब्धा दिवो यह्वीरवसाना अनग्नाः ।
सना अत्र युवतयः सयोनीरेकं गर्भं दधिरे सप्त वाणीः ॥ ६ ॥

वव्राजाः । सीम् । अनदतीः । अदब्धाः । दिवः । यह्वीः । अवसानाः । अनग्नाः ।
सनाः । अत्र । युवतयः । सऽयोनीः । एकम् । गर्भम् । दधिरे । सप्त । वाणीः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० 'सीमिति परिग्रहार्थीयः' (या १,७)। शब्दमकुर्वत्यः² अहिंसिताः दिवः सप्त नदीः महत्यो भूत्वा वव्राज अभिगतवत्यः । सर्वतः परिगृह्य वस्त्रवत्याच्छादकवत्योऽपि जलाच्छादनात् अनग्नाः । पुराणतः अन्तरिक्षे सप्त नद्यो गच्छन्त्यः समानयोनयः एकम् शब्दात्मकम् गर्भम् दधिरे सप्त नद्यः ॥ ६ ॥

स्तीर्णा अस्य संहतो विश्वरूपा घृतस्य योनौ स्रवथे मधूनाम् ।
अस्थुरत्र धेनवः पिन्वमाना मही दस्मस्य मातरा समीची ॥ ७ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. शब्दं कुर्वतीः मूको.

स्तीर्णाः । अस्य । सम्ऽहतः । विश्वऽरूपाः । घृतस्य । योनौ । स्रवथे । मधूनाम् ।
अस्थुः । अत्र । धेनवः । पिन्वमानाः । मही इति । दस्मस्य । मातरा । समीची इति सम्ऽईची ॥

वेङ्कट० इतस्ततो विस्तीर्णाः एतं जनयितुं सङ्गता नद्यः । उदकस्य योनौ अन्तरिक्षे मधूनाम् उदकानाम्[1] स्रवणे अस्मिन् उदकम् पिन्वमानाः नद्यः तिष्ठन्ति । तत्र जातस्याऽग्नेः दर्शनीयस्य महती द्यावापृथिवी च समीची भवतः ॥ ७ ॥

बभ्राणः सूनो सहसो व्यद्यौद् दधानः शुक्रा रभसा वपूंषि ।
श्चोतन्ति धारा मधुनो घृतस्य वृषा यत्र वावृधे काव्येन ॥ ८ ॥

बभ्राणः । सूनो इति । सहसः । वि । अद्यौत् । दधानः । शुक्रा । रभसा । वपूंषि ।
श्चोतन्ति । धाराः । मधुनः । घृतस्य । वृषा । यत्र । ववृधे । काव्येन ॥ ८ ॥

वेङ्कट० उदकैर्धार्यमाणः हे सहसः सूनो! वि द्योतते भवान् अपामुपस्थे दधानः शुक्राणि वेगयुक्तानि अङ्गानि[2] । तत्र मधुमत्तमस्य उदकस्य धाराः श्चोतन्ति[3], वर्धिता 'यत्र वर्धते' कर्मणा ॥ ८ ॥

पितुश्चिदूधर्जनुषा विवेद व्यस्य धारा असृजद् वि धेनाः ।
गुहा चरन्तं सखिभिः शिवेभिर्दिवो यह्वीभिर्न गुहा बभूव ॥ ९ ॥

पितुः । चित् । ऊधः । जनुषा । विवेद । वि । अस्य । धाराः । असृजत् । वि । धेनाः ।
गुहा । चरन्तम् । सखिऽभिः । शिवेभिः । दिवः । यह्वीभिः । न । गुहा । बभूव ॥ ९ ॥

वेङ्कट० दिवः ऊधः जायमानः एव[4] जानाति, ज्ञात्वा च अस्य धाराः उदकानि पृथिवीं प्रति विसृजति, प्रीणयितीरोषधीश्च । अपां मध्ये गुहायां चरन्तम् ताभिः अन्तर्हिताभिः कल्याणीः दिवः अपि महद्भिः सा गुहा[6] न सम्बभूव । यतोऽयमपाम् उपस्थानादिरञ्चति ततोऽसम्भूतः[7] ॥ ९ ॥

पितुश्च गर्भं जनितुश्च बभ्रे पूर्वीरेको अधयत् पीप्यानाः ।
वृष्णे सपत्नी शुचये सबन्धू उभे अस्मै मनुष्ये नि पाहि ॥ १० ॥

पितुः । च । गर्भम् । जनितुः । च । बभ्रे । पूर्वीः । एकः । अधयत् । पीप्यानाः ।
वृष्णे । सपत्नी इति सऽपत्नी । शुचये । सबन्धू इति सऽबन्धू । उभे इति । अस्मै । मनुष्ये इति । नि । पाहि ॥

वेङ्कट० पितुः दिवः जनयितुः च अस्य लोकस्य उभयोः गर्भम् अग्निर्बिभर्ति, दिवः[8] अपो बिभर्ति

1. नास्ति वि°. 2. "ण्यङ्गानि वि° मूको. 3. श्च्यो" वि° मूको. 4-4. नाति एव वि° मूको. 5. एव वि° मूको. 6. सना वि° मूको. 7. "तः तिक वि° मूको. 8. दिवि मूको.

पृथिव्या ओषधीः । तथा पूर्वीः अपः एकः एव वर्धति अग्निमाप्यायमानीः[1] । अथ प्रत्यक्षः । हविषो वर्तिके समानपतिके शुनवे समानबन्धने द्यावापृथिव्यौ उभे अग्ने मनुष्याय नितराम् रक्ष ॥ १० ॥

[2]इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये चतुर्दशो वर्गः[2] ॥

उरौ महाँ अनिबाधे ववर्धाऽऽपो अग्निं यशसः सं हि पूर्वीः ।
ऋतस्य योनावशयद् दमूना जामीनामग्निरपसि स्वसॄणाम् ॥ ११ ॥

उरौ । महान् । अनिऽबाधे । ववर्ध । आपः । अग्निम् । यशसः । सम् । हि । पूर्वीः ।
ऋतस्य । योनौ । अशयत् । दमूनाः । जामीनाम् । अग्निः । अपसि । स्वसॄणाम् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० विस्तीर्णे महान् बाधारहिते ववर्ध अपामवकाशे[3], आपः[4] एतम्[5] अग्निम् यशस्वत्यः पूर्वम् सम् हि दधिरे इति क्रिया । ततश्च ऋतस्य [6]उदकस्य अशयत योनौ[6] दममनाः । सोऽयम् बन्धनाम् स्वयं सरन्तीनाम्[7] वेगेऽशयदिति ॥ ११ ॥

अक्रो न बभ्रिः समिथे महीनां दिदृक्षेयः सूनवे भाऋजीकः ।
उदुस्रिया जनिता यो जजानाऽपां गर्भो नृतमो यह्वो अग्निः ॥ १२ ॥

अक्रः । न । बभ्रिः । सम्ऽइथे । महीनाम् । दिदृक्षेयः । सूनवे । भाःऽऋजीकः ।
उत् । उस्रियाः । जनिता । यः । जजान । अपाम् । गर्भः । नृऽतमः । यह्वः । अग्निः ॥१२॥

वेङ्कट० अक्रः[8] 'अक आक्रमणात्' इति यास्कः (६,१७), नक इव वीर्यवान् भर्ता सङ्ग्रामे महतीनाम्[9] सेनानाम् दर्शनीयः हविषां प्रेरयित्रे भाऋजीकः[10], 'भाऋजीकः प्रसिद्धभाः' इति यास्कः (६,४), यः पशूनां जनयिता प्रद्युत् तत्पति, सोऽयम् अपाम् गर्भः नेतृतमः महान् अग्निः ॥ १२ ॥

अपां गर्भं दर्शतमोषधीनां वना जजान सुभगा विरूपम् ।
देवासश्चिन्मनसा सं हि जग्मुः पनिष्ठं जातं तवसं दुवस्यन् ॥ १३ ॥

अपाम् । गर्भम् । दर्शतम् । ओषधीनाम् । वना । जजान । सुऽभगा । विऽरूपम् ।
देवासः । चित् । मनसा । सम् । हि । जग्मुः । पनिष्ठम् । जातम् । तवसम् । दुवस्यन् ॥१३॥

वेङ्कट० अपाम् गर्भम् दर्शनिलारम्(?) ओषधीनाम् भजनीया माता जनयामास सुभगा[11] विविधरूपम् । तज्जातम् देवाः च मनसा सम् जग्मुः । ज्ञात्वा च देवानां स्तोतृतमम्[11] जातम् प्रवृद्धम् पर्यचरन्निति ॥ १३ ॥

1. °माप्यायमन्तीः वि[1] अ; °माप्यायिनः लपं. 2-2. नास्ति मूको. 3. अपामवकाशे वि[1] अ[1]. 4. नास्ति वि[1] लपं. 5. एतम् मूको. 6-6. योनावुदकस्य मूको. 7. स्वसारिणाम् लपं. 8. महतीनां वि[1], 9. नास्ति मूको. 10. सुभागा वि[1]. 11. ···तमम् वि[1] अ[1]; वि[1] ऋजुप्रत्नावः लपं.

बृहन्त इद्भानवो भाऋजीकमग्निं सचन्त विद्युतो न शुक्राः ।
गुहेव वृद्धं सदसि स्वे अन्तरपार ऊर्वे अमृतं दुहानाः ॥ १४ ॥

बृहन्तः । इत् । भानवः । भाऽऋजीकम् । अग्निम् । सचन्त । विऽद्युतः । न । शुक्राः ।
गुहाऽइव । वृद्धम् । सदसि । स्वे । अन्तः । अपारे । ऊर्वे । अमृतस्य । दुहानाः ॥ १४ ॥

वेङ्कट० महान्तः एव भानवः ऋजुदीप्तिम् अग्निम् सेवन्ते विद्युतः इव दीप्यमानाः शुक्लवर्णाः वा । पर्वतगुहायाम् इव अपाम् अन्तः स्वस्मिन् स्थाने महान्तम् अग्निम् पारवर्जिते ऊर्णुते[1] तस्मिन् उदकम् दुहानाः भानवः ॥ १४ ॥

ईळे च त्वा यजमानो हविर्भिरीळे सखित्वं सुमतिं निकामः ।
देवैरवो मिमीहि सं जरित्रे रक्षा च नो दम्येभिरनीकैः ॥ १५ ॥

ईळे । च । त्वा । यजमानः । हविःऽभिः । ईळे । सखिऽत्वम् । सुऽमतिम् । निऽकामः ।
देवैः । अवः । मिमीहि । सम् । जरित्रे । रक्ष । च । नः । दम्येभिः । अनीकैः ॥ १५ ॥

वेङ्कट० याचे[2] च त्वाम् हविर्भिः यजमानः अहम् । तथा त्वया सख्यम् याचे शोभनमतिं त्वाम् निकामय-मानः । स्तोत्रे देवैः सह रक्षणम्[3] कुरु । रक्ष नः[4] अस्मान् गृहनकुशलैः तव तेजोभिः ॥ १५ ॥

[5]इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये पञ्चदशो वर्गः[5] ॥

उपक्षेतारस्तव सुप्रणीतेऽग्ने विश्वानि धन्या दधानाः ।
सुरेतसा श्रवसा तुञ्जमाना अभि ष्याम पृतनायूँरदेवान् ॥ १६ ॥

उपऽक्षेतारः । तव । सुऽप्रनीते । अग्ने । विश्वानि । धन्या । दधानाः ।
सुऽरेतसा । श्रवसा । तुञ्जमानाः । अभि । स्याम । पृतनाऽयून् । अदेवान् ॥ १६ ॥

वेङ्कट० अग्ने ! शोभनप्रणयन ! तव उपनिवासं कुर्वन्तः विश्वानि धनसमूहनानि धारयन्तः शोभन-कर्मणा अन्नेन याचमानेभ्यो दानं कुर्वन्तः अभिभवेम पृतनामिच्छतः अदेवान् ॥ १६ ॥

आ देवानामभवः केतुरग्ने मन्द्रो विश्वानि काव्यानि विद्वान् ।
प्रति मर्ताँ अवासयो दमूना अनु देवान् रथिरो यासि साधन् ॥ १७ ॥

---

१. ऊर्णुते सा. २. याचि वि' भ'. ३. °ह रक्षं वि' भ'. ४. नास्ति लभ'. ५-५. नास्ति मूको.

आ । देवानाम् । अभवः । केतुः । अग्ने । मन्द्रः । विश्वानि । काव्यानि । विद्वान् ।
प्रति । मर्तान् । अवासयः । दमूनाः । अनु । देवान् । रथिरः । यासि । साधन् ॥ १७ ॥

वेङ्कट० देवानाम् निवासयिता त्वम् मनुष्येषु आ अभवसि मादयिता सर्वाणि स्तोत्राणि जानन्। तथा मर्त्यान्[1] स्वेस्वे स्थाने प्रति वासयसि दानमनाः, देवान् च अनु[2] गच्छसि रथवान् हविर्भिः साधयन् इति ॥ १७ ॥

नि दुरोणे अमृतो मर्त्यानां राजा ससाद विदथानि साधन् ।
घृतप्रतीक उर्विया व्यद्यौदग्निर्विश्वानि काव्यानि विद्वान् ॥ १८ ॥

नि । दुरोणे । अमृतः । मर्त्यानाम् । राजा । ससाद । विदथानि । साधन् ।
घृतऽप्रतीकः । उर्विया । वि । अद्यौत् । अग्निः । विश्वानि । काव्यानि । विद्वान् ॥ १८ ॥

वेङ्कट० नि ससाद गृहे देवः स मनुष्याणाम् राजा यज्ञान् साधयन्। आज्येन अभ्युक्षिताकृतिः विस्तीर्णो वि[3] द्योतते अग्निः विश्वानि कविकर्माणि[4] जानन् ॥ १८ ॥

आ नो गहि सख्येभिः शिवेभिर्महान् महीभिरूतिभिः सरण्यन् ।
अस्मे रयिं बहुलं संतरुत्रं सुवाचं भागं यशसं कृधी नः ॥ १९ ॥

आ । नः । गहि । सख्येभिः । शिवेभिः । महान् । महीभिः । ऊतिऽभिः । सरण्यन् ।
अस्मे इति । रयिम् । बहुलम् । सम्ऽतरुत्रम् । सुऽवाचम् । भागम् । यशसम् । कृधि । नः ॥ १९ ॥

वेङ्कट० अस्मान् आ गच्छ कल्याणैः सख्यैः महद्भिः रक्षणैः सह महान् अभिसरणमिच्छन्। अस्माकम् [5]धनम् महत्[5] सन्तारयितृ शोभनवाचम् भजनीयम् यशस्विनं पुत्रं च कुरु। पुनः नः इति पूरणम्[6] इति ॥ १९ ॥

एता ते अग्ने जनिमा सनानि प्र पूर्व्याय नूतनानि वोचम् ।
महान्ति वृष्णे सवना कृतेमा जन्मञ्जन्मन् निहितो जातवेदाः ॥ २० ॥

एता । ते । अग्ने । जनिम । सनानि । प्र । पूर्व्याय । नूतनानि । वोचम् ।
महान्ति । वृष्णे । सवना । कृता । इमा । जन्मन्ऽजन्मन् । निऽहितः । जातऽवेदाः ॥ २० ॥

---

१. मुदितम् अ¹. २. नाति वि¹ अपं. ३. नास्ति वि¹ अपं. ४. कर्माणि वि¹. ५-५. महत्धनम् वि¹ अपं. ६. °ण वि¹ अपं.

वेङ्कट० अग्ने! तुभ्यम्[1] पुरातनाय सनातनानि नवतराणि च एतानि जन्मानि प्र अवोचम्, तथा महान्ति सवनानि[2] एते कृतानि इमानि। सोऽयम् अग्निः अस्माभिः जन्मनिजन्मनि[3] आहितः इति। अस्योत्तरा भूयसे निर्वचनाय ॥ २० ॥

जन्मञ्जन्मन् निहितो जातवेदा विश्वामित्रेभिरिध्यते अजस्रः ।
तस्य वयं सुमतौ यज्ञियस्यापि भद्रे सौमनसे स्याम ॥ २१ ॥

जन्मन्ऽजन्मन् । निऽहितः । जातऽवेदाः । विश्वामित्रेभिः । इध्यते । अजस्रः ।
तस्य । वयम् । सुऽमतौ । यज्ञियस्य । अपि । भद्रे । सौमनसे । स्याम ॥ २१ ॥

वेङ्कट० सोऽयम् सर्वेषु जन्मसु विश्वामित्रैः आहितः[4] समिध्यते[5] अनवरतम्[6] जातवेदाः[7]। तस्य यज्ञियस्य वयम् सुमतौ स्याम, अपि च भजनीये सौमनसे ॥ २१ ॥

इमं यज्ञं सहसावन् त्वं नो देवत्रा धेहि सुक्रतो रराणः ।
प्र यंसि होतर्बृहतीरिषो नोऽग्ने महि द्रविणमा यजस्व ॥ २२ ॥

इमम् । यज्ञम् । सहसाऽवन् । त्वम् । नः । देवऽत्रा । धेहि । सुक्रतो इति सुऽक्रतो । रराणः ।
प्र । यंसि । होतः । बृहतीः । इषः । नः । अग्ने । महि । द्रविणम् । आ । यजस्व ॥ २२ ॥

वेङ्कट० हे बलवन्! सुक्रतो![8] त्वम् अस्माकम् इमम् यज्ञम् देवेषु निधेहि रममाणः। प्र यच्छ होतः! महान्ति अन्नानि अस्मभ्यम्। तथा महच्च धनम् 'आ यजस्व' अग्ने ॥ २२ ॥

इळामग्ने पुरुदंसं सनिं गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।
स्यान्नः सूनुस्तनयो विजावाग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ २३ ॥

इळाम् । अग्ने । पुरुऽदंसम् । सनिम् । गोः । शश्वत्ऽतमम् । हवमानाय । साध ।
स्यात् । नः । सूनुः । तनयः । विजाऽवा । अग्ने । सा । ते । सुऽमतिः । भूतु । अस्मे इति ॥ २३ ॥

वेङ्कट० बहुकर्माणम् गोः प्रदात्रीम् इडाम् देवीम् बहुतममन्न अग्ने! साधय[9] यजमानाय। भवतु अस्माकम् अग्ने! पुत्रः पुत्राणां जनयिता। अग्ने! सा तव प्रसिद्धा सुमतिः अस्मासु अस्त्विति ॥ २३ ॥

[10]इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये षोडशो वर्गः[11] ॥

---

१. नास्ति वि[1] अ[1]. २. °नानि च वि[1]. ३. जन्मानि मूको. ४. आधाय वि[1,2] अ[1] क; आधाय छा. ५. °ध्यते वि[1] अ[1]. ६. अनवरतम् वि[1] अ[1]. ७. नास्ति मूको. ८-८. नास्ति वि[2,3] अ[1] छा. ९. होतः वि[1] अ[1]. १०-११. नास्ति मूको.

[२]

[1]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । वैश्वानरोऽग्निर्देवता । जगती छन्दः[1] ।

वैश्वानराय धिषणामृतावृधे घृतं न पूतमग्नये जनामसि ।
द्विता होतारं मनुषश्च वाघतो धिया रथं न कुलिशः समृण्वति ॥ १ ॥

वैश्वानराय । धिषणाम् । ऋतऽवृधे । घृतम् । न । पूतम् । अग्नये । जनामसि ।
द्विता । होतारम् । मनुषः । च । वाघतः । धिया । रथम् । न । कुलिशः । सम् । ऋण्वति ॥ १ ॥

वेङ्कट० वैश्वानराय स्तुतिम् यज्ञस्य वर्धयित्रे घृतम् इव पूतम् अग्नये जनयामः । तमिमम् मनुष्या यजमानाः[2] ऋत्विजः च महत्वन्तः कर्मणा द्विता[3] क्षिपन्ति गार्हपत्यमाहवनीयं च रथाङ्गम् इव चक्रयोः काष्ठादिः ॥ १ ॥

स रोचयज्जनुषा रोदसी उभे स मात्रोरभवत् पुत्र ईड्यः ।
हव्यवाळग्निरजरश्चनोहितो दूळभो विशामतिथिर्विभावसुः ॥ २ ॥

सः । रोचयत् । जनुषा । रोदसी इति । उभे इति । सः । मात्रोः । अभवत् । पुत्रः । ईड्यः ।
हव्यऽवाट् । अग्निः । अजरः । चनःऽहितः । दुःऽदभः । विशाम् । अतिथिः । विभाऽवसुः ॥ २ ॥

वेङ्कट० सः रोचयति जन्मना द्यावापृथिवी उभे अपि । सः द्यावापृथिव्योः भवति पुत्रः स्तुत्यः हविषां वोढा अग्निः जरारहितः अन्नहितः दुर्दम्भः[4] मनुष्याणाम् अतिथिः दीप्तिधनः ॥ २ ॥

क्रत्वा दक्षस्य तरुषो विधर्मणि देवासो अग्निं जनयन्त चित्तिभिः ।
रुरुचानं भानुना ज्योतिषा महामत्यं न वाजं सनिष्यन्नुप ब्रुवे ॥ ३ ॥

क्रत्वा । दक्षस्य । तरुषः । विऽधर्मणि । देवासः । अग्निम् । जनयन्त । चित्तिऽभिः ।
रुरुचानम् । भानुना । ज्योतिषा । महाम् । अत्यम् । न । वाजम् । सनिष्यन् । उप । ब्रुवे ॥ ३ ॥

वेङ्कट० कर्मणा प्रज्ञानैश्च रक्षस्य शत्रोस्तारकस्य विधारणार्थम् अग्निम् अजनयन् देवाः । दीप्यमानम् दीप्यमानेन[5] तेजसा महान्तम् अश्वम् इव अन्नं सम्भजमानः सनिष्यन् उप स्तौमि ॥ ३ ॥

आ मन्द्रस्य सनिष्यन्तो वरेण्यं वृणीमहे अह्रयं वाजमृग्मियम् ।
रातिं भृगूणामुशिजं कविक्रतुमग्निं राजन्तं दिव्येन शोचिषा ॥ ४ ॥

1. नास्ति मूको. 2. मनाः मूको. 3. विधा वि[1,3] क[1]; मूको. 4. दुर्दः वि[1] मूको. 5. दीप्तेन वि[1].

आ । मन्द्रस्य । सनिष्यन्तः । वरेण्यम् । वृणीमहे । अह्रयम् । वाजम् । ऋग्मियम् ।
रातिम् । भृगूणाम् । उशिजम् । कविऽक्रतुम् । अग्निम् । राजन्तम् । दिव्येन । शोचिषा ॥४॥

वेङ्कट॰ आ वृणीमहे मादयितुः सम्भक्तुमिच्छन्तः वरणीयम् अन्नमस्य । तम् महान्तम् अन्नम् अजस्रम् ऋग्मियम् अग्निम् भृगूणाम् रातिम्[1], तं कामयमानम्, कामिनम् क्रान्तप्रज्ञम्[2] दिव्येन तेजसा दीप्यमानम् इति ॥ ४ ॥

अग्निं सुम्नाय दधिरे पुरो जना वाजश्रवसमिह वृक्तबर्हिषः ।
यतस्रुचः सुरुचं विश्वदेव्यं रुद्रं यज्ञानां साधदिष्टिमपसाम् ॥ ५ ॥

अग्निम् । सुम्नाय । दधिरे । पुरः । जनाः । वाजऽश्रवसम् । इह । वृक्तऽबर्हिषः ।
यतऽस्रुचः । सुऽरुचम् । विश्वऽदेव्यम् । रुद्रम् । यज्ञानाम् । साधत्ऽइष्टिम् । अपसाम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट॰ अग्निम् सुखार्थम् आहवनीयं कुर्वन्ति जनाः बलकीर्तिम् अस्मिँल्लोके स्तरणाय छिन्नबर्हिषः आत्तस्रुचः सुरोचनम् सर्वदेवहितम् स्तोतारम् यज्ञानाम् तथा कर्मणां च साधदिष्टिम्[3] अभिलषितं येन साध्यते तमिति ॥ ५ ॥

[4]इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये सप्तदशो वर्गः[4] ॥

पावकशोचे तव हि क्षयं परि होतर्यज्ञेषु वृक्तबर्हिषो नरः ।
अग्ने दुव इच्छमानास आप्यमुपासते द्रविणं धेहि तेभ्यः ॥ ६ ॥

पावकऽशोचे । तव । हि । क्षयम् । परि । होतः । यज्ञेषु । वृक्तऽबर्हिषः । नरः ।
अग्ने । दुवः । इच्छमानासः । आप्यम् । उप । आसते । द्रविणम् । धेहि । तेभ्यः ॥ ६ ॥

वेङ्कट॰ शोधकदीप्ते! तव आवासम् परितः होतः! यज्ञेषु स्तीर्णबर्हिषः मनुष्याः तिष्ठन्ति । अग्ने! तव परिचरणम् त्वया सख्यं च इच्छन्तः त्वाम् उप आसते ये[5], तेभ्यः धनम् प्रयच्छ ॥ ६ ॥

आ रोदसी अपृणदा स्वर्महज्जातं यदेनमपसो अधारयन् ।
सो अध्वराय परि णीयते कविरत्यो न वाजसातये चनोहितः ॥ ७ ॥

आ । रोदसी इति । अपृणत् । आ । स्वः । महत् । जातम् । यत् । एनम् । अपसः । अधारयन् ।
सः । अध्वराय । परि । नीयते । कविः । अत्यः । न । वाजऽसातये । चनःऽहितः ॥ ७ ॥

---

१. रातिम् वि[1] अ[1]; दाति वि[2] अ[2]. २. कान्तप्र॰ मूको. ३. ॰दिष्टम् वि[1]; ॰दिष्टमभिलषितम् अ[1].
४-४. नास्ति मूको. ५ नास्ति वि[1].

वेङ्कट० द्यावापृथिवी आ पूरयति, महत् च अन्तरिक्षम्। जातम् अह[1] एनम् कर्मणा यजमानाः धारयन्ति[3]। सः अयम् अध्वराय[4] परितः नीयते कालः[5] अश्वः इव लक्ष्मामाय बद्धहितः[6]॥ ७॥

नमस्यत हव्यदातिं स्वध्वरं दुवस्यत दम्यं जातवेदसम्।
रथीर्ऋतस्य बृहतो विचर्षणिरग्निर्देवानामभवत्पुरोहितः॥ ८॥

नमस्यत। हव्यऽदातिम्। सुऽअध्वरम्। दुवस्यत। दम्यम्। जातऽवेदसम्।
रथीः। ऋतस्य। बृहतः। विऽचर्षणिः। अग्निः। देवानाम्। अभवत्। पुरःऽहितः॥ ८॥

वेङ्कट० नमस्यत आहुतिप्रदानम्, हविषां वा दातारम् 'यजमानो वै हव्यदातिः' (माश १,४,१,२४) इति ब्राह्मणम्, शोभनयज्ञम्। परिचरत[7] दमहितम् अग्निम्। यज्ञस्य रथः एव रथीः, 'रथीरध्वराणामिति। रथो ह वा एष भूत्वा[8] देवेभ्यो यज्ञं वहति' (माश १,४,२,११) इति ब्राह्मणम्, महतः विद्रष्टा अग्निः देवानाम् अभवत् अग्रतो हितः॥ ८॥

तिस्रो यह्वस्य समिधः परिज्मनोऽग्नेरपुनन्नुशिजो अमृत्यवः।
तासामेकामदधुर्मर्त्ये भुजमु लोकमु द्वे उप जामिमीयतुः॥ ९॥

तिस्रः। यह्वस्य। समऽइधः। परिऽज्मनः। अग्नेः। अपुनन्। उशिजः। अमृत्यवः।
तासाम्। एकाम्। अदधुः। मर्त्ये। भुजम्। ऊँ इति। लोकम्। ऊँ इति। द्वे इति। उप। जामिम्। ईयतुः।

वेङ्कट० परितः गन्तुः महतः अग्नेः तिस्रः समेधिकाः[9] तनूः मृत्युरहिताः कामयितारो देवाः अपुनन्। तासाम् तनूनाम् एकाम् तनूम् अस्माद्रश्मिकाम् मर्त्ये लोके निदधुः भोगसाधनीम्। अथ अन्ये द्वे तनू द्युस्थं जामिम् लोकम् उपगतौ[10] अन्तरिक्षे दिव्येति। 'देवा अहुतस्य... अमर्त्ये × × लोकमिद् द्वे उप जामी ईयतुः' (आश्वश्री १२,७,१०) इति शाखान्तरे पाठः[11]॥ ९॥

विशां कविं विश्पतिं मानुषीरिषः सं सीमकृण्वन्त्स्वधितिं न तेजसे।
स उद्वतो निवतो याति वेविषत्स गर्भमेषु भुवनेषु दीधरत्॥ १०॥

विशाम्। कविम्। विश्पतिम्। मानुषीः। इषः। सम्। सीम्। अकृण्वन्। स्वऽधितिम्। न। तेजसे।
सः। उत्ऽवतः। निऽवतः। याति। वेविषत्। सः। गर्भम्। एषु। भुवनेषु। दीधरत्॥ १०॥

---

१. नास्ति मूको. २. यदा वि॰ अ॰. ३. धारयन्तः वि॰ अपे. ४. अध्वरम् अपे. ५. कालः वि॰[2,3] अ॰ अपे. ६. अभिहितः वि॰ अपे. ७. 'रत ते अपनयन्ताकः. ८. भूत्वा वि॰. ९. वि धार्ये वि॰ अ॰. १०. उपगताम् वि॰ अपे. ११. पाठात् वि॰ अपे.

वेङ्कट० विशाम् कान्तम्[1] दिवो पालयितारम् मनुष्यसम्बद्धानि[2] सर्वाणि सर्वतः सेवकुर्वन्ति स्वामिनम् इव तेजनाय । सः[3] इच्छितान् निश्चांश्च देशान् गच्छति सर्वं व्याप्नुवन् । सः एष वैश्वानरो भूत्वा एषु सर्वेषु भूतेषु गर्भम् धारयति ॥ १० ॥

[3]इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये अष्टादशो वर्गः[4] ॥

स जिन्वते जठरेषु प्रजज्ञिवान् वृषा चित्रेषु नानदन्न सिंहः ।
वैश्वानरः पृथुपाजा अमर्त्यो वसु रत्ना दयमानो वि दाशुषे ॥ ११ ॥

सः । जिन्वते । जठरेषु । प्रजज्ञिऽवान् । वृषा । चित्रेषु । नानदत् । न । सिंहः ।
वैश्वानरः । पृथुऽपाजाः । अमर्त्यः । वसु । रत्ना । दयमानः । वि । दाशुषे ॥ ११ ॥

वेङ्कट० सः प्रीणयति मनुष्याणामुदरेषु प्रजातः[5] कामानां वर्षिता चित्रेषु अरण्येषु स्थित्वा शब्दं कुर्वन् इव सिंहः । वैश्वानरः पृथुबलः अमर्त्यः वासयितॄणि रत्नानि प्रयच्छन् यजमानाय विशेषेण प्रयच्छन् भवति ॥ ११ ॥

वैश्वानरः प्रत्नथा नाकमारुहद् दिवस्पृष्ठं भन्दमानः सुमन्मभिः ।
स पूर्ववज्जनयञ्जन्तवे धनं समानमज्मं पर्येति जागृविः ॥ १२ ॥

वैश्वानरः । प्रत्नऽथा । नाकम् । आ । अरुहत् । दिवः । पृष्ठम् । भन्दमानः । सुमन्मऽभिः ।
सः । पूर्वऽवत् । जनयन् । जन्तवे । धनम् । समानम् । अज्मम् । परि । एति । जागृविः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० मातरिश्वात्मना जातः[6] वैश्वानरः सदानीमेव पुराणः दिवम् आ रोहति[7] दिवः पृष्ठं स्तूयमानः स्तोत्रैः । सः पुराण इव जनयन् यजमानाय धनम् एकमेव मार्गम् अभ्यर्हं परि गच्छति जागरणशीलः ॥ १२ ॥

ऋतावानं यज्ञियं विप्रमुक्थ्यमा यं दधे मातरिश्वा दिवि क्षयम् ।
तं चित्रयामं हरिकेशमीमहे सुदीतिमग्निं सुविताय नव्यसे ॥ १३ ॥

ऋतऽवानम् । यज्ञियम् । विप्रम् । उक्थ्यम् । आ । यम् । दधे । मातरिश्वा । दिवि । क्षयम् ।
तम् । चित्रऽयामम् । हरिऽकेशम् । ईमहे । सुऽदीतिम् । अग्निम् । सुविताय । नव्यसे ॥ १३ ॥

वेङ्कट० सत्यवन्तम् यज्ञार्हम् मेधाविनम् स्तुत्यम् अन्तरिक्षे दीप्ते आत्मना आवासम्[8] यम् मातरिश्वा आ दधे, तम् अभिगम्य वसतीत्यर्थः । तम् चित्रगमनम्[9] हरितकेशम् याचामहे शोभनदीप्तिम् अग्निम् अभ्युदयाय नवतरायेति ॥ १३ ॥

---

१. कान्तं वि॰ अपे. २. °म्बध्यानि वि॰ ह्न अपे; °म्बधीनि क प्रस्तावः. ३. नास्ति अ॰. ३-४. नास्ति मूको. ५. प्रजातः वि॰ अ॰. ६. नास्ति वि॰ अपे. ७. रोहयति मूको. ८. आवासे अपे. ९. चित्रगमनम् वि॰ अ॰.

शुचिं न यामन्निषिरं स्वर्दृशं केतुं दिवो रोचनस्थामुषर्बुधम् ।
अग्निं मूर्धानं दिवो अप्रतिष्कुतं तमीमहे नमसा वाजिनं बृहत् ॥ १४ ॥

शुचिम् । न । यामन् । इषिरम् । स्वःऽदृशम् । केतुम् । दिवः । रोचनऽस्थाम् । उषःऽबुधम् ।
अग्निम् । मूर्धानम् । दिवः । अप्रतिऽस्कुतम् । तम् । ईमहे । नमसा । वाजिनम् । बृहत् ॥ १४ ॥

वेङ्कट० '[1]आदित्यम् इव गमने क्षिप्रम् सर्वस्य द्रष्टारम् प्रज्ञानम् दिवः रोचमानेषु तिष्ठन्तम् प्रातः प्रबुध्यमानम् अग्निम् दिवः† उच्छ्रितम् अप्रस्खलितम् अप्रतिबाधितम्‡ वा तम् अभिगच्छामः अन्नेन बलिनम् महान्तम्[1]' ॥ १४ ॥

मन्द्रं होतारं शुचिमद्वयाविनं दमूनसमुक्थ्यं विश्वचर्षणिम् ।
रथं न चित्रं वपुषाय दर्शतं मनुर्हितं सदमिद्राय ईमहे ॥ १५ ॥

मन्द्रम् । होतारम् । शुचिम् । अद्वयाविनम् । दमूनसम् । उक्थ्यम् । विश्वऽचर्षणिम् ।
रथम् । न । चित्रम् । वपुषाय । दर्शतम् । मनुःऽहितम् । सदम् । इत् । रायः । ईमहे ॥ १५ ॥

वेङ्कट० मादकम् ह्वातारम् शुचिम् सत्यानृताभ्यामयुक्तं केवलसत्ययुक्तम् दमनमनसम् स्तोतव्यम् सर्वस्य द्रष्टारम् रथम् इव चित्रम् रूपस्य प्रदर्शकम्[2] मनुष्याणां हितम् सदा एव धनानि याचामहे ॥ १५ ॥

'इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये एकोनविंशो वर्गः' ॥

[३]

'विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । वैश्वानरोऽग्निर्देवता । जगती छन्दः' ।

वैश्वानराय पृथुपाजसे विपो रत्ना विधन्त धरुणेषु गातवे ।
अग्निर्हि देवाँ अमृतो दुवस्यत्यथा धर्माणि सनता न दूदुषत् ॥ १ ॥

वैश्वानराय । पृथुऽपाजसे । विपः । रत्ना । विधन्त । धरुणेषु । गातवे ।
अग्निः । हि । देवान् । अमृतः । दुवस्यति । अथ । धर्माणि । सनता । न । दुदुषत् ॥ १ ॥

वेङ्कट० वैश्वानराय पृथुतेजसे मेधाविनो विप्राः रमणीयानि हवींषि ददति धारकेषु देवेषु गन्तुम्[3] । अग्निः हि देवान् अमृतः[3] परिचरति, तथा चिरन्तनानि धर्माणि च न[4] दूषयति परिपालयति ॥ १ ॥

१-१. नास्ति छपे. † दिवम् मूको. ‡ नास्ति वि³ अ¹ ज. २. दर्शकम् वि¹; प्रदर्शनकम् वि³ अ¹. ३-३. नास्ति मूको. ४. अपूर्व वि³ अ¹. ५. नास्ति वि³ अ¹.

अन्तर्दूतो रोदसी दस्म ईयते होता निषत्तो मनुषः पुरोहितः ।
क्षयं बृहन्तं परि भूषति द्युभिर्देवेभिरग्निरिषितो धियावसुः ॥ २ ॥

अन्तः । दूतः । रोदसी इति । दस्मः । ईयते । होता । निऽसत्तः । मनुषः । पुरःऽहितः ।
क्षयम् । बृहन्तम् । परि । भूषति । द्युऽभिः । देवेभिः । अग्निः । इषितः । धियाऽवसुः ॥ २ ॥

वेङ्कट० दर्शनीयोऽग्निः द्यावापृथिवी अन्तः दूतः भूत्वा गच्छति । होता सन् होतृषदने निषण्णः मनुष्यस्य पुरो निहितः निवासं महान्तम् अलङ्करोति उत्तरवेदिं दीप्तिभिः देवैः अग्निः प्रेरितः[1] प्रज्ञावसुः ॥ २ ॥

केतुं यज्ञानां विदथस्य साधनं विप्रासो अग्निं महयन्त चित्तिभिः ।
अपांसि यस्मिन्नधि संदधुर्गिरस्तस्मिन्त्सुम्नानि यजमान आ चके ॥ ३ ॥

केतुम् । यज्ञानाम् । विदथस्य । साधनम् । विप्रासः । अग्निम् । महयन्त । चित्तिऽभिः ।
अपांसि । यस्मिन् । अधि । सम्ऽदधुः । गिरः । तस्मिन् । सुम्नानि । यजमानः । आ । चके ॥ ३ ॥

वेङ्कट० 'प्रज्ञापकस्थानीयम् यज्ञानाम्'[2] गृहस्य साधयितारम् विप्राः अग्निम् पूजयन्ति कर्मभिः । यस्मिन्[3] कर्माणि स्तुतीश्च संदधुः, तस्मिन् सुखानि यजमानः मनुष्यः कामयते ॥ ३ ॥

पिता यज्ञानामसुरो विपश्चितां विमानमग्निर्वयुनं च वाघताम् ।
आ विवेश रोदसी भूरिवर्पसा पुरुप्रियो भन्दते धामभिः कविः ॥ ४ ॥

पिता । यज्ञानाम् । असुरः । विपःऽचिताम् । विऽमानम् । अग्निः । वयुनम् । च । वाघताम् ।
आ । विवेश । रोदसी इति । भूरिऽवर्पसा । पुरुऽप्रियः । भन्दते । धामऽभिः । कविः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० पालयिता यज्ञानाम् विपश्चिताम् अपि प्रज्ञावताम् सोऽयम् अग्निः[4] ऋत्विजां विमानसाधनं[5] नयति, वेद्या[6] प्रज्ञासाधनं च । सोऽयम् आ विशति द्यावापृथिवी बहुरूपेण[7] तेजसा, बहूनां प्रियः स्तौति शरीरैः स्वैर्बहुभिः कविः ॥ ४ ॥

चन्द्रमग्निं चन्द्ररथं हरिव्रतं वैश्वानरमप्सुषदं स्वर्विदम् ।
विगाहं तूर्णिं तविषीभिरावृतं भूर्णिं देवास इह सुश्रियं दधुः ॥ ५ ॥

चन्द्रम् । अग्निम् । चन्द्रऽरथम् । हरिऽव्रतम् । वैश्वानरम् । अप्सुऽसदम् । स्वःऽविदम् ।
विऽगाहम् । तूर्णिम् । तविषीभिः । आऽवृतम् । भूर्णिम् । देवासः । इह । सुऽश्रियम् । दधुः ॥ ५ ॥

---

१. प्रेरितः वि॰ अ॰. २-२. नास्ति कर्ण॰. ३. यस्मात् कर्ण॰. ४. नास्ति मूको॰. ५. ॰विमाना॰ वि॰ अ॰. ६. वेद्या वि॰ कर्ण॰. ७. बहुरूपेण वि॰ अ॰ क कर्ण॰; बहु रूपेण वि॰.

वेङ्कट० कान्तम् अग्निम् कान्तदर्शम्, मन्तमिति … हविष्मन्तम् वैश्वानरम् … सर्वेषु … विभाइमानं … जातम् … इह लोके … सुखियम् मिदतुरिति॥ ५ ॥

[1]इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये विंशो वर्गः[2] ॥

अग्निर्देवेभिर्मनुषश्च जन्तुभिस्तन्वानो यज्ञं पुरुपेशसं धिया ।
रथीरन्तरीयते साधदिष्टिभिर्जीरो दमूना अभिशस्तिचातनः ॥ ६ ॥

अग्निः । देवेभिः । मनुषः । च । जन्तुऽभिः । तन्वानः । यज्ञम् । पुरुऽपेशसम् । धिया ।
रथीः । अन्तः । ईयते । साधदिष्टिऽभिः । जीरः । दमूनाः । अभिशस्तिऽचातनः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अग्निः देवानुद्दिश्य मनोः च जन्तुभिः अपत्यैः … तन्वानः यज्ञम् बहुरूपम् प्रज्ञया रथभूतः द्यावापृथिव्योः अन्तः गच्छति साधयद्भ्यः[3] मनुष्येभ्यः क्षिप्रः दममनाः रक्षसां चातयिता ॥ ६ ॥

अग्ने जरस्व स्वपत्य आयुन्यूर्जा पिन्वस्व समिषो दिदीहि नः ।
वयांसि जिन्व बृहतश्च जागृव उशिग्देवानामसि सुक्रतुर्विपाम् ॥ ७ ॥

अग्ने । जरस्व । सुऽअपत्ये । आयुनि । ऊर्जा । पिन्वस्व । सम् । इषः । दिदीहि । नः ।
वयांसि । जिन्व । बृहतः । च । जागृवे । उशिक् । देवानाम् । असि । सुऽक्रतुः । विपाम् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अग्ने! जरस्व अस्माद् शोभनापत्ययुक्ते जीविते, हविषा अस्माकं कामान् पिन्वस्व, अन्नानि च अस्मभ्यं प्रयच्छ, तथा महान्ति वयांसि अन्नानि अस्मभ्यं प्रयच्छ जागरणशील रक्षक![4] । कामयिता देवानाम् भवसि, कविः[5] च सुप्रज्ञः विप्राणाम् ॥ ७ ॥

विश्पतिं यह्वमतिथिं नरः सदा यन्तारं धीनामुशिजं च वाघताम् ।
अध्वराणां चेतनं जातवेदसं प्र शंसन्ति नमसा जूतिभिर्वृधे ॥ ८ ॥

विश्पतिम् । यह्वम् । अतिथिम् । नरः । सदा । यन्तारम् । धीनाम् । उशिजम् । च । वाघताम् ।
अध्वराणाम् । चेतनम् । जातऽवेदसम् । प्र । शंसन्ति । नमसा । जूतिऽभिः । वृधे ॥ ८ ॥

वेङ्कट० विशां पतिं महान्तम् अतिथिम् मनुष्याः सदा कर्मणां नियन्तारं कामयितारं च ऋत्विजां यज्ञानां चेतयितारं जातवेदसम् प्र शंसन्ति नमस्कारैः स्तुतिभिश्च वर्धनाय । जूतिः वदतेः स्तुतिकर्मणः ॥ ८ ॥

---

१. … २-२. नास्ति मूको. ३. साधयद्भ्यः वि[1] अ[1]. ४. नास्ति वि[1] अ[1]. ५. नास्ति वि[1] अ[1] द.

विभावा देवः सुरणः परि क्षितीरग्निर्बभूव शवसा सुमद्रथः ।
तस्य व्रतानि भूरिपोषिणो वयमुप भूषेम दम आ सुवृक्तिभिः ॥ ९ ॥

विभाऽवा । देवः । सुऽरणः । परि । क्षितीः । अग्निः । बभूव । शवसा । सुमत्ऽरथः ।
तस्य । व्रतानि । भूरिऽपोषिणः । वयम् । उप । भूषेम । दमे । आ । सुवृक्तिऽभिः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० प्रभावान् देवः सुरमणः[1] प्रजाः सर्वाः पर्यभवत् अग्निः बलेन शोभनरथः । तस्य कर्माणि बहूनां पोषयितुः वयम् अलङ्कुर्मः[2] स्वगृहे शोभनस्तोत्रैः ॥ ९ ॥

वैश्वानर तव धामान्या चके येभिः स्वर्विदभवो विचक्षण ।
जात आपृणो भुवनानि रोदसी अग्ने ता विश्वा परिभूरसि त्मना ॥ १० ॥

वैश्वानर । तव । धामानि । आ । चके । येभिः । स्वःऽवित् । अभवः । विऽचक्षण ।
जातः । आ । अपृणः । भुवनानि । रोदसी इति । अग्ने । ता । विश्वा । परिऽभूः । असि । त्मना ॥

वेङ्कट० हे वैश्वानर ! तव शरीराणि आभिमुख्येन[3] कामये । यैस्त्वम् स्वर्गस्य लम्भयिता भवसि[4] प्राज्ञ ! । जातः आ पूरयसि भूतानि द्यावापृथिव्यौ च[5] । अग्ने ! सर्वाणि तानि आत्मनैव परिभवसि अश्वानिव नेमिः ॥ १० ॥

वैश्वानरस्य दंसनाभ्यो बृहदरिणादेकः स्वपस्यया कविः ।
उभा पितरा महयन्नजायताग्निर्द्यावापृथिवी भूरिरेतसा ॥ ११ ॥

वैश्वानरस्य । दंसनाभ्यः । बृहत् । अरिणात् । एकः । सुऽअपस्यया । कविः ।
उभा । पितरा । महयन् । अजायत । अग्निः । द्यावापृथिवी इति । भूरिऽरेतसा ॥ ११ ॥

वेङ्कट० वैश्वानरस्य[6] कर्मभ्यः महत्त्वमिव एकः[7] प्राप्नोति शोभनकर्मेच्छया कविः । सोऽयम् उभौ पितरौ द्यां च पृथिवीं च[8] बहुरेतस्के [9]'पूजयन् अजायत'[9] । पृथिव्याः[10] ओषध्यादयो रेतः, उदकं दिव इति ॥ ११ ॥

[11]इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये एकविंशो वर्गः[11] ।

---

१. सुरमणो वि[2] अ[1]. २. उर्लः वि ल्प. ३. °मुख्यात्ते वि[1,2] अ[1]; °मुख्येन क ल्प. ४. भवसि° ल्प. ५. तां वि[3] अ[1]. ६. नास्ति वि[1] ल्प. ७. एक वि[2] अ[1]. ८. नास्ति वि[1]. ९-९. पूजन… वि[1] अ[1]. १०. पृथिव्याम् वि[1] अ[1]. ११-११. नास्ति मूको.

[४]

[1]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । आप्रीसूक्तम् । प्रथमाया ऋचः समिद्धोऽग्निर्वा देवता,
द्वितीयायाः तनूनपात्, तृतीयाया इळः, चतुर्थ्या बर्हिः, पञ्चम्या देवीर्द्वारः,
षष्ठ्या उषासानक्ता, सप्तम्या दैव्यौ होतारौ प्रचेतसौ,
अष्टम्याः तिस्रो देव्यः सरस्वतीळाभारत्यः, नवम्याः त्वष्टा,
दशम्या वनस्पतिः, एकादश्याः स्वाहाकृतयः । त्रिष्टुप् छन्दः[1] ।

समित्समित्सुमना बोध्यस्मे शुचाशुचा सुमतिं रासि वस्वः ।
आ देव देवान्यजथाय वक्षि सखा सखीन्त्सुमना यक्ष्यग्ने ॥ १ ॥

समित्ऽसमित् । सुऽमनाः । बोधि । अस्मे इति । शुचाऽशुचा । सुऽमतिम् । रासि । वस्वः ।
आ । देव । देवान् । यजथाय । वक्षि । सखा । सखीन् । सुऽमनाः । यक्षि । अग्ने ॥ १ ॥

वेङ्कट० समिधंसमिधम् सुमनाः बुध्यस्व । अग्ने![2] तेजसा शोभमाना भवदीया अनल्प सुमतिम् अस्मभ्यं[3] देहि । आ वह च देव![3] देवान् यज्ञाय । अथ तान् समानख्यानात् त्वम् सखा[4] सन् शोभनमनाः यज च अग्ने! ॥ १ ॥

यं देवासस्त्रिरहन्नायजन्ते दिवेदिवे वरुणो मित्रो अग्निः ।
सेमं यज्ञं मधुमन्तं कृधी नस्तनूनपाद्घृतयोनिं विधन्तम् ॥ २ ॥

यम् । देवासः । त्रिः । अहन् । आऽयजन्ते । दिवेऽदिवे । वरुणः । मित्रः । अग्निः ।
सः । इमम् । यज्ञम् । मधुऽमन्तम् । कृधि । नः । तनूऽनपात् । घृतऽयोनिम् । विधन्तम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० यम् वरुणादयोऽपि देवाः सर्वदा अहनि[3] त्रिः आयजन्ते[5] अग्नि त्रिषु सवनेषु । सः[6] त्वम् इमम् यज्ञम् मधुमन्तम् कुरु नः हे तनूनपात्! घृतोत्पत्तिस्थानम् देवान् परिचरन्तं यजमानम् ॥ २ ॥

प्र दीधितिर्विश्ववारा जिगाति होतारमिळः प्रथमं यजध्यै ।
अच्छा नमोभिर्वृषभं वन्दध्यै स देवान्यक्षदिषितो यजीयान् ॥ ३ ॥

प्र । दीधितिः । विश्वऽवारा । जिगाति । होतारम् । इळः । प्रथमम् । यजध्यै ।
अच्छ । नमःऽभिः । वृषभम् । वन्दध्यै । सः । देवान् । यक्षत् । इषितः । यजीयान् ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. भावे ज प्रस्तावः. ३. नास्ति मूको. ४. नास्ति वि॰ अ॰. ५. आयजन्त वि॰ अ॰. ६. नास्ति वि॰ अ॰.

वेङ्कट० प्र गच्छति दीप्तिः सर्वस्य वरणीया अग्निम् । स्तुतयश्च प्रथमम्[1] यष्टुम् अर्कैः सह सवितारम् अग्निम् वन्दितुम् अभिगच्छन्ति[2] । सः[3] देवान् यजतु प्रेषितः अस्तूयमानः[4] ॥ ३ ॥

ऊर्ध्वो वां गातुरध्वरे अकार्यूर्ध्वा शोचींषि प्रस्थिता रजांसि ।
दिवो वा नाभा न्यसादि होता स्तृणीमहि देवव्यचा वि बर्हिः ॥ ४ ॥

ऊर्ध्वः । वाम् । गातुः । अध्वरे । अकारि । ऊर्ध्वा । शोचींषि । प्रऽस्थिता । रजांसि ।
दिवः । वा । नाभा । नि । असादि । होता । स्तृणीमहि । देवऽव्यचाः । वि । बर्हिः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० हे अग्नीषोमौ! युवयोः गमनम् अध्वरे[5] ऊर्ध्वम् कृतम् इति । एतदेवोक्तम्—ऊर्ध्वानि शोचकानि तेजांसि प्रस्थितानि । अथवोर्ध्वः दिवः नाभौ इवोत्तरवेद्या नाभौ निषीदति ह्वाताग्निः । ततो विविधं स्तृणीमहि "देवव्याप्तिम् बर्हिः"[6] ॥ ४ ॥

सप्त होत्राणि मनसा वृणाना इन्वन्तो विश्वं प्रति यन्नृतेन ।
नृपेशसो विदथेषु प्र जाता अभीमं यज्ञं वि चरन्त पूर्वीः ॥ ५ ॥

सप्त । होत्राणि । मनसा । वृणानाः । इन्वन्तः । विश्वम् । प्रति । यन् । ऋतेन ।
नृऽपेशसः । विदथेषु । प्र । जाताः । अभि । इमम् । यज्ञम् । वि । चरन्त । पूर्वीः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० सप्त वषट्कर्तारः होतृकर्माणि मनसा कामयमानाः सर्वं जगत् प्रीणयन्तः 'प्रति गच्छन्ति'[7] सत्येन मार्गेण । प्रशिष्यद्भिर्मनुष्यैराश्लिष्टाः यज्ञेषु प्रादुर्भूताः इमम् यज्ञम्[8] अभि चरन्ति[9] बहवः[10] दासो देव्यः[10] ॥ ५ ॥

[11]इति द्वितीयाष्टके तृतीयाध्याये द्वाविंशो वर्गः[11] ॥

आ भन्दमाने उषसा उपाके उत स्मयेते तन्वा विरूपे ।
यथा नो मित्रो वरुणो जुजोषदिन्द्रो मरुत्वाँ उत वा महोभिः ॥ ६ ॥

आ । भन्दमाने इति । उषसा । उपाके इति । उत । स्मयेते इति । तन्वा । विरूपे इति विऽरूपे ।
यथा । नः । मित्रः । वरुणः । जुजोषत् । इन्द्रः । मरुत्वान् । उत । वा । महःऽभिः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० स्तूयमाने अहोरात्रे परस्परान्तिके[12], अपि च आ[1] स्मयेते[13] सूर्येण नक्षत्रैश्च शरीरेण [illegible] । यथा अस्मान् मित्रावरुणौ जुषेताम्[14], इन्द्रः च मरुत्वान् महद्भिर्देवैस्तथाऽहोरात्रौ कुरुताम् ॥ ६ ॥

---

१. नास्ति मूको. २. नास्ति लप. ३. नास्ति वि[1]. ४. नास्ति अ[1]. ५-५. °व्यासादिः वि[1] अ[1]. ६-६. [illegible] वि[1] अ[1] ल कप; [illegible] वि[1]. ७. इति मूको. ८. °गा: वि[1] ल कप. ९. °तना: मूको. १०. देव्या: वि[1] ल कप. ११-११. नास्ति मूको. १२. °न्तिके ल मस्तान. १३. स्मयेते वि[1]; स्मयेते अ[1] ल. १४. जुषेताम् वि[1] अ[1] ल कप.

दैव्या होतारा प्रथमा न्यृञ्जे सप्त पृक्षासः स्वधया मदन्ति ।
ऋतं शंसन्त ऋतमित्त आहुरनु व्रतं व्रतपा दीध्यानाः ॥ ७ ॥

दैव्या । होतारा । प्रथमा । नि । ऋञ्जे । सप्त । पृक्षासः । स्वधया । मदन्ति ।
ऋतम् । शंसन्तः । ऋतम् । इत् । ते । आहुः । अनु । व्रतम् । व्रतऽपाः । दीध्यानाः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० दैव्यौ होतारौ प्रथमौ हविर्भिः साधयामि । सप्त होतारः तौ च स्वधया मदन्ति । सत्यमनयोः स्तोत्रम् शंसन्तः सत्यम् एवं ते वदन्ति व्रतस्य रक्षितारः कर्म दीप्यमानाः ॥ ७ ॥

आ भारती भारतीभिः सजोषा इळा देवैर्मनुष्येभिरग्निः ।
सरस्वती सारस्वतेभिरर्वाक् तिस्रो देवीर्बर्हिरेदं सदन्तु ॥ ८ ॥

आ । भारती । भारतीभिः । सऽजोषाः । इळा । देवैः । मनुष्येभिः । अग्निः ।
सरस्वती । सारस्वतेभिः । अर्वाक् । तिस्रः । देवीः । बर्हिः । आ । इदम् । सदन्तु ॥ ८ ॥

वेङ्कट० भारती स्वानुचरीभिः भारतीभिः सहिता इळा च देवैः सहिता तथा तत्सहचरः अग्निः च मनुष्यैः सरस्वती च स्वानुचरैर्देवगणैः इत्थम् तिस्रः देव्यः इदम् बर्हिः आ सीदन्तु ॥ ८ ॥

तन्नस्तुरीपमध पोषयित्नु देव त्वष्टर्वि रराणः स्यस्व ।
यतो वीरः कर्मण्यः सुदक्षो युक्तग्रावा जायते देवकामः ॥ ९ ॥

तत् । नः । तुरीपम् । अध । पोषयित्नु । देव । त्वष्टः । वि । रराणः । स्यस्वेति स्यस्व ।
यतः । वीरः । कर्मण्यः । सुऽदक्षः । युक्तऽग्रावा । जायते । देवऽकामः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० तत् रेतः अस्माकम् तारकम् अथ च पोषकम् देव! त्वष्टः! विसृजस्व रममाणः । यतः रेतसः वीरः कर्मसु साधुः सुबलः यज्ञे प्रयुक्तग्रावा जायते देवान् कामयमानः ॥ ९ ॥

वनस्पतेऽव सृजोप देवानग्निर्हविः शमिता सूदयाति ।
सेदु होता सत्यतरो यजाति यथा देवानां जनिमानि वेद ॥ १० ॥

वनस्पते । अव । सृज । उप । देवान् । अग्निः । हविः । शमिता । सूदयाति ।
सः । इत् । ऊँ इति । होता । सत्यऽतरः । यजाति । यथा । देवानाम् । जनिमानि । वेद ॥ १० ॥

वेङ्कट० वनस्पते! हविः[2] देवान् प्रति उप अव सृज । अग्निः हविः संस्कर्ता संस्करोति । सः एव होता सत्यतरः देवान् यजति, यथावत् देवानाम् जन्मानि वेद इति ॥ १० ॥

---

१. ˚स न वि कर्ष. २. हविर्भिः वि˚ क कर्ष.

आ याह्यग्ने समिधानो अर्वाङिन्द्रेण देवैः सरथं तुरेभिः ।
बर्हिर्न आस्तामदितिः सुपुत्रा स्वाहा देवा अमृता मादयन्ताम् ॥ ११ ॥

आ । याहि । अग्ने । सम्ऽइधानः । अर्वाङ् । इन्द्रेण । देवैः । सऽरथम् । तुरेभिः ।
बर्हिः । नः । आस्ताम् । अदितिः । सुऽपुत्रा । स्वाहा । देवाः । अमृताः । मादयन्ताम् ॥११॥

वेङ्कट० आ याहि अग्ने! दीप्यमानः अभिमुखः इन्द्रेण देवैः च समानरथम् त्वरमाणैः । अस्माकम् इदम् बर्हिः शोभनपुत्रा अदितिः च आस्ताम् । स्वाहाकारेण देवाः च अमृताः मादयन्ताम्[1] ॥ ११ ॥

[2]इति द्वितीयाष्टकेऽष्टमाध्याये त्रयोविंशो वर्गः[2] ॥

[५]

[3]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[3] ।

प्रत्यग्निरुषसश्चेकितानोऽबोधि विप्रः पदवीः कवीनाम् ।
पृथुपाजा देवयद्भिः समिद्धोऽप द्वारा तमसो वह्निरावः ॥ १ ॥

प्रति । अग्निः । उषसः । चेकितानः । अबोधि । विप्रः । पदऽवीः । कवीनाम् ।
पृथुऽपाजाः । देवयत्ऽभिः । सम्ऽइद्धः । अप । द्वारा । तमसः । वह्निः । आवरित्यावः ॥ १ ॥

वेङ्कट० उषःसु[3] ज्ञायमानः अग्निः प्रबुद्ध आसीत् मेधावी कवीनाम् [4]पदानि धाता[4] पृथुबलः देवानिच्छद्भिः समिद्धः । सः तमसः द्वाराणि यैस्तमांसि प्रविशन्ति, तानि अपावृतवान् वह्निः ॥ १ ॥

प्रेद्वग्निर्वावृधे स्तोमेभिर्गीर्भिः स्तोतॄणां नमस्य उक्थैः ।
पूर्वीर्ऋतस्य संदृशश्चकानः सं दूतो अद्यौदुषसो विरोके ॥ २ ॥

प्र । इत् । ऊँ इति । अग्निः । ववृधे । स्तोमेभिः । गीःऽभिः । स्तोतॄणाम् । नमस्यः । उक्थैः ।
पूर्वीः । ऋतस्य । सम्ऽदृशः । चकानः । सम् । दूतः । अद्यौत् । उषसः । विऽरोके ॥ २ ॥

वेङ्कट० प्र एव अग्निः वर्धते स्तोमैः गीर्भिः उक्थैः च स्तोतॄणाम् नमस्कार्यः । दीप्यमानः अहर्मुखस्थाः अत्यन्त सन्दर्शीः उषसः दूतः[5] सः[6] विद्योतयति[7] उषसाम् प्रादुर्भावे ॥ २ ॥

अधाय्यग्निर्मानुषीषु विक्ष्व१पां गर्भो मित्र ऋतेन साधन् ।
आ हर्यतो यजतः सान्वस्थादभूदु विप्रो हव्यो मतीनाम् ॥ ३ ॥

---

१. मादयन्तः वि[1] लर्प. २-२. नास्ति मूको. ३. उषसस्य वि[1] लर्प. ४-४. पदानि धाता: वि[1] लर्प; पदनिधाता अ[1]. ५. नास्ति वि[113] अ[1]. ६. स्व वि[2] अ[1]. ७. द्योतयति वि[2] लर्प.

अधायि । अग्निः । मानुषीषु । विक्षु । अपाम् । गर्भः । मित्रः । ऋतेन । साधन् ।
आ । हर्यतः । यजतः । सानु । अस्थात् । अभूत् । ऊँ इति । विप्रः । हव्यः । मतीनाम् ॥३॥

वेङ्कट० निहितः अग्निः मानुषीषु[1] प्रजासु अपाम् पुत्रः मित्रभूतः सत्येन अभिलषितं साधयन् । आ तिष्ठति स्पृहणीयः यष्टव्यः समुच्छ्रितामुत्तरवेदिम् । अभवत् च मेधावी स्तुतीनाम् आह्वातव्यः ॥ ३ ॥

मित्रो अग्निर्भवति यत् समिद्धो मित्रो होता वरुणो जातवेदाः ।
मित्रो अध्वर्युरिषिरो दमूना मित्रः सिन्धूनामुत पर्वतानाम् ॥ ४ ॥

मित्रः । अग्निः । भवति । यत् । सम्ऽइद्धः । मित्रः । होता । वरुणः । जातऽवेदाः ।
मित्रः । अध्वर्युः । इषिरः । दमूनाः । मित्रः । सिन्धूनाम् । उत । पर्वतानाम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० सखा भवति अग्निः, यदा समिद्धः भवति । 'तथा[2] मित्रः भवति[2]' होता वारकः जातप्रज्ञः । तथा मित्रः भवति अध्वरमिच्छन् गमनशीलः दममनाः । सोऽयम् नदीनामद्रीणाम् शिलोच्चयानाम् अपि मित्रः एव भवति ॥ ४ ॥

पाति प्रियं रिपो अग्रं पदं वेः पाति यह्वश्चरणं सूर्यस्य ।
पाति नाभा सप्तशीर्षाणमग्निः पाति देवानामुपमादमृष्वः ॥ ५ ॥

पाति । प्रियम् । रिपः । अग्रम् । पदम् । वेः । पाति । यह्वः । चरणम् । सूर्यस्य ।
पाति । नाभा । सप्तऽशीर्षाणम् । अग्निः । पाति । देवानाम् । उपऽमादम् । ऋष्वः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० रक्षति गच्छतः पक्षिणः अभिलषितम् निजम् पदम् अन्तरिक्षम् । रक्षति च महान्[3] सूर्यस्य स्थानम् दिवम् । रक्षति च उत्तरवेद्याः वर्तमानः सप्तच्छन्दःशिरस्कं यज्ञम् आत्मनः[4] । रक्षति च देवानाम् उपमादयितारं यज्ञम् दर्शनीयः ॥ ५ ॥

'इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये चतुर्विंशो वर्गः' ॥

ऋभुश्चक्र ईड्यं चारु नाम विश्वानि देवो वयुनानि विद्वान् ।
ससस्य चर्म घृतवत् पदं वेस्तदिदग्नी रक्षत्यप्रयुच्छन् ॥ ६ ॥

ऋभुः । चक्रे । ईड्यम् । चारु । नाम । विश्वानि । देवः । वयुनानि । विद्वान् ।
ससस्य । चर्म । घृतऽवत् । पदम् । वेः । तत् । इत् । अग्निः । रक्षति । अप्रऽयुच्छन् ॥ ६ ॥

---

१. मानवीषु वि° अर्प. २-२. नास्ति वि°. ३ महा मूको. ३. नास्ति मूको. ४-४. नास्ति मूको.

वेङ्कट० दीप्तः[1] करोति स्तोतव्यं कल्याणम् उदकम् विस्तारिणि देवः[2] प्रज्ञानानि विद्वान् स्वयशः स्वायत्तस्य वेः गच्छतो अहमस्य चरणसाधनम् उदकात् अन्तरिक्षाख्यं स्थानम्। तत एव रक्षति अप्रमाद्यन् अग्निः ॥ ६ ॥

आ योनिमग्निर्घृतवन्तमस्थात् पृथुप्रगाणमुशन्तमुशानः ।
दीद्यानः शुचिर्ऋष्वः पावकः पुनःपुनर्मातरा नव्यसी कः ॥ ७ ॥

आ । योनिम् । अग्निः । घृतऽवन्तम् । अस्थात् । पृथुऽप्रगानम् । उशन्तम् । उशानः ।
दीद्यानः । शुचिः । ऋष्वः । पावकः । पुनःऽपुनः । मातरा । नव्यसी इति । कः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० आ तिष्ठति स्थानम् अग्निः उदकवन्तम् पृथुप्रगमने विस्तीर्णावकाशम् कामयमानम् कामयमानः दीप्यमानः शोभमानः दर्शनीयः शोधकः। पुनःपुनः द्यावापृथिवी नवतरे करोति वृष्ट्योषधिभिश्च[3] ॥ ७ ॥

सद्यो जात ओषधीभिर्ववक्षे यदी वर्धन्ति प्रस्वो घृतेन ।
आप इव प्रवता शुम्भमाना उरुष्यदग्निः पित्रोरुपस्थे ॥ ८ ॥

सद्यः । जातः । ओषधीभिः । ववक्षे । यदि । वर्धन्ति । प्रऽस्वः । घृतेन ।
आपःऽइव । प्रऽवता । शुम्भमानाः । उरुष्यत् । अग्निः । पित्रोः । उपऽस्थे ॥ ८ ॥

वेङ्कट० सद्यः एव जातः अग्निः ओषधीभिः उह्यते, यदि वृद्धा भवन्ति ओषधयः उदकेन आपः इव प्रवणवता मार्गेण शोभमानाः। सिक्ता ओषधयो वर्धन्ते। रक्षति अग्निः द्यावापृथिव्योः उत्सङ्गे ॥ ८ ॥

उदु ष्टुतः समिधा यह्वो अद्यौद्वर्ष्मन्दिवो अधि नाभा पृथिव्याः ।
मित्रो अग्निरीड्यो मातरिश्वा दूतो वक्षद्यजथाय देवान् ॥ ९ ॥

उत् । ऊँ इति । स्तुतः । सम्ऽइधा । यह्वः । अद्यौत् । वर्ष्मन् । दिवः । अधि । नाभा । पृथिव्याः ।
मित्रः । अग्निः । ईड्यः । मातरिश्वा । आ । दूतः । वक्षत् । यजथाय । देवान् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० 'उत् द्योतते' स्तुतः समिधा महान् दिवः वर्ष्मन् अन्तरिक्षे पृथिव्याः च नाभावुत्सङ्गेषाम्। सखा अग्निः स्तोतव्यः अन्तरिक्षे वर्तमानः [4]दूतः आ[5] वहतु यजनाय देवान् ॥ ९ ॥

---

१. दीप्तम् वि[1] [illegible] । २. देव [illegible] । ३. [illegible] 'ओषधीभिः' [illegible] ४-५. नास्ति मूको.

उदस्तम्भीत् समिधा नाकमृष्वोऽग्निर्भवन्नुत्तमो रोचनानाम् ।
यदी भृगुभ्यः परि मातरिश्वा गुहा सन्तं हव्यवाहं समीधे ॥ १० ॥

उत् । अस्तम्भीत् । सम्ऽइधा । नाकम् । ऋष्वः । अग्निः । भवन् । उत्ऽतमः । रोचनानाम् ।
यदि । भृगुऽभ्यः । परि । मातरिश्वा । गुहा । सन्तम् । हव्यऽवाहम् । सम्ऽईधे ॥ १० ॥

वेङ्कट० उत् अस्तम्नात् समिन्धनेन द्युलोकम् दर्शनीयः अग्निः दीप्यमानानाम् उत्तमः भवन्, यदि भृगुभ्यः अभ्युदकार्थं वायुः गुहायाम् सन्तम् हव्यवाहम् आहृत्य परि समीधे । 'रातिं भरद् भृगवे मातरिश्वा' (ऋ १,६०,१) इति मन्त्रः ॥ १० ॥

इळामग्ने पुरुदंसं सनिं गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।
स्यान्नः सूनुस्तनयो विजावाऽग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ ११ ॥

इळाम् । अग्ने । पुरुऽदंसम् । सनिम् । गोः । शश्वत्ऽतमम् । हवमानाय । साध ।
स्यात् । नः । सूनुः । तनयः । विजाऽवा । अग्ने । सा । ते । सुऽमतिः । भूतु । अस्मे इति ॥ ११ ॥

वेङ्कट० पूर्वम् (ऋ ३,१,२३) व्याख्याता ।

[1]इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये पञ्चविंशो वर्गः[1] ॥

[६]

[1]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[1] ॥

प्र कारवो मनना वच्यमाना देवद्रीचीं नयत देवयन्तः ।
दक्षिणावाड् वाजिनी प्राच्येति हविर्भरन्त्यग्नये घृताची ॥ १ ॥

प्र । कारवः । मनना । वच्यमानाः । देवद्रीचीम् । नयत । देवऽयन्तः ।
दक्षिणाऽवाट् । वाजिनी । प्राची । एति । हविः । भरन्ती । अग्नये । घृताची ॥ १ ॥

वेङ्कट० प्र नयत हे स्तोतारः! ध्यानेन उच्यमानाः देवानञ्चन्तीं[2] स्रुचम् देवान् कामयमानाः[3] स्रुचम् अपरेण आहवनीयं दक्षिणोह्यमाना स्रुक् अध्वर्युभिर्ह्रियमाणा प्राची गच्छति हविः भरन्ती अग्नये घृतमञ्चन्ती[4], यूयमपि तथा नयतेति ॥ १ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. 'अञ्चि वि' अ' लयं. ३-३. सत्यमानाः देवान् लयं. ४. 'मञ्चती मूको.

आ रोदसी अपृणा जायमान उत प्र रिक्था अध नु प्रयज्यो ।
दिवश्चिदग्ने महिना पृथिव्या वच्यन्तां ते वह्नयः सप्तजिह्वाः ॥ २ ॥

आ । रोदसी इति । अपृणाः । जायमानः । उत । प्र । रिक्थाः । अध । नु । प्रयज्यो इति प्रऽयज्यो ।
दिवः । चित् । अग्ने । महिना । पृथिव्याः । वच्यन्ताम् । ते । वह्नयः । सप्तऽजिह्वाः ॥ २ ॥

वेङ्कट० प्रादुर्भवन्[1] द्यावापृथिव्यौ आ पूरितवानसि, अपि च प्र रिक्तवानसि अनन्तरम् एव प्रकर्षेण यष्टव्य! । द्यावापृथिव्योरुभयोः अति स्तूयन्ताम् महत्त्वेन अग्ने![2] ते स्वभूताः वोढारोऽग्नयः सप्तभिर्जिह्वाभिः काळीकरालीत्यादिभिर्युक्ताः ॥ २ ॥

द्यौश्च त्वा पृथिवी यज्ञियासो नि होतारं सादयन्ते दमाय ।
यदी विशो मानुषीर्देवयन्तीः प्रयस्वतीरीळते शुक्रमर्चिः ॥ ३ ॥

द्यौः । च । त्वा । पृथिवी । यज्ञियासः । नि । होतारम् । सादयन्ते । दमाय ।
यदि । विशः । मानुषीः । देवऽयन्तीः । प्रयस्वतीः । ईळते । शुक्रम् । अर्चिः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० द्यावापृथिव्यौ देवाः च होतारम् त्वा नि सादयन्ते यज्ञाय । यदि मानुष्यः प्रजाः[3] देवानिच्छन्त्यः हविष्मत्यः स्तुवन्ति त्वा दीप्यमानम् तेजः,[4] तदानीं निषादयन्ति ॥ ३ ॥

महान्त्सधस्थे ध्रुव आ निषत्तोऽन्तर्द्यावा माहिने हर्यमाणः ।
आस्क्रे सपत्नी अजरे अमृक्ते सबर्दुघे उरुगायस्य धेनू ॥ ४ ॥

महान् । सधऽस्थे । ध्रुवः । आ । निऽसत्तः । अन्तः । द्यावा । माहिने इति । हर्यमाणः ।
आस्क्रे इति । सपत्नी इति सऽपत्नी । अजरे इति । अमृक्ते इति । सबर्दुघे इति सबःऽदुघे ।
उरुऽगायस्य । धेनू इति ॥ ४ ॥

वेङ्कट० महान् अस्मिन् लोके निश्चलः आ निषण्णः अन्तः द्यावापृथिवी महत्यौ गच्छन् भवति । आस्कन्दनशीले[5] समानपतिके जरावर्जिते शत्रुभिरपरिमृष्टे द्यावापृथिव्यौ विस्तीर्णगमनस्याग्नेः अमृतस्य दोग्ध्र्यौ भवतः ॥ ४ ॥

---

१. °वन् प्रादुर्भवन् कर्ष. २. नास्ति मूको. ३. प्रजाम् वि[?] क्रॅ क; प्रजा कर्ष. ४. तेजसः क कर्ष. ५. द्यावापृथिव्यावास्कन्दन° मूको.

व्रता ते अग्ने महतो महानि तव क्रत्वा रोदसी आ ततन्थ ।
त्वं दूतो अभवो जायमानस्त्वं नेता वृषभ चर्षणीनाम् ॥ ५ ॥

व्रता । ते । अग्ने । महतः । महानि । तव । क्रत्वा । रोदसी इति । आ । ततन्थ ।
त्वम् । दूतः । अभवः । जायमानः । त्वम् । नेता । वृषभ । चर्षणीनाम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० व्रतानि ते 'अग्ने! महतः' महान्ति । तव प्रज्ञानेन त्वम् द्यावापृथिव्यौ आ ततन्थ । त्वम् दूतः भवसि जायमानः प्रणेता च वृषभ! मनुष्याणाम् ॥ ५ ॥

'इति द्वितीयाष्टकेऽष्टमाध्याये षड्विंशो वर्गः' ॥

ऋतस्य वा केशिना योग्याभिर्घृतस्नुवा रोहिता धुरि धिष्व ।
अथा वह देवान् देव विश्वान्त्स्वध्वरा कृणुहि जातवेदः ॥ ६ ॥

ऋतस्य । वा । केशिना । योग्याभिः । घृतऽस्नुवा । रोहिता । धुरि । धिष्व ।
अथ । आ । वह । देवान् । देव । विश्वान् । सुऽअध्वरा । कृणुहि । जातऽवेदः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० मधुपयार्थिनौ' तन्मयत्र । यज्ञे अन्यासामश्वार्थम् प्रशस्तकेशौ रोहितवर्णौ घृतस्राविणावश्वौ' योक्त्ररज्जुभिः' रथस्य धुरि नियोजय च । अथ आ वह च देवान्' देव! सर्वान्, सुयज्ञांश्च कुरु जातवेदः! ॥ ६ ॥

दिवश्चिदा ते रुचयन्त रोका उषो विभातीरनु भासि पूर्वीः ।
अपो यदग्न उशधग्वनेषु होतुर्मन्द्रस्य पनयन्त देवाः ॥ ७ ॥

दिवः । चित् । आ । ते । रुचयन्त । रोकाः । उषः । विऽभातीः । अनु । भासि । पूर्वीः ।
अपः । यत् । अग्ने । उशधक् । वनेषु । होतुः । मन्द्रस्य । पनयन्त । देवाः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० दीप्तस्य तव आदित्यमुखेन दीप्यन्ते रश्मयः । उषसश्च व्युच्छन्तीः 'अनु दीप्यसे' । बहुलस्याः यथोषसो विभान्ति तथा दीप्यसे । हे अग्ने!' यदा त्वम् प्रियदाहः सन् अरण्येषु व्याप्नोषि । तदा वा होतुः मन्द्रस्य स्तोत्रं कुर्वन्ति देवाः ॥ ७ ॥

उरौ वा ये अन्तरिक्षे मदन्ति दिवो वा ये रोचने सन्ति देवाः ।
ऊमा वा ये सुहवासो यजत्रा आयेमिरे रथ्यो अग्ने अश्वाः ॥ ८ ॥

*१-१. नाहतोऽग्ने मूको. २-२. नास्ति मूको. ३. मधुकर्णौ' वि' अ' ल नर्य. ४. 'नविकलौ मूको. ५. योक्तृरज्जुः' वि' अ' ल 'यज्ञस्य मूको. ६. नास्ति वि' अर'. ७-७. नास्ति ल. ८. नास्ति मूको.

उरौ । वा । ये । अन्तरिक्षे । मदन्ति । दिवः । वा । ये । रोचने । सन्ति । देवाः ।
ऊमाः । वा । ये । सुऽहवासः । यजत्राः । आऽयेमिरे । रथ्यः । अग्ने । अश्वाः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० विस्तीर्णे वा अन्तरिक्षे ये देवाः मदन्ति वायुप्रमुखाः, दिवः आदित्यस्य रोचने दिवि वा ये भवन्ति आदित्यप्रमुखाः । रक्षकाः, ये स्वाह्वानाः पार्थिवाः देवाः ता आनियच्छन्ति रथिनः अग्ने! अश्वाः । [1]तानत्र मन्यस्व[1] ॥ ८ ॥

[2]इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये षड्विंशो वर्गः[2] ॥

ऐभिरग्ने सरथं याह्यर्वाङ् नानारथं वा विभवो ह्यश्वाः ।
पत्नीवतस्त्रिंशतं त्रींश्च देवाननुष्वधमा वह मादयस्व ॥ ९ ॥

आ । एभिः । अग्ने । सऽरथम् । याहि । अर्वाङ् । नानाऽरथम् । वा । विऽभवः । हि । अश्वाः ।
पत्नीऽवतः । त्रिंशतम् । त्रीन् । च । देवान् । अनुऽस्वधम् । आ । वह । मादयस्व ॥ ९ ॥

वेङ्कट० एभिः सर्वैर्देवैः समानरथम् आ याहि अभिमुखः अग्ने! नानारथम् वा । विभवः हि तव अश्वाः भवन्ति । तथा तान्[3] त्रयस्त्रिंशतम् देवान्, पत्नीसंयुक्तान् इदं हविः आवह, मादयस्व च ॥ ९ ॥

स होता यस्य रोदसी चिदुर्वी यज्ञंयज्ञमभि वृधे गृणीतः ।
प्राची अध्वरेव तस्थतुः सुमेके ऋतावरी ऋतजातस्य सत्ये ॥ १० ॥

सः । होता । यस्य । रोदसी इति । चित् । उर्वी इति । यज्ञम्ऽयज्ञम् । अभि । वृधे । गृणीतः ।
प्राची इति । अध्वराऽइव । तस्थतुः । सुमेके इति सुऽमेके । ऋतवरी इत्यृतऽवरी ।
ऋतऽजातस्य । सत्ये इति ॥ १० ॥

वेङ्कट० सः त्वम् होता यस्य तव यज्ञम् उर्वी द्यावापृथिव्यौ अपि अभि गृणीतः यज्ञेयज्ञे प्रोत्साहनार्थम् । ते द्यावापृथिव्यौ त्वयि प्रागभिमुखौ अध्वर्यू इव[4] तिष्ठतः शोभनपरिमाणे यज्ञवत्यौ यज्ञजातस्य सत्यभूते ॥ १० ॥

इळामग्ने पुरुदंसं सनिं गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।
स्यान्नः सूनुस्तनयो विजावाऽग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ ११ ॥

१-१. नास्ति वि°; तत … न्वः ज्ञपे. २-२. नास्ति मूको. ३. नास्ति वि° अ° ल.
४. नास्ति वर्ग.

इळाम् । अग्ने । पुरुऽदंसम् । सनिम् । गोः । शश्वत्ऽतमम् । हवमानाय । साध ।
स्यात् । नः । सूनुः । तनयः । विजाऽवा । अग्ने । सा । ते । सुऽमतिः । भूतु । अस्मे इति ॥१२॥

वेङ्कट० ऋ ३, १, २३ द.

[1]इति द्वितीयाष्टके अष्टमाध्याये द्वादशो वर्गः[1] ॥

ऋगर्थदीपिका सेयं[2] द्वितीयस्याष्टमाष्टकः ।
चक्रे श्रीवेङ्कटार्यस्य तनयो माधवाह्वयः ॥ १ ॥

[3]शाकल्यदृष्टे† ऋग्वेदे द्वितीयस्याष्टकस्य तु ।
व्याख्यं तत्प्रमाणवीक्षार्थं लिखितं देवशर्मणा‡[3] ॥ २ ॥

[4]इति वेङ्कटमाधवाचार्यविरचिते ऋक्संहिताव्याख्याने द्वितीयाष्टके अष्टमोऽध्यायः[4] ॥

— ॐ —

इति ऋग्वेदे सभाष्ये द्वितीयाष्टके अष्टमोऽध्यायः ॥

द्वितीयाष्टकः समाप्तः ॥

१-१. नास्ति मूको. २. सेयं वि' छर्. ३-३. नास्ति वि' अ'. † 'ल्यदृष्ट मूको. ‡ देवशर्मणा वि'. ४-४. नास्ति वि' अ.

अथ तृतीयाष्टके प्रथमोऽध्यायः

तृतीयोऽस्याऽष्टकस्तस्मिन्नध्यायादिषु कथ्यते ।
अष्टकत्वं निपातेषु त्राह्मणैरष्टकादृतैरिति ॥ १ ॥

इयन्त इति सङ्ख्यानं निपातानां न शक्यते ।
उपसर्गास्तु[1] विज्ञेयाः क्रियायोगेषु विंशतिः ॥ २ ॥

निपाताः खलु कामं वै पृथक् माच्छा सचा पुनः ।
प्रातरके दिवा माकिर्यदिति सद[2] मुहुः ॥ ३ ॥

आद्धाव मिथु[3] शीभं तुवा [4]सं ज्योगृधग् पृथक्[5] ।
[6]हिरुक् औषद्वरी[†] षट् नु[7] किल हन्त वहिर्नहुः[5] ॥ ४ ॥

अथो यदि नमस्तेऽमी चत्वारिंशदुदाहृताः ।
आद्युदात्ताश्च सर्वेऽमी सन्त्यन्येऽपि च तादृशाः ॥ ५ ॥

नामेदाहो(?)[7] वषट् स्वाहा नाना नोचेत् स्वदन्ति कम्[8] ।
शनैरस्मि हि मा [9]वक्ति माकीनकीं सनेमि[†] मादृक्[‡] ॥ ६ ॥

भूयस्तूयं तृपा ऋः अकर्वी यक्तोः षड्विंशतिः ।
अन्तोदात्ता निपातेषु ननु नूनं स्वयं पुरा ॥ ७ ॥

उतापिवेव(?) मद्दिवस्था पश्चादिषमा तिरः ।
प्रातरश्वाह तुम्दुवदा कुवित्स्वय इह[10] मिथः ॥ ८ ॥

साकमारात्सह[11] चिरमन्तरासु सनाद्वते ।
अन्तरा सनुतः स्वस्ति सनाऽऽरेऽथाऽऽमुषक् पुनः ॥ ९ ॥

दोषा सार्धं चत्वारिंशत् सन्ति चाऽन्ये च तादृशाः ।
हिरुक् सचा द्रुतक्[12] पराकैः[13] शनैर्मिथुया वृषु[14] ॥ १० ॥

---

१. तु. पा १,४,५९. २. सदा वि[1] कर्व. ३. मिथु कर्व. ४-४. सन्ज्योगृधक्पृथक् वेङ्कट; सं ज्योगृधक् पृथक् वि[1] क; स ज्योगृधक् कर्व; शज्ज्योगृधक् पृथक् वि[2]; शज्ज्योगृक् पृथक् का. ५-५. त्रुटितम् वेङ्कट. † औषदरी वि[1][2] का[1] क कर्व. ६. नहिर्नहः वि[2] का[1] क; नहीर्नहः वि[1] कर्व. ७. नामेदाहु क कर्व. ८. स्वदन्ति वि[1] कर्व. ९-९. नास्ति वेङ्कट. † समाऽऽति क. ‡ तद् वि[1][2] का[1] कर्व. १०. इमे कर्व; इन वि[2]. ११-११. शाहद वि[1] क. १२. हिरुक् क कर्व; विरुक् का[1]. १३. पराकैः वि[1][2] का[1] कर्व. १४. तथा क वेङ्कट.

स्वरितोपसर्गा(?)[1] तेऽमी द्वा सन्ति यथाऽपरे ।
स्तःकेति स्वरितौ विभाव् इत्यस्माच्च यथाऽपरे ॥ ११ ॥

नीमुत्वस्मादिका[2] द्वादशैते निर्दिष्टकैः ।
कर्मे च सर्वानुदात्ता इत्यस्माच्च यथाऽपरे ॥ १२ ॥

अथो निरीक्षणादेते निपाताः शतमुत्तमाः ।
त्रिंशच्च सूक्तैः शिक्षया समुच्चयार्थास्तथाऽपरे ॥ १३ ॥

वाक्यार्थैक्यप्रवृत्तेषु[3] निपाताश्चेदनन्विताः ।
इत्यादपूरणास्ते स्युरिति वाल्कस्य दर्शनम्[4] ॥ १४ ॥

न वै किल नु नामाथ खल्विदाव च सीमु कम् ।
इत्यनूनमितीद्वरमपिकृत्वाः स्युरनर्थकाः ॥ १५ ॥

अन्येषां तु निपातानां पूरणत्वं न दृश्यते ।
नाद्यन्तः पूरणाश्च स्युर्यदा वाक्येष्वनन्विताः[5] ॥ १६ ॥

अप्रवृत्तेऽपि[6] वाक्यार्थे ब्राह्मणेष्वपि सप्तमी ।
दृश्यन्ते यत्र नाऽपेक्षा विद्यते पादपूरणैः ॥ १७ ॥

माधवस्तत्र ब्रवीति स्फुटस्योद्ग्रहणादिकम् ।
वाक्यार्थे[7] जनयन्त्येते मन्त्रब्राह्मणयोरिति ॥ १८ ॥

स्फुटस्योद्ग्रहणादिश्च क्वचित् सूक्ष्मः क्वचित् स्फुटः ।
यत्र[8] स्फुटस्तदा[9] सार्थाः सूक्ष्मे स्युः पूरणा इति ॥ १९ ॥

'मधु ह स्म वा अश्विभ्याम्'[10] त्रिभिः स्फुटतरोऽभवत्[11] ।
तथैव 'तु नो वा मा स्वात्तात'[12] बहवः सन्ति तादृशाः ॥ २० ॥

उकारो विनिग्रहार्थस्तथाऽनेकत्र दृश्यताम् ।
'त्वमु षु गृणाम मे गिरः'[12], 'त्वमु त्वा गोतमो गिरा'[13] ॥ २१ ॥

---

१. स्वरितोपसर्गा क. २. मुखिकम् वि¹ कां. ३. °वैक्यप्रवृत्तेषु वि¹ कां. ४. तु वा ई, ९. ५. °ष्वनन्विताः वि¹ कां. ६. अप्रवृत्ते° वि¹¹ क¹ कां; अप्रवृत्ते तु वेंकट ७. वाक्यैर्ये वि¹ कां. ८. यदा वि¹ कां. ९. स्फुटतरा वि¹ कां. १०. 'वरो मधेव वि¹ कां वेङ्कट. ११. मै १,१,१४,१. १२. ऋ ८,३५,६. १३. ऋ १,७८,२.

'अयमु ते समतसि'[1] च विविधग्रहसम्भवः ।
'उदु ष्य देवः सविता'[2] पूरणस्तादृशेषु च ॥ २२ ॥

पूरकार्थेण सदृश उकारोऽन्यत्र दृश्यते ।
मन्त्रेष्वेषु तु तस्याऽर्थः स्फुटत्वोद्ग्रहणादिकः ॥ २३ ॥

एतावता पूरणत्वं नामधेयादिति स्थितिः ।
आद्यामन्त्रयैवचनो यथा 'आदह स्वधामनु'[3] ॥ २४ ॥

'आत्सूर्यं जनयन् द्यामुषासम्'[4], 'आदित् ते हर्यता'[5] ।
'आदिद्धोतारं वृणत'[6] पूरणश्चाऽपि विद्यते ॥ २५ ॥

इदेकवाक्यस्थः 'स इद् भोजो यो गृहवे'[7] ।
'स इद् देवेषु गच्छति'[8] दृश्यते चाऽपि पूरणः ॥ २६ ॥

ईमित्येतद्वाक्यस्थः 'एमाशुमाशवे भर'[10] ।
'स ईं पाहि य ऋजीषी'[11] विद्यते चाऽपि पूरणः ॥ २७ ॥

उच्चावचेषु निपातास्त्वर्थेष्वेषां[12] यथाक्रमम् ।
ज्ञानोपादानविहिमो न मन्त्रार्थेषु मुह्यति ॥ २८ ॥

[७]

[13]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[13] ।

प्र य आरुः शितिपृष्ठस्य धासेरा मातरा विविशुः सप्त वाणीः ।
परिक्षिता पितरा सं चरेते प्र सर्स्राते दीर्घमायुः प्रयक्षे ॥ १ ॥

प्र । ये । आरुः । शितिऽपृष्ठस्य । धासेः । आ । मातरा । विविशुः । सप्त । वाणीः ।
परिऽक्षिता । पितरा । सम् । चरेते इति । प्र । सर्स्राते इति । दीर्घम् । आयुः । प्रऽयक्षे ॥१॥

वेङ्कट० विश्वामित्रः । प्र गच्छन्ति ये नीलपृष्ठस्योदकस्य[14] वायुरग्नेः रश्मयः, ते [15]द्यां च पृथिवीं[15] च आ विशन्ति सप्त च गमनस्वभावा नद्यः । 'एकं गर्भं दधिरे सप्त वाणीः' (ऋ ३,१,६) इति मन्त्रः । तेनाऽनेनाऽग्निना[16] द्यावापृथिवी परितो वर्तमाने सम् चरेते । 'मही दक्षस्य मातरा समीची' (ऋ ३,१,७) इति मन्त्रः । तथाऽग्नेः प्रकर्षेण यागाय दीर्घम् अन्नं च प्र सर्पतो विसृजतः ॥ १ ॥

---

१. ऋ ६,२०,४. २. ऋ २,३८,१. ३. ऋ १,६,४. ४ ऋ १,३२,४. ५. ऋ ८,१२, २५-२७. ६. ऋ १,१४१,६. ७. ऋ १०,११७,३. ८. ऋ १,१,४. ९. गृहवे वेङ्कव. १०. ऋ १,४,७. ११ ऋ ६,१७,२. १२. °र्थेषु वेङ्कव. १३-१३. नास्ति मूको. १४. °कस्य ऋजीषा वि°. १५-१५. द्यावापृथिवी वि° अपे. १६. °ग्निनाऽपि वि° अपे.

दिवक्षसो धेनवो वृष्णो अश्वा देवीरा तस्थौ मधुमद्वहन्तीः ।
ऋतस्य त्वा सदसि क्षेमयन्तं पर्येका चरति वर्तनिं गौः ॥ २ ॥

दिवक्षसः । धेनवः । वृष्णः । अश्वाः । देवीः । आ । तस्थौ । मधुऽमत् । वहन्तीः ।
ऋतस्य । त्वा । सदसि । क्षेमऽयन्तम् । परि । एका । चरति । वर्तनिम् । गौः ॥ २ ॥

वेङ्कट० दिवं व्याप्नुवानाः प्रीणयित्र्यः वर्षितुरग्नेः अश्वाः । सोऽयं मधुमत् उदकम् वहन्तीः देवीः नदीः आ तिष्ठति । तं त्वाम् उदकस्य स्थाने क्षेमं कुर्वन्तम् एका गौः परि चरति इति माध्यमिकां वाचमाह, व्याप्ताः वर्तमानस्थम् ॥ २ ॥

आ सीमरोहत्सुयमा भवन्तीः पतिश्चिकित्वान्रयिविद्रयीणाम् ।
प्र नीलपृष्ठो अतसस्य धासेस्ता अवासयत्पुरुधप्रतीकः ॥ ३ ॥

आ । सीम् । अरोहत् । सुऽयमाः । भवन्तीः । पतिः । चिकित्वान् । रयिऽवित् । रयीणाम् ।
प्र । नीलऽपृष्ठः । अतसस्य । धासेः । ताः । अवासयत् । पुरुधऽप्रतीकः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० आ रोहति सर्वतः सुयमाः भवन्तीः अश्वाः[1] तासाम् पतिः प्राज्ञो धनानां लम्भयिता । प्रकर्षेण वासयति च आत्मनः सततगमनस्य[2] धातुः धारणाय ताः[3] नदीः[4] नीलपृष्ठः बहुप्रकाराङ्गः ॥ ३ ॥

महि त्वाष्ट्रमूर्जयन्तीरजुर्यं स्तभूयमानं वहतो वहन्ति ।
व्यङ्गेभिर्दिद्युतानः सधस्थ एकामिव रोदसी आ विवेश ॥ ४ ॥

महि । त्वाष्ट्रम् । ऊर्जयन्तीः । अजुर्यम् । स्तभूऽयमानम् । वहतः । वहन्ति ।
वि । अङ्गेभिः । दिद्युतानः । सधऽस्थे । एकाम्ऽइव । रोदसी इति । आ । विवेश ॥ ४ ॥

वेङ्कट० महान्तं त्वष्टुर्जातमनं जरयितुमशक्यम् बलयन्त्यः स्तम्भनं लोकानामिच्छन्तम् अग्निम्[5] नद्यः धारयन्ति । दीप्यमानः अङ्गैः सधस्थे अवस्थितः एकामिव स्त्रियमनायासेन[6] अग्निः "द्यां च पृथिवीं"[7] लोकौ अपि विविधम् आ विवेश इति ॥ ४ ॥

जानन्ति वृष्णो अरुषस्य शेवमुत ब्रध्नस्य शासने रणन्ति ।
दिवोरुचः सुरुचो रोचमाना इळा येषां गण्या माहिना गीः ॥ ५ ॥

---

१. रोहते मूको. २. नास्ति मूको. ३. सततगमनस्य वि° अर्प. ४. ता वि° अ°. ५. नदी वि° अ°. ६. मिव° अ°. ७-७. द्यावापृथिवी वि° अर्प.

जानन्ति । वृष्णः । अरुषस्य । शेवम् । उत । ब्रध्नस्य । शासने । रणन्ति ।
दिवःऽरुचः । सुऽरुचः । रोचमानाः । इळा । येषाम् । गण्या । माहिना । गीः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० जानन्ति वर्षितुः आरोचमानस्य आदित्यविषयं सुखम् । अपि च जानन्तः महतोऽग्नेः शासने रमन्ते । 'अग्ना शासुरभगासः' (ऋ १, ६०, २) इति मन्त्रः । द्युलोकस्य रोचकाः शोभनदीप्तयः रोचमानाः ते भवन्ति, येषाम् मनुष्याणाम् इळा महती स्तुतिः अग्नेर्गणनीया । येऽग्निं स्तुवन्तीत्यर्थः ॥ ५ ॥

[1]इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये प्रथमो वर्गः[1] ॥

उतो पितृभ्यां प्रविदानु घोषं महो महद्भ्यामनयन्त शूषम् ।
उक्षा ह यत्र परि धानमक्तोरनु स्वं धाम जरितुर्ववक्ष ॥ ६ ॥

उतो इति । पितृऽभ्याम् । प्रऽविदा । अनु । घोषम् । महः । महत्ऽभ्याम् । अनयन्त । शूषम् ।
उक्षा । ह । यत्र । परि । धानम् । अक्तोः । अनु । स्वम् । धाम । जरितुः । ववक्ष ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अपि च द्यावापृथिवीभ्याम् प्रवेदनेन बुध्यमानम् सुखम् महतोऽपि महद्भ्याम् अनु अनयन्त यजमानाः । वृष्टयुत्पादनेन येषु वर्तमानेषु उदकस्य सेक्ता रात्रेः धारकम् आत्मीयम् तेजः होतुः स्तुतिश्रवणाय हि अनु वहति, सन्निधानं करोतीत्यर्थः ॥ ६ ॥

अध्वर्युभिः पञ्चभिः सप्त विप्राः प्रियं रक्षन्ते निहितं पदं वेः ।
प्राञ्चो मदन्त्युक्षणो अजुर्या देवा देवानामनु हि व्रता गुः ॥ ७ ॥

अध्वर्युऽभिः । पञ्चऽभिः । सप्त । विप्राः । प्रियम् । रक्षन्ते । निऽहितम् । पदम् । वेरिति वेः ।
प्राञ्चः । मदन्ति । उक्षणः । अजुर्याः । देवाः । देवानाम् । अनु । हि । व्रता । गुरिति गुः ॥

वेङ्कट० उद्गातृव्यतिरिक्ता द्वादश भवन्त्यृत्विजः, तेषु सप्त वषट्काराः, पञ्चान्येऽध्वरं नयन्ति । पञ्चभिः सह[2] सप्त मेधाविनः गमनस्वभावस्य प्रियम् आहवनीयात्मकम् निहितम् पदम् रक्षन्ति । प्राङ्मुखाः सोमाः तर्पयितुमशक्यान्[3] देवान् मादयन्ति सेक्तारः । देवाः देवानाम् इति प्रधानाह । 'देवा देवेष्वधि देवत्वमायन्' (मा १७, १४) इति मन्त्रः । ते हि सोमपानार्थं कर्माणि प्रधानानि अनु गच्छन्तीति ॥ ७ ॥

दैव्या होतारा प्रथमा न्यृञ्जे सप्त पृक्षासः स्वधया मदन्ति ।
ऋतं शंसन्त ऋतमित्त आहुरनु व्रतं व्रतपा दीध्यानाः ॥ ८ ॥

दैव्या । होतारा । प्रथमा । नि । ऋञ्जे । सप्त । पृक्षासः । स्वधया । मदन्ति ।
ऋतम् । शंसन्तः । ऋतम् । इत् । ते । आहुः । अनु । व्रतम् । व्रतऽपाः । दीध्यानाः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० (ऋ ३,४,७-८.) ॥ ८ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. नास्ति वि' अ'. ३. 'मशक्यान् मूको.

वृषायन्ते महे अत्याय पूर्वीर्वृष्णे चित्राय रश्मयः सुयामाः ।
देव होतर्मन्द्रतरश्चिकित्वान् महो देवान् रोदसी एह वक्षि ॥ ९ ॥

वृषऽयन्ते । महे । अत्याय । पूर्वीः । वृष्णे । चित्राय । रश्मयः । सुऽयामाः ।
देव । होतरिति । मन्द्रऽतरः । चिकित्वान् । महः । देवान् । रोदसी इति । आ । इह । वक्षि ॥९॥

वेङ्कट० वृषेवाऽऽचरन्ति ज्वालाः महते अश्वाय बह्व्यः इति । एतदेवाह — वृष्णे चित्रवर्णायाऽग्नये रश्मयः 'सुयामाः भवन्ति' । अयं प्रत्यक्षः । इत्थं समिद्धस्त्वम् देव! होतः! मादयितृतरः जानन् महतः देवान् रोदसी च इह 'आ वह' ॥ ९ ॥

पृक्षप्रयजो द्रविणः सुवाचः सुकेतव उषसो रेवदूषुः ।
उतो चिदग्ने महिना पृथिव्याः कृतं चिदेनः सं महे दशस्य ॥ १० ॥

पृक्षऽप्रयजः । द्रविणः । सुऽवाचः । सुऽकेतवः । उषसः । रेवत् । ऊषुः ।
उतो इति । चित् । अग्ने । महिना । पृथिव्याः । कृतम् । चित् । एनः । सम् । महे । दशस्य ॥१०॥

वेङ्कट० द्रविणः द्रवतेः । हे अग्ने! गमनस्वभाव! हविर्लक्षणान्नदानि यानि होतॄन् प्रकम्पयन्ति, ताः शोभनवाचो अवसा मनुष्याणां च सर्वैः सुप्रज्ञानाः उषसः धनवत्कमस्माकम् व्युच्छन्तु । अपि च अग्ने! विस्तीर्णाया ज्वालायाः महत्त्वेन कृतम् अपि पापं महते यजमानाय सम् क्षपय ॥१०॥

इळामग्ने पुरुदंसं सनिं गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।
स्यान्नः सूनुस्तनयो विजावाऽग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ ११ ॥

इळाम् । अग्ने । पुरुऽदंसम् । सनिम् । गोः । शश्वत्ऽतमम् । हवमानाय । साध ।
स्यात् । नः । सूनुः । तनयः । विजाऽवा । अग्ने । सा । ते । सुऽमतिः । भूतु । अस्मे इति ॥

वेङ्कट० पूर्वं (ऋ ३,१,२३) व्याख्याता ।

"इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये द्वितीयो वर्गः" ॥

[८]

"विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । यूपो देवता, षष्ठीसप्तम्यष्टमीनवमीदशमीनाम् यूपाः, अष्टम्या विश्वेदेवा वा, एकादश्या व्रश्चनः । त्रिष्टुप् छन्दः, तृतीयासप्तम्यौ अनुष्टुभौ" ।

अञ्जन्ति त्वामध्वरे देवयन्तो वनस्पते मधुना दैव्येन ।
यदूर्ध्वस्तिष्ठा द्रविणेह धत्ताद् यद् वा क्षयो मातुरस्या उपस्थे ॥ १ ॥

१-१. नास्ति वि॰ अ॰. २. ''' व वि॰. ३. समिद्धस्त्वम् वि॰' अ॰ लभ. ४-४. आवह वि॰ भ॰. ५. नास्ति वि॰. ६. प्रकम्पते वि॰ लभ. ७-७. नास्ति मूको.

अञ्जन्ति । त्वाम् । अध्वरे । देवऽयन्तः । वनस्पते । मधुना । दैव्येन ।
यत् । ऊर्ध्वः । तिष्ठाः । द्रविणा । इह । धत्तात् । यत् । वा । क्षयः । मातुः । अस्याः । उपऽस्थे ॥

वेङ्कट० वनस्पते! यूपभूत![१] त्वाम् यज्ञे देवान् कामयमानाः 'एतद्वै 'मधु दैव्यं'[२] यदाज्यम्' (ऐब्रा २,२) इति[३] तेन 'दैव्येन मधुना'[२] अञ्जन्ति। तथा सति यदि च ऊर्ध्वः तिष्ठसि[५] यदि च शेषे[६] द्रविणमेव अस्मासु धेहि[७] अस्याः मातुः पृथिव्याः उपस्थे इति ॥ १ ॥

समिद्धस्य श्रयमाणः पुरस्ताद् ब्रह्म वन्वानो अजरं सुवीरम् ।
आरे अस्मदमतिं बाधमान उच्छ्रयस्व महते सौभगाय ॥ २ ॥

सम्ऽइद्धस्य । श्रयमाणः । पुरस्तात् । ब्रह्म । वन्वानः । अजरम् । सुऽवीरम् ।
आरे । अस्मत् । अमतिम् । बाधमानः । उत् । श्रयस्व । महते । सौभगाय ॥ २ ॥

वेङ्कट० आहवनीयस्य पुरस्तात् श्रयणं कुर्वन् अन्नं च जरावर्जितं शोभनपुत्रं प्रयच्छन् दूरे एव अस्मत्तः "अमतिम् बाधमानः", 'अमतिं बाधमानः इत्यशनाया वै पाप्माऽमतिस्तामेव तदपघ्नन्नुदते' (ऐब्रा २,२) इत्युक्तम्, उत् श्रयस्व महते सुधनत्वाय ॥ २ ॥

उच्छ्रयस्व वनस्पते वर्ष्मन् पृथिव्या अधि ।
सुमिती मीयमानो वर्चो धा यज्ञवाहसे ॥ ३ ॥

उत् । श्रयस्व । वनस्पते । वर्ष्मन् । पृथिव्याः । अधि ।
सुऽमिती । मीयमानः । वर्चः । धाः । यज्ञऽवाहसे ॥ ३ ॥

वेङ्कट० उत् तिष्ठ वनस्पते! पृथिव्याः वर्ष्मन् अधि सारभूते देशे देवयजने। शोभनेन मानेन मीयमानः[८] यजमानाय वर्चः धेहि ॥ ३ ॥

युवा सुवासाः परिवीत आगात् स उ श्रेयान् भवति जायमानः ।
तं धीरासः कवय उन्नयन्ति स्वाध्यो मनसा देवयन्तः ॥ ४ ॥

युवा । सुऽवासाः । परिऽवीतः । आ । अगात् । सः । ऊँ इति । श्रेयान् । भवति । जायमानः ।
तम् । धीरासः । कवयः । उत् । नयन्ति । सुऽआध्यः । मनसा । देवऽयन्तः ॥ ४ ॥

---

१. भूतं वि[१] अ[१]. २-२. दैव्यं मधु मूको. ३. नास्ति मूको. ४-४. नास्ति मूको. ५. तिष्ठसि वि[१,३] ल; तिष्ठन्न अ[१]. ६. शयासे अ[१] ल; नास्ति वि[१]. ७. देहि वि[१] अ[१]; धेहीति ल. ८. मिनीयमानः वि[१] अ[१].

वेङ्कट० युवा शोभनेन वाससा रशनया युक्तः[1] तथा परिवीतः आगतः । स एव जन्मिभ्यो वनस्पतिभ्यः श्रेयान् भवति जायमानः शाखमानेभ्यः । तम् च धीरासः कवयः उत् नयन्ति शोभनकर्माणः मनसा देवान् कामयमानाः ॥ ४ ॥

जातो जायते सुदिनत्वे अह्नां समर्य आ विदथे वर्धमानः ।
पुनन्ति धीरा अपसो मनीषा देवया विप्र उदियर्ति वाचम् ॥ ५ ॥

जातः । जायते । सुदिनऽत्वे । अह्नाम् । सऽमर्ये । आ । विदथे । वर्धमानः ।
पुनन्ति । धीराः । अपसः । मनीषा । देवऽयाः । विप्रः । उत् । इयर्ति । वाचम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० पृथिव्याम् जातः सम्प्रति अह्नाम् सुदिनत्वे जायते सुदिनान्यह्नानि करोति यजमानेन समनुष्ये यज्ञे वर्धमानः । आ-कारः संसम्बन्धं स्फुटीकरोति । तं प्रज्ञाकर्मभिः शोधयन्ति धीराः कर्मणः कुशलाः । देवानां यष्टा मेधावी च[2] होता स्तुतिलक्षणाम् वाचम् यूपं[3] प्रति प्रेरयति ॥ ५ ॥

[3]इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये तृतीयो वर्गः[3] ॥

यान्वो नरो देवयन्तो निमिम्युर्वनस्पते स्वधितिर्वा ततक्ष ।
ते देवासः स्वरवस्तस्थिवांसः प्रजावदस्मे दिधिषन्तु रत्नम् ॥ ६ ॥

यान् । वः । नरः । देवऽयन्तः । निऽमिम्युः । वनस्पते । स्वऽधितिः । वा । ततक्ष ।
ते । देवासः । स्वरवः । तस्थिऽवांसः । प्रजाऽवत् । अस्मे इति । दिधिषन्तु । रत्नम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० नरः बहवो यूपाः! यान् युष्मान् देवान् कामयमानाः यागार्थमवटेषु[4] प्रक्षिप्तवन्तः । वनस्पते! वा इमान् युष्मदीयान् परशुः चिच्छेद । ते दीप्ताः स्वरमन्तः तिष्ठन्तः प्रजायुक्तम् रत्नम् अस्मभ्यम् धारयन्तु ॥ ६ ॥

ये वृक्णासो अधि क्षमि निमितासो यतस्रुचः ।
ते नो व्यन्तु वार्यं देवत्रा क्षेत्रसाधसः ॥ ७ ॥

ये । वृक्णासः । अधि । क्षमि । निऽमितासः । यतऽस्रुचः ।
ते । नः । व्यन्तु । वार्यम् । देवऽत्रा । क्षेत्रऽसाधसः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० ये परशुना छिन्नाः क्षमायाम् अवटेषु प्रक्षिप्ताः यज्ञाय यतस्रुचः[5] ते कामयन्तु देवेषु अस्मदीयम् हविः क्षेत्राणां साधयितारो यजमानानामिति ॥ ७ ॥

---

१. नास्ति वि[1] अ[2]. २. ना. अ[1]. ३. युष्मान् अ; यूपं वि[1] अ[1] अ[2]. ३-३. नास्ति मूको. ५. यज्ञाय[5] वि[1] अ[2]. ६. यतस्रुचः वि[1]; ऋचः अ[2].

आदित्या रुद्रा वसवः सुनीथा द्यावाक्षामा पृथिवी अन्तरिक्षम् ।
सजोषसो यज्ञमवन्तु देवा ऊर्ध्वं कृण्वन्त्वध्वरस्य केतुम् ॥ ८ ॥

आदित्याः । रुद्राः । वसवः । सुऽनीथाः । द्यावाक्षामा । पृथिवी । अन्तरिक्षम् ।
सऽजोषसः । यज्ञम् । अवन्तु । देवाः । ऊर्ध्वम् । कृण्वन्तु । अध्वरस्य । केतुम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० आदित्यादयः शोभननयनाः द्यावाभूमी च विस्तीर्णे अन्तरिक्षम् च सङ्गताः यज्ञम् इमम् रक्षन्तु, यज्ञस्य च चिह्नभूतं यूपमहम्[1] उच्छ्रयन्तु[2] ॥ ८ ॥

हंसा इव श्रेणिशो यतानाः शुक्रा वसानाः स्वरवो न आगुः ।
उन्नीयमानाः कविभिः पुरस्ताद्देवा देवानामपि यन्ति पाथः ॥ ९ ॥

हंसाःऽइव । श्रेणिऽशः । यतानाः । शुक्रा । वसानाः । स्वरवः । नः । आ । अगुः ।
उत्ऽनीयमानाः । कविऽभिः । पुरस्तात् । देवाः । देवानाम् । अपि । यन्ति । पाथः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० हंसाः इव[3] पङ्क्तिशः यतमानाः[4] शुक्लानि वासांसि आच्छादयन्तः यूपाः अस्मान् आगताः । यज्ञस्य पुरस्तात् उन्नीयमानाः देवाः देवानाम् प्राप्नुवन्ति स्थानम् ॥ ९ ॥

शृङ्गाणीवेच्छृङ्गिणां सं ददृश्रे चषालवन्तः स्वरवः पृथिव्याम् ।
वाघद्भिर्वा विहवे श्रोषमाणा अस्माँ अवन्तु पृतनाज्येषु ॥ १० ॥

शृङ्गाणिऽइव । इत् । शृङ्गिणाम् । सम् । ददृश्रे । चषालऽवन्तः । स्वरवः । पृथिव्याम् ।
वाघतऽभिः । वा । विऽहवे । श्रोषमाणाः । अस्मान् । अवन्तु । पृतनाज्येषु ॥ १० ॥

वेङ्कट० शृङ्गाणीव शृङ्गिणाम्[5] महिषादीनाम्[6] सम् दृश्यन्ते चषालवन्तः यूपाः अस्याः पृथिव्याः । ऋत्विग्भिः इव[3] अस्माभिः विहवे क्रियमाणे सति स्तुतिम्[7] श्रोषमाणाः अस्मान् रक्षन्तु सेनासङ्गमनेषु ॥ १० ॥

वनस्पते शतवल्शो वि रोह सहस्रवल्शा वि वयं रुहेम ।
यं त्वामयं स्वधितिस्तेजमानः प्रणिनाय महते सौभगाय ॥ ११ ॥

---

१. यूपमेव न वि[२] लपं. २. °न्तु च वि[१,२] अ[१]. ३. नास्ति लपं. ४. ०त° वि[१,२] अ[१] लपं.
५. नास्ति वि[३] अ[१] क. ६. एव वि[१] लपं. ७. स्तुति मूको.

वनस्पते । शतऽवल्शः । वि । रोह । सहस्रऽवल्शाः । वि । वयम् । रुहेम ।
यम् । त्वाम् । अयम् । स्वऽधितिः । तेजमानः । प्रऽनिनाय । महते । सौभगाय ॥ ११ ॥

वेङ्कट० वनस्पते! त्वम् शतशाखः वि रोह, वयम् च सहस्रशाखाः वि रुहेम । यम् त्वाम् अयम् परशुः निशितधारः[1] प्रणिनाय महते सौभाग्यायेति ॥ ११ ॥

[2]इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये चतुर्थो वर्गः[2] ॥

[९]

विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । अग्निर्देवता । बृहती छन्दः, नवमी त्रिष्टुप् ।

सखायस्त्वा ववृमहे देवं मर्तास ऊतये ।
अपां नपातं सुभगं सुदीदितिं सुप्रतूर्तिमनेहसम् ॥ १ ॥

सखायः । त्वा । ववृमहे । देवम् । मर्तासः । ऊतये ।
अपाम् । नपातम् । सुऽभगम् । सुऽदीदितिम् । सुऽप्रतूर्तिम् । अनेहसम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० अग्ने! सखायः त्वां वृणीमहे देवम् मनुष्याः रक्षणाय अपाम् पौत्रम् सुधनम्[3] शोभनदीप्तिम् शोभनप्रतरणम् अनुपद्रवम् ॥ १ ॥

कायमानो वना त्वं यन्मातॄरजगन्नपः ।
न तत् ते अग्ने प्रमृषे निवर्तनं यद् दूरे सन्निहाभवः ॥ २ ॥

कायमानः । वना । त्वम् । यत् । मातॄः । अजगन् । अपः ।
न । तत् । ते । अग्ने । प्रऽमृषे । निऽवर्तनम् । यत् । दूरे । सन् । इह । अभवः ॥ २ ॥

वेङ्कट० अरण्यानि रक्षितुम्[5] कामयमानः यदा त्वम् मातॄः अपः गच्छसि, न[4] तदानीं तव अग्ने! प्रमर्षणाय भवति आत्माभिमुखं गमनम्, यदा त्वम् दूरे[6] जायमानः अत्र समीपे भवसि ॥ २ ॥

अति तृष्टं ववक्षिथाथैव सुमना असि ।
प्रप्रान्ये यन्ति पर्यन्य आसते येषां सख्ये असि श्रितः ॥ ३ ॥

---

१. नास्ति वि॰ लपं. २-२. नास्ति मूको. ३. नास्ति वि॰. ४. नास्ति वि॰ अ॰. ५. नास्ति लपं. ६. दूरः वि॰; दूरेण अ॰.

अति । तृष्टम् । ववक्षिथ । अथ । एव । सुऽमनाः । असि ।
प्रऽप्र । अन्ये । यन्ति । परि । अन्ये । आसते । येषाम् । सख्ये । असि । श्रितः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० स्तोतृस्तृणात् अति वहसि । सुमनाः च भवसि तदनन्तरम् एव तस्मै । ते त्वां केचित् अग्ने! स्तुतिभिः प्र गच्छन्ति, परितः आसते अन्ये[1], येषाम् त्वम् सख्ये श्रितः भवसि । सख्यमुपगच्छसीत्यर्थः ॥ ३ ॥

ईयिवांसमति स्रिधः शश्वतीरति सश्चतः ।
अन्वीमविन्दन् निचिरासो अद्रुहोऽप्सु सिंहमिव श्रितम् ॥ ४ ॥

ईयिऽवांसम् । अति । स्रिधः । शश्वतीः । अति । सश्चतः ।
अनु । ईम् । अविन्दन् । निऽचिरासः । अद्रुहः । अप्ऽसु । सिंहम्ऽइव । श्रितम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अति गच्छन्तम् उपक्षपयितॄन् शत्रून् एवं बह्वीश्च मेधाः सङ्गकारिणीः अतिगच्छन्तम् एनम् अग्निं तिरोहितम् अप्सु प्रविष्टम् सिंहमिव भीमम् अनु अविन्दन् नितरां चिरासो विद्वांसो देवाः अद्रोग्धारः । 'पश्वा न तायुम्' (ऋ १,६५,१) इति मन्त्रः[3] ॥ ४ ॥

ससृवांसमिव त्मनाऽग्निमित्था तिरोहितम् ।
ऐनं नयन्मातरिश्वा परावतो देवेभ्यो मथितं परि ॥ ५ ॥

ससृवांसम्ऽइव । त्मना । अग्निम् । इत्था । तिरःऽहितम् ।
आ । एनम् । नयत् । मातरिश्वा । पराऽवतः । देवेभ्यः । मथितम् । परि ॥ ५ ॥

वेङ्कट० यथा कश्चित् स्वयमेव सरति एवम् अग्निम् तिरोहितम् देवेभ्यः परि बलात् आहृतम् एनम् भुवन! मातरिश्वा आ नयत्[5] दूरात् इति ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये पञ्चमो वर्गः' ॥

तं त्वा मर्ता अगृभ्णत देवेभ्यो हव्यवाहन ।
विश्वान् यद् यज्ञाँ अभिपासि मानुष तव क्रत्वा यविष्ठ्य ॥ ६ ॥

तम् । त्वा । मर्ताः । अगृभ्णत । देवेभ्यः । हव्यऽवाहन ।
विश्वान् । यत् । यज्ञान् । अभिऽपासि । मानुष । तव । क्रत्वा । यविष्ठ्य ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अग्ने! तम् त्वां[6] मनुष्याः देवेभ्यः पर्यगृह्णत हविषां वोढः! । यस्मात् त्वं सर्वान् एव यज्ञान् अभिरक्षसि मनुष्यहित! तव 'कर्मणा युवतम! इति[6] ॥ ६ ॥

---

१. °सोऽपि वि[1] अ[4]. २. नास्ति वि[1] अ[4]. ३. °यदिति वि[1] अ[4]. ४-४. नास्ति मूको. ५. °वा वि[1] अ[4]. ६-६. नास्ति वि[1] अ[4].

तद्भद्रं तव दंसना पाकाय चिच्छदयति ।
त्वां यदग्ने पशवः समासते समिद्धमपिशर्वरे ॥ ७ ॥

तत् । भद्रम् । तव । दंसना । पाकाय । चित् । छदयति ।
त्वाम् । यत् । अग्ने । पशवः । सम्ऽआसते । सम्ऽइद्धम् । अपिऽशर्वरे ॥ ७ ॥

वेङ्कट० [1]ततः इदम् भद्रम् तव कर्म क्षुद्राय अपि मनुष्याय कामप्रदानेनोपच्छादनं करोति[1] † । त्वाम् यस्मात् अग्ने[1] पशवः समासते[2] अग्निहोत्रेषु समिद्धम् शर्वरीमुखे । प्रयच्छसि पशूनित्यर्थः ॥ ७ ॥

आ जुहोता स्वध्वरं शीरं पावकशोचिषम् ।
आशुं दूतमजिरं प्रत्नमीड्यं श्रुष्टी देवं सपर्यत ॥ ८ ॥

आ । जुहोत । सुऽअध्वरम् । शीरम् । पावकऽशोचिषम् ।
आशुम् । दूतम् । अजिरम् । प्रत्नम् । ईड्यम् । श्रुष्टी । देवम् । सपर्यत ॥ ८ ॥

वेङ्कट० आहुतिभिः 'सपर्यत सुयज्ञं' आश्रितारं शोचकशोचिषम्[3] । शीघ्रगन्तारं देवानाम् दूतम् गमनशीलं पुराणं स्तोतव्यं क्षिप्रम् देवम् इमम् सपर्यत ॥ ८ ॥

त्रीणि शता त्री सहस्राण्यग्निं त्रिंशच्च देवा नव चासपर्यन् ।
औक्षन्घृतैरस्तृणन्बर्हिरस्मा आदिद्धोतारं न्यसादयन्त ॥ ९ ॥

त्रीणि । शता । त्री । सहस्राणि । अग्निम् । त्रिंशत् । च । देवाः । नव । च । असपर्यन् ।
औक्षन् । घृतैः । अस्तृणन् । बर्हिः । अस्मै । आत् । इत् । होतारम् । नि । असादयन्त ॥ ९ ॥

वेङ्कट० त्रीणि सहस्राणि [4]त्रीणि च[4] शतानि[5] त्रिंशत्[5] च नव च[6] देवाः अग्निम् अपूजयन् । घृतैः च[7] अग्निमनक्षन्त । बर्हिः च अस्मै अस्तृणन् । अनन्तरम् एव तस्मिन्[8] बर्हिषि होतारम् अग्निम् नि असादयन्त इति । तत्र ब्राह्मणम् — "महिमान एवैषामेते त्रयस्त्रिंशत्त्वेव देवा इति । कतमे[9] ते त्रयस्त्रिंशदिति, अष्टौ वसव एकादश रुद्रा द्वादशादित्यास्त एकत्रिंशदिन्द्रश्चैव प्रजापतिश्च त्रयस्त्रिंशाविति । कतमे[10] वसव इति, अग्निश्च पृथिवी च वायुश्चान्तरिक्षं च" (माश १४,६,९,३;४) इत्यादिकं वाजसनेयिभ्यः श्रोतव्यमिति ॥ ९ ॥

[11]इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये षष्ठो वर्गः[11] ॥

१-१. त्रुटितम् वि[1] अ[1]. † नास्ति क. २. °स्कन्नाः अ[1]. ३. शोचकशोचिषम् वि[1] अर्च. ४-४. नास्ति वि[1] अ[1]. ५. नास्ति अर्च. ६. नास्ति वि[1] अ[1]. ७. नास्ति वि[1] ल अर्च. ८. च तस्मि वि[1] अर्च. ९. अग्निम् वि[1] अर्च. १०. कं मे व वि[1] अर्च. ११-११. नास्ति मूको.

[१०]

[1]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । अग्निर्देवता । उष्णिक् छन्दः[1] ।

त्वामग्ने मनीषिणः सम्राजं चर्षणीनाम् । देवं मर्तास इन्धते समध्वरे ॥ १ ॥

त्वाम् । अग्ने । मनीषिणः । सम्ऽराजम् । चर्षणीनाम् । देवम् । मर्तासः । इन्धते । सम् । अध्वरे ॥ १ ॥

वेङ्कट० त्वाम् अग्ने! मनस ईश्वराः प्रजानाम् अधिपतिम् देवम् मनुष्याः यज्ञे सम् इन्धते ॥ १ ॥

त्वां यज्ञेष्वृत्विजमग्ने होतारमीळते । गोपा ऋतस्य दीदिहि स्वे दमे ॥ २ ॥

त्वाम् । यज्ञेषु । ऋत्विजम् । अग्ने । होतारम् । ईळते । गोपाः । ऋतस्य । दीदिहि । स्वे । दमे ॥ २ ॥

वेङ्कट० निगदव्याख्याता ॥ २ ॥

स घा यस्ते ददाशति समिधा जातवेदसे । सो अग्ने धत्ते सुवीर्यं स पुष्यति ॥ ३ ॥

सः । घ । यः । ते । ददाशति । सम्ऽइधा । जातऽवेदसे । सः । अग्ने । धत्ते । सुऽवीर्यम् । सः । पुष्यति ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अग्ने! यः तुभ्यं समिदाधानं करोति जातप्रज्ञाय, सः खलु शोभनवीर्यं पुत्रं जनयति, पुष्यति च प्रजया पशुभिः ॥ ३ ॥

स केतुरध्वराणामग्निर्देवेभिरा गमत् । अञ्जानः सप्त होतृभिर्हविष्मते ॥ ४ ॥

सः । केतुः । अध्वराणाम् । अग्निः । देवेभिः । आ । गमत् । अञ्जानः । सप्त । होतृऽभिः । हविष्मते ॥ ४ ॥

वेङ्कट० सः अग्निः यज्ञानां चिह्नभूतो देवः देवैः सह आ गच्छतु सप्तभिः वषट्कर्तृभिः सोमेन यज-मानार्थम् अज्यमानः[2] ॥ ४ ॥

प्र होत्रे पूर्व्यं वचोऽग्नये भरता बृहत् । विपां ज्योतींषि बिभ्रते न वेधसे ॥ ५ ॥

प्र । होत्रे । पूर्व्यम् । वचः । अग्नये । भरत । बृहत् । विपाम् । ज्योतींषि । बिभ्रते । न । वेधसे ॥ ५ ॥

वेङ्कट० पुराणं[3] स्तुतिलक्षणं महत् वचः '[4]प्र भरत[4]' अग्नये होत्रे मेधाविनां तेजांसि बिभ्रते विधात्रे । न इति पूरणः[5] इति ॥ ५ ॥

[1]इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये सप्तमो वर्गः[1] ॥

१-१. नास्ति मूको. २. अज्यमानः ल; इज्यमानः ख प्रस्तावः. ३. पूर्वं वि॰ अ॰. ४-४. प्रभरत वि॰ अ॰. ५. पूरणेन वि॰ अ॰.

अग्निं वर्धन्तु नो गिरो यतो जायत उक्थ्यः । महे वाजाय द्रविणाय दर्शतः ॥६॥

अग्निम् । वर्धन्तु । नः । गिरः । यतः । जायते । उक्थ्यः । महे । वाजाय । द्रविणाय । दर्शतः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अग्निम् वर्धन्तु नः स्तुतयः । यस्मात् कर्म भवति स्तोतव्यः अस्माकम्, महते बलाय धनाय च दर्शनीयः ॥ ६ ॥

अग्ने यजिष्ठो अध्वरे देवान् देवयते यज । होता मन्द्रो वि राजस्यति स्रिधः ॥७॥

अग्ने । यजिष्ठः । अध्वरे । देवान् । देवऽयते । यज । होता । मन्द्रः । वि । राजसि । अति । स्रिधः ॥७॥

वेङ्कट० बाधकान् अति वि राजसि । यजमानाय स्पष्टमिति ॥ ७ ॥

स नः पावक दीदिहि द्युमदस्मे सुवीर्यम् । भवा स्तोतृभ्यो अन्तमः स्वस्तये ॥८॥

सः । नः । पावक । दीदिहि । द्युऽमत् । अस्मे इति । सुऽवीर्यम् । भव । स्तोतृऽभ्यः । अन्तमः । स्वस्तये ॥

वेङ्कट० सः त्वम् पावक! अस्मदर्थं दीप्यस्व दीप्तियुक्तम् शोभनवीर्ययुक्तं च । अस्मे इति पूरणम् । भव च स्तोतृभ्यः अन्तिकतमः अविनाशार्थम् ॥ ८ ॥

तं त्वा विप्रा विपन्यवो जागृवांसः समिन्धते । हव्यवाहममर्त्यं सहोवृधम् ॥ ९ ॥

तम् । त्वा । विप्राः । विपन्यवः । जागृऽवांसः । सम् । इन्धते । हव्यऽवाहम् । अमर्त्यम् । सहःऽवृधम् ॥९॥

वेङ्कट० तम् त्वाम्[1] मेधाविनः स्तोतारः प्रबुद्धाः सम् इन्धते हव्यवाहम्[2] अमर्त्यम् बलेन वर्धमानम् ॥ ९ ॥

[3]इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये अष्टमो वर्गः[3] ॥

[११]

[4]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । अग्निर्देवता । गायत्री छन्दः[4] ।

अग्निर्होता पुरोहितोऽध्वरस्य विचर्षणिः । स वेद यज्ञमानुषक् ॥ १ ॥

अग्निः । होता । पुरःऽहितः । अध्वरस्य । विऽचर्षणिः । सः । वेद । यज्ञम् । आनुषक् ॥ १ ॥

वेङ्कट० अग्निः होता[6] पुरोहितः यज्ञस्य विद्रष्टा । सः वेत्ति यज्ञम् आनुपूर्व्येण ॥ १ ॥

---

१. त्वाम् वि॰ अ॰. २. नास्ति वि॰ अप॰. ३. त्वा वि॰³॰ अ. ४. हव्यवाहनम् वि॰ अप॰. ५-५. नास्ति मूको. ६. होता वि॰ अ॰.

स हव्यवाळमर्त्य उशिग्दूतश्चनोहितः । अग्निर्धिया समृण्वति ॥ २ ॥

सः । हव्यऽवाट् । अमर्त्यः । उशिक् । दूतः । चनःऽहितः । अग्निः । धिया । सम् । ऋण्वति ॥ २ ॥

वेङ्कट० सः हविषां वोढा अमरणधर्मा हविः कामयमानः देवानाम् दूतः निहितान्नोऽन्नेन[1] वा निहितः अग्निः प्रज्ञया सम् गच्छते ॥ २ ॥

अग्निर्धिया स चेतति केतुर्यज्ञस्य पूर्व्यः । अर्थं ह्यस्य तरणि ॥ ३ ॥

अग्निः । धिया । सः । चेतति । केतुः । यज्ञस्य । पूर्व्यः । अर्थम् । हि । अस्य । तरणि ॥ ३ ॥

वेङ्कट० सः अग्निः प्रज्ञया सर्वं जानाति यज्ञस्य केतुः पूर्वकालभवः गमनसाधनम्[2] हि[3] अस्य यजमानस्य तारकं तेजः ॥ ३ ॥

अग्निं सूनुं सनश्रुतं सहसो जातवेदसम् । वह्निं देवा अकृण्वत ॥ ४ ॥

अग्निम् । सूनुम् । सनऽश्रुतम् । सहसः । जातऽवेदसम् । वह्निम् । देवाः । अकृण्वत ॥ ४ ॥

वेङ्कट० सहसः सूनुम् अग्निम् सनातनश्रवणं जातप्रज्ञं वोढारं यज्ञमभ्युदयार्थम् देवाः कृण्वन्तु ॥ ४ ॥

अदाभ्यः पुरएता विशामग्निर्मानुषीणाम् । तूर्णी रथः सदा नवः ॥ ५ ॥

अदाभ्यः । पुरःऽएता । विशाम् । अग्निः । मानुषीणाम् । तूर्णिः । रथः । सदा । नवः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अहिंस्यः अग्निः मानुषीणाम् विशाम् पुरतो गन्ता तरणशीलः रथः हव्यवहनात् सदा एव नवः ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये नवमो वर्गः' ॥

साह्वान् विश्वा अभियुजः क्रतुर्देवानाममृक्तः । अग्निस्तुविश्रवस्तमः ॥ ६ ॥

साह्वान् । विश्वाः । अभिऽयुजः । क्रतुः । देवानाम् । अमृक्तः । अग्निः । तुविश्रवःऽतमः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० सहमानः विश्वाः अभियोक्त्रीः सेनाः कर्ता देवानाम् शत्रुभिरपरिभूतः[5] अग्निः अतिशयेन बहुअन्नः[6] ॥ ६ ॥

---

१. *हितान्नोऽन्नेन वि° कर्व. २. *स्वभावक वि°; *स्वभावन्न क. ३. नास्ति वि³ अ¹ क कर्व.
४-४. नास्ति मूको. ५. शत्रुभिः परि° वि³. ६. *शत्रु वि° अ¹ क; शत्रुभिः वि³ कर्व.

अभि प्रयांसि वाहसा दाश्वाँ अश्नोति मर्त्यः । क्षयं पावकशोचिषः ॥ ७ ॥

अभि । प्रयांसि । वाहसा । दाश्वान् । अश्नोति । मर्त्यः । क्षयम् । पावकऽशोचिषः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० वाहकेनाग्निना अन्नानि अभि अश्नोति दाश्वान् मनुष्यः निवासं च शोधकदीप्तेरग्नेः अन्यद्भुतं ॥ ७ ॥

परि विश्वानि सुधिताग्नेरश्याम मन्मभिः । विप्रासो जातवेदसः ॥ ८ ॥

परि । विश्वानि । सुऽधिता । अग्नेः । अश्याम । मन्मऽभिः । विप्रासः । जातऽवेदसः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० परि अश्नाम विश्वानि धनानि सौहित्यानि अग्नेः स्तोत्रैः मेधाविनः जातप्रज्ञात् ॥ ८ ॥

अग्ने विश्वानि वार्या वाजेषु सनिषामहे । त्वे देवास एरिरे ॥ ९ ॥

अग्ने । विश्वानि । वार्या । वाजेषु । सनिषामहे । त्वे इति । देवासः । आ । ईरिरे ॥ ९ ॥

वेङ्कट० 'अग्ने! विश्वानि' धनानि' युद्धेषु सम्भजेमहि । तानि त्वयि देवाः अस्माकं प्रदानायागमयन्निति । 'अग्निर्वै देवेभ्यो वसते 'वसव्यनेमानुवाः' (तै २,४,३,८) इति मन्त्रः ॥ ९ ॥

'इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये दशमो वर्गः' ॥

[१२]

'विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । इन्द्राग्नी देवता । गायत्री छन्दः' ।

इन्द्राग्नी आ गतं सुतं गीर्भिर्नभो वरेण्यम् । अस्य पातं धियेषिता ॥ १ ॥

इन्द्राग्नी इति । आ । गतम् । सुतम् । गीःऽभिः । नभः । वरेण्यम् । अस्य । पातम् । धिया । इषिता ॥

वेङ्कट० 'इन्द्राग्नी! आ गच्छतम् सुतम् सोमं प्रति अस्मदीयाभिः स्तुतिभिः† नभसः इवोत्पन्नात्‡ वरणीयम् । आगत्य च अस्य पिबतम् कर्मणा प्रेरितौ' ॥ १ ॥

इन्द्राग्नी जरितुः सचा यज्ञो जिगाति चेतनः । अया पातमिमं सुतम् ॥ २ ॥

इन्द्राग्नी इति । जरितुः । सचा । यज्ञः । जिगाति । चेतनः । अया । पातम् । इमम् । सुतम् ॥२॥

१. [illegible] वि' अ'. २. नास्ति वि' अ'; [illegible] ल. ३-३. [illegible] इति मन्त्रः । अग्ने [illegible] इन्द्राग्नी वि' अ'. ४. [illegible] अ'; [illegible] अ'. ५-५. नास्ति वि' अ'. ६-६. नास्ति मूको. ७-७. नास्ति वि' अ' † नास्ति मूको. ‡ [illegible] वि' अ'.

वेङ्कट० हे इन्द्राग्नी! स्तोतुः इच्छतो सोमो युवामभि गच्छति चेतयिताभिरुत्पत्तानाम्। अनया स्तुत्या[1] च[2] पिबतम् इमम् सुतम् ॥ ॥

इन्द्रमग्निं कविच्छदा यज्ञस्य जूत्या वृणे । ता सोमस्येह तृम्पताम् ॥ ३ ॥

इन्द्रम् । अग्निम् । कविऽछदा । यज्ञस्य । जूत्या । वृणे । ता । सोमस्य । इह । तृम्पताम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० स्तोतॄणां कामैश्छन्दयितारौ[3] इन्द्राग्नी हविषः जवेन वृणे। तौ सोमेन अस्मिन् कर्मणि तृप्यताम् ॥ ३ ॥

तोशा वृत्रहणा हुवे सजित्वानापराजिता । इन्द्राग्नी वाजसातमा ॥ ४ ॥

तोशा । वृत्रऽहना । हुवे । सऽजित्वाना । अपराऽजिता । इन्द्राग्नी इति । वाजऽसातमा ॥ ४ ॥

वेङ्कट० शत्रूणां हन्तारौ उपद्रवाणां च[4] हन्तारौ आह्वये हुवे समानजेतारौ[5] अपराजितौ इन्द्राग्नी अतिशयेन सङ्ग्रामाणां सम्भक्तारौ ॥ ४ ॥

प्र वामर्चन्त्युक्थिनो नीथाविदो जरितारः । इन्द्राग्नी इष आ वृणे ॥ ५ ॥

प्र । वाम् । अर्चन्ति । उक्थिनः । नीथऽविदः । जरितारः । इन्द्राग्नी इति । इषः । आ । वृणे ॥ ५ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्राग्नी! प्र अर्चन्ति वाम् वाग्मिनः स्तोत्रविदश्च स्तोतारः[6]। तथाऽहं पात्रभृतानि[7] आ वृणे ॥ ५ ॥

[8]इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये एकादशो वर्गः[8] ॥

इन्द्राग्नी नवतिं पुरो दासपत्नीरधूनुतम् । साकमेकेन कर्मणा ॥ ६ ॥

इन्द्राग्नी इति । नवतिम् । पुरः । दासऽपत्नीः । अधूनुतम् । साकम् । एकेन । कर्मणा ॥ ६ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्राग्नी! दासाः पतयो यासां ताः नवतिसंख्याः पुरः सह युवाम् एकेन एव उद्योगेन अकम्पयतम् ॥ ६ ॥

इन्द्राग्नी अपसस्पर्युप प्र यन्ति धीतयः । ऋतस्य पथ्या अनु ॥ ७ ॥

इन्द्राग्नी इति । अपसः । परि । उप । प्र । यन्ति । धीतयः । ऋतस्य । पथ्याः । अनु ॥ ७ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्राग्नी! कर्मणः[9] "[10]उप प्र गच्छन्ति[10]" स्तुतयः यज्ञस्य मार्गान् वशीकृत्य ॥ ७ ॥

---

१. नास्ति लपे. २. नास्ति वि॰. ३. [illegible]स्थाद॰ लपे. ४. नास्ति वि॰ अ॰ क. ५. समाने॰ लपे. ६. स्तोऽध्यक्ष वि॰. ७. पात्रेभ्राणि वि॰ अ॰; पात्राणि वि॰ ख लपे. ८-८. नास्ति मूको. ९. कर्मणा वि॰ लपे. १०-१०. [illegible] वि॰ लपे.

इन्द्रा॑ग्नी तवि॒षाणि॑ वां स॒धस्था॑नि॒ प्रयां॑सि च । यु॒वोर॒प्तूर्यं॑ हि॒तम् ॥ ८ ॥

इन्द्रा॑ग्नी॒ इति॑ । त॒वि॒षाणि॑ । वा॒म् । स॒धऽस्था॑नि । प्रयां॑सि । च॒ । यु॒वोः । अ॒प्ऽतूर्य॑म् । हि॒तम् ॥८॥

वेङ्कट० हे इन्द्राग्नी ! युवयोः सह स्थितानि 'बलानि अन्नानि च' । तथा युवयोरेव अपां प्रेरणम् विहितम्' ॥ ८ ॥

इन्द्रा॑ग्नी रोच॒ना दि॒वः परि॒ वाजे॑षु भूषथः । तद्वां॑ चेति॒ प्र वी॒र्य॑म् ॥ ९ ॥

इन्द्रा॑ग्नी॒ इति॑ । रो॒च॒ना । दि॒वः । परि॑ । वाजे॑षु । भू॒ष॒थः॒ । तत् । वा॒म् । चे॒ति॒ । प्र । वी॒र्य॑म् ॥९॥

वेङ्कट० दिवः 'प्रकाशकौ हे इन्द्राग्नी'! सङ्ग्रामेषु युवां परितः भवथः'। तत् युवयोः वीर्यम् प्रज्ञापयति ॥ ९ ॥

'इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये द्वादशो वर्गः' ॥

[१३]

'ऋषभो वैश्वामित्र ऋषिः । अग्निर्देवता । अनुष्टुप् छन्दः' ।

प्र वो॑ दे॒वाया॒ग्नये॒ बर्हि॑ष्ठमर्चास्मै ।
गम॑द्दे॒वेभि॒रा स नो॒ यजि॑ष्ठो ब॒र्हिरा स॑दत् ॥ १ ॥

प्र । वः॒ । दे॒वाय॑ । अ॒ग्नये॑ । बर्हि॑ष्ठम् । अ॒र्च॒ । अ॒स्मै॒ ।
गम॑त् । दे॒वेभिः॑ । आ । सः । नः॒ । यजि॑ष्ठः । ब॒र्हिः । आ । स॒द॒त् ॥ १ ॥

वेङ्कट० ऋषभो वैश्वामित्रः । अस्मै देवाय अग्नये 'युष्मत् वृद्धतमं' स्तोत्रम् प्र अर्चयत ऋत्विजः । आ गच्छतु नः अस्मान् देवैः सह यष्टृतमः बर्हिः' च आ सीदतु ॥ १ ॥

ऋ॒तावा॒ यस्य॒ रोद॑सी॒ दक्षं॒ सच॑न्त ऊ॒तयः॑ ।
ह॒विष्म॑न्तस्तमीळते॒ तं स॑नि॒ष्यन्तोऽव॑से ॥ २ ॥

ऋ॒तऽवा॑ । यस्य॑ । रोद॑सी॒ इति॑ । दक्ष॑म् । सच॑न्ते । ऊ॒तयः॑ ।
ह॒विष्म॑न्तः । तम् । ई॒ळ॒ते॒ । तम् । स॒नि॒ष्यन्तः॑ । अव॑से ॥ २ ॥

१-१. अन्नानि बलानि वि' अपं. २. न अस्ति वि' अ'. ३. हितम् अ' द. ४-४. प्रकाशकाविन्द्रा° वि' अ'. ५. भवतः वि' अपं. ६-६. नास्ति मूको. ७. वृद्धतमं वि' अ' द; वृद्धमं अपं. ८. नास्ति वि' अ'.

वेङ्कट० सत्यकर्माणः[1] यस्य इमे द्यावापृथिवी यशो भजतः, तम् स्तुम् देवान्ते मरुतः, सम्भृतहविष्काः तम् स्तुवन्ति हविर्भिरजार्भिन्, तम्[2] एव कामं सम्भवतुमिच्छन्तः रक्षणाय कामयन्ते ॥ २ ॥

स यन्ता विप्र एषां स यज्ञानामथा हि षः ।
अग्निं तं वो दुवस्यत दाता यो वनिता मघम् ॥ ३ ॥

सः । यन्ता । विप्रः । एषाम् । सः । यज्ञानाम् । अथ । हि । सः ।
अग्निम् । तम् । वः । दुवस्यत । दाता । यः । वनिता । मघम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० एषाम्[3] हविष्मताम् सः[4] मेधावी नियन्ता । [5]सः एव यज्ञानाम् अपि नियन्ता[5] । पुनः सः इति पूरणम् । तम् अग्निम् यूयं परिचरत, दाता नः भक्तिः धने प्रयच्छति महनीयम् ॥ ३ ॥

स नः शर्माणि वीतयेऽग्निर्यच्छतु शंतमा ।
यतो नः प्रुष्णवद्वसु दिवि क्षितिभ्यो अप्स्वा ॥ ४ ॥

सः । नः । शर्माणि । वीतये । अग्निः । यच्छतु । शम्ऽतमा ।
यतः । नः । प्रुष्णवत् । वसु । दिवि । क्षितिऽभ्यः । अप्ऽसु । आ ॥ ४ ॥

वेङ्कट० सः अस्मभ्यं सुखतमान् गृहान् कामाय प्रयच्छतु, यस्मादग्नेः अस्मार्क पोषणयुक्तं[6] धनम् दिवि उत्पन्नं भवति । एवं [6]पृथिवीभ्यः अन्तरिक्षे चेति । यस्य प्रसादात् त्रिभ्योऽपि लोकेभ्यो धनम् अस्माकम् भवमस्तीत्यर्थः । शत्रूणां वा शोषं कुर्वत् प्रुष्णवदिति[7] ॥ ४ ॥

दीदिवांसमपूर्व्यं वस्वीभिरस्य धीतिभिः ।
ऋक्वाणो अग्निमिन्धते होतारं विश्पतिं विशाम् ॥ ५ ॥

दीदिऽवांसम् । अपूर्व्यम् । वस्वीभिः । अस्य । धीतिऽभिः ।
ऋक्वाणः । अग्निम् । इन्धते । होतारम् । विश्पतिम् । विशाम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० [1]सन्दीप्यमानम् अभूतपूर्वम्[1] वसुमद्भिः[8] अस्य अग्नेः कर्मभिर्हेतुभूतैः होतारम् विशाम् पतिं मन्त्रवन्तः अग्निम् सन्दीपयन्ति ॥ ५ ॥

---

१. सत्यकर्मा वि[2] ल कर्प. २. नास्ति वि[2] अ[1]. ३. येषां वि[1]. ४. नास्ति वि[1] अर्प. ५-५. नास्ति वि[2] अ[1]. ६-६. पोषणयुक्तान् अर्प; पोषयुक्तम् वि[1]. ७. वसुभिः वि[1]. ८. नास्ति मूको.

उत नो ब्रह्मन्नविष उक्थेषु देवहूतमः ।
शं नः शोचा मरुद्वृधोऽग्ने सहस्रसातमः ॥ ६ ॥

उत । नः । ब्रह्मन् । अविषः । उक्थेषु । देवऽहूतमः ।
शम् । नः । शोच । मरुत्ऽवृधः । अग्ने । सहस्रऽसातमः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० उत च अस्मान् रक्ष शस्त्रेषु स्तोत्रे च देवानामाह्वातृतमः । सुखं च अस्माकं दीपय मरुद्भिर्वर्धमानः अग्ने! सहस्राणां दातृतमः ॥ ६ ॥

नू नो रास्व सहस्रवत् तोकवत् पुष्टिमद् वसु ।
द्युमदग्ने सुवीर्यं वर्षिष्ठमनुपक्षितम् ॥ ७ ॥

नु । नः । रास्व । सहस्रऽवत् । तोकऽवत् । पुष्टिऽमत् । वसु ।
द्युऽमत् । अग्ने । सुऽवीर्यम् । वर्षिष्ठम् । अनुपऽक्षितम् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अग्ने! क्षिप्रम् अस्मभ्यं देहि[1] सहस्रसंख्यं सपुत्रं पोषणवत् धनं दीप्तिमत् शोभनवीर्यम् अतिशयेन वृद्धम् अनुपक्षीणमिति ॥ ७ ॥

[2]इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये त्रयोदशो वर्गः[2] ॥

[१४]

[2]ऋषभो वैश्वामित्र ऋषिः । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[2] ॥

आ होता मन्द्रो विदथान्यस्थात् सत्यो यज्वा कवितमः स वेधाः ।
विद्युद्रथः सहसस्पुत्रो अग्निः शोचिष्केशः पृथिव्यां पाजो अश्रेत् ॥ १ ॥

आ । होता । मन्द्रः । विदथानि । अस्थात् । सत्यः । यज्वा । कविऽतमः । सः । वेधाः ।
विद्युत्ऽरथः । सहसः । पुत्रः । अग्निः । शोचिःऽकेशः । पृथिव्याम् । पाजः । अश्रेत् ॥ १ ॥

वेङ्कट० आ ह्वाता मोदनः यज्ञानां तिष्ठति सत्यकर्मा देवानां यष्टा अतिशयेन कविः सर्वस्य विधाता । विद्योतमानरथः सहसः सूनुः अग्निः ज्वालाकेशः पृथिव्याम् वर्तमानः बलं सेवते ॥ १ ॥

---

१. देहि ल. २-२. नास्ति मूको.

अर्चामि ते नमउक्तिं जुषस्व ऋतावस्तुभ्यं चेतते सहस्वः ।
विद्वाँ आ वक्षि विदुषो नि षत्सि मध्य आ बर्हिरूतये यजत्र ॥ २ ॥

अर्चामि । ते । नमःऽउक्तिम् । जुषस्व । ऋतऽवः । तुभ्यम् । चेतते । सहस्वः ।
विद्वान् । आ । वक्षि । विदुषः । नि । सत्सि । मध्ये । आ । बर्हिः । ऊतये । यजत्र ॥ २ ॥

वेङ्कट० प्रेरयामि तुभ्यम्[1] नमउक्तिम् । तां सेवस्व बलवन्! । तुभ्यम् एव चेतते नमउक्तिः क्रियते बलवन्! । विद्वान् त्वम् आ वह देवान् विदुषः । नि सीद च बर्हिः मध्ये रक्षितुमस्मान् यजनीय![2] ॥ २ ॥

द्रवतां त उषसा वाजयन्ती अग्ने वातस्य पथ्याभिरच्छ ।
यत्सीमञ्जन्ति पूर्व्यं हविर्भिरा वन्धुरेव तस्थतुर्दुरोणे ॥ ३ ॥

द्रवताम् । ते । उषसा । वाजयन्ती इति । अग्ने । वातस्य । पथ्याभिः । अच्छ ।
यत् । सीम् । अञ्जन्ति । पूर्व्यम् । हविःऽभिः । आ । वन्धुराऽइव । तस्थतुः । दुरोणे ॥ ३ ॥

वेङ्कट० हे अग्ने! अभिगच्छताम्[3] उषासानक्ते तव अन्नं कुर्वाणे । वातस्य मार्गैः शीघ्रं गच्छ[4] । यदा सर्वतः हविर्भिः पूर्व्यम् अग्निम् ऋत्विजः अञ्जन्ति, तदानीं त्वामुषासानक्ते आहूय तिष्ठतः, अहोरात्रयोर्हि यज्ञकरणम्, दुरोणे । यथा बन्धुरावभिमुखौ[5] भवतः फलकासंघाटौ[6] ॥ ३ ॥

मित्रश्च तुभ्यं वरुणः सहस्वोऽग्ने विश्वे मरुतः सुम्नमर्चन् ।
यच्छोचिषा सहसस्पुत्र तिष्ठा अभि क्षितीः प्रथयन्त्सूर्यो नॄन् ॥ ४ ॥

मित्रः । च । तुभ्यम् । वरुणः । सहस्वः । अग्ने । विश्वे । मरुतः । सुम्नम् । अर्चन् ।
यत् । शोचिषा । सहसः । पुत्र । तिष्ठाः । अभि । क्षितीः । प्रथयन् । सूर्यः । नॄन् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० बलवन् अग्ने! तुभ्यम् मित्रावरुणौ विश्वे च मरुतः सुखम् अर्चन्ति कुर्वन्ति । यदा त्वं दीप्त्या हे सहसः पुत्र! दीप्यमानः[7] तिष्ठसि मनुष्यान् अभि नेतॄन् आत्मनो रश्मीन् प्रथयन् शोभनवीर्यः ॥ ४ ॥

वयं ते अद्य ररिमा हि काममुत्तानहस्ता नमसोपसद्य ।
यजिष्ठेन मनसा यक्षि देवानस्रेधता मन्मना विप्रो अग्ने ॥ ५ ॥

---

१. तुभ्यं तुभ्यं त्वा वि[?] अ[?]; °भ्यं त्वाम् वि[?] क लग. २. यजनीयः वि[?] अ[?]. ३. भजतेत वि[?] अ[?] लपे. ४. [illegible] वि[?] अ[?]. ५. बन्धु° वि[?] अ[?]. ६. [illegible] क प्रस्तावः. ७. नास्ति वि[?] अ[?].

वयम् । ते । अद्य । ररिम । हि । कामम् । उत्तानऽहस्ताः । नमसा । उपऽसद्य ।
यजिष्ठेन । मनसा । यक्षि । देवान् । अस्रेधता । मन्मना । विप्रः । अग्ने ॥ ५ ॥

वेङ्कट० वयम् तुभ्यम् अग्ने! अद्य कामम् हविः प्रयच्छामः हि हविषः आदानार्थम् उत्तानहस्ताः नमस्कारेण सह उपसद्य । तथा सति यष्टृतमेन मनसा यज देवान् अक्षीयमाणेन स्तोत्रेण मेधावी त्वम् अग्ने! ॥ ५ ॥

त्वद्धि पुत्र सहसो वि पूर्वीर्देवस्य यन्त्यूतयो वि वाजाः ।
त्वं देहि सहस्रिणं रयिं नोऽद्रोघेण वचसा सत्यमग्ने ॥ ६ ॥

त्वत् । हि । पुत्र । सहसः । वि । पूर्वीः । देवस्य । यन्ति । ऊतयः । वि । वाजाः ।
त्वम् । देहि । सहस्रिणम् । रयिम् । नः । अद्रोघेण । वचसा । सत्यम् । अग्ने ॥ ६ ॥

वेङ्कट० सहसः पुत्र अग्ने! त्वत्तः हि देवनशीलस्य यजमानस्य ऊतयः विविधं गच्छन्ति बहुधा । एवमन्नानि च वि गच्छन्ति । त्वम् सहस्रसङ्ख्यं धनम् अस्मभ्यम् देहि पराभिद्रोहरहितेन[1] वाक्येन अत्र सत्यभूतं परिगृहाण वर्तमिति ॥ ६ ॥

तुभ्यं दक्ष कविक्रतो यानीमा देव मर्तासो अध्वरे अकर्म ।
त्वं विश्वस्य सुरथस्य बोधि सर्वं तदग्ने अमृत स्वदेह ॥ ७ ॥

तुभ्यम् । दक्ष । कविक्रतो इति कविऽक्रतो । यानि । इमा । देव । मर्तासः । अध्वरे । अकर्म ।
त्वम् । विश्वस्य । सुऽरथस्य । बोधि । सर्वम् । तत् । अग्ने । अमृत । स्वद । इह ॥ ७ ॥

वेङ्कट० तुभ्यम् प्रवृद्ध! क्रान्तप्रज्ञ! यानि इमानि हवींषि देव! मनुष्याः यज्ञे अकर्म । त्वम्[2] विश्वं शोभनरथं यजमानं बुध्यस्व । सर्वम् च तत् अग्ने! अमृत! हविः अस्मिन् कर्मणि स्वद इति ॥ ७ ॥

[3]इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये चतुर्दशो वर्गः[3] ॥

[१५]

[3]उत्कीलः कात्य ऋषिः । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[3] ।

वि पाजसा पृथुना शोशुचानो बाधस्व द्विषो रक्षसो अमीवाः ।
सुशर्मणो बृहतः शर्मणि स्यामग्नेरहं सुहवस्य प्रणीतौ ॥ १ ॥

१. °शोभाति वि° क¹. २. °ये ऽत्रो वि° अपं. ३-३. नास्ति मूको.

वि । पाजसा । पृथुना । शोशुचानः । बाधस्व । द्विषः । रक्षसः । अमीवाः ।
सुऽशर्मणः । बृहतः । शर्मणि । स्याम् । अग्नेः । अहम् । सुऽहवस्य । प्रऽनीतौ ॥ १ ॥

वेङ्कट० वर्तमानः[1] कालः । विस्तीर्णेन तेजसा दीप्यमानः वि बाधस्व शत्रून् राक्षसान् अभ्यमनशीलाः विनाशयित्वा च । शोभनसुखदेवोः[2] महतस्तस्य सुखे स्याम् अग्नेः अहम् स्वाह्वानस्य प्रणयने ॥ १ ॥

त्वं नो अस्या उषसो व्युष्टौ त्वं सूर उदिते बोधि गोपाः ।
जन्मेव नित्यं तनयं जुषस्व स्तोमं मे अग्ने तन्वा सुजात ॥ २ ॥

त्वम् । नः । अस्याः । उषसः । विऽउष्टौ । त्वम् । सूरे । उत्ऽइते । बोधि । गोपाः ।
जन्मऽइव । नित्यम् । तनयम् । जुषस्व । स्तोमम् । मे । अग्ने । तन्वा । सुऽजात ॥ २ ॥

वेङ्कट० त्वम्[3] अस्माकम्[4] अस्याः उषसः व्युच्छने,[5] तथा त्वम् सूर्ये च उदिते बुध्यस्व गोपायिता भवामीति । पिता इव औरसम् तनयम् अङ्गैः सेवस्व मदीयम् स्तोमम् अग्ने! शोभनजनन! ॥ २ ॥

त्वं नृचक्षा वृषभानु पूर्वीः कृष्णास्वग्ने अरुषो वि भाहि ।
वसो नेषि च पर्षि चात्यंहः कृधी नो राय उशिजो यविष्ठ ॥ ३ ॥

त्वम् । नृऽचक्षाः । वृषभ । अनु । पूर्वीः । कृष्णासु । अग्ने । अरुषः । वि । भाहि ।
वसो इति । नेषि । च । पर्षि । च । अति । अंहः । कृधि । नः । राये । उशिजः । यविष्ठ ॥३॥

वेङ्कट० त्वम् मनुष्याणां[6] द्रष्टा वर्षितः! कामानाम् अनुक्रमेण प्रकाशय ज्वालाः रात्रिषु अग्ने! आरोचमानः । वासयितः! अस्मान् प्रणय, दारिद्र्यम् च अति पारय कुरु च[7] अस्मान् कामयमानान् धनाय युवतम![8] ॥ ३ ॥

अषाळ्हो अग्ने वृषभो दिदीहि पुरो विश्वाः सौभगा संजिगीवान् ।
यज्ञस्य नेता प्रथमस्य पायोर्जातवेदो बृहतः सुप्रणीते ॥ ४ ॥

अषाळ्हः । अग्ने । वृषभः । दिदीहि । पुरः । विश्वाः । सौभगा । सम्ऽजिगीवान् ।
यज्ञस्य । नेता । प्रथमस्य । पायोः । जातऽवेदः । बृहतः । सुऽप्रनीते ॥ ४ ॥

वेङ्कट० शत्रुभिरनभिभूतः त्वम् अग्ने! वृषभः दीप्यस्व शत्रुपुराणि सौभाग्यानि च विश्वानि सञ्जयन्[9] यज्ञस्य प्रणेता पुरातनस्य रक्षकस्य हे जातवेदः! महतः शोभनप्रणयन![10] ॥ ४ ॥

---

१. उदितिः मूको. २. शोभनसु° वि[1] अ[1]. ३. नास्ति अ[1]. ४. नास्ति वि[1]. ५. व्युच्छने वि[1] अ[1]. ६. मनुष्याः वि[1] अ[1]. ७. च वि[1] अ[1]. ८. तनः वि[1] अ[1]. ९. सञ्जयन् वि[1] अ[1] अ[1]. १०. °नयन मूको.

अच्छिद्रा शर्म जरितः पुरूणि देवाँ अच्छा दीद्यानः सुमेधाः ।
रथो न सस्निरभि वक्षि वाजमग्ने त्वं रोदसी नः सुमेके ॥ ५ ॥

अच्छिद्रा । शर्म । जरितरिति । पुरूणि । देवान् । अच्छ । दीद्यानः । सुऽमेधाः ।
रथः । न । सस्निः । अभि । वक्षि । वाजम् । अग्ने । त्वम् । रोदसी इति । नः । सुमेके इति सुऽमेके ॥

वेङ्कट० अच्छिद्राणि सुखानि देवानां स्तोतः! अग्ने! त्वयि बहूनि सन्ति। तथा त्वम् देवान् प्रति दीप्यमानो नयसि सुप्रज्ञः। रथः इव 'शुद्धः अभि प्रापय[1]' अन्नम् अस्मान् अग्ने! त्वम् द्यावापृथिव्यौ च अत्यन्तमेकत्र शोभमाने इति। क्रियाकारकसम्बन्धः[2] भवति नैवं रथवाहमिति रथः सन्निः ऋज्वर्थः ॥ ५ ॥

प्र पीपय वृषभ जिन्व वाजानग्ने त्वं रोदसी नः सुदोघे ।
देवेभिर्देव सुरुचा रुचानो मा नो मर्तस्य दुर्मतिः परि ष्ठात् ॥ ६ ॥

प्र । पीपय । वृषभ । जिन्व । वाजान् । अग्ने । त्वम् । रोदसी इति । नः । सुदोघे इति सुऽदोघे ।
देवेभिः । देव । सुऽरुचा । रुचानः । मा । नः । मर्तस्य । दुःऽमतिः । परि । स्थात् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० '[3]प्र प्यायय[3]' अस्मान् कामानां वर्षितः!, प्रीणय च अन्नानि, द्यावापृथिव्यौ च सुदोघे कुरु देवैः[4] सह अग्ने! त्वम् देव शोभनया[5] तेजसा रोचमानः। मा अस्मान् शत्रोर्मनुष्यस्य दुर्मतिः परितः तिष्ठतु[6] ॥ ६ ॥

इळामग्ने पुरुदंसं सनिं गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।
स्यान्नः सूनुस्तनयो विजावाग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ ७ ॥

इळाम् । अग्ने । पुरुऽदंसम् । सनिम् । गोः । शश्वत्ऽतमम् । हवमानाय । साध ।
स्यात् । नः । सूनुः । तनयः । विजाऽवा । अग्ने । सा । ते । सुऽमतिः । भूतु । अस्मे इति ॥ ७ ॥

वेङ्कट० (ऋ ३,१,२३ द्र.) ॥ ७ ॥

"इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये पञ्चदशो वर्गः" ॥

[१६]

"[7]उत्कीलः कात्य ऋषिः । अग्निर्देवता । प्रगाथः छन्दः, प्रथमातृतीयापञ्चम्यो बृहत्यः, द्वितीयाचतुर्थीषष्ठ्यः सतोबृहत्यः[7]" ।

अयमग्निः सुवीर्यस्येशे महः सौभगस्य ।
राय ईशे स्वपत्यस्य गोमत ईशे वृत्रहथानाम् ॥ १ ॥

१-१. शुद्धोऽपि प्रापय वि[1] अ[1] नास्ति. २. 'प्रापय' नास्ति. ३-३. प्यायय वि[1] अ[1]; प्रापय वि[3] अ[3]; प्रापय क. ४. देवैः छ प्रस्तावः. ५. शोभनतया: नास्ति. ६. तिष्ठ वि[1] नास्ति. ७-७. नास्ति मूको.

अयम् । अग्निः । सुऽवीर्यस्य । ईशे । महः । सौभगस्य ।
रायः । ईशे । सुऽअपत्यस्य । गोऽमतः । ईशे । वृत्रऽहथानाम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'अयम् अग्निः'[1] शोभनवीर्यस्य महतः सौभाग्यस्य[2] ईश्वरो भवति, तथा धनस्य च शोभनपुत्रस्य गोयुक्तस्य । तथा वृत्रहननानां च ईष्टे इति ॥ १ ॥

इमं नरो मरुतः सश्चता वृधं यस्मिन् रायः शेवृधासः ।
अभि ये सन्ति पृतनासु दूढ्यो विश्वाहा शत्रुमादभुः ॥ २ ॥

इमम् । नरः । मरुतः । सश्चत । वृधम् । यस्मिन् । रायः । शेवृऽधासः ।
अभि । ये । सन्ति । पृतनासु । दुःऽध्यः । विश्वाहा । शत्रुम् । आऽदभुः ॥ २ ॥

वेङ्कट० हे नेतारः मरुतः! इमम् अग्निं वर्धमानं सेवध्वं[3] यस्मिन् धनानि सुखस्य वर्धयितॄणि सन्ति, ये पृतनासु अभि भवन्ति दुर्बुद्धीन्, रायः ये च सर्वदा आदम्भुवन्ति शत्रुम् ॥ २ ॥

स त्वं नो रायः शिशीहि मीढ्वो अग्ने सुवीर्यस्य ।
तुविद्युम्न वर्षिष्ठस्य प्रजावतोऽनमीवस्य शुष्मिणः ॥ ३ ॥

सः । त्वम् । नः । रायः । शिशीहि । मीढ्वः । अग्ने । सुऽवीर्यस्य ।
तुविऽद्युम्न । वर्षिष्ठस्य । प्रजाऽवतः । अनमीवस्य । शुष्मिणः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० सः त्वम् अग्ने! अस्मान् धनेन तीक्ष्णीकुरु सेक्तः[4] अग्ने! शोभनवीर्येण बहुधन! वृद्धतमेन प्रजावता अभिभवितृबलेन बलवता ॥ ३ ॥

चक्रिर्यो विश्वा भुवनाभि सासहिश्चक्रिर्देवेष्वा दुवः ।
आ देवेषु यतत आ सुवीर्य आ शंस उत नृणाम् ॥ ४ ॥

चक्रिः । यः । विश्वा । भुवना । अभि । ससहिः । चक्रिः । देवेषु । आ । दुवः ।
आ । देवेषु । यतते । आ । सुऽवीर्ये । आ । शंसे । उत । नृणाम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० शत्रूणां सहनशीलः यः अग्निः विश्वानि भूतानि करोति, यश्च देवेषु परिचर्यां करोति, सोऽयं देवाननुदिश्य आ यतते प्रयत्नं करोति, यत्नम् सुवीर्ये, तथा शंसने च[5] सर्वस्मिन् मनुष्याणाम् इति ॥ ४ ॥

१-१. नास्ति मूको.   २. सोम भाग्यस्य वि॰.   ३. सेवध्वम्, ड प्रकाशः.   ४. तेक्तः वि॰ कपं; सेतुः वि॰; सेक्तः कॉ ड.   ५. नास्ति वि॰.

मा नो॑ अग्नेऽम॑तये॒ मावी॒रता॑यै रीरधः।
मागोता॑यै सहसस्पुत्र॒ मा नि॒देऽप॒ द्वेषां॒स्या कृ॑धि।

मा। नः॒। अ॒ग्ने॒। अम॑तये। मा। अ॒वी॒रता॑यै। री॒र॒धः॒।
मा। अ॒गोता॑यै। स॒ह॒सः॒। पु॒त्र॒। मा। नि॒दे। अप॑। द्वेषां॑सि। आ। कृ॒धि॒॥ ५॥

वेङ्कट० अर्थोऽभावाद् यां दुर्गतिर्भवति तस्यै[1] मा अस्मान् अग्ने! वधीः, मा च अनपत्यतायै, मा च अपशुतायै, हे सहसः पुत्र! मा च निन्दित्रे। तदर्थम् सर्वान् द्वेष्टॄन् अस्मत्तः अप आ कुरु॥ ५॥

श॒ग्धि वाज॑स्य सुभग प्र॒जाव॒तोऽग्ने॑ बृह॒तो अ॑ध्व॒रे।
सं रा॒या भूय॑सा सृज मयो॒भुना॒ तुवि॑द्युम्न॒ यश॑स्वता॥ ६॥

श॒ग्धि। वाज॑स्य। सु॒ऽभ॒ग॒। प्र॒जाऽव॑तः। अग्ने॑। बृ॒ह॒तः। अ॒ध्व॒रे।
सम्। रा॒या। भूय॑सा। सृ॒ज॒। म॒यः॒ऽभुना॑। तुवि॑ऽद्युम्न। यश॑स्वता॥ ६॥

वेङ्कट० देहि अन्नम् सुभग! प्रजायुक्तम् अग्ने! महत् यज्ञे[2]। [3]सम् सृज च[3] भूयसा धनेन सुखस्य भावयित्रा[4] तुविद्युम्न! यशोयुक्तेन॥ ६॥

[5]इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये षोडशो वर्गः[5]॥

[१७]

[6]कतो वैश्वामित्र ऋषिः। अग्निर्देवता। त्रिष्टुप् छन्दः[6]।

स॒मि॒ध्यमा॑नः प्रथ॒मानु॒ धर्मा॒ सम॒क्तुभि॑रज्यते वि॒श्ववा॑रः।
शो॒चिष्के॑शो घृ॒तनि॑र्णिक्पाव॒कः सु॑य॒ज्ञो अ॒ग्निर्य॒जथा॑य दे॒वान्॥ १॥

स॒म्ऽइ॒ध्यमा॑नः। प्र॒थ॒मा। अनु॑। धर्म॑। सम्। अ॒क्तुऽभिः॑। अ॒ज्य॒ते॒। वि॒श्वऽवा॑रः।
शो॒चिःऽके॑शः। घृ॒तऽनि॑र्निक्। पा॒व॒कः। सु॒ऽय॒ज्ञः। अ॒ग्निः। य॒जथा॑य। दे॒वान्॥ १॥

वेङ्कट० कतो वैश्वामित्रः। प्रथमानि[7] कर्माणि प्रति समिध्यमानः सम् अज्यते अञ्जनसाधनैर्हविर्भिः विश्वैर्वरणीयः ज्वालाकेशः घृतरूपः शोधकः शोभनयज्ञः अग्निः देवान् यष्टुम्॥ १॥

१. न वि[1] अर्ध. २. यज्ञे अर्ध. ३. नास्ति अर्ध. ४. न वैद्युत वि[3 B] अ अर्ध; वैद्युत अ[1]. ५. भावयिता वि[1] अ[1]. ६-६. नास्ति मूको. ७. यज्ञानि अर्ध.

यथायजो होत्रमग्ने पृथिव्या यथा दिवो जातवेदश्चिकित्वान् ।
एवानेन हविषा यक्षि देवान् मनुष्वद् यज्ञं प्र तिरेममद्य ॥ २ ॥

यथा । अयजः । होत्रम् । अग्ने । पृथिव्याः । यथा । दिवः । जातऽवेदः । चिकित्वान् ।
एव । अनेन । हविषा । यक्षि । देवान् । मनुष्वत् । यज्ञम् । प्र । तिर । इमम् । अद्य ॥ २ ॥

वेङ्कट० हे अग्ने![1] यथा यजमानाया अस्याः पृथिव्याः[2] पुरा त्वम् होत्रम् अयाजः[3] हुतवानसि, यथा वा दिवः जातधन! प्राज्ञः[1], एवम् अनेन हविषा यज देवान्। मनोरिव[1] अस्माकम् इमम् यज्ञम् अद्य समर्धय[4] ॥ २ ॥

त्रीण्यायूंषि तव जातवेदस्तिस्र आजानीरुषसस्ते अग्ने ।
ताभिर्देवानामवो यक्षि विद्वानथा भव यजमानाय शं योः ॥ ३ ॥

त्रीणि । आयूंषि । तव । जातऽवेदः । तिस्रः । आऽजानीः । उषसः । ते । अग्ने ।
ताभिः । देवानाम् । अवः । यक्षि । विद्वान् । अथ । भव । यजमानाय । शम् । योः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० हे जातधन अग्ने![1] तव त्रीणि अन्नानि आज्यौषधिसोमात्मकानि[5], 'अभि द्विजन्मा त्रिवृदन्नम्' (ऋ १,१४०,२) इति मन्त्रः। तथा ते एव उषसः सकाशात् त्रीणि आजननानि[6] भवन्ति मनुष्यजनम्[7]। ताभिः त्वम् देवानाम् अन्नं यज, जानन् अथ भव यजमानाय शम् च योः च ॥ ३ ॥

अग्निं सुदीतिं सुदृशं गृणन्तो नमस्यामस्त्वेड्यं जातवेदः ।
त्वां दूतमरतिं हव्यवाहं देवा अकृण्वन्नमृतस्य नाभिम् ॥ ४ ॥

अग्निम् । सुऽदीतिम् । सुऽदृशम् । गृणन्तः । नमस्यामः । त्वा । ईड्यम् । जातऽवेदः ।
त्वाम् । दूतम् । अरतिम् । हव्यऽवाहम् । देवाः । अकृण्वन् । अमृतस्य । नाभिम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अग्निम् शोभनदीप्तिम् शोभनदर्शनम् स्तुवन्तः नमस्यामः त्वां स्तुत्यम् हे जातवेदः!। त्वाम् देवानाम् दूतम् गन्तारम् हविषां वोढारम् देवाः कृतवन्तः अमृतस्य बन्धकम्[8] ॥ ४ ॥

यस्त्वद्धोता पूर्वो अग्ने यजीयान् द्विता च सत्ता स्वधया च शंभुः ।
तस्यानु धर्म प्र यजा चिकित्वोऽथा नो धा अध्वरं देववीतौ ॥ ५ ॥

यः । त्वत् । होता । पूर्वः । अग्ने । यजीयान् । द्विता । च । सत्ता । स्वधया । च । शम्ऽभुः ।
तस्य । अनु । धर्म । प्र । यज । चिकित्वः । अथ । नः । धाः । अध्वरम् । देवऽवीतौ ॥५॥

---

१. नास्ति मूको.　२. अयाजः वि¹ अर्थ.　३. नास्ति वि¹ अर्थ.　४. °मर्धयः वि¹ अ¹ क; आज्यैसः वि अर्थ; कर्म क प्रस्तावः.　५. °षधसोमा° वि¹ अर्थ.　६. °नना° वि¹ क अर्थ; जननानि वि¹ अ¹.　७. °तुल्यं वि¹'³ अ¹.　८. बाधकम् वि¹ अ¹.

वेङ्कट० यः त्वत्तः प्रादुर्भूतः होता पुरातनः अग्ने! यष्टृतमः देवानाम् ईशम् स्थित्वा यष्टृत्वेन च हुतवत्तेन[1] च अग्निः देवानां सुखं भावयति, तस्य कर्मणा देवान् प्रकर्षेण अत्र हे चिकित्वः!। अथ अस्माकं धारय यज्ञे देवानां प्रीताविति ॥ ५ ॥

"इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये सप्तदशो वर्गः" ॥

[१८]

"कतो वैश्वामित्र ऋषिः । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः" ।

भवा नो अग्ने सुमना उपेतौ सखेव सख्ये पितरेव साधुः ।
पुरुद्रुहो हि क्षितयो जनानां प्रति प्रतीचीर्दहतादरातीः ॥ १ ॥

भव । नः । अग्ने । सुऽमनाः । उपऽइतौ । सखाऽइव । सख्ये । पितराऽइव । साधुः ।
पुरुऽद्रुहः । हि । क्षितयः । जनानाम् । प्रति । प्रतीचीः । दहतात् । अरातीः ॥ १ ॥

वेङ्कट० भव अस्माकम् अग्ने! शोभनमनस्कः उपगमने। यथा सखा सख्ये साधुः[2] भवति पुत्राय वा पितरौ, एवम् साधुः भव। बहुद्रोहाः[3] हि भवन्ति मनुष्याः जनानाम्। तथा सति प्रति दहतात् प्रतिमुखमागच्छन्तीः शत्रुसेनाः ॥ १ ॥

तपो ष्वग्ने अन्तराँ अमित्रान् तपा शंसमररुषः परस्य ।
तपो वसो चिकितानो अचित्तान् वि ते तिष्ठन्तामजरा अयासः ॥ २ ॥

तपो इति । सु । अग्ने । अन्तरान् । अमित्रान् । तप । शंसम् । अररुषः । परस्य ।
तपो इति । वसो इति । चिकितानः । अचित्तान् । वि । ते । तिष्ठन्ताम् । अजराः । अयासः ॥२॥

वेङ्कट० तपैव अग्ने! सुष्ठु छिद्रान्वेषणपरान् अमित्रान्, एवमसमभ्यम् अप्रयच्छतः शत्रोः शंसनं तप च। तपैव वासयितः! प्राज्ञस्त्वम् अस्मास्वपरकचित्तान्। तदर्थं तव जरावर्जिताः गमनशीला रश्मयः वि तिष्ठन्ताम् इति ॥ २ ॥

इध्मेनाग्न इच्छमानो घृतेन जुहोमि हव्यं तरसे बलाय ।
यावदीशे ब्रह्मणा वन्दमान इमां धियं शतसेयाय देवीम् ॥ ३ ॥

इध्मेन । अग्ने । इच्छमानः । घृतेन । जुहोमि । हव्यम् । तरसे । बलाय ।
यावत् । ईशे । ब्रह्मणा । वन्दमानः । इमाम् । धियम् । शतऽसेयाय । देवीम् ॥ ३ ॥

---

1. कलनेन वि॰ अ॰; कल्नेन वि॰ मूको॰; यान्तेन व्यस्त्वाद्य. २-२. नास्ति मूको. ३. सदु वि॰ मूको. ४. 'द्रोहाणि वि॰ अ.

वेङ्कट० इध्मेन घृतेन च सह हव्यम् जुह्वन् अग्ने! जुहोमि त्वत्तः कामान् इच्छमानः[1] यावत् वयं शक्ष्यामि। यावता कालेन ईश्वरो भवामि मन्त्रेण स्तुवन्[2] एतत् [3]कर्म देवनशीलम्[3] शतलाभाय कर्तुं, तावज्जुहोमि ॥ ३ ॥

उच्छोचिषा सहसस्पुत्र स्तुतो बृहद् वयः शशमानेषु धेहि ।
रेवदग्ने विश्वामित्रेषु शं योर्मर्मृज्मा ते तन्वं भूरि कृत्वः ॥ ४ ॥

उत् । शोचिषा । सहसः । पुत्र । स्तुतः । बृहत् । वयः । शशमानेषु । धेहि ।
रेवत् । अग्ने । विश्वामित्रेषु । शम् । योः । मर्मृज्म । ते । तन्वम् । भूरि । कृत्वः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० हे सहसः पुत्र! स्तुतः सन् महत्[4] अन्नं परिचरत्सु तेजसा [5]उत् धेहि[5] उच्छ्रितं कुरु धनवत्[6]। अग्ने! विश्वामित्रेषु अस्मासु शम् च योः च कुरु। [7]कृत्वः शब्दः[7] कृत्वसुजन्तपर्यायः। तव[8] शरीरं हविर्वहनार्थम्[9] अत्यन्तम् बहुकृत्वः वयं स्तोत्रेण मर्मृज्म[10] इति ॥ ४ ॥

कृधि रत्नं सुसनितर्धनानां स घेदग्ने भवसि यत् समिद्धः ।
स्तोतुर्दुरोणे सुभगस्य रेवत् सृप्रा करस्ना दधिषे वपूंषि ॥ ५ ॥

कृधि । रत्नम् । सुऽसनितः । धनानाम् । सः । घ । इत् । अग्ने । भवसि । यत् । सम्ऽइद्धः ।
स्तोतुः । दुरोणे । सुऽभगस्य । रेवत् । सृप्रा । करस्ना । दधिषे । वपूंषि ॥ ५ ॥

वेङ्कट० धनानाम् सुष्ठु दातः! अस्मभ्यम् रत्नम्[11] प्रयच्छ। सः त्वम् अग्ने! भवसि यदा समिद्धः तदा [12]स्तोतुः गृहे[12] सुहविष्कस्य[13], यदा[14] पशुमान् स्यादिति तस्मै हविराहाय देवान् प्रति सर्पणशीलौ[15] आत्मीयौ करौ करोषि ज्वालाख्यौ ॥ ५ ॥

[16]इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये अष्टादशो वर्गः[16] ॥

[१९]

[17]गाथी कौशिक ऋषिः। अग्निर्देवता। त्रिष्टुप् छन्दः[17]।

अग्निं होतारं प्र वृणे मियेधे गृत्सं कविं विश्वविदममूरम् ।
स नो यक्षद् देवताता यजीयान् राये वाजाय वनते मघानि ॥ १ ॥

---

१. इच्छन् ल प्रभृतयः. २. स्तुवन् वि[1] अ[1] क. ३-३. कर्मनशीलं वि[1] अ[1]; अदेवनशीलं वि[1] ल[3]. ४. नास्ति वि[1] ल[3]. ५-५. उद्धेहि वि[1]. ६. धनवत् वि[1] ल[3]. ७-७. कृत्वः वि[1] अ[1] क. ८. ते वि[1] अ. ९. वहनार्थं मूको. १०. मर्मृज्म वि[1] अ[1] क; मर्मृज वि[1]. ११. धनं वि[1] ल[3]. १२-१२. स्तोतृगृहे वि[1] अ[1]. १३. सहवि[1] अ[1]. १४. यदा वि[1] अ[1]. १५. सर्पण[1] वि[1] अ[1] ल[3]. १६-१६. नास्ति मूको.

अग्निम् । होतारम् । प्र । वृणे । मियेधे । गृत्सम् । कविम् । विश्वऽविदम् । अमूरम् ।
सः । नः । यक्षत् । देवऽताता । यजीयान् । राये । वाजाय । वनते । मघानि ॥ १ ॥

वेङ्कट० गाथो[बी] कौशिकः। अग्निम् अहं यज्ञे होतारम् प्र वृणोमि मेधाविनम् क्रान्तकर्माणम्[1] सर्वज्ञम् अमूढम्। स नः यजतु यज्ञे[2] देवान् यष्टृतमः। स धनार्थम् अन्नार्थं च भजते हवींषि ॥ १ ॥

प्र ते अग्ने हविष्मतीमियर्म्यच्छा सुद्युम्नां रातिनीं घृताचीम् ।
प्रदक्षिणिद् देवतातिमुराणः सं रातिभिर्वसुभिर्यज्ञमश्रेत् ॥ २ ॥

प्र । ते । अग्ने । हविष्मतीम् । इयर्मि । अच्छ । सुऽद्युम्नाम् । रातिनीम् । घृताचीम् ।
प्रऽदक्षिणित् । देवऽतातिम् । उराणः । सम् । रातिऽभिः । वसुऽभिः । यज्ञम् । अश्रेत् ॥ २ ॥

वेङ्कट० प्र ईरयामि तुभ्यम् अग्ने! हविष्मतीम् जुहूं तव सुमनसं दानवतीं घृतसम्भृतीं[3] स्तोतारं प्रति। देवाः तता[4] यस्मिन् तम् यज्ञम् प्रदक्षिणम् दीप्यमानैः वसुभिः धनैः सम् योजयति उराणः,[5] 'उराण उरु कुर्वाणः' इति यास्कः (६,१७)। बहूं यतिः पशून् समानयतीत्यर्थः ॥ २ ॥

स तेजीयसा मनसा त्वोत उत शिक्ष स्वपत्यस्य शिक्षोः ।
अग्ने रायो नृतमस्य प्रभूतौ भूयाम ते सुष्टुतयश्च वस्वः ॥ ३ ॥

सः । तेजीयसा । मनसा । त्वाऽऊतः । उत । शिक्ष । सुऽअपत्यस्य । शिक्षोः ।
अग्ने । रायः । नृऽतमस्य । प्रऽभूतौ । भूयाम । ते । सुऽस्तुतयः । च । वस्वः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० सः तेजिष्ठेन मनसा संयुक्तो भवति त्वया रक्षितः[6]। 'अपि च[7] देहि शोभनापत्यं धनम्। 'शिक्षोः इति[8] धनमाह, शिक्षतेर्दानकर्मणः। हे अग्ने! धनस्य नेतृतमस्य महत्वे सति[9] तव सुष्टु स्तोतारः वासयितारः च वयं भवेमेति ॥ ३ ॥

भूरीणि हि त्वे दधिरे अनीकाऽग्ने देवस्य यज्यवो जनासः ।
स आ वह देवतातिं यविष्ठ शर्धो यदद्य दिव्यं यजासि ॥ ४ ॥

भूरीणि । हि । त्वे इति । दधिरे । अनीका । अग्ने । देवस्य । यज्यवः । जनासः ।
सः । आ । वह । देवऽतातिम् । यविष्ठ । शर्धः । यत् । अद्य । दिव्यम् । यजासि ॥ ४ ॥

---

१. क्रान्तकर्माणं वि[1] कर्म. २. नास्ति वि[1] क मूको. ३. घृत स्तुवती वि[1] अ[1]. ४. तता वि[1,2]; ततां अ[1] कर्म. ५. नास्ति मूको. ६. °तो नास्ति कर्म. ७-७. नास्ति वि[1] कर्म. ८-८. शिक्षोरिति वि[1] कर्म. ९. हि वि[1] अ[1].

वेङ्कट० बहूनि तेजांसि त्वयि स्थापयन्ति हि[1] अग्ने! देवसङ्घस्य महतः इमाः। तथा सति नः त्वम् इमं यज्ञं प्रति तावत् युवतम![2] दिति मतम्, कत् शर्धः अग्ने[3] त्वं वहसि इति देवाभिप्रायमिति ॥४॥

यत् त्वा होतारमनजन् मियेधे निषादयन्तो यजथाय देवाः ।
स त्वं नो अग्नेऽवितेह बोध्यधि श्रवांसि धेहि नस्तनूषु ॥ ५ ॥

यत् । त्वा । होतारम् । अनजन् । मियेधे । निऽसादयन्तः । यजथाय । देवाः ।
सः । त्वम् । नः । अग्ने । अविता । इह । बोधि । अधि । श्रवांसि । धेहि । नः । तनूषु ॥५॥

वेङ्कट० यदा त्वां[1] होतारम् "आज्येनाऽञ्जन्ति यज्ञे यागार्थम् स्थापयन्तः देवाः, तदानीम्[] सः त्वम् अस्मान् अग्ने! अस्मिन् यज्ञे सति रक्षिता बुध्यस्व। तथाऽस्माकम् शरीरेषु इस्तयोः शिरसि च विविधान्यन्नानि अधि निधेहि[?] ॥ ५ ॥

[?]इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये एकोनविंशो वर्गः[?] ॥

[२०]

[?]गाथी कौशिक ऋषिः । अग्निर्देवता, प्रथमापञ्चम्योः विश्वे देवाः । त्रिष्टुप् छन्दः[?] ।

अग्निमुषसमश्विना दधिक्रां व्युष्टिषु हवते वह्निरुक्थैः ।
सुज्योतिषो नः शृण्वन्तु देवाः सजोषसो अध्वरं वावशानाः ॥ १ ॥

अग्निम् । उषसम् । अश्विना । दधिऽक्राम् । विऽउष्टिषु । हवते । वह्निः । उक्थैः ।
सुऽज्योतिषः । नः । शृण्वन्तु । देवाः । सऽजोषसः । अध्वरम् । वावशानाः ॥ १ ॥

वेङ्कट० "अग्निप्रभृतीन् उषसः व्युष्टिषु होता आह्वयते स्तोत्रैः। शोभनदीप्तिकाः देवाः अस्माकमाह्वानम् शृण्वन्तु सङ्गताः यज्ञं कामयमानाः। विश्वे वैश्वदेवी[?] ॥ १ ॥

अग्ने त्री ते वाजिना त्री षधस्था तिस्रस्ते जिह्वा ऋतजात पूर्वीः ।
तिस्र उ ते तन्वो देववातास्ताभिर्नः पाहि गिरो अप्रयुच्छन् ॥ २ ॥

अग्ने । त्री । ते । वाजिना । त्री । सधऽस्था । तिस्रः । ते । जिह्वाः । ऋतऽजात । पूर्वीः ।
तिस्रः । ऊँ इति । ते । तन्वः । देवऽवाताः । ताभिः । नः । पाहि । गिरः । अप्रऽयुच्छन् ॥२॥

---

१. नास्ति वि[?] लपं. २. नास्ति मूको. ३. ता वि[?]. ४-४. नास्ति वि[?] क.[?]. †. नास्ति वि[?] क लपं. ५-५. नास्ति मूको. ६-६. नास्ति वि[?] लपं. †-†. नास्ति क.

वेङ्कट० "हे अग्ने! त्रीणि तव अन्नान्याज्यौषधिसोमात्मकानि। त्रीणि च तव स्थानानि पृथिव्यादीनि। तथा तिस्रः तव जिह्वाः सन्ति गार्हपत्यादिकाः काष्ठजन्मन्! यज्ञाङ्ग! जात! पुरातनः। तिस्रः एव च तनवः देवैः समाश्रिताः यजमानः यानकः श्रुणोविति। ताभिः अस्माकं स्तुतीनाम रक्ष अप्रमादेन ॥ २ ॥

अग्ने भूरीणि तव जातवेदो देव स्वधावोऽमृतस्य नाम ।
याश्च माया मायिनां विश्वमिन्व त्वे पूर्वीः संदधुः पृष्टबन्धो ॥ ३ ॥

अग्ने । भूरीणि । तव । जातऽवेदः । देव । स्वधाऽवः । अमृतस्य । नाम । याः । च । मायाः ।
मायिनाम् । विश्वम्ऽइन्व । त्वे इति । पूर्वीः । सम्ऽदधुः । पृष्टबन्धो इति पृष्टऽबन्धो ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अग्ने! बहूनि तव जातवेदः! देव![7] अन्नवन्! अमृतस्य नामानि सन्ति जातवेदाः पावक इत्यादीनि। मायावतां[7] देवानाम् याः च प्रज्ञाः सर्वव्यापिन्! त्वयि पुरातनीः देवाः संहितवन्तः, ताश्च बहुः पृष्टबन्धो! इति। संसृष्टबन्धुः[9] पृष्टबन्धुः इति ॥ ३ ॥

अग्निर्नेता भग इव क्षितीनां दैवीनां देव ऋतुपा ऋतावा ।
स वृत्रहा सनयो विश्ववेदाः पर्षद्विश्वाति दुरिता गृणन्तम् ॥ ४ ॥

अग्निः । नेता । भगःऽइव । क्षितीनाम् । दैवीनाम् । देवः । ऋतुऽपाः । ऋतऽवा ।
सः । वृत्रऽहा । सनयः । विश्वऽवेदाः । पर्षत् । विश्वा । अति । दुःऽइता । गृणन्तम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अग्निः दैवीनाम्[8] प्रजानाम् प्रणेता भवति[9], यथा भगस्ताः प्रजाः, तृतीयम् देवः ऋतूनां पालयिता सत्यवान्[10]। सः उपद्रवाणां हन्ता संभजनीयः सर्वज्ञः[11] अति नयतु विश्वानि दुरितानि स्तुवन्तम् ॥ ४ ॥

दधिक्रामग्निमुषसं च देवीं बृहस्पतिं सवितारं च देवम् ।
अश्विना मित्रावरुणा भगं च वसून्रुद्राँ आदित्याँ इह हुवे ॥ ५ ॥

दधिऽक्राम् । अग्निम् । उषसम् । च । देवीम् । बृहस्पतिम् । सवितारम् । च । देवम् ।
अश्विना । मित्रावरुणा । भगम् । च । वसून् । रुद्रान् । आदित्यान् । इह । हुवे ॥ ५ ॥

वेङ्कट० निगदव्याख्याता ॥ ५ ॥

[12]इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये विंशो वर्गः[12] ॥

१-१. नास्ति वि' अ'. २. 'आज्यौषधिसोमात्मा' अ'. ३. त्रि''' वि'; नास्ति अ'. ४. [illegible] वि' अ'. ५. नास्ति वि' अ'. ६. मायाविनाम् क[illegible]. ७. संसृष्टबन्धु वि' अ', ८. दैवानाम् वि' अ'; दैवीनाम् वि' अ'. ९. नास्ति वि'. १०. सत्यवान्' वि' अ', ११ सर्वज्ञ वि' अ'. १२-१२. नास्ति मूको.

[२१]

'गाथी कौशिक ऋषिः । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः, द्वितीयातृतीये अनुष्टुभौ, चतुर्थी विराड्रूपा, पञ्चमी सतोबृहती' ।

इमं नो यज्ञममृतेषु धेहीमा हव्या जातवेदो जुषस्व ।
स्तोकानामग्ने मेदसो घृतस्य होतः प्राशान प्रथमो निषद्य ॥ १ ॥

इमम् । नः । यज्ञम् । अमृतेषु । धेहि । इमा । हव्या । जातऽवेदः । जुषस्व ।
स्तोकानाम् । अग्ने । मेदसः । घृतस्य । होतः । प्र । अशान । प्रथमः । निऽसद्य ॥ १ ॥

वेङ्कट० अग्ने! अस्माकम् इदं हविः देवेषु धेहि। इमानि हवींषि जातधन! सेवस्व। हे अग्ने! मेदसः घृतस्य च स्तोकान् प्रथमस्य भागात् पूर्वमेव निषद्य आसित्वा अशान भक्षय ॥ १ ॥

घृतवन्तः पावक ते स्तोकाः श्चोतन्ति मेदसः ।
स्वधर्मन् देववीतये श्रेष्ठं नो धेहि वार्यम् ॥ २ ॥

घृतऽवन्तः । पावक । ते । स्तोकाः । श्चोतन्ति । मेदसः ।
स्वऽधर्मन् । देवऽवीतये । श्रेष्ठम् । नः । धेहि । वार्यम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० हे पावक! घृतयुक्ताः मेदसः स्तोकाः तुभ्यम् श्चोतन्ति। स्वभूतकर्मन्![2] यज्ञार्थम् अस्मभ्यं प्रशस्यतमं धनं प्रयच्छ ॥ २ ॥

तुभ्यं स्तोका घृतश्चुतोऽग्ने विप्राय सन्त्य ।
ऋषिः श्रेष्ठः समिध्यसे यज्ञस्य प्राविता भव ॥ ३ ॥

तुभ्यम् । स्तोकाः । घृतऽश्चुतः । अग्ने । विप्राय । सन्त्य ।
ऋषिः । श्रेष्ठः । सम् । इध्यसे । यज्ञस्य । प्रऽअविता । भव ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अग्ने! भजनीय! तुभ्यम् मेधाविने घृतश्चुतः मेदसः स्तोकाः भवन्ति। तैस्त्वं द्रष्टा श्रेष्ठः सम् इध्यसे। स त्वं प्रकर्षेण रक्षिता भव यज्ञस्य[3] ॥ ३ ॥

तुभ्यं श्चोतन्त्यध्रिगो शचीवः स्तोकासो अग्ने मेदसो घृतस्य ।
कविशस्तो बृहता भानुनागा हव्या जुषस्व मेधिर ॥ ४ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. स्वभूतसर्वकर्मन् वि' छपे. ३. यज्ञस्य वि' छपे.

तुभ्यम् । श्चोतन्ति । अध्रिगो इत्यध्रिऽगो । शचीऽवः । स्तोकासः । अग्ने । मेदसः । घृतस्य ।
कविऽशस्तः । बृहता । भानुना । आ । अगाः । हव्या । जुषस्व । मेधिर ॥ ४ ॥

वेङ्कट० 'अध्रिगुः ··· अपृतगमन!' 'कर्मवन्!' इति यास्कः (५, ११)। तुभ्यम् मेदसः घृतस्य च स्तोकाः श्चोतन्ति। कविभिः स्तुतः त्वम् अग्ने! महता तेजसा आ गच्छ, हव्यानि च सेवस्व मेधिर! ॥ ४ ॥

ओजिष्ठं ते मध्यतो मेद उद्भृतं प्र ते वयं ददामहे ।
श्चोतन्ति ते वसो स्तोका अधि त्वचि प्रति तान्देवशो विहि ॥ ५ ॥

ओजिष्ठम् । ते । मध्यतः । मेदः । उत्ऽभृतम् । प्र । ते । वयम् । ददामहे ।
श्चोतन्ति । ते । वसो इति । स्तोकाः । अधि । त्वचि । प्रति । तान् । देवऽशः । विहि ॥ ५ ॥

वेङ्कट० बलवत्तमम् ओजस्वितमम् मेदः पशोः मध्यतः उद्धृतम् उद्धृतम् तुभ्यमेव च वयम् प्रयच्छामः। श्चोतन्ति क्षरन्ति तव त्वचः उपरि मेदसः स्तोकाः हे वासयितः!, तान् देवेभ्यः प्रति गमय ॥ ५ ॥

इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये एकविंशो वर्गः ॥

[२२]

गाथी कौशिक ऋषिः। अग्निर्देवता, चतुर्थ्याः पुरीष्या अग्नयः। त्रिष्टुप् छन्दः, चतुर्थी अनुष्टुप्।

अयं सो अग्निर्यस्मिन्त्सोममिन्द्रः सुतं दधे जठरे वावशानः ।
सहस्रिणं वाजमत्यं न सप्तिं ससवान्त्सन्त्स्तूयसे जातवेदः ॥ १ ॥

अयम् । सः । अग्निः । यस्मिन् । सोमम् । इन्द्रः । सुतम् । दधे । जठरे । वावशानः ।
सहस्रिणम् । वाजम् । अत्यम् । न । सप्तिम् । ससऽवान् । सन् । स्तूयसे । जातऽवेदः ॥ १ ॥

वेङ्कट० अयम् सः अग्निः, यस्मिन् अग्नौ हुतम् 'सुतम् सोमम्' इन्द्रः स्वजठरे स्थापयति कामयमानः। स प्रत्यक्षः। स त्वं सहस्रसङ्ख्याकम् अन्नम् सततगामिनम् अश्वम् इव सम्भजन् अभितिष्ठन् अस्माभिः स्तूयसे जातवेदः! ॥ १ ॥

अग्ने यत्ते दिवि वर्चः पृथिव्यां यदोषधीष्वप्स्वा यजत्र ।
येनान्तरिक्षमुर्वाततन्थ त्वेषः स भानुरर्णवो नृचक्षाः ॥ २ ॥

१-१. अध्रिगुरपृतगमन इति ('अः वि') यास्कः हे कर्मवन् मूको. २. श्च्योतन्ति अ'. ३. नास्ति मूको. ४. गमय मूको. ५. नास्ति वि' अ' लर्प. ६. °कासः श्च्योतन्ति मूको. ७-७. नास्ति मूको. ८-८. सोमं सुतम् वि'; सोमं सुतम् वि' अ' क लर्प.

अग्ने । यत् । ते । दिवि । वर्चः । पृथिव्याम् । यत् । ओषधीषु । अप्ऽसु । आ । यजत्र ।
येन । अन्तरिक्षम् । उरु । आऽततन्थ । त्वेषः । सः । भानुः । अर्णवः । नृऽचक्षाः ॥ २ ॥

वेङ्कट० हे यष्टव्य अग्ने! यत् तव पृथिव्यादिषु स्थितम् वर्चः, येन वर्चसा विस्तीर्णम् अन्तरिक्षम् आ तनोषि, दीप्तः सः रश्मिः उदकवान् मनुष्याणां द्रष्टा ॥ २ ॥

अग्ने दिवो अर्णमच्छा जिगास्यच्छा देवाँ ऊचिषे धिष्ण्या ये ।
या रोचने परस्तात् सूर्यस्य याश्चावस्तादुपतिष्ठन्त आपः ॥ ३ ॥

अग्ने । दिवः । अर्णम् । अच्छ । जिगासि । अच्छ । देवान् । ऊचिषे । धिष्ण्याः । ये ।
याः । रोचने । परस्तात् । सूर्यस्य । याः । च । अवस्तात् । उपऽतिष्ठन्ते । आपः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अग्ने! द्युलोकस्य उदकम् आभिमुख्येन गच्छसि। तथा स्तुत्यर्हाः ये देवाः तान् अच्छ स्तुतीर्ब्रवीषि। याः आपः सूर्यमण्डले परस्तात् उपतिष्ठन्ते, याः च अवस्तात्, ताः उभयीः च आपः पालयसि अभिगच्छसि चेति[2] ॥ ३ ॥

पुरीष्यासो अग्नयः प्रावणेभिः सजोषसः । जुषन्तां यज्ञमद्रुहोऽनमीवा इषो महीः ॥४॥

पुरीष्यासः । अग्नयः । प्रवणेभिः । सऽजोषसः । जुषन्ताम् । यज्ञम् । अद्रुहः । अनमीवाः । इषः । महीः ॥४॥

वेङ्कट० पुरीषभवाः अग्नयः प्रवणैः अग्निचित्यायां गच्छमानैः सङ्गताः सेवन्ताम् यज्ञम् अद्रोग्धारः, अमीवारहितानि महान्ति अन्नानि चेति ॥ ४ ॥

इळामग्ने पुरुदंसं सनिं गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।
स्यान्नः सूनुस्तनयो विजावाग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ ५ ॥

इळाम् । अग्ने । पुरुऽदंसम् । सनिम् । गोः । शश्वत्ऽतमम् । हवमानाय । साध ।
स्यात् । नः । सूनुः । तनयः । विजाऽवा । अग्ने । सा । ते । सुऽमतिः । भूतु । अस्मे इति ॥५॥

वेङ्कट० ऋ. ३,१,२३ द. ॥ ५ ॥

[1]इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये द्वाविंशो वर्गः[1] ॥

[२३]

[3]देवश्रवा देववातश्च भारतौ ऋषिः । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः, तृतीया सतोबृहती[3] ।

निर्मथितः सुधित आ सधस्थे युवा कविरध्वरस्य प्रणेता ।
जूर्यत्स्वग्निरजरो वनेष्वत्रा दधे अमृतं जातवेदाः ॥ १ ॥

१. वर्गाङ्क कपे. २. नास्ति वि[2] छ कपे. ३-३. नास्ति मूको.

निःऽमथितः । सुऽधितः । आ । सधऽस्थे । युवा । कविः । अध्वरस्य । प्रऽनेता ।
जूर्यत्ऽसु । अग्निः । अजरः । वनेषु । अत्र । दधे । अमृतम् । जातऽवेदाः ॥ १ ॥

वेङ्कट० देवश्रवा देववातश्च इति द्वावृषी भारतौ। अरणीभ्याम् निर्मथितः सुष्ठु निहितश्च स्वस्थाने युवा कविः यज्ञस्य प्रणेता जरत्सु काष्ठेष्वरण्यवनेषु जरावर्जितः अग्निः जातवेदाः अस्मिन् कर्मणि अमृतम् स्थापयति। इमौ ऋषिवंश्यौ प्रादुर्भवतः ॥ १ ॥

अमन्थिष्टां भारता रेवदग्निं देवश्रवा देववातः सुदक्षम् ।
अग्ने वि पश्य बृहताभि रायेषां नो नेता भवतादनु द्यून् ॥ २ ॥

अमन्थिष्टाम् । भारता । रेवत् । अग्निम् । देवऽश्रवाः । देवऽवातः । सुऽदक्षम् ।
अग्ने । वि । पश्य । बृहता । अभि । राया । इषाम् । नः । नेता । भवतात् । अनु । द्यून् ॥२॥

वेङ्कट० मथितवन्तावरणीभ्याम् भरतपुत्रौ धनयुक्तम् अग्निम् देवश्रवाः देववातः च शोभनबलम्। अग्ने! त्वम् महता धनेन अस्मान् आभिमुख्येन विविक्तम् पश्य, अन्नानाम् अस्माकं च नेता भव दिवसेषु ॥ २ ॥

दश क्षिपः पूर्व्यं सीमजीजनन्त्सुजातं मातृषु प्रियम् ।
अग्निं स्तुहि दैववातं देवश्रवो यो जनानामसद्वशी ॥ ३ ॥

दश । क्षिपः । पूर्व्यम् । सीम् । अजीजनन् । सुऽजातम् । मातृषु । प्रियम् ।
अग्निम् । स्तुहि । दैवऽवातम् । देवऽश्रवः । यः । जनानाम् । असत् । वशी ॥ ३ ॥

वेङ्कट० दश अङ्गुलयः पूर्वकालजननं अग्निं सर्वतः परिगृह्य जनयन्ति शोभनजननम् अरणीषु सर्वेषाम् प्रियम्। तमिमं देववातपुत्रम् अग्निम् हे देवश्रवः! त्वम् स्तुहि, यः अग्निः जनानाम् भवति नेता ॥ ३ ॥

नि त्वा दधे वर आ पृथिव्या इळायास्पदे सुदिनत्वे अह्नाम् ।
दृषद्वत्यां मानुष आपयायां सरस्वत्यां रेवदग्ने दिदीहि ॥ ४ ॥

नि । त्वा । दधे । वरे । आ । पृथिव्याः । इळायाः । पदे । सुदिनऽत्वे । अह्नाम् ।
दृषत्ऽवत्याम् । मानुषे । आपयायाम् । सरस्वत्याम् । रेवत् । अग्ने । दिदीहि ॥ ४ ॥

---

१. स्थाने वि° मूको. २. नास्ति वि° मूको. ३. °तो भ° वि मूको. ४. शीघ्रतम् वि° मूको.

वेङ्कट० त्वाम् नि दधे स्थापयामि पृथिव्याः उत्कृष्टे देशे देवयजने इळायाः पदे उत्तरवेद्याम् अह्नाम् सुदिनत्वे । अनवद्यलक्षणानाम्[1] सुदिनत्वम् । स त्वम् अग्ने! दृषद्वत्याम् सरस्वत्याम् च धनयुक्तम् यजमानार्थम् दीप्यस्व । आपयेत्यापगानाम् आह[2] परोक्षम् । देवश्रवसः स्थानं दृषद्वतीतीरे, देववातस्य सरस्वत्यामिति । अथवा तयोः कूलेषु[3] सत्रकरणमिति तत्र दीप्यस्वेति ॥ ४ ॥

इळामग्ने पुरुदंसं सनिं गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।
स्यान्नः सूनुस्तनयो विजावाऽग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ ५ ॥

इळाम् । अग्ने । पुरुऽदंसम् । सनिम् । गोः । शश्वत्ऽतमम् । हवमानाय । साध ।
स्यात् । नः । सूनुः । तनयः । विजाऽवा । अग्ने । सा । ते । सुऽमतिः । भूतु । अस्मे इति ॥५॥

वेङ्कट० स ३,१,२३ इ. ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये त्रयोविंशो वर्गः' ॥

[२४]

'विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । अग्निर्देवता । गायत्री छन्दः, प्रथमा अनुष्टुप्' ।

अग्ने सहस्व पृतना अभिमातीरपास्य । दुष्टरस्तरन्नरातीर्वर्चो धा यज्ञवाहसे ॥ १ ॥

अग्ने । सहस्व । पृतनाः । अभिऽमातीः । अप । अस्य ।
दुःऽतरः । तरन् । अरातीः । वर्चः । धाः । यज्ञऽवाहसे ॥ १ ॥

वेङ्कट० विश्वामित्रः । 'अग्ने! अभिभव सेनाः!' शत्रूणाम्, अभिमातीः च निरस्य पृथक्कुरु। केनचिदपि तरितुमशक्यः स्वयमेव तरन् शत्रून् बलम् धेहि 'यज्ञस्य वोढे यजमानायेति' ॥ १ ॥

अग्न इळा समिध्यसे वीतिहोत्रो अमर्त्यः । जुषस्व सू नो अध्वरम् ॥ २ ॥

अग्ने । इळा । सम् । इध्यसे । वीतिऽहोत्रः । अमर्त्यः । जुषस्व । सु । नः । अध्वरम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० अग्ने! त्वम् पृथिव्या सम् इध्यसे विग्यज्ञः अमर्त्यः । सेवस्व सुष्ठु अस्माकम् यज्ञम् ॥ २ ॥

अग्ने द्युम्नेन जागृवे सहसः सूनवाहुत । एदं बर्हिः सदो मम ॥ ३ ॥

अग्ने । द्युम्नेन । जागृवे । सहसः । सूनो इति । आऽहुत । आ । इदम् । बर्हिः । सदः । मम ॥३॥

वेङ्कट० अग्ने! जागरणशील! सहसः पुत्र! अन्नेन आहुत! मम इदम् बर्हिः आ सीदेति ॥ ३ ॥

अग्ने विश्वेभिरग्निभिर्देवेभिर्महया गिरः । यज्ञेषु य उ चायवः ॥ ४ ॥

---

१. अनवद्या° वि° स मूको; अनवद्या° वि° अ°. २. नास्ति मूको. ३. कूलेषु मूको. ४-४. नास्ति मूको. ५-५. नास्ति वि°. † नास्ति मूको. ६-६. यज्ञवोढृभ्यः° वि मूको. [-] वोढृभ्यः° अ°.

अग्ने । विश्वेभिः । अग्निऽभिः । देवेभिः । महय । गिरः । यज्ञेषु । ये । ऊं इति । चायवः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अग्ने! सर्वैः अग्निभिः सर्वैः 'च' देवैः' सह महीयाः स्तुतीः पूजय, ये च अस्मे यज्ञेषु मनुष्याश्चायनीयाः पूजनीयाः तैश्च सहेति ॥ ४ ॥

अग्ने दा दाशुषे रयिं वीरवन्तं परीणसम् । शिशीहि नः सूनुमतः ॥ ५ ॥

अग्ने । दाः । दाशुषे । रयिम् । वीरऽवन्तम् । परीणसम् । शिशीहि । नः । सूनुऽमतः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अग्ने! प्रयच्छ यजमानाय धनम् पुत्रवत् बहु । तीक्ष्णीकुरु च अस्मान् पुत्रयुक्तानिति ॥ ५ ॥

"इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये चतुर्विंशो वर्गः" ॥

[२५]

"विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । अग्निर्देवता, चतुर्थ्या अग्नीन्द्रौ । विराट् छन्दः" ।

अग्ने दिवः सूनुरसि प्रचेतास्तना पृथिव्या उत विश्ववेदाः ।
ऋधग्देवाँ इह यजा चिकित्वः ॥ १ ॥

अग्ने । दिवः । सूनुः । असि । प्रऽचेताः । तना । पृथिव्याः । उत । विश्वऽवेदाः ।
ऋधक् । देवान् । इह । यज । चिकित्वः ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'दिवस्परि प्रथमं जज्ञे अग्निः' (ऋ १०,४५,१) इति मन्त्रः । अग्ने! त्वम् दिवः पुत्रः असि प्रकृष्टज्ञानः, तनयः पृथिव्याः, अपि च विश्वधनः । स त्वं पृथक् देवान् अस्मिन् यज्ञे यज हे ज्ञातः! ॥ १ ॥

अग्निः सनोति वीर्याणि विद्वान्त्सनोति वाजममृताय भूषन् ।
स नो देवाँ एह वहा पुरुक्षो ॥ २ ॥

अग्निः । सनोति । वीर्याणि । विद्वान् । सनोति । वाजम् । अमृताय । भूषन् ।
सः । नः । देवान् । आ । इह । वह । पुरुक्षो इति पुरुऽक्षो ॥ २ ॥

वेङ्कट० अग्निः प्रयच्छति वीर्याणि जानन् प्रयच्छति च अन्नम् अमृतत्वाय भवन् । सः त्वम् अस्माकम् देवान् इह आ वह हे बहुस्तुते!" ॥ २ ॥

अग्निर्द्यावापृथिवी विश्वजन्ये आ भाति देवी अमृते अमूरः ।
क्षयन् वाजैः पुरुश्चन्द्रो नमोभिः ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति त्रि॰. † नास्ति छपे. २. नास्ति वि॰ अ॰. ३. °पुत्रमिति त्रि॰ अ॰.
४-४. नास्ति मूको. ५. बहुते वि॰ अ॰.

अग्निः । द्यावापृथिवी इति । विश्वजन्ये इति विश्वऽजन्ये । आ । भाति । देवी इति । अमृते इति । अमूरः ।
क्षयन् । वाजैः । पुरुऽचन्द्रः । नमःऽभिः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अग्निः द्यावापृथिव्यौ विश्वजनहिते आ[1] भासयति देवी अमर्त्ये अमूढः निवसन् अन्नैः[2] नमस्कारैश्च बह्वाह्लादः ॥ ३ ॥

अग्न इन्द्रश्च दाशुषो दुरोणे सुतावतो यज्ञमिहोप यातम् ।
अमर्धन्ता सोमपेयाय देवा ॥ ४ ॥

अग्ने । इन्द्रः । च । दाशुषः । दुरोणे । सुतऽवतः । यज्ञम् । इह । उप । यातम् ।
अमर्धन्ता । सोमऽपेयाय । देवा ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अग्ने! त्वम् इन्द्रः च सुतवतः प्रयच्छतो यजमानस्य गृहे यज्ञम् प्रति इह उप आगच्छतम् अकुप्यन्तौ सोमपानार्थम् हे देवौ! ॥ ४ ॥

अग्ने अपां समिध्यसे दुरोणे नित्यः सूनो सहसो जातवेदः ।
सधस्थानि महयमान ऊती ॥ ५ ॥

अग्ने । अपाम् । सम् । इध्यसे । दुरोणे । नित्यः । सूनो इति । सहसः । जातऽवेदः ।
सधऽस्थानि । महयमानः । ऊती ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अग्ने! अपाम् स्थानेऽन्तरिक्षे सम् इध्यसे अनवरतः हे सहसः पुत्र जातवेदः! पूजयन् त्रींल्लोकान् रक्षणेन ॥ ५ ॥

[3]इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये पञ्चविंशो वर्गः[3] ॥

[२६]

[1]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः, सप्तर्चा आत्मा । आद्यानां तिसृणां वैश्वानरोऽग्निर्देवता, चतुर्थीपञ्चमीषष्ठीनां मरुतः, सप्तम्यष्टम्योः आत्मा अग्निर्वा, नवम्या विश्वामित्रोपाध्यायः । जगती छन्दः, अन्त्यास्तिस्रः त्रिष्टुभः[1] ।

वैश्वानरं मनसाग्निं निचाय्या हविष्मन्तो अनुषत्यं स्वर्विदम् ।
सुदानुं देवं रथिरं वसूयवो गीर्भी रण्वं कुशिकासो हवामहे ॥ १ ॥

वैश्वानरम् । मनसा । अग्निम् । निऽचाय्य । हविष्मन्तः । अनुऽसत्यम् । स्वःऽविदम् ।
सुऽदानुम् । देवम् । रथिरम् । वसुऽयवः । गीःऽभिः । रण्वम् । कुशिकासः । हवामहे ॥ १ ॥

१. नास्ति मूको. २. नास्ति वि¹¹¹ अ¹ लर्प. ३-३. नास्ति मूको.

वेङ्कट० वैश्वानरम् मनसा अग्निम् पूजयित्वा हविष्मन्तः सत्यानुगतम्[1] सर्वविदम् शोभनदानम् देवम् रथवन्तम् धनकामाः स्तुतिभिः रमणीयम् कुशिकवंशजाता वयम् ह्वयामहे ॥ १ ॥

तं शुभ्रमग्निमवसे हवामहे वैश्वानरं मातरिश्वानमुक्थ्यम् ।
बृहस्पतिं मनुषो देवतातये विप्रं श्रोतारमतिथिं रघुष्यदम् ॥ २ ॥

तम् । शुभ्रम् । अग्निम् । अवसे । हवामहे । वैश्वानरम् । मातरिश्वानम् । उक्थ्यम् ।
बृहस्पतिम् । मनुषः । देवऽतातये । विप्रम् । श्रोतारम् । अतिथिम् । रघुऽस्यदम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० तम्[2] शोभमानम् अग्निम् रक्षणाय आह्वयामः वैश्वानरम् अन्तरिक्षे श्वसन्तम् आदित्यरूपम् स्तुत्यम् बृहतः[3] पतिम् मनुष्यस्य यज्ञाय मेधाविनम् स्तुतीनाम् श्रोतारम् यजमानानाम् अतिथिम् शीघ्रं स्यन्दमानं लघुजवं वा ॥ २ ॥

अश्वो न क्रन्दञ्जनिभिः समिध्यते वैश्वानरः कुशिकेभिर्युगेयुगे ।
स नो अग्निः सुवीर्यं स्वश्व्यं दधातु रत्नममृतेषु जागृविः ॥ ३ ॥

अश्वः । न । क्रन्दन् । जनिऽभिः । सम् । इध्यते । वैश्वानरः । कुशिकेभिः । युगेऽयुगे ।
सः । नः । अग्निः । सुऽवीर्यम् । सुऽअश्व्यम् । दधातु । रत्नम् । अमृतेषु । जागृविः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अश्वः इव क्रन्दमानो जाभिः अग्निः अहैः सम् इध्यते जातैः कुशिकैः वैश्वानरः युगे-युगे[4] पुत्रः पिता तत्पिता च सर्वे एव यजमाना एनं प्रज्वलयन्ति । सः अस्मभ्यम् शोभनवीर्यम् शोभनाश्वयुक्तम् च रत्नम् प्रयच्छतु देवेषु जागरणशीलः ॥ ३ ॥

प्र यन्तु वाजास्तविषीभिरग्नयः शुभे संमिश्लाः पृषतीरयुक्षत ।
बृहदुक्षो मरुतो विश्ववेदसः प्र वेपयन्ति पर्वताँ अदाभ्याः ॥ ४ ॥

प्र । यन्तु । वाजाः । तविषीभिः । अग्नयः । शुभे । सम्ऽमिश्लाः । पृषतीः । अयुक्षत ।
बृहत्ऽउक्षः । मरुतः । विश्वऽवेदसः । प्र । वेपयन्ति । पर्वतान् । अदाभ्याः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० मारुतसूक्तम् । प्र गच्छन्तु[5] बलिनः वैद्युताः अग्नयः, मरुद्भिः उदकार्थम् सङ्गताः आत्मीया अश्वाः योजयन्त । प्रभूतं सिञ्चन्तः मरुतः[6] सर्वस्य वेदितारः केनचिदप्यहिंसिताः प्र कम्पयन्ति मेघान् ॥ ४ ॥

---

१. सत्यागतं वि॰ अप॰. २. नास्ति वि॰ अप॰. ३. बृहतां वि॰ अप॰. ४. °गे योजयति वि॰ अ॰ ल. ५. गच्छन्तु वि॰ अप॰. ६. नास्ति मूको.

अ॒ग्नि॒श्रियो॑ म॒रुतो॑ वि॒श्वकृ॑ष्टय॒ आ त्वे॒षमु॒ग्रमव॑ ईमहे व॒यम् ।
ते स्वा॒निनो॑ रु॒द्रिया॑ व॒र्षनि॑र्णिजः सिं॒हा न हे॒षक्र॑तवः सु॒दान॑वः ॥ ५ ॥

अ॒ग्नि॒ऽश्रियः॑ । म॒रुतः॑ । वि॒श्वऽकृ॑ष्टयः । आ । त्वे॒षम् । उ॒ग्रम् । अवः॑ । ई॒म॒हे॒ । व॒यम् ।
ते । स्वा॒निनः॑ । रु॒द्रियाः॑ । व॒र्षऽनि॑र्णिजः । सिं॒हाः । न । हे॒षऽक्र॑तवः । सु॒ऽदान॑वः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० विद्युतमग्निं श्रयन्तः विश्वस्य कर्तारः मरुतः । तेषां दीप्तम् उद्गूर्णं रक्षणम् वयम् आ याचामहे । ते शब्दवन्तः रुद्रपुत्राः वर्षरूपाः सिंहाः इव शब्दायमाना गमनकर्माणः(?)[1] शोभनदानाः ॥ ५ ॥

[2]इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये षड्विंशो वर्गः[2] ॥

व्रातं॑व्रातं ग॒णंग॑णं सुश॒स्तिभि॑र॒ग्नेर्भामं॑ म॒रुता॒मोज॑ ईमहे ।
पृष॑दश्वासो अनव॒भ्ररा॑धसो॒ गन्ता॑रो य॒ज्ञं वि॒दथे॑षु॒ धीराः॑ ॥ ६ ॥

व्रात॑म्ऽव्रातम् । ग॒णम्ऽग॑णम् । सु॒श॒स्तिऽभिः॑ । अ॒ग्नेः । भाम॑म् । म॒रुता॑म् । ओजः॑ । ई॒म॒हे॒ ।
पृष॑त्ऽअश्वासः । अ॒न॒व॒भ्रऽरा॑धसः । गन्ता॑रः । य॒ज्ञम् । वि॒दथे॑षु । धीराः॑ ॥ ६ ॥

वेङ्कट० नानाजातीयानां जनानां संघातो व्रातः, समानजातीयानां गणः । अग्नेः भासहेतुम् मरुताम् ओजः बलं स्तुतिभिः धनानि व्रातंव्रातम्[3] गणंगणं च याचामहे । ते मरुतः पृषद्वर्णाश्वाः अनपध्वंसितधनाः गन्तारः यज्ञम् यजमानगृहेषु प्राज्ञाः ॥ ६ ॥

अ॒ग्निर॑स्मि॒ जन्म॑ना जा॒तवे॑दा घृ॒तं मे॒ चक्षु॑र॒मृतं॑ म आ॒सन् ।
अ॒र्कस्त्रि॒धातू॒ रज॑सो वि॒मानोऽज॑स्रो घ॒र्मो ह॒विर॑स्मि॒ नाम॑ ॥ ७ ॥

अ॒ग्निः । अ॒स्मि॒ । जन्म॑ना । जा॒तऽवे॑दाः । घृ॒तम् । मे॒ । चक्षुः॑ । अ॒मृत॑म् । मे॒ । आ॒सन् ।
अ॒र्कः । त्रि॒ऽधातुः॑ । रज॑सः । वि॒ऽमानः॑ । अज॑स्रः । घ॒र्मः । ह॒विः । अ॒स्मि॒ । नाम॑ ॥ ७ ॥

वेङ्कट० आत्मानं ब्रह्मावगच्छन्[4] वदति । अग्निः जातवेदाः[5] अहम् अस्मि जन्मना एव तत्त्वतः । यस्य मम चक्षुः घृतम् भवति, चक्षुषा पश्यामि तेनाऽऽज्येनाभिषिक्त इव दीप्तो भवामि । हविःस्वादोऽयममृतम् मम आस्येऽन्ववहं प्रक्षिप्यते । तथा स्तोतव्यः त्रिगुणः प्राणापानव्यानात्मकः अन्तरिक्षलोकस्य निर्माता वायुश्चाऽस्मि । तथाऽनवरतः[6] अर्चीभिः[7] आदित्यश्चाऽहमस्मि[8] । त्रित्व एवेह देवताः, ता अहमस्मि । तथाऽन्यादिनामकम्[9] हविः च अहमेव अस्मि ॥ ७ ॥

---

१. गमनशक्त्या वि. २-२. नास्ति मूको. ३. व्रातं ··· वि.; व्रातं ··· अ. ४. नास्ति वि. अ. ल. ५. नास्ति मूको. ६. स्वादुत्वमाऽऽस्यतः वि. अ. ७. अर्चीभिः वि. अ.; महतरोचिः लं. ८. °मस्मीति वि. अ. ९. °न्यादीनां नामकम् वि. अ.

त्रिभिः पवित्रैरपुपोद्ध्यर्कं हृदा मतिं ज्योतिरनु प्रजानन् ।
वर्षिष्ठं रत्नमकृत स्वधाभिरादिद् द्यावापृथिवी पर्यपश्यत् ॥ ८ ॥

त्रिऽभिः । पवित्रैः । अपुपोत् । हि । अर्कम् । हृदा । मतिम् । ज्योतिः । अनु । प्रऽजानन् ।
वर्षिष्ठम् । रत्नम् । अकृत । स्वधाभिः । आत् । इत् । द्यावापृथिवी इति । परि । अपश्यत् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० हृदयेन स्तुत्यम् आत्मानं ज्योतिः अनु प्रजानन् मनुष्यः त्रिभिः पवित्रैः अग्निवायुसूर्यैः इत्यादिविशेषैः सेव्यमिवार्चनीयमात्मानमाक्रम्य ज्योतिः शोधयति हि । त्रिभिरेतैः परिवृतः[1] परमात्मेत्यव- गच्छति । एक एव महानात्मा सर्वत्राग्निवायुसूर्यशरीर इति । यथा च[2] ज्ञानम् वृद्धतरम् गवादिकम् रत्नम् अन्नैः सह आत्मनि करोति । तथैकत्रैवाऽवस्थितोऽनन्तरम् एव द्यावापृथिवी महितः पश्यति ॥ ८ ॥

शतधारमुत्समक्षीयमाणं विपश्चितं पितरं वक्त्वानाम् ।
मेळिं मदन्तं पित्रोरुपस्थे तं रोदसी पिपृतं सत्यवाचम् ॥ ९ ॥

शतऽधारम् । उत्सम् । अक्षीयमाणम् । विपःऽचितम् । पितरम् । वक्त्वानाम् ।
मेळिम् । मदन्तम् । पित्रोः । उपऽस्थे । तम् । रोदसी इति । पिपृतम् । सत्यऽवाचम् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० इयं सर्वाविद्यासरातुल्यात्मनस्य स्तुतिः । बहूनामर्थानामुपदेशेऽप्यक्षीयमाणः अनेकधारोदक- धारः उत्स इव अक्षय्युपाख्यानः, तम् प्राज्ञम् वक्तव्यानाम् पितरम् उत्पत्तिस्थानम्[3] वाचो मिश्रयितारं शिष्यस्य 'द्यावापृथिव्योरुभयोर्वाचि उत्सङ्गे माद्यन्तम् तम् इमम् पालयतम् हे द्यावापृथिवी!'[4], यः सत्यमेव वदति ॥ ९ ॥

[5]इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये सप्तविंशो वर्गः[5] ॥

[२७]

[6]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । अग्निः ऋतवो वा देवता । गायत्री छन्दः[6] ।

प्र वो वाजा अभिद्यवो हविष्मन्तो घृताच्या । देवाञ्जिगाति सुम्नयुः ॥ १ ॥

प्र । वः । वाजाः । अभिऽद्यवः । हविष्मन्तः । घृताच्या । देवान् । जिगाति । सुम्नऽयुः ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'प्रेषा ××× आग्नेयी सार्वलिङ्गा' (आश्व १,४,१,१६) इति वाजसनेयकम् । 'आद्या ऋतुदेवता वा' (बृ० दा २,६,२०) इत्युक्तमिति । 'मासा वै वाजा अर्धमासा अभिद्यवो देवा हविष्मन्तो गौर्घृताची' (तै २,५,७,४) इति[7] ब्राह्मणम् । घृताच्या सह युष्माकम् एते यज्ञकारणभूता वाजादयः

1. परिवृतो लघे. 2. नास्ति लघे. 3. ''त्पत्ति सि[3]; नास्ति अ[3]. ४-४. मातापृथिवी अ[5].
१ [5]शा नवमम् मूको. ६-६. नास्ति मूको. ६. नास्ति हि अधे.

न भवन्ति देवाश्च । यज्ञेन युद्धमिच्छन् यजमानः गच्छति । 'यजमानो वै युयुधुः [1] स हि देवान् जिगीषति, स हि देवान् जिघांसति'[1] (माश ६,४,१,२१ (तु. तै २,५,७,४)) इति ब्राह्मणम् । 'पक्षो हविष्मन्तः युयुत्सावो' (तु. माश १,४,१,९) इति वाजसनेयकमित्युक्तस्य सम्बन्धः ॥ १ ॥

ई॒ळे अ॒ग्निं वि॑प॒श्चितं॒ गि॒रा य॒ज्ञस्य॒ साध॑नम् । श्रु॒ष्टी॒वानं॑ धि॒ताव॑नम् ॥ २ ॥

ई॒ळे । अ॒ग्निम् । वि॒पः॒ऽचित॑म् । गि॒रा । य॒ज्ञस्य॑ । साध॑नम् । श्रु॒ष्टी॒ऽवान॑म् । धि॒तऽवा॑नम् ॥२॥

वेङ्कट० स्तौमि अग्निम् प्राज्ञं स्तोत्रेण यज्ञस्य साधयितारं क्षिप्रकर्मानुष्ठं निहितहविष्कं यजमानैः ॥ २ ॥

अग्ने॑ श॒केम॑ ते व॒यं यमं॑ दे॒वस्य॑ वा॒जिनः॑ । अति॒ द्वेषां॑सि तरेम ॥ ३ ॥

अग्ने॑ । श॒केम॑ । ते॒ । व॒यम् । यम॑म् । दे॒वस्य॑ । वा॒जिनः॑ । अति॑ । द्वेषां॑सि । त॒रे॒म॒ ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अग्ने! वयम् कर्तुं समर्थाः भवाम सम्प्रहणं तव देवस्य बलवतः । अति शत्रून् तरेम तव प्रसादात् ॥ ३ ॥

स॒मि॒ध्यमा॑नो अध्व॒रे॒३॒॑ऽग्निः पा॑व॒क ईड्यः॑ । शो॒चिष्के॑श॒स्तमी॑महे ॥ ४ ॥

स॒म्ऽइ॒ध्यमा॑नः । अ॒ध्व॒रे । अ॒ग्निः । पा॒व॒कः । ईड्यः॑ । शो॒चिःऽके॑शः । तम् । ई॒म॒हे॒ ॥ ४ ॥

वेङ्कट० निगदव्याख्याता ॥ ४ ॥

पृ॒थुपा॑जा॒ अम॑र्त्यो घृ॒तनि॑र्णि॒क् स्वा॑हुतः । अ॒ग्निर्य॒ज्ञस्य॑ हव्य॒वाट् ॥ ५ ॥

पृ॒थुऽपा॑जाः । अम॑र्त्यः । घृ॒तऽनि॑र्निक् । सुऽआ॑हुतः । अ॒ग्निः । य॒ज्ञस्य॑ । ह॒व्य॒ऽवाट् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० पृथुतेजाः अमर्त्यः क्षरद्रूपः सुष्ठु आहुतः अग्निः यज्ञस्य हविषो वोढा । 'ज्ञातव्य सम्बन्धः'[2] ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये अष्टाविंशो वर्गः'[3] ॥

तं स॒बाधो॑ य॒तस्रु॑च इ॒त्था धि॒या य॒ज्ञव॑न्तः । आ च॑क्रुर॒ग्निमू॒तये॑ ॥ ६ ॥

तम् । स॒ऽबाधः॑ । य॒तऽस्रु॑चः । इ॒त्था । धि॒या । य॒ज्ञऽव॑न्तः । आ । च॒क्रुः॒ । अ॒ग्निम् । ऊ॒तये॑ ॥६॥

वेङ्कट० तम् अग्निं बाधासहिताः ऋत्विग्भिः परिगृह्यमाणाः गृहीतस्रुचः इत्थं कर्मणा यजन्तः आभिमुख्येन चक्रुः रक्षणाय ॥ ६ ॥

१-१. स देवान् जिगीषति स देवान् जिघांसति मूको. २-२. ज्ञातव्यं' कर्त. ३-३. नास्ति मूको.

होता देवो अमर्त्यः पुरस्तादेति मायया । विदथानि प्रचोदयन् ॥ ७ ॥

होता । देवः । अमर्त्यः । पुरस्तात् । एति । मायया । विदथानि । प्रऽचोदयन् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० होता देवः अमर्त्यः अस्य अग्नीषमानस्य पुरस्तात् गच्छति मायया अपि, असुरराक्षसानां अभावं आचरन्निति, यज्ञानि ऋत्विजाम् प्रचोदयन् ॥ ७ ॥

वाजी वाजेषु धीयतेऽध्वरेषु प्र णीयते । विप्रो यज्ञस्य साधनः ॥ ८ ॥

वाजी । वाजेषु । धीयते । अध्वरेषु । प्र । नीयते । विप्रः । यज्ञस्य । साधनः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० बलवान् अन्नकामेषु पुरः धीयते, यज्ञेषु च[1] प्राच्यां दिशि नीयते[2] मेधावी यज्ञस्य साधयिता ॥ ८ ॥

धिया चक्रे वरेण्यो भूतानां गर्भमा दधे । दक्षस्य पितरं तना ॥ ९ ॥

धिया । चक्रे । वरेण्यः । भूतानाम् । गर्भम् । आ । दधे । दक्षस्य । पितरम् । तना ॥ ९ ॥

वेङ्कट० प्रज्ञया कृतः वरणीयोऽग्निः इत्येतद्विशदमाह — भूतानाम् इति । दक्षस्य मनोः तनया इळा नाम अग्निं सर्वेषाम् भूतानाम् गर्भम् पावकम् गर्भे आ दधे इति । अन्योत्तरा भूयसे निर्वचनाय ॥ ९ ॥

नि त्वा दधे वरेण्यं दक्षस्येळा सहस्कृत । अग्ने सुदीतिमुशिजम् ॥ १० ॥

नि । त्वा । दधे । वरेण्यम् । दक्षस्य । इळा । सहःऽकृत । अग्ने । सुऽदीतिम् । उशिजम् ॥ १० ॥

वेङ्कट० नि दधे त्वाम् वरणीयम् दक्षस्य मनोः इळा नाम दुहिता हे बलेनोत्पादित अग्ने! शोभनः दीप्तिम् कामयमानं हवींषि ॥ १० ॥

[3]इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये एकोनत्रिंशो वर्गः[3] ॥

अग्निं यन्तुरमप्तुरमृतस्य योगे वनुषः । विप्रा वाजैः समिन्धते ॥ ११ ॥

अग्निम् । यन्तुरम् । अप्ऽतुरम् । ऋतस्य । योगे । वनुषः । विप्राः । वाजैः । सम् । इन्धते ॥ ११ ॥

वेङ्कट० अग्निम् यन्तारं व्याप्तवन्तं यज्ञस्य प्रारम्भे वननीयस्य मेधाविनः अन्नैः सम् इन्धते ॥ ११ ॥

ऊर्जो नपातमध्वरे दीदिवांसमुप द्यवि । अग्निमीळे कविक्रतुम् ॥ १२ ॥

ऊर्जः । नपातम् । अध्वरे । दीदिऽवांसम् । उप । द्यवि । अग्निम् । ईळे । कविऽक्रतुम् ॥ १२ ॥

---

१. नास्ति क्व. २. निनीयते वि॰ क्वे. ३-३. नास्ति मूको.

वेङ्कट० कर्तेः पुत्रम् यज्ञे दीप्यमानम् वसताम् उत्तरवेद्याः समीपे अग्निम् स्तौमि कान्तप्रज्ञम् ॥ १२ ॥

ईळेन्यो नमस्यस्तिरस्तमांसि दर्शतः । समग्निरिध्यते वृषा ॥ १३ ॥

ईळेन्यः । नमस्यः । तिरः । तमांसि । दर्शतः । सम् । अग्निः । इध्यते । वृषा ॥ १३ ॥

वेङ्कट० ईडयश्च नमस्कार्यश्च तमांसि[1] तिरः दर्शयिता । "तिर इव होष तमांसि समिद्धो ददृशे"[2] (माश ६, ४, १, १९) इति वाजसनेयकम् । सोऽयम् अग्निः सम् इध्यते यज्ञे कामानां वर्षिता ॥ १३ ॥

वृषो अग्निः समिध्यतेऽश्वो न देववाहनः । तं हविष्मन्त ईळते ॥ १४ ॥

वृषो इति । अग्निः । सम् । इध्यते । अश्वः । न । देवऽवाहनः । तम् । हविष्मन्तः । ईळते ॥१४॥

वेङ्कट० "अश्वो ह वा एष भूत्वा देवेभ्यो यज्ञं वहति"[3] (माश ६,४,१,१०) इति वाजसनेयकम् । वृषा अयम् अग्निः सम् इध्यते अश्वः इव हविषां वोढा, तम् इमम् हविष्मन्तः मनुष्याः स्तुवन्ति ॥ १४ ॥

वृषणं त्वा वयं वृषन्वृषणः समिधीमहि । अग्ने दीद्यतं बृहत् ॥ १५ ॥

वृषणम् । त्वा । वयम् । वृषन् । वृषणः । सम् । इधीमहि । अग्ने । दीद्यतम् । बृहत् ॥ १५ ॥

वेङ्कट० कामानां वर्षितारम् त्वाम्[4] वयम् वृषन्![5] हविषां वर्षितारः सम् इधीमहि अग्ने! दीप्यमानम् बृहन्तम् ॥ १५ ॥

[6]इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये त्रिंशो वर्गः[6] ।

[२८]

[1]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । अग्निर्देवता । गायत्री छन्दः, तृतीया उष्णिक्, चतुर्थी त्रिष्टुप्, पञ्चमी जगती[1] ।

अग्ने जुषस्व नो हविः पुरोळाशं जातवेदः । प्रातःसावे धियावसो ॥ १ ॥

अग्ने । जुषस्व । नः । हविः । पुरोळाशम् । जातऽवेदः । प्रातःऽसावे । धियावसो इति धियाऽवसो ॥

वेङ्कट० अग्ने! सेवस्व नः हविः पुरोडाशाख्यम् जातवेदः! प्रातः सोमस्याऽभिषवे प्रातःसवने कर्मवसो! ॥ १ ॥

---

१. तमांसीति वि॰ अ॰. २-२. तिरो होव तमांसि ददृशे समिद्धः (सोमस्येव वि॰ अ॰) मूको. ३-३. "घ भूत्वो देवेभ्यो यज्ञं व॰ मूको. ४ त्वां मूको. ५. त्वा वि॰. ५. नास्ति मूको. ६-६. नास्ति मूको.

पुरोळा अग्ने पचतस्तुभ्यं वा घा परिष्कृतः । तं जुषस्व यविष्ठ्य ॥ २ ॥

पुरोळाः । अग्ने । पचतः । तुभ्यम् । वा । घ । परिऽकृतः । तम् । जुषस्व । यविष्ठ्य ॥ २ ॥

वेङ्कट० पुरोडाशः अग्ने! यः[1] पक्तः तुभ्यम् एव कार्त्स्न्येन संस्कृतः । तम् सेवस्व युवतम! । आश्विन-शस्त्रार्थे सपुरोडाशीन अहन[2] चरन्ति । तत्र सूत्रम्—"'पुरोळा अग्ने पचतः' (ऋ ३,२८,२) 'अग्ने! वृधान आहुतिम्'[3] (ऋ ३,२८,६) इति सैयाज्ये" (आश्वश्रौ ६,५,२५) इति ॥ २ ॥

अग्ने वीहि पुरोळाशमाहुतं तिरोअह्न्यम् । सहसः सूनुरस्यध्वरे हितः ॥ ३ ॥

अग्ने । वीहि । पुरोळाशम् । आऽहुतम् । तिरःऽअह्न्यम् । सहसः । सूनुः । असि । अध्वरे । हितः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० इयं तत्र वैकल्पिकी भवति । अग्ने! भक्षय पुरोडाशम् आहुतम् गतेऽहनि भवम् । सहसः पुत्रः त्वं निहितः 'असि यज्ञे' ॥ ३ ॥

माध्यंदिने सवने जातवेदः पुरोळाशमिह कवे जुषस्व ।
अग्ने यह्वस्य तव भागधेयं न प्र मिनन्ति विदथेषु धीराः ॥ ४ ॥

माध्यन्दिने । सवने । जातऽवेदः । पुरोळाशम् । इह । कवे । जुषस्व ।
अग्ने । यह्वस्य । तव । भागऽधेयम् । न । प्र । मिनन्ति । विदथेषु । धीराः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० माध्यन्दिने सवने जातवेदः! कवे! पुरोडाशम् अस्मिन् यज्ञे सेवस्व[4] । अग्ने! महतः तव भागधेयम् न प्र हिंसन्ति यज्ञेषु प्राज्ञाः ॥ ४ ॥

अग्ने तृतीये सवने हि कानिषः पुरोळाशं सहसः सूनवाहुतम् ।
अथा देवेष्वध्वरं विपन्यया धा रत्नवन्तममृतेषु जागृविम् ॥ ५ ॥

अग्ने । तृतीये । सवने । हि । कानिषः । पुरोळाशम् । सहसः । सूनो इति । आऽहुतम् ।
अथ । देवेषु । अध्वरम् । विपन्यया । धाः । रत्नऽवन्तम् । अमृतेषु । जागृविम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अग्ने! तृतीये हि सवने कामयसे पुरोडाशम् हे सहसः पुत्र! आहुतम् । अथ[5] देवेषु यज्ञम् स्तुतीच्छया स्तुत्या धेहि रत्नयुक्तम् देवेषु रक्षणाय जागरणशीलमिति ॥ ५ ॥

अग्ने वृधान आहुतिं पुरोळाशं जातवेदः । जुषस्व तिरोअह्न्यम् ॥ ६ ॥

१-१. अग्ने ये वि[1] लपं; अग्ने वि[1] अ[1] क. २. अहनि वि[1] लपं. ३. आहुताम् वि[1] अ[1] क.
४-४. नास्ति अग्ने वि[1] लपं. ५. सेवस्व देवता वि[1] अ[1] लपं. ६. अत्र वि[1] लपं.

अग्ने । वृधानः । आऽहुतिम् । पुरोळाशम् । जातऽवेदः । जुषस्व । तिरःऽअह्न्यम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अग्ने![1] वर्धमान आहुतिम् पुरोडाशम् जातवेदः! सेवस्व तिरोअह्न्यम् सोममिति ॥ ६ ॥

"इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये एकत्रिंशो वर्गः"[2] ॥

[२९]

"विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः। अग्निर्देवता, पञ्चम्या ऋत्विजो वा। त्रिष्टुप् छन्दः, प्रथमाचतुर्थीदशमीद्वादशयोऽनुष्टुभः, षष्ठ्येकादशीचतुर्दशीपञ्चदश्यः जगत्यः"[3]।

अस्तीदमधिमन्थनमस्ति प्रजननं कृतम् ।
एतां विश्पत्नीमा भराग्निं मन्थाम पूर्वथा ॥ १ ॥

अस्ति । इदम् । अधिऽमन्थनम् । अस्ति । प्रऽजननम् । कृतम् ।
एताम् । विश्पत्नीम् । आ । भर । अग्निम् । मन्थाम । पूर्वऽथा ॥ १ ॥

वेङ्कट० अस्ति इदम् अधिमन्थनम्[4] शकलम्, अस्ति च प्रजननम् मथनसाधनम् कृतम्। एताम् विशां पालयित्रीमरणिम्[5] आ[6] हर, अग्निम् मन्थाम, यथा पूर्वेऽमन्थन्निति ॥ १ ॥

अरण्योर्निहितो जातवेदा गर्भ इव सुधितो गर्भिणीषु ।
दिवेदिव ईड्यो जागृवद्भिर्हविष्मद्भिर्मनुष्येभिरग्निः ॥ २ ॥

अरण्योः । निऽहितः । जातऽवेदाः । गर्भःऽइव । सुऽधितः । गर्भिणीषु ।
दिवेऽदिवे । ईड्यः । जागृवत्ऽभिः । हविष्मत्ऽभिः । मनुष्येभिः । अग्निः ॥ २ ॥

वेङ्कट० अरण्योः अन्तः निहितः अग्निः गर्भः इव निहितः गर्भिणीषु दिवसेदिवसे स्तुत्यः अप्रमाद्यद्भिः[6] हविष्मद्भिः मनुष्यैः[7] अग्निः ॥ २ ॥

उत्तानायामव भरा चिकित्वान्सद्यः प्रवीता वृषणं जजान ।
अरुषस्तूपो रुशदस्य पाज इळायास्पुत्रो वयुनेऽजनिष्ट ॥ ३ ॥

उत्तानायाम् । अव । भर । चिकित्वान् । सद्यः । प्रऽवीता । वृषणम् । जजान ।
अरुषऽस्तूपः । रुशत् । अस्य । पाजः । इळायाः । पुत्रः । वयुने । अजनिष्ट ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अधरारण्याम् उत्तरारणिम् अव भर जानन्। निहितगर्भारणिः तदानीमेव अग्निम् जनयति। 'तस्मादपरात्रौ प्रजाः प्रवीयन्ते[8] प्रतीचीर्जायन्ते' (तै ६,१,१,४-५) इति[9] ब्राह्मणम्। आरोच-

1. नास्ति कपे. २-२. नास्ति मूको. ३. अधिमन्थनं वि[1] अ[1]. ४. 'राणीम् कपे; 'णीरनणीन् अ[1]. ५. नास्ति वि[1]. ६. मथा[1] क कपे. ७. मनुष्येभिः वि[1]. ८. प्रवीयते वि[1]; प्रवीयन्ते कपे. ९. इति हि कपे.

मातरिश्वा सञ्जातः, तस्मात् अस्य[1] तेजः[2], सोऽयम् इळायाः पुत्रः ऊर्जः पुत्रः सन् प्रादुर्भवतु । यत्रे सायत इत्येकमिति ॥ ३ ॥

इळायास्त्वा पदे वयं नाभा पृथिव्या अधि ।
जातवेदो नि धीमह्यग्ने हव्याय वोळ्हवे ॥ ४ ॥

इळायाः । त्वा । पदे । वयम् । नाभा । पृथिव्याः । अधि ।
जातऽवेदः । नि । धीमहि । अग्ने । हव्याय । वोळ्हवे ॥ ४ ॥

वेङ्कट० 'मनोर्दुहितुः इळायाः' पदे वयम् पृथिव्याः च नाभाभी उत्तरवेद्या[4] नाभौ हे जातवेदः! त्वा नि धीमहि अग्ने! हविषः वहनायेति । 'एतद्वा इळायास्पदं यदुत्तरवेदीनाभिः' (ऐब्रा १,२८) इत्यादि ब्राह्मणमिति ॥ ४ ॥

मन्थता नरः कविमद्वयन्तं प्रचेतसममृतं सुप्रतीकम् ।
यज्ञस्य केतुं प्रथमं पुरस्तादग्निं नरो जनयता सुशेवम् ॥ ५ ॥

मन्थत । नरः । कविम् । अद्वयन्तम् । प्रऽचेतसम् । अमृतम् । सुऽप्रतीकम् ।
यज्ञस्य । केतुम् । प्रथमम् । पुरस्तात् । अग्निम् । नरः । जनयत । सुऽशेवम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० मन्थत हे नरः! कविम् अद्वयन्तम् सत्यमनृतं[5] चोभयम् अकुर्वन्तं सत्यं प्रकृष्टज्ञानम् 'अमृतम् शोभनावयवम्'[6] यज्ञस्य चिह्नम् पुरातनम् प्रथमम् जनयत[7] अग्निम् हे नरः![8] सुसुखम्[9] ॥ ५ ॥

[10]इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये द्वात्रिंशो वर्गः[10]

यदी मन्थन्ति बाहुभिर्वि रोचतेऽश्वो न वाज्यरुषो वनेष्वा ।
चित्रो न यामन्नश्विनोरनिवृतः परि वृणक्त्यश्मनस्तृणा दहन् ॥ ६ ॥

यदि । मन्थन्ति । बाहुऽभिः । वि । रोचते । अश्वः । न । वाजी । अरुषः । वनेषु । आ ।
चित्रः । न । यामन् । अश्विनोः । अनिऽवृतः । परि । वृणक्ति । अश्मनः । तृणा । दहन् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० यदि अग्नि मथ्नन्ति[11] बाहुभिः, अथायम् वि रोचते अश्वः इव वेगवान् आरोचमानः काष्ठेषु । चित्रः इव गमने अश्विनोः अप्रतिहतगतिः, 'ऊर्ध्वो अग्निर् अप्रतिहतगतिर्भवति'[12], सोऽयम् अश्मनः वर्जयति तृणानि भस्मीकुर्वन्निति ॥ ६ ॥

---

१. नास्ति वि[२] अ[१]. २. तेजसा मूको. ३-३. नास्ति वि[२] मूको ४. °त्तरवेदि वि[१] मूको. ५. सत्यमनृतं वि[२] अ[१]. ६-६. शोभनावयवम्[?] वि[२] अ[१]. ७. जनय मूको. ८. नः। वि[१] मूको. ९. सुखं मूको. १०-१०. नास्ति मूको. ११. मथ्नन्ति इ मूको. १२. 'प्रति … र्भवति वि[२] अ[१].

जातो अग्नी रोचते चेकितानो वाजी विप्रः कविशस्तः सुदानुः ।
यं देवास ईड्यं विश्वविदं हव्यवाहमदधुरध्वरेषु ॥ ७ ॥

जातः । अग्निः । रोचते । चेकितानः । वाजी । विप्रः । कविऽशस्तः । सुऽदानुः ।
यम् । देवासः । ईड्यम् । विश्वऽविदम् । हव्यऽवाहम् । अदधुः । अध्वरेषु ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अरण्योर्जातमात्रः अग्निः दीप्यते अत्यन्तं जानन् बलवान् मेधावी कविभिः स्तुतः शोभनदानः । यम् अग्निम् देवाः स्तुत्यम् सर्वस्य वेदितारम् हविषां वोढारम् यज्ञेषु स्थापितवन्तः ॥ ७ ॥

सीद होतः स्व उ लोके चिकित्वान्त्सादया यज्ञं सुकृतस्य योनौ ।
देवावीर्देवान् हविषा यजास्यग्ने बृहद् यजमाने वयो धाः ॥ ८ ॥

सीद । होतरिति । स्वे । ऊं इति । लोके । चिकित्वान् । सादय । यज्ञम् । सुऽकृतस्य । योनौ ।
देवऽअवीः । देवान् । हविषा । यजासि । अग्ने । बृहत् । यजमाने । वयः । धाः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० सीद हे होतः! अस्मिन् स्थाने उत्तरवेदिनाभौ[1] जानन् । सादय च यज्ञम् शोभनस्य कर्मणः स्थाने उत्तरवेद्याम् । 'यजमानो वै यज्ञः' (ऐब्रा १,२८) इति ब्राह्मणम् । देवान् 'प्रति गन्ता त्वम्' देवान् हविषा यज, अग्ने! बृहत् च अन्नम् यजमाने स्थापय । 'प्राणो वै वयः'[2] (ऐब्रा १,२८) इति ब्राह्मणमिति ॥ ८ ॥

कृणोत धूमं वृषणं सखायोऽस्रेधन्त इतन वाजमच्छ ।
अयमग्निः पृतनाषाट् सुवीरो येन देवासो असहन्त दस्यून् ॥ ९ ॥

कृणोत । धूमम् । वृषणम् । सखायः । अस्रेधन्तः । इतन । वाजम् । अच्छ ।
अयम् । अग्निः । पृतनाषाट् । सुऽवीरः । येन । देवासः । असहन्त । दस्यून् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० कुरुत अग्नेः धूमम् अग्निं च वर्षितारम् हे सखायः!, अनुपक्षीणाः[3] अयन्तो यूयम् हविः प्रति गच्छत[4] । सः अयम् अग्निः संग्रामाणामभिभविता सुवीरः, येन देवाः शत्रून् असहन्त ॥ ९ ॥

अयं ते योनिर्ऋत्वियो यतो जातो अरोचथाः ।
तं जानन्नग्न आ सीदाथा नो वर्धया गिरः ॥ १० ॥

---

१. 'वेदनाभौ वि'. २-२. नास्ति वि° ल्प. ३. पश्चा मूको. ४. गच्छ मूको.

अयम् । ते । योनिः । ऋत्वियः । यतः । जातः । अरोचथाः ।
तम् । जानन् । अग्ने । आ । सीद । अथ । नः । वर्धय । गिरः ॥ १० ॥

वेङ्कट० ऋतौ जातः तव अयम् योनिः उत्पत्तिस्थानम्, यतो योनेः जातः त्वम् अरोचथाः[1]। तम्[2] इदानीं मम[3] योनिरिति जानन् कर्मणः सिद्ध्यर्थं आ सीद। अथ अस्माकम् गिरः च कामप्रदानेन वर्धय इति ॥ १० ॥

[4]इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये त्रयस्त्रिंशो वर्गः[4]।

तनूनपादुच्यते गर्भ आसुरो नराशंसो भवति यद् विजायते ।
मातरिश्वा यदमिमीत मातरि वातस्य सर्गो अभवत् सरीमणि ॥ ११ ॥

तनूऽनपात् । उच्यते । गर्भः । आसुरः । नराशंसः । भवति । यत् । विऽजायते ।
मातरिश्वा । यत् । अमिमीत । मातरि । वातस्य । सर्गः । अभवत् । सरीमणि ॥ ११ ॥

वेङ्कट० असुरशब्दः प्राणवचनः शरीरस्थत्वात्। आसुरः[5] गर्भः अयम् तनूनपात् उच्यते। अथ नराशंसः भवति यदा अरण्योः विजायते, यस्मादेनं जातं नराः शंसन्ति। यदा अन्तरिक्षे सर्वं तेजः करोति, तदानीम् मातरिश्वा उच्यते, 'मातर्यन्तरिक्षे श्वसिति' (या ७, २६) इति। वातस्य सरणे सति सर्गः नाम भवतीति ॥ ११ ॥

सुनिर्मथा निर्मथितः सुनिधा निहितः कविः ।
अग्ने स्वध्वरा कृणु देवान् देवयते यज ॥ १२ ॥

सुनिःऽमथा । निःऽमथितः । सुऽनिधा । निऽहितः । कविः ।
अग्ने । सुऽअध्वरा । कृणु । देवान् । देवऽयते । यज ॥ १२ ॥

वेङ्कट० सुनिर्मथनेन निर्मथितः सुनिधानेन निहितः क्रान्तदर्शनः स[7] त्वम् अग्ने! सुयज्ञान् कुरु देवान्। तथा यज च देवान् इच्छते यजमानाय तानिति ॥ १२ ॥

अजीजनन्नमृतं मर्त्यासोऽस्रेमाणं तरणिं वीळुजम्भम् ।
दश स्वसारो अग्रुवः समीचीः पुमांसं जातमभि सं रभन्ते ॥ १३ ॥

अजीजनन् । अमृतम् । मर्त्यासः । अस्रेमाणम् । तरणिम् । वीळुऽजम्भम् ।
दश । स्वसारः । अग्रुवः । समऽईचीः । पुमांसम् । जातम् । अभि । सम् । रभन्ते ॥ १३ ॥

---

१. °त्पश्या मूको. २. तद् वि° अ°. ३. नास्ति वि³ ज काव. ४-४. नास्ति मूको. ५. असुरः वि³ काव. ६. अन्न° मूको. ७. सन् वि° अ°.

वेङ्कट० जनयन्ति स्म अमरम् अजरम् मर्त्याः अनाप्यम् क्षिप्रम् दृढदंष्ट्रम्। तम् इमं पाणीकं मा- तुः दश स्वसारः दश अङ्गुलयः समञ्जताः[1] सङ्गिरन्ते पुरोगमम् जातम् अभिमुखाः सम्भूय गृह्णन्ति सन्निग्धतायेति ॥ १३ ॥

प्र सप्तहोता सनकादरोचत मातुरुपस्थे यदशोचदूधनि ।
न नि मिषति सुरणो दिवेदिवे यदसुरस्य जठरादजायत ॥ १४ ॥

प्र । सप्तऽहोता । सनकात् । अरोचत । मातुः । उपऽस्थे । यत् । अशोचत् । ऊधनि ।
न । नि । मिषति । सुऽरणः । दिवेऽदिवे । यत् । असुरस्य । जठरात् । अजायत ॥ १४ ॥

वेङ्कट० चिरादेवारभ्य प्र रोचते, यस्याग्नेः सप्त वषट्कर्तारो भवन्ति, यदा पृथिव्याः उत्सङ्गे उत्तरवेद्याम् दीप्यते। न नि मिषति सर्वदा ज्वलति दिवेदिवे शोभनरमणः[2]। यदा कायस्य जठरात् जायते ॥ १४ ॥

अमित्रायुधो मरुतामिव प्रयाः प्रथमजा ब्रह्मणो विश्वमिद्विदुः ।
द्युम्नवद्ब्रह्म कुशिकास एरिर एकएको दमे अग्निं समीधिरे ॥ १५ ॥

अमित्रऽयुधः । मरुताम्ऽइव । प्रऽयाः । प्रथमऽजाः । ब्रह्मणः । विश्वम् । इत् । विदुः ।
द्युम्नऽवत् । ब्रह्म । कुशिकासः । आ । ईरिरे । एकःऽएकः । दमे । अग्निम् । सम् । ईधिरे ॥ १५ ॥

वेङ्कट० अमित्राणां योद्धारः, मरुतामिव वेगः यथा मारुतं शर्धो वृक्षादीनुत्क्षिपति, प्रजापतेः प्रथममेव जाताः सर्वम् एवाऽग्निगणम् जानन्ति। तथा द्युतिमन्तं स्तोत्रम् कुशिकपुत्राः अग्नये प्रेरयन्ति, तथा एकएकः सर्वे एव स्वगृहे अग्निम् सम् एधितवन्तः ॥ १५ ॥

यदद्य त्वा प्रयति यज्ञे अस्मिन्होतश्चिकित्वोऽवृणीमहीह ।
ध्रुवमया ध्रुवमुताशमिष्ठाः प्रजानन्विद्वाँ उप याहि सोमम् ॥ १६ ॥

यत् । अद्य । त्वा । प्रऽयति । यज्ञे । अस्मिन् । होतः । चिकित्वः । अवृणीमहि । इह ।
ध्रुवम् । अयाः । ध्रुवम् । उत । अशमिष्ठाः । प्रऽजानन् । विद्वान् । उप । याहि । सोमम् ॥ १६ ॥

वेङ्कट० यत् अद्य त्वा वर्तमाने यज्ञे अस्मिन् अग्ने! होतः! प्रज्ञावन्! होतारम् अवृणीमहि इह[3]। तत्तस्मात्

१. समजन्ताः मूको. २. °रमणः मूको ३. इह नास्ति अपे. ४. नास्ति मूको.

ध्रुवम् अस्माकीः देवान्। ध्रुवम् एव अयष्ट्रिमाः। यज्ञम् संस्कारः यज्ञीयैरृत्विग्भिः। अस्मदीयः प्रजापालनः त्वम् विद्वान् उप गच्छ अस्मदीयमिमम् सोमम् इति॥ १६ ॥

'इति तृतीयाष्टके प्रथमाध्याये चतुर्विंशो वर्गः'[1] ।

तृतीयस्याऽष्टकस्याऽऽद्यमध्यायं व्याकरोदिति ।
जातो वसिष्ठस्य कुले सुन्दरो यमसौ...न्त ॥

इति वेङ्कटमाधवाचार्यविरचिते ऋक्संहिताव्याख्याने तृतीयाष्टके प्रथमोऽध्यायः ।

—॥—

इति ऋग्वेदे सभाष्ये तृतीयाष्टके प्रथमोऽध्यायः ॥

१-१. नास्ति मूको.

अथ तृतीयाऽष्टके द्वितीयोऽध्यायः

वेङ्कट० अथो (-थ इ)त्यनितना सोम्यासः[1] स्वाचित्स्वासति माधवः ।
सङ्घेषु निपातेषु वक्तव्ये सम्प्रदर्शयन् ॥ १ ॥
पृथगर्थान् निपातेषु सङ्घेषु प्रदर्शयेत् ।
'आवर्त् स्वृणानति(र्नु इ)ति'[2] तत्राऽऽमुख निदर्शनम् ॥ २ ॥

स्विदित्येको निपातोऽयम् 'अधः स्विदासी३त् उपरि'[3] ।
तत्र वेकस्वसी च स्युरभिन्ना इति निश्चयः ॥ ३ ॥

समुदाया निपातानां नाम्नौ[1] नो मो अथो इति ।
सोदन्तस्य[4] प्रगृह्यत्वे पृथक् शास्ति हि पाणिनिः[5] ॥ ४ ॥

'नो षुऽ इन्द्रो दधद्'[6] 'मैवाहं द्विषते रधम् ।
एवं 'नो नुनं मरामे'ति[7] 'नैव वयं मरामेति'[8] ॥ ५ ॥

समुदायत्वम् अनयोर् द्वयम् अर्थप्रतीतितः[9] ।
इच्छन्ति कवयः केचिद् द्वयोरेकः स्वरस्तथा ॥ ६ ॥

नहीत्येको निपातोऽयं पृथगप्यर्थवत्तु नन् ।
''अधीयते इयुदात्तं'[10] च 'न हांसा असुरं नुन'[11] ॥ ७ ॥

नहीत्यनेन योगे च स्मर्तव्यस्तिङुदात्तवान् ।
केवलेन हिना योगे शाब्दिकैः स्मर्यते यथा ॥ ८ ॥

बहुधा हिकमित्येके किमिति ह्यधीयते ।
अर्थ च युज्यते श्रेष्ठ एकोदात्तस्य दर्शनात् ॥ ९ ॥

'राज्ञा हि कं भुवनानाम्'[12] 'तिष्ठा सु कं मघवन् मा'[13] ।
'धेना सु कं मानुषी'[14] च त्रयोऽमी निहताः कमः ॥ १० ॥

सूक्ष्मेक्षिकापरा विप्राः कथयन्त्यत्र बहवृचाः ।
यथा समासे पदयोरैकार्थ्यमुपजायते ॥ ११ ॥

---

१. ऋ ३,६,४. २. ऋ १०,१२९,५. ३. नाम्नौ ल. ४. नास्ति वि[३] अ[१]; सन्सोपा वैङ्कट. ५. तु पा १, १, १५. ६. ऋ १, ५०, १३. ७-७. त्रुटितम् वि[२] अ[१]; नास्ति वैङ्कट. † ऋ १, १६१,५०. ८-८. ... मरामेति अपे; नो वयं मराम इति वैङ्कट. ९. त्रुटितम् वि[२] अ[१]. १०-१०. 'तेऽसुरा' वैङ्कट. ११. ते १,७,११,१ [वैङ्कट ऋ १०,८६,११ नर्तो]. १२. ऋ १,९८,१. १३. ऋ ३,५३,२. १४. ऋ १,७२,८.

यतो हेत्र गौकाव्यं बहीत्यत्रोपजायते ।
सर्वस्य च प्रधानत्वादन्तोदात्तमभूत् पदम् ॥ १२ ॥

हिता योगे तुमुन्यां च कमित्येतद्विहन्यते ।
"रात्रा ति कं भुवनानां"† "मेना नु कं मानुषी(षो)"‡ इति ॥ १३ ॥

पदेनान्येन[2] संयोगाद् यथाक्रमं निहन्यते ।
हितुयोगे कमित्येतदेवमेवेति बह्वृचाः ॥ १४ ॥

अध्वर्यवस्तु येषाञ्च 'ऋतिये नै कं वर्तमानाः'[3] ।
इत्युदात्तमधीयानाः पृथक् चार्थं[4] कयो विदुः ॥ १५ ॥

[३०]

[5]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[5] ।

इच्छन्ति त्वा सोम्यासः सखायः सुन्वन्ति सोमं दधति प्रयांसि ।
तितिक्षन्ते अभिशस्तिं जनानामिन्द्र त्वदा कश्चन हि प्रकेतः ॥ १ ॥

इच्छन्ति । त्वा । सोम्यासः । सखायः । सुन्वन्ति । सोमम् । दधति । प्रयांसि ।
तितिक्षन्ते । अभिऽशस्तिम् । जनानाम् । इन्द्र । त्वत् । आ । कः । चन । हि । प्रऽकेतः ॥ १ ॥

वेङ्कट० विश्वामित्रः । इच्छन्ति त्वाम्[6] सोमपानार्हाः समानख्यानाः यजमानाः, सुन्वन्ति सोमम् सुन्वन्ति निदधति च[7] अन्नानि । तथा तव कर्माण्यनुजनानाम्[8] अभिशंसनं च सहन्ते[9] । हे इन्द्र! त्वत्तोऽन्यः कः[10] खल्वस्ति हि प्रकर्षेण ज्ञायमान इति ॥ १ ॥

न ते दूरे परमा चिद्रजांस्या तु प्र याहि हरिवो हरिभ्याम् ।
स्थिराय वृष्णे सवना कृतेमा युक्ता ग्रावाणः समिधाने अग्नौ ॥ २ ॥

न । ते । दूरे । परमा । चित् । रजांसि । आ । तु । प्र । याहि । हरिऽवः । हरिऽभ्याम् ।
स्थिराय । वृष्णे । सवना । कृता । इमा । युक्ताः । ग्रावाणः । सम्ऽइधाने । अग्नौ ॥ २ ॥

वेङ्कट० न तव दूरे भवन्ति दूरस्थानि अपि भवस्थानानि । शीघ्रम् आ प्र याहि हे हरिवः! हरिभ्याम् । स्थिराय वर्षित्रे सवनानि इमानि अस्माभिः कृतानि, युक्ताः चाभिषवार्थम् ग्रावाणः, होमार्थम् समिद्धे अग्नौ आगच्छेति । दुराभावे[11] कीदृशं तव गन्तुमसौ शक्य इति ॥ २ ॥

१-१. नास्ति वेङ्कट. † ऋ १,१५८,१. ‡ ऋ १,०२,८. २. °मेन वेङ्कट. ३. तै १,५,९,६. ४. वार्ता लप. ५-५. नास्ति मूको. ६. त्वा वि° क°. ७. ना वि° लप. ८. कर्म एतुजनानाम् वि° लप. ९. सहते वि° अ°. १०. नास्ति वि° लप. ११. दुरामावः वि° अ° ल; °मा: वि° लप.

इन्द्रः सुशिप्रो मघवा तरुत्रो महाव्रातस्तुविकूर्मिरृघावान् ।
यदुग्रो धा बाधितो मर्त्येषु क्व१ त्या ते वृषभ वीर्याणि ॥ ३ ॥

इन्द्रः । सुऽशिप्रः । मघऽवा । तरुत्रः । महाऽव्रातः । तुविऽकूर्मिः । ऋघावान् ।
यत् । उग्रः । धाः । बाधितः । मर्त्येषु । क्व । त्या । ते । वृषभ । वीर्याणि ॥ ३ ॥

वेङ्कट० इन्द्रः सुहनुः धनवान् तारयिता महता व्रातेन मरुतां[1] युक्तः बहूनामप्रदानकर्मणां कर्ता वा हिंसावान् यानि उद्गूर्णः धारयसि 'शत्रुभिः बाध्यमानः[2] मनुष्येषु जयार्थं कृतानि[3] क्व तानि[4] तव हे वृषभ! वीर्याणि इति न तानि सम्प्रति दृश्यन्ते, इत्यत्यल्पत्वाद् इन्द्रम् अधिक्षिपति ॥ ३ ॥

त्वं हि ष्मा च्यावयन्नच्युतान्येको वृत्रा चरसि जिघ्नमानः ।
तव द्यावापृथिवी पर्वतासोऽनु व्रताय निमितेव तस्थुः ॥ ४ ॥

त्वम् । हि । स्म । च्यवयन् । अच्युतानि । एकः । वृत्रा । चरसि । जिघ्नमानः ।
तव । द्यावापृथिवी इति । पर्वतासः । अनु । व्रताय । निमिताऽइव । तस्थुः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्र! अच्युतानि अपि त्वम् शत्रुबलानि च्यावयन् असहायः[5] उपद्रवान् नाशयन् चरसि हि[6] तवैतस्य द्यावापृथिवी पर्वताश्च तव कर्मणि भीताः सञ्चरणकुशलाः[7] अपि निमिता इव अनु तस्थुः[8], यथा पृथिव्यामुपराः स्थावरा अचलास्तिष्ठन्त्येवमिति ॥ ४ ॥

उताभये पुरुहूत श्रवोभिरेको दृळ्हमवदो वृत्रहा सन् ।
इमे चिदिन्द्र रोदसी अपारे यत् संगृभ्णा मघवन् काशिरित् ते ॥ ५ ॥

उत । अभये । पुरुऽहूत । श्रवःऽभिः । एकः । दृळ्हम् । अवदः । वृत्रऽहा । सन् ।
इमे इति । चित् । इन्द्र । रोदसी इति । अपारे इति । यत् । सम्ऽगृभ्णाः । मघऽवन् । काशिः । इत् । ते ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अपि च हे बहुभिराहूत! अभयार्थम् कर्षैर्हविर्भिः एकः स्वम् दृढं वदसि युद्धे यजमानशत्रूणां हन्ता सन् । किं च यत् इमे द्यावापृथिव्यौ दूरपारे अपि संगृह्णासि हे मघवन् इन्द्र!, अतः तव मुष्टिः, महानिति शेषः, तथैव यास्केनोक्तम् (६.१) इति ॥ ५ ॥

[9]इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये प्रथमो वर्गः[9] ॥

प्र सू त इन्द्र प्रवता हरिभ्यां प्र ते वज्रः प्रमृणन्नेतु शत्रून् ।
जहि प्रतीचो अनूचः पराचो विश्वं सत्यं कृणुहि विष्टमस्तु ॥ ६ ॥

---

१. महता वि॰ अ॰. २-२. शत्रुबलगताः अपं. ३. नास्ति वि॰ अ॰. ४. नास्ति वि॰ अपं. ५. न छलतः वि॰. ६. नास्ति वि॰ अ॰; वि दूरं यातु वि॰ अपं. ७. तथाऽऽकु॰ वि॰ ८. अभिनत्कुः अपं. ९-९. नास्ति मूको.

प्र । सु । ते । इन्द्र । प्रऽवता । हरिऽभ्याम् । प्र । ते । वज्रः । प्रऽमृणन् । एतु । शत्रून् ।
जहि । प्रतीचः । अनूचः । पराचः । विश्वम् । सत्यम् । कृणुहि । विष्टम् । अस्तु ॥ ६ ॥

वेङ्कट० प्र गच्छतु सुष्ठु तव, तव इति शेषः, प्रवणेन मार्गेण अश्वाभ्याम्। प्र एतु च तव वज्रः[1] शत्रून् प्रकर्षेण हिंसन्। स त्वम् अग्रतः प्रतिमुखम् आगच्छतः पृष्ठतश्चानुमुखम् आगच्छतः अग्रत एव पराङ्मुखं गच्छतः सर्वानेव शत्रून्[2] जहि। तदीयं च[3] विश्वम् सत्यम् अस्मिन् युद्धे कुरुष्व। निविष्टम्[4] अस्तु अस्मदीयं बलमिति ॥ ६ ॥

यस्मै धायुरदधा मर्त्यायाभक्तं चिद् भजते गेह्यं सः ।
भद्रा त इन्द्र सुमतिर्घृताची सहस्रदाना पुरुहूत रातिः ॥ ७ ॥

यस्मै । धायुः । अदधाः । मर्त्याय । अभक्तम् । चित् । भजते । गेह्यम् । सः ।
भद्रा । ते । इन्द्र । सुऽमतिः । घृताची । सहस्रऽदाना । पुरुऽहूत । रातिः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० यस्मै मनुष्याय धारणं त्वं प्रयच्छसि सः मर्त्यैः[5] अलब्धम् अपि[6] शत्रुभ्यो गृहयोग्यं धनं लभते। किञ्च कल्याणी तव सुमतिः, [illegible] घृतलक्षणमञ्चति, तथा रातिः[7] अनेकदाना अनेकधनसम्बन्धादिति[8] ॥ ७ ॥

सहदानुं पुरुहूत क्षियन्तमहस्तमिन्द्र सं पिणक् कुणारुम् ।
अभि वृत्रं वर्धमानं पियारुमपादमिन्द्र तवसा जघन्थ ॥ ८ ॥

सहऽदानुम् । पुरुऽहूत । क्षियन्तम् । अहस्तम् । इन्द्र । सम् । पिणक् । कुणारुम् ।
अभि । वृत्रम् । वर्धमानम् । पियारुम् । अपादम् । इन्द्र । तवसा । जघन्थ ॥ ८ ॥

वेङ्कट० दानुनाम्ना असुरेण सहितम् हे पुरुहूत! निवसन्तम् अत्र यास्कः—'अहस्तम् इन्द्र! कृत्वा सं पिण्ड्ढि परिक्वणनं मेघम्' (या ६,१), तथा अभि जघन्थ वृत्रम् वर्धमानम् 'उदकस्य पातारम्'[9] अपादम् कृत्वा हे इन्द्र! बलेन ॥ ८ ॥

नि सामनामिषिरामिन्द्र भूमिं महीमपारां सदने ससत्थ ।
अस्तभ्नाद् द्यां वृषभो अन्तरिक्षमर्षन्त्वापस्त्वयेह प्रसूताः ॥ ९ ॥

नि । सामनाम् । इषिराम् । इन्द्र । भूमिम् । महीम् । अपाराम् । सदने । ससत्थ ।
अस्तभ्नात् । द्याम् । वृषभः । अन्तरिक्षम् । अर्षन्तु । आपः । त्वया । इह । प्रऽसूताः ॥ ९ ॥

---

१. नास्ति वि[1] अ[1]. २. नास्ति वि[1]. ३. नास्ति वि[1] अ. ४. विष्टम् वि[1] अ. ५. मर्त्यः वि[1] अ[1]. ६. अति वि[1] अ. ७. नास्ति मूको. ८. अनेकदानमनेक॰ मूको. ९-९. उदकस्य पातारम् कं.

वेङ्कट० समस्तकामवतीम् [1]'धामनाम् दीर्घत्वमत्यन्तदुःखम्'[1]। विषमां समां कृत्वा गमनस्वभावाम् इन्द्र! भूमिम्[2] महतीम् अपर्यन्तत्वात् तथा पर्वते नि ... स्वस्थाने स्थापितवान् । अथ परोक्षः । धारयति दिवम् अन्तरिक्षम् च कामानां वर्षिता । त्वया प्रेरिताः आपः अस्मिन् लोके गच्छन्तु ॥ ९ ॥

अलातृणो वल इन्द्र व्रजो गोः पुरा हन्तोर्भयमानो व्यार ।
सुगान् पथो अकृणोन्निरजे गाः प्रावन् वाणीः पुरुहूतं धमन्तीः ॥ १० ॥

अलातृणः । वलः । इन्द्र । व्रजः । गोः । पुरा । हन्तोः । भयमानः । वि । आर ।
सुऽगान् । पथः । अकृणोत् । निःऽअजे । गाः । प्र । आवन् । वाणीः । पुरुऽहूतम् । धमन्तीः ॥

वेङ्कट० अलमातर्दनः[4] बलः नामाऽसुरः देव! गोसङ्घस्य वज्रस्थानीयः [5]'पुरा हननात्'[5] भीतः सन् वि आर तिरोबभूव। अथ परोक्षः। सुगमान् मार्गान् अकरोत् पशून् निर्गमयितुम्। अथवा वाण्यो बहुनादाय धमन्ती । ताः इन्द्रं निर्गच्छन्त्य पुरुहूतम् प्रत्यगच्छन्निति। यास्कस्त्वाह— "अलातृणोऽलमातर्दनो मेघः[4]। वलो वृणोतेः। व्रजो व्रजत्यन्तरिक्षे। गोरेतस्या माध्यमिकाया वाचः। पुरा हननाद्भयमानो व्यार। [5]'सुगान्पथो अकृणोन्निरजे गाः'[5]। सुगमनान् पथोऽकरोत्[6] निरजनाय गवाम्' (या ६,२) इति ॥ १० ॥

[7]इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये द्वितीयो वर्गः[8] ॥

एको द्वे वसुमती समीची इन्द्र आ पप्रौ पृथिवीमुत द्याम् ।
उतान्तरिक्षादभि नः समीक इषो रथीः सयुजः शूर वाजान् ॥ ११ ॥

एकः । द्वे इति । वसुमती इति वसुऽमती । समीची इति समऽईची । इन्द्रः । आ । पप्रौ । पृथिवीम् । उत । द्याम् । उत । अन्तरिक्षात् । अभि । नः । समऽईके । इषः । रथीः । सऽयुजः । शूर । वाजान् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० एकः[9] एव द्वे धनवत्यौ समीचो परस्परमभिमुखे इन्द्रः तेजसाऽऽपूरयति द्यावापृथिव्यौ । अपि च अन्तरिक्षात् आगत्य अभि गच्छ अस्माकं सङ्ग्रामे रथवांस्त्वम् अस्माभिः सङ्गतानि अन्नानि बलानि च कर्तुमिति ॥ ११ ॥

दिशः सूर्यो न मिनाति प्रदिष्टा दिवेदिवे हर्यश्वप्रसूताः ।
सं यदानळध्वन आदिदश्वैर्विमोचनं कृणुते तत् त्वस्य ॥ १२ ॥

दिशः । सूर्यः । न । मिनाति । प्रऽदिष्टाः । दिवेऽदिवे । हर्यश्वऽप्रसूताः ।
सम् । यत् । आनट् । अध्वनः । आत् । इत् । अश्वैः । विऽमोचनम् । कृणुते । तत् । तु । अस्य ॥ १२ ॥

वेङ्कट० इन्द्रेण हरिहयेन प्रवर्तिताः दिशः सूर्यः न मिनाति न हिनस्ति अन्वहम् उदयेन दिग्वि-

1-1. सामाने दीर्घत्वा° लर्ध; सामानां दीर्घत्वा° वि°; सामानदीर्घत्वा° वि° अ° ल. 2. भूमिम् लर्ध. 3-3. त्रुटितम् वि° अ°. 4-4. अलमातर्दनः मूको. 5-5. नास्ति मूको. 6. पथोऽकरोत् मूको. 7. नास्ति वि° अ°. 8. नास्ति मूको. 9. नास्ति वि° लर्ध.

भाणं करोति उदितः इन्द्रेण 'अनेन मार्गेण त्वया गन्तव्यम्' इति । यदा च गन्तव्यात् मार्गात् असौ तम् अश्नुते, अमन्त्रम् एव अचालात् स्यात् विमोचनम् करोति । तत् इदं 'सर्वं कर्म' इन्द्रस्य प्रभावकृतमिति ॥ १२ ॥

दिदृक्षन्त उषसो यामन्नक्तोर्विवस्वत्या महि चित्रमनीकम् ।
विश्वे जानन्ति महिना यदागादिन्द्रस्य कर्म सुकृता पुरूणि ॥ १३ ॥

दिदृक्षन्ते । उषसः । यामन् । अक्तोः । विवस्वत्याः । महि । चित्रम् । अनीकम् ।
विश्वे । जानन्ति । महिना । यत् । आ । अगात् । इन्द्रस्य । कर्म । सुऽकृता । पुरूणि ॥१३॥

वेङ्कट० रात्रेः आगमने सति विवासनवत्याः उषसः महत् चित्रम् अनीकम्[1] रश्मिसङ्घम् जनाः द्रष्टुमिच्छन्ति । विश्वे च प्रातः तामागताम् जानन्ति । सा महिम्ना सह यत् आ गच्छति, तदेतदिन्द्रकृतम् । तस्मात् इन्द्रस्य सुकृतानि कर्माणि बहूनीति ॥ १३ ॥

महि ज्योतिर्निहितं वक्षणास्वामा पक्वं चरति बिभ्रती गौः ।
विश्वं स्वाद्म संभृतमुस्रियायां यत् सीमिन्द्रो अदधाद् भोजनाय ॥ १४ ॥

महि । ज्योतिः । निऽहितम् । वक्षणासु । आमा । पक्वम् । चरति । बिभ्रती । गौः ।
विश्वम् । स्वाद्म । सम्ऽभृतम् । उस्रियायाम् । यत् । सीम् । इन्द्रः । अदधात् । भोजनाय ॥१४॥

वेङ्कट० महत्[2] ज्योतिः निहितम् देवानां वहनशीलासु । एतद्दर्शयन्नाह — आमा गौः पक्वम् पयः बिभ्रती सञ्चरतीति । पयोदधिघृतमिति विश्वम् अन्नम् गवि संभृतम् यत् इन्द्रः मनुष्याणां भोजनार्थम् गवि स्थापितवानेतदिति । सीम् इति पदमः परिग्रहार्थीयो वा । परिगृह्य निहितवानिति ॥ १४ ॥

इन्द्र दृह्य यामकोशा अभूवन् यज्ञाय शिक्ष गृणते सखिभ्यः ।
दुर्मायवो दुरेवा मर्त्यासो निषङ्गिणो रिपवो हन्त्वासः ॥ १५ ॥

इन्द्र । दृह्य । यामऽकोशाः । अभूवन् । यज्ञाय । शिक्ष । गृणते । सखिऽभ्यः ।
दुःऽमायवः । दुःऽएवाः । मर्त्यासः । निषङ्गिणः । रिपवः । हन्त्वासः ॥ १५ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्र! अस्मिभ्यो धनानां दृढो भव![3] तव प्रादुर्भवन्ति यामकोशाः[4] यजमानेभ्यागमने देयानि धनानि । तत आदाय त्वं गृणते[5] स्तुवते यजमानाय पुत्रीयार्थं देहि, यज्ञशब्दो यजमान-

1-1. तेजस्तं वि' कपं. 2. नास्ति मूको. 3. मदि वि' कपं. 4. दृढ़ं कोटि मतु' वाक्ये स्तं.
5. यामे कोशाः कपं.

वचनस्य दुर्मनाः[1] सखिभ्यः भयार्थं च देहीत्यपरमिति । दुर्मनसः दुष्टागमनाः मनुष्याः आयुधिनः अश्वइव हन्तव्याः त्वया ॥ १५ ॥

"इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये तृतीयो वर्गः"[1] ।

सं घोषः शृण्वेऽवमैरमित्रैर्जही न्येष्वशनिं तपिष्ठाम् ।
वृश्चेमधस्ताद् वि रुजा सहस्व जहि रक्षो मघवन् रन्धयस्व ॥ १६ ॥

सम् । घोषः । शृण्वे । अवमैः । अमित्रैः । जहि । नि । एषु । अशनिम् । तपिष्ठाम् ।
वृश्च । ईम् । अधस्तात् । वि । रुज । सहस्व । जहि । रक्षः । मघऽवन् । रन्धयस्व ॥ १६ ॥

वेङ्कट० अभिरुकाणैः शत्रुभिः क्रियमाणः शब्दः सम् श्रूयते । नि जहि एषु तापयितृतमाम् अशनिम् । किञ्च वृश्च एनान्[2] मूलतः वि रुज[3] 'अभिभव च'[4] । तथा नाशय[5] रक्षः । हे मघवन्! वशं च नय इत्यर्थः(?)मिति ॥ १६ ॥

उद् वृह रक्षः सहमूलमिन्द्र वृश्चा मध्यं प्रत्यग्रं शृणीहि ।
आ कीवतः सललूकं चकर्थ ब्रह्मद्विषे तपुषिं हेतिमस्य ॥ १७ ॥

उत् । वृह । रक्षः । सहऽमूलम् । इन्द्र । वृश्च । मध्यम् । प्रति । अग्रम् । शृणीहि ।
आ । कीवतः । सललूकम् । चकर्थ । ब्रह्मऽद्विषे । तपुषिम् । हेतिम् । अस्य ॥ १७ ॥

वेङ्कट० उद्धर रक्षः सहमूलम् हे इन्द्र! छिन्धि च[6] तस्य मध्यम् । प्रति शृणीहि[7] च अग्रम्, शृणातिर्हिंसाकर्मा, शिरसः[8] उपरि वज्रं पातयेत्यर्थः । कीवतः कियतो दूरस्थितमपि सललूकं रक्षः त्वम् आ चकर्थ अग्रतः कुरु तस्मादेनान् । अथ कर्महिंसे(?) ब्रह्मे[9] तापयितृ आयुधम् प्रेरयेति । अथवा समुच्चयार्थे आकारः । अत्र यास्कः — 'आ कियतो देशात् । सललूकं संलुब्धं[10] भवति । पापकमिति[10] नैरुक्ताः । सररूकं वा स्यात् सर्तेरभ्यस्तात्'[11] । तपुषिस्तपतेः हेतिर्हन्तेः' (६.३) इति ॥ १७ ॥

स्वस्तये वाजिभिश्च प्रणेतः सं यन्महीरिष आसत्सि पूर्वीः ।
रायो वन्तारो बृहतः स्यामास्मे अस्तु भग इन्द्र प्रजावान् ॥ १८ ॥

स्वस्तये । वाजिऽभिः । च । प्रणेतरिति प्रऽनेतः । सम् । यत् । महीः । इषः । आऽसत्सि । पूर्वीः ।
रायः । वन्तारः । बृहतः । स्याम । अस्मे इति । अस्तु । भगः । इन्द्र । प्रजाऽवान् ॥ १८ ॥

वेङ्कट० हे प्रकर्षेण नेतः इन्द्र! अस्माकम् स्वस्तये अश्वैः च यत् महतीः इषः बह्वीरपि पुराणानि सम् आसत्सि । धनस्य महतः सम्भक्तारः वयम् स्याम । अस्माकम् अस्तु प्रजायुक्तः भगः इति ॥ १८ ॥

---

१. °ऽउ गुणते मूको. २-२. नास्ति मूको. ३. रुज वि' कर्प. ४-४. चाभिभव वि' कर्प. ५. नाशय च वि'. ६. नास्ति वि' कर्प. ७. शृणीहि वि' अ'. ८. शिरसि वि'. ९. तीव्रं वि' अ'. १०. पापक° वि' अ'. ११. °रभ्यासात् मूको.

आ नो॑ भर॒ भग॑मिन्द्र द्यु॒मन्तं॒ नि ते॑ दे॒ष्णस्य॑ धीमहि प्ररे॒के ।
ऊ॒र्वइ॑व पप्रथे॒ कामो॑ अ॒स्मे तमा पृ॑ण वसुपते॒ वसू॑नाम् ॥ १९ ॥

आ । नः॒ । भ॒र॒ । भग॑म् । इ॒न्द्र॒ । द्यु॒ऽमन्त॑म् । नि । ते॒ । दे॒ष्णस्य॑ । धी॒म॒हि॒ । प्र॒ऽरे॒के ।
ऊ॒र्वःऽइ॑व । प॒प्र॒थे॒ । कामः॑ । अ॒स्मे इति॑ । तम् । आ । पृ॒ण॒ । व॒सु॒ऽप॒ते॒ । वसू॑नाम् ॥१९॥

वेङ्कट० हे इन्द्र! 'आ भर'[1] अस्माकं धनं दीप्तिमत्[2]। 'नि धीमहि'[3] धनं वयम् तव दानशीलस्य धनस्य[4] प्ररेचने स्थाने। पाथसः इव पप्रथे कामः अस्माकम्, तम् आ पूरय हे वसूनाम्[5] वसुपते! ॥ १९ ॥

इ॒मं कामं॑ मन्दया॒ गोभि॒रश्वै॑श्च॒न्द्रव॑ता॒ राध॑सा प॒प्रथ॑श्च ।
स्व॒र्यवो॑ म॒तिभि॒स्तुभ्यं॒ विप्रा॒ इन्द्रा॑य॒ वाहः॑ कुशि॒कासो॑ अक्रन् ॥ २० ॥

इ॒मम् । काम॑म् । म॒न्द॒य॒ । गोभिः॑ । अश्वैः॑ । च॒न्द्रऽव॑ता । राध॑सा । प॒प्रथः॑ । च॒ ।
स्वः॒ऽयवः॑ । म॒तिऽभिः॑ । तुभ्य॑म् । विप्राः॑ । इन्द्रा॑य । वाहः॑ । कु॒शि॒कासः॑ । अ॒क्र॒न् ॥ २० ॥

वेङ्कट० इमम् कामम् पूरय गोभिः अश्वैः च, सुखवता धनेन विस्तीर्णम् च कुरु। स्वस्य आगमनसुखं स्वर्गं वा आत्मनः इच्छन्तः तुभ्यम् इन्द्राय स्तुतिभिः सह विप्राः वहनसाधनं स्तोत्रम् कुशिकवंशजाः कृतवन्तः ॥ २० ॥

आ नो॑ गो॒त्रा द॑र्दृहि गोपते॒ गाः सम॒स्मभ्यं॑ स॒नयो॑ यन्तु॒ वाजाः॑ ।
दि॒वक्षा॑ असि वृषभ स॒त्यशु॑ष्मो॒ऽस्मभ्यं॒ सु म॑घवन्बोधि गो॒दाः ॥ २१ ॥

आ । नः॒ । गो॒त्रा । द॒र्दृ॒हि॒ । गो॒ऽप॒ते॒ । गाः । सम् । अ॒स्मभ्य॑म् । स॒नयः॑ । य॒न्तु॒ । वाजाः॑ ।
दि॒वक्षाः॑ । अ॒सि॒ । वृ॒ष॒भ॒ । स॒त्यऽशु॑ष्मः । अ॒स्मभ्य॑म् । सु । म॒घ॒ऽव॒न् । बो॒धि॒ । गो॒ऽदाः ॥ २१ ॥

वेङ्कट० हे गोपते! अस्माकम् उदकानि 'मेघात् आ दर्दृहि'[6] रश्मिभिः, इति द्विकर्मकः[7]। सम् यन्तु[8] अस्मभ्यम् धनानि अन्नानि। दिवं व्याप्नुवंस्त्वम् वृषभ! असि सत्यबलः। स[9] त्वम् अस्मभ्यम् सुष्ठु बुध्यस्व गोदाः भवामीति हे मघवन्![10] इति ॥ २१ ॥

शु॒नं हु॑वेम म॒घवा॑न॒मिन्द्र॑म॒स्मिन् भरे॒ नृत॑मं॒ वाज॑सातौ ।
शृ॒ण्वन्त॑मु॒ग्रमू॒तये॑ स॒मत्सु॒ घ्नन्तं॑ वृ॒त्राणि॑ सं॒जितं॒ धना॑नाम् ॥ २२ ॥

१-१. आ भर वि॰ अ॰; भाहर वि॰ मूको. २. दीप्तम् वि॰. ३-३. नाभिधीमहि वि॰ मूको. ४. नास्ति मूको. ५. पप्रथे ते वि॰ अ॰. ६-६. मेघाः दर्दृहि ल. ७. दिवलोकम् वि॰ मूको. ८. अति मूको. ९. त वि॰ मूको. १०. सत्यम् वि॰ मूको.

शुनम् । हुवेम । मघऽवानम् । इन्द्रम् । अस्मिन् । भरे । नृऽतमम् । वाजऽसातौ ।
शृण्वन्तम् । उग्रम् । ऊतये । समत्ऽसु । घ्नन्तम् । वृत्राणि । सम्ऽजितम् । धनानाम् ॥ २२ ॥

वेङ्कट० सुखतरम्[1] हुवेम[2] धनवन्तम् इन्द्रम् अस्मिन् सङ्ग्रामे नेतृतमम् अन्नलाभनिमित्ते शृण्वन्तम् आह्वानानि उद्गूर्णम् रक्षणाय युद्धेषु घ्नन्तम् शत्रून्[3] धनानाम् सम्यग्जेतारम् इति ॥ २२ ॥

'इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये चतुर्थो वर्गः'[4] ।

[३१]

'कुशिक ऐषीरथिर्ऋषिः, गाथिनो विश्वामित्रो वा । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः'[5] ।

शासद् वह्निर्दुहितुर्नप्त्यं गाद् विद्वाँ ऋतस्य दीधितिं सपर्यन् ।
पिता यत्र दुहितुः सेकमृञ्जन्त्सं शग्म्येन मनसा दधन्वे ॥ १ ॥

शासत् । वह्निः । दुहितुः । नप्त्यम् । गात् । विद्वान् । ऋतस्य । दीधितिम् । सपर्यन् ।
पिता । यत्र । दुहितुः । सेकम् । ऋञ्जन् । सम् । शग्म्येन । मनसा । दधन्वे ॥ १ ॥

वेङ्कट० कुशिको वैश्वामित्रः(?) । तृतीयस्यामृचि पुत्रप्रसङ्गादिदमुक्तम् 'अस्यां यो जायते पुत्रः स मे पुत्रो भवेदिति' (वाच २,७,१७) । विद्वांस्तत्[?]नुशासनं कुर्वन् वह्निः दुहितरमन्वं प्रति गच्छन् दुहितुः पुत्रं गच्छति रेतसः धारकं पूजयन् । दौहित्रस्तस्य पुत्रो भवति । विद्वान् पितिः यत्र अन-पत्यस्य दुहितुः पुत्रिकायाः रेतःसेकम् कामम् केवलसुखनिमित्तेन मनसा सम्यग्धारयामास नं न पुत्रनिमित्तेनेति 'प्रशास्ति वोळ्हा सन्तानकर्मणे' (३,४) इत्यादिकं निरुक्तं द्रष्टव्यम् ।

'करोति पुत्रिकां नाम[6] यथा दुहितरं तथा ॥
तस्यां सिञ्चति रेतो वा तच्चासदिति कीर्तितम्' । (बृदे ४,११०;१११) इति शौनकः ।

'रिक्थस्य दुहितुर्दाने नेत्युक्ति प्रतिषिध्यते ॥
तस्याश्चाऽऽह[?] यथोनाति भ्रातरं ज्येष्ठमन्ततम्' । (बृदे ४,१११;११२) इति च[7] ॥१॥

न जामये तान्वो रिक्थमारैक् चकार गर्भं सनितुर्निधानम् ।
यदी मातरो जनयन्त वह्निमन्यः कर्ता सुकृतोरन्य ऋन्धन् ॥ २ ॥

न । जामये । तान्वः । रिक्थम् । अरैक् । चकार । गर्भम् । सनितुः । निऽधानम् ।
यदि । मातरः । जनयन्त । वह्निम् । अन्यः । कर्ता । सुऽकृतोः । अन्यः । ऋन्धन् ॥ २ ॥

---

१. नास्ति वि' कं' कर्प. २. नास्ति वि'. ३. शत्रून् मूको. ४-५. नास्ति मूको. ५. नास्ति कर्प. ६. तस्यां न वि' कर्प. ७. नास्ति कर्प.

वेङ्कट० 'न भगिन्यै तान्वः'[1] आत्मजः पुत्रः रिक्थम्[2] प्रादिशत् आददात्, चकार एनाम् गर्भम् सनितुर्दं- स्तग्राभस्य गर्भमिवात्मीयम्। यदि मातरः जनयन्ति 'पुत्रम् सुकृत्य' आर्यां, तदानीं तयोः पुत्रस्य[3] दुहितुश्च अन्यः[4] पुत्रः शोभनस्य कर्मणः कर्ता भवति स्वतन्त्रः। तथा[5] अन्यः, दुहितृत्वये, सा तस्मै[6] 'यद्यामात्माने नयमाना'[7] भवति। यास्कस्त्वाह—'यदी[8] मातरो जनयन्त। वह्निं पुत्रम्। अवह्निं च स्त्रियम्। अन्यतरः[10] सन्तानकर्ता भवति पुमान् दायादः। अन्यतरोऽर्दायित्वा जामिः प्रदीयते परस्मै[11]' (३,६) इति ॥ २ ॥

अग्निर्जज्ञे जुह्वा३ रेजमानो महस्पुत्राँ अरुषस्य प्रयक्षे ।
महान् गर्भो मह्या जातमेषां मही प्रवृद्धर्यश्वस्य यज्ञैः ॥ ३ ॥

अग्निः । जज्ञे । जुह्वा । रेजमानः । महः । पुत्रान् । अरुषस्य । प्रऽयक्षे ।
महान् । गर्भः । महि । आ । जातम् । एषाम् । मही । प्रऽवृत् । हरिऽअश्वस्य । यज्ञैः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अग्निः[1] जज्ञे[1] होमेन चलन् महतः पुत्रस्थानीयान् रश्मीन् आरोचमानस्येन्द्रस्य[12] प्रकर्षेण यागाय। महान् एषाम् रश्मीनाम् उदवस्थितानाम् महच्च जननम्। महती च प्रवृत्तिः हर्यश्वस्य यज्ञैरिति ॥ ३ ॥

अभि जैत्रीरसचन्त स्पृधानं महि ज्योतिस्तमसो निरजानन् ।
तं जानतीः प्रत्युदायन्नुषासः पतिर्गवामभवदेक इन्द्रः ॥ ४ ॥

अभि । जैत्रीः । असचन्त । स्पृधानम् । महि । ज्योतिः । तमसः । निः । अजानन् ।
तम् । जानतीः । प्रति । उत् । आयन् । उषसः । पतिः । गवाम् । अभवत् । एकः । इन्द्रः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० पणिभिः स्पर्धमानमिन्द्रं जयहेतव उषसः अभि असचन्त। महच्च ज्योतिः पणिभिरुत्पादि- ताद् अन्धकाराद् निः अजानन्[13] इति। एतदेवाह—तमिति। तम् स्पर्धमानम् जानत्यः उषसः प्रति उत् आयन्[14]। अथ इन्द्रः असहायः गाः जित्वा पतिः तासाम् अभवत् इति ॥ ४ ॥

वीळौ सतीरभि धीरा अतृन्दन् प्राचाऽहिन्वन् मनसा सप्त विप्राः ।
विश्वामविन्दन् पथ्यामृतस्य प्रजानन्नित्ता नमसा विवेश ॥ ५ ॥

१-१. नास्ति वि[3] अ[1]. २. नास्ति वि[1] अ[1]. ३-३. पुत्रस्य मू. ४. पुत्र वि[1] अपे. ५. तस्य मूको. ६. यथा मूको. ७. नास्ति वि[1] अ[1] क. ८. यद्यामात्माने नयन्ते वि[1] अ[1]; यद्यामात्माने वि[1] व अपे. ९. यदि हि वि[1] अ[1]; यदि ह अपे. १०. तरः सन् वि[1]. ११. परा अपे. १२. रुचान वि[1] क. १३. 'जानीत' वि. १४. 'जानन् वि[1] अ[1]. १५. आयन् को.

वीळौ । सतीः । अभि । धीराः । अतृन्दन् । प्राचा । अहिन्वन् । मनसा । सप्त । विप्राः ।
विश्वाम् । अविन्दन् । पथ्याम् । ऋतस्य । प्रऽजानन् । इत् । ता । नमसा । आ । विवेश ॥५॥

वेङ्कट० दृढे शिलोच्चये वर्तमानाः[1] प्रज्ञाः सप्त विप्राः ऋषयः अभि अतृन्दन्[2]। शिलोच्चयस्य द्वारमपावृण्वन्नित्यर्थः। अथ प्राचीनेन ऋजुनाऽपराङ्मुखेन मनसा युक्ता ऋषयः[3] ताः स्वर्गं प्रति अहिन्वन् प्रैरयन्, सर्वामिव[4] पन्थानं[5] भेषजभूतां गाम् अविन्दन्। अथ ताः प्रकर्षेण जानन्[6] एव सर्वो जनः नमस्कारेण गृहेषु निवेशयति कोऽपि। अनादृता एता इति अज्ञानमिति ॥ ५ ॥

[7]इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये पञ्चमो वर्गः[7] ॥

विदद्यदी सरमा रुग्णमद्रेर्महि पाथः पूर्व्यं सध्र्यक्कः ।
अग्रं नयत्सुपद्यक्षराणामच्छा रवं प्रथमा जानती गात् ॥ ६ ॥

विदत् । यदि । सरमा । रुग्णम् । अद्रेः । महि । पाथः । पूर्व्यम् । सध्र्यक् । करिति कः ।
अग्रम् । नयत् । सुऽपदी । अक्षराणाम् । अच्छ । रवम् । प्रथमा । जानती । गात् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० पणिभिरपहृता गा ज्ञात्वा देवेषु सरमा प्रत्याजगाम। अथ देवा वदन्ति[8]—यदि शिलोच्चयस्य बिलम् सरमा ज्ञातवती, महत् अन्नं पूर्वकालभवम् अस्मदीयं[9] गवात्मकम् अस्माभिः सहितं करोतु। यत्र गावो गत्वाऽतिष्ठन् सः अग्रम् उच्यते। तत् अस्मानानयतु। शोभनपदी तदग्रमस्माकमक्षराणां गवाम्, शकुन्तमिव न हन्यन्त इति गावोऽक्षराण्युच्यन्ते, स्वकम्[10] देशम् अवगच्छन्ती गच्छतु ॥६॥

अगच्छदु विप्रतमः सखीयन्नसूदयत्सुकृते गर्भमद्रिः ।
ससान मर्यो युवभिर्मखस्यन्नथाभवदङ्गिराः सद्यो अर्चन् ॥ ७ ॥

अगच्छत् । ऊँ इति । विप्रऽतमः । सखिऽयन् । असूदयत् । सुऽकृते । गर्भम् । अद्रिः ।
ससान । मर्यः । युवऽभिः । मखस्यन् । अथ । अभवत् । अङ्गिराः । सद्यः । अर्चन् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अगच्छत् मेधाविनमः सखित्वमङ्गिरोभिरिच्छन्[11] तेषां गोप्रदानार्थम्। अथ सुकृते इन्द्राय शिलोच्चयः गर्भभूतं गोसङ्घम् असूदयत्, सूदयतिः[12] क्षरणकर्मा, निरगमयत्। अथ मर्यो युवभिः[13] गाः मरुद्भिः सह इन्द्रः वशमिच्छन्। तथा तमभवत् ऋषिः अङ्गिराः सद्यः एवैन्द्रं स्तुतिभिः[14] अर्चन् आहृता[15] गा इन्द्रेणेति ॥ ७ ॥

सतःसतः प्रतिमानं पुरोभूर्विश्वा वेद जनिमा हन्ति शुष्णम् ।
प्र णो दिवः पदवीर्गव्युरर्चन्त्सखा सखीँरमुञ्चन्निरवद्यात् ॥ ८ ॥

---

१. वर्तमानाः वि॰ अ॰; °माना गाः वि॰ कपे. २-२. अतृन्दन् वि[11] अ॰. ३. नास्ति वि॰ कपे. ४. पूर्वमेव वि॰ कपे. ५. नास्ति वि॰. ६-६. नास्ति वि॰ कपे. ७. नास्ति मूको. ८. वदन्ति वि॰ क. ९. °काले अर्थ॰ कपे. १०. स्वकायं वि॰ अ॰. ११. सखीनामिच्छन् वि॰ कपे; सखीनामिति इच्छन् वि॰ अ॰. १२. सूदतिः वि॰ कपे. १३. नास्ति क॰. १४. स्तुतिभिः वि॰ कपे. १५. आहृता वि॰ कप.

सतःऽसतः । प्रतिऽमानम् । पुरःऽभूः । विश्वा । वेद । जनिम । हन्ति । शुष्णम् ।
प्र । नः । दिवः । पदऽवीः । गव्युः । अर्चन् । सखा । सखीन् । अमुञ्चत् । निः । अवद्यात् ॥८॥

वेङ्कट॰ सर्वस्य वस्तुनः प्रतिमानम् अग्रतो भवन्निन्द्रः सर्वाणि वेत्ति जातानि भूतानि, हन्ति च शुष्णम् असुरम् । सोऽस्मान् दिवः प्रधानभूतः अस्माकं गा इच्छन् गोविन्दमानस्मान् अर्चन् सखा सन् सखीन् अस्मान् महतोऽपद्रवात्[1] निरमुञ्चत्[2] ॥ ८ ॥

नि गव्यता मनसा सेदुरर्कैः कृण्वानासो अमृतत्वाय गातुम् ।
इदं चिन्नु सदनं भूर्येषां येन मासाँ असिषासन्नृतेन ॥ ९ ॥

नि । गव्यता । मनसा । सेदुः । अर्कैः । कृण्वानासः । अमृतऽत्वाय । गातुम् ।
इदम् । चित् । नु । सदनम् । भूरि । एषाम् । येन । मासान् । असिसासन् । ऋतेन ॥ ९ ॥

वेङ्कट॰ नि सेदुः सत्रमङ्गिरसः गा इच्छता मनसा स्तोत्रैः सह कुर्वन्तश्च अमृतत्वमात्मनः[3] मार्गम् । इदम् चित् नु सत्राऽऽसनं बहु भवति एषाम्, येन मासेन मासान् सम्भक्तुमैच्छन् यज्ञेन अङ्गिरसो बहून् ॥ ९ ॥

संपश्यमाना अमदन्नभि स्वं पयः प्रत्नस्य रेतसो दुघानाः ।
वि रोदसी अतपद् घोष एषां जाते निःष्ठामदधुर्गोषु वीरान् ॥ १० ॥

सम्ऽपश्यमानाः । अमदन् । अभि । स्वम् । पयः । प्रत्नस्य । रेतसः । दुघानाः ।
वि । रोदसी इति । अतपत् । घोषः । एषाम् । जाते । निःऽस्थाम् । अदधुः । गोषु । वीरान् ॥

वेङ्कट॰ सह पश्यन्तः स्वभूतं गोसङ्घम् अङ्गिरसः अभि अमदन् पुराणस्य रेतसः पुत्रस्य पयः दुहानाः । कुमारार्थं पयो यथापूर्वं दुहाना इत्यर्थः । 'वि अतपत्'[5] अङ्गिरसां तपोविद्यादिन्द्रस्य स्तुतवाक् शब्दः द्यां च पृथिवीं च । अथ ते तपसा जाते सुते प्रजाजनम् अदधुः, गोषु च वीरान् इति । गोष्वेतु स्वर्गे[6] निहितवन्त इत्यपरमिति ॥ १० ॥

[7]इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये षष्ठो वर्गः[7] ।

स जातेभिर्वृत्रहा सेदु हव्यैरुदुस्रिया असृजदिन्द्रो अर्कैः ।
उरूच्यस्मै घृतवद्भरन्ती मधु स्वाद्म दुदुहे जेन्या गौः ॥ ११ ॥

सः । जातेभिः । वृत्रऽहा । सः । इत् । ऊँ इति । हव्यैः । उत् । उस्रियाः । असृजत् । इन्द्रः । अर्कैः ।
उरूची । अस्मै । घृतऽवत् । भरन्ती । मधु । स्वाद्म । दुदुहे । जेन्या । गौः ॥ ११ ॥

---

१. नास्ति वि॰ अ॰. २. ०मद्गुः॰ अ. ३. निरमुञ्चत् वि॰ अ॰ ४. ०मात्मा॰ मूको. ५-५. अत्यतपत् मूको. ६. नास्ति वि॰ अ॰ ड. ७-७. नास्ति मूको.

वेङ्कट० गाः[1] मनुष्यार्थं प्रमुञ्चत्। ततः पूर्वं देवार्थं पणिभिरपहृता गाः पर्वतात् तत् असृजत् इन्द्रः सप्तभिर्विप्रैः[2] प्रयुक्तैः स्तोत्रैः। उदकस्य सञ्चरन्ती[3] मही[4] पणिभ्यो स्थिता गौः भरन्ती इन्द्राय पूर्वयुक्तं स्वदुहितेव पयः दुग्धे इति ॥ ११ ॥

पित्रे चिच्चक्रुः सदनं समस्मै महि त्विषीमत् सुकृतो वि हि ख्यन् ।
विष्कभ्नन्तः स्कम्भनेना जनित्री आसीना ऊर्ध्वं रभसं वि मिन्वन् ॥ १२ ॥

पित्रे । चित् । चक्रुः । सदनम् । सम् । अस्मै । महि । त्विषिऽमत् । सुऽकृतः । वि । हि । ख्यन् ।
विऽस्कभ्नन्तः । स्कम्भनेन । जनित्री इति । आसीनाः । ऊर्ध्वम् । रभसम् । वि । मिन्वन् ॥ १२ ॥

वेङ्कट० जगतो पालयित्रे इन्द्राय सदनम् स्थानमन्तरिक्षम् सम् चक्रुः। महदिदमन्तरिक्षम् दीप्तिमत् सुकृतः हि वि अख्यन् द्रष्टवन्तः। प्रजनयित्र्यौ द्यावापृथिव्यौ स्कम्भनेन[5] इन्द्रेण विष्कभ्नन्तः आसीनाः अङ्गिरसः वेगवन्तम् इन्द्रम् अन्तरिक्षे ऊर्ध्वम् अस्थापयन् ॥ १२ ॥

मही यदि धिषणा शिश्नथे धात् सद्योवृधं विभ्वं रोदस्योः ।
गिरो यस्मिन्ननवद्याः समीचीर्विश्वा इन्द्राय तविषीरनुत्ताः ॥ १३ ॥

मही । यदि । धिषणा । शिश्नथे । धात् । सद्यःऽवृधम् । विऽभ्वम् । रोदस्योः ।
गिरः । यस्मिन् । अनवद्याः । सम्ऽईचीः । विश्वाः । इन्द्राय । तविषीः । अनुत्ताः ॥ १३ ॥

वेङ्कट० महती यदि वाक् सद्यो वर्धमानम्[6] द्यावापृथिव्योः व्याप्तमिन्द्रम् अभिप्रणमत् स्वयीयमत्[7]। अथ स चाक्रमदस्माकमिन्द्रः। स्तुतयः यस्मिन् इन्द्रे अवद्यरहिताः सम्यञ्चो भवन्ति तत्प्रकर्षेण[8], अस्मा[9] एव इन्द्राय सर्वाण्येव बलानि शत्रुभिरनुत्तानि विद्यन्त इति[10] ॥ १३ ॥

मह्या ते सख्यं वश्मि शक्तीरा वृत्रघ्ने नियुतो यन्ति पूर्वीः ।
महि स्तोत्रमव आगन्म सूरेरस्माकं सु मघवन् बोधि गोपाः ॥ १४ ॥

महि । आ । ते । सख्यम् । वश्मि । शक्तीः । आ । वृत्रऽघ्ने । निऽयुतः । यन्ति । पूर्वीः ।
महि । स्तोत्रम् । अवः । आ । अगन्म । सूरेः । अस्माकम् । सु । मघऽवन् । बोधि । गोपाः ॥ १४ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्र! महत् तव सख्यम् आ कामये बलानि च[11]। आ यान्ति अस्मान् प्रति गमनाय इन्द्राय वडवाः पुरातनाः। महत् स्तोत्रम् हविः च आ गमयामः सूरेः इन्द्रस्य तव। त्वम् अस्माकम् हे मघवन्! सुष्ठु बुध्यस्व गोपायिता भवामीति ॥ १४ ॥

---

१. नास्ति वि[1]. २. सप्तभिर्विप्रैः ङ. ३. °मञ्जरी मूको. ४. मही: क. ५. स्तम्भ° वि[1] कर्प. ६. नास्ति वि[2] कर्प. ७. नास्ति क; नियमितमत् वि[3] कर्प. ८. गच्छन्त्यः क[2]. ९. अस्मात् क[2]. १०. नास्ति वि[3] क[2]. ११. वा कर्प.

महि क्षेत्रं पुरु श्चन्द्रं विविद्वानादित्सखिभ्यश्चरथं समैरत् ।
इन्द्रो नृभिरजनद्दीद्यानः साकं सूर्यमुषसं गातुमग्निम् ॥ १५ ॥

महि । क्षेत्रम् । पुरु । चन्द्रम् । विविद्वान् । आत् । इत् । सखिऽभ्यः । चरथम् । सम् । ऐरत् ।
इन्द्रः । नृऽभिः । अजनत् । दीद्यानः । साकम् । सूर्यम् । उषसम् । गातुम् । अग्निम् ॥ १५ ॥

वेङ्कट० महत्[1] क्षेत्रम् बहु च सुवर्णं च अलभत अनन्तरम् एव स्तोतृभ्यः चरणशीलं गवादिकं च धनम् प्रैरयत् । इन्द्रः मनुष्यानङ्गिरस अजनयत् दीप्यमानः सह सूर्यम् उषसम् गमनशीलं गातुम्[2] अग्निम् चेति ॥ १५ ॥

[3]इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये सप्तमो वर्गः[3] ॥

अपश्चिदेष विभ्वो दमूनाः प्र सध्रीचीरसृजद्विश्वश्चन्द्राः ।
मध्वः पुनानाः कविभिः पवित्रैर्द्युभिर्हिन्वन्त्यक्तुभिर्धनुत्रीः ॥ १६ ॥

अपः । चित् । एषः । विऽभ्वः । दमूनाः । प्र । सध्रीचीः । असृजत् । विश्वऽचन्द्राः ।
मध्वः । पुनानाः । कविऽभिः । पवित्रैः । द्युऽभिः । हिन्वन्ति । अक्तुऽभिः । धनुत्रीः ॥ १६ ॥

वेङ्कट० एषः दममनाः[4] व्याप्ताः अपः च प्र असृजत् सहाञ्चतीः सर्वस्य कमनीयाः । सोमान्[5] पुनानाः[6] ऋत्विग्भिः पवित्रैश्च सह अहःसु रात्रिषु[7] च[8] अनवरतं गच्छन्ति प्रीणयित्र्यः ॥ १६ ॥

अनु कृष्णे वसुधिती जिहाते उभे सूर्यस्य मंहना यजत्रे ।
परि यत्ते महिमानं वृजध्यै सखाय इन्द्र काम्या ऋजिप्याः ॥ १७ ॥

अनु । कृष्णे इति । वसुधिती इति वसुऽधिती । जिहाते इति । उभे इति । सूर्यस्य । मंहना । यजत्रे इति ।
परि । यत् । ते । महिमानम् । वृजध्यै । सखायः । इन्द्र । काम्याः । ऋजिप्याः ॥ १७ ॥

वेङ्कट० सूर्यस्येन्द्रस्य तेजांसि मंहनानि लोकम्याऽनुगच्छतः कृष्णा रात्रिरहश्च निहितधने उभे यजनीये । परि गन्तुम् तव महिमानम् यस्मात् समानख्यानाः हे इन्द्र! स्तोतृकामाः ऋजुगमनाः देवा इति ॥ १७ ॥

पतिर्भव वृत्रहन्त्सूनृतानां गिरां विश्वायुर्वृषभो वयोधाः ।
आ नो गहि सख्येभिः शिवेभिर्महान्महीभिरूतिभिः सरण्यन् ॥ १८ ॥

---

१. नास्ति वि॰ अ॰. २. नास्ति वि॰. ३-३. नास्ति मूको. ४. दानमनाः वि॰ अ॰.
५. सोमं अ॰. ६. पुनः पुना अ॰. ७. एतेषु अ॰. ८. वा वि॰ अ॰.

पतिः । भव । वृत्रऽहन् । सूनृतानाम् । गिराम् । विश्वऽआयुः । वृषभः । वयःऽधाः ।
आ । नः । गहि । सख्येभिः । शिवेभिः । महान् । महीभिः । ऊतिऽभिः । सरण्यन् ॥ १८ ॥

वेङ्कट० स्वामी भव हे वृत्रहन्! सत्यानाम् स्तुतीनाम्[1] सर्वगमनः कामानां वर्षिता[2] अन्नस्य दाता च। आ गच्छ अस्मान् कल्याणैः सख्यैः महान् महद्भिः रक्षणैः सह सरणमिच्छन् ॥ १८ ॥

तमङ्गिरस्वन्नमसा सपर्यन्नव्यं कृणोमि सन्यसे पुराजाम् ।
द्रुहो वि याहि बहुला अदेवीः स्वश्च नो मघवन्त्सातये धाः ॥ १९ ॥

तम् । अङ्गिरस्वत् । नमसा । सपर्यन् । नव्यम् । कृणोमि । सन्यसे । पुराऽजाम् ।
द्रुहः । वि । याहि । बहुलाः । अदेवीः । स्वरिति स्वः । च । नः । मघऽवन् । सातये । धाः ॥

वेङ्कट० अङ्गिरस इव तम् त्वाम् अन्नेन पूजयन् नवम् कृणोमि स्तोत्रेण धनसम्भजनाय पुरा जातम्। यातिर्वधकर्मसु[3] पठितः, द्रोग्ध्रीः वि नहि बहुलाः[4] आसुरीः सेनाः। स्वर्गम्, च अस्माकम् हे मघवन्! असुरविनाशेन भजनाय कुर्विति ॥ १९ ॥

मिहः पावकाः प्रतता अभूवन्त्स्वस्ति नः पिपृहि पारमासाम् ।
इन्द्र त्वं रथिरः पाहि नो रिषो मक्षूमक्षू कृणुहि गोजितो नः ॥ २० ॥

मिहः । पावकाः । प्रऽतताः । अभूवन् । स्वस्ति । नः । पिपृहि । पारम् । आसाम् ।
इन्द्र । त्वम् । रथिरः । पाहि । नः । रिषः । मक्षुऽमक्षु । कृणुहि । गोऽजितः । नः ॥ २० ॥

वेङ्कट० मघः ओषधिभ्यः प्रतताः भवन्ति। स्वस्ति अस्मान् पारय तीरम् आसाम् इति नदीरुत्तितीर्षुर्वदति। संवादश्च भविष्यति 'प्र पर्वतानाम्' (ऋ० ३,३३,१) इति। त्वम् हे इन्द्र! रथवान् रक्ष अस्मान् 'हिंसकात् क्षिप्रं च' अस्मान् गवां जेतॄन् कुरु ॥ २० ॥

अदेदिष्ट वृत्रहा गोपतिर्गा अन्तः कृष्णाँ अरुषैर्धामभिर्गात् ।
प्र सूनृता दिशमान ऋतेन दुरश्च विश्वा अवृणोदप स्वाः ॥ २१ ॥

अदेदिष्ट । वृत्रऽहा । गोऽपतिः । गाः । अन्तरिति । कृष्णान् । अरुषैः । धामऽभिः । गात् ।
प्र । सूनृताः । दिशमानः । ऋतेन । दुरः । च । विश्वाः । अवृणोत् । अप । स्वाः ॥ २१ ॥

वेङ्कट० प्राकाशयत् वृत्रहा गवां पतिः पशून्। तदर्थं कृष्णवर्णान् असुरान् आरोचमानैः तेजोभिः अन्तः जगाम। प्र दिशन् धनप्रदानाभिमुखीः सत्या वाचः यज्ञेन सर्वाणि स्वानि द्वाराणि च अपावृणोत् धनप्रदानार्थमिति ॥ २१ ॥

---

१. नास्ति वि[1] मूको. २. वर्षिता च मूको. ३. 'कर्मा मूको. ४-४. नास्ति वि[1].

शुनं हुवेम मघवानमिन्द्रमस्मिन् भरे नृतमं वाजसातौ ।
शृण्वन्तमुग्रमूतये समत्सु घ्नन्तं वृत्राणि संजितं धनानाम् ॥ २२ ॥

शुनम् । हुवेम । मघऽवानम् । इन्द्रम् । अस्मिन् । भरे । नृऽतमम् । वाजऽसातौ ।
शृण्वन्तम् । उग्रम् । ऊतये । समत्ऽसु । घ्नन्तम् । वृत्राणि । सम्ऽजितम् । धनानाम् ॥ २२ ॥

वेङ्कट० ऋ ३,३०,२२ द्र. ॥ २२ ॥

[१]इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये अष्टमो वर्गः[१] ॥

[३२]

[१]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[१] ।

इन्द्र सोमं सोमपते पिबेमं माध्यंदिनं सवनं चारु यत् ते ।
प्रप्रुथ्या शिप्रे मघवन्नृजीषिन् विमुच्या हरी इह मादयस्व ॥ १ ॥

इन्द्र । सोमम् । सोमऽपते । पिब । इमम् । माध्यंदिनम् । सवनम् । चारु । यत् । ते ।
प्रऽप्रुथ्य । शिप्रे इति । मघऽवन् । ऋजीषिन् । विऽमुच्य । हरी इति । इह । मादयस्व ॥ १ ॥

वेङ्कट० विश्वामित्रः । हे सोमपते इन्द्र ! यत् त्वदीयम् माध्यन्दिनम् सवनम्[२] चारु, तत्र सोमम् इमम् पिब । प्रसार्य हनू मघवन् ! तृतीयसवनेऽप्यन्वयाद् ऋजीषवन् ! अश्वौ विमुच्य अत्र सोमेन तृप्यस्व ॥ १ ॥

गवाशिरं मन्थिनमिन्द्र शुक्रं पिबा सोमं ररिमा ते मदाय ।
ब्रह्मकृता मारुतेना गणेन सजोषा रुद्रैस्तृपदा वृषस्व ॥ २ ॥

गोऽआशिरम् । मन्थिनम् । इन्द्र । शुक्रम् । पिब । सोमम् । ररिम । ते । मदाय ।
ब्रह्मऽकृता । मारुतेन । गणेन । सऽजोषाः । रुद्रैः । तृपत् । आ । वृषस्व ॥ २ ॥

वेङ्कट० मन्थः[३] अवक्रमः । '[४]पयोमिश्रणं करम्भकम्[४]' हे इन्द्र ! दीप्तम् पिब सोमम्, वयः तुभ्यम् ददाम । मन्त्रकृता मरुताम् गणेन सहितः रुद्रैः च सह तृप्यन् आ सिञ्चस्व जठरे सोममिति ॥ २ ॥

ये ते शुष्मं ये तविषीमवर्धन्नर्चन्त इन्द्र मरुतस्त ओजः ।
माध्यंदिने सवने वज्रहस्त पिबा रुद्रेभिः सगणः सुशिप्र ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. सवनं वि[१] अ[१]. ३. मन्था मूको. ४-४. पयोमिश्रणकरम्भिणम् वि[१] अ[१].

ये । ते॒ । शु॒ष्मम् । ये । तवि॑षीम् । अव॑र्धन् । अर्च॑न्तः । इ॒न्द्र॒ । म॒रुतः॑ । ते॒ । ओजः॑ ।
माध्य॑न्दिने । सव॑ने । व॒ज्र॒ऽह॒स्त॒ । पिब॑ । रु॒द्रेभिः॑ । सऽग॑णः । सु॒ऽशि॒प्र॒ ॥ ३ ॥

वेङ्कट० ये तव शोषकं तेजः वर्धयन्ति, ये च वृद्धिम्, पूजयन्तः इन्द्र! तव बलम् मरुतः, माध्यन्दिने सवने हे वज्रहस्त! पिब रुद्रपुत्रैर्मरुद्भिः सहितः सोमं सुहनो! ॥ ३ ॥

त इन्न्व॑स्य॒ मधु॑मद्विविप्र॒ इन्द्र॑स्य॒ शर्धो॑ म॒रुतो॒ य आस॑न् ।
येभि॑र्वृ॒त्रस्ये॑षि॒तो वि॒वेदा॑म॒र्मणो॒ मन्य॑मानस्य॒ मर्म॑ ॥ ४ ॥

ते । इत् । नु । अ॒स्य॒ । मधु॑ऽमत् । वि॒वि॒प्रे॒ । इन्द्र॑स्य । शर्धः॑ । म॒रुतः॑ । ये । आस॑न् ।
येभिः॑ । वृ॒त्रस्य॑ । इ॒षि॒तः । वि॒वेद॑ । अ॒म॒र्मणः॑ । मन्य॑मानस्य । मर्म॑ ॥ ४ ॥

वेङ्कट० ते एव क्षिप्रम् अस्य मधुमत् उदकम् आवेदयन्[1], ये मरुतः अस्य वृत्रेण स्पर्धमानस्य बलम् अभवन्। येभिः यैः[2] मरुद्भिः प्रेषितः अमर्माऽहमस्मीति मन्यमानस्य वृत्रस्य मर्मस्थाने ज्ञातवानिति ॥ ४ ॥

म॒नु॒ष्वदि॑न्द्र॒ सव॑नं जुषा॒णः पिबा॒ सोम॒ं शश्व॑ते वी॒र्या॑य ।
स आ व॑वृत्स्व हर्यश्व य॒ज्ञैः स॑र॒ण्युभि॑र॒पो अर्णा॑ सिसर्षि ॥ ५ ॥

म॒नु॒ष्वत् । इ॒न्द्र॒ । सव॑नम् । जु॒षा॒णः । पिब॑ । सोम॑म् । शश्व॑ते । वी॒र्या॑य ।
सः । आ । व॒वृ॒त्स्व॒ । ह॒रि॒ऽअ॒श्व॒ । य॒ज्ञैः । स॒र॒ण्युऽभिः॑ । अ॒पः । अर्णा॑ । सि॒स॒र्षि॒ ॥ ५ ॥

वेङ्कट० मनोरिव अस्माकमपि सवनम् हे इन्द्र! सेवमानः पिब सोमम् समग्राय वीर्याय। सः त्वम् आ वर्तस्व हे[3] हर्यश्व!, यज्ञैर्यष्टृभिः। त्वम् सरणमिच्छद्भिः[4] वृत्रस्थाः अपः गमनशीलाः निस्सारय ॥ ५ ॥

[5]इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये नवमो वर्गः[5] ॥

त्वम॒पो यद्ध॑ वृ॒त्रं ज॑घ॒न्वाँ अत्याँ॑इव॒ प्रासृ॑जः॒ सर्त॒वाजौ॑ ।
शया॑नमिन्द्र॒ चर॑ता व॒धेन॑ वव्रि॒वांसं॒ परि॑ दे॒वीरदे॑वम् ॥ ६ ॥

त्वम् । अ॒पः । यत् । ह॒ । वृ॒त्रम् । ज॒घ॒न्वान् । अत्या॑न्ऽइव । प्र । असृ॑जः । सर्त॑वै । आ॒जौ ।
शया॑नम् । इ॒न्द्र॒ । चर॑ता । व॒धेन॑ । व॒व्रि॒ऽवांस॑म् । परि॑ । दे॒वीः । अदे॑वम् ॥ ६ ॥

---

१. मेदयन्त लवे. २. वा वि॰ अ॰. ३. नास्ति वि॰ अ॰. ४. शरणमिच्छति वि॰ अ॰.
५-५. नास्ति मूको.

वेङ्कट० त्वम् उदकानि यथा वृत्रम् हतवानसि तदानीमस्तुवानिव 'सङ्ग्रामे मरणार्थम्'[1] पूर्वम्[1] इति न मन्यन्ते[2]। शयानम् इन्द्र![3] कृत्वं देवनशीलाः अतः परितः गच्छन्तम् तदैवमशीके वे 'प्रति मघवता। वज्रेण अद्रिवाणित्यन्यत्र इति' ॥ ६ ॥

यजा॑म॒ इन्नम॑सा वृ॒द्धमिन्द्रं॑ बृ॒हन्त॑मृ॒ष्वम॒जरं॒ युवा॑नम् ।
यस्य॑ प्रि॒ये म॒मतु॑र्य॒ज्ञिय॑स्य॒ न रोद॑सी महि॒मानं॑ म॒माते॑ ॥ ७ ॥

यजा॑मः । इत् । नम॑सा । वृ॒द्धम् । इन्द्र॑म् । बृ॒हन्त॑म् । ऋ॒ष्वम् । अ॒जर॑म् । युवा॑नम् ।
यस्य॑ । प्रि॒ये इति॑ । म॒मतुः॑ । य॒ज्ञिय॑स्य । न । रोद॑सी इति॑ । म॒हि॒मान॑म् । म॒माते॒ इति॑ ॥ ७ ॥

वेङ्कट० यजामः एव 'नमसा[1] प्रवृद्धम् इन्द्रम् महान्तं दर्शनीयं जरावर्जितम् युवानम्। यस्य प्रियतमे आत्मानं[1] परिच्छेत्तुः(?)[2] यज्ञार्हस्य न द्यावापृथिवी महिमानम् परिच्छेत्तुं शक्नुतः। 'परि द्यावापृथिवी जभ्र उर्वी नास्य ते महिमानम्' (ऋ १,६१,८) इत्युक्तमिति ॥ ७ ॥

इन्द्र॑स्य॒ कर्म॒ सुकृ॑ता पु॒रूणि॑ व्र॒तानि॑ दे॒वा न मि॑नन्ति॒ विश्वे॑ ।
दा॒धार॒ यः पृ॑थि॒वीं द्यामु॒तेमां ज॒जान॒ सूर्य॑मु॒षसं॑ सु॒दंसाः॑ ॥ ८ ॥

इन्द्र॑स्य । कर्म॑ । सुऽकृ॑ता । पु॒रूणि॑ । व्र॒तानि॑ । दे॒वाः । न । मि॒न॒न्ति॒ । विश्वे॑ ।
दा॒धार॑ । यः । पृ॒थि॒वीम् । द्याम् । उ॒त । इ॒माम् । ज॒जान॑ । सूर्य॑म् । उ॒षस॑म् । सु॒ऽदंसाः॑ ॥ ८ ॥

वेङ्कट० इन्द्रस्य कर्माणि सुकृतानि बहूनि। व्रतानि चास्य सर्वे देवाः न हिंसन्ति। दधार[7] यः अन्तरिक्षे दिवं भूमिं च। 'पृथिवी' (निघ १,३) इति अन्तरिक्षनाम। जनयामास च सूर्यम् उषसम् च शोभनकर्मा ॥ ८ ॥

अद्रो॑घ स॒त्यं तव॒ तन्म॑हि॒त्वं स॒द्यो यज्जा॒तो अपि॑बो ह॒ सोम॑म् ।
न द्याव॑ इन्द्र त॒वस॑स्त॒ ओजो॒ नाहा॒ न मासाः॑ श॒रदो॑ वरन्त ॥ ९ ॥

अद्रो॑घ । स॒त्यम् । तव॑ । तत् । म॒हि॒ऽत्वम् । स॒द्यः । यत् । जा॒तः । अपि॑बः । ह॒ । सोम॑म् ।
न । द्याव॑ः । इन्द्र॑ । त॒वसः॑ । ते॒ । ओजः॑ । न । अहा॑ । न । मासाः॑ । श॒रदः॑ । व॒र॒न्त॒ ॥ ९ ॥

वेङ्कट० हे अद्रोह हिंसारहित! सत्यम् तव तत् महत्त्वम्, सद्यः एव यत् जातः त्वम् सोमम् अपिबः। न द्युलोकाः[8] इन्द्र! वृद्धस्य तव बलम् निवारयन्ति, तथा अहःप्रभृतयश्चेति ॥ ९ ॥

१-१. तत्रनार्थे सङ्गमे वि॰ अपे. २. पृथिवी अपे. ३. नास्ति मूको. ४-४. नास्ति वि॰ अ॰. † मध्ये तावत् क; गच्छता जला ख प्रस्तावः. ५-५. नास्ति वि॰ अ॰. ६. परिच्छेत्तु वि॰ ख. ७. दाधार अ॰. ८. 'कात् मूको.

त्वं सद्यो अपिबो जात इन्द्र मदाय सोमं परमे व्योमन् ।
यद्ध द्यावापृथिवी आविवेशीरथाभवः पूर्व्यः कारुधायाः ॥ १० ॥

त्वम् । सद्यः । अपिबः । जातः । इन्द्र । मदाय । सोमम् । परमे । विऽओमन् ।
यत् । ह । द्यावापृथिवी इति । आ । अविवेशीः । अथ । अभवः । पूर्व्यः । कारुऽधायाः ॥ १० ॥

वेङ्कट० त्वम् तदानीमेव अपिबः जातः इन्द्र! मदाय सोमम् परमे व्योम्नि स्वस्थाने[1] स्थितः । यदा त्वं प्रादुर्भूत उदितः द्यावापृथिव्यौ आ विशसि, अथ भवसि पुरातनः कारूणां धर्ता ॥ १० ॥

[2]इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये दशमो वर्गः[3] ॥

अहन्नहिं परिशयानमर्ण ओजायमानं तुविजात तव्यान् ।
न ते महित्वमनु भूदध द्यौर्यदन्यया स्फिग्या३ क्षामवस्थाः ॥ ११ ॥

अहन् । अहिम् । परिऽशयानम् । अर्णः । ओजायमानम् । तुविऽजात । तव्यान् ।
न । ते । महिऽत्वम् । अनु । भूत् । अध । द्यौः । यत् । अन्यया । स्फिग्या । क्षाम् । अवस्थाः ॥

वेङ्कट० उदकम् परिवृत्य शयानम् अहिम् हतवानसि बलमाचरन्तम् हे बहुजात! तवीयान् प्रवृद्धतरः । न तव महत्त्वम् तदा अनु भवति द्यौः अपि, यदा त्वम् अन्यतरया कट्या पृथिवीम् अवतिष्ठसि अधःस्थिताम् अभितिष्ठसीति ॥ ११ ॥

यज्ञो हि त इन्द्र वर्धनो भूदुत प्रियः सुतसोमो मियेधः ।
यज्ञेन यज्ञमव यज्ञियः सन् यज्ञस्ते वज्रमहिहत्य आवत् ॥ १२ ॥

यज्ञः । हि । ते । इन्द्र । वर्धनः । भूत् । उत । प्रियः । सुतऽसोमः । मियेधः ।
यज्ञेन । यज्ञम् । अव । यज्ञियः । सन् । यज्ञः । ते । वज्रम् । अहिऽहत्ये । आवत् ॥ १२ ॥

वेङ्कट० यज्ञः हि तव हे इन्द्र! वर्धनः भवति । अपि च प्रियः सुतसोमः मेधार्हो यजमानः । ततस्त्वम् यज्ञेन यजमानम् रक्ष यज्ञार्हः सन् । यज्ञः तव वज्रम् अहिहनने[4] अरक्षत्[5] बलानुप्रदानादिति ॥ १२ ॥

यज्ञेनेन्द्रमवसा चक्रे अर्वागैनं सुम्नाय नव्यसे ववृत्याम् ।
यः स्तोमेभिर्वावृधे पूर्व्येभिर्यो मध्यमेभिरुत नूतनेभिः ॥ १३ ॥

१. नास्ति वि° अर्प. २. तत्स्थाने वि° अर्प. २-३. नास्ति मूको. ४. °हनेन अर्प.
५. रक्षत् वि° अर्प.

यज्ञेन । इन्द्रम् । अवसा । आ । चक्रे । अर्वाक् । आ । एनम् । सुम्नाय । नव्यसे । ववृत्याम् ।
यः । स्तोमेभिः । ववृधे । पूर्व्येभिः । यः । मध्यमेभिः । उत । नूतनेभिः ॥ १३ ॥

वेङ्कट० रक्षकेण यज्ञेन इन्द्रम् आ करोमि । 'अभिमुखम् आ वर्तयेयम्' अर्वाक्' अहम् एनम् इन्द्रम् सुखाय नवतराय, यः स्तोमैः ववृधे पूर्वैः मन्त्रैः, यः च मध्यमैः', अपि च नूतनैः ॥ १३ ॥

विवेष यन्मा धिषणा जजान स्तवै पुरा पार्यादिन्द्रमह्नः ।
अंहसो यत्र पीपरद्यथा नो नावेव यान्तमुभये हवन्ते ॥ १४ ॥

विवेष । यत् । मा । धिषणा । जजान । स्तवै । पुरा । पार्यात् । इन्द्रम् । अह्नः ।
अंहसः । यत्र । पीपरत् । यथा । नः । नावाऽइव । यान्तम् । उभये । हवन्ते ॥ १४ ॥

वेङ्कट० उपस्थिता धनमाद' मां स्तुतिवाक्, अतस्तां जनयामि । स्तवानि 'पुरा दूर पारे' भवात् मरणादिवसात् इन्द्रम् । यस्मिन् स्तोत्रे सति येन प्रकारेण अस्मान् अंहसः पीपरत् इन्द्रः, तेनैव प्रकारेण अनुष्ठानात् अस्मान् नावा यान्तम् इव उभयकूलस्था उभयपार्श्वस्थाः आह्वयन्ति क्षिप्रम् इति ॥१४॥

आपूर्णो अस्य कलशः स्वाहा सेक्तेव कोशं सिसिचे पिबध्यै ।
समु प्रिया आववृत्रन्मदाय प्रदक्षिणिदभि सोमास इन्द्रम् ॥ १५ ॥

आऽपूर्णः । अस्य । कलशः । स्वाहा । सेक्ताऽइव । कोशम् । सिसिचे । पिबध्यै ।
सम् । ऊँ इति । प्रियाः । आ । अववृत्रन् । मदाय । प्रऽदक्षिणित् । अभि । सोमासः । इन्द्रम् ॥

वेङ्कट० इन्द्रार्थं सोमेन द्रोणकलशः आपूर्णः । स हूयते पृथिव्यादिके सिञ्चन् । यथा कोशम् सिञ्चति उत्सेक्ता, एवमहम् इन्द्रस्य सोमपानार्थम् द्रोणकलशम् उपरवेषां सिञ्चामि । सम् अभि आ अववृत्रन्' प्रदक्षिणं 'प्रियाः सोमाः मदार्थम्' इन्द्रम् इति ॥ १५ ॥

न त्वा गभीरः पुरुहूत सिन्धुर्नाद्रयः परि षन्तो वरन्त ।
इत्था सखिभ्य इषितो यदिन्द्रा दृळ्हं चिदरुजो गव्यमूर्वम् ॥ १६ ॥

न । त्वा । गभीरः । पुरुऽहूत । सिन्धुः । न । अद्रयः । परि । सन्तः । वरन्त ।
इत्था । सखिऽभ्यः । इषितः । यत् । इन्द्र । आ । दृळ्हम् । चित् । अरुजः । गव्यम् । ऊर्वम् ॥१६॥

१-१. वृद्धितम् वि' अ'. २. नास्ति क. ३. पूर्वे वि' अ'. ४. मध्यम° वि'' अ' क. ५. नास्ति वि' अ'. ६-६. नास्ति वि' अ'. ७. ...: पार्श्व° वि' अ'. ८. ... नास्ति वि' अ'. ९. 'अववृत्रन्' इन्द्र सूक्ते. १०-१०. नास्ति वि' अ'.

वेङ्कट० हे पुरुभिराहूत इन्द्र! न त्वा गम्भीरा नद्यः परि वारयन्ति, न च शिलोच्चया विद्यमानाः। इत्थम् उक्त्वा उत्तरेण प्रकारेण गच्छितः देवेभ्योऽङ्गिरोभ्यश्च तैः प्रेषितः सन् यदा त्वम् इन्द्र! गाः मरुतः त्वम् गवामावरणम् ऊवम् महान्तं शिलोच्चयम् इति ॥ १६ ॥

शुनं हुवेम मघवानमिन्द्रमस्मिन्भरे नृतमं वाजसातौ ।
शृण्वन्तमुग्रमूतये समत्सु घ्नन्तं वृत्राणि संजितं धनानाम् ॥ १७ ॥

शुनम् । हुवेम । मघऽवानम् । इन्द्रम् । अस्मिन् । भरे । नृऽतमम् । वाजऽसातौ ।
शृण्वन्तम् । उग्रम् । ऊतये । समत्ऽसु । घ्नन्तम् । वृत्राणि । सम्ऽजितम् । धनानाम् ॥ १७ ॥

वेङ्कट० व्या ३,३०,२२ द्र. ॥ १७ ॥

'इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये एकादशो वर्गः' ॥

[३३]

'विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः, चतुर्थीषष्ठ्यष्टमीदशमीनां नद्य ऋषिकाः। नद्यो देवता, चतुर्थ्यष्टमीदशमीनां विश्वामित्रः, षष्ठीसप्तम्योरिन्द्रः। त्रिष्टुप् छन्दः, त्रयोदश्यनुष्टुप्' ।

प्र पर्वतानामुशती उपस्थादश्वे इव विषिते हासमाने ।
गावेव शुभ्रे मातरा रिहाणे विपाट्छुतुद्री पयसा जवेते ॥ १ ॥

प्र । पर्वतानाम् । उशती इति । उपऽस्थात् । अश्वे इवेत्यश्वेऽइव । विसिते इति विऽसिते । हासमाने इति ।
गावाऽइव । शुभ्रे इति । मातरा । रिहाणे इति । विऽपाट् । शुतुद्री । पयसा । जवेते इति ॥१॥

वेङ्कट० यास्कः— 'विश्वामित्रः सर्वमित्रः'[2]। तं[3] वित्तं[4] गृहीत्वा विपाट्छुतुद्र्योः[5] सम्भेदमयाय, अनुययुरितरे। स विश्वामित्रो नदीस्तुष्टाव, गाधा भवतेति। अपि द्विवत्। अपि बहुवत् (२.२४) इति। तदेतद्[6] द्विवत् 'प्र पर्वतानाम्' इति। पर्वतानाम् उपस्थानात् निर्गत्य कामयमाने वडवे इव विमुक्ते, हासतिः स्पर्धाकर्मा, परस्परं स्पर्धमाने, हर्षकर्मा वा, हर्षमाणे गावाविव शोभमाने वत्सवर्गे मातृस्थानीये इतरेतरं संलिहाने विपाट्छुतुद्र्यौ[6] पयसा प्र जवेते ॥ १ ॥

इन्द्रेषिते प्रसवं भिक्षमाणे अच्छा समुद्रं रथ्येव याथः ।
समाराणे ऊर्मिभिः पिन्वमाने अन्या वामन्यामप्येति शुभ्रे ॥ २ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. कुशिकस्य मूको. ३. नास्ति वि[१२३] अ[१]. ४. तो वि[१] अ[२]. ५. 'शत' वि[१] अ[२]. ६. नास्ति वि[१]; नैतत् वि[३] अ[१] च क्रम.

इन्द्रेषिते इतीन्द्रऽइषिते । प्रऽसवम् । भिक्षमाणे इति । अच्छ । समुद्रम् । रथ्याऽइव । याथः । समाराणे इति सम्ऽआराणे । ऊर्मिऽभिः । पिन्वमाने इति । अन्या । वाम् । अन्याम् । अपि । एति । शुभ्रे इति ॥ २ ॥

वेङ्कट० इन्द्रेण प्रेषिते अस्मात्प्रसवम् भिक्षमाणे समुद्रम् प्रति रथमार्गेण रथ इव शुभ्रे गच्छथः सङ्गच्छमाने परस्परम् ऊर्मिभिः उदकम् पिन्वमाने । युवयोः अन्या अन्याम् अपि एति हे शुभ्रे ॥ २ ॥

अच्छा सिन्धुं मातृतमामयासं विपाशमुर्वीं सुभगामगन्म ।
वत्समिव मातरा संरिहाणे समानं योनिमनु संचरन्ती ॥ ३ ॥

अच्छ । सिन्धुम् । मातृऽतमाम् । अयासम् । विऽपाशम् । उर्वीम् । सुऽभगाम् । अगन्म । वत्सम्ऽइव । मातरा । संरिहाणे इति सम्ऽरिहाणे । समानम् । योनिम् । अनु । संचरन्ती इति सम्ऽचरन्ती ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अतिशयेन मातृस्थानीयाम्[1] सिन्धुम् आभिमुख्येन यामि शुतुद्रीम्[2], विपाशम् च विस्तीर्णां कल्याणीम् अभिगतवन्तः, वत्सम् इव मातरौ संलिहाने समानम् स्थानम् समुद्रं लक्ष्यीकृत्य गच्छन्त्याविति ॥ ३ ॥

एना वयं पयसा पिन्वमाना अनु योनिं देवकृतं चरन्तीः ।
न वर्तवे प्रसवः सर्गतक्तः किंयुर्विप्रो नद्यो जोहवीति ॥ ४ ॥

एना । वयम् । पयसा । पिन्वमानाः । अनु । योनिम् । देवऽकृतम् । चरन्तीः । न । वर्तवे । प्रऽसवः । सर्गऽतक्तः । किम्ऽयुः । विप्रः । नद्यः । जोहवीति ॥ ४ ॥

वेङ्कट० नद्यो ब्रुवन्ति । अनेन उदकेन वयम् आप्याययन्त्यः[3] देवेन कृतं स्थानं समुद्रम् अनु चरन्त्यो[4] भवाम । न निवर्तयितुं शक्यः अस्माकमिन्द्रकृतः प्रसवः प्रवृत्तगमनः । '[illegible]' (ऋ १, ६५,३) इति मन्त्रः । एवं सति किं काङ्क्षन् अयं ब्राह्मणः नदीः अस्मान् आह्वयति ॥ ४ ॥

रमध्वं मे वचसे सोम्याय ऋतावरीरुप मुहूर्तमेवैः ।
प्र सिन्धुमच्छा बृहती मनीषावस्युरह्वे कुशिकस्य सूनुः ॥ ५ ॥

रमध्वम् । मे । वचसे । सोम्याय । ऋतऽवरीः । उप । मुहूर्तम् । एवैः । प्र । सिन्धुम् । अच्छ । बृहती । मनीषा । अवस्युः । अह्वे । कुशिकस्य । सूनुः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० यज्ञार्थमस्मौ गच्छति, नदीं च नदीरुपधावति । यास्कः—'उपरमध्वम् मे वचसे सोम्याय सोमसम्पादिने । ऋतावरीः ऋतवत्यः । ऋतमित्युदकनाम, प्रत्यृतं भवति । मुहूर्तम् एवैरयनैरवनैर्वा ।

१. °तीयम् मूको. २. शुतुद्रिं वि°; शतद्रुम् अ°. ३. प्लवमानाः वि° अ°. ४. तद्वर° वि° अ°.

मुहूर्तो मुहूर्तकृत्। अहोरात्रैर्गतिकर्मणः, मुहुर्मुहुः[1] इव [illegible], [illegible] वेति। अभिह्वयामि सिन्धुं कुशिका महत्या मनीषया। [illegible] [illegible][2] [illegible] [illegible][3] वा। अवनाय[4] कुशिकाय सूनुः[5] (३, ३५) इति ॥ ५ ॥

[6]इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये द्वादशो वर्गः[6]।

इन्द्रो अस्माँ अरदद् वज्रबाहुरपाहन् वृत्रं परिधिं नदीनाम्।
देवोऽनयत् सविता सुपाणिस्तस्य वयं प्रसवे याम उर्वीः ॥ ६ ॥

इन्द्रः। अस्मान्। अरदत्। वज्रऽबाहुः। अप। अहन्। वृत्रम्। परिऽधिम्। नदीनाम्।
देवः। अनयत्। सविता। सुऽपाणिः। तस्य। वयम्। प्रऽसवे। यामः। उर्वीः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० नद्यः प्रत्यूचुः[7]। इन्द्रः अस्मान् अरदत् वज्रबाहुः। 'रदति खनतिकर्मा' (या २, २६)। अपहतवान्[7] वृत्रासुरं परिधानम् नदीनाम्। अथ अस्मान् देवः अनयत् सविता कल्याणपाणिः। तस्य वयम् सवितुः प्रसवे यामः '[8]आप्लावयिष्यो महत्यो[8]' इति ॥ ६ ॥

प्रवाच्यं शश्वधा वीर्यं तदिन्द्रस्य कर्म यदहिं विवृश्चत्।
वि वज्रेण परिषदो जघानायन्नापोऽयनमिच्छमानाः ॥ ७ ॥

प्रऽवाच्यम्। शश्वधा। वीर्यम्। तत्। इन्द्रस्य। कर्म। यत्। अहिम्। विऽवृश्चत्।
वि। वज्रेण। परिऽसदः। जघान। आयन्। आपः। अयनम्। इच्छमानाः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० ऋषिवचनम्। आम्नवो धावत्यपः। प्रवक्तव्यं सर्वदा वीर्यम् तत्। किं तत् इत्याह। इन्द्रस्य कर्म, यत् अहिम् विवृश्चत्, वि जघान च वज्रेण परितः सीदतः असुरान् अहेः। अथ आगच्छन् आपः स्थानं समुद्रम् इच्छमानाः ॥ ७ ॥

एतद् वचो जरितर्मापि मृष्ठा आ यत् ते घोषानुत्तरा युगानि।
उक्थेषु कारो प्रति नो जुषस्व मा नो नि कः पुरुषत्रा नमस्ते ॥ ८ ॥

एतत्। वचः। जरितः। मा। अपि। मृष्ठाः। आ। यत्। ते। घोषान्। उत्ऽतरा। युगानि।
उक्थेषु। कारो इति। प्रति। नः। जुषस्व। मा। नः। नि। करिति कः। पुरुषऽत्रा। नमः। ते ॥ ८ ॥

वेङ्कट० संवादात्मकम्। एतत् वचः हे स्तोतः! मा अपि मृष्ठाः। अपिमार्जनं निराकरणम्। आ घोषयन्ति यत् त्वदीयमिदं वचो मनुष्याः उत्तराण्यपि युगानि। नागच्छति कालः इत्यर्थः। तथापि स्मरणाद् अस्मानपि उक्थेषु कारो! प्रति जुषस्व प्रतिसेवस्व, भजस्वेत्यर्थः। मा नः नि कार्षीः मनुष्याः[9] पुरुषेषु[10]। नमः ते इति ॥ ८ ॥

1. °हुर्मु क॰. 2. [illegible] मूको. 3. नास्ति [illegible]. 4-4. [illegible][illegible] वि॰ [illegible]. 5-5 नास्ति मूको. 6. नास्ति [illegible]. 7 [illegible] वि॰ [illegible]; [illegible] [illegible] वि॰ [illegible]. 8-8. °प्लावयिष्यो महत्यो वि॰. 9. [illegible] [illegible]. 10. [illegible] मूको.

ओ षु स्वसारः कारवे शृणोत ययौ वो दूरादनसा रथेन ।
नि षू नमध्वं भवता सुपारा अधोअक्षाः सिन्धवः स्रोत्याभिः ॥ ९ ॥

ओ इति । सु । स्वसारः । कारवे । शृणोत । ययौ । वः । दूरात् । अनसा । रथेन ।
नि । सु । नमध्वम् । भवत । सुऽपाराः । अधःऽअक्षाः । सिन्धवः । स्रोत्याभिः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० अपेक्षितमधुना विश्वामित्रो वदति । हे भगिन्यः! अस्मदीयं वचनं सुष्ठु आ शृणुत । आगतवान् अहम् युष्माकं दूरात् अनोविशिष्टेन रथेन । आगतं मां दृष्ट्वा सुष्ठु नि नमध्वम्, स्वपाराः भवत । अतः मम सुखेन पारयितव्याः । तद्वत् नम्रगमनानुगुणं हे सिन्धवः! स्रोतोभिः अक्षस्याऽधोमुखा भवतेति ॥ ९ ॥

आ ते कारो शृणवामा वचांसि ययाथ दूरादनसा रथेन ।
नि ते नंसै पीप्यानेव योषा मर्यायेव कन्या शश्वचै ते ॥ १० ॥

आ । ते । कारो इति । शृणवाम । वचांसि । ययाथ । दूरात् । अनसा । रथेन ।
नि । ते । नंसै । पीप्यानाऽइव । योषा । मर्यायऽइव । कन्या । शश्वचै । ते इति ते ॥ १० ॥

वेङ्कट० यास्क आह — 'आ शृणवाम ते कारो! वचनानि । याहि दूरात् अनसा च रथेन च । नि नमाम ते, पाययमानेव योषा पुत्रम्, मर्यायेव कन्या परिष्वजनाय' (२,२७) इति । कन्या युवतिः मैथुनाय[1] निमनति, पुत्राय माता स्तनं प्रदातुमिति ॥ १० ॥

[2]इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये त्रयोदशो वर्गः[2] ॥

यदङ्ग त्वा भरताः संतरेयुर्गव्यन् ग्राम इषित इन्द्रजूतः ।
अर्षादह प्रसवः सर्गतक्त आ वो वृणे सुमतिं यज्ञियानाम् ॥ ११ ॥

यत् । अङ्ग । त्वा । भरताः । सम्ऽतरेयुः । गव्यन् । ग्रामः । इषितः । इन्द्रऽजूतः ।
अर्षात् । अह । प्रऽसवः । सर्गऽतक्तः । आ । वः । वृणे । सुऽमतिम् । यज्ञियानाम् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० यदा क्षिप्रम् भरतकुलजाताः[3] विश्वामित्रप्रमुखास्त्वाम् हे नदि! '[4]त्वा सन्तरेयुः[4]' इति । एतेद्वाह गा इच्छन् भरतानां संघातः[5] इन्द्रप्रेषितः इन्द्रेण कामदेनाऽऽकृष्टः अनन्तरमेव गच्छतु यथाप्रवृत्तम् प्रसवगमनः सर्गोदकात्मकः[6] । अथ[7] बहुवचनात् । आ वृणे वः सुमतिम् अहम् यज्ञार्हाणामिति ॥ ११ ॥

अतारिषुर्भरता गव्यवः समभक्त विप्रः सुमतिं नदीनाम् ।
प्र पिन्वध्वमिषयन्तीः सुराधा आ वक्षणाः पृणध्वं यात शीभम् ॥ १२ ॥

---

१. मैथुनेन वि॰ अ॰. २-२. नास्ति मूको. ३. ...कुले वि॰ अ॰. ४-४. त्वा...रेयुः वि॰ अ॰. ५. संघः मूको. ६. वेग... वि॰ अ॰. ७. नास्ति वि॰ अ॰.

अतारिषुः । भरताः । गव्यवः । सम् । अभक्त । विप्रः । सुऽमतिम् । नदीनाम् ।
प्र । पिन्वध्वम् । इषयन्तीः । सुऽराधाः । आ । वक्षणाः । पृणध्वम् । यात । शीभम् ॥ १२ ॥

वेङ्कट० सम् अतारिषुः भरतवंशजाः[1] सर्वे यज्ञेन गाः इच्छन्तः । अथ विश्वामित्रश्च नदीनाम् सुमतिम् अभक्त । अथ यूयं मनुष्याणाम् अन्नमुत्पादयितुमिच्छन्त्यः शोभनधनाः आपः[2] प्र पिन्वध्वम् प्रक्षरत, कूलानि चाऽऽपूरयत, यथापूर्वं शीघ्रम्[3] यात इत्युत्तीर्णस्य वचनमिति ॥ १२ ॥

उद् व ऊर्मिः शम्या हन्त्वापो योक्त्राणि मुञ्चत ।
मादुष्कृतौ व्येनसाघ्न्यौ शूनमारताम् ॥ १३ ॥

उत् । वः । ऊर्मिः । शम्याः । हन्तु । आपः । योक्त्राणि । मुञ्चत ।
मा । अदुःऽकृतौ । विऽएनसा । अघ्न्यौ । शूनम् । आ । अरताम् ॥ १३ ॥

वेङ्कट० हे आपः ! युष्माकम् ऊर्मिः शम्येतु युक्तानां गवां गाः[4] शम्यास्ताः उत् हन्तु [5]शम्यानां मूलमाहन्तु[5] न च ऊर्ध्वं गच्छतु । तथा[6] यूयं गवां योक्त्राणि च विसृजत[7] । अदुष्कारिण्यौ विगतपापे विपाट्छुतुद्र्यौ[8] अहन्तव्ये वृद्धिम् मा आगच्छतामिति ॥ १३ ॥

[9]इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये चतुर्दशो वर्गः[9] ॥

[३४]

[9]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[9] ।

इन्द्रः पूर्भिदातिरद् दासमर्कैर्विदद्वसुर्दयमानो वि शत्रून् ।
ब्रह्मजूतस्तन्वा वावृधानो भूरिदात्र आपृणद् रोदसी उभे ॥ १ ॥

इन्द्रः । पूःऽभित् । आ । अतिरत् । दासम् । अर्कैः । विदत्ऽवसुः । दयमानः । वि । शत्रून् ।
ब्रह्मऽजूतः । तन्वा । ववृधानः । भूरिऽदात्रः । आ । अपृणत् । रोदसी इति । उभे इति ॥ १ ॥

वेङ्कट० इन्द्रः पुरां भेत्ता वृत्रमसुरं स्तुतिभिः प्रवृद्धः जघान लब्धधनः वि हिंसन् शत्रून्[10] । स्तुतिभिराहूतः शरीरेण वर्धमानः बहुदानः[11] द्यावापृथिवी उभे अपि[12] तेजसा आ पूरयति ॥ १ ॥

मखस्य ते तविषस्य प्र जूतिमियर्मि वाचममृताय भूषन् ।
इन्द्र क्षितीनामसि मानुषीणां विशां दैवीनामुत पूर्वयावा ॥ २ ॥

---

१. °जाताः वि॰ लप॰. २. नास्ति वि॰ अ॰. ३. °तस्य वि॰[11] अ॰ लप॰. ४. स्ताः मूको. ५-५. नास्ति वि॰ लप॰. ६. तथा मूको. ७. नास्ति वि॰ लप॰. ८. °शतद्री अ॰. ९-९. नास्ति मूको. १०. वज्रम् मूको. ११. नास्ति वि॰ अ॰. १२. अपि च वि॰ लप॰.

मखस्य । ते । तविषस्य । प्र । जूतिम् । इयर्मि । वाचम् । अमृताय । भूषन् ।
इन्द्र । क्षितीनाम् । असि । मानुषीणाम् । विशाम् । दैवीनाम् । उत । पूर्वऽयावा ॥ २ ॥

वेङ्कट० मखो मंहतेर्दानकर्मणः (नि० निघ ३,२०)। दातुः प्रवृद्धस्य तव आकर्षणसाधनभूतां स्तुतिम् अहं प्र ईरयामि अमृतत्वाय अलंकर्तुमिच्छन्। हे इन्द्र! त्वम् असि मानुषीणाम् प्रजानाम् अपि च दैवीनाम् विशाम् अग्रे गन्ता ॥ २ ॥

इन्द्रो॑ वृ॒त्रम॑वृणो॒च्छर्ध॑नीतिः॒ प्र मा॒यिना॑ममिना॒द् वर्प॑णीतिः ।
अह॒न् व्यं॑समु॒शध॒ग्वने॑ष्वा॒विर्धेना॑ अकृणोद् रा॒म्याणा॑म् ॥ ३ ॥

इन्द्रः॑ । वृ॒त्रम् । अ॒वृ॒णो॒त् । शर्ध॑ऽनीतिः । प्र । मा॒यिना॑म् । अ॒मि॒ना॒त् । वर्प॑ऽनीतिः ।
अह॑न् । विऽअं॑सम् । उ॒शध॑क् । वने॑षु । आ॒विः । धेनाः॑ । अ॒कृ॒णो॒त् । रा॒म्याणा॑म् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० इन्द्रः वृत्रम् अवृणोत् बहुबलनयनः तथा मायायुक्तानामसुराणाम् प्रकर्षेण कुर्वन् हिंसां शत्रूणामावारकनयनः। तथा व्यंसनामासुरम् अहन् अभिलषितदहनः वनस्थाऽऽवासभूतेष्वरण्येषु। दृप्तवांश्च तस्यावरणमित्यर्थः। क्रियापदं वा उशधक् इति। इयेषापि कामयामास देवयजनभूते-ष्वरण्येष्विति। रमणकुशलानां कवीनाम् स्तुतींश्च आविः अकृणोत् ॥ ३ ॥

इन्द्रः॑ स्व॒र्षा ज॒नय॒न्नहा॑नि जि॒गायो॒शिग्भिः॒ पृत॑ना अ॒भिष्टिः॑ ।
प्रारो॑चय॒न्मन॑वे के॒तुमह्ना॒मवि॑न्द॒ज्ज्योति॑र्बृह॒ते रणा॑य ॥ ४ ॥

इन्द्रः॑ । स्वः॒ऽसाः । ज॒नय॑न् । अहा॑नि । जि॒गाय॑ । उ॒शिक्ऽभिः॑ । पृत॑नाः । अ॒भिष्टिः॑ ।
प्र । अ॒रो॒च॒य॒त् । मन॑वे । के॒तुम् । अह्ना॑म् । अवि॑न्दत् । ज्योतिः॑ । बृ॒ह॒ते । रणा॑य ॥ ४ ॥

वेङ्कट० इन्द्रः स्वर्गस्य सम्भक्ता दिवसांश्च जनयन् जयति[1] कामयमानैर्मरुद्भिः सह शत्रुसेनाः अभ्येषणशीलः। प्र दीपयति च मनुष्येभ्यः अह्नाम् केतुम् सूर्यम्। अन्धकारविनाशे महते युद्धाय प्रकाशं लम्भयति ॥ ४ ॥

इन्द्र॒स्तुजो॑ ब॒र्हणा॒ आ वि॑वेश नृ॒वद् दधा॑नो॒ नर्या॑ पु॒रूणि॑ ।
अचे॑तय॒द् धिय॑ इ॒मा ज॑रि॒त्रे प्रेमं वर्ण॑मतिरच्छु॒क्रमा॑साम् ॥ ५ ॥

इन्द्रः॑ । तुजः॑ । ब॒र्हणाः॑ । आ । वि॒वे॒श॒ । नृ॒ऽवत् । दधा॑नः । नर्या॑ । पु॒रूणि॑ ।
अचे॑तयत् । धियः॑ । इ॒माः । ज॒रि॒त्रे । प्र । इ॒मम् । वर्ण॑म् । अ॒ति॒र॒त् । शु॒क्रम् । आ॒सा॒म् ॥ ५ ॥

१. जयाति वि°.

वेङ्कट० इन्द्रः शत्रूणां हिंसा[1] परिबर्हणाय क्षमितः आ विशति मनुष्येषु निदधानो धनानि बहूनि । ज्ञापयत्येव कर्तव्यम् इतीमानि कर्माणि स्तोत्रे । वर्धयति च एषां कर्मणाम्[2] इमम् 'शुक्लम् वर्णम्'[†] । अमसान्युपद्रवरहितानि कर्माणि करोतीत्यर्थः ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये पञ्चदशो वर्गः' ॥

महो महानि पनयन्त्यस्येन्द्रस्य कर्म सुकृता पुरूणि ।
वृजनेन वृजिनान्सं पिपेष मायाभिर्दस्यूँरभिभूत्योजाः ॥ ६ ॥

महः । महानि । पनयन्ति । अस्य । इन्द्रस्य । कर्म । सुऽकृता । पुरूणि ।
वृजनेन । वृजिनान् । सम् । पिपेष । मायाभिः । दस्यून् । अभिभूतिऽओजाः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० महतः महान्ति अस्य स्तुवन्ति इन्द्रकर्माणि सुकृतानि बहूनि । बलेनाऽयम् स्तोतॄणामुपद्रवान्[5] सम् पिनष्टि, मायाभिः च दस्यून् अभिभवनशीलबलः ॥ ६ ॥

युधेन्द्रो मह्ना वरिवश्चकार देवेभ्यः सत्पतिश्चर्षणिप्राः ।
विवस्वतः सदने अस्य तानि विप्रा उक्थेभिः कवयो गृणन्ति ॥ ७ ॥

युधा । इन्द्रः । मह्ना । वरिवः । चकार । देवेभ्यः । सत्ऽपतिः । चर्षणिऽप्राः ।
विवस्वतः । सदने । अस्य । तानि । विप्राः । उक्थेभिः । कवयः । गृणन्ति ॥ ७ ॥

वेङ्कट० युद्धेन[6] इन्द्रः महत्ता धनम् करोति देवेभ्यः सतां पतिः मनुष्याणां कामैः पूरयिता । यजमानस्य गृहे अस्य तानि कर्माणि क्रान्तदर्शिनः मेधाविनः शस्त्रैः गृणन्ति[7] प्रकाशयन्ति ॥ ७ ॥

सत्रासाहं वरेण्यं सहोदां ससवांसं स्वरपश्च देवीः ।
ससान यः पृथिवीं द्यामुतेमामिन्द्रं मदन्त्यनु धीरणासः ॥ ८ ॥

सत्राऽसहम् । वरेण्यम् । सहःऽदाम् । ससऽवांसम् । स्वः । अपः । च । देवीः ।
ससान । यः । पृथिवीम् । द्याम् । उत । इमाम् । इन्द्रम् । मदन्ति । अनु । धीऽरणासः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० सततमेव शत्रूणामभिभवितारम्[8] वरणीयम् बलस्य दातारं स्तोतॄणां प्रयच्छन्तं च स्वर्गम् देवनशीलाः अपः च इन्द्रम् स्तुतिभिः अनु मदन्ति कर्मसु ये रमन्ते धीमन्तः, यः इन्द्रः अन्तरिक्षम् द्याम् इमाम् भूमिं च मनुष्येभ्यः प्रायच्छत् । 'पृथिवी' (निघ १, ३) इत्यन्तरिक्षनामेति ॥ ८ ॥

---

१. हिंसा अ[1] लर्प. २. कर्मणा वि[1,5] न कर्प. ३-३. शुक्लवर्णम् वि[2] अ[1]. † नास्ति कर्प. ४-४. नास्ति मूको. ५. 'द्रवाणाम् अ[1]. ६. युधा युद्धेन वि[1]. ७. गृणन्ति वि[1] कर्प. ८. 'विता ⋯ वि[2] अ[1].

ससानात्याँ उत सूर्यं ससानेन्द्रः ससान पुरुभोजसं गाम् ।
हिरण्ययमुत भोगं ससान हत्वी दस्यून् प्रार्यं वर्णमावत् ॥ ९ ॥

ससान । अत्यान् । उत । सूर्यम् । ससान । इन्द्रः । ससान । पुरुऽभोजसम् । गाम् ।
हिरण्ययम् । उत । भोगम् । ससान । हत्वी । दस्यून् । प्र । आर्यम् । वर्णम् । आवत् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० ससान इन्द्रः प्रायच्छत् अश्वान्, अपि च सूर्यम्, तथा बहुप्रकारभोग्यान् गाम् च । तथा हिरण्ययुक्तम् भोगम् च प्रयच्छति । सोऽयमिन्द्रः दस्यून् हत्वा त्रैवर्णिकान् प्र आवत इति ॥ ९ ॥

इन्द्र ओषधीरसनोदहानि वनस्पतीँरसनोदन्तरिक्षम् ।
बिभेद वलं नुनुदे विवाचोऽथाभवद् दमिताभिक्रतूनाम् ॥ १० ॥

इन्द्रः । ओषधीः । असनोत् । अहानि । वनस्पतीन् । असनोत् । अन्तरिक्षम् ।
बिभेद । वलम् । नुनुदे । विऽवाचः । अथ । अभवत् । दमिता । अभिऽक्रतूनाम् ॥ १० ॥

वेङ्कट० इन्द्रः ओषधीः अहानि प्रति प्रेरयति, तथा वनस्पतीन् अन्तरिक्षम् प्रति, वलम् असुरम् बिभेद, वाचश्चान्यकृताः विनुनुदे ध्यानकार, अथ अभवत् दमिता अभिक्रमणां शत्रूणामिति ॥१०॥

शुनं हुवेम मघवानमिन्द्रमस्मिन् भरे नृतमं वाजसातौ ।
शृण्वन्तमुग्रमूतये समत्सु घ्नन्तं वृत्राणि संजितं धनानाम् ॥ ११ ॥

शुनम् । हुवेम । मघऽवानम् । इन्द्रम् । अस्मिन् । भरे । नृऽतमम् । वाजऽसातौ ।
शृण्वन्तम् । उग्रम् । ऊतये । समत्ऽसु । घ्नन्तम् । वृत्राणि । सम्ऽजितम् । धनानाम् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० ऋ ३,३०,२२ द. ॥ ११ ॥

'इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये षोडशो वर्गः' ।

[३५]

[1]'गाथिनो विश्वामित्र ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः'[1] ।

तिष्ठा हरी रथ आ युज्यमाना याहि वायुर्न नियुतो नो अच्छ ।
पिबास्यन्धो अभिसृष्टो अस्मे इन्द्र स्वाहा ररिमा ते मदाय ॥ १ ॥

तिष्ठ । हरी इति । रथे । आ । युज्यमाना । याहि । वायुः । न । निऽयुतः । नः । अच्छ ।
पिबासि । अन्धः । अभिऽसृष्टः । अस्मे इति । इन्द्र । स्वाहा । ररिम । ते । मदाय ॥ १ ॥

१-१. नास्ति मूको.

वेङ्कट० इन्द्र! आ तिष्ठ रथमिमम्। तस्मिन् हरी अश्वौ युज्यमानौ भवतः। अथाऽस्मान् अभि आ याहि, यथा वायुः नियुतः अश्वा याति। पिब च आगत्य सोमम् अस्माभिः तस्मिन् अभिविसृष्टः। हे इन्द्र! स्वाहाकृतमस्तु, नोऽयं सुतः तुभ्यं मदार्थम् इति वाक्यद्वयम्। ततः हरिन इत्युदात्तमिति ॥ १ ॥

उपाजिरा पुरुहूताय सप्ती हरी रथस्य धूर्ष्वा युनज्मि ।
द्रवद् यथा सम्भृतं विश्वतश्चिदुपेमं यज्ञमा वहात इन्द्रम् ॥ २ ॥

उप । अजिरा । पुरुऽहूताय । सप्ती इति । हरी इति । रथस्य । धूःऽसु । आ । युनज्मि ।
द्रवत् । यथा । सम्ऽभृतम् । विश्वतः । चित् । उप । इमम् । यज्ञम् । आ । वहातः । इन्द्रम् ॥

वेङ्कट० उप आ युनज्मि ब्रह्मणा वेगवन्तौ बहुभिराहूताय सर्पणशीलौ हरी रथस्य धूर्षु। द्रवत् द्रवत् सम्भृतम् अस्त्विग्गतं भवति यथा सर्वतोविततम्, एवम् इमम्[1] यज्ञम्[2] प्रति इन्द्रम् अश्वौ आ वहेताम्[3] ॥२॥

उपो नयस्व वृषणा तपुष्पोतेमव त्वं वृषभ स्वधावः ।
ग्रसेतामश्वा वि मुचेह शोणा दिवेदिवे सदृशीरद्धि धानाः ॥ ३ ॥

उपो इति । नयस्व । वृषणा । तपुःऽपा । उत । ईम् । अव । त्वम् । वृषभ । स्वधाऽवः ।
ग्रसेताम् । अश्वा । वि । मुच । इह । शोणा । दिवेऽदिवे । सऽदृशीः । अद्धि । धानाः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० उप नयस्व पुमांसौ बलस्य रक्षकौ त्वम् अश्वौ। अव एनं रक्ष हे कामानां वर्षितः [4]'बलवन्! । तत्र[5] अश्वाविमौ घासम् ग्रसेताम्, तदर्थं शोणवर्णावश्वौ अस्मिन् यज्ञे विमुञ्च। [6]'दिवसेदिवसे[6] हारियोजनस्थिताः धानाः खाद ॥ ३ ॥

ब्रह्मणा ते ब्रह्मयुजा युनज्मि हरी सखाया सधमाद आशू ।
स्थिरं रथं सुखमिन्द्राधितिष्ठन् प्रजानन् विद्वाँ उप याहि सोमम् ॥ ४ ॥

ब्रह्मणा । ते । ब्रह्मऽयुजा । युनज्मि । हरी इति । सखाया । सधऽमादे । आशू इति ।
स्थिरम् । रथम् । सुऽखम् । इन्द्र । अधिऽतिष्ठन् । प्रऽजानन् । विद्वान् । उप । याहि । सोमम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० तव मन्त्रेण योजनीयौ सखायौ अश्वौ सङ्ग्रामे क्षिप्रगमनौ अहम् ब्रह्मणा युनज्मि। तम् 'स्थिरम् रथम्' शोभनाक्षाविद्वारम् हे इन्द्र! अधितिष्ठन् प्रकर्षेण जानन् विद्वान् उप गच्छ इमम् सोमम् ॥ ४ ॥

---

१. तत्र मूको. २. नास्ति वि[१] अ[१]. ३. वहताम् मूको. ४-४. नास्ति वि[१] अ[१]. ५-५. दिवसे वि[१] अ[१]. ६-६. एवं तिरर वि[१] अ[१].

मा ते हरी वृषणा वीतपृष्ठा नि रीरमन् यजमानासो अन्ये ।
अत्यायाहि शश्वतो वयं तेऽरं सुतेभिः कृणवाम सोमैः ॥ ५ ॥

मा । ते । हरी इति । वृषणा । वीतऽपृष्ठा । नि । रीरमन् । यजमानासः । अन्ये ।
अतिऽआयाहि । शश्वतः । वयम् । ते । अरम् । सुतेभिः । कृणवाम । सोमैः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० मा तव अश्वौ अविकारौ कान्तपृष्ठौ[1] यजमानाः अस्मद्व्यतिरिक्ताः [2]नि रीरमन् आत्मनि[2] निरमयन्तु[3] । तानतीत्यास्मानागच्छ । पुरातनाः वयम् सुतैः सोमैः तव [5]पर्याप्तिं कुर्मः[5] ॥ ५ ॥

[4]इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये सप्तदशो वर्गः[4] ।

तवायं सोमस्त्वमेह्यर्वाङ् शश्वत्तमं सुमना अस्य पाहि ।
अस्मिन् यज्ञे बर्हिष्या निषद्या दधिष्वेमं जठर इन्दुमिन्द्र ॥ ६ ॥

तव । अयम् । सोमः । त्वम् । आ । इहि । अर्वाङ् । शश्वत्ऽतमम् । सुऽमनाः । अस्य । पाहि ।
अस्मिन् । यज्ञे । बर्हिषि । आ । निऽसद्य । दधिष्व । इमम् । जठरे । इन्दुम् । इन्द्र ॥ ६ ॥

वेङ्कट० [6]तव अयम् सोमः । त्वम् अस्मदभिमुखम् आगच्छ । शश्वत्तमशब्दः[6] सदा इत्यनेन समानार्थः । सर्वदा [7]शोभनमनाः इमं[7] सोम पिब । अवशिष्टं[8] स्पष्टं[9] इति ॥ ६ ॥

स्तीर्णं ते बर्हिः सुत इन्द्र सोमः कृता धाना अत्तवे ते हरिभ्याम् ।
तदोकसे पुरुशाकाय वृष्णे मरुत्वते तुभ्यं राता हवींषि ॥ ७ ॥

स्तीर्णम् । ते । बर्हिः । सुतः । इन्द्र । सोमः । कृताः । धानाः । अत्तवे । ते । हरिऽभ्याम् ।
तत्ऽओकसे । पुरुऽशाकाय । वृष्णे । मरुत्वते । तुभ्यम् । राता । हवींषि ॥ ७ ॥

वेङ्कट० आगमनाय स्तीर्णम् तव बर्हिः, सुतः च इन्द्र! सोमः, कृताः[10] धानाः तव अश्वयोः भक्षणार्थम् । बर्हिः[11] निवासस्थानं यस्य तस्मै बहुसहायाय वृष्णे मरुद्भिर्युक्ताय[12] तुभ्यम् दत्तानि हवींषि ॥ ७ ॥

इमं नरः पर्वतास्तुभ्यमापः समिन्द्र गोभिर्मधुमन्तमक्रन् ।
तस्यागत्या सुमना ऋष्व पाहि प्रजानन् विद्वान् पथ्या अनु स्वाः ॥ ८ ॥

---

१. °कान्त वि° अ° क. २-२. नास्ति वि° अ°. ३. रमयन्तु वि° अ° क. ४-४. नास्ति वि° अ°. ५-५. नास्ति मूको. ६-६. ······शब्दः वि° अ°. ७-७. शोभन··· वि° अ°. ८. °शिष्टः वि° क. ९. स्पष्टः वि° क. १०. कृताश्च वि° अ°. ११. नास्ति वि° अ°. १२. °ताय वि° अ°.

इमम् । नरः । पर्वताः । तुभ्यम् । आपः । सम् । इन्द्र । गोभिः । मधुऽमन्तम् । अक्रन् ।
तस्य । आऽगत्य । सुऽमनाः । ऋष्व । पाहि । प्रऽजानन् । विद्वान् । पथ्याः । अनु । स्वाः ॥८॥

वेङ्कट० इमम् मधुमन्तम् सोमम् ऋत्विजः ग्रावाणश्च तुभ्यम् वसतीवर्यश्च सम् अक्रन् इन्द्र! अभिषवणचर्मप्रदैः गोभिः सह। तम् आगत्य शोभनमनाः दर्शनीय! पाहि। स्वान् मार्गान् प्रजानन् तान् अनु आगत्य विद्वान्[1] पाहि इति ॥ ८ ॥

याँ आभजो मरुत इन्द्र सोमे ये त्वामवर्धन्नभवन् गणस्ते ।
तेभिरेतं सजोषा वावशानोऽग्नेः पिब जिह्वया सोममिन्द्र ॥ ९ ॥

यान् । आ । अभजः । मरुतः । इन्द्र । सोमे । ये । त्वाम् । अवर्धन् । अभवन् । गणः । ते ।
तेभिः । एतम् । सऽजोषाः । वावशानः । अग्नेः । पिब । जिह्वया । सोमम् । इन्द्र ॥ ९ ॥

वेङ्कट० '[2]त्वम् इन्द्र! सोमे यान् मरुतः भक्तिमतः† कृतवानसि, ये च त्वाम् अवर्धयन्, ये च ते गणः अभवन्, तेभिः‡ सहितः एतम् सोमं कामयमानः अग्नेः जिह्वया पिब सोमम् इन्द्र![2] ॥ ९ ॥

इन्द्र पिब स्वधया चित् सुतस्याग्नेर्वा पाहि जिह्वया यजत्र ।
अध्वर्योर्वा प्रयतं शक्र हस्ताद्धोतुर्वा यज्ञं हविषो जुषस्व ॥ १० ॥

इन्द्र । पिब । स्वधया । चित् । सुतस्य । अग्नेः । वा । पाहि । जिह्वया । यजत्र ।
अध्वर्योः । वा । प्रऽयतम् । शक्र । हस्तात् । होतुः । वा । यज्ञम् । हविषः । जुषस्व ॥१०॥

वेङ्कट० इन्द्र! पिब बलेन अभिषुतं सोमम्, अथवा हुतं सोमम् अग्नेः जिह्वया सेवस्व[3] हे यष्टव्य!, अथवा शक्र![?] होमार्थम् आत्तम्[4] अध्वर्योः हस्तात् एव पिब। अथवा हविषः दत्तं याज्यान्ते[5] होतुः[6] सेवस्व ॥ १० ॥

शुनं हुवेम मघवानमिन्द्रमस्मिन् भरे नृतमं वाजसातौ ।
शृण्वन्तमुग्रमूतये समत्सु घ्नन्तं वृत्राणि संजितं धनानाम् ॥ ११ ॥

शुनम् । हुवेम । मघऽवानम् । इन्द्रम् । अस्मिन् । भरे । नृऽतमम् । वाजऽसातौ ।
शृण्वन्तम् । उग्रम् । ऊतये । समत्ऽसु । घ्नन्तम् । वृत्राणि । सम्ऽजितम् । धनानाम् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० ऋ ३,३०,२२. द्र. ॥ ११ ॥

[7]इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्यायेऽष्टादशो वर्गः[7] ॥

---

१. नास्ति मूको. २-२. नास्ति वि' अ'. † ना क कर्प. ‡ तैः क. ३. नास्ति वि' अ' क कर्प. ४. 'मार्थं वि' कर्प. ५. याज्यान्ते लि' क कर्प ६. होतुर्वा मूको ७-७. नास्ति मूको.

[३६]

'विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः, दुवाम्भा घोर आङ्गिरसः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः' ।

इमामू षु प्रभृतिं सातये धाः शश्वच्छश्वदूतिभिर्यादमानः ।
सुतेसुते वावृधे वर्धनेभिर्यः कर्मभिर्महद्भिः सुश्रुतो भूत् ॥ १ ॥

इमाम् । ऊं इति । सु । प्रऽभृतिम् । सातये । धाः । शश्वत्ऽशश्वत् । ऊतिऽभिः । यादमानः ।
सुतेऽसुते । ववृधे । वर्धनेभिः । यः । कर्मऽभिः । महत्ऽभिः । सुऽश्रुतः । भूत् ॥ १ ॥

वेङ्कट० इमाम् त्वदीयां धनस्य प्रभृतिम् प्रदानम् अस्मासु सुष्ठु निधेहि भजनाय नित्यं रक्षाभिः सह अस्मान् प्रत्यागच्छन् । अथ परोक्षः । सुतेसुते वर्धते 'इन्द्रो वर्धयितृभिः', यः इन्द्रः कर्मभिः महद्भिः जगति 'विश्रुतः अभवदिति' ॥ १ ॥

इन्द्राय सोमाः प्रदिवो विदाना ऋभुर्येभिर्वृषपर्वा विहायाः ।
प्रयम्यमानान् प्रति षू गृभायेन्द्र पिब वृषधूतस्य वृष्णः ॥ २ ॥

इन्द्राय । सोमाः । प्रऽदिवः । विदानाः । ऋभुः । येभिः । वृषऽपर्वा । विऽहायाः ।
प्रऽयम्यमानान् । प्रति । सु । गृभाय । इन्द्र । पिब । वृषऽधूतस्य । वृष्णः ॥ २ ॥

वेङ्कट० इन्द्राय सोमाः पूर्वस्मादहस्सु ज्ञायमानाः भवन्ति । मेधावी यैः पीतैः वृषपर्वा इन्द्रः महान् भवति । प्रदीयमानान् तान् इन्द्र! सुष्ठु प्रति गृहाण । इन्द्र! पिब अध्वर्युणा धूतं प्रक्षिप्तं वृषणं सोममिति ॥ २ ॥

पिबा वर्धस्व तव घा सुतास इन्द्र सोमासः प्रथमा उतेमे ।
यथापिबः पूर्व्याँ इन्द्र सोमाँ एवा पाहि पन्यो अद्या नवीयान् ॥ ३ ॥

पिब । वर्धस्व । तव । घ । सुतासः । इन्द्र । सोमासः । प्रथमाः । उत । इमे ।
यथा । अपिबः । पूर्व्यान् । इन्द्र । सोमान् । एव । पाहि । पन्यः । अद्य । नवीयान् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० पिब सोमान्, वर्धस्व च तैः । तव एव खलु सुताः इन्द्र! सोमाः पूर्वे भवन्ति, आगताः च इमे सम्प्रतितनाः । यतः त्वम् यथा अपिबः पुरातनान् इन्द्र! सोमान्, एवम् पिब स्तोतव्यः अद्यतनानपि नवतरः ॥ ३ ॥

महाँ अमत्रो वृजने विरप्श्युग्रं शवः पत्यते धृष्ण्वोजः ।
नाह विव्याच पृथिवी चनैनं यत्सोमासो हर्यश्वममन्दन् ॥ ४ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. नास्ति वि' अ' द. ३. अन्त्य कपे. ४. नास्ति वि' कपे. ५-५. इन्द्रस्य वि' अ' द. ६-६. गो भवति वि' अ'. ७. पीतैः वि'. ८-८. नास्ति वि'. † नास्ति कपे. ९. नास्ति वि'.

महान् । अमत्रः । वृजने । विऽरप्शी । उग्रम् । शवः । पत्यते । धृष्णु । ओजः ।
न । अह । विव्याच । पृथिवी । चन । एनम् । यत् । सोमासः । हरिऽअश्वम् । अमन्दन् ॥४॥

वेङ्कट० 'महनीयो महान्' (३.१३), 'अमत्रोऽमात्रः[1]' (६.२३), इति यास्कः। स्तुतिः विरप्शं महान् विरप्शी युद्धे स्तोतव्यः। तद्गुणं धर्षणशीलम् अस्य ओजः शत्रूणां वधस्य ईष्टे। न एव पृथिवी अपि एनम् व्याप्नवती', यदा पीताः सोमाः हर्यश्वम् अमन्दन्। तदा भूम्या अपि महानासीदिति ॥ ४ ॥

महाँ उग्रो वावृधे वीर्याय समाचक्रे वृषभः काव्येन ।
इन्द्रो भगो वाजदा अस्य गावः प्र जायन्ते दक्षिणा अस्य पूर्वीः ॥ ५ ॥

महान् । उग्रः । वुवृधे । वीर्याय । सम्ऽआचक्रे । वृषभः । काव्येन ।
इन्द्रः । भगः । वाजऽदाः । अस्य । गावः । प्र । जायन्ते । दक्षिणाः । अस्य । पूर्वीः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० महान् उद्गूर्णः वृद्ध आसीत् वीर्यकरणाय। सोऽयम् स्तोतॄणां स्तोत्रैर्[1] समन्तिमुखीक्रियते। सोऽयम्[1] इन्द्रः भजनीयः अन्नस्य दाता। अस्य स्वभूताः गावः जायन्ते। तथा अस्य मनुष्येभ्यो दत्ताः दक्षिणाः प्रजाभिः प्र जायन्ते बह्व्यः ॥ ५ ॥

[2]इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये एकोनविंशो वर्गः[2] ॥

प्र यत् सिन्धवः प्रसवं यथायन्नापः समुद्रं रथ्येव जग्मुः ।
अतश्चिदिन्द्रः सदसो वरीयान् यदीं सोमः पृणति दुग्धो अंशुः ॥ ६ ॥

प्र । यत् । सिन्धवः । प्रऽसवम् । यथा । आयन् । आपः । समुद्रम् । रथ्याऽइव । जग्मुः ।
अतः । चित् । इन्द्रः । सदसः । वरीयान् । यत् । ईम् । सोमः । पृणति । दुग्धः । अंशुः ॥६॥

वेङ्कट० यस्मिन् काले येन प्रकारेण नद्यः इन्द्रस्य अनुज्ञया प्र आयन्, तस्मिन् काले तेन प्रकारेण आपः समुद्रम् विस्तीर्णाः रथमार्गाः इव गच्छन्ति। अस्मात् कारणात् इन्द्रः स्वस्थानात् अन्तरिक्षात् अपि उरुतरः। यत् एनम् सोमः पूरयति दुग्धः अंशुः। अत्र यास्कः—'अंशुः शमष्टमात्रो भवति' (२.५) इति ॥ ६ ॥

समुद्रेण सिन्धवो यादमाना इन्द्राय सोमं सुषुतं भरन्तः ।
अंशुं दुहन्ति हस्तिनो भरित्रैर्मध्वः पुनन्ति धारया पवित्रैः ॥ ७ ॥

समुद्रेण । सिन्धवः । यादमानाः । इन्द्राय । सोमम् । सुऽसुतम् । भरन्तः ।
अंशुम् । दुहन्ति । हस्तिनः । भरित्रैः । मध्वः । पुनन्ति । धारया । पवित्रैः ॥ ७ ॥

१-१. °सोऽयमत्र क., °सोऽयमतः वि[1] ल. २. नास्ति वि[1]. ३. नास्ति अ[1]. ४. शति इवे सेवम् वि[1]; शममिति अ[2]; शमम् वि[2] क ल. ५-५. नास्ति मूको.

वेङ्कट० द्रोणकलशेन आपः सङ्गच्छमानाः इन्द्राय सोमम् सुष्ठु अभिषुतम् समभरन्[1]। तथा अंशुम् दुहन्ति इत्युक्त्वा अध्वर्यवः सोमसम्भरणसाधनैः। मधूनि पुनन्ति धारया दशापवित्रेणेति ॥ ७ ॥

ह्र॒दा इ॑व कु॒क्षयः॑ सोम॒धानाः॒ समीं॑ वि॒व्याच॒ सव॑ना पु॒रूणि॑ ।
अन्ना॒ यदिन्द्रः॑ प्रथ॒मा व्याश॑ वृ॒त्रं ज॑घ॒न्वाँ अवृ॑णीत॒ सोम॑म् ॥ ८ ॥

ह्र॒दाःऽइ॑व । कु॒क्षयः॑ । सो॒म॒ऽधानाः॑ । सम् । ई॒म् इति॑ । वि॒व्याच॑ । सव॑ना । पु॒रूणि॑ ।
अन्ना॑ । यत् । इन्द्रः॑ । प्र॒थ॒मा । वि । आश॑ । वृ॒त्रम् । ज॒घ॒न्वान् । अवृ॑णीत । सोम॑म् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० ह्रदाः इव इन्द्रस्य जठराख्याः सोमाधाराः। सम् व्याप्नोति बहूनि सवनानि। ईम् इति पूरणम्। अन्त्यलोपश्छान्दसः। अन्नानि विविधानि पुरातनानि वृत्रवधात् पूर्वं यस्मात् इन्द्रः विविधम् अश्नात्। अथ वृत्रम् जघन्वान् 'देवेभ्यः सोमम् पूर्वं' वृतवानिति ॥ ८ ॥

आ तू भ॑र॒ माकि॑रे॒तत् परि॑ ष्ठाद् वि॒द्मा हि त्वा॒ वसु॑पतिं॒ वसू॑नाम् ।
इन्द्र॒ यत् ते॒ माहि॑नं॒ दत्र॒मस्त्य॒स्मभ्यं॒ तद्ध॑र्यश्व॒ प्र य॑न्धि ॥ ९ ॥

आ । तु । भ॒र॒ । माकिः॑ । ए॒तत् । परि॑ । स्था॒त् । वि॒द्म । हि । त्वा॒ । वसु॑ऽपतिम् । वसू॑नाम् ।
इन्द्र॑ । यत् । ते॒ । माहि॑नम् । दत्र॑म् । अस्ति॑ । अ॒स्मभ्य॑म् । तत् । ह॒रि॒ऽअ॒श्व॒ । प्र । य॒न्धि॒ ॥ ९ ॥

वेङ्कट० आ भर धनं क्षिप्रमस्मभ्यं दातुम्। मा कश्चित् त्वया दीयमानम् एतत् निरुणद्धु। जानीमः हि त्वाम् वसुपतिम् वसूनाम्। तथा सति इन्द्र! यत् तव पूजनीयं देयधनम् अस्ति, 'हे हर्यश्व!'[2] तत् अस्मभ्यम् प्र यच्छेति ॥ ९ ॥

अ॒स्मे प्र य॑न्धि मघवन्नृजीषि॒न्निन्द्र॑ रा॒यो वि॒श्ववा॑रस्य॒ भूरेः॑ ।
अ॒स्मे श॒तं श॒रदो॑ जी॒वसे॑ धा अ॒स्मे वी॒राञ्छश्व॑त इन्द्र शिप्रिन् ॥ १० ॥

अ॒स्मे इति॑ । प्र । य॒न्धि॒ । म॒घ॒ऽव॒न् । ऋ॒जी॒षि॒न् । इन्द्र॑ । रा॒यः । वि॒श्वऽवा॑रस्य । भूरेः॑ ।
अ॒स्मे इति॑ । श॒तम् । श॒रदः॑ । जी॒वसे॑ । धाः॒ । अ॒स्मे इति॑ । वी॒रान् । शश्व॑तः । इ॒न्द्र॒ । शि॒प्रि॒न् ॥

वेङ्कट० आङ्गिरसो[3] घोर ऋषिः[4] ददर्श। अस्मभ्यं प्रयच्छ धनवन्! तृतीयसवनाभिषवात् ऋजीषवन्! इन्द्र! सर्वैर्वरणीयं भूरि धनम्। तथा अस्मभ्यं जीवनार्थम् 'शतम् शरदः प्रयच्छ' अस्मभ्यम् वीरान् च बहून् इन्द्र! शिप्रिन्!' ॥ १० ॥

---

१. 'गशाकलेन ख. २. त्रुटितम् वि' अ'. ३. सम्भरत् मूको. ४-४. 'देभ्यः…पू वि' अ'. ५-५. नास्ति वि' अ'. ६. अंगिरसो मूको. ७. दह वि' अप. ८-८. त्रुटितम् वि' अ'. ९. धावतो वि' अप.

शुनं हुवेम मघवानमिन्द्रमस्मिन् भरे नृतमं वाजसातौ ।
शृण्वन्तमुग्रमूतये समत्सु घ्नन्तं वृत्राणि संजितं धनानाम् ॥ ११ ॥

शुनम् । हुवेम । मघऽवानम् । इन्द्रम् । अस्मिन् । भरे । नृऽतमम् । वाजऽसातौ ।
शृण्वन्तम् । उग्रम् । ऊतये । समत्ऽसु । घ्नन्तम् । वृत्राणि । संऽजितम् । धनानाम् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० गत ३.३०,२२ द. ॥ ११ ॥

[१]इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये विंशो वर्गः[१] ॥

[३७]

[१]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । इन्द्रो देवता । गायत्री छन्दः, एकादशी अनुष्टुप्[१] ।

वार्त्रहत्याय शवसे पृतनाषाह्याय च । इन्द्र त्वा वर्तयामसि ॥ १ ॥

वार्त्रऽहत्याय । शवसे । पृतनाऽसह्याय । च । इन्द्र । त्वा । आ । वर्तयामसि ॥ १ ॥

वेङ्कट० वार्त्रहत्याय शत्रुहननिमित्ताय सेनाभिभवनिमित्ताय च[२] बलाय यदस्माकं[३] यथा स्यादित्येवम् इन्द्र! त्वाम् आ वर्तयामः ॥ १ ॥

अर्वाचीनं सु ते मन उत चक्षुः शतक्रतो । इन्द्र कृण्वन्तु वाघतः ॥ २ ॥

अर्वाचीनम् । सु । ते । मनः । उत । चक्षुः । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । इन्द्र । कृण्वन्तु । वाघतः ॥ २ ॥

वेङ्कट० अभिमुखं[४] सुष्ठु कुर्वन्तु तव मनः चक्षुः च हे बहुकर्मन् इन्द्र! वाघतः ऋत्विजः ॥ २ ॥

नामानि ते शतक्रतो विश्वाभिर्गीर्भिरीमहे । इन्द्राभिमातिषाह्ये ॥ ३ ॥

नामानि । ते । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । विश्वाभिः । गीःऽभिः । ईमहे । इन्द्र । अभिमातिऽसह्ये ॥ ३ ॥

वेङ्कट० हे शतक्रतो[५] इन्द्र! शक्रपुरुहूतेत्यादीनि तव नामानि सर्वाभिः स्तुतिभिः अभिमातीनां[६] सहननिमित्तं याचामहे[७] ॥ ३ ॥

पुरुष्टुतस्य धामभिः शतेन महयामसि । इन्द्रस्य चर्षणीधृतः ॥ ४ ॥

पुरुऽस्तुतस्य । धामऽभिः । शतेन । महयामसि । इन्द्रस्य । चर्षणिऽधृतः ॥ ४ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. नास्ति वि' अ'. ३. यथाऽस्माकं वि' अ'. ४. ...मुखे वि' अ'. ५. नास्ति मूको. ६. मातीनां वि' अ'. ७. °हे नेन्द्र तव इत्याह [illegible] वि'; °हे नेन्द्र...नोऽपि तानि नामान्युच्यन्त इति [illegible] वि' अ'; °हे नेन्द्रस्य वा [illegible] कानीति अर्व

वेङ्कट० बहुस्तुतस्य पृथक्संज्ञासंज्ञितैः शतेन धामभिः[1] ऋतुभिः[2] पूर्णां कर्मो भवन् कीर्तितैः इन्द्रस्य मनुष्याख्यः[3] ॥ ४ ॥

इन्द्रं वृत्राय हन्तवे पुरुहूतमुप ब्रुवे । भरेषु वाजसातये ॥ ५ ॥

इन्द्रम् । वृत्राय । हन्तवे । पुरुऽहूतम् । उप । ब्रुवे । भरेषु । वाजऽसातये ॥ ५ ॥

वेङ्कट० इन्द्रम् 'उपद्रवस्य हननाय' बहुभिराहूतम् उप स्तौमि सङ्ग्रामेषु अन्नलाभाय ॥ ५ ॥

[4]इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये एकविंशो वर्गः[5] ॥

वाजेषु सासहिर्भव त्वामीमहे शतक्रतो । इन्द्र वृत्राय हन्तवे ॥ ६ ॥

वाजेषु । ससहिः । भव । त्वाम् । ईमहे । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । इन्द्र । वृत्राय । हन्तवे ॥ ६ ॥

वेङ्कट० सङ्ग्रामेषु अभिभविता भव, त्वाम् याचामहे हे शतकर्मन् इन्द्र! असुं हन्तुम् ॥ ६ ॥

द्युम्नेषु पृतनाज्ये पृत्सुतूर्षु श्रवःसु च । इन्द्र साक्ष्वाभिमातिषु ॥ ७ ॥

द्युम्नेषु । पृतनाऽज्ये । पृत्सुतूर्षु । श्रवःऽसु । च । इन्द्र । साक्ष्व । अभिऽमातिषु ॥ ७ ॥

वेङ्कट० धनेषु[6] पृतनाज्ये[7], 'पृतनाज्यम्'[8] (निघ २,१७) इति सङ्ग्रामनाम, सेनाविषयेषु तरणेषु कीर्तिषु सक्तो भव इन्द्र!, ये न त्वामभिमन्यन्ते तेषु चेति ॥ ७ ॥

शुष्मिन्तमं न ऊतये द्युम्निनं पाहि जागृविम् । इन्द्र सोमं शतक्रतो ॥ ८ ॥

शुष्मिन्ऽतमम् । नः । ऊतये । द्युम्निनम् । पाहि । जागृविम् । इन्द्र । सोमम् । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ॥

वेङ्कट० बलवत्तमम् अस्माकं रक्षणाय अन्नवन्तम्[8] पिब जागरणशीलम् बद्भूतरसम् इन्द्र! सोमम् शतकर्मन्! ॥ ८ ॥

इन्द्रियाणि शतक्रतो या ते जनेषु पञ्चसु । इन्द्र तानि त आ वृणे ॥ ९ ॥

इन्द्रियाणि । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । या । ते । जनेषु । पञ्चऽसु । इन्द्र । तानि । ते । आ । वृणे ॥

वेङ्कट० निषादपञ्चमेषु चतुर्षु वर्णेषु यानि त्वया दीयन्ते बलानि स्तोतृषु, 'अथवा तत्रास्य' बलानि व्याप्तकानि[9] तिष्ठन्ति, इन्द्र! त्वदीयानि सर्वाण्येव तानि अहम् आ वृणे इति ॥ ९ ॥

अगन्निन्द्र श्रवो बृहद् द्युम्नं दधिष्व दुष्टरम् । उत् ते शुष्मं तिरामसि ॥ १० ॥

---

१. नास्ति मूको. २. ऋतुभिः वि' अ. ३. 'व्यस्य मुखः मूको. ४-४. अ॰॰॰नाम वि' अ'. ५-५. नास्ति मूको. ६. नास्ति वि' अवे. ७. नास्ति वि' अ'. ८. अन्नवन्तु' वि' अ'. ९-९. कृत्स्नम् वि' अ'. १०. भवा' वि' अदे.

आ। अगन्। इन्द्र। श्रवः। बृहत्। द्युम्नम्। दधिष्व। दुस्तरम्। उत्। ते। शुष्मम्। तिरामसि ॥१०॥

वेङ्कट० आगतम्[1] इन्द्र! बृहत् अन्नम् धीरमस्माभिर्नम्, तस्मात् धारय[2]। शत्रुभिः 'दुस्तरम् वर्धयामः' तव बलं सोमेन ॥ १० ॥

अर्वावतो न आ गह्यथो शक्र परावतः। उ लोको यस्ते अद्रिव इन्द्रेह तत आ गहि ॥११॥

अर्वाऽवतः। नः। आ। गहि। अथो इति। शक्र। पराऽवतः।
उँ इति। लोकः। यः। ते। अद्रिऽवः। इन्द्र। इह। ततः। आ। गहि ॥ ११ ॥

वेङ्कट० आसन्नात् देशात् अस्मान् आ गच्छ, अपि च शक्र! दूरात्। किं बहुना। यत् तव स्थानम् इन्द्र! इह ततः आ गच्छ ॥ ११ ॥

'इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये द्वाविंशो वर्गः' ॥

[३८]

'प्रजापतिः वैश्वामित्रो वाच्यो वा ऋषिः, तावुभावपि वा, विश्वामित्रो गाथिनो वा।
इन्द्रो देवता। त्रिष्टुप् छन्दः'।

अभि तष्टेव दीधया मनीषामत्यो न वाजी सुधुरो जिहानः।
अभि प्रियाणि मर्मृशत् पराणि कवीँरिच्छामि संदृशे सुमेधाः ॥ १ ॥

अभि। तष्टाऽइव। दीधय। मनीषाम्। अत्यः। न। वाजी। सुऽधुरः। जिहानः।
अभि। प्रियाणि। मर्मृशत्। पराणि। कवीन्। इच्छामि। सम्ऽदृशे। सुऽमेधाः ॥ १ ॥

वेङ्कट० प्रजापतिर्वैश्वामित्रो[5] वाच्यो वा। यथा तष्टा काष्ठं संस्करोति, एवं त्वं स्तोतः![6] तव बुद्धिम् इन्द्रस्तवार्थम् अभिदीपय तीक्ष्णां कुरु, अतनशीलः अश्व इव सुधुरः धूर्वहनक्षमः पन्थानं गच्छन्। सोऽपि तीक्ष्णबुद्धिर्भवति गमनाय। अथ तथा करोमीति वदति— अभि प्रियाणि इति। इन्द्रस्य प्रियतमानि उत्तमानि कर्माणि स्तोतुं बुद्ध्या विमृशन् कवीन् अभिगच्छामि सन्दर्शनाय प्राज्ञः। 'ये वै ते न ऋषयः पूर्वे प्रेतास्ते वै कवयः' (ऐब्रा ६, २०) इत्युक्तमिति ॥ १ ॥

इनोत पृच्छ जनिमा कवीनां मनोधृतः सुकृतस्तक्षत द्याम्।
इमा उ ते प्रण्यो३ वर्धमाना मनोवाता अध नु धर्मणि ग्मन् ॥ २ ॥

इना। उत। पृच्छ। जनिम। कवीनाम्। मनःऽधृतः। सुऽकृतः। तक्षत। द्याम्।
इमाः। ऊँ इति। ते। प्रऽन्यः। वर्धमानाः। मनःऽवाताः। अध। नु। धर्मणि। ग्मन् ॥ २ ॥

---

१. आगत मूको. २. धारय मू¹ वि³. ३-३. बुद्धिम् वि¹ अ¹. ४-४. नास्ति मूको.
५. वैश्वामित्रः वि¹ अ¹. ६. स्तोतः वि³ द अ¹.

वेङ्कट० अपि च देवानामिन्द्र स्तौमि प्रेतानाम् कवीनाम् जन्मानि । जनको वायविकारः सोमस्य कर्मणः कर्तारः देवाः द्युलोकम् कृतवन्तः, कथमत्र प्रेतास्तत्र वर्तन्ते । इमाः स्तुतयः त्वदीयाः इन्द्रं प्रति प्रीयमाणाः वर्धमानाः भवन्ति । अथ अवधार्य मनःसहचारिणः स्वां वाचमिन्द्र प्रियम् आगताः । तान् पृच्छामि ॥ २ ॥

नि षीमिदत्र गुह्या दधाना उत क्षत्राय रोदसी समञ्जन् ।
सं मात्राभिर्मिमिरे येमुरुर्वी अन्तर्मही समृते धायसे धुः ॥ ३ ॥

नि । सीम् । इत् । अत्र । गुह्या । दधानाः । उत । क्षत्राय । रोदसी इति । सम् । अञ्जन् । सम् । मात्राभिः । मिमिरे । येमुः । उर्वी इति । अन्तरिति । मही इति । समृते इति सम्ऽऋते । धायसे । धुरिति धुः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अस्मिन् लोके सर्वत एव दुर्निरूपकारणानि नानाजातीयकानि कर्माणि कुर्वन्तः अपि च गतिन्तौ अनार्यं द्यावापृथिवी सम् अञ्जन् इन्द्रेणालङ्कृतम् अकुर्वन् । 'भूमिं पर्जन्या जिन्वन्ति दिवं जिन्वन्त्यग्नयः' (ऋ १,१६४,५१) इति तथा कृतवन्त इत्यर्थः । इयत्तामात्राभिः मात्राभिः प्रमाणैः द्यां च पृथिवीं च निर्मितवन्तः, यथाऽसम्बद्धे, धारणम्, विस्तीर्णे, तथा महती सङ्गते द्यावापृथिव्यौ अन्तरिक्षेण अन्तः दधुः सर्वेषां धारणार्थमिति ॥ ३ ॥

आतिष्ठन्तं परि विश्वे अभूषञ्छ्रियो वसानश्चरति स्वरोचिः ।
महत् तद् वृष्णो असुरस्य नामा विश्वरूपो अमृतानि तस्थौ ॥ ४ ॥

आऽतिष्ठन्तम् । परि । विश्वे । अभूषन् । श्रियः । वसानः । चरति । स्वऽरोचिः ।
महत् । तत् । वृष्णः । असुरस्य । नाम । आ । विश्वऽरूपः । अमृतानि । तस्थौ ॥ ४ ॥

वेङ्कट० हवींषि प्रत्यागच्छन्तम् इन्द्रम् विश्वे देवाः परितो भजन्ति । श्रमार्थं सोमाः वसानः सर्वं प्रति गच्छति स्वदीप्तिः । महत् तत् इदम् इन्द्रस्य मनुष्यात् प्रति नमनम् बहुरूपः, सोऽयम् विश्वरूपः सोमान् आ तिष्ठति ॥ ४ ॥

असूत पूर्वो वृषभो ज्यायानिमा अस्य शुरुधः सन्ति पूर्वीः ।
दिवो नपाता विदथस्य धीभिः क्षत्रं राजाना प्रदिवो दधाथे ॥ ५ ॥

असूत । पूर्वः । वृषभः । ज्यायान् । इमाः । अस्य । शुरुधः । सन्ति । पूर्वीः ।
दिवः । नपाता । विदथस्य । धीभिः । क्षत्रम् । राजाना । प्रऽदिवः । दधाथे इति ॥ ५ ॥

१. °र्माणः वि° अ°. २. तत् ऊपं; नास्ति वि°; उत वि° अ°. ३. तान् इति वि° अपं. ४. नास्ति वि° अपं. ५. नास्ति वि° अ°. ६. धारणं न अ° क. ७. °सीमैः मूको. ८. गच्छ वि° अ°. ९. नमनमा° मूको. १०. नास्ति मूको.

वेङ्कट० अमृत पूर्वैः कामानां वर्षिता वृष्भरः उदकानीमानि[1] । अस्य शुचो[2] रोदसीभ्यः पूर्णैः आपः सन्ति । दिवः अदितौ ! इन्द्रावरुणौ ! यज्ञस्य कर्मभिराप्यायितौ पुराणम् बलम् धारयेथे ॥ ५ ॥

[3]इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये त्रयोविंशो वर्गः[3] ॥

त्रीणि राजाना विदथे पुरूणि परि विश्वानि भूषथः सदांसि ।
अपश्यमत्र मनसा जगन्वान् व्रते गन्धर्वाँ अपि वायुकेशान् ॥ ६ ॥

त्रीणि । राजाना । विदथे । पुरूणि । परि । विश्वानि । भूषथः । सदांसि ।
अपश्यम् । अत्र । मनसा । जगन्वान् । व्रते । गन्धर्वान् । अपि । वायुऽकेशान् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० हे राजानौ ! यज्ञे त्रीणि बहुयज्ञविक्रमत्वाद्[4] बहुसंख्यानि सवनानि परिभवथः, तथा विश्वानि च सदांसि । किञ्च[5] अपश्यम् एषु सदःसु मनसा जगन्वान् मनस्तत्र प्रवेशयन् यज्ञे गन्धर्वान् स्तोतॄन् अपि वायुकेशान् नामेति ॥ ६ ॥

तदिन्न्वस्य वृषभस्य धेनोरा नामभिर्ममिरे सक्म्यं गोः ।
अन्यदन्यदसुर्यं१ वसाना नि मायिनो ममिरे रूपमस्मिन् ॥ ७ ॥

तत् । इत् । नु । अस्य । वृषभस्य । धेनोः । आ । नामऽभिः । ममिरे । सक्म्यम् । गोः ।
अन्यत्ऽअन्यत् । असुर्यम् । वसानाः । नि । मायिनः । ममिरे । रूपम् । अस्मिन् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० तत् अस्य वर्षितुः प्रीणयितुः गमनशीलस्य युद्धनिमित्तमिन्द्रियं स्तोतारः उच्चारितैः नामभिः अभिमुखम् कुर्वन्ति । तथा अन्यदन्यत् नानाविधम् असुराणां स्वभूतम् रूपम् भीषणम् आच्छादयन्तः मायायुक्ता असुराः अस्मिन् इन्द्रे निमितं कुर्वन्ति[6] विनाशयन्ति ॥ ७ ॥

तदिन्न्वस्य सवितुर्नकिर्मे हिरण्ययीममतिं यामशिश्रेत् ।
आ सुष्टुती रोदसी विश्वमिन्वे अपीव योषा जनिमानि वव्रे ॥ ८ ॥

तत् । इत् । नु । अस्य । सवितुः । नकिः । मे । हिरण्ययीम् । अमतिम् । याम् । अशिश्रेत् ।
आ । सुऽस्तुती । रोदसी इति । विश्वमिन्वे इति विश्वम्ऽइन्वे । अपिऽइव । योषा । जनिमानि । वव्रे ॥ ८ ॥

वेङ्कट० तत् अस्य प्रेरयितुः रूपम् न मीयते केनचिदपि, हिरण्यवर्णां यद् रूपम् अमताम् आश्रयति । [7]"किञ्च यः"[7] सुष्टुत्या विश्वव्यापिन्यौ द्यावापृथिव्यौ अपि आ वृणोति, यथा जनयित्री स्त्री जातान्यपत्यानि ॥ ८ ॥

---

१. °वत्सा ता हि वि° अ°. २. नास्ति वि° अ°. ३-३. नास्ति मूको. ४. युद्धिम् वि° अ°. ५. इति वि° अप. ६. नास्ति वि° अप. ७-७. नास्ति वि° अ°.

युवं प्रत्नस्य साधथो महो यद् दैवी स्वस्तिः परि णः स्यातम् ।
गोपाजिह्वस्य तस्थुषो विरूपा विश्वे पश्यन्ति मायिनः कृतानि ॥ ९ ॥

युवम् । प्रत्नस्य । साधथः । महः । यत् । दैवी । स्वस्तिः । परि । नः । स्यातम् ।
गोपाऽजिह्वस्य । तस्थुषः । विऽरूपा । विश्वे । पश्यन्ति । मायिनः । कृतानि ॥ ९ ॥

वेङ्कट० युवामिन्द्रावरुणौ पुराणस्य मम महतः[1] साधयथः, यत् महतः भयस्याद्भुतस्य[2] । [3]अस्माकमपि रक्षिता भवतम् । गोप्त्री स्तोतॄणां[3] यस्य वाग्[4] भवति धनप्रदानात् तस्य स्थिरस्य नानाविधानि कर्माणि सर्वे पश्यन्ति प्रज्ञावन्तः । सुक्तमिदमनिरुक्तम्[5] । वृद्धैः सह विस्पर्धमिति[6] ॥ ९ ॥

शुनं हुवेम मघवानमिन्द्रमस्मिन् भरे नृतमं वाजसातौ ।
शृण्वन्तमुग्रमूतये समत्सु घ्नन्तं वृत्राणि संजितं धनानाम् ॥ १० ॥

शुनम् । हुवेम । मघऽवानम् । इन्द्रम् । अस्मिन् । भरे । नृऽतमम् । वाजऽसातौ ।
शृण्वन्तम् । उग्रम् । ऊतये । समत्ऽसु । घ्नन्तम् । वृत्राणि । सम्ऽजितम् । धनानाम् ॥ १० ॥

वेङ्कट० व्या ३,३०,२२ द्र. ॥ १० ॥

[7]इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये चतुर्विंशो वर्गः[7] ।

[३९]

[8]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[8] ।

इन्द्रं मतिर्हृद आ वच्यमानाऽच्छा पतिं स्तोमतष्टा जिगाति ।
या जागृविर्विदथे शस्यमानेन्द्र यत् ते जायते विद्धि तस्य ॥ १ ॥

इन्द्रम् । मतिः । हृदः । आ । वच्यमाना । अच्छ । पतिम् । स्तोमऽतष्टा । जिगाति ।
या । जागृविः । विदथे । शस्यमाना । इन्द्र । यत् । ते । जायते । विद्धि । तस्य ॥ १ ॥

वेङ्कट० विश्वामित्रः[†] । इन्द्रम् स्तुतिः मदीयात् हृदयात् प्रवोच्यमाना स्तोत्रियासंख्याभिः संस्कृता[9] स्वामिनम् अभि गच्छति, या स्तुतिः इन्द्रप्रबोधनाय जागर्ति यज्ञे शस्यमाना । तथा [10]"यदि हे इन्द्र ! यत् ![10] त्वदर्थं वचः[†] मत्तः जायते, तद् विद्धि[11] ॥ १ ॥

१. नास्ति वि[1] अ[1] ल[2]. २. नास्ति वि[1]. ३-३. नास्ति अर्थ. † गोप्त्री: मूको. ४. नास्ति वि[1] अर्थ. ५. मत्क्रान्तिं[3] वि[1] अर्थ. ६. नास्ति वि[1] अ[1] ल. ७-७. नास्ति मूको. ८. नास्ति वि[1]. ९. संस्कृता वि[1] अर्थ. १०-१०. नास्ति वि[1] अ[1]. † नास्ति वि[1]. ११. नास्ति अ[1].

दि॒वश्चि॒दा पू॒र्व्या जाय॑माना॒ वि जा॒गृवि॑र्वि॒दथे॑ श॒स्यमा॑ना ।
भ॒द्रा वस्त्रा॒ण्यर्जु॑ना॒ वसा॑ना॒ सेयम॒स्मे स॑न॒जा पित्र्या॒ धीः ॥ २ ॥

दि॒वः । चि॒त् । आ । पू॒र्व्या । जाय॑माना । वि । जा॒गृविः॑ । वि॒दथे॑ । श॒स्यमा॑ना ।
भ॒द्रा । वस्त्रा॑णि । अर्जु॑ना । वसा॑ना । सा । इ॒यम् । अ॒स्मे इति॑ । स॒न॒ऽजा । पित्र्या॑ । धीः ॥२॥

वेङ्कट० द्युलोकात् उदीयमाना पुरातनी जागरणशीला यज्ञे शस्यमाना कल्याणानि शुक्लानि वस्त्राणि वसाना विभवति। सा इयम् अस्माकम् क्रमादागतत्वात्[1] पुरातनी भवति धीः इति वाचमाह[2] 'यद्धि मनसा जानाति तद्वाचा वदति' इति ब्राह्मणम् इति ॥ २ ॥

य॒मा चि॒दत्र॑ यम॒सूर॑सूत जि॒ह्वाया॒ अग्रं॒ पत॒दा ह्यस्था॑त् ।
वपूं॑षि जा॒ता मि॑थु॒ना स॑चेते तमो॒हना॒ तपु॑षो बु॒ध्न एता॑ ॥ ३ ॥

य॒मा । चि॒त् । अत्र॑ । य॒म॒ऽसूः । अ॒सू॒त॒ । जि॒ह्वायाः॑ । अग्र॑म् । पत॑त् । आ । हि । अस्था॑त् ।
वपूं॑षि । जा॒ता । मि॒थु॒ना । स॒चे॒ते॒ इति॑ । त॒मः॒ऽहना॑ । तपु॑षः । बु॒ध्ने । आऽइ॑ता ॥ ३ ॥

वेङ्कट० इन्द्रस्य विवस्वतश्च स्तुतिमेतां[3] मन्यते। अदितेर्द्वौ[4] पुत्रावजायेताम्, तत्रैक इन्द्रोऽपरो[5] विवस्वानिति। अपरं मतम्—यमनः[6] बुद्धिः यमौ अजनयत्[7] वाचं च मनश्च। तत्र जिह्वायाः अग्रम् चलनस्वभावम् वाग् आ तिष्ठति हि। ताविमौ मनुष्याणां शरीराणि जातौ मिथुनौ सेवेते ज्योतीरूपौ तमसो हन्तारौ, 'मनोज्योतिः' (माश १४,६,१,११) 'वाग्ज्योतिः' (माश १४,७,१,५) इति ब्राह्मणम्, बलस्य मूलम् आगताविति। केचिदिन्द्राग्न्योः स्तुतिमेतां मन्यन्त इति ॥ ३ ॥

नकि॑रेषां निन्दि॒ता मर्त्ये॑षु॒ ये अ॒स्माकं॑ पि॒तरो॒ गोषु॑ यो॒धाः ।
इन्द्र॑ एषां दृंहि॒ता माहि॑नावा॒नुद्गो॒त्राणि॑ ससृजे दं॒सना॑वान् ॥ ४ ॥

नकिः॑ । ए॒षा॒म् । नि॒न्दि॒ता । मर्त्ये॑षु । ये । अ॒स्माक॑म् । पि॒तरः॑ । गोषु॑ । यो॒धाः ।
इन्द्रः॑ । ए॒षा॒म् । दृं॒हि॒ता । माहि॑नऽवान् । उत् । गो॒त्राणि॑ । स॒सृ॒जे॒ । दं॒सना॑ऽवान् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० न कश्चिदस्ति एषाम् निन्दकः मनुष्येषु सुकर्मणाम्[8]। ये सर्वेषाम् अस्माकम् पितृभूता अङ्गिरसः पणिभिरपहृतासु[9] गोषु[1] तदर्थं योद्धारः। इन्द्रः एषाम् अङ्गिरसाम् वर्धयिता पूजावान् गवामावरणानि[10] मेघान् वज्रेण उत् ससृजे कर्मवान् इति[11] ॥ ४ ॥

---

1. त्रुटितम् वि[2] अ[2]. 2. वाचा° वि[1,3]. 3. °मेतां वि[2] अ मूको. 4. दितेर्द्वौ तौ वि[1] अ[2]; ति द्वौ द्वौ वि[2]; द्वौ द्वौ सर्व्व: दितेर्द्वौ अ. 5. रो मूको. 6. मनसा मूको. 7. जनयत्° वि[2]. 8. °र्णेषु मूको. 9. नास्ति वि[2] अ[2]. 10. °वारणा वि[2] अ[2]. 11. नास्ति सर्वे वि[1,2,3] अ.

सखा ह यत्र सखिभिर्नवग्वैरभिज्ञ्वा सत्वभिर्गा अनुग्मन् ।
सत्यं तदिन्द्रो दशभिर्दशग्वैः सूर्यं विवेद तमसि क्षियन्तम् ॥ ५ ॥

सखा । ह । यत्र । सखिऽभिः । नवऽग्वैः । अभिऽज्ञु । आ । सत्वऽभिः । गाः । अनुऽग्मन् ।
सत्यम् । तत् । इन्द्रः । दशऽभिः । दशऽग्वैः । सूर्यम् । विवेद । तमसि । क्षियन्तम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० सखा खलु यत्र समानख्यातिः अङ्गिरोभिः युद्धार्थमभिगतजानुभिः अन्यैश्च सत्वभिः भटैः गाः आभिमुख्येनान्वगच्छन्[1] । सत्यम् तदासीत् इन्द्रः दशसंख्यैः अङ्गिरोभिः सह असुरान् हत्वा तमोहननेन[2] तमसि निवसन्तम् 'विवेद सूर्यम् इति' ॥ ५ ॥

[3]इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये पञ्चविंशो वर्गः[3] ॥

इन्द्रो मधु संभृतमुस्रियायां पद्वद्विवेद शफवन्नमे गोः ।
गुहा हितं गुह्यं गूळ्हमप्सु हस्ते दधे दक्षिणे दक्षिणावान् ॥ ६ ॥

इन्द्रः । मधु । सम्ऽभृतम् । उस्रियायाम् । पत्ऽवत् । विवेद । शफऽवत् । नमे । गोः ।
गुहा । हितम् । गुह्यम् । गूळ्हम् । अप्ऽसु । हस्ते । दधे । दक्षिणे । दक्षिणऽवान् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० [4]इन्द्रः मधुररसम् गवि संभृतम् पयः विवेद, तत्कारणभूतं पद्वत्कम् शफवत्कम् च धनं लेभे, गवार्थम् हतवान् नमनमित्यर्थः । गुहायाम् निहितम् जल एव गूढम् उदकेषु स्थितमर्थं स्तोतुः दक्षिणे हस्ते प्रयच्छति देयधनवानिति[4] ॥ ६ ॥

ज्योतिर्वृणीत तमसो विजानन्नारे स्याम दुरिताद्भीके ।
इमा गिरः सोमपाः सोमवृद्ध जुषस्वेन्द्र पुरुतमस्य कारोः ॥ ७ ॥

ज्योतिः । वृणीत । तमसः । विऽजानन् । आरे । स्याम । दुःऽइतात् । अभीके ।
इमाः । गिरः । सोमऽपाः । सोमऽवृद्ध । जुषस्व । इन्द्र । पुरुऽतमस्य । कारोः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० [5]ज्योतिः †स्वमभजत नैशस्य तमसः† सकाशात्‡ विजानमानः । वयं दूरे स्याम दुरितात्§ संग्रामे । इमाः स्तुतीः हे सोमस्य पातः सोमेन वृद्ध! सेवस्व हे इन्द्र! बहूनां स्थापयितुः स्तोतुः[5] ॥ ७ ॥

ज्योतिर्यज्ञाय रोदसी अनु ष्यादारे स्याम दुरितस्य भूरेः ।
भूरि चिद्धि तुजतो मर्त्यस्य सुपारासो वसवो बर्हणावत् ॥ ८ ॥

ज्योतिः । यज्ञाय । रोदसी इति । अनु । स्यात् । आरे । स्याम । दुःऽइतस्य । भूरेः ।
भूरि । चित् । हि । तुजतः । मर्त्यस्य । सुऽपारासः । वसवः । बर्हणाऽवत् ॥ ८ ॥

---

१. °भ्यर्थेनागच्छन् वि[1] अपं; °भ्यर्थेनागच्छत् ल; °च्छन् वि[1] अ[1]. २. तमोऽवहनेन अ[1]. ३-३. नास्ति वि[1] अपं. ४-४. नास्ति मूको. ५-५. नास्ति वि[1] अपं. † देवम्[1] वि[1] अ[1] ल. ६-६. नास्ति वि[1]. †-† नास्ति अपं. ‡ नास्ति वि[1] अ[1] ल अपं. § इत्यत्र वि[1] अ[1] ल अपं; दुरितस्य च संग्रामः.

वेङ्कट० हे वसवः! अस्माकं यज्ञकरणार्थं नैशस्य तमसो बाधकं ज्योतिः द्यावापृथिवी अनु भवतु। अति स्याम तमसा कृतस्य दुरितस्य भूरेः। इन्द्रमित्थं स्तुवतो बहु अपि धनम् देवार्थं प्रयच्छतः मर्त्यस्य शोभनधारणा यूयम् हे वसवः! धनं प्रयच्छत बुद्धिमदिति ॥ ८ ॥

शुनं हुवेम मघवानमिन्द्रमस्मिन् भरे नृतमं वाजसातौ ।
शृण्वन्तमुग्रमूतये समत्सु घ्नन्तं वृत्राणि संजितं धनानाम् ॥ ९ ॥

शुनम् । हुवेम । मघऽवानम् । इन्द्रम् । अस्मिन् । भरे । नृऽतमम् । वाजऽसातौ ।
शृण्वन्तम् । उग्रम् । ऊतये । समत्ऽसु । घ्नन्तम् । वृत्राणि । सम्ऽजितम् । धनानाम् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० ऋ ३,३०,२२ द्र. ॥ ९ ॥

[1]इति तृतीयाष्टके द्वितीयाध्याये षड्विंशो वर्गः[1] ।

व्याख्यद् द्वितीयमध्यायं तृतीयस्याऽष्टकस्य यः ।
मित्रावरुणयोर्वंशे मातुर्यस्य समुद्भवः ॥ १ ॥

इति वेङ्कटमाधवाचार्यविरचिते ऋक्संहिताव्याख्याने तृतीयाष्टके द्वितीयोऽध्यायः ।

— ❀ —

इति ऋग्वेदे सभाष्ये तृतीयाष्टके द्वितीयोऽध्यायः ॥

१-१. नास्ति मूको.

अथ तृतीयाऽष्टके तृतीयोऽध्यायः

वेङ्कट०

'इन्द्र त्वा वृषभं वयं'[1] इत्यादिकेष्वसति माधवः ।
निपातेष्वेव केषांचिद् वृत्तिभेदं प्रदर्शयन् ॥ १ ॥

निपाता ये विकल्पार्था ये समुच्चयवाचिनः ।
ये वा विनिग्रहार्थीया उपमार्थाश्च ये तथा ॥ २ ॥

सर्वे ते न प्रयुज्यन्त ऋक्पादादिष्विति[2] स्थितिः ।
'उत देवदत्त' इति न हि लोके प्रयुज्यते ॥ ३ ॥

'वा देवदत्त' इति वा तथा वेदे च दृश्यताम् ।
नन्वेककारसदृश उकारो दर्शनात्यया ॥ ४ ॥

न दृश्यते च पादादावु [2]'उ लोकमैषि कृण्वते'[†] ।
'उ लोककृत्नुमीमहे'[3] 'उ लोककृत्नुमद्रिवः'[4] ॥ ५ ॥

'उ लोको यस्ते अद्रिवः'[5] ते चत्वार उदाहृताः ।
नासौ विनिग्रहार्थीयो न ह्यत्रास्ति विनिग्रहः ॥ ६ ॥

पूरणत्वं च '[6]नैतेषां न ह्यादौ[6]' सन्ति पूरणाः ।
उ लोक उत्तमो लोक इति वक्तुं[7] न युज्यते ॥ ७ ॥

शाकल्यो ह्यवगृह्णीयात् तथा नो इति दर्शयेत् ।
अथाप्युत्तमपर्यायं लोकात् प्राक् पर्यवस्थितम् ॥ ८ ॥

मन्यामहे कान्दिशीकास्तत्र छन्देषु निर्णयः ।
उपमार्थेन मन्यातौ यथाशब्दः प्रयुज्यते ॥ ९ ॥

'तथा तदस्तु सोमपाः'[8], 'यथो त उस्मसीष्टये'[9] ।
प्रकारवचनः सोऽयं लौकिकाश्च प्रयुञ्जते ॥ १० ॥

येन प्रकारेण कृतं तेनास्माकं 'करोत्विति' ।
इदं[10] देवदत्तो[10] इत्थं [11]'न तु'[11] दृष्टं तथा क्वचित् ॥ ११ ॥

---

१. ऋत्वरा° ति अवं. २-२. नास्ति वि° अवं. † ऋ ५,४,११. ३. ऋ ९,२,८. ४. ऋ ८,१५,४. ५. ऋ ३,३७,११. ६-६. नैतेषामध्यादौ वि° अवं. ७. नास्ति वि°. ८. ऋ १,३०,११. ९-९. नास्ति वि° अ°. १०. देवदत्तेन वि° अ° वेङ्कट. ११-११. नास्ति वि° अवं.

तस्मात् सर्वो[1] निपातोऽर्थानिति सुबन्तेक्षिकापराः ।
प्रयुज्यते यथाशब्दं क्रियावदनपेक्षितम् ॥ १२ ॥

ब्रह्मास्मीत्यादिकं नैवमिवयोगे[2] प्रयुज्यते ।
[3]'बहुष्वर्थेषु दृष्टो नञ्[3] निषेधेऽथ समुच्चये ॥ १३ ॥

सम्प्रत्यर्थे इवार्थे च पूरणेऽपि च दृश्यते ।
प्रयुज्यते न वाक्यादावुपमार्थं इति स्थितिः ॥ १४ ॥

उपमायां निषेधे च दृश्यन्ते बहवो नञः ।
तथा[4] समुच्चयार्थीया 'भ्राजिमुखा न जैते'[5] ॥ १५ ॥

'नहिमिन्द्रार्क विद्युता न'[6], 'होतो मनुष्यो न दक्षः'[7] ।
'अस्तु न विन्ते अहवि'[8] सम्प्रत्यर्थं नञं विदुः ॥ १६ ॥

'अस्मै नृमार्दं'[9] च तथा सन्ति यान्येऽपि तादृशाः ।
'त्रिशा ज्योतींषि विभ्रते'[10] नकारस्तत्र[11] पूरणः ॥ १७ ॥

पादादौ[12] न प्रयुज्यन्ते हि-स्म-चेत्-चिद्-इ-नै-तवः ।
कारणं तत्र वाक्यादावर्थस्यैषामनन्वयः ॥ १८ ॥

पादादावपि सद्भावं[13] पूरणानामपीच्छति ।
यास्को यदाह[14]—'नूनं सा'[15] नूनमित्येव पूरणः ॥ १९ ॥

यथा 'न नूनमस्ति'[16] इति सम्प्रत्यर्थस्य[17] वाचकः ।
तथैव सम्प्रत्यर्थत्वमत्रापीच्छन्ति केचन ॥ २० ॥

नुशब्दः क्षिप्रवचनो वाक्यादावपि दृश्यते ।
'नू मर्तो दयते'[18] इति मध्ये प्रश्नस्य वाचकः ॥ २१ ॥

निपातानां [19]प्रयोगस्य स्थानं ज्ञात्वा† न मुह्यति[19] ।
अतो लोकानुसारेण निपातांश्च प्रदर्शयेत् ॥ २२ ॥ इति

---

१. सर्वोऽत्र वि¹; सर्वत्र अ¹. २. नैवयोगे वि¹ अ¹. ३-३. नास्ति वि¹ अ¹. ४. यते वि¹; नास्ति वि¹ अ¹. ५ ऋ १,१८१,९. ६. ऋ १,१६४,४८. ७. ऋ १,५९,४. ८. ऋ १,७०,२१. ९. ऋ १,५७,३. १०. ऋ ३,१०,५. ११. नकारस्तत्र वि¹ छर्ब. १२. पदादौ वि¹ छर्ब. १३. सद्भावः वि¹ छर्ब; 'वः वि¹ अ¹ क. १४. ना १,६,७ द. १५. ऋ २,११,२१. १६. ऋ १,१७०,१. १७. सम्प्रतिवाचक वेंकट. १८. ऋ ७,१००,१. १९-१९. प्रयोगज्ञा न मुह्यन्ति कदाचन वेंकट. † नास्ति मूको; नागत् वा ल प्रस्तावः.

[४०]

[1]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । इन्द्रो देवता । गायत्री छन्दः[1] ।

इन्द्र॑ त्वा वृष॒भं व॒यं सु॒ते सोमे॑ हवामहे । स पा॑हि॒ मध्वो॒ अन्ध॑सः ॥ १ ॥

इन्द्र॑ । त्वा॒ । वृ॒ष॒भम् । व॒यम् । सु॒ते । सोमे॑ । ह॒वा॒म॒हे॒ । सः । पा॒हि॒ । मध्वः॑ । अन्ध॑सः ॥ १ ॥

वेङ्कट० विश्वामित्रः । आद्या निगदसिद्धा ॥ १ ॥

इन्द्र॑ क्रतु॒विदं॑ सु॒तं सोमं॑ हर्य पुरुष्टुत । पिबा वृ॑षस्व॒ तातृ॑पिम् ॥ २ ॥

इन्द्र॑ । क्र॒तु॒ऽविद॑म् । सु॒तम् । सोम॑म् । ह॒र्य॒ । पु॒रु॒ऽस्तु॒त॒ । पिब॑ । आ । वृ॒ष॒स्व॒ । तातृ॑पिम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० इन्द्र! प्रज्ञाया लम्भकम् सुतम् सोमम् इच्छ पुरुष्टुत!, अथ पिब, जठरे च सिञ्चस्व तर्पणसमर्थम्[2] ॥ २ ॥

इन्द्र॒ प्र णो॑ धि॒तावा॑नं य॒ज्ञं विश्वे॑भिर्दे॒वेभिः॑ । ति॒र स्त॑वान विश्पते ॥ ३ ॥

इन्द्र॑ । प्र । नः॒ । धि॒तऽवा॑नम् । य॒ज्ञम् । विश्वे॑भिः । दे॒वेभिः॑ । ति॒र । स्त॒वा॒न॒ । वि॒श्प॒ते॒ ॥ ३ ॥

वेङ्कट० इन्द्र! वर्धय अस्माकम् निहितसोमम् यज्ञम् विश्वैः देवैः सह हे स्तूयमान विशां पते! ॥ ३ ॥

इन्द्र॒ सोमाः॑ सु॒ता इ॒मे तव॒ प्र य॑न्ति सत्पते । क्षयं॑ च॒न्द्रास॒ इन्द॑वः ॥ ४ ॥

इन्द्र॑ । सोमाः॑ । सु॒ताः । इ॒मे । तव॑ । प्र । य॒न्ति॒ । स॒त्ऽप॒ते॒ । क्षय॑म् । च॒न्द्रासः॑ । इन्द॑वः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० इन्द्र! इमे सुताः सोमाः तव जठरं प्रति गच्छन्ति हे सत्पते! सोमाः हर्षकराः दीप्ताः ॥ ४ ॥

द॒धि॒ष्वा ज॒ठरे॑ सु॒तं सोम॑मिन्द्र॒ वरे॑ण्यम् । तव॑ द्यु॒क्षास॒ इन्द॑वः ॥ ५ ॥

द॒धि॒ष्व । ज॒ठरे॑ । सु॒तम् । सोम॑म् । इ॒न्द्र॒ । वरे॑ण्यम् । तव॑ । द्यु॒क्षासः॑ । इन्द॑वः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० इन्द्र! स्थापय[3] जठरे सुतम् सोमम् वरणीयम् । [4]तव भवन्ति[4] दीप्ताः सोमा इति ॥ ५ ॥

[5]इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये प्रथमो वर्गः[5] ।

गिर्व॑णः पा॒हि नः॑ सु॒तं मधो॒र्धारा॑भिरज्यसे । इन्द्र॒ त्वादा॑त॒मिद्यशः॑ ॥ ६ ॥

गिर्व॑णः । पा॒हि । नः॒ । सु॒तम् । मधोः॑ । धारा॑भिः । अ॒ज्य॒से॒ । इन्द्र॑ । त्वाऽदा॑तम् । इत् । यशः॑ ॥ ६ ॥

वेङ्कट० हे गीर्भिः[6] वननीय! पिब नः सुतम् सोमम् । मधुमदरसस्य सोमस्य धाराभिः त्वम् अज्यसे । इन्द्र! त्वयैव दीयते यजमानानां कीर्तिः[7], ततस्त्वां च देहीति ॥ ६ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. पंच° ह ख°. ३. अवस्था° वि°; धत्स्व अ°. ४-४. भवन्ति वि° अ°. ५-५. नास्ति वि° अ°. ६. गीर्भिः अ°; वननीय वि° कर्त्ते. ७. नास्ति वि°; कीर्तिः तत वि° अ° कर्त्ते.

अभि द्युम्नानि वनिन इन्द्रं सचन्ते अक्षिता । पीत्वी सोमस्य वावृधे ॥ ७ ॥

अभि । द्युम्नानि । वनिनः । इन्द्रम् । सचन्ते । अक्षिता । पीत्वी । सोमस्य । ववृधे ॥ ७ ॥

वेङ्कट० द्युम्नानि¹ 'द्युम्नं द्योततेः, यशो वान्नं वा' (या ५.५) इत्युक्तम्², सोमवद्भ्यः अन्नानि भजनवतो यजमानात् इन्द्रम् अभि सचन्ते अक्षीणानि । ततोऽयं पीत्वा सोमम् वर्धते ॥ ७ ॥

अर्वावतो न आ गहि परावतश्च वृत्रहन् । इमा जुषस्व नो गिरः ॥ ८ ॥

अर्वाऽवतः । नः । आ । गहि । पराऽवतः । च । वृत्रऽहन् । इमाः । जुषस्व । नः । गिरः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० इन्द्र! समीपाद् अस्मान् आ गच्छ, दूरस्थः च वृत्रहन् । अथाऽस्माकम् इमाः स्तुतीः सेवस्व ॥ ८ ॥

यदन्तरा परावतमर्वावतं च हूयसे । इन्द्रेह तत आ गहि ॥ ९ ॥

यत् । अन्तरा । पराऽवतम् । अर्वाऽवतम् । च । हूयसे । इन्द्र । इह । ततः । आ । गहि ॥ ९ ॥

वेङ्कट० दूरान्तिकयोः मध्ये वर्तमानस्त्वम् यस्मात् अस्माभिः आहूयसे, ततः³ इन्द्र! अत्र आ गच्छ ॥ ९ ॥

⁴इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये द्वितीयो वर्गः⁴ ।

[४१]

⁵विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । इन्द्रो देवता । गायत्री छन्दः⁵ ।

आ तू न इन्द्र मद्र्यग्घुवानः सोमपीतये । हरिभ्यां याह्यद्रिवः ॥ १ ॥

आ । तु । नः । इन्द्र । मद्र्यक् । हुवानः । सोमऽपीतये । हरिऽभ्याम् । याहि । अद्रिऽवः ॥ १ ॥

वेङ्कट० आ याहि क्षिप्रम् अस्मान् अस्मदभिमुखम् होतृभिर्हूयमानः सोमपानार्थम् अश्वाभ्याम् हे वज्रिन्! ॥ १ ॥

सत्तो होता न ऋत्वियस्तिस्तिरे बर्हिरानुषक् । अयुज्रन्प्रातरद्रयः ॥ २ ॥

सत्तः । होता । नः । ऋत्वियः । तिस्तिरे । बर्हिः । आनुषक् । अयुज्रन् । प्रातः । अद्रयः ॥ २ ॥

वेङ्कट० निषण्णः होता अस्माकम्, यागकालः प्राप्तो⁶ यस्य सः ऋत्वियः । तथा स्तीर्णं च बर्हिः अनुषक्तम् । युक्ताश्चाऽऽसन् प्रातः एव अभिषवार्थम् ग्रावाणः ॥ २ ॥

---

१. नास्ति मूको. २. सर्वं वि¹ अ¹. ३-३. मे ततः वि¹ अ¹; त ततः मे¹ अ¹ ल. ४-४. नास्ति मूको. ५. नास्ति वि¹ अ¹; प्राप्नोति अ¹. ६. नास्ति अ¹.

इमा ब्रह्म ब्रह्मवाहः क्रियन्त आ बर्हिः सीद । वीहि शूर पुरोळाशम् ॥ ३ ॥

इमा । ब्रह्म । ब्रह्मऽवाहः । क्रियन्ते । आ । बर्हिः । सीद । वीहि । शूर । पुरोळाशम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० स्तुतिभिर्ये उह्यन्ते तस्य सम्बोधनम् ब्रह्मवाहः इति । हे ब्रह्मवाहः![1] इमानि ब्रह्माणि स्तुतयः क्रियन्ते त्वदर्थम् । ततः सीदेम बर्हिः आ सीद, भक्षय च शूर! पुरोडाशम् ॥ ३ ॥

रारन्धि सवनेषु ण एषु स्तोमेषु वृत्रहन् । उक्थेष्विन्द्र गिर्वणः ॥ ४ ॥

रारन्धि । सवनेषु । नः । एषु । स्तोमेषु । वृत्रऽहन् । उक्थेषु । इन्द्र । गिर्वणः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० रमस्व सवनेषु अस्माकम् एषु[2] स्तोमेषु वृत्रहन्! शस्त्रेषु च[3] इन्द्र! गीर्भिर्वननीय! ॥ ४ ॥

मतयः सोमपामुरुं रिहन्ति शवसस्पतिम् । इन्द्रं वत्सं न मातरः ॥ ५ ॥

मतयः । सोमऽपाम् । उरुम् । रिहन्ति । शवसः । पतिम् । इन्द्रम् । वत्सम् । न । मातरः ॥५॥

वेङ्कट० स्तुतयः सोमपातारम् महान्तम् लिहन्ति बलस्य पतिम् इन्द्रम् वत्सम् [4]इव मातरः[4] ॥ ५ ॥

[5]इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये तृतीयो वर्गः[5] ॥

स मन्दस्वा ह्यन्धसो राधसे तन्वा महे । न स्तोतारं निदे करः ॥ ६ ॥

सः । मन्दस्व । हि । अन्धसः । राधसे । तन्वा । महे । न । स्तोतारम् । निदे । करः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० सः त्वम् मन्दस्व अन्नेन महते धनाय शरीरभूतेन सोमेन[6] हि । स्तोतारम् च निन्दायै शत्रूणाम् मा कार्षीः । [illegible] 'यद्धितुपरं छन्दसि' (पा ८,१,५६) इत्येवं[7] न प्रवर्तते । एवं चात्र हि इति पूरणम् ॥ ६ ॥

वयमिन्द्र त्वायवो हविष्मन्तो जरामहे । उत त्वमस्मयुर्वसो ॥ ७ ॥

वयम् । इन्द्र । त्वाऽयवः । हविष्मन्तः । जरामहे । उत । त्वम् । अस्मऽयुः । वसो इति ॥७॥

वेङ्कट० वयम् इन्द्र! त्वत्कामाः हविष्मन्तः स्तुमः, अपि च त्वम् अपि अस्मत्कामो भव हे वासयितः! ॥७॥

मारे अस्मद्वि मुमुचो हरिप्रियार्वाङ् याहि । इन्द्र स्वधावो मत्स्वेह ॥ ८ ॥

मा । आरे । अस्मत् । वि । मुमुचः । हरिऽप्रिय । अर्वाङ् । याहि । इन्द्र । स्वधाऽवः । मत्स्व । इह ॥

---

१. नास्ति मूको. २. एषु न वि¹ अ¹; एषु वा वि². ३. ग वि¹ अ¹. ४-४. नास्ति वि¹. ५-५. नास्ति मूको. ६. °न मन्दस्व मूको. ७. इत्येतद् न प्रसक्तावः.

वेङ्कट० अस्मत्तः दूरेऽन्यस्मिन्[1] यजमाने अन्याः मा नि युवन्[2] हे हरिप्रिय!, अस्मदभिमुखम्[3] आगच्छ, इन्द्र! अश्ववन्! इह सोमेन मत्स्व ॥ ८ ॥

अर्वाञ्चं त्वा सुखे रथे वहतामिन्द्र केशिना । घृतस्नू बर्हिरासदे ॥ ९ ॥

अर्वाञ्चम् । त्वा । सुखे । रथे । वहताम् । इन्द्र । केशिना । घृतस्नू इति घृतऽस्नू । बर्हिः । आऽसदे ॥९॥

वेङ्कट० अस्मदभिमुखम् त्वाम् सुखे[4] रथे स्थापयित्वा वहताम् हे इन्द्र! अश्वौ केशवन्तौ घृतस्नू[5] "घृतम्" (निघ १,१२) इत्युदकनाम,[6] उदकस्राविणौ बर्हिः इदम् अधिष्ठातुम्[7] ॥ ९ ॥

"इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये चतुर्थो वर्गः" ॥

[४२]

"विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । इन्द्रो देवता । गायत्री छन्दः" ।

उप नः सुतमा गहि सोममिन्द्र गवाशिरम् । हरिभ्यां यस्ते अस्मयुः ॥ १ ॥

उप । नः । सुतम् । आ । गहि । सोमम् । इन्द्र । गोऽआशिरम् । हरिऽभ्याम् । यः । ते । अस्मऽयुः ॥१॥

वेङ्कट० उप आ गच्छ अस्माकम् "सुतम् सोमम्"[8] इन्द्र! पयोमिश्रम्[9], अश्वाभ्याम्, यः ते अस्मत्कामो रथः तेन चेति ॥ १ ॥

तमिन्द्र मदमा गहि बर्हिःष्ठां ग्रावभिः सुतम् । कुविन्न्वस्य तृप्णवः ॥ २ ॥

तम् । इन्द्र । मदम् । आ । गहि । बर्हिःऽस्थाम् । ग्रावऽभिः । सुतम् । कुवित् । नु । अस्य । तृप्णवः ॥२॥

वेङ्कट० तम् इमम् सोमम् इन्द्र! आ गच्छ बर्हिषि स्थितम् ग्रावभिः अभिषुतम् । बहु च अनेन तृप्यस्व ॥ २ ॥

इन्द्रमित्था गिरो ममाच्छागुरिषिता इतः । आवृते सोमपीतये ॥ ३ ॥

इन्द्रम् । इत्था । गिरः । मम । अच्छ । अगुः । इषिताः । इतः । आऽवृते । सोमऽपीतये ॥ ३ ॥

वेङ्कट० इन्द्रम् प्रति गच्छन्ति इत्थं प्रयुज्यमानाः मम स्तुतयः मया प्रेषिताः अस्मत्सकाशात् मां प्रत्यागन्तुम् सोमं च पातुम् ॥ ३ ॥

---

१. दूरेऽस्मिन् वि¹. २. 'युव वि¹ अप. ३. सु वि¹; सु ओरे वि¹ अ¹. ४. नास्ति मूको. ५-५. नास्ति वि¹ अप. ६. अभिलिखित वि¹. ७-७. नास्ति मूको. ८. सोमम् इतम वि¹ अप. ९. °मिश्रम् अ.

इन्द्रं सोमस्य पीतये स्तोमैरिह हवामहे । उक्थेभिः कुविदागमत् ॥ ४ ॥

इन्द्रम् । सोमस्य । पीतये । स्तोमैः । इह । हवामहे । उक्थेभिः । कुवित् । आऽगमत् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० इन्द्रम् सोमपानार्थम् स्तोत्रैः[1] अस्मिन्[2] यज्ञे ह्वयामहे । स चाऽस्मदीयानि शस्त्राण्युद्दिश्य बहु इह आगच्छतु ॥ ४ ॥

इन्द्र सोमाः सुता इमे तान् दधिष्व शतक्रतो । जठरे वाजिनीवसो ॥ ५ ॥

इन्द्र । सोमाः । सुताः । इमे । तान् । दधिष्व । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । जठरे । वाजिनीवसो इति वाजिनीऽवसो ॥ ५ ॥

वेङ्कट० इन्द्र ! सुतान् सोमान् जठरे कुरु हे शतक्रतो ! अन्नेन वासयितः ! ॥ ५ ॥

[1]इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये पञ्चमो वर्गः[1] ।

विद्मा हि त्वा धनंजयं वाजेषु दधृषं कवे । अधा ते सुम्नमीमहे ॥ ६ ॥

विद्म । हि । त्वा । धनम्ऽजयम् । वाजेषु । दधृषम् । कवे । अध । ते । सुम्नम् । ईमहे ॥ ६ ॥

वेङ्कट० जानीमः हि वयम् त्वाम्[2] धनानां जेतारम् सङ्ग्रामेषु धर्षितारं हे प्राज्ञ ! । अतो वयम् त्वत्तः सुखं याचामहे ॥ ६ ॥

इममिन्द्र गवाशिरं यवाशिरं च नः पिब । आगत्या वृषभिः सुतम् ॥ ७ ॥

इमम् । इन्द्र । गोऽआशिरम् । यवऽआशिरम् । च । नः । पिब । आऽगत्य । वृषऽभिः । सुतम् ॥

वेङ्कट० इमम् इन्द्र ! पयोमिश्रणम् सक्तुमिश्रणम् च अस्मदीयम् पिब सोमम् आगत्य अध्वर्यु-भिर्ग्रावभिर्वा सुतम् ॥ ७ ॥

तुभ्येदिन्द्र स्व ओक्ये सोमं चोदामि पीतये । एष रारन्तु ते हृदि ॥ ८ ॥

तुभ्य । इत् । इन्द्र । स्वे । ओक्ये । सोमम् । चोदामि । पीतये । एषः । ररन्तु । ते । हृदि ॥ ८ ॥

वेङ्कट० तुभ्यम् एव इन्द्र ! [5]स्वे ओकसि आहवनीये[5] सोमम् प्रेरयामि पानाय[6] । एषः तव हृदये[7] रमताम् ॥ ८ ॥

---

१. नास्ति मूको. २. स्तोत्रैरिन्द्र वि' अ'. ३-३. नास्ति मूको. ४. नास्ति वि' अ'. ५-५. स्वीये' वि अ' लभ; स्वे ओकसि' वि' अ. ६. नास्ति वि' अ'. ७. इन्द्र वि'; नास्ति अ'.

त्वां सुतस्य पीतये प्रत्नमिन्द्र हवामहे । कुशिकासो अवस्यवः ॥ ९ ॥

त्वाम् । सुतस्य । पीतये । प्रत्नम् । इन्द्र । हवामहे । कुशिकासः । अवस्यवः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० निगदव्याख्याता ॥ ९ ॥

[1]इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये षष्ठो वर्गः[1] ॥

[४३]

[1]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[1] ।

आ याह्यर्वाङुप वन्धुरेष्ठास्तवेदनु प्रदिवः सोमपेयम् ।
प्रिया सखाया वि मुचोप बर्हिस्त्वामिमे हव्यवाहो हवन्ते ॥ १ ॥

आ । याहि । अर्वाङ् । उप । वन्धुरेऽस्थाः । तव । इत् । अनु । प्रऽदिवः । सोमऽपेयम् ।
प्रिया । सखाया । वि । मुच । उप । बर्हिः । त्वाम् । इमे । हव्यऽवाहः । हवन्ते ॥ १ ॥

वेङ्कट० उप आ गच्छ अभिमुखः रथवन्धुरे तिष्ठन्, वन्धुरशब्दः फलकासङ्घातवचनः, तव[2] एव स्वभूतम् पुराणम् सोमपानम् लक्ष्यीकृत्य[3] । प्रियौ सखायावश्वौ वि मुच उपेत्य बर्हिः । त्वाम् इमे हविषां वोढारः कुशिकाः ह्वयन्ते ॥ १ ॥

आ याहि पूर्वीरति चर्षणीराँ अर्य आशिष उप नो हरिभ्याम् ।
इमा हि त्वा मतयः स्तोमतष्टा इन्द्र हवन्ते सख्यं जुषाणाः ॥ २ ॥

आ । याहि । पूर्वीः । अति । चर्षणीः । आ । अर्यः । आऽशिषः । उप । नः । हरिऽभ्याम् ।
इमाः । हि । त्वा । मतयः । स्तोमऽतष्टाः । इन्द्र । हवन्ते । सख्यम् । जुषाणाः ॥ २ ॥

वेङ्कट० पूर्वान्[4] यजमानान् अतिक्रम्य अस्मान् प्रति आ याहि । एष आकारः पूरणः । स्वामी त्वम् अस्माकम् आशासनानि प्रति उपागच्छ[5] अश्वाभ्याम् । इमाः हि त्वाम् स्तुतयः विश्वामित्रादिभिः संस्कृता[6] इन्द्र ! ह्वयन्ते त्वया सख्यम् सेवमानाः ॥ २ ॥

आ नो यज्ञं नमोवृधं सजोषा इन्द्र देव हरिभिर्याहि तूयम् ।
अहं हि त्वा मतिभिर्जोहवीमि घृतप्रयाः सधमादे मधूनाम् ॥ ३ ॥

आ । नः । यज्ञम् । नमःऽवृधम् । सऽजोषाः । इन्द्र । देव । हरिऽभिः । याहि । तूयम् ।
अहम् । हि । त्वा । मतिऽभिः । जोहवीमि । घृतऽप्रयाः । सधऽमादे । मधूनाम् ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. ते वि. ३. नास्ति वि अ. ४. पूर्वान् वि. ५. उपागच्छत वि अ. ६. संस्कृता सर्व.

वेङ्कट० आ याहि अस्माकम् यज्ञम् अनेन वर्तमानम् भक्तीः सहितः हे इन्द्र! देव! अश्वैः तूर्णम्। अहम् हि त्वा स्तुतिभिः अस्मदभिमुखमाह्वयामि भवतः सोमपानाय सहमदनत्वाने यज्ञे ॥ ३ ॥

आ च त्वामेता वृषणा वहातो हरी सखाया सुधुरा स्वङ्गा ।
धानावदिन्द्रः सवनं जुषाणः सखा सख्युः शृणवद् वन्दनानि ॥ ४ ॥

आ । च । त्वाम् । एता । वृषणा । वहातः । हरी इति । सखाया । सुऽधुरा । सुऽअङ्गा ।
धानाऽवत् । इन्द्रः । सवनम् । जुषाणः । सखा । सख्युः । शृणवत् । वन्दनानि ॥ ४ ॥

वेङ्कट० आ वहतः च त्वाम् एतौ वर्षितारौ अश्वौ तव सखायौ शोभनधुरौ शोभनाङ्गौ । उप-रोऽर्थः[1] परोक्षः । धानायुक्तम् सवनम् इन्द्रः सेवमानः तथा सख्युः यजमानस्य शृणुयात् स्तोत्राणि[2] ॥ ४ ॥

कुविन्मा गोपां करसे जनस्य कुविद् राजानं मघवन्नृजीषिन् ।
कुविन्म ऋषिं पपिवांसं सुतस्य कुविन्मे वस्वो अमृतस्य शिक्षाः ॥ ५ ॥

कुवित् । मा । गोपाम् । करसे । जनस्य । कुवित् । राजानम् । मघऽवन् । ऋजीषिन् ।
कुवित् । मा । ऋषिम् । पपिऽवांसम् । सुतस्य । कुवित् । मे । वस्वः । अमृतस्य । शिक्षाः ॥५॥

वेङ्कट० बहु मा त्वं पुत्राद्यैः गोपायितारम् करोषि, [3]'कुबेरं च धनस्येश्वरम् हे धनवन्! ऋजीषवन्! तृतीयसवनेऽन्वयात्, तथा बहु माम् द्रष्टारं करोषि[4]', सोमस्य पतितारम्। तथा मह्यम् अमृतमदकम् धनमभिवाञ्छ गवादिकं "बहु प्रयच्छ"। शिक्षतिर्दानकर्मेति ॥ ५ ॥

आ त्वा बृहन्तो हरयो युजाना अर्वागिन्द्र सधमादो वहन्तु ।
प्र ये द्विता दिव ऋञ्जन्त्याताः सुसंमृष्टासो वृषभस्य मूराः ॥ ६ ॥

आ । त्वा । बृहन्तः । हरयः । युजानाः । अर्वाक् । इन्द्र । सधऽमादः । वहन्तु ।
प्र । ये । द्विता । दिवः । ऋञ्जन्ति । आताः । सुऽसंमृष्टासः । वृषभस्य । मूराः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० आ वहन्तु त्वाम् महान्तः अश्वाः रथे नियुज्यमानाः अस्मदभिमुखम् इन्द्र! सह मादयन्तः, ये द्युलोकस्य, आताः इति दिङ्नाम, दिशः अन्धकारेण परिवृतत्वात् मूढाः प्रकर्षेण साधयन्ति द्वैधम्, सत्येन गच्छन्तः प्रकाशनेन अलङ्कुर्वन्तोऽश्वाः, सुसम्मृष्टाङ्गाः कामानां वर्षितु-रिन्द्रस्य स्वभूताः ॥ ६ ॥

---

१. 'सखायैः वि'. २. स्तोत्राणीति नास्ति; स्तोत्रमिति वि'. ३-३. नास्ति मू'. ४-४. धन वि मू'. ५. पुत्र° इत्यादि वि'.

इन्द्र पिब वृषधूतस्य वृष्ण आ यं ते श्येन उशते जभार ।
यस्य मदे च्यावयसि प्र कृष्टीर्यस्य मदे अप गोत्रा ववर्थ ॥ ७ ॥

इन्द्र । पिब । वृषऽधूतस्य । वृष्णः । आ । यम् । ते । श्येनः । उशते । जभार ।
यस्य । मदे । च्यवयसि । प्र । कृष्टीः । यस्य । मदे । अप । गोत्रा । ववर्थ ॥ ७ ॥

वेङ्कट॰ इन्द्र! पिब ग्रावभिरंशुभ्योऽवधूतम्[1] वृषाणं सोमम्, यम् त्वदर्थम् दिवः गायत्री आ जहार कामयमानाय । यस्य पीतस्य मदे शत्रून् प्र च्यावयसि[2], यस्य मदे मेघान् अप[3] ववर्थ ॥ ७ ॥

शुनं हुवेम मघवानमिन्द्रमस्मिन्भरे नृतमं वाजसातौ ।
शृण्वन्तमुग्रमूतये समत्सु घ्नन्तं वृत्राणि संजितं धनानाम् ॥ ८ ॥

शुनम् । हुवेम । मघऽवानम् । इन्द्रम् । अस्मिन् । भरे । नृऽतमम् । वाजऽसातौ ।
शृण्वन्तम् । उग्रम् । ऊतये । समत्ऽसु । घ्नन्तम् । वृत्राणि । सम्ऽजितम् । धनानाम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट॰ ऋ ३,३०,२२ द्र. ॥ ८ ॥

"इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये सप्तमो वर्गः" ।

[४४]

"विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । इन्द्रो देवता । बृहती छन्दः" ।

अयं ते अस्तु हर्यतः सोम आ हरिभिः सुतः ।
जुषाण इन्द्र हरिभिर्न आ गह्या तिष्ठ हरितं रथम् ॥ १ ॥

अयम् । ते । अस्तु । हर्यतः । सोमः । आ । हरिऽभिः । सुतः ।
जुषाणः । इन्द्र । हरिऽभिः । नः । आ । गहि । आ । तिष्ठ । हरितम् । रथम् ॥ १ ॥

वेङ्कट॰ अयम्[4] तव अस्तु पानाय प्रेप्सतः सोमः, आ-कारः पूरणः, ग्रावभिः सुतः । तमिमं सेवमानस्त्वम् इन्द्र![5] अस्माद् अश्वैः आ गच्छ । तदर्थं हरितवर्णम् रथम् आ तिष्ठ इति ॥ १ ॥

हर्यन्नुषसमर्चयः सूर्यं हर्यन्नरोचयः ।
विद्वांश्चिकित्वान्हर्यश्व वर्धस इन्द्र विश्वा अभि श्रियः ॥ २ ॥

हर्यन् । उषसम् । अर्चयः । सूर्यम् । हर्यन् । अरोचयः ।
विद्वान् । चिकित्वान् । हरिऽअश्व । । वर्धसे । इन्द्र । विश्वाः । अभि । श्रियः ॥ २ ॥

---

१. ॰धूतम् वि॰. २. च्या॰ वि॰ अ॰. ३. अप वि¹⁻³ अ॰ ... ३-४. नास्ति मूको. ५. नास्ति वि॰. ६. नास्ति मूको.

वेङ्कट० हर्यं करोमीति कामयमानः त्वरस्व प्रकाशितस्थानमसि, सूर्यम् भरोपच । केतनवेदनकोतरत्नो भेदः । स त्वं यजमानानां 'सर्वाः क्रियाः' तर्पीकुरुव वर्धसे हे हरितवर्णाश्च इन्द्र ! ॥ २ ॥

द्यामिन्द्रो हरिधायसं पृथिवीं हरिवर्पसम् । अधारयद्धरितोर्भूरि भोजनं ययोरन्तर्हरिश्चरत् ॥ ३ ॥

द्याम् । इन्द्रः । हरिऽधायसम् । पृथिवीम् । हरिऽवर्पसम् ।
अधारयत् । हरितोः । भूरि । भोजनम् । ययोः । अन्तः । हरिः । चरत् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० पुनीकन् 'इन्द्रः स्वर्लोकं दिवं वा धारकं' हरिवाहनम्, भूमिं च ओषधिभिर्हरितरूपाम्' । तथा दिवि च पृथिव्यां च देवमनुष्याणां भूरि भोजनम् अधारयत्, ययोः मध्ये हरिः चरति ॥ ३ ॥

जज्ञानो हरितो वृषा विश्वमा भाति रोचनम् ।
हर्यश्वो हरितं धत्त आयुधमा वज्रं बाह्वोर्हरिम् ॥ ४ ॥

जज्ञानः । हरितः । वृषा । विश्वम् । आ । भाति । रोचनम् ।
हरिऽअश्वः । हरितम् । धत्ते । आयुधम् । आ । वज्रम् । बाह्वोः । हरिम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० जायमानः हरितवर्णः इन्द्रः सर्वम् लोकम् प्रकाशयति । हरितवर्णाश्वः हरितवर्णम् आयुधम् धारयति बाह्वोः वज्रसंज्ञम् शत्रूणां हरणशीलम् । आ-कारः पूरणः ॥ ४ ॥

इन्द्रो हर्यन्तमर्जुनं वज्रं शुक्रैरभीवृतम् । अपावृणोद्धरिभिरद्रिभिः सुतमुद्गा हरिभिराजत ॥ ५ ॥

इन्द्रः । हर्यन्तम् । अर्जुनम् । वज्रम् । शुक्रैः । अभिऽवृतम् ।
अप । अवृणोत् । हरिऽभिः । अद्रिऽभिः । सुतम् । उत् । गाः । हरिऽभिः । आजत ॥ ५ ॥

वेङ्कट० इन्द्रः शत्रून् प्रेप्सन्तम् अर्जुनवर्णम् वज्रम् शुक्लैस्तेजोभिः[1] परिवृतम् आदाय रसाहरणशीलैः ग्रावभिः सुतम् सोमं पात्रेषु निहितम् पानाय अप अवृणोत् । अथ पीत्वा सोमं पणीन् हत्वा तैरपहृताः गाः उत् आजत इति ॥ ५ ॥

"इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्यायेऽष्टमो वर्गः" ॥

[४५]

"विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । इन्द्रो देवता । बृहती छन्दः" ।

आ मन्द्रैरिन्द्र हरिभिर्याहि मयूररोमभिः ।
मा त्वा के चिन्नि यमन्विं न पाशिनोऽति धन्वेव ताँ इहि ॥ १ ॥

---

१. हर्यमिति वि' अ' लपे. २-२. सर्वाः क्रियाः मूको. ३-३. 'द्या...रूप' वि' लपे. ४. ओषधीभिः वि' अ' अ लपे. ५. अजुनम् भजन वि' लपे. ६. शुक्लै' वि' लपे. ७-७. नास्ति मूको.

आ । मन्द्रैः । इन्द्र । हरिऽभिः । याहि । मयूररोमऽभिः ।
मा । त्वा । के । चित् । नि । यमन् । विम् । न । पाशिनः । अति । धन्वऽइव । तान् । इहि ॥ १ ॥

वेङ्कट० आ याहि मदकरैः इन्द्र! मदकरैः मयूररोमसदृशरोमभिः। मा त्वा के चित् आगच्छन्तम् नि यच्छन्तु रुन्धन्तु पक्षिणम् इव पाशिनः पाशैः। तान् सर्वान् अति गच्छ शीघ्रम् निरुदकमिव देशमिति ॥ १ ॥

वृत्रखादो वलंरुजः पुरां दर्मो अपामजः ।
स्थाता रथस्य हर्योरभिस्वर इन्द्रो दृळ्हा चिदारुजः ॥ २ ॥

वृत्रऽखादः । वलम्ऽरुजः । पुराम् । दर्मः । अपाम् । अजः ।
स्थाता । रथस्य । हर्योः । अभिऽस्वरे । इन्द्रः । दृळ्हा । चित् । आऽरुजः ॥ २ ॥

वेङ्कट० वृत्रासुरस्य खादिता हन्ता तथा[1] बलस्य[2] भङ्क्ता असुरपुराणाम् दारयिता मेघस्थानाम् अपाम् प्रेरकः अधिष्ठाता रथस्य गमनार्थम् अश्वयोः अभिस्वरणे सति इन्द्रः दृढानि अपि असुरपुराणि आरुजः ॥ २ ॥

गम्भीराँ उदधीँरिव क्रतुं पुष्यसि गा इव ।
प्र सुगोपा यवसं धेनवो यथा ह्रदं कुल्या इवाशत ॥ ३ ॥

गम्भीरान् । उदधीन्ऽइव । क्रतुम् । पुष्यसि । गाःऽइव ।
प्र । सुऽगोपाः । यवसम् । धेनवः । यथा । ह्रदम् । कुल्याःऽइव । आशत ॥ ३ ॥

वेङ्कट० महावकाशानि उदधानानीवाद्भिः गाः[3] इव च यवसेन पशून् फलेन पुष्यसि[4]। यथा तृणम् धेनवः प्राश्नुवते, यथा वा ह्रदम् कुल्याः, एवमिन्द्रं सुष्ठु गोपायितारः सोमाः[5] प्राश्नुवत[6] इति ॥ ३ ॥

आ नस्तुजं रयिं भरांशं न प्रतिजानते ।
वृक्षं पक्वं फलमङ्कीव धूनुहीन्द्र संपारणं वसु ॥ ४ ॥

आ । नः । तुजम् । रयिम् । भर । अंशम् । न । प्रतिऽजानते ।
वृक्षम् । पक्वम् । फलम् । अङ्कीऽइव । धूनुहि । इन्द्र । सम्ऽपारणम् । वसु ॥ ४ ॥

वेङ्कट० आ भर अस्मभ्यम् क्षिप्रम् धनम्, अंशम् इव पुत्राय "जानन्तं पितरम्" प्रतिजानते। "पति हि स्वः सर्वं प्रतिजानीते" (माश १,१,४,५) इति ब्राह्मणम्। यथा वृक्षम् पक्वम् फलम् अङ्की चालयन् आप्नोति, एवमस्माकम् सम्पारयितृ धनम् स्वम् धूनुहि[9] ॥ ४ ॥

---

१. अथा वि[1]; अथ लर्प. २. बलस्य मूको. ३. गाय वि[1] अ[1] लर्प. ४. °ष्यति वि[1] लर्प. ५. आस्वि वि[1] लर्प. ६. °अन्त मूको. ७-७. अवमानती[1] लर्प. ८-८. हित एवं जा[1] मूको. ९. धु[1] वि[1] अ[1] लर्प.

स्वयुरिन्द्र स्वराळसि स्मद्दिष्टिः स्वयशस्तरः ।
स वावृधान ओजसा पुरुष्टुत भवा नः सुश्रवस्तमः ॥ ५ ॥

स्वऽयुः । इन्द्र । स्वऽराट् । असि । स्मत्ऽदिष्टिः । स्वयशःऽतरः ।
सः । ववृधानः । ओजसा । पुरुऽस्तुत । भव । नः । सुश्रवःऽतमः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्र! धनेच्छुः स्वयमेव राजसे सर्वस्य शोभनदेशनः अतिशयेन स्वायत्तकीर्तिः । सः त्वम् बलेन वर्धमानः हे बहुभिः स्तुत! भव अस्माकम् अतिशयेन शोभनान्नः ॥ ५ ॥

[1]इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये नवमो वर्गः[1] ॥

[४६]

[2]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[2] ।

युध्मस्य ते वृषभस्य स्वराज उग्रस्य यूनः स्थविरस्य घृष्वेः ।
अजूर्यतो वज्रिणो वीर्याणीन्द्र श्रुतस्य महतो महानि ॥ १ ॥

युध्मस्य । ते । वृषभस्य । स्वऽराजः । उग्रस्य । यूनः । स्थविरस्य । घृष्वेः ।
अजूर्यतः । वज्रिणः । वीर्याणि । इन्द्र । श्रुतस्य । महतः । महानि ॥ १ ॥

वेङ्कट० योधनशीलस्य वर्षितुः कामलाभ् सर्वेश्वरस्य उद्गूर्णस्य तरुणस्य पुरातनस्य[3] शत्रूणां घर्षयितु-स्य जरारहितस्य वज्रिणः विश्रुतस्य महतः तव हे इन्द्र! महान्ति[3] वीर्याणि भवन्तीति ॥ १ ॥

महाँ असि महिष वृष्ण्येभिर्धनस्पृदुग्र सहमानो अन्यान् ।
एको विश्वस्य भुवनस्य राजा स योधया च क्षयया च जनान् ॥ २ ॥

महान् । असि । महिष । वृष्ण्येभिः । धनऽस्पृत् । उग्र । सहमानः । अन्यान् ।
एकः । विश्वस्य । भुवनस्य । राजा । सः । योधय । च । क्षयय । च । जनान् ॥ २ ॥

वेङ्कट० 'महान् महिषः' इति द्वे महन्नामनी । तत्रैकं नैघण्टुकम् । हे 'महित! वीर्यैः त्वं[4] पूजनीयः भवसि शत्रुधनानामभिकाङ्क्षिता उद्गूर्ण! शत्रून् अभिभवन् । एकः[5] सर्वस्य लोकस्य ईश्वरो भवसि । सः त्वम् शत्रून् योधय, विनाशयतम् च तव[4] तानिति ॥ २ ॥

प्र मात्राभी रिरिचे रोचमानः प्र देवेभिर्विश्वतो अप्रतीतः ।
प्र मज्मना दिव इन्द्रः पृथिव्याः प्रोरोर्महो अन्तरिक्षादृजीषी ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति मूको. २-२. नास्ति वि° अ°. ३-३. °न वति···ग्लतं वि; °न इति अ°. ४. वक वन वि° लपं. ५. नमद् मूको.

प्र । मात्राभिः । रिरिचे । रोचमानः । प्र । देवेभिः । विश्वतः । अप्रतिऽइतः ।
प्र । मज्मना । दिवः । इन्द्रः । पृथिव्याः । प्र । उरोः । महः । अन्तरिक्षात् । ऋजीषी ॥ ३ ॥

वेङ्कट० मात्रावतां मात्राः इन्द्रः प्र रिरिचे मात्राभिः[1] अतिरिक्तपरिमाणो भवति दीप्यमानः । एवं सर्वेभ्यो देवेभ्यः सर्वत एव शत्रुभिरप्रतिगतः, तथा बलवतां बलाच्च प्र रिरिचे । किं बहुना, दिवः पृथिव्याः महतः उरोः अन्तरिक्षात् च प्र रिरिचे तृतीयसवनाम्बयात् ऋजीषी ॥ ३ ॥

उरुं गभीरं जनुषाभ्युग्रं विश्वव्यचसमवतं मतीनाम् ।
इन्द्रं सोमासः प्रदिवि सुतासः समुद्रं न स्रवत आ विशन्ति ॥ ४ ॥

उरुम् । गभीरम् । जनुषा । अभि । उग्रम् । विश्वऽव्यचसम् । अवतम् । मतीनाम् ।
इन्द्रम् । सोमासः । प्रऽदिवि । सुतासः । समुद्रम् । न । स्रवतः । आ । विशन्ति ॥ ४ ॥

वेङ्कट० विस्तीर्णम् गम्भीरम् जन्मप्रभृति उद्गूर्णम् सर्वव्यापिनम् स्तुतीनाम् कूपम् इन्द्रम् सोमाः पुराणेष्वप्यहःसु सुताः समुद्रम् इव नद्यः अभि आ विशन्ति ॥ ४ ॥

यं सोममिन्द्र पृथिवीद्यावा गर्भं न माता बिभृतस्त्वाया ।
तं ते हिन्वन्ति तमु ते मृजन्त्यध्वर्यवो वृषभ पातवा उ ॥ ५ ॥

यम् । सोमम् । इन्द्र । पृथिवीद्यावा । गर्भम् । न । माता । बिभृतः । त्वाऽया ।
तम् । ते । हिन्वन्ति । तम् । ऊँ इति । ते । मृजन्ति । अध्वर्यवः । वृषभ । पातवै । ऊँ इति ॥

वेङ्कट० यम् [2]सोमम् हे इन्द्र! द्यावापृथिवी वर्धनादुत्पादनाच्च[3] गर्भम् इव माता बिभृतः[4] त्वत्कामनया, तम् आवर्तनः तुभ्यम् ऋत्विज्यः प्रेरयन्ति[5] अभिषुण्वन्ति, तथा ग्रहेषु गृहीतम् पवित्रेण मृजन्ति हे वर्षितः! तव पानाय ॥ ५ ॥

[3]इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये दशमो वर्गः[3] ॥

[४७]

[1]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[1] ।

मरुत्वाँ इन्द्र वृषभो रणाय पिबा सोममनुष्वधं मदाय ।
आ सिञ्चस्व जठरे मध्व ऊर्मिं त्वं राजासि प्रदिवः सुतानाम् ॥ १ ॥

मरुत्वान् । इन्द्र । वृषभः । रणाय । पिब । सोमम् । अनुऽस्वधम् । मदाय ।
आ । सिञ्चस्व । जठरे । मध्वः । ऊर्मिम् । त्वम् । राजा । असि । प्रऽदिवः । सुतानाम् ॥ १ ॥

---

1. मात्राभिः क मस्तात्रः. 2-2. नास्ति वि[1] वार्क. [3] उत्पादनात्र ल. [4] विभूतः मूको.
3-3. नास्ति मूको.

वेङ्कट० हे इन्द्र![1] मरुद्भिः सहितस्त्वम् कामानां वर्षिता आसुरैः सङ्ग्रामं कर्तुम् पिब[1] सोमम्, अनुगच्छतु रोचनाय मदाय। अत्र पिबतस्य जठरे भवतुः "ऊर्मिम्" इति सोमाभिप्रायम्। त्वम् ईश्वरः असि पूर्वैरस्मदृतु मुतानाम्॥ १॥

सजोषा इन्द्र सगणो मरुद्भिः सोमं पिब वृत्रहा शूर विद्वान्।
जहि शत्रूँरप मृधो नुदस्वाथाभयं कृणुहि विश्वतो नः॥ २॥

सऽजोषाः। इन्द्र। सऽगणः। मरुत्ऽभिः। सोमम्। पिब। वृत्रऽहा। शूर। विद्वान्।
जहि। शत्रून्। अप। मृधः। नुदस्व। अथ। अभयम्। कृणुहि। विश्वतः। नः॥ २॥

वेङ्कट० इन्द्र![1] मरुद्भिः सहितः सङ्गतः![2] मरुद्भिः सहगणस्त्वम्[3], कार्येषु यः साहाय्यं करोति तं गणमाहुः, सोमम् पिब वृत्रस्य हन्ता हे शूर! प्राज्ञः, जहि शत्रून्, मृधः[4] च अप नुदस्व। अथ अभयम् कुरु सर्वतः[4] अस्माकमिति॥ २॥

उत ऋतुभिर्ऋतुपाः पाहि सोममिन्द्र देवेभिः सखिभिः सुतं नः।
याँ आभजो मरुतो ये त्वान्वहन्वृत्रमदधुस्तुभ्यमोजः॥ ३॥

उत। ऋतुऽभिः। ऋतुऽपाः। पाहि। सोमम्। इन्द्र। देवेभिः। सखिऽभिः। सुतम्। नः।
यान्। आ। अभजः। मरुतः। ये। त्वा। अनु। अहन्। वृत्रम्। अदधुः। तुभ्यम्। ओजः॥३॥

वेङ्कट० अपि च ऋतुमाधवादिभिः सह पिब[5] सोमम् हे ऋतुभिः सह पातः इन्द्र! देवैश्च सह सखिभिः मरुद्भिः सुतम् अस्माकम्। यान् त्वम् सदा माहात्म्यार्थमात्मना संयोजितवानसि, ये त्वाम् अनु अवन्ति[6], तैः सह हतवानसि वृत्रम्, ते च तुभ्यम् अदधुः ओजः॥ ३॥

ये त्वाहिहत्ये मघवन्नवर्धन्ये शाम्बरे हरिवो ये गविष्टौ।
ये त्वा नूनमनुमदन्ति विप्राः पिबेन्द्र सोमं सगणो मरुद्भिः॥ ४॥

ये। त्वा। अहिऽहत्ये। मघऽवन्। अवर्धन्। ये। शाम्बरे। हरिऽवः। ये। गोऽइष्टौ।
ये। त्वा। नूनम्। अनुऽमदन्ति। विप्राः। पिब। इन्द्र। सोमम्। सऽगणः। मरुत्ऽभिः॥ ४॥

वेङ्कट० ये त्वाम् हे धनवन्! अहिहनने अवर्धयन्, ये वा शम्बरेण सह युद्धे हे अश्ववन्![7], ये वा पणिभिरपहृतानां गवामन्वेषणे, ये वा[7] सम्प्रति त्वाम् अनुमदन्ति मेधाविनः, मरुतः सकर्मकाश्च भवन्ति, तैः मरुद्भिः सहितस्त्वम् इन्द्र! पिब सोमम्॥ ४॥

---

१. नास्ति वि॰ अ॰. २-२. नास्ति वि॰ अ॰. ३. सहगणस्त्वम् वि॰ अ॰. ४-४. नास्ति वि॰ अ॰. ५-५. अधिको पाठः ... वि॰ अ॰; वहि प्रतिपिबन् ... मृधः शत्रुनाशाय मृधः क. ५-५. नास्ति वि॰ अ॰. ६. अवन्ति मूको. ७-७. न त्वा वि॰; ये न त्वा अ॰.

मरुत्वन्तं वृषभं वावृधानमकवारिं दिव्यं शासमिन्द्रम्।
विश्वासाहमवसे नूतनायोग्रं सहोदामिह तं हुवेम॥ ५॥

मरुत्वन्तम्। वृषभम्। ववृधानम्। अकवऽअरिम्। दिव्यम्। शासम्। इन्द्रम्।
विश्वऽसहम्। अवसे। नूतनाय। उग्रम्। सहःऽदाम्। इह। तम्। हुवेम॥ ५॥

वेङ्कट० मरुद्भिः सहितम् वृषभम् वीर्येण '[1]वर्धमानम् अकुत्सितशत्रुम्[1]', यद्वा एकाकिनः शत्रवो भवन्ति, दिवि भवम् शासितारम् इन्द्रम् सर्वस्याभिभवितारम् रक्षणाय नवतराय उद्गूर्णम् बलस्य दातारम् अस्मिन् यज्ञे तम् आह्वयेम॥ ५॥

[2]इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये एकादशो वर्गः[2]॥

[४८]

[2]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः। इन्द्रो देवता। त्रिष्टुप् छन्दः[2]।

सद्यो ह जातो वृषभः कनीनः प्रभर्तुमावदन्धसः सुतस्य।
साधोः पिब प्रतिकामं यथा ते रसाशिरः प्रथमं सोम्यस्य॥ १॥

सद्यः। ह। जातः। वृषभः। कनीनः। प्रऽभर्तुम्। आवत्। अन्धसः। सुतस्य।
साधोः। पिब। प्रतिऽकामम्। यथा। ते। रसऽआशिरः। प्रथमम्। सोम्यस्य॥ १॥

वेङ्कट० सद्यः एव जातः इन्द्रः कामानां वर्षिता कान्तः कामयिता वा दीप्तो वा[3] सुतस्य सोमस्य प्रभर्तारं[4] यजमानम् अभिगच्छति। अथ प्रत्यक्षः। साधयितारम् पिब कामंकामं प्रति[5] प्रतिकामम् यथा ते कामो भवति, गोरसमिश्रणम् यज्ञस्य एव सोमम्, षकार उपजनः, सोमार्हस्य वा तव सम्बन्धिने सोममिति॥ १॥

यज्जायथास्तदहरस्य कामेऽंशोः पीयूषमपिबो गिरिष्ठाम्।
तं ते माता परि योषा जनित्री महः पितुर्दम आसिञ्चदग्रे॥ २॥

यत्। जायथाः। तत्। अहः। अस्य। कामे। अंशोः। पीयूषम्। अपिबः। गिरिऽस्थाम्।
तम्। ते। माता। परि। योषा। जनित्री। महः। पितुः। दमे। आ। असिञ्चत्। अग्रे॥ २॥

वेङ्कट० यस्मिन्नहनि जातः[6] जायथाः तत् अहः एव अस्य अंशोः पातव्यम् अभिषुतम् अभिषवात् प्राक्[7] पर्वतेषु लतासु स्थितम् कामानुगुणम् अपिबः। तम् रसम् तव माता[8] कामयित्री पृथिवी महतः द्युलोकादाकृष्य यज्ञे सुतवतः परितः आ असिञ्चत् इति॥ २॥

१-१. 'न कुत्सित' वि' अ'; 'नग् कुत्सित' वि' ल छपं. २-२. नास्ति मूको. ३. नास्ति वि'. ४. भर्ता' वि' छपं. ५. नास्ति मूको. ६. हातव्यं छपं; दातव्यं वि'. ७. नास्ति वि' छपं. ८. सोमेषु वि' छपं.

उपस्थाय मातरमन्नमैट्ट तिग्ममपश्यदभि सोममूधः ।
प्रयावयन्नचरद् गृत्सो अन्यान् महानि चक्रे पुरुधप्रतीकः ॥ ३ ॥

उपऽस्थाय । मातरम् । अन्नम् । ऐट्ट । तिग्मम् । अपश्यत् । अभि । सोमम् । ऊधः ।
प्रऽयवयन् । अचरत् । गृत्सः । अन्यान् । महानि । चक्रे । पुरुधऽप्रतीकः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० प्राप्तवान् इन्द्रः उपगम्य पृथिवीम् आत्मनः अन्नम् 'ऐट्ट'[1] इति । इच्छतेः रूपम् । अथ तीव्रम् सोमम् तस्याः[2] ऊधः ऊर्ध्वीकृत्य स्थितम् अपश्यत् । अथ तं पीत्वा प्रकर्षेण पृथक् कुर्वन् अचरत् मेधावी अन्यान् शत्रून्, युद्धानि च चक्रे बहुप्रकाररूपः ॥ ३ ॥

उग्रस्तुराषाळभिभूत्योजा यथावशं तन्वं चक्र एषः ।
त्वष्टारमिन्द्रो जनुषाभिभूयामुष्या सोममपिबच्चमूषु ॥ ४ ॥

उग्रः । तुराषाट् । अभिभूतिऽओजाः । यथाऽवशम् । तन्वम् । चक्रे । एषः ।
त्वष्टारम् । इन्द्रः । जनुषा । अभिऽभूय । आऽमुष्य । सोमम् । अपिबत् । चमूषु ॥ ४ ॥

वेङ्कट० उद्गूर्णः तूर्णमभिभविता अभिभवनशीलबलः यथाकामम् शरीरम् करोति, कामरूपी भवति अयम् । सोऽयम् इन्द्रः त्वष्टारम् पुत्रस्य[3] वधात् अनिन्द्रियं सोमम् आहरन्तम् प्रादुर्भावात् 'अभिभूय' चमूषु स्थितम् सोमम् परिमुष्य अपिबत् । '[4]स यज्ञवेशसम् कृत्वा प्रासहा सोममपिबत्' (शबा १२,७,१,१; तै २,४,१२,१) इति ब्राह्मणम् इति[4] ॥ ४ ॥

शुनं हुवेम मघवानमिन्द्रमस्मिन् भरे नृतमं वाजसातौ ।
शृण्वन्तमुग्रमूतये समत्सु घ्नन्तं वृत्राणि संजितं धनानाम् ॥ ५ ॥

शुनम् । हुवेम । मघऽवानम् । इन्द्रम् । अस्मिन् । भरे । नृऽतमम् । वाजऽसातौ ।
शृण्वन्तम् । उग्रम् । ऊतये । समत्ऽसु । घ्नन्तम् । वृत्राणि । सम्ऽजितम् । धनानाम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० ऋ ३,३०,२२ द्र. ॥ ५ ॥

[5]इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये द्वादशो वर्गः[5] ॥

[४९]

[5]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[5] ।

शंसा महामिन्द्रं यस्मिन् विश्वा आ कृष्टयः सोमपाः काममव्यन् ।
यं सुक्रतुं धिषणे विभ्वतष्टं घनं वृत्राणां जनयन्त देवाः ॥ १ ॥

---

१. नास्ति वि॰. २. स्तन क. ३. पुत्रस्य लर्ग. ४-४. नास्ति वि॰ अ॰. ५-५. नास्ति मूको.

शंसं । महाम् । इन्द्रम् । यस्मिन् । विश्वाः । आ । कृष्टयः । सोमऽपाः । कामम् । अव्यन् ।
यम् । सुऽक्रतुम् । धिषणे इति । विभ्वऽतष्टम् । घनम् । वृत्राणाम् । जनयन्त । देवाः ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'स्तुहि महान्तम् इन्द्रम्, यस्मिन् विश्वाः सोमपायिन्यः[1] प्रजाः स्वाभिलषितम्[2] कामम् उप-
गच्छन्ति, यम् सुकर्माणम् द्यावापृथिवी वृत्राणाम् हन्तारम् देवाः च[3] अजनयन्, 'विभ्वतष्टम्'
इति महताम्, ऋभुतष्टम् यथा महाशरीरो भवति तथा कृतमिति ॥ १ ॥

यं नु नकिः पृतनासु स्वराजं द्विता तरति नृतमं हरिष्ठाम् ।
इनतमः सत्वभिर्यो ह शूषैः पृथुज्रया अमिनादायुर्दस्योः ॥ २ ॥

यम् । नु । नकिः । पृतनासु । स्वऽराजम् । द्विता । तरति । नृऽतमम् । हरिऽस्थाम् ।
इनऽतमः । सत्वऽभिः । यः । ह । शूषैः । पृथुऽज्रयाः । अमिनात् । आयुः । दस्योः ॥ २ ॥

वेङ्कट० यम् नु न कश्चित् सङ्ग्रामेषु स्वराजम् नेतृतमम् अश्वस्थितम् द्वैधम् तरति । सबलम्
पृतनामाक्रम्य अन्येन न गम्यतेत्यर्थः[4] । ईश्वरतमः भटैः बलिष्ठैः पृथुवेगः यः[5] असुरस्य जीवितम्
हतवान्, तं शंसेति सम्बन्धः ॥ २ ॥

सहावा पृत्सु तरणिर्नार्वा व्यानशी रोदसी मेहनावान् ।
भगो न कारे हव्यो मतीनां पितेव चारुः सुहवो वयोधाः ॥ ३ ॥

सहऽवा । पृत्ऽसु । तरणिः । न । अर्वा । विऽआनशिः । रोदसी इति । मेहनाऽवान् ।
भगः । न । कारे । हव्यः । मतीनाम् । पिताऽइव । चारुः । सुऽहवः । वयःऽधाः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० सहस्वान् सङ्ग्रामेषु शत्रूणां तरिता न च अन्यमाश्रितः द्यावापृथिव्यौ व्याप्ता मेहनवान्
भगः इव देवः कर्तव्येऽवस्थिते[6] स्तोतृभिः आह्वातव्यः पितेव कल्याणः स्वाह्वानः अन्नस्य दाता
अयमिन्द्रः ॥ ३ ॥

धर्ता दिवो रजसस्पृष्ट ऊर्ध्वो रथो न वायुर्वसुभिर्नियुत्वान् ।
क्षपां वस्ता जनिता सूर्यस्य विभक्ता भागं धिषणेव वाजम् ॥ ४ ॥

धर्ता । दिवः । रजसः । पृष्टः । ऊर्ध्वः । रथः । न । वायुः । वसुऽभिः । नियुत्वान् ।
क्षपाम् । वस्ता । जनिता । सूर्यस्य । विऽभक्ता । भागम् । धिषणाऽइव । वाजम् ॥ ४ ॥

१-१. नास्ति वि॰ अ॰. २. °ताम् वि॰ अ॰. ३. नास्ति ल॰. ४. गम्यतेत्य° मूको.
५. नास्ति वि॰ अ॰. ६. °वे व्युत्पत्ति° वि॰ अ॰.

वेङ्कट० इन्द्रः 'धर्ता दिवः रोकस्य पृथिव्याः¹ सूर्यो महान्¹ अन्तरिक्षे ऊर्ध्वं स्थितः रथः इव गन्ता । अथ तैः सह मरुत्सु(?)² नियुत्वान्² नदीनाम् आच्छादयिता उत्पादयिता सूर्यस्य विभक्ता पशौ स्तोत्रं भागम्, "विपथा" (निघ २,११) इति वाङ्नाम, तथा यागिभिरिद्धम् वचनम् विविधं जनयत्येवमिति ॥ ४ ॥

शुनं हुवेम मघवानमिन्द्रमस्मिन् भरे नृतमं वाजसातौ ।
शृण्वन्तमुग्रमूतये समत्सु घ्नन्तं वृत्राणि संजितं धनानाम् ॥ ५ ॥

शुनम् । हुवेम । मघऽवानम् । इन्द्रम् । अस्मिन् । भरे । नृऽतमम् । वाजऽसातौ ।
शृण्वन्तम् । उग्रम् । ऊतये । समत्ऽसु । घ्नन्तम् । वृत्राणि । सम्ऽजितम् । धनानाम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० ऋ ३,३०,२२ द्र. ॥ ५ ॥

"इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये त्रयोदशो वर्गः" ॥

[५०]

"विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः" ।

इन्द्रः स्वाहा पिबतु यस्य सोम आगत्या तुम्रो वृषभो मरुत्वान् ।
ओरुव्यचाः पृणतामेभिरन्नैरास्य हविस्तन्वः काममृध्याः ॥ १ ॥

इन्द्रः । स्वाहा । पिबतु । यस्य । सोमः । आऽगत्य । तुम्रः । वृषभः । मरुत्वान् ।
आ । उरुऽव्यचाः । पृणताम् । एभिः । अन्नैः । आ । अस्य । हविः । तन्वः । कामम् । ऋध्याः ॥ १ ॥

वेङ्कट० इन्द्रः स्वादुतं सोमम् पिबतु, यस्य स्वभूतः सोमः भवति, तुम्रिः प्रेरकः शत्रूणाम्, आगत्य सिंहनादकृत् कामानां वर्षिता मरुत्वान् । आ पूरयतु आत्मानम् एभिः अन्नैः बहुव्याप्तिः । किञ्च अस्य हविः शरीराणि कामम् संवर्धयत्विति³ ॥ १ ॥

आ ते सपर्यू जवसे युनज्मि ययोरनु प्रदिवः श्रुष्टिमावः ।
इह त्वा धेयुर्हरयः सुशिप्र पिबा त्वस्य सुषुतस्य चारोः ॥ २ ॥

आ । ते । सपर्यू इति । जवसे । युनज्मि । ययोः । अनु । प्रऽदिवः । श्रुष्टिम् । आवः ।
इह । त्वा । धेयुः । हरयः । सुऽशिप्र । पिब । तु । अस्य । सुऽसुतस्य । चारोः ॥ २ ॥

वेङ्कट० आ युनज्मि ते परिचरणशीलौ गमनाय अश्वौ, ययोः आनुगमनम् पुराणः त्वम्

१-१. ··· ओकः वि³ अ¹. २. स्वदीन् वि¹ अ¹ अ¹ क; नन कवं. ३. बहुभिः मरुद्भिः सा.
४. नियन्त्रणो वि³⁴ कवं; नियन्तारो अ¹. ५-५. नास्ति मूको. ६. सम्बन्धयतु वि¹ कवं.

गच्छसीति । 'हित्वा वक्त्वा बहुधा आह इह त्वा हरि' । अस्मिन् यज्ञे त्वाम् सिषक्तुः अश्वाः सुगोत्र! । पिब शीघ्रम् सुष्ठु सुतम् कल्याणं सोमम् इममिति ॥ २ ॥

गोभिर्मिमिक्षुं दधिरे सुपारमिन्द्रं ज्यैष्ठ्याय धायसे गृणानाः ।
मन्दानः सोमं पपिवाँ ऋजीषिन्त्समस्मभ्यं पुरुधा गा इषण्य ॥ ३ ॥

गोभिः । मिमिक्षुम् । दधिरे । सुऽपारम् । इन्द्रम् । ज्यैष्ठ्याय । धायसे । गृणानाः ।
मन्दानः । सोमम् । पपिऽवान् । ऋजीषिन् । सम् । अस्मभ्यम् । पुरुधा । गाः । इषण्य ॥ ३ ॥

वेङ्कट० स्तुतिभिः वर्षेण सेक्तुमिच्छन्तम् धारयन्ति सुष्ठु पारयितारम् इन्द्रम् आत्मनो ज्यैष्ठ्याय धारणाय च स्तुवन्तः । मोदमानः सोमम् पपिवान् हे ऋजीषवन् इन्द्र! अस्मदर्थम् आत्मन्वत् बहुप्रकारम् पशूनिति ॥ ३ ॥

इमं कामं मन्दया गोभिरश्वैश्चन्द्रवता राधसा पप्रथश्च ।
स्वर्यवो मतिभिस्तुभ्यं विप्रा इन्द्राय वाहः कुशिकासो अक्रन् ॥ ४ ॥

इमम् । कामम् । मन्दय । गोभिः । अश्वैः । चन्द्रऽवता । राधसा । पप्रथः । च ।
स्वःऽयवः । मतिऽभिः । तुभ्यम् । विप्राः । इन्द्राय । वाहः । कुशिकासः । अक्रन् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० ३,३०,२० द. ॥ ४ ॥

शुनं हुवेम मघवानमिन्द्रमस्मिन् भरे नृतमं वाजसातौ ।
शृण्वन्तमुग्रमूतये समत्सु घ्नन्तं वृत्राणि संजितं धनानाम् ॥ ५ ॥

शुनम् । हुवेम । मघऽवानम् । इन्द्रम् । अस्मिन् । भरे । नृऽतमम् । वाजऽसातौ ।
शृण्वन्तम् । उग्रम् । ऊतये । समत्ऽसु । घ्नन्तम् । वृत्राणि । सम्ऽजितम् । धनानाम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० ३,३०,२२ द. ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये चतुर्दशो वर्गः' ॥

[५१]

'विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः, प्रथमातृतीययोर्जगती, दशमीद्वादश्योर्गायत्री' ।

चर्षणीधृतं मघवानमुक्थ्य१मिन्द्रं गिरो बृहतीरभ्यनूषत ।
वावृधानं पुरुहूतं सुवृक्तिभिरमर्त्यं जरमाणं दिवेदिवे ॥ १ ॥

१-१. विरः हुत्वा न इह वक्के हरीति वि[१] अ[१]; हित्वहुत्वा बहु इ ना हे हरीति वि[१] लर्[१]; हित्वहुत्वा न इह इ आह (इह त्वा इति ऋ. २-२. नास्ति मूको.

चर्षणिऽधृतम् । मघऽवानम् । उक्थ्यम् । इन्द्रम् । गिरः । बृहतीः । अभि । अनूषत ।
वावृधानम् । पुरुऽहूतम् । सुवृक्तिऽभिः । अमर्त्यम् । जरमाणम् । दिवेऽदिवे ॥ १ ॥

वेङ्कट० मनुष्याणां धर्तारम्[1] धनवन्तम् प्रशस्यम् इन्द्रम् स्तुतयः महत्यः अभि अस्तुवन् स्तुतिभिः वर्धमानम् बहुभिराहूतम् अमर्त्यम् स्तूयमानम् अन्वहम् ॥ १ ॥

शतक्रतुमर्णवं शाकिनं नरं गिरो म इन्द्रमुप यन्ति विश्वतः ।
वाजसनिं पूर्भिदं तूर्णिमप्तुरं धामसाचमभिषाचं स्वर्विदम् ॥ २ ॥

शतऽक्रतुम् । अर्णवम् । शाकिनम् । नरम् । गिरः । मे । इन्द्रम् । उप । यन्ति । विश्वतः ।
वाजऽसनिम् । पूःऽभिदम् । तूर्णिम् । अप्ऽतुरम् । धामऽसाचम् । अभिऽसाचम् । स्वःऽविदम् ॥

वेङ्कट० बहुप्रज्ञम्[2] उदकवन्तम् महान्तम् नेतारम् स्तुतयः मम इन्द्रम् सर्वतः उप गच्छन्ति वाजस्य दातारम् पुरां भेत्तारम् क्षिप्रकारिणम् कर्मसु त्वरमाणम् तेजांसि भजमानम् अभिसक्तारं[3] (? अभिमन्तारं) शत्रूणाम् सर्वज्ञम् ॥ २ ॥

आकरे वसोर्जरिता पनस्यतेऽनेहसः स्तुभ इन्द्रो दुवस्यति ।
विवस्वतः सदन आ हि पिप्रिये सत्रासाहमभिमातिहनं स्तुहि ॥ ३ ॥

आऽकरे । वसोः । जरिता । पनस्यते । अनेहसः । स्तुभः । इन्द्रः । दुवस्यति ।
विवस्वतः । सदने । आ । हि । पिप्रिये । सत्राऽसहम् । अभिमातिऽहनम् । स्तुहि ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अभिमुखीकरणार्थम् धनस्य इन्द्रं स्तोता स्तौति । निष्पापाः स्तुतीः इन्द्रः पूजयति[4] । यजमानस्य गृहे हि इन्द्रः आप्रीतो भवति । बहूनां सोढारम् अभिमातीनां हन्तारम् इन्द्रम् स्तुहि ॥ ३ ॥

नृणामु त्वा नृतमं गीर्भिरुक्थैरभि प्र वीरमर्चता सबाधः ।
सं सहसे पुरुमायो जिहीते नमो अस्य प्रदिव एक ईशे ॥ ४ ॥

नृणाम् । ऊं इति । त्वा । नृऽतमम् । गीःऽभिः । उक्थैः । अभि । प्र । वीरम् । अर्चत । सऽबाधः ।
सम् । सहसे । पुरुऽमायः । जिहीते । नमः । अस्य । प्रऽदिवः । एकः । ईशे ॥ ४ ॥

वेङ्कट० उत्तमं नेतारम् स्तोत्रशस्त्रैः त्वाम् एव बाधसहिताः मनुष्याः प्र[5] आर्चन् । सोऽयमिन्द्रः

---

१. धारणम् वि' अप. २. °प्रज्ञम् वि'; प्राज्ञम् अप. ३. °नमनकारम् वि'. ४. 'पूरय' वि' ऋ. ५. नास्ति मूको.

बहुप्रज्ञः बलात् स्तोतृभिः सङ्गम्यते। तस्य अस्य नमः अस्तु[1]। सोऽयं पुराणः पुरु पुन सर्वस्येश्वरो भवति ॥ ४ ॥

पूर्वीरस्य निष्षिधो मर्त्येषु पुरू वसूनि पृथिवी बिभर्ति ।
इन्द्राय द्याव ओषधीरुतापो रयिं रक्षन्ति जीरयो वनानि ॥ ५ ॥

पूर्वीः । अस्य । निःऽसिधः । मर्त्येषु । पुरु । वसूनि । पृथिवी । बिभर्ति ।
इन्द्राय । द्यावः । ओषधीः । उत । आपः । रयिम् । रक्षन्ति । जीरयः । वनानि ॥ ५ ॥

वेङ्कट० पुरस्सराणि अस्य दमनानि भवन्ति मनुष्येषु । बहूनि च धनान्युत्पादितानि[2] पृथिवी बिभर्ति । इन्द्रायैश्वर्यार्थम् द्युलोकाः आपः ओषधयः च मनुष्याणामुपकारकं धनम् रक्षन्ति क्षिप्रगमनाः मरुतः अरण्यानि च ॥ ५ ॥

[3]इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये पञ्चदशो वर्गः[3] ॥

तुभ्यं ब्रह्माणि गिर इन्द्र तुभ्यं सत्रा दधिरे हरिवो जुषस्व ।
बोध्यापिरवसो नूतनस्य सखे वसो जरितृभ्यो वयो धाः ॥ ६ ॥

तुभ्यम् । ब्रह्माणि । गिरः । इन्द्र । तुभ्यम् । सत्रा । दधिरे । हरिऽवः । जुषस्व ।
बोधि । आपिः । अवसः । नूतनस्य । सखे । वसो इति । जरितृऽभ्यः । वयः । धाः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० हरिवः! स्तोतारः तुभ्यम् एव स्तोत्रशस्त्राणि धारयन्ति पृथूनि, तानि त्वं सेवस्व। बुध्यस्व बन्धुः सन् रक्षणस्य नवतरस्य[4]। हे सखे वासयितः! स्तोतृभ्यः अन्नम् धेहि ॥ ६ ॥

इन्द्र मरुत्व इह पाहि सोमं यथा शार्याते अपिबः सुतस्य ।
तव प्रणीती तव शूर शर्मन्ना विवासन्ति कवयः सुयज्ञाः ॥ ७ ॥

इन्द्र । मरुत्वः । इह । पाहि । सोमम् । यथा । शार्याते । अपिबः । सुतस्य ।
तव । प्रऽनीती । तव । शूर । शर्मन् । आ । विवासन्ति । कवयः । सुऽयज्ञाः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० इन्द्र! मरुत्वन्! अस्मिन् यज्ञे पिब सोमम्, यथा शार्यातस्यापिबः[5] सोममाहरतो यज्ञे बलात् पुरा सुतं सोमम् अपिबः। हे शूर! तव प्रणयनेन तव सुखे वर्तन्ते कवयः शोभनयज्ञाः ॥ ७ ॥

स वावशान इह पाहि सोमं मरुद्भिरिन्द्र सखिभिः सुतं नः ।
जातं यत् त्वा परि देवा अभूषन् महे भराय पुरुहूत विश्वे ॥ ८ ॥

---

१. नमु ने वि॰.   २. °न्मनोरा° वि॰ अ॰.   ३-३. नास्ति मूको.   ४. नास्ति वि॰ अ॰.
५. इथो॰ मूको.

सः । वावशानः । इह । पाहि । सोमम् । मरुत्ऽभिः । इन्द्र । सखिऽभिः । सुतम् । नः ।
जातम् । यत् । त्वा । परि । देवाः । अभूषन् । महे । भराय । पुरुऽहूत । विश्वे ॥ ८ ॥

वेङ्कट० सः कामयमानः अस्मिन् यज्ञे पिब सोमम् मरुद्भिः सह इन्द्र! समानख्यातैः सुतम् अस्माकम्। जातम् यस्मात् त्वाम् परितः अभूषन् विश्वे देवाः महते संग्रामाय हे पुरुहूत![1], तस्मात् तैः सह पिबेति ॥ ८ ॥

अप्तूर्ये मरुत आपिरेषोऽमन्दन्निन्द्रमनु दातिवाराः ।
तेभिः साकं पिबतु वृत्रखादः सुतं सोमं दाशुषः स्वे सधस्थे ॥ ९ ॥

अपऽतूर्ये । मरुतः । आपिः । एषः । अमन्दन् । इन्द्रम् । अनु । दातिऽवाराः ।
तेभिः । साकम् । पिबतु । वृत्रऽखादः । सुतम् । सोमम् । दाशुषः । स्वे । सधऽस्थे ॥ ९ ॥

वेङ्कट० हे मरुतः! उदकार्थे वृत्रेण सह युद्धे[2] युष्माकम् अयमिन्द्रः सहायो भवति। शेषः इन्द्रविषयः परोक्षः[3]। इन्द्रम् वृत्रवधे अनु अमन्दन् यजमानानाम् दत्तवरणीयधना मरुतः। तैः सह पिबतु वृत्रहन्ता सुतम् सोमम् यजमानस्य स्वे गृहे ॥ ९ ॥

इदं ह्यन्वोजसा सुतं राधानां पते । पिबा त्वस्य गिर्वणः ॥ १० ॥

इदम् । हि । अनु । ओजसा । सुतम् । राधानाम् । पते । पिब । तु । अस्य । गिर्वणः ॥ १० ॥

वेङ्कट० इदम्[4] हि सोमलक्षणमन्नं हे धनानाम् पते! त्वाम् अभीलक्ष्य ओजसा[5] सुतम्। तथा अस्य पिब एकत्र हे गीर्भिर्वननीय! ॥ १० ॥

यस्ते अनु स्वधामसत् सुते नि यच्छ तन्वम् । स त्वा ममत्तु सोम्यम् ॥ ११ ॥

यः । ते । अनु । स्वधाम् । असत् । सुते । नि । यच्छ । तन्वम् । सः । त्वा । ममत्तु । सोम्यम् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० यः तव वशम् अनु भवति, तस्मिन् सुते सोमे नि यच्छ शरीरं पानाय। सः त्वा मदयतु सोमार्हम् ॥ ११ ॥

प्र ते अश्नोतु कुक्ष्योः प्रेन्द्र ब्रह्मणा शिरः । प्र बाहू शूर राधसे ॥ १२ ॥

प्र । ते । अश्नोतु । कुक्ष्योः । प्र । इन्द्र । ब्रह्मणा । शिरः । प्र । बाहू इति । शूर । राधसे ॥ १२ ॥

---

१. नास्ति मूको. २. युद्धेषु वि° को°. ३. शेषान् वि° मूको. ४. °दम् वि° कां. ५. तपस वि°.

वेङ्कट० इन्द्र! सोमः तव कुक्ष्योः सर्वतः व्याप्नोतु, गिरः च हविषा पुरोडाशादिना सह। बाहू च हे शूर! अस्माकं धनाय प्र वर्तन्तु इति ॥ १२ ॥

¹इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये पञ्चदशो वर्गः¹ ॥

[५२]

²विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः। इन्द्रो देवता। त्रिष्टुप् छन्दः; आद्याश्चतस्रो गायत्र्यः, षष्ठी जगती² ।

धानावन्तं करम्भिणमपूपवन्तमुक्थिनम्। इन्द्र प्रातर्जुषस्व नः ॥ १ ॥

धानाऽवन्तम्। करम्भिणम्। अपूपऽवन्तम्। उक्थिनम्। इन्द्र। प्रातः। जुषस्व। नः ॥१॥

वेङ्कट० धानाभिर्युक्तम् शक्तवन्तं नः³ सोमम् हे⁴ इन्द्र!⁴ प्रातःसवने सेवस्वेति ॥ १ ॥

पुरोळाशं पचत्यं जुषस्वेन्द्रा गुरस्व च। तुभ्यं हव्यानि सिस्रते ॥ २ ॥

पुरोळाशम्। पचत्यम्। जुषस्व। इन्द्र। आ। गुरस्व। च। तुभ्यम्। हव्यानि। सिस्रते ॥२॥

वेङ्कट० पुरोडाशम् अस्माकं³ पचनीयम् सेवस्व। हे इन्द्र! उद्यच्छ अन्नं⁴ आस्यनाय। तुभ्यम् हवींषि सरन्ति आहवनीयं प्रति ॥ २ ॥

पुरोळाशं च नो घसो जोषयासे गिरश्च नः। वधूयुरिव योषणाम् ॥ ३ ॥

पुरोळाशम्। च। नः। घसः। जोषयासे। गिरः। च। नः। वधूयुःऽइव। योषणाम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० पुरोडाशम् च अस्माकम् भक्षय। सेवस्व स्तुतीः अस्माकम्, वधूयुः वशी भवति, स यथा कन्यां प्रियं सेवते ॥ ३ ॥

पुरोळाशं सनश्रुत प्रातःसावे जुषस्व नः। इन्द्र क्रतुर्हि ते बृहन् ॥ ४ ॥

पुरोळाशम्। सनऽश्रुत। प्रातःऽसावे। जुषस्व। नः। इन्द्र। क्रतुः। हि। ते। बृहन् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० पुरोडाशम् हे पुराणश्रुत! प्रातःसवने सेवस्व अस्माकम्। इन्द्र! प्रज्ञा हि तव महती ॥ ४ ॥

माध्यंदिनस्य सवनस्य धानाः पुरोळाशमिन्द्र कृष्वेह चारुम्।
प्र यत् स्तोता जरिता तूर्ण्यर्थो वृषायमाण उप गीर्भिरीट्टे ॥ ५ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. नास्ति मूको. ३. नास्ति म मूको. ४. ॰त्व अस्माकम् वर्तु.

माध्यन्दिनस्य । सवनस्य । धानाः । पुरोळाशम् । इन्द्र । कृष्व । इह । चारुम् ।
प्र । यत् । स्तोता । जरिता । तूर्णिऽअर्थः । वृषऽयमाणः । उप । गीःऽभिः । ईट्टे ॥ ५ ॥

वेङ्कट० माध्यन्दिनस्य सवनस्य पुरोडाशस्य धानानां च चारुत्वकारणं भक्षणेन। यदा स्तोता [1]शंसिता च होता प्रेरितहविष्कः कामाऽऽवरत् गीर्भिः[1] अर्केण उपेत्य त्वां स्तौतीति ॥ ५ ॥

[2]इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये सप्तदशो वर्गः[2] ॥

तृतीये धानाः सवने पुरुष्टुत पुरोळाशमाहुतं मामहस्व नः ।
ऋभुमन्तं वाजवन्तं त्वा कवे प्रयस्वन्त उप शिक्षेम धीतिभिः ॥ ६ ॥

तृतीये । धानाः । सवने । पुरुऽस्तुत । पुरोळाशम् । आऽहुतम् । ममहस्व । नः ।
ऋभुऽमन्तम् वाजऽवन्तम् । त्वा । कवे । प्रयस्वन्तः । उप । शिक्षेम । धीतिऽभिः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० हे पुरुष्टुत! तृतीयसवने धानाः पुरोडाशम् च आहुतम् मंहस्व अस्माकम्। ऋभुः विभ्वा वाज इति त्रय [3]ऋभवः। ऋभुभिर्युक्तम्[3] वाजेन च युक्तम् त्वा कवे! अन्नवन्तो वयम् कर्मभिः शिक्षेयं कुर्मः[4] ॥ ६ ॥

पूषण्वते ते चकृमा करम्भं हरिवते हर्यश्वाय धानाः ।
अपूपमद्धि सगणो मरुद्भिः सोमं पिब वृत्रहा शूर विद्वान् ॥ ७ ॥

पूषण्ऽवते । ते । चकृम । करम्भम् । हरिऽवते । हरिऽअश्वाय । धानाः ।
अपूपम् । अद्धि । सऽगणः । मरुत्ऽभिः । सोमम् । पिब । वृत्रऽहा । शूर । विद्वान् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० 'पूषा सहिते तुभ्यम् कुर्मः करम्भम्। हरिभिस्तद्वते हर्यश्वाय धानाः† कुर्मः। वृत्रहा विद्वान् त्वं हे शूर! पुरोडाशम् भक्षय, मरुद्भिः सहितः सोमम् च पिब!' ॥ ७ ॥

प्रति धाना भरत तूयमस्मै पुरोळाशं वीरतमाय नृणाम् ।
दिवेदिवे सदृशीरिन्द्र तुभ्यं वर्धन्तु त्वा सोमपेयाय धृष्णो ॥ ८ ॥

प्रति । धानाः । भरत । तूयम् । अस्मै । पुरोळाशम् । वीरऽतमाय । नृणाम् ।
दिवेऽदिवे । सऽदृशीः । इन्द्र । तुभ्यम् । वर्धन्तु । त्वा । सोमऽपेयाय । धृष्णो इति ॥ ८ ॥

वेङ्कट० 'नृणाम् मध्ये अतिशयेन वीराय अस्मै धानाः पुरोडाशम् च क्षिप्रम् प्रति भरत। अस्मदर्थम् एकरूपाः स्तुतयः हे इन्द्र! त्वदर्थं क्रियमाणाः त्वाम् वर्धयन्तु हे[5] धर्षणशील![5] तव सोमपानाय ॥ ८ ॥

[4]इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्यायेऽष्टादशो वर्गः[4] ॥

१-१. नास्ति वि[1] अ[1]. २-२. नास्ति मूको. ३-३. नास्ति वि[1] अ[1]. ४-४. नास्ति वि[1] अ[1]. † धानानां क, धनानां वि[1] अ[1]. ५. धर्षण° वि[1] अ[1].

[५३]

[1]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः। इन्द्रो देवता, आद्याया इन्द्रापर्वतौ, पञ्चदशीषोडश्योः
वाक् (ससर्परी), सप्तदश्यादिविंशत्यन्तानां रथाङ्गानि, एकविंश्यादि-
चतुर्विंशत्यन्तानामभिशापः। त्रिष्टुप् छन्दः, दशमीषोडश्यौ जगत्यौ,
त्रयोदशी गायत्री, द्वादशीविंशीद्वाविंश्योऽनुष्टुभः,
अष्टादशी बृहती[1]।

इन्द्रापर्वता बृहता रथेन वामीरिष आ वहतं सुवीराः।
वीतं हव्यान्यध्वरेषु देवा वर्धेथां गीर्भिरिळया मदन्ता ॥ १ ॥

इन्द्रापर्वता । बृहता । रथेन । वामीः । इषः । आ । वहतम् । सुऽवीराः ।
वीतम् । हव्यानि । अध्वरेषु । देवा । वर्धेथाम् । गीःऽभिः । इळया । मदन्ता ॥ १ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्रापर्वतौ! वननीयानि अन्नानि महता रथेन आ वहतम् शोभनापत्यसहितानि, भक्षयत च हवींषि यज्ञेषु, देवनशीलौ! वर्धेथाम्[2] च स्तुतिभिः अन्नेन माद्यन्तौ युवामिति ॥ १ ॥

तिष्ठा सु कं मघवन् मा परा गाः सोमस्य नु त्वा सुषुतस्य यक्षि।
पितुर्न पुत्रः सिचमा रभे त इन्द्र स्वादिष्ठया गिरा शचीवः ॥ २ ॥

तिष्ठ । सु । कम् । मघऽवन् । मा । परा । गाः । सोमस्य । नु । त्वा । सुऽसुतस्य । यक्षि ।
पितुः । न । पुत्रः । सिचम् । आ । रभे । ते । इन्द्र । स्वादिष्ठया । गिरा । शचीऽवः ॥ २ ॥

वेङ्कट० मघवन्! सुष्ठु सुखं च अस्मत्पार्श्वे तिष्ठ। मा अस्मत्तः परागमः[3]। सोमेन सुष्ठु सुतेन शीघ्रम् अत्र त्वा यजे। पितुः इव पुत्रः तव वाससोऽन्तम्, हे इन्द्र! अहं हस्तेन गृह्णामि स्वादुतमया स्तुतिवाचा संयुक्तोऽहम्, प्रज्ञावन्![4] ॥ २ ॥

शंसावाध्वर्यो प्रति मे गृणीहीन्द्राय वाहः कृणवाव जुष्टम्।
एदं बर्हिर्यजमानस्य सीदाथा च भूदुक्थमिन्द्राय शस्तम् ॥ ३ ॥

शंसाव । अध्वर्यो इति । प्रति । मे । गृणीहि । इन्द्राय । वाहः । कृणवाव । जुष्टम् ।
आ । इदम् । बर्हिः । यजमानस्य । सीद । अथ । च । भूत् । उक्थम् । इन्द्राय । शस्तम् ॥३॥

वेङ्कट० हे अध्वर्यो! शंसाव आवाम्। तत्र त्वम् मे प्रतिगरं कुरु—'ओथामो दैव' इति। इन्द्राय शस्त्रम् पर्याप्तम् कृणवाव। तदर्थम् आ सीद इदम् बर्हिः अस्य यजमानस्य। अथ भवतु इन्द्राय शस्तम् उक्थम् इति ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. वर्धेताम् मूको. ३. °म मूको. ४. °वान् वि°" क° को.

जायेदस्तं मघवन्त्सेदु योनिस्तदित्त्वा युक्ता हरयो वहन्तु ।
यदा कदा च सुनवाम सोममग्निष्ट्वा दूतो धन्वात्यच्छ ॥ ४ ॥

जाया । इत् । अस्तम् । मघऽवन् । सा । इत् । ऊँ इति । योनिः । तत् । इत् । त्वा । युक्ताः । हरयः । वहन्तु ।
यदा । कदा । च । सुनवाम । सोमम् । अग्निः । त्वा । दूतः । धन्वाति । अच्छ ॥ ४ ॥

वेङ्कट० मघवन्! पुरुषाणाम् जाया एव गृहं भवति, सा एव वासस्थानम्[1]। तत्र एव त्वामपि पीतसोमम् युक्ताः अश्वाः वहन्तु। पुनश्च वयम् यदा कदा च अत्र ऊर्ध्वम् सोमम् सुनवाम तदा सोमपानाय अग्निः दूतः त्वाम् प्रति धन्वाति अभिगच्छति, यदा पुनरागन्तव्यम्। अत्रोत्तरा सूक्ते निर्वक्ष्याव ॥ ४ ॥

परा याहि मघवन्ना च याहीन्द्र भ्रातरुभयत्रा ते अर्थम् ।
यत्रा रथस्य बृहतो निधानं विमोचनं वाजिनो रासभस्य ॥ ५ ॥

परा । याहि । मघऽवन् । आ । च । याहि । इन्द्र । भ्रातः । उभयत्र । ते । अर्थम् ।
यत्र । रथस्य । बृहतः । निऽधानम् । विऽमोचनम् । वाजिनः । रासभस्य ॥ ५ ॥

वेङ्कट० पीते सोमे परा गच्छ मघवन्, आ याहि च श्वः प्रभाते सोमपानाय। हे इन्द्र! भ्रातृस्थानीय! भर्तः![2] वा उभयस्य च तव प्रयोजनम् अस्ति। सोमपानमत्र प्रयोजनम् तत्र जाया। यत्र[3] यत्रे महतः रथस्य विमुक्ताश्वस्य निधानम् भवति विमोचनम् च अश्वस्य वेगवतः, तत्रायाहीति[4]। वेगवन्तन्त्वेऽप्यश्वम् हवियोजनस्य पुरोऽनुवाक्यास्वेषु पूर्वेति ॥ ५ ॥

[5]इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये एकोनविंशो वर्गः[5] ॥

अपाः सोममस्तमिन्द्र प्र याहि कल्याणीर्जाया सुरणं गृहे ते ।
यत्रा रथस्य बृहतो निधानं विमोचनं वाजिनो दक्षिणावत् ॥ ६ ॥

अपाः । सोमम् । अस्तम् । इन्द्र । प्र । याहि । कल्याणीः । जाया । सुऽरणम् । गृहे । ते ।
यत्र । रथस्य । बृहतः । निऽधानम् । विऽमोचनम् । वाजिनः । दक्षिणाऽवत् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० पीतवानसि सोमम्, गृहम् इन्द्र! प्रतिगच्छ। कल्याणीः[6] जाया सुष्ठु रमणसाधनं विद्यते गृहे तव। यत्र इति गतम्। अर्थं कार्यमस्ति श्वाद विमुक्तानां वाजिनां[7] दक्षिणा विद्यते च प्रातरिति। दक्षिणा च[8] अश्वाः यानं चेति ॥ ६ ॥

इमे भोजा अङ्गिरसो विरूपा दिवस्पुत्रासो असुरस्य वीराः ।
विश्वामित्राय ददतो मघानि सहस्रसावे प्र तिरन्त आयुः ॥ ७ ॥

१. वासस्था° वि° अर्थ. २. भर्ता वि° अ°. ३-३. नास्ति वि° अर्थ. ४. °यातीति मूको. ५-५. नास्ति मूको. ६. °णी अर्थ. ७. नास्ति मूको. ८. नास्ति अ.

इमे । भोजाः । अङ्गिरसः । विऽरूपाः । दिवः । पुत्रासः । असुरस्य । वीराः ।
विश्वामित्राय । ददतः । मघानि । सहस्रऽसावे । प्र । तिरन्ते । आयुः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० इन्द्रानुचराः इमे राजानः विविधरूपाः अङ्गिरसः च दिवः पुत्राश्च मरुतः असुरस्य बलवतो रुद्रस्य वीराः विश्वामित्राय मह्यम् धनानि प्रयच्छन्तः अनेकस्मिन् सोमाभिषवे आयुः वर्धयन्तीति[1] ॥ ७ ॥

रूपंरूपं मघवा बोभवीति मायाः कृण्वानस्तन्वं१ परि स्वाम् ।
त्रिर्यद् दिवः परि मुहूर्तमागात् स्वैर्मन्त्रैरनृतुपा ऋतावा ॥ ८ ॥

रूपम्ऽरूपम् । मघऽवा । बोभवीति । मायाः । कृण्वानः । तन्वम् । परि । स्वाम् ।
त्रिः । यत् । दिवः । परि । मुहूर्तम् । आ । अगात् । स्वैः । मन्त्रैः । अनृतुऽपाः । ऋतऽवा ॥८॥

वेङ्कट० नानाविधं रूपम् भावयति मघवा स्वाम् तनुम् परितः मायाः कुर्वन् । याभिर्जनान् मोहयति ता माया उच्यन्ते । बहुधा ह्येकमेव जना कुर्वन्ते । मुहूर्तम् मुहुः ऋतं भवतीति सवनमुच्यते । दिवः परि यदा[2] सवनान्यागच्छति स्वैः स्तोत्रैर्हेतुभिः । अन्ये देवा ऋतौ कस्मिंश्चित् काले पिबन्ति अयं तु अनृतुपाः सर्वेषु सवनेषु पिबति यज्ञवानिति । यास्कः 'यद्यद्रूपं कामयते तत्तद्देवता[3] भवति' (१०,१७) इति ॥ ८ ॥

महाँ ऋषिर्देवजा देवजूतोऽस्तभ्नात् सिन्धुमर्णवं नृचक्षाः ।
विश्वामित्रो यदवहत् सुदासमप्रियायत कुशिकेभिरिन्द्रः ॥ ९ ॥

महान् । ऋषिः । देवऽजाः । देवऽजूतः । अस्तभ्नात् । सिन्धुम् । अर्णवम् । नृऽचक्षाः ।
विश्वामित्रः । यत् । अवहत् । सुऽदासम् । अप्रियायत । कुशिकेभिः । इन्द्रः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० महान् अयम् ऋषिः देवार्थं जातः देवैराहूतः स्तम्भितवान् इन्द्रप्रसादात् 'उदकवन्तम् सिन्धुम्'[4] मनुष्याणां पुत्रपौत्रादीनां द्रष्टा । किञ्च यदा अयम् विश्वामित्रः[5] अश्वमेधेन याजयत् सुदासम् राजानम् पुरोधाः सन् अवहत् प्रणिनाय, तदानीं प्रीत आसीत् कुशिकैरस्माभिः इन्द्रः ॥ ९ ॥

हंसाइव कृणुथ श्लोकमद्रिभिर्मदन्तो गीर्भिरध्वरे सुते सचा ।
देवेभिर्विप्रा ऋषयो नृचक्षसो वि पिबध्वं कुशिकाः सोम्यं मधु ॥ १० ॥

हंसाःऽइव । कृणुथ । श्लोकम् । अद्रिऽभिः । मदन्तः । गीःऽभिः । अध्वरे । सुते । सचा ।
देवेभिः । विप्राः । ऋषयः । नृऽचक्षसः । वि । पिबध्वम् । कुशिकाः । सोम्यम् । मधु ॥ १० ॥

---

१. नास्ति कॉ. २. यदि वि॰ कॉ. ३. तत्तदेव मूको. ४-४. सिन्धुम् उदकवन्तम् वि॰ लपं. ५. नास्ति मूको.

वेङ्कट० हे कुशिकाः! हंसा इव कूजन्तः कुरुत स्तोत्रम् अभिषवग्रावभिः सह देवान् मादयन्तः स्तुतिभिः यज्ञे सुते सोमे सहभूताः। देवैः सह हे ब्राह्मणाः! हे ऋषयः! च मनुष्याणां द्रष्टारः! विविधम् पिबत सोममयम् मधु ॥ १० ॥

[1]इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये विंशो वर्गः[1] ॥

उप प्रेत कुशिकाश्चेतयध्वमश्वं राये प्र मुञ्चता सुदासः ।
राजा वृत्रं जङ्घनत् प्रागपागुदगथा यजाते वर आ पृथिव्याः ॥ ११ ॥

उप । प्र । इत । कुशिकाः । चेतयध्वम् । अश्वम् । राये । प्र । मुञ्चत । सुऽदासः ।
राजा । वृत्रम् । जङ्घनत् । प्राक् । अपाक् । उदक् । अथ । यजाते । वरे । आ । पृथिव्याः ॥

वेङ्कट० शौनकः— [2]सुदासश्च[2] महायज्ञे शक्तिना गाधिसूनवे[3] ॥
निगृहीते [4]बलाद्वेगात् सोऽवसीदद्[4] विचेतनः ।
तस्मै[5] ब्राह्मीं तु सौरीं वा नाम्ना वाचं ससर्परीम् ॥
सूर्यवेश्मादिहाहृत्य[6] ददुस्ते जमदग्नयः ।
कुशिकानां[7] ततः सा [8]वाक् अमतिं तामपाहनत्[8] ॥
[9]'उपे(-प्र[10] इ)ति चास्यां[10] कुशिकान् विश्वामित्रोऽनुबोधयत्[11] ।
लब्ध्वा वाचं च हृष्टात्मा तामृषीन् प्रत्यपूजयत् ॥
'ससर्परीर्[12]' इति द्वाभ्यामृग्भ्यां[13] वाचं स्तुवन् स्वयम् ।
[14]'स्थिरान्'† इत्यनयोऽऽत्मनहुवन्‡ गृह्णन्§ वचन ॥
ततश्च¶[14] स्वशरीरिणः[15] गृह्णन् कश्चन परिदेवे[16] ।
परास्ततो[17] यास्त्वत्र वसिष्ठद्वेषिण्यः[18] स्मृताः ॥
[19]विश्वामित्रेण ताः प्रोक्ता अभिशापाः† इति स्मृताः ।
‡द्विषद्द्वेषास्तु‡ ताः §प्रोक्ताः विद्याच्चैवाभिचारिकाः§[19] ॥
वसिष्ठास्ता[20] न शृण्वन्ति तदाचार्यकसम्मतम् ।

१-१. नास्ति मूको. २. सेटसस्य मूको. ३. गाधि° वि¹ ³ अ¹ क; गाधी° लपं. ४-४. गाढोन: सोपस्यौ° मूको. ५. तस्य मूको. ६. °हाहृत्य वि¹ ³ अ¹ लपं. ७. °तान् वि¹ लपं. ८-८. तु मतिमान् (°मति लपं.) तामपाहनत् (°मपाहनं लप.) मूको. ९. ऋ ३,५३,११. १०. नास्या वि¹ लपं; न त्वात् वि¹ अ¹ क. ११. °सोऽब्रवीत्° वि¹ ³ अ¹ क; °सोऽन्वयो° लपं. १२. ऋ ३,५३,१५;१६. १३. द्वाभ्यां गृह्णन् वि¹ अ¹ क; द्वाभ्यां वि¹ लपं. १४-१४. नास्ति वि³ अ¹. † ऋ ३,५३,१७. ‡ °इं = वि¹ क लपं. § गृह्णन् क. ¶ तथं च वि¹ क लपं. १५ स्वशरीरं न वि³ अ¹ क; स्वशरीरं च वि¹ लपं. १६. नास्ति वि³; पुनरिव अ¹. १७. ऋ ३,५३,२१-२४. १८. वसि° क. १९-१९. पूर्वापरार्धश्लोकयोर्व्युत्क्रमः वि¹ ³ क लपं; नास्ति अ¹. † अभिशापाः वि¹ लपं. ‡-‡ द्विष द्वेष° वि¹ क; द्विषे द्वेष वि¹ लपं. §-§ स्मृता विश्वामित्रेषु हन्ते वि¹ ³ क लपं. २०. वसिष्ठास्तु वि¹ क लपं; °स्तास्तु वि³ अ¹.

'कीर्तनाच्छ्रवणाद् वापि महादोषश्च जायते' ॥
जाल्मा मियते मूर्खा[४] कीर्तितेन श्रुतेन वा[५] ।
तेषां बाला: प्रमीयन्ते तस्मात् तांस्तु न कीर्तयेत्[१] ॥ (बृदे ४,११२-१२०) इति ।

हे कुशिकाः! आगच्छत[२], मयोच्यमानं जानीत । सुदासः राज्ञः अश्वमेधाय अस्माकं धनाय च अश्वम्[३] उन्मुञ्चत । सोऽयं राजा प्राक् प्रत्यक् उदक् च शत्रून् वृत्रो हतवान् । अनार्यतायाद्[६] दक्षिणाया अकीर्तनम् । एवं सति सार्वभौमोऽयम्[७] पृथिव्याः वरिष्ठेऽस्मिन्देशे अश्वमेधेन यजत इति ॥ ११ ॥

य इमे रोदसी उभे अहमिन्द्रमतुष्टवम् ।
विश्वामित्रस्य रक्षति ब्रह्मेदं भारतं जनम् ॥ १२ ॥

यः । इमे इति । रोदसी इति । उभे इति । अहम् । इन्द्रम् । अतुस्तवम् ।
विश्वामित्रस्य । रक्षति । ब्रह्म । इदम् । भारतम् । जनम् ॥ १२ ॥

वेङ्कट० यः अहम् इमे द्यावापृथिवी इन्द्रम् मन्त्रकरणात् स्तावयामि । मदुक्तैर्मन्त्रैरुभये देवमनुष्याः स्तुवन्तीत्यर्थः । तस्य मम विश्वामित्रस्य मन्त्रः अयम् भरतकुलजातम् जनम् रक्षति इति ॥ १२ ॥

विश्वामित्रा अरासत ब्रह्मेन्द्राय वज्रिणे । करदिन्नः सुराधसः ॥ १३ ॥

विश्वामित्राः । अरासत । ब्रह्म । इन्द्राय । वज्रिणे । करत् । इत् । नः । सुऽराधसः ॥ १३ ॥

वेङ्कट० विश्वामित्राः प्रायच्छन् स्तुतिम् वज्रिणे इन्द्राय । सोऽस्मान् करोतु शोभनधनान्[८] ॥ १३ ॥

किं ते कृण्वन्ति कीकटेषु गावो नाशिरं दुह्रे न तपन्ति घर्मम् ।
आ नो भर प्रमगन्दस्य वेदो नैचाशाखं मघवन् रन्धया नः ॥ १४ ॥

किम् । ते । कृण्वन्ति । कीकटेषु । गावः । न । आऽशिरम् । दुह्रे । न । तपन्ति । घर्मम् ।
आ । नः । भर । प्रऽमगन्दस्य । वेदः । नैचाऽशाखम् । मघऽवन् । रन्धय । नः ॥ १४ ॥

वेङ्कट० किं क्रियाभिः इति ये मन्यन्ते कीकटा नास्तिकाः, तेषु स्थिताः गावः तव हे इन्द्र! किम् कुर्वन्ति । नहि कीकटाः आशिरम् दुहन्ति, न च तापयन्ति घर्मम्, तथा सति आ भर अस्माकम् कीकटेषु वर्तमानस्य प्रमगन्दस्य धनम् इति । एतदेवाह—परित्यक्तवेदशाखस्य मघवन्! धनम् अस्माकम् वशं नयेति । यास्कः—'कीकटा नाम देशोऽनार्यनिवासः । कीकटाः किंकृताः किं क्रियाभिरिति

१-१. नास्ति मूको. २. मुखो वि° लप. ३. नास्ति वि° लपे. ४. आगा° ब°; तता° लपं. ५. नास्ति मूको. ६. °त्वात ब°. ७. °मो यः वि° लपे. ८ शोभनान् वि° लपे.

प्रेमा' (६, ३२) इति । तथोत्तरश्लोकम्—'प्रमन्दः कुसीदी । माऽसौ मामानभिप्यतीति न ददाति । तदाप्नो प्रममन्दः । अत्यन्तकुसीदिकुलीनः । प्रमदको वा । योऽहमेवास्ति लोको न पर इति प्रेप्सुः । पण्डको वा' (६,३२) इत्यादि ॥ १४ ॥

ससर्परीरमतिं बाधमाना बृहन्मिमाय जमदग्निदत्ता ।
आ सूर्यस्य दुहिता ततान श्रवो देवेष्वमृतमजुर्यम् ॥ १५ ॥

ससर्परीः । अमतिम् । बाधमाना । बृहत् । मिमाय । जमदग्निऽदत्ता ।
आ । सूर्यस्य । दुहिता । ततान । श्रवः । देवेषु । अमृतम् । अजुर्यम् ॥ १५ ॥

वेङ्कट० ससर्परीनाम्नी[1] शक्तिः कुशिकानामुत्पादितं मोहम् बाधमाना जमदग्निभिः सूर्यलोका-दाहृत्य दत्ता अत्यन्तम् शब्दायते । सेयम् सूर्यस्य दुहिता देवेषु अमृतत्वसाधनं च[2] अजरत्व-साधनं च अन्नम् मन्त्रात्मिका[3] वा तनोति[4] । वागपि देवेभ्यो हव्यं वहतीति ॥ १५ ॥

'इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये एकविंशो वर्गः[5] ॥

ससर्परीरभरत्तूयमेभ्योऽधि श्रवः पाञ्चजन्यासु कृष्टिषु ।
सा पक्ष्या नव्यमायुर्दधाना यां मे पलस्तिजमदग्नयो ददुः ॥ १६ ॥

ससर्परीः । अभरत् । तूयम् । एभ्यः । अधि । श्रवः । पाञ्चऽजन्यासु । कृष्टिषु ।
सा । पक्ष्या । नव्यम् । आयुः । दधाना । याम् । मे । पलस्तिऽजमदग्नयः । ददुः ॥ १६ ॥

वेङ्कट० रथकारपञ्चमाश्चत्वारो वर्णाः पञ्चजनाः, तत्प्रभवासु प्रजासु अधि यत् अन्नम् अस्ति, तत् इयम् एभ्यः देवेभ्यः क्षिप्रम् भरति । पक्षः सूर्यः पततात्, तत्प्रभवा सा नवतरम् अन्नम् दधाना भवति । पलस्तिशब्दः पलितवचनः मृत्युरहिताः(?)[6] अपलिताः(?) आसन्[6] जमदग्नयः, ते याम् मह्यम् दत्तवन्तः इति[7] ॥ १६ ॥

स्थिरौ गावौ भवतां वीळुरक्षो मेषा वि वर्हि मा युगं वि शारि ।
इन्द्रः पातल्ये ददतां शरीतोररिष्टनेमे अभि नः सचस्व ॥ १७ ॥

स्थिरौ । गावौ । भवताम् । वीळुः । अक्षः । मा । ईषा । वि । वर्हि । मा । युगम् । वि । शारि ।
इन्द्रः । पातल्ये इति । ददताम् । शरीतोः । अरिष्टऽनेमे । अभि । नः । सचस्व ॥ १७ ॥

वेङ्कट० अनसि युक्तौ गावौ स्थिरौ भवताम् । अक्षः च दृढः, तथेयम् ईषा च विभ्रष्टा मा भूत्, युगम् च मा भूत् विशीर्णम् । पातल्यशब्दो नूनम् कवितधारिवचनः शल्यं इन्द्रा-

1. नास्ति मूको. 2. नास्ति वि' अ'. 3. मन्त्रात्मिका वि' अ'. 4-4. नास्ति मूको.
5. 'रहिता वि' अ'. 6. लोमांशुः ला. 7. नास्ति वि' अ'.

नामन्तरोपः, आ ततः इन्द्रः पातस्थे दत्ताम्। ददातिर्धारणकर्मा[1] (द्र. ना २, २) । त्वं च हे गरुड! अस्मान् अभि सवस्व शीघ्रगमनायेति ॥ १७ ॥

बलं धेहि तनूषु नो बलमिन्द्रानळुत्सु नः ।
बलं तोकाय तनयाय जीवसे त्वं हि बलदा असि ॥ १८ ॥

बलम् । धेहि । तनूषु । नः । बलम् । इन्द्र । अनळुत्ऽसु । नः ।
बलम् । तोकाय । तनयाय । जीवसे । त्वम् । हि । बलऽदाः । असि ॥ १८ ॥

वेङ्कट० निगदव्याख्याता ॥ १८ ॥

अभि व्ययस्व खदिरस्य सारमोजो धेहि स्पन्दने शिंशपायाम् ।
अक्ष वीळो वीळित वीळयस्व मा यामादस्मादव जीहिपो नः ॥ १९ ॥

अभि । व्ययस्व । खदिरस्य । सारम् । ओजः । धेहि । स्पन्दने । शिंशपायाम् ।
अक्ष । वीळो इति । वीळित । वीळयस्व । मा । यामात् । अस्मात् । अव । जीहिपः । नः ॥१९॥

वेङ्कट० खदिरस्य सारेणाऽऽण्योः करणं भवति, शिंशपया चक्रयोः। तत्र इदमाह—अक्षपार्श्वयोः खदिरस्य सारम् आणिम् आच्छादय तथा त्वे च बलम् स्पन्दनवेलायाम् शिंशपायाम् निधेहि। हे अक्ष! दृढ! पुरैवदृढ दृढीकृत! अत्यन्तं दृढो भव गमने। मा अस्मात् अस्मात् प्रयाणात् अव जीहिपः। अवहापनं[2] अक्षस्थुपरिस्थितस्याक्षस्य भङ्ग इति ॥ १९ ॥

अयमस्मान् वनस्पतिर्मा च हा मा च रीरिषत् ।
स्वस्त्या गृहेभ्य आवसा आ विमोचनात् ॥ २० ॥

अयम् । अस्मान् । वनस्पतिः । मा । च । हाः । मा । च । रिरिषत् ।
स्वस्ति । आ । गृहेभ्यः । आ । अवऽसै । आ । विऽमोचनात् ॥ २० ॥

वेङ्कट० शकटभूतः अयम् अस्मान् वनस्पतिः मा च त्याक्षीत्[3] मा च हिंसितान् कार्षीत्। किञ्च अविनाशहेतुर्भवतु[4] आ गृहप्राप्तेः, आ च अवसानात्, आ च अनडुहोर्विमोचनात्[5] ॥ २० ॥

[6]इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये द्वाविंशो वर्गः[6] ॥

इन्द्रोतिभिर्बहुलाभिर्नो अद्य याच्छ्रेष्ठाभिर्मघवञ्छूर जिन्व ।
यो नो द्वेष्ट्यधरः सस्पदीष्ट यमु द्विष्मस्तमु प्राणो जहातु ॥ २१ ॥

---

१. °कर्मेति नास्ति मूको. २. °वहनं वि° अ°. ३. त्याक्षीः मूको. ४. °वति वि° अ° लप. ५-५. नास्ति° वि° अ° लपं. ६-६. नास्ति मूको.

इन्द्र । ऊतिऽभिः । बहुलाभिः । नः । अद्य । यातश्रेष्ठाभिः । मघऽवन् । शूर । जिन्व । यः ।
नः । द्वेष्टि । अधरः । सः । पदीष्ट । यम् । ऊं इति । द्विष्मः । तम् । ऊं इति । प्राणः । जहातु ॥२१॥

वेङ्कट० इन्द्र! मतीः बहुभिः अस्मान्[1] अद्य गन्तृतमैः[2] प्रशस्यतमैः मघवन्! शूर! प्रीणय। यः अस्मान् द्वेष्टि अधरः सः विपद्यताम्। यम्[3] वयम् द्विष्मः तम् एव प्राणः जहातु। कौशिकैर्वसिष्ठस्याक्रोशः प्रीणयेति[4] ॥ २१ ॥

परशुं चिद् वि तपति शिम्बलं चिद् वि वृश्चति ।
उखा चिदिन्द्र येषन्ती प्रयस्ता फेनमस्यति ॥ २२ ॥

परशुम् । चित् । वि । तपति । शिम्बलम् । चित् । वि । वृश्चति ।
उखा । चित् । इन्द्र । येषन्ती । प्रऽयस्ता । फेनम् । अस्यति ॥ २२ ॥

वेङ्कट० भारतो[5] जनस्त्वत्प्रसादात्स्विव हे इन्द्र! युद्धार्थम्[6] परशुम्[7] तीक्ष्णीकरोति। शिम्बलशब्दः शिरोवचनः, यथा[8] कमेः कम्बलः एवं शिमेर्हिंसाकर्मणः शिम्बलः, वसिष्ठानां सेना शिरश्च वि वृश्चति। येषतिः[9] स्रवणकर्मा। उखाशब्दः शिरोवचनः, [10]"वसिष्ठानाम् उखा †च इन्द्र!† रुधिरं स्रवन्ती भरताभिः शस्त्रैः फेनम् विसृजति[10]" ॥ २२ ॥

न सायकस्य चिकिते जनासो लोधं नयन्ति पशु मन्यमानाः ।
नावाजिनं वाजिना हासयन्ति न गर्दभं पुरो अश्वान्नयन्ति ॥ २३ ॥

न । सायकस्य । चिकिते । जनासः । लोधम् । नयन्ति । पशु । मन्यमानाः ।
न । अवाजिनम् । वाजिना । हासयन्ति । न । गर्दभम् । पुरः । अश्वात् । नयन्ति ॥ २३ ॥

वेङ्कट० [11]हे जनाः! वासिष्ठो यो जनो भरतानामिन्द्राश्रयत्वाभिसरायकम् न जानाति‡, ततस्त्व मर्यसि स्तोत्रे वा लुब्धस्तृपिमिमं विश्वामित्रम् बलात् नयन्ति पशुमेनम् मन्यमानाः। तथापुक्तं‡ वसिष्ठानामिदम् 'नावाजिनम्' इति। अनश्वम् ऋज्वादिकम्[12] अश्वेन सह प्रतियुक्तमश्वान्य न हासयन्ति किन्त्वश्वेनैवाश्वेन[13] हेषयन्ति, न च गर्दभम् पापीयांसम् अश्वस्य पुरतः [13]नयन्ति, पश्चादेव नयन्ति इति[11] ॥ २३ ॥

इम इन्द्र भरतस्य पुत्रा अपपित्वं चिकितुर्न प्रपित्वम् ।
हिन्वन्त्यश्वमरणं न नित्यं ज्यावाजं परि णयन्त्याजौ ॥ २४ ॥

---

१. नास्ति वि° लपं. २. गन्त° वि° लपं. ३. नास्ति वि°. ४. मन्° अ° क. ५. भर° वि° अ° क. ६ °र्थं च वि° अ°. ७. °शुम च वि° अ° लपं. ८. नास्ति वि° लपं. ९. नास्ति लपं. १०-१०. नास्ति वि°. †-† क्षुद्रिकम् अ°. ११-११. नास्ति वि° लपं. ‡ °नि अ° क. ‡ °ना वि°. १२. विलम्ब° वि° अ°. १३-१३. नास्ति वि° अ°.

इमे । इन्द्र । भरतस्य । पुत्राः । अपऽपित्वम् । चिकितुः । न । प्रऽपित्वम् ।
हिन्वन्ति । अश्वम् । अरणम् । न । नित्यम् । ज्याऽवाजम् । परि । नयन्ति । आजौ ॥ २४ ॥

वेङ्कट० 'विरहिताश्चिरं माभूम' त्वदाश्रयत्वात् हे इन्द्र! इमे भरतस्य पुत्राः कुशिकाः वसिष्ठैः अपपित्वम् एव कर्तव्यतया जानन्ति, न तु प्रापणम्। ततश्च युद्धार्थम् अश्वम् प्रेरयन्ति 'शत्रूणाम् अरणीयम् स्वामिनि' स्थिरभक्तिम् भटम् इव, तथा ज्यावन्तं धनुश्च सङ्ग्रामे मण्डलीकुर्वन्ति ॥ २४ ॥

'इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये त्रयोविंशो वर्गः' ॥

[५४]

'प्रजापतिर्वैश्वामित्रो वाच्यो वा ऋषिः। विश्वे देवा देवता। त्रिष्टुप् छन्दः' ।

इमं महे विदथ्याय शूषं शश्वत् कृत्व ईड्याय प्र जभ्रुः ।
शृणोतु नो दम्येभिरनीकैः शृणोत्वग्निर्दिव्यैरजस्रः ॥ १ ॥

इमम् । महे । विदथ्याय । शूषम् । शश्वत् । कृत्वः । ईड्याय । प्र । जभ्रुः ।
शृणोतु । नः । दम्येभिः । अनीकैः । शृणोतु । अग्निः । दिव्यैः । अजस्रः ॥ १ ॥

वेङ्कट० उक्तगोत्रः प्रजापतिः। वैश्वदेवीयानि सूक्तानि चत्वारि। इमम् स्तोमम् महते यज्ञियाय सुखकरम् बहु कृत्वः स्तुत्याय वैश्वामित्राः प्र भरन्ति। स चास्माकं स्तोमम् रक्षसां दमनकुशलैः अनीकैः ज्वालालक्षणैः अन्तरिक्षभवैः नित्यं समिद्धः अग्निः शृणोतु इति ॥ १ ॥

महि महे दिवे अर्चा पृथिव्यै कामो म इच्छञ्चरति प्रजानन् ।
ययोर्ह स्तोमे विदथेषु देवाः सपर्यवो मादयन्ते सचायोः ॥ २ ॥

महि । महे । दिवे । अर्च । पृथिव्यै । कामः । मे । इच्छन् । चरति । प्रऽजानन् ।
ययोः । ह । स्तोमे । विदथेषु । देवाः । सपर्यवः । मादयन्ते । सचा । आयोः ॥ २ ॥

वेङ्कट० महान्तं स्तोमम् द्यावापृथिवीभ्याम् उच्चारय। मदीयः कामः त्वामभिलषितम् इच्छन् द्यावापृथिवी प्रति चरति गच्छति तयोर्महिमानम् प्रकर्षेण जानन्। ययोः खलु स्तोमे क्रियमाणे यज्ञेषु देवाः सपर्या मनुष्यैः क्रियमाणामिच्छन्तः सह सर्वे माद्यन्ति, प्रतिगृह्णन्ति ताम् इत्यर्थः ॥ २ ॥

युवोरृतं रोदसी सत्यमस्तु महे षु णः सुविताय प्र भूतम् ।
इदं दिवे नमो अग्ने पृथिव्यै सपर्यामि प्रयसा यामि रत्नम् ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति वि¹ अ¹; वि त्वममाभूम वि³ मूको. २-२. नास्ति वि¹; ... अ¹. ३-३. नास्ति वि¹ अ¹. ४-४. नास्ति मूको. ५. वैश्वदेवानि वि³ मूको. ६. नास्ति वि¹ मूको. ७. °वौ ह शस्वात्र. ८. ज्योन् वि²³ अ¹ मूको; ज्याम् क.

पूर्वीः । ऋतम् । रोदसी इति । सत्यम् । अस्तु । मुहे । सु । नः । सुवितायं । प्र । भूतम् ।
इदम् । दिवे । नमः । अग्ने । पृथिव्यै । सपर्यामि । प्रयसा । यामि । रत्नम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० हे द्यावापृथिव्यौ[1]! युवयोराश्रितविषयम् ऋतम् यागादिरूपम् सत्यम् अस्तु, महते अभ्युदयाय अस्माकम् सुष्ठु प्र भवतम्। इदम् नमः हे अग्ने! द्यावापृथिवीभ्याम्। किञ्च एते[2] अन्नेन पूजयामि, रत्नम् च याचे ॥ ३ ॥

उतो हि वां पूर्व्या आविविद्र ऋतावरी रोदसी सत्यवाचः ।
नरश्चिद् वां समिथे शूरसातौ ववन्दिरे पृथिवि वेविदानाः ॥ ४ ॥

उतो इति । हि । वाम् । पूर्व्याः । आऽविविद्रे । ऋतवरी इत्यृतऽवरी । रोदसी इति । सत्यऽवाचः ।
नरः । चित् । वाम् । समऽइथे । शूरऽसातौ । ववन्दिरे । पृथिवि । वेविदानाः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अपि च हे सत्ययुक्ते द्यावापृथिवी! वाम् पूर्वे पूर्वकालभवाः सत्यवाचः ऋषयः अभिलषितं ज्ञापितवन्तः। नराः मनुष्याः अपि वाम् संग्रामे शूरसम्भजनस्थाने स्तुवन्ति हे[1] पृथिवि! विद्वांसः ॥ ४ ॥

को अद्धा वेद क इह प्र वोचद् देवाँ अच्छा पथ्याऽऽका समेति ।
ददृश्र एषामवमा सदांसि परेषु या गुह्येषु व्रतेषु ॥ ५ ॥

कः । अद्धा । वेद । कः । इह । प्र । वोचत् । देवान् । अच्छ । पथ्या । का । सम् । एति ।
ददृश्रे । एषाम् । अवमा । सदांसि । परेषु । या । गुह्येषु । व्रतेषु ॥ ५ ॥

वेङ्कट० को मनुष्यः सम्यक् वेत्ति, कः वा इह[2] मनुष्येभ्यः एतत् '[3]प्र वोचत्[4]', को वा मार्गः देवान् अभि सम् एति, येन गत्वा याथात्म्यं जानीमः। एषाम् देवानां दिवि स्थितानाम् अवमानि नक्षत्ररूपाणि स्थानानि दृश्यन्ते। 'देवगृहा वै नक्षत्राणि' (तैब्रा १,५,२,६) इति ब्राह्मणम्। परमेषु दिवि स्थितेषु मनुष्याणां परोक्षेषु कर्मसु सत्सु तानि दृश्यन्ते। देवगृहा दृश्यन्ते, तत्रस्थानां देवानां कर्माणि परोक्षाणि भवन्तीत्यर्थः ॥ ५ ॥

[5]इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये चतुर्विंशो वर्गः[5] ॥

कविर्नृचक्षा अभि षीमचष्ट ऋतस्य योना विघृते मदन्ती ।
नाना चक्राते सदनं यथा वेः समानेन क्रतुना संविदाने ॥ ६ ॥

---

१. द्यावापृथिव्यौ क प्रस्तावः. २. एतो वं. ३. नास्ति कपं. ४. नास्ति मूको. ५-५. प्रवोचति वि[?] वं; प्रवोचति वि[?] क कपं; प्रवोचत्, परास्ति ता क प्रस्तावः. ६-६. नास्ति मूको.

क॒विः । नृ॒ऽचक्षाः॑ । अ॒भि । सी॒म् । अ॒च॒ष्ट॒ । ऋ॒तस्य॑ । योना॑ । विघृ॑ते॒ इति॒ विऽघृ॑ते । मद॑न्ती॒ इति॑ ।
नाना॑ । च॒क्रा॒ते॒ इति॑ । सद॑नम् । यथा॑ । वेः । स॒मा॒नेन॑ । क्रतु॑ना । सं॒वि॒दा॒ने इति॑ स॒म्ऽवि॒दा॒ने ॥ ६ ॥

वेङ्कट० कविः मनुष्याणां द्रष्टा भगवानिन्द्रः द्यावापृथिवी सर्वतः अभि पश्यति कर्मणः योनिर्निमित्त- भूतम् तस्मिन् प्रादुर्भूते सति मदन्ती, मत्प्रकारं उक्तः, विघृते परस्परअसक्ते । 'समानमेतदु- दकमुच्चैत्यव चाहभिः' (ऋ १,१६४,५१) इत्येतदभिप्रायम् । एतदेवानयोः समानं कर्म यदेव प्रीणनं द्यौः पृथिव्यै करोति तदेव पृथिव्यपि दिवः एतदेव संवेदनम् इति । ते एते द्यावापृथिवी यथा शकुन्तस्य कुलायान्यावासाय दृश्यन्ते एवं देवमनुष्याणामावासाय नानाविधम् सदनम् कुरुत इति ॥ ६ ॥

स॒मा॒न्या वियु॑ते दू॒रेअ॑न्ते ध्रु॒वे प॒दे त॑स्थतुर्जाग॒रूके॑ ।
उ॒त स्वसा॑रा यु॒वती॒ भव॑न्ती॒ आदु॑ ब्रुवाते मिथु॒नानि॒ नाम॑ ॥ ७ ॥

स॒मा॒न्या । वियु॑ते॒ इति॒ विऽयु॑ते । दू॒रेअ॑न्ते॒ इति॑ दू॒रेऽअ॑न्ते । ध्रु॒वे । प॒दे । त॒स्थ॒तुः॒ । जा॒ग॒रूके॒ इति॑ ।
उ॒त । स्वसा॑रा । यु॒वती॒ इति॑ । भव॑न्ती॒ इति॑ । आत् । ऊँ॒ इति॑ । ब्रु॒वा॒ते॒ इति॑ । मि॒थु॒नानि॑ । नाम॑ ॥ ७ ॥

वेङ्कट० समानपरिमाणे[1] वा समानप्रयोजने वा एकीभूते वा वियुते पृथग्भूते च दूरे ययोः पर्यन्तौ विस्तृतयोस्तादृशे अपि च स्वस्थानेऽवस्थिते तरुण्यौ भवन्त्यौ ध्रुवे स्थाने तिष्ठतः । यत्र स्थितं न निपततस्तद्[2] ध्रुवम्[3] । जागरणशीले भूत्वा सततं तिष्ठत इत्यर्थः । अन्यानि अपि एवंजातीयकानि मिथुनानि नामधेयानि 'उर्वी' 'पृथ्वी' 'बहुले' 'दूरे'[4] इत्यादीनि ब्रुवाते दृश्यमाने । तथा च द्यावापृथिव्योर्दर्शने एवंजातीयकानि नामानि नियतान्योभयोः[5] ॥ ७ ॥

विश्वेदे॒ते जनि॑मा॒ सं वि॑विक्तो म॒हो दे॒वान्बिभ्र॑ती॒ न व्य॑थेते ।
एज॑द्ध्रु॒वं प॑त्यते॒ विश्व॒मेकं॒ चर॑त्पत॒त्रि विषु॑णं॒ वि जा॒तम् ॥ ८ ॥

विश्वा॑ । इत् । ए॒ते इति॑ । जनि॑म । सम् । वि॒वि॒क्तः॒ । म॒हः । दे॒वान् । बिभ्र॑ती॒ इति॑ । न । व्य॒थे॒ते॒ इति॑ ।
एज॑त् । ध्रु॒वम् । प॒त्य॒ते॒ । विश्व॑म् । एक॑म् । चर॑त् । प॒त॒त्रि । विषु॑णम् । वि । जा॒तम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० विश्वानि एव एते जातानि भूतानि विस्तीर्णतया सम् विविक्तः पृथक्पृथक् असङ्कीर्णं धार- यतः । किञ्च महतः देवान् अग्निवाय्वादीन् बिभ्राणे न चलतः । यथाऽनयोः एजत् चलं मनुष्यादिकम्[6] ध्रुवम् पर्वतादिकं च सर्वम् एकीभूतम् पतति वर्तते, यथा मातापितरौ[7] समान- शाला भवतः[8] । तद्वत्[9]—चरत् पश्वादिकम् पतनशीलं शकुन्यादिकम् एवं विष्वग्नानागत भूत- जातम् अनयोर्विविधं पततीति ॥ ८ ॥

---

१. °मिते' वि[2] अ[1]. २. तदेवा' वि[1] अपं. ३. गति वि[1] अपं. ४. °रेताणि वि[1] ५. यत° वि[1] अपं. ६. °वाम् वि[1] अपं. ७. नास्ति वि[2] अ[1]. ८. °कत् न वि[1] अपं. ९. एव वि[1] अपं.

सना पुराणमध्येम्यारान्महः पितुर्जनितुर्जामि तन्नः ।
देवासो यत्र पनितार एवैरुरौ पथि व्युते तस्थुरन्तः ॥ ९ ॥

सना । पुराणम् । अधि । एमि । आरात् । महः । पितुः । जनितुः । जामि । तत् । नः ।
देवासः । यत्र । पनितारः । एवैः । उरौ । पथि । विऽउते । तस्थुः । अन्तरिति ॥ ९ ॥

वेङ्कट० अस्माकम् महतः पितुः दिवः जनयितुर्भूमेश्च तत् सनातनम् पुराणम् जामित्वम् अधि एमि पश्यामि उच्चारयामि सम्प्रति । आराच्छब्दोऽन्तिकवचनः सम्प्रत्यर्थः । देवाः यस्मिन् जामित्वे मया कथ्यमाने गमनैः आगत्य मां स्तुवन्तः, सुष्ठु त्वया स्तुतम् इति पनितारः, विस्तीर्णे पथि अन्तरिक्षे द्यावापृथिव्योः अन्तः स्तोत्रश्रवणार्थं स्थिताः । स्तुतिभिः पदस्यैवान्तरिक्षस्य देवैर्बहुभिर्युक्तत्वमिति । अर्थान्तरम् सूक्ते निर्वचनाय ॥ ९ ॥

इमं स्तोमं रोदसी प्र ब्रवीम्यृदूदराः शृणवन्नग्निजिह्वाः ।
मित्रः सम्राजो वरुणो युवान आदित्यासः कवयः पप्रथानाः ॥ १० ॥

इमम् । स्तोमम् । रोदसी इति । प्र । ब्रवीमि । ऋदूदराः । शृणवन् । अग्निऽजिह्वाः ।
मित्रः । सम्ऽराजः । वरुणः । युवानः । आदित्यासः । कवयः । पप्रथानाः ॥ १० ॥

वेङ्कट० हे द्यावापृथिवी! युवयोः इमम् स्तोमम् अहम् प्र ब्रवीमि । ऋदूदरशब्दस्थाने मृदूदर इति यास्कः (६,४)। मृदुः सोम उदरे येषाम् अग्निजिह्वानां[1] ते तं[2] शृण्वन्तु, मित्रः च वरुणः च अन्ये च सम्राजः[3] युवानः अदितेः पुत्राः[4] क्रान्तदर्शनाः विस्तीर्णाः भवन्तः ॥ १० ॥

[5]इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये पञ्चविंशो वर्गः[5] ॥

हिरण्यपाणिः सविता सुजिह्वस्त्रिरा दिवो विदथे पत्यमानः ।
देवेषु च सवितः श्लोकमश्रेरादस्मभ्यमा सुव सर्वतातिम् ॥ ११ ॥

हिरण्यऽपाणिः । सविता । सुऽजिह्वः । त्रिः । आ । दिवः । विदथे । पत्यमानः ।
देवेषु । च । सवितरिति । श्लोकम् । अश्रेः । आत् । अस्मभ्यम् । आ । सुव । सर्वऽतातिम् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० हिरण्यपाणिः सविता सुवाक् दिवः च यज्ञे अह्नः त्रिः आगच्छन्, यथा प्रभवः, स त्वं हे सवितः! [6]मदीयां वाचं स्तुतिरूपाम्[6] देवेषु श्रावयेषु आपय । अनन्तरमेव प्रेरय च अस्मभ्यं सर्वैर्देवैस्ताय्यमानं धनम् ॥ ११ ॥

---

१. नास्ति वि॰ अ॰. २. °रः स्तोता वि॰ अ॰. ३. °जिह्वाना देवाना वि॰ अ॰. ४-४. नास्ति वि॰ अ॰. ५. नास्ति वि॰ अ॰ कर्ट. ६-६. नास्ति मूको. ७-७. नास्ति वि॰ अ॰ कर्ट.

सुकृत् सुपाणिः स्ववाँ ऋतावा देवस्त्वष्टावसे तानि नो धात् ।
पूषण्वन्त ऋभवो मादयध्वमूर्ध्वग्रावाणो अध्वरमतष्ट ॥ १२ ॥

सुऽकृत् । सुऽपाणिः । स्वऽवान् । ऋतऽवा । देवः । त्वष्टा । अवसे । तानि । नः । धात् ।
पूषण्ऽवन्तः । ऋभवः । मादयध्वम् । ऊर्ध्वऽग्रावाणः । अध्वरम् । अतष्ट ॥ १२ ॥

वेङ्कट० शोभनकारी[1] शोभनपाणिः धनवान् सत्यकर्मा देवः त्वष्टा तानि स्वकीयानि धनानि रक्षणार्थम् अस्मभ्यं प्रयच्छतु । हे ऋभवः ! यूयं च पूष्णा सहिताः अस्मयज्ञे मादयध्वम्, ऊर्ध्वग्रावाणः अभिषवार्थम् अध्वर्यव यज्ञम् सोमाभिषवेण संस्कृतवन्तः[2] इति ॥ १२ ॥

विद्युद्रथा मरुत ऋष्टिमन्तो दिवो मर्या ऋतजाता अयासः ।
सरस्वती शृणवन् यज्ञियासो धाता रयिं सहवीरं तुरासः ॥ १३ ॥

विद्युत्ऽरथाः । मरुतः । ऋष्टिऽमन्तः । दिवः । मर्याः । ऋतऽजाताः । अयासः ।
सरस्वती । शृणवन् । यज्ञियासः । धात । रयिम् । सहऽवीरम् । तुरासः ॥ १३ ॥

वेङ्कट० विद्युद्युक्तरथाः, 'आ विद्युन्मद्भिः' (ऋ १,८८,१) इत्युक्तम्, मरुतः ऋष्टिभिरायुधैः सहिताः दिवः सम्बन्धिनः मर्याः[3] दिवः सूनवः उदकार्थं जाताः गन्तारः, तैः सहभूता माध्यमिका वाक् । शृण्वन्तु अस्मत्स्तोत्रम्[4] यज्ञार्हाः । अथ प्रत्यक्षः । दत्त धनम् पुत्रसहितम् हे क्षिप्रकारिणः[5] ॥ १३ ॥

विष्णुं स्तोमासः पुरुदस्ममर्का भगस्येव कारिणो यामनि ग्मन् ।
उरुक्रमः ककुहो यस्य पूर्वीर्न मर्धन्ति युवतयो जनित्रीः ॥ १४ ॥

विष्णुम् । स्तोमासः । पुरुऽदस्मम् । अर्काः । भगस्यऽइव । कारिणः । यामनि । ग्मन् ।
उरुऽक्रमः । ककुहः । यस्य । पूर्वीः । न । मर्धन्ति । युवतयः । जनित्रीः ॥ १४ ॥

वेङ्कट० विष्णुम् स्तोत्रसङ्घाणि बहूनां दर्शनीयं गमने गच्छन्त्यभिगच्छन्ति, यथा भजनीयस्याढ्यस्य कर्मकराः आगमन उद्युक्ता भवन्ति । विस्तीर्णक्रमः स देवः । दिवः बृहन्[6] यस्य प्रसादात् विविक्ता भवन्ति, तत्प्रसादादेव जनयित्र्यः युवतयः स्त्रियः न मर्धन्ति न परस्परं बाधन्ते यथास्थानं तिष्ठन्तीति ॥ १४ ॥

इन्द्रो विश्वैर्वीर्यैः पत्यमान उभे आ पप्रौ रोदसी महित्वा ।
पुरंदरो वृत्रहा धृष्णुषेणः संगृभ्या न आ भरा भूरि पश्वः ॥ १५ ॥

---

१. नास्ति वि[1] अ[1]. २. संस्कृत[1] वि[1] अ[1]. ३. मर्याः वि[1]; °र्याः अ[1]. ४. °वन्ति सो[1] वि[1] अ[1]. ५. पूर्णः वि[1] अ[1] द. ६. नास्ति अर्थ.

इन्द्रः । विश्वैः । वीर्यैः । पत्यमानः । उभे इति । आ । पप्रौ । रोदसी इति । महिऽत्वा ।
पुरम्ऽदरः । वृत्रऽहा । धृष्णुऽसेनः । सम्ऽगृभ्य । नः । आ । भर । भूरि । पश्वः ॥ १५ ॥

वेङ्कट० इन्द्रः सर्वैः वीर्यैः सह आगच्छन् उभे द्यावापृथिव्यौ महत्त्वेन आ[1] पूरयति । '[2]शिष्टः स्पष्टः[2]' । पुरां दारयिता वृत्रस्य हन्ता प्रगल्भसेनः त्वम्[3] पशोः भूरि धनं संगृह्य अस्मभ्यम् आ भर । बहून् देहि पशूनित्यर्थः ॥ १५ ॥

[4]इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये षड्विंशो वर्गः[4] ।

नासत्या मे पितरा बन्धुपृच्छा सजात्यमश्विनोश्चारु नाम ।
युवं हि स्थो रयिदौ नो रयीणां दात्रं रक्षेथे अकवैरदब्धा ॥ १६ ॥

नासत्या । मे । पितरा । बन्धुऽपृच्छा । सऽजात्यम् । अश्विनोः । चारु । नाम ।
युवम् । हि । स्थः । रयिऽदौ । नः । रयीणाम् । दात्रम् । रक्षेथे इति । अकवैः । अदब्धा ॥ १६ ॥

वेङ्कट० 'इमे वा अश्विनौ' (श. ब्रा ४.१.५.१६) इति ब्राह्मणात् अश्विनौ द्यावापृथिव्यौ । अत उक्तम् अश्विनावेव मम मातापितराविति । बन्धनं यौ पृच्छतः किं त्वं बन्धोऽसि[5] इति तौ बन्धुपृच्छौ । तत्र ब्राह्मणमुक्तम्— 'अश्विनौ वै देवानां बन्धुमन्तौ' इति । समानि जन्मानि भवन्ति अश्विनोः कल्याणम् नासत्येत्यादिकं नाम । शेषः प्रत्यक्षः । युवाम् हि अस्माकं धनानाम् दातारौ भवथः, दत्तं[6] च धनम् रक्षेथे अकुत्सितैर्वसुभिः[7] शत्रुभिः अहिंसिताविति ॥ १६ ॥

महत् तद् वः कवयश्चारु नाम यद्ध देवा भवथ विश्व इन्द्रे ।
सख ऋभुभिः पुरुहूत प्रियेभिरिमां धियं सातये तक्षता नः ॥ १७ ॥

महत् । तत् । वः । कवयः । चारु । नाम । यत् । ह । देवाः । भवथ । विश्वे । इन्द्रे ।
सखा । ऋभुऽभिः । पुरुऽहूत । प्रियेभिः । इमाम् । धियम् । सातये । तक्षत । नः ॥ १७ ॥

वेङ्कट० हे क्रान्तदर्शनाः ऋभवः! महत् तत् वः नमनम् अभ्युदयावहम्, यत् खलु यूयं सर्वे एव देवाः![8] इन्द्रे सङ्गताः भवथ । त्वं च हे पुरुहूत! समानख्यानो भवसि प्रियैः ऋभुभिः । इत्यभिमन्त्र्येण तक्षता यूयम् इदं कर्म अस्माकं दानाय कुरुत ॥ १७ ॥

अर्यमा णो अदितिर्यज्ञियासोऽदब्धानि वरुणस्य व्रतानि ।
युयोत नो अनपत्यानि गन्तोः प्रजावान् नः पशुमाँ अस्तु गातुः ॥ १८ ॥

१. नास्ति वि[1] अपे. २-२. परोक्षः शिष्टः वि[1] अपे. ३. 'त्वम्' वि[1] अपे. ४-४. नास्ति मूको. ५. बन्धोऽसि मूको. ६. दत्त मूको. ७. कुत्सि° मूको. ८. नास्ति मूको.

अर्यमा । नः । अदितिः । यज्ञियासः । अदब्धानि । वरुणस्य । व्रतानि ।
युयोत । नः । अनपत्यानि । गन्तोः । प्रजाऽवान् । नः । पशुऽमान् । अस्तु । गातुः ॥ १८ ॥

वेङ्कट० अर्यमा च अस्माकमस्तु अदितिः च देवाश्च । कर्मभिरनुपहिंसितानि वरुणस्य व्रतानि भवन्ति,
स चास्माकमस्तु । ते यूयं हे अर्यमप्रभृतयः! अभिगमनभ्याद् गृहाय अनपत्यानि पुत्राभा-
वयोग्यानि ज्वरादीनि पृथक् कुरुत । ततोऽस्माकम् गातुः प्रजावान् अस्तु पशुमान् चेति ॥ १८ ॥

देवानां दूतः पुरुध प्रसूतोऽनागान् नो वोचतु सर्वताता ।
शृणोतु नः पृथिवी द्यौरुतापः सूर्यो नक्षत्रैरुर्व१न्तरिक्षम् ॥ १९ ॥

देवानाम् । दूतः । पुरुध । प्रऽसूतः । अनागान् । नः । वोचतु । सर्वऽताता ।
शृणोतु । नः । पृथिवी । द्यौः । उत । आपः । सूर्यः । नक्षत्रैः । उरु । अन्तरिक्षम् ॥ १९ ॥

वेङ्कट० देवानाम् दूतः अग्निः बहुप्रकारं यजमानैः प्रसूतः अपापान् भवन्त्वमी इति अस्मान् वदतु सर्वस्य
विस्तारयिता सर्वस्य कर्ता वा । शृणोतु अस्मान् पृथिवी द्यौः आपः सूर्यः च नक्षत्रैः सह विस्तीर्णम्
अन्तरिक्षम् च ॥ १९ ॥

शृण्वन्तु नो वृषणः पर्वतासो ध्रुवक्षेमास इळया मदन्तः ।
आदित्यैर्नो अदितिः शृणोतु यच्छन्तु नो मरुतः शर्म भद्रम् ॥ २० ॥

शृण्वन्तु । नः । वृषणः । पर्वतासः । ध्रुवऽक्षेमासः । इळया । मदन्तः ।
आदित्यैः । नः । अदितिः । शृणोतु । यच्छन्तु । नः । मरुतः । शर्म । भद्रम् ॥ २० ॥

वेङ्कट० शृण्वन्तु अस्मान् सोमस्य वर्षितारः ग्रावाणः ध्रुवक्षमाः अन्नेन[1] मदन्तः । तथा आदित्यैः
सह अस्मान् अदितिः च शृणोतु । मरुतः च अस्मभ्यं भजनीयं सुखं प्रयच्छन्तु ॥ २० ॥

सदा सुगः पितुमाँ अस्तु पन्था मध्वा देवा ओषधीः सं पिपृक्त ।
भगो मे अग्ने सख्ये न मृध्या उद् रायो अश्यां सदनं पुरुक्षोः ॥ २१ ॥

सदा । सुऽगः । पितुऽमान् । अस्तु । पन्थाः । मध्वा । देवाः । ओषधीः । सम् । पिपृक्त ।
भगः । मे । अग्ने । सख्ये । न । मृध्याः । उत् । रायः । अश्याम् । सदनम् । पुरुऽक्षोः ॥ २१ ॥

वेङ्कट० सदा शोभनगमनः अन्नवान् अस्तु मार्गोऽस्माकम् । तथा हे देवाः! ओषधीः मधुना
सम्पृक्ताः कुरुत । 'मधु' (निघ १,१२) इत्युदकनाम । हे अग्ने! त्वया सख्ये सति अस्माकम् भगः न
हिंस्येत । धनस्य सदनम् अहम् उत् अश्याम बहुभिः शब्दनीयस्येति ॥ २१ ॥

---

1. नास्ति वि॰ अ॰.

स्वदस्व हव्या समिषो दिदीह्यस्मद्र्यक् सं मिमीहि श्रवांसि ।
विश्वाँ अग्ने पृत्सु ताञ्जेषि शत्रूनहा विश्वा सुमना दीदिही नः ॥ २२ ॥

स्वदस्व । हव्या । सम् । इषः । दिदीहि । अस्मद्र्यक् । सम् । मिमीहि । श्रवांसि ।
विश्वान् । अग्ने । पृत्ऽसु । तान् । जेषि । शत्रून् । अहा । विश्वा । सुऽमनाः । दीदिहि । नः ॥ २२ ॥

वेङ्कट० स्वदस्व अग्ने! हवींषि, सन्दीपय च अन्नान्यस्माकम् । तथाऽस्मदभिमुखमेव सम् मिमीहि अन्नानि सम्मानं कुरु । तथा सर्वान् अग्ने! सङ्ग्रामेषु तान् शत्रून् अस्मदीयान् जय । किं बहुना सर्वेष्वपि अहःसु शोभनमतिः सन् दीप्यस्व अस्माकं गृह इति ॥ २२ ॥

[1]इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये सप्तविंशो वर्गः[1] ॥

[५५]

[1]प्रजापतिर्वैश्वामित्रो वाच्यो वा ऋषिः । विश्वे देवाः देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[1] ।

उषसः पूर्वा अध यद् व्यूषुर्महद् वि जज्ञे अक्षरं पदे गोः ।
व्रता देवानामुप नु प्रभूषन् महद् देवानामसुरत्वमेकम् ॥ १ ॥

उषसः । पूर्वाः । अध । यत् । विऽऊषुः । महत् । वि । जज्ञे । अक्षरम् । पदे । गोः ।
व्रता । देवानाम् । उप । नु । प्रऽभूषन् । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० सर्वेष्वन्तरम् उषसः पूर्वभाविन्यः यदा[2] व्युच्छन्ति तदा महत् अक्षरम् तेजः आदित्याख्यम् वि जायते तेजसः स्थाने दिवि । तत उदिते आदित्ये देवानाम् व्रतानि कर्माणि प्रकर्षेण भवितुमिच्छन्[3] यजमानः उप भवति, अनुतिष्ठति कर्माणीत्यर्थः । तदिदं देवानाम् महत् एकम् प्राबल्यम् इति ॥ १ ॥

मो षू णो अत्र जुहुरन्त देवा मा पूर्वे अग्ने पितरः पदज्ञाः ।
पुराण्योः सद्मनोः केतुरन्तर्महद् देवानामसुरत्वमेकम् ॥ २ ॥

मो इति । सु । नः । अत्र । जुहुरन्त । देवाः । मा । पूर्वे । अग्ने । पितरः । पदऽज्ञाः ।
पुराण्योः । सद्मनोः । केतुः । अन्तः । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० हे अग्ने! अस्माकम् अस्मिन् लोके देवाः मा जुहुरन्त कुटिला मा भूवन्, भागधेय-ग्रहणार्थमिहागच्छन्तु, मा च पितरः अस्माकम् पूर्वे सुताः पितरोऽपि पितृयज्ञदेवताः स्थानज्ञाः

१-१. नास्ति मूको. २. तदाहि १सु° को. ३. नास्ति लघ.

स्वकुलजातानामातासज्ञा । ज्वितिः पुरुणम् । पुराणस्योः द्यावापृथिव्योः 'सर्वेषामावासस्तयोः मध्ये प्रज्ञापकस्त्वं दूतो भूत्वा[1] चरसि[2] । तस्मात् ते तथा कुर्वन्ति । सर्वैरुद् देवानाम् महत् एकम् असुरत्वम् इति ॥ २ ॥

वि मे पुरुत्रा पतयन्ति कामाः शम्यच्छा दीद्ये पूर्व्याणि ।
समिद्धे अग्नावृतमिद् वदेम महद् देवानामसुरत्वमेकम् ॥ ३ ॥

वि । मे । पुरुऽत्रा । पतयन्ति । कामाः । शमि । अच्छ । दीद्ये । पूर्व्याणि ।
समऽइद्धे । अग्नौ । ऋतम् । इत् । वदेम । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० मम बहुविषयेषु प्रज्ञापकत्वादिषु कामाः विविधम् पतन्ति । ततोऽहं 'पुरातनानि वैदिकानि कर्माणि अभिलक्ष्य[3], तानि कर्तुमित्यर्थः, तदर्थमग्निं दीपयामि । अथ वयं समिद्धे सति अग्नौ तस्मै प्राप्तमासादितं हविः वदेम । सर्वैरिदं[4] वयं कुर्मस्तदपि देवानाम् प्राबल्यकृतमिति ॥ ३ ॥

समानो राजा विभृतः पुरुत्रा शये शयासु प्रयुतो वनानु ।
अन्या वत्सं भरति क्षेति माता महद् देवानामसुरत्वमेकम् ॥ ४ ॥

समानः । राजा । विऽभृतः । पुरुऽत्रा । शये । शयासु । प्रऽयुतः । वना । अनु ।
अन्या । वत्सम् । भरति । क्षेति । माता । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० 'एक एव अयं' दीप्यमानोऽग्निः बहुषु[5] देशेषु विभृतः भवति धिष्ण्येषु[6] । स[7] तत्र शेते शयनयोग्यासु भूमिषु प्रश्लिष्टः काष्ठानि अनु । वत्सम् अग्निम् एका माता पृथिवी हविर्भिर्धारयति । अथ अन्या माता द्यौः निवासयति[8] सुखमेषाग्निरत्तं भुञ्जानेति ॥ ४ ॥

आक्षित् पूर्वास्वपरा अनूरुत् सद्यो जातासु तरुणीष्वन्तः ।
अन्तर्वतीः सुवते अप्रवीता महद् देवानामसुरत्वमेकम् ॥ ५ ॥

आऽक्षित् । पूर्वासु । अपराः । अनुऽरुत् । सद्यः । जातासु । तरुणीषु । अन्तः ।
अन्तःऽवतीः । सुवते । अप्रऽवीताः । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अतीतास्वोषधीषु आक्षेताऽग्निर्भवति, तथा अपराः न जनिष्यमाणाः अनुरुध्यते । अथेदानीम् जातासु तरुणीषु अपि अन्तः भवति । तत्र वर्तमानश्च गर्भवतीरोषधीः प्रेरयति प्रसूताः करोति ।

१-१. नास्ति वि' अ'. २. चरति मूको. ३-३. नास्ति वि' अपं. ४. 'देव अपं.
५. प्रज्ञापकत्वादिषु वि' अपं. ६. धिष्ण्येषु वि'. ७. स तु वि' अ'. ८. निवसति वि' अपं.

पुत्रैरनिविक्तगर्भा अपि । 'तस्मादोषधयोऽनभ्यक्ता रेभन्ति'¹ (तै ७.१,१,३) इति ब्राह्मणम्, 'तस्मात्पराचीः प्रजाः प्र वीयन्ते प्रतीचीर्जायन्ते' (तै ६,३,१,४) इति चेति ॥ ५ ॥

²इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये अष्टाविंशो वर्गः² ॥

शयुः पुरस्तादध नु द्विमाताबन्धनश्चरति वत्स एकः ।
मित्रस्य ता वरुणस्य व्रतानि महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ ६ ॥

शयुः । पुरस्तात् । अध । नु । द्विऽमाता । अबन्धनः । चरति । वत्सः । एकः ।
मित्रस्य । ता । वरुणस्य । व्रतानि । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अपरस्यां दिशि गार्हपत्ये सर्वदा शयनशीलः इत्येष लोकयोर्निर्माता कश्चित् वत्सः बन्धनरहितः¹ इतस्ततश्चरतीति । तादृशानि एतानि कर्माणि मित्रावरुणकृतानि । शयनं वरुणकृतम्, चरणं मित्रकृतमिति ॥ ६ ॥

द्विमाता होता विदथेषु सम्राळन्वग्रं चरति क्षेति बुध्नः ।
प्र रण्यानि रण्यवाचो भरन्ते महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ ७ ॥

द्विऽमाता । होता । विदथेषु । सम्ऽराट् । अनु । अग्रम् । चरति । क्षेति । बुध्नः ।
प्र । रण्यानि । रण्यऽवाचः । भरन्ते । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० द्विमाता होता यज्ञेषु सम्राट् आहवनीयो भूत्वा अग्रम् उत्तरवेदिम् प्रति गच्छति, तथा बुध्नः भूत्वा पश्चाच्च अनवरतं निवसति । तस्मै वाग्मिनः प्र भरन्ते रमणीयानि हवींषि, रमणीयाः स्तुतीश्च वदमाना इति ॥ ७ ॥

शूरस्येव युध्यतो अन्तमस्य प्रतीचीनं ददृशे विश्वमायत् ।
अन्तर्मतिश्चरति निष्षिधं गोर्महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ ८ ॥

शूरस्यऽइव । युध्यतः । अन्तमस्य । प्रतीचीनम् । ददृशे । विश्वम् । आऽयत् ।
अन्तः । मतिः । चरति । निःऽसिधम् । गोः । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० शूरस्य इव युध्यतः अन्तिकतमस्य यथा समागच्छन्तं दृष्ट्वाऽन्ये पराङ्मुखा भवन्ति एवम् एनं दृष्ट्वा पराङ्मुखं भवति हविःपरिमोषणार्थमागच्छत् सर्वं रक्षः । सोऽयं द्यावापृथिव्योर्मध्ये देवानां स्तोता हविरादाय रक्षांसि निषिध्य⁴ चरति पृथिव्या दिवं प्रति ॥ ८ ॥

१-१. [illegible] इ; '[illegible]' अ'. २-२. नास्ति मूको. ३. '[illegible] वि' अ' [illegible]. ४. निषिध्यति मूको.

नि वे॑वेति पलि॒तो दू॒त आ॑स्व॒न्तर्म॒हाँश्च॑रति रोच॒नेन॑ ।
वपूं॑षि॒ बिभ्र॑द॒भि नो॒ वि च॑ष्टे म॒हद्दे॒वाना॑मसुर॒त्वमेक॑म् ॥ ९ ॥

नि । वे॒वे॒ति॒ । प॒लि॒तः । दू॒तः । आ॒सु॒ । अ॒न्तः । म॒हान् । च॒र॒ति॒ । रो॒च॒नेन॑ ।
वपूं॑षि । बिभ्र॑त् । अ॒भि । नः॒ । वि । च॒ष्टे॒ । म॒हत् । दे॒वाना॑म् । अ॒सु॒र॒ऽत्वम् । एक॑म् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० पालयिता श्वेतो वाऽग्निः दूतः सन् आसु¹ विक्षु नि वेवेति मध्यस्थानमुखेन तास्वन्तः देवान् प्रति, द्यावापृथिव्योर्मध्ये महान् चरति तेजसा सह, रूपाणि धारयन् नः² अस्मानभि वि पश्यति ॥९॥

विष्णु॑र्गो॒पाः प॑र॒मं पा॑ति॒ पाथः॑ प्रि॒या धामा॑न्य॒मृता॒ दधा॑नः ।
अ॒ग्निष्टा विश्वा॒ भुव॑नानि वेद म॒हद्दे॒वाना॑मसुर॒त्वमेक॑म् ॥ १० ॥

विष्णुः॑ । गो॒पाः । प॒र॒मम् । पा॒ति॒ । पाथः॑ । प्रि॒या । धामा॑नि । अ॒मृता॑ । दधा॑नः ।
अ॒ग्निः । ता । विश्वा॑ । भुव॑नानि । वे॒द॒ । म॒हत् । दे॒वाना॑म् । अ॒सु॒र॒ऽत्वम् । एक॑म् ॥ १० ॥

वेङ्कट० विष्णुः गोपायिता उत्तमम् रक्षति स्थानम् प्रियाणि अमृतानि पृथिव्यादीनि बहूनि धारयन् अयम् अग्निः तानि सर्वाण्येव जानाति पार्थिवानि दिव्यानि च ॥ १० ॥

³इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये एकोनत्रिंशो वर्गः³ ॥

नाना॑ चक्राते य॒म्या॒३॒॑ वपूं॑षि॒ तयो॑र॒न्यद्रोच॑ते कृ॒ष्णम॒न्यत् ।
श्यावी॑ च॒ यदरु॑षी च॒ स्वसा॑रौ म॒हद्दे॒वाना॑मसुर॒त्वमेक॑म् ॥ ११ ॥

नाना॑ । च॒क्रा॒ते॒ इति॑ । य॒म्या॑ । वपूं॑षि । तयोः॑ । अ॒न्यत् । रोच॑ते । कृ॒ष्णम् । अ॒न्यत् ।
श्यावी॑ । च॒ । यत् । अरु॑षी । च॒ । स्वसा॑रौ । म॒हत् । दे॒वाना॑म् । अ॒सु॒र॒ऽत्वम् । एक॑म् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० 'यम्या' (निघ १,७) इति रात्रिनाम साहचर्यादहोरात्रयोः प्रयुज्यते । अहोरात्रौ¹ भिन्नानि रूपाणि कुरुतः । तदेवाह—तयोः अन्यत् रोचते शुक्लं भवत्यहः, अथ रात्रिः कृष्णा भवति । 'श्यावी' (निघ १,७) इति रात्रिनाम, 'अरुषी' (निघ १,८) इत्यहर्नाम । ते अहोरात्रौ एकस्मादादित्या-दुत्पन्ने² स्वसारौ इत्थं भवतः, एतच्च देवकृतमिति । अस्यामप्यृच्यादित्य एव स्तूयते, अहोरात्रयोः कर्तृत्वात् तस्यैवाग्नेरत्रापि स्तुतिः । स एवेन्द्रश्चोक्तः 'नितिक्वरः' (ऋ ३,५४,२२) इत्यस्यामृचीति प्रतिभाति ॥ ११ ॥

मा॒ता च॒ यत्र॑ दुहि॒ता च॑ धे॒नू स॑बर्दु॒घे धा॒पये॑ते समी॒ची ।
ऋ॒तस्य॒ ते सद॒सीळे अ॒न्तर्म॒हद्दे॒वाना॑मसुर॒त्वमेक॑म् ॥ १२ ॥

१. नास्ति मूको. २-२. नास्ति मूको. ३. पतत्स्था° वि° मं°.

माता । च । यत्र । दुहिता । च । धेनू इति । सबर्दुघे इति सबःऽदुघे । धापयेते इति । समीची इति
समऽईची । ऋतस्य । ते इति । सदसि । ईळे । अन्तरिति । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ १२ ॥

वेङ्कट० मिमथापि कश्चु[1] ऋतशब्देनाऽऽदित्य उच्यते । माता पृथिवी, द्यौर्दुहिता यस्मात् सत्राच्छ-दिस्त्वेन[2] जीवति । माता दुहिता च[3] यस्मिन्नाकाशे[4] वर्तमाने कामानां दोग्ध्र्यौ, सबर्-शब्दोऽमृतनाम, अमृतस्य[5] दोग्ध्र्यौ, तत्र दिवसमुदकमसृजतम् अर्धं पृथिव्याः, ते सङ्गते भूत्वा अमृतं रसस्य पाययतः । ते च अहं स्तौमि आदित्यस्य स्वभूते गच्छति आकाशे वर्तमाने इति । यदिदमाकाशं द्यावापृथिवी विश्वरूपमपि देवकृतमिति ॥ १२ ॥

अन्यस्या वत्सं रिहती मिमाय कया भुवा नि दधे धेनुरूधः ।
ऋतस्य सा पयसाऽपिन्वतेळा महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ १३ ॥

अन्यस्याः । वत्सम् । रिहती । मिमाय । कया । भुवा । नि । दधे । धेनुः । ऊधः ।
ऋतस्य । सा । पयसा । अपिन्वत । इळा । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ १३ ॥

वेङ्कट० पृथिव्याः वत्समूतम् स्थावरं जङ्गमं च वर्षजिह्वया लिहती द्यौः शब्दं करोति, सा धेनुः द्यौर्वेदा[6] वर्षणलक्षणहितया[7] भूम्याऽऽत्मीयम् ऊधः सन्दधाति । इळेति गोनाम (तु. निघ २,११) । लेखम् गोसदृशी द्यौः इन्द्रोत्पादितेनैव पयसा पृथिवी प्रति अवति[8] ॥ १३ ॥

पद्या वस्ते पुरुरूपा वपूंष्यूर्ध्वा तस्थौ त्र्यविं रेरिहाणा ।
ऋतस्य सद्म वि चरामि विद्वान्महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ १४ ॥

पद्या । वस्ते । पुरुऽरूपा । वपूंषि । ऊर्ध्वा । तस्थौ । त्रिऽअविम् । रेरिहाणा ।
ऋतस्य । सद्म । वि । चरामि । विद्वान् । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ १४ ॥

वेङ्कट० पदनिधानयोग्या[9] पृथिवी बहुरूपाणि स्थावरजङ्गमशरीराणि आच्छादयति । अथ ऊर्ध्वा द्यौः तिष्ठति त्र्यविप्रमाणम् आदित्यं वत्समूतम् लिहती[10] । तद् इन्द्रस्य स्थानं सद्म अहं जानन् इव वि चरामि ॥ १४ ॥

पदेइव निहिते दस्मे अन्तस्तयोरन्यद्गुह्यमाविरन्यत् ।
सध्रीचीना पथ्या३ सा विषूची महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ १५ ॥

---

१. नास्ति कर्प. २. तत्रत्या सतः सततेन वि' अ'; तत्रत्याः सततेन वि' ल कर्प. ३. ना. वि' कर्प. ४. °श नाकाशे वि' अ'. ५. अमृतस्य वि' कर्प. ६-६. नास्ति वि' अ'. ७. वर्षणलक्ष' वि' ल कर्प; वर्षहि° वि' अ'. ८. स्वाति मूको. ९. नास्ति वि' अ'. १०. °ती मूको.

पदेइवेति पदेऽइव । निहिते इति निऽहिते । दस्मे । अन्तरिति । तयोः । अन्यत् । गुह्यम् । आविः । अन्यत् ।
सध्रीचीना । पथ्या । सा । विषूची । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ १५ ॥

वेङ्कट० 'महत आकाशस्य पदे इव' निहिते दर्शनीये द्यावापृथिवी आकाशस्य मध्ये। तयोः अन्यत् गुह्यम् पदं भवति स्वर्गः। आविः 'भवति अन्यत् पृथिवी। सोऽयम् द्यावापृथिव्यात्मको मार्गः' सध्रीचीनश्च भवति विषूचीनश्च। पृथिव्यां नानाकर्माणो मनुष्याः सह वर्तन्ते, परलोके तु न कश्चित् कञ्चन पश्यति, बहुविधैः कर्मभिर्बहुदेहान् प्राप्नुवन्ति' इत्यर्थः ॥ १५ ॥

'इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये त्रिंशो वर्गः' ॥

आ धेनवो धुनयन्तामशिश्वीः सबर्दुघाः शशया अप्रदुग्धाः ।
नव्यानव्या युवतयो भवन्तीर्महद् देवानामसुरत्वमेकम् ॥ १६ ॥

आ । धेनवः । धुनयन्ताम् । अशिश्वीः । सबःऽदुघाः । शशयाः । अप्रऽदुग्धाः ।
नव्याःऽनव्याः । युवतयः । भवन्तीः । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ १६ ॥

वेङ्कट० वत्सवर्जिताः शयनशीलाः मनुष्यैरपि अप्रदुग्धाः सदा नवतराः तरुण्यश्च भवन्त्यः बहुलस्य क्षीरस्य धेनवः इति दिगभिप्रायम्, ताः पयः आ धुनयन्ताम् 'रक्षन्तु हे इन्द्र! तव प्रसादेनेति' मन्त्रैः साहचर्यात् बोद्धव्यमिति ॥ १६ ॥

यदन्यासु वृषभो रोरवीति सो अन्यस्मिन् यूथे नि दधाति रेतः ।
स हि क्षपावान्त्स भगः स राजा महद् देवानामसुरत्वमेकम् ॥ १७ ॥

यत् । अन्यासु । वृषभः । रोरवीति । सः । अन्यस्मिन् । यूथे । नि । दधाति । रेतः ।
सः । हि । क्षपाऽवान् । सः । भगः । सः । राजा । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ १७ ॥

वेङ्कट० यत् अन्यासु गोषु स्थित्वा[5] वृषभः शब्दं करोति तदानीमेव स वृषभः अन्यस्मिन् गोयूथे 'रेतः '[1]नि दधाति। सः[1] वृषभः क इत्यपेक्षायामुक्तम् स हि इति। कः शत्रूणां क्षपणात् क्षपावान् भवति भजनीयश्च स्तोतॄणाम्, ईष्टे च सर्वस्य। एवं चायं दिक्षु स्थित्वा पृथिव्यामुदकं वर्षन्निन्द्रो भवति ॥ १७ ॥

वीरस्य नु स्वश्व्यं जनासः प्र नु वोचाम विदुरस्य देवाः ।
षोळ्हा युक्ताः पञ्चपञ्चा वहन्ति महद् देवानामसुरत्वमेकम् ॥ १८ ॥

१-१. नास्ति वि॰. २-२. नास्ति वि॰ अ॰. ३. शत॰ मूको. ४-४. नास्ति मूको.
५. स्थिताः क. ६-६. नास्ति अ॰. 1-1 नास्ति वि॰.

वीरस्य । नु । सुऽअश्व्यम् । जनासः । प्र । नु । वोचाम । विदुः । अस्य । देवाः ।
षोळ्हा । युक्ताः । पञ्चऽपञ्च । आ । वहन्ति । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ १८ ॥

वेङ्कट० एको वीरः पुराणः[1] । हे जनाः ! वयमिन्द्रस्य शोभनाश्वत्वम् क्षिप्रम् प्र ब्रूमः । तदिदं सर्वमस्मदीयम् देवाः एव जानन्ति । षोढा युक्ताः अश्वाः ते वीरं षड्ऋतवः भूत्वा मनुष्यान् प्रति आ वहन्ति । ऋतवः षड् ऋतवो भवन्ति, तान् मनुष्या हेमन्तशिशिरयोर्भेदस्य सूक्ष्मत्वात् पञ्च कुर्वन्ते । ऋतुसंवत्सरविवक्षया वोचंति ॥ १८ ॥

देवस्त्वष्टा सविता विश्वरूपः पुपोष प्रजाः पुरुधा जजान ।
इमा च विश्वा भुवनान्यस्य महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ १९ ॥

देवः । त्वष्टा । सविता । विश्वऽरूपः । पुपोष । प्रऽजाः । पुरुधा । जजान ।
इमा । च । विश्वा । भुवनानि । अस्य । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ १९ ॥

वेङ्कट० यास्कः—"देवः त्वष्टा सविता सर्वरूपः पोषति[2] प्रजा रसानुप्रदानेन । बहुधा चेमा[3] जनयति । इमानि च सर्वाणि भुवनान्युदकानि अस्य । महच्चास्य देवानाम् असुरत्वम् एकम् । प्रज्ञावत्वं वा[4] अनवत्वं[5] वा" (१०,३४) इति ॥ १९ ॥

मही समैरच्चम्वा समीची उभे ते अस्य वसुना न्यृष्टे ।
शृण्वे वीरो विन्दमानो वसूनि महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ २० ॥

मही इति । सम् । ऐरत् । चम्वा । समीची इति सम्ऽईची । उभे इति । ते इति । अस्य । वसुना । न्यृष्टे इति निऽऋष्टे । शृण्वे । वीरः । विन्दमानः । वसूनि । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ २० ॥

वेङ्कट० महत्यौ[6] द्यावापृथिवी परस्परं सङ्गमयति[7] मनसा धनेन समभिमुखे । ततश्च उभे ते द्यावापृथिवी इन्द्रोत्पादितेन धनेन इव इवोर्मिभिः न्यृष्टे भवतः । सोऽयम् वीरः वसून्यो धनानि लभमानः श्रूयत इति ॥ २० ॥

इमां च नः पृथिवीं विश्वधाया उप क्षेति हितमित्रो न राजा ।
पुरःसदः शर्मसदो न वीरा महद्देवानामसुरत्वमेकम् ॥ २१ ॥

इमाम् । च । नः । पृथिवीम् । विश्वऽधायाः । उप । क्षेति । हितऽमित्रः । न । राजा ।
पुरःऽसदः । शर्मऽसदः । न । वीराः । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ २१ ॥

---

१. पुराणः वि' अ'; ज्यायः क. २. पोषयति मूको. ३. नास्ति मूको. ४. नास्ति वि' अ'. ५. नाश्व[8] मूको. ६. नास्ति वि'. ७. सङ्गमनी वि' अ'. ८. 'पति च वि' अ'.

वेङ्कट० स वीरः इमाम् च अस्मदीयाम् वेदिलक्षणां पृथिवीम् बिभ्रत्स्य यतो ऊर्ध्वं निवसति पथिकः हितमित्रः यथा गच्छत्स्वेवमागच्छत्। तस्य पुरोगन्तारोऽनुचरा अमरष्ण्या[1] भवन्ति यथा गृहसदः वीराः। 'दुर्ग' (निघ ३,४) इति गृहनाम। दुर्गस्था वीरा यथाऽनभिभवनीया "एवमिन्द्रानुचराद् भवन्तीति[2]" ॥ २१ ॥

निष्षिध्वरीस्त ओषधीरुतापो रयिं त इन्द्र पृथिवी बिभर्ति ।
सखायस्ते वामभाजः स्याम महद् देवानामसुरत्वमेकम् ॥ २२ ॥

निःऽसिध्वरीः । ते । ओषधीः । उत । आपः । रयिम् । ते । इन्द्र । पृथिवी । बिभर्ति ।
सखायः । ते । वामऽभाजः । स्याम । महत् । देवानाम् । असुरऽत्वम् । एकम् ॥ २२ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्र! तुभ्यम् ओषधयः आपः च स्वसारस्य हविषः निःसिध्वर्यो भवन्ति। स्वसारं निर्गमयन्तीत्यर्थः। तथा पृथिवी अपि त्वदर्थमेव गवात्मकमोषध्यात्मकं च धनम् बिभर्ति। तस्य तव सखायः वयम् धनभाजः स्याम इति ॥ २२ ॥

'इति तृतीयाष्टके तृतीयाध्याये एकत्रिंशो वर्गः[3]' ॥

व्याख्यत् तृतीयमध्यायं तृतीयस्याष्टकस्य सः ।
कुशिकस्य कुले जाता माताऽभूद् यस्य सुन्दरी ॥

इति वेङ्कटमाधवाचार्यविरचिते ऋक्संहिताव्याख्याने
तृतीयाष्टके तृतीयोऽध्यायः ॥

— ❀ —

इति ऋग्वेदे सभाष्ये तृतीयाष्टके तृतीयोऽध्यायः ॥

१. ण्यो ळ. २-२. 'यद्'''न्तीति मूको. ३-३. नास्ति लपं.

अथ तृतीयाष्टके चतुर्थोऽध्यायः

वेङ्कट०

'न ता मिनन्ति मायिनः'[2] इत्याद्यिकास्तथा नाथवा ।
चाऽहाऽथान्तां[1] निपातानामर्थमादौ प्रदर्शयन् ॥ १ ॥

चत्वारः समुच्चयार्थीयवेद्यैँ चार्थे प्रवर्तते ।
आहुः समुच्चये कश्चित् तं पदार्थं विदुर्बुधाः ॥ २ ॥

यद्योगे तिङुदात्तः स्यात् स चेदर्थः प्रकीर्तितः ।
समुच्चयार्थं तं विद्याद् यद्योगे तिङ् निहन्यते ॥ ३ ॥

'आ तु ष्विञ्चता पूर्णया'[2], 'त्वं च सोम नो वशः'[3] ।
'इन्द्रश्च मृळयाति नः'[4] चेदर्थादिव इमे मताः ॥ ४ ॥

एवकारेण सदृशौ हाऽदी[5] यास्केन साधितौ[6] ।
'मद्र यान्ति सुतो'[7]ऽत्र' हकारः 'त्वतुला' समः ॥ ५ ॥

'कद्ध नूनं कधप्रियः'[8], 'को ह कस्मिन्नसि श्रितः'[9] ।
'कुवा ह तद्रकणाक्ष'[10] नैतेष्वस्ति विनिग्रहः ॥ ६ ॥

'नार्थं ह स्वांरिद् विदन्'[11] कर्तव्यो विनिग्रहे[12] ।
स्फुटत्वोद्ग्रहणार्थीया हकारा[13] बहवः श्रुताः ॥ ७ ॥

'अयाह तद् वस्य पुराम्'[14], 'अपाह दानुमारिनैः'[15] ।
'अपाह तर्वितुमहै'[16], 'दिष्टन्तु हविषो गार्हे'[17] ॥ ८ ॥

अह विनिग्रहार्थीयाश्चत्वारः समुदाहृताः ।
दृश्यन्ते बह्वोऽन्ये च सर्वेषु निहताश्रितः ॥ ९ ॥

पूजायां गन्धमालादिमाल्यातं न निहन्यते ।
'आदहं स्वधामनु(नु)[18] ह)इति तत्रोदाहरणं विदुः[19] ॥ १० ॥

---

१. चाहादीनां च प्रस्तावः. २. ऋ ३,४२,४. ३. ऋ १,९१,६. ४. ऋ २,४१,११. ५. निहों वेङ्कअ. ६. तु. या १,५. ७. ऋ १,२७,१३. ८. ऋ १,३८,१. ९. ऋ १,७५,३. १०. ऋ ४,३,५. ११. ऋ ६,२०,१३. १२. प्रोढु विं क्रमे. १३. ए सदा वेङ्कअ. १४. ऋ १,४८,४. १५. ऋ ४,३०,७. १६. ऋ १,१५४,६. १७. ऋ १,१४७,३. १८. ऋ १,६,४. १९. स्वतम वेङ्कअ.

असन्तरमेव 'वृष्टेर्गर्भस्य' प्राप्नुवन्नप्रमीः' ।
न चास्ते श्रमे' तूष्णीमिति पुरा प्रतीयते' ॥ ११ ॥

अङ्गेति क्षिप्रवचनं' सम्बोधयति चापरम् ।
'ओ षु णो अग्ने शृणुहि त्वम्' इति ॥ १२ ॥

एके "सम्बोधने प्राहुर्" 'इन्द्रो अङ्ग' मुदङ्ग्यम्" ।
तत्राहुः क्षिप्रवचनं यदा सम्बोधनं भवेत् ॥ १३ ॥

तदानीं प्रातिलोम्यं वेदाख्यातं न विद्यते ।
प्रातिलोम्योदाहरणे न दृष्टमधुना मया ॥ १४ ॥ इति ॥

[५६]

'प्रजापतिः वैश्वामित्रो वाच्यो वा ऋषिः । विश्वे देवा देवता । त्रिष्टुप् छन्दः' ।

न ता मिनन्ति मायिनो न धीरा व्रता देवानां प्रथमा ध्रुवाणि ।
न रोदसी अद्रुहा वेद्याभिर्न पर्वता निनमे तस्थिवांसः ॥ १ ॥

न । ता । मिनन्ति । मायिनः । न । धीराः । व्रता । देवानाम् । प्रथमा । ध्रुवाणि ।
न । रोदसी इति । अद्रुहा । वेद्याभिः । न । पर्वताः । निऽनमे । तस्थिऽवांसः ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'प्रजापतिः । न तानि अन्यथा' कुर्वन्ति मायाविनोऽसुराः, नापि प्राज्ञाः । यान्य देवैर्दृष्टानि पुराणानि व्रतानि तथैव स्थिराणि भवन्ति । 'द्यावापृथिव्याहरणम्— न द्यावापृथिवी अद्रुहा' च यावन्तो वेद्या भवन्त्यस्या देवमनुष्यादिकाः प्रजा विद्यन्ते ताभिः सर्वाभिः द्रोहवर्जिते निनमनाय भवतः, सह प्रजाभिर्धार्यमाणाविहितद्रुहः । तथा पर्वताः च न निनमनाय भवन्ति तिष्ठन्तः ॥ १ ॥

षड् भाराँ एको अचरन् बिभर्त्यृतं वर्षिष्ठमुप गाव आगुः ।
तिस्रो महीरुपरास्तस्थुरत्या गुहा द्वे निहिते दर्श्येका ॥ २ ॥

षट् । भारान् । एकः । अचरन् । बिभर्ति । ऋतम् । वर्षिष्ठम् । उप । गावः । आ । अगुः ।
तिस्रः । महीः । उपराः । तस्थुः । अत्याः । गुहा । द्वे इति । निहिते इति निऽहिते । दर्शि । एका ॥

वेङ्कट० स्वयमचलः एकः संवत्सरः षड् भारान् बिभर्ति । यद्' 'इदं च दैव्यमेकं पदम्' गच्छ-

१-१. नास्ति वि' अ'. † दुर्गो' वि' अ लपं. ‡ प्राप्नुवन्त' वि' अ' लपं. २. श्रमा वि' अ'. ३. प्रती' वि'. ४. 'वचनः वि' अ' वेङ्कट. ५. ऋ १०,१२९,३. ६. ऋ १,८४,१९. ७-७. नास्ति वि' अ'; एतौ सम्बोधनार्थौ वेङ्कट. ८. अ २, ४१, १०. ९-९. नास्ति मूको. १०-१०. नास्ति वि' अ'. † वे क; या लपं. ११. नास्ति अ'. १२. इदं च दैव्यमेकं पदं स्वयं वि' लपं. १३. नास्ति वि'.

मूले वृद्धलक्षणम् गतः ता गच्छन्ति इति कथ्यते । यथा अयो लोकाः सद्भान्तः स्वे-स्वे स्थाने उपतिष्ठन्ति गमनस्वभावाः सन्ति । तेषां द्वौ लोकौ गुहायां निहितौ । सर्वेषामनुग्रहैर्देवैर्भोग्यो भवति सर्वं लोकः ॥ २ ॥

त्रिपाजस्यो वृषभो विश्वरूप उत त्र्युधा पुरुध प्रजावान् ।
त्र्यनीकः पत्यते माहिनावान्त्स रेतोधा वृषभः शश्वतीनाम् ॥ ३ ॥

त्रिऽपाजस्यः । वृषभः । विश्वऽरूपः । उत । त्रिऽउधा । पुरुध । प्रजाऽवान् ।
त्रिऽअनीकः । पत्यते । माहिनऽवान् । सः । रेतःऽधाः । वृषभः । शश्वतीनाम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० पाजसे तेजसे हितानि पाजस्यानि भवन्ति संवत्सरस्य त्रीणि, 'वसन्ते प्रातः, ग्रीष्मे माध्यन्दिनम्', शरद्यपराह्णः । कामानां वर्षिता, नानारूपत्वाद् ऋतूनाम् विश्वरूपः, त्रीण्यस्योधांसि भवन्ति पुरुधा बहुप्रकारं प्रजावान् कुर्वन् । अनीकशब्दो मुखवचनः । तेजोयुक्ताश्चत्वारो मासा भवन्ति, वर्षयुक्ताश्चत्वारः, शीतयुक्ताश्चत्वारः इत्यभिमुख उक्तः । सोऽयम् अभिगच्छति प्रजावान्, 'पूजनन प्रजाः'-च संवत्सरः इत्याह । सः रेतोधाः सर्वासामेव दिशां वर्षणाद् रेतो दधातीति ॥ ३ ॥

अभीक आसां पदवीरबोध्यादित्यानामह्वे चारु नाम ।
आपश्चिदस्मा अरमन्त देवीः पृथग्व्रजन्तीः परि षीमवृञ्जन् ॥ ४ ॥

अभीके । आसाम् । पदऽवीः । अबोधि । आदित्यानाम् । अह्वे । चारु । नाम ।
आपः । चित् । अस्मै । अरमन्त । देवीः । पृथक् । व्रजन्तीः । परि । सीम् । अवृञ्जन् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० वर्षाणि दिक्षु यः पदं सिञ्चते अभिगच्छति दिशां समीपे बुध्यते सञ्जानते दिग्भिरित्यर्थः । यदाहं सर्वेषामन्तः सर्वस्येश्वराणाम् आदित्यानाम् आह्वयामि चारूणि नामानि । तस्मै अस्मै संवत्सराय आपः रमयन्ते देव्यः वर्षासु पृथग् गच्छन्त्यः । परि वर्जयन्ति च एनं सर्वतोऽप्यन्यु मासेषु ॥ ४ ॥

त्री षधस्था सिन्धवस्त्रिः कवीनामुत त्रिमाता विदथेषु सम्राट् ।
ऋतावरीर्योषणास्तिस्रो अप्यास्त्रिरा दिवो विदथे पत्यमानाः ॥ ५ ॥

त्री । सधऽस्था । सिन्धवः । त्रिः । कवीनाम् । उत । त्रिऽमाता । विदथेषु । सम्ऽराट् ।
ऋतऽवरीः । योषणाः । तिस्रः । अप्याः । त्रिः । आ । दिवः । विदथे । पत्यमानाः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अपामिममर्थं बोधयति — त्रीणि सदनानि हे सिन्धवः! देवानां क्रान्तदर्शनानां स्थानानि, त्रिः च तेषां तेष्वागमनम् । अपि च त्रयाणां लोकानां निर्मातः तेषु यज्ञेषु सम्राट् भवतीन्द्रः । तथा सत्यवत्यः स्त्रियश्च तिस्रः अन्तरिक्षभवाः इडा सरस्वती भारती चेति । अद्भ्यो

१. दिव मूको. २-२. नास्ति वि° अर्पे. ३. अपि च त्रयाणां° वि° अ दर्पे. ४. नास्ति मूको. ५. नास्ति वि° अर्पे. ६. सर्वम् क. ७. तेनाऽऽदन् वि°. ८. तस्माद् वि° अर्पे. ९. तेषां गम° वि° अर्पे. १०. तेनात् वि° अर्पे.

दिवा इत्यपरम्। तत्रश्च स्वर्गात् अग्रे निवर्तन्त्यो भवन्ति। अनुसवनमागमनादिं इति सहुषः त्रिशब्दोच्चारणमपेक्षितमिति ॥ ५ ॥

त्रिरा दिवः सवितर्वार्याणि दिवेदिव आ सुव त्रिर्नो अह्नः ।
त्रिधातु राय आ सुवा वसूनि भग त्रातर्धिषणे सातये धाः ॥ ६ ॥

त्रिः । आ । दिवः । सवितः । वार्याणि । दिवेऽदिवे । आ । सुव । त्रिः । नः । अह्नः ।
त्रिऽधातु । रायः । आ । सुव । वसूनि । भग । त्रातः । धिषणे । सातये । धाः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० हे सवितः! वरणीयानि धनानि दिवः त्रिः आसुव अस्मभ्यम् अन्वहम् एकस्य अह्नः त्रिः प्रेरय। गोधनानि च त्रिधातूनि त्रिगुणानि आ सुव सवितः!। किं च हे भग! रक्षितः! अस्मान् धनाय धेहि। तथा त्वमपि हे धिषणे वाक्! इति ॥ ६ ॥

त्रिरा दिवः सविता सोषवीति राजाना मित्रावरुणा सुपाणी ।
आपश्चिदस्य रोदसी चिदुर्वी रत्नं भिक्षन्त सवितुः सवाय ॥ ७ ॥

त्रिः । आ । दिवः । सविता । सोसवीति । राजाना । मित्रावरुणा । सुपाणी इति सुऽपाणी ।
आपः । चित् । अस्य । रोदसी इति । चित् । उर्वी इति । रत्नम् । भिक्षन्त । सवितुः । सवाय ॥

वेङ्कट० सविता अमुष्माल्लोकात् अह्नः त्रिः प्रेरयति राजानौ मित्रावरुणौ अहोरात्राभिमानिनौ शोभनपाणी। तावपि सवितृप्रेरितावित्यवगन्तव्यम्। 'आपः' (निघ १, ३) इत्यन्तरिक्षनाम। अस्य सवितुर्वशे अन्तरिक्षम् विस्तीर्णे द्यावापृथिवी च वर्तन्ते। तस्मादस्मात् सवितुः रत्नम् स्तोतारो याचन्ते प्रेरणाय। देहीति वदन्तीत्यर्थः ॥ ७ ॥

त्रिरुत्तमा दूणशा रोचनानि त्रयो राजन्त्यसुरस्य वीराः ।
ऋतावान इषिरा दूळभासस्त्रिरा दिवो विदथे सन्तु देवाः ॥ ८ ॥

त्रिः । उत्ऽतमा । दुःऽनशा । रोचनानि । त्रयः । राजन्ति । असुरस्य । वीराः ।
ऋतऽवानः । इषिराः । दुःऽदभासः । त्रिः । आ । दिवः । विदथे । सन्तु । देवाः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० त्रीणि उत्तमानि ऊर्ध्वानि नाशयितुमशक्यानि पृथिव्यादीनि रोचनानि त्रयः राजन्ति बलवतः संवत्सरस्य वीराः[2] अग्निर्वायुः सूर्यश्च। सत्यवन्तः हविषामेष्टारः हिंसितुमशक्याः दिवः त्रिः आ सन्तु अस्माकं यज्ञे देवाः ॥ ८ ॥

'इति तृतीयाष्टके चतुर्थोऽध्याये प्रथमो वर्गः' ॥

१. 'सुवस्व' वि॰ अ॰. २. वीराः वि॰ अ॰ ल॰ नास्ति. ३-३. नास्ति मूको.

[५७]

'विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । विश्वे देवाः देवता । त्रिष्टुप् छन्दः' ।

प्र मे विविक्वाँ अविदन्मनीषां धेनुं चरन्तीं प्रयुतामगोपाम् ।
सद्यश्चिद्या दुदुहे भूरि धासेरिन्द्रस्तदग्निः पनितारो अस्याः ॥ १ ॥

प्र । मे । विविक्वान् । अविदत् । मनीषाम् । धेनुम् । चरन्तीम् । प्रऽयुताम् । अगोपाम् ।
सद्यः । चित् । या । दुदुहे । भूरि । धासेः । इन्द्रः । तत् । अग्निः । पनितारा । अस्याः ॥१॥

वेङ्कट० विश्वामित्रः । प्र जानातु[2] मम गुणदोषविवेचनसमर्थः, पूजनसमर्थाम् धेनुम्, वत्सायुता प्रयुता विमुक्ता[3], विमुक्तान् तृणानि भक्षयन्तीम् अगोपनीयाम् । सद्यः एव या दोग्धि बहु अन्नस्य । तत् च दुग्धम् अस्याः 'इन्द्रः अग्निः' इत्यादयो देवाः स्तोतारो भवन्तीति । स्तुतिवाचः प्रकृताया मातुर्यत् इन्द्रादयः स्तुवन्ति, सुष्ठु त्वया स्तुतमित्यर्थः ॥ १ ॥

इन्द्रः सु पूषा वृषणा सुहस्ता दिवो न प्रीताः शशयं दुदुह्रे ।
विश्वे यदस्यां रणयन्त देवाः प्र वोऽत्र वसवः सुम्नमश्याम् ॥ २ ॥

इन्द्रः । सु । पूषा । वृषणा । सुऽहस्ता । दिवः । न । प्रीताः । शशयम् । दुदुह्रे ।
विश्वे । यत् । अस्याम् । रणयन्त । देवाः । प्र । वः । अत्र । वसवः । सुम्नम् । अश्याम् ॥२॥

वेङ्कट० इन्द्रः पूषा वर्षितारावश्विनौ च शोभनहस्तौ अस्याः 'धेनोः स्तनं' सुष्ठु दुहन्ति, यथा प्रीताः सन्तो दिवः स्तनम् मेघम् दुहन्ति । यस्मात् अस्याम् धेन्वाम् विश्वे अपि[5] देवाः रमन्ते, तस्मात्[5] अस्यां धेन्वाम् हे वासयितारः देवाः ! 'युष्मदीयम् सुखम् अहम् प्रकर्षेण' प्राप्नुयाम् ॥२॥

या जामयो वृष्ण इच्छन्ति शक्तिं नमस्यन्तीर्जानते गर्भमस्मिन् ।
अच्छा पुत्रं धेनवो वावशाना महश्चरन्ति बिभ्रतं वपूंषि ॥ ३ ॥

याः । जामयः । वृष्णे । इच्छन्ति । शक्तिम् । नमस्यन्तीः । जानते । गर्भम् । अस्मिन् ।
अच्छ । पुत्रम् । धेनवः । वावशानाः । महः । चरन्ति । बिभ्रतम् । वपूंषि ॥ ३ ॥

वेङ्कट० जामयः 'जनयन्त्यास्वपत्यम्[7]' इति यास्कः (३,६) । याः जामयः स्त्रियः सेक्त्रे पुत्राय पुत्रम् इच्छन्ति, तास्तै[8] परिचरन्त्यः तस्मिन् 'वृष्टिगर्भम् जनयन्ति, तदिदं देवकृतम्' । यथा धेनवः च[9] पुत्रम् वत्सम् कामयमानाः गच्छन्ति महान्ति रूपाणि बिभ्रतम् वेगवत्तमम् स्वयमेव आकामन्ति, एवञ्च देवकृतमिति ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. जानन्तु क. ३. नास्ति वि॰ अ॰. ४-४. इन्द्रादिः मूको. ५-५. नास्ति वि॰ अ॰. ६. नास्ति मूको. ७. 'जनयन्त्य' वि॰ अ॰; 'जनयाः' वि॰ अ॰ द. ८. तास्ताः वि॰ अ॰. ९. नास्ति वि॰ अ॰.

अच्छा॑ विवक्मि॒ रोद॑सी सु॒मेके॑ ग्राव्णो॑ युजा॒नो अ॑ध्व॒रे म॑नी॒षा ।
इ॒मा उ॑ ते॒ मन॑वे॒ भूरि॑वारा ऊ॒र्ध्वा भ॑वन्ति दर्श॒ता यज॑त्राः ॥४॥

अच्छ॑ । वि॒व॒क्मि॒ । रोद॑सी॒ इति॑ । सु॒मेके॒ इति॑ सु॒ऽमेके॑ । ग्राव्णः॑ । यु॒जा॒नः । अ॒ध्व॒रे । म॒नी॒षा ।
इ॒माः । ऊँ॒ इति॑ । ते॒ । मन॑वे । भूरि॑ऽवाराः । ऊ॒र्ध्वाः । भ॒व॒न्ति॒ । द॒र्श॒ताः । यज॑त्राः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० 'अवशिष्टा आग्नेय्यः। द्यावापृथिव्यौ शोभनमात्रे वशीकृत्य स्तुतीः अहम् अभि विवक्मि। सोमाभिषवणाय यज्ञे युञ्जानः स्तुतिभिः सह ग्राव्णः उच्चारयन् दिवं च पृथिवीं चाभ्युच्चरामि। हे अग्ने! 'तुभ्यम् मननकुशलाय इमाः स्तुतयः बहुभिर्वरणीयाः‡ दर्शनीयाः यजनकुशलाः ऊर्ध्वाः भवन्ति, त्वाम् उद्गच्छन्तीत्यर्थः ॥ ४ ॥

या ते॑ जि॒ह्वा मधु॑मती सु॒मेधा॒ अग्ने॑ दे॒वेषू॒च्यत॑ उरू॒ची ।
तये॒ह विश्वाँ॒ अव॑से॒ यज॑त्रा॒ना सा॑दय पा॒यया॑ चा॒ मधू॑नि ॥ ५ ॥

या । ते॒ । जि॒ह्वा । मधु॑ऽमती । सु॒ऽमेधाः॑ । अग्ने॑ । दे॒वेषु॑ । उ॒च्यते॑ । उ॒रू॒ची ।
तया॑ । इ॒ह । विश्वा॑न् । अव॑से । यज॑त्रान् । आ । सा॒द॒य॒ । पा॒यय॑ । च॒ । मधू॑नि ॥ ५ ॥

वेङ्कट० या तव जिह्वा, 'जिह्वा' (निघ १,११) इति वाङ्नामसु, रसवती सुमेधा हे अग्ने! देवान् प्रति उच्यते 'बहुगमना†। तान् विश्वान् रक्षणाय यजनीयान् देवान् आ सादय पायय च सोमान्। ज्वाला वा जिह्वा। यां सर्वेविधां वदन्ति शोभनप्रज्ञाहेतुमिति वदानी मधुमत्त्वं स्वादु-करणादिति ॥ ५ ॥

या ते॑ अग्ने॒ पर्व॑तस्येव॒ धारास॑श्चन्ती पी॒पय॑द्देव चि॒त्रा ।
ताम॒स्मभ्यं॒ प्रम॑तिं जातवेदो॒ वसो॒ रास्व॑ सुम॒तिं वि॒श्वज॑न्याम् ॥ ६ ॥

या । ते॒ । अ॒ग्ने॒ । पर्व॑तस्यऽइव । धारा॑ । अस॑श्चन्ती । पी॒पय॑त् । दे॒व॒ । चि॒त्रा ।
ताम् । अ॒स्मभ्य॑म् । प्रऽम॑तिम् । जा॒त॒ऽवे॒दः॒ । वसो॒ इति॑ । रास्व॑ । सु॒ऽम॒तिम् । वि॒श्वऽज॑न्याम् ॥

वेङ्कट० या 'सुमतिः तव हे अग्ने! पर्वतस्य इव निर्झरधारा अनवरतं मधुना आप्याययति स्तोतॄन् देव! चित्रा, ताम् अस्मभ्यम् प्रमतिम् हे जातधन वासयितः! देहि शोभनाम् सर्वजनहिताम् ॥ ६ ॥

'इति तृतीयाष्टके चतुर्थोऽध्याये द्वितीयो वर्गः' ॥

१-१. नास्ति वि३ अ१. † नास्ति वि१ अ कर्प. ‡ °वार वि१ कर्प. २. नास्ति मूको. ३-३. नास्ति वि३ अ१. † °ती अ. ४. शोभन् वि१ कर्प. ५-५ मूको. ६. ष्यायति वि१. ७. सर्वजन...वि३ अ१; सर्वहिताम् वि१ अ कर्प. ८-८. नास्ति मूको.

[५८]

'विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । अश्विनौ देवता । त्रिष्टुप् छन्दः'[१] ।

धेनुः प्रत्नस्य काम्यं दुहानान्तः पुत्रश्चरति दक्षिणायाः ।
आ द्योतनिं वहति शुभ्रयामोषसः स्तोमो अश्विनावजीगः ॥ १ ॥

धेनुः । प्रत्नस्य । काम्यम् । दुहाना । अन्तः । पुत्रः । चरति । दक्षिणायाः ।
आ । द्योतनिम् । वहति । शुभ्रऽयामा । उषसः । स्तोमः । अश्विनौ । अजीगरिति ॥ १ ॥

वेङ्कट० काचित् 'धेनुः प्रत्नस्य' अग्नेर्वत्सस्य काम्यम् पयः अग्निहोत्रात्मकम् दुहाना भवति । सः पुत्रः तस्या दक्षिणाया मध्ये चरति । स शोभनगमनो वत्सः दीप्तिम् आ वहति इत्युपक्रम्याह । अथवा वेलायामुषसि[२] प्रयुक्तः स्तोमः अश्विनौ उदजीगर इति स्तुतिश्रवणार्थं निर्गमयतीत्यर्थः ॥ १ ॥

सुयुग्वहन्ति प्रति वामृतेनोर्ध्वा भवन्ति पितरेव मेधाः ।
जरेथामस्मद्वि पणेर्मनीषां युवोरवश्चकृमा यातमर्वाक् ॥ २ ॥

सुऽयुक् । वहन्ति । प्रति । वाम् । ऋतेन । ऊर्ध्वाः । भवन्ति । पितराऽइव । मेधाः ।
जरेथाम् । अस्मत् । वि । पणेः । मनीषाम् । युवोः । अवः । चकृम । आ । यातम् । अर्वाक् ॥ २ ॥

वेङ्कट० यज्ञेन हेतुना सुयुक्ता अश्वाः वाम् प्रति वहन्ति, ऊर्ध्वाः च भवन्ति स्तोतॄणां प्रज्ञावन्तः[३] स्तोत्रार्थम्, यथा पुत्रं दृष्ट्वा पितरावुत्तिष्ठतः । तौ युवामस्माकम् शत्रोः अभिलषितं विविधं जीर्णं कुरुतम् । वयं युवयोः अवनसाधनं स्तोत्रम् कुर्मः, आ[४] गच्छतम् अभिमुखम् ॥ २ ॥

सुयुग्भिरश्वैः सुवृता रथेन दस्राविमं शृणुतं श्लोकमद्रेः ।
किमङ्ग वां प्रत्यवर्तिं गमिष्ठाहुर्विप्रासो अश्विना पुराजाः ॥ ३ ॥

सुयुक्ऽभिः । अश्वैः । सुऽवृता । रथेन । दस्रौ । इमम् । शृणुतम् । श्लोकम् । अद्रेः ।
किम् । अङ्ग । वाम् । प्रति । अवर्तिम् । गमिष्ठा । आहुः । विप्रासः । अश्विना । पुराऽजाः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० शोभनयोगैः अश्वैः शोभनावर्तनेन च रथेन आगत्य हे दस्रौ ! इमम् शृणुतम् श्लोकम् अद्रवाणस्य स्तोतुः । किम् क्षिप्रमेव वाम् मनुष्याणाम् अवर्तिम् अदीनत्वम् प्रति गन्तारौ आहुः मेधाविनः हे अश्विनौ ! पूर्वकालजाताः, किमिति प्रश्ने, एवं वदन्ति, तथा सति इमं श्लोकं प्रत्यागन्तव्यमिति ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. नास्ति वि[१]. ३. प्रज्ञावन्तः वि[१,२] अ[१] कर्पे; °वतः क. ४-४. नास्ति वि[१] कर्पे.

आ मन्येथामा गतं कच्चिदेवैर्विश्वे जनासो अश्विना हवन्ते ।
इमा हि वां गोऋजीका मधूनि प्र मित्रासो न ददुरुस्रो अग्रे ॥ ४ ॥

आ । मन्येथाम् । आ । गतम् । कत् । चित् । एवैः । विश्वे । जनासः । अश्विना । हवन्ते ।
इमा । हि । वाम् । गोऽऋजीका । मधूनि । प्र । मित्रासः । न । ददुः । उस्रः । अग्रे ॥ ४ ॥

वेङ्कट० आभिमुख्येन अयास्माकं स्तुतिं बुध्यतम्, आगच्छतं च कदाचित् गमनसाधनैरश्वैः । सर्व एव जनाः अश्विनावेव हवन्ते । किंच इमानि हि युवाभ्याम् गोमिश्रणानि सोममयानि मधूनि जनाः प्रयच्छन्ति यथा मित्रेभ्यो मित्राणि प्रयच्छन्ति धनानि[1] । तदाऽऽदित्यश्च प्राच्यां दिशि प्रादुर्भवति च स भवतोः काल इति ॥ ४ ॥

तिरः पुरू चिदश्विना रजांस्याङ्गूषो वां मघवाना जनेषु ।
एह यातं पथिभिर्देवयानैर्दस्राविमे वां निधयो मधूनाम् ॥ ५ ॥

तिरः । पुरु । चित् । अश्विना । रजांसि । आङ्गूषः । वाम् । मघऽवाना । जनेषु ।
आ । इह । यातम् । पथिऽभिः । देवऽयानैः । दस्रौ । इमे । वाम् । निऽधयः । मधूनाम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० 'तिरः इति प्राप्तस्य' इति यास्कः (३.२०) । हे अश्विनौ![2] बहूनि लौकिकानि तेजांसि प्रादुर्भवन्ति । स्तोमश्च वाम् हे धनवन्तौ! स्तोतृषु वर्तते । तथा सति इह आगच्छतम् पथिभिः देवयानैः, हे दस्रौ! इमे वाम् सोमानाम् निधयः । निधयः[3] पात्रेषु गृहीताः सोमाः ॥ ५ ॥

"इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्याये तृतीयो वर्गः" ॥

पुराणमोकः सख्यं शिवं वां युवोर्नरा द्रविणं जह्नाव्याम् ।
पुनः कृण्वानाः सख्या शिवानि मध्वा मदेम सह नू समानाः ॥ ६ ॥

पुराणम् । ओकः । सख्यम् । शिवम् । वाम् । युवोः । नरा । द्रविणम् । जह्नाव्याम् ।
पुनरिति । कृण्वानाः । सख्या । शिवानि । मध्वा । मदेम । सह । नु । समानाः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० जह्नोरपत्यभूतायां कुशिकायां प्रजायां युवयोः नरा![4] पुराणम् ओकः[5] क्षेत्रम् तथा सख्यम् च, तच्च कल्याणं भवति तथा[6] युवयोः धनमपि तस्यामेव विसृज्यते । वयं च जह्नोरपत्यभूताः पुनः युवाभ्यां सख्यानि शिवानि कुर्वाणाः सोमेन हे अश्विनौ! मदेम[7] सह क्षिप्रम् समानमनस्काः[8] ॥ ६ ॥

अश्विना वायुना युवं सुदक्षा नियुद्भिश्च सजोषसा युवाना ।
नासत्या तिरोअह्न्यं जुषाणा सोमं पिबतमस्रिधा सुदानू ॥ ७ ॥

१. नास्ति वि॰ अ॰. २. 'ना वि॰ अ॰'. ३. नास्ति मूको. ४-५. नास्ति मूको. ५. नरः वि॰ अ॰. ६. यथा वि॰. ७. मदे वि॰ अ॰ अ॰. ८. समान॰ वि॰ अ॰.

अश्विना । वायुना । युवम् । सुऽदक्षा । नियुत्ऽभिः । च । सऽजोषसा । युवाना ।
नासत्या । तिरःऽअह्न्यम् । जुषाणा । सोमम् । पिबतम् । अस्रिधा । सुदानू इति सुऽदानू ॥७॥

वेङ्कट० हे अश्विनौ! युवाम् वायुना सह हे शोभनबलौ! नियुद्भिः च सहितौ हे युवानौ[1] नासत्यौ! तिरोअह्न्यम् सोमम् पिबतम्[2] प्रीयमाणौ अहिंसकौ[3] हे शोभनदानौ! ॥ ७ ॥

अश्विना परि वामिषः पुरूचीरीयुर्गीर्भिर्यतमाना अमृध्राः ।
रथो ह वामृतजा अद्रिजूतः परि द्यावापृथिवी याति सद्यः ॥ ८ ॥

अश्विना । परि । वाम् । इषः । पुरूचीः । ईयुः । गीःऽभिः । यतमानाः । अमृध्राः ।
रथः । ह । वाम् । ऋतऽजाः । अद्रिऽजूतः । परि । द्यावापृथिवी इति । याति । सद्यः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० 'हे अश्विनौ![4] परि गच्छन्ति वाम् अन्नानि बहुगमनानि[4] मन्त्रैः सह यतमानानि रक्षोभिरहिंसितानि । यततिर्गतिकर्मा (द्र. निघ २,१४)। रथः च युवयोः दिवसकरणात् जातः शिलोच्चयेनाकृष्टः परि गच्छति द्यावापृथिवी सद्यः एकेनैवाह्ना । तत्र मन्त्रः— 'न्यघ्न्यस्य मूर्धनि' (ऋ १,३०,१९) इति ॥ ८ ॥

अश्विना मधुषुत्तमो युवाकुः सोमस्तं पातमा गतं दुरोणे ।
रथो ह वां भूरि वर्पः करिक्रत्सुतावतो निष्कृतमागमिष्ठः ॥ ९ ॥

अश्विना । मधुसुत्ऽतमः । युवाकुः । सोमः । तम् । पातम् । आ । गतम् । दुरोणे ।
रथः । ह । वाम् । भूरि । वर्पः । करिक्रत् । सुतऽवतः । निःऽकृतम् । आऽगमिष्ठः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० हे अश्विनौ! मधुरत्वस्यातिशयेन सोता युवाकामः कामयमानः सोमः भवति, तम् पिबतम् आ गच्छतं च गृहे। रथः ह वाम् बहु रूपम् कुर्वन् सुतवतः यजमानस्य निष्कृतम् सोमम् अतिशयेन आगन्तेति ॥ ९ ॥

'इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्याये चतुर्थो वर्गः'[6] ॥

[५९]

'विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । मित्रो देवता । आदितः पञ्च त्रिष्टुभः छन्दांसि, शिष्टा अन्त्या गायत्र्यः'[6] ।

मित्रो जनान् यातयति ब्रुवाणो मित्रो दाधार पृथिवीमुत द्याम् ।
मित्रः कृष्टीरनिमिषाभि चष्टे मित्राय हव्यं घृतवज्जुहोत ॥ १ ॥

---

१. नास्ति कर्ा. २. प्रीणन्तौ कर्ा. ३. °तौ सुहत्त मूको. ४-४. नास्ति पुरूचा वि° कप.
५. 'इमना' वि°?? कर्ा. ६-६. नास्ति मूको.

मित्रः । जनान् । यातयति । ब्रुवाणः । मित्रः । दाधार । पृथिवीम् । उत । द्याम् ।
मित्रः । कृष्टीः । अनिमिषा । अभि । चष्टे । मित्राय । हव्यम् । घृतऽवत् । जुहोत ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'प्रातः कार्यार्थिनो'[1] 'जनान् नियोजयति' मित्रः स्तूयमानः शब्दं कुर्वन् । स एव द्यावापृथिवी बिभर्ति । मित्र एव मनुष्यान् अनिमेषेण अभि पश्यति, तस्मै मित्राय हविः घृतवत् जुहोत[3] ॥ १ ॥

प्र स मित्र मर्तो अस्तु प्रयस्वान् यस्त आदित्य शिक्षति व्रतेन ।
न हन्यते न जीयते त्वोतो नैनमंहो अश्नोत्यन्तितो न दूरात् ॥२॥

प्र । सः । मित्र । मर्तः । अस्तु । प्रयस्वान् । यः । ते । आदित्य । शिक्षति । व्रतेन ।
न । हन्यते । न । जीयते । त्वाऽऊतः । न । एनम् । अंहः । अश्नोति । अन्तितः । न । दूरात् ॥

वेङ्कट० 'हे मित्र! सः मर्त्यः प्रकर्षेण अन्नवान् अस्तु, यः[4] तुभ्यम्[5] हे अदितेः पुत्र! हविः प्रयच्छति यज्ञे सत्यादिना व्रतेन युक्तः । न शत्रुभिः हन्यते न च जीयते त्वया रक्षितः, न च[6] एनम् रक्षः व्याप्नोति अन्तिकतः दूरात् वा ॥ २ ॥

अनमीवास इळया मदन्तो मितज्ञवो वरिमन्ना पृथिव्याः ।
आदित्यस्य व्रतमुपक्षियन्तो वयं मित्रस्य सुमतौ स्याम ॥ ३ ॥

अनमीवासः । इळया । मदन्तः । मितऽज्ञवः । वरिमन् । आ । पृथिव्याः ।
आदित्यस्य । व्रतम् । उपऽक्षियन्तः । वयम् । मित्रस्य । सुऽमतौ । स्याम ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अराक्षसाः अन्नेन मदन्तः ज्ञायमानजानुकाः प्रकाशमज्ञानात् गच्छन्तः पृथिव्याः विस्तीर्णे देशे वयम् अदितेः पुत्रस्य व्रतम् उपेत्य निवसन्तः मित्रस्य 'कल्याण्यां मतौ' स्याम ॥ ३ ॥

अयं मित्रो नमस्यः सुशेवो राजा सुक्षत्रो अजनिष्ट वेधाः ।
तस्य वयं सुमतौ यज्ञियस्यापि भद्रे सौमनसे स्याम ॥ ४ ॥

अयम् । मित्रः । नमस्यः । सुऽशेवः । राजा । सुऽक्षत्रः । अजनिष्ट । वेधाः ।
तस्य । वयम् । सुऽमतौ । यज्ञियस्य । अपि । भद्रे । सौमनसे । स्याम ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अयम्[7] मित्रः नमस्कार्यः सुसुखः अस्माकं सर्वेषां राजा सुबलः प्रादुरभूत् विधाता सर्वस्य । तस्य वयम् यज्ञार्हस्य स्याम तथा भजनीये सौमनसे च । 'मतिमनसोरल्पो भेदः'[8] ॥४॥

१-१. प्रातःकालः वि° अ°. २-२. नास्ति वि° अ°. ३. जुहोति मूको. ४. नास्ति अ°. ५. च मूको.
६-६. नास्ति वि° अ°. ७. नास्ति वि° अ°. ८. नास्ति वि° अ°.

म॒हाँ आ॑दि॒त्यो नम॑सोप॒सद्यो॑ यात॒यज्ज॑नो गृण॒ते सु॒शेवः॑ ।
तस्मा॑ ए॒तत् पन्य॑तमाय॒ जुष्ट॑म॒ग्नौ मि॒त्राय॑ ह॒विरा जु॑होत ॥ ५ ॥

म॒हान् । आ॒दि॒त्यः । नम॑सा । उ॒प॒ऽसद्यः॑ । या॒त॒यत्ऽज॑नः । गृ॒ण॒ते । सु॒ऽशेवः॑ ।
तस्मै॑ । ए॒तत् । पन्य॑ऽतमाय । जुष्ट॑म् । अ॒ग्नौ । मि॒त्राय॑ । ह॒विः । आ । जु॒हो॒त॒ ॥ ५ ॥

वेङ्कट० महान् आदित्यः नमस्कारेण उपसदनीयः यातयज्जनः, नियामयति प्रकाशकरणात्[1] मनुष्यान्, स्तुवते च सुसुखः । 'तस्मै एतत्' स्तुत्यतमाय पर्याप्तम् अग्नौ मित्राय हविः आ जुहोत इति ॥ ५ ॥

[2]इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्याये पञ्चमो वर्गः[2] ॥

मि॒त्रस्य॑ चर्षणी॒धृतोऽवो॑ दे॒वस्य॑ सान॒सि । द्यु॒म्नं चि॒त्रश्र॑वस्तमम् ॥ ६ ॥

मि॒त्रस्य॑ । च॒र्ष॒णि॒ऽधृतः॑ । अवः॑ । दे॒वस्य॑ । सा॒न॒सि । द्यु॒म्नम् । चि॒त्रश्र॑वःऽतमम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० मित्रस्य मनुष्याणां धारयितुः देवस्य रक्षणं भजनीयम् [3]द्युम्नम्, 'द्युम्नं द्योततेः, यशः' इति यास्कः (५,५),[3] 'तत् चित्रकीर्तिः अतिशेते'[4] ॥ ६ ॥

अ॒भि यो म॑हि॒ना दिवं॑ मि॒त्रो ब॒भूव॑ स॒प्रथाः॑ । अ॒भि श्रवो॑भिः पृथि॒वीम् ॥७॥

अ॒भि । यः । म॒हि॒ना । दिव॑म् । मि॒त्रः । ब॒भूव॑ । स॒ऽप्रथाः॑ । अ॒भि । श्रवः॑ऽभिः । पृ॒थि॒वीम् ॥७॥

वेङ्कट० अभि बभूव सः[5] महत्त्वेन दिवम् मित्रः सर्वतः पृथुतमः । अपि च कीर्तिभिः पृथिवीम् अभि बभूवेति[6] ॥ ७ ॥

मि॒त्राय॒ पञ्च॑ येमिरे॒ जना॑ अ॒भिष्टि॑शवसे । स दे॒वान् विश्वा॑न् बिभर्ति ॥८॥

मि॒त्राय॑ । पञ्च॑ । ये॒मि॒रे॒ । जनाः॑ । अ॒भिष्टि॑ऽशवसे । सः । दे॒वान् । विश्वा॑न् । बि॒भ॒र्ति॒ ॥ ८ ॥

वेङ्कट० मित्राय पञ्च जनाः आत्मानं नियच्छन्ति[7] शत्रूणाम् अभ्येषणशीलबलाय, सः देवान् सर्वान् धारयति ॥ ८ ॥

मि॒त्रो दे॒वेष्वा॒युषु॒ जना॑य वृ॒क्तब॑र्हिषे । इष॑ इ॒ष्टव्र॑ता अकः ॥ ९ ॥

मि॒त्रः । दे॒वेषु॑ । आ॒युषु॑ । जना॑य । वृ॒क्तऽब॑र्हिषे । इषः॑ । इ॒ष्टऽव्र॑ताः । अ॒क॒रित्य॑कः ॥ ९ ॥

---

१. प्रकाश° मूको. २-२. नास्ति वि° अ°. ३-३. नास्ति मूको. ४. नास्ति मूको. ५. नास्ति वि°. ६. अभवदिति मूको. ७. °यति अ°; °यच्छति वि[1,3] अ° अ अ°.

वेङ्कट० देवमनुष्यर्षीणामर्थां यो जनो वृक्तबर्हिर्भवति, तस्मै मित्रः अभिलषितकर्मसाधनानि बहूनि करोति ॥ ९ ॥

'इति तृतीयाष्टके चतुर्थोऽध्याये षष्ठो वर्गः' ॥

[६०]

'विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । ऋभवो देवता, पञ्चमीसप्तम्योः इन्द्र ऋभवश्च जगती छन्दः' ।

इहेह वो मनसा बन्धुता नर उशिजो जग्मुरभि तानि वेदसा ।
याभिर्मायाभिः प्रतिजूतिवर्पसः सौधन्वना यज्ञियं भागमानश ॥ १ ॥

इहऽइह । वः । मनसा । बन्धुता । नरः । उशिजः । जग्मुः । अभि । तानि । वेदसा ।
याभिः । मायाभिः । प्रतिजूतिऽवर्पसः । सौधन्वनाः । यज्ञियम् । भागम् । आनश ॥ १ ॥

वेङ्कट० हे नरः![1] युष्माकम् बन्धुता स्तोत्रम् इह च इह च अस्माकम् मनसा सङ्कल्प्यते, बहूनि कर्माणि स्तुत्यानि प्रादुर्भवन्तीत्यर्थः । तानि च[2] कामयमानाः[2] स्तोतारः अभि गच्छन्ति[3] स्तोतुं प्रज्ञानेन । यैः कर्मभिः मनुष्याणां चक्षूंषि प्रतिगच्छद्रूपास्तेजस्विनः यूयम् हे सुधन्वनः पुत्राः! यज्ञियम् भागम् प्राप्तवन्तः ॥ १ ॥

याभिः शचीभिश्चमसाँ अपिंशत यया धिया गामरिणीत चर्मणः ।
येन हरी मनसा निरतक्षत तेन देवत्वमृभवः समानश ॥ २ ॥

याभिः । शचीभिः । चमसान् । अपिंशत । यया । धिया । गाम् । अरिणीत । चर्मणः ।
येन । हरी इति । मनसा । निःऽअतक्षत । तेन । देवऽत्वम् । ऋभवः । सम् । आनश ॥ २ ॥

वेङ्कट० याभिः प्रज्ञाभिः चमसान् कृतवन्तः । 'एकं चमसं चतुरः कृणोतन' (ऋ १,१६१,२) इति मन्त्रः । यया वा प्रज्ञया चर्मणः गाम् अरिणीत निष्क्रामयत । 'निश्चर्मण ऋभवो गामपिंशत' (ऋ १,११०,८) इति मन्त्रः । येन वा मनसा इन्द्राश्वौ कृतवन्तः । तेन सर्वेण कर्मणा यूयम् हे ऋभवः! देवत्वम् संप्राप्ताः ॥ २ ॥

इन्द्रस्य सख्यमृभवः समानशुर्मनोर्नपातो अपसो दधन्विरे ।
सौधन्वनासो अमृतत्वमेरिरे विष्ट्वी शमीभिः सुकृतः सुकृत्यया ॥ ३ ॥

इन्द्रस्य । सख्यम् । ऋभवः । सम् । आनशुः । मनोः । नपातः । अपसः । दधन्विरे ।
सौधन्वनासः । अमृतऽत्वम् । आ । ईरिरे । विष्ट्वी । शमीभिः । सुऽकृतः । सुऽकृत्यया ॥ ३ ॥

---

१. °नति वहो हि देवान् मनुष्यांश्च बिभर्ति न° वि° अ° वर्प. २-२. नास्ति मूको. ३. नास्ति वर्प. ४. नास्ति वि° वर्प. ५. °मानः वि° वर्प. ६. °च्छति वि° वर्प.

वेङ्कट० इन्द्रस्य[1] सख्यम् ऋभवः सम्प्राप्ताः तथा मनुष्यस्य सुधन्वनः पुत्राः सन्तः [2]देवत्वम् सर्व-कर्माणि[2] धारयन्ति, यज्ञिया भवन्ति। सुधन्वनः पुत्राः देवत्वम् शमीमुखेन[3] प्राप्ताः कृत्वा कर्माणि तैः कर्मभिः शोभनकर्मकरणेनेव सुकृतः ॥ ३ ॥

इन्द्रे॑ण याथ स॒रथं॑ सु॒ते सचाँ॒ अथो॒ वशा॑नां भवथा स॒ह श्रि॒या ।

न वः॑ प्रति॒मै सु॑कृ॒तानि॑ वाघतः॒ सौध॑न्वना ऋभवो वी॒र्या॑णि च ॥ ४ ॥

इन्द्रे॑ण । या॒थ॒ । स॒ऽरथ॑म् । सु॒ते । सचा॑ । अथो॒ इति॑ । वशा॑नाम् । भ॒व॒थ॒ । स॒ह । श्रि॒या ।

न । वः॒ । प्र॒ति॒ऽमै । सु॒ऽकृ॒तानि॑ । वा॒घ॒तः॒ । सौध॑न्वनाः । ऋ॒भ॒वः॒ । वी॒र्या॑णि । च॒ ॥ ४ ॥

वेङ्कट० इन्द्रेण सह गच्छथ[4] समानरथं यज्ञे। अपि च कामयमानानाम्[5] श्रिया सह भवथ। न युष्माकं प्रतिमातुं शक्यानि सुकृतानि हे वहनशीलाः![†] सौधन्वनाः ऋभवः! यज्ञे वीर्याणि अपि ॥ ४ ॥

इन्द्र॑ ऋ॒भुभि॑र्वा॒जव॑द्भिः॒ समु॑क्षितं सु॒तं सोम॒मा वृ॑षस्वा॒ गभ॑स्त्योः ।

धि॒येषि॒तो म॑घवन्दा॒शुषो॑ गृ॒हे सौ॑धन्व॒नेभि॑ः स॒ह म॑त्स्वा नृ॒भिः॑ ॥ ५ ॥

इन्द्र॑ । ऋ॒भुऽभि॑ः । वा॒जव॑त्ऽभिः । सम्ऽउ॑क्षितम् । सु॒तम् । सोम॑म् । आ । वृ॒ष॒स्व॒ । गभ॑स्त्योः ।

धि॒या । इ॒षि॒तः । म॒घ॒ऽव॒न् । दा॒शुषः॑ । गृ॒हे । सौ॒ध॒न्व॒नेभि॑ः । स॒ह । म॒त्स्व॒ । नृ॒ऽभिः॑ ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अवशिष्टानामिन्द्रश्च देवता। हे इन्द्र! वाजैः आत्मा वद्भिः ऋभुभिः सह पात्रेषु[7] समुक्षितम् सुतम् इमम् सोमम् आसिञ्च स्वजठरे अध्वर्योर्बाहुभ्यामादाय। हे मघवन्! कर्मणा प्रेषितः यजमानस्य गृहे सुधन्वनः पुत्रैः सह मत्स्व मनुष्यैः ॥ ५ ॥

इन्द्र॑ ऋभु॒मान्वाज॑वान्मत्स्वे॒ह नो॒ऽस्मिन्त्सव॑ने॒ शच्या॑ पुरुष्टुत ।

इ॒मानि॑ तुभ्यं॒ स्वस॑राणि येमिरे व्र॒ता दे॒वानां॒ मनु॑षश्च॒ धर्म॑भिः ॥ ६ ॥

इन्द्र॑ । ऋ॒भु॒ऽमान् । वाज॑ऽवान् । म॒त्स्व॒ । इ॒ह । नः॒ । अ॒स्मिन् । सव॑ने । शच्या॑ । पु॒रु॒ऽस्तु॒त॒ ।

इ॒मानि॑ । तुभ्य॑म् । स्वस॑राणि । ये॒मि॒रे॒ । व्र॒ता । दे॒वाना॑म् । मनु॑षः । च॒ । धर्म॑ऽभिः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० [6]हे इन्द्र! ऋभुणा युक्तः वाजेन च त्वम् मत्स्व अस्माकम् इह अस्मिन् यज्ञे[6] तृतीयसवने शच्या सह देव्या हे बहुभिः स्तुत!। तव प्रीत्यर्थमेवेन्द्रः इमानि अहानि मनुष्याणां कर्मभिः सह देवानाम् कर्माणि च यच्छन्ति यज्ञियानिति ॥ ६ ॥

---

१. इन्द्रेण वि[3] अ[1]; इन्द्रे वि[1] अ[1]. २-२. देवत्व° वि[1] अ[1]. ३. °मुखेन स. ४. गत° वि[1] अ[1]. ५. °नाना वि[1] अ[1]. ६-६. नास्ति वि[1] अ[1]. † नास्ति वि[1] अ[1]. ७. पात्रे वि[1] अ[1].

इन्द्र ऋभुभिर्वाजिभिर्वाजयन्निह स्तोमं जरितुरुप याहि यज्ञियम् ।
शतं केतेभिरिषिरेभिरायवे सहस्रणीथो अध्वरस्य होमनि ॥ ७ ॥

इन्द्र । ऋभुऽभिः । वाजिऽभिः । वाजयन् । इह । स्तोमम् । जरितुः । उप । याहि । यज्ञियम् ।
शतम् । केतेभिः । इषिरेभिः । आयवे । सहस्रऽनीथः । अध्वरस्य । होमनि ॥ ७ ॥

वेङ्कट० 'हे इन्द्र!'[1] वाजेन सङ्गतैः ऋभुभिः इह वाजं कुर्वन् स्तोमम् स्तोतुः[2] उप गच्छ यज्ञार्हं कल्याणम् । 'शतेन विचित्रितेन इष्टेन सह मनुष्याय बहुनयनः'[3] भवसि त्वम् यज्ञस्य सम्बन्धिनि होमे ॥ ७ ॥

"इति तृतीयाष्टके चतुर्थोऽध्याये सप्तमो वर्गः" ॥

[६१]

"विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः । उषा देवता । त्रिष्टुप् छन्दः" ।

उषो वाजेन वाजिनि प्रचेताः स्तोमं जुषस्व गृणतो मघोनि ।
पुराणी देवि युवतिः पुरंधिरनु व्रतं चरसि विश्ववारे ॥ १ ॥

उषः । वाजेन । वाजिनि । प्रऽचेताः । स्तोमम् । जुषस्व । गृणतः । मघोनि ।
पुराणी । देवि । युवतिः । पुरम्ऽधिः । अनु । व्रतम् । चरसि । विश्वऽवारे ॥ १ ॥

वेङ्कट० हे उषः! हविषा सह अस्य स्तोतुः स्तोमम् च सेवस्व सुमतिस्त्वम् 'हे अन्नवति अन्नवति!' । हे देवि! पुरातनी तरुणी! बहून्![5] धारयित्री त्वं हे विश्वैर्वरणीये! यज्ञं लक्षीकृत्य चरसि ॥ १ ॥

उषो देव्यमर्त्या वि भाहि चन्द्ररथा सूनृता ईरयन्ती ।
आ त्वा वहन्तु सुयमासो अश्वा हिरण्यवर्णां पृथुपाजसो ये ॥ २ ॥

उषः । देवि । अमर्त्या । वि । भाहि । चन्द्रऽरथा । सूनृताः । ईरयन्ती ।
आ । त्वा । वहन्तु । सुऽयमासः । अश्वाः । हिरण्यऽवर्णाम् । पृथुऽपाजसः । ये ॥ २ ॥

वेङ्कट० हे उषः देवि! अमर्त्या त्वं व्युच्छ कान्तरथा 'मनुष्याणां वयसां च वाचः प्रेरयन्ती' । त्वाम् आ वहन्तु सुयमाः अश्वाः, हिरण्यसदृशवर्णां' पृथुबलाः ये भवन्तीति ॥ २ ॥

उषः प्रतीची भुवनानि विश्वोर्ध्वा तिष्ठस्यमृतस्य केतुः ।
समानमर्थं चरणीयमाना चक्रमिव नव्यस्या ववृत्स्व ॥ ३ ॥

१-१. इन्द्र हे वि' लपं. २. स्तोतुन वि' अ' लपं. ३-३. नास्ति वि' अ'. ४-४. नास्ति मूको. ५-५. अन्न···बहून् वि' अ'. † सा वि' अ' लपं. ‡ नास्ति वि' लपं.

उषः । प्रतीची । भुवनानि । विश्वा । ऊर्ध्वा । तिष्ठसि । अमृतस्य । केतुः ।
समानम् । अर्थम् । चरणीयमाना । चक्रम्ऽइव । नव्यसि । आ । ववृत्स्व ॥ ३ ॥

वेङ्कट० हे उषः! त्वम् सर्वाण्येव भुवनानि [1]अभिमुखा भवन्ती उत्तिष्ठसि सुखानामुत्पादनात् । अमृतस्य प्रज्ञापयित्री सा त्वम् एकमेव[1] कार्यमुद्दिश्य आवर्तनात्मकम् अन्वहं चरन्ती चक्रम् इव हे नवतरे! चक्ररूपा आ वर्तस्व इति ॥ ३ ॥

अव स्यूमेव चिन्वती मघोन्युषा याति स्वसरस्य पत्नी ।
स्वर्जनन्ती सुभगा सुदंसा आन्ताद्दिवः पप्रथ आ पृथिव्याः ॥ ४ ॥

अव । स्यूमऽइव । चिन्वती । मघोनी । उषाः । याति । स्वसरस्य । पत्नी ।
स्वः । जनन्ती । सुऽभगा । सुऽदंसाः । आ । अन्तात् । दिवः । पप्रथे । आ । पृथिव्याः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० *अकालतन्तुभावात् सर्वे सुखान्यभिलषितानि प्राप्नुवन्ति, तत उषाः सुखं मनुष्याणाम्† चिन्वानेव अवः प्राच्यां दिशि प्रादुर्भवति धनवती उषाः अह्नः पत्नी । तमसा तिरोहितं ‡सर्वमेव जनयन्ती सुधना शोभनकर्मा आ[2] दिवः अन्तात् प्रथिता भवति[3] आ च पृथिव्याः अन्तादिति[3] ॥ ४ ॥

अच्छा वो देवीमुषसं विभातीं प्र वो भरध्वं नमसा सुवृक्तिम् ।
ऊर्ध्वं मधुधा दिवि पाजो अश्रेत् प्र रोचना रुरुचे रण्वसंदृक् ॥ ५ ॥

अच्छ । वः । देवीम् । उषसम् । विऽभातीम् । प्र । वः । भरध्वम् । नमसा । सुऽवृक्तिम् ।
ऊर्ध्वम् । मधुऽधा । दिवि । पाजः । अश्रेत् । प्र । रोचना । रुरुचे । रण्वऽसंदृक् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० प्रभासमानाम् उषसम् देवीम्[1] प्रति यूयं नमस्कारेण सह स्तुतिम् प्र भरत । युष्माकं वा इति पूरणम् । ऊर्ध्वम् *अस्याः प्रादुरभूत् दिवि* मधुनो धारकं तेजः इत्युपसमाह । प्रादुर्भूतं च तत् रमणीयं दर्शनम् लोकान्[1] प्र रोचयति ॥ ५ ॥

ऋतावरी दिवो अर्कैरबोध्या रेवती रोदसी चित्रमस्थात् ।
आयतीमग्न उषसं विभातीं वाममेषि द्रविणं भिक्षमाणः ॥ ६ ॥

ऋतऽवरी । दिवः । अर्कैः । अबोधि । आ । रेवती । रोदसी इति । चित्रम् । अस्थात् ।
आऽयतीम् । अग्ने । उषसम् । विऽभातीम् । वामम् । एषि । द्रविणम् । भिक्षमाणः ॥ ६ ॥

१-१. नास्ति वि° अ°. † नास्ति वि°. ‡ °न्ती क; °ती वि° अ°. २. नास्ति मूको.
३-३. नास्ति वि° अ°. *-* दिवि प्रादुरभूत् मूको.

वेङ्कट० वाग्भिर्युक्ता दिवः सकाशात् प्रातः प्रबुद्धानां स्तोतॄणां स्तुतिभिर्युक्ता [1]प्रबुध्यते जायते। जाया सती वननीयवद् द्यावापृथिवी नित्यम् [1]आ तिष्ठति[1]। तामिमाम् स्तुयमानीम् आगच्छन्तीम् हे अग्ने! त्वं वननीयम् अग्निहोत्राख्यं धनं याचमानः एधि ॥ ६ ॥

ऋतस्य बुध्न उषसामिषण्यन् वृषा मही रोदसी आ विवेश ।
मही मित्रस्य वरुणस्य माया चन्द्रेव भानुं वि दधे पुरुत्रा ॥ ७ ॥

ऋतस्य । बुध्ने । उषसाम् । इषण्यन् । वृषा । मही इति । रोदसी इति । आ । विवेश ।
मही । मित्रस्य । वरुणस्य । माया । चन्द्राऽइव । भानुम् । वि । दधे । पुरुऽत्रा ॥ ७ ॥

वेङ्कट० [2]उषसाम् मूले हविः इच्छन् अग्निः कामानां वर्षिता द्यावापृथिवी तेजसा व्याप्नोति[2], प्रज्वलनमिति ज्वलनोत्यर्थः[3]। अपि वा अह्नः मूले उषसः इच्छन् अग्निः दीप्त्या व्याप्नोति द्यावापृथिवी [4]इत्यर्थः। महती मित्रावरुणयोः प्रज्ञा। यथा[5] रात्रौ प्रकाशयन् चन्द्रम् पुरुधा बहुषु देशेषु चकार तद्वदुषस्यासनवाबान्[5] मित्रस्य माया सूर्यम् [6]अनेकेषु देशेषु वि दधे इति[6] ॥ ७ ॥

[7]इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्याये अष्टमो वर्गः[7] ॥

[६२]

[1]विश्वामित्रो गाथिन ऋषिः, अन्त्यस्य तृचस्य जमदग्निर्वा। प्रथमस्य तृचस्य इन्द्रावरुणौ देवता, द्वितीयस्य बृहस्पतिः, तृतीयस्य पूषा, चतुर्थस्य सविता, पञ्चमस्य सोमः, षष्ठस्य मित्रावरुणौ। गायत्री छन्दः, आद्यास्तिस्रस्त्रिष्टुभः[1]।

इमा उ वां भृमयो मन्यमाना युवावते न तुज्या अभूवन् ।
क्व१ त्यदिन्द्रावरुणा यशो वां येन स्मा सिनं भरथः सखिभ्यः ॥ १ ॥

इमाः । ऊँ इति । वाम् । भृमयः । मन्यमानाः । युवाऽवते । न । तुज्याः । अभूवन् ।
क्व । त्यत् । इन्द्रावरुणा । यशः । वाम् । येन । स्म । सिनम् । भरथः । सखिऽभ्यः ॥ १ ॥

वेङ्कट० [2]भ्रमणशीला अपि इमाः[2] प्रजाः वाम् अर्चयन्त्यः अपि युवाभ्यां सहायाय[3] धनाभावात् दानाद्यैः न भवन्ति। [4]हे इन्द्रावरुणौ! क्व तत् यशः युवयोर्धनम्, येन यशसा सखिभ्यः[4] अन्नम् भरथः ॥ १ ॥

अयमु वां पुरुतमो रयीयञ्छश्वत्तममवसे जोहवीति ।
सजोषाविन्द्रावरुणा मरुद्भिर्दिवा पृथिव्या शृणुतं हवं मे ॥ २ ॥

१-१. नास्ति वि[२] अ[१]. [१]-[१] नतितिष्ठति वि[१] अपं. २-२ नास्ति वि[२] अ[१]. ३. ज्वलतीत्यर्थः मूको. ४. [४]मच्छता लपं ५-५. नास्ति मूको. ६. नास्ति अपं.

अयम् । ऊँ इति । वाम् । पुरुऽतमः । रयिऽयन् । शश्वत्ऽतमम् । अवसे । जोहवीति ।
सजोषौ । इन्द्रावरुणा । मरुत्ऽभिः । दिवा । पृथिव्या । शृणुतम् । हवम् । मे ॥ २ ॥

वेङ्कट० अयम् स्तोता युवयोः सर्वदा धनम् आह्वयत्यत्यन्तम् पुरुतमः 'बहुस्तुतिकः धनमिच्छन्' । तथा सति हे इन्द्रावरुणौ!' द्यावापृथिवीभ्याम् मरुद्भिः च सहितौ युवां सर्वदा ममाह्वानम् शृणुतम् इति ॥ २ ॥

अस्मे तदिन्द्रावरुणा वसु ष्यादस्मे रयिर्मरुतः सर्ववीरः ।
अस्मान् वरूत्रीः शरणैरवन्त्वस्मान् होत्रा भारती दक्षिणाभिः ॥ ३ ॥

अस्मे इति । तत् । इन्द्रावरुणा । वसु । स्यात् । अस्मे इति । रयिः । मरुतः । सर्वऽवीरः ।
अस्मान् । वरूत्रीः । शरणैः । अवन्तु । अस्मान् । होत्रा । भारती । दक्षिणाभिः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्रावरुणौ! 'युवयोः तत् प्रसिद्धम् वसु अस्माकम् अस्तु । हे मरुतः!' अस्माकमेव सर्ववीरैः सहितः रयिः अस्तु । देवपत्न्यश्च अस्मान् एव गृहैः समृद्धधनैः अवन्तु, अस्मान् एव 'होत्रा भारती च देव्यौ धनैरिति' ॥ ३ ॥

बृहस्पते जुषस्व नो हव्यानि विश्वदेव्य । रास्व रत्नानि दाशुषे ॥ ४ ॥

बृहस्पते । जुषस्व । नः । हव्यानि । विश्वऽदेव्य । रास्व । रत्नानि । दाशुषे ॥ ४ ॥

वेङ्कट० 'हे बृहस्पते! सेवस्व अस्माकम् हव्यानि हे विश्वेभ्यो देवेभ्यो हित!। देहि च धनानि प्रयच्छते मह्यम्' ॥ ४ ॥

शुचिमर्कैर्बृहस्पतिमध्वरेषु नमस्यत । अनाम्योज आ चके ॥ ५ ॥

शुचिम् । अर्कैः । बृहस्पतिम् । अध्वरेषु । नमस्यत । अनामि । ओजः । आ । चके ॥ ५ ॥

वेङ्कट० 'शुचिम् बृहस्पतिम् दीप्तैः हविर्भिः यज्ञेषु परिचरत, ‡ यस्य अनमनशीलम् ‡ बलम् कामये' ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्याये नवमो वर्गः' ॥

वृषभं चर्षणीनां विश्वरूपमदाभ्यम् । बृहस्पतिं वरेण्यम् ॥ ६ ॥

वृषभम् । चर्षणीनाम् । विश्वऽरूपम् । अदाभ्यम् । बृहस्पतिम् । वरेण्यम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० 'वर्षितारम् मनुष्याणाम् बहुरूपम्' हिंसितुमशक्यम् बृहस्पतिम् वरणीयं नमस्यतेति ॥ ६ ॥

इयं ते पूषन्नाघृणे सुष्टुतिर्देव नव्यसी । अस्माभिस्तुभ्यं शस्यते ॥ ७ ॥

इयम् । ते । पूषन् । आघृणे । सुऽस्तुतिः । देव । नव्यसी । अस्माभिः । तुभ्यम् । शस्यते ॥ ७ ॥

१-१. नास्ति वि' अ'. २-२. त्रुटितम् वि' अ'. ३-३. नास्ति वि' अ'. † वेङ्क छपं. ४-४. नास्ति वि' अ'. ‡-‡ "यदनमनम्" मूको; तत्पाठानाश्रितो ऽस्मत्पाठः. ५-५. नास्ति मूको. ६-६. नास्ति वि', त्रुटितम् अ'.

वेङ्कट० हे पूषन्! आघृणीवसो! [1]देव! नवतरा[1] इयम् शोभना [2]स्तुतिः अस्माभिः स्वकीयत्वार्थम् क्रियते ॥७॥

तां जुषस्व गिरं मम वाजयन्तीमवा धियम् । वधूयुरिव योषणाम् ॥ ८ ॥

ताम् । जुषस्व । गिरम् । मम । वाजऽयन्तीम् । अव । धियम् । वधूयुःऽइव । योषणाम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० 'ताम् मम गिरम्' सेवस्व । अन्नमिच्छन्तीम् मम बुद्धिम् अन्नप्रदानेन[3] तर्पय अभिगच्छ वा, वधूयुः यथा । 'सोमो वधूयुरभवत्' (ऋ १०,८५,९) इति मन्त्रः । स यथा योषितं युवतिमभिगच्छति ॥८॥

यो विश्वाभि विपश्यति भुवना सं च पश्यति । स नः पूषाविता भुवत् ॥९॥

यः । विश्वा । अभि । विऽपश्यति । भुवना । सम् । च । पश्यति । सः । नः । पूषा । अविता । भुवत् ॥९॥

वेङ्कट० '[4]यः पूषा सर्वाण्येव भुवनानि[4] अभि विपश्यति, '[†]सह च[†] पश्यति' । प्रत्येकं च कालैर्मनुष्यान्[5] योजयति सर्वाण्यपीत्यर्थः । सः पूषा अस्माकम् रक्षकः भवतु ॥ ९ ॥

तत् सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि । धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ १० ॥

तत् । सवितुः । वरेण्यम् । भर्गः । देवस्य । धीमहि । धियः । यः । नः । प्रऽचोदयात् ॥१०॥

वेङ्कट० [6]तत् सवितुः देवस्य वरणीयं तेजः ध्यायेम, यः अस्माकम्[6] बुद्धिम् कर्मसु प्रचोदयति ॥ १० ॥

[7]इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्याये दशमो वर्गः[7] ॥

देवस्य सवितुर्वयं वाजयन्तः पुरंध्या । भगस्य रातिमीमहे ॥ ११ ॥

देवस्य । सवितुः । वयम् । वाजऽयन्तः । पुरम्ऽध्या । भगस्य । रातिम् । ईमहे ॥ ११ ॥

वेङ्कट० देवस्य सवितुः वयम् अन्नमिच्छन्तः प्रज्ञया धनस्य दानम् याचामहे ॥ ११ ॥

देवं नरः सवितारं विप्रा यज्ञैः सुवृक्तिभिः । नमस्यन्ति धियेषिताः ॥ १२ ॥

देवम् । नरः । सवितारम् । विप्राः । यज्ञैः । सुवृक्तिऽभिः । नमस्यन्ति । धिया । इषिताः ॥१२॥

वेङ्कट० "देवम् विप्राः† मनुष्याः सवितारम् यज्ञैः शोभनस्तुतिभिः" परिचरन्ति प्रज्ञया[8] प्रेरिताः ॥ १२ ॥

सोमो जिगाति गातुविद् देवानामेति निष्कृतम् । ऋतस्य योनिमासदम् ॥१३॥

सोमः । जिगाति । गातुऽवित् । देवानाम् । एति । निःऽकृतम् । ऋतस्य । योनिम् । आऽसदम् ॥

वेङ्कट० सोमः गच्छति गमनवित्[9], देवानाम् प्राप्नोति संस्कृतस्थानम्, [10]इत्येतद् विशदमाह यज्ञस्य स्थानम् आसदम्† इति[10] ॥ १३ ॥

१-१. हे नवतरे वि[1] अ[1]. २-२. नास्ति वि[1] अ[1]. ३. °दानैः कर्प, °दाने वि[1]. ४-४. नास्ति वि[1]. † नास्ति अ[1]. ५. कालेषु म° वि[1] कर्प. ६-६. नास्ति मूको. ७-७. नास्ति वि[1] अ[1]. † नास्ति वि[1] कर्प. ८. आ.[1] वि[1] कर्प. ९. संगतः वि[1]; °कृतस्थो वि[1]; °स्थो…अ[1]. १०-१०. नास्ति वि[1] अ[1]. † आसनमिति मूको.

सोमो अस्मभ्यं द्विपदे चतुष्पदे च पशवे । अनमीवा इषस्करत् ॥ १४ ॥

सोमः । अस्मभ्यम् । द्विऽपदे । चतुःऽपदे । च । पशवे । अनमीवाः । इषः । करत् ॥ १४ ॥

वेङ्कट० सोमः अस्मभ्यम् आरोग्याणि अन्नानि करोतु, एवमन्यस्मै[1] द्विपदे चतुष्पदे च इति ॥ १४ ॥

अस्माकमायुर्वर्धयन्नभिमातीः सहमानः । सोमः सधस्थमासदत् ॥ १५ ॥

अस्माकम् । आयुः । वर्धयन् । अभिऽमातीः । सहमानः । सोमः । सधऽस्थम् । आ । असदत् ॥ १५ ॥

वेङ्कट० अस्माकम् 'जीवितम् वर्धयन् शत्रून् अभिभवन् सोमः स्थानम् आ सीदतु' ॥ १५ ॥

आ नो मित्रावरुणा घृतैर्गव्यूतिमुक्षतम् । मध्वा रजांसि सुक्रतू ॥ १६ ॥

आ । नः । मित्रावरुणा । घृतैः । गव्यूतिम् । उक्षतम् । मध्वा । रजांसि । सुक्रतू इति सुऽक्रतू ॥

वेङ्कट० अन्त्यस्तृचो[3] जामदग्न्य एकैकम्, वैश्वामित्र एवोत्तमपदमिति । हे मित्रावरुणौ! अस्माकम् गवां मार्गम् उदकैः[4] सिञ्चतम् । एवं सर्वानेव लोकान्[5] पार्थिवान् उदकेन सिञ्चतम् हे सुकर्माणौ! इति ॥ १६ ॥

उरुशंसा नमोवृधा मह्ना दक्षस्य राजथः । द्राघिष्ठाभिः शुचिव्रता ॥ १७ ॥

उरुऽशंसा । नमःऽवृधा । मह्ना । दक्षस्य । राजथः । द्राघिष्ठाभिः । शुचिऽव्रता ॥ १७ ॥

वेङ्कट० बहुस्तुती अन्नस्य वर्धयितारावन्नस्य बलस्य महत्त्वेन 'राजथः दीर्घतमाभिर्गतिभिर्युक्तौ' हे शुचिकर्माणौ! इति[6] ॥ १७ ॥

गृणाना जमदग्निना योनावृतस्य सीदतम् । पातं सोममृतावृधा ॥ १८ ॥

गृणाना । जमत्ऽअग्निना । योनौ । ऋतस्य । सीदतम् । पातम् । सोमम् । ऋतऽवृधा ॥ १८ ॥

वेङ्कट० स्तूयमानौ[7] जमदग्निना यज्ञस्य योनौ वेद्याम् निषीदतम् । निषद्य च पिबतम् सोमम् यज्ञस्य वर्धयितारौ । अथ यथा विश्वामित्र एव मन्त्रदृष्टिस्तदानीमयमर्थः—जमदग्निना पुरा स्तूयमानौ[7] युवाम् तस्य यज्ञ इति ॥ १८ ॥

"इति तृतीयाष्टके चतुर्थोऽध्याये एकादशो वर्गः" ॥

— ० —

इति ऋग्वेदे सभाष्ये तृतीयं मण्डलं समाप्तम् ॥

१. °मै च वि°'' मूको. २-२. नास्ति वि° मूको. ३. अत्रमाह ... इति ... वि° लपं. ४-४. °कः ... वि° मूको. † °कः वि° ... लपं. ५. नास्ति वि° मूको; °नः वि° ... लपं. ६-६. नास्ति मूको. ७-७. नास्ति मूको.

अथ

ऋग्वेदे सभाष्ये

चतुर्थं मण्डलम्

[१]

[1]वामदेवो गौतम ऋषिः । अग्निर्देवता, द्वितीयायास्तिसृणां वरुणो वा । त्रिष्टुप् छन्दः, प्रथमा अष्टिः, द्वितीया अतिजगती, तृतीया धृतिः[1] ।

त्वां ह्यग्ने सदमित् समन्यवो देवासो देवमरतिं न्येरिर इति क्रत्वा न्येरिरे ।
अमर्त्यं यजत मर्त्येष्वा देवमादेवं जनत प्रचेतसं विश्वमादेवं जनत प्रचेतसम् ॥१॥

त्वाम् । हि । अग्ने । सदम् । इत् । सऽमन्यवः । देवासः । देवम् । अरतिम् । निऽएरिरे । इति । क्रत्वा । निऽएरिरे । अमर्त्यम् । यजत । मर्त्येषु । आ । देवम् । आऽदेवम् । जनत । प्रऽचेतसम् । विश्वम् । आऽदेवम् । जनत । प्रऽचेतसम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० गौतमो वामदेवश्चतुर्थमण्डलमपश्यत् (बृ. सर्वा २,४,१) । त्वाम् हि [2]अग्ने! सदा एव समानाः देवाः देवम् गमनशीलम् न्येरिरे, मनुष्यलोकं प्रतीत्यर्थः, प्रज्ञया कर्मणा[2] वा । पुनः न्येरिरे इत्यादिकं पूर्णं पादमेकेयमदिति । तमिमं [3]मर्त्येषु वर्तमानम् अमर्त्यम् देवम् यजत‡ । तमिमम् आदेवम् †आदीप्तं दीप्यमानानामपि† जनयत प्रकृष्टज्ञानं[3] परिपूर्णमिति ॥ १ ॥

स भ्रातरं वरुणमग्न आ ववृत्स्व देवाँ अच्छा सुमती यज्ञवनसं ज्येष्ठं यज्ञवनसम् ।
ऋतावानमादित्यं चर्षणीधृतं राजानं चर्षणीधृतम् ॥ २ ॥

सः । भ्रातरम् । वरुणम् । अग्ने । आ । ववृत्स्व । देवान् । अच्छ । सुऽमती । यज्ञऽवनसम् । ज्येष्ठम् । यज्ञऽवनसम् । ऋतऽवानम् । आदित्यम् । चर्षणिऽधृतम् । राजानम् । चर्षणिऽधृतम् ॥२॥

वेङ्कट० आग्निवारुण्यस्तृचो भवन्ति । आग्नेय्य [4]इत्यपरमिति । सः त्वम् अग्ने! यष्टव्यान् देवान् प्रति तव †भ्रातृस्थानीयं वरुणम्† अपि आवर्तय, आभिमुख्येनावर्तयेः, स्तोतृविषयया सुमत्या सह । यज्ञस्य सम्भक्तारम्[4] प्रशस्यतमम् सत्यवन्तम् अदितेः पुत्रम् मनुष्याणां धारयितारम् राजानम् इति ॥ २ ॥

१-१. नास्ति मूको. २-२. अ···कर्मणा वि[3] अ[3]. † यत्ता मूको. ३. मर्त्येषु···ज्ञानम् वि[3] अ[3]. †-† आदीप्तानाम् ··· मूको; आदीप्तदीप्यमानां क प्रस्तावः. ‡ द्र. वेद ६,२५३८ c. ४-४. इति ··· संभक्तारं वि[3] अ[3]. †-† भ्रातर[5] वि[3] अ. ५. मनुष्या···वि[3] अ[3].

सखे सखायमभ्या ववृत्स्वाशुं न चक्रं रथ्येव रंह्यास्मभ्यं दस्म रंह्या ।
अग्ने मृळीकं वरुणे सचा विदो मरुत्सु विश्वभानुषु ।
तोकाय तुजे शुशुचान शं कृध्यस्मभ्यं दस्म शं कृधि ॥ ३ ॥

सखे । सखायम् । अभि । आ । ववृत्स्व । आशुम् । न । चक्रम् । रथ्याऽइव । रंह्या । अस्मभ्यम् । दस्म । रंह्या ।
अग्ने । मृळीकम् । वरुणे । सचा । विदः । मरुत्ऽसु । विश्वऽभानुषु ।
तोकाय । तुजे । शुशुचान । शम् । कृधि । अस्मभ्यम् । दस्म । शम् । कृधि ॥ ३ ॥

वेङ्कट० 'हे वरुणस्य सखे! त्वमस्मानस्माकम् अभि आ वर्तय सखायम्[1] क्षिप्रगामिनम् इव रथस्य चक्रम् रथ्येव रंहणयोग्यया[2] अस्मदर्थम् हे 'दर्शनीय! । हे अग्ने! सुखकरं वरुणे सह स्थितया तेन सह जानीहि तथा मरुत्सु च सर्वतेजस्केषु । स[3] त्वं 'पुत्राय तत्पुत्राय'[4] च सुखं कुरु हे दीप्यमान! अस्मभ्यम् चेति ॥ ३ ॥

त्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वान् देवस्य हेळोऽव यासिसीष्ठाः ।
यजिष्ठो वह्नितमः शोशुचानो विश्वा द्वेषांसि प्र मुमुग्ध्यस्मत् ॥ ४ ॥

त्वम् । नः । अग्ने । वरुणस्य । विद्वान् । देवस्य । हेळः । अव । यासिसीष्ठाः ।
यजिष्ठः । वह्निऽतमः । शोशुचानः । विश्वा । द्वेषांसि । प्र । मुमुग्धि । अस्मत् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० '[6]त्वम् अस्माकम् हे अग्ने! वरुणस्य क्रोधम् यथाकर्म जानन् अव यजस्व![7] । यष्टृतमः वोढृतमः दीप्यमानः सर्वाण्येव द्वेष्टॄणि पापानि अस्मत्तः प्र मुञ्च ॥ ४ ॥

स त्वं नो अग्नेऽवमो भवोती नेदिष्ठो अस्या उषसो व्युष्टौ ।
अव यक्ष्व नो वरुणं रराणो वीहि मृळीकं सुहवो न एधि ॥ ५ ॥

सः । त्वम् । नः । अग्ने । अवमः । भव । ऊती । नेदिष्ठः । अस्याः । उषसः । विऽउष्टौ ।
अव । यक्ष्व । नः । वरुणम् । रराणः । वीहि । मृळीकम् । सुऽहवः । नः । एधि ॥ ५ ॥

वेङ्कट० 'सः त्वम्'[8] 'अस्माकम् हे अग्ने! आसन्नः भव रक्षणेन अस्याः[9] उषसः व्युच्छने[9] अन्तिकतमः । स त्वमस्माकम् अव यज वरुणम् शान्तहृदयं कुरु, रममाणः सुखकरं[10] हविश्च[10] भक्षय । स्वाह्वानैः अस्माकं भव ॥ ५ ॥

[†]इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्याये द्वादशो वर्गः[†] ॥

१-१. नास्ति वि[1] अ[1]. २. °योग्यया अर्प. ३-३. °दीप···स वि[1] अ[1]. ४-४. सत्पुत्राय पुत्राय वि[1] अर्प. ५-५. नास्ति वि[1] अ[1]. †-† नास्त्ययं वर्गः मूको. ६-६. नास्ति वि[1]. ७. °त्वे वि[1] अ. ८. °यस्व वि[1] अ. ९. नास्ति मूको. १०-१०. नास्ति मूको.

अस्य श्रेष्ठा सुभगस्य संदृग्देवस्य चित्रतमा मर्त्येषु ।
शुचि घृतं न तप्तमघ्न्यायाः स्पार्हा देवस्य मंहनेव धेनोः ॥ ६ ॥

अस्य । श्रेष्ठा । सुऽभगस्य । सम्ऽदृक् । देवस्य । चित्रऽतमा । मर्त्येषु ।
शुचि । घृतम् । न । तप्तम् । अघ्न्यायाः । स्पार्हा । देवस्य । मंहनाऽइव । धेनोः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अस्य[1] प्रशस्यतमा शोभमानधनस्य सन्दृष्टिः अनुग्रहात्मिका देवस्य पूज्यतमा स्तोतृषु मर्त्येषु । 'दीप्तम् घृतम् इव तप्तं गोः स्पृहणीया भवति संदृष्टिः, तथा[2] धेनोः पूजेव[3] पयःप्रदानादिका स्पृहणीयेति ॥ ६ ॥

त्रिरस्य ता परमा सन्ति सत्या स्पार्हा देवस्य जनिमान्यग्नेः ।
अनन्ते अन्तः परिवीत आगाच्छुचिः शुक्रो अर्यो रोरुचानः ॥ ७ ॥

त्रिः । अस्य । ता । परमा । सन्ति । सत्या । स्पार्हा । देवस्य । जनिमानि । अग्नेः ।
अनन्ते । अन्तरिति । परिऽवीतः । आ । अगात् । शुचिः । शुक्रः । अर्यः । रोरुचानः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० त्रीणि अस्य अग्नेः देवस्य तानि 'पुराणानि सत्यानि स्पृहणीयानि जन्मानि सन्ति । 'दिवस्परि प्रथमं जज्ञे अग्निः'[5] (ऋ १०,४५,१) इति । सोऽयम् अपर्यन्तेऽन्तरिक्षे मध्ये ज्वालाभिः परिवीतः आ गच्छति शुद्धरूपः शुक्रः, 'शुक्रम्' 'ज्योतिर्ज्वलतिकर्मणः' (ना ८,१), सर्वस्यापि इनः भूत्वा दीप्यमानः[6] ॥ ७ ॥

स दूतो विश्वेदभि वष्टि सद्मा होता हिरण्यरथो रंसुजिह्वः ।
रोहिदश्वो वपुष्यो विभावा सदा रण्वः पितुमतीव संसत् ॥ ८ ॥

सः । दूतः । विश्वा । इत् । अभि । वष्टि । सद्म । होता । हिरण्यऽरथः । रंसुऽजिह्वः ।
रोहित्ऽअश्वः । वपुष्यः । विभाऽवा । सदा । रण्वः । पितुमतीऽइव । सम्ऽसत् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० 'सः देवानां दूतः सर्वान्[7] एव अभि कामयते गृहान् होता हिरण्मयरथः रमणीयशोभनज्वालाजिह्वः रोहिद्वर्णाश्वः वपुषे हितः, विभेति[8] 'प्रकाशनाम्, दीप्तिमान्[8] सदा रमणीयः अन्नवदिव गृहम् ॥ ८ ॥

स चेतयन्मनुषो यज्ञबन्धुः प्र तं मह्या रशनया नयन्ति ।
स क्षेत्यस्य दुर्यासु साधन्देवो मर्तस्य सधनित्वमाप ॥ ९ ॥

---

१. नास्ति वि[१] अ[१]. २-२. नास्ति वि[२] अ[१]. † नास्ति वि[१] अ[१] क. ३. पूजे न वि[१] अ[१]; पूजेन वि[३] अप. ४-४. पुरात…नि वि[१] अ[१]. ५. नास्ति मूको. ६-६. ज्वलति…वि[१] अ[१]. ७. सर्वा वि[१] अ[१]. ८-८. "प्रकाश् दीप्तिमासाम् वि[१] अप.

सः । चेतयत् । मनुषः । यज्ञऽबन्धुः । प्र । तम् । मह्या । रशनया । नयन्ति ।
सः । क्षेति । अस्य । दुर्यासु । साधन् । देवः । मर्तस्य । सधनिऽत्वम् । आप ॥ ९ ॥

वेङ्कट० सः चेतयति मनुष्यान् यज्ञबन्धुः । प्र नयन्ति तम् पुरस्तात् वाचा मन्त्रात्मिकया रशनया । रशिमिर्यमनकर्मा[1] । सः क्षेति वसति यजमानस्य अस्य गृहेषु कर्माणि साधयन् । किं चायम् देवः मर्त्यस्यार्थाय सधनित्वम् प्राप्नोति सधनो भवति, प्रयच्छतीत्यर्थः ॥ ९ ॥

स तू नो अग्निर्नयतु प्रजानन्नच्छा रत्नं देवभक्तं यदस्य ।
धिया यद् विश्वे अमृता अकृण्वन् द्यौष्पिता जनिता सत्यमुक्षन् ॥ १० ॥

सः । तु । नः । अग्निः । नयतु । प्रऽजानन् । अच्छ । रत्नम् । देवऽभक्तम् । यत् । अस्य ।
धिया । यत् । विश्वे । अमृताः । अकृण्वन् । द्यौः । पिता । जनिता । सत्यम् । उक्षन् ॥ १० ॥

वेङ्कट० सः क्षिप्रम् अस्मान् अग्निः नयतु प्रकर्षेण जानन्, यत् अस्य अग्नेः देवैरपि सम्भक्तम् उत्तमम् रत्नम् तत् प्रतीति । कर्मणा[2] यत् विश्वे देवाः अकृण्वन् उत्पादितवन्तः, सत्यभूतं तत् उदकम्, द्युसम्भूतयः स्वरसेनासिञ्चन् । तत्र पिता इत्यन्तरिक्षलोकमाह । जनिता[†] इति पार्थिवम् अग्निम् । त्रयो लोका हविर्भिरवर्धन्तेत्यर्थः[3] ॥ १० ॥

"इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्याये त्रयोदशो वर्गः" ॥

स जायत प्रथमः पस्त्यासु महो बुध्ने रजसो अस्य योनौ ।
अपादशीर्षा गुहमानो अन्तायोयुवानो वृषभस्य नीळे ॥ ११ ॥

सः । जायत । प्रथमः । पस्त्यासु । महः । बुध्ने । रजसः । अस्य । योनौ ।
अपात् । अशीर्षा । गुहमानः । अन्ता । आऽयोयुवानः । वृषभस्य । नीळे ॥ ११ ॥

वेङ्कट० सः प्रादुरभूत् पूर्वम्, पस्त्या इति नदीनामधेयम्, नदीषु 'पस्त्यासु चक्रे वरुणः सधस्थम्' (ऋ १०,७) इति [4]मन्त्रः । महतः अन्तरिक्षस्य मूले अस्य पार्थिवस्य लोकस्य उत्पत्तिकारणे[5] पादरहितः शिरोवर्जितः पिण्डीभूतः[6] छादयन् तेजसा तानि पुनःपुनरात्मना मिश्रयन् पर्जन्यस्य मेघस्य वा नीळे अन्तरिक्षे । एवमग्निः प्रागजायतेत्यर्थः ॥ ११ ॥

प्र शर्ध आर्त प्रथमं विपन्याँ ऋतस्य योना वृषभस्य नीळे ।
स्पार्हो युवा वपुष्यो विभावा सप्त प्रियासोऽजनयन्त वृष्णे ॥ १२ ॥

१-१. 'चेतयती···था स' वि' अ'. २-२. नास्ति वि' अ'. † ॰ मूको. ३-३. 'सिञ्च···वि' अ'. † जनयिता वि' अ'. ४-४. नास्ति मूको. ५-५. अन्तः···रणे वि' अ'. ६. ॰तं वि' अ'.

प्र । शर्धः । आर्त । प्रथमम् । विपन्या । ऋतस्य । योना । वृषभस्य । नीळे ।
स्पार्हः । युवा । वपुष्यः । विभाऽवा । सप्त । प्रियासः । अजनयन्त । वृष्णे ॥ १२ ॥

वेङ्कट० वेगम् प्र गच्छति पुरातनं स्तोतॄणां स्तुत्या प्रीतः उदकस्य योनौ पर्जन्यस्य 'यस्सोऽन्तरिक्षे स्पृहणीयः युवा वपुषे हितः दीप्तिमान्'। तस्मै वृष्णे सप्त सिन्धवः प्रियाः अजनयन्, जनि वा¹ सप्त सिन्धवः वृषाणमग्निम् अजनयन्। छन्दोऽनुविधानार्थो विभक्तिव्यत्ययः, यथा — 'उदूपथुरश्विना वन्दनाय' (ऋ १,११७,५) इति ॥ १२ ॥

अस्माकमत्र पितरो मनुष्या अभि प्र सेदुरृतमाशुषाणाः ।
अश्मव्रजाः सुदुघा वव्रे अन्तरुदुस्रा आजन्नुषसो हुवानाः ॥ १३ ॥

अस्माकम् । अत्र । पितरः । मनुष्याः । अभि । प्र । सेदुः । ऋतम् । आशुषाणाः ।
अश्मऽव्रजाः । सुऽदुघाः । वव्रे । अन्तः । उत् । उस्राः । आजन् । उषसः । हुवानाः ॥ १३ ॥

वेङ्कट० अस्माकम् अत्र पणिभिरपहृतानां गवां व्रजे पितरः मनुष्याः अङ्गिरसः अभि ³प्र अगच्छन् सत्यभूतं गोधनम् अश्नुवानाः। ततः अश्मव्रजाः सुदोहाः व्रजे अन्तः वर्तमानाः गाः³ उत् आजन् अङ्गिरसः उषसः प्रति आह्वयन्तः शब्दायमानाः ॥ १३ ॥

ते मर्मृजत ददृवांसो अद्रिं तदेषामन्ये अभितो वि वोचन् ।
पश्वयन्त्रासो अभि कारमर्चन्विदन्त ज्योतिश्चकृपन्त धीभिः ॥ १४ ॥

ते । मर्मृजत । ददृऽवांसः । अद्रिम् । तत् । एषाम् । अन्ये । अभितः । वि । वोचन् ।
पश्वऽयन्त्रासः । अभि । कारम् । अर्चन् । विदन्त । ज्योतिः । चकृपन्त । धीभिः ॥ १४ ॥

वेङ्कट० ते अङ्गिरसः पणीन् परिमृष्टवन्तः 'गवामावरणं भित्त्वाद्रिं दारितवन्तः'। तत् इदम् अङ्गिरसाम्⁴ अद्भुतं कर्म अन्ये अपरे मनुष्याः⁵ अभितः वि वोचन्। पशुलिप्समानाः कारम् अभि अर्चन्। ⁵'अर्चन्तस्तदृशाणकर्मा, तत्कुमार्चन्ती अर्थाय व्याप्तिवन्तः‡'। अतीन्द्रियाद्यन्धकारे विनाश्य अन्तो⁶ ज्योतिः च लब्धवन्तः। अथ कर्मभिः चकृपन्त⁶ समर्थ्यन्ते⁷ स्म। सिद्धकर्माण आसन्नित्यर्थः ॥ १४ ॥

ते गव्यता मनसा दृध्रमुब्धं गा येमानं परि षन्तमद्रिम् ।
दृळ्हं नरो वचसा दैव्येन व्रजं गोमन्तमुशिजो वि वव्रुः ॥ १५ ॥

१-१. नास्ति वि¹ अ¹. २. नास्ति अर्थ. ३-३. नास्ति वि¹ अ¹; अभि···अगच्छन् वि¹ अ¹. † भे वि¹ अर्थ. ४. 'पापान् मूको. ५-५. 'एत···विना' वि¹ अ¹. † 'ज्ञमश्नन्त्' वि¹ अ अर्थ. ‡ आविता' वि¹. ६. अतान्तः वि¹ अर्थ. ७. कल्पन्ते वि¹ अर्थ.

ते । गुव्यता । मन॑सा । दृध्रम् । उब्धम् । गाः । येमानम् । परि॑ । सन्त॑म् । अद्रि॑म् ।
दृळ्हम् । नर॑ः । वच॑सा । दैव्ये॑न । व्रजम् । गोऽम॑न्तम् । उशिजः॑ । वि । वव्रुरिति॑ वव्रुः ॥१५॥

वेङ्कट० 'अङ्गिरसः पशूनिच्छता मनसा दृढं पूर्णं पशून् अन्तर्नियच्छन्तं परितः सन्तम्' अच्छिद्रम् अद्रिम् शिलोच्चयम् दृढम् मनुष्याः दैव्येन 'देवसम्बन्धिना स्तुत्या' व्रजम् गोमन्तम् कामयमानाः "विवृतद्वारं कृतवन्तः । वदितमङ्गिरोभिस्त्वया सह कृतमित्यभिप्रेतम् । तथैव मन्त्रः — 'त्वया सह द्रविणमिच्छमाना व्रजं गोमन्तमुशिजो वि वव्रुः' (ऋ १०,४५,११) इति ॥ १५ ॥

'इति तृतीयाष्टके चतुर्थोऽध्याये चतुर्दशो वर्गः' ॥

ते म॑न्वत प्रथमं नाम॑ धेनोस्त्रिः सप्त मातुः प॑रमाणि॑ विन्दन् ।
तज्जा॑नतीर॒भ्य॑नूषत व्रा आविर्भु॑वदरु॒णीर्य॒शसा॒ गोः ॥ १६ ॥

ते । मन्वत । प्रथमम् । नाम॑ । धेनोः । त्रिः । सप्त । मातुः । परमाणि॑ । विन्दन् ।
तत् । जानतीः । अभि । अनूषत । व्राः । आविः । भुवत् । अरुणीः । यशसा॑ । गोः ॥ १६ ॥

वेङ्कट० ''अहर्देवानामासीद् रात्रिरसुराणाम् । तेऽसुरा यद् देवानां वित्तं वेद्यमासीत् तेन सह' रात्रिं प्राविशन् । ते देवा हीना अमन्यन्त । तेऽपश्यन् — 'आग्नेयी रात्रिः आग्नेयाः पशवः । इममेवाग्निं स्तवाम । स नः स्तुतः पशून् पुनर्दास्यतीति । तेऽग्निमस्तुवन् । स एभ्यः' स्तुतो रात्रिया अध्यहरति पशून् निरार्जत्' (तै १,५,९,२-३) इति ब्राह्मणम् । तदेतदुच्यते — देवा अङ्गिरसः 'पूर्वं रात्रिम् नाम अग्निं स्तुवन्तः मातुः त्रिः सप्तसंख्यानि परमाणि स्थानानि अविन्दन् । तत्र 'सप्त ग्राम्याः पशवः चतुर्दश ग्राम्यारण्याः अरण्यानि' एवमेकविंशतिर्भवति । अथ तत् धनम् जानत्यः' प्रजा यद्वा' संवृण्वत्यः' 'अभ्यस्तुवन् 'कामैव गौः' 'अमायमङ्गः' इति तत्र तेषां' साहाय्यं कर्तुमुषाः सूर्यस्य 'तेजसा सह आविरासमदिति' ॥ १६ ॥

नेशत् तमो दुधितं रोच॑त द्यौरुद् देव्या उषसो॑ भानुरर्त ।
आ सूर्यो॑ बृहतस्तिष्ठदज्रा॑ँ ऋजु मर्ते॑षु वृजिना च पश्य॑न् ॥ १७ ॥

नेश॑त् । तम॑ः । दुधि॑तम् । रोच॑त । द्यौः । उत् । देव्याः । उषसः॑ । भानुः । अर्त ।
आ । सूर्यः । बृहतः । तिष्ठत् । अज्रा॑न् । ऋजु । मर्ते॑षु । वृजिना । च । पश्य॑न् ॥ १७ ॥

वेङ्कट० ततोऽनुवैरुत्पादितेः रात्रिकृतं तमः दुर्निधानं नष्टमासीत् । तदनन्तरम्[11] तमसा तिरोहिता

१-१. नास्ति वि[१] अ[१]. २-२. °नेन स्तुतिना मूको. ३-३. नास्ति मूको. ४-४. 'माना···स्य वि[१] अ[१]. ५-५. नास्ति अ[१]. † शतपथः वि[१२३] क लर्प. ‡ नास्ति वि[१] लर्प. ६-६. नास्ति वि[१] अ[१]. † रात्रि पूर्व लर्प. ‡ 'तथा यत्ना' मूको. ७. यथा मूको. ८. ···न्त्यः वि[१] अ[१] क. ९-९. अन्वस्तुव···नेषां वि[१] अ[१]. १०. नास्ति वि[१] अ[१]. ११. नास्ति लर्प.

द्यौः न अरोचत । उत् अगच्छन् देवाः उषसः च तेजः । तथा सूर्यः च गमनपरान् महतः रश्मीन् आ तिष्ठत् मनुष्येषु ऋजूनि सानृतानि कर्माणि कुटिलानि पापानि च पश्यन् इति ॥ १७ ॥

आदित् पश्चा बुबुधाना व्यख्यन्नादिद् रत्नं धारयन्त द्युभक्तम् ।
विश्वे विश्वासु दुर्यासु देवा मित्र धिये वरुण सत्यमस्तु ॥ १८ ॥

आत् । इत् । पश्चा । बुबुधानाः । वि । अख्यन् । आत् । इत् । रत्नम् । धारयन्त । द्युऽभक्तम् ।
विश्वे । विश्वासु । दुर्यासु । देवाः । मित्र । धिये । वरुण । सत्यम् । अस्तु ॥ १८ ॥

वेङ्कट० अनन्तरम् एव उषस्यागतायां बुध्यमानाः गवाश्वादिपदार्थान्† विविधम् अपश्यन् । तथा अनन्तरम् एव अह्नां सम्भक्तम् रत्नम् च अधारयन् । तथा विश्वे देवाः विश्वासु दुर्यासु यजमानगृहेषु यज्ञसद्मानादागताः†, दिवा हि यज्ञो भवति न तु रात्रौ इति । सोऽयमेवंविधः अहोरात्रविभागो हे मित्रावरुणौ! मनुष्याणां कर्मकरणाय सत्यम् भवतु । मित्रावरुणावहोरात्रयोरीश्वरौ प्रसन्नौ यागास्त इति ॥ १८ ॥

अच्छा वोचेय शुशुचानमग्निं होतारं विश्वभरसं यजिष्ठम् ।
शुच्यूधो अतृणन्न गवामन्धो न पूतं परिषिक्तमंशोः ॥ १९ ॥

अच्छ । वोचेय । शुशुचानम् । अग्निम् । होतारम् । विश्वऽभरसम् । यजिष्ठम् ।
शुचि । ऊधः । अतृणत् । न । गवाम् । अन्धः । न । पूतम् । परिऽसिक्तम् । अंशोः ॥ १९ ॥

वेङ्कट० अभिप्रब्रवाणि‡ दीप्यमानम् अग्निम् होतारम् सर्वस्य भर्तारं यष्टृतमम् । यथा गवाम् ऊधः कश्चित् शुचि पयः तृणत्ति, सोमलतायाः अभिषुतायाः रसम् इव पूतम् पात्रेषु परितः सिक्तं पयः, एवं यजमानः† हविः अग्निम् अनुवद रत्नानि इत्यवगन्तव्यमिति ॥ १९ ॥

विश्वेषामदितिर्यज्ञियानां विश्वेषामतिथिर्मानुषाणाम् ।
अग्निर्देवानामव आवृणानः सुमृळीको भवतु जातवेदाः ॥ २० ॥

विश्वेषाम् । अदितिः । यज्ञियानाम् । विश्वेषाम् । अतिथिः । मानुषाणाम् ।
अग्निः । देवानाम् । अवः । आऽवृणानः । सुऽमृळीकः । भवतु । जातऽवेदाः ॥ २० ॥

वेङ्कट० विश्वेषाम् अपि यज्ञार्हाणाम् अदीनः तथा विश्वेषाम् अपि मानुषाणाम् अतिथिः भवति

१-१. उप…मनु° वि° अ°. २. °नि च वि° अ°. ३-३. नास्ति वि° अ°. † गोऽश्वान् पादार्थान् मूको. ४-४. नास्ति वि° अ°. † °या व्यागत वि° अप. ५-५. नास्ति वि° अ°. ‡ °ब्रुवा° मूको. ६-६. पूत…मान° वि° अ°. † नास्ति मू° ?.

गृहेषु । सोऽयम् अग्निः देवानाम् रक्षको यशस्करणात् आ पुत्रानः सुष्टु सुखयिता भवतु जातवेदाः ॥ २० ॥

इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्याये षोडशो वर्गः ॥

[२]

वामदेवो गौतम ऋषिः । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः ।

यो मर्त्येष्वमृत ऋतावा देवो देवेष्वरतिर्निधायि ।
होता यजिष्ठो मह्ना शुचध्यै हव्यैरग्निर्मनुष ईरयध्यै ॥ १ ॥

यः । मर्त्येषु । अमृतः । ऋतऽवा । देवः । देवेषु । अरतिः । निऽधायि ।
होता । यजिष्ठः । मह्ना । शुचध्यै । हव्यैः । अग्निः । मनुषः । ईरयध्यै ॥ १ ॥

वेङ्कट० यः अमरणः देवः देवेषु हविर्वाहाय गच्छन् सत्यवान् मनुष्येषु निहितः, होता अग्निः यष्टृतमः अत्यन्तं ज्वलितुम् हव्यैः सह यजमानस्य देवान् प्रति गन्तुं च ॥ १ ॥

इह त्वं सूनो सहसो नो अद्य जातो जाताँ उभयाँ अन्तरग्ने ।
दूत ईयसे युयुजान ऋष्व ऋजुमुष्कान्वृषणः शुक्रांश्च ॥ २ ॥

इह । त्वम् । सूनो इति । सहसः । नः । अद्य । जातः । जातान् । उभयान् । अन्तः । अग्ने ।
दूतः । ईयसे । युयुजानः । ऋष्व । ऋजुऽमुष्कान् । वृषणः । शुक्रान् । च ॥ २ ॥

वेङ्कट० हे सहसः पुत्र! अस्मिन्नहि जातः सन् उभयान् अपि जातान् मध्येन अग्ने! दूतः भूत्वा गच्छसि हविर्वहन आत्मानम् युयुजानः हे दर्शनीय! कान् उभयान् इत्याह — ऋजुमुष्कान् पुत्र यजमानान् मनुष्यान् दीप्तान् देवान् च ॥ २ ॥

अत्या वृधस्नू रोहिता घृतस्नू ऋतस्य मन्ये मनसा जविष्ठा ।
अन्तरीयसे अरुषा युजानो युष्मांश्च देवान्विश आ च मर्तान् ॥ ३ ॥

अत्या । वृधस्नू इति वृधऽस्नू । रोहिता । घृतस्नू इति घृतऽस्नू । ऋतस्य । मन्ये । मनसा । जविष्ठा ।
अन्तः । ईयसे । अरुषा । युजानः । युष्मान् । च । देवान् । विशः । आ । च । मर्तान् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अश्वान् सततगामिनौ वर्धमानान् प्रति गन्तारौ रोहितवर्णौ घृतं प्रति गन्तारौ अग्नेः यज्ञस्य मनसा वेगवत्तमौ जानामि । तौ हि त्वं स्वरथे युञ्जानः मध्येन गच्छसि आरोचमानौ । कांश्च मध्येन गच्छसीत्याह — युष्मान् इति । त्वत्सहितान् देवान् आ विशश्च मनुष्यान् च इति ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति वि' अ'. २-२. नास्ति मूको. ३-३ सत्य…हव्यैः वि' अ'. ४-४. उभयान…मध्ये वि' अ'. ५. युवानः वि' अ' क्व. युवान्यः वि' अ'. ६-६. देव…वि' अ'. ७-७. नास्ति न वि' अ'. ८-८. नास्ति वि' अ'. † मूले वि' अपे. ९. त्व हित वि' अपे.

अर्यमणं वरुणं मित्रमेषामिन्द्राविष्णू मरुतो अश्विनोत ।
स्वश्वो अग्ने सुरथः सुराधा एदु वह सुहविषे जनाय ॥ ४ ॥

अर्यमणम् । वरुणम् । मित्रम् । एषाम् । इन्द्राविष्णू इति । मरुतः । अश्विना । उत ।
सुऽअश्वः । अग्ने । सुऽरथः । सुऽराधाः । आ । इत् । ऊँ इति । वह । सुऽहविषे । जनाय ॥ ४ ॥

वेङ्कट० एषाम् 'मनुष्याणां मध्ये शोभनहविष्काय यजमानाय अर्यमप्रभृतीन्' स्वश्वः सुरथः शोभनधनः त्वम् हे अग्ने' आ वह ॥ ४ ॥

गोमाँ अग्नेऽविमाँ अश्वी यज्ञो नृवत्सखा सदमिदप्रमृष्यः ।
इळावाँ एषो असुर प्रजावान् दीर्घो रयिः पृथुबुध्नः सभावान् ॥ ५ ॥

गोऽमान् । अग्ने । अविऽमान् । अश्वी । यज्ञः । नृवत्ऽसखा । सदम् । इत् । अप्रऽमृष्यः ।
इळाऽवान् । एषः । असुर । प्रजाऽवान् । दीर्घः । रयिः । पृथुऽबुध्नः । सभाऽवान् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अग्ने! अयं यज्ञः त्वयाऽधिष्ठितः गवादिहेतुर्भवति । नेतृपुत्रा 'यस्य सखायः सः' नृवत्सखा यज्ञः । तादृशानपि साधयतीत्यर्थः । सदा एव अनभिभवनीयः' अन्नवान् पुत्रः' हे प्राज्ञ! अन्नायुक्तः अविच्छिन्नः धनहेतुः पृथुमूलः परिषद्युक्त इति ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्याये षोडशो वर्गः' ॥

यस्त इध्मं जभरत् सिष्विदानो मूर्धानं वा ततपते त्वाया ।
भुवस्तस्य स्वतवाँ पायुरग्ने विश्वस्मात् सीमघायत उरुष्य ॥ ६ ॥

यः । ते । इध्मम् । जभरत् । सिस्विदानः । मूर्धानम् । वा । ततपते । त्वाऽया ।
भुवः । तस्य । स्वऽतवान् । पायुः । अग्ने । विश्वस्मात् । सीम् । अघऽयतः । उरुष्य ॥ ६ ॥

वेङ्कट० यः तुभ्यम् 'इध्मम् भरति स्विद्यन्, मूर्धानम् वा तापयति त्वत्कामनया', भव त्वं तस्य स्वायत्तबलः रक्षकः' हे अग्ने! । सर्वस्माद् पापमिच्छतइव' एनं रक्षेति ॥ ६ ॥

यस्ते भरादन्नियते चिदन्नं निशिषन्मन्द्रमतिथिमुदीरत् ।
आ देवयुरिनधते दुरोणे तस्मिन् रयिर्ध्रुवो अस्तु दास्वान् ॥ ७ ॥

यः । ते । भरात् । अन्निऽयते । चित् । अन्नम् । निऽशिषत् । मन्द्रम् । अतिथिम् । उत्ऽईरत् ।
आ । देवऽयुः । इनधते । दुरोणे । तस्मिन् । रयिः । ध्रुवः । अस्तु । दास्वान् ॥ ७ ॥

१-१. नास्ति वि³ अ¹.   २. नास्ति मूको.   ३-३. ग...र्गः वि³ अ¹.   † नास्ति मूको.
४-४. नास्ति मूको.   ५-५. नास्ति वि³ अ¹.   † 'ना वि³ अ¹.   ६. 'पाति' वि³ अ¹.

वेङ्कट० यः तुभ्यं भवति अन्नमिच्छते अन्नम्, यो वा मदकरं [1]सोमं† नियमेन ददाति, गोः‡ वा अतिथिम् त्वाम् उदीरयति अरण्योरुत्पादयति, तथा देवान्[2] कामयमानः समिदं करोति गृहे, तस्मिन् रयिः नित्यः अस्तु दानवान् [2]अधिन्वो दीयमानः[3] ॥ ७ ॥

यस्त्वा॑ दो॒षा य उ॒षसि॑ प्र॒शंसा॑त् प्रि॒यं वा॑ त्वा कृ॒णव॑ते ह॒विष्मा॑न् ।
अश्वो॒ न स्वे दम॒ आ हे॒म्यावा॒न् तमंह॑सः पीपरो दा॒श्वांस॑म् ॥ ८ ॥

यः । त्वा॒ । दो॒षा । यः । उ॒षसि॑ । प्र॒ऽशंसा॑त् । प्रि॒यम् । वा॒ । त्वा॒ । कृ॒णव॑ते । ह॒विष्मा॑न् ।
अश्वः॑ । न । स्वे । दमे॑ । आ । हे॒म्याऽवा॑न् । तम् । अंह॑सः । पी॒प॒रः॒ । दा॒श्वांस॑म् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० यः त्वां रात्रौ [3]स्तौति, यः वा उषसि, यो वा हविषा युक्तः त्वाम् [प्रियम्]‡ करोति[3], तम् यजमानं दारिद्र्यात् पारय, यथा अश्वः स्वगृहे स्थितः वेगवान् । आ-कारः संहत्यर्थं स्फुटीकरोति ॥ ८ ॥

यस्तुभ्य॑मग्ने अ॒मृता॑य॒ दाश॒द् दुव॒स्त्वे कृ॒णव॑ते य॒तस्रु॑क् ।
न स रा॒या श॑शमा॒नो वि यो॑ष॒न्नैन॒मंहः॒ परि॑ वरदघा॒योः ॥ ९ ॥

यः । तुभ्य॑म् । अ॒ग्ने॒ । अ॒मृता॑य । दाश॑त् । दुवः॑ । त्वे इति॑ । कृ॒णव॑ते । य॒तऽस्रु॑क् ।
न । सः । रा॒या । श॒श॒मा॒नः । वि । यो॒ष॒त् । न । ए॒न॒म् । अंहः॑ । परि॑ । व॒र॒त् । अ॒घ॒ऽयोः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० [4]यः तुभ्यम् हे अग्ने! अमृताय हविः प्रयच्छति, यश्च त्वयि परिचर्याम्[4] करोति यज्ञार्थं यतस्रुक्, न[5] सः[5] त्वां भजमानः धनेन वियुक्तो भवतु । न च एनम् अघमिच्छतः अंहः [6]परि वृणोतु[6] ॥ ९ ॥

यस्य॒ त्वम॑ग्ने अध्व॒रं जुजो॑षो दे॒वो मर्त॑स्य॒ सुधि॑तं॒ ररा॑णः ।
प्री॒तेद॑स॒द्धोत्रा॒ सा य॑विष्ठासा॑म॒ यस्य॑ विध॒तो वृ॒धासः॑ ॥ १० ॥

यस्य॑ । त्वम् । अ॒ग्ने॒ । अ॒ध्व॒रम् । जु॒जोषः॑ । दे॒वः । मर्त॑स्य । सु॒ऽधि॑तम् । ररा॑णः ।
प्री॒ता । इत् । अ॒स॒त् । होत्रा॑ । सा । य॒वि॒ष्ठ॒ । असा॑म । यस्य॑ । वि॒ध॒तः । वृ॒धासः॑ ॥ १० ॥

वेङ्कट० [7]यस्य त्वम् अग्ने! यज्ञं सेवसे देवः[7] मनुष्यस्य सुनिहितम् रममाणः[8] । प्रियः एव भवति यज्ञः[9] सः[10] हे युवतम! देवानाम् । स्याम च यस्य वयं परिचरन्तः वर्धकाः[11] ॥ १० ॥

[12]इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्याये सप्तदशो वर्गः[12] ॥

१-१. नास्ति वि[1] अ[1]. † सोमम् वि[2] लपं. ‡ नास्ति वि[2] लपं. २-२. °न्वो यथं दीयमाने वि[1 2] अ[1]. ३-३. नास्ति वि[3] अ[1]. ‡ प्रीः वि[2] लपं. ४-४. नास्ति वि[1] अ[1]. ५. नास्ति वि[2] लपं. ६. नास्ति मूको. ७-७. परि···वि[3] अ[1]. ८. °माणम् वि[2] लपं. ९. °ज्ञः वि[2] अ[1] लपं. १०. नु वि[1 2] अ[1] लपं. ११. नास्ति वि[2] अ[1]. १२-१२. नास्ति मूको.

चित्तिमचित्तिं चिनवद् वि विद्वान् पृष्ठेव वीता वृजिना च मर्तान् ।
राये च नः स्वपत्याय देव दितिं च रास्वादितिमुरुष्य ॥ ११ ॥

चित्तिम् । अचित्तिम् । चिनवत् । वि । विद्वान् । पृष्ठाऽइव । वीता । वृजिना । च । मर्तान् ।
राये । च । नः । सुऽअपत्याय । देव । दितिम् । च । रास्व । अदितिम् । उरुष्य ॥ ११ ॥

वेङ्कट० 'ज्ञातव्यम् अज्ञातव्यं च विद्वान् अग्निः पृथक्[1] करोतु । इह स्पृशतेः, पृष्ठेव[2] उच्यन्ते । पृष्ठानिव[3] विविक्तान् करोतु कान्तस्वभावान्[4] पापकृतः च [5]मनुष्यान् । एवं कृत्वा अस्मभ्यं शोभनापत्याय धनाय हे देव ! देयकारणम्[6] प्रयच्छ अदेयम्[7] च अस्मत्तः पृथक् कुरु इति ॥ ११ ॥

कविं शशासुः कवयोऽदब्धा निधारयन्तो दुर्यास्वायोः ।
अतस्त्वं दृश्याँ अग्न एतान् पड्भिः पश्येरद्भुताँ अर्य एवैः ॥ १२ ॥

कविम् । शशासुः । कवयः । अदब्धाः । निऽधारयन्तः । दुर्यासु । आयोः ।
अतः । त्वम् । दृश्यान् । अग्ने । एतान् । पट्ऽभिः । पश्येः । अद्भुतान् । अर्यः । एवैः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० कविम् अग्निम् एतद् दातव्यम् एतत् कर्तव्यम् इति वदन्ति कवयः अहिंसिताः नियमेन धारयन्तः गृहेषु यजमानस्य । तथा[1] सति त्वम् अनुग्राह्यान् अग्ने ! एतान् [7]यजमानान् अद्भुतान्[8] गमनस्वभावैः ज्वालाख्यैः पादैः द्रष्टुमर्हसि[9] स्वामी ॥ १२ ॥

त्वमग्ने वाघते सुप्रणीतिः सुतसोमाय विधते यविष्ठ ।
रत्नं भर शशमानाय घृष्वे पृथु श्चन्द्रमवसे चर्षणिप्राः ॥ १३ ॥

त्वम् । अग्ने । वाघते । सुऽप्रनीतिः । सुतऽसोमाय । विधते । यविष्ठ ।
रत्नम् । भर । शशमानाय । घृष्वे । पृथु । चन्द्रम् । अवसे । चर्षणिऽप्राः ॥ १३ ॥

वेङ्कट० 'त्वम् अग्ने ! यज्ञस्य[9] वोढे सुप्रणयनः सुतसोमाय[9] देवान् परिचरते हे युवतम ! रत्नम् देहि भजमानाय हे घर्षणशील ![10] विस्तीर्णं ह्लादनकरं[11] रक्षणाय मनुष्याणां पूरयिता[12] ॥ १३ ॥

अधा ह यद् वयमग्ने त्वाया पड्भिर्हस्तेभिश्चकृमा तनूभिः ।
रथं न क्रन्तो अपसा भुरिजोर्ऋतं येमुः सुध्य आशुषाणाः ॥ १४ ॥

१-१. नास्ति वि॰ अ॰. २. पृष्ठः वि॰ अ॰ ल. ३. पृष्ठ वि॰ अ॰. ४. कान्त॰ वि॰ अ॰. ५-५. ॰ष्यान्…धनाय वि॰ अ॰. †-† नास्ति मूको. ‡ देव कारणे वि॰ अ करे. ६. अदेयं वि॰ अ॰. ७-७. ॰मानान्दुतान् लव. ८. ॰हेति वि॰. ९-९. …सोमाय वि॰ अ॰. ‖ रत्नमेदेवं वि॰ करे. १०. धर्षे॰ वि॰ अ॰ उप. ११. ॰दनम् वि॰. १२. नास्ति वि॰ अ॰.

अध । ह । यत् । वयम् । अग्ने । त्वाऽया । पत्ऽभिः । हस्तेभिः । चकृम । तनूभिः ।
रथम् । न । क्रन्तः । अपसा । भुरिजोः । ऋतम् । येमुः । सुऽध्यः । आशुषाणाः ॥ १४ ॥

वेङ्कट० 'अथ खलु यदा वयम् हे अग्ने! त्वत्कामास्त्वा पद्भिः हस्तैः' शरीरैश्चान्यैः कर्म कृतवन्तः। रथम् इव कुर्वन्तः बाह्वोः वेगेन तदानीं यज्ञम् आत्मनि यच्छन्ति 'शोभनाध्याना देवाः व्याप्तनशीलाः' ॥ १४ ॥

अधा मातुरुषसः सप्त विप्रा जायेमहि प्रथमा वेधसो नॄन् ।
दिवस्पुत्रा अङ्गिरसो भवेमाऽद्रिं रुजेम धनिनं शुचन्तः ॥ १५ ॥

अध । मातुः । उषसः । सप्त । विप्राः । जायेमहि । प्रथमाः । वेधसः । नॄन् ।
दिवः । पुत्राः । अङ्गिरसः । भवेम । अद्रिम् । रुजेम । धनिनम् । शुचन्तः ॥ १५ ॥

वेङ्कट० 'अग्निं सप्ताङ्गिरसः प्रार्थयन्ते। अथ' वयं नूनं मातुः उषसः सप्त विप्राः प्रथमाः बहवः मनुष्यान् सर्वान् जनयामः। तथा द्युलोकस्य पुत्राः च भवेम अङ्गिरसः, तथा शिलोच्चयं च रुजेम पणिभिरपहृतैर्गोभिस्तद्वन्तम् दीप्यमानाः ॥ १५ ॥

'इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्यायेऽष्टादशो वर्गः' ॥

अधा यथा नः पितरः परासः प्रत्नासो अग्न ऋतमाशुषाणाः ।
शुचीदयन् दीधितिमुक्थशासः क्षामा भिन्दन्तो अरुणीरप व्रन् ॥ १६ ॥

अध । यथा । नः । पितरः । परासः । प्रत्नासः । अग्ने । ऋतम् । आशुषाणाः ।
शुचि । इत् । अयन् । दीधितिम् । उक्थऽशसः । क्षाम । भिन्दन्तः । अरुणीः । अप । व्रन् ॥ १६ ॥

वेङ्कट० अथ यथा अस्माकं पितरः पूर्वे पूर्वतरे च अग्ने! यज्ञम्' व्याप्नुवाना आसन्, तथा शुचिं एव तेजः 'प्राप्नुवन् उक्थानां शंसितारः, तथा क्षयकरं शिलोच्चयम् अभिन्दन्, गाः च पणिभिः अपहृताः।' अपावृण्वन्निति ॥ १६ ॥

सुकर्माणः सुरुचो देवयन्तोऽयो न देवा जनिमा धमन्तः ।
शुचन्तो अग्निं ववृधन्त इन्द्रमूर्वं गव्यं परिषदन्तो अग्मन् ॥ १७ ॥

सुऽकर्माणः । सुऽरुचः । देवऽयन्तः । अयः । न । देवाः । जनिम । धमन्तः ।
शुचन्तः । अग्निम् । ववृधन्तः । इन्द्रम् । ऊर्वम् । गव्यम् । परिऽसदन्तः । अग्मन् ॥ १७ ॥

१-१. नास्ति वि° अ°. २-२. °व्याप...°नि° अ°. ३-३. नास्ति मूको. ४. °ग्रान वि° अ°. ५-५. °त्नु...घ्न° वि° अ°. † °ताव मूको.

वेङ्कट० शोभनकर्मदीप्तिकाः देवान्निच्छन्तः लोहितवर्णम् इव असुरजातम् अग्निना धमन्तः देवाः अग्निम् दीपयन्तः वर्धयन्तः इन्द्रम् उरुम् गोसङ्घम् परितः सीदन्तः उच्चरन्तः ॥ १७ ॥

आ यूथेव क्षुमति पश्वो अख्यद् देवानां यज्जनिमान्त्युग्र ।
मर्तानां चिदुर्वशीरकृप्रन् वृधे चिदर्य उपरस्यायोः ॥ १८ ॥

आ । यूथाऽइव । क्षुऽमति । पश्वः । अख्यत् । देवानाम् । यत् । जनिम । अन्ति । उग्र ।
मर्तानाम् । चित् । उर्वशीः । अकृप्रन् । वृधे । चित् । अर्यः । उपरस्य । आयोः ॥ १८ ॥

वेङ्कट० यथा कश्चित् क्षुधायुक्ते जने नाभिक्षणार्थं यूथानि पश्येत्, एवं पश्यन् आ अपश्यत् यत् देवानाम् जनिम जातिः पर्वतस्यान्तिकम् आसीत् हे उग्र!, मनुष्येषु जनाः अवर्ता पशवः इत्यूचुः । अथ मर्त्यानां च उरव्यामनुगानाः प्रजाः ताः पशुलाभात् क्लृप्ताः आसन्, तथा पशुलाभात् स्वामी च मनुष्यस्य उरस्य वाक्तनस्य वर्धनाय आसीदिति ॥ १८ ॥

अकर्म ते स्वपसो अभूम ऋतमवस्रन्नुषसो विभातीः ।
अनूनमग्निं पुरुधा सुश्चन्द्रं देवस्य मर्मृजतश्चारु चक्षुः ॥ १९ ॥

अकर्म । ते । सुऽअपसः । अभूम । ऋतम् । अवस्रन् । उषसः । विऽभातीः ।
अनूनम् । अग्निम् । पुरुधा । सुऽचन्द्रम् । देवस्य । मर्मृजतः । चारु । चक्षुः ॥ १९ ॥

वेङ्कट० कृतवन्तः तुभ्यं कर्म, सुकर्माणश्च अभूम फललाभात् । तेजः सत्यभूतम् आच्छादयन्ति उषसः व्युच्छन्त्यः, उषस्सु च परिपूर्णम् अग्निम् शोभनकान्तिम् बहुधा स्वतेजसा मर्मृजतः देवस्य आदित्यस्य कल्याणम् तेजः ॥ १९ ॥

एता ते अग्न उचथानि वेधोऽवोचाम कवये ता जुषस्व ।
उच्छोचस्व कृणुहि वस्यसो नो महो रायः पुरुवार प्र यन्धि ॥ २० ॥

एता । ते । अग्ने । उचथानि । वेधः । अवोचाम । कवये । ता । जुषस्व ।
उत् । शोचस्व । कृणुहि । वस्यसः । नः । महः । रायः । पुरुऽवार । प्र । यन्धि ॥ २० ॥

वेङ्कट० एतानि तुभ्यम् अग्ने! स्तोत्राणि हे सर्वस्य विधातः! वचनं वक्तव्यः क्रान्तायं, तानि त्वं

---

१. द्रु० लर्प. २-२. नास्ति वि० अ०. ३. नभिद्र० वि० अ० ल कर्प. ४-४. नावह···न्वमी वि० अ०. † क्षन वि० कर्प. ‡ पर्वत ल कर्प. ५. अ० वि० कर्प. ६-६. आत···नस्य वि० अ०. ७-७. 'मूत्रमा···शोभन' वि० अ०. ८. ममृज्यो वि० अ०; ममृजो वि० कर्प. ९-९. [illegible]···नि वि० अ०. † नास्ति मूको. ‡ [illegible] मूको.

मेतस्व, वर्धस्व[1], कुरु च[2] अस्मान् श्रेयसः, वसुधे हे बहुभिर्वरणीय! महान्ति धनानि प्र यच्छ ॥ २० ॥

[1]इति तृतीयाष्टके चतुर्थोऽध्याये एकोनविंशो वर्गः[1] ॥

[३]

[2]वामदेवो गौतम ऋषिः । अग्निर्देवता, प्रथमायाँ रुद्रः । त्रिष्टुप् छन्दः[2] ।

आ वो राजानमध्वरस्य रुद्रं होतारं सत्ययजं रोदस्योः ।
अग्निं पुरा तनयित्नोरचित्ताद्धिरण्यरूपमवसे कृणुध्वम् ॥ १ ॥

आ । वः । राजानम् । अध्वरस्य । रुद्रम् । होतारम् । सत्यऽयजम् । रोदस्योः ।
अग्निम् । पुरा । तनयित्नोः । अचित्तात् । हिरण्यऽरूपम् । अवसे । कृणुध्वम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'अभिमुखं यूयं कुरुध्वं यज्ञस्य स्वामिनं देवानां स्तोतारम्[3] प्रजानां द्रातारं सत्येन द्यावापृथिव्योः पूजयितारम् अग्निम् प्रागेव अचिन्तितागमनात्[3] तनयित्नोः हिरण्यसरूपम् [4]रक्षणार्थम् । अन्यमर्थमाह — तनयित्नुरिति मेघशब्दवद् भयङ्कर इति[4] ॥ १ ॥

अयं योनिश्चकृमा यं वयं ते जायेव पत्य उशती सुवासाः ।
अर्वाचीनः परिवीतो नि षीदेमा उ ते स्वपाक प्रतीचीः ॥ २ ॥

अयम् । योनिः । चकृम । यम् । वयम् । ते । जायाऽइव । पत्ये । उशती । सुऽवासाः ।
अर्वाचीनः । परिऽवीतः । नि । सीद । इमाः । ऊँ इति । ते । सुऽअपाक । प्रतीचीः ॥ २ ॥

वेङ्कट० अयम्[5] योनिः वेदिरित्यर्थः, यम् योनिम् वयम्[6] कृतवन्तः तुभ्यम्, [7]यथा जाया भर्त्रे कामयमाना शोभनवस्त्रा स्वसमीपे स्थानं कल्पयति । तथा सति[7] अस्मदभिमुखः ज्वालाभिः परिगतः[10] तस्मिन् नि सीद । इमाः स्तुतयः ते हे सुष्ठ्वपक्तव्यप्रज्ञ![11] प्रतिमुखगमनाः ॥ २ ॥

आशृण्वते अदृपिताय मन्म नृचक्षसे सुमृळीकाय वेधः ।
देवाय शस्तिममृताय शंस ग्रावेव सोता मधुषुद्यमीळे ॥ ३ ॥

आऽशृण्वते । अदृपिताय । मन्म । नृऽचक्षसे । सुऽमृळीकाय । वेधः ।
देवाय । शस्तिम् । अमृताय । शंस । ग्रावाऽइव । सोता । मधुऽसुत् । यम् । ईळे ॥ ३ ॥

---

१. °षवस्व मूको. २. च वि[2,3] अ[1] कर्प. ३-३. नास्ति मूको. ४-४. नास्ति वि[1] अ[1]. ५. ममवि° वि[1] अ[1]. ६-६. °यस्त···वि[1]अ[1]. ७. यैनिष्ट छन्द निपदे (ऋ १, १०४,१) इति मन्त्रः अयम् वि[2,3] अ[1] कर्प. ८. नास्ति वि[1]. ९-९. नास्ति वि[1] अ[1]. † स्थाने ऊ. १०. °तः अ[1]. ११. °मत्पाक° मूको.

वेङ्कट० [1]स्तोतॄणामभिलषितमाभिमुख्येन शृण्वते ऊर्ध्वरहिताय[1] मनुष्याणां कृष्टे सुष्टु सुखयिते हे वेधः। देवाय [2]मन्म स्तोत्रम्[2] शास्तिम् शस्त्रम् अमरणाय ओंम् इति होतारमुद्गाताऽनुवादिव[3]। [4]यथा ग्रावा अभिषवप्रवृत्तः मधुरसस्य सोता शब्दं करोति, एवमहं यम् अग्निम्[4] सामभिः स्तौमि ॥ ३ ॥

त्वं चिन्नः शम्या अग्ने अस्या ऋतस्य बोध्यृतचित् स्वाधीः ।
कदा त उक्था सधमाद्यानि कदा भवन्ति सख्या गृहे ते ॥ ४ ॥

त्वम् । चित् । नः । शम्यै । अग्ने । अस्याः । ऋतस्य । बोधि । ऋतऽचित् । सुऽआधीः ।
कदा । ते । उक्था । सधऽमाद्यानि । कदा । भवन्ति । सख्या । गृहे । ते ॥ ४ ॥

वेङ्कट० त्वम् एव अग्ने! अस्मान् यज्ञस्य अस्याः स्तुतेः कर्मणे समर्थान् कुरु। कृत्वा च मां [5]बुध्यस्व हे ऋतज्ञ! शोभनाध्यानः। कदा तव उक्थानि मदनीयानि देवैः सह मदननिमित्तानि[5] भवन्ति। कदा[6] सख्यानि त्वदीयानि अस्माकम् गृहे ॥ ४ ॥

कथा ह तद् वरुणाय त्वमग्ने कथा दिवे गर्हसे कन्न आगः ।
कथा मित्राय मीळ्हुषे पृथिव्यै ब्रवः कदर्यम्णे कद् भगाय ॥ ५ ॥

कथा । ह । तत् । वरुणाय । त्वम् । अग्ने । कथा । दिवे । गर्हसे । कत् । नः । आगः ।
कथा । मित्राय । मीळ्हुषे । पृथिव्यै । ब्रवः । कत् । अर्यम्णे । कत् । भगाय ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अग्ने! त्वम् अस्मदीयम् एनः कथम् वरुणाय गर्हसे, कथं [7]वा दिवे। एतैः[†] पापं कृतम् इति गर्हा। किं वा अस्माकम् एनः[7] कथं वा मित्राय कामानां सेक्त्रे पृथिव्यै च[8] अस्मान् ब्रूषा, किं वा अर्यम्णे[9] भगाय चेति ॥ ५ ॥

[1]इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्याये विंशो वर्गः[1] ॥

कद् धिष्ण्यासु वृधसानो अग्ने कद् वाताय प्रतवसे शुभंये ।
परिज्मने नासत्याय क्षे ब्रवः कदग्ने रुद्राय नृघ्ने ॥ ६ ॥

कत् । धिष्ण्यासु । वृधसानः । अग्ने । कत् । वाताय । प्रऽतवसे । शुभम्ऽये ।
परिऽज्मने । नासत्याय । क्षे । ब्रवः । कत् । अग्ने । रुद्राय । नृऽघ्ने ॥ ६ ॥

वेङ्कट० [1]किम् आयतनेषु वर्धमानः त्वम् अग्ने! प्रवृद्धबलाय[1] कल्याणं गच्छते वाताय ब्रूषाः। कदिति पूरणमेकं पदम्। परितो गन्त्रे नासत्याय, [10]अश्विनोरन्यतरस्य संज्ञेयम्, क्षां[†] पृथिवी तस्यै, मनुष्याणां पापकर्तॄन्[10] निहन्त्रे रुद्राय चेति ॥ ६ ॥

१-१. नास्ति वि[२] अ[१]. † [१]नाम धुक्तीय वि[१] ल कपं. २-२. नास्ति मूको. ३. होता वदुद्गा[°] वि[२] अ[१]. ४-४. यथा…मि वि[२] अ[१]. ५-५. बुध्यस्व…निमित्तानि वि[२] अ[१]. ६. नास्ति मूको. ७-७. नास्ति वि[२] अ[१]. † नैतैः वि[२] कपं. ८. ता वि[२] अ[१]. ९. नास्ति वि[२] कपं. १०-१०. [°]न्यत…र्तॄ[°] वि[२] अ[१]. † क्षा क कपं.

वेङ्कट० मा कस्य चित् सर्वदा एव धनम् अपहरतः पूर्तो गमः, [1]मा च[1] मनुष्यस्य हिंसकः, मा च अस्माकं बन्धोः । तथाऽस्माकं भ्रातुः अपि[2] अग्ने![3] कुटिलस्य धनम् इविः मा वेः। वेतिः कान्तिकर्मा । वयम्[4] मा[4] सख्युः वशोर्वा धनम् भुञ्जेम[5], अपि तवात्मीयमेव भुञ्जेम । तदर्थमस्मास्वेवागच्छेति[6] ॥ १३ ॥

रक्षा णो अग्ने तव रक्षणेभी रारक्षाणः सुमख प्रीणानः ।
प्रति ष्फुर वि रुज वीड्वंहो जहि रक्षो महि चिद् वावृधानम् ॥ १४ ॥

रक्ष । नः । अग्ने । तव । रक्षणेभिः । ररक्षाणः । सुऽमख । प्रीणानः ।
प्रति । स्फुर । वि । रुज । वीळु । अंहः । जहि । रक्षः । महि । चित् । ववृधानम् ॥ १४ ॥

वेङ्कट० रक्ष अस्मान् अग्ने! त्वदीयैः रक्षणैः । रक्षणशीलस्त्वं[7] हे शोभनयज्ञ! प्रीयमाणः, प्रति गच्छ, भग्नं च [8]कुरु दृढम् हन्तृभूतम्[8] । एतदेवाह—नाशय रक्षः[9] महत् अपि वर्धमानम् इति[9] ॥ १४ ॥

एभिर्भव सुमना अग्ने अर्कैरिमान्त्स्पृश मन्मभिः शूर वाजान् ।
उत ब्रह्माण्यङ्गिरो जुषस्व सं ते शस्तिर्देववाता जरेत ॥ १५ ॥

एभिः । भव । सुऽमनाः । अग्ने । अर्कैः । इमान् । स्पृश । मन्मऽभिः । शूर । वाजान् ।
उत । ब्रह्माणि । अङ्गिरः । जुषस्व । सम् । ते । शस्तिः । देवऽवाता । जरेत ॥ १५ ॥

वेङ्कट० एभिः मन्त्रैः त्वम् अग्ने! सुमतिः[10] भव । तथा शूर! इमानि हवींषि च स्पृश मननकुशलैः प्रकाशकैः [11]तेजोभिः । अपि च[11] शस्त्राणि हे अग्ने! सेवस्व । तैः सह [11]ते हे अग्ने![11] देवैर्भवद्गुणश्रवणपरैः प्रार्थिता स्तुतिश्च[12] सम् जरेत भवद्गुणं स्तुयात्[13] इति ॥ १५ ॥

एता विश्वा विदुषे तुभ्यं वेधो नीथान्यग्ने निण्या वचांसि ।
निवर्चना कवये काव्यान्यशंसिषं मतिभिर्विप्र उक्थैः ॥ १६ ॥

एता । विश्वा । विदुषे । तुभ्यम् । वेधः । नीथानि । अग्ने । निण्या । वचांसि ।
निऽवचना । कवये । काव्यानि । अशंसिषम् । मतिऽभिः । विप्रः । उक्थैः ॥ १६ ॥

वेङ्कट० एतानि विश्वानि [14]विदुषे तुभ्यम् हे विधातः[14] अग्ने! [15]प्रशस्यानि अन्तर्हितभवद्गुणानि[15] वचांसि

१-१. नास्ति वि[1]. २. [अग्ने] क. ३. नास्ति मूको. ४-४. नास्ति वि[1] अ[1]. ५. भजेम क. ६. [॰]स्मेव ग॰ वि[1] अ[1]. ७. [॰]क सम् वि[1]. ८-८. कुरु…भूतं वि[1] अ[1]; [॰]हन्तृ[॰] वि[1] अपे. ९. नास्ति क अपे. १०. सुमतिः वि[1]. ११-११. तेने वि[1] अ[1]. १२. [॰]तीरच अपे. १३. स्तु[॰] वि[1] अपे. १४-१४. विदुषे…गति भव[॰] वि[1] अ[1].

कान्तप्रज्ञाय तुभ्यम् आभिमुख्येन वचनीयानि काव्यानि कवेर्मेधावतः कर्माणि अहम् अवोचम् पूजनीयैः 'सूक्तैः मेधावी' ॥ १६ ॥

[१]इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्याये द्वाविंशो वर्गः[२] ॥

[४]

[१]वामदेवो गौतम ऋषिः । रक्षोहाऽग्निः देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[२] ।

कृणुष्व पाजः प्रसितिं न पृथ्वीं याहि राजेवामवाँ इभेन ।
तृष्वीमनु प्रसितिं द्रूणानोऽस्तासि विध्य रक्षसस्तपिष्ठैः ॥ १ ॥

कृणुष्व । पाजः । प्रऽसितिम् । न । पृथ्वीम् । याहि । राजाऽइव । अमऽवान् । इभेन ।
तृष्वीम् । अनु । प्रऽसितिम् । द्रूणानः । अस्ता । असि । विध्य । रक्षसः । तपिष्ठैः ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'विस्तारय ज्वालाकवचं बलम् । तेज' एव वा पाजः[३] । प्रसितिः[४] प्रबन्धनात् , तन्तिर्वा[५] जालं वा मृगग्रहणाय, पृथ्वीम् प्रसितिम् इव याहि राजेव अमात्यवान् हस्तिना [६]क्षिप्रकारिणीम् प्रसितिम् राक्षसेषु अनु द्रूणानः । द्रूणातिर्विस्तारकर्मा[६] । निरसिता असि, राक्षसान् तप्तृतमैस्ते-जोभिः[७] विध्य इति ॥ १ ॥

तव भ्रमास आशुया पतन्त्यनु स्पृश धृषता शोशुचानः ।
तपूंष्यग्ने जुह्वा पतङ्गानसंदितो वि सृज विष्वगुल्काः ॥ २ ॥

तव । भ्रमासः । आशुऽया । पतन्ति । अनु । स्पृश । धृषता । शोशुचानः ।
तपूंषि । अग्ने । जुह्वा । पतङ्गान् । असंम्ऽदितः । वि । सृज । विष्वक् । उल्काः ॥ २ ॥

वेङ्कट० तव भ्रमणशीला रश्मयः आशवः पतन्ति । हे अग्ने! तेषामन्यतमेन धर्षणशीलेन [८]अनु स्पृश† दीप्यमानः तापयितॄणि[८] रक्षांसि[९] पतनशीलांश्चासुरान्[१०] होमसाधनभूतेन । किं बहुना । दामभिर-सम्बद्धः[११] त्वं सर्वतः 'रक्षसां हननाय उल्काः वि सृज' ॥ २ ॥

प्रति स्पशो वि सृज तूर्णितमो भवा पायुर्विशो अस्या अदब्धः ।
यो नो दूरे अघशंसो यो अन्त्यग्ने माकिष्टे व्यथिरा दधर्षीत् ॥ ३ ॥

प्रति । स्पशः । वि । सृज । तूर्णिऽतमः । भव । पायुः । विशः । अस्याः । अदब्धः ।
यः । नः । दूरे । अघऽशंसः । यः । अन्ति । अग्ने । माकिः । ते । व्यथिः । आ । दधर्षीत् ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति वि[१] अ[१]. २-२. नास्ति मूको. ३. जालः वि[१] अ[१] लपं. ४. 'सितिः अ[१]. ५. तन्तुर्वा द्र ६,१२. ६-६. क्षि…द्रूणा' वि[१] अ[१]. ७. तप्त' लपं. ८-८. नास्ति वि[१] अ[१]. † स्पृशति मूको; स्पृशेति क प्रस्तावः. ९. 'सि च वि[१] अ[१]. १०. तपनशी' मूको. ११. 'म्बद्धः वि[१] अ[१].

वेङ्कट० 'न्यग्रातिर्ज्वालकर्मा'। प्रति नि सृज त्वाकाः अतिशयेन शत्रून् तपन्। अप रक्षकः अस्माः बिद्धः त्वं रक्षोभिः अहिंसितः[1]। यः अस्माकम् दूरे अघायुः यो वा अन्तिके अरिः स मा अस्मान् व्यथयिता[2] आ 'धर्षयतु तव स्वभूतान्'[1] ॥ ३ ॥

उदग्ने तिष्ठ प्रत्या तनुष्व न्यमित्राँ ओषतात्तिग्महेते ।
यो नो अरातिं समिधान चक्रे नीचा तं धक्ष्यतसं न शुष्कम् ॥ ४ ॥

उत् । अग्ने । तिष्ठ । प्रति । आ । तनुष्व । नि । अमित्रान् । ओषतात् । तिग्मऽहेते ।
यः । नः । अरातिम् । सम्ऽइधान । चक्रे । नीचा । तम् । धक्षि । अतसम् । न । शुष्कम् ॥४॥

वेङ्कट० उत् तिष्ठ अग्ने !, प्रति विस्तारय आऽऽस्मानम्। अथ अमित्रान् आभिमुख्येन दह हे तिग्मदीप्त्यायुध !। यः अस्माकम् अरातित्वं करोति हे समिधान !, न्यग्भूतं कृत्वा तम् दह अतसम् इव शुष्कम्। अतसान् अनायासतो[3] वृक्षस्थानिरन्वेभ्यः काष्ठेभ्यः ॥ ४ ॥

ऊर्ध्वो भव प्रति विध्याध्यस्मदाविष्कृणुष्व दैव्यान्यग्ने ।
अव स्थिरा तनुहि यातुजूनां जामिमजामिं प्र मृणीहि शत्रून् ॥ ५ ॥

ऊर्ध्वः । भव । प्रति । विध्य । अधि । अस्मत् । आविः । कृणुष्व । दैव्यानि । अग्ने ।
अव । स्थिरा । तनुहि । यातुऽजूनाम् । जामिम् । अजामिम् । प्र । मृणीहि । शत्रून् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० ऊर्ध्वम्[4] उत्तिष्ठ। अस्मत्तः अधि[5] रक्षांसि च प्रति विध्य। आविः कुरु च दैव्यानि तेजांसि अग्ने !। पतितज्यानि च[6] कुरु धनूंषि हिंसार्थं जवं कुर्वतां राक्षसानाम्। ज्ञातिम्[7] अज्ञातिं[8] वा शत्रुं प्र मृणीहि विनाशयेति ॥ ५ ॥

[9]इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्याये त्रयोविंशो वर्गः ॥[9]

स ते जानाति सुमतिं यविष्ठ य ईवते ब्रह्मणे गातुमैरत् ।
विश्वान्यस्मै सुदिनानि रायो द्युम्नान्यर्यो वि दुरो अभि द्यौत् ॥ ६ ॥

सः । ते । जानाति । सुऽमतिम् । यविष्ठ । यः । ईवते । ब्रह्मणे । गातुम् । ऐरत् ।
विश्वानि । अस्मै । सुऽदिनानि । रायः । द्युम्नानि । अर्यः । वि । दुरः । अभि । द्यौत् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० सः तव जानाति शोभनां मतिं हे युवतम !, यः 'गमनवते तस्मै[10] तुभ्यं'[10] स्तुतिं[11] प्रेरयति ।

१-१. नास्ति वि[2] अ[1]. २. व्याधयिता वि[1] ख; व्यथयिता वि[2] अ[1]. ३. अनायासतः मूको. ४. नास्ति वि[1] अपं. ५. नास्ति अ[1]. ६. नाति वि[1] अपं; नास्ति अ[1]. ७. नास्ति वि[1] अ[1]. ८-८. नास्ति मूको. ९-९. °वर्गे न वि[1] अ[1]; °वर्गे न म वि[1] अपं. १०. नास्ति मूको. ११. °ती: अ[1].

'गातिः शब्दकर्मा'। तत्कथमित्याह—विश्वानि एव अस्मै सुदिनानि भवन्ति भद्राणि, धनानि च भवन्ति। तथाऽयम् ईश्वरो भूत्वा धनानि तद्द्वाराणि च लक्षीकृत्य वि द्योतते[2] ॥ ६ ॥

सेदग्ने अस्तु सुभगः सुदानुर्यस्त्वा नित्येन हविषा य उक्थैः।
पिप्रीषति स्व आयुषि दुरोणे विश्वेदस्मै सुदिना सासदिष्टिः ॥ ७ ॥

सः। इत्। अग्ने। अस्तु। सुऽभगः। सुऽदानुः। यः। त्वा। नित्येन। हविषा। यः। उक्थैः।
पिप्रीषति। स्वे। आयुषि। दुरोणे। विश्वा। इत्। अस्मै। सुऽदिना। सा। असत्। इष्टिः ॥

वेङ्कट० सः[3] एव अग्ने! अस्तु शोभनधनः शोभनदानश्च, यः[4] त्वाम् अनवरतेन[5] हविषा प्रीणयितुमिच्छति, यः च उक्थैः आत्मीये जीवनार्थम् गृहे। तथा विश्वानि एव अस्मै सुदिनानि। सा भवतु इष्टिः। इष्ट्युपसंहार[6] इत्यं फलप्रदो भवत्विति ॥ ७ ॥

अर्चामि ते सुमतिं घोष्यर्वाक् सं ते वावाता जरतामियं गीः।
स्वश्वास्त्वा सुरथा मर्जयेमास्मे क्षत्राणि धारयेरनु द्यून् ॥ ८ ॥

अर्चामि। ते। सुऽमतिम्। घोषि। अर्वाक्। सम्। ते। ववाता। जरताम्। इयम्। गीः।
सुऽअश्वाः। त्वा। सुऽरथाः। मर्जयेम। अस्मे इति। क्षत्राणि। धारयेः। अनु। द्यून् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० उच्चारयामि तव सुमतिम् घोषयुक्तम् उच्चैः, यथा अर्वाङ् सा[7] भवत्वस्मदभिमुखी। सम्[8] स्तौतु ते[9] प्रियतमा इयम् गीः त्वाम्। स्वश्वाः सुरथाः च सन्तो वयं तद्रक्षणार्थं परिचरेम त्वाम्। अस्मासु बलानि स्थापय[10] दिवसेषु ॥ ८ ॥

इह त्वा भूर्या चरेदुप त्मन् दोषावस्तर्दीदिवांसमनु द्यून्।
क्रीळन्तस्त्वा सुमनसः सपेमाभि द्युम्ना तस्थिवांसो जनानाम् ॥ ९ ॥

इह। त्वा। भूरि। आ। चरेत्। उप। त्मन्। दोषाऽवस्तः। दीदिऽवांसम्। अनु। द्यून्।
क्रीळन्तः। त्वा। सुऽमनसः। सपेम। अभि। द्युम्ना। तस्थिऽवांसः। जनानाम् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० हे अग्ने![11] अस्मिन् लोके आत्मनि भूयिष्ठं प्राज्ञः त्वाम् उप आ चरति रात्रावह्नि च दीप्यमानं दिनेदिने। वयं च पुत्रैर्नप्तृभिश्च क्रीडन्तः सुमनसः मोदमानाः[12] त्वां भजेम शत्रुजनानाम् धनानि अभि तिष्ठन्तः ॥ ९ ॥

१-१. नास्ति वि[1] अ[1]. २. °ते कन वि[1] अ[1]. ३. यः वि[3] अ[1]. ४. यद वि[3] अ[1].
५. °रतं तेन मूको. ६. इष्ट्युपसंहार मूको. ७. स वि[1] अ[1]. ८. नास्ति वि[1] अ[1]. ९. नास्ति अ[1].
१०. स्थापयत मूको. ११. अग्ने वि[3] अ[1] अ[1]. १२. मदान वि[1] अ[1].

यस्त्वा स्वश्वः सुहिरण्यो अग्न उपयाति वसुमता रथेन ।
तस्य त्राता भवसि तस्य सखा यस्त आतिथ्यमानुषग्जुजोषत् ॥ १० ॥

यः । त्वा । सुऽअश्वः । सुऽहिरण्यः । अग्ने । उपऽयाति । वसुऽमता । रथेन ।
तस्य । त्राता । भवसि । तस्य । सखा । यः । ते । आतिथ्यम् । आनुषक् । जुजोषत् ॥ १० ॥

वेङ्कट० यः त्वाम् अग्ने! स्वश्वः सुहिरण्यः[1] वसुपूर्णेन[2] रथेन च युक्तः[3] तवाभिरक्षणार्थम् उपगच्छति, तस्य त्वम् त्राता भवसि सखा च। उपगमनप्रकारमाह — यः त्वदीयम् आतिथ्यम् अनुषक्तम् सेवत इति ॥ १० ॥

[4]इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्याये चतुर्विंशो वर्गः[4] ॥

महो रुजामि बन्धुता वचोभिस्तन्मा पितुर्गोतमादन्वियाय ।
त्वं नो अस्य वचसश्चिकिद्धि होतर्यविष्ठ सुक्रतो दमूनाः ॥ ११ ॥

महः । रुजामि । बन्धुता । वचःऽभिः । तत् । मा । पितुः । गोतमात् । अनु । इयाय ।
त्वम् । नः । अस्य । वचसः । चिकिद्धि । होतरिति । यविष्ठ । सुक्रतो इति सुऽक्रतो । दमूनाः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० महतोऽपि शत्रून् अहम् रुजामि । मम हि त्वया हे अग्ने! बान्धवमस्ति स्तुतिवचनैः । तत्[5] बान्धवं मम पितुः [6]गोतमात् माम् अनु इयाय[6] । मया पित्रा च तवास्ति बान्धवमित्यर्थः । तथा सति त्वम् अस्माकम् इदं वचनं[7] बुध्यस्व । हे होतः! युवतम! सुप्रज्ञ! रक्षसां दमनमनाः त्वमिति ॥ ११ ॥

अस्वप्नजस्तरणयः सुशेवा अतन्द्रासोऽवृका अश्रमिष्ठाः ।
ते पायवः सध्र्यञ्चो निषद्याग्ने तव नः पान्त्वमूर ॥ १२ ॥

अस्वप्नऽजः । तरणयः । सुऽशेवाः । अतन्द्रासः । अवृकाः । अश्रमिष्ठाः ।
ते । पायवः । सध्र्यञ्चः । निऽसद्य । अग्ने । तव । नः । पान्तु । अमूर ॥ १२ ॥

वेङ्कट० स्वापमकुर्वन्तः क्षिप्रगतयः सुसुखाः अनलसाः[8] स्तेनरहिताः अश्रान्ततमाः ते तव रश्मयः सहाञ्चन्तः निषद्य अग्ने! अस्मान् रक्षन्तु अमूढ! ॥ १२ ॥

ये पायवो मामतेयं ते अग्ने पश्यन्तो अन्धं दुरितादरक्षन् ।
ररक्ष तान्त्सुकृतो विश्ववेदा दिप्सन्त इद्रिपवो नाह देभुः ॥ १३ ॥

ये । पायवः । मामतेयम् । ते । अग्ने । पश्यन्तः । अन्धम् । दुःऽइतात् । अरक्षन् ।
ररक्ष । तान् । सुऽकृतः । विश्वऽवेदाः । दिप्सन्तः । इत् । रिपवः । न । अह । देभुः ॥ १३ ॥

१. सहिरण्यः वि' मूको. २. °णों वि' मूको. ३. युक्तम् वि' अ'. ४-४. नास्ति मूको.
५. स्वत मूको. ६-६. °मानामन्वि' अ'. ७. नास्ति वि' मूको. ८. °सः क.

वेङ्कट० ये रश्मयः समनसा अपश्यं दीर्घतमसं तव अग्ने! 'पश्यन्तः अन्धम्' दासैः पीड्यमानं तस्मात् दुःखात् अरक्षन्। परोक्षः शेषः। अवमभिः विश्ववेदाः तान् रक्षतीन् शोभनकर्मणः कर्तॄन् ररक्ष न परित्यजति। ततोऽस्मान्[2] हिंसितुमिच्छन्तः '[1]एव शत्रवः'[1] न एवं[3] देभुः तस्मात्सर्वमनादिति[1] ॥ १३ ॥

त्वया॑ व॒यं स॑ध॒न्य१॒॑स्त्वोता॒स्तव॒ प्रणी॑त्यश्याम॒ वाजा॑न् ।
उ॒भा शंसा॑ सूदय सत्यताते॑ऽनुष्ठु॒या कृ॑णुह्यह्रयाण ॥ १४ ॥

त्वया॑ । व॒यम् । स॒ध॒ऽध॒न्यः॑ । त्वाऽऊ॑ताः । तव॑ । प्रऽनी॑ती । अ॒श्याम॒ । वाजा॑न् ।
उ॒भा । शंसा॑ । सू॒दय॒ । स॒त्य॒ऽता॒ते॒ । अ॒नु॒ष्ठु॒या । कृ॒णु॒हि॒ । अ॒ह्र॒या॒ण॒ ॥ १४ ॥

वेङ्कट० त्वया वयम् हे अग्ने! सदा[4] सधन्याः, त्वया रक्षिताः तव प्रणयनेन भुञ्जीमहि[5] अन्नानि। स त्वं शत्रूणां प्रत्यक्षाभिशापं '[7]परोक्षाभिशापं च विनाशय हे सत्यस्य विस्तारयितः!'[7] । साध्वेवास्माकं कुरु हे अह्रीतगमन![8] कामप्रदानादिति ॥ १४ ॥

अ॒या ते॑ अग्ने स॒मिधा॑ विधेम॒ प्रति॒ स्तोमं॑ श॒स्यमा॑नं गृभाय ।
दहा॒शसो॑ र॒क्षसः॑ पा॒ह्य१॒॑स्मान् द्रु॒हो नि॒दो मि॑त्रमहो अव॒द्यात् ॥ १५ ॥

अ॒या । ते॒ । अ॒ग्ने॒ । स॒म्ऽइधा॑ । वि॒धे॒म॒ । प्रति॑ । स्तोम॑म् । श॒स्यमा॑नम् । गृ॒भा॒य॒ ।
दह॑ । अ॒शसः॑ । र॒क्षसः॑ । पा॒हि । अ॒स्मान् । द्रु॒हः । नि॒दः । मि॒त्र॒ऽम॒हः॒ । अ॒व॒द्यात् ॥ १५ ॥

वेङ्कट० अनया समिधा तुभ्यम् अग्ने! परिचरामः[9] । स्तोमम् च अस्माभिः शस्यमानम् [10]प्रति गृहाण, दह च अशनपरान् राक्षसान्†, पाहि[10] च अस्मान् द्रोग्धुः निन्दितुश्च अवद्यात् हे मित्राणां पूजक! इति ॥ १५ ॥

[11]इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्याये पञ्चविंशो वर्गः[11] ॥

व्याख्यच्चातुर्थमध्यायं तृतीयस्याष्टकस्य सः ।
भयगोलकुले यस्य [12]मातुरासीत् समुद्भवः[12] ॥

[13]इति वेङ्कटमाधवाचार्यविरचिते ऋक्संहिताव्याख्याने तृतीयाष्टके चतुर्थोऽध्यायः[13] ॥

—०—

इति ऋग्वेदे सभाष्ये तृतीयाष्टके चतुर्थोऽध्यायः ॥

1-1. नास्ति वि[3] अ[1]. 2. ततोऽस्मान् वि[1,3] अ[1] ऌर्प; ते तोऽस्मात् ऌ. 3. एवं वि[3] अ[1]. 4. स सदामिति वि[1] ऌर्प. 5. सदा वि[1] ऌर्प. 6. भुञ्जी° वि[3] अ[1]. 7-7. °भि…विस्तार° वि[3] अ[1]. 8. तु. या ५,१५. 9. °चरेम वि[1] ऌर्प. 10-10. प्रति…पाहि वि[3] अ[1]. † रक्षांसि वि[1] ऌर्प. 11-11. नास्ति मूको. 12-12. नास्ति वि[1]. 13-13. नास्ति वि[1] ऌर्प; इति वेङ्कटमाधवाचार्यकृतौ ऋग्वेदभाष्ये तृतीये अष्टके चतुर्थोऽध्यायः समाप्तः वि[3] अ[1]; इति तृतीयाष्टके चतुर्थोऽध्यायः ऌ.

अथ तृतीयाऽष्टके पञ्चमोऽध्यायः

वेङ्कट०

¹वैश्वानराय मीळ्हुषे¹ व्याचिख्यासति माधवः ।
आदौ ²प्रदर्शयन्नर्थसूचां वा² हिशिरन्विताः ॥ १ ॥

वाक्यार्थस्य परार्थत्वे हिशब्दोऽयं प्रयुज्यते ।
³उद्गृह्णाति च वाक्यार्थम्³ 'इन्दवो वामुशन्ति हि'† ॥ २ ॥

उद्गृह्यमाणो⁴ वाक्यार्थो न स्वस्मिन् पर्यवस्यति ।
कामयन्ते हि वां सोमास्तस्मादागच्छतं⁴ युवाम् ॥ ३ ॥

'सुते हि त्वा हवामहे'⁵, 'न हि नः पर्वतैर्मिहः'⁶ ।
'नहि त्वा रोदसी ⁷उभे'† सर्वेषूद्ग्रहणं⁷ स्फुटम् ॥ ४ ॥

वाक्यान्तरेणान्वयार्थमप्ययं हिः⁸ प्रयुज्यते ।
असत्यपि च हेतुत्वे तस्यैवोद्ग्रहणेऽस्ति⁹ ॥ ५ ॥

'युक्ष्वा हि देवहूतमान्'¹⁰, 'उभौ वां हि ¹¹वेत्थ यः'‡ ।
'नहि ते क्षत्रं न सहः'¶¹¹, 'उरुं हि राजा वरुणः'¹² ॥ ६ ॥

अश्वान् रथे योजयित्वा तेनागत्य निषीद च ।
चित्रमर्थं प्रयच्छेत्युदितेन यज्ञमनुपालय¹³ ॥ ७ ॥

अश्वादीनि ¹⁴वयो† नापुर्नाप्यपो‡¹⁴ वेगवत्तमाः ।
विस्तीर्णमार्गकरणात् पादाऽङ्कः¹⁵ प्रतिभासते ॥ ८ ॥

आश्चर्ये हिः¹⁶ प्रसिद्धार्थे¹⁷ च तथौचित्ये च दृश्यते ।
अस्ति योद्ग्रहणं तेषु¹⁸ सर्वेष्विति विनिश्चयः ॥ ९ ॥

'परा हि मे विमन्यवः'¹⁹, 'आ हि ष्मा सूनवे पिता'²⁰ ।
'नहि वामस्ति दूरके'²¹ आश्चर्यार्थे²² इमे त्रयः ॥ १० ॥

१-१. नास्ति वि³ अ¹. २-२. °शेष··· शिर° वि³ अ¹; °दन् वृत्ति शिरो° ह विशि वेङ्कट. ३-३. ···उद्गृह्य° वि³ अ¹. † ऋ १,२,४. ४. °माः स्वस्मि° अ¹; °सत्तस्मा° लव; °स्मादागच्छत वि³. ५. ऋ १,१६,८. ६. ऋ ६,४५,४. ७-७ नास्ति वि³ अ¹; °उभे विकर्षोऽत्र हिना स्फुटः वेङ्कट. † ऋ १,१०,८. ८. हि अ¹. ९. °णे सति ह. १०. ऋ ८,७५,१. ११-११. नास्ति वि³ अ¹. † नास्ति वेङ्कट. ‡ ऋ १,४८,१३. ¶ ऋ १,२४,६. १२. ऋ १,२४,८. १३. °आनुपाला ह वि³ अ¹; °हानुपाल न वेङ्कट. १४-१४. नास्ति वि³ अ¹. † वयो वि¹ लव. ‡ °पुर्लता° वेङ्कट. १५. तु. ऋ १,२४,८; पादा कः ह. १६. हि वि³ लव. १७. °र्थो अ¹. १८. तेन वि³ अ¹; तेषां वेङ्कट. १९. ऋ १,२५,४. २०. ऋ १,२६,३. २१. ऋ १,२२,४. २२. °र्थो: ह.

'स हि क्रतुः'[१], 'त्वे ह्यग्ने'[२] प्रसिद्धार्थौ[३] ह्री श्रुताविमौ ।
तथा[४] 'त्वां ह्यग्ने सदमित्'[५] बहवः सन्ति तादृशाः ॥ ११ ॥
'एवा ह्यस्य सूनृता' (तां[६] इ)ति तुचे ह्या[७] इयत्त्रयः ।
क्रीचित्यार्थौ भवन्त्येते सन्त्यन्येऽपि च तादृशाः ॥ १२ ॥
समुच्चये च विदिष्टः 'स मन्दस्वा ह्यन्धसः'[८] ।
वस्तुरक्षायुदात्तस्तिह[९] सन्त्यन्येऽपि च तादृशाः ॥ १३ ॥
हेत्वर्थं यो विजानाति न स मन्त्रेषु मुह्यति ।
तेन प्रदर्शितोऽस्माभिरर्थस्तस्य[१०] प्रपञ्चकः[११] ॥ १४ ॥ इति ॥

[५]

[१२]वामदेवो गौतम ऋषिः । वैश्वानरोऽग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[१२] ।

वैश्वानराय मीळ्हुषे सजोषाः कथा दाशेमाग्नये बृहद्भाः ।
अनूनेन बृहता वक्षथेनोप स्तभायदुपमिन्न रोधः ॥ १ ॥

वैश्वानराय । मीळ्हुषे । सऽजोषाः । कथा । दाशेम । अग्नये । बृहत् । भाः ।
अनूनेन । बृहता । वक्षथेन । उप । स्तभायत् । उपऽमित् । न । रोधः ॥ १ ॥

वेङ्कट॰ वामदेवः । वैश्वानराय अग्नये[१३] सेक्त्रे सङ्गतः कथं हविर्दद्याम । योऽत्यन्तं भासते, सोऽयम् अविकलेन महता वहनकुशलेन तेजसा रोधः द्याम् अधः स्थित्वा उप स्तभायत् यथा उपमित् स्थूणा वंशम् इति ॥ १ ॥

मा निन्दत य इमां मह्यं रातिं देवो ददौ मर्त्याय स्वधावान् ।
पाकाय गृत्सो अमृतो विचेता वैश्वानरो नृतमो यह्वो अग्निः ॥ २ ॥

मा । निन्दत । यः । इमाम् । मह्यम् । रातिम् । देवः । ददौ । मर्त्याय । स्वधाऽवान् ।
पाकाय । गृत्सः । अमृतः । विऽचेताः । वैश्वानरः । नृऽतमः । यह्वः । अग्निः ॥ २ ॥

वेङ्कट॰ मा निन्दत[१४] जनम्[१५], यः इमाम् मह्यम् रातिम् धनम् देवः ददौ[१६] मर्त्याय अन्नवान् अपक्वप्रज्ञाय स्वयं मेधावी अमरणधर्मा विशिष्टचेताः वैश्वानरः नेतृतमः महान् अग्निः ॥ २ ॥

---

१. ऋ १,५५,६. २. ऋ १,१४४,६. ३. °र्थौ मू[१]. ४. तदा वि[१] मूपं. ५. ऋ ४,१,१. ६. ऋ १,८,८. ७. ह्या वि[१]. ८. ऋ ३,४१,६. ९. °त्पर[१] मूपं. १०. °मिहेरर्थस्य मू[१] वेङ्कट; °मिरर्थस्य वि[२]. ११. प्रपञ्चितः वि[१] वि[३] मू[२] ल. १२-१२. नास्ति मूको. १३. नास्ति मूको. १४. निन्द मू[२]. १५. नास्ति वि[२]. १६. ददे वि[२] मू[२].

साम द्विबर्हा महि तिग्मभृष्टिः सहस्ररेता वृषभस्तुविष्मान् ।
पदं न गोरपगूळ्हं विविद्वानग्निर्मह्यं प्रेदु वोचन्मनीषाम् ॥ ३ ॥

साम । द्विऽबर्हाः । महि । तिग्मऽभृष्टिः । सहस्रऽरेताः । वृषभः । तुविष्मान् ।
पदम् । न । गोः । अपऽगूळ्हम् । विविद्वान् । अग्निः । मह्यम् । प्र । इत् । ऊँ इति । वोचत् । मनीषाम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० ऋजस्यं[1] साम द्वयोः परिवृढः महत् ज्वालालक्षणतिग्मभृष्टिः[2], भृष्टिः भ्रंशयतीति, सहस्ररेताः नानाविधानां पशूनामुत्पादनात्, 'तद् वैश्वानरवत् प्रजननवतामुपैति' (तैब्रा ३,३,१,६) इति ब्राह्मणम्, कामानां वर्षिता बहुधनः स्थानम् इव चोरैरपहृतस्य गोः निगूढं[3] याथात्म्येन जानन्[4] अग्निः मह्यम् प्र एव वोचत् मनीषाम्[5]। 'साम वै रक्षोहा' (तै ६,६,३,१) इति ब्राह्मणमिति ॥ ३ ॥

प्र ताँ अग्निर्बभसत् तिग्मजम्भस्तपिष्ठेन शोचिषा यः सुराधाः ।
प्र ये मिनन्ति वरुणस्य धाम प्रिया मित्रस्य चेततो ध्रुवाणि ॥ ४ ॥

प्र । तान् । अग्निः । बभसत् । तिग्मऽजम्भः । तपिष्ठेन । शोचिषा । यः । सुऽराधाः ।
प्र । ये । मिनन्ति । वरुणस्य । धाम । प्रिया । मित्रस्य । चेततः । ध्रुवाणि ॥ ४ ॥

वेङ्कट० प्र 'भक्षयतु तान्'[6] अग्निः तीक्ष्णदंष्ट्रः तप्ततमेन तेजसा, यः अग्निः सुधनो भवति, ये राक्षसाः प्र मिनन्ति वरुणस्य स्थानानि, घ्नन्तीत्यर्थः, प्रियाणि मित्रस्य जानतः पुण्यवाचानि[7] मनुष्याणाम् स्थिराणि ॥ ४ ॥

अभ्रातरो न योषणो व्यन्तः पतिरिपो न जनयो दुरेवाः ।
पापासः सन्तो अनृता असत्या इदं पदमजनता गभीरम् ॥ ५ ॥

अभ्रातरः । न । योषणः । व्यन्तः । पतिऽरिपः । न । जनयः । दुःऽएवाः ।
पापासः । सन्तः । अनृताः । असत्याः । इदम् । पदम् । अजनत । गभीरम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० यथा 'भ्रातृवर्जिताः स्त्रियः'[8] पुंसः प्रतीच्यो गच्छन्ति एवं राक्षसा मां दृष्ट्वा व्यतिगच्छन्ति। यथा वा पतिरिक्ताः पतिव्रताः जायाः[9] परेषां दर्शनात् प्रतीच्यः कुटिलगमना भवन्ति। पापस्वभावाः सन्तः[10] राक्षसाः अनृतयुक्ताः। 'बहु वै राजन्योऽनृतं करोति। उपजाम्यै हरते। जिनाति ब्राह्मणम्। वदत्यनृतम्' (तैब्रा १,७,२,६) इति ब्राह्मणम्। वाचिकमनृतमसत्यम्।

---

१. ऋजु वि॰ लपं. २. °ष्टि वि॰ लपं. ३. नस्थन वि॰ अ॰ लपं. ४. नास्ति वि॰ अ॰. ५. नास्ति मूको. ६-६. °न कृतान् वि॰ अ॰. ७. मुवाणि कृ. ८-८. °पतिषु° वि॰. ९. वा वि॰ लपं. १०. नास्ति लपं.

एवंविधाः इदम् मदीयं वैश्वानरस्य स्थानभूतं जानन्ति हिंसार्थमभिगच्छन्तो कुर्वन्तो[1] गम्भीरम्। [2]उपरस्य सम्बन्धः[2] ॥ ५ ॥

[3]इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये प्रथमो वर्गः[3] ॥

इदं मे अग्ने कियते पावकाऽमिनते गुरुं भारं न मन्म ।
बृहद् दधाथ धृषता गभीरं यह्वं पृष्ठं प्रयसा सप्तधातु ॥ ६ ॥

इदम् । मे । अग्ने । कियते । पावक । अमिनते । गुरुम् । भारम् । न । मन्म ।
बृहत् । दधाथ । धृषता । गभीरम् । यह्वम् । पृष्ठम् । प्रयसा । सप्तऽधातु ॥ ६ ॥

वेङ्कट० [4]इदम् मह्यम् अग्ने! स्वल्पभूताय साधवे पावक! साधूनहिंसते गुरुम् इव भारम् मननीयं बृहत् धारय, धृष्टेन अन्नेन गम्भीरं महान्तं मदीयम् पृष्ठम्, †पृष्ठः[4] सप्तधातु च† शरीरवचनः। त्वक्चर्ममांसरुधिरमेदोऽस्थिमज्जानः सप्त धातव इति ॥ ६ ॥

तमिन्न्वे३व समना समानमभि क्रत्वा पुनती धीतिरश्याः ।
ससस्य चर्मन्नधि चारु पृश्नेरग्रे रुप आरुपितं जबारु ॥ ७ ॥

तम् । इत् । नु । एव । समना । समानम् । अभि । क्रत्वा । पुनती । धीतिः । अश्याः ।
ससस्य । चर्मन् । अधि । चारु । पृश्नेः । अग्रे । रुपः । आरुपितम् । जबारु ॥ ७ ॥

वेङ्कट० तम् एव सदृशी सदास्[5] अभि अश्नोति कर्मणा शोधयन्ती स्तुतिः। [6]तस्यैव मतिः कल्याणी भवतीत्यर्थः। प्रत्यक्षाभित्वं[6] दहतीति वैश्वानरः स उच्यते। ससतिः स्वप्नकर्मा[7]। गौः पृश्निः। गोः अधि त्वचि। येन वैश्वानरस्य प्रसादेन रोपयति[8] शरीराणीति [9]वैश्वानरो रुप् उच्यते(?) तस्य आरोपितम् अभिषवार्थम्[9] जबारु जवेन रोहणशीलं[10] जवहेतुर्वा[11] सोमांशुरिति ॥ ७ ॥

प्रवाच्यं वचसः किं मे अस्य गुहा हितमुप निणिग् वदन्ति ।
यदुस्रियाणामप वारिव व्रन् पाति प्रियं रुपो अग्रं पदं वेः ॥ ८ ॥

प्रऽवाच्यम् । वचसः । किम् । मे । अस्य । गुहा । हितम् । उप । निणिक् । वदन्ति ।
यत् । उस्रियाणाम् । अप । वाःऽइव । व्रन् । पाति । प्रियम् । रुपः । अग्रम् । पदम् । वेरिति वेः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० गवां गुहायां निहितम्। निणिक् इति [12]रूपनाम, निर्णेजनादिहेतुपयोवचनः। यत्† उस्रियाणाम् गुहायां निहितं[12] मनुष्याः यथ उदकमिव अप अवृण्वन्। दुग्धवन्त इत्यर्थः। तत्

---

१. कु° वि° अ°. २-२. नास्ति वि° अ°. ३-३. नास्ति मूको. ४-४. नास्ति वि° अ°. †-† नास्ति मूको. ५. नास्ति वि° अ°. ६-६. त्स्या…क्षाभि वि° अ°. ७. स्वन° वि° अ°. ८. रोचय° वि° अ°. ९-९. °व…रोपितं° वि° अ°. १०. भारोह° वि° अ°. ११. °हेतु ना.लपे. १२-१२ °नाम…निहि° वि° अ°. † क: मूको.

उप वदन्ति दुग्धाऽऽस्वाद्यमानाः स्थित्वा पानार्थं गृहाणेति वदन्ति । तस्य अस्य वचसः किम् मे प्रदानम् अकर्पेण 'वक्तव्यम् । एवंविधं प्रियवचनं[†] प्रतिवक्तुं युक्तं न इत्यत इत्यर्थः । तद्धि वैश्वानरस्य कामयमानस्य प्रियम् उत्तमे[१] स्थाने शरीराख्ये रक्षतीति ॥ ८ ॥

इदमु त्यन्महि महामनीकं यदुस्रिया सचत पूर्व्यं गौः ।
ऋतस्य पदे अधि दीद्यानं गुहा रघुष्यद्रघुयद्विवेद ॥ ९ ॥

इदम् । ऊँ इति । त्यत् । महि । महाम् । अनीकम् । यत् । उस्रिया । सचत । पूर्व्यम् । गौः ।
ऋतस्य । पदे । अधि । दीद्यानम् । गुहा । रघुऽस्यत् । रघुऽयत् । विवेद ॥ ९ ॥

वेङ्कट० इदम् एव तत् महतां 'देवानाम् महत् अनीकम् । अनीकशब्दः अग्रवचनः । पणीन् प्रति गच्छतां[१] देवानामग्निर्वैश्वानरो मुखमासीदित्यर्थः । यत् अनीकम् उस्रसारगाहा[२] गौः अग्रे स्थिते सेवते स्म । तदेवाह—यज्ञस्य स्थाने विज्ञेये 'दीप्यमानम् पर्वतस्य गुहायाम् छायेन[३] स्यन्दमानम् लघु[४] च[५] गच्छत् तदनीकं गौः[६] शातवती लब्धवती वेति ॥ ९ ॥

अध द्युतानः पित्रोः सचासामनुत गुह्यं चारु पृश्नेः ।
मातुष्पदे परमे अन्ति षद्गोर्वृष्णः शोचिषः प्रयतस्य जिह्वा ॥ १० ॥

अध । द्युतानः । पित्रोः । सचा । आसा । अमनुत । गुह्यम् । चारु । पृश्नेः ।
मातुः । पदे । परमे । अन्ति । सत् । गोः । वृष्णः । शोचिषः । प्रऽयतस्य । जिह्वा ॥ १० ॥

वेङ्कट० अथ दीप्यमानः द्यावापृथिव्योः सह आस्येन महाप्रभूतो वैश्वानरः पृश्नेः धेनोः गुहायां निहितं चारु पयः अमनुत । अमन्यत पातव्यमित्यर्थः । मातुः गोः पृथिव्या इत्यर्थः । तस्याः परमे पदमुत्तरवेदिस्तस्मिन् समीपे सीदन्त्यभवत् वर्षितुः दीप्यमानस्य निर्गतस्य[७] जिह्वा ज्वाला । घृतादिपानार्थम् उद्वर्तयामासीद् वैश्वानर इति ॥ १० ॥

[८]"इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये द्वितीयो वर्गः[९]" ॥

ऋतं वोचे नमसा पृच्छ्यमानस्तवाशसा जातवेदो यदीदम् ।
त्वमस्य क्षयसि यद्ध विश्वं दिवि यदु द्रविणं यत्पृथिव्याम् ॥ ११ ॥

ऋतम् । वोचे । नमसा । पृच्छ्यमानः । तव । आऽशसा । जातऽवेदः । यदि । इदम् ।
त्वम् । अस्य । क्षयसि । यत् । ह । विश्वम् । दिवि । यत् । ऊँ इति । द्रविणम् । यत् । पृथिव्याम् ॥

१-१. नास्ति वि[३] अ[१]. † "नमिति वि[१] लपं. २. तत्र वि[१] लपं. ३-३. नास्ति अ[१]. † नास्ति वि[१]. ४. "लद्" वि[१] अ[१]. ५-५. दीप्य···च्छन्[३] वि[३] अ[१]. ६. नास्ति लपं. ७. नास्ति वि[१]. ८. गोः मूको. ९. नास्ति वि[१] अपं. १०-१०. नास्ति मूको.

वेङ्कट० सत्यम् अहं ब्रवीमि जिज्ञासुभिर्नमस्कारेण पृच्छ्यमानः। तदुच्यमानम् यदि तव आदंसनाय भवति। किं तदिति चेत्। त्वम् अत्र ईश्वरो भवसि, यत् ह नाम जगति 'सर्वं दृश्यते'। किञ्च यत् द्यावापृथिव्योः धनं तस्येशिषे ॥ ११

कि नौ अस्य द्रविणं कद्ध रत्नं वि नौ वोचो जातवेदश्चिकित्वान् ।
गुहाध्वनः परमं यन्नौ अस्य रेकुं पदं न निदाना अगन्म ॥ १२ ॥

किम् । नः । अस्य । द्रविणम् । कत् । ह । रत्नम् । वि । नः । वोचः । जातऽवेदः । चिकित्वान् ।
गुहा । अध्वनः । परमम् । यत् । नः । अस्य । रेकु । पदम् । न । निदानाः । अगन्म ॥१२॥

वेङ्कट० किम् नः अस्य स्तोत्रस्य धनम् किं वा रत्नम् त्वम् वि नः[४] वोचः हे जातवेदः। विद्वान्। विवचनं दास्यामीति विस्पष्टवचनम्। अस्य अन्तरिक्षस्य गुहायां निहितम् यत् उत्तमं तदस्माकमस्तु। येन रेचकम् सुखरहितं स्थानं मनसा निन्दन्तः न गच्छेमेति ॥ १२ ॥

का मर्यादा वयुना कद्ध वाममच्छा गमेम रघवो न वाजम् ।
कदा नौ देवीरमृतस्य पत्नीः सूरो वर्णेन ततनन्नुषासः ॥ १३ ॥

का । मर्यादा । वयुना । कत् । ह । वामम् । अच्छ । गमेम । रघवः । न । वाजम् ।
कदा । नः । देवीः । अमृतस्य । पत्नीः । सूरः । वर्णेन । ततनन् । उषसः ॥ १३ ॥

वेङ्कट० का[५] काष्ठा कान्ता, किम् वा वननीयम्, तद् वयं लघुशरीराः सङ्ग्रामम् इव अभिगच्छेम। कदा नः देव्यः 'अमरणस्य सूर्यस्य' पत्न्यः उषसः सूर्यस्य तेजसा विस्तृता भवन्ति, व्युच्छन्तीत्यर्थः ॥ १३ ॥

अनिरेण वचसा फल्ग्वेन प्रतीत्येन कृधुनातृपासः ।
अधा ते अग्ने किमिहा वदन्त्यनायुधास आसता सचन्ताम् ॥ १४ ॥

अनिरेण । वचसा । फल्ग्वेन । प्रतीत्येन । कृधुना । अतृपासः ।
अध । ते । अग्ने । किम् । इह । वदन्ति । अनायुधासः । असता । सचन्ताम् ॥ १४ ॥

वेङ्कट० अनन्नेना अहविष्केण[४] वचसा फल्गुना [६]प्रतिगम्यमानेन, आगतः[६] पुरुषो यच्छ्रुत्वा प्रतिगच्छति न शृणोति, कद्रुको[६] नूनं कृशुल्पकेन वचसा हे अग्ने। युद्धे समुपस्थिते किम् तव वदन्ति तृप्तिरहिता राक्षसाः। तथा सति ते अधुना आयुधवर्जिताः असतेन[७] संयुज्यन्तां प्रतिभवन्तु ॥ १४ ॥

१-१. संदृश्यते वि[१] व्रर्प. २. नास्ति वि[१] व्रर्प. ३-३. 'रत्न मूर्त वि[१] व्रर्प. ४. 'ष्केन वि[१] व्रर्प.
५-५. नागतस्यो मा[१] व्रर्प. ६. कदुको वि[१] व्रर्प; कमतो क. ७. असतावेन वि[१] व्रर्प.

अस्य श्रिये समिधानस्य वृष्णो वसोरनीकं दम आ रुरोच ।
रुशद् वसानः सुदृशीकरूपः क्षितिर्न राया पुरुवारो अद्यौत् ॥ १५ ॥

अस्य । श्रिये । सम्ऽइधानस्य । वृष्णः । वसोः । अनीकम् । दमे । आ । रुरोच ।
रुशत् । वसानः । सुदृशीकऽरूपः । क्षितिः । न । राया । पुरुऽवारः । अद्यौत् ॥ १५ ॥

वेङ्कट० अस्य स्तोतुः अन्नुदयार्थं दीप्यमानस्य वर्षितुः 'वासयितुः ज्वालाग्रम् यजमानगृहे आ रोचते। श्वेतं रूपम् वसानः सुतरां दर्शनीयरूपः सोऽयं †पृथिवीव धनेनां, सा यथा सर्वं धनमुत्पादयत्येवम् अयं बहुभिर्वरणीयः द्योतते' ॥ १५ ॥

'इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये तृतीयो वर्गः' ॥

[६]

'वामदेवो गौतम ऋषिः । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः' ।

ऊर्ध्व ऊ षु णो अध्वरस्य होतरग्ने तिष्ठ देवताता यजीयान् ।
त्वं हि विश्वमभ्यसि मन्म प्र वेधसश्चित्तिरसि मनीषाम् ॥ १ ॥

ऊर्ध्वः । ऊँ इति । सु । नः । अध्वरस्य । होतः । अग्ने । तिष्ठ । देवऽताता । यजीयान् ।
त्वम् । हि । विश्वम् । अभि । असि । मन्म । प्र । वेधसः । चित् । तिरसि । मनीषाम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'अग्ने! यष्टृतरः' त्वम् अस्माकं हे यज्ञस्य होतः! यस्मिन् काले देवास्तायन्ते इज्यन्ते तत्र सुष्ठु त्वमुत्तिष्ठ। त्वम् हि विश्वम् मननीयमवगन्तव्यं जगत् अभि भवसि, तथा विधातुर्यजमानस्य अपि मनीषाम् वर्धयसि ॥ १ ॥

अमूरो होता न्यसादि विक्ष्वग्निर्मन्द्रो विदथेषु प्रचेताः ।
ऊर्ध्वं भानुं सवितेवाश्रेन्मेतेव धूमं स्तभायदुप द्याम् ॥ २ ॥

अमूरः । होता । नि । असादि । विक्षु । अग्निः । मन्द्रः । विदथेषु । प्रऽचेताः ।
ऊर्ध्वम् । भानुम् । सविताऽइव । अश्रेत् । मेताऽइव । धूमम् । स्तभायत् । उप । द्याम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० अमूढः होता निषण्णः मनुष्येषु मदनशीलो यज्ञेषु प्रकृष्टज्ञानः अग्निः ऊर्ध्वम् च भानुम् तत्र सविता इव अश्रेत्'। सोऽयं यथा माता पुरुषः मानदण्डम् उपस्तभ्नाति एवं दिवं' प्रति आत्मीयम् धूमम् उप स्तभ्नाति ॥ २ ॥

१-१. वासयितु…वि' अ'. †-† 'पृथिवद् ध' मूको. २-२. नास्ति मूको. ३-३. नास्ति वि' अ'; 'तर अर्प. ४. नास्ति अर्प.

यता सुजूर्णी रातिनी घृताची प्रदक्षिणिद् देवतातिमुराणः ।
उदु स्वरुर्नवजा नाक्रः पश्वो अनक्ति सुधितः सुमेकः ॥ ३ ॥

यता । सुऽजूर्णिः । रातिनी । घृताची । प्रऽदक्षिणित् । देवऽतातिम् । उराणः ।
उत् । ऊँ इति । स्वरुः । नवऽजाः । न । अक्रः । पश्वः । अनक्ति । सुऽधितः । सुऽमेकः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अध्वर्युणा[1] संयता स्रुग् आहवनीयं प्रति यजमानस्य कर्त्री हविर्दानवती जुहूः, घृताची इति जुहूनाम । तथा प्रदक्षिणं गच्छति यज्ञम् उरु कुर्वाणः ॥ ३ ॥

स्तीर्णे बर्हिषि समिधाने अग्ना ऊर्ध्वो अध्वर्युर्जुजुषाणो अस्थात् ।
पर्यग्निः पशुपा न होता त्रिविष्ट्येति प्रदिव उराणः ॥ ४ ॥

स्तीर्णे । बर्हिषि । सम्ऽइधाने । अग्नौ । ऊर्ध्वः । अध्वर्युः । जुजुषाणः । अस्थात् ।
परि । अग्निः । पशुऽपाः । न । होता । त्रिऽविष्टि । एति । प्रऽदिवः । उराणः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० यथा गोपालकः पशून् परि एति तद्वदिति ॥ ४ ॥

परि त्मना मितद्रुरेति होताग्निर्मन्द्रो मधुवचा ऋतावा ।
द्रवन्त्यस्य वाजिनो न शोका भयन्ते विश्वा भुवना यदभ्राट् ॥ ५ ॥

परि । त्मना । मितऽद्रुः । एति । होता । अग्निः । मन्द्रः । मधुऽवचाः । ऋतऽवा ।
द्रवन्ति । अस्य । वाजिनः । न । शोकाः । भयन्ते । विश्वा । भुवना । यत् । अभ्राट् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० परि गच्छति स्वयमेव मितगतिः होता अग्निः मदयिता मधुरस्वचनः यज्ञवान् । द्रवन्ति अस्य अश्वाः इव शोचका रश्मयः । तस्मा अग्नये विश्वान्येव भुवनानि बिभ्यति, यदाऽसौ[2] भ्राजत इति ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये चतुर्थो वर्गः'[3] ॥

भद्रा ते अग्ने स्वनीक संदृग् घोरस्य सतो विषुणस्य चारुः ।
न यत् ते शोचिस्तमसा वरन्त न ध्वस्मानस्तन्वी रेप आ धुः ॥ ६ ॥

भद्रा । ते । अग्ने । सुऽअनीक । सम्ऽदृक् । घोरस्य । सतः । विषुणस्य । चारुः ।
न । यत् । ते । शोचिः । तमसा । वरन्त । न । ध्वस्मानः । तन्वि । रेपः । आ । धुरिति धुः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० भजनीया ते हे अग्ने! शोभनरश्म्यनीक! सन्दृष्टिः घोरस्य सतः विष्वगञ्चनस्य शोभना ।

---

१. °र्युणाम् वि° खपं. २. यदा ब°. ३-३. नास्ति मूको.

यस्मात् ध्वंसनशीला राक्षसाः न तव तेजः तमसा आच्छादयन्ति, न चैतौ[1] तव शरीरे †रेतः पापं च आ दधुः, तस्मात्[2] शोभनेति ॥ ६ ॥

न यस्य सातुर्जनितोरवारि न मातरापितरा नू चिदिष्टौ ।
अधा मित्रो न सुधितः पावकोऽ३ग्निर्दीदाय मानुषीषु विक्षु ॥ ७ ॥

न । यस्य । सातुः । जनितोः । अवारि । न । मातरापितरा । नु । चित् । इष्टौ ।
अध । मित्रः । न । सुऽधितः । पावकः । अग्निः । दीदाय । मानुषीषु । विक्षु ॥ ७ ॥

वेङ्कट० यस्य औषध्यादेः जनयितुर्दीयमानस्य समुच्छ्रितो रश्मिः[3] न वार्यते, न येन चारण्ये जातेन माता पिता वा[4] [5]भरणार्थमिष्यते । स्थिरम् एव[5] स्वयमेव वर्धत इत्यर्थः । सोऽयम् एवंविधः सखा इव सुष्ठु निहितः पावकः अग्निः दीप्यते मानुषीषु प्रजासु यजमानासु ॥ ७ ॥

द्विर्यं पञ्च जीजनन्त्संवसानाः स्वसारो अग्निं मानुषीषु विक्षु ।
उषर्बुधमथर्यो३ न दन्तं शुक्रं स्वासं परशुं न तिग्मम् ॥ ८ ॥

द्विः । यम् । पञ्च । जीजनन् । सम्ऽवसानाः । स्वसारः । अग्निम् । मानुषीषु । विक्षु ।
उषःऽबुधम् । अथर्यः । न । दन्तम् । शुक्रम् । सुऽआसम् । परशुम् । न । तिग्मम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० द्विः पञ्च दश स्वसारः द्विशः सर्वम् [6]आच्छादयन्त्यः मानुषीषु[6] प्रजासु यम् अग्निम् अजीजनन् । 'दशेमं त्वष्टुर्जनयन्त गर्भम्' (ऋ १,९५,२) इति मन्त्रः । उषसि प्रबुध्यमानम् अथर्वः स्त्रियः मैथुनेऽभरा भवन्तीति स्त्रियः इव दन्ताम् दीप्तं [7]शोभनास्यम् परशुम् इव तीक्ष्णमिति[7] ॥ ८ ॥

तव त्ये अग्ने हरितो घृतस्ना रोहितास ऋज्वञ्चः स्वञ्चः ।
अरुषासो वृषण ऋजुमुष्का आ देवतातिमह्वन्त दस्माः ॥ ९ ॥

तव । त्ये । अग्ने । हरितः । घृतऽस्नाः । रोहितासः । ऋजुऽअञ्चः । सुऽअञ्चः ।
अरुषासः । वृषणः । ऋजुऽमुष्काः । आ । देवऽतातिम् । अह्वन्त । दस्माः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० [9]तव एव ते[9] अग्ने! अश्वाः घृतस्य स्नातारः रोहितवर्णाः ऋजु गमनं च गन्तारः आरोचमानाः[8] सेक्तारः अकुटिलवृषणाः यज्ञम् आह्वयन्ति यज्ञो यज्ञ इति 'भवन्ति दर्शनीयाः' ॥ ९ ॥

---

1. न ते मू[2]. २-२. नास्ति वि[1] अ[1]. †रेतः ल कर्प. ३. रश्मिम् वि[1] अ[1]. ४. नास्ति मूको. ५-५. भ्रियं···मेव वि[1]; भ्रियं···अ[1]. ६-६. नास्ति वि[1] अ[1]. ७-७. शोभना···वि[1] अ[1]. ८. रोचनशीला वि[1] कर्प. ९-९. तुवितम् वि[1] अ[1].

ये ह त्ये ते सहमाना अयासस्त्वेषासो अग्ने अर्चयश्चरन्ति ।
श्येनासो न दुवसनासो अर्थं तुविष्वणसो मारुतं न शर्धः ॥ १० ॥

ये । ह । त्ये । ते । सहमानाः । अयासः । त्वेषासः । अग्ने । अर्चयः । चरन्ति ।
श्येनासः । न । दुवसनासः । अर्थम् । तुविऽस्वनसः । मारुतम् । न । शर्धः ॥ १० ॥

वेङ्कट० 'ये खलु कर्मी'[1] शत्रूणामभिभवनशीलाः गमनशीलाः दीप्ताः अग्ने! अर्चयः चरन्ति । श्येनाः इव शीघ्रम् अभिलषितम् परिव्रजन्तः ते भवन्ति[2] तथा बहुशब्दाः ते मारुतः[3] इव वेगः[4] ॥ १० ॥

अकारि ब्रह्म समिधान तुभ्यं शंसात्युक्थं यजते व्यू धाः ।
होतारमग्निं मनुषो नि षेदुर्नमस्यन्त उशिजः शंसमायोः ॥ ११ ॥

अकारि । ब्रह्म । सम्ऽइधान । तुभ्यम् । शंसाति । उक्थम् । यजते । वि । ऊँ इति । धाः ।
होतारम् । अग्निम् । मनुषः । नि । सेदुः । नमस्यन्तः । उशिजः । शंसम् । आयोः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० कृतम् स्तोत्रम् मया हे समिधान अग्ने! तुभ्यम् । कृत्वा च शंसति उक्थम् यजते चार्थं त्वाम्, तदिदं सर्वं विशेषेण धारय त्वम् अग्ने! । अत्र शिष्टः परोक्षः । होतारम् अग्निम् मनुष्याः [5]नमस्यन्तः नि सेदुः कामयमानाः[5] शंसनीयम् उर्वशीपुत्रस्य आयोः[6] ॥ ११ ॥

[7]इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये पञ्चमो वर्गः[7] ॥

[७]

[7]वामदेवो गौतम ऋषिः । अग्निर्देवता । आद्या जगती, द्वितीयाद्याः पञ्चानुष्टुभः, शिष्टास्त्रिष्टुभः[7] ।

अयमिह प्रथमो धायि धातृभिर्होता यजिष्ठो अध्वरेष्वीड्यः ।
यमप्नवानो भृगवो विरुरुचुर्वनेषु चित्रं विभ्वं विशेविशे ॥ १ ॥

अयम् । इह । प्रथमः । धायि । धातृऽभिः । होता । यजिष्ठः । अध्वरेषु । ईड्यः ।
यम् । अप्नवानः । भृगवः । विऽरुरुचुः । वनेषु । चित्रम् । विऽभ्वम् । विशेऽविशे ॥ १ ॥

वेङ्कट० अयम् इह यज्ञे प्रथममेव निधीयते यजमानैः धारयितृभिः होता यष्टृतमः यज्ञेषु स्तोतव्यः । यम् अप्नवानः[8] भृगवः च ऋषयः विरोचयामासुः अरण्येषु चित्ररूपम्[9] मनुष्याय मनुष्याय अनेकप्रकारम् ॥ १ ॥

१-१. नास्ति वि[3] अ[1]. २. °ति दर्शनीयाः वि[1] अ[1]. ३. मरु° वि[3] अ[1]. ४. नास्ति वि[3]; °वः वसा अ[1]. ५-५. नमस्यन्तः निषेदुः कामयमानाः वि[1] अपं; °नमस्य···माना वि[3] अ[1]. ६. °ओरिति वि[1] अ[1]. ७-७. नास्ति मूको. ८. धान वि[3] अ[1]. ९. विरूपं वि[1]; विरूपं रूपं अ[1].

अग्ने कदा त आनुषग्भुवद्देवस्य चेतनम् ।
अधा हि त्वा जगृभ्रिरे मर्तासो विक्ष्वीड्यम् ॥ २ ॥

अग्ने । कदा । ते । आनुषक् । भुवत् । देवस्य । चेतनम् ।
अध । हि । त्वा । जगृभ्रिरे । मर्तासः । विक्षु । ईड्यम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० कदा हे अग्ने! देवस्य तव अनुषक्तं प्रज्ञापनं[1] तेजः भवतीति प्रश्नस्य प्रयोजनम् । अथ हि त्वाम् परिगृह्णन्ति मनुष्या यज्ञार्थं मनुष्येषु[2] स्तुत्यमिति[3] ॥ २ ॥

ऋतावानं विचेतसं पश्यन्तो द्यामिव स्तृभिः ।
विश्वेषामध्वराणां हस्कर्तारं दमेदमे ॥ ३ ॥

ऋतऽवानम् । विऽचेतसम् । पश्यन्तः । द्याम्ऽइव । स्तृऽभिः ।
विश्वेषाम् । अध्वराणाम् । हस्कर्तारम् । दमेऽदमे ॥ ३ ॥

वेङ्कट० [4]'सत्यम् सुमतिम्'[4] पश्यन्तः[5] द्याम् इव नक्षत्रैस्तेजोभिः व्याप्तं सर्वेषामेव यज्ञानां विकासस्य कर्तारम् यजमानगृहेषु । उत्तरस्य सम्बन्धः ॥ ३ ॥

आशुं दूतं विवस्वतो विश्वा यश्चर्षणीरभि ।
आ जभ्रुः केतुमायवो भृगवाणं विशेविशे ॥ ४ ॥

आशुम् । दूतम् । विवस्वतः । विश्वाः । यः । चर्षणीः । अभि ।
आ । जभ्रुः । केतुम् । आयवः । भृगवाणम् । विशेऽविशे ॥ ४ ॥

वेङ्कट० क्षिप्रम् दूतम् यजमानस्य विश्वाः प्रजाः यः अभि भवति तम् आहृतवन्तः [6]मनुष्याः यज्ञस्य[6] प्रज्ञापकम्[7] पचन्तम्[8] मनुष्याणां[9] मनुष्याय । भृगुः पाको भृज्जतेः[10], तद्भवानित्याहुः । भृगूणां रक्षकमित्यपरमिति ॥ ४ ॥

तमीं होतारमानुषक् चिकित्वांसं नि षेदिरे ।
रण्वं पावकशोचिषं यजिष्ठं सप्त धामभिः ॥ ५ ॥

तम् । ईम् । होतारम् । आनुषक् । चिकित्वांसम् । नि । सेदिरे ।
रण्वम् । पावकऽशोचिषम् । यजिष्ठम् । सप्त । धामऽभिः ॥ ५ ॥

---

१. ज्ञानं वि[1]; ज्ञापकं अर्प. २. 'सु वि[1] अर्प. ३. त्वमिति वि[1] अ[1]. ४-४. नास्ति वि[1] अ[1]. ५. पश्य[1] वि[1] अ[1]. ६-६. मनुष्यव[1] वि[1] अ[1]. ७. ज्ञापकं अ[1]. ८. तनन्तम् वि[1] अ[1]. ९. नास्ति वि[1] अ[1]. १०. भ्रजतेः वि[1]; भृजेः वि[1] अ[1]; भ्राजतेः क अर्प; भ्रस्जतेः क प्रकृतः.

वेङ्कट० तम् एनम् होतारम् अनुषक्तम्[1] गाढम्[2] प्रति नि षेदिरे रमणीयम् शोचकशीतिम् यष्टृतमम् सप्तभिः छन्दोभिः ॥ ५ ॥

[3]इति तृतीयाष्टके षष्ठमाध्याये षष्ठो वर्गः[3] ॥

तं शश्वतीषु मातृषु वन आ वीतमश्रितम् ।
चित्रं सन्तं गुहा हितं सुवेदं कूचिदर्थिनम् ॥ ६ ॥

तम् । शश्वतीषु । मातृषु । वने । आ । वीतम् । अश्रितम् ।
चित्रम् । सन्तम् । गुहा । हितम् । सुऽवेदम् । कूचित्ऽअर्थिनम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० तम् शश्वतीषु अग्नेः[4] मातृषु ओषधीषु वने गतम् आत्मन्यधिहितम् चित्रम् सन्तम् गुहायाम्[5] निहितम् शोभनज्ञानम्, यः काष्ठमर्पयते[6] स कूचिदर्थी, तं निषेदिरे देवा इति ॥ ६ ॥

ससस्य यद्वियुता सस्मिन्नूधन्नृतस्य धामन्रणयन्त देवाः ।
महाँ अग्निर्नमसा रातहव्यो वेरध्वराय सदमिदृतावा ॥ ७ ॥

ससस्य । यत् । विऽयुता । सस्मिन् । ऊधन् । ऋतस्य । धामन् । रणयन्त । देवाः ।
महान् । अग्निः । नमसा । रातऽहव्यः । वेः । अध्वराय । सदम् । इत् । ऋतऽवा ॥ ७ ॥

वेङ्कट० [7]स्वप्नशीलस्य यदा वियुते सर्वस्मिन् ऊधनि आहवनीये यज्ञस्य आवासस्थाने रमन्ते[8] देवाः, तदा महान् अग्निः नमस्कारेण देवेभ्यो दत्तहविष्कः सन् यज्ञाय गच्छति[7] [9]सदैव सत्यवान्[9] ॥ ७ ॥

वेरध्वरस्य दूत्यानि विद्वानुभे अन्ता रोदसी संचिकित्वान् ।
दूत ईयसे प्रदिव उराणो विदुष्टरो दिव आरोधनानि ॥ ८ ॥

वेः । अध्वरस्य । दूत्यानि । विद्वान् । उभे इति । अन्तरिति । रोदसी इति । सम्ऽचिकित्वान् ।
दूतः । ईयसे । प्रऽदिवः । उराणः । विदुःऽतरः । दिवः । आऽरोधनानि ॥ ८ ॥

वेङ्कट० कामयसे[1] यज्ञस्य दूत्यानि विद्वान् । अथ द्यावापृथिवी मध्येन ते उभे अपि[2] जानन् दूतो भूत्वा गच्छसि पुराणः[10] उरु कुर्वाणः विद्वत्तरः पृथ्वीकृत्य आरोधनानि[11] रक्षांसि ॥ ८ ॥

---

१. °वतो होतारं वि[1] अ[1]. २. गा ज्ञं वि[1] अ[1]; मज्ञं वि[1]. ३-३. नास्ति मूको. ४. अग्ने लपं. ५. °याम् वि[1]. ६. कहर्ता° वि[1] लपं; काष्ठन्तं वि[1] अ[1]; काष्ठमर्थं क. ७-७. नास्ति वि[1] अ[1]. ८. °न्ते क लपं. ९. नास्ति वि[1] अ[1]. १०. °णपुराणा वि[1] अ[1]; °राण वि[1] लपं. ११. रोध° अ[1] लपं.

कृष्णं त एम रुशतः पुरो भाश्चरिष्ण्वर्चिर्वपुषामिदेकम् ।
यदप्रवीता दधते ह गर्भं सद्यश्चिज्जातो भवसीदु दूतः ॥ ९ ॥

कृष्णम् । ते । एम । रुशतः । पुरः । भाः । चरिष्णु । अर्चिः । वपुषाम् । इत् । एकम् ।
यत् । अप्रऽवीता । दधते । ह । गर्भम् । सद्यः । चित् । जातः । भवसि । इत् । ऊँ इति । दूतः ॥९॥

वेङ्कट० कृष्णः तव गमनमार्गः श्वेतवर्णस्य, पुरः च दीप्तिः । वपुषाम् सर्वेषाम् एव सञ्चरणशीलम्[1] 'इदम् एकम्'[2] तेजः । यस्मात् अनिविकरेतांसि धारयन्ति ह गर्भम् उषान्दोषव्याहृतीति । "तस्मादोषधयोऽनभ्यक्ता रेभन्ति"[3] (तैसं ७ १,*,३.) इति ब्राह्मणम् । किञ्च जातः त्वं सद्यः एव भवसि देवानाम् दूतः ॥ ९ ॥

सद्यो जातस्य ददृशानमोजो यदस्य वातो अनुवाति शोचिः ।
वृणक्ति तिग्मामतसेषु जिह्वां स्थिरा चिदन्ना दयते वि जम्भैः ॥ १० ॥

सद्यः । जातस्य । ददृशानम् । ओजः । यत् । अस्य । वातः । अनुऽवाति । शोचिः ।
वृणक्ति । तिग्माम् । अतसेषु । जिह्वाम् । स्थिरा । चित् । अन्ना । दयते । वि । जम्भैः ॥१०॥

वेङ्कट० तदानीमेव जातस्य दृश्यमानम् बलम् भवति यदा अस्य जातस्य तेजः वातः अनुवाति प्रेरयति । वृणक्तिश्छेदनकर्मा[4] । 'तीक्ष्णां ज्वालाम् जिह्वाम्'[5] अतसेषु छिनत्ति । एवमपि भवति प्रयोगः । तथा स्थिराणि अपि काष्ठादीन्यन्नानि दंष्ट्राभिः विशेषेण क्षपयति ॥ १० ॥

तृषु यदन्ना तृषुणा ववक्ष तृषुं दूतं कृणुते यह्वो अग्निः ।
वातस्य मेळिं सचते निजूर्वन्नाशुं न वाजयते हिन्वे अर्वा ॥ ११ ॥

तृषु । यत् । अन्ना । तृषुणा । ववक्ष । तृषुम् । दूतम् । कृणुते । यह्वः । अग्निः ।
वातस्य । मेळिम् । सचते । निऽजूर्वन् । आशुम् । न । वाजयते । हिन्वे । अर्वा ॥ ११ ॥

वेङ्कट० क्षिप्रं यदा अन्नानि[6] क्षिप्रेण तेजसा वहति[7], तदानीं क्षिप्रकारिणमात्मानम् दूतम् करोति महान् अग्निः, वातस्य च सम्पर्कम् सेवते नितरामरण्यं हिंसन्, अश्वम् इव धावमानं प्रेरयति गमनाय गमनस्वभावः[8] ॥ ११ ॥

[9]इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये सप्तमो वर्गः[9] ॥

---

१. सञ्चरणो° वि[1] कपं. २-२. नास्ति वि[1] कपं. ३-३. °यतो भवन्ति मूको. ४. अति° वि[1] अ[1]; वृश्चिच्छेद° वि[1] कपं. ५-५. तीक्ष्णज्वालाजि° वि[2] कपं; तीक्ष्णा ज्वाला जिह्वाम् वि[3]; तीक्ष्णा ज्वाला जिह्वा अ[1]. ६. अन्नानि वि[1] अ[1]. ७. वहति वि[1] कपं. ८. धावमान वि[1] कपं; धावमानः वि[3]; धावमान इति अ[1]. ९-९. नास्ति मूको.

[८]

[1]वामदेवो गौतम ऋषिः । अग्निर्देवता । गायत्री छन्दः[1] ।

दूतं वो विश्ववेदसं हव्यवाहममर्त्यम् । यजिष्ठमृञ्जसे गिरा ॥ १ ॥

दूतम् । वः । विश्वऽवेदसम् । हव्यऽवाहम् । अमर्त्यम् । यजिष्ठम् । ऋञ्जसे । गिरा ॥ १ ॥

वेङ्कट० होतः! त्वम् अध्वराणाम् दूतम् सर्ववेदसम्[2] हविषां वोढारम् अमर्त्यम् यष्टृतमम् प्रसाधयसि गिरा ॥ १ ॥

स हि वेदा वसुधितिं महाँ आरोधनं दिवः । स देवाँ एह वक्षति ॥ २ ॥

सः । हि । वेद । वसुऽधितिम् । महान् । आऽरोधनम् । दिवः । सः । देवान् । आ । इह । वक्षति ॥ २ ॥

वेङ्कट० सः हि अग्निः वसुनो निधानम् वेत्ति महान् दिवः च आरोधनम् वशीकरणम् । सः एव देवान् इह आ वहति ॥ २ ॥

स वेद देव आनमं देवाँ ऋतायते दमे । दाति प्रियाणि चिद् वसु ॥ ३ ॥

सः । वेद । देवः । आऽनमम् । देवान् । ऋतऽयते । दमे । दाति । प्रियाणि । चित् । वसु ॥ ३ ॥

वेङ्कट० सः वेत्ति देवः आनमयितुम् देवान् यज्ञमिच्छते गृहे प्रयच्छति [3]च प्रियाणि† धनानि[3] ॥ ३ ॥

स होता सेदु दूत्यं चिकित्वाँ अन्तरीयते । विद्वाँ आरोधनं दिवः ॥ ४ ॥

सः । होता । सः । इत् । ऊँ इति । दूत्यम् । चिकित्वान् । अन्तः । ईयते । विद्वान् । आऽरोधनम् । दिवः ॥

वेङ्कट० [4]सः होता, सः एव दूतकर्म जानन् द्यावापृथिव्योः अन्तः गच्छति जानन् दिवः आगमनप्रकारम्[4] ॥ ४ ॥

ते स्याम ये अग्नये ददाशुर्हव्यदातिभिः । य ईं पुष्यन्त इन्धते ॥ ५ ॥

ते । स्याम । ये । अग्नये । ददाशुः । हव्यदातिऽभिः । ये । ईम् । पुष्यन्तः । इन्धते ॥ ५ ॥

वेङ्कट० [5]वयमपि अग्नये ते स्याम, ये दत्तवन्तः दुन्वों† हविषां दानैः, ये च एनं पोषयन्तः संदीपयन्ति[5] ॥ ५ ॥

ते राया ते सुवीर्यैः ससवांसो वि शृण्विरे । ये अग्ना दधिरे दुवः ॥ ६ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. °दसं वि°; °दसम् अ°. ३-३. नास्ति वि° अपे. † निवि° वि° अ°. ४-४. नास्ति वि° अपे. ५-५. नास्ति वि° अपे. † दत्तद्रु° वि° अ°.

ते । राया । ते । सुऽवीर्यैः । ससऽवांसः । वि । शृण्विरे । ये । अग्ना । दधिरे । दुवः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० [1]ते त्वां भजमानाः धनेन सुवीर्यैः च विश्रुता भवन्ति ये अग्निनिमित्तं परिचर्यां धारयन्ति[1] ॥६॥

अस्मे रायो दिवेदिवे सं चरन्तु पुरुस्पृहः । अस्मे वाजास ईरताम् ॥ ७ ॥

अस्मे इति । रायः । दिवेऽदिवे । सम् । चरन्तु । पुरुऽस्पृहः । अस्मे इति । वाजासः । ईरताम् ॥७॥

वेङ्कट० [2]अस्मासु धनानि अन्वहम्[2] सम् चरन्तु[3] बहुभिः स्पृहणीयानि, अन्नानि च अस्मासु[4] उत्पन्नानि भवन्तु ॥ ७ ॥

स विप्रश्चर्षणीनां शवसा मानुषाणाम् । अति क्षिप्रेव विध्यति ॥ ८ ॥

सः । विप्रः । चर्षणीनाम् । शवसा । मानुषाणाम् । अति । क्षिप्राऽइव । विध्यति ॥ ८ ॥

वेङ्कट० सः विप्रः मनुष्येषु पञ्चसु बलेन शत्रून् [5]अति क्षिपति[5] धानुष्क इव क्षेप्ता शरान् इत्यग्नेः स्तोतारमाह[6] ॥ ८ ॥

[7]इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्यायेऽष्टमो वर्गः[7] ॥

[९]

"वामदेवो गौतम ऋषिः । अग्निर्देवता । गायत्री छन्दः" ।

अग्ने मृळ महाँ असि य ईमा देवयुं जनम् । इयेथ बर्हिरासदम् ॥ १ ॥

अग्ने । मृळ । महान् । असि । यः । ईम् । आ । देवऽयुम् । जनम् । इयेथ । बर्हिः । आऽसदम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० अग्ने! सुखय[8], महान् त्वम् असि, यः त्वम् इमम् [9]देवयुम् जनम्[9] रक्षितुम् आ गच्छसि आसत्तुम् बर्हिः ॥ १ ॥

स मानुषीषु दूळभो विक्षु प्रावीरमर्त्यः । दूतो विश्वेषां भुवत् ॥ २ ॥

सः । मानुषीषु । दुःऽदभः । विक्षु । प्रऽअवीः । अमर्त्यः । दूतः । विश्वेषाम् । भुवत् ॥ २ ॥

वेङ्कट० सः मानुषीषु दुर्दभः[10] विक्षु प्रकर्षेण रक्षकः अमर्त्यः दूतः विश्वेषाम् देवानाम् अभवत् अग्निः ॥२॥

१-१. नास्ति वि° अ°. २-२. अस्मे…त्वहं वि° अ°. ३. 'रन्ति वि° अ°. ४. अस्मासु वि°. ५-५. 'षिपि' वि° अ°; 'पि धावति वि° अ°. ६. नास्ति वि° अ°. ७-७. नास्ति मूको. ८. सुखय वि° अ°. ९-९. देवं जनम् वि° अ°; देवजनम् वि° अ°. १०. दुदभो वि° अ°.

स सद्म परि णीयते होता मन्द्रो दिविष्टिषु । उत पोता नि षीदति ॥ ३ ॥

सः । सद्म । परि । नीयते । होता । मन्द्रः । दिविष्टिषु । उत । पोता । नि । सीदति ॥ ३ ॥

वेङ्कट० 'सः सद्म' यज्ञभवनं परितो नीयते मोदमानः दिवः अन्वेषणेषु होता सन्[1] यजमानैः । अपि च पोता सन् नि षीदति ॥ ३ ॥

उत ग्ना अग्निरध्वर उतो गृहपतिर्दमे । उत ब्रह्मा नि षीदति ॥ ४ ॥

उत । ग्नाः । अग्निः । अध्वरे । उतो इति । गृहऽपतिः । दमे । उत । ब्रह्मा । नि । सीदति ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अपि च अग्निः यज्ञे 'ग्नाः च[2] भवति[3] । देवपत्न्यो ग्ना उच्यन्ते । एवम् गृहे यजमानश्च भूत्वा नि सीदति, ब्रह्मा च भवतीति ॥ ४ ॥

वेषि ह्यध्वरीयतामुपवक्ता जनानाम् । हव्या च मानुषाणाम् ॥ ५ ॥

वेषि । हि । अध्वरिऽयताम् । उपऽवक्ता । जनानाम् । हव्या । च । मानुषाणाम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अध्वरमिच्छताम् जनानाम् उपवक्ता सन् गच्छसि । हव्यानि च मानुषाणाम् गच्छसि ॥ ५ ॥

वेषीद्वस्य दूत्यं यस्य जुजोषो अध्वरम् । हव्यं मर्तस्य वोळ्हवे ॥ ६ ॥

वेषि । इत् । ऊँ इति । अस्य । दूत्यम् । यस्य । जुजोषः । अध्वरम् । हव्यम् । मर्तस्य । वोळ्हवे ॥ ६ ॥

वेङ्कट० गच्छसि एव अस्य दूत्यम् यस्य भजसे यज्ञम् । हविः वोढुम् मनुष्यस्य दूत्यं वेषीति ॥ ६ ॥

अस्माकं जोष्यध्वरमस्माकं यज्ञमङ्गिरः । अस्माकं शृणुधी हवम् ॥ ७ ॥

अस्माकम् । जोषि । अध्वरम् । अस्माकम् । यज्ञम् । अङ्गिरः । अस्माकम् । शृणुधि । हवम् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० निगदव्याख्याता ॥ ७ ॥

परि ते दूळभो रथोऽस्माँ अश्नोतु विश्वतः । येन रक्षसि दाशुषः ॥ ८ ॥

परि । ते । दुःऽदभः । रथः । अस्मान् । अश्नोतु । विश्वतः । येन । रक्षसि । दाशुषः ॥ ८ ॥

१-१. नास्ति वि[1] अ[1]. २. ग्नास्व[1] वि[1] अ[1]. ३-३. नास्ति वि[1] अ[2]. ४. °न्ति वि[1] अ[1].

वेङ्कट० परि व्याप्नोतु[1] ते अर्म्यैर्हिंसितुमशक्यः रथः अस्मान्, सर्वत एव येन रथेन रक्षसि यजमानान् इति ॥ ८ ॥

[2]इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये नवमो वर्गः[2] ॥

[१०]

[4]वामदेवो गौतम ऋषिः । अग्निर्देवता । पदपङ्क्तिः छन्दः, चतुर्थीषष्ठीसप्तम्यः उष्णिहः, पदपङ्क्तयो वा, पञ्चमी महापदपङ्क्तिः, अष्टमी उष्णिक्[4] ।

अग्ने तमद्याश्वं न स्तोमैः क्रतुं न भद्रं हृदिस्पृशम् । ऋध्यामा त ओहैः ॥१॥

अग्ने । तम् । अद्य । अश्वम् । न । स्तोमैः । क्रतुम् । न । भद्रम् । हृदिऽस्पृशम् । ऋध्याम । ते । ओहैः ॥

वेङ्कट० अग्ने ! तम् त्वदीयम् भद्रम् स्तोतुः हृदिस्पृशम् कल्याणम् अद्य वयं वेगवन्तम् अश्वम् इव यज्ञम् इव वानैर्बहुशः निर्गच्छद्भिः स्तोमैः[3] समर्धयेम[4] । त्वदीयं कल्याणं कर्म स्तुम इति । 'यस्ते हृदिस्पृक्[5] स्तोमस्ते तदङ्गल्याणमित्येतद्' (माश ९,२,३,४१) इति वाजसनेयकम् ॥ १ ॥

अधा ह्यग्ने क्रतोर्भद्रस्य दक्षस्य साधोः । रथीरृतस्य बृहतो बभूथ ॥२॥

अध । हि । अग्ने । क्रतोः । भद्रस्य । दक्षस्य । साधोः । रथीः । ऋतस्य । बृहतः । बभूथ ॥ २ ॥

वेङ्कट० अध त्वम् अग्ने ! कर्मणः भजनीयस्य प्रवृद्धस्य साधयितुः सत्यभूतस्य महतः रथ इव हविषां वोढा भवसि ॥ २ ॥

एभिर्नो अर्कैर्भवा नो अर्वाङ् स्वर्ण ज्योतिः । अग्ने विश्वेभिः सुमना अनीकैः ॥

एभिः । नः । अर्कैः । भव । नः । अर्वाङ् । स्वः । न । ज्योतिः । अग्ने । विश्वेभिः । सुऽमनाः । अनीकैः ॥

वेङ्कट० एभिः अस्माकम् मन्त्रैः अस्मदभिमुखः भव । आदित्यात्मकम् इव[6] ज्योतिः अग्ने ![7] तेः[8] सर्वैः तेजोभिः । 'तस्य रश्मयोऽनीकानि' (तैब्रा १,६,६,२) इति ब्राह्मणम् । शोभनमनस्कः[9] ॥ ३ ॥

आभिष्टे अद्य गीर्भिर्गृणन्तोऽग्ने दाशेम । प्र ते दिवो न स्तनयन्ति शुष्माः । ४ ॥

आभिः । ते । अद्य । गीःऽभिः । गृणन्तः । अग्ने । दाशेम । प्र । ते । दिवः । न । स्तनयन्ति । शुष्माः ॥४॥

वेङ्कट० आभिः स्तुतिभिः गृणन्तः अद्य तुभ्यम् अग्ने ! हवींषि ददाम । न प्र स्तनयन्ति तव शोषका रश्मयः द्योतस्य स्तोतॄन् । पादादित्वात् पङ्क्तित्वादन्तिकविहनिघाताभावो[10] बोद्धव्यः । उत्तमश्च पादः सप्ताक्षर इति ॥ ४ ॥

---

१. °ति वि[1] अ[2]. २-२. नास्ति मूको. ३. स्तोमैः अ[2]. ४. °र्धयेम अ[2]; °र्धयं° लप. ५. नास्ति मूको. ६. नास्ति लप. ७. °ग्नेः वि[1] लप ८. नास्ति वि[1] अ[2]. ९. नास्ति वि[2]. १०. °तिघातिवा° वि[1] अ[2] ड लप.

तव स्वादिष्ठाग्ने संदृष्टिरिदा चिदह्न इदा चिदक्तोः । श्रिये रुक्मो न रोचत उपाके ॥५॥
तव । स्वादिष्ठा । अग्ने । सम्ऽदृष्टिः । इदा । चित् । अह्नः । इदा । चित् । अक्तोः ।
श्रिये । रुक्मः । न । रोचते । उपाके ॥ ५ ॥

वेङ्कट० तव स्वादुतमा अग्ने! सन्दृष्टिः[1], यथा ज्वालया सम्पश्यन्ति । इदाचिदह्नः कदाचिदक्तोरपि ।
सा[2] कदाचित् अह्नः श्रियै[3] दीप्यते कदाचित् रात्रेः मणिः इव तयोः समीपे ॥ ५ ॥

घृतं न पूतं तनूररेपाः शुचि हिरण्यम् । तत् ते रुक्मो न रोचत स्वधावः ॥६॥
घृतम् । न । पूतम् । तनूः । अरेपाः । शुचि । हिरण्यम् । तत् । ते । रुक्मः । न । रोचत । स्वधाऽवः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० घृतम् इव पवित्रभूतम् तव शरीरम् '[4]निर्मलम् दीप्तम्[4]' हिरण्यसदृशम् तत् तव रुक्मः इव[5] रोचते हे हविष्मन्! ॥ ६ ॥

कृतं चिद्धि ष्मा सनेमि द्वेषोऽग्न इनोषि मर्तात् । इत्था यजमानादृतावः ॥७॥
कृतम् । चित् । हि । स्म । सनेमि । द्वेषः । अग्ने । इनोषि । मर्तात् । इत्था । यजमानात् । ऋतऽवः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० कृतम् पुराणम् पापमपि[6] शत्रूनिव द्वेष्टॄन् अग्ने! सत्यमेव यजमानात्[7] मनुष्यात्[8] स्वयम् प्रेरयसि हे यज्ञवन्! इति ॥ ७ ॥

शिवा नः सख्या सन्तु भ्रात्राग्ने देवेषु युष्मे । सा नो नाभिः सदने सस्मिन्नूधन् ॥८॥
शिवा । नः । सख्या । सन्तु । भ्रात्रा । अग्ने । देवेषु । युष्मे इति ।
सा । नः । नाभिः । सदने । सस्मिन् । ऊधन् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० शिवानि नः सख्यानि भवन्तु[9] भ्रात्रा त्वया हेतुना अग्ने! युष्मासु[10] देवेषु हे देव! । सख्यं हि अस्माकम् महत्तम् सर्वस्मिन् कामानामुत्पत्तिस्थाने ऊधनि ॥ ८ ॥

[11]इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये दशमो वर्गः[11] ॥

[११]

"वामदेवो गौतम ऋषिः । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः" ।

भद्रं ते अग्ने सहसिन्ननीकमुपाक आ रोचते सूर्यस्य ।
रुशद् दृशे ददृशे नक्तया चिदरूक्षितं दृश आ रूपे अन्नम् ॥ १ ॥

१. नास्ति वि[1] मूपं. २. नास्ति वि[1] अ[1]; स वि[1] अ मूपं. ३. श्रियै वि[1] अ[1]. ४-४. 'नदी' मूपं. ५. 'विषदा' मूपं. ६. 'सित अ[1]. ७. नाद् अ[1]. ८. 'भ्यात् अ[1]' मूपं. ९. सन्तु वि[1] मूपं. १०. युष्मासु मूको. ११-११. नास्ति मूको.

भद्रम् । ते । अग्ने । सहसिन् । अनीकम् । उपाके । आ । रोचते । सूर्यस्य ।
रुशत् । दृशे । ददृशे । नक्तया । चित् । अरूक्षितम् । दृशे । आ । रूपे । अन्नम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० हे अग्ने बलवन्! कल्याणं तव रश्मीनाम् अनीकम् अह्नि सूर्यस्य समीपे दीप्यते[1] । तथा रात्र्या च सह अङ्गतम् श्वेतं वर्णं दर्शनाय भवति । किञ्च तव रूपे निहितम्[2] अन्नम् एतद् सम्भृष्टं[3] योग्यं भवति कल्याणम् इति ॥ १ ॥

वि षाह्यग्ने गृणते मनीषां खं वेपसा तुविजात स्तवानः ।
विश्वेभिर्यद्वावनः शुक्र देवैस्तन्नो रास्व सुमहो भूरि मन्म ॥ २ ॥

वि । साहि । अग्ने । गृणते । मनीषाम् । खम् । वेपसा । तुविऽजात । स्तवानः ।
विश्वेभिः । यत् । वावनः । शुक्र । देवैः । तत् । नः । रास्व । सुऽमहः । भूरि । मन्म ॥ २ ॥

वेङ्कट० वि षहस्व अग्ने! स्तुतिम् उच्चारयते छिद्रम् वेपकेन प्रज्ञया बलेन हे बहुजनन! स्तूयमानः । हे दीप्त! सर्वैः देवैः सह यत्[4] त्वं भजसे । पञ्चम्यर्थे तृतीया । तत्[5] धनम् अस्मभ्यं देहि हे शोभनदान! प्रभूतं मननीयम् ॥ २ ॥

त्वदग्ने काव्या त्वन्मनीषास्त्वदुक्था जायन्ते राध्यानि ।
त्वदेति द्रविणं वीरपेशा इत्थाधिये दाशुषे मर्त्याय ॥ ३ ॥

त्वत् । अग्ने । काव्या । त्वत् । मनीषाः । त्वत् । उक्था । जायन्ते । राध्यानि ।
त्वत् । एति । द्रविणम् । वीरऽपेशाः । इत्थाऽधिये । दाशुषे । मर्त्याय ॥ ३ ॥

वेङ्कट० त्वत्तः अग्ने! कविकर्माणि स्तुतयः शस्त्राणि च सम्भावनीयानि यज्ञार्थं प्रादुर्भवन्ति । तथा त्वत्तः आगच्छति धनमपि वीररूपं वीरपरिवृतं सत्यकर्मणे प्रयच्छते मनुष्याय ॥ ३ ॥

त्वद्वाजी वाजम्भरो विहाया अभिष्टिकृज्जायते सत्यशुष्मः ।
त्वद्रयिर्देवजूतो मयोभुस्त्वदाशुर्जूजुवाँ अग्ने अर्वा ॥ ४ ॥

त्वत् । वाजी । वाजम्ऽभरः । विऽहायाः । अभिष्टिऽकृत् । जायते । सत्यऽशुष्मः ।
त्वत् । रयिः । देवऽजूतः । मयःऽभुः । त्वत् । आशुः । जूजुऽवान् । अग्ने । अर्वा ॥ ४ ॥

वेङ्कट० त्वत्त एव अश्वः अन्नस्याहर्ता महान् शत्रूणामभ्येषणस्य कर्ता सत्यबलः, त्वत्त एव धनमपि जायते देवैः प्रेरितं सुखस्य भावयितृ, त्वत्त एव वेगवान् गमनपरः अग्ने! अश्वः ॥ ४ ॥

---

१. 'प्यते मूको. २. महितम् वि' कर्प. ३. संसृष्टम् वि' कर्प. ४. यः वि' कर्प. ५. तु वि' कर्प.

त्वाम॑ग्ने प्रथ॒मं दे॑व॒यन्तो॑ दे॒वं मर्ता॑ अमृत म॒न्द्रजि॑ह्वम् ।
द्वे॒षो॒युत॒मा वि॑वासन्ति धी॒भिर्दमू॑नसं गृ॒हप॑तिम॒मूर॑म् ॥ ५ ॥

त्वाम् । अ॒ग्ने॒ । प्र॒थ॒मम् । दे॒व॒ऽयन्तः॑ । दे॒वम् । मर्ताः॑ । अ॒मृ॒त॒ । म॒न्द्रऽजि॑ह्वम् ।
द्वे॒षः॒ऽयुत॑म् । आ । वि॒वा॒स॒न्ति॒ । धी॒भिः । दमू॑नसम् । गृ॒हऽप॑तिम् । अमू॑रम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट॰ त्वाम् अग्ने! प्रथमम् एव देवान् यष्टुमिच्छन्तः देवम्[1] मनुष्याः अमृत! मोदनजिह्वम्[1] राक्षसानां पृथक्कर्तारम् परिचरन्ति कर्मभिः दानमनसम् गृहपतिम् अमूढम् ॥ ५ ॥

आ॒रे अ॒स्मदम॑तिमा॒रे अंह॑ आ॒रे विश्वां॑ दुर्म॒तिं यन्नि॒पासि॑ ।
दो॒षा शि॒वः स॑हसः सूनो अग्ने॒ यं दे॒व आ चि॒त् सच॑से स्व॒स्ति ॥ ६ ॥

आ॒रे । अ॒स्मत् । अम॑तिम् । आ॒रे । अंहः॑ । आ॒रे । विश्वा॑म् । दुः॒ऽम॒तिम् । यत् । नि॒ऽपासि॑ ।
दो॒षा । शि॒वः । स॒ह॒सः॒ । सू॒नो॒ इति॑ । अ॒ग्ने॒ । यम् । दे॒वः । आ । चि॒त् । सच॑से । स्व॒स्ति ॥ ६ ॥

वेङ्कट॰ आरे[1] अस्मत्तः मतिविपर्यासम् पापं[2] सर्वां दुर्ज्ञानम्[2] च यस्मात् त्वं नियमेन रक्षसि। यथाऽस्मान् नैतानि प्राप्नुवन्ति तथा करोषि। रात्रौ कल्याणः त्वम् हे सहसः सूनो अग्ने! यम्[3] च देवनशीलः त्वम् आ सेवसे सोऽविनाशं प्राप्नोति ॥ ६ ॥

"इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये एकादशो वर्गः" ॥

[१२]

"वामदेवो गौतम ऋषिः । अग्निर्देवता । त्रिष्टुप् छन्दः" ।

यस्त्वाम॑ग्न इ॒नध॑ते य॒तस्रु॒क् त्रिस्ते॒ अन्नं॑ कृ॒णव॒त् सस्मि॒न्नह॑न् ।
स सु द्यु॒म्नैर॒भ्य॑स्तु प्र॒सक्ष॒त् तव॒ क्रत्वा॑ जातवेदश्चिकि॒त्वान् ॥ १ ॥

यः । त्वाम् । अ॒ग्ने॒ । इ॒नध॑ते । य॒तऽस्रु॑क् । त्रिः । ते॒ । अन्न॑म् । कृ॒णव॑त् । सस्मि॑न् । अह॑न् ।
सः । सु । द्यु॒म्नैः । अ॒भि । अ॒स्तु॒ । प्र॒ऽसक्ष॑त् । तव॑ । क्रत्वा॑ । जा॒त॒ऽवे॒दः॒ । चि॒कि॒त्वान् ॥ १ ॥

वेङ्कट॰ यः त्वाम् अग्ने! हविर्भिरिन्धे संयतस्रुक्कः, यश्च समाने अहनि त्रिः तुभ्यं हविः कृणोति, सः जनः अन्नैः सुष्ठु अभि भवतु[1] शत्रून् प्रकर्षेण सहमानः[1] पूजयन् तव कर्मणा हे जातप्रज्ञ![1] प्राज्ञः[10] ॥ १ ॥

१-१. 'नास्ति कर्प. २. नास्ति वि' अ'. ३. नास्ति वि'. ४. नास्ति वि' अ'. ५. नास्ति वि'. ६. भवन् वि'. ७-७. नास्ति मूको. ८. 'ति वि' अ'. ९. 'प्राज्ञः वि'; 'प्राज्ञ कर्प. १०. नास्ति वि'; प्राज्ञान् वि' अ'; प्राज्ञ क कर्प.

इध्मं यस्ते जभरच्छश्रमाणो महो अग्ने अनीकमा सपर्यन् ।
स इधानः प्रति दोषामुषासं पुष्यन्रयिं सचते घ्नन्नमित्रान् ॥ २ ॥

इध्मम् । यः । ते । जभरत् । शश्रमाणः । महः । अग्ने । अनीकम् । आ । सपर्यन् ।
सः । इधानः । प्रति । दोषाम् । उषसम् । पुष्यन् । रयिम् । सचते । घ्नन् । अमित्रान् ॥ २ ॥

वेङ्कट० इध्मम् यः ते सम्भरति श्राम्यन् महतस्तव अग्ने! तव अनीकम् परिचरन्, सः त्वाम् रात्रिम् उषसं च प्रति अहोरात्रयोः इन्धानः¹ प्रजाभिः पशुभिश्च पुष्यन् धनं सेवते घ्नन् शत्रून् ॥ २ ॥

अग्निरीशे बृहतः क्षत्रियस्याग्निर्वाजस्य परमस्य रायः ।
दधाति रत्नं विधते यविष्ठो व्यानुषङ्मर्त्याय स्वधावान् ॥ ३ ॥

अग्निः । ईशे । बृहतः । क्षत्रियस्य । अग्निः । वाजस्य । परमस्य । रायः ।
दधाति । रत्नम् । विधते । यविष्ठः । वि । आनुषक् । मर्त्याय । स्वधाऽवान् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अयम् अग्निः ईश्वरो भवति महतः क्षतात्त्राणसमर्थस्य² बलस्य, अग्निः अन्नस्य उत्तमस्य । स च धनस्येश्वरो भवति, वि दधाति च रत्नम् परिचरते युवतमः अनुषक्तम्³ मनुष्याय⁴ अन्नवान् ॥ ३ ॥

यच्चिद्धि ते पुरुषत्रा यविष्ठाचित्तिभिश्चकृमा कच्चिदागः ।
कृधी ष्वस्माँ अदितेरनागान्व्येनांसि शिश्रथो विष्वगग्ने ॥ ४ ॥

यत् । चित् । हि । ते । पुरुषऽत्रा । यविष्ठ । अचित्तिऽभिः । चकृम । कत् । चित् । आगः ।
कृधि । सु । अस्मान् । अदितेः । अनागान् । वि । एनांसि । शिश्रथः । विष्वक् । अग्ने ॥ ४ ॥

वेङ्कट० मनुष्यमध्ये वयम्⁵ तव हे युवतम अग्ने! अज्ञानैः कृतवन्तः यत् किञ्चित् पापम्, ततः अस्मान् ⁶कुरु अनागसः⁶ पृथिव्याः अनागस्कान्⁷ । इमे हि पापकृतो न धारयति । तदर्थम् एनांसि विष्वक् वि श्लथय हे अग्ने ॥ ४ ॥

महश्चिदग्न एनसो अभीक ऊर्वाद्देवानामुत मर्त्यानाम् ।
मा ते सखायः सदमिद्रिषाम यच्छा तोकाय तनयाय शं योः ॥ ५ ॥

महः । चित् । अग्ने । एनसः । अभीके । ऊर्वात् । देवानाम् । उत । मर्त्यानाम् ।
मा । ते । सखायः । सदम् । इत् । रिषाम । यच्छ । तोकाय । तनयाय । शम् । योः ॥ ५ ॥

---

१. इन्धानस्त वि¹ अ¹. २. क्षताया¹ मूको. ३. नास्ति वि¹ अप. ४. मनुष्य वि¹ अप, ५. अवम् वि³ अ¹. ६-६. नास्ति वि¹ अ¹. ७. अनागस्कान् अ¹.

वेङ्कट० हे अग्ने! देवमनुष्यविषयस्य महतः विस्तीर्णस्य पापस्य समीपे वर्तमाना वयम् ते अस्माकः सदा एव मा रिषाम[1]। अस्मत् पुत्राय तत्पुत्राय च शम् च योः च ॥ ५ ॥

यथा ह त्यद् वसवो गौर्यं चित् पदि षिताममुञ्चता यजत्राः ।
एवो ष्व१स्मन्मुञ्चता व्यंहः प्र तार्यग्ने प्रतरं न आयुः ॥ ६ ॥

यथा । ह । त्यत् । वसवः । गौर्यम् । चित् । पदि । सिताम् । अमुञ्चत । यजत्राः ।
एवो इति । सु । अस्मत् । मुञ्चत । वि । अंहः । प्र । तारि । अग्ने । प्रऽतरम् । नः । आयुः ॥६॥

वेङ्कट० हे वसवः! यथा पुरा एतद्वसुभिरन्यैर्वा पदि[2] बद्धां गाम् अमुञ्चत हे यजनीयाः![3]। एवमेव अस्मत्तश्च पापं सुष्ठु [4]विमुञ्चत। अपि[4] हे अग्ने! त्वया च वसूनां प्रधानेन अस्माकम् आयुः प्रवर्धितम्[5] ॥ ६ ॥

[6]इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये द्वादशो वर्गः[6] ॥

[१३]

[7]वामदेवो गौतम ऋषिः। अग्निर्देवता (लिङ्गोक्तदेवता इत्येके)। त्रिष्टुप् छन्दः[7]।

प्रत्यग्निरुषसामग्रमख्यद् विभातीनां सुमना रत्नधेयम् ।
यातमश्विना सुकृतो दुरोणमुत् सूर्यो ज्योतिषा देव एति ॥ १ ॥

प्रति । अग्निः । उषसाम् । अग्रम् । अख्यत् । विऽभातीनाम् । सुऽमनाः । रत्नऽधेयम् ।
यातम् । अश्विना । सुऽकृतः । दुरोणम् । उत् । सूर्यः । ज्योतिषा । देवः । एति ॥ १ ॥

वेङ्कट० आग्नेयमेव सूक्तम्। लिङ्गोक्तदैवतमेके[8]। मनुष्याणां रत्नाधारभूतम् व्युच्छन्तीनाम् उषसाम् अग्रम् सुमनाः अग्निः प्रकाशयति। अस्मिन् काले हे अश्विनौ! यजमानस्य गृहं प्रति आगच्छतम्, उद् एति सूर्यः च देवः ज्योतिषा सह ॥ १ ॥

ऊर्ध्वं भानुं सविता देवो अश्रेद् द्रप्सं दविध्वद् गविषो न सत्वा ।
अनु व्रतं वरुणो यन्ति मित्रो यत् सूर्यं दिव्यारोहयन्ति ॥ २ ॥

ऊर्ध्वम् । भानुम् । सविता । देवः । अश्रेत् । द्रप्सम् । दविध्वत् । गोऽइषः । न । सत्वा ।
अनु । व्रतम् । वरुणः । यन्ति । मित्रः । यत् । सूर्यम् । दिवि । आऽरोहयन्ति ॥ २ ॥

---

१. त…धाम वि[?]; त…र्का. २. यदि वि[?]; वदि अ[?] क; पति लवे. ३. [illegible] लवे. ४-४. [illegible] वि[?] अ[?] लवे. ५. प्रवर्धताद् वि[?] लवे; प्रवर्ध्यताद् अ[?]. ६-६. नास्ति मूको. ७. [illegible] वि[?] अ[?]; [illegible] वि[?]; द्र. ऋअ २,४,१३.

वेङ्कट० ऊर्ध्वमुखं तेजः सविता देवः[1] धमति तेजसो वेगेन सूर्यो भुवनम् । यथा काले वर्तमानं सरवम् अपाम्[2] उपरि वर्तिनम् उद्धरति तद्वदिति । सवितुरोदयम् अरुणः मित्रः ये चान्ये पूर्वम् दिवि आरोहयन्ति, ते सर्वेऽनुगच्छन्ति ॥ २ ॥

यं सीमकृण्वन् तमसे विपृचे ध्रुवक्षेमा अनवस्यन्तो अर्थम् ।
तं सूर्यं हरितः सप्त यह्वीः स्पशं विश्वस्य जगतो वहन्ति ॥ ३ ॥

यम् । सीम् । अकृण्वन् । तमसे । विऽपृचे । ध्रुवऽक्षेमाः । अनवऽस्यन्तः । अर्थम् ।
तम् । सूर्यम् । हरितः । सप्त । यह्वीः । स्पशम् । विश्वस्य । जगतः । वहन्ति ॥ ३ ॥

वेङ्कट० सर्वतः तमसः वियोजनाय यम् अकृण्वन् स्थिरक्षेमाः जगद्धारणात्मकम् पूर्वं[1] स्वकार्यम् अनवसादयन्तः[2] सर्वदाऽनुतिष्ठन्तः[3], तम् सूर्यम् अश्वाः सप्त महत्यः विश्वस्य जगतः कृताकृतस्य ज्ञातारम् वहन्ति ॥ ३ ॥

वहिष्ठेभिर्विहरन्यासि तन्तुमवव्ययन्नसितं देव वस्म ।
दविध्वतो रश्मयः सूर्यस्य चर्मेवावाधुस्तमो अप्स्वन्तः ॥ ४ ॥

वहिष्ठेभिः । विऽहरन् । यासि । तन्तुम् । अवऽव्ययन् । असितम् । देव । वस्म ।
दविध्वतः । रश्मयः । सूर्यस्य । चर्मऽइव । अव । अधुः । तमः । अप्ऽसु । अन्तरिति ॥ ४ ॥

वेङ्कट० हे देव सूर्य! वोढृतमैरश्वैः आत्मीयं सुवस्यात्[4] तेजः विविधं हरन् गच्छसि, तद् तमोलक्षणं वासः यथा[5] तस्य तन्तोरधस्तात् भवति 'तथा अवव्ययन्'[6]। ततश्च भृशं विधुन्वन्तः रश्मयः सूर्यस्य तेजसम् तमः चर्म इव अव अधुः[7] अन्तरिक्षस्य मध्ये ॥ ४ ॥

अनायतो अनिबद्धः कथायं न्यङ्ङुत्तानोऽव पद्यते न ।
कया याति स्वधया को ददर्श दिवः स्कम्भः समृतः पाति नाकम् ॥ ५ ॥

अनायतः । अनिऽबद्धः । कथा । अयम् । न्यङ् । उत्तानः । अव । पद्यते । न ।
कया । याति । स्वधया । कः । ददर्श । दिवः । स्कम्भः । सम्ऽऋतः । पाति । नाकम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अयमूर्ध्वमाहृत्य न तत्र केनचित् बद्धः सम्यग्धः । तथाविधः अयम् कथम्[8] न्यङ् न अवपतति । कथं वोर्ध्वम् उद्गच्छतीत्यवान्तरम्[9]। केन वा अन्नेन ध्रियमाणोऽयम् अन्तरिक्षे गच्छति । कश्चैनं ददर्श । सोऽयं द्युलोकस्य स्तम्भयिता सन् तेन सङ्गतः नाकम् लोकं रक्षति[10] ॥ ५ ॥

[11]इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये त्रयोदशो वर्गः[11] ॥

---

१. देव वि'. २-२. °भास्य° वि'. ३. नास्ति वि' अ'. ४. तमाप° वि' अ'. ५. ततिति° वि' अ'. ६. तं मूको. ७. नास्ति मूको. ८-८. तथाप्यहं वि'' अ'; यथाप्ययं ड. ९. °व ग्रावुः मूको. १०. तथा वि' अ'. ११-११. नास्ति मूको.

[१४]

[1]वामदेवो गौतम ऋषिः । अश्विनौ देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[1] ।

प्रत्यग्निरुषसो जातवेदा अख्यद् देवो रोचमाना महोभिः ।
आ नासत्योरुगाया रथेनेमं यज्ञमुप नो यातमच्छ ॥ १ ॥

प्रति । अग्निः । उषसः । जातऽवेदाः । अख्यत् । देवः । रोचमानाः । महःऽभिः ।
आ । नासत्या । उरुऽगाया । रथेन । इमम् । यज्ञम् । उप । नः । यातम् । अच्छ ॥ १ ॥

वेङ्कट० प्रत्यग्निः[2] इति समानं पूर्वेण सूक्तेन । प्रकाशयति उषसः जातप्रज्ञः देवः तेजोभिः दीप्यमानाः । तथा सति इमम् नः यज्ञम् प्रति उप आ गच्छतम् रथेन बहुभिः स्तोतव्यौ हे अश्विनौ! इति ॥ १ ॥

ऊर्ध्वं केतुं सविता देवो अश्रेज्ज्योतिर्विश्वस्मै भुवनाय कृण्वन् ।
आप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षं वि सूर्यो रश्मिभिश्चेकितानः ॥ २ ॥

ऊर्ध्वम् । केतुम् । सविता । देवः । अश्रेत् । ज्योतिः । विश्वस्मै । भुवनाय । कृण्वन् ।
आ । अप्राः । द्यावापृथिवी इति । अन्तरिक्षम् । वि । सूर्यः । रश्मिऽभिः । चेकितानः ॥ २ ॥

वेङ्कट० ऊर्ध्वम् तेजः सविता देवः[3] श्रयति सर्वस्मै लोकाय ज्योतिः कुर्वन् । आ पूरयति च त्रीन् लोकान् विविधम् सूर्यः[4] रश्मिभिः सर्वं जानन् इति ॥ २ ॥

आवहन्त्यरुणीर्ज्योतिषागान्मही चित्रा रश्मिभिश्चेकिताना ।
प्रबोधयन्ती सुविताय देव्युषा ईयते सुयुजा रथेन ॥ ३ ॥

आऽवहन्ती । अरुणीः । ज्योतिषा । आ । अगात् । मही । चित्रा । रश्मिऽभिः । चेकिताना ।
प्रऽबोधयन्ती । सुविताय । देवी । उषाः । ईयते । सुऽयुजा । रथेन ॥ ३ ॥

वेङ्कट० आत्मीया अरुणवर्णा बडवाः आवहन्ती ज्योतिषा सह आ गच्छति महती चित्ररूपा रश्मिभिः ज्ञायमाना[5] । सुप्तं जगत् प्रबोधयन्ती अभ्युदयाय देवी उषाः गच्छति सुष्ठु युक्तेन रथेन ॥ ३ ॥

आ वां वहिष्ठा इह ते वहन्तु रथा अश्वास उषसो व्युष्टौ ।
इमे हि वां मधुपेयाय सोमा अस्मिन् यज्ञे वृषणा मादयेथाम् ॥ ४ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. नास्ति वर्प. ३. देव वर्प. ४. द्युर्ये वि' क'. ५. जाय' वि'.

आ । वा॒म् । वहि॑ष्ठाः । इ॒ह । ते । व॒ह॒न्तु॒ । रथाः॑ । अश्वा॑सः । उ॒षसः॑ । विऽउ॑ष्टौ ।
इ॒मे । हि । वा॒म् । म॒धु॒ऽपेया॑य । सोमाः॑ । अ॒स्मिन् । य॒ज्ञे । वृ॒ष॒णा॒ । मा॒द॒ये॒था॒म् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० आ वहन्तु वाम् वोढृतमाः अश्वाः ते अस्मिन् यज्ञे उषसः व्युच्छनवेलायाम् रथाः च । युवयोः मदकरस्य सोमस्य पानाय इमे सोमाः सम्भृताः । अस्मिन् यज्ञे हे वर्षितारौ ! मादयेथाम्[1] ॥ ४ ॥

अना॑यतो॒ अनि॑बद्धः क॒थायं न्य॑ङ्ङुत्ता॒नोऽव॑ पद्यते॒ न ।
कया॑ याति स्व॒धया॒ को द॑दर्श दि॒वः स्क॒म्भः समृ॑तः पाति॒ नाक॑म् ॥ ५ ॥

अना॑यतः । अनि॑ऽबद्धः । क॒था । अ॒यम् । न्य॑ङ् । उ॒त्ता॒नः । अव॑ । प॒द्य॒ते॒ । न ।
कया॑ । या॒ति॒ । स्व॒धया॑ । कः । द॒द॒र्श॒ । दि॒वः । स्क॒म्भः । सम्ऽऋ॑तः । पा॒ति॒ । नाक॑म् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० पूर्वं (४.१३,५) व्याख्याता ॥ ५ ॥

[2]इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये चतुर्दशो वर्गः[2] ॥

[१५]

[3]वामदेवो गौतम ऋषिः । अग्निर्देवता, सप्तम्यष्टम्योः सोमकः साहदेव्यः, नवमीदशम्योः अश्विनौ । गायत्री छन्दः[3] ।

अ॒ग्निर्होता॑ नो अध्व॒रे वा॒जी सन्परि॑ णीयते । दे॒वो दे॒वेषु॑ य॒ज्ञियः॑ ॥ १ ॥

अ॒ग्निः । होता॑ । नः॒ । अ॒ध्व॒रे । वा॒जी । सन् । परि॑ । नी॒य॒ते॒ । दे॒वः । दे॒वेषु॑ । य॒ज्ञियः॑ ॥ १ ॥

वेङ्कट० अग्निः होता अस्माकं यज्ञे 'अश्वः भूतः' परितः नीयते पर्यग्निकरणे देवः देवानां मध्ये यज्ञियः ॥ १ ॥

परि॑ त्रिवि॒ष्ट्य॑ध्व॒रं यात्य॒ग्नी र॒थीरि॑व । आ दे॒वेषु॒ प्रयो॒ दध॑त् ॥ २ ॥

परि॑ । त्रि॒ऽवि॒ष्टि । अ॒ध्व॒रम् । याति॑ । अ॒ग्निः । र॒थीःऽइ॑व । आ । दे॒वेषु॑ । प्रयः॑ । दध॑त् ॥ २ ॥

वेङ्कट० सारथिरिव परि याति अग्निः यज्ञं त्रिवेष्टनं त्रिभिस्सवनैः, देवेषु अन्नम् आ दधत् इति ॥ २ ॥

परि॒ वाज॑पतिः क॒विर॒ग्निर्ह॒व्यान्य॑क्रमीत् । दध॒द्रत्ना॑नि दा॒शुषे॑ ॥ ३ ॥

परि॑ । वाज॑ऽपतिः । क॒विः । अ॒ग्निः । ह॒व्यानि॑ । अ॒क्र॒मी॒त् । दध॑त् । रत्ना॑नि । दा॒शुषे॑ ॥ ३ ॥

वेङ्कट० परि अक्रमीत् हवींषि अन्नपतिः कविः अग्निः, यजमानाय रत्नानि प्रयच्छन् इति ॥ ३ ॥

---

१. 'भ्रानिति वि' अं; 'वोन् क्यं. २-२. नास्ति मूको. ३-३. अयमृतः वि' ळर्ग.

अयं यः सृञ्जये पुरो दैववाते समिध्यते । द्युमाँ अमित्रदम्भनः ॥ ४ ॥

अयम् । यः । सृञ्जये । पुरः । दैवऽवाते । सम्ऽइध्यते । द्युऽमान् । अमित्रऽदम्भनः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अयम् सोऽग्निः, यः पूर्वम् सृञ्जये राजनि दैववाते¹ समिध्यते² स दीप्तिमान् अमित्राणां हिंसकः ॥४॥

अस्य घा वीर ईवतोऽग्नेरीशीत मर्त्यः । तिग्मजम्भस्य मीळ्हुषः ॥ ५ ॥

अस्य । घ । वीरः । ईवतः । अग्नेः । ईशीत । मर्त्यः । तिग्मऽजम्भस्य । मीळ्हुषः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० एतं गमनवन्तम् अग्निम् तिग्मदंष्ट्रम् सेक्तारम् मनुष्यः वीरः भर्तुम् ईश्वरो भवेदिति³ प्रश्नः ॥५॥

⁴इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये पञ्चदशो वर्गः⁴ ॥

तमर्वन्तं न सानसिमरुषं न दिवः शिशुम् । मर्मृज्यन्ते दिवेदिवे ॥ ६ ॥

तम् । अर्वन्तम् । न । सानसिम् । अरुषम् । न । दिवः । शिशुम् । मर्मृज्यन्ते । दिवेऽदिवे ॥६॥

वेङ्कट० तम् अश्वम् इव सम्भजनीयम् आरोचमानम्⁵ दिवः पुत्रम् इवादित्यम् परिचरन्ति अन्वहम् अग्निम् ॥ ६ ॥

बोधद्यन्मा हरिभ्यां कुमारः साहदेव्यः । अच्छा न हूत उदरम् ॥ ७ ॥

बोधत् । यत् । मा । हरिऽभ्याम् । कुमारः । साहऽदेव्यः । अच्छ । न । हूतः । उत् । अरम् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० वामदेवाय सहदेवपुत्रः प्रादादश्वौ रथस्थौ ज्ञात्वा । तत्राह—बोधत् इति । स एव द्वयोर्दाता भवति, बोधयामास मामुत्तिष्ठेति यदा अश्वाभ्याम् कुमारः सहदेवपुत्रः, तदानीमेवाहम् आभिमुख्येन आहूतः पुरुषः इव शत्रून् अति उद्गतवानस्मि ॥ ७ ॥

उत त्या यजता हरी कुमारात् साहदेव्यात् । प्रयता सद्य आ ददे ॥ ८ ॥

उत । त्या । यजता । हरी इति । कुमारात् । साहऽदेव्यात् । प्रऽयता । सद्यः । आ । ददे ॥८॥

वेङ्कट० अपि च इमौ पूजनीयौ हरी⁶ कुमारात् सहदेवस्य⁷ पुत्रात् प्रदत्तौ सद्यः एव अहं लब्धवानस्मि ॥८॥

एष वां देवावश्विना कुमारः साहदेव्यः । दीर्घायुरस्तु सोमकः ॥ ९ ॥

एषः । वाम् । देवौ । अश्विना । कुमारः । साहऽदेव्यः । दीर्घऽआयुः । अस्तु । सोमकः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० अथैतदृचमश्विनौ अनुध्यायति⁸ 'एषः वाम्' इति । हे देवौ अश्विनौ! युवयोः स्वभूतः अयमध्वरदः ⁹कुमारः साहदेव्यः⁹ सोमकः नाम दीर्घायुः अस्तु ॥ ९ ॥

१. देववाते वि¹; दैवाते ळुप. २. °ध्यते वि³ अ°. ३. भवे° वि¹ ळुप. ४-४. नास्ति मूको. ५. °चने वि¹⁹ अ°. ६. नास्ति ळुप. ७. °देवस्य वि¹. ८. अनुध्यायति मूको. ९-९. एष वाम् वि³; वचनात् ळुप.

तं युवं देवावश्विना कुमारं साहदेव्यम् । दीर्घायुषं कृणोतन ॥ १० ॥

तम् । युवम् । देवौ । अश्विना । कुमारम् । साहऽदेव्यम् । दीर्घऽआयुषम् । कृणोतन ॥ १० ॥

वेङ्कट० कृणोतन कुरुतम् । द्विवचनेऽपि तनबादेशो द्रष्टव्य इति ॥ १० ॥

'इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये षोडशो वर्गः' ॥

[१६]

'वामदेवो गौतम ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः' ।

आ सत्यो यातु मघवाँ ऋजीषी द्रवन्त्वस्य हरय उप नः ।
तस्मा इदन्धः सुषुमा सुदक्षमिहाभिपित्वं करते गृणानः ॥ १ ॥

आ । सत्यः । यातु । मघऽवान् । ऋजीषी । द्रवन्तु । अस्य । हरयः । उप । नः ।
तस्मै । इत् । अन्धः । सुसुम । सुऽदक्षम् । इह । अभिऽपित्वम् । करते । गृणानः ॥ १ ॥

वेङ्कट० आ यातु सत्यकर्मा मघवान् ऋजीषेण तद्वान् । अस्य अश्वाः अस्मान् उप आगच्छन्तु ।
तदर्थम् एवेदम् अन्धः सोमं सुषवन्तो वयं सुबलम् । इह अभिप्राप्तिं करोतीन्द्रः स्तूयमानः ॥ १ ॥

अव स्य शूराध्वनो नान्तेऽस्मिन्नो अद्य सवने मन्दध्यै ।
शंसात्युक्थमुशनेव वेधाश्चिकितुषे असुर्याय मन्म ॥ २ ॥

अव । स्य । शूर । अध्वनः । न । अन्ते । अस्मिन् । नः । अद्य । सवने । मन्दध्यै ।
शंसाति । उक्थम् । उशनाऽइव । वेधाः । चिकितुषे । असुर्याय । मन्म ॥ २ ॥

वेङ्कट० अध्वनः अन्ते यथा पथिको विश्रमायाऽऽस्ते एवं हे शूर ! अद्य अस्मिन् नः माध्यन्दिने सवने सोमेन मदितुम् अवस्य । अवस्यतिरवसानार्थः । शंसाति कर्म शस्त्रम् उशना इव प्राज्ञः चिकितुषे जानते असुराणां हन्त्रे मननीयम्' तुभ्यमिति ॥ २ ॥

कविर्न निण्यं विदथानि साधन्वृषा यत्सेकं विपिपानो अर्चात् ।
दिव इत्था जीजनत्सप्त कारूनह्ना चिच्चक्रुर्वयुना गृणन्तः ॥ ३ ॥

कविः । न । निण्यम् । विदथानि । साधन् । वृषा । यत् । सेकम् । विऽपिपानः । अर्चात् ।
दिवः । इत्था । जीजनत् । सप्त । कारून् । अह्ना । चित् । चक्रुः । वयुना । गृणन्तः ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. 'सः वि' कपे.

वेङ्कट० उशना इव अन्तर्हितं स्तोत्रं करोति वामदेवश्च । कर्माणि साधयन् इन्द्रः यदा सोमस्य सेचनं विविधं पिबन् अवृङ्क्त । यजमानो यज्ञार्थं दीप्तान् रसान् वषट्कर्तॄन् ऋत्विजः इत्थं परिक्षेपेण गमयति । ते च झटिति कुर्वन्ति प्रस्थानानि[1] इन्द्रं स्तुवन्तः ॥ ३ ॥

स्व१र्यद्वेदि सुदृशीकमर्कैर्महि ज्योती रुरुचुर्यद्ध वस्तोः ।
अन्धा तमांसि दुधिता विचक्षे नृभ्यश्चकार नृतमो अभिष्टौ ॥ ४ ॥

स्वः । यत् । वेदि । सुऽदृशीकम् । अर्कैः । महि । ज्योतिः । रुरुचुः । यत् । ह । वस्तोः ।
अन्धा । तमांसि । दुधिता । विऽचक्षे । नृऽभ्यः । चकार । नृऽतमः । अभिष्टौ ॥ ४ ॥

वेङ्कट० स्वरित्यादित्यनाम (द्र. निघ १.४)। अर्कैः[2] रश्मिभिः सुदर्शनम् स्वः यदा ज्ञायते, यदा च महत् ज्योतिः रश्मयः रोचयन्ति अहि, तदानीम् अन्धीकरणानि तमांसि दुर्निहितानि मनुष्येभ्यः विशेषेण[3] दर्शनाय करोति नेतृतमः अन्वेषणे प्रार्थनायामिति ॥ ४ ॥

ववक्ष इन्द्रो अमितमृजीष्युभे आ पप्रौ रोदसी महित्वा ।
अतश्चिदस्य महिमा वि रेच्यभि यो विश्वा भुवना बभूव ॥ ५ ॥

ववक्षे । इन्द्रः । अमितम् । ऋजीषी । उभे इति । आ । पप्रौ । रोदसी इति । महिऽत्वा ।
अतः । चित् । अस्य । महिमा । वि । रेचि । अभि । यः । विश्वा । भुवना । बभूव ॥ ५ ॥

वेङ्कट० वहति इन्द्रः अमितम् स्थावरं जङ्गमं च ऋजीषेण वहन् । उभे च[4] द्यावापृथिवी महत्त्वेन आ पूरयति । योऽयं महिम्ना विश्वान्यपि भुवनानि अभि बभूव, तस्य महिमा [5]विश्वेभ्यः अपि भुवनेभ्यः विरिक्तो भवति बहिर्निश्चरति[5] ॥ ५ ॥

[6]इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये सप्तदशो वर्गः[6] ।

विश्वानि शक्रो नर्याणि विद्वानपो रिरेच सखिभिर्निकामैः ।
अश्मानं चिद्ये बिभिदुर्वचोभिर्व्रजं गोमन्तमुशिजो वि वव्रुः ॥ ६ ॥

विश्वानि । शक्रः । नर्याणि । विद्वान् । अपः । रिरेच । सखिऽभिः । निऽकामैः ।
अश्मानम् । चित् । ये । बिभिदुः । वचःऽभिः । व्रजम् । गोऽमन्तम् । उशिजः । वि । वव्रुरिति वव्रुः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० [7]सर्वाणि शक्रः नृहितानि† जानन् उदकानि निर्गमयति मरुद्भिः हितकामैः । ये मरुतः अश्म वचनैः प्रेरिताः मिलोचयं पूर्वम्‡ बिभिदुः, ते पर्वतस्यान्तः पणिभिः[7] अपहृतैर्गोभिर्युक्तं गोव्रजम् अपि विवृतवन्तः कामयमानाः ॥ ६ ॥

---

१. प्रस्थानानि वि[1]; प्रस्तानानि अ[1]; प्रस्तनानि वि[2] ल कपे. २. तुदितम् अ[1]; ...ऋभो वि[1]. ३. नास्ति क अप. ४-४. नास्ति कपे. ५-५. नास्ति मूको. ६-६. ...मिः कपे. † निहितः वि[2] अ[1]. ‡ पूर्वे वि[1].

अपो वृत्रं वव्रिवांसं पराहन् प्रावत् ते वज्रं पृथिवी सचेताः ।
प्रार्णांसि समुद्रियाण्यैनोः पतिर्भवञ्छवसा शूर धृष्णो ॥ ७ ॥

अपः । वृत्रम् । वव्रिऽवांसम् । परा । अहन् । प्र । आवत् । ते । वज्रम् । पृथिवी । सऽचेताः ।
प्र । अर्णांसि । समुद्रियाणि । ऐनोः । पतिः । भवन् । शवसा । शूर । धृष्णो इति ॥ ७ ॥

वेङ्कट० 'उदकानि वव्रिवांसम् अहिं यदा त्वं हतवानसि तदा समनस्का पृथिवी तव आयुधं प्रकर्षेण रक्षितवती । ततस्त्वम् अन्तरिक्षभवानि उदकानि प्र गमयसि स्वामी भवन् सर्वस्य बलेन हे शूर धृष्णो!'[1] ॥ ७ ॥

अपो यदद्रिं पुरुहूत दर्दराविर्भुवत् सरमा पूर्व्यं ते ।
स नो नेता वाजमा दर्षि भूरिं गोत्रा रुजन्नङ्गिरोभिर्गृणानः ॥ ८ ॥

अपः । यत् । अद्रिम् । पुरुऽहूत । दर्दः । आविः । भुवत् । सरमा । पूर्व्यम् । ते ।
सः । नः । नेता । वाजम् । आ । दर्षि । भूरिम् । गोत्रा । रुजन् । अङ्गिरःऽभिः । गृणानः ॥८॥

वेङ्कट० हे पुरुहूत! यदा त्वं देवानामन्नागमनार्थं शिलोच्चयं परिच्छिद्य आधाने मेघात् उदकानि दारितवानसि । ततः प्रादुर्भूते पर्वते तव पुरातनं गोधनम् सरमा नाम शुनी पणिषु त्वया प्रेषिता पुनरागत्य त्वत्समीपे वर्तमाना दर्शयामास । अथ सः त्वम् नेता गवात्मकं बहु अन्नम् अस्मदर्थम् आ दारितवानसि शिलोच्चयात्[2] तदावरणात्[3] मेघान् भिन्दन् अङ्गिरोभिः स्तूयमानः ॥ ८॥

अच्छा कविं नृमणो गा अभिष्टौ स्वर्षाता मघवन्नाधमानम् ।
ऊतिभिस्तमिषणो द्युम्नहूतौ नि मायावानब्रह्मा दस्युरर्त ॥ ९ ॥

अच्छ । कविम् । नृऽमनः । गाः । अभिष्टौ । स्वःऽसाता । मघऽवन् । नाधमानम् ।
ऊतिऽभिः । तम् । इषणः । द्युम्नऽहूतौ । नि । मायाऽवान् । अब्रह्मा । दस्युः । अर्त ॥ ९ ॥

वेङ्कट० अभिगतवानसि कविम् कुत्सं हे नृमणः!, नृषु मनो यस्य स तथोक्तः । गवैः सम्भजनीये[4] सङ्ग्रामे मघवन्! याचमानं रक्षणैः सह तम् कुत्सम् ऐन्द्रः अन्नार्थं तस्याह्वाने सति । ततस्तस्याह्वाने सति मायायुक्तः मन्त्रवर्जितः तस्य शत्रुरसुरः विनष्ट आसीदिति[5] ॥ ९ ॥

आ दस्युघ्ना मनसा याह्यस्तं भुवत् ते कुत्सः सख्ये निकामः ।
स्वे योनौ नि षदतं सरूपा वि वां चिकित्सदृतचिद्ध नारी ॥ १० ॥

1-1. नास्ति वि॰ अ॰. 2. °भवं मूको. 3. नास्ति मूको. 4. °गीमि वि॰ अ॰ मूको. 5. °यति वि॰.

आ । दस्युऽघ्ना । मनसा । याहि । अस्तम् । भुवत् । ते । कुत्सः । सख्ये । निऽकामः ।
स्वे । योनौ । नि । सदतम् । सऽरूपा । वि । वाम् । चिकित्सत् । ऋतऽचित् । ह । नारी ॥

वेङ्कट० कुत्सस्य अस्माकम् गृहम् आगतवानसि तस्य शत्रून् हन्तुमिच्छता मनसा । जाते च सति सख्ये[1] तव सख्ये कुत्सः श्रद्धानः अभवत् । तथास्त्विन्द्रकुत्सौ तृतीये आसने समानशरीराकारौ कुत्सश्च त्वं च निषण्णौ । किञ्च स्वे सद्यस्कौ स्थितौ वाम् ऋतचित् नाम इन्द्रस्य भार्या कः कुत्सः[2] क इन्द्र इति व्यचिकित्सत्[3] इति । अत्र शाट्यायनकम्— 'कुत्सो ह वा औरव इन्द्रस्योरोरभिनिर्मित[4] आस । यादृग एवेन्द्रस्तादृशो[5] यथात्मनो निर्मितः 'स्वादिवम् । तं सङ्ग्रहीतारं[6] चक्रे । तं ह जायाभिव्याजहार शच्या पौलोम्या । तौ होवाच— कथेत्थमकरिति । सा होवाच न वां व्यज्ञासमिति । स होवाच मघवन् त्वा एनं करिष्यामि, यथा विज्ञास्यतीत' (जैमि ३,१९९) इत्यादि ॥ १० ॥

"इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्यायेऽष्टादशो वर्गः" ॥

यासि कुत्सेन सरथमवस्युस्तोदो वातस्य हर्योरीशानः ।
ऋज्रा वाजं न गध्यं युयूषन् कविर्यदहन् पार्याय भूषात् ॥ ११ ॥

यासि । कुत्सेन । सऽरथम् । अवस्युः । तोदः । वातस्य । हर्योः । ईशानः ।
ऋज्रा । वाजम् । न । गध्यम् । युयूषन् । कविः । यत् । अहन् । पार्याय । भूषात् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० कुत्सं रक्षितुमिच्छन् अस्य गृहादिकं रथमास्थाय गतवानसि 'वेगेन वातस्य[7] प्रेरकः अश्वयोश्च ईश्वरो भवन् । ऋजुना मार्गेण अन्नम् इव मिश्रीभावार्हम् । 'गध्यं मिश्रीभावकर्म' इति यास्कः (५,१५) । भोक्तव्यमित्यर्थः । यौतिश्च मिश्रीभावकर्मा । सम्भक्तुमिच्छन्[8] कुत्सः शत्रुभिर्युद्धकर्मणः समाप्तौ यद्‌दर्भवति तदर्थम् अभवत् । तदहस्तस्य युद्धं संस्थितमासीदित्यर्थः ॥ ११ ॥

कुत्साय शुष्णमशुषं नि बर्हीः प्रपित्वे अह्नः कुयवं सहस्रा ।
सद्यो दस्यून् प्र मृण कुत्स्येन प्र सूरश्चक्रं वृहतादभीके ॥ १२ ॥

कुत्साय । शुष्णम् । अशुषम् । नि । बर्हीः । प्रऽपित्वे । अह्नः । कुयवम् । सहस्रा ।
सद्यः । दस्यून् । प्र । मृण । कुत्स्येन । प्र । सूरः । चक्रम् । वृहतात् । अभीके ॥ १२ ॥

वेङ्कट० कुत्सप्रीत्यर्थं शत्रुभिरशोष्यम् "शुष्णम् नामासुरम्" अमारयः । किं च अह्नः प्रपित्वे प्राप्तौ प्रातःकाले कुयवम् च "असुरम् नि बर्हीः"[11] असुराणां सहस्रेण सह । स त्वम् इदानीम्

---

१. तथा क[1] वि[3]. २. नास्ति वि[1] अपे. ३. व्यचि° वि[3]. ४. "स्योरो" वि[2] क[1] अपे. ५. "शौ वि[3] अ[1]. ६-६. "वं त ह संगृ" वि[3] अ[1]. ७-७. नास्ति मूको. ८-८. वेगवतस्य अ अपे; वेगवन्तस्य वि[3] अ[1]. ९. "क्तुमि" वि[3] अपे. १०-१०. शुष्णम" वि[1]. ११-११. नास्ति वि[3] अपे.

अस्माकमपि यथा कुत्साय हतवान् तेन प्रकारेण शत्रून् च मृग मारय। स त्वं सूर्यस्य चक्रम् युद्धे प्रवृहेति ॥ १२ ॥

त्वं पिप्रुं मृगयं शूशुवांसमृजिश्वने वैदथिनाय रन्धीः ।
पञ्चाशत् कृष्णा नि वपः सहस्रात्कं न पुरो जरिमा वि दर्दः ॥ १३ ॥

त्वम् । पिप्रुम् । मृगयम् । शुशुऽवांसम् । ऋजिश्वने । वैदथिनाय । रन्धीः ।
पञ्चाशत् । कृष्णा । नि । वपः । सहस्रा । अत्कम् । न । पुरः । जरिमा । वि । दर्दरिति दर्दः ॥ १३ ॥

वेङ्कट० 'हे इन्द्र![1] त्वम् पिप्रुम्[2] असुरम् मृगयम्[3] आसुरं वर्धमानं विदथिपुत्राय ऋजिश्वने वशं नीतवानसि । तथा कृष्णासुरसम्बद्धानसुराणां पञ्चाशतं सहस्राणि हत्वा पृथिव्याम् नि वपः । ततः कृष्णस्य[4] पुराणि च विदीर्णं दारितवानसि । अत्क इति रूपनाम । यथा जरिमा रूपाणां विर्यं विदारयत्येवमिति ॥ १३ ॥

सूर उपाके तन्वं१ दधानो वि यत् ते चेत्यमृतस्य वर्पः ।
मृगो न हस्ती तविषीमुषाणः सिंहो न भीम आयुधानि बिभ्रत् ॥ १४ ॥

सूरः । उपाके । तन्वम् । दधानः । वि । यत् । ते । चेति । अमृतस्य । वर्पः ।
मृगः । न । हस्ती । तविषीम् । उषाणः । सिंहः । न । भीमः । आयुधानि । बिभ्रत् ॥ १४ ॥

वेङ्कट० यत् तव अमृतस्य विज्ञायते तदानीं रूपं तेजस्वि[5] तव समीपे सूर्यश्च आत्मीयं शरीरं बिभ्रत् भवति। सततस्य तेजो भवतीत्यर्थः। मार्गगामी मत्तः हस्ती इव त्वं भवसि शत्रुबलं दहन्। तथा सिंह इव भयङ्करो भवसि[6] आयुधानि धारयन्निति ॥ १४ ॥

इन्द्रं कामा वसूयन्तो अग्मन्त्स्वर्मीळ्हे न सवने चकानाः ।
श्रवस्यवः शशमानास उक्थैरोको न रण्वा सुदृशीव पुष्टिः ॥ १५ ॥

इन्द्रम् । कामाः । वसुऽयन्तः । अग्मन् । स्वःऽमीळ्हे । न । सवने । चकानाः ।
श्रवस्यवः । शशमानासः । उक्थैः । ओकः । न । रण्वा । सुदृशीऽइव । पुष्टिः ॥ १५ ॥

वेङ्कट० इन्द्रम् कामयमानाः धनानीच्छन्तः अभ्यगच्छन्[7] युद्धे इव यज्ञे[8] च स्तुतिभिर्धनैः दीप्यमानाः, अन्नमिच्छन्तः, उक्थैः इन्द्रमर्चन्तः। सोऽयमिन्द्रो गृहम् इव †रमयिता भवति† सुदर्शनेव च पुष्टिः इति ॥ १५ ॥

'इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये एकोनविंशो वर्गः' ॥

१-१. नास्ति मूको. २. पिप्रुम् अ[1] लपे. ३. 'गुम् अ[1].अ, 'म न वि' अ[2]. ४. तनः वि[1] ल लपे. ६. भवति मूको. ७. 'न्यागच्छन् वि[1] ल लपे. ८. नास्ति लपे. †-† रम···भवतीति वि[1] अ[1].

तमिद्व इन्द्रं सुहवं हुवेम यस्ता चकार नर्या पुरूणि ।
यो मावते जरित्रे गध्यं चिन्मक्षू वाजं भरति स्पार्हराधाः ॥ १६ ॥

तम् । इत् । वः । इन्द्रम् । सुऽहवम् । हुवेम । यः । ता । चकार । नर्या । पुरूणि ।
यः । माऽवते । जरित्रे । गध्यम् । चित् । मक्षु । वाजम् । भरति । स्पार्हऽराधाः ॥ १६ ॥

वेङ्कट० [1]तम् एव वयं सुष्ठुह्वयं स्वाह्वानम्† आह्वयेम, यः तानि ‡चकार नृभ्यो हितानि‡ बहूनि[2], यः च मत्सदृशाय स्तोत्रे[1] भोजनयोग्यम् अन्नम् भरति क्षिप्रम् एव स्पृहणीयधनः ॥ १६ ॥

तिग्मा यदन्तरशनिः पताति कस्मिञ्चिच्छूर मुहुके जनानाम् ।
घोरा यदर्य समृतिर्भवात्यध स्मा नस्तन्वो बोधि गोपाः ॥ १७ ॥

तिग्मा । यत् । अन्तः । अशनिः । पताति । कस्मिन् । चित् । शूर । मुहुके । जनानाम् ।
घोरा । यत् । अर्य । सम्ऽऋतिः । भवाति । अध । स्म । नः । तन्वः । बोधि । गोपाः ॥ १७ ॥

वेङ्कट० तीक्ष्णा अशनिः यदा[3] मध्ये पतति कस्मिन् चित् हे शूर! जनानाम् मोहके सङ्ग्रामे । घोरश्च यदा[1] हे स्वामिन्! मनुष्याणां सङ्ग्रामः[4] भवति । समृतिशब्दः सङ्ग्रामवचनः । तदनन्तरमेव अस्माकं शरीराणि गोपायिता भवामीति बुध्यस्वेति ॥ १७ ॥

भुवोऽविता वामदेवस्य धीनां भुवः सखावृको वाजसातौ ।
त्वामनु प्रमतिमा जगन्मोरुशंसो जरित्रे विश्वध स्याः ॥ १८ ॥

भुवः । अविता । वामऽदेवस्य । धीनाम् । भुवः । सखा । अवृकः । वाजऽसातौ ।
त्वाम् । अनु । प्रऽमतिम् । आ । जगन्म । उरुऽशंसः । जरित्रे । विश्वध । स्याः ॥ १८ ॥

वेङ्कट० भव वामदेवस्य मम कर्मणां रक्षकः । भव च सखा वृकवर्जितः त्वं सङ्ग्रामे । त्वाम् प्रमतिम् वयम् अनु गच्छामः । त्वं चास्मै स्तोत्रे सर्वदा बहुशंसनः[5] स्याः इति ॥ १८ ॥

एभिर्नृभिरिन्द्र त्वायुभिष्ट्वा मघवद्भिर्मघवन्विश्व आजौ ।
द्यावो न द्युम्नैरभि सन्तो अर्यः क्षपो मदेम शरदश्च पूर्वीः ॥ १९ ॥

एभिः । नृऽभिः । इन्द्र । त्वायुऽभिः । त्वा । मघवत्ऽभिः । मघऽवन् । विश्वे । आजौ ।
द्यावः । न । द्युम्नैः । अभि । सन्तः । अर्यः । क्षपः । मदेम । शरदः । च । पूर्वीः ॥ १९ ॥

1-1. नास्ति वये. † साह्वानं मूको. ‡-‡ नास्ति ब'. 2. नास्तीति वि', नरोभि ब'.
3. यदा अ'. 4. संगमः मूको. 5. °शंसन मूको.

वेङ्कट० एभिः मनुष्यैः हे इन्द्र मघवन्! त्वत्कामैः मघवद्भिः सह सर्वैः अपि वयं सङ्ग्रामे, दिवसाः इव तेजोभिः अन्धकारम्, अरीन् अपि भवन्तः रात्रीः संवत्सरान् च बहून् वर्धमानोदयेम ॥ १९ ॥

एवेदिन्द्राय वृषभाय वृष्णे ब्रह्माकर्म भृगवो न रथम् ।
नू चिद् यथा नः सख्या वियोषदसन्न उग्रोऽविता तनूपाः ॥ २० ॥

एव । इत् । इन्द्राय । वृषभाय । वृष्णे । ब्रह्म । अकर्म । भृगवः । न । रथम् ।
नु । चित् । यथा । नः । सख्या । विऽयोषत् । असत् । नः । उग्रः । अविता । तनूऽपाः ॥ २० ॥

वेङ्कट० एवम् एव इन्द्राय कामानां वर्षित्रे पुंसे स्तोत्रं कृतवन्तः भृगवः[1] इव स्तोतारः रथम् । इन्द्राय भृगवो रथमारोहणाय नूनं कृतवन्तः । अथवा भृगव इव रंहणं[2] स्तोत्रं कृतवन्त इति । क्षिप्रम् एव यथा अस्माकमिन्द्रः सख्यानि विमिश्रयति । भवेच्च अस्माकम् उद्गूर्णः रक्षिता शरीराणां पालयितेति ॥ २० ॥

नू ष्टुत इन्द्र नू गृणान इषं जरित्रे नद्यो३ न पीपेः ।
अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ २१ ॥

नु । स्तुतः । इन्द्र । नु । गृणानः । इषम् । जरित्रे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।
अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नव्यम् । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ २१ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्र! क्षिप्रमेव पूर्वैः[3] स्तुतः क्षिप्रमेव सम्प्रतितनैः स्तूयमानः अन्नं स्तोत्रे पूरय नदीर्नद्यः इव । हे हरिवः! अस्माभिस्तुभ्यं नूतनं स्तोत्रं कृतम् । तथा सति वयं रथयुक्ताः कर्मणा शत्रूणां सदा सम्भक्तारः स्याम ॥ २१ ॥

[4]इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये विंशो वर्गः[4] ॥

[१७]

[5]वामदेवो गौतम ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः, पञ्चदशी एकपदा विराट्[5] ।

त्वं महाँ इन्द्र तुभ्यं ह क्षा अनु क्षत्रं मंहना मन्यत द्यौः ।
त्वं वृत्रं शवसा जघन्वान्त्सृजः सिन्धूँरहिना जग्रसानान् ॥ १ ॥

त्वम् । महान् । इन्द्र । तुभ्यम् । ह । क्षाः । अनु । क्षत्रम् । मंहना । मन्यत । द्यौः ।
त्वम् । वृत्रम् । शवसा । जघन्वान् । सृजः । सिन्धून् । अहिना । जग्रसानान् ॥ १ ॥

वेङ्कट० त्वम् महान् असि हे इन्द्र! । तुभ्यम् ह पृथिवी बलम् अनु अमन्यत महत्त्वं द्यौः च । त्वम् वृत्रम् बलेन हतवान् सन् अहिना ग्रस्यमानान् सिन्धून् अवासृजः । सिन्धूनवासृजः[6] सर्वदे[6] इति ॥ १ ॥

1. भृगवः कर्प. 2. रंहणम् वि[1] अ[1]. 3. पूर्वे कर्प. 4-4. नास्ति मूको. 5. नास्ति अ[1]. 6. स्तोतः वि[1] ड.

तव त्विषो जनिमन् रेजत द्यौ रेजद् भूमिर्भियसा स्वस्य मन्योः ।
ऋघायन्त सुभ्वः पर्वतास आर्दन् धन्वानि सरयन्त आपः ॥ २ ॥

तव । त्विषः । जनिमन् । रेजत । द्यौः । रेजत् । भूमिः । भियसा । स्वस्य । मन्योः ।
ऋघायन्त । सुऽभ्वः । पर्वतासः । आर्दन् । धन्वानि । सरयन्त । आपः ॥ २ ॥

वेङ्कट० तव 'तेजसः जन्मनि' द्यौः रेजत[2] कम्पते । भूमिः च अरेजत् स्वकीयस्य क्रोधस्य भयेन । तथा शिलोच्चयाः शोभनभवनाः ऋघायन्त अभिभवार्थम्[3] । ऋघायतिर्हिंसार्थः[4] । तथा सपत्नान् धनूंषि हिंसन्ति । आपः च स्वस्थानात् गच्छन्तीति ॥ २ ॥

भिनद् गिरिं शवसा वज्रमिष्णन्न् आविष्कृण्वानः सहसान ओजः ।
वधीद् वृत्रं वज्रेण मन्दसानः सरन्न् आपो जवसा हतवृष्णीः ॥ ३ ॥

भिनत् । गिरिम् । शवसा । वज्रम् । इष्णन् । आविःऽकृण्वानः । सहसानः । ओजः ।
वधीत् । वृत्रम् । वज्रेण । मन्दसानः । सरन् । आपः । जवसा । हतऽवृष्णीः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० भिनत्[5] गिरिम्[6] बलेन आत्मीयम् वज्रम् प्रेरयन् आत्मीयम् ओजः प्रकाशयन् परेषामोजो-ऽभिभवन्[7] । सोऽयम् अवधीत् वृत्रं वज्रेण मोदमानः । 'अथ आपः वेगेन असरन्† हतवृष्णयः‡ । वृत्रे हते ततो निःसस्रुरित्यर्थः[8] ॥ ३ ॥

सुवीरस्ते जनिता मन्यत द्यौर् इन्द्रस्य कर्ता स्वपस्तमो भूत् ।
य ईं जजान स्वर्यं सुवज्रम् अनपच्युतं सदसो न भूम ॥ ४ ॥

सुऽवीरः । ते । जनिता । मन्यत । द्यौः । इन्द्रस्य । कर्ता । स्वपःऽतमः । भूत् ।
यः । ईम् । जजान । स्वर्यम् । सुऽवज्रम् । अनपऽच्युतम् । सदसः । न । भूम ॥ ४ ॥

वेङ्कट० शोभनपुत्रः तव जनयिता द्यौः असमन्यत लौकिकैः । अथ परोक्षः । इन्द्रस्य कर्ता जनयिता अतिशयेन शोभनकर्मा अभवत्, यः एनम्[9] अजनत् सर्वहितम् सुवज्रम् अनपच्युतं परिषदः इव भूमानमिति ॥ ४ ॥

य एक इच्च्यावयति प्र भूमा राजा कृष्टीनां पुरुहूत इन्द्रः ।
सत्यमेनम् अनु विश्वे मदन्ति रातिं देवस्य गृणतो मघोनः ॥ ५ ॥

१-१. °जसो जनि मूको. २. °जत् ख लपं. ३. °भिभवार्थम् ख[१]; °वार्थम् वि[१] अपं. ४. °हिंसार्थ° वि[१] अ[१] लपं. ५. नास्ति वि[२] लपं. ६. नास्ति वि[२]. ७. °परेषो°[illegible] वि[२] अ[१]. ८-८. वि[२] (तु. या ५, २१,३ भाष्यम्). † असर° अ[१]. ‡ हतवृ° वि[२] अ[१]. ९. एवम् वि[२].

सः । एकः । इत् । च्यवयति । प्र । भूम । राजा । कृष्टीनाम् । पुरुऽहूतः । इन्द्रः ।
सत्यम् । एनम् । अनु । विश्वे । मदन्ति । रातिम् । देवस्य । गृणतः । मघोनः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० 'यः एकः एव सन्' शत्रूणां भूमानम् च्यावयति मनुष्याणाम् राजा बहुभिराहूतः इन्द्रः । तम् एनम् सत्येनैव 'सर्वे देवाः' अनु मदन्ति स्तूयमानस्य मघवतः देवस्य हविर्दानं इच्छन्तम् मनुष्यम् ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये एकविंशो वर्गः' ॥

सत्रा सोमा अभवन्नस्य विश्वे सत्रा मदासो बृहतो मदिष्ठाः ।
सत्राभवो वसुपतिर्वसूनां दत्रे विश्वा अधिथा इन्द्र कृष्टीः ॥ ६ ॥

सत्रा । सोमाः । अभवन् । अस्य । विश्वे । सत्रा । मदासः । बृहतः । मदिष्ठाः ।
सत्रा । अभवः । वसुऽपतिः । वसूनाम् । दत्रे । विश्वाः । अधिथाः । इन्द्र । कृष्टीः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० इन्द्रस्यैव सत्यमेव सर्वे सोमाः भवन्ति । एतदेव प्रकारान्तरेणाह—सत्यमेव[2] सोमाः मादयितृतमाः[3] महतः इन्द्रस्य भवन्तीति । शेषः स्पष्टः । सत्यमेव हे इन्द्र ! त्वम् वसूनाम् पतिः अभवः । स त्वम् धनेषु मदानदि सर्वाः[4] प्रजाः अधिधेहि ॥ ६ ॥

त्वमध प्रथमं जायमानोऽमे विश्वा अधिथा इन्द्र कृष्टीः ।
त्वं प्रति प्रवत आशयानमहिं वज्रेण मघवन्वि वृश्चः ॥ ७ ॥

त्वम् । अध । प्रथमम् । जायमानः । अमे । विश्वाः । अधिथाः । इन्द्र । कृष्टीः ।
त्वम् । प्रति । प्रऽवतः । आऽशयानम् । अहिम् । वज्रेण । मघऽवन् । वि । वृश्चः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्र ! त्वम् जातः सर्वेषाम्[7] देवानां पूर्वमेव जायमानः भये विश्वाः प्रजाः अधिथाः[8] । त्वम् निम्नान् प्रदेशान् लक्ष्यीकृत्य आवृत्य शयानम् अहिम् इति स्पष्टम्[9] ॥ ७ ॥

सत्राहणं दाधृषिं तुम्रमिन्द्रं महामपारं वृषभं सुवज्रम् ।
हन्ता यो वृत्रं सनितोत वाजं दाता मघानि मघवा सुराधाः ॥ ८ ॥

सत्राऽहनम् । दधृषिम् । तुम्रम् । इन्द्रम् । महाम् । अपारम् । वृषभम् । सुऽवज्रम् ।
हन्ता । यः । वृत्रम् । सनिता । उत । वाजम् । दाता । मघानि । मघऽवा । सुऽराधाः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० सत्यमेव शत्रूणां हन्तारम् अभिभवितारम्, तुम्रिः[10] प्रेरणकर्मा, शत्रूणां प्रेरयितारम् इन्द्रम्

१-१. नास्ति वि[1] अ[2]. २-२. सर्वे[2] वि[1] अ[2]. ३-३. नास्ति मूको. ४. मादयितृतमाः वि[2] अ[2]. ५. सद[2] वि[1]. ६. नास्ति अ[1]. ७. [°]णामेव ख अ[2]. ८. अधिथाः वि[1][2] अ[1] अ[2]. ९. स्पष्टमिति वि[2] अ[1] ज. १०. नास्ति वि[2] अ[1].

महान्तम् अदृष्टपर्यन्तम् धर्तारम् गुरुतमम् अहं स्तौमि, यः लोकानामुपद्रवस्य तत्कालीनेन हन्ता भवति, अपि च दाता भवति[1] अन्नम्, प्रयच्छति धनम् मघवा स्तोतृभ्यः । सर्वत्र तृतमन्वयः ॥ ८ ॥

अ॒यं वृ॒तश्चा॑तयते स॒मीची॒र्य आ॒जिषु॑ म॒घवा॑ शृ॒ण्व एकः॑ ।
अ॒यं वाजं॑ भरति॒ यं स॒नोत्य॒स्य प्रि॒यासः॑ स॒ख्ये स्या॑म ॥ ९ ॥

अ॒यम् । वृ॒तः । चा॒त॒य॒ते॒ । स॒म्ऽईची॑ः । यः । आ॒जिषु॑ । म॒घऽवा॑ । शृ॒ण्वे । एकः॑ ।
अ॒यम् । वाज॑म् । भ॒र॒ति॒ । यम् । स॒नोति॑ । अ॒स्य । प्रि॒यासः॑ । स॒ख्ये । स्या॒म॒ ॥ ९ ॥

वेङ्कट० सम्यगागच्छन्तीः परिवृण्वतीः परसेनाः अयम् विनाशयति[2], यः सङ्ग्रामेषु मघवा असहाय एव कार्यकरणः श्रूयते । अयम् अन्नं 'यस्मै प्रयच्छति[3] मम्[3]' स्तोतारं भजते । तस्य अस्य सख्ये वर्तमानाः प्रियाः स्याम वयमिति ॥ ९ ॥

अ॒यं शृ॑ण्वे॒ अध॒ जय॑न्नु॒त घ्नन्न॒यमु॒त प्र कृ॑णुते यु॒धा गाः ।
य॒दा स॒त्यं कृ॑णु॒ते म॒न्युमिन्द्रो॒ विश्वं॑ दृ॒ळ्हं भ॑यत॒ एज॑दस्मात् ॥ १० ॥

अ॒यम् । शृ॒ण्वे॒ । अध॑ । जय॑न् । उ॒त । घ्नन् । अ॒यम् । उ॒त । प्र । कृ॒णु॒ते॒ । यु॒धा । गाः ।
य॒दा । स॒त्यम् । कृ॒णु॒ते । म॒न्युम् । इन्द्रः॑ । विश्व॑म् । दृ॒ळ्हम् । भ॒य॒ते॒ । एज॑त् । अ॒स्मा॒त् ॥ १० ॥

वेङ्कट० युद्धे[4] प्रसिद्धः अयम् तदानीमेव शत्रून्[5] जयन् 'घ्नन् च[6]' श्रूयते[7]। अयम् अपि च[8] शत्रुभ्यः युद्धेन आत्मीयाः गाः प्रकाशयति[9]। यदा सत्यम् एव क्रोधं करोति इन्द्रः, सर्वमेव अस्मात् स्थावरं जङ्गमं च तदा बिभेति ॥ १० ॥

[11]इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये द्वाविंशो वर्गः[11] ॥

समिन्द्रो॒ गा अ॑जय॒त् सं हिर॑ण्या॒ सम॑श्वि॒या म॒घवा॒ यो ह॑ पू॒र्वीः ।
ए॒भिर्नृभि॒र्नृत॑मो अ॒स्य शा॒कै रा॒यो वि॑भ॒क्ता सं॑भ॒रश्च॒ वस्वः॑ ॥ ११ ॥

सम् । इन्द्रः॑ । गाः । अ॒ज॒य॒त् । सम् । हिर॑ण्या । सम् । अ॒श्वि॒या । म॒घऽवा॑ । यः । ह॒ । पू॒र्वीः ।
ए॒भिः । नृ॒ऽभिः॑ । नृ॒ऽत॑मः । अ॒स्य । शा॒कैः । रा॒यः । वि॒ऽभ॒क्ता । स॒म्ऽभ॒रः । च॒ । वस्वः॑ ॥ ११ ॥

---

१. नास्ति वि[1] अ[1]. २. अपि-ना[1] कपं. ३-३. प्रयच्छति तानि अ[1]. ४. यः वि[1] कपं. ५. अयं युद्धे वि[3]. ६. °घ्नुम् वि[1] अ[1] ७-७. नास्ति अ[1]. ८. °ते: तम् वि[1] कपं. ९. नास्ति कपं. १०. °कास्मति वि[1,1] कपं. ११-११. नास्ति मूको.

वेङ्कट० या[1] इन्द्रः पूर्वीः सेनाः जिगाय, स यः सेनाः गोहिरण्याश्वमुद्राद्[2] तम् जनयत्[3]। मुनिः नेतृभिः मरुद्भिः सह तेजसा अस्य[4] इन्द्रस्य सहायैः[5] स्तोतृषु धनस्य विभागं कुर्वन् सवनसशीलः न धनस्य शत्रुभ्यः ॥ ११ ॥

कियत् स्विदिन्द्रो अध्येति मातुः कियत् पितुर्जनितुर्यो जजान ।
यो अस्य शुष्मं मुहुकैरियर्ति वातो न जूतः स्तनयद्भिरभ्रैः ॥ १२ ॥

कियत् । स्वित् । इन्द्रः । अधि । एति । मातुः । कियत् । पितुः । जनितुः । यः । जजान ।
यः । अस्य । शुष्मम् । मुहुकैः । इयर्ति । वातः । न । जूतः । स्तनयत्ऽभिः । अभ्रैः ॥ १२ ॥

वेङ्कट० "जिशाया मत्समना भवाति"[6] (ऋ १,११३,१०) इत्यनेन समानार्थो मन्त्रोऽयम्। प्रातः प्रादुर्भवन् द्यावापृथिव्योः पर्यन्तात् प्रादुर्भवति। तत्रास्य पृथिवी मातृस्थानीया पिता दिवम्[7]। अयम्[8] इन्द्रः पृथिव्याः कियत् स्वित् अधि गच्छति। अनेनाऽस्य कियन्तं देशं प्रकाशयन् गच्छतीत्यर्थः। कियत् च पितुः जनयितुः, यः एतमिन्द्रम् जजान। यः इन्द्रस्य बलम् मुहुर्मुहुः प्रेरयति। दिवि हीन्द्रो वर्तमानो बलिष्ठो भवति। सोऽयम् वातः इव कुर्वन्[9] भवति स्तनयद्भिः मेघैः ॥ १२ ॥

क्षियन्तं त्वमक्षियन्तं कृणोतीयर्ति रेणुं मघवा समोहम् ।
विभञ्जनुरशनिमाँ इव द्यौरुत स्तोतारं मघवा वसौ धात् ॥ १३ ॥

क्षियन्तम् । त्वम् । अक्षियन्तम् । कृणोति । इयर्ति । रेणुम् । मघऽवा । सम्ऽओहम् ।
विऽभञ्जनुः । अशनिमान्ऽइव । द्यौः । उत । स्तोतारम् । मघऽवा । वसौ । धात् ॥ १३ ॥

वेङ्कट० निवसन्तमपि अनिवसन्तम् एकं करोति। उत्क्षिपति प्रेरयति च समुद्भासितम् रेणुम् समूढम्। शत्रूणां विभञ्जनशीलः यथा अशनिमान् द्यौः प्रजानां भञ्जनं करोति। सोऽयम् मघवा स्तोतारम् धने दधाति[10] ॥ १३ ॥

अयं चक्रमिषणत् सूर्यस्य न्येतशं रीरमत् ससृमाणम् ।
आ कृष्ण ईं जुहुराणो जिघर्ति त्वचो बुध्ने रजसो अस्य योनौ ॥ १४ ॥

अयम् । चक्रम् । इषणत् । सूर्यस्य । नि । एतशम् । रीरमत् । ससृमाणम् ।
आ । कृष्णः । ईम् । जुहुराणः । जिघर्ति । त्वचः । बुध्ने । रजसः । अस्य । योनौ ॥ १४ ॥

---

१. नास्ति वि[1] अर्च. २. हिरण्या[°] वि[1] अर्च. ३. °नयत् अर्°. ४. मस्य वि[3] अ[1] त अर्च. ५. °मा मूको. ६. भवति वि[1] अ[1] अर्च. ७. अमाद वि[1] अर्च. ८. कि ने वि[1] ड; किसं वि[1] अ[1]; किम अर्च. ९. आकुर्वन् वि[1] अ[1]. १०. दधाति वि[1] अ[1].

वेङ्कट० एकपदोक्ता　तथैकवाक्यम् । इषिः[1] प्रेरणकर्मा । सूर्यरथसम्बन्धि चक्रम् अगम् तत: इषयात् आवृहत् । अथ तेन चक्रेणैतशस्य शत्रुं हत्वा तम् एतशम् 'शत्रुभयात्[†] पलायमानम्' नि रीरमत् रमयामास । 'मुषाय सूर्यं कवे चक्रमीशान ओजसा' (ऋ १.१७५.४) इति मन्त्रः । तम् एतशम्[†] । त्वचिः संवरणकर्मा । तेन उच्यते । तस्य मूलभूते जन्म उदकस्य स्थानभूते वर्तमानम्[2] ॥ १४ ॥

असिक्न्यां यजमानो न होता ॥ १५ ॥

असिक्न्याम् । यजमानः । न । होता ॥ १५ ॥

वेङ्कट० … … … … … ॥ १५ ॥

[3]इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये त्रयोविंशो वर्गः[3] ॥

गव्यन्त इन्द्रं सख्याय विप्रा अश्वायन्तो वृषणं वाजयन्तः ।
जनीयन्तो जनिदामक्षितोतिमा च्यावयामोऽवते न कोशम् ॥ १६ ॥

गव्यन्तः । इन्द्रम् । सख्याय । विप्राः । अश्वऽयन्तः । वृषणम् । वाजयन्तः ।
जनिऽयन्तः । जनिऽदाम् । अक्षितऽऊतिम् । आ । च्यवयामः । अवते । न । कोशम् ॥ १६ ॥

वेङ्कट० [4]इन्द्रम् वृषणम् मेधाविनः गाः अश्वान् अन्नं चेच्छन्तः वयम् सख्याय आच्यावयामः, एतम् भार्यामिच्छन्तः जनीनां दातारम् [अक्षीणपरिरक्षणम्] । यथा[†] कूपे हविमुदकाहरणार्थमाच्यावयन्ति । सरस्वतीतीरे कोशैरुदकमुद्धरन्ति न यद्वैः[4] ॥ १६ ॥

त्राता नो बोधि ददृशान आपिरभिख्याता मर्डिता सोम्यानाम् ।
सखा पिता पितृतमः पितॄणां कर्तेमु लोकमुशते वयोधाः ॥ १७ ॥

त्राता । नः । बोधि । ददृशानः । आपिः । अभिऽख्याता । मर्डिता । सोम्यानाम् ।
सखा । पिता । पितृऽतमः । पितॄणाम् । कर्ता । ईम् । ऊँ इति । लोकम् । उशते । वयःऽधाः ॥

वेङ्कट० [5]रक्षकः अस्माकं भवामीति[5] बुध्यस्व आपिः दृश्यमानः सोमाहाणाम् अभिख्यातं[6] कुर्वन् सुखयंश्च तान् । सखा हे केषाञ्चित् पिता, पितृतमः च पितॄणाम् अतिशयेन पाता [7]दितस्यन्[6], कर्ता च इमम् लोकम्, कामयमानाय अन्नस्य [8]दाता चेति[8] ॥ १७ ॥

सखीयतामविता बोधि सखा गृणान इन्द्र स्तुवते वयो धाः ।
वयं ह्या ते चकृमा सबाध आभिः शमीभिर्महयन्त इन्द्र ॥ १८ ॥

---

१. नास्ति ब्रं[1]. २-२. नास्ति ल. † शत्रुभयात् ब्रं[1]. ३-३. नास्ति वि[1] अर्प. † °शः मूको. ४-४. नास्ति मूको. ५-५. नास्ति वि[1] अर्व. †-† °ते न वि[1] ब्रं[1]. ६-६. नास्ति वि[1] अर्प. ७. °ख्यानं ब्रं[1]. ८. °हैवे° वि[1] ब्रं[1]. ९-९. दातेति ब्रं[1].

सखिऽयताम् । अविता । बोधि । सखा । गृणानः । इन्द्र । स्तुवते । वयः । धाः ।
वयम् । हि । आ । ते । चकृम । सऽबाधः । आभिः । शमीभिः । महयन्तः । इन्द्र ॥१८॥

वेङ्कट० सखित्वमिच्छतां रक्षकः सखा भवासीति बुध्यस्व। तथा स्तूयमानस्त्वम् हे इन्द्र! स्तुवते धेहि अन्नम्। वयम् हि तुभ्यम् एभिः कर्मभिः आ चकृम पूजां कुर्वन्तः बाधसहिताः ॥ १८ ॥

स्तुत इन्द्रो मघवा यद्ध वृत्रा भूरीण्येको अप्रतीनि हन्ति ।
अस्य प्रियो जरिता यस्य शर्मन्नकिर्देवा वारयन्ते न मर्ताः ॥ १९ ॥

स्तुतः । इन्द्रः । मघऽवा । यत् । ह । वृत्रा । भूरीणि । एकः । अप्रतीनि । हन्ति ।
अस्य । प्रियः । जरिता । यस्य । शर्मन् । नकिः । देवाः । वारयन्ते । न । मर्ताः ॥१९॥

वेङ्कट० स्तुतः इन्द्रः धनवान्, यस्मात् शत्रून् बहून् 'एकः एव' अप्रतिगतान् हन्ति तस्मात्। अस्य प्रियः स्तोता। यस्य इन्द्रस्य प्रिये स्तोत्रे क्रियमाणे स्तोतारम् देवाः च मनुष्याश्च न वारयन्ते अपि तर्हि शृण्वन्ति ॥ १९ ॥

एवा न इन्द्रो मघवा विरप्शी करत्सत्या चर्षणीधृदनर्वा ।
त्वं राजा जनुषां धेह्यस्मे अधि श्रवो माहिनं यज्जरित्रे ॥ २० ॥

एव । नः । इन्द्रः । मघऽवा । विऽरप्शी । करत् । सत्या । चर्षणिऽधृत् । अनर्वा ।
त्वम् । राजा । जनुषाम् । धेहि । अस्मे इति । अधि । श्रवः । माहिनम् । यत् । जरित्रे ॥२०॥

वेङ्कट० एवम् अस्मान् इन्द्रः धनवान् महान् करोतु सत्यान् मनुष्याणां धर्ता शत्रुभिरप्रावृतः। त्वम् हे इन्द्र! राजा जातानाम् अस्मासु अधि धेहि यशः अन्नं धनं च, यत् जरित्रे प्रयच्छसि तदिति ॥ २० ॥

नू ष्टुत इन्द्र नू गृणान इषं जरित्रे नद्यो न पीपेः ।
अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ २१ ॥

नु । स्तुतः । इन्द्र । नु । गृणानः । इषम् । जरित्रे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।
अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नव्यम् । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ २१ ॥

वेङ्कट० ऋ ४,१६,२१ द्र. ॥ २१ ॥

'इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये चतुर्विंशो वर्गः' ॥

१-१. एव एकः वि॰ अ॰. २. विमतो॰ वि॰ अ॰. ३. सत्यान् मूको. ४. °भिः प्राप्तु॰ वि॰ अ॰. ५. देहि वि॰. ६-६. नास्ति मूको.

[१८]

[1]वामदेवो गौतम ऋषिः, प्रथमाया इन्द्रः, चतुर्थ्या उत्तरार्धर्चस्य सप्तम्याश्च अदितिः । प्रथमायाश्चतुर्थ्याः पूर्वार्धर्चस्य पञ्चमीषष्ठीसप्तमीनां च वामदेवो देवता, द्वितीयादितृतीयान्तानाम् पूर्वार्धर्चानाम् अष्टम्यादित्रयोदशान्तानां च इन्द्रः । त्रिष्टुप् छन्दः[1] ।

अयं पन्था अनुवित्तः पुराणो यतो देवा उदजायन्त विश्वे ।
अतश्चिदा जनिषीष्ट प्रवृद्धो मा मातरममुया पत्तवे कः ॥ १ ॥

अयम् । पन्थाः । अनुऽवित्तः । पुराणः । यतः । देवाः । उत्ऽअजायन्त । विश्वे ।
अतः । चित् । आ । जनिषीष्ट । प्रऽवृद्धः । मा । मातरम् । अमुया । पत्तवे । कः इति कः ॥ १ ॥

वेङ्कट० इन्द्राऽदितिवामदेवानां संवादः (बृ. ऋग्. ४, ४, १८) । तत्र दीर्घकाले वामदेवो गर्भे शिश्ये । तत्र इन्द्र आह — अयम् इति । अयम् योनिमार्गः सर्वैरेव जायमानैरनुक्रमेण लब्धः पुराणः । यतः एषः देवाः अपि उत् अजायन्त सर्वे । वामदेवश्चास्मात् एव मार्गात् जायतितुमर्हति गर्भे एव प्रवृद्धशिराः मा मातरम् अमुया, 'द्वितीयायाः याडिशः', पतितुं कार्षीदिति । परोक्षेण वामदेवमाहेति ॥ १ ॥

नाहमतो निरया दुर्गहैतत् तिरश्चता पार्श्वान्निर्गमाणि ।
बहूनि मे अकृता कर्त्वानि युध्यै त्वेन सं त्वेन पृच्छै ॥ २ ॥

न । अहम् । अतः । निः । अय । दुःऽगहा । एतत् । तिरश्चता । पार्श्वात् । निः । गमानि ।
बहूनि । मे । अकृता । कर्त्वानि । युध्यै । त्वेन । सम् । त्वेन । पृच्छै ॥ २ ॥

वेङ्कट० गर्भे शयानस्य वामदेवस्य बुद्धिप्रकारं स्वयमेवाह — न अहम् अस्माद्योनिमार्गात् निर्गच्छामि । दुःखेन गाहितव्यं हि एतत् येन्यास्वयं स्थानं सङ्कटम् । तस्मात् तिरश्चीनात् पार्श्वात् अहं निर्गच्छामि । तिर्यक्शब्दात् 'अपादाने चाहीयरुहोः' (पा. ५, ४, ४५) इति तसिः, ततो विभक्तेः आदेशः[3] । बहूनि मे जातस्य अकृतानि जन्मान्तरे अस्मिन् जन्मनि कर्तव्यानि कार्याणि । केनचिद्राक्षसवर्गेण युद्धं करवाणि । सम् पृच्छै च केनचित् जानामीति ॥ २ ॥

परायतीं मातरमन्वचष्ट न नानु गान्यनु नू गमानि ।
त्वष्टुर्गृहे अपिबत् सोममिन्द्रः शतधन्यं चम्वोः सुतस्य ॥ ३ ॥

पराऽयतीम् । मातरम् । अनु । अचष्ट । न । न । अनु । गानि । अनु । नु । गमानि ।
त्वष्टुः । गृहे । अपिबत् । सोमम् । इन्द्रः । शतऽधन्यम् । चम्वोः । सुतस्य ॥ ३ ॥

वेङ्कट० ममानिर्गमनेन मातरम् परागच्छन्तीं म्रियमाणाम् इन्द्रः अनु ब्रवीति । ततोऽहम् न न अनु गच्छामि अपि तर्हि क्षिप्रमेव 'अनु गमानि' अधोमार्गेण गच्छामि । यथा वामदेवो गर्भे

1-1. नास्ति मूको. 2-2. 'वामदेवो देवि[2] वि° अ'; 'शदिः ऋ मूको 3. °नो° क; °नदे° वि° अ°. 4-4. अनुगमनाय वि[3] खप.

चिरं शिश्ये तथेन्द्रश्चाऽदित्या उदरे शिश्ये। अत्र समुद्रमनुगताअसद्भावमिति सन्दिग्धान आह— त्वष्टुः इति। 'अर्धचर्चयोः अनन्तरयोरेको' वाक्यार्थः। त्वष्टुः गृहे सोमम् अनेकधनवतीतं तं मतस्य अपिबत् अभिषवणफलकयोः सुतम्। छन्दोऽनुविधानार्थौ विभक्तिव्यत्ययः। अपिबत् अस्य मधुरं कर्म ॥ ३ ॥

किं स ऋधक् कृणवद् यं सहस्रं मासो जभार शरदश्च पूर्वीः ।
नही न्वस्य प्रतिमानमस्त्यन्तर्जातेषूत ये जनित्वाः ॥ ४ ॥

किम् । सः । ऋधक् । कृणवत् । यम् । सहस्रम् । मासः । जभार । शरदः । च । पूर्वीः ।
नहि । नु । अस्य । प्रतिऽमानम् । अस्ति । अन्तः । जातेषु । उत । ये । जनिऽत्वाः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अथ किम् सः इन्द्रः अर्धं कर्म कृतवान्, यम् एतम् अनेकान् मासान् बह्वीः च शरदः माताोदरे बभारेति। अनेन्द्रमाताऽदितिराह— नहि इति। नहि अस्ति इन्द्रस्य प्रतिमानम् सदृशम् जातेषु भूतेषु अन्तः, अपि च ये जनिष्यमाणाः तेषु च। तत्कथमित्याह— अनयम् इति ॥ ४ ॥

अवद्यमिव मन्यमाना गुहाकरिन्द्रं माता वीर्येणा न्यृष्टम् ।
अथोदस्थात् स्वयमत्कं वसान आ रोदसी अपृणाज्जायमानः ॥ ५ ॥

अवद्यम्ऽइव । मन्यमाना । गुहा । अकः । इन्द्रम् । माता । वीर्येण । निऽऋष्टम् ।
अथ । उत् । अस्थात् । स्वयम् । अत्कम् । वसानः । आ । रोदसी इति । अपृणात् । जायमानः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० गर्हान् इव इन्द्रम् मन्यमाना गुहायां कृतवती माता वीर्येण न्यृष्टम्। यथा हत् ऊर्मिभिर्न्यृष्टो भवत्येवमिन्द्रो वीर्येण न्यृष्टः। सोऽयं सर्वान् हिंस्यादिति गुहायां करणम्। अथ अयम् उत् अस्थात् स्वयम् एव तेजोरूपम् आच्छादयन्, आ अपूरयच्च द्यावापृथिवी तेजसा जायमानः ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये पञ्चविंशो वर्गः' ॥

एता अर्षन्त्यललाभवन्तीर्ऋतावरीरिव संक्रोशमानाः ।
एता वि पृच्छ किमिदं भनन्ति कमापो अद्रिं परिधिं रुजन्ति ॥ ६ ॥

एताः । अर्षन्ति । अललाऽभवन्तीः । ऋतवरीःऽइव । सम्ऽक्रोशमानाः ।
एताः । वि । पृच्छ । किम् । इदम् । भनन्ति । कम् । आपः । अद्रिम् । परिऽधिम् । रुजन्ति ॥

वेङ्कट० एता आपः समुद्रं प्रति गच्छन्ति अललाशब्दं कुर्वत्यः धेनव इव सह शब्दायमानाः। हे वामदेव! त्वम् एताः वि पृच्छ। किमेतासु पृष्टास्विति चेत्, किम् इदम् आपः शब्दायन्ते।

१. नास्ति ऋ. २-२. 'चर्चयोरेको वि' सर्व. ३. छन्दोविधा वि. ४. नास्ति ऋ. ५ नास्ति क वि. ६-६. नास्ति मूको. ७. नास्ति सर्व. ८. नास्ति वि ऋ. ९. ऐऽऋ. १०. शब्द वि.

भातिः शब्दकर्मा। अमादिन्द्रस्य शब्दायन्त इत्यभिप्रायः। कम्[1] च मेयम् अपां निवारकम् आत्मनो निर्गमनार्थं भङ्क्ष्यतीति[2]। स चैन्द्रहतो वृत्र इति ॥ ६ ॥

किमु ष्विदस्मै निविदो भनन्तेन्द्रस्यावद्यं दिधिषन्त आपः।
ममैतान् पुत्रो महता वधेन वृत्रं जघन्वाँ असृजद् वि सिन्धून् ॥ ७ ॥

किम्। ऊँ इति। स्वित्। अस्मै। निऽविदः। भनन्त। इन्द्रस्य। अवद्यम्। दिधिषन्त। आपः।
मम। एतान्। पुत्रः। महता। वधेन। वृत्रम्। जघन्वान्। असृजत्। वि। सिन्धून् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० 'निविदः' (निघ १.११) इति वाङ्नाम। लौकिकानां वाचः किम् अवद्यम् इन्द्राय वदन्ति। यत्र अस्य कर्म वृत्रवधादि, तदपि धारयन्ति आपः। तथा च श्लोकः—'यामापतिमिन्द्रस्य महीं कक्षे च वक्षःस्व कामं जगृहुः किमदेव' इति। एतान् मम पुत्रः वृत्रम् महता[3] वज्रेण हत्वा वि असृजत् सिन्धून् इति ॥ ७ ॥

ममच्चन त्वा युवतिः परास ममच्चन त्वा कुषवा जगार।
ममच्चिदापः शिशवे ममृड्युर्ममच्चिदिन्द्रः सहसोदतिष्ठत् ॥ ८ ॥

ममत्। चन। त्वा। युवतिः। पराऽआस। ममत्। चन। त्वा। कुषवा। जगार।
ममत्। चित्। आपः। शिशवे। ममृड्युः। ममत्। चित्। इन्द्रः। सहसा। उत्। अतिष्ठत् ॥

वेङ्कट० अथ सूक्तशेषेण वामदेव इन्द्रं स्तौति। माद्यन्ती[4] पुत्र[5] त्वाम् युवतिः अदितिः स्वोदरात् परास्तवती[6]। तथा 'गर्भात् परास्ते त्वाम्'† माद्यन्ती एव कुषवा‡ कुत्सितनिष्कर्षकर्मा, निष्कृष्टोदरी जगार। तथा माद्यन्त्य एव आपः च आत्मीय शिशवे स्नानपानादिना सुखमुत्पादयामासुः। अथ परोक्षः। माद्यन्[7] एव इन्द्रः तदानीमेव बलेन उत् अतिष्ठत् इति ॥ ८ ॥

ममच्चन ते मघवन् व्यंसो निविविध्वाँ अप हनू जघान।
अधा निविद्ध उत्तरो बभूवाञ्छिरो दासस्य सं पिणग्वधेन ॥ ९ ॥

ममत्। चन। ते। मघऽवन्। विऽअंसः। निऽविविध्वान्। अप। हनू इति। जघान।
अध। निऽविद्धः। उत्ऽतरः। बभूवान्। शिरः। दासस्य। सम्। पिणक्। वधेन ॥ ९ ॥

वेङ्कट० माद्यन् एव तव हे इन्द्र! व्यंसासुरः निवर्त्य विध्यन् हनू अप जघान। अथ व्यंसेन त्वम् "विद्धः सन्" स्वबलेन व्यंसस्य उत्तरः भवन् तस्यासुरस्य शिरः स्वं वज्रेण 'सम् पिणक्' चूर्णीकृतवानिति ॥ ९ ॥

---

१. कि वि[1] अ[1]. २. भजन्तो[4] मूको. ३. नास्ति मूको. ४. माद्यन्तो वि[1] ल कर्प. ५. पराव प[1] वि[1] कर्प. ६-६. नास्ति कर्प. † नास्ति मूको. ‡ निष्कु[4] वि[1]. ७-७. नास्ति वि[1] अ[1]. ८-८. स पिणक् वि[1]; स पिनट् अ[1].

गृष्टिः ससूव स्थविरं तवागामनाधृष्यं वृषभं तुम्रमिन्द्रम् ।
अरीळ्हं वत्सं चरथाय माता स्वयं गातुं तन्व इच्छमानम् ॥ १० ॥

गृष्टिः । ससूव । स्थविरम् । तवागाम् । अनाधृष्यम् । वृषभम् । तुम्रम् । इन्द्रम् ।
अरीळ्हम् । वत्सम् । चरथाय । माता । स्वयम् । गातुम् । तन्वे । इच्छमानम् ॥ १० ॥

वेङ्कट० 'अथो दक्षिणामन्वाग्च्छत् तां समभवत् तामिन्द्रोऽचायत्[1] सोऽमन्यत यो वा इतो जनिष्यते स इदं भविष्यतीति [2]तां प्राविशत् तस्या इन्द्र एवाजायत सोऽमन्यत यो वै मदितोऽपरो जनिष्यते स इदं भविष्यतीति[2] तस्या अनुमृश्य[3] योनिमाच्छिनत् सा सूतवशाऽभवत्'[4] (तै ६.१.३.६) इति ब्राह्मणम्। सकृत्प्रसूता गौर्गृष्टिरित्युच्यते। सा सूतवती पुरातनम् वृद्धानानभिगन्तारम् अनाधृष्यम्[5] वृषभम् शत्रूणां प्रेरकम् इन्द्रम्। सोऽयं जातस्तदानीमेव गतः[6] तस्मात् मातुः जिह्मयाऽलीढः वत्स उच्यते, स्वैरमयं सञ्चरत्विति, स्वयम् एव पन्थानमेषन्तम् आत्मनः शरीराय गमनम् इच्छमानम् ॥ १० ॥

उत माता महिषमन्ववेनदमी त्वा जहति पुत्र देवाः ।
अथाब्रवीद्वृत्रमिन्द्रो हनिष्यन्सखे विष्णो वितरं वि क्रमस्व ॥ ११ ॥

उत । माता । महिषम् । अनु । अवेनत् । अमी इति । त्वा । जहति । पुत्र । देवाः ।
अथ । अब्रवीत् । वृत्रम् । इन्द्रः । हनिष्यन् । सखे । विष्णो इति । विऽतरम् । वि । क्रमस्व ॥

वेङ्कट० अपि च माता महान्तं पुत्रमभिलषितम् अनु अकामयत, अमी देवाः हे पुत्र! वृत्रेण[7] पीड्यमानाः त्वाम् परित्यजन्ति प्रतिममिच्छन्तः, तस्मात् वृत्रं जहीति। अथ अब्रवीत् इन्द्रः वृत्रम् हनिष्यन् हे सखे विष्णो! अत्यन्तम् वि क्रमस्व, अहं वृत्रं हनिष्यामि मम[8] सहायो भवेति ॥ ११ ॥

कस्ते मातरं विधवामचक्रच्छयुं कस्त्वामजिघांसच्चरन्तम् ।
कस्ते देवो अधि मार्डीक आसीद्यत्प्राक्षिणाः पितरं पादगृह्य ॥ १२ ॥

कः । ते । मातरम् । विधवाम् । अचक्रत् । शयुम् । कः । त्वाम् । अजिघांसत् । चरन्तम् ।
कः । ते । देवः । अधि । मार्डीके । आसीत् । यत् । प्र । अक्षिणाः । पितरम् । पादऽगृह्य ॥

वेङ्कट० जातः सन्निन्द्रो दक्षिणाया गोर्योनिमनुसृत्याच्छिनत्। यज्ञं च पितरम् त्वष्टारं पादेषु गृहीत्वा परिभ्रमय्य देशान्तरे प्राक्षिणोत्[9]। तदेतदाह– कस्ते इति। हे इन्द्र! कः त्वाम् कृते

---

१. °न्द्रोऽचायत् ल. २-२. नास्ति क¹ कपं. ३. इन्द्रोनु° वि¹ क कपं. ४-४. पाद्य । नशा° क, ५. °मम् नः सूक्तो. ६. नास्ति वि¹ क¹. ७. हेन तु क¹. ८. नास्ति वि¹¹¹ क¹ कपं. ९. प्राक्षिणोत् वि¹ क कपं.

स्वमातरम् विधवाम् करोति । यद्वा भवतो अन्योऽयं यो वा इन्द्रो जनिष्यते स मां शयानं चरन्तम् वा हनिष्यति सर्वेषां च स्वामी भविष्यतीति । तत्राह शयुम् इति । एवंविधबलम् कः त्वाम् हन्तुमिच्छति । कः वा देवः अन्यः[1] 'सुखयितॄणाम् अधि भवति'[2], अस्मत्सुखयतीत्यर्थः ॥१२॥

अवर्त्या शुन आन्त्राणि पेचे न देवेषु विविदे मर्डितारम् ।
अपश्यं जायाममहीयमानामधा मे श्येनो मध्वा जभार ॥ १३ ॥

अवर्त्या । शुनः । आन्त्राणि । पेचे । न । देवेषु । विविदे । मर्डितारम् ।
अपश्यम् । जायाम् । अमहीयमानाम् । अध । मे । श्येनः । मधु । आ । जभार ॥ १३ ॥

वेङ्कट० अहं वृत्त्यभावात् शुनः आन्त्राणि पेचे भक्षणार्थम् । न च देवेषु लब्धवानस्मि सुखयितारम् । दृष्टवांश्चास्मि जायाम् भक्षाभावाद् अपूज्यमानाम् । अथेन्द्रचोदितः कश्चित् श्येनः मह्यम् मधु आ जभार ॥ १३ ॥

'इति तृतीयाष्टके पञ्चमाध्याये षड्विंशो वर्गः'[3] ॥

व्याख्यत् पञ्चममध्यायं तृतीयस्याष्टकस्य सः ।
यज्ञनारायणकुले यस्य मातुः समुद्भवः ॥

'इति वेङ्कटमाधवाचार्यविरचिते ऋक्संहिताव्याख्याने तृतीयाष्टके पञ्चमोऽध्यायः'[4] ॥

—❁—

इति ऋग्वेदे सभाष्ये तृतीयाष्टके पञ्चमोऽध्यायः ॥

१. 'न तु' ऋपं. २-२. 'वर्गो भवति वि' ऋपं; 'तां अभिमन्यति क. ३-३. नास्ति मूको. ४-४. नास्ति वि' ऋपं; इति वेङ्कटमाधवाचार्यस्य कृतौ ऋग्वेदव्याख्याने तृतीयेऽष्टके पञ्चमोऽध्यायः समाप्तः ऋ'.

अथ तृतीयाष्टके षष्ठोऽध्यायः[1]

वेङ्कट० तथै(थ 'ए)षा त्वामिन्द्र वज्रिन्[1] व्याचिख्यासति माधवः ।
निपातेष्वेव वक्तव्यं प्रागनुक्तं प्रदर्शयन् ॥ १ ॥

यथाऽथेति समानार्थौ तौ पठन्ति च बह्वृचाः ।
अवधानेन महता श्रायेते† तौ यथा पृथक्[2-3] ॥ २ ॥

न गुरुत्वं लघुत्वं वा वर्णमात्राभिरेव च ।
भवतः[3] छन्दसां किन्तु प्रयत्नैश्च पृथग्विधैः ॥ ३ ॥

यथा सर्वधर्मेषु[4] करोति गुरुलाघवम् ।
यत्नेषुक्तथा वेदे प्रयतो वर्णगोचरः ॥ ४ ॥

एवं इ-थौ च पर्यायौ प्रसिद्धः प्रतिपादकौ ।
पृथक्-पृथक् प्रयुज्येते बह्वृचैरवधानतः[5] ॥ ५ ॥

'एतो हु बत स्थिरं कृध'[6], 'यद्ध स्या ते पनीयसी'[7] ।
'आ यो मनुषदि अर्कैः'[8], 'आ घा ये अग्निमिन्धते'[9] ॥ ६ ॥

'इयत्तिका शकुन्तिका'[10], 'सूर्ये विषमा सजामि'[11] ।
अनयोरुत्तरेऽर्थेषु द्वित्वं दृश्यते पदे ॥ ७ ॥

अधीयते हि द्विविधं सो इत्यपि स[12] इत्यपि ।
न तत्र वाक्यभेदेन भक्त्यां मन्यते जनाः ॥ ८ ॥

यथा(था 'अ)नु धूतमुत्सरिम्[13], 'अंकविहस्ता सुकृतौ'[14] ।
'पुरुमेळाल्लुनतः'[15] इति पदद्वैविध्यदर्शनम्[16] ॥ ९ ॥

स[17] तत्र दोषः पूर्वस्यां पृथक् विग्रहश्च कीर्त्यते ।
बह्वृचेति द्वितीयस्याम् एकेनोकारमुच्चार्य ॥ १० ॥

---

१. षष्ठोऽध्यायः । औरन्तु ऋग्वेदभाष्ये वेङ्कटमाधवार्यविरचितो तृतीयाष्टके षष्ठोऽध्यायः । आदौ शब्दार्थ-कारिका वं. २-३. ता यथा तः पृथक् पृथक् वेङ्कट. † नास्ति वि[2] वं[1]. ३. नास्ति वि[1]. ४. "धर्मारिनिनो" वि[2]; "धामतालिनि" वं[1]; "धा सरिनिमे" वि[1] कर्प. ५. °प्रभिधा ज वि[2]. ६. ऋ ६, ३१,३. ७. ऋ ५,६,४. ८. ऋ १,१०,८. ९. ऋ ८,४५,१. १०. ऋ १,१९१,११. ११. ऋ १,१९१,१०. १२. नास्ति कर्प. १३. ऋ ५,३३,५. १४ ऋ ५,६२,६. १५. °ने ल वि[1]. १६. नास्ति वि[1] कर्प.

तस्मादत्रापि वक्तव्यं इतिहासस्य प्रयोजनम्।
तदुच्यते 'को नो अभा', 'को न्विन्द्र सुता सुमती' ॥ ११ ॥

'को न्विन्द्र युक्तेर्युक्तां' च त्रिप्रकारः प्रदृश्यते।
स्पष्टीकरोति स भीत्यसुरित्याद्युविपश्चितः ॥ १२ ॥

ननु नाम्नामनेकस्मिन् वृत्तिरर्थेऽपि दृश्यते।
तानि ख्यातमात्वयुतेवा गौर्नतमनादिति ॥ १३ ॥

तमसात् पृथिवी गौः स्यादादित्यः पशुरेव च।
'आग् आ मा' गच्छति अर्थं निर्भ्रं प्रत्येति सर्वदा ॥ १४ ॥

निपाता उपसर्गाश्च दृश्यन्ते केन हेतुना।
बहुष्वर्थेषु देवेषो दृश्यन्त उपमादिषु ॥ १५ ॥

बहुष्वर्थेषु चात्मा वृत्ती यत् कारणं भवेत्।
तदेवात्रापि भवति सा च शक्तिरिति स्थितिः ॥ १६ ॥

[१९]

वामदेवो गौतम ऋषिः। इन्द्रो देवता। त्रिष्टुप् छन्दः।

एवा त्वामिन्द्र वज्रिन्नत्र विश्वे देवासः सुहवास ऊमाः।
महामुभे रोदसी वृद्धमृष्वं निरेकमिद् वृणते वृत्रहत्ये ॥ १ ॥

एव । त्वाम् । इन्द्र । वज्रिन् । अत्र । विश्वे । देवासः । सुऽहवासः । ऊमाः ।
महाम् । उभे इति । रोदसी इति । वृद्धम् । ऋष्वम् । निः । एकम् । इत् । वृणते । वृत्रऽहत्ये ॥ १ ॥

वेङ्कट० वामदेवः। एवम् त्वाम् हे इन्द्र वज्रवन्! अस्मिन् वृत्रहनने सर्वे देवाः शोभनाह्वानाः अवितारः
उभे च द्यावापृथिव्यौ महान्तम् वृद्धम् दर्शनीयम् एकम् एव आभिमुख्येन प्रार्थयन्ते ॥ १ ॥

अवासृजन्त जिव्रयो न देवा भुवः सम्राळिन्द्र सत्ययोनिः।
अहन्नहिं परिशयानमर्णः प्र वर्तनीररदो विश्वधेनाः ॥ २ ॥

अव । असृजन्त । जिव्रयः । न । देवाः । भुवः । सम्ऽराट् । इन्द्र । सत्यऽयोनिः ।
अहन् । अहिम् । परिऽशयानम् । अर्णः । प्र । वर्तनीः । अरदः । विश्वऽधेनाः ॥ २ ॥

---

१. ऋ १०,६३,१६. २. ऋ १०,११,३. ३-३. नास्ति वि॰ अ॰. ४. ऋ १०,२३,४.
५. 'रक्नुविला' क वि॰. ५-५. गौश्च स्याद् अ वि॰ अ॰; नास्ति स्यात् वि॰ अ॰. ६. येन वि॰ अ॰; तेन वि॰
अ॰ द. ७-७. नास्ति मूको. ८. शोभनाः वि॰ अ॰. ९. नास्ति वि॰ अ अ॰.

वेङ्कट० यथा जीर्णाः पुमान् कार्येष्वनवसृजन्ति[1] पुत्रे त्वां देवाः वृत्रहत्ये अत्र सृष्टवन्तः । त्वं च वृत्रवधार्थं गच्छन्तं तेषां मध्यात् 'इन्द्र! अभवः'[2] कल्याणवासस्थानः । हतवानसि[3] अहिम्[4] उदकं परिवृत्य शयानम् । अत्र मार्गान् विसृजस्व शीर्णवित्तून् प्राचीनान् व्यक्तिना वैश्वानरैर्यो गच्छन्ति ॥ २ ॥

अतृप्णुवन्तं वियतमबुध्यमबुध्यमानं सुषुपाणमिन्द्र ।
सप्त प्रति प्रवत आशयानमहिं वज्रेण वि रिणा अपर्वन् ॥ ३ ॥

अतृप्णुवन्तम् । विऽयतम् । अबुध्यम् । अबुध्यमानम् । सुसुपानम् । इन्द्र ।
सप्त । प्रति । प्रऽवतः । आऽशयानम् । अहिम् । वज्रेण । वि । रिणाः । अपर्वन् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० निद्रावशात् अतृप्यन्तमहं विवृतं पृथिव्यां विसृतं गतबुद्धिम् अत एव अबुध्यमानम् स्वपन्तम्[5] इन्द्र! तत्र प्रवणयुक्ता नदीः आवृत्य शयानम् अहिम् 'वज्रेण वि हिंसितवानसि' अकाण्डे निद्रामग्नं ॥ ३ ॥

अक्षोदयच्छवसा क्षाम बुध्नं वार्ण वातस्तविषीभिरिन्द्रः ।
दृळ्हान्यौभ्नादुशमान ओजोऽवाभिनत् ककुभः पर्वतानाम् ॥ ४ ॥

अक्षोदयत् । शवसा । क्षाम । बुध्नम् । वाः । न । वातः । तविषीभिः । इन्द्रः ।
दृळ्हानि । औभ्नात् । उशमानः । ओजः । अव । अभिनत् । ककुभः । पर्वतानाम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० उदकमूलं मेघम् इन्द्रः अक्षोदयत् यथा[6] क्षीणोदको भवति बलेन । तत्रोपमानम्—उदकम् इव वायुः बलैरिति । अन्नं कामयमानः तत्प्रकाशनार्थं मेघस्य दृढानि स्थानानि हिंसितवानिति । एतदेवाह—अभिनदिति । मेघानाम् उदकनिःसरणद्वारः[8] अधस्तात् अभिनत् इति ॥ ४ ॥

अभि प्र दद्रुर्जनयो न गर्भं रथा इव प्र ययुः साकमद्रयः ।
अतर्पयो विसृत उब्ज ऊर्मीन् त्वं वृताँ अरिणा इन्द्र सिन्धून् ॥ ५ ॥

अभि । प्र । दद्रुः । जनयः । न । गर्भम् । रथाःऽइव । प्र । ययुः । साकम् । अद्रयः ।
अतर्पयः । विऽसृतः । उब्जः । ऊर्मीन् । त्वम् । वृतान् । अरिणाः । इन्द्र । सिन्धून् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अभि प्र द्रावितवन्तः प्रकाशितवन्तो मेघा उदकं जायाः इव गर्भम्, रथाः इव च प्र यान्ति साकम् मेघाः । इन्द्र! त्वम् विविधं गच्छतो मनुष्यादीन् अप्रीणयः, हतवानसि उदकोर्मीन्[9], ततश्च महिना[10] परिवृतान् सप्त सिन्धून् अगमयः[11] ॥ ५ ॥

[12]इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये प्रथमो वर्गः[12] ॥

---

१. 'वेत सृ' वि॰ अ॰. २-२. इन्द्रो भवः वि॰ अ॰. ३. गतं वि॰ अ॰. ४. अहिना अ॰. ५. ततश्च वि॰ अ॰. ६-६. वर्जाहि वि॰. ७. नदा वि॰. ८. के नि॰ अ॰. ९. 'कोर्मि' वि॰ अ॰. १०. महिना मूको. ११. गम॰ अ॰. १२-१२. नास्ति मूको.

त्वं महीमवनिं विश्वधेनां तुर्वीतये वय्याय क्षरन्तीम् ।
अरमयो नमसैजदर्णः सुतरणाँ अकृणोरिन्द्र सिन्धून् ॥ ६ ॥

त्वम् । महीम् । अवनिम् । विश्वऽधेनाम् । तुर्वीतये । वय्याय । क्षरन्तीम् ।
अरमयः । नमसा । एजत् । अर्णः । सुऽतरणान् । अकृणोः । इन्द्र । सिन्धून् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० त्वम् महतीं पृथिवीं[1] विश्वस्य प्रीणयित्रीम् तुर्वीतये वय्याय च क्षरन्तीम् ... उदकम् एजत् अरमयः इति द्विकर्मकः उदकौघं स्तब्धं[2] कृत्वा तत्र पृथिवीं स्थापितवानसि । तदानीमुदकेनेरितान् सिन्धून् च[2] हे इन्द्र ! सुतरणान् कृतवानसीति ॥ ६ ॥

प्राग्रुवो नभन्वो३ न वक्वा ध्वस्रा अपिन्वद्युवतीर्ऋतज्ञाः ।
धन्वान्यज्राँ अपृणक्तृषाणाँ अधोगिन्द्रः स्तर्यो३ दंसुपत्नीः ॥ ७ ॥

प्र । अग्रुवः । नभन्वः । न । वक्वाः । ध्वस्राः । अपिन्वत् । युवतीः । ऋतऽज्ञाः ।
धन्वानि । अज्रान् । अपृणक् । तृषाणान् । अधोक् । इन्द्रः । स्तर्यः । दंसुऽपत्नीः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० प्र अपिन्वत् नदीः, नभतिर्हिंसाकर्मा, सेना इव शब्दकारिणीः ध्वंसनशीलाः युवतीः सत्यज्ञाः । तत्रस्थानि निम्नदेशान् देशान् ये प्राप्नुवन्ति, तान् तृष्यमाणान् उदकेन प्रीणयति । मेघान् दुग्धवान् इन्द्रः गमनशीलाः अपः दंसुपत्नीः दस्यवः असुरा यासां स्वामिनः पतयः ॥ ७ ॥

पूर्वीरुषसः शरदश्च गूर्ता वृत्रं जघन्वाँ असृजद्वि सिन्धून् ।
परिष्ठिता अतृणद्बद्बधानाः सीरा इन्द्रः स्रवितवे पृथिव्या ॥ ८ ॥

पूर्वीः । उषसः । शरदः । च । गूर्ताः । वृत्रम् । जघन्वान् । असृजत् । वि । सिन्धून् ।
परिऽस्थिताः । अतृणत् । बद्बधानाः । सीराः । इन्द्रः । स्रवितवे । पृथिव्या ॥ ८ ॥

वेङ्कट० बह्वीरुषसः शरदः च वृत्रेण[3] गूर्ताः भक्षिताः वृत्रम् जघन्वान् इन्द्रः 'वि असृजत्[4]', तथा सिन्धून् च । तथा परितः स्थिताः सर्वं देशं व्याप्य वर्तमानाः अनुत्थान् बाधमानाः नदीः यत्नेन समुद्रं प्रति स्रवितुम् अतृणत् पृथिव्याः । तथा[5] हि सरन्त्यापः ॥ ८ ॥

वम्रीभिः पुत्रमग्रुवो अदानं निवेशनाद्धरिव आ जभर्थ ।
व्य१न्धो अख्यदहिमाददानो निर्भूदुखच्छित्समरन्त पर्व ॥ ९ ॥

वम्रीभिः । पुत्रम् । अग्रुवः । अदानम् । निऽवेशनात् । हरिऽवः । आ । जभर्थ ।
वि । अन्धः । अख्यत् । अहिम् । आऽददानः । निः । भूत् । उखऽछित् । सम् । अरन्त । पर्व ॥

१. नास्ति ख. २. नास्ति वि' अ' कर्प. ३. वृते ख. ४-४. अस्पष्ट' वि' अ' कर्प. ५. तथा ख.

वेङ्कट० अग्रुनाम्नः कस्यचित् पुत्रम् उपदीकाभिः[1] भक्ष्यमाणम् हे हरिवः! वल्मीकात् वल्मीकनिवेशनात् त्वा कृतवानसि। ममहत्प्रसादात्कालेन सर्पम् प्रमादात् 'आददानः अग्रुवः[2] पुत्रः अन्धः सन् प्रत्यक्षचक्षुस्ते सर्वान् नि अभवत्। तथा स ऋषिः वल्मीकोत्थानादेकत्वा तस्मात् स्थानात् निः भूत् पृथग् भूतः। तस्य विश्लिष्टानि पर्वाणि चाथि[3] च इन्द्रप्रसादात् समहात्म्यासन् ॥ ९ ॥

प्र ते पूर्वाणि करणानि विप्राविद्वाँ आह विदुषे करांसि ।
यथायथा वृष्ण्यानि स्वगूर्ताऽपांसि राजन् नर्याविवेषीः ॥ १० ॥

प्र । ते । पूर्वाणि । करणानि । विप्र । आऽविद्वान् । आह । विदुषे । करांसि ।
यथाऽयथा । वृष्ण्यानि । स्वऽगूर्ता । अपांसि । राजन् । नर्या । अविवेषीः ॥ १० ॥

वेङ्कट० हे मेधाविन्निन्द्र! तव पुरातनानि क्रियमाणानि च कर्माणि जानन् स्तुतिभिः विदुषे जनाय प्र ब्रवीति। यथायथा[4] ते वर्षणनिमित्तानि स्वयमुद्यमनानि कर्माणि राजन्! नृहितानि प्राप्तवानसि ॥ १० ॥

नू ष्टुत इन्द्र नू गृणान इषं जरित्रे नद्यो न पीपेः ।
अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ ११ ॥

नु । स्तुतः । इन्द्र । नु । गृणानः । इषम् । जरित्रे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।
अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नव्यम् । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० ऋ ४.१६, २१ द्र. ॥ ११ ॥

[4]इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये द्वितीयो वर्गः[4] ॥

[२०]

[4]वामदेवो गौतम ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[4] ।

आ न इन्द्रो दूरादा न आसादभिष्टिकृदवसे यासदुग्रः ।
ओजिष्ठेभिर्नृपतिर्वज्रबाहुः सङ्गे समत्सु तुर्वणिः पृतन्यून् ॥ १ ॥

आ । नः । इन्द्रः । दूरात् । आ । नः । आसात् । अभिष्टिऽकृत् । अवसे । यासत् । उग्रः ।
ओजिष्ठेभिः । नृऽपतिः । वज्रऽबाहुः । सम्ऽगे । समत्ऽसु । तुर्वणिः । पृतन्यून् ॥ १ ॥

वेङ्कट० आ गच्छतु अस्मान् स्तुवतामिच्छतः इन्द्रः दूरात् अन्तरिक्षात्, अथान्तिकस्थात् अस्मान् आ यातु अभिकाङ्क्षितानां[5] कर्ता रक्षणाय [6]उद्गूर्णः बलवद्भिर्मरुद्भिः नृणां पालयिता वज्रबाहुः सङ्ग्रामेषु शत्रुभिः संगे सति तरणशीलः[6] ॥ १ ॥

---

१. उपदीकाभिः वि¹ कर्प. २-२. "दमानो" भ¹. ३. कथा वि¹; नास्ति कर्प. ४-४. नास्ति मूको. ५. अभिकाङ्क्षितलाभ कर्प. ६-६. नास्ति वि³ भ¹.

आ न इन्द्रो हरिभिर्यात्वच्छार्वाचीनोऽवसे राधसे च ।
तिष्ठाति वज्री मघवा विरप्शीमं यज्ञमनु नो वाजसातौ ॥ २ ॥

आ । नः । इन्द्रः । हरिऽभिः । यातु । अच्छ । अर्वाचीनः । अवसे । राधसे । च ।
तिष्ठाति । वज्री । मघऽवा । विऽरप्शी । इमम् । यज्ञम् । अनु । नः । वाजऽसातौ ॥ २ ॥

वेङ्कट० [1]आ यातु अस्मान् प्रति इन्द्रः अश्वैः इतोमुखः रक्षणाय[1] धनाय च । तिष्ठतु वज्री धनवान् महान् इमम् यज्ञम् अनु यज्ञस्य पश्चात् अस्मदर्थम् सङ्ग्रामे ॥ २ ॥

इमं यज्ञं त्वमस्माकमिन्द्र पुरो दधत्सनिष्यसि क्रतुं नः ।
श्वघ्नीव वज्रिन्त्सनये धनानां त्वया वयमर्य आजिं जयेम ॥ ३ ॥

इमम् । यज्ञम् । त्वम् । अस्माकम् । इन्द्र । पुरः । दधत् । सनिष्यसि । क्रतुम् । नः ।
श्वघ्नीऽइव । वज्रिन् । सनये । धनानाम् । त्वया । वयम् । अर्यः । आजिम् । जयेम ॥ ३ ॥

वेङ्कट० इन्द्र ! अस्मदीयम् इमम्[2] यज्ञम् त्वम् पुरस्तात् धारयन् अथास्माकं युद्धं सम्भजसि । यथा लुब्धकस्त्री पक्षिणो लभति एवम् वज्रिन् ! धनानाम् लाभाय त्वया वयम् अरेः[3] सङ्ग्रामम् जयेम ॥ ३ ॥

उशन्नु षु णः सुमना उपाके सोमस्य नु सुषुतस्य स्वधावः ।
पा इन्द्र प्रतिभृतस्य मध्वः समन्धसा ममदः पृष्ठ्येन ॥ ४ ॥

उशन् । ऊं इति । सु । नः । सुऽमनाः । उपाके । सोमस्य । नु । सुऽसुतस्य । स्वधाऽवः ।
पाः । इन्द्र । प्रतिऽभृतस्य । मध्वः । सम् । अन्धसा । ममदः । पृष्ठ्येन ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अस्माकम् अन्तिके सुष्ठु सुतं सोमम् हे बलवन् इन्द्र ! कामयमानः सुमनाः[4] शत्रुम् आहवनीये 'प्रति हृतं' सोममयं मधु सुष्ठु पिब, पीत्वा च पृष्ठस्य बलकरेण अन्धसा तेन सम्यक् मत्तो भव ॥ ४ ॥

वि यो ररप्श ऋषिभिर्नवेभिर्वृक्षो न पक्वः सृण्यो न जेता ।
मर्यो न योषामभि मन्यमानोऽच्छा विवक्मि पुरुहूतमिन्द्रम् ॥ ५ ॥

वि । यः । ररप्शे । ऋषिऽभिः । नवेभिः । वृक्षः । न । पक्वः । सृण्यः । न । जेता ।
मर्यः । न । योषाम् । अभि । मन्यमानः । अच्छ । विवक्मि । पुरुऽहूतम् । इन्द्रम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० यः इन्द्रः नवैः ऋषिभिः स्तूयते पक्वफलः वृक्षः इव भवन्, सृण्यः कुञ्जरः अङ्कुशेन

१-१. तुदितम् वि' अ'. २. नास्ति मूको. ३. अरे वि' अपं. ४-४. प्रतिहृतम् ऊ.

साध्यते स इव जेता, तम् पुरुहूतम् इन्द्रम् प्रति अहमपि विविधं वदामि, यथा मनुष्यः स्त्रियम् अभिगन्तुकामः[1] तामभिवदति ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये तृतीयो वर्गः' ॥

गिरिर्न यः स्वतवाँ ऋष्व इन्द्रः सनादेव सहसे जात उग्रः ।
आदर्ता वज्रं स्थविरं न भीम उद्नेव कोशं वसुना न्यृष्टम् ॥ ६ ॥

गिरिः । न । यः । स्वऽतवान् । ऋष्वः । इन्द्रः । सनात् । एव । सहसे । जातः । उग्रः ।
आऽदर्ता । वज्रम् । स्थविरम् । न । भीमः । उद्नाऽइव । कोशम् । वसुना । निऽऋष्टम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० स्वायत्तबलः यः इन्द्रः[1] गिरिः इव महान् चिरात् एव आरभ्य शत्रुषु बलकरणाय जातः उद्गूर्णः, सः आदर्ता[2] वज्रम्[3], उदकेनेव मेघम् धनेन न्यृष्टम् परिवृतम्, यथा स्थविरम् पर्वतादिकं भयङ्करो बलवान् मृगः ॥ ६ ॥

न यस्य वर्ता जनुषा न्वस्ति न राधस आमरीता मघस्य ।
उद्वावृषाणस्तविषीव उग्रास्मभ्यं दद्धि पुरुहूत रायः ॥ ७ ॥

न । यस्य । वर्ता । जनुषा । नु । अस्ति । न । राधसः । आऽमरीता । मघस्य ।
उत्ऽववृषाणः । तविषीऽवः । उग्र । अस्मभ्यम् । दद्धि । पुरुऽहूत । रायः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० यस्य मंहनीयस्य[5] धनस्य जन्मना[6] अभिगन्ता न विद्यते आभिमुख्येन नाशयिता वा । स्तोतृभ्यो धनान्युत्सिञ्चन्[7] हे बलवन् उद्गूर्ण पुरुहूत । तद्[8] धनम् अस्मभ्यम् देहि ॥ ७ ॥

ईक्षे रायः क्षयस्य चर्षणीनामुत व्रजमपवर्तासि गोनाम् ।
शिक्षानरः समिथेषु प्रहावान् वस्वो राशिमभिनेतासि भूरिम् ॥ ८ ॥

ईक्षे । रायः । क्षयस्य । चर्षणीनाम् । उत । व्रजम् । अपऽवर्ता । असि । गोनाम् ।
शिक्षाऽनरः । समऽइथेषु । प्रहाऽवान् । वस्वः । राशिम् । अभिऽनेता । असि । भूरिम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० मनुष्याणां धनगृहयोः त्वम् ईशिषे, अपि च स्तोतृभ्यः प्रदानार्थम् अपावृणोषि गवाम् व्रजम् । शिक्षाया नेता[9] सङ्ग्रामेषु उत्क्षेपणवान्[10] धनस्य महान्तम् राशिम् आभिमुख्येन प्रापयिता असि ॥ ८ ॥

---

१. अभिकामः वि॰ अ॰. २-२. नास्ति मूको. ३. नास्ति वि॰ अ॰. ४. आदरा मूको. ५. मंहनीयस्य वि॰ अ॰. ६. जन्मनो अ॰. ७. जन मूको. ८. °त्सिञ्चन् अ॰; °त्सञ्चन् वि॰. ९. नास्ति वि॰. १०. °क्षेपण° अ॰; उत्क्षेप॰° वि॰ अ॰.

कया तच्छृण्वे शच्या शचिष्ठो यया कृणोति मुहु का चिदृष्वः ।
पुरु दाशुषे विचयिष्ठो अंहोऽथा दधाति द्रविणं जरित्रे ॥ ९ ॥

कया । तत् । शृण्वे । शच्या । शचिष्ठः । यया । कृणोति । मुहु । का । चित् । ऋष्वः ।
पुरु । दाशुषे । विऽचयिष्ठः । अंहः । अथ । दधाति । द्रविणम् । जरित्रे ॥ ९ ॥

वेङ्कट० कया प्रज्ञया तत् विविच्यमानं कार्यजातं शृणोति अभिलषितेन प्राज्ञः[1]। यया प्रज्ञया स्तोत्रे मुहुर्मुहुः कानिचित् करोति महान् इन्द्रः । सोऽयं महदपि पापम् विचयिष्ठः अतिशयेन अपनेता दाशुषे, अनन्तरं प्रयच्छति धनम् जरित्रे ॥ ९ ॥

मा नो मर्धीरा भरा दद्धि तन्नः प्र दाशुषे दातवे भूरि यत्ते ।
नव्ये देष्णे शस्ते अस्मिन्त उक्थे प्र ब्रवाम वयमिन्द्र स्तुवन्तः ॥ १० ॥

मा । नः । मर्धीः । आ । भर । दद्धि । तत् । नः । प्र । दाशुषे । दातवे । भूरि । यत् । ते ।
नव्ये । देष्णे । शस्ते । अस्मिन् । ते । उक्थे । प्र । ब्रवाम । वयम् । इन्द्र । स्तुवन्तः ॥ १० ॥

वेङ्कट० मा अस्मान् हिंसीः । आ हर अस्मदर्थं धनम् । आहृत्य चास्मभ्यम् तत् प्रयच्छ यजमानाय प्र दातुम् यत् तव [2]बहु धनं[2] विद्यते । नवतरे दानकुशले शस्ते अस्मिन् तव उक्थे वयम् इन्द्र ! स्वाम् स्तुवन्तः अभिलषितं तुभ्यम् प्र ब्रवाम इति ॥ १० ॥

नू ष्टुत इन्द्र नू गृणान इषं जरित्रे नद्यो३ न पीपेः ।
अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ ११ ॥

नु । स्तुतः । इन्द्र । नु । गृणानः । इषम् । जरित्रे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।
अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नव्यम् । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० पूर्वं (४, १६, २१) व्याख्याता ॥ ११ ॥

[3]इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये चतुर्थो वर्गः[3] ॥

[२१]

'वामदेवो गौतम ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः' ।

आ यात्विन्द्रोऽवस उप न इह स्तुतः सधमादस्तु शूरः ।
वावृधानस्तविषीर्यस्य पूर्वीर्द्यौर्न क्षत्रमभिभूति पुष्यात् ॥ १ ॥

---

१. प्राज्ञः वि॰ अ॰. २-२. 'हृतरत् अ॰'. ३-३. नास्ति मूको.

आ । यातु । इन्द्रः । अवसे । उप । नः । इह । स्तुतः । सधऽमात् । अस्तु । शूरः ।
वावृधानः । तविषीः । यस्य । पूर्वीः । द्यौः । न । क्षत्रम् । अभिऽभूति । पुष्यात् ॥ १ ॥

वेङ्कट० उपागच्छतु रक्षणाय अस्मान् इन्द्रः। तथाऽस्मिन् यज्ञे अस्माभिः स्तुतः सन् अस्माभिः सह माद्यन् भवतु शूरः। यस्य पुरातनानि बलानि हविर्भिर्वर्धयन् पुरतः अभिभावुकं[1] बलम् पुष्यति द्युलोक इव। स हि वीर्यकर्ता देवानामावासः सन् बलवान् भवति ॥ १ ॥

तस्येदिह स्तवथ वृष्ण्यानि तुविद्युम्नस्य तुविराधसो नॄन्।
यस्य क्रतुर्विदथ्यो३ न सम्राट् साह्वान् तरुत्रो अभ्यस्ति कृष्टीः ॥ २ ॥

तस्य । इत् । इह । स्तवथ । वृष्ण्यानि । तुविऽद्युम्नस्य । तुविऽराधसः । नॄन् ।
यस्य । क्रतुः । विदथ्यः । न । सम्ऽराट् । सह्वान् । तरुत्रः । अभि । अस्ति । कृष्टीः ॥ २ ॥

वेङ्कट० तस्य एव कर्माणि स्तुत इह कर्मणां निमित्तानि[2] बहुहविष्कान् मनुष्यान् प्रति बहुधनस्येन्द्रस्य, यस्य कर्म नगरस्थितः राजा इव राजते, यश्च शत्रूणां सहनशीलः तारकः शत्रून् अभि भवति ॥ २ ॥

आ यात्विन्द्रो दिव आ पृथिव्या मक्षू समुद्रादुत वा पुरीषात्।
स्वर्णरादवसे नो मरुत्वान् परावतो वा सदनादृतस्य ॥ ३ ॥

आ । यातु । इन्द्रः । दिवः । आ । पृथिव्याः । मक्षु । समुद्रात् । उत । वा । पुरीषात् ।
स्वः॒ऽनरात् । अवसे । नः । मरुत्वान् । पराऽवतः । वा । सदनात् । ऋतस्य ॥ ३ ॥

वेङ्कट० आ गच्छतु इन्द्रः अस्मान् द्युलोकात्, अपि च पृथिव्याः, शीघ्रम् अन्तरिक्षात्, अपि वा उदकात्, अपि च सर्वमनुष्यात् रक्षणार्थम् अस्मान् मरुत्वान्। अपि च 'अत्यन्तं दूरस्थात्[3] सत्यस्य स्थानाद् आगच्छत्विति'[4] ॥३॥

स्थूरस्य रायो बृहतो य ईशे तमु ष्टवाम विदथेष्विन्द्रम्।
यो वायुना जयति गोमतीषु प्र धृष्णुया नयति वस्यो अच्छ ॥ ४ ॥

स्थूरस्य । रायः । बृहतः । यः । ईशे । तम् । ऊँ इति । स्तवाम । विदथेषु । इन्द्रम् ।
यः । वायुना । जयति । गोऽमतीषु । प्र । धृष्णुऽया । नयति । वस्यः । अच्छ ॥ ४ ॥

वेङ्कट० विस्तृतस्य महतः धनस्य यः ईश्वरो भवति, तम् एव स्तवाम यज्ञेषु इन्द्रम्। यः

---

१. °भावुकम् वि¹ अ¹. २. °तानि कर्माणि वि¹ कर्म. ३-३. °त्वाद्⁰ वि¹. ४. आग... अ¹.

भानुना सह गत्वा पशुमतीषु सत्रुसेनासु गमति जेतव्यान्। यद्वच प्र गमति वृत्रघ्न(?) इन्द्रः अभ्युदयम् प्रति ॥ ४ ॥

उप यो नमो नमसि स्तभायन्नियर्ति वाचं जनयन्यजध्यै ।
ऋञ्जसानः पुरुवार उक्थैरेन्द्रं कृण्वीत सदनेषु होता ॥ ५ ॥

उप । यः । नमः । नमसि । स्तभायन् । इयर्ति । वाचम् । जनयन् । यजध्यै ।
ऋञ्जसानः । पुरुऽवारः । उक्थैः । आ । इन्द्रम् । कृण्वीत । सदनेषु । होता ॥ ५ ॥

वेङ्कट० यः अग्निः अन्नं नवं पुराणेऽन्नेऽनुस्यूतं स्तम्भयन्[1] मनुष्याय यज्ञार्थम् उप[2] प्रेरयति मन्त्रात्मिकाम् वाचम् यज्ञाय जनयन्। स देवान् उक्थैः प्रसादयन् बहुभिर्वरणीयोऽग्निः होता[3] इन्द्रम् अस्मद्गृहेषु आ कृणोतु ॥ ५ ॥

[4]इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये पञ्चमो वर्गः[5] ॥

धिषा यदि धिषण्यन्तः सरण्यान्त्सदन्तो अद्रिमौशिजस्य गोहे ।
आ दुरोषाः पास्त्यस्य होता यो नो महान्त्संवरणेषु वह्निः ॥ ६ ॥

धिषा । यदि । धिषण्यन्तः । सरण्यान् । सदन्तः । अद्रिम् । औशिजस्य । गोहे ।
आ । दुरोषाः । पास्त्यस्य । होता । यः । नः । महान् । सम्ऽवरणेषु । वह्निः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० स्तुतिवाचा यदि स्तुतिवाचमिच्छन्तः अरणं पर्वतमार्गमिच्छन्ति आसीदन्तः शिलोच्चयम् औशिजस्य कक्षीवतः पर्वतमध्ये राक्षसैः संवरणे सति साहाय्यं कर्तुमेव वामदेवाः। ततस्त्वम् हे अग्ने! शीघ्रम् अस्मास्विन्द्रम् आवह राक्षसानां दुःखावहदहनः, पास्त्यस्य गृहस्थस्य यजमानस्य यस्त्वं देवानां ह्वाता भवसि, यः इन्द्रः अस्माकम् महान् राक्षसानाम् संवरणेषु सस्तु वोढा भवति ॥६॥

सत्रा यदीं भार्वरस्य वृष्णः सिषक्ति शुष्मः स्तुवते भराय ।
गुहा यदीमौशिजस्य गोहे प्र यद्धिये प्रायसे मदाय ॥ ७ ॥

सत्रा । यत् । ईम् । भार्वरस्य । वृष्णः । सिसक्ति । शुष्मः । स्तुवते । भराय ।
गुहा । यत् । ईम् । औशिजस्य । गोहे । प्र । यत् । धिये । प्र । अयसे । मदाय ॥ ७ ॥

वेङ्कट० सङ्ग्रामार्थं स्तुवते वामदेवाय तस्मीरवर्षी सत्यमेव पुनमौशिजं मामिः शत्रूणां बाधकस्य इन्द्रस्य बलं सेवते। यदि च[6] पर्वतस्य गुहायाम् अस्य औशिजस्य वरणे सति कर्मणे त्वम् हे अग्ने! कर्मणे प्र गच्छसि[7]। यदि वा तस्मिन् सोमेन[8] मदाय प्र गच्छसि। ततस्त्वमिन्द्रमा-कृणुहीति अनुषु हर्तमौशिजो यक्ष्यते। तदर्थं चेन्द्रमग्ना आवहेति। एको यच्छब्दः पूरणः[8] ॥ ७ ॥

---

१. स्तम्भयन् वि[1] अ[1]. २. अप वि[1] अ[1]. ३. नास्ति मूको. ४-४. नास्ति मूको. ५. नास्ति ल. ६. वच्छ° वि[1] अ[1]. ७. नास्ति वि[1] अ[1]. ८. पूरणः वि[1] अ[1].

वि यद् वरांसि पर्वतस्य वृण्वे पयोभिर्जिन्वे अपां जवांसि ।
विदद् गौरस्य गवयस्य गोहे यदी वाजाय सुध्यो३ वहन्ति ॥ ८ ॥

वि । यत् । वरांसि । पर्वतस्य । वृण्वे । पयःऽभिः । जिन्वे । अपाम् । जवांसि ।
विदत् । गौरस्य । गवयस्य । गोहे । यदि । वाजाय । सुऽध्यः । वहन्ति ॥ ८ ॥

वेङ्कट० यदि इन्द्रः[1] पर्वतस्य वरांसि प्रवेशननिरोधनानि[2] द्वाराणि वि[3] वृणोतीति मन्यसे, तथा अपाम् जवांसि जातानि कृच्छ्रभावात् निरुदकानि पयोभिः अयमिन्द्रः[4] पूरयति, यदि च लभते गौरगवयौ[5] यद्गृह पर्वतमध्ये सेवनाद् अभिजात, तत्र हि तावेव भवतो न ग्राम्याः पशव इति[6], यदि चैनमिन्द्रं वहमानार्थं सुकर्माणः युद्धं प्रति च वहन्ति, तत्र प्रावह तमिति ॥ ८ ॥

भद्रा ते हस्ता सुकृतोत पाणी प्रयन्तारा स्तुवते राध इन्द्र ।
का ते निषत्तिः किमु नो ममत्सि किं नोदुदु हर्षसे दातवा उ ॥ ९ ॥

भद्रा । ते । हस्ता । सुऽकृता । उत । पाणी इति । प्रऽयन्तारा । स्तुवते । राधः । इन्द्र ।
का । ते । निऽसत्तिः । किम् । ऊँ इति । नो इति । ममत्सि । किम् । न । उत्ऽउत् । ऊँ इति । हर्षसे । दातवै ।
ऊँ इति ॥ ९ ॥

वेङ्कट० इन्द्र ! भजनीयौ तव हस्तौ, बाहोरधस्ताद्धस्तौ[7] मणिबन्धादूर्ध्वं पाणिः, अपि च सुकर्माणौ पाणी प्रयच्छन्तौ स्तुवते धनम् । तथा सति का ते इयं निषत्तिः निषदनम् अनागमनेनावस्थानम् । किमु वाऽस्मिन् यज्ञे न मादयसि, किम् वाऽस्मभ्यं धनं दातुम्[8] न उद् हर्षसे ॥ ९ ॥

एवा वस्व इन्द्रः सत्यः सम्राड्ढन्ता वृत्रं वरिवः पूरवे कः ।
पुरुष्टुत क्रत्वा नः शग्धि रायो भक्षीय तेऽवसो दैव्यस्य ॥ १० ॥

एव । वस्वः । इन्द्रः । सत्यः । सम्ऽराट् । हन्ता । वृत्रम् । वरिवः । पूरवे । कुरिति कः ।
पुरुऽस्तुत । क्रत्वा । नः । शग्धि । रायः । भक्षीय । ते । अवसः । दैव्यस्य ॥ १० ॥

वेङ्कट० एवं धनस्य इन्द्रः सम्राट् सत्यमेव ईश्वरो भवति, वृत्रम् चाश्रितस्य हन्ति, धनं च मनुष्याय करोति । तथा सति त्वम् हे इन्द्र पुरुष्टुत ! प्रज्ञया अस्मभ्यम् धनानि देहि । तव कल्याणं रक्षणं चाहं भक्षीय लभे ॥ १० ॥

नू ष्टुत इन्द्र नू गृणान इषं जरित्रे नद्यो३ न पीपेः ।
अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ ११ ॥

---

१. ॰न्द्रस्य वि॰ अर्थ; ॰न्द्र वि॰ अ॰ मू. २. ॰वेशनानि वि॰ अर्थ. ३. नास्ति मूको. ४. ॰न्द्र अ॰. ५. ॰लयो वि॰ अ॰. ६. रा वि॰ अर्थ. ७. बाहो॰ वि॰ अ॰. ८. दातु॰ वि॰; दातु वि॰ अ॰ अर्थ.

नु । स्तुतः । इन्द्र । नु । गृणानः । इषम् । जरित्रे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।
अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नव्यम् । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० ऋ ४, १६, २१ द्र. ॥ ११ ॥

'इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये षष्ठो वर्गः'[1] ॥

[२२]

'वामदेवो गौतम ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः'[1] ।

यन्न इन्द्रो जुजुषे यच्च वष्टि तन्नो महान् करति शुष्म्या चित् ।
ब्रह्म स्तोमं मघवा सोममुक्था यो अश्मानं शवसा बिभ्रदेति ॥ १ ॥

यत् । नः । इन्द्रः । जुजुषे । यत् । च । वष्टि । तत् । नः । महान् । करति । शुष्मी । आ । चित् ।
ब्रह्म । स्तोमम् । मघऽवा । सोमम् । उक्था । यः । अश्मानम् । शवसा । बिभ्रत् । एति ॥ १ ॥

वेङ्कट० यदि अस्मान् इन्द्रः सेवते, यदि च अस्मान् कामयते, ततः अस्माकम् महान् कर्तव्यं करोति, तथास्मदर्थं बलयुक्तः च भवति । यः मघवा बलेन वज्रं धारयन् यज्ञं स्तोत्रशस्त्राणि सोमम् चाभिमुखं गच्छति ॥ १ ॥

वृषा वृषन्धिं चतुरश्रिमस्यन्नुग्रो बाहुभ्यां नृतमः शचीवान् ।
श्रिये परुष्णीमुषमाण ऊर्णां यस्याः पर्वाणि सख्याय विव्ये ॥ २ ॥

वृषा । वृषन्धिम् । चतुःऽअश्रिम् । अस्यन् । उग्रः । बाहुऽभ्याम् । नृऽतमः । शचीऽवान् ।
श्रिये । परुष्णीम् । उषमाणः । ऊर्णाम् । यस्याः । पर्वाणि । सख्याय । विव्ये ॥ २ ॥

वेङ्कट० वर्षिता इन्द्रः वर्षितॄणां धारकम् चतुष्कोटिम् वज्रम् बाहुभ्याम् प्रेरयन् उद्गूर्णः नेतृतमः कर्मवान् परुष्णीम् नदीम् उदकेन ऊर्णाम् आदधत्याम् आत्मीयैस्तेजोभिर्मनुष्याणां श्रवणार्थं शोधयन्[2] एतीति सम्बध्यते । 'यस्याः नद्याः'[3] पर्वाणि निम्नान् प्रदेशान्, मनुष्यैर्नद्यास्तस्याः समासिद्ध्यर्थम्, 'विव्ये विहितान्यकरोदिति'[4] ॥ २ ॥

यो देवो देवतमो जायमानो महो वाजेभिर्महद्भिश्च शुष्मैः ।
दधानो वज्रं बाह्वोरुशन्तं द्याममेन रेजयत् प्र भूम ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. शोधय° वि° को° क. ३-३. यस्यां नद्यां वि° को°. ४-४. °व्यदधि° वि°.

यः । देवः । देवऽतमः । जायमानः । मुहः । वाजेभिः । महत्ऽभिः । च । शुष्मैः ।
दधानः । वज्रम् । बाह्वोः । उशन्तम् । द्याम् । अमेन । रेजयत् । प्र । भूम ॥ ३ ॥

वेङ्कट० यः देवतमः जायमानः एव महान् बलैः महद्भिः च शोषकैस्तेजोभिः सह प्रादुर्भवति धारयन् बाह्वोः वज्रम् शत्रून् कामयमानम्, सः देवः दिवं भूमिं च अमेन बलेन प्र कम्पयति ॥ ३ ॥

विश्वा रोधांसि प्रवतश्च पूर्वीर्द्यौर्ऋष्वाज्जनिमन् रेजत क्षाः ।
आ मातरा भरति शुष्म्या गोर्नृवत् परिज्मन् नोनुवन्त वाताः ॥ ४ ॥

विश्वा । रोधांसि । प्रऽवतः । च । पूर्वीः । द्यौः । ऋष्वात् । जनिमन् । रेजत । क्षाः ।
आ । मातरा । भरति । शुष्मी । आ । गोः । नृऽवत् । परिऽज्मन् । नोनुवन्त । वाताः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० विश्वानि रोधांसि अवतानि प्रवणानि च बहूनि जायमाने इन्द्रे महतस्तस्मात् अरेजन्त, तथा[1] द्यौः च अरेजत[2] पृथिवी च। सोऽयं तेजस्वी सन् द्यावापृथिवी आ[3] बिभर्ति, आ[4] च पूरयति। उदकस्य परितो गन्तरि तस्मिन्[5] देवाः वायवः मनुष्यवत् आत्मन्तं शब्दं कुर्वन्ति यथा राजानं परितो मनुष्या इति ॥ ४ ॥

ता तू त इन्द्र महतो महानि विश्वेष्वित् सवनेषु प्रवाच्या ।
यच्छूर धृष्णो धृषता दधृष्वानहिं वज्रेण शवसाविवेषीः ॥ ५ ॥

ता । तु । ते । इन्द्र । महतः । महानि । विश्वेषु । इत् । सवनेषु । प्रऽवाच्या ।
यत् । शूर । धृष्णो इति । धृषता । दधृष्वान् । अहिम् । वज्रेण । शवसा । अविवेषीः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० तानि[6] क्षिप्रं तव इन्द्र! महतः महान्ति चरितानि अस्माभिः सर्वेषु एव सवनेषु प्रवाच्यानि[7]। यत् हे शूर धर्षितः! शत्रूणां धर्षणशीलेन [8]वज्रेण अहिम् अभिभवन् बलेन[8] त्वं[9] व्याप्तवानसि, तान्यस्मानीति[10] ॥ ५ ॥

[11]इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये सप्तमो वर्गः[11] ॥

ता तू ते सत्या तुविनृम्ण विश्वा प्र धेनवः सिस्रते वृष्ण ऊध्नः ।
अधा ह त्वद् वृषमणो भियानाः प्र सिन्धवो जवसा चक्रमन्त ॥ ६ ॥

ता । तु । ते । सत्या । तुविऽनृम्ण । विश्वा । प्र । धेनवः । सिस्रते । वृष्णः । ऊध्नः ।
अध । ह । त्वत् । वृषऽमनः । भियानाः । प्र । सिन्धवः । जवसा । चक्रमन्त ॥ ६ ॥

---

१. नास्ति ऊर्प. २. अरेज° क. ३. नास्ति मूको. ४. नास्ति वि° अप. ५. *निर्यन्निहिते वि° अ°. ६. तानि तानि वि° अ° ऊर्प. ७. प्राप्यानि ऊर्प; प्रवाच्यानि वि° अ°. ८-८. नास्ति वि° ऊर्प. ९. त्वम् वि° अ° ऊर्प. १०. *मिति वि° अ°. ११-११. नास्ति मूको.

वेङ्कट० तानि क्षिप्रं तव सत्यानि हे बहुधन! चरितानि प्रख्यातानि सर्वाणि। वर्षितुः तव[1] कारयन्[1] धेनवः ऊर्ध्वा[1] आपः प्रसरन्ति। तदनन्तरम् एव हे वर्षितुमनस्क![3] त्वत्तः बिभ्यतः[2] सिन्धवः प्र क्रमन्ते वेगेनेति ॥ ६ ॥

अत्राह॑ ते हरिव॒स्ता उ॑ दे॒वीरवो॑भिरिन्द्र स्तवन्त॒ स्वसा॑रः ।
यत् सी॒मनु॒ प्र मु॒चो ब॑द्बधा॒ना दी॒र्घामनु॒ प्रसि॑तिं स्यन्द॒यध्यै॑ ॥ ७ ॥

अत्र॑ । अह॑ । ते॒ । ह॒रि॒ऽव॒ः । ताः । ऊं॒ इति॑ । दे॒वीः । अवः॑ऽभिः । इ॒न्द्र॒ । स्त॒व॒न्त॒ । स्वसा॑रः ।
यत् । सी॒म् । अनु॑ । प्र । मु॒चः । ब॒द्ब॒धा॒नाः । दी॒र्घाम् । अनु॑ । प्रऽसि॑तिम् । स्य॒न्द॒यध्यै॑ ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अत्र एव क्षणे तव हे हरिवः इन्द्र! ताः देव्यः मनुष्याणां रक्षणैर्हेतुभिः स्तोतृभिः स्तुता आसन् स्वयं सरणशीला नद्यः, यदा सर्वतः 'परिगृह्य अनुक्रमेण' प्र मुक्तवानसि बाध्यमानाः दीर्घमार्गं प्रति स्यन्दितुम् इति ॥ ७ ॥

पि॒पी॒ळे अं॒शुर्मद्यो॒ न सिन्धु॒रा त्वा॒ शमी॑ शशमा॒नस्य॑ श॒क्तिः ।
अ॒स्म॒द्र्य॑क् शुशुचा॒नस्य॑ य॒म्या आ॒शुर्न र॒श्मिं तु॒व्योज॑सं॒ गोः ॥ ८ ॥

पि॒पी॒ळे । अं॒शुः । मद्यः॑ । न । सिन्धुः॑ । आ । त्वा॒ । शमी॑ । श॒श॒मा॒नस्य॑ । श॒क्तिः ।
अ॒स्म॒द्र्य॑क् । शु॒शु॒चा॒नस्य॑ । य॒म्याः॒ । आ॒शुः । न । र॒श्मिम् । तु॒वि॒ऽओज॑सम् । गोः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० पीडितः[7] सोमस्य अंशुः, तस्य च रसो मदकरः इव सिन्धुः महान्। अथ आ यच्छतु त्वां प्रवृद्धबलम् अस्मदभिमुखं स्तुतिकर्म शमनशीलं स्तुवतः दीप्यमानस्य अक्लदीप्तस्य होतुः[8], यथा क्षिप्रकारी पुरुषः गन्तुरश्वस्य रश्मिम् आयच्छत्येवमिति[9] ॥ ८ ॥

अ॒स्मे वर्षि॑ष्ठा कृणुहि॒ ज्येष्ठा॑ नृ॒म्णानि॑ स॒त्रा स॑हुरे॒ सहां॑सि ।
अ॒स्मभ्यं॑ वृ॒त्रा सु॒हना॑नि रन्धि ज॒हि वध॑र्व॒नुषो॒ मर्त्य॑स्य ॥ ९ ॥

अ॒स्मे इति॑ । वर्षि॑ष्ठा । कृ॒णु॒हि॒ । ज्येष्ठा॑ । नृ॒म्णानि॑ । स॒त्रा । स॒हु॒रे॒ । सहां॑सि ।
अ॒स्मभ्य॑म् । वृ॒त्रा । सु॒ऽहना॑नि । र॒न्धि॒ । ज॒हि । वधः॑ । व॒नुषः॑ । मर्त्य॑स्य ॥ ९ ॥

वेङ्कट० हे सहनशील! अस्माकं वृद्धतमानि प्रशस्यतमानि '[10]च धनानि बलानि'[10] च सत्यमेव कुरु। किञ्च अस्माकम् सुहनानि वृत्राणि शत्रून् वशं नय, जहि च आयुधम् अस्मान् अतः मनुष्यस्य ॥ ९ ॥

---

१. °र ऊर्ध्वा मूको. २. कारम वि[1] अ[1] लपं. ३. नास्ति मूको. ४. °स मनस्क(°स्के लपं.) वि[1] अ[1] लपं. ५. बिभ्यतः मूको; बिभ्यतः वा स प्रस्तावः, ६-६. 'गृह्यानुक्रमेण' वि[1] अ[1]. ७. पीडितः वि[1] अ[1]. ८. हेतुः मूको. ९. °मायच्छ° लपं. १०-१०. नास्ति वि[1] लपं.

अस्माकमित् सु शृणुहि त्वमिन्द्रास्मभ्यं चित्राँ उप माहि वाजान् ।
अस्मभ्यं विश्वा इषणः पुरंधीरस्माकं सु मघवन् बोधि गोदाः ॥ १० ॥

अस्माकम् । इत् । सु । शृणुहि । त्वम् । इन्द्र । अस्मभ्यम् । चित्रान् । उप । माहि । वाजान् ।
अस्मभ्यम् । विश्वाः । इषणः । पुरम्ऽधीः । अस्माकम् । सु । मघऽवन् । बोधि । गोऽदाः ॥ १० ॥

वेङ्कट० अस्माकम् एव स्तोत्राणि त्वम् इन्द्र! सुष्ठु शृणुहि, तथा अस्मभ्यम् एव नानारूपाणि अन्नानि च उप आकुरु, तथा अस्मभ्यम् एव प्रेरय सर्वाः प्रज्ञाः, तथा मघवन्! अस्माकम् सुष्ठु गवां दाता भवामीति बुध्यस्व ॥ १० ॥

नू ष्टुत इन्द्र नू गृणान इषं जरित्रे नद्यो न पीपेः ।
अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ ११ ॥

नु । स्तुतः । इन्द्र । नु । गृणानः । इषम् । जरित्रे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।
अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नव्यम् । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० ऋ ४, १६, २१. ॥ ११ ॥

[1]इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये अष्टमो वर्गः[1] ॥

[२३]

[1]वामदेवो गौतम ऋषिः । इन्द्रो देवता, अष्टम्यादितिसृणाम् ऋतं वा । त्रिष्टुप् छन्दः[1] ।

कथा महामवृधत् कस्य होतुर्यज्ञं जुषाणो अभि सोममूधः ।
पिबन्नुशानो जुषमाणो अन्धो ववक्ष ऋष्वः शुचते धनाय ॥ १ ॥

कथा । महाम् । अवृधत् । कस्य । होतुः । यज्ञम् । जुषाणः । अभि । सोमम् । ऊधः ।
पिबन् । उशानः । जुषमाणः । अन्धः । ववक्षे । ऋष्वः । शुचते । धनाय ॥ १ ॥

वेङ्कट० कथमिन्द्रः पूजयितारं वर्धयति । कीदृशं पूजकमित्यर्थः । कस्य वा होतुः यज्ञम् सेवमानः सोमम् अभि गच्छति ऊधांसि हविर्धानि स्थितम् । सोमम्[2] पिबन् कामयमानः सेवमानः सोऽन्धो[3] यजमानान् प्रति गच्छति दर्शनीयः यजमानानाम् दीप्यमाने[4] धने दातुम् ॥ १ ॥

को अस्य वीरः सधमादमाप समानंश सुमतिभिः को अस्य ।
कदस्य चित्रं चिकिते कदूती वृधे भुवच्छशमानस्य यज्योः ॥ २ ॥

कः । अस्य । वीरः । सधऽमादम् । आप । सम् । आनंश । सुमतिऽभिः । कः । अस्य ।
कत् । अस्य । चित्रम् । चिकिते । कत् । ऊती । वृधे । भुवत् । शशमानस्य । यज्योः ॥ २ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. सोऽयं वि° लपं. ३. सोमम् वि°" लपं. ४. दीप्यमानाय मूको.

वेङ्कट० कः वीरः इन्द्रस्य सधमादम् आप । इन्द्रेण सह मादनमित्यर्थः । कः वा इन्द्रस्य सुमतिभिः सङ्गत आसीत् । कदा वा अस्य चित्रम् कर्म प्रज्ञायते । कदा वाऽयमिन्द्रः रक्षणेन वर्धनाय भवति यजमानस्य [illegible] ॥ २ ॥

कथा शृणोति हूयमानमिन्द्रः कथा शृण्वन्नवसामस्य वेद ।
का अस्य पूर्वीरुपमातयो ह कथैनमाहुः पपुरिं जरित्रे ॥ ३ ॥

कथा । शृणोति । हूयमानम् । इन्द्रः । कथा । शृण्वन् । अवसाम् । अस्य । वेद ।
काः । अस्य । पूर्वीः । उपऽमातयः । ह । कथा । एनम् । आहुः । पपुरिम् । जरित्रे ॥ ३ ॥

वेङ्कट० कथम् शृणोति हूयमानम् हविः इन्द्रः । कथं वा शृण्वन् अस्य स्तोतुः जानाति रक्षणानि । काः वा अस्य पुरातन्यः स्तुतयः । कथम्[1] वा एनम् आहुः यथाऽयं स्तोत्रे जनाय कामानां पूरयिता भवति ॥ ३ ॥

कथा सबाधः शशमानो अस्य नशदभि द्रविणं दीध्यानः ।
देवो भुवन्नवेदा म ऋतानां नमो जगृभ्वाँ अभि यज्जुजोषत् ॥ ४ ॥

कथा । सऽबाधः । शशमानः । अस्य । नशत् । अभि । द्रविणम् । दीध्यानः ।
देवः । भुवत् । नवेदाः । मे । ऋतानाम् । नमः । जगृभ्वान् । अभि । यत् । जुजोषत् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० कथं पीडायुक्तः यजमानः इन्द्रस्य धनम् [2]अभि व्याप्नोति[2] दीप्यमानः । सोऽयं देवः भवेत् ज्ञाता मम सत्यानां वचसाम् । हविः गृहीतवान् सन् मां यदि सेवते ॥ ४ ॥

कथा कदस्या उषसो व्युष्टौ देवो मर्तस्य सख्यं जुजोष ।
कथा कदस्य सख्यं सखिभ्यो ये अस्मिन्कामं सुयुजं ततस्रे ॥ ५ ॥

कथा । कत् । अस्याः । उषसः । विऽउष्टौ । देवः । मर्तस्य । सख्यम् । जुजोष ।
कथा । कत् । अस्य । सख्यम् । सखिऽभ्यः । ये । अस्मिन् । कामम् । सुऽयुजम् । ततस्रे ॥ ५ ॥

वेङ्कट० केन प्रकारेण कदा च अस्याः उषसः व्युच्छन्त्याम् देवः मर्त्यस्य सख्यम् सेवते । कथं वा कदा वा अस्य सख्यम् भवति सखिभ्यः, ये सखायः इन्द्रे अभिलषितम् आत्मनः सुयुक्तम् अकुर्वन् ॥ ५ ॥

[3]इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये नवमो वर्गः[3] ॥

---

१. कथा° वि° अ°. २-२. अभि व्या° वि°; अपि व्याप्नोतीति वि° अ°. ३-३. नास्ति मूको.

किमादमत्रं सख्यं सखिभ्यः कदा नु ते भ्रात्रं प्र ब्रवाम ।
श्रिये सुदृशो वपुरस्य सर्गाः स्वर्ण चित्रतममिष आ गोः ॥ ६ ॥

किम् । आत् । अमंत्रम् । सख्यम् । सखिऽभ्यः । कदा । नु । ते । भ्रात्रम् । प्र । ब्रवाम ।
श्रिये । सुऽदृशः । वपुः । अस्य । सर्गाः । स्वः । न । चित्रऽतमम् । इषे । आ । गोः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० किम् तव आगमनशीलम् सख्यम् भवति गोकामेभ्यः । आत् इति पूरणः[1] । कदा नु ते वयं भ्रातृत्वम् प्र ब्रवाम । अस्य इन्द्रस्य वपुषः[2] सर्गाः शोभनदर्शनाः श्रिये भवन्ति । तथा स्वर्लोक इव 'विचित्रतमम् अस्य' गन्तुः शरीरम् आभिमुख्येन स्तोतृभिरिष्यते ॥ ६ ॥

द्रुहं जिघांसन् ध्वरसमनिन्द्रां तेतिक्ते तिग्मा तुजसे अनीका ।
ऋणा चिद् यत्र ऋणया न उग्रो दूरे अज्ञाता उषसो बबाधे ॥ ७ ॥

द्रुहम् । जिघांसन् । ध्वरसम् । अनिन्द्राम् । तेतिक्ते । तिग्मा । तुजसे । अनीका ।
ऋणा । चित् । यत्र । ऋणऽयाः । नः । उग्रः । दूरे । अज्ञाताः । उषसः । बबाधे ॥ ७ ॥

वेङ्कट० द्रोग्ध्रीम् हिंसित्रीम्[4] इन्द्ररहितां सेनां हन्तुमिच्छन् अयमिन्द्रः तीक्ष्णीकरोति तिग्माः[5] सेनाः शत्रूणां हिंसायै, यदा अस्माकम् ऋणानीन्द्रः[6] ऋणानां यापयिता उद्गूर्णः प्रक्षिपति, यदा वै उषसः अस्माकं दूरे बाधते अज्ञाताः शत्रुसेना इति ॥ ७ ॥

ऋतस्य हि शुरुधः सन्ति पूर्वीर्ऋतस्य धीतिर्वृजिनानि हन्ति ।
ऋतस्य श्लोको बधिरा ततर्द कर्णा बुधानः शुचमान आयोः ॥ ८ ॥

ऋतस्य । हि । शुरुधः । सन्ति । पूर्वीः । ऋतस्य । धीतिः । वृजिनानि । हन्ति ।
ऋतस्य । श्लोकः । बधिरा । ततर्द । कर्णा । बुधानः । शुचमानः । आयोः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० सत्यस्य हि अस्य शोकस्य रोधयित्र्यः बह्व्यः आपः सन्ति । ऋतस्य प्रज्ञा वर्जनीयानि हन्ति[7] । किञ्च सत्यस्य शब्दो महान् बधिरौ कर्णौ तृणत्ति अद्भ्यः श्रवणात् बोधयन् दीप्यमानः मनुष्यस्य ॥ ८ ॥

ऋतस्य दृळ्हा धरुणानि सन्ति पुरूणि चन्द्रा वपुषे वपूंषि ।
ऋतेन दीर्घमिषणन्त पृक्ष ऋतेन गाव ऋतमा विवेशुः ॥ ९ ॥

ऋतस्य । दृळ्हा । धरुणानि । सन्ति । पुरूणि । चन्द्रा । वपुषे । वपूंषि ।
ऋतेन । दीर्घम् । इषणन्त । पृक्षः । ऋतेन । गावः । ऋतम् । आ । विवेशुः ॥ ९ ॥

---

१. °णम् ल. २. वपुः कर्ण. ३-३. विचित्रतमस्य वि° अ°. ४. नास्ति अ°. ५. अर्थ वि° मूको. ६. °णानीन्द्रः वि°; ममार्णमिन्द्रः वि°; ऋणानीन्द्रः अ°. ७. नास्ति वि° ल°. ८. याव° मूको.

वेङ्कट० ऋतस्य दयान्युदकानि धारकाणि विद्यन्ते बहूनि आह्लादनानि निकषतायै[1] कर्माणि उदकानि । तथा ऋतेन जन्तुस्यूतम् अन्नं गच्छन्ति[2] । तथा ऋतेन एव रश्मयः उदकम् आ वेशयन्ति ॥ ९ ॥

ऋतं येमान ऋतमिद् वनोत्यृतस्य शुष्मस्तुरया उ गव्युः ।
ऋताय पृथ्वी बहुले गभीरे ऋताय धेनू परमे दुहाते ॥ १० ॥

ऋतम् । येमानः । ऋतम् । इत् । वनोति । ऋतस्य । शुष्मः । तुरऽया । ऊं इति । गव्युः ।
ऋताय । पृथ्वी इति । बहुले इति । गभीरे इति । ऋताय । धेनू इति । परमे इति । दुहाते इति ॥ १० ॥

वेङ्कट० उदकम् नियच्छन् उदकम् एव प्रयच्छति । तथा ऋतस्य शुष्मः बलं तूर्णगतिः एव सन् गा इच्छन् भवति । तथा ऋताय द्यावापृथिव्यौ[3] विस्तीर्णे गम्भीरे च भवतः । तथा ऋताय एव द्यावापृथिवी उत्तमे पयः दुहाते[4] ॥ १० ॥

नू ष्टुत इन्द्र नू गृणान इषं जरित्रे नद्यो न पीपेः ।
अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ ११ ॥

नु । स्तुतः । इन्द्र । नु । गृणानः । इषम् । जरित्रे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।
अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नव्यम् । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० ऋ ४,१६,२१ इ. ॥ ११ ॥

[5]इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये दशमो वर्गः[6] ॥

[२४]

[7]वामदेवो गौतम ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः, दशमी अनुष्टुप्[8] ।

का सुष्टुतिः शवसः सूनुमिन्द्रमर्वाचीनं राधस आ ववर्तत् ।
ददिर्हि वीरो गृणते वसूनि स गोपतिर्निष्षिधां नो जनासः ॥ १ ॥

का । सुऽस्तुतिः । शवसः । सूनुम् । इन्द्रम् । अर्वाचीनम् । राधसे । आ । ववर्तत् ।
ददिः । हि । वीरः । गृणते । वसूनि । सः । गोऽपतिः । निःऽसिधाम् । नः । जनासः ॥ १ ॥

वेङ्कट० का शोभना स्तुतिः[1] बलस्य पुत्रम् इन्द्रम् इतोमुखम् आवर्तयति[4] धनाय । ददिः[8] दानशीलः हि अयम् वीरः स्तुवते यजमानाय धनानि । सः हि अस्माकं सन्निहन्त्वानानां हे जनाः![9] गवां पतिर्भवति ॥ १ ॥

१. ऋतानाम् वि° अ°. २. गच्छति ऋ. ३. °व्यौ वि° अ°. ४. °हते वि°. ५-६. नास्ति मूको. ६. नास्ति वि°. ७. °नास्ति मूको. ८. नास्ति मूको. ९. नास्ति वि° अ°.

स वृत्रहत्ये हव्यः स ईड्यः स सुष्टुत इन्द्रः सत्यराधाः ।
स यामन्ना मघवा मर्त्याय ब्रह्मण्यते सुष्वये वरिवो धात् ॥ २ ॥

सः । वृत्रऽहत्ये । हव्यः । सः । ईड्यः । सः । सुऽस्तुतः । इन्द्रः । सत्यऽराधाः ।
सः । यामन् । आ । मघऽवा । मर्त्याय । ब्रह्मण्यते । सुस्वये । वरिवः । धात् ॥ २ ॥

वेङ्कट० सः शत्रुहनने ह्वातव्यः । सः एव सः स्तुत्यः । सः[1] सुष्टुतः[2] इन्द्रः सत्यधनः । सः आगमने धनवान् मर्त्याय स्तुतिमिच्छते सुन्वते च मर्त्याय धनम् आ दधाति ॥ २ ॥

तमिन्नरो वि ह्वयन्ते समीके रिरिक्वांसस्तन्वः कृण्वत त्राम् ।
मिथो यत् त्यागमुभयासो अग्मन् नरस्तोकस्य तनयस्य सातौ ॥ ३ ॥

तम् । इत् । नरः । वि । ह्वयन्ते । सम्ऽईके । रिरिक्वांसः । तन्वः । कृण्वत । त्राम् ।
मिथः । यत् । त्यागम् । उभयासः । अग्मन् । नरः । तोकस्य । तनयस्य । सातौ ॥ ३ ॥

वेङ्कट० तम् एव मनुष्याः 'वि ह्वयन्ते' युद्धे । तथातिरिक्तबलाः[3] सन्तः शरीरस्य त्राणमेनं कुर्वन्ति, मिथः यत् त्यागम् उभयेऽपि गच्छन्ति योद्धृभ्यो धनं परस्परं प्रयच्छन्ति, नरः तोकस्य[4] तनयस्य च[5] सम्भजननिमित्तम् धनार्थं ह्वयन्त इति ॥ ३ ॥

क्रतूयन्ति क्षितयो योग उग्राशुषाणासो मिथो अर्णसातौ ।
सं यद् विशोऽववृत्रन्त युध्मा आदिन्नेम इन्द्रयन्ते अभीके ॥ ४ ॥

क्रतुऽयन्ति । क्षितयः । योगे । उग्र । आशुषाणासः । मिथः । अर्णऽसातौ ।
सम् । यत् । विशः । अववृत्रन्त । युध्माः । आत् । इत् । नेमे । इन्द्रयन्ते । अभीके ॥ ४ ॥

वेङ्कट० क्रतुं कर्म कर्तुमिच्छन्ति मनुष्याः धनयोगार्थं हे उग्र ।[6] परस्परं व्याप्नुवानाः युद्धे । यदा योद्धारः प्रजाः सङ्गच्छन्ते अनन्तरम् एव नेमे केचित् इन्द्रमिच्छन्ति युद्धे ॥ ४ ॥

आदिद्ध नेम इन्द्रियं यजन्त आदित् पक्तिः पुरोळाशं रिरिच्यात् ।
आदित् सोमो वि पपृच्यादसुष्वीनादिज्जुजोष वृषभं यजध्यै ॥ ५ ॥

आत् । इत् । ह । नेमे । इन्द्रियम् । यजन्ते । आत् । इत् । पक्तिः । पुरोळाशम् । रिरिच्यात् ।
आत् । इत् । सोमः । वि । पपृच्यात् । असुस्वीन् । आत् । इत् । जुजोष । वृषभम् । यजध्यै ॥

१. नास्ति वि[3] अ[1]. २. स्तुतः अ[1]. ३-३. नास्ति ह्व[2] वि[3] अ[1]. ४. 'मा मित' वि[3] अ[1]. ५. नेतारम् क. ६. नास्ति अ[1]. ७. नास्ति वि[3] अप.

वेङ्कट० अनन्तरम् एव केचिदिन्द्रस्य दातारः[1] भवन्ति । अधिकमप्याह—अनन्तरम् एव पक्तिः पचन् 'पक्तव्यान् अपूपपुरोडाशादीन्'[2] इन्द्राय प्रयच्छति । ततः सोऽयं सोमः होता यजमानः अयजमानान् वि पश्चाद् व्यर्थयति । अनन्तरम् एव सेवते वर्धितारम्[3] इन्द्रं यष्टुम् उपस्थिते[4] युद्धे । तृतीयः पादः स्पष्टमिति ॥ ५ ॥

[5]इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये एकादशो वर्गः[5] ॥

कृणोत्यस्मै वरिवो य इत्थेन्द्राय सोममुशते सुनोति ।
सध्रीचीनेन मनसाविवेनन्तमित्सखायं कृणुते समत्सु ॥ ६ ॥

कृणोति । अस्मै । वरिवः । यः । इत्था । इन्द्राय । सोमम् । उशते । सुनोति ।
सध्रीचीनेन । मनसा । अविऽवेनन् । तम् । इत् । सखायम् । कृणुते । समत्ऽसु ॥ ६ ॥

वेङ्कट० कृणोति अस्मै परिचर्याम्, यः इत्थम् इन्द्राय सोमम् च कामयमानाय सुनोति, इन्द्रेण सहाञ्चता मनसा तम् एवेन्द्रम् अविरूपम् सुष्टु कामयमानम्[6] सखायम् कृणुते युद्धेषु ॥ ६ ॥

य इन्द्राय सुनवत्सोममद्य पचात्पक्तीरुत भृज्जाति धानाः ।
प्रति मनायोरुचथानि हर्यन्तस्मिन्दधद्वृषणं शुष्ममिन्द्रः ॥ ७ ॥

यः । इन्द्राय । सुनवत् । सोमम् । अद्य । पचात् । पक्तीः । उत । भृज्जाति । धानाः ।
प्रति । मनायोः । उचथानि । हर्यन् । तस्मिन् । दधत् । वृषणम् । शुष्मम् । इन्द्रः ॥७॥

वेङ्कट० यः एकस्मिन्नेव दिवसे सोमम् इन्द्राय सुनोति, पचति च[7] पक्तव्यानि पुरोडाशादीनि, धानाः च भृज्जति, इन्द्रमेव मनसेच्छतः स्तोत्राणि प्रेप्सन्, तस्मिन् 'प्रति दधाति'[8] वर्षितारम् शुष्मम्[8] इन्द्रः ॥ ७ ॥

यदा समर्यं व्यचेदृघावा दीर्घं यदाजिमभ्यख्यदर्यः ।
अचिक्रदद्वृषणं पत्न्यच्छा दुरोण आ निशितं सोमसुद्भिः ॥ ८ ॥

यदा । सम्ऽअर्यम् । वि । अचेत् । ऋघावा । दीर्घम् । यत् । आजिम् । अभि । अख्यत् । अर्यः ।
अचिक्रदत् । वृषणम् । पत्नी । अच्छ । दुरोणे । आ । निऽशितम् । सोमसुत्ऽभिः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० यदा सङ्ग्रामम् वि चिनोति हिंसावान्, दीर्घं वा दीर्घम् आजिम् आभिमुख्येन प्रकाशयति स्वामी, तदानीं वर्षितारमिन्द्रं सेना क्रन्दयति स्वेस्वे गृहे[9] यजमानैः तीक्ष्णीकृतमिति ॥ ८ ॥

---

१. °धे न वि॰ अ॰. २-२. 'पक्तव्यान' वि॰ अ॰. ३. नास्ति वि॰. ४. 'स्थिताद् वि॰ अ॰. ५-५. नास्ति मूको. ६. °मानः मूको. ७. नास्ति वि॰ अ॰. ८-८. नास्ति वि॰ अ॰. ९. नास्ति वि॰ अ॰.

भूयसा वस्नमचरत् कनीयोऽविक्रीतो अकानिषं पुनर्यन् ।
स भूयसा कनीयो नारिरेचीद् दीना दक्षा वि दुहन्ति प्र वाणम् ॥ ९ ॥

भूयसा । वस्नम् । अचरत् । कनीयः । अविऽक्रीतः । अकानिषम् । पुनः । यन् ।
सः । भूयसा । कनीयः । न । अरिरेचीत् । दीनाः । दक्षाः । वि । दुहन्ति । प्र । वाणम् ॥९॥

वेङ्कट० इह कश्चित् भूयसा महार्घेण वस्नेन न्यूनमूल्यम् अचरत् स्वत्वकरोति । पुनश्च अविक्रीतः अयं भूयान् अनुचितमूल्यत्वादिति क्रेतरि अकानिषम् कामयेऽहम् पुनः तस्मिन् गच्छामीति मन्यमानः । सः न क्रेता भूयसा विक्रीतं प्रदाय आत्मना दत्तम् कनीयः पुनः न आरिरेचीत् नादत्ते । एतस्मिन् विवादपदे निर्धनाः विक्रेतारः समृद्धधनाः क्रेतारश्च वाणम् वि प्र दुहन्ति आत्मानं प्रतीवरे-ग्रस्माकमन्ति ॥ ९ ॥

क इमं दशभिर्ममेन्द्रं क्रीणाति धेनुभिः । यदा वृत्राणि जङ्घनदथैनं मे पुनर्ददत् ॥१०॥

कः । इमम् । दशऽभिः । मम । इन्द्रम् । क्रीणाति । धेनुऽभिः ।
यदा । वृत्राणि । जङ्घनत् । अथ । एनम् । मे । पुनः । ददत् ॥ १० ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ १० ॥

नू ष्टुत इन्द्र नू गृणान इषं जरित्रे नद्यो न पीपेः ।
अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ ११ ॥

नु । स्तुतः । इन्द्र । नु । गृणानः । इषम् । जरित्रे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।
अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नव्यम् । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० ऋ ४,१६,२१ द्र. ॥ ११ ॥

[1]इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये द्वादशो वर्गः[1] ॥

[२५]

[1]वामदेवो गौतम ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[1] ।

को अद्य नर्यो देवकाम उशन्निन्द्रस्य सख्यं जुजोष ।
को वा महेऽवसे पार्याय समिद्धे अग्नौ सुतसोम ईट्टे ॥ १ ॥

कः । अद्य । नर्यः । देवऽकामः । उशन् । इन्द्रस्य । सख्यम् । जुजोष ।
कः । वा । महे । अवसे । पार्याय । सम्ऽइद्धे । अग्नौ । सुतऽसोमः । ईट्टे ॥ १ ॥

१-१. नास्ति मूको.

वेङ्कट० कः अद्य नरहितः देवान् कामयमानः इन्द्रस्य सख्यम् प्रेम्णा मेहते । कः वा महते रक्षणाय[1] यजतिं समर्थाय समिद्धे अग्नौ सुतसोमः सन् इन्द्र स्तौति ॥ १ ॥

को नानाम वचसा सोम्याय मनायुर्वा भवति वस्त उस्राः ।
क इन्द्रस्य युज्यं कः सखित्वं को भ्रात्रं वष्टि कवये क ऊती ॥ २ ॥

कः । ननाम । वचसा । सोम्याय । मनायुः । वा । भवति । वस्ते । उस्राः ।
कः । इन्द्रस्य । युज्यम् । कः । सखिऽत्वम् । कः । भ्रात्रम् । वष्टि । कवये । कः । ऊती ॥२॥

वेङ्कट० कः नमनं करोति स्तुत्या सोमार्हाय । कः वा मनायुः भवति । स 'उस्रानि वस्ते' दीप्तीः[2] आच्छादयति । कः इन्द्रसम्बन्धार्हत्वम्, कः वा सखित्वम् भ्रातृत्वं वा कामयते कवेरिन्द्रस्य, कः 'वा अवनम् इति' ॥ २ ॥

को देवानामवो अद्या वृणीते क आदित्याँ अदितिं ज्योतिरीट्टे ।
कस्याश्विनाविन्द्रो अग्निः सुतस्यांशोः पिबन्ति मनसाविवेनम् ॥ ३ ॥

कः । देवानाम् । अवः । अद्य । वृणीते । कः । आदित्यान् । अदितिम् । ज्योतिः । ईट्टे ।
कस्य । अश्विनौ । इन्द्रः । अग्निः । सुतस्य । अंशोः । पिबन्ति । मनसा । अविऽवेनम् ॥३॥

वेङ्कट० कः देवानाम् रक्षणम् अद्य प्रार्थयते । कः वा आदित्यान् अदितिम् च[3] परम् ज्योतिः[4] स्तौति । कस्य वा सम्बन्धिनः सुतस्य अश्विनौ इन्द्रः अग्निः[5] च अंशोः पिबन्ति मनसा अविगतकामं यथा तथा[6] ॥ ३ ॥

तस्मा अग्निर्भारतः शर्म यंसज्ज्योक्पश्यात्सूर्यमुच्चरन्तम् ।
य इन्द्राय सुनवामेत्याह नरे नर्याय नृतमाय नृणाम् ॥ ४ ॥

तस्मै । अग्निः । भारतः । शर्म । यंसत् । ज्योक् । पश्यात् । सूर्यम् । उत्ऽचरन्तम् ।
यः । इन्द्राय । सुनवाम । इति । आह । नरे । नर्याय । नृऽतमाय । नृणाम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० तस्मै[7] अग्निः हविषां वोढा सुखं प्रयच्छति, तथा[8] स एव दीर्घं पश्यति सूर्यम् च उच्चरन्तम्, यः इन्द्राय सुनवाम इति आह नेत्रे नृहिताय नृणाम् अतिशयेन नेत्रे ॥ ४ ॥

न तं जिनन्ति बहवो न दभ्रा उर्वस्मा अदितिः शर्म यंसत् ।
प्रियः सुकृत्प्रिय इन्द्रे मनायुः प्रियः सुप्रावीः प्रियो अस्य सोमी ॥ ५ ॥

१. रक्षणाय वि[1] अपं. २-२. 'नाथि ('वि वि'.) वस्तेति वि[1]' अ'. ३. °गितां मूको. ४-४. नास्ति मूको; अतम्, ज्ञातम् वा इ प्रस्तावः. ५. नास्ति वि[1] अपं. ६. नास्ति मूको. ७. वह्नि: वि[1] अपं. ८. यथा वि[1] अपं. ९. तस्मै मूको.

न । तम् । जिनन्ति । बहवः । न । दभ्राः । उरु । अस्मै । अदितिः । शर्म । यंसत् ।
प्रियः । सुऽकृत् । प्रियः । इन्द्रे । मनायुः । प्रियः । सुप्रऽअवीः । प्रियः । अस्य । सोमी ॥५॥

वेङ्कट० 'न तम्'[1] हिंसन्ति बहवः, न अपि अल्पाः। यथा अस्मै बहु अदितिः शर्म यच्छति। प्रियः सुष्ठु कर्मणां[2] कर्ता भवति। प्रियः इन्द्रे मनायुः। प्रियः सुष्ठु प्रकर्षेण रक्षणशीलः। प्रियः अस्य[3] सोमवान् ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये त्रयोदशो वर्गः' ॥

सुप्राव्यः प्राशुषाळेष वीरः सुष्वेः पक्तिं कृणुते केवलेन्द्रः ।
नासुष्वेरापिर्न सखा न जामिर्दुष्प्राव्योऽवहन्तेदवाचः ॥ ६ ॥

सुप्रऽअव्यः । प्राशुषाट् । एषः । वीरः । सुस्वेः । पक्तिम् । कृणुते । केवला । इन्द्रः ।
न । असुस्वेः । आपिः । न । सखा । न । जामिः । दुःप्रऽअव्यः । अवऽहन्ता । इत् । अवाचः ॥

वेङ्कट० सुष्ठु प्रकर्षेण रक्षणीयो भवति प्राशूनां[4] शीघ्रगामिनामभिभविता। एषः वीरः सोमं सुन्वतो यजमानस्य चरुपुरोडाशादीनामेव केवलम् पाकम्[5] कुरुते[6] स्वीकुरुते। न असुन्वतः आपिः, न च सखा, न अपि जामिः। दुःखेन प्रतर्पणीयः अवहन्ता एव भवति अवाचीनस्य पराङ्मुखस्य ॥ ६ ॥

न रेवता पणिना सख्यमिन्द्रोऽसुन्वता सुतपाः सं गृणीते ।
आस्य वेदः खिदति हन्ति नग्नं वि सुष्वये पक्तये केवलो भूत् ॥ ७ ॥

न । रेवता । पणिना । सख्यम् । इन्द्रः । असुन्वता । सुतऽपाः । सम् । गृणीते ।
आ । अस्य । वेदः । खिदति । हन्ति । नग्नम् । वि । सुस्वये । पक्तये । केवलः । भूत् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० न[7] धनवताऽपि वणिजा सख्यम् इन्द्रः करोति। असुन्वता 'सुतपाः न' सम्यक् सङ्गच्छते। अस्य धनम् आ खिदत्। अनन्तरञ्च नग्नम् अधर्मं तम् हन्ति। वि भवति चेन्द्रः सुष्वये सोमस्य पक्त्रे चरुपुरोडाशस्य असाधारणः ॥ ७ ॥

इन्द्रं परेऽवरे मध्यमास इन्द्रं यान्तोऽवसितास इन्द्रम् ।
इन्द्रं क्षियन्त उत युध्यमाना इन्द्रं नरो वाजयन्तो हवन्ते ॥ ८ ॥

इन्द्रम् । परे । अवरे । मध्यमासः । इन्द्रम् । यान्तः । अवऽसितासः । इन्द्रम् ।
इन्द्रम् । क्षियन्तः । उत । युध्यमानाः । इन्द्रम् । नरः । वाजऽयन्तः । हवन्ते ॥ ८ ॥

१-१. नास्ति कर्प. २. 'कैनः' वि' अर्प. ३. अस्य मूको. ४-४. नास्ति मूको. ५. पाकम् वि' अ'. ६. पङ्क्तिम् मूको. ७. नास्ति वि'. ८. नास्ति वि' अर्प. ९-९. 'पाना वि' कोचे; 'पानः' क प्रस्तावः.

वेङ्कट० इन्द्रम् एव ते अर्वतः सङ्ग्रामाश्च हवन्ते। इन्द्रम् एव गच्छन्तः[1], तथा युक्तभूमौ अवसिताः, ततस्तत्र निवसन्तश्च, अक्लान्तरमेव युध्यमानाः च। इन्द्रम् एव नरः वाजं कुर्वाणाः ॥ ८ ॥

[2]इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये चतुर्दशो वर्गः[3] ॥

[२६]

[4]वामदेवो गौतम ऋषिः, आद्यानां तिसृणाम् इन्द्रो वा। आद्यानां तिसृणाम् इन्द्रः आत्मा वा देवता, शिष्टानां श्येनः। त्रिष्टुप् छन्दः[5]।

अहं मनुरभवं सूर्यश्चाहं कक्षीवाँ ऋषिरस्मि विप्रः ।
अहं कुत्समार्जुनेयं न्यृञ्जेऽहं कविरुशना पश्यता मा ॥ १ ॥

अहम् । मनुः । अभवम् । सूर्यः । च । अहम् । कक्षीवान् । ऋषिः । अस्मि । विप्रः ।
अहम् । कुत्सम् । आर्जुनेयम् । नि । ऋञ्जे । अहम् । कविः । उशना । पश्यत । मा ॥ १ ॥

वेङ्कट० अहम् एव मन्वादिः अभवम्। अहम् अर्जुनीपुत्रम् कुत्सम् स्वकार्यसमर्थं करोमि। अहम् एव कविः उशना। माम् पश्यत इतीन्द्रस्य वामदेवस्य वा वचनम् ॥ १ ॥

अहं भूमिमददामार्यायाहं वृष्टिं दाशुषे मर्त्याय ।
अहमपो अनयं वावशाना मम देवासो अनु केतमायन् ॥ २ ॥

अहम् । भूमिम् । अददाम् । आर्याय । अहम् । वृष्टिम् । दाशुषे । मर्त्याय ।
अहम् । अपः । अनयम् । वावशानाः । मम । देवासः । अनु । केतम् । आयन् ॥ २ ॥

वेङ्कट० अहम्[6] यष्टिकाय[7] भूमिम् ददामि। अहम् एव प्रयच्छते मर्त्याय वृष्टिम्। अहम् एव अपः अनयम् सुखं प्रति कामयमानाः। मम आज्ञाम् देवाः अनु गच्छन्ति ॥ २ ॥

अहं पुरो मन्दसानो व्यैरं नव साकं नवतीः शम्बरस्य ।
शततमं वेश्यं सर्वताता दिवोदासमतिथिग्वं यदावम् ॥ ३ ॥

अहम् । पुरः । मन्दसानः । वि । ऐरम् । नव । साकम् । नवतीः । शम्बरस्य ।
शततमम् । वेश्यम् । सर्वऽताता । दिवःऽदासम् । अतिथिऽग्वम् । यत् । आवम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अहम् पुरः मोदमानः विविधमितस्ततः प्रेरितवान् नव[8] नवतीः च[9] शम्बरस्य। अथ तत्र गच्छतस्य पुरुषं नगरे सर्वैराश्चर्यैस्तत्तम् तत् वेश्यम् प्रवेशयम् अभवत् मम। कृता। यदा दिवोदासमनामानम् ऋषिम् अतिथीन् प्रति गन्तारम् अहम् अरक्षम् ॥ ३ ॥

---

१. नास्ति वि[2] मूको; अपरे मूको. २. °च्छन् मूको. ३-३. नास्ति मूको. ४. नास्ति वि[2] अ[1].
५. यीष्टिताय अ. ६. नास्ति वि[2] अ[1]. ७. °°°तिम अ[1].

प्र सु ष विभ्यो मरुतो विरस्तु प्र श्येनः श्येनेभ्य आशुपत्वा ।
अचक्रया यत् स्वधया सुपर्णो हव्यं भरन्मनवे देवजुष्टम् ॥ ४ ॥

प्र । सु । सः । विऽभ्यः । मरुतः । विः । अस्तु । प्र । श्येनः । श्येनेभ्यः । आशुऽपत्वा ।
अचक्रया । यत् । स्वधया । सुऽपर्णः । हव्यम् । भरत् । मनवे । देवऽजुष्टम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० शौनकः — 'प्र सु षः विभ्यो नवभिर्देवैः श्येनस्य सोमतः'[1] (बृदे ४,१३६) इति। सः श्येन विभ्यः गन्तृभ्योऽपि सुष्ठु हे मरुतः! प्रगन्ता भवतु, श्येनेभ्यः अपि आशुपतन श्येनः[2]। चक्ररहितेन बलप्रभवेन बलेन यत् सुपर्णः[3] देवैः सेवितं सोमं मनुष्याय आजहार ॥ ४ ॥

भरद् यदि विरतो वेविजानः पथोरुणा मनोजवा असर्जि ।
तूयं ययौ मधुना सोम्येनोत श्रवो विविदे श्येनो अत्र ॥ ५ ॥

भरत् । यदि । विः । अतः । वेविजानः । पथा । उरुणा । मनःऽजवाः । असर्जि ।
तूयम् । ययौ । मधुना । सोम्येन । उत । श्रवः । विविदे । श्येनः । अत्र ॥ ५ ॥

वेङ्कट० भरति यदि पक्षी स्वर्गात् भजन्, पथा विस्तीर्णेन मनोवेगः महोऽभवत् उद्युक्तोऽभवत्। क्षिप्रम् आगच्छत् सोममयेन मधुना सह, अन्नम् अपि केभ्ये श्येनः स्वर्गे ॥ ५ ॥

ऋजीपी श्येनो ददमानो अंशुं परावतः शकुनो मन्द्रं मदम् ।
सोमं भरद् दादृहाणो देवावान् दिवो अमुष्मादुत्तरादादाय ॥ ६ ॥

ऋजीपी । श्येनः । ददमानः । अंशुम् । पराऽवतः । शकुनः । मन्द्रम् । मदम् ।
सोमम् । भरत् । दादृहाणः । देवऽवान् । दिवः । अमुष्मात् । उत्ऽतरात् । आऽदाय ॥ ६ ॥

वेङ्कट० ऋजुगामी श्येनः धारयन् अंशुं परागतः शकुनशीलः मादकम् मदम् सोमम् दिव आहरत्, सोमपालान् पीडयन् देवैस्सहायः दिवः अमुष्मात् उद्गततरात् आदाय ॥ ६ ॥

आदाय श्येनो अभरत् सोमं सहस्रं सवाँ अयुतं च साकम् ।
अत्रा पुरंधिरजहादरातीर्मदे सोमस्य मूरा अमूरः ॥ ७ ॥

आऽदाय । श्येनः । अभरत् । सोमम् । सहस्रम् । सवान् । अयुतम् । च । साकम् ।
अत्र । पुरम्ऽधिः । अजहात् । अरातीः । मदे । सोमस्य । मूराः । अमूरः ॥ ७ ॥

---

१. नास्ति वि[2] अ[1]. २. °नवे मूको. ३. °रक्षाः वि[3] अ[2]; °संयुतः वि[3] अ लग्. ४. °से वि[3] अ[1]; °सेवा वि[3] अ लग्. ५. नृव° लग्.

वेङ्कट० आगत्य[1] स्तेनः 'आवभार सोमम्' सहस्रम् अयुतम् च सह[2] सोमपालान्। अत्र बहुप्रज्ञः[3] अशून् अस्वदत् सोममदे 'मुषाय अमुरः'[4] ॥ ७ ॥

[5]इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये पञ्चदशो वर्गः[5] ॥

[२७]

[1]वामदेवो गौतम ऋषिः। इन्द्रो देवता। त्रिष्टुप् छन्दः[1]।

गर्भे॒ नु सन्नन्वे॑षामवेदम॒हं दे॒वानां॒ जनि॑मानि॒ विश्वा॑ ।
श॒तं मा॒ पुर॒ आय॑सीररक्ष॒न्नध॑ श्ये॒नो ज॒वसा॒ निर॑दीयम् ॥ १ ॥

गर्भे॑ । नु । सन् । अनु॑ । ए॒षा॒म् । अ॒वे॒द॒म् । अ॒हम् । दे॒वाना॑म् । जनि॑मानि । विश्वा॑ ।
श॒तम् । मा॒ । पुरः॑ । आय॑सीः । अ॒र॒क्ष॒न् । अध॑ । श्ये॒नः । ज॒वसा॑ । निः । अ॒दी॒य॒म् ॥ १ ॥

वेङ्कट० गर्भे एव सन् अहम् एषाम् देवानाम् दिवि स्थितानां सर्वाणि जन्मानि अनुक्रमेण ज्ञातवानस्मि। शतम् मा पुरः अयसा निर्मिताः सोमपालैर्निर्मितम् अरक्षन्। अथ अहं श्येन[6] प्रविश्य सोममादाय निर्गतोऽस्मि ॥ १ ॥

न घा॒ स मामप॒ जोषं॑ जभारा॒भीमा॑स॒ त्वक्ष॑सा वी॒र्ये॑ण ।
ई॒र्मा पुरं॑धिरजहा॒दरा॑तीरु॒त वाताँ॑ अतर॒च्छूशु॑वानः ॥ २ ॥

न । घ॒ । सः । माम् । अप॑ । जोष॑म् । ज॒भा॒र॒ । अ॒भि । ई॒म् । आ॒स॒ । त्वक्ष॑सा । वी॒र्ये॑ण ।
ई॒र्मा । पुर॑म्ऽधिः । अ॒ज॒हा॒त् । अरा॑तीः । उ॒त । वाता॑न् । अ॒त॒र॒त् । शूशु॑वानः ॥ २ ॥

वेङ्कट० न एव खलु सः सोमरक्षी सेव्यमानं मां बलेन अपहृतवान्। अहं[7] पुनरेव अभ्यभवं तत्कर्तृणा बलेन। परोक्षः[8] शेषः। ईरणकुशलः बहुप्रज्ञः शत्रूणामरातीः अत्यजत्। अपि च वातान् सोमपालान् अतरत् दीप्यमानः ॥ २ ॥

अव॒ यच्छ्ये॒नो अस्व॑नी॒दध॒ द्योर्वि यद्यदि॒ वात॑ ऊ॒हुः पुरं॑धिम् ।
सृ॒जद्यद॑स्मा॒ अव॑ ह क्षि॒पज्ज्यां कृ॒शानु॒रस्ता॒ मन॑सा भुर॒ण्यन् ॥ ३ ॥

अव॑ । यत् । श्ये॒नः । अस्व॑नीत् । अध॑ । द्योः । वि । यत् । यदि॑ । वा॒ । अतः॑ । ऊ॒हुः । पुर॑म्ऽधिम् ।
सृ॒जत् । यत् । अ॒स्मै॒ । अव॑ । ह॒ । क्षि॒पत् । ज्याम् । कृ॒शानुः॑ । अस्ता॑ । मन॑सा । भु॒र॒ण्यन् ॥ ३ ॥

१. नास्ति लपे. २. °र आवाहतोऽनीरस्ता पश्चात् पञ्चदशोऽस्य ऋषे लपे. ३. नास्ति वि' लपे. ४. °प्रज्ञा वि' लपे. ५-५. मुषाः । मम्' क. ६-६. नास्ति मूको. ७. बलेन वि'' क'. ८. °ह वि' क' लपे; °क्षा वि'; °षं क.

वेङ्कट० अनन्तरं शीघ्रगामिनः श्येनः यदा तत्र आगतीत्, तदा वा कृशानुः सोमस्य पालकः पुरन्धिम् श्येनं विविधमपनीतवन्तः सोमपालकाः, यदा च अस्मै कृशानुः इषुम् अत्र असृजत् ज्याम् विक्षिपन् । तुग्र्याः छन्दसः । कृशानुः वेगात् मनसा तुल्यवेगो गच्छन् आनयतो वेतुम् ॥ ३ ॥

ऋजिप्य ईमिन्द्रावतो न भुज्युं श्येनो जभार बृहतो अधि ष्णोः ।
अन्तः पतत् पतत्र्यस्य पर्णमध यामनि प्रसितस्य तद् वेः ॥ ४ ॥

ऋजिप्यः । ईम् । इन्द्रऽवतः । न । भुज्युम् । श्येनः । जभार । बृहतः । अधि । स्नोः ।
अन्तरिति । पतत् । पतत्रि । अस्य । पर्णम् । अध । यामनि । प्रऽसितस्य । तत् । वेरिति वेः ॥४॥

वेङ्कट० ऋजुगामी श्येनः सोमम् इन्द्रवतः यजमानस्य भोजनम् बृहतः सानोः अधि आजभार । द्यावापृथिव्योः अन्तः पतन् पतत्रि अस्य पर्णम् तदानीं गमने प्रसक्तस्य पक्षिणः ॥ ४ ॥

अध श्वेतं कलशं गोभिरक्तमापिप्यानं मघवा शुक्रमन्धः ।
अध्वर्युभिः प्रयतं मध्वो अग्रमिन्द्रो मदाय प्रति धत् पिबध्यै शूरो मदाय प्रति धत् पिबध्यै ॥५॥

अध । श्वेतम् । कलशम् । गोभिः । अक्तम् । आऽपिप्यानम् । मघऽवा । शुक्रम् । अन्धः ।
अध्वर्युऽभिः । प्रऽयतम् । मध्वः । अग्रम् । इन्द्रः । मदाय । प्रति । धत् । पिबध्यै । शूरः । मदाय । प्रति ।
धत् । पिबध्यै ॥ ५ ॥

वेङ्कट० अथ सोमात्मकम् श्वेतम् कलशम् गोविकारैर्दध्यादिभिः अक्तम् उपर्युपरि वर्धमानम् मघवा निर्मलम् अन्नम् अध्वर्युभिः प्रयतम् मधुरस्य अग्रभूतम् इन्द्रः मदाय पातुं ओष्ठयोः प्रति अद-धात् शूरः ॥ ५ ॥

इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये षोडशो वर्गः ॥

[२८]

वामदेवो गौतम ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः ।

त्वा युजा तव तत् सोम सख्य इन्द्रो अपो मनवे सस्रुतस्कः ।
अहन्नहिमरिणात् सप्त सिन्धूनपावृणोदपिहितेव खानि ॥ १ ॥

त्वा । युजा । तव । तत् । सोम । सख्ये । इन्द्रः । अपः । मनवे । सऽस्रुतः । करिति कः ।
अहन् । अहिम् । अरिणात् । सप्त । सिन्धून् । अप । अवृणोत् । अपिहिताऽइव । खानि ॥१॥

वेङ्कट० त्वया सहायेन तव सख्ये सोम! अकार्षीत् इन्द्रः अपः मनुष्याय स्रवन्तीः अकरोत् ।

१. नास्ति वि॰. २. ॰र्णं वे॰ वि॰ अ॰. ३. केवल मूको. ४. इन्द्रापाश्च वि॰ अ॰. ५. नास्ति मूको. ६. नास्ति वि॰ अ॰. ७. ॰भुत॰ वि॰ अ॰ क॰ नेतरत्र अ॰. ८-८. नास्ति मूको. ९. ॰न्ता क.

अहन् अहिम्, अगमयश्च सप्त नदीः, आ अवृणोत् अपिहितानीव द्वाराणि नदीनां निःसरणमार्गान् ॥ १ ॥

त्वा युजा नि खिदत् सूर्यस्येन्द्रश्चक्रं सहसा सद्य इन्दो ।
अधि ष्णुना बृहता वर्तमानं महो द्रुहो अप विश्वायु धायि ॥ २ ॥

त्वा । युजा । नि । खिदत् । सूर्यस्य । इन्द्रः । चक्रम् । सहसा । सद्यः । इन्दो इति ।
अधि । स्नुना । बृहता । वर्तमानम् । महः । द्रुहः । अप । विश्वऽआयु । धायि ॥ २ ॥

वेङ्कट० त्वया सहायेन प्रावृहत् इन्द्रः सूर्यस्य चक्रम् बलेन सद्यः पुत्र हे सोम! । वर्तं महता समुच्छ्रितेन पर्वतेन गच्छत् सर्वगं महतः द्रोग्धुः सूर्यात् अपि इन्द्रेण 'अप अधायि' ॥ २ ॥

अहन्निन्द्रो अदहदग्निरिन्दो पुरा दस्यून् मध्यंदिनादभीके ।
दुर्गे दुरोणे क्रत्वा न यातां पुरू सहस्रा शर्वा नि बर्हीत् ॥ ३ ॥

अहन् । इन्द्रः । अदहत् । अग्निः । इन्दो इति । पुरा । दस्यून् । मध्यंदिनात् । अभीके ।
दुःऽगे । दुरोणे । क्रत्वा । न । याताम् । पुरु । सहस्रा । शर्वा । नि । बर्हीत् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० बहुनाम् इन्द्रः दस्यून् अहन्, अग्निः च तान् अदहत् हे सोम! मध्यंदिनात् पूर्वम् सङ्ग्रामे । दुर्गे देशे पर्वतादौ कार्यार्थम् इव गच्छतां पथिकानां पुरूणि सहस्राण्यसुराणां सार्थवत् सङ्घातानि हिंसक इन्द्रः नि बर्हीत् ॥ ३ ॥

विश्वस्मात् सीमधमाँ इन्द्र दस्यून् विशो दासीरकृणोरप्रशस्ताः ।
अबाधेथाममृणतं नि शत्रूनविन्देथामपचितिं वधत्रैः ॥ ४ ॥

विश्वस्मात् । सीम् । अधमान् । इन्द्र । दस्यून् । विशः । दासीः । अकृणोः । अप्रऽशस्ताः ।
अबाधेथाम् । अमृणतम् । नि । शत्रून् । अविन्देथाम् । अपऽचितिम् । वधत्रैः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० सर्वस्मात् लोकात् अधमान् इन्द्र! सर्वान् दस्यून् अकृणोः, तथा कर्मवर्जिताश्च विशः अधमाः कृतवान् । त्वं च सोमश्च शत्रून् नितरां बाधितवन्तौ मारितवन्तौ च, अलभेथाम् च पूजाम् शत्रूणां वधैः ॥ ४ ॥

एवा सत्यं मघवाना युवं तदिन्द्रश्च सोमोर्वमश्व्यं गोः ।
आदर्दृतमपिहितान्यश्ना रिरिचथुः क्षाश्चित्ततृदाना ॥ ५ ॥

---

१. नास्ति मूको. २. नास्ति वि° अ°. ३. °च्छन् क. ४-४. मध्यादपि वि° अ°. ५. °ति मूको. ६. अस्मात् वि° अ°. ७. शत्रून् वि° अ°.

एव । सत्यम् । मघऽवाना । युवम् । तत् । इन्द्रः । च । सोम । ऊर्वम् । अश्व्यम् । गोः ।
आ । अदर्दृतम् । अपिऽहितानि । अश्ना । रिरिचथुः । क्षाः । चित् । ततृदाना ॥ ५ ॥

वेङ्कट० एवम् सत्यम् धनवन्तौ! युवां तद् इदम् कृतवन्तौ इन्द्रः च सोम! 'स्तं च' गोः अपि अश्वसङ्घम्, आ अर्दयतम् च अपिहितद्वाराणि मेघान। तद्वन्तौ सर्वौ पृथिवी 'मद्गनया रिरिचथुः' मेघान् सिञ्चन्तौ ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये सप्तदशो वर्गः' ॥

[२९]

'वामदेवो गौतम ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः' ।

आ नः स्तुत उप वाजेभिरूती इन्द्र याहि हरिभिर्मन्दसानः ।
तिरश्चिदर्यः सवना पुरूण्याङ्गूषेभिर्गृणानः सत्यराधाः ॥ १ ॥

आ । नः । स्तुतः । उप । वाजेभिः । ऊती । इन्द्र । याहि । हरिऽभिः । मन्दसानः ।
तिरः । चित् । अर्यः । सवना । पुरूणि । आङ्गूषेभिः । गृणानः । सत्यऽराधाः ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'उप आयाहि' अश्वैः मोदमानः स्तुतः अस्माकम् अन्नैः सह रक्षणार्थम्, तिरः इति प्राप्तकालनाम[4] (द्र या ३.२०), प्राप्तकालानि सवनानि सर्वाणि स्वामी स्तोत्रैः स्तूयमानः सत्यधनः ॥ १ ॥

आ हि ष्मा याति नर्यश्चिकित्वान् हूयमानः सोतृभिरुप यज्ञम् ।
स्वश्वो यो अभीरुर्मन्यमानः सुष्वाणेभिर्मदति सं ह वीरैः ॥ २ ॥

आ । हि । स्म । याति । नर्यः । चिकित्वान् । हूयमानः । सोतृऽभिः । उप । यज्ञम् ।
सुऽअश्वः । यः । अभीरुः । मन्यमानः । सुस्वानेभिः । मदति । सम् । ह । वीरैः ॥ २ ॥

वेङ्कट० आ हि स्म गच्छति नृहितः प्राज्ञः सोतृभिः[6] हूयमानः यज्ञम् उप । स्वश्वः यः निर्भयः मन्यमानः सोमसुद्भिः वीरैः सह मदति ॥ २ ॥

श्रावयेदस्य कर्णा वाजयध्यै जुष्टामनु प्र दिशं मन्दयध्यै ।
उद्वावृषाणो राधसे तुविष्मान् करन्न इन्द्रः सुतीर्थाभयं च ॥ ३ ॥

श्रवय । इत् । अस्य । कर्णा । वाजयध्यै । जुष्टाम् । अनु । प्र । दिशम् । मन्दयध्यै ।
उत्ऽववृषाणः । राधसे । तुविष्मान् । करत् । नः । इन्द्रः । सुऽतीर्था । अभयम् । च ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. स्तौ वि' अ'. ३-३. 'ध्यातिरिरिचतुः वि' अ'; 'चतुः क. ४-४. 'पणाः वि' अर्थ. ५. 'समान वि' अ'. ६. सार्द्द वि' अर्थ; स्तोतृ वि' अ' क.

वेङ्कट० आतप एव इन्द्रस्य कर्णौ बधिरे कर्तुम् । हे स्तोतः! त्वया सेविष्यन् दिवम् मादयितुं प्रवर्ग्येण अनु आतप । सोऽयम् उग्राश्रवाः अभाय बलवान् करोतु अस्मान् इन्द्रः शोभनस्थानान्, अभयम् न करोतु ॥ ३ ॥

अच्छा यो गन्ता नाधमानमूती इत्था विप्रं हवमानं गृणन्तम् ।
उप त्मनि दधानो धुर्या३ँऽशून्त्सहस्राणि शतानि वज्रबाहुः ॥ ४ ॥

अच्छ । यः । गन्ता । नाधमानम् । ऊती । इत्था । विप्रम् । हवमानम् । गृणन्तम् ।
उप । त्मनि । दधानः । धुरि । आशून् । सहस्राणि । शतानि । वज्रऽबाहुः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अभि गन्ता यः याचमानं रक्षणार्थम् इत्थं मेधाविनं ह्वयन्तं स्तुवन्तं च । उप नयति आत्मनि स्वरथधुरि अश्वान् नियुञ्जन्[1] धनानाम् सहस्राणि शतानि च वज्रबाहुः[2] ॥ ४ ॥

त्वोतासो मघवन्निन्द्र विप्रा वयं ते स्याम सूरयो गृणन्तः ।
भेजानासो बृहद्दिवस्य राय आकाय्यस्य दावने पुरुक्षोः ॥ ५ ॥

त्वाऽऊतासः । मघऽवन् । इन्द्र । विप्राः । वयम् । ते । स्याम । सूरयः । गृणन्तः ।
भेजानासः । बृहत्ऽदिवस्य । रायः । आऽकाय्यस्य । दावने । पुरुऽक्षोः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० त्वया रक्षिताः[3] हे मघवन् इन्द्र! विप्राः वयम् च त्वदीयाः स्याम प्राज्ञाः[4] स्तुवन्तः भजमानाः महादीप्तिम् धनम् सर्वतः प्रापणीयम् दानाय बहुभिः प्रतिवृतम् ॥ ५ ॥

[5]इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये अष्टादशो वर्गः[5] ॥

[३०]

[6]वामदेवो गौतम ऋषिः । इन्द्रो देवता, नवमीदशम्येकादशीनाम् इन्द्रोषसौ ।
गायत्री छन्दः, अष्टमीचतुर्विंश्यौ त्रिष्टुभौ[6] ।

नकिरिन्द्र त्वदुत्तरो न ज्यायाँ अस्ति वृत्रहन् । नकिरेवा यथा त्वम् ॥ १ ॥

नकिः । इन्द्र । त्वत् । उत्ऽतरः । न । ज्यायान् । अस्ति । वृत्रऽहन् । नकिः । एव । यथा । त्वम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० न कश्चिद् हे वृत्रहन्[7] इन्द्र! त्वत्तः उत्तरकालीनः विद्यते, न च पूर्वकालीनः[7] विद्यते, नापि समः ॥ १ ॥

सत्रा ते अनु कृष्टयो विश्वा चक्रेव वावृतुः । सत्रा महाँ असि श्रुतः ॥ २ ॥

---

१. °युञ्ज मूको. २. °बाहु[:] वि[:] मूको. ३. °ता न वि° मूको. ४. प्रज्ञाः मूको. ५-५. नास्ति मूको. ६. नास्ति मूको. ७. नास्ति वि° अ मूको; °कालो विद्यो न च पूर्वकालीनः वि° मूको.

सत्रा । ते । अनु । कृष्टयः । विश्वाः । चक्राऽइव । वावृतुः । सत्रा । महान् । असि । श्रुतः ॥ २ ॥

वेङ्कट० सत्यमेव तव प्रजाः विश्वानि च भूतानि अनुवर्तनं कुर्वन्ति चक्राणीव रथम्। सत्यमेव महान् असि विश्रुतः ॥ २ ॥

विश्वे चुनेदुना त्वा देवास इन्द्र युयुधुः । यदहा नक्तमातिरः ॥ ३ ॥

विश्वे । चन । इत् । अना । त्वा । देवासः । इन्द्र । युयुधुः । यत् । अहा । नक्तम् । आ । अतिरः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० 'सर्वे हि एव' देवाः प्राणनेन[1] बलेन हे इन्द्र! त्वां योधयामासुः, यदा[2] त्वं सूर्यस्य चक्राहरणेन गमने निरन्धानः अहानि रात्रीः[3] च आ अतिरः विनाशितवानसि। 'सूर्यानुदये ह्येकत्वं[4] भवति सर्वम्'[1] ॥ ३ ॥

यत्रोत बाधितेभ्यश्चक्रं कुत्साय युध्यते । मुषाय इन्द्र सूर्यम् ॥ ४ ॥

यत्र । उत । बाधितेभ्यः । चक्रम् । कुत्साय । युध्यते । मुषायः । इन्द्र । सूर्यम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० यत्र बाधितेभ्यः कुत्ससैनिकेभ्यः कुत्साय च युध्यते रक्षणाय हे इन्द्र! सूर्यस्य चक्रम् अमुष्णाः ॥४॥

यत्र देवाँ ऋघायतो विश्वाँ अयुध्य एक इत् । त्वमिन्द्र वनूँरहन् ॥ ५ ॥

यत्र । देवान् । ऋघायतः । विश्वान् । अयुध्यः । एकः । इत् । त्वम् । इन्द्र । वनून् । अहन् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० यस्मिन् युद्धे देवान् बाधमानान् सर्वान् एकः एव अयुध्यः, त्वम् इन्द्र! वध हिंसितॄंश्च हतवानसि ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये एकोनविंशो वर्गः' ॥

यत्रोत मर्त्याय कमरिणा इन्द्र सूर्यम् । प्रावः शचीभिरेतशम् ॥ ६ ॥

यत्र । उत । मर्त्याय । कम् । अरिणाः । इन्द्र । सूर्यम् । प्र । आवः । शचीभिः । एतशम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्र! यस्मिन् अपि युद्धे मर्त्याय सूर्यम् बाधितवानसि, यत्र च प्रकर्षेण[6] रक्षितवानसि कर्मभिः एतशम् ऋषिम्, तदानीं च युयुत्सुः ॥ ६ ॥

किमादुतासि वृत्रहन् मघवन् मन्युमत्तमः । अत्राह दानुमातिरः ॥ ७ ॥

किम् । आत् । उत । असि । वृत्रऽहन् । मघऽवन् । मन्युमत्ऽतमः । अत्र । अह । दानुम् । आ । अतिरः ॥

१-१. °वेङ्ग्येवम् वि° अ°. २. °णेन क ष. ३. यथा अ°. ४. °त्रि वि°° क° क. ५-५. °वेङ्गेक° वि°; °वेङ्गेक° वि°. ६. सर्वत्र वि°. ७-७. नास्ति मूको. ८. नास्ति वि° अर्व.

वेङ्कट० हे वृत्रहन् मघवन्! यदि त्वं मन्युमान् भवसि कुप्यसि, तदानीम् एव शत्रुं विनाशयसीति समुदायार्थः। किम् इति प्रश्नविशेषार्थः ॥ ७ ॥

एतद् घेदुत वीर्यं१मिन्द्र चकर्थ पौंस्यम्। स्त्रियं यद् दुर्हणायुवं वधीर्दुहितरं दिवः ॥८॥

एतत्। घ। इत्। उत। वीर्यम्। इन्द्र। चकर्थ। पौंस्यम्।
स्त्रियम्। यत्। दुःऽहनायुवम्। वधीः। दुहितरम्। दिवः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० एतत् खलु अपि च वीर्यम् इन्द्र! कृतवानसि पुंस्त्वावहम्, स्त्रियम् यत् त्वं दुर्हणां प्रजापतिमिच्छन्तीम् उषसम् अवधीः ॥ ८ ॥

दिवश्चिद् घा दुहितरं महान् महीयमानाम्। उषासमिन्द्र सं पिणक् ॥ ९ ॥

दिवः। चित्। घ। दुहितरम्। महान्। महीयमानाम्। उषसम्। इन्द्र। सम्। पिणक् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० दिवः खलु दुहितरम् महान् त्वम् महीयमानाम् जवैः उषसम् इन्द्र! सम् चूर्णितवानसि ॥ ९ ॥

अपोषा अनसः सरत् संपिष्टादह बिभ्युषी। नि यत् सीं शिश्नथद् वृषा ॥ १० ॥

अप। उषाः। अनसः। सरत्। सम्ऽपिष्टात्। अह। बिभ्युषी। नि। यत्। सीम्। शिश्नथत्। वृषा ॥ १० ॥

वेङ्कट० अप असरत उषाः इन्द्रेण सम्पिष्टात्[1] शकटात् बिभ्युषी। यदा एनम्[2] इन्द्रः परिगृह्य नितराम् शिश्नथत् ॥ १० ॥

'इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये विंशो वर्गः' ॥

एतदस्या अनः शये सुसंपिष्टं विपाश्या। ससार सीं परावतः ॥ ११ ॥

एतत्। अस्याः। अनः। शये। सुऽसंपिष्टम्। विऽपाशि। आ। ससार। सीम्। पराऽवतः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० 'एतत् अस्याः' विशीर्णम् अनः शेते सुष्ठु चूर्णितम् पाशिभिर्बन्धकैर्विरहितं च। सेयं दूराद् देशात् प्रवणं प्रति आ ससार। सीम् इति पूरणम्। अत्र यास्कः— 'अपासरदुषाः। अनसः सम्पिष्टादेव बिभ्युषी। अनो वायुरनितेः। अपि वोपमार्थे स्यात्। अनस इव शकटादिव[3]। अनः शकटम्। आनद्धमस्मिंश्चीवरम्। अनितेर्वा स्यात् जीवनकर्मणः। उपजीवन्त्येनत्[4]। मेघोऽप्यन एतस्मादेव। [illegible]। तथा वर्णिता मन्त्रसः। तस्या एषापरा भवति ××× । एतदस्या अन आशते 'सुसंपिष्टम्। इतरदिव[6]। विपाशि विमुक्तपाशि' (या ११.४७-४८) इति ॥ ११ ॥

---

१. सम्पिष्टा मूको. २. एनाम् वि° अ°. ३-३. नास्ति मूको. ४-४. एतस्याः वि° अर्द. ५. °हिति मूको. ६. °नद् वि°° अ° अर्द. ७-७. °दमिव मूको.

उत सिन्धुं विबाल्यं वितस्थानामधि क्षमि । परि ष्ठा इन्द्र मायया ॥ १२ ॥

उत । सिन्धुम् । विऽबाल्यम् । विऽतस्थानाम् । अधि । क्षमि । परि । स्थाः । इन्द्र । मायया ॥ १२ ॥

वेङ्कट० अपि च सिन्धुं विबाल्यम् परुष्णीं पृथिव्यां सर्वतः विविष्टमानां पालितवानसि इन्द्र! कर्मणा ॥ १२ ॥

उत शुष्णस्य धृष्णुया प्र मृक्षो अभि वेदनम् । पुरो यदस्य संपिणक् ॥ १३ ॥

उत । शुष्णस्य । धृष्णुऽया । प्र । मृक्षः । अभि । वेदनम् । पुरः । यत् । अस्य । सम्ऽपिणक् ॥ १३ ॥

वेङ्कट० 'अपि च' शुष्णस्य' धर्षणशीलः धनं प्रकर्षेणाभिमृष्टवानसि । 'यत् अस्य' पुरः सम्पिष्टवानसि ॥ १३ ॥

उत दासं कौलितरं बृहतः पर्वतादधि । अवाहन्निन्द्र शम्बरम् ॥ १४ ॥

उत । दासम् । कौलिऽतरम् । बृहतः । पर्वतात् । अधि । अव । अहन् । इन्द्र । शम्बरम् ॥ १४ ॥

वेङ्कट० अपि च दासम् अत्यन्तकुलीनम्' महतः पर्वतात् अधि अधः ततः अपनीतवानसि इन्द्र! शम्बरम् ॥ १४ ॥

उत दासस्य वर्चिनः सहस्राणि शतावधीः । अधि पञ्च प्रधीँरिव ॥ १५ ॥

उत । दासस्य । वर्चिनः । सहस्राणि । शता । अवधीः । अधि । पञ्च । प्रधीन्ऽइव ॥ १५ ॥

वेङ्कट० अपि च असुरस्य वर्चिनाम्नः' सहस्राणि शतानि अनुचरान् अवधीः पञ्च च प्रधीनिव परिगतान् ॥ १५ ॥

"इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये एकविंशो वर्गः" ॥

उत त्यं पुत्रमग्रुवः परावृक्तं शतक्रतुः । उक्थेष्विन्द्र आभजत् ॥ १६ ॥

उत । त्यम् । पुत्रम् । अग्रुवः । पराऽवृक्तम् । शतऽक्रतुः । उक्थेषु । इन्द्रः । आ । अभजत् ॥ १६ ॥

वेङ्कट० अपि च तम् पुत्रम् अग्रुवः परावृक्तम् नाम शतक्रतुः इन्द्रः उक्थेषु आ अभजत् । परावृगेव परावृक्तः ॥ १६ ॥

उत त्या तुर्वशायदू अस्नातारा शचीपतिः । इन्द्रो विद्वाँ अपारयत् ॥ १७ ॥

---

१. नास्ति मूको. २. नास्ति वि॰. ३. °णिधानाम् वि॰ अ कर्प; °श्रीणाम् वि॰ अ॰. ४. नारि॰ वि॰ अ॰. ५-५. नास्ति वि॰ अ॰. ६. नास्ति वि॰. ७-७. मरुत्व वि॰. ८. °त्यन्तकीलनम् वि॰ अ॰; °कुलीनं वि॰ अ कर्प. ९. वर्चिना॰ वि॰ कर्प; वर्चिता॰ वि॰ अ॰ क. १०-१०. नास्ति मूको.

उत । त्या । तुर्वशायदू इति । अस्नातारा । शचीऽपतिः । इन्द्रः । विद्वान् । अपारयत् ॥ १७ ॥

वेङ्कट० अपि च तौ तुर्वशं यदुं च अनभिषिक्तौ पितृशापात् शचीपतिः इन्द्रः जानन् अतारयत् कृतवान् राज्यार्हाविति ॥ १७ ॥

उत त्या सद्य आर्या सरयोरिन्द्र पारतः । अर्णाचित्ररथावधीः ॥ १८ ॥

उत । त्या । सद्यः । आर्या । सरयोः । इन्द्र । पारतः । अर्णाचित्ररथा । अवधीः ॥ १८ ॥

वेङ्कट० अपि च[1] तौ इन्द्र![2] सद्यः एव राजानौ सरयोः नद्याः पारे अर्णं चित्ररथं च हतवानसि ॥ १८ ॥

अनु द्वा जहिता नयोऽन्धं श्रोणं च वृत्रहन् । न तत्ते सुम्नमष्टवे ॥ १९ ॥

अनु । द्वा । जहिता । नयः । अन्धम् । श्रोणम् । च । वृत्रऽहन् । न । तत् । ते । सुम्नम् । अष्टवे ॥ १९ ॥

वेङ्कट० 'हे वृत्रहन्!' 'अनु अनयः'[3] द्वौ कुब्जौ अन्धम् ऋज्राश्वम्, श्रोणम् परावृजम् च । न तत् तव सुखम् अन्येनाप्तुं शक्यं देवेन स्तुतेन ॥ १९ ॥

शतमश्मन्मयीनां पुरामिन्द्रो व्यास्यत् । दिवोदासाय दाशुषे ॥ २० ॥

शतम् । अश्मन्ऽमयीनाम् । पुराम् । इन्द्रः । वि । आस्यत् । दिवःऽदासाय । दाशुषे ॥ २० ॥

वेङ्कट० शिलामयीनाम् पुराम् शतम् इन्द्रः व्यस्तवान् दिवोदासाय यजमानाय दभीतये[4] ॥ २० ॥

'इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये द्वाविंशो वर्गः[5] ॥

अस्वापयद्दभीतये सहस्रा त्रिंशतं हथैः । दासानामिन्द्रो मायया ॥ २१ ॥

अस्वापयत् । दभीतये । सहस्रा । त्रिंशतम् । हथैः । दासानाम् । इन्द्रः । मायया ॥ २१ ॥

वेङ्कट० दभीतिप्रीतये असुराणाम् त्रिंशतम् सहस्राणि हननैः भूमावशाययत् इन्द्रः कर्मणा ॥ २१ ॥

स घेदुतासि वृत्रहन्समान इन्द्र गोपतिः । यस्ता विश्वानि चिच्युषे ॥ २२ ॥

सः । घ । इत् । उत । असि । वृत्रऽहन् । समानः । इन्द्र । गोऽपतिः । यः । ता । विश्वानि । चिच्युषे ॥ २२ ॥

वेङ्कट० सः खलु असि वृत्रहन् इन्द्र! सर्वेषां साधारणः गोपतिः, यः त्वं तानि विश्वानि असुरपुराणि च्यावयसि ॥ २२ ॥

उत नूनं यदिन्द्रियं करिष्या इन्द्र पौंस्यम् । अद्या नकिष्टदा मिनत् ॥ २३ ॥

---

१. नास्ति वि' अप. २. नास्ति मूको. ३-३. नास्ति मूको. ४-४. [illegible] मूको; [illegible] च सहस्राबः. ५. तृतीये° मूको.

उत । नूनम् । यत् । इन्द्रियम् । करिष्याः । इन्द्र । पौंस्यम् । अद्य । नकिः । तत् । आ । मिनत् ॥२३॥

वेङ्कट० अपि च पुरा यत् वीर्यं पुंस्त्वावहं कृतवानसि इन्द्र![1], तत् अद्य[2] न कश्चित् आ[3] हिनस्ति, इन्द्रप्रधानानि व्रतानि तथानुवर्तन्ते ॥ २३ ॥

वामंवामं त आदुरे देवो ददात्वर्यमा । वामं पूषा वामं भगो वामं देवः करूळती ॥२४॥

वामम्ऽवामम् । ते । आऽदुरे । देवः । ददातु । अर्यमा ।
वामम् । पूषा । वामम् । भगः । वामम् । देवः । करूळती ॥ २४ ॥

वेङ्कट० वननीयं[4] धनं तव आदरणे(?)[5] सति अर्यमादिः देवः अस्मभ्यम् ददातु । कृत्तदन्तः पूषा करूळती । पुनर्वचनं विशेषणसमर्पणायेति[6] ॥ २४ ॥

[6]इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये त्रयोविंशो वर्गः[6] ।

[३१]

[7]वामदेवो गौतम ऋषिः । इन्द्रो देवता । गायत्री छन्दः, तृतीया पादनिचृत्[7] ।

कया नश्चित्र आ भुवदूती सदावृधः सखा । कया शचिष्ठया वृता ॥ १ ॥

कया । नः । चित्रः । आ । भुवत् । ऊती । सदाऽवृधः । सखा । कया । शचिष्ठया । वृता ॥१॥

वेङ्कट० केन अस्मान् रक्षणेन पूजनीयः इन्द्रः आभिमुख्येन प्राप्नुयात् अस्माकं सदा वर्धयिता सखा, केन च अतिशयेन कर्मवता तर्पणेन ॥ १ ॥

कस्त्वा सत्यो मदानां मंहिष्ठो मत्सदन्धसः । दृळ्हा चिदारुजे वसु ॥ २ ॥

कः । त्वा । सत्यः । मदानाम् । मंहिष्ठः । मत्सत् । अन्धसः । दृळ्हा । चित् । आऽरुजे । वसु ॥२॥

वेङ्कट० कः त्वां मदहेतुभूतानां मध्ये सत्यभूतः अतिशयेन महान् मादयेत् । अन्नस्य सम्बन्धिनां दृढानि अपि धनानि स्तोतृभ्यो दानाय आरोक्तुं भङ्क्तुम् मत्सत् इति ॥ २ ॥

अभी षु णः सखीनामविता जरितॄणाम् । शतं भवास्यूतिभिः ॥ ३ ॥

अभि । सु । नः । सखीनाम् । अविता । जरितॄणाम् । शतम् । भवासि । ऊतिऽभिः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० "अभि भवसि" सुष्ठु अस्माकं तव सखीनां रक्षकः स्तोतॄणां रक्षणप्रकारैः बाहुल्यात् शतम् ॥३॥

---

१. नास्ति मूको. २. कल्पः वि° अ°; ... ३. ... ४. वैप २,३४८ ... ५. विशेषण ... वि° अ°. ६-६. नास्ति मूको. ७. नास्ति° ...

अभी न आ ववृत्स्व चक्रं न वृत्तमर्वतः । नियुद्भिश्चर्षणीनाम् ॥ ४ ॥
अभि । नः । आ । ववृत्स्व । चक्रम् । न । वृत्तम् । अर्वतः । नियुत्ऽभिः । चर्षणीनाम् ॥ ४ ॥
वेङ्कट० अभि आ वर्तस्व अस्मान् चक्रम् इव परिवृत्तम् अश्वान् मनुष्याणाम् अस्माकमनाभिरश्वैः ॥ ४ ॥

प्रवता हि क्रतूनामा हा पदेव गच्छसि । अभक्षि सूर्ये सचा ॥ ५ ॥
प्रऽवता । हि । क्रतूनाम् । आ । ह । पदाऽइव । गच्छसि । अभक्षि । सूर्ये । सचा ॥ ५ ॥
वेङ्कट० आरम्भेण हि कर्मणाम्[1] आगच्छसीन्द्रः मार्गेणेव । सेव्यते सूर्ये उदिते सह प्राप्तः ॥ ५ ॥

[2]इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये चतुर्विंशो वर्गः[2] ॥

सं यत् त इन्द्र मन्यवः सं चक्राणि दधन्विरे । अध त्वे अध सूर्ये ॥ ६ ॥
सम् । यत् । ते । इन्द्र । मन्यवः । सम् । चक्राणि । दधन्विरे । अध । त्वे इति । अध । सूर्ये ॥६॥
वेङ्कट० यत्[3] तव इन्द्र! क्रोधाः तेजः सन्दधिरे, यच्च बलानि, त्वय्यपि वा विद्यते सूर्ये वा ॥ ६ ॥

उत स्मा हि त्वामाहुरिन्मघवानं शचीपते । दातारमविदीधयुम् ॥ ७ ॥
उत । स्म । हि । त्वाम् । आहुः । इत् । मघऽवानम् । शचीऽपते । दातारम् । अविऽदीधयुम् ॥
वेङ्कट० अपि च स्म हि त्वाम् आहुः धनिनम् शचीपते! दातारम् दीप्यमानम् ॥ ७ ॥

उत स्मा सद्य इत् परि शशमानाय सुन्वते । पुरू चिन्मंहसे वसु ॥ ८ ॥
उत । स्म । सद्यः । इत् । परि । शशमानाय । सुन्वते । पुरु । चित् । मंहसे । वसु ॥ ८ ॥
वेङ्कट० अपि च स्म सद्यः एव[1] भजमानाय सुन्वते । बहु एव धनं प्रयच्छसि ॥ ८ ॥

नहि ष्मा ते शतं चन राधो वरन्त आमुरः । न च्यौत्नानि करिष्यतः ॥ ९ ॥
नहि । स्म । ते । शतम् । चन । राधः । वरन्ते । आऽमुरः । न । च्यौत्नानि । करिष्यतः ॥९॥
वेङ्कट० न खलु स्म तव धनं सर्वतो मूढाः शतम् अपि पुरुषाः वारयन्ति, न च बलानि करिष्यतः ॥ ९ ॥

अस्माँ अवन्तु ते शतमस्मान्त्सहस्रमूतयः । अस्मान् विश्वा अभिष्टयः ॥ १० ॥
अस्मान् । अवन्तु । ते । शतम् । अस्मान् । सहस्रम् । ऊतयः । अस्मान् । विश्वाः । अभिष्टयः ॥

---

१. °नां वि' अ'.   २-२. नास्ति मूको.   ३. नास्ति वि' अ'.

वेङ्कट० अस्मान् रक्षन्तु शत शतं सहस्रम् च रक्षणानि, तथा विश्वानि अन्वेषणानि च ॥ १० ॥

'इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये पञ्चविंशो वर्गः' ॥

अस्माँ इहा वृणीष्व सख्याय स्वस्तये । महो राये दिवित्मते ॥ ११ ॥

अस्मान् । इह । वृणीष्व । सख्याय । स्वस्तये । महः । राये । दिवित्मते ॥ ११ ॥

वेङ्कट० अस्मान् इह आवृणीष्व सख्याय अविनाशाय च[2] महते धनाय च दीप्तिमते ॥ ११ ॥

अस्माँ अविड्ढि विश्वहेन्द्र राया परीणसा । अस्मान् विश्वाभिरूतिभिः ॥ १२ ॥

अस्मान् । अविड्ढि । विश्वहा । इन्द्र । राया । परीणसा । अस्मान् । विश्वाभिः । ऊतिऽभिः ॥

वेङ्कट० अस्मान् रक्ष सर्वदा इन्द्र ! धनेन परितो नद्धेन विश्वैश्च रक्षणैः ॥ १२ ॥

अस्मभ्यं ताँ अपा वृधि व्रजाँ अस्तेव गोमतः । नवाभिरिन्द्रोतिभिः ॥ १३ ॥

अस्मभ्यम् । तान् । अप । वृधि । व्रजान् । अस्ताऽइव । गोऽमतः । नवाभिः । इन्द्र । ऊतिऽभिः ॥

वेङ्कट० अस्मदर्थम् तान् गोभिः तद्वितान् व्रजान् अप वृधि असुरान् इव अस्ता नवैः इन्द्र ! मरुद्भिः सह ॥ १३ ॥

अस्माकं धृष्णुया रथो द्युमाँ इन्द्रानपच्युतः । गव्युरश्वयुरीयते ॥ १४ ॥

अस्माकम् । धृष्णुऽया । रथः । द्युऽमान् । इन्द्र । अनपऽच्युतः । गव्युः । अश्वऽयुः । ईयते ॥ १४ ॥

वेङ्कट० अस्माकम् धृष्णुः रथः दीप्तिमान् इन्द्र ! शत्रुभिः अनपच्युतः गाः अश्वांश्चेच्छन् गच्छति ॥ १४ ॥

अस्माकमुत्तमं कृधि श्रवो देवेषु सूर्य । वर्षिष्ठं द्यामिवोपरि ॥ १५ ॥

अस्माकम् । उत्ऽतमम् । कृधि । श्रवः । देवेषु । सूर्य । वर्षिष्ठम् । द्याम्ऽइव । उपरि ॥ १५ ॥

वेङ्कट० अस्माकम् उत्तमम्[3] अन्नम् कृधि देवेषु हे सुवीर्य ! वृद्धतमम् द्युलोकम् इव उपरि स्थितम् ॥ १५ ॥

'इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये षड्विंशो वर्गः' ॥

[३२]

'वामदेवो गौतम ऋषिः । इन्द्रो देवता, अन्त्ययोरिन्द्राश्वौ । गायत्री छन्दः' ।

आ तू न इन्द्र वृत्रहन्नस्माकमर्धमा गहि । महान् महीभिरूतिभिः ॥ १ ॥

आ । तु । नः । इन्द्र । वृत्रऽहन् । अस्माकम् । अर्धम् । आ । गहि । महान् । महीभिः । ऊतिऽभिः ॥ १ ॥

1-1. नास्ति मूको. 2. नास्ति कपं. 3. उत्तमं वि' कपं.

वेङ्कट० आ गच्छ क्षिप्रम् अस्माकम् हे इन्द्र वृत्रहन्! [1]चित्रैः रक्षणैः[1] अर्थेन महद्भिः। अस्माकम् इति पूरणम् ॥ १ ॥

भृमिश्चिद्घासि तूतुजिरा चित्र चित्रिणीष्वा । चित्रं कृणोष्यूतये ॥ २ ॥

भृमिः । चित् । घ । असि । तूतुजिः । आ । चित्र । चित्रिणीषु । आ । चित्रम् । कृणोषि । ऊतये ॥२॥

वेङ्कट० भ्रमणशीलः खलु असि हिंसकः, स त्वम् चित्र! चित्रिणीषु प्रजासु[2] चित्रम् धनम् आ कृणोषि रक्षणाय ॥ २ ॥

दभ्रेभिश्चिच्छशीयांसं हंसि व्राधन्तमोजसा । सखिभिर्ये त्वे सचा ॥ ३ ॥

दभ्रेभिः । चित् । शशीयांसम् । हंसि । व्राधन्तम् । ओजसा । सखिऽभिः । ये । त्वे इति । सचा ॥३॥

वेङ्कट० क्षुद्रैः अपि त्वम् अभिभवन्तम् हंसि वर्धमानं बलेन मरुद्भिः[3], ये च त्वयि सह वसन्ति ॥ ३ ॥

वयमिन्द्र त्वे सचा वयं त्वाभि नोनुमः । अस्माँअस्माँ इदुदव ॥ ४ ॥

वयम् । इन्द्र । त्वे इति । सचा । वयम् । त्वा । अभि । नोनुमः । अस्मान्ऽअस्मान् । इत् । उत् । अव ॥

वेङ्कट० वयम् हे इन्द्र! त्वयि समवेताः, वयम् त्वाम् अभि स्तुमः, अस्मान् एव त्वं सर्वदा रक्ष ॥ ४ ॥

स नश्चित्राभिरद्रिवोऽनवद्याभिरूतिभिः । अनाधृष्टाभिरा गहि ॥ ५ ॥

सः । नः । चित्राभिः । अद्रिऽवः । अनवद्याभिः । ऊतिऽभिः । अनाधृष्टाभिः । आ । गहि ॥५॥

वेङ्कट० सः अस्मान् चित्रैः मरुद्भिः अवद्यरहितैः शत्रुभिरनाधर्षैः आ गच्छ हे वज्रिन्! ॥ ५ ॥

[4]इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये सप्तविंशो वर्गः[4] ॥

भूयामो षु त्वावतः सखाय इन्द्र गोमतः । युजो वाजाय घृष्वये ॥ ६ ॥

भूयामो इति । सु । त्वाऽवतः । सखायः । इन्द्र । गोऽमतः । युजः । वाजाय । घृष्वये ॥ ६ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्र! त्वत्सदृशस्य गोमतः सुष्ठु सखायः भूयास[5] सङ्गताः अन्नाय शत्रूणां घर्षणशीलाय ॥ ६ ॥

त्वं ह्येक ईशिष इन्द्र वाजस्य गोमतः । स नो यन्धि महीमिषम् ॥ ७ ॥

त्वम् । हि । एकः । ईशिषे । इन्द्र । वाजस्य । गोऽमतः । सः । नः । यन्धि । महीम् । इषम् ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ ७ ॥

१-१. वेदेष्वरक्षैः वि॰ अ॰; वेदैः वि॰ अ॰; वेदः रक्ष॰ ल. २. धुना॰ वि॰ अ॰ ल लपे. ३. नास्ति वि॰. ४-४. नास्ति मूको. ५. भूयास्म स प्रस्तावः.

न त्वा॑ वरन्ते अ॒न्यथा॒ यद् दित्स॑सि स्तु॒तो म॒घम् । स्तो॒तृभ्य॑ इन्द्र गिर्वणः ॥८॥

न । त्वा॒ । व॒र॒न्ते॒ । अ॒न्यथा॑ । यत् । दित्स॑सि । स्तु॒तः । म॒घम् । स्तो॒तृऽभ्यः॑ । इ॒न्द्र॒ । गि॒र्व॒णः॒ ॥

वेङ्कट० न त्वां[1] वारयन्ति[2] अन्यथा कर्तुम्, यदा त्वं दित्ससि स्तुतः धनम् स्तोतृभ्यः हे इन्द्र गिर्वणः! ॥८॥

अ॒भि त्वा॒ गोत॑मा गि॒रानू॑षत॒ प्र दा॒वने॑ । इन्द्र॒ वाजा॑य घृ॒ष्वये॑ ॥ ९ ॥

अ॒भि । त्वा॒ । गोत॑माः । गि॒रा । अनू॑षत । प्र । दा॒वने॑ । इन्द्र॑ । वाजा॑य । घृ॒ष्वये॑ ॥ ९ ॥

वेङ्कट० अभि अस्तुवत प्रकर्षेण त्वाम् गोतमाः स्तोत्रेण इन्द्र! दानाय अन्नाय च घर्षणशीलाय ॥ ९ ॥

प्र ते॑ वोचाम वी॒र्या॑३ या म॑न्दसा॒न आरु॑जः । पुरो॒ दासी॑र॒भीत्य॑ ॥ १० ॥

प्र । ते॒ । वो॒चा॒म॒ । वी॒र्या॑ । याः । म॒न्द॒सा॒नः । आ । अरु॑जः । पुरः॑ । दासीः॑ । अ॒भि॒ऽइत्य॑ ॥१०॥

वेङ्कट० प्र वोचाम तव वीर्याणि, याः पुरः मोदमानः पर्वतो भग्नवानसि दाससम्बन्धिनीः[3] अभिगम्य, तद्वितथानि ॥ १० ॥

[4]इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये अष्टाविंशो वर्गः[4] ॥

ता ते॑ गृणन्ति वे॒धसो॒ यानि॑ च॒कर्थ॒ पौंस्या॑ । सु॒तेष्वि॑न्द्र गिर्वणः ॥ ११ ॥

ता । ते॒ । गृ॒ण॒न्ति॒ । वे॒धसः॑ । यानि॑ । च॒कर्थ॑ । पौंस्या॑ । सु॒तेषु॑ । इ॒न्द्र॒ । गि॒र्व॒णः॒ ॥ ११ ॥

वेङ्कट० तानि ते गृणन्ति स्तोतारः यानि कृतवानसि वीर्याणि सवेषु हे इन्द्र गिर्वणः! ॥ ११ ॥

अवी॑वृधन्त॒ गोत॑मा॒ इन्द्र॒ त्वे स्तोम॑वाहसः । ऐषु॑ धा वी॒रव॒द् यशः॑ ॥१२॥

अवी॑वृधन्त । गोत॑माः । इन्द्र॑ । त्वे इति॑ । स्तोम॑ऽवाहसः । आ । ए॒षु॒ । धाः॒ । वी॒रऽव॑त् । यशः॑ ॥

वेङ्कट० वर्धयन्तु गोतमाः हे इन्द्र! त्वयि स्तोमानां वोढारः । आ धेहि गोतमेषु वीरवत् अन्नम् ॥ १२ ॥

यच्चि॒द्धि शश्व॑ता॒मसीन्द्र॒ साधा॑रण॒स्त्वम् । तं त्वा॑ व॒यं ह॑वामहे ॥ १३ ॥

यत् । चि॒त् । हि । शश्व॑ताम् । असि॑ । इन्द्र॑ । साधा॑रणः । त्वम् । तम् । त्वा॒ । व॒यम् । ह॒वा॒म॒हे॒ ॥१३॥

वेङ्कट० यत् चित् हि बहूनाम् असि इन्द्र! साधारणः त्वम्, तम् त्वा वयम् हवामहे ॥ १३ ॥

अ॒र्वा॒ची॒नो व॑सो भवा॒स्मे सु म॒त्स्वान्ध॑सः । सोमा॑नामिन्द्र सोमपाः ॥ १४ ॥

अ॒र्वा॒ची॒नः । व॒सो॒ इति॑ । भ॒व॒ । अ॒स्मे इति॑ । सु । म॒त्स्व॒ । अन्ध॑सः । सोमा॑नाम् । इ॒न्द्र॒ । सो॒म॒ऽपाः॒ ॥

---

१. त्वा वि[1] अर्थ. २. वारयन्ति वि[3] अ[1]. ३. दासस्य स्त्रीणोमिः वि[3] अ[1]. ४-४. नास्ति मूको.

वेङ्कट० अभिमुखः मम हे वासयितः! अस्मासु । सुष्टु तृप्यन्तु सोमेन हे सोमस्य पातः इन्द्र! ॥ १४ ॥

अस्माकं त्वा मतीनामा स्तोम इन्द्र यच्छतु । अर्वागा वर्तया हरी ॥ १५ ॥

अस्माकम् । त्वा । मतीनाम् । आ । स्तोमः । इन्द्र । यच्छतु । अर्वाक् । आ । वर्तय । हरी इति ॥ १५ ॥

वेङ्कट० अस्माकम् स्तुतीनाम् स्तोमः त्वाम् इन्द्र! आ गच्छतु । अभिमुखम् आ वर्तय अश्वौ ॥ १५ ॥

पुरोळाशं च नो घसो जोषयासे गिरश्च नः । वधूयुरिव योषणाम् ॥ १६ ॥

पुरोळाशम् । च । नः । घसः । जोषयासे । गिरः । च । नः । वधूयुःऽइव । योषणाम् ॥ १६ ॥

वेङ्कट० पूर्वम् (ऋ ३,५२,३) गता ॥ १६ ॥

इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये एकत्रिंशो वर्गः ॥

सहस्रं व्यतीनां युक्तानामिन्द्रमीमहे । शतं सोमस्य खार्यः ॥ १७ ॥

सहस्रम् । व्यतीनाम् । युक्तानाम् । इन्द्रम् । ईमहे । शतम् । सोमस्य । खार्यः ॥ १७ ॥

वेङ्कट० युक्तानाम् अश्वानाम् सहस्रम् इन्द्रम् याचामहे । शतम् इमाः सोमस्य खार्यः प्रापयेन्द्रस्येति ॥ १७ ॥

सहस्रा ते शता वयं गवामा च्यावयामसि । अस्मत्रा राध एतु ते ॥ १८ ॥

सहस्रा । ते । शता । वयम् । गवाम् । आ । च्यवयामसि । अस्मऽत्रा । राधः । एतु । ते ॥ १८ ॥

वेङ्कट० त्वत्तः वयम् गवाम् सहस्राणि शतानि च आ च्यावयामः[1] । अस्मासु[2] धनम्[3] आगच्छतु तव ॥ १८ ॥

दश ते कलशानां हिरण्यानामधीमहि । भूरिदा असि वृत्रहन् ॥ १९ ॥

दश । ते । कलशानाम् । हिरण्यानाम् । अधीमहि । भूरिऽदाः । असि । वृत्रऽहन् ॥ १९ ॥

वेङ्कट० हिरण्यपूर्णान्[4] दश कलशान् त्वत्तः धारयेम । भूरिदाः असि हि वृत्रहन्! ॥ १९ ॥

भूरिदा भूरि देहि नो मा दभ्रं भूर्या भर । भूरि घेदिन्द्र दित्ससि ॥ २० ॥

भूरिऽदाः । भूरि । देहि । नः । मा । दभ्रम् । भूरि । आ । भर । भूरि । घ । इत् । इन्द्र । दित्ससि ॥ २० ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ २० ॥

भूरिदा ह्यसि श्रुतः पुरुत्रा शूर वृत्रहन् । आ नो भजस्व राधसि ॥ २१ ॥

भूरिऽदाः । हि । असि । श्रुतः । पुरुऽत्रा । शूर । वृत्रऽहन् । आ । नः । भजस्व । राधसि ॥ २१ ॥

---

१. च्याव° वि°, २. अस्मान् वि°, ३. धनम् वि°, ४ °पूर्णकलशान् वि° अर्थ.

वेङ्कट० बहूनां दाता असि त्वम् हे शूर वृत्रहन्! पुरुषु देवेषु श्रुतः । तस्मात् आ भज धने ॥ २१ ॥

प्र ते बभ्रू विचक्षण शंसामि गोषणो नपात् । माभ्यां गा अनु शिश्रथः ॥ २२ ॥

प्र । ते । बभ्रू इति । विऽचक्षण । शंसामि । गोऽसनः । नपात् । मा । आभ्याम् । गाः । अनु । शिश्रथः ॥

वेङ्कट० प्र शंसामि तव बभ्रुवर्णौ अश्वौ हे प्राज्ञ! हे उदकस्य दातुः पुत्र! । मा आभ्याम् अश्वाभ्यां पशून् अनु शिश्रथः । श्रथतिर्मोचनकर्मा ॥ २२ ॥

कनीनकेव विद्रधे नवे द्रुपदे अर्भके । बभ्रू यामेषु शोभेते ॥ २३ ॥

कनीनकाऽइव । विऽद्रधे । नवे । द्रुऽपदे । अर्भके । बभ्रू इति । यामेषु । शोभेते इति ॥ २३ ॥

वेङ्कट० कन्यके[1] इव स्थिते नवे पादुके स्वल्पे स्थिते[2] बभ्रू इन्द्रस्याश्वे गमनेषु शोभेते स्वल्पके[3] । निरुक्तं (या ४,१५) द्रष्टव्यम् ॥ २३ ॥

अरं म उस्रयाम्णेऽरमनुस्रयाम्णे । बभ्रू यामेष्वस्रिधा ॥ २४ ॥

अरम् । मे । उस्रऽयाम्ने । अरम् । अनुस्रऽयाम्ने । बभ्रू इति । यामेषु । अस्रिधा ॥ २४ ॥

वेङ्कट० वामदेवस्य द्रावुतौ स्तः, ताभ्यां गच्छते मह्यमिन्द्रस्य बभ्रू अश्वौ गमनेषु अक्षीणौ[4] अलं पर्याप्तमाहरताम् । एवं पादाभ्यां गच्छते ।

[5]इति तृतीयाष्टके षष्ठाध्याये त्रिंशो वर्गः[5] ॥

व्याकरोत् षष्ठमध्यायं तृतीयस्याष्टकस्य सः ।
दुहिता भवगोलस्य सुन्दरी वसतीलसत् ॥

इति वेङ्कटमाधवाचार्यविरचिते ऋक्संहिताव्याख्याने तृतीयाष्टके षष्ठोऽध्यायः ॥

— ❀ —

इति ऋग्वेदे सभाष्ये तृतीयाष्टके षष्ठोऽध्यायः ॥

१. कन्यके वि॰ अ॰. २. अवस्थिते वि॰ अ॰. ३. स्वल्पके वि॰ अप॰; स्वल्पाङ्गि॰ वि॰ अ॰.
४-५. नास्ति मूको.

'अथ तृतीयाऽष्टके सप्तमोऽध्यायः'

वेङ्कट०

'प्र ऋभुभ्यो दूतमिव' इत्यादिष्वाख्यति माधवः ।
उपसर्गेषु वक्तव्यमादितः सम्प्रदर्शयन् ॥ १ ॥

अन्वयव्यतिरेकाभ्यां प्रकृतेः प्रत्ययस्य च ।
पृथगर्थपरिज्ञानमिति शाब्दिकनिर्णयः ॥ २ ॥

उपसर्गेष्वपि तथा भवेदिति विनिश्चयः ।
तदेवं धातुसंज्ञायां स्पष्टमाह पतञ्जलिः ॥ ३ ॥

वदन्ति वाचकानेके उपसर्गान् विपश्चितः ।
'अर्थानां धातुलीनानां' द्योतकास्ते पतञ्जलेः ॥ ४ ॥

प्रतिष्ठते तिष्ठतीति गमने स्थानमेव च ।
उभयं विरुद्धमर्थं प्रस्तुत द्योतको मतेः ॥ ५ ॥

'भीतानि बभ्रतीरत्र निवापे दृश्यते क्षपि ।
'अपि पर्यासि वर्तते'† छेदने तत्र वर्तते ॥ ६ ॥

एवमन्येऽपि दृश्यन्ते बहुष्वर्थेषु धातवः ।
द्योत्यस्य उपसर्गाश्च द्योतका इति निर्णयः' ॥ ७ ॥

'प्र यान्तु शीभमाशुभिः' 'प्र वो विगन्तु इन्दवः' ।
प्रारम्भे प्रोऽनयोर्दृष्टः प्रकर्षे चापि दृश्यते ॥ ८ ॥

'अर्षन्तु प्रानीतं' (तं इ) त्यत्र वैरूप्यस्ये चापि दृश्यते ।
'अभ्येतु प्र ब्रूहि पूर्व्याम्' बहवः सन्ति तादृशाः ॥ ९ ॥

प्रभुः प्रार्थयते कस्मात् प्रशान्तः प्रज्वलितस्तथा ।
प्रसन्नमुदकं चेति भिन्नार्थाः प्र इमे मताः ॥ १० ॥

आकाभिमुख्यं वदति प्रपरी तद्विपर्ययम् ।
'परा याहि मघवन्', 'परा हि मे विमन्यवः' ॥ ११ ॥

१-१. नास्ति कपं; 'ध्याकः प्रारभ्यते क'. २-२. 'नां तु निर्गी' वेंकूवा; 'नां तु…ली' वि' क'; 'नान्धातुलि' वि' कपं. ३. 'नास्तु वि'. ४-४. नास्ति वि' कपं. † ऋ १,९२,४. ५. ऋ १,३०,१४. ६. ऋ १,१४,४. ७. ऋ ८,६१,८. ८. 'र्षाति वि' कपं. ९ ऋ १,६१,१२. १०. ऋ ३,५३,५. ११. ऋ १,२५,४.

समेकीभाववचनः पृथग्भावे[1] व्यवौ स्मृतौ ।
'यत्रा नरः सं च वि च द्रवन्ति'[2], 'अप द्वेषो अप ह्वरः'[3] ॥ १२ ॥

अनुः सादृश्यवचनः पश्चाद्भावे च वर्तते ।
उदूर्ध्वे उद्गमने न्यवौ नीचीनवृत्तिनौ ॥ १३ ॥

सुं पूजावचनं प्राहुर्विपरीतौ च निर्दुरौ ।
[4]अधेरुपरिभावार्थम् आभिमुख्यमभेर्विदुः[4] ॥ १४ ॥

अतेरर्थोऽतिक्रमणं प्रातिलोम्ये प्रतिः स्मृतः ।
अपिः संसर्गवचन उपश्चोपजने स्मृतः ॥ १५ ॥

वर्जने सर्वतोभावे परिं प्राहुर्विपश्चितः ।
एषामिमे प्रायिकार्था इत्थं यास्केन दर्शिताः ॥ १६ ॥

पाणिनिश्चाह भगवानर्थानेषां बहूंस्तथा ।
उदाहरणमेतेषां बहुत्वान्न प्रदर्शितम् ॥ १७ ॥ इति ॥

[३३]

[5]वामदेवो गौतम ऋषिः । ऋभवो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[5] ।

प्र ऋभुभ्यो दूतमिव वाचमिष्य उपस्तिरे श्वैतरीं धेनुमीळे ।
ये वातजूतास्तरणिभिरेवैः परि द्यां सद्यो अपसो बभूवुः ॥ १ ॥

प्र । ऋभुऽभ्यः । दूतम्ऽइव । वाचम् । इष्ये । उपऽस्तिरे । श्वैतरीम् । धेनुम् । ईळे ।
ये । वातऽजूताः । तरणिऽभिः । एवैः । परि । द्याम् । सद्यः । अपसः । बभूवुः ॥ १ ॥

वेङ्कट० वामदेवः । प्र ईरयामि ऋभुभ्यः दूतम् इव स्तुतिम् । ऋभूणाम् उपस्तरणाय श्वेतवर्णयुक्तां निर्मलां स्तुतिवाचं याचे[6] । ये वातप्रेरिताः तारकैः गमनैः द्याम्[7] परि बभूवुः सद्यः एव वेगवन्तः ॥ १ ॥

यदारमक्रन्नृभवः पितृभ्यां परिविष्टी वेषणा दंसनाभिः ।
आदिद् देवानामुप सख्यमायन् धीरासः पुष्टिमवहन् मनायै ॥ २ ॥

---

१. "भावे वि". २. ऋ ६,७५,११. ३. ऋ ५,२०,२. ४-४. "रिभवोर्थमाभि" वि'; "रिभावोर्थ आभि" स मंस्तावः; "रिभावोऽर्थमाभि" वि' क' ख अपं. ५-५. नास्ति मूको. ६. याच' वि' क' ख. याचे वि' लपं. ७. नास्ति मूको.

यदा । अरम् । अक्रत । ऋभवः । पितृऽभ्याम् । परिऽविष्टी । वेषणा । दंसनाभिः ।
आत् । इत् । देवानाम् । उप । सख्यम् । आयन् । धीरासः । पुष्टिम् । अवहन् । मनायै ॥२॥

वेङ्कट० यदा अलमकुः पितृभ्याम् ऋभवः भोजनेन व्याप्त्या कर्मभिश्च, अनन्तरम् एव देवानाम् सख्यम् उप आयन् प्राज्ञाः, पुष्टिम् च अवहन् स्तुत्यर्थं स्तोतुः ॥ २ ॥

पुनर्ये चक्रुः पितरा युवाना सना यूपेव जरणा शयाना ।
ते वाजो विभ्वाँ ऋभुरिन्द्रवन्तो मधुप्सरसो नोऽवन्तु यज्ञम् ॥ ३ ॥

पुनः । ये । चक्रुः । पितरा । युवाना । सना । यूपाऽइव । जरणा । शयाना ।
ते । वाजः । विऽभ्वा । ऋभुः । इन्द्रऽवन्तः । मधुऽप्सरसः । नः । अवन्तु । यज्ञम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० पुनः ये कृतवन्तः पितरौ युवानौ सनातनौ यूपाविव जीर्णौ शयानौ, ते वाजादयः इन्द्रवन्तः सोमं प्रति सरन्तः अस्माकम् यज्ञम् आगच्छन्तु ॥ ३ ॥

यत् संवत्समृभवो गामरक्षन् यत् संवत्समृभवो मा अपिंशन् ।
यत् संवत्समभरन् भासो अस्यास्ताभिः शमीभिरमृतत्वमाशुः ॥ ४ ॥

यत् । सम्ऽवत्सम् । ऋभवः । गाम् । अरक्षन् । यत् । सम्ऽवत्सम् । ऋभवः । माः । अपिंशन् ।
यत् । सम्ऽवत्सम् । अभरन् । भासः । अस्याः । ताभिः । शमीभिः । अमृतऽत्वम् । आशुः ॥४॥

वेङ्कट० यत् सहवासयुक्तम्, सह वसन्त इत्यर्थः, पित्रोः गाम् अरक्षन्, यत् च संवत्सम्[1] पित्रोरर्थ-जनार्थं मांसम् अपिंशन्, यत् च संवत्सम् अस्याः गोः भासः बहिर्युद्धम् अभरन्, तैः कर्मभिः अमृतत्वम् आपन् । 'श्रोणामेक उदकम्' (ऋ १.१६१.१०) इत्युक्तम् ॥ ४ ॥

ज्येष्ठ आह चमसा द्वा करेति कनीयान् त्रीन् कृणवामेत्याह ।
कनिष्ठ आह चतुरस्करेति त्वष्ट ऋभवस्तत् पनयद् वचो वः ॥ ५ ॥

ज्येष्ठः । आह । चमसा । द्वा । कर । इति । कनीयान् । त्रीन् । कृणवाम । इति । आह ।
कनिष्ठः । आह । चतुरः । कर । इति । त्वष्टा । ऋभवः । तत् । पनयत् । वचः । वः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० ज्येष्ठः आह एकं चमसम् द्वौ करोमि इति, मध्यमः आह[2] त्रीन् करोमि[3] इति, तृतीयः आह[3] चतुरः करोमि[3] इति । हे ऋभवः! त्वष्टा तत् युष्मद्वचनम् अपूजयत् ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये प्रथमो वर्गः' ॥

---

१. नास्ति लघं. २. नास्ति मूको. ३-३. नास्ति मूको.

सत्यमूचुर्नर एवा हि चक्रुरनु स्वधामृभवो जग्मुरेताम् ।
विभ्राजमानांश्चमसाँ अहेवावेनत्त्वष्टा चतुरो ददृश्वान् ॥ ६ ॥

सत्यम् । ऊचुः । नरः । एव । हि । चक्रुः । अनु । स्वधाम् । ऋभवः । जग्मुः । एताम् ।
विऽभ्राजमानान् । चमसान् । अहाऽइव । अवेनत् । त्वष्टा । चतुरः । ददृश्वान् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० तदिदं[1] वेतसोऽमी सत्यम्[2] ऊचुः । उक्तम् हि तथा अनुष्ठितवन्तः । पश्चात् एताम् स्वधाम् सोमम् ऋभवः अनु अगच्छन् । देवेषु दीप्यमानान् चतुरः चमसान् दिवसानिव अकामयत त्वष्टा पश्यन् ॥ ६ ॥

द्वादश द्यून्यदगोह्यस्यातिथ्ये रणन्नृभवः ससन्तः ।
सुक्षेत्राकृण्वन्ननयन्त सिन्धून्धन्वातिष्ठन्नोषधीर्निम्नमापः ॥ ७ ॥

द्वादश । द्यून् । यत् । अगोह्यस्य । आतिथ्ये । रणन् । ऋभवः । ससन्तः ।
सुऽक्षेत्रा । अकृण्वन् । अनयन्त । सिन्धून् । धन्व । आ । अतिष्ठन् । ओषधीः । निम्नम् । आपः ॥

वेङ्कट० द्वादश दिवसान् यदा गूहितुमशक्यस्य सवितुः आतिथ्ये अरमन्त[3] स्वपन्तः ऋभवः, तदानीं सवित्रे शोभनानि क्षेत्राणि अकुर्वन्, नदीश्च अनयन्[4], तदानीं स्थलम्[5] ओषधयः आ अतिष्ठन् अवनम् आपः । 'उद्वत्स्वस्मा अकृणोतन' (ऋ १.१६१.११) इत्युक्तम् ॥ ७ ॥

रथं ये चक्रुः सुवृतं नरेष्ठां ये धेनुं विश्वजुवं विश्वरूपाम् ।
त आ तक्षन्त्वृभवो रयिं नः स्ववसः स्वपसः सुहस्ताः ॥ ८ ॥

रथम् । ये । चक्रुः । सुऽवृतम् । नरेऽस्थाम् । ये । धेनुम् । विश्वऽजुवम् । विश्वऽरूपाम् ।
ते । आ । तक्षन्तु । ऋभवः । रयिम् । नः । सुऽअवसः । सुऽअपसः । सुऽहस्ताः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० रथम् ये चक्रुः सुवर्तनं नेतरीन्द्रे स्थितम्, ये च धेनुम् विश्ववेगां नानारूपां बृहस्पतये । ते आ कुर्वन्तु[6] ऋभवः रयिम् अस्माकम् सुरक्षणाः सुकर्माणः सुहस्ताः ॥ ८ ॥

अपो ह्येषामजुषन्त देवा अभि क्रत्वा मनसा दीध्यानाः ।
वाजो देवानामभवत्सुकर्मेन्द्रस्य ऋभुक्षा वरुणस्य विभ्वा ॥ ९ ॥

अपः । हि । एषाम् । अजुषन्त । देवाः । अभि । क्रत्वा । मनसा । दीध्यानाः ।
वाजः । देवानाम् । अभवत् । सुऽकर्मा । इन्द्रस्य । ऋभुक्षाः । वरुणस्य । विऽभ्वा ॥ ९ ॥

---

१. सदि॰ वि॰ कर्य. २. तद् द॰ वि॰ कर्य. ३. रमन्तः वि॰. ४. °यन्त वि॰ ५. स्थालि वि॰ कर्य. ६. कुर्वन् कर्य.

वेङ्कट० कर्म हि एषाम् अनुदन्त देवाः दीप्यमानाः प्रज्ञया मनसा च[1]। अथ प्रातः सर्वेषां देवानाम् मुख्यो अभवत्, इन्द्रस्य ज्येष्ठः, वरुणस्य मध्यमः ॥ ९ ॥

ये हरी मेधयोक्था मदन्त इन्द्राय चक्रुः सुयुजा ये अश्वा ।
ते रायस्पोषं द्रविणान्यस्मे धत्त ऋभवः क्षेमयन्तो न मित्रम् ॥ १० ॥

ये । हरी इति । मेधया । उक्था । मदन्तः । इन्द्राय । चक्रुः । सुऽयुजा । ये । अश्वा ।
ते । रायः । पोषम् । द्रविणानि । अस्मे इति । धत्त । ऋभवः । क्षेमऽयन्तः । न । मित्रम् ॥ १० ॥

वेङ्कट० ये इन्द्राय अश्वौ प्रज्ञया दर्शयैः मदन्तः चक्रुः ये च वाजवन्तौ रथे संयुक्तौ, ते यूयम् हे ऋभवः![2] रायः पोषम् द्रविणानि च अस्मभ्यम् धत्त क्षेमं कुर्वन्तः मित्रम् इव ॥ १० ॥

इदाह्नः पीतिमुत वो मदं धुर्न ऋते श्रान्तस्य सख्याय देवाः ।
ते नूनमस्मे ऋभवो वसूनि तृतीये अस्मिन्त्सवने दधात ॥ ११ ॥

इदा । अह्नः । पीतिम् । उत । वः । मदम् । धुः । न । ऋते । श्रान्तस्य । सख्याय । देवाः ।
ते । नूनम् । अस्मे इति । ऋभवः । वसूनि । तृतीये । अस्मिन् । सवने । दधात ॥ ११ ॥

वेङ्कट० इदानीम् अह्नः 'तृतीये सवने' सोमपीतिं च मदम् च दत्तवन्तः । न हि देवाः तपसः सख्याय ऋते भवन्ति । प्रयच्छन्ति श्रान्तस्य फलम्, न वृथा श्रान्तं भवति । ते सम्प्रति अस्मभ्यम् हे ऋभवः! वसूनि अस्मिन् तृतीयसवने प्रयच्छत ॥ ११ ॥

'इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये द्वितीयो वर्गः' ॥

[३४]

'वामदेवो गौतम ऋषिः । ऋभवो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः' ।

ऋभुर्विभ्वा वाज इन्द्रो नो अच्छेमं यज्ञं रत्नधेयोप यात ।
इदा हि वो धिषणा देव्यह्नामधात्पीतिं सं मदा अग्मता वः ॥ १ ॥

ऋभुः । विऽभ्वा । वाजः । इन्द्रः । नः । अच्छ । इमम् । यज्ञम् । रत्नऽधेया । उप । यात ।
इदा । हि । वः । धिषणा । देवी । अह्नाम् । अधात् । पीतिम् । सम् । मदाः । अग्मत । वः ॥ १ ॥

वेङ्कट० ऋभ्वादयः[3] इन्द्रः च अस्माकम् इमम् यज्ञम् अभ्यागच्छत रत्नदानाय । इदानीम् हि वः तृतीयसवने[4] देवी स्तुतिवाक् अह्नाम् विदधाति सोमपानम् । देवैः सम् अग्मत वः मदाः ॥ १ ॥

---

१. वा वि' कपं. २. नास्ति मूको. ३-३. 'तीयस' वि'. ४-४. नास्ति मूको. ५. 'सब वि' अ'. ६. 'सदि स' वि' कपं.

विदानासो जन्मनो वाजरत्ना उत ऋतुभिर्ऋभवो मादयध्वम् ।
सं वो मदा अग्मत सं पुरंधिः सुवीरामस्मे रयिमेरयध्वम् ॥ २ ॥

विदानासः । जन्मनः । वाजऽरत्नाः । उत । ऋतुऽभिः । ऋभवः । मादयध्वम् ।
सम् । वः । मदाः । अग्मत । सम् । पुरम्ऽधिः । सुऽवीराम् । अस्मे इति । रयिम् । आ । ईरयध्वम् ॥२॥

वेङ्कट० जानन्तः [1]प्रादुर्भावकालं हे रमणीयान्नाः[1] ऋभवः! ऋतुभिः[2] सहाभिन्न सवने मादयध्वम् । युष्माकं सोमाः प्रज्ञा च देवैः सम् अगमत । ते अस्मासु सुपुत्रम्[3] धनम् आभिमुख्येन[4] प्रेरयत ॥ २ ॥

अयं वो यज्ञ ऋभवोऽकारि यमा मनुष्वत्प्रदिवो दधिध्वे ।
प्र वोऽच्छा जुजुषाणासो अस्थुरभूत विश्वे अग्रियोत वाजाः ॥ ३ ॥

अयम् । वः । यज्ञः । ऋभवः । अकारि । यम् । आ । मनुष्वत् । प्रऽदिवः । दधिध्वे ।
प्र । वः । अच्छ । जुजुषाणासः । अस्थुः । अभूत । विश्वे । अग्रिया । उत । वाजाः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० हे ऋभवः! युष्माकम् अयम्[5] अस्माभिः यज्ञः अकारि । [6]यम् पुराणम्[6] यूयमात्मनि आ दधिध्वे मनानिव मनुष्येषु इव[7] आ । युष्मान् सेवमाना ऋत्विजः अभि प्र तस्थुः । हे वाजाः! यूयं भवत[8] सर्वे प्रथमपायिनः ॥ ३ ॥

अभूदु वो विधते रत्नधेयमिदा नरो दाशुषे मर्त्याय ।
पिबत वाजा ऋभवो ददे वो महि तृतीयं सवनं मदाय ॥ ४ ॥

अभूत् । ऊँ इति । वः । विधते । रत्नऽधेयम् । इदा । नरः । दाशुषे । मर्त्याय ।
पिबत । वाजाः । ऋभवः । ददे । वः । महि । तृतीयम् । सवनम् । मदाय ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अभूत युष्माकं परिचरते रत्नधानं तृतीयसवने हे नेतारः! दाशुषे[9] मनुष्याय । पिबत सोमं [10]हे ऋभवः! हे वाजाः!, दीयते युष्मभ्यं महत् तृतीयम् सवनम् मदाय[10] ॥ ४ ॥

आ वाजा यातोप न ऋभुक्षा महो नरो द्रविणसो गृणानाः ।
आ वः पीतयोऽभिपित्वे अह्नामिमा अस्तं नवस्वइव ग्मन् ॥ ५ ॥

आ । वाजाः । यात । उप । नः । ऋभुक्षाः । महः । नरः । द्रविणसः । गृणानाः ।
आ । वः । पीतयः । अभिऽपित्वे । अह्नाम् । इमाः । अस्तम् । नवस्वःऽइव । ग्मन् ॥ ५ ॥

१-१. °भाव ··· वि[२] अ[१]. २. ऋतुभिः वि[१] अपं. ३. पुत्र वि[१] अपं. ४. नास्ति अ. ५. नास्ति अपं. ६-६. नास्ति वि[१] अ[१]. ७. नास्ति मूको. ८. अभवत वि[१][२] अ[१]. ९. नास्ति वि[१]. १०-१०. नास्ति वि[१] अपं.

वेङ्कट० "हे वाजाः! हे ऋभवः! अस्मान् उप आ यात हे नेतारः। महान्तं धनं वाचा गृणानाः। असमन्वत युष्माकं सोमाः† अपराह्णे गृहम् इव नवप्रसूता गावः" ॥ ५ ॥

"इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये तृतीयो वर्गः" ॥

आ नपातः शवसो यातनोपेमं यज्ञं नमसा हूयमानाः ।
सजोषसः सूरयो यस्य च स्थ मध्वः पात रत्नधा इन्द्रवन्तः ॥ ६ ॥

आ । नपातः । शवसः । यातन । उप । इमम् । यज्ञम् । नमसा । हूयमानाः ।
सऽजोषसः । सूरयः । यस्य । च । स्थ । मध्वः । पात । रत्नऽधाः । इन्द्रऽवन्तः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० 'उप आ गच्छत हे शवसः पुत्राः! इमम् यज्ञम् हविषा हूयमानाः । सङ्गताः हे सूरयः! यस्य च भवथ सोमस्य, तं सोमं पिबत इन्द्रेण सहिताः रत्नानां दातारः' ॥ ६ ॥

सजोषा इन्द्र वरुणेन सोमं सजोषाः पाहि गिर्वणो मरुद्भिः ।
अग्रेपाभिर्ऋतुपाभिः सजोषा ग्नास्पत्नीभी रत्नधाभिः सजोषाः ॥ ७ ॥

सऽजोषाः । इन्द्र । वरुणेन । सोमम् । सऽजोषाः । पाहि । गिर्वणः । मरुत्ऽभिः ।
अग्रेऽपाभिः । ऋतुऽपाभिः । सऽजोषाः । ग्नाःपत्नीभिः । रत्नऽधाभिः । सऽजोषाः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० 'वरुणेन मरुद्भिः च सह त्वम् हे इन्द्र गीर्भिर्वननीय! पिब सोमम्, तव †अग्रेपाभिः स्वकाले† पिबद्भिश्च देवैः सङ्गतः तथा प्रासङ्गिताभिर्देवपत्नीभिश्च रत्नानां धात्रीभिः' ॥ ७ ॥

सजोषस आदित्यैर्मादयध्वं सजोषस ऋभवः पर्वतेभिः ।
सजोषसो दैव्येना सवित्रा सजोषसः सिन्धुभी रत्नधेभिः ॥ ८ ॥

सऽजोषसः । आदित्यैः । मादयध्वम् । सऽजोषसः । ऋभवः । पर्वतेभिः ।
सऽजोषसः । दैव्येन । सवित्रा । सऽजोषसः । सिन्धुऽभिः । रत्नऽधेभिः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० 'पर्वताः शिलोच्चयास्तेषां नदीनां च तृतीये सवनेऽस्त्यन्वयः' ॥ ८ ॥

ये अश्विना ये पितरा य ऊती धेनुं ततक्षुर्ऋभवो ये अश्वा ।
ये अंसत्रा य ऋधग्रोदसी ये विभ्वो नरः स्वपत्यानि चक्रुः ॥ ९ ॥

ये । अश्विना । ये । पितरा । ये । ऊती । धेनुम् । ततक्षुः । ऋभवः । ये । अश्वा ।
ये । अंसत्रा । ये । ऋधक् । रोदसी इति । ये । विऽभ्वः । नरः । सुऽअपत्यानि । चक्रुः ॥ ९ ॥

१-१. नास्ति वि॰ अ॰.   † सोमः न अ॰.   २-२. नास्ति मूको.   ३-३. नास्ति वि॰ अ॰.
४-४. नास्ति वि॰ अ॰.   †-† °ग्रे स्वाभिमतकाले ड.

वेङ्कट० 'ये ऋभवः अश्विनौ रथकरणेन[1] प्रीतावकुर्वन्, ये जीर्णौ पितरौ युवानौ[1] चक्रुः, ये रक्षणार्थं बृहस्पतये धेनुम् ततक्षुः, ये वा देवानाम् [illegible] ततक्षुः, ये च देवाना-मिन्द्रस्य अंसत्रौ अकुर्वन्, ये च 'द्यावापृथिवी वर्धं' कुर्वन्ति, ये च महान्तः मेधावः शोभनानि कर्माणि रथकरणादीनि चक्रुः[2] ॥ ९ ॥

ये गोमन्तं वाजवन्तं सुवीरं रयिं धत्थ वसुमन्तं पुरुक्षुम् ।
ते अग्रेपा ऋभवो मन्दसाना अस्मे धत्त ये च रातिं गृणन्ति ॥ १० ॥

ये । गोऽमन्तम् । वाजऽवन्तम् । सुऽवीरम् । रयिम् । धत्थ । वसुऽमन्तम् । पुरुऽक्षुम् ।
ते । अग्रेऽपाः । ऋभवः । मन्दसानाः । अस्मे इति । धत्त । ये । च । रातिम् । गृणन्ति ॥ १० ॥

वेङ्कट० ये यूयं गवादियुक्तं धनं प्रयच्छथ बलवत्पुत्रयुक्तम् बहुशब्दम्, ते अग्रे पातारः हे ऋभवः ! मोदमानाः अस्मभ्यं प्रयच्छत[4] । ये च अन्ये देवाः धनम् उच्चारयन्ति ॥ १० ॥

नापाभूत न वोऽतीतृषामानिःशस्ता ऋभवो यज्ञे अस्मिन् ।
समिन्द्रेण मदथ सं मरुद्भिः सं राजभी रत्नधेयाय देवाः ॥ ११ ॥

न । अप । अभूत । न । वः । अतीतृषाम । अनिःऽशस्ताः । ऋभवः । यज्ञे । अस्मिन् ।
सम् । इन्द्रेण । मदथ । सम् । मरुत्ऽभिः । सम् । राजऽभिः । रत्नऽधेयाय । देवाः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० न अप[5] भवत, न वयं युष्मान् तृषितान् कुर्मः । न यूयम् ऋभवः । अस्मिन् यज्ञे निःशस्ताः[6], अपि त्वन्नभूता एव । तथा सति इन्द्रेण मरुद्भिः च सम् मदथ आदित्यैश्च रत्नानि दातुम् हे देवाः ! ॥ ११ ॥

[7]इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये चतुर्थो वर्गः[7] ॥

[३५]

[7]वामदेवो गौतम ऋषिः । ऋभवो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[7] ।

इहोप यात शवसो नपातः सौधन्वना ऋभवो माप भूत ।
अस्मिन् हि वः सवने रत्नधेयं गमन्त्विन्द्रमनु वो मदासः ॥ १ ॥

इह । उप । यात । शवसः । नपातः । सौधन्वनाः । ऋभवः । मा । अप । भूत ।
अस्मिन् । हि । वः । सवने । रत्नऽधेयम् । गमन्तु । इन्द्रम् । अनु । वः । मदासः ॥ १ ॥

वेङ्कट० इह उप गच्छत हे शवसः पुत्राः ! इति बलवत्तयाऽऽह । हे सुधन्वनः पुत्राः ऋभवः ! मा च

१-१. नास्ति वि॰ अर्प. २. नास्ति मूको. ३-३. 'दिवी गर्भके वि॰ अर्प.; 'दिवी न्यायके वि'. ४. प्रयच्छथः वि॰ क अर्प. ५. अत वि॰ अर्प. ६. निःशस्ताः क. ७-७. नास्ति मूको.

अप गच्छत[1]। अस्मिन् हि तृतीयसवने वः रत्नदानं सोतृभ्यः। युष्माकं सोमाः[2] इन्द्रम् अनु गच्छन्तु ॥ १ ॥

आग॑न्नृभू॒णामि॒ह र॑त्न॒धेय॒मभू॒त् सोम॑स्य॒ सुषु॑तस्य पी॒तिः ।
सु॒कृ॒त्यया॒ यत् स्व॑प॒स्यया॑ चँ॒ एकं॑ विच॒क्र च॑म॒सं च॑तु॒र्धा ॥ २ ॥

आ । अ॒ग॒न् । ऋ॒भू॒णाम् । इ॒ह । र॒त्न॒ऽधेय॑म् । अभू॑त् । सोम॑स्य । सुऽसु॑तस्य । पी॒तिः ।
सु॒ऽकृ॒त्यया॑ । यत् । सु॒ऽअ॒प॒स्यया॑ । च॒ । एक॑म् । वि॒ऽच॒क्र । च॒म॒सम् । च॒तुः॒ऽधा ॥ २ ॥

वेङ्कट० आ गच्छतु[3] ऋभूणाम् तृतीयसवने रत्नदानम्। भवतु च सोमस्य सुष्ठु सुतस्य पीतिः। यस्माद् यूयं सुकर्मणा शोभनकर्मेच्छया[4] च एकम् सन्तम् चमसम् विकृतवन्तः स्थ चतुर्धा ॥ २ ॥

व्य॑कृणोत चम॒सं च॑तु॒र्धा सखे॒ वि शि॒क्षेत्य॑ब्रवीत ।
अथै॑त वाजा अ॒मृत॑स्य॒ पन्थां॑ ग॒णं दे॒वाना॑मृभवः सुहस्ताः ॥ ३ ॥

वि । अ॒कृ॒णो॒त॒ । च॒म॒सम् । च॒तुः॒ऽधा । सखे॑ । वि । शि॒क्ष॒ । इति॑ । अ॒ब्र॒वी॒त॒ ।
अथ॑ । ऐ॒त॒ । वा॒जाः॒ । अ॒मृत॑स्य । पन्था॑म् । ग॒णम् । दे॒वाना॑म् । ऋ॒भ॒वः॒ । सु॒ऽह॒स्ताः॒ ॥ ३ ॥

वेङ्कट० [5]वि अकृणोत एकम् चमसम् चतुर्धा[5], अहो! सखे! देवेभ्यश्चमसमिमम् वि देहि इति अब्रवीत। अथ प्राप्तवन्तः स्थ हे वाजाः! अमृतत्वप्राप्तेः पन्थानम् देवगणम् ऋभवः! सुहस्ताः! ॥ ३ ॥

किम्म॑यः स्विच्चम॒स ए॒ष आ॑स॒ यं काव्ये॑न च॒तुरो॑ विच॒क्र ।
अथा॑ सुनुध्वं॒ सव॑नं॒ मदा॑य पा॒त ऋ॑भवो॒ मधु॑नः सो॒म्यस्य॑ ॥ ४ ॥

किम्ऽम॑यः । स्वि॒त् । च॒म॒सः । ए॒षः । आ॒स॒ । यम् । काव्ये॑न । च॒तुरः॑ । वि॒ऽच॒क्र ।
अथ॑ । सु॒नु॒ध्व॒म् । सव॑नम् । मदा॑य । पा॒त । ऋ॒भ॒वः॒ । मधु॑नः । सो॒म्यस्य॑ ॥ ४ ॥

वेङ्कट० किंनिमितः[6] स्वित् एषः चमसः अभूत्, यम् कविकर्मणा चतुरः विचक्र[7]। अपि च सम्प्रति सुनुध्वम् ऋभूणाम् मदाय तृतीयम् सवनम्। पिबत यूयं च हे ऋभवः! सोमलक्षणं मधु ॥ ४ ॥

शच्या॑कर्त पि॒तरा॒ युवा॑ना॒ शच्या॑कर्त चम॒सं दे॑व॒पान॑म् ।
शच्या॒ हरी॒ धनु॑तरावतष्टेन्द्र॒वाहा॑वृभवो वाजरत्नाः ॥ ५ ॥

---

१. गच्छ° अर्प. भवत वि[1] अ[1] ग. २. °मन् वि[1] अर्प; °मः वि[1] अ[1] द. ३. °च्छन्तु मुको. ४. °मेच्छया वि[1] अर्प. ५. नास्ति वि[1] अर्प. ६. केन निर्मितः वि[1]. ७. नास्ति वि[1] अ[1] द; चमसः अर्प.

शच्या । अकर्त । पितरा । युवाना । शच्या । अकर्त । चमसम् । देवऽपानम् ।
शच्या । हरी इति । धनुःऽतरौ । अतष्ट । इन्द्रऽवाहौ । ऋभवः । वाजऽरत्नाः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० प्रज्ञया कृतवन्तः पितरौ युवानौ जीर्णौ, तथा चमसम् च बहुविधं देवानां सोमपानसाधनम् । अश्वौ च गन्तृतरौ इन्द्रस्य कृतवन्तः यूयं हे ऋभवः रमणीयान्नाः! ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये पञ्चमो वर्गः' ॥

यो वः सुनोत्यभिपित्वे अह्नां तीव्रं वाजासः सवनं मदाय ।
तस्मै रयिमृभवः सर्ववीरमा तक्षत वृषणो मन्दसानाः ॥ ६ ॥

यः । वः । सुनोति । अभिऽपित्वे । अह्नाम् । तीव्रम् । वाजासः । सवनम् । मदाय ।
तस्मै । रयिम् । ऋभवः । सर्वऽवीरम् । आ । तक्षत । वृषणः । मन्दसानाः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० यः वः सुनोति अपराह्णे तीव्ररसं सोमं हे वाजाः! मदाय । तस्मै इति स्पष्टम् ॥ ६ ॥

प्रातः सुतमपिबो हर्यश्व माध्यंदिनं सवनं केवलं ते ।
समृभुभिः पिबस्व रत्नधेभिः सखीँर्याँ इन्द्र चकृषे सुकृत्या ॥ ७ ॥

प्रातरिति । सुतम् । अपिबः । हरिऽअश्व । माध्यंदिनम् । सवनम् । केवलम् । ते ।
सम् । ऋभुऽभिः । पिबस्व । रत्नऽधेभिः । सखीन् । यान् । इन्द्र । चकृषे । सुऽकृत्या ॥ ७ ॥

वेङ्कट० चकृषे कृतवानसि । शिष्टं स्पष्टम् ॥ ७ ॥

ये देवासो अभवता सुकृत्या श्येना इवेदधि दिवि निषेद ।
ते रत्नं धात शवसो नपातः सौधन्वना अभवतामृतासः ॥ ८ ॥

ये । देवासः । अभवत । सुऽकृत्या । श्येनाःऽइव । इत् । अधि । दिवि । निऽसेद ।
ते । रत्नम् । धात । शवसः । नपातः । सौधन्वनाः । अभवत । अमृतासः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० श्येनाः इव शीघ्रगतयः सन्तः स्वर्गस्य उपरि निषण्णाः स्थ । अमृताश्च अभवत सकल-सोमाः । शिष्टं स्पष्टम् ॥ ८ ॥

यत् तृतीयं सवनं रत्नधेयमकृणुध्वं स्वपस्या सुहस्ताः ।
तदृभवः परिषिक्तं व एतत् सं मदेभिरिन्द्रियेभिः पिबध्वम् ॥ ९ ॥

१-१. नास्ति मूको.

यत् । तृतीयम् । सवनम् । रत्नऽधेयम् । अकृणुध्वम् । सुऽअपस्या । सुऽहस्ताः ।
तत् । ऋभवः । परिऽसिक्तम् । वः । एतत् । सम् । मदेभिः । इन्द्रियेभिः । पिबध्वम् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० यत् शुभम् तृतीयम्[1] सवनम् रत्नविधानम् अकृणुध्वम् सोमपाने शोभनेन कर्मणा हे सुहस्ताः!, तत् तृतीयं सवनम् ऋभवः! युष्माकं मदाय परितः सिक्तम् । यूयम् इन्द्रयुक्तैः सोमैः सह पानं कुरुत ॥ ९ ॥

[2]इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये षष्ठो वर्गः[2] ॥

[३६]

'वामदेवो गौतम ऋषिः । ऋभवो देवता । जगती छन्दः, नवमी त्रिष्टुप्' ।

अनश्वो जातो अनभीशुरुक्थ्यो३ रथस्त्रिचक्रः परि वर्तते रजः ।
महत् तद् वो देव्यस्य प्रवाचनं द्यामृभवः पृथिवीं यच्च पुष्यथ ॥ १ ॥

अनश्वः । जातः । अनभीशुः । उक्थ्यः । रथः । त्रिऽचक्रः । परि । वर्तते । रजः ।
महत् । तत् । वः । देव्यस्य । प्रऽवाचनम् । द्याम् । ऋभवः । पृथिवीम् । यत् । च । पुष्यथ ॥

वेङ्कट० अश्वप्रग्रहाभ्यां वर्जितः सः रथः 'जातः स्तुत्यः[3], कः[4] त्रिभिश्चक्रैर्युक्तः सन् परि वर्तते लोकम् अश्विभ्यां भवद्भिः कृतः । महत् च तत् वः देवत्वस्य प्रवचनीयं कर्म, यत् द्याम् च पृथिवीम् च उदकैस्तेजोभिश्च पुष्यथ हे ऋभवः! ॥ १ ॥

रथं ये चक्रुः सुवृतं सुचेतसोऽविह्वरन्तं मनसस्परि ध्यया ।
ताँ ऊ न्व१स्य सवनस्य पीतय आ वो वाजा ऋभवो वेदयामसि ॥ २ ॥

रथम् । ये । चक्रुः । सुऽवृतम् । सुऽचेतसः । अविऽह्वरन्तम् । मनसः । परि । ध्यया ।
तान् । ऊँ इति । नु । अस्य । सवनस्य । पीतये । आ । वः । वाजाः । ऋभवः । वेदयामसि ॥२॥

वेङ्कट० '[5]रथम् ये[5]' चक्रुः सुवर्तनं सुज्ञानाः भारवहनेऽप्यकुटिलीभवन्तम् मनसः ध्यानेन । परिः पञ्चम्यर्थं स्फुटीकरोति । तान् क्षिप्रम् अस्य सवनस्य पानाय वः आ वेदयामः पिबन्त्विति हे वाजेन ऋभुणा च संयुक्ताः! ॥ २ ॥

तद् वो वाजा ऋभवः सुप्रवाचनं देवेषु विभ्वो अभवन्महित्वनम् ।
जिव्री यत् सन्ता पितरा सनाजुरा पुनर्युवाना चरथाय तक्षथ ॥ ३ ॥

---

१. नास्ति वि° कपं. २-२. नास्ति मूको. ३. नतात्फुर्भ मूको. ४. नास्ति वि° अ°. ५-५. नास्ति वि°.

तत् । वः । वाजाः । ऋभवः । सुऽप्रवाचनम् । देवेषु । विऽभ्वः । अभवत् । महिऽत्वनम् ।
जिव्री इति । यत् । सन्ता । पितरा । सनाऽजुरा । पुनः । युवाना । चरथाय । तक्षथ ॥ ३ ॥

वेङ्कट० तत् वः हे वाजाः![1] हे ऋभवः! सुष्ठु प्रवचनीयम् देवेषु अभवत् महत्त्वम् हे विभ्वः!, जीर्णौ[2] यत् सन्तौ पितरौ दीर्घकालजीर्णौ पुनः युवानौ चरणार्थं कृतवन्तः स्थ ॥ ३ ॥

एकं वि चक्र चमसं चतुर्वयं निश्चर्मणो गामरिणीत धीतिभिः ।
अथा देवेष्वमृतत्वमानश श्रुष्टी वाजा ऋभवस्तद् व उक्थ्यम् ॥ ४ ॥

एकम् । वि । चक्र । चमसम् । चतुःऽवयम् । निः । चर्मणः । गाम् । अरिणीत । धीतिऽभिः ।
अथ । देवेषु । अमृतऽत्वम् । आनश । श्रुष्टी । वाजाः । ऋभवः । तत् । वः । उक्थ्यम् ॥४॥

वेङ्कट० एकम् वि चक्र चमसम् चतुर्व्यूहम् । चर्मणः च गाम् निष्कृतवन्तः कर्मभिः । अथ देवेषु अमृतत्वम् आनशिध्वे । हे वाजाः! हे ऋभवः! तत् वः क्षिप्रं स्तोतव्यम् ॥ ४ ॥

ऋभुतो रयिः प्रथमश्रवस्तमो वाजश्रुतासो यमजीजनन् नरः ।
विभ्वतष्टो विदथेषु प्रवाच्यो यं देवासोऽवथा स विचर्षणिः ॥ ५ ॥

ऋभुतः । रयिः । प्रथमश्रवःऽतमः । वाजऽश्रुतासः । यम् । अजीजनन् । नरः ।
विभ्वऽतष्टः । विदथेषु । प्रऽवाच्यः । यम् । देवासः । अवथ । सः । विऽचर्षणिः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० ऋभुतः लब्धं धनं अनेऽतिशयेन[3] प्रथमं श्रूयते । तथा वाजेन श्रूयमाणा ऋभवः नेतारः यम्[4] रयिम् जनयन्ति, स च तथा विभ्वयुक्तैः कृतो रयिः विदथेषु प्रवचनीयः । यम् हे ऋभवः! रक्षथ, सः [5]विद्रष्टा भवति पुरुषः[5] ॥ ५ ॥

[6]इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये सप्तमो वर्गः[6] ॥

स वाज्यर्वा स ऋषिर्वचस्यया स शूरो अस्ता पृतनासु दुष्टरः ।
स रायस्पोषं स सुवीर्यं दधे यं वाजो विभ्वाँ ऋभवो यमाविषुः ॥ ६ ॥

सः । वाजी । अर्वा । सः । ऋषिः । वचस्यया । सः । शूरः । अस्ता । पृतनासु । दुस्तरः ।
सः । रायः । पोषम् । सः । सुऽवीर्यम् । दधे । यम् । वाजः । विऽभ्वा । ऋभवः । यम् । आविषुः ॥

वेङ्कट० सः अश्वः गन्ता, सः ऋषिः भवति स्तोत्रेण, सः शूरः इषूणाम् अस्ता पृतनासु दुष्टरः भवति, सः रायः पोषम् सुवीर्यम् च धत्ते, यम् वाजः विभ्वा च रक्षतः, यम् च सर्वे ऋभवः ॥ ६ ॥

---

१. ºवा च वि॰ अपं. २. जीर्णौ अ॰. ३. अनेऽति॰ क. ४. नास्ति वि॰ अ॰. ५-५. नास्ति वि॰ अपं. ६-६. नास्ति मूको.

श्रेष्ठं वः पेशो अधि धायि दर्शतं स्तोमो वाजा ऋभवस्तं जुजुष्टन ।
धीरासो हि ष्ठा कवयो विपश्चितस्तान् व एना ब्रह्मणा वेदयामसि ॥ ७ ॥

श्रेष्ठम् । वः । पेशः । अधि । धायि । दर्शतम् । स्तोमः । वाजाः । ऋभवः । तम् । जुजुष्टन ।
धीरासः । हि । स्थ । कवयः । विपःऽचितः । तान् । वः । एना । ब्रह्मणा । आ । वेदयामसि ॥

वेङ्कट० प्रशस्यतमं दर्शनीयं रूपम् वः शरीरेषु अधि अधायि, स्तोमः चायं युष्माकं क्रियते, हे वाजाः! ऋभवः! तम् सेवध्वम्। धृष्टाः हि भवथ यूयं 'क्रान्तप्रज्ञाः प्राज्ञाः'। तान् युष्मान् अनेन स्तोत्रेण प्रज्ञापयामः ॥ ७ ॥

यूयमस्मभ्यं धिषणाभ्यस्परि विद्वांसो विश्वा नर्याणि भोजना ।
द्युमन्तं वाजं वृषशुष्ममुत्तममा नो रयिमृभवस्तक्षता वयः ॥ ८ ॥

यूयम् । अस्मभ्यम् । धिषणाभ्यः । परि । विद्वांसः । विश्वा । नर्याणि । भोजना ।
द्युऽमन्तम् । वाजम् । वृषऽशुष्मम् । उत्ऽतमम् । आ । नः । रयिम् । ऋभवः । तक्षत । आ । वयः ॥

वेङ्कट० यूयम् अस्मभ्यम् स्तोतृभ्यः अनन्तरं जानन्तः विश्वानि नृहितानि भोजनानि कुरुत । दीप्तिमद् अन्नम् वृष्यमाणबलम् उत्तमम् रयिम् च अस्मभ्यम् हे ऋभवः! आ तक्षत आयुश्च ॥ ८ ॥

इह प्रजामिह रयिं रराणा इह श्रवो वीरवत् तक्षता नः ।
येन वयं चितयेमात्यन्यान् तं वाजं चित्रमृभवो ददा नः ॥ ९ ॥

इह । प्रऽजाम् । इह । रयिम् । रराणाः । इह । श्रवः । वीरऽवत् । तक्षत । नः ।
येन । वयम् । चितयेम । अति । अन्यान् । तम् । वाजम् । चित्रम् । ऋभवः । दद । नः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० रममाणाः यूयम् अस्मिन् यज्ञे प्रजाम् रयिम् वीरवत् अन्नं च कुरुत । येन अन्नेन वयम् अन्यान् अति[2] ज्ञायेमहि । तम् वाजम् चायनीयम् हे ऋभवः! कुरुत नः ॥ ९ ॥

'इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये अष्टमो वर्गः'[1] ॥

[३७]

'वामदेवो गौतम ऋषिः । ऋभवो देवता । त्रिष्टुप् छन्दः, अन्त्यास्तिस्रोऽनुष्टुभः'[3] ।

उप नो वाजा अध्वरमृभुक्षा देवा यात पथिभिर्देवयानैः ।
यथा यज्ञं मनुषो विक्ष्वा३सु दधिध्वे रण्वाः सुदिनेष्वह्नाम् ॥ १ ॥

१-१. क्र° अदाः क. २. अति वि° अ¹; अति वि° ल्य. ३-३. नास्ति मूको.

उप । नः । वाजाः । अध्वरम् । ऋभुक्षाः । देवाः । यात । पथिऽभिः । देवऽयानैः ।
यथा । यज्ञम् । मनुषः । विक्षु । आसु । दधिध्वे । रण्वाः । सुऽदिनेषु । अह्नाम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० उप [1]यात अस्मदध्वरम्[1] हे[2] वाजाः! देवाः! ऋभवः! पथिभिः देवयानैः । यथा यज्ञम् मनोः प्रजापतेः स्वभूतासु आसु प्रजासु धारयथ हे रमणीयाः! अह्नाम् सुदिनत्वे सति । शोभनत्वं कर्माधिकरणत्वात् । एवमिमं च यज्ञं धारयथेति ॥ १ ॥

ते वो हृदे मनसे सन्तु यज्ञा जुष्टासो अद्य घृतनिर्णिजो गुः ।
प्र वः सुतासो हरयन्त पूर्णाः क्रत्वे दक्षाय हर्षयन्त पीताः ॥ २ ॥

ते । वः । हृदे । मनसे । सन्तु । यज्ञाः । जुष्टासः । अद्य । घृतऽनिर्निजः । गुः ।
प्र । वः । सुतासः । हरयन्त । पूर्णाः । क्रत्वे । दक्षाय । हर्षयन्त । पीताः ॥ २ ॥

वेङ्कट० ते युष्माकम् यज्ञाः मनसे हृदयाय च प्रियाः सन्तु घृतोक्ताः । अद्य घृतरूपाः ऋभवः आगच्छन्तु । प्र ह्रियन्ते युष्मभ्यं सोमाः पूर्णाः प्रज्ञानाय बलाय च[3] । पीताः युष्मान् हर्षयन्ताम् ॥ २ ॥

त्र्युदायं देवहितं यथा वः स्तोमो वाजा ऋभुक्षणो ददे वः ।
जुह्वे मनुष्वदुपरासु विक्षु युष्मे सचा बृहद्दिवेषु सोमम् ॥ ३ ॥

त्रिऽउदायम् । देवऽहितम् । यथा । वः । स्तोमः । वाजाः । ऋभुक्षणः । ददे । वः ।
जुह्वे । मनुष्वत् । उपरासु । विक्षु । युष्मे इति । सचा । बृहत्ऽदिवेषु । सोमम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० तृतीयसवने उद्गततमम् अन्नम् यथा वः देवैर्निहितम्, यथा च हे वाजाः! ऋभवः! स्तोमः वृतः, तथाहम् जुह्वे युष्मासु सोमम् बृहद्दीप्तिषु सहायभूतः । यथा मनुः उपरासु प्रजासु अर्थं निहितवान् तद्वदिति ॥ ३ ॥

पीवोअश्वाः शुचद्रथा हि भूतायःशिप्रा वाजिनः सुनिष्काः ।
इन्द्रस्य सूनो शवसो नपातोऽनु वश्चेत्यग्रियं मदाय ॥ ४ ॥

पीवःऽअश्वाः । शुचत्ऽरथाः । हि । भूत । अयःऽशिप्राः । वाजिनः । सुऽनिष्काः ।
इन्द्रस्य । सूनो इति । शवसः । नपातः । अनु । वः । चेति । अग्रियम् । मदाय ॥ ४ ॥

वेङ्कट० मांसलाश्वाः[4] दीप्तरथाः हि भवत[5] हिरण्मयशिरस्त्राणाः हे वाजिनः! शोभननिष्काः । निष्कः[6] कण्ठाभरणम् । हे इन्द्रस्य सूनो! शवसः नपातः! इति वचनव्यत्ययेन सम्बोधयति । नपादित्येकवचनम् । युष्माकं मुख्यं हविः अनु अज्ञापि देवैः मदाय ॥ ४ ॥

ऋभुमृभुक्षणो रयिं वाजे वाजिन्तमं युजम् । इन्द्रस्वन्तं हवामहे सदासातममश्विनम् ॥ ५ ॥

१-१. अध्याहार्ये वि[1] अर्थ; आगतास्मन्ने वि[1] अ[1] छ. २. नास्ति वि[1] अ[1]. ३. नास्ति मूको.
४. °तवि स° वि[1] अ[1]. ५. °त्याङ्कवाः वि[1] अ[1] छ. ६. भवत वि[1].

ऋभुम् । ऋभुक्षणः । रयिम् । वाजे । वाजिन्ऽतमम् । युजम् ।
इन्द्रस्वन्तम् । हवामहे । सदाऽसातमम् । अश्विनम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० दीप्तम्[1] हे ऋभवः! धनम् हवामहे। वाजे च सौधन्वने अतिशयेन च अन्नवन्तं सहायभूतम् इन्द्रेण सहितं हवामहे सर्वदातिशयेन दीप्यमानम् ऋभुभिः[2] अश्ववन्तम् ॥ ५ ॥

[3]इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये नवमो वर्गः[3] ॥

सेदृभवो यमवथ यूयमिन्द्रश्च मर्त्यम्। स धीभिरस्तु सनिता मेधसाता सो अर्वता॥६॥

सः । इत् । ऋभवः । यम् । अवथ । यूयम् । इन्द्रः । च । मर्त्यम् ।
सः । धीभिः । अस्तु । सनिता । मेधऽसाता । सः । अर्वता ॥ ६ ॥

वेङ्कट० सः एव भवति हे ऋभवः!, यम् रक्षथ मर्त्यम् यूयम् इन्द्रः च। सः[4] कर्मभिः अस्तु सम्भक्ता यज्ञानां मर्त्यः हविषो दाता, अश्वेन च ॥ ६ ॥

वि नो वाजा ऋभुक्षणः पथश्चितन यष्टवे ।
अस्मभ्यं सूरयः स्तुता विश्वा आशास्तरीषणि ॥ ७ ॥

वि । नः । वाजाः । ऋभुक्षणः । पथः । चितन । यष्टवे ।
अस्मभ्यम् । सूरयः । स्तुताः । विश्वाः । आशाः । तरीषणि ॥ ७ ॥

वेङ्कट० हे वाजाः! ऋभवः! अस्माकं यागाय मार्गान् वि चिनुत। अस्मभ्यम्[5] हे प्राज्ञाः[6] ऋभवः! स्तुताः सर्वाः आशाः तरणनिमित्तं कुर्वन्तु ॥ ७ ॥

तं नो वाजा ऋभुक्षण इन्द्र नासत्या रयिम् ।
समश्वं चर्षणिभ्य आ पुरु शस्त मघत्तये ॥ ८ ॥

तम् । नः । वाजाः । ऋभुक्षणः । इन्द्र । नासत्या । रयिम् ।
सम् । अश्वम् । चर्षणिऽभ्यः । आ । पुरु । शस्त । मघत्तये ॥ ८ ॥

वेङ्कट० हे वाजादयः! अस्मभ्यम् तम् रयिम् सम्प्रयच्छत। तथा धनदानाय आभ्यः प्रजाभ्यः यूयम् अश्वम् बहु शंसत अश्ववन्तम् ॥ ८ ॥

[3]इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये दशमो वर्गः[3] ॥

[३८]

[3]वामदेवो गौतम ऋषिः। दधिक्रा देवता, आद्यायाः द्यावापृथिवी। त्रिष्टुप् छन्दः[3] ॥

उतो हि वां दात्रा सन्ति पूर्वा या पूरुभ्यस्त्रसदस्युर्नितोशे ।
क्षेत्रासां ददथुरुर्वरासां घनं दस्युभ्यो अभिभूतिमुग्रम् ॥ १ ॥

१. ऋभु दी° वि°. २. ह्य° वि° कपे. ३-३. नास्ति मूको. ४. नास्ति कपे. ५. अस्माकं वि° कपे. ६. मधु मूको.

उतो इति । हि । वाम् । दात्रा । सन्ति । पूर्वा । या । पुरुऽभ्यः । त्रसदस्युः । निऽतोशे ।
क्षेत्रऽसाम् । ददथुः । उर्वराऽसाम् । घनम् । दस्युऽभ्यः । अभिऽभूतिम् । उग्रम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० अपि च हे द्यावापृथिवी! युवयोः दानानि सन्ति पूर्वाणि, यानि क्षेमे दुर्भिक्षे मनुष्येभ्यः त्रसदस्युः। निबाधायां[1] तस्मै युवां क्षेत्रदानम् ददथुः, एवम् उर्वरादानं च, तथाऽऽयुधम् शत्रुभ्यः अभिभावुकम् उद्गूर्णम् ॥ १ ॥

उत वाजिनं पुरुनिष्षिध्वानं दधिक्रामु ददथुर्विश्वकृष्टिम् ।
ऋजिप्यं श्येनं प्रुषितप्सुमाशुं चर्कृत्यमर्यो नृपतिं न शूरम् ॥ २ ॥

उत । वाजिनम् । पुरुनिःऽसिध्वानम् । दधिऽक्राम् । ऊं इति । ददथुः । विश्वऽकृष्टिम् ।
ऋजिप्यम् । श्येनम् । प्रुषितऽप्सुम् । आशुम् । चर्कृत्यम् । अर्यः । नृऽपतिम् । न । शूरम् ॥२॥

वेङ्कट० अपि च वाजिनम् बहूनां निषेद्धारम् यः पदानि इषत् क्रामति[2] तम् ददथुः विश्वस्य कर्मणः कर्तारम् ऋजुगामिनम् गन्तारम् पुषद्वर्णम् व्यापकम् पुनःपुनः प्रयोज्यम्। राजा यथा शूरम् नृणां पतिं राष्ट्राय प्रयच्छति ॥ २ ॥

यं सीमनु प्रवतेव द्रवन्तं विश्वः पूरुर्मदति हर्षमाणः ।
पड्भिर्गृध्यन्तं मेधयुं न शूरं रथतुरं वातमिव ध्रजन्तम् ॥ ३ ॥

यम् । सीम् । अनु । प्रवताऽइव । द्रवन्तम् । विश्वः । पूरुः । मदति । हर्षमाणः ।
पड्ऽभिः । गृध्यन्तम् । मेधऽयुम् । न । शूरम् । रथऽतुरम् । वातम्ऽइव । ध्रजन्तम् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० यम् अनु मदति प्रवणेनोदकमिव द्रवन्तम् सर्वः हृष्यन् मनुष्यः पादैः प्रकृष्टमभिकाङ्क्षन्तम् सङ्ग्रामेच्छुम् इव शूरम् रथम् त्वरयन्तम् वातम् इव गच्छन्तम् ॥ ३ ॥

यः स्मारुन्धानो गध्या समत्सु सनुतरश्चरति गोषु गच्छन् ।
आविर्ऋजीको विदथा निचिक्यत् तिरो अरतिं पर्याप आयोः ॥ ४ ॥

यः । स्म । आऽरुन्धानः । गध्या । समत्ऽसु । सनुऽतरः । चरति । गोषु । गच्छन् ।
आविःऽऋजीकः । विदथा । निऽचिक्यत् । तिरः । अरतिम् । परि । आपः । आयोः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० यः खलु सङ्ग्रामेषु सर्वतो निरुन्धन् अभिकाङ्क्ष्याणि सम्भजनतरः चरति गोनिमित्तम् गच्छन्, आविर्भूतकुटिलगतिः[3] ज्ञातव्यानि नियमेन जानन् '[4]मनुष्यस्य अरतिम्[4]' परि तिरः करोति गच्छन् ॥ ४ ॥

---

१. निर्बा° क. २. क्रम° वि॰ अ॰ मूको. ३. °भूतः कुटि° मूको. ४-४. मनुष्यारति वि॰ अ॰ मूको.

उत स्मैनं वस्त्रमथिं न तायुमनु क्रोशन्ति क्षितयो भरेषु ।
नीचायमानं जसुरिं न श्येनं श्रवश्चाच्छा पशुमच्च यूथम् ॥ ५ ॥

उत । स्म । एनम् । वस्त्रऽमथिम् । न । तायुम् । अनु । क्रोशन्ति । क्षितयः । भरेषु ।
नीचा । अयमानम् । जसुरिम् । न । श्येनम् । श्रवः । च । अच्छ । पशुऽमत् । च । यूथम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० 'अपि च स्म एनम्¹ वस्त्रमाथिनम् (द्र० नि० ४,२४) इव स्तेनम् अनु क्रोशन्ति क्षितयः सङ्ग्रामेषु, नीचैः आगमानम् क्षुधा हिंसितम् इव श्येनम्, धनम् पशुमत् यूथम् च प्रति ॥ ५ ॥

[2]इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये एकादशो वर्गः[2] ।

उत स्मासु प्रथमः सरिष्यन् नि वेवेति श्रेणिभी रथानाम् ।
स्रजं कृण्वानो जन्यो न शुभ्वा रेणुं रेरिहत् किरणं ददश्वान् ॥ ६ ॥

उत । स्म । आसु । प्रथमः । सरिष्यन् । नि । वेवेति । श्रेणिऽभिः । रथानाम् ।
स्रजम् । कृण्वानः । जन्यः । न । शुभ्वा । रेणुम् । रेरिहत् । किरणम् । ददश्वान् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अपि च स्म आसु सेनासु प्रथमः सरिष्यन् रथानाम् सङ्घैः सह न्यङ्[3] गच्छति पार्श्वयोर्मनुष्याणां श्रेणिम्[4] कुर्वन् राजा इव शोभनः सङ्ग्रामोत्थम्[5] रेणुम्[6] लिहन् बिभ्रत् दीप्तिम् प्रयच्छन् ॥ ६ ॥

उत स्य वाजी सहुरिर्ऋतावा शुश्रूषमाणस्तन्वा समर्ये ।
तुरं यतीषु तुरयन्नृजिप्योऽधि भ्रुवोः किरते रेणुमृञ्जन् ॥ ७ ॥

उत । स्यः । वाजी । सहुरिः । ऋतऽवा । शुश्रूषमाणः । तन्वा । सऽमर्ये ।
तुरम् । यतीषु । तुरयन् । ऋजिप्यः । अधि । भ्रुवोः । किरते । रेणुम् । ऋञ्जन् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० अपि च सः वाजी सहनवान् सत्यकर्मा मनुष्याणाम् चरेण सङ्ग्रामे[7] शुश्रूषमाणः तूर्णम् गच्छन्तीषु सेनासु त्वरयन् ऋजुगामी मनुष्यान् भ्रुवोः अधि रेणुम् उत्किरति शत्रून् प्रसादयन्[8] ॥ ७ ॥

उत स्मास्य तन्यतोरिव द्योर्ऋघायतो अभियुजो भयन्ते ।
यदा सहस्रमभि षीमयोधीद् दुर्वर्तुः स्मा भवति भीम ऋञ्जन् ॥ ८ ॥

उत । स्म । अस्य । तन्यतोःऽइव । द्योः । ऋघायतः । अभिऽयुजः । भयन्ते ।
यदा । सहस्रम् । अभि । सीम् । अयोधीत् । दुःऽवर्तुः । स्म । भवति । भीमः । ऋञ्जन् ॥ ८ ॥

---

१. नास्ति वि' अ'. २-२. नास्ति मूको. ३. न्यङ् वि' अ'. ४. °णीम् वि' अ'. ५. °मार्ग वि' अ'. ६. करणं वि' अ'. ७. नास्ति ल अ'. ८. सादं वि' अ'.

वेङ्कट० अपि च अस्य अश्वस्य इव दीप्तस्य हिंसतः 'अभियोक्तुः बिभ्यति'। यथा महतश्च भटानां सर्वतः अवोर्धति' दुर्वारोऽयम् भवति तथा सोमः प्रसाधयत् ॥ ८ ॥

उत स्मास्य पनयन्ति जना जूतिं कृष्टिप्रो अभिभूतिमाशोः ।
उतैनमाहुः समिथे वियन्तः परा दधिक्रा असरत्सहस्रैः ॥ ९ ॥

उत । स्म । अस्य । पनयन्ति । जनाः । जूतिम् । कृष्टिऽप्रः । अभिऽभूतिम् । आशोः ।
उत । एनम् । आहुः । सम्ऽइथे । विऽयन्तः । परा । दधिऽक्राः । असरत् । सहस्रैः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० अपि च अस्य स्तुवन्ति जनाः वेगम् अभिभावुकं मनुष्याणां पूरयितुः अश्नुवानस्य'। अपि च एनम् आहुः सङ्ग्रामे गच्छन्तः, परा सरति पलायतो देशान् जनसहस्रैः अश्वोऽयमिति ॥ ९ ॥

आ दधिक्राः शवसा पञ्च कृष्टीः सूर्य इव ज्योतिषापस्ततान ।
सहस्रसाः शतसा वाज्यर्वा पृणक्तु मध्वा समिमा वचांसि ॥ १० ॥

आ । दधिऽक्राः । शवसा । पञ्च । कृष्टीः । सूर्यःऽइव । ज्योतिषा । अपः । ततान ।
सहस्रऽसाः । शतऽसाः । वाजी । अर्वा । पृणक्तु । मध्वा । सम् । इमा । वचांसि ॥ १० ॥

वेङ्कट० आ तनोति अश्वः बलेन सूर्यः इव तेजसा अपः पञ्च जनान्। शतसहस्रयोर्दाता बलवान् गन्ता अस्माकम् इमानि स्तोत्राणि मधुना सम् पर्चयतु ॥ १० ॥

'इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये द्वादशो वर्गः' ॥

[३९]

'वामदेवो गौतम ऋषिः। दधिक्रा देवता। त्रिष्टुप् छन्दः, षष्ठी अनुष्टुप्'।

आशुं दधिक्रां तमु नु ष्टवाम दिवस्पृथिव्या उत चर्किराम ।
उच्छन्तीर्मामुषसः सूदयन्त्वति विश्वानि दुरितानि पर्षन् ॥ १ ॥

आशुम् । दधिऽक्राम् । तम् । ऊँ इति । नु । स्तवाम । दिवः । पृथिव्याः । उत । चर्किराम ।
उच्छन्तीः । माम् । उषसः । सूदयन्तु । अति । विश्वानि । दुःऽइतानि । पर्षन् ॥ १ ॥

वेङ्कट० आशुम् अश्वम् तम् एव क्षिप्रम् स्तवाम, द्यावापृथिव्योः मुखेन वर्तितुं यत् कर्तव्यं तत् पुनःपुनः कुर्मः। उच्छन्त्यः माम् उषसः कर्माणि प्रेरयन्तु, विश्वानि च दुरितानि अति नयन्तु ॥ १ ॥

१-१. 'वोक्तु'''इति वि'; नास्ति अ'. २. 'वोभीः वि''' ल; 'वोभी अ'; 'वोभि लर्व; -- वा क अरताम: ३. 'गच्छ त वि'. ४-४. नास्ति मूको.

महश्चर्कर्म्यर्वतः क्रतुप्रा दधिक्राव्णः पुरुवारस्य वृष्णः ।
यं पूरुभ्यो दीदिवांसं नाग्निं ददथुर्मित्रावरुणा ततुरिम् ॥ २ ॥

महः । चर्कर्मि । अर्वतः । क्रतुऽप्राः । दधिऽक्राव्णः । पुरुऽवारस्य । वृष्णः ।
यम् । पुरुऽभ्यः । दीदिऽवांसम् । न । अग्निम् । ददथुः । मित्रावरुणा । ततुरिम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० महतः पुनःपुनः[1] करोमि स्तुतिम्, विकिरामि च[2] ज्ञानम्, अश्वस्य कर्मणां पूरयिता दधिक्राव्णः 'बहूनां वारकस्य' सेक्तुः । यम्[3] मनुष्येभ्यः दीप्तम् इव अग्निम् शत्रूणामभिभवाय ददथुः हे मित्रावरुणौ! तारकम् ॥ २ ॥

यो अश्वस्य दधिक्राव्णो अकारीत् समिद्धे अग्ना उषसो व्युष्टौ ।
अनागसं तमदितिः कृणोतु स मित्रेण वरुणेना सजोषाः ॥ ३ ॥

यः । अश्वस्य । दधिऽक्राव्णः । अकारीत् । सम्ऽइद्धे । अग्नौ । उषसः । विऽउष्टौ ।
अनागसम् । तम् । अदितिः । कृणोतु । सः । मित्रेण । वरुणेन । सऽजोषाः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० यः अश्वस्य दधिक्राव्णः कर्म करोति अग्नौ समिद्धे अह्नि, तम् अपापं पृथिवी करोतु । सः मित्रावरुणाभ्याम् अहोरात्राभिमानिभ्यां सङ्गतो भवतु ॥ ३ ॥

दधिक्राव्ण इष ऊर्जो महो यदमन्महि मरुतां नाम भद्रम् ।
स्वस्तये वरुणं मित्रमग्निं हवामह इन्द्रं वज्रबाहुम् ॥ ४ ॥

दधिऽक्राव्णः । इषः । ऊर्जः । महः । यत् । अमन्महि । मरुताम् । नाम । भद्रम् ।
स्वस्तये । वरुणम् । मित्रम् । अग्निम् । हवामहे । इन्द्रम् । वज्रऽबाहुम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अश्वस्य[4] सर्वैः स्तूयमानस्य सर्वान् ऊर्जयतः यदा महतः, स्तुमः मरुताम् च नाम भजनीयम्, तदानीमिन्द्रादींश्च स्वस्तये[5] ह्वयामह इति । देवैः सहाश्वं च स्तौमीति ॥

इन्द्रमिवेदुभये वि ह्वयन्त उदीराणा यज्ञमुपप्रयन्तः ।
दधिक्रामु सूदनं मर्त्याय ददथुर्मित्रावरुणा नो अश्वम् ॥ ५ ॥

इन्द्रम्ऽइव । इत् । उभये । वि । ह्वयन्ते । उत्ऽईराणाः । यज्ञम् । उपऽप्रयन्तः ।
दधिऽक्राम् । ऊँ इति । सूदनम् । मर्त्याय । ददथुः । मित्रावरुणा । नः । अश्वम् ॥ ५ ॥

---

१. नास्ति वि[1] मूको. २. च वि[1,2]; नास्ति अ[3]. ३-३. 'नामाभ'[2] वि[1] मूको. ४. अश्वं-क मूको.
५. नास्ति मूको.

वेङ्कट० इन्द्रम् इव अश्वम् उभये सैनिकाः देवमनुष्या वा ह्वयन्ते उदीर्णाः युद्धार्थम्, देवानाम् यज्ञम् च जयार्थम् उपगन्तारः । दधिक्रावाणम् सर्वेः सुदनम् ददथुः हे मित्रावरुणौ! अस्मभ्यम् अश्वम् ॥ ५ ॥

दधिक्राव्णो अकारिषं जिष्णोरश्वस्य वाजिनः ।
सुरभि नो मुखा करत् प्र ण आयूंषि तारिषत् ॥ ६ ॥

दधिऽक्राव्णः । अकारिषम् । जिष्णोः । अश्वस्य । वाजिनः ।
सुरभि । नः । मुखा । करत् । प्र । नः । आयूंषि । तारिषत् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० दधिक्राव्णः[1] करोमि पासकण्डूयनादि जिष्णोः अश्वस्य बलवतः । सुरभीणि अस्माकम् मुखानि करोतु, प्रतरतु[2] च अस्माकम् आयूंषि ॥ ६ ॥

[3]इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये त्रयोदशो वर्गः[3] ॥

[४०]

[4]वामदेवो गौतम ऋषिः । दधिक्रा देवता, पञ्चम्याः सूर्यः । जगती छन्दः, आद्या त्रिष्टुप्[4] ।

दधिक्राव्ण इदु नु चर्किराम विश्वा इन्मामुषसः सूदयन्तु ।
अपामग्नेरुषसः सूर्यस्य बृहस्पतेराङ्गिरसस्य जिष्णोः ॥ १ ॥

दधिऽक्राव्णः । इत् । ऊँ इति । नु । चर्किराम । विश्वाः । इत् । माम् । उषसः । सूदयन्तु ।
अपाम् । अग्नेः । उषसः । सूर्यस्य । बृहस्पतेः । आङ्गिरसस्य । जिष्णोः ॥ १ ॥

वेङ्कट० दधिक्राव्णः एव पुनःपुनर्वीर्यं विकिराम । विश्वाः सर्वा उषसः माम् कर्म प्रेरयन्तु । तथाऽप्सु स्तुतीनाम्[5] च पञ्चानां कर्मणि ॥ १ ॥

सत्वा भरिषो गविषो दुवन्यसच्छ्रवस्यादिष उषसस्तुरण्यसत् ।
सत्यो द्रवो द्रवरः पतङ्गरो दधिक्रावेषमूर्जं स्वर्जनत् ॥ २ ॥

सत्वा । भरिषः । गोऽइषः । दुवन्यऽसत् । श्रवस्यात् । इषः । उषसः । तुरण्युऽसत् ।
सत्यः । द्रवः । द्रवरः । पतङ्गरः । दधिऽक्रावा । इषम् । ऊर्जम् । स्वः । जनत् ॥ २ ॥

वेङ्कट० गमनशीलः भरणशीलः गवामेष्टा परिचरणकुशले सीदन् अन्नमिच्छतु अन्नस्येष्टा उषसः त्वरणपरे सीदन् । सत्यवचनः द्रवणशीलः द्रवता[6] चरः पतन् गमनवान् क्षिप्रगामी दधिक्रावा अन्नं[6] रसं च सर्वम् जनयति ॥ २ ॥

---

१. नास्ति वि[1] लपं. २. प्रतरन्तु क लपं. ३-३. नास्ति मूको. ४. तथा मधु[3] वि[2] ... के; तथा ... लपं. ५. ... वि[1] ... लपं; ... वि[2] ... ६. नास्ति वि[1] लपं.

उत स्मास्य द्रवतस्तुरण्यतः पर्णं न वेरनु वाति प्रगर्धिनः ।
श्येनस्येव ध्रजतो अङ्कसं परि दधिक्राव्णः सहोर्जा तरित्रतः ॥ ३ ॥

उत । स्म । अस्य । द्रवतः । तुरण्यतः । पर्णम् । न । वेः । अनु । वाति । प्रऽगर्धिनः ।
श्येनस्यऽइव । ध्रजतः । अङ्कसम् । परि । दधिऽक्राव्णः । सह । ऊर्जा । तरित्रतः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अपि च स्म अस्य द्रवतः त्वरमाणस्य अङ्कसम् उभयपार्श्वस्थं कक्ष्यादिकम् पर्णम् इव पक्षिणः परि अनु गच्छति अत्यन्तमभिकाङ्क्षमाणस्य गमनम् श्येनस्य इव गच्छतः पर्णम् दधिक्राव्णः सह बलेन तरतः ॥ ३ ॥

उत स्य वाजी क्षिपणिं तुरण्यति ग्रीवायां बद्धो अपिकक्ष आसनि ।
क्रतुं दधिक्रा अनु संतवीत्वत् पथामङ्कांस्यन्वापनीफणत् ॥ ४ ॥

उत । स्यः । वाजी । क्षिपणिम् । तुरण्यति । ग्रीवायाम् । बद्धः । अपिऽकक्षे । आसनि ।
क्रतुम् । दधिऽक्राः । अनु । सम्ऽतवीत्वत् । पथाम् । अङ्कांसि । अनु । आऽपनीफणत् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अपि च[1] सः वाजी अश्वारोहस्य क्षेपणम् अनु तूर्णमश्नुते बध्यमानः ग्रीवायाम् बद्धः अंसयोः आस्ये च । गमनकर्म सन्तन्वन् दधिक्राः मार्गाणाम्[2] कुटिलानि अनु आपनीफणत्[3] गच्छति । गतिकर्मसु पठितः फणिः ॥ ४ ॥

हंसः शुचिषद् वसुरन्तरिक्षसद्धोता वेदिषदतिथिर्दुरोणसत् ।
नृषद् वरसदृतसद् व्योमसदब्जा गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतम् ॥ ५ ॥

हंसः । शुचिऽसत् । वसुः । अन्तरिक्षऽसत् । होता । वेदिऽसत् । अतिथिः । दुरोणऽसत् ।
नृऽसत् । वरऽसत् । ऋतऽसत् । व्योमऽसत् । अप्ऽजाः । गोऽजाः । ऋतऽजाः । अद्रिऽजाः । ऋतम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० सौरी । [4]हंसः सूर्यः[4], वसुः वायुः, होता अग्निः अतिथिः च । महात्मैकस्त्रिधा[5] स्थितः[5] । ब्राह्मणम्— 'एष वै हंसः शुचिषत्' (ऐब्रा ४,२०.) इति ॥ ५ ॥

[6]इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये चतुर्दशो वर्गः[6] ॥

[४१]

[7]वामदेवो गौतम ऋषिः । इन्द्रावरुणौ देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[7] ।

इन्द्रा को वां वरुणा सुम्नमाप स्तोमो हविष्माँ अमृतो न होता ।
यो वां हृदि क्रतुमाँ अस्मदुक्तः पस्पर्शदिन्द्रावरुणा नमस्वान् ॥ १ ॥

---

१. नास्ति वि[1] अ. २. मार्गाः लपं; मार्गा वि[1]. ३. °णत् वि[3] लपं. ४-४. °स्वरूपेण वि[1] लपं; °लोकं वि[1] अ[2]; °स्वरलो° अ. ५-५. नास्ति मूको. ६. °कातिथालिथा वि[1] लपं. ७. नास्ति वि[1].

इन्द्रा । कः । वाम् । वरुणा । सुम्नम् । आप । स्तोमः । हविष्मान् । अमृतः । न । होता ।
यः । वाम् । हृदि । क्रतुऽमान् । अस्मत् । उक्तः । पस्पर्शत् । इन्द्रावरुणा । नमस्वान् ॥ १ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्रावरुणौ! कीदृशः युवयोः सुखं प्राप्नोति स्तोमः हविषा युक्तः अमृतः दैव्यः इव होता अग्निः, यः वाम् भवतोः[1] स्तोमः कर्मवान् अस्माभिः उक्तः अन्नवान् हृदये स्पृशति इन्द्रावरुणौ! । अग्निर्यथा हविष्मान् स्तुवन्[2] हृदये स्पृशति, तद्वत् स्पृशतीति ॥ १ ॥

इन्द्रा ह यो वरुणा चक्र आपी देवौ मर्तः सख्याय प्रयस्वान् ।
स हन्ति वृत्रा समिथेषु शत्रूनवोभिर्वा महद्भिः स प्र शृण्वे ॥ २ ॥

इन्द्रा । ह । यः । वरुणा । चक्रे । आपी इति । देवौ । मर्तः । सख्याय । प्रयस्वान् ।
सः । हन्ति । वृत्रा । समऽइथेषु । शत्रून् । अवःऽभिः । वा । महत्ऽभिः । सः । प्र । शृण्वे ॥ २ ॥

वेङ्कट० यः इन्द्रावरुणौ बन्धू करोति देवौ मनुष्यः सख्याय च करोति[3] अन्नवान्, सः हन्ति उपद्रवाणि सङ्ग्रामेषु च[4] शत्रून्, अन्नैः च महद्भिः सः प्र श्रूयते ॥ २ ॥

इन्द्रा ह रत्नं वरुणा धेष्ठेत्था नृभ्यः शशमानेभ्यस्ता ।
यदी सखाया सख्याय सोमैः सुतेभिः सुप्रयसा मादयैते ॥ ३ ॥

इन्द्रा । ह । रत्नम् । वरुणा । धेष्ठा । इत्था । नृऽभ्यः । शशमानेभ्यः । ता ।
यदि । सखाया । सख्याय । सोमैः । सुतेभिः । सुऽप्रयसा । मादयैते इति ॥ ३ ॥

वेङ्कट० इन्द्रावरुणौ युवाम् अतिशयेन रत्नम् दातारौ इत्थम् नृभ्यः भजमानेभ्यः तौ । यदि इति स्पष्टम् ॥ ३ ॥

इन्द्रा युवं वरुणा दिद्युमस्मिन्नोजिष्ठमुग्रा नि वधिष्टं वज्रम् ।
यो नो दुरेवो वृकतिर्दभीतिस्तस्मिन् मिमाथामभिभूत्योजः ॥ ४ ॥

इन्द्रा । युवम् । वरुणा । दिद्युम् । अस्मिन् । ओजिष्ठम् । उग्रा । नि । वधिष्टम् । वज्रम् ।
यः । नः । दुःऽएवः । वृकतिः । दभीतिः । तस्मिन् । मिमाथाम् । अभिऽभूति । ओजः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्रावरुणौ! युवाम् आयुधं ओजस्वितमम् अस्मिन् वज्रधारणम् हे उद्गूर्णौ! नि पातयतम् । यः नः दुष्टगमनः स्तेनः हिंसकः, तस्मिन् कुरुतम् अभिभावुकं[5] बलम् ॥ ४ ॥

---

1. °तो मूको. 2. मु. वेप ३,४ √स्तु इत्यतः; स्तुवन् वि° अर्थ; स्तुवन् क प्रस्वातः. 3. करोतु वि°° ल अर्थ. 4. नास्ति वि° क अर्थ. 5. °भाविकं वि° अर्थ.

इन्द्रा युवं वरुणा भूतमस्या धियः प्रेतारा वृषभेव धेनोः ।
सा नो दुहीयद्यवसेव गत्वी सहस्रधारा पयसा मही गौः ॥ ५ ॥

इन्द्रा । युवम् । वरुणा । भूतम् । अस्याः । धियः । प्रेतारा । वृषभाऽइव । धेनोः ।
सा । नः । दुहीयत् । यवसाऽइव । गत्वी । सहस्रऽधारा । पयसा । मही । गौः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० इन्द्रावरुणौ! युवाम् अस्य कर्मणः प्रीणयितारौ भवतम् वृषभाविव धेनोः । तत् कर्म अस्माकं दुग्धाम्[1], यथा यवसानि गत्वा महती सहस्रधारा पयसा गौः दुग्धे ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये पञ्चदशो वर्गः' ॥

तोके हिते तनय उर्वरासु सूरो दृशीके वृषणश्च पौंस्ये ।
इन्द्रा नो अत्र वरुणा स्यातामवोभिर्दस्मा परितक्म्यायाम् ॥ ६ ॥

तोके । हिते । तनये । उर्वरासु । सूरः । दृशीके । वृषणः । च । पौंस्ये ।
इन्द्रा । नः । अत्र । वरुणा । स्याताम् । अवःऽभिः । दस्मा । परिऽतक्म्यायाम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० पुत्रे हिते सुहृदि पौत्रे क्षेत्रेषु सूर्यस्य दर्शने पुंसः च प्रजननशक्तौ अत्र सर्वत्र इन्द्रावरुणौ भवताम् नः रक्षणैः दर्शनीयौ रात्र्यान्धकारे च ॥ ६ ॥

युवामिद्ध्यवसे पूर्व्याय परि प्रभूती गविषः स्वापी ।
वृणीमहे सख्याय प्रियाय शूरा मंहिष्ठा पितरेव शम्भू ॥ ७ ॥

युवाम् । इत् । हि । अवसे । पूर्व्याय । परि । प्रभूती इति प्रऽभूती । गोऽइषः । स्वापी इति सुऽआपी । वृणीमहे । सख्याय । प्रियाय । शूरा । मंहिष्ठा । पितराऽइव । शम्भू इति शम्ऽभू ॥ ७ ॥

वेङ्कट० युवाम् एव हि रक्षणाय पुरातनाय परि वृणीमहे प्रभूतशक्तिकौ गाः[2] इच्छन्तः शोभनबन्धू सख्याय च प्रियाय शूरौ दातृतमौ पितराविव पुत्रस्य भावयितारौ ॥ ७ ॥

ता वां धियोऽवसे वाजयन्तीराजिं न जग्मुर्युवयूः सुदानू ।
श्रिये न गाव उप सोममस्थुरिन्द्रं गिरो वरुणं मे मनीषाः ॥ ८ ॥

ताः । वाम् । धियः । अवसे । वाजऽयन्तीः । आजिम् । न । जग्मुः । युवऽयूः । सुदानू इति सुऽदानू ।
श्रिये । न । गावः । उप । सोमम् । अस्थुः । इन्द्रम् । गिरः । वरुणम् । मे । मनीषाः ॥ ८ ॥

---

१. दुग्धे वि° को° स अपे. २-२. नास्ति मूको. ३. गाः मूको.

वेङ्कट० तानि[1] वाम् कर्माणि रक्षणाय भजमिच्छन्ति सुम्नकामानि वृषणम् इव गच्छन्ति हे सोमवन्तौ!। यथा श्रिये सोमम् राजानम् गावः उपतिष्ठन्ति[2], एवमिन्द्रावरुणौ मदीयाः गिरः मनीषाः च उपतिष्ठन्ति ॥८॥

इमा इन्द्रं वरुणं मे मनीषा अग्मन्नुप द्रविणमिच्छमानाः ।
उपेमस्थुर्जोष्टार इव वस्वो रघ्वीरिव श्रवसो भिक्षमाणाः ॥ ९ ॥

इमाः । इन्द्रम् । वरुणम् । मे । मनीषाः । अग्मन् । उप । द्रविणम् । इच्छमानाः ।
उप । ईम् । अस्थुः । जोष्टारःऽइव । वस्वः । रघ्वीःऽइव । श्रवसः । भिक्षमाणाः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० मदीयाः[3] इमाः मनीषाः धनम् इच्छमानाः उप गच्छन्ति इन्द्रावरुणौ । "उप अस्थुः" एतौ धनस्य जोष्टारः इव याचकाः[4] आशवः गन्त्र्यः इव च प्रजाः अन्नम् भिक्षमाणाः ॥ ९ ॥

अश्व्यस्य त्मना रथ्यस्य पुष्टेर्नित्यस्य रायः पतयः स्याम ।
ता चक्राणा ऊतिभिर्नव्यसीभिरस्मत्रा रायो नियुतः सचन्ताम् ॥ १० ॥

अश्व्यस्य । त्मना । रथ्यस्य । पुष्टेः । नित्यस्य । रायः । पतयः । स्याम ।
ता । चक्राणौ । ऊतिऽभिः । नव्यसीभिः । अस्मऽत्रा । रायः । निऽयुतः । सचन्ताम् ॥ १० ॥

वेङ्कट० अश्वसङ्घस्य आत्मनैव रथसङ्घस्य पुष्टेः च नित्यस्य च धनस्य पतयः स्याम । तौ कुर्वाणौ रक्षणैः नवतरैः असुरेभ्य आहृतानि धनानि नियुतः च अस्मान् सचन्ताम् ॥ १० ॥

आ नो बृहन्ता बृहतीभिरूती इन्द्र यातं वरुण वाजसातौ ।
यद्दिद्यवः पृतनासु प्रक्रीळान्तस्य वां स्याम सनितार आजेः ॥ ११ ॥

आ । नः । बृहन्ता । बृहतीभिः । ऊती । इन्द्र । यातम् । वरुण । वाजऽसातौ ।
यत् । दिद्यवः । पृतनासु । प्रऽक्रीळान् । तस्य । वाम् । स्याम । सनितारः । आजेः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० आ यातम् अस्मान् महान्तौ महद्भिः रक्षणैः हे इन्द्रावरुणौ! सङ्ग्रामे । यदि द्योतमाना योद्धारः पृतनासु प्रक्रीडन्ति, युवयोः रक्षिता वयम् तस्य सङ्ग्रामस्य सम्भक्तारः स्याम ॥ ११ ॥

[6]इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये षोडशो वर्गः[6] ॥

[४२]

[4]त्रसदस्युः पौरुकुत्स्य ऋषिः । त्रसदस्युर्देवता, अन्त्यानां चतसृणाम् इन्द्रावरुणौ । त्रिष्टुप् छन्दः[4] ।

मम द्विता राष्ट्रं क्षत्रियस्य विश्वायोर्विश्वे अमृता यथा नः ।
क्रतुं सचन्ते वरुणस्य देवा राजामि कृष्टेरुपमस्य वव्रेः ॥ १ ॥

---

१. तौ मूको. २. °धति मूको. ३. नास्ति वि°. ४-४. त्रसदस्युः वि° स. ५. राजक मूको. ६-६. नास्ति मूको.

मर्म । द्विता । राष्ट्रम् । क्षत्रियस्य । विश्वऽआयोः । विश्वे । अमृताः । यथा । नः ।
क्रतुम् । सचन्ते । वरुणस्य । देवाः । राजामि । कृष्टेः । उपमस्य । वव्रेः ॥ १ ॥

वेङ्कट० त्रसदस्युः पौरुकुत्स्यः । प्रजायाः तस्यां शासकस्तथा । मम द्विता भवति राष्ट्रम् क्षत्रियस्य पृथिव्यां दिवि चैश्वर्यात् सर्वस्य देशस्य गन्तुः, सर्वे देवाः यथा अस्माकं वशवर्तिनो भवन्ति । एतदेवाह[1]– क्रतुम् इति । वरुणभूतस्य मम 'कर्म सेवन्ते' "देवाः उक्तमनुतिष्ठन्ति", तथैव-रूप[2] भवामि कृष्टेः अन्तिभूतस्य 'पृथिव्यां वर्तमानस्य' मनुष्यादरूपयुगमस्य" तत एव जीर्णस्येति ॥ १ ॥

अहं राजा वरुणो मह्यं तान्यसुर्याणि प्रथमा धारयन्त ।
क्रतुं सचन्ते वरुणस्य देवा राजामि कृष्टेरुपमस्य वव्रेः ॥ २ ॥

अहम् । राजा । वरुणः । मह्यम् । तानि । असुर्याणि । प्रथमा । धारयन्त ।
क्रतुम् । सचन्ते । वरुणस्य । देवाः । राजामि । कृष्टेः । उपमस्य । वव्रेः ॥ २ ॥

वेङ्कट० अहम् राजा वरुणः भवामि, मह्यम् तानि पुरातनानि असुरवधनिमित्तानि कर्माणि सर्वे देवा अधारयन्त । वृत्रनोत्क्षेपणादिकं ममाज्ञया अनुतिष्ठन्ति । तदेवोक्तम्– क्रतुम् इति ॥ २ ॥

अहमिन्द्रो वरुणस्ते महित्वोर्वी गभीरे रजसी सुमेके ।
त्वष्टेव विश्वा भुवनानि विद्वान्त्समैरयं रोदसी धारयं च ॥ ३ ॥

अहम् । इन्द्रः । वरुणः । ते इति । महिऽत्वा । उर्वी इति । गभीरे इति । रजसी इति । सुमेके इति सुऽमेके ।
त्वष्टाऽइव । विश्वा । भुवनानि । विद्वान् । सम् । ऐरयम् । रोदसी इति । धारयम् । च ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अहम् इन्द्रः च वरुणः च भवामि, ते च[8] द्यावापृथिव्यौ माहात्म्येन उर्वी गम्भीरे शोभमाने । यथा त्वष्टा विद्वान् सर्वाणि भूतानि सङ्गमयति धारयति च, तद्वदहमपीति ॥ ३ ॥

अहमपो अपिन्वमुक्षमाणा धारयं दिवं सदन ऋतस्य ।
ऋतेन पुत्रो अदितेर्ऋतावोत त्रिधातु प्रथयद्वि भूम ॥ ४ ॥

अहम् । अपः । अपिन्वम् । उक्षमाणाः । धारयम् । दिवम् । सदने । ऋतस्य ।
ऋतेन । पुत्रः । अदितेः । ऋतऽवा । उत । त्रिऽधातु । प्रथयत् । वि । भूम ॥ ४ ॥

---

१. नास्ति क ख्पं. २. एतदाह वि॰ अ॰. ३-३. °मति° वि॰ अ॰. ४-४. देवानुत्कमनु° (°मि° ख॰) मूको; देवा अनुत्कम°, देवा नानुत्कम° वा क प्रस्तावः. ५. °रः क ख्पं. ६-६. नास्ति वि॰ ख्पं. ७. °वाद् मू° क प्रस्तावः. ८. नास्ति वि॰ क ख्पं.

वेङ्कट० अहम् अपः सिञ्चन्तीः अमिन्वम्, अन्तरिक्षलोकम् 'धारयम् उदकस्य' आस्थाने । अथ परोक्षमाह । अदितेः पुत्रः ऋतवान् यज्ञेन उदकेन वा त्रिधातु भूमिम् अप्रथयत । त्रिधातुः[२] पृथिवी भवति । 'तिस्रो भूमीः' (ऋ २,२७,८) इति मन्त्रः ॥ ४ ॥

मां नरः स्वश्वा वाजयन्तो मां वृताः समरणे हवन्ते ।
कृणोम्याजिं मघवाहमिन्द्र इयर्मि रेणुमभिभूत्योजाः ॥ ५ ॥

माम् । नरः । सुऽअश्वाः । वाजयन्तः । माम् । वृताः । सम्ऽअरणे । हवन्ते ।
कृणोमि । आजिम् । मघऽवा । अहम् । इन्द्रः । इयर्मि । रेणुम् । अभिभूतिऽओजाः ॥ ५ ॥

वेङ्कट० 'माम् नरः[१]' शोभनाश्वाः बलिनं कुर्वन्तः हवन्ते, माम् एव सङ्ग्रामे शत्रुभिः वृताः । करोमि युद्धम् अहम् मघवा इन्द्रः सन्, प्रेरयामि च युद्धे रेणुम् अभिभवितृबलः ॥ ५ ॥

'इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये सप्तदशो वर्गः' ॥

अहं ता विश्वा चकरं नकिर्मा दैव्यं सहो वरते अप्रतीतम् ।
यन्मा सोमासो ममदन्यदुक्थोभे भयेते रजसी अपारे ॥ ६ ॥

अहम् । ता । विश्वा । चकरम् । नकिः । मा । दैव्यम् । सहः । वरते । अप्रतिऽइतम् ।
यत् । मा । सोमासः । ममदन् । यत् । उक्था । उभे इति । भयेते इति । रजसी इति । अपारे इति ॥ ६ ॥

वेङ्कट० अहम्[३] तानि वृत्रवधादीनि सर्वाणि कर्माणि कृतवानस्मि । न[४] 'कश्चित् मां देवसम्बन्धि बलम् शत्रुभिरप्रतिगतम्' वारयति[५] । यदा[६] मां सोमाः अमदन्, यदा[६] च उक्थानि, तदानीमुभे लोकौ मत्तो बिभ्यतः अपर्यन्तपारौ । इन्द्रावरुणाभ्यामधिष्ठितो नूनं कदाचिदासीत् त्रसदस्युरिति ॥ ६ ॥

विदुष्टे विश्वा भुवनानि तस्य ता प्र ब्रवीषि वरुणाय वेधः ।
त्वं वृत्राणि शृण्विषे जघन्वान्त्वं वृताँ अरिणा इन्द्र सिन्धून् ॥ ७ ॥

विदुः । ते । विश्वा । भुवनानि । तस्य । ता । प्र । ब्रवीषि । वरुणाय । वेधः ।
त्वम् । वृत्राणि । शृण्विषे । जघन्वान् । त्वम् । वृतान् । अरिणाः । इन्द्र । सिन्धून् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० तस्य तव हे इन्द्र! विश्वानि कर्माणि जानन्ति[९] भूतानि । त्वं च तानि हे मेधावः! वरुणाय सम्यक् प्र ब्रवीषि । त्वम् वृत्राणि हतवान् श्रूयसे । त्वम् वृत्रेण वृतान् इन्द्र! निरगमयः सिन्धून्[९] ॥ ७ ॥

१-१. मामन्तर° मूको. २. त्रिधातु वि°. ३-३. नास्ति लमं. ४-४. नास्ति मूको. ५. नास्ति वि°. ६. नास्ति मूको. ७. पार° लमं. ८. यथा मूको. ९. जानन्ति वि° लमं.

अस्माकमत्र पितरस्त आसन्त्सप्त ऋषयो दौर्गहे बध्यमाने ।
त आयजन्त त्रसदस्युमस्या इन्द्रं न वृत्रतुरमर्धदेवम् ॥ ८ ॥

अस्माकम् । अत्र । पितरः । ते । आसन् । सप्त । ऋषयः । दौःऽगहे । बध्यमाने ।
ते । आ । अयजन्त । त्रसदस्युम् । अस्याः । इन्द्रम् । न । वृत्रऽतुरम् । अर्धऽदेवम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० 'अस्माकम् अस्मिन् लोके ते[1] पितरः आसन् सप्त ऋषयः दुर्गहकुत्सपुत्रे मयि शत्रुभिः बध्यमाने । यथेन्द्रस्य माहात्म्यमिदम् । अर्धेन्द्राभिहितं मन्त्रं ते[2] आ अयजन्त[3] तत्र त्रसदस्युम् अस्याः पृथिव्याः इन्द्रम् इव वृत्राणां हन्तारम् अर्धदेवम् । इन्द्रश्च स्वामी त्रसदस्युश्च । तमिन्द्रविहितमयजन्तेति ॥ ८ ॥

पुरुकुत्सानी हि वामदाशद्धव्येभिरिन्द्रावरुणा नमोभिः ।
अथा राजानं त्रसदस्युमस्या वृत्रहणं ददथुरर्धदेवम् ॥ ९ ॥

पुरुऽकुत्सानी । हि । वाम् । अदाशत् । हव्येभिः । इन्द्रावरुणा । नमःऽभिः ।
अथ । राजानम् । त्रसदस्युम् । अस्याः । वृत्रऽहनम् । ददथुः । अर्धऽदेवम् ॥ ९ ॥

वेङ्कट० त्रसदस्योर्माता पुरुकुत्सस्य स्त्री वाम्[4] हि दानं कृतवती हे इन्द्रावरुणौ! हविर्भिः नमस्कारैश्च युक्ता । तौ[5] युवां प्रीतौ त्रसदस्युम् राजानम् वृत्राणां हन्तारम् अर्धदेवम् अस्याः पृथिव्याः ददथुः ॥९॥

राया वयं ससवांसो मदेम हव्येन देवा यवसेन गावः ।
तां धेनुमिन्द्रावरुणा युवं नो विश्वाहा धत्तमनपस्फुरन्तीम् ॥ १० ॥

राया । वयम् । ससऽवांसः । मदेम । हव्येन । देवाः । यवसेन । गावः ।
ताम् । धेनुम् । इन्द्रावरुणा । युवम् । नः । विश्वाहा । धत्तम् । अनपऽस्फुरन्तीम् ॥ १० ॥

वेङ्कट० हे इन्द्रावरुणौ! वयं भजमानाः 'वयम् धनेन[6] मदेम'[7], यथा हव्येन देवाः मदन्ति यवसेन च गावः । तदर्थं ताम् धेनुम् हे इन्द्रावरुणौ! युवाम् अस्मभ्यं दत्तम् सर्वदा अनपस्फुरन्तीम्[8] गुणवतीमिति ॥१०॥

'इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये अष्टादशो वर्गः' ॥

[४३]

'पुरुमीळ्हाजमीळ्हौ सौहोत्रावृषी । अश्विनौ देवता । त्रिष्टुप् छन्दः'[9] ।

क उ श्रवत् कतमो यज्ञियानां वन्दारु देवः कतमो जुषाते ।
कस्येमां देवीममृतेषु प्रेष्ठां हृदि श्रेषाम सुष्टुतिं सुहव्याम् ॥ १ ॥

१-१. नास्ति वि[1] लभे. २. नास्ति लभे. ३. आयजन्त वि[1]; या वि[1] अ[1]. ४. वा वि[1] अ. ५. ता: वि[1] अ[1]. ५-६. वेधा[1] वि[1] अ[1]. ७. मंदेम लभे. ८. अनवस्फु[1] लभे. ९-९. नास्ति मूको.

कः । ऊँ इति । श्रवत् । कतमः । यज्ञियानाम् । वन्दारु । देवः । कतमः । जुषाते ।
कस्य । इमाम् । देवीम् । अमृतेषु । प्रेष्ठाम् । हृदि । श्रेषाम । सुऽस्तुतिम् । सुऽहव्याम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० पुरुमीळ्हाजमीळ्हौ[1] सौहोत्रौ । कः कतमः वा[2] शृणोति देवमध्ये स्तोत्रम् । कतमः देवः सेवते । कस्य इमाम् देवीम् देवमध्ये प्रियतमाम् हृदये श्लेषयेम शोभनां स्तुतिम् हविर्युक्ताम् ॥ १ ॥

को मृळाति कतम आगमिष्ठो देवानामु कतमः शंभविष्ठः ।
रथं कमाहुर्द्रवदश्वमाशुं यं सूर्यस्य दुहितावृणीत ॥ २ ॥

कः । मृळाति । कतमः । आऽगमिष्ठः । देवानाम् । ऊँ इति । कतमः । शम्ऽभविष्ठः ।
रथम् । कम् । आहुः । द्रवत्ऽअश्वम् । आशुम् । यम् । सूर्यस्य । दुहिता । अवृणीत ॥ २ ॥

वेङ्कट० कः सुखयति । को वा अत्यन्तमागच्छति देवानाम् मध्ये । कतमः वा अत्यन्तं सुखमुत्पादयति । कम् वा रथम् आहुः क्षिप्राश्वम् क्षिप्रगन्तारम्[3], यम्[4] रथम् अश्विनोः स्वभूतम् सूर्यस्य दुहिता स्वयंवरे अवृणीत । तथाऽश्विनावेव मृळयितारावित्यादि द्रष्टव्यम् ॥ २ ॥

मक्षू हि ष्मा गच्छथ ईवतो द्यूनिन्द्रो न शक्तिं परितक्म्यायाम् ।
दिव आजाता दिव्या सुपर्णा कया शचीनां भवथः शचिष्ठा ॥ ३ ॥

मक्षु । हि । स्म । गच्छथः । ईवतः । द्यून् । इन्द्रः । न । शक्तिम् । परिऽतक्म्यायाम् ।
दिवः । आऽजाता । दिव्या । सुऽपर्णा । कया । शचीनाम् । भवथः । शचिष्ठा ॥ ३ ॥

वेङ्कट० शीघ्रम् हि स्म युवाम् गच्छथः [5]गमनवतः प्रादुर्भूतान् दिवसान्, यथा इन्द्रः रात्र्यां गतायाम् शक्तिम् अभितिष्ठति । दिवः आजातौ दिवि भवौ सुपतनौ कया स्तुत्या कर्मणाम् मध्ये भवथः† कर्मवत्तमौ[5] ॥ ३ ॥

का वां भूदुपमातिः कया न आश्विना गमथो हूयमाना ।
को वां महश्चित् त्यजसो अभीक उरुष्यतं माध्वी दस्रा न ऊती ॥ ४ ॥

का । वाम् । भूत् । उपऽमातिः । कया । नः । आ । अश्विना । गमथः । हूयमाना ।
कः । वाम् । महः । चित् । त्यजसः । अभीके । उरुष्यतम् । माध्वी इति । दस्रा । नः । ऊती ॥ ४ ॥

वेङ्कट० [6]किम् अभवत् युवयोः उपमानं स्तोत्रम् । कया उपमित्या अस्मान् आहूयमानौ[6] [7]"आ गच्छतम्"[7] हे अश्विनौ! । कः वाम् महतः धनत्यागस्य समीपे भवति अस्मान् रक्षतम् मधुमत्या गमनेन हे दर्शनीयौ! ॥ ४ ॥

---

१. 'मीळ्हाजमीळ्ही वि॰[1] अ॰; 'मीळ्हः ख॰. २. नास्ति वि॰ ख॰. ३. °रम् आह मूको. ४. तं मूको. ५-५. नास्ति वि॰ ख॰. † भवतः वि॰ अ॰. ६-६. नास्ति वि॰ ख॰. ७-७. वाम्° वि॰ ल ख॰; क्वा॰ वि॰ अ॰.

उरु वां रथः परि नक्षति द्यामा यत् समुद्रादभि वर्तते वाम् ।
मध्वा माध्वी मधु वां प्रुषायन् यत् सीं वां पृक्षो भुरजन्त पक्वाः ॥ ५ ॥

उरु । वाम् । रथः । परि । नक्षति । द्याम् । आ । यत् । समुद्रात् । अभि । वर्तते । वाम् ।
मध्वा । माध्वी इति । मधु । वाम् । प्रुषायन् । यत् । सीम् । वाम् । पृक्षः । भुरजन्त । पक्वाः ॥५॥

वेङ्कट० महान् युवयोः रथः द्याम् परि गच्छति यदा अन्तरिक्षात् अभि आ वर्तते मनुष्यान् प्रति। वाम् इति पूरणम्। यदा युवयोः हे माध्वी! पक्वाः रश्मयः अन्नं भवन्ति, तदानीं मधुमन्तौ मधुना सहाविरतं मधु सिञ्चन्ति ॥ ५ ॥

सिन्धुर्ह वां रसया सिञ्चदश्वान् घृणा वयोऽरुषासः परि ग्मन् ।
तदू षु वामजिरं चेति यानं येन पती भवथः सूर्यायाः ॥ ६ ॥

सिन्धुः । ह । वाम् । रसया । सिञ्चत् । अश्वान् । घृणा । वयः । अरुषासः । परि । ग्मन् ।
तत् । ऊं इति । सु । वाम् । अजिरम् । चेति । यानम् । येन । पती इति । भवथः । सूर्यायाः ॥६॥

वेङ्कट० समुद्रः स्वसूतया नद्या युवयोः अश्वान् असिञ्चत्। दीप्त्या युक्ताः युवयोः रश्मयः आरोचमानाः परि गच्छन्ति। तत् युवयोः सुष्ठु ज्ञायते क्षिप्रम् यानम्। येन इति स्पष्टम् ॥ ६ ॥

इहेह यद् वां समना पपृक्षे सेयमस्मे सुमतिर्वाजरत्ना ।
उरुष्यतं जरितारं युवं ह श्रितः कामो नासत्या युवद्रिक् ॥ ७ ॥

इहऽइह । यत् । वाम् । समना । पपृक्षे । सा । इयम् । अस्मे इति । सुऽमतिः । वाजऽरत्ना ।
उरुष्यतम् । जरितारम् । युवम् । ह । श्रितः । कामः । नासत्या । युवद्रिक् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० इह च इह च यत् वाम् समना दीप्त्या समानी सम्पृक्ता भवति, ततः सा इयम् अस्माकम् सुमतिः स्तुतिः हे रमणीयधनौ![2] भवति। रक्षतं स्तोतारं युवां खलु। हे नासत्यौ! कामः 'आहः युवामेव[3] अभिगच्छन् भवति ॥ ७ ॥

[4]इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये एकोनविंशो वर्गः[4] ॥

[४४]

[1]पुरुमीळ्हाजमीळ्हौ सौहोत्रौ ऋषी। अश्विनौ देवता। त्रिष्टुप् छन्दः[1]।

तं वां रथं वयमद्या हुवेम पृथुज्रयमश्विना संगतिं गोः ।
यः सूर्यां वहति वन्धुरायुर्गिर्वाहसं पुरुतमं वसूयुम् ॥ १ ॥

---

१. यथा ल कपं. २. 'यता मूको. ३-३. आहरो' वि' क' कपं; आहवे वा' वि'; आहः यु' ल.
४-४. नास्ति मूको.

तम् । वाम् । रथम् । वयम् । अद्य । हुवेम । पृथुऽज्रयम् । अश्विना । सम्ऽगतिम् । गोः ।
यः । सूर्याम् । वहति । वन्धुरऽयुः । गिर्वाहसम् । पुरुऽतमम् । वसुऽयुम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० तम् युवयोः रथम् वयम् अद्य ह्वयामः पृथुवेगम् हे अश्विनौ! सङ्गमनम् उदकस्य । यः सूर्यदुहितरम् वहति बन्धुरवान् यो गिरां वोढारं महत्तमम् धनानीच्छन्तो ह्वयामः[1] ॥ १ ॥

युवं श्रियमश्विना देवता तां दिवो नपाता वनथः शचीभिः ।
युवोर्वपुरभि पृक्षः सचन्ते वहन्ति यत् ककुहासो रथे वाम् ॥ २ ॥

युवम् । श्रियम् । अश्विना । देवता । ताम् । दिवः । नपाता । वनथः । शचीभिः ।
युवोः । वपुः । अभि । पृक्षः । सचन्ते । वहन्ति । यत् । ककुहासः । रथे । वाम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० युवाम् श्रियम् हे अश्विनौ! देवपुत्रौ! 'देवतानां मध्ये' ताम् अश्नुवाथः कर्मभिः । युवयोः शरीरम् अन्नानि अभि[3] सेवन्ते, वहन्ति यदि महान्तः रथे वाम् ॥ २ ॥

को वामद्या करते रातहव्य ऊतये वा सुतपेयाय वार्कैः ।
ऋतस्य वा वनुषे पूर्व्याय नमो येमानो अश्विना ववर्तत् ॥ ३ ॥

कः । वाम् । अद्य । करते । रातऽहव्यः । ऊतये । वा । सुतऽपेयाय । वा । अर्कैः ।
ऋतस्य । वा । वनुषे । पूर्व्याय । नमः । येमानः । अश्विना । आ । ववर्तत् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० कः वाम् अद्य करोति दत्तहविष्कः रक्षणाय सोमपानाय च स्तोत्रैः, यज्ञस्य वा भजनाय युवयोः पुरातनाय नमः नियच्छन् अश्विनौ! आ वर्तयति भवन्तौ ॥ ३ ॥

हिरण्ययेन पुरुभू रथेनेमं यज्ञं नासत्योप यातम् ।
पिबाथ इन्मधुनः सोम्यस्य दधथो रत्नं विधते जनाय ॥ ४ ॥

हिरण्ययेन । पुरुभू इति पुरुऽभू । रथेन । इमम् । यज्ञम् । नासत्या । उप । यातम् ।
पिबाथः । इत् । मधुनः । सोम्यस्य । दधथः । रत्नम् । विधते । जनाय ॥ ४ ॥

वेङ्कट० हिरण्मयेन[4] रथेन बहुषु भवन्तौ । सिद्धं स्पष्टम् ॥ ४ ॥

आ नो यातं दिवो अच्छा पृथिव्या हिरण्ययेन सुवृता रथेन ।
मा वामन्ये नि यमन् देवयन्तः सं यद् ददे नाभिः पूर्व्या वाम् ॥ ५ ॥

---

१. अह्व° वि°. २-२. °नांमध्ये वि° लपं. ३. नास्ति मूको. ४. नास्ति वि° हलं.

आ । नः । यातम् । दिवः । अच्छ । पृथिव्याः । हिरण्ययेन । सुऽवृता । रथेन ।
मा । वाम् । अन्ये । नि । यमन् । देवऽयन्तः । सम् । यत् । ददे । नाभिः । पूर्व्या । वाम् ॥५॥

वेङ्कट० विस्तृतायाः दिवः आ यातम् अस्मान् प्रति हिरण्मयेन सुवर्तनेन रथेन । मा वाम् अन्ये नि यच्छन्तु यजमानाः । यस्मात्[1] अस्माभिः प्रथममेव युवयोः बन्धनसाधनं स्तोत्रम् सम् आ ददे ॥ ५ ॥

नू नो रयिं पुरुवीरं बृहन्तं दस्रा मिमाथामुभयेष्वस्मे ।
नरो यद् वामश्विना स्तोममावन्त्सधस्तुतिमाजमीळ्हासो अग्मन् ॥ ६ ॥

नु । नः । रयिम् । पुरुऽवीरम् । बृहन्तम् । दस्रा । मिमाथाम् । उभयेषु । अस्मे इति ।
नरः । यत् । वाम् । अश्विना । स्तोमम् । आवन् । सधऽस्तुतिम् । आजऽमीळ्हासः । अग्मन् ॥

वेङ्कट० 'हे दस्रौ !' क्षिप्रम् अस्माकम् पुरुवीरम् महान्तम् रयिम् कुरुतम् । तत्रापि 'हे अश्विनौ !' उभयेषु अस्मासु पुरुमीढाजमीढेषु मनुष्याः युवयोः क्रियमाणमिदं स्तोत्रं युगपत् यदा गच्छन्ति, तदानीमजमीढाः पुरुमीढाश्च सह स्थित्वा स्तुतिम् गच्छन्ति वक्तुमिच्छन्ति ॥ ६ ॥

इहेह यद् वां समना पपृक्षे सेयमस्मे सुमतिर्वाजरत्ना ।
उरुष्यतं जरितारं युवं ह श्रितः कामो नासत्या युवद्रिक् ॥ ७ ॥

इहऽइह । यत् । वाम् । समना । पपृक्षे । सा । इयम् । अस्मे इति । सुऽमतिः । वाजऽरत्ना ।
उरुष्यतम् । जरितारम् । युवम् । ह । श्रितः । कामः । नासत्या । युवद्रिक् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० ऋ ४,४३,७ द्र. ॥ ७ ॥

[2]इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये विंशो वर्गः[2] ॥

[४५]

[2]वामदेवो गौतम ऋषिः । अश्विनौ देवता । जगती छन्दः, सप्तमी त्रिष्टुप्[2] ।

एष स्य भानुरुदियर्ति युज्यते रथः परिज्मा दिवो अस्य सानवि ।
पृक्षासो अस्मिन्मिथुना अधि त्रयो दृतिस्तुरीयो मधुनो वि रप्शते ॥ १ ॥

एषः । स्यः । भानुः । उत् । इयर्ति । युज्यते । रथः । परिऽज्मा । दिवः । अस्य । सानवि ।
पृक्षासः । अस्मिन् । मिथुनाः । अधि । त्रयः । दृतिः । तुरीयः । मधुनः । वि । रप्शते ॥ १ ॥

१. यस्मात् वि॰ अ॰. २-२. नास्ति मूको.

वेङ्कट० वामदेवः। सः एषः सूर्यः उद् एति। युज्यते च रथः परितो गन्ता दिवः[१] अस्य समुच्छ्रिते देशे। अभितोऽस्मिन् रथे मायापेक्षावभेदात् त्रिविधानि अन्नानि संश्लिष्टानि च[२] [३]सन्ति, यत्र[३] मधुनः पूर्णो भस्त्रा च वि राजते ॥ १ ॥

उद्वां पृक्षासो मधुमन्त ईरते रथा अश्वास उषसो व्युष्टिषु ।
अपोर्णुवन्तस्तम आ परीवृतं स्वर्ण शुक्रं तन्वन्त आ रजः ॥ २ ॥

उत् । वाम् । पृक्षासः । मधुऽमन्तः । ईरते । रथाः । अश्वासः । उषसः । विऽउष्टिषु ।
अपऽऊर्णुवन्तः । तमः । आ । परिऽवृतम् । स्वः । न । शुक्रम् । तन्वन्तः । आ । रजः ॥ २ ॥

वेङ्कट० उत् गच्छन्ति युवयोः अन्नादीनि, प्राक् मधुसंयुक्ताः[४] [५]रथाः अश्वाः च[५] ततः अपगमयन्तः परिवृत्य स्थितम्, उदकम् इव निर्मलं ज्योतिः सर्वतो विस्तारयन्तः[६] इति ॥ २ ॥

मध्वः पिबतं मधुपेभिरासभिरुत प्रियं मधुने युञ्जाथां रथम् ।
आ वर्तनिं मधुना जिन्वथस्पथो दृतिं वहेथे मधुमन्तमश्विना ॥ ३ ॥

मध्वः । पिबतम् । मधुऽपेभिः । आसऽभिः । उत । प्रियम् । मधुने । युञ्जाथाम् । रथम् ।
आ । वर्तनिम् । मधुना । जिन्वथः । पथः । दृतिम् । वहेथे इति । मधुऽमन्तम् । अश्विना ॥३॥

वेङ्कट० [७]हे अश्विनौ![७] सोमम् पिबतम्[८] सोमपैः[८] आस्यैः। अपि च प्रियम् रथम् सोमपानार्थम् युञ्जाथाम् । आ सिञ्चतं मार्गस्य पद्धतिम्[९] गमनमार्गान्, शीतशिष्टेन मधुना, मधुपूर्णं च दृतिम् कृत्वा वहतम् इति ॥ ३ ॥

हंसासो ये वां मधुमन्तो अस्रिधो हिरण्यपर्णा उहुव उषर्बुधः ।
उदप्रुतो मन्दिनो मन्दिनिस्पृशो मध्वो न मक्षः सवनानि गच्छथः ॥ ४ ॥

हंसासः । ये । वाम् । मधुऽमन्तः । अस्रिधः । हिरण्यऽपर्णाः । उहुवः । उषःऽबुधः ।
उदऽप्रुतः । मन्दिनः । मन्दिऽनिस्पृशः । मध्वः । न । मक्षः । सवनानि । गच्छथः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अश्वाः ये युवयोः मधुमन्तः अक्षीणाः हिरण्यकक्ष्याः वोढारः उषर्बुधः उदकस्य गमयितारः मादयितारः मदकरस्य सोमस्य निष्प्रष्टारस्तैः [१०]मधूनि इव[१०] मक्षिकाः सवनानि[११] गच्छथः ॥ ४ ॥

---

१. नास्ति वि[१]. २. नास्ति वि[१] अ[१]. ३-३. तथा सन्ति मूको. ४. °युता यु° वि[१] अपं. ५-५. नास्ति मूको. ६. °न्तः मूको. ७. °न सं अपं. ८. °सोमैः वि[२] अ; °मेरे वि[१] अ[१]. ९. वर्त्मन वि[१]; वर्तने अपं. १०-१०. मधूनीव वि[१] अ[१]; मधुनि वि[१] अपं. ११. °नानीव मूको.

स्वध्वरासो मधुमन्तो अग्नय उस्रा जरन्ते प्रति वस्तोरश्विना ।
यन्निक्तहस्तस्तरणिर्विचक्षणः सोमं सुषाव मधुमन्तमद्रिभिः ॥ ५ ॥

सुऽअध्वरासः । मधुऽमन्तः । अग्नयः । उस्रा । जरन्ते । प्रति । वस्तोः । अश्विना ।
यत् । निक्तऽहस्तः । तरणिः । विऽचक्षणः । सोमम् । सुसाव । मधुऽमन्तम् । अद्रिऽभिः ॥५॥

वेङ्कट० शोभनयज्ञाः सोमवन्तः यजमानानां होतृत्वमाश्रिताः अग्नयः अश्विनौ गत्वा अह्नि प्रति स्तुवन्ति, यदि निर्णिक्तहस्तः क्षिप्रकारी यजमानः सोमम् रसवन्तम् ग्रावभिः सुनोति ॥ ५ ॥

आकेनिपासो अहभिर्दविध्वतः स्वर्ण शुक्रं तन्वन्त आ रजः ।
सूरश्चिदश्वान्युयुजान ईयते विश्वाँ अनु स्वधया चेतथस्पथः ॥ ६ ॥

आकेऽनिपासः । अहऽभिः । दविध्वतः । स्वः । न । शुक्रम् । तन्वन्तः । आ । रजः ।
सूरः । चित् । अश्वान् । युयुजानः । ईयते । विश्वान् । अनु । स्वधया । चेतथः । पथः ॥६॥

वेङ्कट० आसन्ने प्रातःसवने नितरां पातारः दिवसेभ्यः सूर्या शरीरं धूनयन्तः उदकम् इव निर्मलं तेजः कुर्वाणाः गच्छन्ति । अश्वानीश्वरान् सूर्यः अपि भवद्भ्यां सह स्वरथे नियुञ्जानः गच्छति । तौ युवां सर्वान् मार्गान् अन्नेनोदकेन वा प्रतिष्ठितेन[1] सह गच्छन्तौ अनुक्रमेण मार्गाणां दैन्यात् पालयितारौ ॥ ६ ॥

प्र वामवोचमश्विना धियंधा रथः स्वश्वो अजरो यो अस्ति ।
येन सद्यः परि रजांसि याथो हविष्मन्तं तरणिं भोजमच्छ ॥ ७ ॥

प्र । वाम् । अवोचम् । अश्विना । धियम्ऽधाः । रथः । सुऽअश्वः । अजरः । यः । अस्ति ।
येन । सद्यः । परि । रजांसि । याथः । हविष्मन्तम् । तरणिम् । भोजम् । अच्छ ॥७॥

वेङ्कट० प्र अवोचम् हे अश्विनौ!, कर्मणो विधाता युवयोः यः[2] रथः स्वश्वः जरारहितः विद्यते, येन समानेऽहनि सर्वान् लोकान् परि गच्छथः हविष्मन्तम् क्षिप्रकारिणं यजमानं प्रति, तमिति ॥ ७ ॥

[3]इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये एकविंशो वर्गः[3] ॥

[४६]

[1]वामदेवो गौतम ऋषिः । इन्द्रवायू देवता, आद्याया वायुः । गायत्री छन्दः[1] ।

अग्रं पिबा मधूनां सुतं वायो दिविष्टिषु । त्वं हि पूर्वपा असि ॥ १ ॥

---

१. पातिनि° वि°.　२. नास्ति वि° अ° कपे.　३-३. नास्ति मूको.

अग्रम् । पिब । मधूनाम् । सुतम् । वायो इति । दिविष्टिषु । त्वम् । हि । पूर्वऽपाः । असि ॥ १ ॥

वेङ्कट० अग्रम् पिब सोमानाम् सुतम् हे वायो! दिवसस्यागमनेषु प्रातः । त्वम्[1] हि पूर्वं पिबसि ॥ १ ॥

शतेना नो अभिष्टिभिर्नियुत्वाँ इन्द्रसारथिः । वायो सुतस्य तृम्पतम् ॥ २ ॥

शतेन । नः । अभिष्टिऽभिः । नियुत्वान् । इन्द्रऽसारथिः । वायो इति । सुतस्य । तृम्पतम् ॥२॥

वेङ्कट० बहुभिः आगमनैः अस्माकम् नियुत्वान् इन्द्रसारथिः वायुः सोमेन तृप्यतु । प्रत्यक्षमाह— हे वायो! त्वं चेन्द्रश्च सोमेन तृप्यतम् इति ॥ २ ॥

आ वां सहस्रं हरय इन्द्रवायू अभि प्रयः । वहन्तु सोमपीतये ॥ ३ ॥

आ । वाम् । सहस्रम् । हरयः । इन्द्रवायू इति । अभि । प्रयः । वहन्तु । सोमऽपीतये ॥ ३ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्रवायू! अस्माकमन्नार्थं बहवः अश्वाः वाम् सोमपीतये आ वहन्तु इति ॥ ३ ॥

रथं हिरण्यवन्धुरमिन्द्रवायू स्वध्वरम् । आ हि स्थाथो दिविस्पृशम् ॥ ४ ॥

रथम् । हिरण्यऽवन्धुरम् । इन्द्रवायू इति । सुऽअध्वरम् । आ । हि । स्थाथः । दिविऽस्पृशम् ॥४॥

वेङ्कट० हे इन्द्रवायू! रथम् हिरण्मयबन्धुरम्[2] शोभनयज्ञहेतुम् आ तिष्ठथः हि दीप्तेः स्प्रष्टारम् ॥ ४ ॥

रथेन पृथुपाजसा दाश्वांसमुप गच्छतम् । इन्द्रवायू इहा गतम् ॥ ५ ॥

रथेन । पृथुऽपाजसा । दाश्वांसम् । उप । गच्छतम् । इन्द्रवायू इति । इह । आ । गतम् ॥५॥

वेङ्कट० निगदव्याख्याता ॥ ५ ॥

इन्द्रवायू अयं सुतस्तं देवेभिः सजोषसा । पिबतं दाशुषो गृहे ॥ ६ ॥

इन्द्रवायू इति । अयम् । सुतः । तम् । देवेभिः । सऽजोषसा । पिबतम् । दाशुषः । गृहे ॥ ६ ॥

वेङ्कट० निगदव्याख्याता ॥ ६ ॥

इह प्रयाणमस्तु वामिन्द्रवायू विमोचनम् । इह वां सोमपीतये ॥ ७ ॥

इह । प्रऽयानम् । अस्तु । वाम् । इन्द्रवायू इति । विऽमोचनम् । इह । वाम् । सोमऽपीतये ॥७॥

वेङ्कट० निगदव्याख्याता ॥ ७ ॥

[3]इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये द्वाविंशो वर्गः[3] ॥

---

१. त्वं वि' अ'. २. 'ण्मयं बन्धु' वि' लपं; हिरण्मय' वि' क; 'ण्मयबन्धु' अ'. ३-३. नास्ति मूको.

[४७]

[1]वामदेवो गौतम ऋषिः । इन्द्रवायू देवता, प्रथमाया वायुः । अनुष्टुप् छन्दः[1] ।

वायो॑ शु॒क्रो अ॑यामि ते॒ मध्वो॒ अग्रं॒ दिवि॑ष्टिषु ।
आ या॑हि॒ सोम॑पीतये स्पा॒र्हो दे॑व नि॒युत्व॑ता ॥ १ ॥

वायो॒ इति॑ । शु॒क्रः । अ॒या॒मि॒ । ते॒ । मध्वः॑ । अग्र॑म् । दिवि॑ष्टिषु ।
आ । या॒हि॒ । सोम॑ऽपीतये । स्पा॒र्हः । दे॒व॒ । नि॒युत्व॑ता ॥ १ ॥

वेङ्कट० हे वायो! शुक्लवर्णस्त्वमसि। प्रेरयामि तुभ्यमैन्द्रवायवे सोमस्य अग्रम् दिवसस्यागमनेषु। त्वम् आ गच्छ[2] सोमपानाय स्पृहणीयः[3] हे देव! नियुत्वता रथेन ॥ १ ॥

इन्द्र॑श्च वायवेषां॒ सोमा॑नां पी॒तिम॑र्हथः ।
यु॒वां हि यन्तीन्द॑वो नि॒म्नमापो॒ न स॒ध्र्य॑क् ॥ २ ॥

इन्द्रः॑ । च॒ । वा॒यो॒ इति॑ । ए॒षा॒म् । सोमा॑नाम् । पी॒तिम् । अ॒र्ह॒थः॒ ।
यु॒वाम् । हि । यन्ति॑ । इन्द॑वः । नि॒म्नम् । आपः॑ । न । स॒ध्र्य॑क् ॥ २ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ २ ॥

वाय॒विन्द्र॑श्च शु॒ष्मिणा॑ स॒रथं॑ शवसस्पती ।
नि॒युत्व॑न्ता न ऊ॒तय॒ आ या॑तं॒ सोम॑पीतये ॥ ३ ॥

वायो॒ इति॑ । इन्द्रः॑ । च॒ । शु॒ष्मिणा॑ । स॒ऽरथ॑म् । श॒व॒सः॒ । प॒ती॒ इति॑ ।
नि॒युत्व॑न्ता । नः॒ । ऊ॒तये॑ । आ । या॒त॒म् । सोम॑ऽपीतये ॥ ३ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ ३ ॥

या वां॒ सन्ति॑ पुरु॒स्पृहो॑ नि॒युतो॑ दा॒शुषे॑ नरा ।
अ॒स्मे ता य॑ज्ञवाह॒सेन्द्र॑वायू॒ नि य॑च्छतम् ॥ ४ ॥

याः । वा॒म् । सन्ति॑ । पु॒रु॒ऽस्पृहः॑ । नि॒ऽयुतः॑ । दा॒शुषे॑ । न॒रा॒ ।
अ॒स्मे इति॑ । ताः । य॒ज्ञ॒ऽवा॒ह॒सा॒ । इन्द्र॑वायू॒ इति॑ । नि । य॒च्छ॒त॒म् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ ४ ॥

[1]इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये त्रयोविंशो वर्गः[1] ॥

१-१. नास्ति मूको. २. गच्छ वि' अ'. ३. 'पीन डॉ.

[४८]

[1]वामदेवो गौतम ऋषिः । वायुः देवता । अनुष्टुप् छन्दः[1] ।

विहि होत्रा अवीता विपो न रायो अर्यः ।
वायवा चन्द्रेण रथेन याहि सुतस्य पीतये ॥ १ ॥

विहि । होत्राः । अवीताः । विपः । न । रायः । अर्यः ।
वायो इति । आ । चन्द्रेण । रथेन । याहि । सुतस्य । पीतये ॥ १ ॥

वेङ्कट० कामयस्व स्तुतिवाचः असेविता नवतराः विप्रस्य इव यजमानस्य धनानि स्वामी त्वम् । वायो! इति स्पष्टम् ॥ १ ॥

निर्युवाणो अशस्तीर्नियुत्वाँ इन्द्रसारथिः ।
वायवा चन्द्रेण रथेन याहि सुतस्य पीतये ॥ २ ॥

निःऽयुवानः । अशस्तीः । नियुत्वान् । इन्द्रऽसारथिः ।
वायो इति । आ । चन्द्रेण । रथेन । याहि । सुतस्य । पीतये ॥ २ ॥

वेङ्कट० पृथक् कुर्वन् बाधाः । शिष्टं स्पष्टम् ॥ २ ॥

अनु कृष्णे वसुधिती येमाते विश्वपेशसा ।
वायवा चन्द्रेण रथेन याहि सुतस्य पीतये ॥ ३ ॥

अनु । कृष्णे इति । वसुधिती इति वसुऽधिती । येमाते इति । विश्वऽपेशसा ।
वायो इति । आ । चन्द्रेण । रथेन । याहि । सुतस्य । पीतये ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अनु नियच्छतः कृष्णवर्णा रात्रिः विश्वरूपमहश्च निहितहविर्धाने वायुम् । अवशिष्टं स्पष्टम् ॥३॥

वहन्तु त्वा मनोयुजो युक्तासो नवतिर्नव ।
वायवा चन्द्रेण रथेन याहि सुतस्य पीतये ॥ ४ ॥

वहन्तु । त्वा । मनःऽयुजः । युक्तासः । नवतिः । नव ।
वायो इति । आ । चन्द्रेण । रथेन । याहि । सुतस्य । पीतये ॥ ४ ॥

वेङ्कट० मनोवेगाः रथे युक्ताः नव नवतिः वाहकाः त्वाम् वहन्तु ॥ ४ ॥

वायो शतं हरीणां युवस्व पोष्याणाम् ।
उत वा ते सहस्रिणो रथ आ यातु पाजसा ॥ ५ ॥

१-१. नास्ति मूको.

वायो इति । शतम् । हरीणाम् । युवस्व । पोष्याणाम् ।
उत । वा । ते । सहस्रिणः । रथः । आ । यातु । पाजसा ॥ ५ ॥

वेङ्कट० वायो! शतम् अश्वानां पोषयितव्यानां रथे नियोजय । अपि वा तव सहस्रसंख्यातुरगस्य तैः सर्वैर्युक्तः रथः आ गच्छतु बलेन ॥ ५ ॥

[2]इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये चतुर्विंशो वर्गः[2] ।

[४९]

[1]वामदेवो गौतम ऋषिः । इन्द्राबृहस्पती देवता । गायत्री छन्दः[1] ।

इदं वामास्ये हविः प्रियमिन्द्राबृहस्पती । उक्थं मदश्च शस्यते ॥ १ ॥

इदम् । वाम् । आस्ये । हविः । प्रियम् । इन्द्राबृहस्पती इति । उक्थम् । मदः । च । शस्यते ॥ १ ॥

वेङ्कट० इदम् हविः हूयते युवयोः आस्ये, तथा मदकरः सोमः[3] उक्थम् च शस्यते । अवशिष्टोऽर्थः स्पष्टः ॥ १ ॥

अयं वां परि षिच्यते सोम इन्द्राबृहस्पती । चारुर्मदाय पीतये ॥ २ ॥

अयम् । वाम् । परि । सिच्यते । सोमः । इन्द्राबृहस्पती इति । चारुः । मदाय । पीतये ॥ २ ॥

वेङ्कट० स्पष्टम् ॥ २ ॥

आ न इन्द्राबृहस्पती गृहमिन्द्रश्च गच्छतम् । सोमपा सोमपीतये ॥ ३ ॥

आ । नः । इन्द्राबृहस्पती इति । गृहम् । इन्द्रः । च । गच्छतम् । सोमऽपा । सोमऽपीतये ॥ ३ ॥

वेङ्कट० स्पष्टम् ॥ ३ ॥

अस्मे इन्द्राबृहस्पती रयिं धत्तं शतग्विनम् । अश्वावन्तं सहस्रिणम् ॥ ४ ॥

अस्मे इति । इन्द्राबृहस्पती इति । रयिम् । धत्तम् । शतऽग्विनम् । अश्वऽवन्तम् । सहस्रिणम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० स्पष्टम् ॥ ४ ॥

इन्द्राबृहस्पती वयं सुते गीर्भिर्हवामहे । अस्य सोमस्य पीतये ॥ ५ ॥

इन्द्राबृहस्पती इति । वयम् । सुते । गीःऽभिः । हवामहे । अस्य । सोमस्य । पीतये ॥ ५ ॥

वेङ्कट० स्पष्टम् ॥ ५ ॥

१-१. नास्ति वि°. २-२. नास्ति मूको. ३. नास्ति मूको.

सोम॑मिन्द्राबृहस्पती॒ पिब॑तं दा॒शुषो॑ गृ॒हे । मा॒दये॑था॒ तदो॑कसा ॥ ६ ॥

सोम॑म् । इन्द्रा॒बृह॒स्पती॒ इति॑ । पिब॑तम् । दा॒शुषः॑ । गृ॒हे । मा॒दये॑थाम् । तत्ऽओ॑कसा ॥ ६ ॥

वेङ्कट० यजमानगृहे समवेतौ तदोकसाविति ॥ ६ ॥

'इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये पञ्चविंशो वर्गः' ॥

[५०]

'वामदेवो गौतम ऋषिः । बृहस्पतिर्देवता, अन्त्ययोरिन्द्राबृहस्पती ।
त्रिष्टुप् छन्दः, दशमी जगती' ।

यस्त॒स्तम्भ॒ सह॑सा॒ वि ज्मो अन्ता॒न् बृह॒स्पति॑स्त्रिषध॒स्थो रवे॑ण ।
तं प्र॒त्नास॒ ऋष॑यो॒ दीध्या॑नाः पु॒रो विप्रा॑ दधिरे म॒न्द्रजि॑ह्वम् ॥ १ ॥

यः । त॒स्तम्भ॑ । सह॑सा । वि । ज्मः । अन्ता॑न् । बृह॒स्पतिः॑ । त्रि॒ऽस॒ध॒स्थः । रवे॑ण ।
तम् । प्र॒त्नासः॑ । ऋष॑यः । दीध्या॑नाः । पु॒रः । विप्राः॑ । द॒धि॒रे॒ । म॒न्द्रऽजि॑ह्वम् ॥ १ ॥

वेङ्कट० यः[2] पृथिव्याः पर्यन्तान्[3] बलेन विविधं स्तब्धवान् बृहस्पतिः त्रिस्थानः गर्जितरवेण सहितः, तम् पुरातनाः दीप्यमानाः ऋषयः मेधाविनः पुरः दधिरे मोदनवाचम् ॥ १ ॥

धु॒नेत॑यः सुप्रके॒तं मद॑न्तो॒ बृह॑स्पते अ॒भि ये न॑स्तत॒स्रे ।
पृष॑न्तं सृ॒प्रमद॑ब्धमू॒र्वं बृह॑स्पते॒ रक्ष॑तादस्य॒ योनि॑म् ॥ २ ॥

धु॒नऽइ॑तयः । सु॒ऽप्र॒के॒तम् । मद॑न्तः । बृह॑स्पते । अ॒भि । ये । नः॒ । त॒त॒स्रे ।
पृष॑न्तम् । सृ॒प्रम् । अद॑ब्धम् । ऊ॒र्वम् । बृह॑स्पते । रक्ष॑तात् । अ॒स्य॒ । योनि॑म् ॥ २ ॥

वेङ्कट० धुननपरगमनाः[4] शोभनप्रज्ञाने माम् मदन्तः हे बृहस्पते! ये अभि गच्छन्ति मेघाः । कर्मैकत्वदाह । सिञ्चन्तं सर्पणशीलम् अहिंसितम् महान्तम् बृहस्पते! तम् रक्षतात् अस्य मेघस्य उदक-निःसरणमार्गम् ॥ २ ॥

बृह॑स्पते॒ या प॑र॒मा प॑रा॒वदत॒ आ त॑ ऋत॒स्पृशो॒ नि षे॑दुः ।
तुभ्यं॑ खा॒ता अ॑व॒ता अद्रि॑दुग्धा॒ मध्वः॑ श्चोतन्त्य॒भितो॑ विर॒प्शम् ॥ ३ ॥

बृह॑स्पते । या । प॒र॒मा । प॒रा॒ऽवत् । अतः॑ । आ । ते॒ । ऋ॒त॒ऽस्पृशः॑ । नि । से॒दुः॒ ।
तुभ्य॑म् । खा॒ताः । अ॒व॒ताः । अद्रि॑ऽदुग्धाः । मध्वः॑ । श्चो॒त॒न्ति॒ । अ॒भितः॑ । वि॒ऽर॒प्शम् ॥ ३ ॥

१-१. नास्ति मूको. २. जं मूको. ३. 'भ्यात वि' कपे; पर्यन्तात्वेनात् अ'. ४. धुनन' वि' कपे.

वेङ्कट० बृहस्पते! यः परमः देशः अतः आ नि षेदुः त्वदीयाः यज्ञस्पृशोऽश्वाः। तेषाम् खाताः कूपाः खनित्रप्रयत्नाभिनिष्पादितास्ते[1] कूपाः सोमान्[2] प्रेरयन्ति स्तुतिमन्तो त्वां प्रति ॥ ३ ॥

बृहस्पतिः प्रथमं जायमानो महो ज्योतिषः परमे व्योमन् ।
सप्तास्यस्तुविजातो रवेण वि सप्तरश्मिरधमत् तमांसि ॥ ४ ॥

बृहस्पतिः । प्रथमम् । जायमानः । महः । ज्योतिषः । परमे । विऽओमन् ।
सप्तऽआस्यः । तुविऽजातः । रवेण । वि । सप्तऽरश्मिः । अधमत् । तमांसि ॥ ४ ॥

वेङ्कट० बृहस्पतिः यज्ञः प्रारम्भे प्रादुर्भवन् महतः ज्योतिषः स्थाने परमे व्योम्नि दिवि सप्तमुखः बहुजननः शब्देन महता वि धमति तमांसि सप्तरश्मिः। तादृशी चास्य तनुरस्तीत्यव-गन्तव्यम् ॥ ४ ॥

स सुष्टुभा स ऋक्वता गणेन वलं रुरोज फलिगं रवेण ।
बृहस्पतिरुस्रिया हव्यसूदः कनिक्रदद् वावशतीरुदाजत् ॥ ५ ॥

सः । सुऽस्तुभा । सः । ऋक्वता । गणेन । वलम् । रुरोज । फलिऽगम् । रवेण ।
बृहस्पतिः । उस्रियाः । हव्यऽसूदः । कनिक्रदत् । वावशतीः । उत् । आजत् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० सः शोभनस्तुतिकेन ऋग्भिर्युक्तेन गणेन[3] वलम् असुरम् हिंसितवान् मेघाकारम् शब्देन। बृहस्पतिः उस्रियाः हविषः प्रेरयित्रीः[4] शब्दं कुर्वन् कामयमानाः पणिभ्यः उत् आजत् ॥ ५ ॥

[5]इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये षड्विंशो वर्गः[5] ॥

एवा पित्रे विश्वदेवाय वृष्णे यज्ञैर्विधेम नमसा हविर्भिः ।
बृहस्पते सुप्रजा वीरवन्तो वयं स्याम पतयो रयीणाम् ॥ ६ ॥

एव । पित्रे । विश्वऽदेवाय । वृष्णे । यज्ञैः । विधेम । नमसा । हविःऽभिः ।
बृहस्पते । सुऽप्रजाः । वीरऽवन्तः । वयम् । स्याम । पतयः । रयीणाम् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० एवं पालयित्रे सर्वेषां देवाय वृष्णे यज्ञैः नमस्कारेण हविर्भिश्च च परिचरणं कुर्मः। शिष्टं स्पष्टम् ॥ ६ ॥

---

१. °स्तरकाले मूको. २. सोऽश्मान् मूको. ३. नास्ति वि° अ°. ४. °विशीय वि° क कर्प. ५-५. नास्ति मूको.

स इद्राजा प्रतिजन्यानि विश्वा शुष्मेण तस्थावभि वीर्येण ।
बृहस्पतिं यः सुभृतं बिभर्ति वल्गूयति वन्दते पूर्वभाजम् ॥ ७ ॥

सः । इत् । राजा । प्रतिऽजन्यानि । विश्वा । शुष्मेण । तस्थौ । अभि । वीर्येण ।
बृहस्पतिम् । यः । सुऽभृतम् । बिभर्ति । वल्गुऽयति । वन्दते । पूर्वऽभाजम् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० सः एव राजा प्रतिजनपदप्रादुर्भूतानि सर्वाणि[1] बलानि शोषकेण वीर्येण अभि तिष्ठति, यः राजा बृहस्पतिम् ब्राह्मणस्य पुरोधानद्वारेण सुभृतम् बिभर्ति स्तौति नमस्करोति च पूर्वमेव भजमानम् सुगमम् ॥ ७ ॥

स इत्क्षेति सुधित ओकसि स्वे तस्मा इळा पिन्वते विश्वदानीम् ।
तस्मै विशः स्वयमेवा नमन्ते यस्मिन्ब्रह्मा राजनि पूर्व एति ॥ ८ ॥

सः । इत् । क्षेति । सुऽधितः । ओकसि । स्वे । तस्मै । इळा । पिन्वते । विश्वऽदानीम् ।
तस्मै । विशः । स्वयम् । एव । नमन्ते । यस्मिन् । ब्रह्मा । राजनि । पूर्वः । एति ॥ ८ ॥

वेङ्कट० सः एव निवसति सुप्रीतः स्वस्मिन् स्थाने, तस्मै एव पृथिवी सर्वदा कामान् पिन्वते[2], तस्मै एव मनुष्या जानपदाः स्वयम् एव नमनं कुर्वन्ति, यस्मिन् राजनि बृहस्पतिभूतः पुरोधा ब्राह्मणः कर्मणामग्रे गच्छति ॥ ८ ॥

अप्रतीतो जयति सं धनानि प्रतिजन्यान्युत या सजन्या ।
अवस्यवे यो वरिवः कृणोति ब्रह्मणे राजा तमवन्ति देवाः ॥ ९ ॥

अप्रतिऽइतः । जयति । सम् । धनानि । प्रतिऽजन्यानि । उत । या । सऽजन्या ।
अवस्यवे । यः । वरिवः । कृणोति । ब्रह्मणे । राजा । तम् । अवन्ति । देवाः ॥ ९ ॥

वेङ्कट० शत्रुभिरप्रतिगतः सम्[3] जयति[3] उभयानि धनानि प्रतिजनपदानि[4] यानि च स्वजनानि[5]। रक्षणमिच्छते यः राजा धनम् करोति पुरोधसे, तम् रक्षन्ति देवाः ॥ ९ ॥

इन्द्रश्च सोमं पिबतं बृहस्पतेऽस्मिन्यज्ञे मन्दसाना वृषण्वसू ।
आ वां विशन्त्विन्दवः स्वाभुवोऽस्मे रयिं सर्ववीरं नि यच्छतम् ॥ १० ॥

इन्द्रः । च । सोमम् । पिबतम् । बृहस्पते । अस्मिन् । यज्ञे । मन्दसाना । वृषण्वसू इति वृषण्ऽवसू ।
आ । वाम् । विशन्तु । इन्दवः । सुऽआभुवः । अस्मे इति । रयिम् । सर्वऽवीरम् । नि । यच्छतम् ॥ १० ॥

---

१. नास्ति मूको. २. पिबते मूको. ३. भजति मूको. ४. °जन° वि² कर्प. ५. स्वजनानि वि² कर्प.

वेङ्कट० बृहस्पते! त्वम् इन्द्रः च सोमं पिबतम् अस्मिन् यज्ञे हे वृषणधनौ! मोदमानौ। शोभनभवनाः सोमाः आ विशन्तु वाम्। अस्मासु धनं सर्ववीरैर्युक्तम् नि यच्छतम् ॥ १० ॥

बृहस्पत इन्द्र वर्धतं नः सचा सा वां सुमतिर्भूत्वस्मे ।
अविष्टं धियो जिगृतं पुरंधीर्जजस्तमर्यो वनुषामरातीः ॥ ११ ॥

बृहस्पते । इन्द्र । वर्धतम् । नः । सचा । सा । वाम् । सुऽमतिः । भूतु । अस्मे इति ।
अविष्टम् । धियः । जिगृतम् । पुरम्ऽधीः । जजस्तम् । अर्यः । वनुषाम् । अरातीः ॥ ११ ॥

वेङ्कट० हे इन्द्राबृहस्पती! वर्धयतम् अस्मान्, सा युवयोः स्तुतिः अस्मासु सम्पूर्णा[1] भवतु, रक्षतम् कर्माणि, प्रकाशयतं प्रज्ञाः, उपक्षपयतम् याचितॄणां धनानि अप्रयच्छन्तीः शत्रुभूताः प्रजाः ॥ ११ ॥

[2]इति तृतीयाष्टके सप्तमाध्याये सप्तविंशो वर्गः[2] ॥

अष्टकस्य तृतीयस्य माधवः सुन्दरीसुतः ।
व्याख्यात् सप्तममध्यायमिति श्रीवेङ्कटात्मजः ॥

इति [3]वेङ्कटमाधवाचार्यविरचिते ऋक्संहिताव्याख्याने तृतीयाष्टके सप्तमोऽध्यायः[3] ॥

—※—

इति ऋग्वेदे सभाष्ये तृतीयाष्टके सप्तमोऽध्यायः ॥

१. संपूर्णा मूको. २-२. नास्ति मूको. ३-३. श्रीवेङ्कटमाधवाचार्यस्य ऋग्वेदभाष्ये ... मूको.

अथ तृतीयाष्टकेऽष्टमोऽध्यायः

वेङ्कट०[1]

'इदमु त्यत् पुरुतमम्' व्याचिख्यासति माधवः ।
उपसर्गेषु वक्तव्यमनुक्तं समपादयत् ॥ १ ॥

आकारोऽधिपरी चोभौ स्पष्टीकुर्वन्ति कारके ।
अपादानाधिकरणे 'धन्वोरधि'[2], 'दिवस्परि'[3] ॥ २ ॥

आकारो 'दिव आजाता'[4] इत्यन्ते चापि पूरणः ।
उं च 'ओ षु णः'[5] इत्यादौ केचिदिच्छन्ति पूरणम् ॥ ३ ॥

अमी त्रिषूपसर्गाणां निपाताः प्रतिरूपकाः ।
भवेयुरुपसर्गा वा किं तु ते संज्ञयाऽन्यथा ॥ ४ ॥

'अयं ते अस्तु हर्यतः'[6], 'आ याहि पूर्वीरति'[7][8] च ।
आकारौ पूरणावाहुर्बहवः सन्ति वादिनः ॥ ५ ॥

'अस्मे समानेभ्य आ वरम्'[9], 'इमे सोमास इन्दवः'[10] ।
'नि नो होता वरेण्यः'[11], 'प्र यद्दिवो हरिवः स्थातः'[12] ॥ ६ ॥
'यास्ते प्रजा अमृतस्य'[13], 'विश्वा गव्युर्गवामभि'[14] ।
'प्र वो अग्ने स्वर्णरोभिः'[15], 'अर्चन्ननु स्वराज्यम्'[16] ॥ ७ ॥

'प्र देवत्रा ब्रह्मणः सम्'[17], 'स्वर्विजानो रत्न आ'[18] ।
आक्षिप्यन्ते क्रियाशब्दाः सर्वेष्वेषूपसर्गतः[19] ॥ ८ ॥

अन्यार्थांश्च कुर्वन्ति तेऽन्यान् धातूनपि क्वचित् ।
'वितंसुगानारि रोदनम्'[20], 'आ नो भज परमेषु'[21] ॥ ९ ॥

'आकीं सूर्यस्य'[22] 'रोचनात्'[23], आत ईदिति गम्यते ।
तस्मादाकारसदृशं निपातं तं विदुर्बुधाः ॥ १० ॥

---

१. अत्र ऋग्वेदभाष्ये वेङ्कटमाधवाचार्यकृतौ आदौ अध्यायार्थकारिका अ॰. २. ऋ १,३३,४. ३. ऋ १,१२१,१०. ४. ऋ ५,४२,२. ५. ऋ १,३८,६. ६. ऋ ३,४४,१. ७. आरिति वेङ्कट. ८. ऋ ३,४३,२. ९. ऋ १,४,४. १०. ऋ १,१६,६. ११. ऋ १,२६,२. १२. ऋ १,३३,५. १३. ऋ १,४३,९. १४. ऋ १,८१,९. १५ ऋ १,१२१,८. १६. ऋ १,८०,१. १७. ऋ १०,४६,१०. १८. ऋ १,१४१,७. १९. स्वैषा मिश्र वेङ्कट. २०. ऋ १,४१,८. २१. ऋ १,२७,५. २२. कर्तेः स वेङ्कट. २३. ऋ १,१४,९.

विलक्षणमिह च धात्वर्थो ह्युपसर्गसमन्वयात् ।
'अव ते हेळो वरुण'[2], 'सुन्वानो हि ष्मा' यजति'[4] ॥ ११ ॥

अवपूर्वौ विनाशार्थावीषती[5] अनयोर्हन्त्योः ।
'राजाभिश्चिदघ्नतो अती(ति'[6] इ)ति विनाशार्थस्तथा इतिः ॥ १२ ॥

व्यज्यन्ते[7] विशेषार्था उपसर्गैः पृथग्विधाः ।
'ग्नाभिरिन्द्र गृणिनम्'[8], 'सोम न तितन्नु आयुः'[9] ॥ १३ ॥

आख्यातशब्दैरस्माभिर्दृश्यते न दुरोऽन्वयः ।
'दूर्माः'[10] 'दुधां दधाती(ति'[11] इ)ति कृदन्तैर्दृश्यतेऽन्वयः ॥ १४ ॥

तृतीयस्याष्टकस्यैतत्समाख्यानादिषु दर्शिताः ।
उपसर्गनिपातार्थाः सर्वे वेदोपकारिणः ॥ १५ ॥

[५१]

[12]वामदेवो गौतम ऋषिः । उषा देवता । त्रिष्टुप् छन्दः[12] ।

इदमु त्यत् पुरुतमं पुरस्ताज्ज्योतिस्तमसो वयुनावदस्थात् ।
नूनं दिवो दुहितरो विभातीर्गातुं कृणवन्नुषसो जनाय ॥ १ ॥

इदम् । ऊँ इति । त्यत् । पुरुऽतमम् । पुरस्तात् । ज्योतिः । तमसः । वयुनऽवत् । अस्थात् ।
नूनम् । दिवः । दुहितरः । विऽभातीः । गातुम् । कृणवन् । उषसः । जनाय ॥ १ ॥

वेङ्कट० वामदेवः । तत् एतत् बहुतमं प्राच्याम् ज्योतिः तमसः सकाशात्[13] प्रज्ञानवत् आविर्भवति । नूनम् दिवः दुहितरः व्युच्छन्त्यः आगमनं कुर्वन्ति उषसः जनाय ॥ १ ॥

अस्थुरु चित्रा उषसः पुरस्तान्मिता इव स्वरवोऽध्वरेषु ।
व्यू व्रजस्य तमसो द्वारोच्छन्तीरव्रञ्छुचयः पावकाः ॥ २ ॥

अस्थुः । ऊँ इति । चित्राः । उषसः । पुरस्तात् । मिताःऽइव । स्वरवः । अध्वरेषु ।
वि । ऊँ इति । व्रजस्य । तमसः । द्वारा । उच्छन्तीः । अव्रन् । शुचयः । पावकाः ॥ २ ॥

---

१. मन वेंकट. २. ऋ १,२४,१४. ३. नास्ति वि[1] अ[1] लपे. ४. ऋ १,१३३,७. ५. 'षीति' वि[1] उअ. ६. ऋ १,५४,७. ७. व्याप्ते वि[1,3] अ[1] ल; व्यक्तो लपे. ८. ऋ ६,११,७. ९. ऋ १०,१०७,२. १०. ऋ ६,५४,८; दूर्माः वि[1,3] अ[1] क. ११. ऋ १०,१०६,४. १२-१२. नास्ति मूको. १३. °द प्रकाशात् वि[1] अक.

वेङ्कट० तिष्ठन्ति चित्रवर्णाः उषसः प्राच्याम् मिताः इव स्वरवः यूपाः यज्ञेषु[1], वि वृण्वन्ति वारकस्य तमसः द्वाराणि व्युच्छन्त्यः दीप्ताः शोधयित्र्यः ॥ २ ॥

उच्छन्तीरद्य चितयन्त भोजान् राधोदेयायोषसो मघोनीः ।
अचित्रे अन्तः पणयः ससन्त्वबुध्यमानास्तमसो विमध्ये ॥ ३ ॥

उच्छन्तीः । अद्य । चितयन्त । भोजान् । राधःऽदेयाय । उषसः । मघोनीः ।
अचित्रे । अन्तरिति । पणयः । ससन्तु । अबुध्यमानाः । तमसः । विऽमध्ये ॥ ३ ॥

वेङ्कट० व्युच्छन्त्यः[2] अद्य बोधयन्तु भोजयितॄन् यजमानान् धनदानाय उषसः धनवत्यः । चित्ररहिते अप्रज्ञायमानसर्वपदार्थे अन्तः लुब्धाः [3]स्वपन्तु अबुध्यमानाः[3] तमसः विमध्ये अत्यन्तमन्धः ॥ ३ ॥

कुविद् स देवीः सनयो नवो वा यामो बभूयादुषसो वो अद्य ।
येना नवग्वे अङ्गिरे दशग्वे सप्तास्ये रेवती रेवदूष ॥ ४ ॥

कुवित् । सः । देवीः । सनयः । नवः । वा । यामः । बभूयात् । उषसः । वः । अद्य ।
येन । नवऽग्वे । अङ्गिरे । दशऽग्वे । सप्तऽआस्ये । रेवतीः । रेवत् । ऊष ॥ ४ ॥

वेङ्कट० बहु सः हे देव्यः! पुरातनः नूतनः वा यामः भवतु हे उषसः! युष्माकम् अद्य । येन गमनेन नवग्वैः[4] दशग्वैश्च[4] अङ्गिरोभिर्युक्ते सप्तास्ये बृहस्पतिना च युक्ते यज्ञे हे रेवत्यः! धनयुक्तम् ऊष निवासितवत्यः ॥ ४ ॥

यूयं हि देवीरृतयुग्भिरश्वैः परिप्रयाथ भुवनानि सद्यः ।
प्रबोधयन्तीरुषसः ससन्तं द्विपाच्चतुष्पाच्चरथाय जीवम् ॥ ५ ॥

यूयम् । हि । देवीः । ऋतयुक्ऽभिः । अश्वैः । परिऽप्रयाथ । भुवनानि । सद्यः ।
प्रऽबोधयन्तीः । उषसः । ससन्तम् । द्विऽपात् । चतुःऽपात् । चरथाय । जीवम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० यूयम् हि हे देव्यः! यज्ञार्थं युक्तैः अश्वैः परिगच्छथ सद्यः एव सर्वाणि भुवनानि प्रबोधयन्त्यः उषसः! स्वपन्तम् द्विपात् चतुष्पात् च सर्वं च जीवम् चरणाय ॥ ५ ॥

[6]इति तृतीयाष्टके अष्टमाध्याये प्रथमो वर्गः[6] ॥

---

१. नास्ति लपं. २. नव उषसः मूको. ३-३. स्वपन्त्व° वि° अ°; स्वपुम° वि° ब° ह.
४. नास्ति वि° अ° लपं. ५. नास्ति वि°. ६-६. नास्ति मूको.

क्व स्विदासां कतमा पुराणी यया विधाना विदधुर्ऋभूणाम् ।
शुभं यच्छुभ्रा उषसश्चरन्ति न वि ज्ञायन्ते सदृशीरजुर्याः ॥ ६ ॥

क्व । स्वित् । आसाम् । कतमा । पुराणी । यया । विऽधाना । विऽदधुः । ऋभूणाम् ।
शुभम् । यत् । शुभ्राः । उषसः । चरन्ति । न । वि । ज्ञायन्ते । सऽदृशीः । अजुर्याः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० क्व स्वित् इदानीम् आसाम् सा भवति कतमा च सा पुरातनी, यया उषसा देवाः दीप्तीनां विधातव्यानि तेजांसि निदधुः। शुभम् यदा[1] शोभमानाः उषसः चरन्ति, तदानीं समानाकाराः पृथक् न वि ज्ञायन्ते जरारहिताः। 'सदृशीरद्य सदृशीरिदु श्वः' (ऋ १,१२३,८) इत्युक्तम् ॥ ६ ॥

ता घा ता भद्रा उषसः पुरासुरभिष्टिद्युम्ना ऋतजातसत्याः ।
यास्वीजानः शशमान उक्थैः स्तुवञ्छंसन्द्रविणं सद्य आप ॥ ७ ॥

ताः । घ । ताः । भद्राः । उषसः । पुरा । आसुः । अभिष्टिऽद्युम्नाः । ऋतजातऽसत्याः ।
यासु । ईजानः । शशमानः । उक्थैः । स्तुवन् । शंसन् । द्रविणम् । सद्यः । आप ॥ ७ ॥

वेङ्कट० ताः खलु भजनीयाः उषसः पुरा बभूवुः अन्वेषणीयाज्ञा यशार्थं जातसत्यकृतसर्वपदार्थाः। यासु इति स्पष्टम्। पुनः ताः इति पूरणम्[2] ॥ ७ ॥

ता आ चरन्ति समना पुरस्तात् समानतः समना पप्रथानाः ।
ऋतस्य देवीः सदसो बुधाना गवां न सर्गा उषसो जरन्ते ॥ ८ ॥

ताः । आ । चरन्ति । समना । पुरस्तात् । समानतः । समना । पप्रथानाः ।
ऋतस्य । देवीः । सदसः । बुधानाः । गवाम् । न । सर्गाः । उषसः । जरन्ते ॥ ८ ॥

वेङ्कट० ताः आ गच्छन्ति समानमेव प्राच्याम्[3] समाने काले समानम् प्रथमानाः। सत्यम् स्थानम् जानत्यः गवाम् इव सर्गाः देव्यः उषसः स्तूयन्ते। यथा विसृष्टा गाव आगच्छन्ति, एवमागच्छन्ति ॥ ८ ॥

ता इन्न्वेव समना समानीरमीतवर्णा उषसश्चरन्ति ।
गूहन्तीरभ्वमसितं रुशद्भिः शुक्रास्तनूभिः शुचयो रुचानाः ॥ ९ ॥

ताः । इत् । नु । एव । समना । समानीः । अमीतऽवर्णाः । उषसः । चरन्ति ।
गूहन्तीः । अभ्वम् । असितम् । रुशत्ऽभिः । शुक्राः । तनूभिः । शुचयः । रुचानाः ॥ ९ ॥

---

१. नास्ति वि' अर्प. २. पूरणः वि'. ३. प्राच्या वि' अर्प.

वेङ्कट० ताः क्षिपन् एव समाने काले 'समानाः अन्यान्यवर्णाः'[1] उषसः यान्ति क्षिपन्त्यः महत् तमः शुक्रैस्तेजोभिः शुक्लवर्णाः तनुभिः दीप्यमानाः रोचमानाः ॥ ९ ॥

र॒यिं दि॑वो दुहितरो विभा॒तीः प्र॒जाव॑न्तं यच्छता॒स्मासु॑ देवीः ।
स्यो॒नादा वः॑ प्रति॒बुध्य॑मानाः सु॒वीर्य॑स्य॒ पत॑यः स्याम ॥ १० ॥

र॒यिम् । दि॒वः । दु॒हि॒त॒रः॒ । वि॒ऽभा॒तीः । प्र॒जाऽव॑न्तम् । य॒च्छ॒त॒ । अ॒स्मासु॑ । दे॒वीः॒ ।
स्यो॒नात् । आ । वः॒ । प्र॒ति॒ऽबुध्य॑मानाः । सु॒ऽवीर्य॑स्य । पत॑यः । स्या॒म॒ ॥ १० ॥

वेङ्कट० रयिम् हे दिवः दुहितरः! व्युच्छन्त्यः प्रजावन्तम् यच्छत अस्मासु हे देव्यः! । सुखात् स्थानात्[2] यूयम् प्रतिबुध्यमानाः भवथ । युष्मद्बोधो युष्मात् भवेत[3] प्रतिबोधयन्त्यः शोभनस्य वीर्यस्य धनस्य पतयः स्याम ॥ १० ॥

तद् वो॑ दिवो दुहितरो विभा॒तीरुप॑ ब्रुव उषसो य॒ज्ञके॑तुः ।
व॒यं स्या॑म य॒शसो॒ जने॑षु॒ तद् द्यौश्च॑ ध॒त्तां पृ॑थि॒वी च॑ दे॒वी ॥ ११ ॥

तत् । वः॒ । दि॒वः॒ । दु॒हि॒त॒रः॒ । वि॒ऽभा॒तीः । उप॑ । ब्रु॒वे॒ । उ॒ष॒सः॒ । य॒ज्ञऽके॑तुः ।
व॒यम् । स्या॒म॒ । य॒शसः॑ । जने॑षु । तत् । द्यौः । च॒ । ध॒त्ताम् । पृ॒थि॒वी । च॒ । दे॒वी ॥ ११ ॥

वेङ्कट० तत् वः हे दिवः दुहितरः! व्युच्छन्तीः उप ब्रुवे हे उषसः! यज्ञो यस्य प्रज्ञापकः । तत्र किमित्याह—वयम् स्याम यशस्विनः जनेषु तत् अस्मभ्यं द्यावापृथिवी च प्रयच्छताम् ॥ ११ ॥

'इति तृतीयाष्टके चतुर्थाध्याये द्वितीयो वर्गः'[4] ॥

[५२]

'वामदेवो गौतम ऋषिः । उषाः देवता । गायत्री छन्दः'[5] ।

प्रति॒ ष्या सू॒नरी॒ जनी॑ व्यु॒च्छन्ती॒ परि॒ स्वसुः॑ । दि॒वो अ॑दर्शि दुहि॒ता ॥ १ ॥

प्रति॑ । स्या । सू॒नरी॑ । जनी॑ । वि॒ऽउ॒च्छन्ती॑ । परि॑ । स्वसुः॑ । दि॒वः । अ॒द॒र्शि॒ । दु॒हि॒ता ॥ १ ॥

वेङ्कट० एषा उषाः जनयित्री व्युच्छन्ती रात्रेः परि दिवः दुहिता प्रति अदर्शि ॥ १ ॥

अश्वे॑व चि॒त्रारु॑षी मा॒ता गवा॑मृ॒ताव॑री । सखा॑भूद॒श्विनो॑रु॒षाः ॥ २ ॥

अश्वा॑ऽइव । चि॒त्रा । अरु॑षी । मा॒ता । गवा॑म् । ऋ॒तऽव॑री । सखा॑ । अ॒भू॒त् । अ॒श्विनोः॑ । उ॒षाः ॥ २ ॥

१-१. 'मानसो मनन वि' कर्प; 'मानो मकालेन' वि' अ'; समानाः अन्यान्येतवर्णाः क. २. स्थानात् मूको. ३. नास्ति ऋ कर्प. ४-४. नास्ति मूको. ५. नास्ति वि' कर्प.

वेङ्कट० अश्वेव चित्रा रोचमाना रश्मीनाम् माता यज्ञवती सखा अभूत् अश्विनोः उषाः ॥ २ ॥

उत सखास्य॒श्विनो॑रु॒त मा॒ता गवा॑मसि । उ॒तोषो॑ वस्व॑ ईशिषे ॥ ३ ॥

उ॒त । सखा॑ । अ॒सि॒ । अ॒श्विनोः॑ । उ॒त । मा॒ता । गवा॑म् । अ॒सि॒ । उ॒त । उ॒षः॒ । वस्वः॑ । ई॒शि॒षे॒ ॥ ३ ॥

वेङ्कट० निगदसिद्धा ॥ ३ ॥

या॒व॒यद्द्वे॑षसं त्वा चिकि॒त्वित् सू॑नृतावरि । प्रति॒ स्तोमै॑रभुत्स्महि ॥ ४ ॥

य॒व॒यत्ऽद्वे॑षसम् । त्वा॒ । चि॒कि॒त्वित् । सू॒नृ॒ता॒ऽव॒रि॒ । प्रति॑ । स्तोमैः॑ । अ॒भु॒त्स्म॒हि॒ ॥ ४ ॥

वेङ्कट० पृथक्क्रियमाणशत्रुकां त्वां चिकितुषीम् हे सूनृतावरि उषः! स्तोमैः प्रति बोधयामः ॥ ४ ॥

प्रति॑ भ॒द्रा अ॑दृक्षत॒ गवां॒ सर्गा॒ न र॒श्मयः॑ । ओषा अ॑प्रा उ॒रु ज्रयः॑ ॥ ५ ॥

प्रति॑ । भ॒द्राः । अ॒दृ॒क्ष॒त॒ । गवा॑म् । सर्गाः॑ । न । र॒श्मयः॑ । आ । उ॒षाः । अ॒प्राः॒ । उ॒रु । ज्रयः॑ ॥५॥

वेङ्कट० प्रति दृश्यन्ते रश्मयः विसृष्टाः इव गावः । क्षेत्रम् उरु बलम् आ पूरयत् ॥ ५ ॥

आ॒प॒प्रुषी॑ विभावरि॒ व्या॑व॒र्ज्योति॑षा॒ तमः॑ । उषो॒ अनु॑ स्व॒धाम॑व ॥ ६ ॥

आ॒ऽप॒प्रुषी॑ । वि॒भा॒ऽव॒रि॒ । वि । आ॒वः॒ । ज्योति॑षा । तमः॑ । उषः॑ । अनु॑ । स्व॒धाम् । अ॒व॒ ॥६॥

वेङ्कट० आपूरयन्ती हे विभावरि उषः! वि वारयसि ज्योतिषा तमः । सा त्वम् अन्नम् प्रति आगच्छ ॥ ६ ॥

आ द्यां त॑नोषि र॒श्मिभि॒रान्तरि॑क्षमु॒रु प्रि॒यम् । उषः॑ शु॒क्रेण॑ शो॒चिषा॑ ॥ ७ ॥

आ । द्याम् । त॒नो॒षि॒ । र॒श्मिऽभिः॑ । आ । अ॒न्तरि॑क्षम् । उ॒रु । प्रि॒यम् । उषः॑ । शु॒क्रेण॑ । शो॒चिषा॑ ॥७॥

वेङ्कट० 'आ तनोषि रश्मिभिः' दिवम्, आ तनोषि च अन्तरिक्षम् विस्तीर्णम् प्रियम् । कथैकवद्दाह ।
हे उषः! इति ॥ ७ ॥

¹इति तृतीयाष्टके अष्टमाध्याये तृतीयो वर्गः¹ ॥

[५३]

²वामदेवो गौतम ऋषिः । सविता देवता । जगती छन्दः² ॥

तद्दे॒वस्य॑ सवि॒तुर्वार्यं॑ म॒हद् वृ॑णी॒महे॒ असु॑रस्य॒ प्रचे॑तसः ।
छ॒र्दिर्येन॑ दा॒शुषे॒ यच्छ॑ति॒ त्मना॒ तन्नो॑ म॒हाँ उद॑यान् दे॒वो अ॒क्तुभिः॑ ॥ १ ॥

१-१. नास्ति वि¹ अ¹. † नास्ति वि¹ जयं. २-२. नास्ति मूको.

तत् । देवस्य । सवितुः । वार्यम् । महत् । वृणीमहे । असुरस्य । प्रऽचेतसः ।
छर्दिः । येन । दाशुषे । यच्छति । त्मना । तत् । नः । महान् । उत् । अयान् । देवः । अक्तुऽभिः ॥

वेङ्कट० तत् देवस्य सवितुः[1] वरणीयम् महत् वृणीमहे प्राज्ञस्य सुमतेः तेजः । येन तेजसा आत्मनैव यजमानाय धनं प्र-यच्छति, 'तत् तेजः महान् सविता अस्माकम् उत् यच्छतु रात्रिभ्यः' ॥ १ ॥

दिवो धर्ता भुवनस्य प्रजापतिः पिशङ्गं द्रापिं प्रति मुञ्चते कविः ।
विचक्षणः प्रथयन्नापृणन्नुर्वजीजनत् सविता सुम्नमुक्थ्यम् ॥ २ ॥

दिवः । धर्ता । भुवनस्य । प्रजाऽपतिः । पिशङ्गम् । द्रापिम् । प्रति । मुञ्चते । कविः ।
विऽचक्षणः । प्रथयन् । आऽपृणन् । उरु । अजीजनत् । सविता । सुम्नम् । उक्थ्यम् ॥ २ ॥

वेङ्कट० 'दिवः धर्ता' प्रजापतिः भुवनस्य पिशङ्गवर्णं तेजोरूपं कवचम् प्रति मुञ्चते क्रान्तप्रज्ञः । विद्रष्टा सविता तेजः प्रथयन् उरु अन्तरिक्षम् आ पूरयन् अस्माकम् प्रशस्यम् धनम् जनयतु ॥ २ ॥

आप्रा रजांसि दिव्यानि पार्थिवा श्लोकं देवः कृणुते स्वाय धर्मणे ।
प्र बाहू अस्राक् सविता सवीमनि निवेशयन् प्रसुवन्नक्तुभिर्जगत् ॥ ३ ॥

आ । अप्राः । रजांसि । दिव्यानि । पार्थिवा । श्लोकम् । देवः । कृणुते । स्वाय । धर्मणे ।
प्र । बाहू इति । अस्राक् । सविता । सवीमनि । निऽवेशयन् । प्रऽसुवन् । अक्तुऽभिः । जगत् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० दिव्यान् पार्थिवांश्च लोकान् तेजसा आ पूरयति । सोऽयम् देवः आत्मस्वामिकाय मनुष्याणां कर्मणे अनुशासनं करोति, प्रसौतीत्यर्थः । सविता प्रसृजति बाहू प्रसवार्थम् निवेशयन् प्रसुवन् च अञ्जनसाधनैः रश्मिभिः जगत् ॥ ३ ॥

अदाभ्यो भुवनानि प्रचाकशद् व्रतानि देवः सविताऽभि रक्षते ।
प्रास्राग् बाहू भुवनस्य प्रजाभ्यो धृतव्रतो महो अज्मस्य राजति ॥ ४ ॥

अदाभ्यः । भुवनानि । प्रऽचाकशत् । व्रतानि । देवः । सविता । अभि । रक्षते ।
प्र । अस्राक् । बाहू इति । भुवनस्य । प्रऽजाभ्यः । धृतऽव्रतः । महः । अज्मस्य । राजति ॥ ४ ॥

वेङ्कट० अहिंस्यः भुवनानि प्रकाशयन् कर्माणि देवः सविता 'अभि रक्षते' । प्र सृजति बाहू लोकस्य सर्वाभ्यः प्रजाभ्यः । तदर्थं धृतकर्मा महतः गृहस्य दिवः ईश्वरो भवति' ॥ ४ ॥

---

१. नास्ति वि[1] लपं. २-२. नास्ति वि[1] लपे. ३-३. नास्ति वि[1] क्ष'.

त्रिरन्तरिक्षं सविता महित्वना त्री रजांसि परिभूस्त्रीणि रोचना ।
तिस्रो दिवः पृथिवीस्तिस्र इन्वति त्रिभिर्व्रतैरभि नो रक्षति त्मना ॥ ५ ॥

त्रिः । अन्तरिक्षम् । सविता । महिऽत्वना । त्री । रजांसि । परिऽभूः । त्रीणि । रोचना ।
तिस्रः । दिवः । पृथिवीः । तिस्रः । इन्वति । त्रिऽभिः । व्रतैः । अभि । नः । रक्षति । त्मना ॥५॥

वेङ्कट० 'त्रीण्यपि आन्तरिक्षाणि सविता महत्त्वेन' त्रींश्च पार्थिवान्' लोकान्' परिभवति' 'त्रीणि च' दिव्यानि रजांसि' । अक्षरार्थस्पष्टं । तिस्रः दिवः तिस्रः च पृथिवीः व्याप्नोति, त्रिभिः च कर्मभिः अस्मान् अभि रक्षति स्वयमेव ॥ ५ ॥

बृहत्सुम्नः प्रसवीता निवेशनो जगतः स्थातुरुभयस्य यो वशी ।
स नो देवः सविता शर्म यच्छत्वस्मे क्षयाय त्रिवरूथमंहसः ॥ ६ ॥

बृहत्ऽसुम्नः । प्रऽसवीता । निऽवेशनः । जगतः । स्थातुः । उभयस्य । यः । वशी ।
सः । नः । देवः । सविता । शर्म । यच्छतु । अस्मे इति । क्षयाय । त्रिऽवरूथम् । अंहसः ॥६॥

वेङ्कट० महासुखः प्रेरयिता निवेशयिता' जङ्गमस्य स्थावरस्य च उभयस्य यः स्वामी सः नः देवः सविता सुखम् प्रयच्छतु अस्माकम्, अंहसः 'विनाशाय त्रिगुणम्', यद्वा अस्माकं नाशाय, दारिद्र्य-मस्तीत्यपि ॥ ६ ॥

आगन्देव ऋतुभिर्वर्धतु क्षयं दधातु नः सविता सुप्रजामिषम् ।
स नः क्षपाभिरहभिश्च जिन्वतु प्रजावन्तं रयिमस्मे समिन्वतु ॥ ७ ॥

आ । अगन् । देवः । ऋतुऽभिः । वर्धतु । क्षयम् । दधातु । नः । सविता । सुऽप्रजाम् । इषम् ।
सः । नः । क्षपाभिः । अहऽभिः । च । जिन्वतु । प्रजाऽवन्तम् । रयिम् । अस्मे इति । सम् । इन्वतु ॥७॥

वेङ्कट० आ गच्छतु देवः ऋतुभिः वर्धयतु च क्षयम्, दधातु च अस्माकम् सविता शोभनप्रजम् अन्नम् । सः अस्मान् अहोभिः 'रात्रिभिः च' प्रीणयतु', प्रजावन्तम् रयिम् अस्मासु सम् आगमयतु ॥ ७ ॥

[11]इति तृतीयाष्टके अष्टमाध्याये चतुर्थो वर्गः[11] ॥

[५४]

[1]वामदेवो गौतम ऋषिः । सविता देवता । जगती छन्दः, पञ्चम्याः त्रिष्टुप्[1] ।

अभूद्देवः सविता वन्द्यो नु न इदानीमह्न उपवाच्यो नृभिः ।
वि यो रत्ना भजति मानवेभ्यः श्रेष्ठं नो अत्र द्रविणं यथा दधत् ॥ १ ॥

१-१. नास्ति वि° अ°.　२. °णांश मूको.　३. नास्ति वि° अ लगं.　४. °ति च वि° कपं.
५-५. नास्ति वि° लपं.　६. नास्ति मूको.　७. निवेशयिता वि°°° अ° कपं.　८-८. विनाशाय त्रिगु° मूको.
९-९. नास्ति वि°.　१०. प्रीणयतु मूको.　११-११. नास्ति मूको.

अभूत् । देवः । सविता । वन्द्यः । नु । नः । इदानीम् । अह्नः । उपऽवाच्यः । नृऽभिः ।
वि । यः । रत्ना । भजति । मानवेभ्यः । श्रेष्ठम् । नः । अत्र । द्रविणम् । यथा । दधत् ॥ १ ॥

वेङ्कट० अभवत् देवः सविता स्तोतव्यः क्षिप्रम् अस्माकम् अस्मिन् काले अह्नः उपस्तोतव्यः मनुष्यैः । यः रत्नानि वि भजति मनुष्येभ्यः सविताऽस्मभ्यमपि सः[1] यथा श्रेष्ठम् धनम् अस्मिन् तृतीये सवने प्रयच्छति तथोपवाच्यः ॥ १ ॥

देवेभ्यो हि प्रथमं यज्ञियेभ्योऽमृतत्वं सुवसि भागमुत्तमम् ।
आदिद् दामानं सवितर्व्यूर्णुषेऽनूचीना जीविता मानुषेभ्यः ॥ २ ॥

देवेभ्यः । हि । प्रथमम् । यज्ञियेभ्यः । अमृतऽत्वम् । सुवसि । भागम् । उत्ऽतमम् ।
आत् । इत् । दामानम् । सवितः । वि । ऊर्णुषे । अनूचीना । जीविता । मानुषेभ्यः ॥ २ ॥

वेङ्कट० देवेभ्यः हि प्रथमम् यज्ञियेभ्यः अमृतत्वम् प्रयच्छसि भजनीयम् उत्तमम् । अनन्तरम् एव खण्डयितारम् अन्धकारम्[2] हे सवितः ![3] अपावृणोषि, तथा[4] अनूचीनानि जीवितानि मनुष्येभ्यः प्रयच्छसि ॥२॥

अचित्ती यच्चकृमा दैव्ये जने दीनैर्दक्षैः प्रभूती पूरुषत्वता ।
देवेषु च सवितर्मानुषेषु च त्वं नो अत्र सुवतादनागसः ॥ ३ ॥

अचित्ती । यत् । चकृम । दैव्ये । जने । दीनैः । दक्षैः । प्रऽभूती । पूरुषत्वता ।
देवेषु । च । सवितः । मानुषेषु । च । त्वम् । नः । अत्र । सुवतात् । अनागसः ॥ ३ ॥

वेङ्कट० अज्ञानेन यत् कृतम् दैव्ये जने दीनत्वेन बुद्ध्या प्रभावेन पौरुषेण वा कर्तव्यम् देवेषु मनुष्येषु च अस्मिन्नकर्तव्ये कृतेऽपि त्वम् अनागस्कान् अस्मान् प्रसुवेति । यथोभयेऽस्मान् न हिंसन्ति तथा कुर्विति ॥ ३ ॥

न प्रमिये सवितुर्दैव्यस्य तद् यथा विश्वं भुवनं धारयिष्यति ।
यत् पृथिव्या वरिमन्ना स्वङ्गुरिर्वर्ष्मन् दिवः सुवति सत्यमस्य तत् ॥ ४ ॥

न । प्रऽमिये । सवितुः । दैव्यस्य । तत् । यथा । विश्वम् । भुवनम् । धारयिष्यति ।
यत् । पृथिव्याः । वरिमन् । आ । सुऽअङ्गुरिः । वर्ष्मन् । दिवः । सुवति । सत्यम् । अस्य । तत् ॥४॥

वेङ्कट० न प्रमातुम् शक्यम् सवितुः देवत्वस्य[5] तत् कर्म, येन कर्मणा सर्वमिदम् भुवनम् धारयिष्यति धारयति च । यत् पृथिव्याः विस्तृते देशे शोभनाङ्गुलिकः[6] सविता प्रसौति, यच्च दिवः उच्छ्रिते, सत्यम् तत् अस्य कर्म ॥ ४ ॥

---

१. नास्ति मूको. २. नास्ति वि[1] अ[1]. ३. नास्ति वि[1] अपे. ४. °थे मूको. ५. देवस्य अपे.
६. शोभनाङ्गुलिकः वि[1]; शोभनाङ्गुलीयकः कोश°

इन्द्रज्येष्ठान् बृहद्भ्यः पर्वतेभ्यः क्षयाँ एभ्यः सुवसि पस्त्यावतः ।
यथायथा पतयन्तो वियेमिर एवैव तस्थुः सवितः सवाय ते ॥ ५ ॥

इन्द्रऽज्येष्ठान् । बृहत्ऽभ्यः । पर्वतेभ्यः । क्षयान् । एभ्यः । सुवसि । पस्त्यऽवतः ।
यथाऽयथा । पतयन्तः । विऽयेमिरे । एव । एव । तस्थुः । सवितरिति । सवाय । ते ॥ ५ ॥

वेङ्कट० इन्द्रप्रमोबेनेन्द्रेण मुख्यान् एभ्यः महद्भ्यः शिलोच्चयेभ्यः गृहयुक्तान् ऋषिनिवासान् प्र सुवसि । किं च यथायथा पतयन्तः मनुष्याः कर्माणि विविधं बध्नन्ति, तथातथा हे सवितः! तव अनुज्ञामेव प्राप्य तिष्ठन्ति ॥ ५ ॥

ये ते त्रिरहन्त्सवितः सवासो दिवेदिवे सौभगमासुवन्ति ।
इन्द्रो द्यावापृथिवी सिन्धुरद्भिरादित्यैर्नो अदितिः शर्म यंसत् ॥ ६ ॥

ये । ते । त्रिः । अहन् । सवितरिति । सवासः । दिवेऽदिवे । सौभगम् । आऽसुवन्ति ।
इन्द्रः । द्यावापृथिवी इति । सिन्धुः । अत्ऽभिः । आदित्यैः । नः । अदितिः । शर्म । यंसत् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० प्रातः मध्यन्दिने सायम् इति ये ते त्रयः सवाः[2] अन्वहं सौभाग्यम् आसुवन्ति, तैः सहेन्द्रादयः सरस्वती च अद्भिः आदित्यैः सह अदितिः च अस्मभ्यं सुखं यच्छतु ॥ ६ ॥

[3]इति तृतीयाष्टके अष्टमाध्याये पञ्चमो वर्गः[3] ॥

[५५]

[1]वामदेवो गौतम ऋषिः । विश्वे देवा देवता । त्रिष्टुप् छन्दः, अष्टमाद्यास्तिस्रो गायत्र्यः[1] ।

को वस्त्राता वसवः को वरूता द्यावाभूमी अदिते त्रासीथां नः ।
सहीयसो वरुण मित्र मर्तात् को वोऽध्वरे वरिवो धाति देवाः ॥ १ ॥

कः । वः । त्राता । वसवः । कः । वरूता । द्यावाभूमी इति । अदिते । त्रासीथाम् । नः ।
सहीयसः । वरुण । मित्र । मर्तात् । कः । वः । अध्वरे । वरिवः । धाति । देवाः ॥ १ ॥

वेङ्कट० कः वः रक्षिता हे वसवः!, कः वा सम्भक्ता । हे द्यावाभूमी[4] अदिते! रक्षतम् अस्मान् । तथा हे वरुण मित्र! अभिभवितुः मनुष्याद् अस्मान् रक्षतम् । हे विश्वे देवाः! कः वः यज्ञे पूजां धारयति ॥ १ ॥

प्र ये धामानि पूर्व्याण्यर्चान् वि यदुच्छान् वियोतारो अमूराः ।
विधातारो वि ते दधुरजस्रा ऋतधीतयो रुरुचन्त दस्माः ॥ २ ॥

---

१. °वामदेवस्य वि° कर्म.　२. सवाः मूको.　३-३. नास्ति मूको.　४. द्यावापृथिवी वि° अ°.

प्र । ये । धामानि । पूर्व्याणि । अर्चान् । वि । यत् । उच्छान् । विऽयोतारः । अमूराः ।
विऽधातारः । वि । ते । दधुः । अजस्राः । ऋतऽधीतयः । रुरुचन्त । दस्माः ॥ २ ॥

वेङ्कट० प्र अर्चन्ति ये पूर्व्याणि धामानि, वि उच्छन्ति यदा[1] पृथक्कर्तारः पापस्य अमूढाः, विधातारः ते वि दधुः अजस्राः रश्मयः, सत्यदीप्तयः[2], ते दीप्यन्ते दर्शनीयाः ॥ २ ॥

प्र पस्त्यामदितिं सिन्धुमर्कैः स्वस्तिमीळे सख्याय देवीम् ।
उभे यथा नो अहनी निपात उषासानक्ता करतामदब्धे ॥ ३ ॥

प्र । पस्त्याम् । अदितिम् । सिन्धुम् । अर्कैः । स्वस्तिम् । ईळे । सख्याय । देवीम् ।
उभे इति । यथा । नः । अहनी इति । निऽपातः । उषसानक्ता । करताम् । अदब्धे इति ॥ ३ ॥

वेङ्कट० प्र स्तौमि गृहहिताम् अदितिम् सरस्वतीम् स्वस्तिम् च देवीम् स्तोत्रैः सख्यसिद्ध्यर्थम् । उभये यथा अस्मान् अहोरात्रे नियमेन रक्षतः अहोरात्रे एतत् अहिंसितं कर्म कुरुताम् ॥ ३ ॥

व्यर्यमा वरुणश्चेति पन्थामिषस्पतिः सुवितं गातुमग्निः ।
इन्द्राविष्णू नृवदु षु स्तवाना शर्म नो यन्तममवद्वरूथम् ॥ ४ ॥

वि । अर्यमा । वरुणः । चेति । पन्थाम् । इषः । पतिः । सुवितम् । गातुम् । अग्निः ।
इन्द्राविष्णू इति । नृऽवत् । ऊँ इति । सु । स्तवाना । शर्म । नः । यन्तम् । अमऽवत् । वरूथम् ॥ ४ ॥

वेङ्कट० वि चिनोति पन्थानम् अर्यमा वरुणः च अस्माकम्, तथा अन्नपतिः शोभनमार्गम्[3] अग्निः । हे इन्द्राविष्णू! स्तूयमानौ यच्छतम् वरणीयं गृहम् अस्मभ्यम् मनुष्ययुक्तं सुष्ठु दत्तम् ॥ ४ ॥

आ पर्वतस्य मरुतामवांसि देवस्य त्रातुरव्रि भगस्य ।
पात्पतिर्जन्यादंहसो नो मित्रो मित्रियादुत न उरुष्येत् ॥ ५ ॥

आ । पर्वतस्य । मरुताम् । अवांसि । देवस्य । त्रातुः । अव्रि । भगस्य ।
पात् । पतिः । जन्यात् । अंहसः । नः । मित्रः । मित्रियात् । उत । नः । उरुष्येत् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० आ वृणे मेघस्य मरुताम् च रक्षणानि तथा मेघस्य त्रातुः भगस्य । रक्षतु पालयिता इन्द्रः जनभवात् उपद्रवात् अस्मान्, मित्रः च मित्रभवादुपद्रवात् अस्मान् रक्षेत् ॥ ५ ॥

[4]इति तृतीयाष्टके अष्टमाध्याये षष्ठो वर्गः[4] ॥

---

१. यदा वि° अ°. २. स्पर्धा° मूको. ३. शोभनमा° वि°. ४-४. नास्ति मूको.

नू रोद॑सी॒ अहि॑ना बु॒ध्न्ये॑न स्तु॒वी॒त दे॑वी॒ अप्ये॑भिरि॒ष्टैः ।
समु॒द्रं न सं॒चर॑णे सनि॒ष्यवो॑ घ॒र्मस्व॑रसो न॒द्यो॒३॒॑ अप॑ व्रन् ॥ ६ ॥

नु । रोद॑सी॒ इति॑ । अहि॑ना । बु॒ध्न्ये॑न । स्तु॒वी॒त । दे॒वी इति॑ । अप्ये॑भिः । इ॒ष्टैः ।
स॒मु॒द्रम् । न । स॒म्ऽचर॑णे । स॒नि॒ष्यवः॑ । घ॒र्मऽस्व॑रसः । न॒द्यः॑ । अप॑ । व्र॒न् ॥ ६ ॥

वेङ्कट० क्षिप्रम् हे द्यावापृथिवी देव्यौ! अहिना बुध्न्येन देवेन सह स्तुवीत, तथा अन्तरिक्ष्यैरन्यैः विश्वैर्देवैः सह। यथा समुद्रम् संचरणे सम्भक्तुमिच्छवो गच्छन्त्येवं क्षरदुदकाः नद्यः अप गच्छन्तु यथाकामं चरन्तु ॥ ६ ॥

दे॒वैर्नो॑ दे॒व्यदि॑ति॒र्नि पा॑तु दे॒वस्त्रा॒ता त्रा॑यता॒मप्र॑युच्छन् ।
न॒हि मि॒त्रस्य॒ वरु॑णस्य धा॒सिमर्हा॑मसि प्र॒मियं॒ सान्व॒ग्नेः ॥ ७ ॥

दे॒वैः । नः॒ । दे॒वी । अदि॑तिः । नि । पा॒तु॒ । दे॒वः । त्रा॒ता । त्रा॒य॒ता॒म् । अप्र॑ऽयुच्छन् ।
न॒हि । मि॒त्रस्य॑ । वरु॑णस्य । धा॒सिम् । अर्हा॑मसि । प्र॒ऽमिय॑म् । सानु॑ । अ॒ग्नेः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० गतः पूर्वार्धः (ऋ १.१०६,७ इ.)। नहि वयं मित्रावरुणयोः अन्नं अहिंसितुम् अर्हामः, तथा अग्नेश्च समुच्छ्रितम् हविः ॥ ७ ॥

अ॒ग्निरी॑शे वसु॒व्य॑स्या॒ग्निर्म॒हः सौभ॑गस्य । तान्य॒स्मभ्यं॑ रासते ॥ ८ ॥

अ॒ग्निः । ई॒शे॒ । व॒सु॒व्य॑स्य । अ॒ग्निः । म॒हः । सौभ॑गस्य । तानि॑ । अ॒स्मभ्य॑म् । रा॒स॒ते॒ ॥ ८ ॥

वेङ्कट० वसूनां समूहस्य महतः सौभाग्यस्य च ईश्वरः अग्निः तानि उभयानि अस्मभ्यम् प्रयच्छतु ॥ ८ ॥

उषो॑ मघो॒न्या व॑ह॒ सूनृ॑ते॒ वार्या॑ पु॒रु । अ॒स्मभ्यं॑ वाजिनीवति ॥ ९ ॥

उषः॑ । म॒घो॒नि॒ । आ । व॒ह॒ । सूनृ॑ते । वार्या॑ । पु॒रु । अ॒स्मभ्य॑म् । वा॒जि॒नी॒ऽव॒ति॒ ॥ ९ ॥

वेङ्कट० पुरूणि धनानि हे उषः मघोनि! अस्मभ्यम् आ भर। स्पष्टं शिष्टम्[1] ॥ ९ ॥

तत्सु नः॑ सवि॒ता भगो॒ वरु॑णो मि॒त्रो अ॑र्य॒मा । इन्द्रो॑ नो॒ राध॒सा ग॑मत् ॥ १० ॥

तत् । सु । नः॒ । स॒वि॒ता । भगः॑ । वरु॑णः । मि॒त्रः । अ॒र्य॒मा । इन्द्रः॑ । नः॒ । राध॑सा । आ । ग॒म॒त् ॥ १० ॥

वेङ्कट० सवित्रादिः तत् धनम् अस्मभ्यम् सुष्ठु प्रयच्छतु, इन्द्रः अस्मान् धनेन आ गच्छतु ॥ १० ॥

[2]इति तृतीयाष्टके अष्टमाध्याये सप्तमो वर्गः[2] ॥

1. शिष्टं = वि॰ ल॰ लो. २-२. नास्ति मूको.

[५६]

[1]वामदेवो गौतम ऋषिः । द्यावापृथिवी देवता । त्रिष्टुप् छन्दः, पञ्चम्यादितिस्रस्तु गायत्र्यः[1] ।

मही द्यावापृथिवी इह ज्येष्ठे रुचा भवतां शुचयद्भिरर्कैः ।
यत् सीं वरिष्ठे बृहती विमिन्वन् रुवद्धोक्षा पप्रथानेभिरेवैः ॥ १ ॥

मही इति । द्यावापृथिवी इति । इह । ज्येष्ठे इति । रुचा । भवताम् । शुचयत्ऽभिः । अर्कैः ।
यत् । सीम् । वरिष्ठे इति । बृहती इति । विऽमिन्वन् । रुवत् । ह । उक्षा । पप्रथानेभिः । एवैः ॥१॥

वेङ्कट० महती द्यावापृथिव्यौ इह प्रशस्यतमे दीप्त्या शुचयद्भिः अर्कैश्च सह भवताम् । यदा सर्वतः वरिष्ठे महती परिच्छिन्दन् शब्दं करोति पर्जन्यः प्रथमानैः गमनैः सह ॥ १ ॥

देवी देवेभिर्यजते यजत्रैरमिनती तस्थतुरुक्षमाणे ।
ऋतावरी अद्रुहा देवपुत्रे यज्ञस्य नेत्री शुचयद्भिरर्कैः ॥ २ ॥

देवी इति । देवेभिः । यजते इति । यजत्रैः । अमिनती इति । तस्थतुः । उक्षमाणे इति ।
ऋतवरी इत्यृतऽवरी । अद्रुहा । देवपुत्रे इति देवऽपुत्रे । यज्ञस्य । नेत्री इति । शुचयत्ऽभिः । अर्कैः ॥२॥

वेङ्कट० देवनशीले देवैः यष्टव्ये यजनीयैः अहिंसन्त्यौ[2] तस्थतुः सिञ्चन्त्यौ[2] कामान् यज्ञवत्यौ[3] अद्रोग्ध्र्यौ देवाः पुत्रा ययोः ते[4] यज्ञस्य नेत्र्यौ दीप्यमानैः अर्कैः ॥ २ ॥

स इत् स्वपा भुवनेष्वास य इमे द्यावापृथिवी जजान ।
उर्वी गभीरे रजसी सुमेके अवंशे धीरः शच्या समैरत् ॥ ३ ॥

सः । इत् । सुऽअपाः । भुवनेषु । आस । यः । इमे इति । द्यावापृथिवी इति । जजान ।
उर्वी इति । गभीरे इति । रजसी इति । सुमेके इति सुऽमेके । अवंशे । धीरः । शच्या । सम् । ऐरत् ॥ ३ ॥

वेङ्कट० सः एव सुकर्मा लोकेषु अभवत्, यः इमे द्यावापृथिव्यौ जजान । विस्तीर्णे गम्भीरे द्यावापृथिव्यौ शोभमाने[6] सः धीरः अवंशे अस्तम्भ्नात् कर्मणा ॥ ३ ॥

नू रोदसी बृहद्भिर्नो वरूथैः पत्नीवद्भिरिषयन्ती सजोषाः ।
उरूची विश्वे यजते नि पातं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ ४ ॥

नु । रोदसी इति । बृहत्ऽभिः । नः । वरूथैः । पत्नीवत्ऽभिः । इषयन्ती इति । सऽजोषाः ।
उरूची इति । विश्वे इति । यजते इति । नि । पातम् । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥

१-१. नास्ति मूको. २. °न्ती मूको. ३. °वत्यौ वि°. ४. °ह्री मूको. ५. नास्ति मूको.
६. शोभमाने क.

वेङ्कट० क्षिप्रं हे द्यावापृथिवी! महद्भिः अस्मद्गृहैः पवीयुक्तैः अहं कुर्वाणि सङ्गे उरुत्वमन्वन्त्यौ व्याप्ते यज्ञस्य निरतां रक्षतम्। हविनो वयं कर्मणा सदा समभक्तारः स्याम ॥ ४ ॥

प्र वां महि द्यवी अभ्युपस्तुतिं भरामहे। शुची उप प्रशस्तये ॥ ५ ॥

प्र। वाम्। महि। द्यवी इति। अभि। उपऽस्तुतिम्। भरामहे। शुची इति। उप। प्रऽशस्तये ॥५॥

वेङ्कट० प्र भरामहे वाम् अभि द्यावापृथिव्यौ महतीम् उपस्तुतिम् दीप्यमाने उप प्रशंसितुम् ॥ ५ ॥

पुनाने तन्वा मिथः स्वेन दक्षेण राजथः। ऊह्याथे सनादृतम् ॥ ६ ॥

पुनाने इति। तन्वा। मिथः। स्वेन। दक्षेण। राजथः। ऊह्याथे इति। सनात्। ऋतम् ॥६॥

वेङ्कट० क्षरन्त्यौ तन्वा हविषा उदकेन च परस्परम् स्वेन बलेन राजथः, वहथः च चिरादारभ्य यज्ञम् ॥ ६ ॥

मही मित्रस्य साधथस्तरन्ती पिप्रती ऋतम्। परि यज्ञं नि षेदथुः ॥ ७ ॥

मही इति। मित्रस्य। साधथः। तरन्ती इति। पिप्रती इति। ऋतम्। परि। यज्ञम्। नि। सेदथुः ॥

वेङ्कट० महती[2] सक्रतु यज्ञं साधयथः, तरन्त्यौ मित्रं पूरयन्त्यौ परि नि षेदथुः च तस्य यज्ञम् ॥ ७ ॥

[1]इति तृतीयाष्टके अष्टमाध्याये अष्टमो वर्गः[1] ॥

[५७]

[3]वामदेवो गौतम ऋषिः। प्रथमादितृतीयान्तानां क्षेत्रपतिर्देवता, चतुर्थ्याः शुनः, पञ्चमषष्ठ्योः शुनासीरौ, सप्तम्यष्टम्योः सीता। अनुष्टुप् छन्दः, पञ्चमी पुरउष्णिक्, द्वितीयातृतीयाष्टम्यस्त्रिष्टुभः[3]।

क्षेत्रस्य पतिना वयं हितेनेव जयामसि। गामश्वं पोषयित्न्वा स नो मृळातीदृशे ॥१॥

क्षेत्रस्य। पतिना। वयम्। हितेनऽइव। जयामसि।
गाम्। अश्वम्। पोषयित्नु। आ। सः। नः। मृळाति। ईदृशे ॥ १ ॥

वेङ्कट० 'क्षेत्रस्य पतिना वयम् सुहितेनेव जयामः गाम् अश्वम् पोषयितृ[4] नाऽऽहर इति यास्कः (१०,१५)। समुच्चयार्थो वा आकारः। "'स नो मृळातीदृशे' बलेन वा धनेन वा[5]" इति यास्कः (१०,१५) ॥ १ ॥

क्षेत्रस्य पते मधुमन्तमूर्मिं धेनुरिव पयो अस्मासु धुक्ष्व।
मधुश्चुतं घृतमिव सुपूतमृतस्य नः पतयो मृळयन्तु ॥ २ ॥

---

१. नास्ति वि' छपे. २. महत्यौ ल पुस्तके. ३-३. नास्ति मूको. ४. पुष्टं पोषयितृ वि'. ५. वा हितेन क्षेत्रस्य बलेन वि' अ'; वा हितेन क ग्रपं.

क्षेत्रस्य । पते । मधुऽमन्तम् । ऊर्मिम् । धेनुःऽइव । पयः । अस्मासु । धुक्ष्व ।
मधुऽश्चुतम् । घृतम्ऽइव । सुऽपूतम् । ऋतस्य । नः । पतयः । मृळयन्तु ॥ २ ॥

वेङ्कट॰ हे क्षेत्रस्य पते! मधुमन्तम् ऊर्मिम् गोलाह्वं यथा धेनुः पयः दुग्धे एवम् अस्मासु धुक्ष्व प्रयच्छ पयस्व। मधुश्चुतम् ऊर्मिम् घृतमिव सुपूतम् अस्मासु धुक्ष्व। यज्ञस्य पतयः अस्मान्[1] मृळयन्तु देवाः[2]। निरुक्तं द्रष्टव्यम् (या १०, २६) ॥ २ ॥

मधुमतीरोषधीर्द्याव आपो मधुमन्नो भवत्वन्तरिक्षम् ।
क्षेत्रस्य पतिर्मधुमान्नो अस्त्वरिष्यन्तो अन्वेनं चरेम ॥ ३ ॥

मधुऽमतीः । ओषधीः । द्यावः । आपः । मधुऽमत् । नः । भवतु । अन्तरिक्षम् ।
क्षेत्रस्य । पतिः । मधुऽमान् । नः । अस्तु । अरिष्यन्तः । अनु । एनम् । चरेम ॥ ३ ॥

वेङ्कट॰ एते सर्वे अस्माकं मधुमन्तः भवन्तु । वयम् अनु चरेम क्षेत्रस्य पतिम् अहिंस्यमानाः ॥ ३ ॥

शुनं वाहाः शुनं नरः शुनं कृषतु लाङ्गलम् ।
शुनं वरत्रा बध्यन्तां शुनमष्ट्रामुदिङ्गय ॥ ४ ॥

शुनम् । वाहाः । शुनम् । नरः । शुनम् । कृषतु । लाङ्गलम् ।
शुनम् । वरत्राः । बध्यन्ताम् । शुनम् । अष्ट्राम् । उत् । इङ्गय ॥ ४ ॥

वेङ्कट॰ सुखम् अस्यां पृथिव्यां बलीवर्दाः कृषन्तु । तथा कीनाशाः नरः शुनम् एव कृषन्तु 'शुनम् कृषतु' लाङ्गलम्। तथा वरत्राः च शुनम् बध्यन्ताम् तासु च सुखं भवतु । हे कीनाश! त्वम् अष्ट्राम् च सुखमेव उत् इङ्गय इति द्विकर्मकः । शुनो देवता मन्त्रस्य । तत्र सुखम् । भवति हि क्षेत्रकर्षणे सुखमिति ॥४॥

शुनासीराविमां वाचं जुषेथां यद्दिवि चक्रथुः पयः । तेनेमामुप सिञ्चतम् ॥५॥

शुनासीरौ । इमाम् । वाचम् । जुषेथाम् । यत् । दिवि । चक्रथुः । पयः । तेन । इमाम् । उप । सिञ्चतम् ॥५॥

वेङ्कट॰ इन्द्रः सुखरूपेण वर्तमानोऽपि, वायुः सीररूपो भवति। हे शुनासीरौ! स्तुतिम् इमाम् सेवेथाम्। यत् युवाम् अन्तरिक्षे देवताभूतौ उदकम् चक्रथुः, तेन भूमिम् उप सिञ्चतम् ॥ ५ ॥

अर्वाची सुभगे भव सीते वन्दामहे त्वा ।
यथा नः सुभगाससि यथा नः सुफलाससि ॥ ६ ॥

---

१. नास्ति वि॰ लप. २. देवाः ल. ३-३. नास्ति मूको.

अर्वाची । सुऽभगे । भव । सीते । वन्दामहे । त्वा ।
यथा । नः । सुऽभगा । अससि । यथा । नः । सुऽफला । अससि ॥ ६ ॥

वेङ्कट० हे सुभगे सीते! अभिमुखी[1] भव, वन्दामहे त्वां वयम्, यथा नः सुधना भवसि, यथा च सुफला धान्यहेतुः ॥ ६ ॥

इन्द्रः सीतां नि गृह्णातु तां पूषानु यच्छतु ।
सा नः पयस्वती दुहामुत्तरामुत्तरां समाम् ॥ ७ ॥

इन्द्रः । सीताम् । नि । गृह्णातु । ताम् । पूषा । अनु । यच्छतु ।
सा । नः । पयस्वती । दुहाम् । उत्तराम्ऽउत्तराम् । समाम् ॥ ७ ॥

वेङ्कट० इन्द्रः सीताम् पृथिव्याम् नि गृह्णातु । ताम् सीताम् पूषा अनु नियच्छतु । सा सीता रसवती दुग्धाम् अन्नम् उत्तरस्मिन् संवत्सरे तत उत्तरस्मिंश्चेति ॥ ७ ॥

शुनं नः फाला वि कृषन्तु भूमिं शुनं कीनाशा अभि यन्तु वाहैः ।
शुनं पर्जन्यो मधुना पयोभिः शुनासीरा शुनमस्मासु धत्तम् ॥ ८ ॥

शुनम् । नः । फालाः । वि । कृषन्तु । भूमिम् । शुनम् । कीनाशाः । अभि । यन्तु । वाहैः ।
शुनम् । पर्जन्यः । मधुना । पयःऽभिः । शुनासीरा । शुनम् । अस्मासु । धत्तम् ॥ ८ ॥

वेङ्कट० फालाः सीराग्राणि[2] सुखम् अस्माकम्[3] भूमिम् वि कृषन्तु । शुनम् एव कृषमाणाः कीनाशाः अभिगच्छन्तु वाहैः सह । शुनम् पर्जन्यः उदकेन मधुरैरोषधिभूतैः । हे[4] शुनासीरौ! युवां च शुनम् अस्मासु धत्तम् इति । अत्र बृहद्देवता—

"[5]'शुनं वाहाः' 'शुनं नरः'[5] इत्यृगुत्तरा ॥

वायुं शुनः '[6]सूर्यं स्वाम[6]' सीरः शुनासीरौ तावुभौ वदन्ति ।
[7]शुनासीरं यास्क इन्द्रं तु[7] मेने सुरेन्द्रौ तौ[8] मन्यते चाश्वलायनः ॥

शुनासीरौ पञ्चम्यां तु स्तुतौ 'तौ हे तु[9]' सीतायै षष्ठी सप्तमी च ।
'शुनं नः फालाः' कृषिं स्तौति पादः[10] 'शुनं कीनाशाः' कृषिकीनाशम्[11] अनुष्यात् ॥

स्तुतः पादेऽत्र[12] पर्जन्यस्तुतिरिति अन्त्ये स्तुतिं धनकामो जगाद ।
'[13]कृषिं वा[13]' स्तौति सर्वं हि सूक्तम्" ॥ (बृदे ५, ८-१०) इति ॥

[14]इति तृतीयाष्टके अष्टमाध्याये नवमो वर्गः[14] ॥

---

१. °त्वा हि° क्र° द.वे. २. नास्ति मूको. ३. °के सीराग्राणि मूको. ४. वे ख लये. ५-५. शुनं वेदो वदन्°? बृदे. ६-६. सूर्यस्वेव मूको. ७-७. °सीरमिन्द्रं यास्कस्तु मूको. ८. तु मूको. ९-९. तौ हे मूको. १०. पादं मूको. ११. °नाशं मूको. १२. °यति मूको. १३-१३. कृषिमेव मूको. १४-१४. नास्ति मूको.

[५८]

'वामदेवो गौतम ऋषिः। अग्निर्देवता, सूर्यो वा आपो वा गावो वा घृतस्तुतिर्वा। त्रिष्टुप् छन्दः, एकादशी जगती'।

समुद्रादूर्मिर्मधुमाँ उदारदुपांशुना सममृतत्वमानट्।
घृतस्य नाम गुह्यं यदस्ति जिह्वा देवानाममृतस्य नाभिः॥ १ ॥

समुद्रात्। ऊर्मिः। मधुऽमान्। उत्। आरत्। उप। अंशुना। सम्। अमृतऽत्वम्। आनट्।
घृतस्य। नाम। गुह्यम्। यत्। अस्ति। जिह्वा। देवानाम्। अमृतस्य। नाभिः॥ १ ॥

वेङ्कट० 'कात्यायनः— 'समुद्रादेकादशाग्नेयं जगत्यन्तं सौर्यं वाऽऽपं वा गव्यं वा घृतस्तुतिर्वा' (ऋअ ४,४,५८) इति'। समुद्रात् कस्मात् उदकवतः ऊर्मिः अग्निरादित्यो वा उत् आरत् उद्गात्। सोऽयम् ऊर्मिरात्मीयेन अंशुना मनुष्यान् अमृतत्वम् प्रापयति'। 'तस्याऽस्य क्षरणशीलस्य यत् गुह्यम् नाम भवति तदहं कीर्तयामि। तदाह— देवानाम् जिह्वा भवति। असौ हि देवानां होमः आदित्ये वा अमृतत्वस्य च स्थाने भवतीति'॥ १ ॥

वयं नाम प्र ब्रवामा घृतस्यास्मिन् यज्ञे धारयामा नमोभिः।
उप ब्रह्मा शृणवच्छस्यमानं चतुःशृङ्गोऽवमीद् गौर एतत्॥ २ ॥

वयम्। नाम। प्र। ब्रवाम। घृतस्य। अस्मिन्। यज्ञे। धारयाम। नमःऽभिः।
उप। ब्रह्मा। शृणवत्। शस्यमानम्। चतुःऽशृङ्गः। अवमीत्। गौरः। एतत्॥ २ ॥

वेङ्कट० 'जिह्वा देवानामितीदम् नाम वयम् अग्नेः प्र ब्रवाम, अस्मिन् यज्ञे धारयाम च तदपि नमोभिः। उप शृणोति महानग्निः उच्यमानं नाम। तदिदं नाम चतुःशृङ्गः कश्चन गौरः' वमति प्रकाशयति॥ २ ॥

चत्वारि शृङ्गा त्रयो अस्य पादा द्वे शीर्षे सप्त हस्तासो अस्य।
त्रिधा बद्धो वृषभो रोरवीति महो देवो मर्त्याँ आ विवेश॥ ३ ॥

चत्वारि। शृङ्गा। त्रयः। अस्य। पादाः। द्वे इति। शीर्षे इति। सप्त। हस्तासः। अस्य।
त्रिधा। बद्धः। वृषभः। रोरवीति। महः। देवः। मर्त्यान्। आ। विवेश॥ ३ ॥

वेङ्कट० तस्य' गौरस्य चत्वारि शृङ्गाणि भवन्ति, त्रयः च पादाः, द्वे च शीर्षे, सप्त हस्तासः अस्य। स चायम् त्रिधा बद्धः वृषभः शब्दं करोति। सोऽयं 'महान् देवः' मनुष्यान् आ विवेश

१-१. नास्ति मूको. २-२. नास्ति वि' अ'. † नास्ति वि' लपं. ३. प्रकाशयति वि' लपं. ४-४. नास्ति वि' अपं. † नास्ति क. ५-५. नास्ति वि' लपं. ६. नास्ति वि' अ'. ७-७. महाद्दे' वि' अपं.

इति। अथाथर्वणिकम्—'चत्वारि शृङ्गा इति वेदा एवैत उक्ताः। त्रयो अस्य पादा इति सवनान्येव। द्वे शीर्षे इति ब्रह्मौदनप्रवर्ग्यौ एव। सप्त हस्तासो अस्येति छन्दांस्येव। त्रिधा बद्ध इति मन्त्रः कल्पो ब्राह्मणम्। वृषभो रोरवीतीत्येष ह वै वृषभ एष तद्रोरवीति यद्यज्ञेषु शस्त्राणि शंसन्ति ऋग्भिर्यजुर्भिः सामभिर्ब्रह्मभिरिति। 'महो देवो' मर्त्यां आ विवेशेत्येष ह वै महान् देवो यद्यज्ञो मर्त्यानाविवेश इति' (गो. ब्रा १३,७) ॥ ३ ॥

त्रिधा हितं पणिभिर्गुह्यमानं गवि देवासो घृतमन्वविन्दन् ।
इन्द्र एकं सूर्य एकं जजान वेनादेकं स्वधया निष्टतक्षुः ॥ ४ ॥

त्रिधा । हितम् । पणिऽभिः । गुह्यमानम् । गवि । देवासः । घृतम् । अनु । अविन्दन् ।
इन्द्रः । एकम् । सूर्यः । एकम् । जजान । वेनात् । एकम् । स्वधया । निः । ततक्षुः ॥ ४ ॥

वेङ्कट० त्रिधा हितम् पणिभिः असुरैः गुह्यमानं कस्मिंश्चिद् गवि स्थितम् घृतम् उदकम् देवाः अनु अविन्दन्। तस्य घृतस्य एकम् अंशम् इन्द्रः जनयति, द्वितीयम् सूर्यः। अयं[2] अग्नेः[3] हविषा यजमानाः निः कुर्वन्ति। त्रयो देवा आकाशाद् वृष्टिमुत्पादयन्तीति समुदायार्थः ॥ ४ ॥

एता अर्षन्ति हृद्यात् समुद्राच्छतव्रजा रिपुणा नावचक्षे ।
घृतस्य धारा अभि चाकशीमि हिरण्ययो वेतसो मध्य आसाम् ॥ ५ ॥

एताः । अर्षन्ति । हृद्यात् । समुद्रात् । शतऽव्रजाः । रिपुणा । न । अवऽचक्षे ।
घृतस्य । धाराः । अभि । चाकशीमि । हिरण्ययः । वेतसः । मध्ये । आसाम् ॥ ५ ॥

वेङ्कट० एताः गच्छन्ति हृद्यात् अन्तरिक्षात् शतसङ्घाः केनचित् शत्रुणा न अवक्ष्यमाणाः[4]। ता एताः घृतस्य धाराः अभि पश्यामि। तासाम् मध्ये हिरण्मयः कश्चित् वेतसः तिष्ठति इति वैद्युतमग्निमादित्यं वा आहेति ॥ ५ ॥

[5]इति तृतीयाष्टके अष्टमाध्याये दशमो वर्गः[5] ॥

सम्यक् स्रवन्ति सरितो न धेना अन्तर्हृदा मनसा पूयमानाः ।
एते अर्षन्त्यूर्मयो घृतस्य मृगा इव क्षिपणोरीषमाणाः ॥ ६ ॥

सम्यक् । स्रवन्ति । सरितः । न । धेनाः । अन्तः । हृदा । मनसा । पूयमानाः ।
एते । अर्षन्ति । ऊर्मयः । घृतस्य । मृगाःऽइव । क्षिपणोः । ईषमाणाः ॥ ६ ॥

वेङ्कट० समीचीनं समुद्रात् स्रवन्ति[6] नद्यः इव वाचः द्यावापृथिव्योः अन्तः अभिता मनसा हृदयेन च

१-१. गवादे' वर्ष. २. तथा वि° ख°. ३. °गे मूको. ४. °क्ष्यमाणाः वि° ख° ल°. ५-५. नास्ति मूको. ६. स्रवन्ति वि° अ°.

पूयमानाः क्षार्यमाणाः[1]। प्रकारान्तरेणाह — एते गच्छन्ति ऊर्मयः घृतस्य[2] [3]शीघ्रम्, मृगाः इव क्षेप्तुर्व्याधाद् भयात् पलायमानाः[3] ॥ ६ ॥

सिन्धोरिव प्राध्वने शूघनासो वातप्रमियः पतयन्ति यह्वाः ।
घृतस्य धारा अरुषो न वाजी काष्ठा भिन्दन्नूर्मिभिः पिन्वमानः ॥ ७ ॥

सिन्धोःऽइव । प्रऽअध्वने । शूघनासः । वातऽप्रमियः । पतयन्ति । यह्वाः ।
घृतस्य । धाराः । अरुषः । न । वाजी । काष्ठाः । भिन्दन् । ऊर्मिऽभिः । पिन्वमानः ॥ ७ ॥

वेङ्कट० नद्याः इव अध्वनः प्रारम्भे पतनदेशे शूघनासः शीघ्रं गन्त्र्यः[4] शुष्मिण्यो वातवेगेनेतस्ततः[5] प्रक्षिप्यमाणाः पतन्ति महत्यः घृतस्य धाराः । प्रेरयति[6] आरोचमानः इव अश्वः दिशो सेवैरभिहिताः भिन्दन् अपाम् ऊर्मिभिः पिन्वमानः ॥ ७ ॥

अभि प्रवन्त समनेव योषाः कल्याण्यः स्मयमानासो अग्निम् ।
घृतस्य धाराः समिधो नसन्त ता जुषाणो हर्यति जातवेदाः ॥ ८ ॥

अभि । प्रवन्त । समनाःऽइव । योषाः । कल्याण्यः । स्मयमानासः । अग्निम् ।
घृतस्य । धाराः । सम्ऽइधः । नसन्त । ताः । जुषाणः । हर्यति । जातऽवेदाः ॥ ८ ॥

वेङ्कट० यास्कः — 'अभिनमन्त[7] समनसः इव योषाः । समनं[8] समननाद्वा संमाननाद्वा[9] कल्याण्यः स्मयमानासः । अग्निमित्यौपमिकम् । घृतस्य धारा उदकस्य धाराः समिधो नसन्त । [10]नसतिराप्नोतिकर्मा वा नमतिकर्मा वा । ता जुषाणो[10] हर्यति जातवेदाः । हर्यतिः [11]प्रेप्साकर्मा विहर्यतीति[11] (७,१७) । अयमर्थः — अभि गच्छन्ति समनस्का इव स्त्रियः कल्याण्यः स्मयमानाः अग्निम् गाव्यमिकम्, घृतस्य[12] धाराः समिधः इव संगच्छन्ते । ताः प्रीयमाणः कामयते अग्निरिति ॥ ८ ॥

कन्या इव वहतुमेतवा उ अञ्ज्यञ्जाना अभि चाकशीमि ।
यत्र सोमः सूयते यत्र यज्ञो घृतस्य धारा अभि तत् पवन्ते ॥ ९ ॥

कन्याःऽइव । वहतुम् । एतवै । ऊँ इति । अञ्जि । अञ्जानाः । अभि । चाकशीमि ।
यत्र । सोमः । सूयते । यत्र । यज्ञः । घृतस्य । धाराः । अभि । तत् । पवन्ते ॥ ९ ॥

---

१. क्षैरमा° वि[1] अ[1] क. २. °तस्य धारा अभिगच्छन्ति° वि[1] अ[3]. ३-३. नास्ति वि[1] अ[2]. ४. गन्त्र्यः वि[1] अ[2]; गन्त्र्यः वि[1] अ[1]. ५. °तोतेन[2] वि[1] अ[2]. ६. प्रेरयन्ति वि[1] अ[2]. ७. °नमन्ति मूको. ८. समन वि[1] अ[2]; समना वि[3]. ९. °सेमन° वि[3] अ[1]. १०-१०. °नसतिरा···तिकर्मा वा ता जु° वि[3]; °मोतिकर्मा वा ना जु° अ[1]. ११-११. °कमाभिहृदे° वि[1] अ[1]. १२. नास्ति वि[1] अ[1].

वेङ्कट० युवती[1] इव भर्तारम् एतु शरीरम् अलङ्कुर्वाणाः घृतस्य धाराः अभि पश्यामि । यत्र सोमः सिच्यते, यत्र चान्यद् हविरग्नौ, तत्र घृतस्य धाराः अभि गच्छन्ति ॥ ९ ॥

अभ्यर्षत सुष्टुतिं गव्यमाजिमस्मासु भद्रा द्रविणानि धत्त ।
इमं यज्ञं नयत देवता नो घृतस्य धारा मधुमत् पवन्ते ॥ १० ॥

अभि । अर्षत । सुऽस्तुतिम् । गव्यम् । आजिम् । अस्मासु । भद्रा । द्रविणानि । धत्त ।
इमम् । यज्ञम् । नयत । देवता । नः । घृतस्य । धाराः । मधुऽमत् । पवन्ते ॥ १० ॥

वेङ्कट० अभि गच्छत सुस्तोत्रं गोहितं[2] गमनशीलमग्निम् । अस्मासु च भजनीयानि धनानि धत्त । तथा इमम् यज्ञम् नयत देवतासु अस्माकम् । घृतस्य धाराः इमाः मधुयुक्तं क्षरन्ति । पादश्चतुर्थः परोक्ष इति ॥ १० ॥

धामन् ते विश्वं भुवनमधि श्रितमन्तः समुद्रे हृद्यन्तरायुषि ।
अपामनीके समिथे य आभृतस्तमश्याम मधुमन्तं त ऊर्मिम् ॥ ११ ॥

धामन् । ते । विश्वम् । भुवनम् । अधि । श्रितम् । अन्तः । समुद्रे । हृदि । अन्तः । आयुषि ।
अपाम् । अनीके । सम्ऽइथे । यः । आऽभृतः । तम् । अश्याम । मधुऽमन्तम् । ते । ऊर्मिम् ॥ ११ ॥

वेङ्कट० हे अग्ने सूर्य! या तव तेजसि विश्वम् भूतजातम् अधि श्रितम् । स त्वम् अन्तरिक्षस्य अन्तः वर्तसे । तथा मनुष्ये च हृदि अन्तः वर्तसे । अपाम् महे सङ्गमे[3] यः आहृतः, तम् मधुमन्तम् उदकसङ्घातं त्वत्तः वयं लभेमहि ॥ ११ ॥

[4]इति तृतीयाष्टके अष्टमाध्याये एकादशो वर्गः[4] ॥

गायच्छन्दग्निप्रायमप्रमत्तं सूक्तमञ्जसा ।
शौनकोऽप्याह बहुधा वामदेवः प्रसीदतु ॥ इति ॥

—*—

इति ऋग्वेदे सभाष्ये चतुर्थं मण्डलं समाप्तम् ॥

१. युवतयः मूको. २. गहित वि[१] लपं. ३. सङ्गते वि[१] अ[१]. ४-४. नास्ति मूको.

शोधपत्रम्[1]

पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
११५३	१७	कथोऽपर...१०)	कथोऽपरिमितम् (तु. काश २, ८, २, ६)
११५४	६	हविषान्	हविषा
११५५	१३	देव![6]	××
,,	१९	दिंधतुः	दिंधुषुः
,,	२६	६. नास्ति मूलो.	××
११६१	१५	तुास्वंते	तुास्वंते
११६७	११	षुडमन्तम्	षुडमन्तंम्
११७२	१४	'होमा'	°हौंमा°
११७५	६	वृर्वंवन्ति	वृर्धयन्ति
११७८	१३	बलवत्तमम् ।	। बलवत्तमम्
११८३	२१	सवसौं°	सुवसौं°
११९५	१५	धुनिहत्व[1]	××
,,	२५	नास्ति वि° ल.लपं.	धुनिहत्व वि° ल°
११९७	६	। विद्वत्तरः	विद्वत्तरः ।
११९८	७	शत तो	शतक्रतो
१२०१	२८	उतो	उतो
१२०२	६	हरी	हरी
,,	२०	पुंन्या°	पुन्या°
१२०३	१८	प्रहुत्वं[1]	प्रह्वस्तो[1]
१२०४	२०	अर्णः ऽवृतम्	अर्णःऽवृतम्
१२०५	१२	सौवश्व्यकात्रो:	सौवश्व्यस्य धात्रोः
१२१०	३	°रसोवाप	°रसमिषोवाप
१२१६	१८	कस्य	तस्य
१२१७	१९	अपहर्तुं माम् इव ।	अपहर्तुम् । आ वि
,,	,,	तेभ्यः[1]	तेभ्यः[1] ।
१२१९	१	प्रभूतिम्	प्रभूतिम्
,,	९	वैरम्	वर्मम्
,,	१४	मदुद्रिवो	मद् द्रिवो
१२२१	१६	वरन्तुः	वरन्तु
१२३१	१०	मयवंसा	सुयवंसा
१२३३	२४	ते न	ते
१२३४	११	अपों	अपो
१२३५	२०	प्रियस्त्वं	प्रियस्त्वं
१२४०	१९	शत्रुम्	शत्रून्
१२४१	२०	हर्पीऽकत्वः	हर्षीवितः
१२४२	१६	पतौ	पतो
१२४५	२१	श्रेष्ठे	श्रेष्ठे
१२४८	१	सुख	सुखे
१२४८	१	विवोसयम्	विवासयम्
१२५२	२	'राधसः	'राधसः
१२५६	१	गिरः	गिरः
१२५९	१३	समुच्छितं	समुच्छ्रितं
१२६९	२०	जरयेषेः	जरयेषे
१२७०	१०	रुध्याऽइव	रुध्याऽइव
,,	१५	प्रथी	। प्रथी
१२७५	२०	विऽचर्षणिः	विऽचर्षणिः
१२८१	१८	°मागच्छेति	°मागच्छेति
१२८३	३	नयः । उद्°	नयः उद्°
,,	४	°ते ल°	°ते । ल°
,,	२६	सुऽपत्नी इति सुपत्नी	सुपत्नी इति सुऽपत्नी
१२८४	२३	(?)	××
१२८७	१७	सनु°	सुनु°

१. ×एतच्चिह्न-परामृष्टः पाठो नेयः ।

पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
१२९६	१८	तनुतपात्	तनूनपात्
१२९७	२०	°पुं इति	°पुँ इति
१३०२	१९	°यम् अ°	°यम् । अ°
१३०५	१७	ऋतऽवंरी	ऋतऽवरी
		इत्युतवंरी	इत्युतऽवरी
१३११	१०	वेविर्ति	वेविति
१३२२	८	देवा	देवासः
१३२३	१	हकारी	सहकारी
,,	१५	साक°	साक°
१३३४	१५	नपों	नपो
,,	१६	अचि°	अचि°
,,	२०	दुम्मनोंघ	दुर्मनोंघ
१३३७	१५	अध्वरम्	अध्वरम्
१३३८	७	स्वर्वाऽवुः	स्वत्राऽवुः
१३४५	१३	इध्यसे	इध्यसे
१३४६	११	अग्निः	अग्निः
१३५३	१९	प्रातः°	प्रातः°
१३५३	५	°नुष्टभः	°नुष्टुभः
१३५४	७	नाभाभी	नाभी
,,	१२	_मृतंम्	अमृतंम्
१३५५	२२	गिरः	गिरः
१३५६	९	तनू॑ऽनपात्	तनू॑ऽनपात्
१३६०	९	ऋषि । इन्द्रोः दे°	ऋषिः । इन्द्रो दे°
१३६४	२३	दंहशे साधो!'	दंहशे साधो!
१३६५	१६	कीवितः	कीवतः
१३६७	१५	°कमणि	°कर्मणि
१३७०	१३	प्रत्नस्य	प्रत्नस्य
,,	११	प्रमुध्यं	प्रऽमुध्यं
,,	२२	रुद्रेभिः	रुद्रेभिः
१३७९	३	ऊतम्	ऊर्तम्
,,	१४	°ते इति	°ते इति
१३८०	२०	कि मच्छन्	किमिच्छन्
१३८३	१७	मर्त्तन्	मर्त्तन्
१३८७	२०	ब्र_ऽयुजा	ब्रह्मऽयुजा
१३८८	२०	समिन्द्र	समिन्द्र

पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
१३९०	९	प्रदिवो	प्रदिवो
१३९१	१८	अंशुः	अंशुः
१३९२	३	समी	समीं
१३९३	१६	°ऽक्तो	°ऽक्तो
१३९६	८	सपृते इति	सप्ते इति
१३९७	१५	वर्तितुः	वर्तितुः
१३९७	२३	°पिन्वो	°पिन्वो
१३९९	२२	°रुपवतातु	°रुपवताम्
१४१२	१३	वज्रमसम्	वज्रसंज्ञम्
१४१६	७	सर्वन्	सर्वन्
१४१८	१२	उदगूणः	उदगूर्णः
१४१९	४	शत्रणाम्	शत्रूणाम्
१४२२	१५	अभिमातिऽ°	अभिमातिऽ°
१४२६	१४	वृत्रहा	वृत्रहा
१४२९	८	तुन्वंम्	तुन्वंम्
१४४१	७	°रुवँ॒ऽभीरक्षम्	°रुवँ॒ऽस्वरिक्षम्
१४४३	१६	हविभिर्वो°	हविर्भिर्वो°
१४५२	१६	अवृत्रन्	अवृत्तन्
१४५६	२०	इमम्	इमम्
१४६८	३	शत्रन्	शत्रून्
१४७६	२०	धृतऽस्नु	धृतऽस्नुं
१४८०	१४	त्रत्वर्मा°	त्रुतवर्मा°
१४८१	२१	पुरुऽवार	पुरुऽवार
१४८२	८	कृणाबुम्	कृणाबुम्
१४९१	१	समताया	ममताया
१४९७	२२	अनक्षेना	अनक्षेन
१५०५	११	दुर्मे	दुर्मे
१५०८	१५	रुत्रंकी	रुत्रंकी
१५०९	२४	न्नूथंन्	°न्नूथंन्
१५१३	२०	वृर्वणो	वर्वणो
१५१९	२२	वतुः	वतुः
१५२२	४	वपः	वंपः
१५२६	९	मदिष्ठाः	मदिष्ठाः
१५२८	१४	मुघवा	मुघवा
,,	१५	मुघवा	मुघवा
,,	१३	कर्शियन्तम्	कर्शियन्तम्

पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्
१५३८	८	भिन्द्रायाम्	भिद्रायाम्
१५४२	१७	वृजमर्प°	वृजर्मप°
१५५२	१५	कृतस्तु	कृतस्तु
१५५७	२	इन्द्र	इन्द्रं
१५६०	४	भरंद	भरंत
१५६४	४	अर्दृतम्	अदृर्तम्
१५७१	२०	अर्चन्तु	अंर्चन्तु
१५७५	५	गिरश्च	गिरश्च
१५८३	१५	ऋभवो	ऋभवो
१५८८	१०	अभूत°	अभूत°
१५९२	३	दानानिसन्ति	दानानि सन्ति
१५९६	१८	°च्छ्रूत्°	°च्छ्रूत्°
१५९८	१८	द्विषम्°	द्विषुम्°
१५९९	१६	अर्भुती इति	अर्भुती इति
१६०३	४	अुर्वंऽदेवम्	अुर्वंऽदेवम्
१६०३	७	तमिन्द्राधि°	तमिन्द्राधि°
,,	१७	इन्द्रा°	इन्द्रा°
१६१२	१६	इति	इति
,,	,,	चन्द्रेण	चन्द्रेण
१६२५	१७	सुऽप्रनाम्	सुऽप्रजाम्
१६३२	८	भवत	भवतु
१६३३	८	महत्व	महत्वः

